

EUSKALTZAINDIA

euskararen
liburu
zuria

1

REAL ACADEMIA
DE LA LENGUA
VASCA

EUSKALTZAINDIA

**euskararen
liburu
zuria**

**Azal diseinua
eta
argazkiak**

**NESTOR
BASTERRETXEARENAK**

Liburu honen laborapena:

Euskaltzaindiak ERAGINA

SIADeco*-k KOORDINATUA

Lankide Aurrezki Kutxak FINANTZATUA

* SIADeco, S.A.I. Ikerketa aplikatuaren elkarte, profesional maila ezberdineko jendez osotua Azken 10 urteotan hirigintza alorrean berrogeitamar lau ikerketa burutu ditu hirigintza mailan, hots, sozioekonomia, heziketa plangintza, soziolinguistika, osasun, bizigiroari buruz etab. Egun Euskararen egoera eta perspektiban dihardu.

ITZULTZAILEAK:

DIONISIO AMUNDARAIN
(Itzulpen guztien begiralea)

J. A. LETAMENDIA

XABIER AMURIZA

FZ. SETIEN, JAXINTO

ELHUYAR taldea

GOTZON NAZABAL

J. A. AGIRRE

EGILE ETA LAGUNTZAILEAK

- KOLDO MITXELENA ELISSALT. Filologia Klasikan Doktore. Salamancako unibertsitatean linguistika indoeuropearen katedratikoa. Euskaltzain osoa eta Espainiakoaren laguntzaile. *Fonética histórica vasca, Idazlan hautatuak* eta linguistika eta euskal literaturari buruz beste hainbat lanen egilea. Bestalde aldizkari espezializatuetan hainbat laguntza eskaini duena.
- PAULO AGIRREBALTZATEGI KORTABARRIA. Erromako "Antoniano"etik Teologian doktore. Deustuko Teologi fakultatean irakasle. *Jakin* taldearen zuzendaria. *Configuración eclesial de las culturas* liburuaren egile; *Anaitasuna* eta *Jakin* aldizkarietan laguntzaile. Paul Tillich-en *Fedearen dinamika* liburuaren itzultzailea.
- MANOLO PAGOLA AIZPURUA. Erromako "Alfonsiano"-etik Teologian Doktore. Arantzazuko Teologatuan irakasle. "Jakin hiztegiak" saileko zuzendaria. *La intersubjetividad y la trascendencia en Roger Garaudy* liburuaren egile. *Anaitasuna* eta *Jakin* aldizkarietan laguntzaile.
- JOSEBA INTXAUSTI ERREKONDO. Historia Moderna eta Kontenporanean lizentziatua. Euskaltzain laguntzailea. Eleiza Kristau Historiaren irakasle Arantzazun. Lan eta liburu batzu ere ba ditu eta baita itzulpenak ere. *Euskera, Jakin, Anaitasuna* aldizkarietan laguntzaile. *Jakin Talde* eta Aldizkariaren zuzendaria izana eta *Anaitasuna* hamabostekoarena ere bai.
- LUIS VILLASANTE KORTABITARTE. Euskaltzain burua. Frantzizkotarra. Comillas unibertsitateetik Doktore. Arantzazuko teologatuan irakasle. *Historia de la literatura vasca*, Axularren *Gero* bi hizkuntzatan eta beste hainbat eta hainbat lanen egile euskara edo euskal literaturari buruzkoena.
- JUAN MARI LEKUONA BERASATEGI. Erromako "Gregoriana" Unibertsitateetik Doktore. Euskal literatura eta Teologi irakaslea Donostiako apaiztegiaren. *Muga Beroak* eta euskal ahozko literaturari buruzko beste hainbat lanen egile.
- KOLDO LARRAÑAGA ELORZA. Filosofia eta Letretan lizentziatua, Historia Moderna eta kontenporaneko espezialitatean. Bergarako U.N.E.D.-ko irakasle Historia Moderna eta Euskal Historian.
- JOXE MIGEL BARANDIARAN AYERBE. Teknologia eta Prehistoria Leipzig eta Sorbona-n ikasia. Gasteiz, Salamanca eta orain Iruineko Unibertsitatean irakasle. International des Sciences Antropologiques eta Traditions et Arts Populaires batzordeko Nazio elkarte taldekidea. Euzko Ikaskuntza eta R.I.E.V. Elkarteko taldekidea. Gizonari eta euskal gizarteari buruzko hamaika lanen sortzailea.
- JOSE MARI SATRUSTEGI ZUBELDIA. Euskaltzain osoa eta Instituto Americano de Estudios Vascos-ko laguntzailea. Nafarroako Diputazio Foraleko Principe de Viana-ko bokala. Etnologia euskal herri literaturari buruzko lanen egile eta baita aldizkari espezializatu eta dibulgazioko mailetakoetan artikuluen ere.
- GREGORIO MONREAL CIA. Deretxon Doktore. Madrileko Complutense Unibertsitatean irakasle laguntzailea. *Instituciones públicas del Señorío de Vizcaya hasta el S. XVIII* liburuaren egile eta baita aldizkari espezializatuetan historiari buruzkoena ere.
- MARGARITA RICA ESNAOLA. Filologia Modernan lizentziatua. Sestao Instituto-ko irakasle laguntzailea. *Traduction en basque de termes politiques sous la Revolution* liburuaren egilea.

JOSE URRUTIA BILBAO. Deretxon Doktore. Deustu Unibertsitateko Deretxo Administratibo irakaslea. Deretxo Administratiboari buruzko hainbat lanen egile eta euskarari buruzkoena bereziki.

JOSE MANUEL CASTELLS ARTETXE. Deretxon Doktore. Donostiako Deretxo Fakultateko irakasle laguntzailea. Deretxo Administratibo eta autonomi arazoari buruzko zenbait lanen egile.

JOSE ANTONIO OBIETA CHALBAUD. Deretxon Doktore. Harvard Unibertsitateko Master of Laws. Filosofia eta Teologian lizentziatua. Nazioarteko Deretxoari buruzko zenbait lanen egile, batez ere giza eskubide eta Herrien eskubideena.

JOSE LUIS ALVAREZ ENPARANTZA. "Txillardegi". Bilbo Eskolako Ingeniari Industriala. Sorbonatik Linguistika jeneralean lizentziatua. Donostiako E.U.T.G. Euskal fonetikazko irakasle. Elaberrri eta beste zenbait euskal liburuen egile, hots, *Hizkuntza eta Pentsakera*; *Euskara batua zertan den*; *Oinarri bila*. Bestalde, hainbat politikazko eta euskal kulturazko lanen sortzaile.

MARI JOSE AZURMENDI AYERBE. Filosofia eta Letretan lizentziatua, Romani-
cas espezialitatean. Donostiako E.U.T.G.-n "Lengua Romanica eta Gramatika Española"-ren irakasle. Aldizkari espezializatueta lan batzu argitaratu ditu.

ARGITARAPEN ZUZENDARITZA

Zuzendaria:

MARTIN UGALDE, kazetaria, Master of Science, Northwestern University, Evaston-Chicago; idazlea gaztelania eta euskaran; Euskaltzain laguntzailea.

Laguntzailea:

RIKARDO BADIOLA URIARTE. Linguistika Romaniketan lizentziatua. Deustuko Hizkuntzeskolako irakaslea. *Euskalduntzen eta Alfabetatzen* metodoen egilekidea. *Euskaltzaindiko* langilea.

KOORDINAKETA BATZORDEA

- JOSE LUIS LIZUNDIA ASKONDO.—Euskaltzaindia.
- XABIER ALBISTUR eta MIKEL LASA.—Lankide Aurrezkia.
- XABIER AGIRRE eta IÑAKI LARRAÑAGA.—SIADeco.

AURKIBIDE ESKEMATIKOA*

LIBURU BATEN BIOGRAFIA	11
EUSKARAREN BIDE LUZE BEZAIN MALKARRAK, Koldo Mitxelena	15

1. ZATIA

HIZKUNTZAREN GIZA IKUSPEGIA, KULTURAL ETA POLITIKOA

1. Ikuspegi linguistikoa	35
2. Ikuspegi antropologikoa	51
3. Ikuspegi politikoa.....	79

2. ZATIA

EUSKARA

1. Euskararen kanpo historia apur bat	149
2. Ahozko literatura.....	165
3. Literatura idatzia	189

3. ZATIA

FAKTORE EZBERDINEN ERAGINPENA EUSKARARENGAN

1. Faktore sozio-ekonomikoak	227
2. Etnik eta sozio-kulturalak	303
3. Faktore politiko-administralak	333
4. Juridiko legalak	387
5. Hizkuntza estatuto politikan	444

4. ZATIA

HIZKUNTZ PROBLEMAREN TRATAMENDUA BESTE ERRESUMETAN

1. Minorien hizkuntzak eta deretxoak	493
2. Minorien hizkuntzez estudio gonbaratiboa	541

5. ZATIA

ELEBITASUNA	613
-------------------	-----

KONKLUSIO ANTZERA	651
* AURKIBIDE OROKORRA	663

LIBURU BATEN BIOGRAFIA

Liburu bati Zuria, eskuharki, konfliktu baten aurrean jarrera aldi berean arrazoitua eta oldarkoia hartuz, hainbat dokumentuz osatua denean deritza.

Gure herriak, milaka urtez egoera guztiz zailak bizi izan ditu. Halaz guztiz, gaurdainokoan ongi eutsi izan dio, bere kultur nortasunaz ohartun dela. Euskal kulturaren bizitze setatsu horren ezaugarriarik nabarmenena bere hizkuntza du: bere erroak Harri Haroan dituelarik (oraino ere bizirik du zantzu hori bere zenbait hitzetan), gazte baten pareko, izerdidun iritsi bait da Haro Atomikoraino; baina iraupen luze horrek mirarizko gauza badirudi, askoz ere mirarizkoagoa litzateke komunikapen sozialaren iraultza berri honetaz gain bizitzen jarraitzea, baldin eta azken hamarrurteotan bizi duen babesgabetasun instituzional, administratibo eta politikoa jarraitu behar balu.

Euskararen Liburu Zuri honek momentuko premia gorri bat bete nahi luke.

Jaiotzearen diren erakunde demokratiko berriei hornikuntza bat eskaini nahi die: azkenean ere herri baten baitan euskararen normalpena posible izango dela iritzirik, ezagutza gotor baten gutxieneko inguru bat marraztu nahi litzateke. Euskara zer den aditzeko elementu batzuren eskaintzea egitea da asmo guztia, hainbat lanen bitartez; desberdinak guztiak, nola espezialitate bakoitzaren jobidea dela bide, hala problemari buruz autore bakoitzak hartzen duen jarrera dela bide; halere, lana bere umotasunera eramateko moduz elkar lana izan da. Hain zuzen ere, iharduteko modu berezi horrek eragin digu Liburu Zuri honetara heltzeko ukan ditugun motibazio eta asmoak eta ibili ditugun bideak irakurleari azaltzera.

Gaurdainokoan euskarari falta izan zaion kondaira klinikoaren birrerriketa honek, zeinek bere espezialitatetik azterketa eginez, problemaren alderdi

diferenteak estudia zezaten profesionalen lana eskatu digu. Pentsatu genuen, giza hizkuntzaren konplexutasuna planteatuz hasi behar zela. Lehen Zatia: oinarrizko alderdi linguistikoa (Manolo Pagolak), kultur dimentsioa (Paulo Agirrebaltzategik) eta inplikazio politikoa (Joseba Intxaustik). Bigarren zatia: euskara berari heltzen zaio, bere kondairan barna (Luis Villasantek), euskararen ahozko literaturaren aberastasun zaharra eta gutxi ezaguna (Joan Mari Lekuonak), eta beranduago, ez XVI. mendea baino lehen, literatura idatzian ezarria (Luis Villasanteak). Hirugarren zatia: euskarari eragin dioten faktore sozio-ekonomikoak (Koldo Larrañagak), bereizten duten zeinu etniko eta sozio-kulturalak (Joxe Migel Barandiaran eta Joxe Mari Satrustegik), derri-gorrezko ibilgailu eta orobat galga edo frenu gertatu izan diren elementu politiko-administratiboak (Gregorio Monreal eta Margarita Rica), euskararen babesgabetasun ofiziala agertzen duten faktore juridiko-legalak (Joxe Urrutiak), eta, zati hau errematatuz, Euskadik hurrenez hurren planteatu izan dituen Estatuto diferentetan euskarari buruz egin izan den tratamenduaren estudio gonbaratiboa (J. M. Castellsek). Laugarren zatia: gurea bezala ez-ofizial diren beste hizkuntzek ukan dituzten problemak aztertzen ditu: lehenik, nazioarteko erakundeen maila orokorrean: Nazioen Sozietatea, ONU eta UNESCO, eta baita gurea bezalako kasuan diren hizkuntzekiko hainbat Estatuk harturiko neurri ofizialak ere, nola Estatu sozialista hala kapitalista izan (Joxe A. Obieta Chalbaud), eta gero, hainbat erresumatan hizkuntza zapalduak birreraikitzekeo esperientzia, aldekoa ala aurkakoa (Joxe Luis Alvarez Enparantzak); lan hauek euskara textuinguru internazionalan kokatzen dute, eta nazionaltasunaren egiazko oinharrietatik igaro gabe internazional izan nahi lukeen zenbaitek erantsi nahi ligukeen kutsu etnozentrismatik urrun. Azkenik, Bosgarren Zatia: molde generikoz eta tekniko, baina hau ere esperientzia hori Euskadiri aplikatu gogoz, Elebitasunari buruzko lan bat ematen da (Maria Joxe Azurmendik).

Horra Euskararen Liburu Zuri hau osatzen duten espezialisten lanen banaketa.

Espezializazioa eskatzen duen lan honek dibulgaziozkoa izan behar duela-ko asmoak, lan guztiaren orraztea bere gain har lezan norbaiten beharra agertu zuen: lan bakoitza liburu bati dagozkion zorrotasun eta zabalatasunez idatzia izan denez gero, guztiak zerbait labur ditzan, eta, orobat, espezialistari ezinbestekoa zaion pilaketa arin dezan, eta horrela, elkarrekiko hain hurbil diren disziplinetan alboratu ezinekoak diren errepikatzeak ken ditzan. Eta Martin Ugalderi eskatzen zaio laguntza.

Horra nola den egina plana, eta nola burutua izan den.

Honetan, ekarpen profesional eta pertsonalen lan honek gorputz koherente bat izan lezan, seinalatzea komeni da egokitze batzuk eginak izan direla.

Baldintza hauetan idatziriko liburua izanik, kapituluek sinadura indibidualik ez zutela ukanen erabaki zen haseran, eta autoreak, liburua guztiak batera izenpetuz agertuko zirela. Sinplifikapen ideal hau alabaina, autore bakoitza bere lanetik hainbestera ino urruntzea halegia, ezin lortu ahal izan da erabat, eta, azkenean, kapitulu bakoitzaren berrikustea autore bakoitzaren esku behar zuela gelditu pentsatu zen. Honek, bazterturiko zenbait puska

berriro ere ezartzea ekarri du, eta halaber liburua integratuago aurkezteko asmoz egin gehitze zenbaiten baztertzea ere.

Halatan, eta ezin gerta zitekeen bestela, liburua idatzi, autore bakoitzaren ikuspegi pertsonala azpimarkatzen duena errespetatuz idatzi da, nork bere lana berariz izenpetzen ez duen arren.

Hargatik, ez liburua babesten duen erakundeak, Euskaltzaindiak halegia, ez bera koordinatu duenak, Siadecok halegia, ez Lan Kide Aurrezkiak, lana finantziatu duenak, ez argitara eman beharreko bertsoaren arduraren hartu duenak, har lezake bere gain idatziriko erizpide guztien erantzukizuna, ez eta irakurleek aurki litzaketan husgunena.

Horra askatasunaren fruituak, eta morrontza ere.

Bada oraino Euskararen Liburu Zurian adierazi nahi dugun beste puntu bat: hemen problemaren ikuspen global bat eman nahi izan dugu soilki; beti ere, ordea, jadanik ezaguna denaren sintesi antzeko bat gertatzen den eta onhartua den balioztapen ikuspegi kopuruaren bitartez ihardunez, eta ikertze lan berritzaile bat egiteko asmorik gabe; tartean nolarebait berritzaile diren lanik baden arren; baina lan hau guztia, gure hizkuntza eskatzen ari den ikerkuntzarako abiapuntu berriren motibagarritzat ematen dugu, eta dudarik ez da, lan honek idarokiko dituen iskribu monografikoak, nola gure kulturaren aztertzaileen aldetik, hala gure hizkuntza hau geure herriaren zerbitzurako eguneko tresna bizia bilaka daitekeela aurkitu duten milaka euskal unibertsitariren aldetik.

Euskararen historia kliniko antzeko lan honen aurretik, berau bere txuinguruan landatzen duen Luis Mitxelanaren lan bat dator. Azkenean, berriz, konklusio batzu atera dira, ezer ere itxi gabe.

Dena, hemen, bizitzan bezalaxe, etorkizunari begira begira gelditzen da.

EUSKARAREN BIDE LUZE BEZAIN MALKARRAK

K. Mitxelena

Elkar lan honen atari gisa behar zirela eta, orrialde batzuk eskatu dizkidate gaiaren, euskara bera hain zuzen ere, aurkezpenerako. Ongi baino hobeki antzematen nion egitekoaren arriskuari, alfer lana zedin bildurraz gainera: ez baitira ikuspuntuak errazak erabakitzen, eta are behin eta berriz hemen bertan esanak berresan gabe gelditzea ere. Horra bada luzamendutan uzkur lanari ekitetik gibelarazten ninduen nolabaiteko gogo gaiztoa. Bera uxatzeko zerbait behar eta, imajinaren desegokitasuna gora behera, etxe aurrekaldeko hutsunea irudirik gabe nahi ez duen etxegilearen gisa jokatu dutela liburu moldatzaileek uste behar izan dut.

Euskararen zer-nolakoak azaldu nahi izanez gero betikoetara jo beste biderik ez dugu. Hizkuntza txikia dugu lehenik, lurralde txiki batekoa halegia, eta ez gehiegik erabilia: halatsu genuen lehen aztarrenak utzi zizkiguten denbora haietan ere. Lurraldearen mugak, bestalde, gero eta estuagoak izan dira historian zehar noiz edo behin bestela gertatu izan bada ere.

EUSKARAREN IZATE ÑABARRA

Dakigunez, azken mendeotan euskal eremua euskalkitan banatua zelarik euskara ez da hizkuntza bakarra izan. Askoren ustez lurralde honen itxura duela ehun urte pasatuxe Bonaparte printzeak bitara eskaini zigun maparena bera da. Zatikatze

honek berriz ez gaitu harritu behar bera denez hizkuntzaren berezko lege eta joera. Gogora dezagun ere ez dela egundaino izan bestetan ihardun jakinetarako erabili ohi den hizkuntza komun edo delako hori. Ez dugu, bestela esan, hizkuntza baturik ezagutu berezko lurraldearen mugak gainditzen zituzten *koimat* batzuk izan diren arren —eta behar bada gehiegi—, oraingo zenbaitek ahaztuxea badu ere.

Hau hizkuntza idatzian egizta daiteke batipat, zeren eta, gauza nabaria denez, egungo egunean iskribuen bidez eta ez bestela igerriko baitiogu, hor nonbait, nolakoa zen orduko hizkuntza mintzatu, hangoa edo hemengoa, eta, ia gaurdaino, garai batean nahiz bestean. Huts egiteko bildurrik gabe holako zerbait gertatuko zela uste dugu eliz predikuetan, adibidez, eta ahozko literaturaren zenbait motatan: atsotitz eta errefracuetan, bertsoetan, ipuinetan eta bestetan.

Egoera honek, bistan da, badu ikuskizunik euskara sekula hizkuntza ofiziala ez izatearekin, 1936-37 epe laburrean, noski, izan ezik, orduan Euzko Jauriaritzak bestela erabaki zuenez gero. Garbi dago, epearen moztasunaz gainera, orduko egoera larria ez zela aproposena zinetako ofizialkidetasuna egiazki finkatzeko, Bilboko sendagintzako fakultatearekin gertatu zen bezalaxe¹.

Hizkuntza zatikatze honek politika eta administralgoaren banaketetan ditu bere kideak, elizarenak eta bestelakoak aipatzen ez ditugula, eta egoera berdina izan dugu beti Nafarroako erresumaren mende garaietan eta aurrekoetan izan ezik. Halaz ere zatikatze hauek oinarririk batasunaren sena —ageria nahiz izkutua— erabat suntsitu ez zuten bezala², euskalki ugaritasunak ere ez zuen inoiz hizkuntzaren bat izate hori zalantzan jarri maila guztietan ageri denez: gramatika, hiztegia, ebakidura. Oraindik ez dago garbi, nik dakidanez behintzat, zein diren hizkuntza barneko diferentziak berezten dituzten mugarriak, dialektoz ari diren hiztunen elkarren artean ulertzeko gaitasuna ez baita inolaz ere irizpide segurua. Laburrago esan, bapatean ulergaitza zirudiena guztiz erraza gertatzen da harremanak luzatu ahala. Eragozpena, ordea, ulertezina baino areago, aski da maiz —zenbaitek ikusi nahi ez badu ere— hiztunak aldamenean batua eta finkatua duten beste hizkuntzaz balia daitezen.

Gonparatista batentzat, berriz, irizpideak balio duen heinean, berdinegiak dira euskalkiak. “Euskara komun hark, egungo euskalkien sustrai bakarra zenak, ez zuen alde handirik izango egungo egunean ditugun euskalkiekin” idazten zuen 1955ean Hans Vogt-ek, eta zail da berarekin bat ez etortzea. Euskara bakar edo protoeuskara hura ordea, teoriarako hipotesia da eta onhartu —edo ez onhartu— arrazoibidean indarraren arauera egiten da. Honen egiazko funtsa, aspaldiko edota ez hain aspaldiko aitzinatatasunaz gainera, hizkuntza bateratzeko joeretan egon daiteke; izan ere, gelditu diren hitz zaharkituez gainera, berriztapen asko, fonetikoak batipat³, berdina dira Euskal Herri osoan edo gehienez behinik behin, diferentziak oso xeheak direla. Nolanahi ere den, eta hauxe da hemen azpimarratzekoa, hizkuntzaren historian, nork gidatu eta bideratu ez duten berezko bilakaeretan gertatu ohi den bezala⁴, gero eta txikiagoak dira berezkuntzak, zeharo galtzen ez badira ere, mendeetan atzera joan ahala. Gurean ere, besteetan bezala gertatu direla gauzak uste dugu: ugaritasunak lekua utzi zion noizpait batasunari —batasuna hizkuntzaz kanpoko indarrez obratzen da batez ere—; baina batasun hau, hola-halakoa beti, gero eta puskatzenago dugu berriro⁵.

BEREZTASUNA ETA ERAGINAK

Euskara, uste denez, irla berezia da, edota zehatzago esan, genetikaz berezia⁶; ahaiko genetikoaaren teoria, teoriari ipintzen zaizkion erreparoko gora-behera, eta bere frogabideak, edozein hizkuntzalarik onhartzen baititu bere ihardunean. Argi baitago hizkuntzen arteko harremanak betidanikoak direla, eta sekula ez dela egiazko bakardaderik izan, guztizkoa behintzat. Diogun ere, gaztelu hurbilgaitzean baino areago pasabideko lurraldean mintzatua denez, beste edozeinek hainbat harreman izan duela gureak bi mila urteotan zehar bederen. Hor dago diodanaren lekuko, egiztatzen zailagoak ez ekartzearren, latin eta erromantzeen eragina, alderdi guztietan nabari, hiztegi eta ebakiduratik joskeraraino. Eraginok, jakina, ez zuten beti nondik norako berdina izango: babesle gotorrak dituen eritzi zabalak dioenez, euskarak bere kutsua utzi du gaztelaniaren eta gaskoinaren fonetika bilakaeran, hizkuntza erromanikoen familian duten berezitasunean⁸.

Bakartasun genetiko hau ez da hain harrigarria hizkuntza ezagun guztiak, aitzinako nahiz gaurko, gogoan hartuz gero; egungo Europan ordea ez du kiderik Kaukaso eta Uraletaraino, eta orobat Afrikako Iparraldean. Ez ginatke honetaz berriz ariko historian zehar izan dituen ondorioengatik ez balitz. Sarritan ez dira behar hainbat gogoan hartzen hizkuntza ahaikoaren alderdi praktikoak: honela ari dira, honen ezagunak ez diren beste adibideak ez ekartzeagatik, egungo ingelesaren germanotasuna zalantzan jartzen dutenak. Beste askotan, aldiz, alderdi honi balio gehiegi emateko zaletasuna izan daiteke. Beti harritu izan nau "gure hizkuntza indoeuroparrak" solasean maiz aipatzeko hizkuntzalarien joerak⁹, ez jatorriko gizarteaz dihardutelarik, axaleko diferentzia handiak gora-behera, guztien artekoa den oinharrizko ezaugarri multzo batetaz baizik (beste hizkuntzenak ez bezalakoak, kontrakoak ez badira: "gure hizkuntza indoeuroparretan bederan gertatzen ez den bezala". e.a.). Nola nahi ere, eritzirik zuhurrenarentzar ere, euskararen historiak egiztatzen duenez, elementu honek, kidetasuna ala bakartasun genetikoa, gonparatistaren bide estuak gainezkatzen duen interesa du. Berez, edozein gauza itzul edo molda daiteke hizkuntza batetik bestera; itzulpenak eta moldadurak ordea errazagoak dira batzuetan (mekanikaz ere, nolabait esan, egin daitezkeelarik) eta nekezagoak bestetan.

Guri dagokigunez, bakartasunak edo berezitasunak bai hizkuntzaren alde eta bai kontra eragin du. Berezitasun nabariak, besteekiko izate bakanak, hizkuntzaren iraupenaren alde bulkatu du, eta honela aitortu dute hauziaz arduratu diren guztiek. Bertan behera utzita gal zitekeen bakarrik (horretarako elebitasunetzko denboraldia behar, luzeagoa nahiz laburragoa), ez ordea bere ezaugarriak galdu ahala inorenak bereganatzen dituela antzeko beste hizkuntzekin nahas. Aurkakoa izan du, berriz, idazketa zailtzen zion aldetik, lehendabizi, eta kanpoko laguntza ezak lantzea eragozten ziolako gero. Alde honetatik ezin aldera dezakegu beste hizkuntza erromani-koekin, adibidez, hauek beti izan baitituzte eta dituzte bestelako ereduak, kanpo-koak baina ez arrotzak, zabar aldietan galdua irabazten lagundu ziezaieketenak. Bestalde, eta hau axola handikoa da egungo egunetan batez ere, Penintsulako erromantzeak, idatzian behintzat, gaztelaniaz dakien edozeinentzat ulertzen errazak direlarik, euskarak, are idatziak ere, hasi-masiak ezagutzea eskatzen du, bestela ulergaitza gertatzen da, are romanista edo indoeuropartzale ikasientzat ere.

Argi dezagun bidenabar teoriari eskierki dagokion beste zerbait. Euskararen bereztasuna, nagusitu beharrez, inguratzen duten hizkuntzei begira ulertu behar da: bere horretan sistema bat besterik ez da, ez arruntago ez bakanago, giza mintzamenak sortu dituen, ezagunak nahiz ezezagunak, milaka sistemaren artean. Egungo eguneko bereztasuna, inoiz zeharo aldatu zen hizkuntz egoeraren lekuko bakarra izateaz azaldu beharko dugu segurki. Aldaketa honen azken aldia, berriena delako guretzat ezaguna, Europako eskualde hauen indoeuropartzea izan da, erromanizazioak osatua.

EUSKARAREN HALABEHARRA HISTORIAN ETA ADMINISTRALGOAN

Euskaldunek, administralgo eta kultur erakunde ospetsurik ez zutela, irabazpide mardulik eskaintzen ez zuen hizkuntza bizitzeko —nahiz hiltzen— utzi baino areago —ideietan beretan ere— egingo ez zukeen politikarik gabe ere zirela, erlijioan aurkitu zuten laguntza moduko zerbait osoki eta sustraietaraino kristautu zirenetik. Mende haietan, haatik, Batikano II kontziliara arte bezalaxe, Mendebaldean, Ekialdeko Elizan ez bezala¹⁰, ameskeria zen nazio hizkuntzaz eginiko liturgia. Gisa honetako aukera XVI. mendean etorri zen, Erreforma protestanteaz. Egia esan, ez da gerra ondoko urteotan faltatu, Joana Albretekoak eraginda Leizarragak eta laguntzaileek burutu zuten lanean oinharriturik zera asmatu nahiz ibili denik, nolako mesedea zatekeen hizkuntzarentzat halegia, protestantismoa gure artean erroztatu izan balitz: egungo galesak, irlandesarekin parekatuz, aski irudi argia ematen du izan zitekeen baina izan ez zen harena. Damurik, baldintza irraletan sostengatzen diren honelako arrazoibideek (halegia egia balizkoan funtsatzen direlakoek)¹¹ hutsa balio dute, baldin eta endelegua zorrozteko eta erudizioa erakusteko ez bada. Zailagoa zen erlijio erreformatua gure artean nagusitzea, Felipe II.aren eskualdeetan batez ere, errepublika sozialista popularraren etorrera, txikitxoan bihurrikeriekin Kaisaren semea baino jasankorragoak ez diren Estatu Batu eta laguneri begi aurreran lur berean gertatzea baino. Honetan denok bat gatzela uste dut.

Hala ere, kalbinismoaren hedadura, eginahal huts bihurtua¹², hizkuntzaren aldekoa izan zen, erantzun katolikoa bulkatu zuelako besterik ez balitz ere. Orduantxe hasi ziren gure eliz gizonak herri hizkuntzazko katekesiaz arduratzen; edota hobeki esan, haien interesa eta kezka, 1600.etik aurrera, anartean ametsetakoak ziren gailurretaraino heldu zen. Hizkuntzaren historiarako balio handiko agiriez gainera, hitz neurtu askoren artean, hitz lauezko eredu zor diegu literaturan, gaur bertan ere argi emateko bortitza. Eredu honen egoslekua XVII.eko Lapurdi loratsuan bilatu behar da, Axular gorengoa dugula, mugimenduaren iturburuari oso hurbil.

Jakina denez, eredu honek bere eragina izan zuen, handia gainera, mugaz honako idazleen artean, giputz eta bizkaitarren artean eskierki, XVIII eta XIX.eko lehen partean, Larramendiren eskolatik hasita; baina istorio hau aski aipatua dugu honez gero. Diogun ere orduantxe errotu zela egundaino ezagutu dugun erlijioakera (dog-

ma, morala, elizkizunak eta arauak), eliz gizonetako zati handi batek herriarekin zituena harremanak, aldeak alde, zirela bide. Harreman hori nahiko argi ikusten da hizkuntzaren aldetik, luzaroan erlijio iskribuak predikuekin batean izan baitira prosaren gidari bakarrak¹³. Egia esan, Araba eta Nafarroa Garaiko zenbait tokitan eliz gizonak herri mintzairari horren atxikiak ez ziren susmoa izan daiteke.

IRAUPEN HARRIGARRIA

Elizaren laguntza hori —eragile, nahiz eta interesatua, edota interesduna zelako hain zuzen ere eragile—, beranduxe emana izanagatik ere, aski harrigarria izan da eta da euskararen iraupena. Nahitaez miresgarri gertatu behar honelakoa igarobide zen lurralde batetan suertatzea, Mendebaldeko erromar inperioaren barrenbarrenean, orduko ere zabalgoaz eta bizilagunez txikia zen lurraldean. Gainera, ez dirudi gizarte harek gogorregi egingo zionik erromarren oldarrari¹⁴. Zerbait badago argi: ararteko bizimoduari eustea lortu zuen eskualdea ezin deskulturizatu izan zuten, erromarren antolamenduak garaiz lur jo zuelako eta inguruetako bizimolde hiritarra, gutxi hazia, gainbehera hasi zelako¹⁵. Gero, ondoren heldu ziren zinetako askatasun mendeetan, gune hori gotortu egin zen eta gaur den eguneraino hizkuntza gordetzen lagundu zion sendotasuna iritsi zuen. Zalantzarik gabe, lurra galdu zen, Akitania euskaldunean adibidez edota, ekialdera, Pirinio hego aldean, baina dirudienez zabaltze bat ere gertatu zen hego mendebaldean, lurralde pobre eta soberasko bete hauetatik zihoazen jendakiek hizkuntza bertara zeramatela. Errioxan eta Burgosen Erdi Haroko euskara ez bide da erromanizazioan bizirik iraun zuen hondakina; baliteke, hala guztiz, X. mendea baino askoz ere lehenago hedatzen hastea Ebro hego alde horretara¹⁶.

Zer nahi ere den, egiazko misterioa euskararen iraupena da, ez jatorria. Honen arrazoiak xurgatzeko azken asterketa José Miguel Azaolarena dugu, *Vasconia y su destino*, II, *Los vascos ayer y hoy*, I, 93. or eta hur¹⁷, eta, oro har, ados egon gaitzke beronen alderdi kritikoarekin.

EUSKARAREN ATZERAKADA

XI. mendetik gutxienez, badakigu aski hurbiletik nolakoa zen kanpoko mugetan euskararen hedadura, gaurdaino irauarazi zuen gune trinko bat zeukala, ertzetan listuz joan den arren, honela adieraztea zilegi bada. Uste izateko da, baina ez oso garbia, 1500 inguruan Ebroz behekaldean ez zela euskararik, izen berezi batzuk edo sustratozko hitz bakan batzuk izan ezik. Ez dirudi Frantzia aldean hizkuntz zedarririk aldaketarik izan zutenik herriska edo etxe multzoren batetan ez bada. Ez dago argibide zuzenik ere, nere ustetan, XVI. mendetik aurrera Erromak haron zko ibarren batetan, Nafarroatik kanpora, euskaraz egiten zenik uste izateko.

Agirietan ditugun hutsarteak hizkuntza betidanik atzeraka ibiltzetik datoz, eta ez bakarrik erromantzearen aurrean lurra galdu duelako: iskribuetan bigarren mailakoa da, honengatik izen bereziak berak ere pasarte bakanetan ageri dira gehienetan, edota areago oraindik, erromantze moldez ematen dira, honelakorik baldin bada,

eta ez euskaraz. Historiolariarentzako gaitzerdiz, zenbait hauzitan aipamenak hitzez hitz ematea axola handikoa zela eta, perpaus batzuk euskaraz ematen dira; azken mende erdi honetan hasi zaizkigu honelakoak biltzen eta argitaratzen. Hau dela eta, are inkisizioaren prozedurak gorrotatzen ditugunok ere, haren ardura eta zehaztasunari eskerrak eman beharrean gara oraingo honetan. Egun badakigu, adibidez, 1569.ean Burgi, Erronkariko sarreran bertan, guztiz euskalduna zela, eta bertako mintzaira harek hain zuzen ere ia euskal itzultzailea behar zuela¹⁹.

Mugak atzeraka datoz: Araban, Odon Apraizen ustez, atzerakada hori XVIII mendean gertatzen da batez ere (garai hartantxe, hain zuzen, ematen digu Kardaberezek bertako hizkuntz egoeraren berri), Nafarroan osterera, hurrengo mendean gertatuko omen da gibeleratze nagusia. Lizarra aldean, esaterako, orduan burutzen da segur aski lehendik zetorren erdalduntzea; eragin horretan axola handikoa da Independentziako gerratea eta, are gehiago, hogeitau urte ondotik darraion lehen karlistada. Honelako zerbait ere gertatu zen, sasoi ongi zehaztu gabe dagoen arren, Bizkaiko Enkartzioetan. Eta azkenik, ordenak axola kentzen ez diolarik, barneko galera dator, Iruñea eta antzeko hirietan. Gertakari hau, Gasteizen XVI mendean nabaria, izan zen luzarora, eta ongisko dakigunez, aldaketen arrazoi nagusia.

XVIII mendean susmoa baizik ez zena, aski nahasi eta zehaztu gabea, argi dago XIX.ean, gero eta ageriago, orduan eta etsigarriagoa. Irakaskuntzaz arduratzen zirenek, Iturriagak adibidez²⁰, edota foruen gainbeheraz kezkatuek, Izueta bezalakoek²¹, erdizka adierazi zutena, argi eta garbi esan zuen, begizorrotz paregabe, kanpotarra baina Euskal Herriko maitasunez gainezka genuen G. Humboldték: euskara 1900.erako, haren ustez, iskribuetan gordetako oroitzapena baizik ez genuke izango²².

Ondoren 1872-76.eko gerra zibila dator eta azken urte honetako lege deuseztatzailea; berez Nafarroa ukitzen ez badu ere (eta Ipar Euskal Herria ere ez, noski), honek izan zituen ondorioak, behetik jota, ez omen ziren hizkuntzarentzako mesede handiegia izan. Hortik Bizkaiko meatzeak, lehengo neurririk gabe, hondarreraino zulatzea etorri zen, industria larriaren finkatzea eta etorkinen lehen uholde gaitza. Ordura arteko Euskal Herria ez zen, barneko zenbait eskualdetan behinik behin, nekazari eta arrantzale barruti hutsa, industriari itxia. Baina, hala guztiz, orduantxe gertatu zen gure artean nolakotasunean lehen jauzia, anartean pausoz pauso eta arian arian zetorren hazkundearekin guztiz bestelakoa. Bigarren etena, aurrekoa baino basagoa eskierki, gerra ondoko urteetakoa dugu.

Ez dirudi gauzak nekazal lurralde batzuetan hobeto joan zirenik. Oker ari ez banaiz, Kanpionek sentimendukeriaz huts egin zuela esan izan da *El último tamborilero de Erraondo*, adibidez, idatzi zuenean; *Blancos y negros*-en baino areago. Hemen, idaztancerari dagozkionak axola ez zaizkigula, zaletasunak eta adiskidetasunak baztertuz, oinharriko emanak egiazkoak ote diren jakiten arduratu behar dugu. Eta oso bildur naiz erantzun bakarra baiezkota ez ote den izango.

ERANTZUNA BERANDU ETA AHULA

Harrigarria da zein berandu eta ahul iritsi den erantzuna, asmorik onenez zalantzarik gabe, hizkuntza gorde nahi zuten alderdietatik. Ez dira faltatu negar ere-

siak eta deitorean, Kanpionek hainbat miresten zuen Arrese Beitiarenak esaterako, eta berau noski, ez da azkena izango. Hala ere, zenbait ekintzaile eta lanerako gogatsu den arren, zerbait betiko galdu izanaren minaz negartiak eta lantu jotzaileak nagusitzen dira euskaltzaleen artean. Honen lekuko ditugu Domingo Agirrek Garoa-n Joanesen ezpainetan ipintzen dituen gogaetak, erdi egia erdi alegiazko trena dela eta: berau aurreratu ahala, batek mendi tontorretan izkutatatu beste biderik ez du; mendiek, ordea, ez dute trena gelarazten, behar izanez gero satorrak bezala zultu ere egiten baititu. Gero eta gorago ihesi goaz, jakinik ere asko igoagatik azkenean harrapatu eta lekutuko gaituela.

Hizkuntza lantzean daukagun atzerapenaren froga zuzena Iztueta da, bera baita XIX mende aurreratuxean erlijioaz ez diren gaiez hitz lauz ari den lehen laikoa²³. Gehi diezaiogun honi, Joan Antonio Mogel eta fray Bartolomeren gisako idazleak gaztelania hutsez ari izan zirela, dakigun heinean, beren eskutitz, ohar eta eztabaidetan, halako ohitura oraintsu arte iristen delarik. Ez da ere ahaztu behar Luis Eleizalde, beste askoren antzera, ez zuela euskara erabili *Landibar*, bere nobela bakarra, idatzi zuenean. Jendea politikaz bereganatu nahiak bultzatu zuen horretara dudarik gabe²⁴, ezin ukatuzko arrazoia, baina tartean bazegoen ere sendo tinkaturiko usadioaren zama.

Dena den, erraz froga daitekeenez, hizkuntzak indarra eta lurra, zedarrietan eta barrenan, galdu ahala, ugalduz doa aitzitik beronen premia eta landu beharrekiko ardura. Zuzperraldi honetan, Larramendi aipa genezake besteak beste (jesuiten kinka larria izanik, ez zuen honek bere barrengo guztia argitara eman)²⁵, Iztueta²⁶, Manterola, Arana Goiri eta Azkue —ez ziren guztiok gogaide minak agidanez, ez eta hizkuntza hauzietan ere—, eta, 1936 baino lehen amaitzeko, Ariztimuño, “Euskaltzaleak” eta Lizardi. Ene ustez, behiala esan nuenez, honen “Eusko-bidaztiarena” izan da gaurdaino gure artean egin den hizkuntz egitamurik osoena, eta irakurri ere dut nonbait honi buruz ironiazko idazlanik. Nere hartan jarraitzen dut hala ere: hitz hegodunena gorabehera, hortxe ditugu hitzez hitz ondoan opa diren helburu eta jomugok. Ez daude, noski, bitartekoak; bideak, ordea, iritsi nahi ditugun helburuoi egokitu beharko zaizkie.

Hizkuntza berez eta beragatik zuzenean lantzeko zeregina berandu askatu da inguratzen zuen zaborretik: liburuzaleen hizka-mizkak, euskal ikerkuntzari zabalean eta zehazkiago euskal linguistikari dagozkionak, e.a.; berauen balioa kolokan jarri gabe, gisa denez. Argibide bezala, bere lehen aldian artean bizi ziren idazleen zatiak, Domingo Agirre edo Detxeparerenak adibidez, argitaratzen zituen RIEV bera aipa genezake. Ezin eten zitzakeen ere nahitaezko lokarri politikoak²⁷, ez Bidasoaz ipar aldean hegoan bezain astuna zen integrismoaren morrontzatik askatu ere. Labur beharrez, Jean Etchepareren *Buruchkak* zirela bide 1910.ean gertatua besterik ez dut gogoratuko, berau larriago delarik 1941.eko, gutxi gorabehera, birralgitalpean, eta nere aldetik ezer gehitzeko asmorik gabe hortxe dago Aita Villasantek dakarrena, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao 1961, 301. or.

Liburuan datozen entseguetako bat, betidaniko zentsurak inausia, hizkuntzaren halabeharri zegokion hertsiki: ezinbestez hizkuntza arrotzean emandako irakas-kuntzak galgarri gertatu beharko herri hizkuntzarentzat. Askotan aipatu da, eta ez da oraingoz ahaztuko, Espainiako irakaskuntza ofizialak izan duen eta duen egiteko kaltegarria. Ezin uka liteke, baina esan ere egin behar litzateke, ahazteko erraztasuna

denez, irakaskuntzan ziharduten erlijioso ordenak —Frantziatik eta Portugaletik bidali ondoan Espainiako lurralde zabal batetan kokatuak— erakunde ofizialak bezain etsai bederen izan direla gurearentzat, eta neronek ere ez dut halako esperientziaren beharrik²⁸.

Gure pentsamolde kontserbadorea, ia alde zuzenetik halabeharri amore eman da, guztion gogoan dagoen axioma batetara bil daiteke: gizarteko orekan zetorren edozein aldaketak, zenik txikiak ere, hizkuntzaren kaltetan gertatu behar zuen. Honek alemanek Frantzia hartu eta ondoko burrukarako ere balio duela esango nuke; hala zerbait aldatzen da Espainiako gerra zibilarekin eta batez ere gerra ondokoarekin. Izan ere gerrateko kalteak bildurgarriak baziren ere, are txarrago izan da guretzat, taldeka eta bakarka, ondotik etorri zen triskantza, bai gogorkeria gupidagabeagatik, bai iraun zuenagatik.

ERAGOZPENAK ETA DEBEKUAK

Ez dugu oraindik, eta agian komeni ere ez, neurtzen hasteko behar bezain urrundu iragan berria, hainbeste gauzatan bizirik dirauen aldi joana. Hortaz, axaleko aipamen soil bati lotuko natzaio, urte horik, gehiegikeria gabe ene ustez, hondamendi bezala azaltzeko, zaila delarik gure historian zehar antzekoa aurkitzea, inoiz honelakorik izan bada. Baina, herri oso bat ezin suntsitu denez, gorputzez eta ispirituz bizirik geldituok han eta hemen sakabanaturik nolabait jarraitu genuen, zeharo erraustia izan zen herri baten barrenean eta kanpoan, Gasteizko seminariotik “Eusko-ikaskuntza”-raino dena galerazita zegoelarik, are paperik hutsalena ere.

Honek, bidenabar, *a contrario* frogatzen du, Azaolaren arrazoizko argudioak gorabehera, ene iritzieren nolabaiteko funtsa, bertako erakundeak edukitzeak halebategia baduela ikuskizunik hizkuntzaren iraupenarekin, balazta gisa besterik ez bada. Ez dut hauen lana kultur barrutian, eta bestetan, egungo foruzale berriek —Victor Pradera jaunaren jarraikile zintzoak, Estatutoa eta foruak kontrakarrean ipintzen dituztenok— adina goretziko³⁰. 1931 eta 1936.ean aldarte politikoen arauera ari ziren Batzorde Gestorak berak, herriaren ordezkari gisa eztabaidatuak eta eztabaidagarriak, oso bestelakoak izan ziren, kultur alorrean, ondoren ezagutu ditugun diputazioen aldean. Usteak uste, oso gauza ezberdinak dira, zerbaiti herri usaina dariola eta besterik gabe kontra egin beharra, eta geldotasun nahiz hoztasunez ari izatea.

Zena zela, *Euzko-Gogo*a aipatu beharrean gara mende berrien ezaugarri bezala, luzaroan gure literatur mugimenduaren aldizkari bakarra (alde batera uzten ditut *Herria* eta abar, lurrez hurragoak, urrunago baitziren muga igarogaitzak bereizten gintuelarik). Ordura arte ezagutu genuen aldizkaririk goranahiena bihurtu zuen lehen momentutik J. Zaitetik, alde batetik (Orixerekin batez ere) basaki eten zuten mugimenduaren jarraitzaile izanik, eta bestetik joera berrien aintzindari. Era berean, negu luzearen ondoan bere lanak herabe berrasten dituenen, zerbait berri bezala agertzen da Euskaltzaindia —ez barnean hartu behar izan zuen komisario politikoa-rengatik, bere gelditasunean gorespen handiagoen duina—, landugai duen hizkuntzatik beretik hasita.

Norabide berri honi F. Krutwig sartuz geroztik ekin zion, sarrera hau Azkuek, N. Oleaga jaunak eta bestek babesten edo behintzat onhartzen zutelarik, orain nor-

baitek ahaztu nahi omen duen arren. Askatasun osoaz mintza naiteke honetaz, gara hartan ez bainuen Euskaltzaindiarekin batere zerikusirik, eta Krutwigen jarraitzaileekin ere ez; haietako batzuek maiteago dute gaur isiltasuna argibideak ematen ihardutea baino. Baina, orduan berarekiko jarrera kritiko samarra izateko nuen kariaz, eta era berean, arrazoi gabe segur aski, Zaitegi eta *Euzko-Gogoarekiko*, ez dit barrenak uzten ustea gordean edukitzen: hizkuntz barrutian ere, guztizko aldaketa eragin zuen indarra, itxuraz bederen, Krutwigi zor zaiola besteri baino areago.

Argi dago, hizkuntza edo, hobeki esan, erabiltzen dugunok, bi oztoporen aurrean geundela. Batetik, hizkuntza berdindu eta egungo premietarako egokitu beharra. Bestetik, gizarte barrenean adierazpide eta komunikabide bezala jasotzeko zeregin politiko soziala. Biok elkarri hertsiki lotuak daude —dialektikoki, esaten omen da orain—, inolako teoriak, bere indar hutsez, ezin baitu bere zoria aldarazi ez batera ez bestera, baina, hala guztiz ere, gorde nahi den hizkuntzak, pilatu eta metatu ez baina erabilkuntzarako eragozpenak kenduko dizkion barne baldintza batzuk behar ditu.

HIZKUNTZA BERDINTZEAREN ALDE

Bizkortu nahi den hizkuntzak, eredu berdindua izan beharko du nahitaez, eta, ahal delarik, batua: ñabarduren mugarriak, desiragarri bezain halabeharrezkoak, arau batzuen barnean hesitu beharko dira. Berdintze lan honek hitzen egokitzea (hitz erakarpena eta konposaketa, ez deklinabidea eta aditza bakarrik) eta sortzea, inoiz ez *ex nihilo* sortuak, bideratu beharko du, eta azkenean hizkuntza maila guztietara zabaldu, idazkeratik (beti ebakitzeari atxikia) sintaxis eta perpaus barruko hitzen joskeraraino.

1976.eko azkenetaraino lortu dena, nahi adina ez izanik ere, guttiestekoa ere ez da. Euskaltzaindia, urte luzeetan isilik egon ondoan —goi mailako iker lanak egin arren ez zen ia erabakirik hartu—, zentzuzko erabaki apal batez hasi zen; beronek dioenez, “euskal hitza” aspaldidanik euskaldunek erabili duten eta darabilten hitza da, datorren lekutik datorrela: bestela esan, *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus*. Erabaki honek bere garaian harrotu zituen haserreez ez omen du egungo egunean inork oroitu nahi. Goazen, bada, bestetara.

Oraindik aski eztabaidatua den batasunaz laburpen arin bat egin daiteke. Euskaltzaindiak 1968.ean Arantzazuko biltzarreetan agertu zuen bere jokabidea, egin zitekeen batasunaren aitzin lan bezala. Ezin gutxiago egin, jaio eta berrogei ta hamar urtetara, horretarako beste ezertarako baino areago sortu zen erakundeak. Beharrak eraginda, ez gutziak edo kasketaldiak, bildurrez edo abiatu behar izan zuen bide horretatik. Ez da deus asmatu, ez orduan ez geroztik; gordean nahiz agerian lehen-dik geneuzkan hautakizunetan egin zen aukera.

AURRERAPENAK

Zortzi urte igaro ondoan, ez dut uste, oro har, eginahalaren arrakasta uka daitekeenik. Tartekoa naizenez, ofiziala edo, nolabait esan, den batu era (*baturako*) hobe

oraingoz *batua* baino), harrera txarrik izan ez duena bestalde, alde batera utzita, harrigarria da, kazetaritzan adibidez, gero eta nabariago den batasuna, are elkarren kontrako diren aldizkarietan ere. Ez dira oztopo guztiak gainditu, ez eta gutxiago ere, baina prosa arruntaren mailan gero eta xeheagoak dira berezkuntzak, zenbait handiagoa izanagatik³¹. Xehetasunok, diogun bidenabar, ematen zaien garrantzia baino gehiago ez dute.

Hizkuntzaren egoera hobetua izan den barrutiren bat baizik ez dut aipatuko, ezin barkatuzko hutsuneak lagatzeko arriskuan banaiz ere. Argitaldarien lana, esaterako, Errepublikara garaietan baino joriagoa izan da: orduan baino liburu gehiago argitaratu da, eta irakurleak ere ugariagoak dira, maila batean batez ere. Gure artean hainbeste kalte eragin duen bikaintasun nahiarekin batean³², dela sortze lanetan dela itzulpenetan, erlijio lanez kanpora, eta are hauetan ere, literatur ederra soilki lantzeko gogo hura aienatu da. Aldizkariak, oraindik egunkaririk ez dela, askoz hobeak dira egungo egunean, bai ikutzen dituzten gaien zabaltasunagatik, bai berauek gero eta trebeago erabiltzeko moduagatik. Baliteke orain, askatasun handiagoa dela, lehia larriagoan ibili behar izatea erdal argitalpenekin, eta dagoeneko ere badugu honen seinale argia. Hala ere, lurpeko bizitzak ematen zion pribilegiozko itxura hura gelduko badute ere (gogoga lehen oharrean *Eguna*-ri buruz diodana), badute lehen momentuan izan ezik atzera ez egiteko behar hainbat hazkunde eta indar.

Hizkuntza ondokoetara helarazteko premiaz hastapen askozaz apalagoetatik ekinda euskal irakaskuntzan aurreratu denak ez du laudoriorik behar. Duen zabaleraz, denok harritzen gaituen lehen irakaskuntzatik goi mailakoa ikutzeraino iritsi da arian arian. Ez zait iruditzen axola gutxiago duenik larrien alfabetatze kanpainetan egiten ari dena, e.a. Egungo egunean, lehen aldikoz gure artean, bere hizkuntzan analfabeto ez den minoria ugaria dago, eta hauk bidea errazten ari zaizkie hasi berriei, adineko garenok bezain nekeza gerta ez dakien.

Hortik dator gaurko lan askoren izate praktikoa, estetizismo gabea: esku liburuak argitaratzen dira, ikaspideak, hiztegi bereziak, e.a., azken helburu bezala maila gutxietako irakaskuntza dutela, euskarari buruzkoa eta euskaraz bide batez. Gehiegi-kerietan erortzeko arriskurik gabe, lehen aldiz historian, egitekoaren larriaz ohartu garelara esan daiteke eta beronek dakartzan eskakizunak onhartu ere ditugula.

Hortik ere dator, hein batez, Karlos Santamariak aipatu ohi duen "factor recesivo en la transmisión" delakoaren gelaraztea, bide horretatik hizkuntza nahitaezko galbidera zihoala³³. Liburu hutsetan ikasi ez duen euskaldun berria gero eta ugariago eta eragileagoa da gure herrian. Hau dela eta, gure kultur gidariak litezkeenen prestakuntza (ez gara gizarteko etorkiaz ari) oso bestelakoa da noizpatekoaren aldean; aldaketa honek oraindik behar adina aztertu ez den beste modu batez ikustarazten ditu gauzak. Gaur gure herrian ezin berez daitezke, Estatutoan egiten zen bezala, eskualde euskaldunak eta erdaldunak. Honek, duela urte asko Julio Caro Barojak iggerri zionez, ez du, hizkuntzari gagozkiola, muga jakinik, ez geografiaz (irizpideak oraindik bere balioa galdu ez duen arren), ez soziologiaz. Irudi berria, bada, bere horretan hartu beharko dugu, iraganarenak itsu ez gaitzan.

Gogoan hartu behar dugu ere eta bere egiazko indarrean neurtu euskararen sarrera lehen, agerian nahiz isilean, debekatuak zituen toki, ataka eta barrutietan. Hau nabariagoa da, eta honela aitortu beharko, hizkuntza idatzari gagozkiola.

ETORKIZUNA

Orain arte esana ez da kontu garbiketa osoa izan, ez bainaiz ni horretarako gai; eginahal baten, zabal eta indartsua dirudienez, lekuko hutsa nauzue. Joera honek hizkuntzaren zori gaiztoz besoak tolestaturik ezin ikusiaz gainera, ez du erlikia benegarri bezala gordetzea onhartzen, inork mesede eta miraririk eskatuko ez dion erlikia bezala. Kantari biltzarre bat, bertsolaritzaren kide jatorra bihurtua, ez da paradarik txarrena gogo giro hori dastatzeko.

Agian, gure artean hain errotua dagoen boluntarismoaren arriskua salatu beharrean gara, nahikunde hutsa helburuetara iristeko nahikoa bailitzan. Ez ditut ukatuko utopiaren ondorio miresgarriak, batzuk begien aurrean baititu. Nahiago nuke, ordea, bada ezpada ere, ezer egingo bada beti beharrezkoak diren ametsak eta berotasun suharrak lagun eta aitzindari kalkulua izango balute, eginahalean zehartzuz zeren bila gabiltzan, zein urratsetan lortuko dugun, eta nolako bitartekoak ditugun eskumenean orain eta etorkizunean.

Ezin fida daiteke —zenbaitek, areago erosokeriaz beste ezertaz baino, egiten duen bezala— dekretuaren ondorio miresgarrietan³⁴, ez ofizialkidetasun nahiz ofizialtasunezko aitopenetan. Gure herriak herri artean bere tokia behar duen bezala, hizkuntzak ere berea aurkitu behar du hizkuntz artean: handikeriazko menturarik gabe, iraupena eta hazkuntza³⁵ segurtatzeko behar adinako tokia. Beste nonbait esan eta idatzi dudan bezala, diglosiaren purgatorioetatik ihesi goazela ez gaitzela ghettoaren ifernuan eror. Hizkuntza integrakuntza beste ezein bezain beharrezkoa dugu.

Azaolak esan duenez³⁶ “Hizkuntzaren arazo larria, konpontzetik urrun dela, ez da oraino behar hainbateko egokitasunez azaldu ere egin”. Elkar lan hau urrats eragilea dadin nahi eta uste dut, bide horretan barrena.

OHARRAK

¹ Urte horietan argitara zen Bilbon *Eguna* egunkaria; haren idazpuruak, dudarik gabe (*Aran-da estu ta larri Oviedon*, e.a.), gogoan dauzkate batzuek, nik baino hobeki. Gure lagunartean gogotik bilatzen zuten berak ez bestek ekartzen zituen albisteengatik, "besteek" Cienpozuelos hartu zutelakoa adibidez, harik eta zentsurak, berri emateko jarioez ohartuta, moztu zituen arte.

² Ikus Aita Moretek 1667.ean Oihenart zuberotarrari idazten ziona (P. Lafittek argitara eman-dako eskutitza, *Bulletin du Musée Basque*, 39 z.): "Nondum noueram Vascones homines in urbe Pompelone pro peregrinis haberi". Iztuetaren gipuztasunean, beste argibide batzuk ematekotan, argi ageri da euskaltasunaren funtsa, hizkuntzaz hain zuzen ere euskalduna, eta Arana Goiriren bizkaitar-tasuna (Arana Goiritarrrena hobe, agian), egungo egunean itxura berekoa lezakeen arren, euskal bata-sunaren adierazpenik suharrenaren iturburua izan zen.

³ Fonetikazko aldaeren historiaz, eta berauen kronologia erlatiboaz, argiago mintza daiteke, ika-siek dakitenez, hizkuntzako beste zeretaz baino; honek ordea ez du inolaz ere axola handiagoa dute-nik esan nahi.

⁴ Deitura biek balio mugatua dute, beti eta edonon berezko joeraz gainera nola-halako gidaritza baitugu. Argi dago, horratik, dela gure zatiketarengatik, dela alderdi bateko eta besteko agintariak kultur gaietarako agertu duten axolagabekeriagatik, gidaritzak duela, hizkuntzaren ajeetan, hobenik txikiena.

⁵ Egungo dialekto grekoak, aitzinakoak zokoratu zituen *koiné* hura zatikatzetik datoz; ustez berauen iturburua zitekeen protogreko hura baliteke, era berean, linguistika gonparatuaren irudipen hutsala ez izatea eta egiazko konberjentziaz bildua izatea. Latinak Italiako berezuntzak deusezta-tzen ditu (faliskoaz, oskoaz, umbroaz eta dialekto sabelikoez bakarrik ari naiz, venetoaz gainera), hiz-kuntza erromanikoetan bereizteko, hauen artean ere elkarganatzeko (beregangatze hutsaz besterik ez balitz ere) eta urruntzeko joerak nabari ditugula.

⁶ Egoera ez da ezertan aldatu georgiar baten aurkikundearen gorabehera, munduan zehar aldizka-riek aski barreiatua eta gure artean Aranegi jaunak (Zürich-ko *Tages Anzeiger Magazin*-en bertan aipatua, 35. z.: "Widerstand in Euskadi"). Den dena, baita aurkikunde bera ere, uste oker batetik sortu da. Delako idazkun hori Botorritako brontzea da, Zaragoza ondokoa guretzat, baina Tbilisi-tik, agian, Bilbotik urrun ez dagoena. Brontze hori, hondatu ez den zatietan, duela mende erdi pasa-tuxea Gomez Morenok idazkera iberikoa argitu zuenari eskerrak irakur daiteke. Eta, zeharo uler-tzen ez bada ere, aski dugu begiratu bat zeltiberikoaz idatzia dela ohartzeko, gaztelania eta frantsesa-ren ahaide (urrutikoa bada ere) den hizkuntzaz halegia; ez, zoritxarrez, euskararena edo georgiarrare-na. Eta, iskribuak dioenak, dakarrena dakarrela, ez du ikuskizunik eman zaion azalpen horrekin.

⁷ Ez dira oso indartsuak; baieztapenetara hel daiteke, baina ez berez ukapenetara. Froga daite-ke, bestela esan, bi hizkuntza edo gehiago elkarren ahaide direla, zenbaitetan behintzat, ez ordea ez direnik.

⁸ Ez dirudi hitz kontuan asko eman dugunik: ematen diren argibideak urriak dira, eztabaidaga-riak maiz eta eztabaidatuak. Besterik da, aldiz, izen bereziekin, tokizko eta batez ere pertsonazkoe-kin: ugariak izan baitira. Deiturak eta toponimoak ausarki, Ameriketan batipat. Ez da egia, Entziklo-pedia Britanikoan artikulu batetan zuzendu zidaten bezala, "south of Río Grande" gisakoez gainera besterik ez dela: Ternua (Terranova) eta San Lorenzo hibai arroa kontutan hartu gabe, ez dira Ipar Amerikako hego mendebaldean ere honelakoak falta.

⁹ Begien bistako arrazoiengatik, batek ezagutzen dituen linguistikar gehienek indoeuroparra dute lehen hizkuntza.

¹⁰ Honi buruzko funtsezkoenak José María Lakarra historilariak adierazi zituen, *Vasconia medieval, historia y filología*, San Sebastián, 1957: ikus bereziki 13. or. eta hur. Aita Villasantek bere erreparatzaile adierazi zituen hondarrean Lakarraren ustearekin bat zetozen ene oharpen batzuek (*Historia de la literatura vasca*, Madrid 1960, 12. or. hur.); berez deskribapen hutsa baino ez zirela, egungo irakurle "engaiatuak" Bizantzioren aldeko eta Erromaren kontrako edo bezala har zitzakeen. Hainbat urteren buruan, ez dut aldatzeko arrazoirik ikusten. Aski dugu lehen iskritu gotikoak (eta baka-rrak ere direnak) anglosajoiekin edo aleman garaiekin alderatzea, edota, hala nahiago bada, armenia-rrak (eta georgiarrak) irlandeseekin, nolabait ezagutzen ditudanei lotzearren. Ene ustetan, eraginaren nondik norakoa jakitea axola zaigu, ez beronek noizpait baimenak eta onespenak beregana zitue-ntz.

¹¹ Elkarren antzik ez duten bi adibide aipatzeko: "Le nez de Cléopâtre: s'il eût été plus court, toute la face de la terre aurait changé" (Pascal, *Pensées*, Brunschvigg ed., 162) edo "Un debate frecuente entre historiadores es el de saber si de haber seguido Roosevelt en vida hubiese continuado la coexistencia de tiempos de guerra con la URSS y se hubiesen ahorrado los veinte años de guerra fría" (E. Haro Tegen, *Triunfo*, 29-V-1971).

¹² Besteak beste, Zuberoko Jean Sponde poeta eta letra gizona protestantea izan zen, harik eta bere babeslea, Enrike IV, katoliko egin zen arte; baina Zuberoan, ondoko Biarnon ez bezala, ez zen protestante multzorik gelditu.

¹³ Sermoigintzak bertsoarako gaiak ere eman izan ditu. Gogora, Xenpelarren lanetan, "Azken juizioko eguna" esaterako; honek ondoko bertsolarientzat ere balio du.

¹⁴ Ikus ideia zabal batzuk, bibliografia lagun dutela, "Lenguas indígenas y lengua clásica en Hispania" deritzanean, eta *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VI Congrès Internacional d'Etudes Classiques* (Madrid, septembre 1974), Bucarest-Paris, 1976, 41-51.

¹⁵ Egun, arkeologiazko arrazoiek aitzinakoen Oeaso Irunen kokatzen dutenez gero, ontzat eman liteke Irun = Iruñea berdintasuna (bestela esan, Nafarroako Iruña eta Arabakoa, bigarrenaren artikulua eta sapaiko ebakidura gorabehera).

¹⁶ Cf. "Onomástica y población en el antiguo reino de Navarra: la documentación de San Millán", *XII Semana de Estudios Medievales* (Estella, 1974), Pamplona 1976, 51-71.

¹⁷ Madrid, *Rev. de Occidente*, 1976.

¹⁸ Ez dut honera aldatuko euskararen geografiaz dagoen bibliografia ugarixea: Angel Irigarayren izena besterik ez dut aipatuko; hau, oraindik taxuz eta iturburu egokiez horretan ari baita. Axola dute, eta ez dira agian gure artean behar adina erabili, Fernando González Ollé-k Nafarroako hizkuntzez burutu dituen lanak "La lengua occitana en Navarra", *Revista de dialectología y tradiciones populares* 25 (1969), 285-300, eta "El romance navarro", *Rev. de filología española* 53 (1970), 45-93. Ezin puntu guztietan berarekin ados egon (cf. *Homenaje a don José Esteban Uranga*, Pamplona 1971, 201-214 or.): hala nola *Romanzado* izenari (erromanikoari, euskalduna nola zen ez baitakigu) eman ohi zaion balio erdi mitikoarenean, bertako toponimia, *Domeño* eta beste izenen bat izan ezik, Nafarroako beste edozein tokitakoa bezain euskalduna denez. Gehi dezagun, honez gero lan handiskoa metatu duen Ricardo Ciérvide-ren azkena: "Toponimia del Becerro antiguo de Leyre (siglos XII-XIII), VI", *Fontes linguae Vasconum* 8 (1976), 237-284, axola handikoa euskararen historia-
rentzat ere.

¹⁹ Florencio Idoate, "Un proceso de brujería en Burgui", *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra* 7 (1975), 225-276. "Diferentzia"-z, gogoan eduki dezagun komisarioaren zorroztasunaz eta lekukoak haurrak izateaz gainera, perpaus batzuk, mintzaira "sabatikoaz", edozeinentzat direla ulergaitzak.

²⁰ Cf. Fr. J. I. Lasa et al., *Sobre la enseñanza primaria en el País Vasco*, San Sebastián 1968.

²¹ Sobera ezaguna da *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira*-n, VI or., datorren pasartea.

²² "Guillaume de Humboldt et la langue basque", *Lingua e stile* 8 (1973), 107 or. eta hur.

²³ Ilustrazio garaian familiako hezkuntzaz, etxeko ekonomiaz eta beste idazten dutenak agertzen dira, ez dakigu segur ordea lan batzuk argitara ote ziren ala esku iskribuetan gelditu ziren. Beste zenbait gaitaz (albaitaritzaz, nabigazioneaz) badira XVII. mendeko lanak Lapurdin. Etxeberri Sarakoa, mediku eta irakasle, jakina denez, argitara gabea da mende honen hasera arte.

²⁴ Cf. *Obras completas de Arana-Goiri'tarr Sabin*, Buenos Aires 1965, 1296. or.: "Dana da aberrtzaletasuna, euzkerea jakin ezik be. Aberrija eztau gaizkatuko euzkerek; bai ta bakarrik aberrtzaletasunak. Zabaldu egixu aberrtzaletasuna, ta berakin euzkerea be zabalduko da. Zabalten ba-do zu euzkerea aberri bako izkeratzat, Aberriaren arerijuak berakin zabalduko dira".

²⁵ Gordean zituenak hobeki ezagutuko dira J. I. Tellechea Idigorasek, dagoeneko bidean direnak, argitara ditzanean.

²⁶ Honen gutun lagunak, José Paulo Ulibarri —beronen *Gutunliburua* facsimilez irakur daiteke orain (Gasteiz, 1975)—, beste inork baino askozaz gorago jo zuen, baina, zenbait arrazoiengatik, ez zuen eragin handiagorik izan bere mendekideen artean.

²⁷ Batzuek monopolioaren politika erabili zutelako ez ezik, baita besteek parte ez hartzeko eginahalak egin zituztelako ere. Eusko ikaskuntzaren lehen biltzarrean, Doktor Madinabeitia izan

ezik, sozialismoaren hutsuneari buruzkoak, ikus *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* V (1971), 61 or. eta hur.

²⁸ Aipa beharreko salbuespena Lekarozko ikastetxea da, axola handiko tokia euskal kulturarentzat; aita kaputxinoek, hirugarren ordenarekin, herri sermolari euskaldunak eta saiatuak zizutzen garai hartan.

²⁹ Ez dute sekula galerazi, orain norbaitek dioen bezala. Ibiltzeari utzi zion; ulertzen erraza hori. Orain, lotu nahi duten eskuetatik guk libratzeko zai dago.

³⁰ Ezin amets handirik egin foru errejimenaren zenbait alderdiz, Frantziako Erreboluzioa zela bide, esaterako, euskal liburuak argitaratzeko debeku gisako hura, eta halakotzat konplutua, gogoratzzen badugu. Ikus J. A. Mogelen hitzak Villasantek dakartzanez, *BRSVAP* 20 (1964), 61 or. eta hur.: "La mano poderosa de nuestro piadoso y benéfico Monarca ha vencido un obstáculo, de otra manera insuperable, para la publicación de esta obra, a representación del autor, e influxo del Excmo. Sr. Don Mariano Luis de Urquijo, que mira a la felicidad de su Patria bascongada con una atención que deberá hacer conservar su memoria a los verdaderos Paisanos. Su Majestad ha dirigido una Orden al Consejo Real de Navarra para que no se opongan a la impresión de esta obra, ni de otra alguna por ser bascongada, siempre que no contenga alguna doctrina opuesta a nuestra santa Religión. ¡Qué triunfo para nuestro perseguido idioma!".

³¹ Honela, batetik *gizonakin*, eta bestetik *gizonekin*, edota *nukean* eta *nukeen*, e. a. Baina, eta hau esan beharrean gara, batzuk eta besteak bere aldeko batasuna lortzen saiatzen dira.

³² Cf. E. de Arantzadi, "Kizkitza", *Ereintza*, Zarauz 1935, 332 or., bertan adierazten duenez euskaraz datorren lan hura "se reproduce en la esperanza de que esto sea mirado como débil muestra de amor al idioma nacional, del que esto escribe; del mismo propagandista, que por diversas razones —su falta de preparación; la mayor eficacia de la divulgación erdérica nacionalista, sobre todo, hasta ahora; y por el temor de dar armas a una crítica euskerista implacable—, ha usado casi siempre del español en su apostolado". Letra bereziak enek dira.

³³ Ikus Arana Goiri, *Obras completas*, 2104. or., "Fédération littéraire basque" zelako asmoaz dakarrena: "Los vascos, hablen o no el euzkera, deben tener igual representación en la Asamblea. Los vascos que no lo saben son hijos de quienes lo hablaron; los vascos que no lo hablan son padres de quienes no lo han de saber. El euzkera se va perdiendo por culpa de quienes lo saben; los que no lo saben no están en el caso de perderlo. Para conservar y propagar el euzkera, hay que atender a los unos y a los otros".

³⁴ Dublin Institute for Advanced Studies-eko Miles Dillon irakasleak, hila dagoeneko, honela esaten zidan 1965.ean gutxi gorabehera: "Datorrena datorrela, zabilzate argi derrigorrezko jartzearekin". Garbi dago "frogatuak bezala" mintzo zela.

³⁵ Honela, Aita Mokoroak ezartzen dizkion zedarriak *Lengua vasca de hoy y de mañana*, San Sebastián 1971, 57. or. hur., edota, hobeto, "duela urte asko, gaurkoa baino etorkizun hobea genuela" ezartzen zizkionak, murriztegiak iruditzen zaizkit, noizpait esaten nuenek, *Idazlan hautatuak*, Bilbo 1972, 395. or. hur. Hori galdutzat jotzea da, jokoan hasi aurretik.

³⁶ Vasconia y su destino, I, La regionalización de España, Madrid, 1972, 28. or.

1.

ZATIA

HIZKUNTZAREN
GIZA IKUSPEGIA,
KULTURAL ETA POLITIKOA

1. ZATIA

- 1. IKUSPEGI LINGUISTIKOA**
- 2. IKUSPEGI ANTROPOLOGIKOA**
- 3. IKUSPEGI POLITIKOA**

I

IKUSPEGI LINGUISTIKOA

IKUSPEGI LINGUISTIKOA

1. SINBOLISMOA

1. Ihardun sinbolikoa
2. "Seinalea"
3. Ihardun sinbolikoa, gizonarena bakarrik ahal da?

2. ZEINU LINGUISTIKOA

1. Hizkuntz zeinuaren bikaintasuna beste sistema semiotikoen artean
2. Hizkuntz zeinuaren analisia
3. Hizkuntz zeinuaren arbitrariedadea
4. Hizkuntzaren artikulazio bikoitza
5. Hizkuntzaren kreatibitatea
6. Hizkuntza egitura bezala
7. Hizkuntzen aniztasuna

3. HIZKUNTZAREN HELBURUAK

1. **Hizkuntza eta komunikazioa**
Funtzio errepresentatzailea
Funtzio expresatzailea
Funtzio deitzalea
2. **Hizkuntza eta pentsamendua**
3. **Hizkuntza eta gizarte**

IKUSPEGI LINGUISTIKOA

Hizkuntza baten natura eta funtzioak orokorki eta nolabait ulertzeko esentzialak diren elementu batzu azpimarratzen saiatuko gara hemen.

Alde batera utziko ditugu, bada, Linguistikan oraindik eztabaidaturik dauden hainbat puntu. Alderdirik landuenak eta, terminologi ezberdintasun eta guzti, eztabaidan ez daudenak bakarrik bilduko ditugu hemen.

Sapir-en baieztapena jar dezagun:

“Hizkuntza, ideiak, bihotz-zirradak eta nahikundeak, ohartuki produzitutako sinbolu sistema baten bidez, komunikatzeko gizonak bakarrik, eta ez berezko senaz, duen metodoa da”¹.

Hizkuntzalari ospetsuenetako baten definizio horretatik, hizkuntza gizonari espezifikoki dagokion zerbait dela ikus dezakegu. Animalia espeziren batetan sinbolismo hastapenen bat agertzen dela egia da; baina ihardun sinboliko honek gizonaren kasuan dituen ezaugarri bereziek, gizonarena bakarrik den fenomenoa bilakarazten dute.

Hizkuntzak komunikatzeko eta pentsatzeko balio dio gizonari.

Baina hizkuntzaren bi funtzio hauetaz mintzatu aurretik, elementu linguistiko batzuren balioari eta hizkuntza baitan duten egitekoari begiratuko diegu.

1. SINBOLISMOA

Linguistikaren alde semiologikoak adierazi nahi direnean, eurrez dira hizkuntzalariek erabili ohi dituzten hitzak eta bereizketak. Hemen, Benveniste-ri jarraituz, **zeinu** eta **seinalearen** arteko bereizkuntza nabarmenaraziko dugu².

Bi hitz hauen arteko desberdintasunak gizonaren eta animalia-aren tartean dagoen leizea azalduko digu.

1. Ihardun sinbolikoa

Zeinu hitzari hizkera arruntean eman ohi zaion zentzu zabala alde batetara utzirik³, ihardun sinbolikoaren gizona baitako elementuei lotuko gatzaizkie.

J. Perrot-ek honela zernolaketzen du ihardun sinbolikoa: “Gauzak, ideiak eta gertakizunak, berorien ordezeko diren hots, keinu, jarrera, portamen, zeinu eta objektuen bidez errepresentatzeko gaitasuna”⁴. Sinbolu ahalmena ukaiteak, beraz, zera esan nahi du: errealitate bat, beronen ordezeko diren zeinu batzuren bitartez errepresentatzeko, eta hauk heuren adierazkizun funtzioan ulertzeko gai dela⁵.

Giza bizitza zeinuz josirik dago.

Hizkuntza, artea, gizarte bizitza eta erlijioa, beste errealitate batzuren eramaile diren elementu erreal batzuez baliatzen dira; haien tokia hartzen dute zeinu horiek. Argazki bat, bide seinale bat, nota musikal bat, musu bat, txalo bat, hizketa, sakramendu bat, ikurrin bat, brindis bat; hortantxe datoz bat denak: beste errealitate batzuek ordezkatzeko gai diren errealitateak direla.

Signifikatzeko, adierazteko berezitasun hori da zeinuaren ezaugarria.

Eta hori da semiologiak arakatzeko duen alderdia⁶.

2. Seinalea

Seinalea beste bati loturik dagoen errealitatea da, baina hura oroitarazteko funtziorik ez duena.

Guiraud-ek dioenez, “*seinale* bat, erlazio naturalaz edo akordiozko beste gertakari fisiko batekin loturik dagoen gertakari fisiko bat da”⁷. Horrela, euria iragartzen duen hodeia, kea suaren aztarna bezala, kanpaia Pavlov-en zakurra-
rentzat, adibidez, *seinaleak dira, baina ez zeinuak*.

Animaliak ere somatzen du seinalea, eta honen aurrean erreakzionatu, ego-
ki erreakzionatzen egiten du, baina akzio katea estereotipiko bati jarraikitzen zaiolarik.

Animalia, seinale baten bitartez, bi sentipen elkartzeraino ere iritx daiteke. Zirkoko animaliak, izurdeak, errefleju baldinpetuen legeaz baliaturik animalia batek zenbat “ikas” dezakeen adibide eder dira.

Animalia-aren erreakzioa zirikatzen duten seinale hauk naturalak edo erdie-
tsiak daitezke izan. Animalia batek, susaldikoan, bere sexulagunaren aurrean hartzen duen portaera naturala da; hezitako txinpantze baten “festa eta trebe-
ziak” seinale-kinaden aurreko erreakzioak dira, eta artifizialak.

Zeinuaren oinharriko ezaugarria dena falta zaio seinaleari: adierazteko, sinifikatzeko gaitua egotea.

Beste errealtate batetara eramaten saiatzea zaio berezgarri zeinuari. Zeinuak bere baitan darama beti zerbait komunikatzeko asmoa. Horregatik, hodeiak, euriaren "zeinu", eta kea, suaren "zeinu" salagarri badira ere, ez dira gertakari semiologikotzat hartzen, *komunikatzeko intenzionalitatea falta bait zaie*, hots, adierazteko berezitasuna.

Errealitate bera, seinale gerta dakioke animalari eta zeinu gizonari.

Gizonak pertsona irudikatuaren zeinua ikusten du argazki batetan. Animaliak, aldiz, ispilu edo argazki batetan bere irudia ohartzean, berarekin zerikusirik gabeko kolore multzo bat edo, gehienez ere, itxura engainagarri bat, ziri bat atzematen du, besterik ez. Halaxe erakusten digute haren erreakzioek.⁸ Gizonak argazki irudi horretan sinboluaren zentzua atzematen du, animaliak irudi zentzumenezko bat besterik somatzen ez duen bitartean.

Gizonak sinboluak asmatu egiten ditu. Animalia ez da horrelakorik egiteko gauza.⁹

3. Ihardun sinbolikoa gizonarena bakarrik ahal da?

Zeinu bidez gauzak irudikatu eta zeinu horik ulertzeko ahalmena, gizonari bakarrik dagokion zerbait bezala aurkeztu dugu. Honen arabera, bere zentzumenei eragiten dieten keinaden zentzumenezko irakurketa hutsa ez zukeen animaliak gaudituko; sinbolizatzeko ahalmena faltako litzaioke.

Alabaina, erleen munduan sinbolismo arrastoren bat badela dirudi.

Erleen hizkuntza K. von Frisch-ek deszifratu zuen. Zientzilari honen idorokundeen arabera, koloniarentzat interesgarri den lore edo elikagai zelairen bat aurkitzen duen erleak, erlauntzara itzuli eta, dantzan egiten du. Bere dantzaren mugimenduaz mezu bat komunikatzen die besteei. Mezu honetan hiru elementuren berri ematen die: elikagairik badagoenentz, zenbat bide dagoen, eta nora-bidetan dagoen.¹⁰

Erleen hizkuntza honek zera esan nahi du: erle adierazleak besteetara pasa behar dituen datuak oroimenean gorde ditzakeela; gainera, arau kodigo baten bidez, dantza mugimendutan sinboliza ditzakeela; eta, bestalde, haren lagunek haren mezua ulertzen dutela.

Mezulari honen portaera erleen lagunartean, beraz, konbentzionala da.

Benveniste-ren ustez, kasu honetan, "hastapenetan bada ere", egiazko sinbolismo bat daukagu;¹¹ eta hala, animaliak ihardun sinbolikorik ez duela baieztatzen dugunean, "erleekiko salbuespen goresgarri bat" egin behar da.¹²

Hala ere, erleen hizkuntza hau begiratuki ohartuz gero, giza eta erle hizkuntzen ihardun sinbolikoen artean dagoen distantzia nabarmenago agertzen da.

Benveniste-k diferentziok azaltzen ditu:¹³

Giza hizkuntza "hotsezkoa" da; erleenean, aldiz, hotsak ez du parterik; keinuzkoa da, eta, horregatixe, erleak ikunpetan ezin dira "mintzo". Gainera, erleek ez dute alkarrizketarik egiten; mezua hartzen dutenek ez dute erantzuten; berri onaren iragarketaren aurrean erreakzionatu bakarrik egiten dute.

Erantzun linguistiko hau, mezu berrien elkarrizketa kreaizailea —giza hizkuntzan hain oinarrizkoa—, ez daukagu erleetan. Eta giza hizkuntzaren kreatibitate agorrekin honek berezten du erabat gizona erleengandik.

Giza hizkuntzaren edukina mugagabea den bezala, erlearena elikagaiarekin hasi eta aurkitu duen toki koordenaden seinaketarekin amaitzen da.

Beste azken desberdintasun bat ere aipa daiteke: erle hizkuntza, orain arte daukagunaren arabera behintzat ez dago “analizatzerik”. Adierazkizun orokor bat bakarrik dauka; unitate adierazle ttikiagorik ez du.

Diferentzia guzti hauengatik, erleen kasoari hizkuntzarena baino “seinale kodigoa” hobeto dagokiola baieztatuz amaituko du Benveniste-k.

2. ZEINU LINGUISTIKOA

Peirce eta Saussure-ri zor zaie hizkuntza errealitate semiotiko bezala ulertzea, Linguistikaren hazkunderako hain ideia emankorra izan dena.¹⁴

Saussure-ren testu klasiko baten arabera, “hizkuntza ideiak adierazten dituen zeinu-sistema bat da, eta, horregatik, idazkerarekin, gor-mutuen alfabetarekin, kortesi moldeekin edo seinale militarrekin, adibidez, gonpara daitekeena. Baina, gainera, sistema hauetako garrantzizkoena da”.¹⁵

Era honetan, hizkuntzalaritza zeinuen zientziaren kapitulu bat bezala litza-teke.

Hizkuntz zeinuaren bereiztasun batzutan geldu gaitezke orain.

1. Hizkuntz zeinuaren bikaintasuna beste sistema semiotikoen artean

Hizkuntza ez da gizonaren sinbolizatze ahalmenak sortu dituen zeinu sistemen artean bat.

Haren “maila gorenekoa” da;¹⁶ kategorietan bere burua ikusteko eta bere burua eta besterena interpretatzeko gai den sistema semiotiko bakarra bait da denen artean.¹⁷

2. Hizkuntz zeinuaren analisisa

Linguistikak, zeinuari buruzko pentsamendu klasikoaren elementuak bilduz eta Saussure-ren sistemakuntzari jarraituz, adierazle eta adierazkizun bat bereizten ditu zeinu linguistikoan. Hizkuntz zeinua zera da: “Le total résultant de l'association d'un signifiant et d'un signifié”.¹⁸

Adierazlea hots irudiari dagokio. *Adierazkizuna*, kontzeptuari.

Beste hizkuntzalari batzu “*expresabide linguistikoaz*” eta “*edukin linguistikoaz*” mintzatu ohi dira.¹⁹

Adibide bat: mutil bati, bere guraso ber berak dituen neska bat topatzean, “arrebak” kontzeptua bururatzen zaio. Burutapen hau, gainera, a/r/e/b/a irudi akustikoari loturik doa. Soinu ilara eta kontzeptuaren arteko elkargo bat dago, bada, hor. Baina hitza entzuten duenak, irudi akustikoa somatzean, irudi

kontzeptuala gogoratzen du; eta komunikaziorik egon, mintzatzen denaren eta entzuten duenaren kontzeptuak bat datozen neurrian bakarrik egon ahal izango da.

Hemen erlazio sarea hestu bat sortzen da. Baina ezin gaitezke honetan luza.

Erlazio guzti hauen artean, hots irudiaren eta kontzeptu irudiaren artekoak dira interesgarri Hizkuntz jakintzarentzat, Saussure-ren eritziz.²⁰

3. Zeinu linguistikoaren arbitrarietatea

“Zeinuaren oinharrizko ezaugarria, Saussure-ren ustez, *arbitrario* izatea da”.²¹

Hizkuntzen gaurko bilakabide mailan ez dago abere bat *cheval*, *Pferd*, *caballo* edo *zaldi* deituraz izendatzeko arrazoin logikorik. *Jan* esanez, ondotoxerak uler zitekeen *edan* hitzaz ulertzen duguna, eta alderantziz.²²

Baina motibazioak ere jokutzen du zerbait hizkuntzan.

Motibazioa sistema linguistikoaren *kanpoko* izan daiteke —gauza adieraziaren eta forma adierazlearen arteko erlazioan oin hartzen duenean—, edo sistema linguistikoaren *barneko*. Hitz guztiak dira etimologiaz motibatuak. Baina motibazio honek askatasun asmatzaile bati uzten dio tokirik; ez da determinatzailea. Hots, ez da beharrezkoa; akordiozko elkarkuntza bategatik bizi bait da hitza.²³

Guzti honegatik, P. Guiraud-ek beste era honetara mintzatzeari egokiago deritza: “hizkuntz zeinuaren esentzia, akordiozkotasuna da eta ez arbitrarietatea; zeinuaren demotiboziorako eta, beraz, arbitrariorako joera duen akordiozkotasuna, baina motibazioa baztertzen ez duena”.²⁴

Benveniste-arentzat, hizkuntz zeinua *arbitrario* eta aldi berean *beharrezkoa* da. Adierazle eta adierazkizunaren arteko lotkia da *beharrezkoa*.

Euskaldunarentzat, “*etxe*” zeinua, kontzeptuari, erdarazko “*casa*” adierazkizunari, hautsiezineko lotkiaz itsatsia dago. “Batera izan dira markatuak nere kontzientzian; batera bururatzen dira beti”. “Sinbiosi hestu bat” dago bien artean.²⁵ “Adierazlea eta adierazkizuna”. dio Benveniste-k, “gogoaren errepresentazioa eta irudi akustikoa esannahi beraren bi aurpegi dira eta ingorparatzailea ingorparatuarekin batzen den bezala, elkar osatzen dute. Adierazlea kontzeptuaren itzulpen fonikoa da; adierazkizuna adierazlearen gogo aldea da. Adierazle eta adierazkizunaren arteko kontsustantzialitate honek sendotzen du hizkuntz zeinuaren batasun estrukturala”.²⁶

4. Hizkuntzaren artikulazio bikoitza

Hizkuntza artikulatua da. Zer esan nahi du hizkuntzaren ezaugarri honek?

Artikulazioaz zera ulertzean da: pertsona batek esperientzia edo mezu bat adierazteko, hots tankerako unitateak elkarren ondotik, denboraren harian, jartzen ditu. Edozein giza hizkuntzaren berezitasun honi esaten zaio artikulazioa. Apartekotasun honek berezten du giza hizkuntza animalien komunikazio mota guztietatik. Gatua, gose denean, “*miauka*” hasten da. *Miau* honek bere esperientzia komunikatzen du. Gizonak, aldiz, “*goseak nago*” esanen du.

Hizkuntza artikulatua izatearekin eta artikulazio hau bikoitza izatearekin, helpide ekonomia ikaragarri merkearen bentaja nagusi bat du komunikabide honek.²⁷

Lehen artikulazioak, egoki konbinaturiko milaka morfena (zentzuz hornituriko hizketaren puska ttikienak) batzurekin, amairik gabeko komunikazio ezberdinak adieraztea ahalgarri egiten du. Era berean, bigarren artikulazioa ere txit ekonomikoa da, ze, Martinet-ek idazten duenez, “dozena gutxi batzuren fonema (unitate berezleen jarraikuntza) konbinaketa burutsu batek, behar dituen monema guztiak bereziturik gordetzeko gai egiten du gizona”.²⁸

Hizkuntza baten *morfemen* kopurua beti *irekirik* dago; beharkizun berriek morfema berriak sorratzen dituzte.

Fonemen kopurua, aldiz, *hitxia* da; hizkuntza bakoitzarentzat aldatzen bada ere.

Artikulazio bikoitzaren prozedura bidez aurreratzen den energia kontaezina da. Martinet-ek dioenez: “bigarren artikulazioak gainera abantaila bat du, adierazlearen forma beroni dagokion adierazkizunaren baliotik independente egitea, eta horrela forma linguistikoari iraunkortasun handiago bat ematea”.²⁹

5. Hizkuntzaren kreatibitatea

Hizkuntza komunikazio sistema harrigarri bat da.

Unitate adierazle nahiko gutxi, bakoitza adierazkizunik gabeko hots oso gutxi batzurekin osatua, aski da sekula entzun gabeko eta amairik gabeko esakun pilo bat osatzeko, eta, gainera, expresiobide jatorrizkoak (originalak) sortzeko; “Hizkuntzaren alderdi kreatzaile hau”, pentsamendu berriak adierazteko eta ulertzeko ahalmen hau, “eta hori eratutako hizkuntza baten hesietan”; horra animalia eta gizona hobekien bereizten dituen.³⁰

Hizkuntzaren erabilkuntza arruntaren dimentsio “berritzaile” hori ez da kopuru arazoa, animaliaaren komunikazio sisteman ere erreakzio kopuru mugagabe bat posible da eta; baizik eta, animaliaaren portaera keinaden presentziari loturik dagoen bitartean, giza hizkuntza kontrol horretatik aske dago.³¹

Horregatik, asoziazio mekanismo ximple batzutatik eratorritako printzipioaren orde, “taxuketa printzipio sakonago batzutat” mintzatzen da Chomsky bat.³² Hizkuntzaren kreatibitatea, haren egitura beraren baitakoa da. Benveniste-k *semantiko* deitzen duen propietate honek —ez da semiotikoarekin nahasi behar, hizkuntza unitate adierazlez eratua egoteko propietatearekin halebata—³³ autore beraren esanetan, “zentzua produzitzeko makina bat” bihurtzen du hizkuntza.³⁴

Zeinu linguistikoaren “pribilejioa” da adierazpen semiotiko eta semantiko bikoitz hau.³⁵

Adierazkizuna kreatorreko hizkuntzaren bizitasun hau *esakunean* agertzen da batitpat. Benveniste-rentzat esakuna da “adierazpide semantiko larriena”.³⁶

Esakunarekin, hizkuntz eremua, zeinu sistemen sistema bezala kontsideratzea utzi eta, hizkuntza komunikagailu bezala ulertzen den eremuan, diskurtsoan, kreatibitatearen erreinuan sartzen da; zeinetan esakuna “kreatzio mugagabea”, “hesirik gabeko ugaritasuna”, “erabiltzen den hizkuntzaren bizia bera” da.³⁷

6. Hizkuntza egitura bezala

Hizkuntza egitura bat dela edonork esaten duen topiko bat da honez gero.

Aurkikunde honen merezimendurik nagusia Saussure-rena da, "estrukturaz" baino areago "sistemaz" mintzatu bazen ere.³⁸ Estrukturalismoari buruzko azterketak, fonetikaren inguruko analisiak dira gehienbat; baina izaera estrukturala, unitate adierazleen edo morfemen sailari ere berdin dagokio.

Hizkuntzaren egituraz edo sistemaz ari garenean aditzera eman nahi den ideia nagusia, elementu linguistikoen artean elkarrekiko dependentzia bat dagoela da. Elementu fonetikoek bezala, morfologikoek ere ba dute elkarren artean zerikusirik.³⁹

Erlazio hori oposiziokoa da. Fonemak eta morfemak indibidualki garbi eta hesiturik badaude, batak bestearentzat muga markatzen duelako da. Bai fonetikan, bai morfologian, eta lexikoan ere, erraz froga daiteke hori.

Erlazio batetan daude, eta erlazio horri esker hain zuzen.

Hizkuntzaren ikuspegi estrukturalistak begiko duen beste ideia bat elementu bakoitzarekiko multzoaren nagusigoa da. Guztien artean eihotzen duten erlazio sistema bakoitzaren balioari gailentzen zaio. Horrela, hizkuntza batek bere bilakabidean, bere deklinabideko kasu batzu gal edo irabaz ditzake, ondorioz paradigma osoa berregitura eraziz.

Izanmodu estrukturalak, egitur kateako elementuen garrantzi desberdina ere esan nahi du. Batak bestearekin duen elkartasunagatik, gainera, elementu baten transformakuntzak estruktura osoaren aldaketa ekar dezake.

Elkardependentzia hau ez da sistema fonetikoaren, morfologikoaren eta lexikoaren barnekoa bakarrik. Sistema hauek batak bestea ere ukitzen dute.⁴⁰ Sistema bateko aldaketek besteak alda arazten dituzte. Hizkuntza "sistemen" sistema bat" da.⁴¹

Honez gero garbi dago egitur kategoriaren garrantzia, ez sinkroni ikuspegitik (hizkuntza estatikoki aztertzen duena) bakarrik, baita diakroniarenetik ere (linguistika ebolutiboan). Diakronia, alde batetara, estruktura sinkronikoen jarraikuntza bait da. Hortaz, fonema edo morfema baten eboluzio historikoa ikertu nahi bada, aldian aldiko sistema bakoitzeko elementu linguistikoekin dituen erlazioak kontuan eduki eta ez bakardura batetan aztertze beharra; diakronia eta sinkronia eskuz esku doaz.⁴²

Hemen hizkuntza baten elementu linguistiko guztien elkarrekiko lotura sakona azpimarratu nahi da.

Hizkuntza egitura bat da.

7. Hizkuntzen aniztasuna

Giza hizkuntzan daukagun ihardun sinbolikoaren ezaugarrietako bat zeinu linguistikoen ugaritasuna eta hizkuntza unitateak dauden egituren aniztasuna da.

Hau litzateke errealitatea adierazteko edo errepresentatzeko hizkuntz zeinuen duen arbitrarietatearen frogarik hoberena.

Hizkuntzen aniztasun hau nola joan den sortuz egoki azaltzea ez zaigu batere gauza erraza egiten. Aniztasun hau faktore bakar batetan oinharritzen saiatzen diren argibide teoriak bazter daitezkeela dirudi; nahiz biologikoa (arraza), nahiz kulturala,⁴³ geografikoa edo politikoa izan hura —dudarik gabe, hizkuntzaren bizitzan zatikako eraginik duten faktore extralinguistiko batzu aipatzeko—.

Hizkuntza beraren barneko inertzia mekaniko bategatik edo norabide desberdinetako eboluzio baten bidez exprikatu nahi duen teoriak ere onharrezina dirudi.

Hizkuntzek gaurko egoeran bere artean dauzkaten erlazioen ikerkuntzen gain arazo hori argitzea ere ez da gauza eroso. Sistema foniko eta morfologikoen antz edo kidetasunik eza ez bait dago berez ahaidetasunarekin edo ahaidetasun ezarekin berdintzerik. Benetan, hiru harreman modu jar daitezke hizkuntzen artean: ahaidetasun genetikoa, elkarrekiko harremani eta elkarri egindako prestamuei esker sortutako kidetasuna, eta beregaineko eboluzio baten fruitu den antz tipologikoa. Horregatik, gaur duten antza, elkar zerikusirik gabeko eta berealdetikako eboluzio baten fruitu izan liteke; eta gaurko antzik ezak iragan aldi edo jatorri berbera ukan lezake berez.⁴⁴

Hizkuntzen aniztasun honetan hizkuntza beraren bizitzak ere badu esku-sartzerik dudarik gabe.

Zergatik argi ez dakigularik dialektuak jaiotzen dira, eta hauk subdialektutan zatikatzen. Dialektu hauk jaio eta hil egiten dira, elkarri tokia jaten diote.⁴⁵

Zenbat hizkuntz motatan bizi den gaur giza hizkuntza zehatz erabakitzea ez da samurra. Hizkuntza baten mugak hasi eta bukatu non egiten diren zehatz esateko dugun ezinagatik hain zuzen.

Erabili ohi den *elkar ulerpenaren*⁴⁶ irizpidea ez da etekin handikoa, ulerpenak maila asko ametitzen bait du. Txekiera eta polskeraren artean elkar ulerpenak posible dirudi.⁴⁷

Komunitate politiko batetan ofizialtasuna dutenak hizkuntza bezala hartze-
ra garamatzen irizpide *politikoa* ere ez da zientziazkoa linguistarentzat, dialektu desberdinek komunitate politiko desberdinetan ofizialtasun bat lor dezakete eta.

Bestetik ez da inola ere erraza hizkuntza, dialektua, subdialektua, “patois”, “habla”, “parler” eta abarren arteko mugak finkatzea.⁴⁸

Sapir-ekin, hauen arteko harremanak “erlatibo” dei ditzakegu.⁴⁹

Hizkuntza bat mugatzeko irizpideak berekin daraman arazoa gogoratu-
gero, estadistikak zehatz emateko orduan alde handi samarrak egotea ez da harritzekoa. Adibidez, B. Malmberg-ek “munduko hizkuntzak 2.700-2.800en bat izatera iritxiko direla” dioen bitartean,⁵⁰ Jean Perrot-ek 2.500 eta 3.500en tartean jarriko du horien kopurua.⁵¹

Hizkuntza horietan mintzo direnen kopuruaren garrantzia oso desberdina da. Hizkuntza hauetako gehienak, bai politikaz bai kulturaz garrantzi eskaseko diren taldeek mintzatzen dituzte.

Malmberg-entzat egungo egoera honela da: “1.200en bat inguru tribu amerikatarrenak dira, zeinetatik gehienek milaka gutti batzu besterik ez dute, alditan ehundaka batzu. 500dik gora Afrikatar taldeei dagozkie, ia denak oso

murriztuak. Beste 500, Australia, Tasmania, Nueva Guinea eta Pazifiko aldeko irladietako indigenek mintzatzen dituzte. Ehundaka batzu asiarrak guttiengo batzurenak dira... Hamahiru hizkuntza nagusienak munduko bizilagunen erdia baino askoz gehiagori dagozkie".⁵²

Milaka hizkuntza hauen artean dago euskara, bere nortasun bereziarekin.

Honen frogatzat ondoko honek balio lezake: B. Malmberg-ek hizkuntz familiak eta taldeak hogeitaz sailetan banatu ditu. Horien arteko sail bat euskarak bakar bakarrik betetzen du.⁵³

Haren nortasunaz aski dio honek.

3. HIZKUNTZAREN HELBURUAK

Zertarako da hizkuntza? Zein funtzio joko dezake hizkuntzak giza errealtatea baitan?

Hutsaren hurrengo badirudi ere, "helburu askotarako balio dutela hizkuntzek" baieztatuz hasi beharra dago.⁵⁴ Egiteko konplexu honen hiru alderdi aipatuko ditugu: 1) hizkuntza batek komunikatzeko balio du; 2) pentsamenduaren prozesuan eginkizun ukaezin bat du; eta 3) bi egiteko horiei esker gizar-te bizitza oinharritzen duela esan dezakegu.

1. Hizkuntza eta komunikazioa

Sapir-entzat, komunikazioa "hizkuntzaren objektua bera" da,⁵⁵ eta "hizkuntza da gizarte ezagun ororen komunikabiderik nagusia".⁵⁶

Bühler-ek hiru alderditan zatikatzen du hizkuntzaren komunikazio funtzioa: zeinua eta objektuaren arteko erlazioa adierazten duena, edo funtzio *errepresentatzailea*; zeinu eta emisorearen artekoa, *expresatzailea*; eta hirugarren bat zeinuaren eta hartzailearen arteko erlazioa adierazi nahi duena, funtzio *deitzailea*.⁵⁷

a) Funtzio errepresentatzailea: zeinu linguistikoak objektu errealararekin duen harremanari dagokio; mintzo denarentzat, entzuten duenarentzat bezala, hizkuntz zeinuak errealtate objektiboa errepresentatzen du.⁵⁸

b) Funtzio expresatzailea: Hizkuntzak ez du errealtatea bakarrik isladatzen, mintzatzen den subjektuaren barne mundua ere isladatzen du; juramentu eta asperen hitzetan agertzen den bezala, adibidez.⁵⁹

c) Funtzio deitzailea: Hizkuntzak, hartzailearen mezu linguistikoarekiko jarrera, eta hizkuntz mezuaren bidez emisorearen eta hartzailearen arteko harremana ere isladatzen du. Zentzu honetan, hizkuntza seinale bat bezala da, zeinaren aurrean mezua zuzentzen zaion pertsonak erreakzionatu egiten du.

Baina utz ditzagun alde batetara lan honen asmoen gaindik leudekeen xehetasun teknikoak.

2. Hizkuntza eta pentsamendua

Hizkuntzak sinbolu bidez errepresentatzen du errealitatea; eta nolabait nere izatearen baitako den “zu” orori nere barnea eskualdatzeko, nahitaezko helpide da. Baina errealitatearen erreproduzio hau ez da posiboki jasaten den zer-bait. Benveniste-k dio, “hizkuntzak mundua erreproduzitu egiten duela, *baina bere taxuketa propio bati azpiratuz*”.⁶⁰

Hizkuntza ez da, beraz, errealitate diskontinuo batetako objektu bakarti batzuei jartzen zaien *etiketa* multzo bat, ez eta “nomenklatura bat” edo “hitz repertorio bat” ere, Martinet-ek egoki dioenez.⁶¹

Fenomenoa konplexuagoa da. Hizkuntz zeinuek ez dute errealitatea isladatu eta adierazi bakarrik egiten, beren taxuketa eskemetan hitxi ere egiten dute. Pentsamenduak errealitatea egituratu eta sailkatu egiten du eta honen erlazioak finkatu; baina errealitatean sartzen duen kategoriak eta hau hizkuntzari hertsiki loturik dago bere aldetik.

Honela, hizkuntza bakoitzari esperientzi datuen taxuketa berezi bat dago-kio.⁶²

Gaur oraindik eztabaidan dagoena, pentsamendu eta hizkuntzaren artean dagoen erlazio honen izaera da. Eskola oso desberdinetako hizkuntzalariek admetitzen dute gertaera, formulazio desberdinez hori egiten badute ere.

Benvenisterentzat, hizkuntzak “pentsamenduaren edukinari bere *forma* ematen dio”; eta “pentsamenduaren gauzatzearen (errealizazioaren) baldintza” da.⁶³ Beste batzu “pentsamenduaren euskarriaz” mintzatzen dira, Martinet bezala;⁶⁴ edo “lanabes batetaz”, Sapir,⁶⁵ edo “eraginaz”, “kreazioaz”, Schaff.⁶⁶ Beste batzutan, “ezaguketaren osaketan sistema linguistikoak, “zatikako faktore konstitutibo” bezala, parterik baduela esango da, zehaztasun guttiagorekin.⁶⁷

Adierazpide hauekin baieztatzen den gertaera, pentsamenduaren eta errealitatearen artean hizkuntza sartzen dela da.

Pentsamenduak ez du errealitatea *isladatu* soilik egiten, marxismoak, bere ulerpen sinplisten batetan behintzat,⁶⁸ dioen bezala; errealitate hori *interpretatu* ere egiten du. Honen erlazio ugarien artetik, subjektuarentzat, sozialki harturik, adierazkizun bat dutenak hautatzen ditu. Irakurketa posibleak anitz dira; hauetako inork ez du errealitatea agortzen. Errealitatearen ulerketa hauk ez dira kontradiktorioak, desberdinak baizik.

Pentsamenduaren prozesoa eta hizkuntzarena deselkartzerik ez dago.

Saussure-k oharrerazten duen bezala, gizona hizkuntz zeinurik gabe bi ideia bereizteko gauza ez litzateke izango; hizkuntzarik gabe, masa amorfo eta bereizgabe bat da pentsamendua, nebulosa nahasi bat.⁶⁹ “Hizkuntzak damain-analisi, abstrazio eta sailkuntzarik gabe, existentzia gertakizun amorfo bat, hesirik gabeko *continuum* lurrintsu bat litzateke”, Malmberg-ek dioenez.⁷⁰ Benveniste-ren arabera, hizkuntzaren koadrorik gabe ez dago “nahikunde ilun, keinutan eta mimikan deskargatzen den barne zirkin bat” beste ezer.⁷¹

Hitzik gabe ezin da pentsatu.⁷²

“Hitzik gabe ezin dezakegu kontzeptuekin lan egin”, dio Malmberg-ek.⁷³ Ez dira eta aparte doazen bi prozesu. “Hitzak ezin duela pentsamendurik gabe

izan” baieztatzen du batetik,⁷⁴ baina bestetik pentsamenduak ere ezin du hitzik gabe.

Hizkuntz zeinuk ez dute hotsezkoak derrigorrez izan beharrik.

Pentsamenduak eta hizkuntzak jarraitzen duten prozesu batasuna enpirikoki froga daiteke psikologia genetikoan, eta baita hizkuntzaren patologiar buruzko, edo “haur otsoei”, hau da, gizartearekin harremanik izan ez duten haurrei buruzko ikerketak eman dituen emaitzetatik. Schaff-en ustez, psikologo sobietarrek, haurren bilakabidean, pentsamenduaren eta hizkuntzaren prozesuaren batasuna frogatzea lortu dute.⁷⁵

Konklusio beretara irixten gara gormutuekin eta itsuekin.

Haur gormutu eta itsuek, izan ere, hizkuntza mintzatuaren gain kalkaturiko zeinu sistema baten bitartez ez bada, beren pentsamenduak nola ez duen funtzionatzen agertzen digute.⁷⁶ Gizartetik erabat urrun bizitako “haur otsoengandik” ateratako esperientziak, afasia iraunkor batek, mintzatzeko ezin batek, jota gelditzen direla erakusten digute.⁷⁷

Afasiak gizonari dakarkion destaxuketa, pentsamenduaren eta hizkuntzaren prozesuak bat bakarra direnaren indikatzailer da. Afasi mota asko dago, eta hauei buruzko psikologi linguisten interpretapen kontrakoak jarraitzea ez da erraza. Baina afasi mota batzutatik badirudi zera ondoriozta daitekeela: Hizkuntz zeinuen sistemaren galerari aktibitate intelektualaren galerak darraio, aktibitate kategoriala galtzen du eta.⁷⁸

Konklusio bezala, beraz, gizona hizkuntzarik gabe pentsatzeko gauza ez dela baieztatu dezakegu.

Gizonari posible zaion pentsamendu bakarra linguistikoa da, elkarbizitzaren bidez ikasirikoa. Errealitatearen printzipio taxutzailea ez da naturatik jaiozen, pentsamenduak, ispilu baten antzera, isladatu eta kopiatu besterik egingo ez balu bezala. Honela, gizonaren esperientzia ontogenetiko eta filogenetikoa- ren emari da; hau da, gizadiak hizkuntzan pilatu duen esperientziaren eta ingurune errealekiko harremanetan gizabanakoak egiten duen esperientzia pertsonalaren fruitu, gero ikus ahal izango dugunez.

Baina, bestetik, prozesu batasunak ez duela identitaterik esan nahi gogortzea komeni da, Schaff-ekin.

“Hizkuntzarik gabe ezin daiteke pentsamendurik izan, baina honek ez du esan nahi pentsamendu prozesuetan hitz operazioak bakarrik izaten direnik, eta, beraz, hizkuntza eta pentsamendua gauza berbera direnik”⁷⁹ Hizkuntza eta pentsamendua, paper orri baten gaikalde eta azpikaldearekin alderatzen ditu Schaff-ek, Saussure-ren⁸⁰ metafora bat erabiliz: ezin daitezke aparte ebaki.

Hau da, “prozesu bakar baten bi alderdi” dira⁸¹

3. Hizkuntza eta gizartea

Hizkuntza eta gizartea hestu elkarloturiko errealitateak dira. Bataren existentzia bestearena gabe pentsatu ezina da.

Bien elkar inplikazio hori xehetasun gehiagoz ikusi ahal izango du irakurleak antropologiaren ikuspegitik; baina gizartea eta hizkuntza zenbateraino

elkarrekin batzen diren, nola elkarrekin existitzen diren eta batak bestea behar duten zuzenago balioztatzeko, hondoko puntuok labur oroitaraztera mugatuko gara.

Hizkuntza, alde batetik gizadiaren esperientziaren kristaldura bat dela esan badezakegu, erabakitzailerak da bestetik gizartearen eta gizabanakoaren bilakabiderako. Hizkuntzari esker, etengabeko berriro hasi behar horri ihes egin dio gizadiak, eta ezaguketak pilatu eta historia egiteko gai, berari esker da. Eta hizkuntzari esker gizarteak gizabanakoari bere esperientzia komunika diezaioke, honen ontogenesian eragile erabakitzailerak izanez.

Hizkuntzak eta honen baitan bildu den giza ondareak ez du ezaguketa bakarrik, hau da, hizkuntzaren ikasteak errealitatea taxutzeko damaizkion eskemen mailan bakarrik eragiten; konportaeran ere eragiten dio. Baliogo sistema bat, balioztapen moral eta estetiko multzo bat, portaera modelu txalotu edo gaitzetsi batzu, praxi indibidualean mamitzeko joera duten aurre-eritzi batzu ematen zaizkio hizkuntzarekin gizonari. Schaff-en eritziak, hizkuntzak ez du gizarte primitiboetan, hizkuntzak funtzio magiko bat jokatzen duela dirudien hauetan bakarrik determinatzen giza portaera; hitz askok esnarazten dituen oihartzun efektiboak tabuen antzeko dira eta.⁸²

Horregatik dute sloganek, publizitateak, gizabanakoaren erabaki eta pentsamenduak manipulatzeko ahalmen beldurgarri hori.

Bestalde, hizkuntza dela medio aberasten du gizabanakoak gizartea, bere inizatibez eta erdiespenez. Gizabanakoarentzat, gizartearentzat bezainbat, hizkuntza bitarteko ordeztuezina da. Biak, Benveniste-k idazten duen bezala, "hizkuntzaren gain *oinharriturik* daude".⁸³

Eta hizkuntzaren bitartez "taxutzen da gizonen bizitza osoa".⁸⁴

Gizarte-hizkuntzaren erlazioari buruz, interpretapen kontuan bada desberdintasunik. Puska on batetan, erabili ohi diren "gizarte", "klase", "hizkuntza" kontzeptu desberdinei zor zaie hori.

Pentsakera batzu ikus ditzagun. Arazoaren korapilotasuna ikus araziko digute gutxienik.

Sapir-ek adibide askorekin gertaera bat erakusten du, ukatzea zail dirudiena: "Hizkuntza eta kultura ez daude nahitaezko elkargo batez loturik",⁸⁵ eta, horregatik, "inongo hizkuntza guztientzako batberak ezin dezake guztientzako kultura batbera garantiza, hizkuntza hori mintzatzen den eremuan geografi, politik eta ekonomi faktoreak aldatzen badira".⁸⁶

Benveniste-k, Sapir-en hildo beretik zera baieztatzen du: "Hizkuntzaren elementu konstitutiboan eta gizartearen elementu konstitutiboan artean, ez natur ez egitur parekotasunik ez dagoela konstatatu behar da".⁸⁷

Beste batzuk, alderantziz, "hizkuntza gizartearen ispilu bat dela" diote; "egitura soziala isladatzen duela, honen berezitasun eta desberdintasunak eta guzti; gizartean eta honen adierazpide pribilegiatu den kultura baitan diharduten aldaketen indize nagusia dela".⁸⁸

Marr-ek, klaseen teoria mekanizista eta determinatzaile baten babesean, gizartearen eta hizkuntzaren arteko parekotasunaren ideia, hizkuntzak klase sistemaren errelejo soil direla baieztatzeraino darama. Bere zentzugabekeria pseudozientifikoekin logiko erabat, hizkuntz-tipo desberdinak klase errejimenean

desberdinei egokitzen zaizkiela defendatu zuen; ez bakarrik lexikoari dagokionez, baita hizkuntz sistema osoari, morfologia eta sintaxia barne, dagokienez ere.⁸⁹

Izugarrikeria bat da. Eta Stalinen kritiken ondotik, marxismo ortodoxoaren beraren baitan ere iadanik ez du krediturik batere.

Baina Marr baten absurdokeriaren muturreraino iritxi gabe, gizarte egiturek hizkuntza baten alderdi batzuri eragiten dienik ezin daitekeela eztabaidan jar dirudi. Arazoa, hain zuzen, eragin honen izaera zehaztean eta balioztatzean datza.

Adibidez, hiztegia kultur bizitzaren eta gizartearen bilakabidearen lekuko dela ukazina da. Honela, Sapir-ek, hizkuntza eta gizartearen arteko paralelismo ororen aurkako izanik, ez du eragozpenik, “hizkuntzaren edukina kulturarekin oso barnetik erlazonaturik dagoela” baieztatzen. Argiago oraindik, zera dio: “Hizkuntzaren historiak eta kulturaren historiak ibilgu paralelotatik korritzen dute, hizkuntza baten hiztegiak, berak zerbitzen duen kultura, leialtasun asko edo guttirekin isladatzen duen zentzuan”.⁹⁰

Dena den, gizarte batek bere hizkuntzaren hiztegian duen proiektzioak, hizkuntza gizartearen “ispilu deneko” baieztapena ez du zuzenesten. Sapir-ek oharrazten duenez, “hizkuntzalariak hizkuntza bat honen hiztegiarekin identifikatzeko okerrean ez du erori behar”.⁹¹

Mitxelena ere, Sapir eta Benveniste-ren hildo berean jartzen dela uste dugu: instituzio sozial batek, kultura batek, hizkuntzaren azala ukitzen du, baina ez honen egitura.⁹²

Areago, hizkuntzaren eta gizartearen arteko harremani buruz, hark hau posibletzen duela esan dezakegu. Hizkuntza, klaseak eta indibiduoak hauen aktibitateekin aglutinatzen dituen indar bateratzailea bait da. “Aldatuz doan gizartearen erdian, iraupen bat, beti sakabanatutako aktibitateak batzen dituen konstante bat, da. Desberdintasun indibidualak zehar identitate bat da”.⁹³ Gizartea eraikitzen duen eta gizarte eta gizabanakoaren artean erlazio armoniazkoak jartzen dituen indar aglutinatzaile hori — bion sendotasuna posibletuz — hizkuntza denek onhartzten duten komunikabide izateari zor zaio. Ikuspuntu honetatik, hizkuntza garrantzizko faktore soziala da, gizabanako guztiak zeinu sistema bera erabiltzera behartzen dituelako, hitzei balio sinboliko berdina emanez eta hauen arteko erlazioak arau berberen arabera eginez.

Hizkuntzaren faktore bateratzaile honek garrantzizko dimentsio politiko bat ukan dezake gizarte batetako lagunengan.

Hizkuntza gizarte komunikagailu denentzat beharrezkoa izateak, hizkuntza konkretu bat talde sozial baten ezaugarri larrienetakoa izatea egiten du. Horregatik, hizkuntza, erabiltzen dutenentzat, batasun faktore bat da; eta kanpora begira, aldiz, faktore diskriminatzaile bat.⁹⁴

Hortik hizkuntza baten aurrean har daitezkeen jarrera desberdinak, barne-tik edo kanpotik begiratzen zaion arabera.

2

ANTROPOLOGI IKUSPEGIA

ANTROPOLOGI IKUSPEGIA

1. GIZONA ETA HIZKUNTZA

1. **Hizkuntza eta gizakuntza**
2. **Hizkuntza eta gizartekuntza**
3. **Gizonaren hizkuntzatiko definizioa**

2. HIZKUNTZA ETA KULTURA

1. **Zer da kultura?**
2. **Hizkuntza, kulturaren osagarria**
3. **Hizkuntza, kulturaren irudikatzailea**
4. **Hizkuntzaren eta kulturaren aldakuntzak**

3. HIZKUNTZAK ETA KULTURAK

1. **Kulturak ugari dira**
2. **Hizkuntzen ugaritasuna eta kulturen ugaritasuna**
3. **Hizkuntza-kulturen ugaritasuna eta gizarte taldeak**
4. **Hizkuntza-kulturen subjektu soziala**

4. GIZABANAKOIA ETA BERONEN HIZKUNTZA

1. **Kulturbarnerapena eta hizkuntzaren ikasketa**
2. **Norbanakoaren hizkuntz sormena**
3. **Kulturatiko eta hizkuntzatiko nortasuna**

ANTROPOLOGI IKUSPEGIA

1952an “Antropologarien eta Hizkuntzalarien arteko Konferentzia” bat ospatu zen Bloomington-en (USAko Indiana Estatuan). Konferentzia burutze-koan egin zuen hitzaldian, C. Lévi-Strauss-ek hirugarren batzarkide bat Konferentziarako deirik gabe gelditua zela adierazi zuen; hala ere, benetan tartean zutela esan zuen. Hirugarren batzarkide hori *giza ispiritua* omen zen.

Hizkuntzaren eta kulturaren arteko elkarrizketan beharrezkoa zen *giza ispiritua* tartean izatea.

Izan ere, sinbolu sistematizat hartzen baldin bada hizkuntza, lehen kapitulu-
luan hartu den bezala, hau da, gizonek bakarrik beren artean komunikatzeko
duten sinbolu sistematizat halegia, orduan ezin daiteke egitura formal soiltzat
jo; gizonek elkarrekin komunikatzeko dituzten beste sistemekin berez dago
loturik hizkuntza. Lotura hau, ordea, giza ispirituaren muinean gertatzen da.
Bestalde, komunikabide horik ez dira hizkuntzan suntsitzen.

Zein aldetatik begiratzen dio, bada, Antropologiak hizkuntzari?

H. Hymes antropologariak dioenez, hizkuntzaren aldetik aztertzen du hiz-
kuntzalariak hizkuntza; antropologariak, berriz, gizonaren aldetik ikusten du
hizkuntza.⁹⁵ Gizon hori, ordea, berorren kulturaren osotasunean hartzen du,
zeren hemen Antropologia aipatzen dugunean, kultur Antropologia adierazi
nahi bait dugu.

Honela bada, Antropologiatik hizkuntza aztertzeak, hizkuntza bera kultu-
raren ingurune zabalagoaren barnean ikustea esan nahi du.

Beraz, hizkuntzaren ikuspegi antropologikoak honetara garamatza: hiz-
kuntzaren fenomeno a sustrai-sustraiari giza fenomeno bezala aztertzeraz, gizo-
nak sortu duen zerbait eta gizonaren beraren sorreran dagoen zerbait bezala
ikustera.

Eta ikusi ere, giza kulturaren barnean orokorki eta gizabanako kulturbar-
neratuarekin batean.⁹⁶

Lau puntutan banatuko dugu ikuspegi antropologikoaren kapitulu hau:

1. Gizona eta hizkuntza.
2. Hizkuntza eta kultura.
3. Hizkuntzak eta kulturak.
4. Gizabanakoa eta beronen hizkuntza.

1. GIZONA ETA HIZKUNTZA

Hizkuntzaren ikuspegitik ikustean, gizonak bakarrik duen zerbait bezala ikusi izan da hizkuntza. Hizkuntzak bestelako animalietatik bereizi egiten du gizona: ez sistema konplexuagoa delako bakarrik hizkuntza, eta bai komunikazio sistema hau muinean desberdina delako.⁹⁷

Hau honela bada, hizkuntzaren eta gizonaren arteko harremana sakontzen saiatuko gara, hizkuntza gizonak gizon izateko eta gizarteko izateko duen oin-harrizko faktore bezala ikusiz; honela hizkuntzatik bertatik gizonaren nolabaiteko definizioa ematera irits gaitzke.

1. Hizkuntza eta gizakuntza

Zer esan nahi du “gizakuntza” hitzak? Munduko gauzen artean gizona nola sortzen den eta historian zehar bere eboluziobide bereziaz nola bilakatzen den adierazten du gizakuntzak.

Gizakuntzaren oinharri-oinharrian hizkuntza dago.

Azaletik begiraturaz gero, L. Hjelmsler-en hitzok onhar genitzake: “Gizona-gandik bereiz ezinekoa da hizkuntza eta horren egiteko guztietan dagoena”.⁹⁸ Ezagutu ere, ez dugu ezagutzen hizkuntzarik gabeko gizarterik; ezin dugu idurikatu ere horrelakorik. Koloniatzaileek inoiz pentsa izan dute, aurkitu berri duten triburen baten hizkuntza ez ote den benetan giza hizkuntza bat, hau da, ez ote den benetan artikulatua eta sinbolikoa; baina horrelakorik pentsatzeko arrazoina, hauxe besterik ez zen: edozein hizkuntza ezezagunek doinu nahasi eta multzo ilun baten itxura egiten duela.

Baina Otto Jerpersen-ekin batera, esan dezakegu inolako zalantzarik gabe: ez dagoela giza arrazarik, muinean gurea bezalako hizkuntzarik ez duenik.⁹⁹

Gizarte guztiek hizkuntza badutela ikusten badugu, berriz, barrurago jo dezakegu eta aztertu zernola dagoen hizkuntzaren sorrera bera gizonarekin loturik. Sorrera ikuspegia edo ikuspegi “genetikoa” deitzen dugu hau. Orduan galdetzen duguna, hauxe da: nola daude elkaturik hizkuntza sinbolikoaren sorrera eta gizonaren beraren sorrera. Eman dezagun biak batera sortuak direla; artean ere galde genezake: zein neurritan dira bi sorrerok bereiztezinak, edota zein neurritan dira fenomeno batberaren bi ikuspegi bakarrik?

Oraingo erabat ezinezkoa da hizkuntza zein histori unetan sortu zen zehaztea, hizkuntzak ez bait du arkeologi hondakinik uzten, mintzatua bakarrik denean; eta garai hartan ez zegoen mintzaira hori diskotan edo mintzetan grabatzeko tresnarik.

Era berean, ezinezkotzat jo daiteke, animaliaaren komunikabidetik giza komunikabide sinbolikorako eboluziobidea argituko lukeen haria aurkitzea. Hala ere, bai hizkuntzalariak eta bai antropologariak saiatu dira saiatu, giza hizkuntzaren jatorria argitzeko teoriak eskaintzen. Hiru abiapuntu hauk erabili dituzte nagusienik: a) oraingo hizkuntzek beren artean alderatu, horien arteko kidetasunak edo, hizkuntzaren beraren sorreran aurkitzekotan; b) gizarte “pri-

mitiboen” hizkuntzak aztertu, lehen gizonen hizkuntzatik hurbil daudelakoan; c) haurrak hizkuntza nola bereganatzen duen aztertu, lehen gizonak bide berdintsua egin izango duelakoaren ustetan.

Berehala ikusten dira, ordea, abiapuntu horien eragozpenak.

Izatez aski desberdinak dira abiapuntu horietatik eman diren teoriak. Aurreko kapituluak ikusiak dira. Hemen gainera esan dezakegu gero eta gehiagok onhartzen duela ezinezkotzat giza hizkuntzaren jatorria aurkitzea eta eboluziobidearen lehen urratsak markatzea. Alde honetatik nolabait etsita daude zientzilariak; eta ezin daiteke argi handirik atera hizkuntzaren eta gizonaren jatorrizko harremani buruz.¹⁰⁰

Baina hemen darabilgun arazoa beste era honetara ere ipin daiteke: Nola *determinatzen du* gizonaren sorrera giza hizkuntzaren sorrerak?

Ez dugu filosofiaren aldetik zuzenean galdera hau ukituko; ez eta hizkuntzaren beraren aldetik soilki, antropologiaren aldetik baizik. Hau da, giza kultura beronen osotasunean hartuko dugu, eta hor barruan ikusiko dugu gizonaren eta giza hizkuntzaren, bien, sorrera. Baina hau ez ote da ihesbide hutsa? Hau da, hizkuntzaren jatorriaren arazoa kulturaren arazo zabalagora pasatzea? Izatez, kulturaren jatorria hizkuntzarena bezain iluna da, alde batetik; baina kulturak, hizkuntzaz aparte, bestelako aztarnak uzten dituelarik, hauetatik abia gaitzke haren jatorria argitzeko. Eta funtsean hemen argitu nahi duguna ez da zuzenean kulturaren beraren sorrera, eta bai kulturaren jatorriaren eta hizkuntzaren jatorriaren artean dauden harremanak, kulturaren jatorriak gizonaren beraren sorrera adierazten duelakoan.¹⁰¹

Gizonaren sorrera noiz izan den jakiteko, ordea, seinale hauxe besterik ez dugu ematen hemen: noiz agertzen diren lanerako teknikak eta teknika horien ekoizpenak, hauk abstrakzioaren eta sinbolukuntzaren fruitu besterik ez baitaitezke izan.

Hau ez da baieztapen ziur bat, uste bat baizik, gure arrazoinketa aurrera eramateko oinharrian jartzen dugun uste bat.

Orduan, uste horri helduz, aurrera jotzen baldin badugu, Pitirim Sorokin, Ipar Amerikatako soziologo nagusi honekin topo egiten dugu; eta honela esaten du berak: “Adierazkizunak objektibatzeke eta besterenganatzeko oinharritzko bitartekoa mintzaira da; nahiz eta adierazkizun horik ezin konplexuagoak eta ezin zorrotzagoak izan. Ez dugu gehiegikeriarik esaten, gizarteko kultur bizitza izango bada, hizkuntza behar-beharrezkoa dela baieztatzen baldin badugu. Elkarreragin adierazlea ezezik, pentsakera bera ere (abstraktua bereziki) ezinezkoa da hitzik gabe”.¹⁰²

Hain zuzen ere, hizkuntzarik gabe ezinezkoak dira benetako giza produktu teknikoak eta giza artelanak. Lehen esan dugunari heltzen badiogu, berriz, hauetxek determinatzen dute, antropologiaren aldetik, noiz agertzen den gizona, hau da, noiz agertzen den gizon kulturaduna. Hileta hondakinek ere gizon kulturaduna azaltzen digute. Orduan, Malmberg-en hitzak errepikatuz, esan dezakegu “hizkuntzaren jatorriaren enigma orobat dela gizakuntzaren edo hominizazioaren enigma”.¹⁰³

Eta honela, giza hizkuntzaren jatorriari buruz ipintzen genuen galdera, historiaren aldetik ipintzean, honetara biltzen da kultur antropologiatik begiratur:

hizkuntzaren jatorriak eta eboluzioak eragin determinatzailea dutela gizakuntzan.

Gizakuntza kulturaren aldetik ikustean, hau da, gizonaren hizkuntzazko, adimenezko eta ispirituzko prozesu bezala ikustean, hizkuntzak eragin determinatzailea duela esaten dugu, bada; baina gizakuntza biologiaren aldetik ikusiaz, zein harreman dago hizkuntzaren eboluzioaren (edo sorreraren) eta gizakuntza horren artean? Zernola eskatzen du aurrez hizkuntzaren eta kulturaren agertzeak gizonaren prestakuntza biologikoa eta anatomikoa? Edota prozesu biologikoa eta hizkuntz-kulturazkoa elkarloturik ote daude?

Teoria desberdinak daude hori explikatzeko. "Une kritikoaren teoria" deritzana da bat.¹⁰⁴ Honen ordezkari eta aldeko nagusia A. L. Kroeber, Ipar Ameriketako antropologoa da.

Hipotesi honen arabera, gizonaren garun azalaren eta nerbio sistemaren eboluzio biologikoa une batetara heldu zenean, une hartantxe biztu zen giza hizkuntzaren eta giza kulturaren txingarra, funtsean gaurregun gizonagan aurkitzen dugunaren antzekoa. Honela, bada, eboluzio biologikotik eboluzio kulturazkora igaro da gizona nolabait une horretan.

Baina hori ez da hipotesi bakarra.

Gaurregun gehienbat onhartzten den teoria beste hau da: gizonaren agerpena, beronen hizkuntza eta kultura eta guzti, eboluziobide luze baten ondorioa dela esaten duena, hategia. Eboluzio horren hildotik heldu da gizona, historian zehar, berak dituen berezitasunak lortzera. Teoria honen arabera, tresnak erabiltzen dituzten antropoideek zeinuzko hizkera modu bat erabiltzen dute; eta guzti hori gizon kulturadunerako bide bat izan da; horregatik, benetako gizonen aurretiko kultura moduko bat badela esan genezake; aurrekultura honekin batera, berriz, antropoidea biologiaren aldetik ere prestatuz doa, gizona sortzeko. Honela, eboluzio biologikoa eta kultur eboluzioa ez datoz bata bestearen ondoren; alderantziz, batera eta elkar eraginez doazela esango dugu, benetako gizon hizkuntzaduna eta kulturaduna sortu arte.

Teoriak teoria, ziur dakiguna zera da: gizonaren gizakuntza edo hominizazioa kulturazkoa eta biologiakoa, bietakoa, dela.¹⁰⁵ Eta osotasun honen arabera ulertu behar dugu gizonaren gizakuntza hizkuntzaren aldetik ere.

2. Hizkuntza eta gizartekuntza

Komunikapen sistema bezala definitzen bada hizkuntza, elkar lotu-loturik doaz hizkuntza eta gizartea.

Gizartekuntza edo sozializazioa, orokorki eta esannahi oinharrizkoenean, gizonaren gizartezko edo sozial bizitza eta bilakabidea bezala ulertzen badugu, gizakuntzaren beraren alderdi bat besterik ez da. Baina hizkuntza bera ote da gizartearen jatorriaren eragilerik oinharrizkoena?

Hizkuntzak eta kulturak elkar barneratzen dute.

Hizkuntzak mezu bat komunikatzen du, eta horretarako mezu hori jasoko duen beste norbait eskatzen du. Areago, hizkuntza zeinu sistema bat da, gizo-

nek beren artean onhartua eta finkatua. Honek ez du esan nahi, ez, gizartearen esanahia kulturak eta hizkuntzak bakarrik mamitzen dutenik. Gizartea ez dugu sinbolu komunikapenaren bidez bakarrik definitzen, hau da, kulturaren bidez bakarrik, edota honen oinharrian dagoen hizkuntzaren bidez bakarrik. Baina hizkuntza ote da animalien multzoa funts-funtsean zerbait desberdin bihurtzen duena, hots, *gizarte* bihurtzen duena? Galdera hau egitean, beste teoria honen aurrean gertatzen gara: hau da, lan-kidetza gizartekuntza edo giza sozietatearen oinharritzat, jatorburutzat, jartzen duenaren aurrean.

Horregatik, gizartean lanak eta hizkuntzak duten harremana aztertu beharrean gara hemen.

E. Benveniste-ren eta honekin batera antropologo eta hizkuntzalari gehienek ustez, hizkuntzak egiten du gizonen artean, gizonaren eta beronen munduaren artean, ispirituaren eta gauzen artean bitartekoarena.¹⁰⁶ Hala ere, pentsakera marxista baten ustez, gizartearen, kulturaren, bai eta hizkuntzaren oinharria, lanaren banaketa eta honetatik sortzen den *lan-kidetza* espezifikoa datza. Bi teoria hauk, Benveniste-rena eta pentsakera marxista horrena, inoiz bata bestetik bereiz edota aurka ere jarri izan dira: baina ez dira aurkakoak benetan; alderantziz, lana eta hizkuntza elkarbarneraturik daude, kulturaren eta gizartearen oinharri bezala, bi horik orokorki harturik hemen.

Gizonak munduarekin, ispirituak gauzeekin duen harremana ez da hizkuntzak egiten duen sistemaketa eta ulerketa hutsa; harreman horren sustraian, gauzak eraldatzen eta gizatartzen dituen lana dago. Lan hau banatu egin du jabetuki gizonak, eta horrela lan-kidetza sortu. Orduan, lanak sortzen duen gauzekiko harreman horrek berak sortzen du gizonen arteko harremana: gizartea.¹⁰⁷

Hizkuntzak bakarrik, ordea, egin dezake lana munduarekiko giza harremana izatea eta era berean gizonen lankidetza izatea.

Lanegitea, gizonarentzat, ez da gauzak eraldatzea bakarrik, ez eta "lankidetza" ez da indarren bateratze hutsa. Edozein animalia, orokorki harturik, gauzak aldatzeko eta bere indarrak besterenekin batzeko gauza da; giza lanari, berriz, gauzei adierazkizuna eta balioa emateko, tresnak jabetuki erabiltzeko, sinboluzko komunikapena beharrezkoa zaio; eta aldi berean, lankidetzak berak sinboluzko komunikapena darama berarekin.

Hona hemen zer dioten K. Kautsky-k, errusiar idazle komunistak:

"Gure hizkuntza ulertzen ez dutenak gure lagunartetik kanpo gelditzen dira, eta, gizarte bezala, gure hizkuntza mintzatzen dutenekin batuago nabaritzen dugu geure burua, dena delakoa beste horien maila soziala. Atzerrian lanegiten duen langile batek, hizkuntza nazionalak ezartzen dion urruntasuna eragile indartsuagoa du sarritan, klaseen arteko gatazka biziena baino".¹⁰⁸

Horregatik, hizkuntza (eta pentsaera) "gizonen arteko lankidetza sozialaren barnean" sortu bada, marxismoak dioenez, hau da, "lanaren prozesu sozialean", Schaff-ek dioenez,¹⁰⁹ berdin esan dezakegu, baita ere, lana, lankidetza, gertagarri izan direla, gizonak zeinuak artikulatzeko eta sinboluzko komunikapena erabiltzeko gai izan direlako. Gauzei izena eman ahal izateak (hau da, adierazkizunak emateak) benetakoa sorketa, kreaio, bihurtzen du lana, eta, bestalde, lankidetzarako oinharria ematen du.

Biblian agertzen den “Babelgo Dorrearen” mitoak bizi-bizi erakusten du hizkuntzaren eta lankidetzaren arteko harreman eta barnelotura hestua: hizkuntzak ematen duen ulerpenik gabe ezinezkoa da lankidetzeta.

3. Gizonaren hizkuntzatiko definizioa

Gizakuntzaren prozesua ez dago hauetako alde batetik bakarrik ikusterik: ala adimenaren sortzetik (*homo sapiens*), ala teknikaren eta lan banakuntzaren agertzetik (*homo faber*), ala gizartea eraikitzetik (*homo socius*).

Hiru ikuspegiok elkargaturik daude gizakuntzaren prozesuan,¹¹⁰ eta hirurek zuzen-zuzeneko eta oinarrizko zerikusia dute hizkuntzarekin (*homo loquens*).

Horregatik, nahiz linguistikaren argitan, nahiz kultur antropologiaren argitan, hizkuntzaren bidez defini daiteke gizona, goian aipaturiko beste hiru ikuspegiak bilduz, hain zuzen: “homo sapiens” delakoa, “homo faber” delakoa eta “homo socius” delakoa, “homo loquens” edo mintzairadunarengana bilduz.

Gizonaren agerpena eta pentsaeraren agerpena batera gertatzen dira: “homo sapiens” edo adimenduna da benetako gizona hominidoen artean. Baina horretaz gainera, pentsaera hizkuntzarekin barne-barnetik lotua dago, ez gizonaren sortzean bakarrik, eta bai gizon pentsatzailearen bilakaeran ere. Horregatik ere grekoak izen berbera erabiltzen du “hitza” eta “pentsaera” adigaiak adierazteko: “logos” izena, halegia.

Hizkuntzaren bitartez errealtatea taxutu egiten du pentsaerak; eta gizonari, inguruan duen munduarekiko askapena ekartzen dio.

Izan ere, hizkuntza da gauzen gizatartzearen oinharria; gauzen gizatartzearen bidez, berriz, gizona bera gizatu egiten da, hau da, askatu egiten da, askatasuna baita gizonak bere-berea duen berezitasun bat. Hizkuntza da, bada, gizon pentsatzailearen askatasunaren oinharria.

Orduan, “homo sapiens” edo pentsatzailea, “homo loquens” edo hiztunaren bitartez definitzerik baldin badago, “homo socius” edo gizartekoa ere defini ote genezake hizkuntzaren bitartez?

Gizona berez gizartekoa dela esateak ez du adierazten bizikidetzan bizitzera deitua dagoenik, ez eta beste gizon kidekoekin taldekatzea arau eta ohitura jakin batzuren bidez egituratua denik ere. Kulturaren mamitzen da batez ere gizartea, eta kultura hau hizkuntzaren bitartez adierazten da, eta honek ematen dio bere baitako lotura eta atxekitasuna. Honela dio Hallowell antropologoak: “Sinboluzko komunikapenaren gainean eratzen eta ondorengoenganatzen da gizartean adierazkizun eta balioen mundu berbera. Maila honetako komunikapena baldintza derrigorrezkoa da, gizarteek beren giza tankera berezian jokatu badute”.¹¹¹

Gizona ez da, bada, gizartekoa bakarrik, soziala bakarrik, eta bai sozio-linguistikoa.

Egia da, gizonaren gizartekotasuna ez dela hizkuntzan agortzen, baina ezin daiteke hizkuntzatik bereiz. Alderantziz, bai, gizona defini daiteke, definitu, hizkuntzaren bitartez eta hizkuntzaren ikuspegitik.

Era berdintsukoa da lanaren eta hizkuntzaren arteko harremana, lehen ikusi dugunez.

Gizonaren lana ez da ihardun mekanikoa, gauzak aldatzeko egiten dena; alderantziz, giza sormenaren agergarria da: sormen honen bitartez gizona gauza bait da adierak eta balioak sortzeko eta sinbolu "berrietan" azaltzeko eta adierazteko. Benetako giza lana sorketa lana da, gizonaren barruko sormenetik ateratzen bait da, nahiz eta itxuraz sinbolu arruntak erabili eta imitazio soil edota kopia mekaniko diruditen obrak egin.

Hemendik begiraturaz, giza lana ez da azaldu bakarrik egiten hizkuntzaren bitartez; berez da izan hizkuntza bat, sinbolutan mamituriko adigaiak, balioak eta sentimenduak azaltzen eta komunikatzen dituen neurritan.

Giza kulturara biltzen dira, horrela, lana eta hizkuntza: hizkuntzarik gabe ihardun mekanikoa besterik ez da lana; hizkuntza lanik gabe, berriz, zerbait hutsa, mamirik gabea, teoria abstraktua, berriketa hutsa, eraginik gabea eta benetako egiztapenik gabe gertatzen da. Baina lana ez du adierazten eta interpretatzen kanpoko zerbait litzatekeen hizkuntzak, ez; lana bera, bere barne-muinean, komunikapen modu bat denez, bere komunikapen indar osoa hizkuntzaren bitartez lortzen du.

Bide honetatik, *homo faber* edo langilea *homo loquens* edo hitzunaren bidez defini daiteke.

Unamunok idatziriko hitzak aldatuz burutuko dugu puntu hau: "Gizona hitzaren bitartez da gizon;¹¹² W. von Humboldt-en beste haien oihartzuna besterik ez dira: "Gizona hizkuntzaren bitartez da gizon". Hitza, hizkuntza, *homo loquens* edo hitzuna, *homo faber* edo langilearen eta *homo sapiens* edo pentsatzailearen sintesia da.

2. HIZKUNTZA ETA KULTURA

Hizkuntza antropologiaren aldetik ikustean, gizona beronen kultur inguru-nean ikusten dugu.

Hizkuntza berez gizonaren zerbait dela eta gizona berez hitzuna (hizkuntzaduna) dela ikusi dugu alde batetik eta bestetik; horren ondoren hizkuntzaren eta kulturaren arteko harremana aztertu behar dugu, kultura eta gizona bereiztezinak direla gogoan ukanik.

Izan ere, Eugen Fischer-ek dioenez, "bi oinen gainean dabil kultura".

Hizkuntzaren eta giza kulturaren arteko harremana aztertzen duen zientziari Hizkuntz Antropologia edo Etnolinguistika deritza.

1. Zer da kultura?

Honela definitzen zuen Edward Tylor-ek kultura: "Gizonak gizartekide bezala bereganatzen duen jakintzaren, sinestearen, artearen, moralaren, legeen, ohituren eta beste holako ahalbide eta jokabideen osotasuna".¹¹³

Dena dela, kulturaren definizio mota asko izan da, Tylor-en ondoren. Kroeber eta Kluckhohn antropologoek 250 definizio desberdinetatik gora sailkatu dituzte; eta horik guztiak nolabait bateratu nahian, sinbolu hitzaren inguruan egin dute: "Sinboluen bitartez lorturiko eta besterenganaturiko jokabideen eta jokabiderako eredu explizitoez eta implizitoez osatzen dute kultura".¹¹⁴

Izan ere, gaurregun, hizkuntzalariek "zeinu" adigaia nabarmentzen duten bezala, kultur antropologoek "sinbolu" adigaia nabarmentzen dute.

Egia, ordea, hauxe da: adigai biak oso hurbilekoak direla.

Gizonak egin dituen zera objektiboen multzo bezala ere definitu izan dute kultura; kulturaren ikuspegi "materiala" edo objetiboa —egiazkoa hau ere— nabarmentzen du honelako definizioak, edo, hobeto esan, deskripzioak. Alderantziz, eta, ikuspegi "idealista" batetatik, balio, kontzepzio, ideia eta pentsamolde multzo bezala definitu izan dute kultura.

Bi definizio moeta hauen artean kokatzen da, sinboluaren ikuspegitik ematen den kulturaren definizioa.

"Kultura materiala" deritzan hori, izatez, "kultura ispiritualaren" garraibide eta sinbolu da. Kultura ez da talde sozialaren balio, adierazkizun eta sentipen multzoa bakarrik, ez eta kultur produktu edo egiteen multzoa bakarrik ere;¹¹⁵ bi alderdiok batzen dituzten sinboluen multzoa da kultura. Gizonak bere adimenean edo bere ispirituan ukan ditzake hainbat adiera, balio eta sentipen, sinboluen bitartez (objektu eta egiteen bitartez) kanporatu eta objektibatu gabe; baina barneko errealitate horik gizartekotzen, azaltzen eta komunikatzen direnean, gizonak bere-berea duen sinboluzko hizkuntzaren bitartez egiten du, hau da, kultur objektu-egiteei gizonaren barneko errealitatea adierazteko eta azaltzeko dutenen sinbolu edukina emanez.

Honela dio P. Sorokin-ek: "Edozein hizkera, ahozkoa nahiz idatzia, pintura nahiz eskultura, eta objektu materialak: tresnak, erramintak, makinak, oroi-garriak, jantziak, edozein etxe, soro landuak, irekitako bideak, naza artifizialak, hitz batez, elkarreragin adieragarrien emana berengan gorpuzturik darmaten fenomeno material guztiak: horik denak kultur fenomenoek garraibide dira. Guztiek objektibatu egiten dute, gizartekotu eta inorentzako eskurakor bihurtzen dute adiera desberdinen mundua".¹¹⁶

Bere-berea du gizonak kultur mundua, "sinboluzko mundua", E. Cassirer-ek dioenez:¹¹⁷ gizonak berak gizartean sorturiko mundua.

Kultur mundua ez da ingurune ideal eta ispiritual hutsa, gizonak mundu "natural" hau bereganatuz, taxutuz eta gizatartuz, bere burua lantzeko, azaltzeko eta komunikatzeko sortu duen ingurunea da kultur mundua. Gizonak ez du mundu "naturalik" ezagutzen; berak sortu eta taxutu duen "kultur" mundua bakarrik ezagutzen du.

Sinbolu sistema da kultura; horregatik berezko harremana du, sinboluak sortzen dituen gizonarekin eta horik sostengatzen eta bizi direneko gizarteekin. Sinboluaren sortzean eta horren bizibidean derrigorrezkoa da sinboluaren subjektua, sinboluaren adierarekin batera. Sinboluaren subjektua edo jabea, ordea, gizartean bizi den gizona da.

Hain barnelotuak doaz kultura eta gizartea, ze batek baino gehiagok nahasi egiten bait ditu bi adigaiak.

Izatez ez da gizarterik kulturarik gabe, ez eta kulturarik, gizarterik gabe.¹¹⁸ Hala ere, ezin daitezke berdinka gizartezkoa eta kulturazkoa, bakoitzak nabarmentzen duen ikuspegia desberdina delako.¹¹⁹

Gizartezkoaren teorigileak eta kulturazkoaren teorigileak, bakoitzak bere ikuspuntutik, gizartezkotik ateratzen du kulturazkoa eta explikatzen, ala alde-rantziz. Ideologiako oinharritik abiatuz, marxista dogmazale batek sozio-ekonomi sistemaren distira edo erreflexu bezala ikusten du kultura; alderantziz, kulturaren ikuspegi idealista batek sozio-ekonomiazkoa, kulturaren bazterreko eta azaleko alderdi bat bezala uler daitekeela uste izaten du. Orokorki hartzen baldin badira kultura eta gizartea, hau haren berezko dimentsioa dela esan daiteke, eta, gizartezko egitura kulturaren alderdi bat dela; eta era berean, esan daiteke, kultura, sinboluaren argitan ulertu bada, gizartearen berezko dimentsio bat eta emari bat dela.¹²⁰

Kultura ez da sinbolu pilo huts bat, eta bai integraturiko *sinbolu sistemen*¹²¹ multzo bat: sistema horiek elkarrekin baturik eta barrendik irudikaturik "super-sistema" handi bat osatzen dute; honi deritza, hain zuzen ere, *kultura*. Eritzi desberdinetako hainbat antropologok baieztatu izan du, kultura *sistema* bat dela, eta ez elementu piloren bat. Baieztapen honek, ordea, hizkuntzaren eta kulturaren kidetasuna kontsideratzera garamatza, alde batetik, eta hizkuntz sistemak bestelako kultur sistemei buruz duen oinharrikotasuna aztertzerara, bestetik. Hizkuntzaren oinharrikotasunak, kultura bat osatzen duten beste sistema guztiak bilduz, bere jitea ematen die guztiei: hau da, sistema guztiak nola-bait hizkera bihurtzen ditu.

H. Hoijer antropologoak oso ongi azaltzen eta explikatzen du zergatik duen hizkuntzak oinharrikoko egiteko hori kulturaren jatorrian eta bilakaeran: "Ezin daiteke inola ere kulturaren jatorria eta bilakaera hizkuntzatik kanpo asma; hizkuntzak, izan ere, kulturaren alderdi bat izanik, beste alderdiek baino hobeto gaitzen du gizona, ez norik bere esperientzia eta etengabeko ikasketa egiteko bakarrik, eta bai norik bere taldekide izan diren edo orain direnen esperientzietan esku ukaiteko, besteren eskuetatik bezala. Kulturak, interpretazio komun bidez moldatua den neurrian, hizkuntzarena du bere alderdirik behinena eta beharrezkoena."¹²²

2. Hizkuntza, kulturaren osagarria

Kulturaren alderdi osagarria da hizkuntz sistema.

Kultura osatzen duten beste sinbolu sistematik ezin daiteke bereiz inola ere: horregatik, kultur antropologo gehien-gehienek, eta bai hizkuntzalariek ere, onhartua dute, hizkuntza ezin daitekeela kontsidera, beste kultur sistemetatik erabat desberdina balitz bezala. Izatez, hizkuntzalariek beraiek garrantzi handia ematen diote, ez hizkuntzaren kanpoegiturari bakarrik, eta bai semantikari, hots, hizkuntzak adierazten eta komunikatzen duen mamiari; etnologoek eta kultur antropologoek, berriz, beharrezko ikusten dute herrien hizkuntza aztertzea horien kultura osoa aztertzean.¹²³

Honela azaltzen du H. Landar-ek kulturaren eta hizkuntzaren arteko lotu-

ra, osoaren eta zatiaren artekoa bezala: “Hizkuntza ohitura multzo bat da, zeinuzko jokabideek eginiko ohitura multzoa; horregatik kulturaren alderdi bat da hizkuntza. Hain zuzen ere, gizonak ikasten dituen ohitura guztiek osatzen dute kultura. Eta hizkuntza, horien artean, submultzo bat da”.¹²⁴

K. Mitxelenak ez du era berean pentsatzen; aitortzen du aitortu, gehienbat zabaldua den eritziaren kontrakoa duela berea; baina beste idazle batzuei jarraiki —Leszlo Antal-i, horien artean—, ez du uste hizkuntza kulturaren elementu bat denik, ez eta elementurik nagusia izanik ere, eta bai kulturaren garraibidea, adierazpidea eta tresna.¹²⁵

Izatez, nahiz eta hizkuntza kulturaren zati bat dela esan, ez da inoiz kulturaren beste sistemen maila berean jarri nahi izaten, horien oinharri bezala baik. Honela dio R. Jakobson hizkuntzalari ezagunak: “(...) Zeinu mota guztiak ez dira berdinak, eta (...) sistema semiotikorik garrantzikoena eta beste guztien oinharria, hizkuntza da: hizkuntza da benetan kulturaren oinharria bera. Hizkuntzaren aldean, beste sinbolu sistema guztiak gainerakoak eta eratorriak dira. Hizkuntza da informazioa daraman komunikapen bide nagusia”.¹²⁶ Berdintsu dio P. Sorokin-ek ere: “Hizkuntza (ahozkoa nahiz idatzia) da, beste sistemen oinharria; gramatikan eta sintaxian (nahiz eta ez hitz guztietan) sistema miragarrienetikoak da hizkuntza”.¹²⁷

Hiru aldetatik baieztatu daitezke hizkuntzak kultura osoari buruz eta kultur sistema bakoitzari buruz bereziki duen garrantzia eta oinharrikotasuna:

a) Kulturaren jatorrian bertan dagoelako hizkuntza; b) kultura sinbolu jitekoa izanik, sinboluzko kultur sistema guztien erdigunean hizkuntza dagoelako; c) kultur tradizioaren garraiatzaile delako hizkuntza.

Lehen bi arrazoinak ikusiak ditugu; hirugarrena ukituko dugu hemen laburki.

A. L. Kroeber-ek dioenez, gizonak duen hizkuntz ahalmenak kulturaren eskuzaldatzea eta iraunkortasuna gertagarri egiten ditu.¹²⁸ Zergatik? Gizarteak hizkuntzaren bidez bere kultur mundua bereganatzen, beretzen, taxutzen, beretzako eta inorentzako eskurakor bihurtzen duelako.¹²⁹

Kulturaren garraibide da, bada, hizkuntza; ez, ordea, haren distira delako bakarrik, eta bai kultur tradizio osoaren biltzaile delako ere. Historian zehar lantzen da hizkuntza, beste kultur sistema guztiak bezala; beste sistema hauk aldatzen eta bilakatzen diren prozesuan, hizkuntza hantxe bertan dago testigu bezala eta kultur edukin guztien biltzaile bezala.

J. M. Barandiaranek, euskarari eta euskal kulturari buruz mintzatzean, honela dio: “La lengua —el euskera— es el elemento extraordinariamente significativo de la cultura vasca, no sólo por ser expresión y vehículo de ideas y sentimientos, sino también porque es portador de huellas de diferentes culturas y eco de numerosas tradiciones y de recuerdos histórico-geográficos en Vasconia”.¹³⁰ Argi dagoenez, Barandiaran, beste kulturek euskal kulturaren gainean ukan duten atengabeko kultur eraginaz ari da; kultur eragin hori hizkuntzan, euskarari, gauzatu da.

C. Lévi-Strauss-ek, bere aldetik, hiru hitz hauetara biltzen du hizkuntzaren eta kulturaren arteko harremana: kulturaren *produktua*, *zatia* eta *baldintza* da hizkuntza.¹³¹

Oso konplexua da, ikusten denez, hizkuntzaren eta kulturaren arteko harremana; ezin daiteke alde batetik bakarrik adieraz; bien arteko dialektika moduko batez ikusi behar dira biok.

3. Hizkuntza, kulturaren irudikatzailea

Kulturaren oinharria eta baldintza bada hizkuntza, esan ote daiteke hizkuntzak kultura determinatu egiten duenik? Edo, alderantziz, kultur historiaren produktua eta distira bada hizkuntza, esan ahal daiteke kulturak determinatu egiten duela hizkuntza?

Galdera hauek honetara garamatzate: hizkuntza eta kultura batasun bat bezala hartzera, eta horrela bien arteko harremana aztertzerara. Batasun hori honela adieraziko genuke oraingoz: hizkuntza kulturaren forma da, eta beste kultur sistemak edukin edo mamia dira. Forma eta edukina ezin daitezke bereiz. Honela, aurreko kapituluan hizkuntzaren eta pentsaeraren arteko harremanari buruz esandakoa, kultura osoari egokitu besterik ez da egiten hemen.

Esanak esan, oso kontu handiz hartzekoa da, hizkuntza kulturaren forma dela baieztatzea.

Edozein kulturak sinboluzko elementuak kontaezinahala ukan ohi ditu: elementuok sinbolu sistematan sailkatzen dira: eta sistema horik batuz, *kultura* deritzan supersistema eratzen da. Gaurregun antropologo guztiak etsirik dade, kultura ez dela elementu pilo hutsa eta bai (super) sistema bat, lehen ere esan dugunez. Baina Antropologi “eskola” bakoitzak bere adierazpena izaten du kultur sistema hori explikatzean. Hiru eskola nagusi aipa genitzake hemen: funtzionalista, estrukturalista eta konfigurazionista. *Funtzionalisten* adierazpenaren arabera, gizonak dituen premia mota berezi bakoitzari kultur sistema batek erantzuten dio: honela, hizkuntz sistemak, gizonaren komunikapen premiari ematen dio erantzuna; *estrukturalisten* arabera, kultur sistemak, elkarloturik eta elkarbarneraturik dauden elementu adierazleen egiturak dira: horrela, hizkuntza da egitura horik adierazteko erredua; *konfigurazionisten* ustez, berriz, —“konfiguratu”, “irudikatu”— kultur sistema osoaren barruan jartzen da hizkuntza; kultura, osotasun irudikatu edo konfiguratu bat da; eta osotasun horren irudieraren egilerik oinharritzkoena hizkuntza da.

Zer da, ordea, *irudiera*?

Irudiera edo kontigurazioa honela ulertzen du zenbait antropologok. Haue-tako hiru aipatuz agertuko dugu hitz horren esannahia.

K. Young-ek dio: “Haziz doan neurritan haurrak bere aurrekoengandik eta beste norbaitzurengandik hartzen dituen jokabide, ohitura, ideia, jarrera eta balioen irudiera gehiago edo gutxiago taxutua eta iraunkorra adierazten du kultura izenak”.¹³²

W. Luzbetak-ek, berriz, honela ematen du bere eritzia. “Sistema bateratu bat da kultura (...), funtzionalki taxuturiko elementuez osatua; elementu hauk, berriz, gero eta banako edo unitate handiagotan eta zabalagotan batzen dira, eta, azkenik, multzo bakar batetan; izatez, banako edo unitate horiek organismo bizi baten antzeko bat eratzen dute, horren ‘arima’ eta guzti”.¹³³

Hala ere, konfigurazionistarik nagusiena eta klasikoena Ruth Benedict da; hona hemen nola dioen berak: “Kultur jokaeraren esannahia ez da agortzen, tokian tokiko esannahi arbitrarioa eta oso-oso aldakorra dela ulertzean. Kultur esannahiak kulturaren barnean baterakuntza bilatzen du. Norbanako edo pertsona bat bezala, kultura ere pentsatzeko eta iharduteko eredu, gutxi eta gehiago, sendoa da. Kultura bakoitzaren barnean badira asmo batzu, bestelako gizarte batzuk derrigorrez onhartzen ez dituztenak. Asmo horien arabera, herri bakoitzak gero eta landuagotu eta finkatuagotu egiten du bere esperientzia, eta eredu horien eraginaren neurritan, hain askotarikoak diren jokaera elementuek irudiera edo konfigurazio egokiago bat hartzen dute”.¹³⁴

Kulturaren adierazpen konfigurazionista honek zientziazkoa izan nahi du; eta kulturaren *ispiritua*, *arima* edo *jeinua* hitzen bidez ematen zen adierazpen filosofiko edo mitologikoaren orde, ¹³⁵ edota *jite* edo *ethos* izenen bidez eman nahi zen adierazpen etiko xamarraren orde dator irudieraren adierazpen hau.

Baina zein da irudiera horren abiaburua eta eragilea? Autoreen artean eritzi desberdinak agertu ohi dira puntu honi buruz.

Zein da kultura irudikatzean hizkuntzak duen egitekoa?

Batzurentzat kultur sistematako bat (ideologia, erlijioa edota ekonomi sistema, esaterako) litzateke kultur sistema guztien eta kultura osoaren irudikatzailea, eta, beraz, kulturaren determinatzailea. Baina kultur sistemen arteko harremanak honela ikustea, ideologiazkotik dator zientziazkotik baino areago. Kultur antropologiak eta hizkuntzalaritzak ez dute esaten, ez eta hizkuntza bera ere, beste kultur sistemei buruz hain garrantzi handikoa den hori, kultura osoaren irudieraren abiaburua eta eragilea denik: hau da, kulturaren sistema eta elementu guztien forma eta mamia determinatuko lituzkeena denik.

Hala ere, egiteko nagusia du hizkuntzak kultura bateratzean eta irudikatzean. Hizkuntza, kultura osoaren eta kultur sistema bakoitzaren adierazle edo —hobeto esan— adierazpidea da: egiteko hau, berriz kulturari adiera eta balio batasuna ematen dion osotasun, baterakuntza eta irudieraren abiaburutik bertatik betetzen du hizkuntzak. Irudieraren printzipio edo abiaburu hori, ordea, kultur sistema guztiak baino lehenagokoa da. Spengler-ek “Ursymbol” deitzen du, hau da, sinbolu sistema den kulturaren *jatorrizko* sinbolua litzateke irudieraren abiaburua. Eta hortixe beteko luke bere egitekoa hizkuntzak kultura osoari buruz.

4. Hizkuntzaren eta kulturaren aldakuntzak

Hizkuntzaren bitartez egiten bada kultur sistemen irudiera edo konfigurazioa eta horien adierazpena, esan ote daiteke hizkuntzak kultura determinatu egiten duenik? Eta, beraz, esan ote daiteke, hizkuntzaren aldakuntza batek kulturaren aldakuntza bat dakarrenik? Eta horrela gertatzen bada zein neurritan gertatzen da?

P. Sorokin-ek hizkuntza jakin baten eta kultura jakin baten artean kidetasun bat badagoela uste du; eta, Durkheim eta Mauss-en eritziari heldurik, honela ematen du berea: “Ez dabilta egiatik oso urruti E. Durkheim eta M.

Mauss, hizkuntza berbera duten taldeek funtsean kultura berbera, iharduera berdinak, ohitura, uste eta pentsakera berdinak dituztela esaten dutenean: hots, kultura morala, mentala eta materiala berdintsua dutela esaten dutenean”.¹³⁶ Bestalde, E. Sapir-ek, nahiz eta onhartu hizkuntzak gauzei kultur taxuera ematen diela, ez du onhartzen hizkuntzaren eta kulturaren arteko harreman *kausalik* dagoenik.

Kontutan hartu behar dira bi hitz hauk: Sorokin-en “funtsean” hitza, eta Sapir-en “kausal” hitza; horrela bakarrik ulertuko dugu egoki batak eta besteak esan nahi dutena.

Izan ere, “funtsezko” berdintasun bat badago ere, hizkuntza berberaz *esaten* diren kulturak, berauen *maila guztietan* berdinak direnik ez da adierazten; bestalde, hizkuntzaren eta kulturaren artean harreman “kausal” bat ez dagoela esan arren, ez da adierazten hizkuntzaren aldakuntzak beste kultur sistemetan *aldakuntzaren bat* ez dakarrenik; izan ere, A. L. Kroeber-ek dioenez, “ezinezkoa da, hizkuntzaren benetako aldakuntza bat izan, eta kultur aldakuntzaren bat ez izatea”.¹³⁷

Bada lagunik, hizkuntza kultura baino askozaz tinkoagoa edo aldakaitzagoa dela uste duenik; baina kulturarekiko axaleko ideia denean uste izaten da hori; edota, hori esatean, azaleko egituratik edo kanpoegituratik begiratu ohi zaio kultur sistema bakoitzari, ez kulturari beronen sakonean.

Sakonetik begiraturaz, hain zuzen ere, izatez berdindu egiten ditu H. Hoijer-ek hizkuntza eta kultura: “Hizkuntzazkoak ez diren kultur alderdi guztiak ez dira “arau pilo” hutsak; kulturari badira beste alderdi batzu, hizkuntza bezain irmoki egituratuak, eta behar bada horrexegatik, hizkuntza bezain aldakaitzak dira. Hizkuntzaren eta bestelako kultur sistemen arteko alde garrantzizkoa ez datza, uste dudanez, hizkuntza sistema zurrunago bat izatean, eta bai hizkuntz sistemak kultur mailako beste sistema guztiak hain nabarmenki barneratzean”.¹³⁸

Hizkuntzak eta beste kultur sistemek baterakuntz eta irudieraren abiaburu batbera baldin badute kultura batetan, bidezkoa da esatea, hizkuntz sistemak eta kultura orokorrak elkarri eragiten diotela; areago, elkar nolabait determinatu egiten dutela, nahiz eta zaila izan determinaketa hori kultur sistema bakoitzarekiko zernolako den zehaztea.

Hala ere, kulturaren eta sinbolu sistema desberdinen adierazpenaren eta irudieraren butartekoa baldin bada hizkuntza —eta adierazpen hori ez da kulturari kanpotik ematen zaion zerbait—, orduan esan beharko da esan, hizkuntz sistemaren (eta baita hizkuntz elementuen ere) aldakuntzak nolabaiteko baina benetako aldakuntza dakarkiola kulturari, eta hizkuntz sistemaren aldakuntza osoak osorik aldatzen duela kultura, beronen sakonean, nahiz eta irudieraren edo konfigurazioaren abiaburu berberak irauten.

3. HIZKUNTZAK ETA KULTURAK

Orain arte orokorki hartu izan ditugu hizkuntza, kultura eta gizartea. Orain, berriz, konkretuki hartuko ditugu, hizkuntza, kultura eta gizarte jakinen arteko harremana argitu nahian.

Sarritan esan ohi da, kulturarik ez dela, kultura hori eta beste hori baizik: kultura orokorrik ez, eta bai konkreturik. Berbera esan dezakegu gizarteari eta hizkuntzari buruz. Hizkuntza, kultura eta gizartea, besterik gabe, adigai abstraktuak eta teorikoak dira, historian hizkuntza jakin batzu bezala, kultura jakin batzu bezala eta gizarte jakin batzu bezala agertzen diren horik adierazteko.¹³⁹

A. L. Beals-ek eta H. Hoijer-ek bitan banatzen dute kultura hitzaren esanahia: orokorki harturik eta konkretuki harturik:

“ ‘Kulturak’ (orokorki), gizonak toki eta garai guztietan erabiltzen dituen jokaera eredu osotasuna adierazten du; ‘kulturak’ (partikularki) histori une jakin batetan eta gizarte jakin batetan aurkitzen diren jokaera eredu multzoa adierazten du.”¹⁴⁰

Puntu honetan azaldu nahi duguna, hau da: Zein harreman duten beren artean kultura partikularrek, gizarte jakin batek eta horren hizkuntza konkretuak.

1. Kulturak ugari dira

Lehen zatian zuzenki erabakita gelditu da, kulturak ugari direla, eta aipatu ere aipatu dira horien desberdintasuna erabakitzeko erabiltzen diren erizpideak.

Antropologo guztiek ohartua dute kultur ugartasuna eta horien desberdintasuna. Areago, antropologoen eta etnologoen beren ikasketen eta azterketen oinharritzat jartzen duten baieztapena da horixe. Joana da E. Tylor-en garaia. Honek sortu zuen Etnologia, zientzia bezala, eta, hain zuzen ere, kulturaren fenomeno aztertzeko, pentsakera eboluzionistaz baliatu zen. Horregatik, herrien kulturen arteko itxurazko edo benetako desberdintasuna mundu osoko kultura bakar baten eboluzioaren epe desberdinak besterik ez zirela uste zuen berak. Kultur Antropologoaren garai hau gaingitu ondoren, gaurregun antropologo guztiek ohartua dute “nolabaiteko” kultur erlatibismoa.

Hasteko, kultur desberdintasun hau eta hizkuntz desberdintasuna batera doaz.

Nondik dator kultur desberdintasun hau?

H. Hoijer bera saiatzen da galdera honi erantzuna ematen: “Kulturak, bere osotasunean (hizkuntza ere barne) harturik, paisajeaz trazu batzu besteak baino garrantzizkoagozat aukeratuko balitu bezala da, horrela kultur taldeak bere-berea lukeen taxuera edo egitura emanez paisajeari. Hizkuntza batek, beraz, kultur sistema denez, errealitatearen taxuera agertzen du: hizkuntza hori mintzatzen duen taldeak bere-berea duen taxuera, halebata; egitasun handiagoz edo txikiagoz, baina horixe agertzen du hizkuntza jakin batek”.¹⁴¹ Alde honeta-

tik, hizkuntz ugaritasuna eta kultur ugaritasuna sustrai berberean sustraiturik daude.

Horregatik, gaurregun “gizarte baten berezitasun guztien multzoa”¹⁴² bezala ulertzen da kultura, edota, zehazkiago esanez, “herri baten bizimolde berezia”¹⁴³ bezala.

Herri baten berezitasuna baldin bada kultura, horren bereizgarria ere bada: hau da, herri hori besteengandik bereizten duena. “Edozein herri jakinen bizimolde berezia da kultura, beste herri jakinen bizimoldeetatik bereizten duena”.¹⁴⁴ Honela, bada, *herria* deritzan gizartea “definitzen” du kulturak, eta kultura jakin batek herri jakin bat definitzen du. Horregatik, herri baten kultura berezia definitzea, herria bera beste herriengandik oinharri-oinharrian defenditzea da.

Baina egiteko zaila da kultura jakin bat definitzea, benetan horren berezitasunak eta bereizgarriak nabarmenduz.

Euskal Herriari eta euskal kultura tradizionalari dagokienez, J. M. Barandiaranek baieztatu du, beste inork baino osokiago eta zehazkiago, bien arteko lotura eta kidetasuna: “El pueblo vasco, como todo grupo étnico, elaboró una cultura, unos modos de vida que traducen la actitud del hombre ante los problemas fundamentales de su existencia (...) La afirmación de que un mismo pueblo ha perdurado en el territorio vasco desde el Paleolítico Superior hasta hoy se halla apoyada en un hecho comprobado por la Arqueología, es decir, en la singularidad no interrumpida de la cultura del país desde aquellos lejanos tiempos hasta los albores de la historia. Y este fenómeno sólo es explicable suponiendo la continuidad o persistencia de un mismo grupo étnico en el país”.¹⁴⁵

Kulturen desberdintasuna ez da, ez, axaleko edo itxurazko desberdintasuna; baina horren sustraia ez datza, ez eta ere, kultura historikoaren gaintik legokeen eta desberdintasun hori determinatuko lukeen “jeinu” edo “arimaren” batetan. Horregatik, garrantzizkoa bada ere kulturen arteko desberdintasuna, eta bakoitzaren barneko irudieraren osoa ukitzen badu ere desberdintasun horrek, hala ere, horrelako desberdintasunak ez du esan nahi kultura guztien artean funtsezko batasun bat ez dagoenik, gizonen artean biologi eta psikologi batasun oinharritzko bat badagoelako eta edozein kulturak mundu objektibo eta batbera hartzen duelako.

M. Mead, Ipar Ameriketako antropologo emakumeak dioenez, “gizonaren oinharritzko izaera, animalia ugaztuna denez, (...) gizon horren kultur jiteari buruzko edozein azterketatan sartzen da, ‘gizonaren espezieak batasun psikiko bat baduelakoan’. Gizon guztiek izaera bera dute, eta oinharri berdin horren gainean markatzen dira kultur desberdintasunak”.¹⁴⁶

Guzti honek gertagarria egiten du kultura desberdinen arteko komunikapena eta elkarreragina, eta gizatasun asmo eta helburu batetan elkartu ahal izatea, nahiz eta Spengler-ek besterik uste izan.

Kulturen arteko komunikapen honi, elkarreragin honi, *akulturazioa* deritza.

Honela aztertzen du A. L. Kroeber-ek akulturaziaren fenomenoak: “Kultura batetan beste kultura baten eraginez gertatzen diren aldakuntza guztiak biltzen

ditu akulturazioak; honela, bi kulturen arteko antza gero eta handiagoa izaten da (...) Akulturazioak dakarren asimilazioak kultura baten suntsipena ekar lezake, bestearen barnean suntsitzea halegia; edota beste eragile batzu tartera daitezke, asimilazioari aurka egingo diotenak, eta horrela bi kulturen arteko bereizkuntzari eutsiko diotenak”.¹⁴⁷

2. Hizkuntzen ugaritasuna eta kulturen ugaritasuna

Gizarte batek duen hizkuntzazko berezitasunaren eta kultur berezitasunaren artean badago koerlazio bat; beste gizarte baten aurrean jartzen badugu ikusten da hau bereziki.

Gure hizkera arruntean ez datoz bat, sarritan behintzat, hizkuntzaren banakoa edo unitatea eta kulturaren banakoa; horrela, e. b., Italiako kulturaz mintzatzen gara arruntki, hau da, Italiaren kultur batasuna onhartuz edo; baina aldi berean ohartu beharko ginateke Italian badirela seiren bat hizkuntza, benetako hizkuntza bezala onhartuak, eta ez dialektu hutsak. Zer adierazten du horrela hitzegiteak?

Hiru gauza adieraz ditzake: ala hizkuntz barruti horik guztiak Italiako kultura nagusiago eta zabalago batek benetan biltzen dituela —jakinez zein hizkuntzari itsatsiriko kulturak—; ala, gauzak erraztearren, ez direla gogotan hartzen “bazterreko” hizkuntza horik, eta berorien barrutiak; ala izatez gure eguneroko mintzamoduan ahantzi egiten zaigula beste hizkuntza horik badirenik ere. Gure hizkera arruntean, kultura ingelesaz edota Ipar Ameriketako kulturaz ere mintzatu ohi gara, bata nahiz bestea kultur barruti eta banako desberdin bezala hartuz edo; baina badakigu hizkuntza bat bera dela bi kultur barrutiotan.¹⁴⁸ Gure Euskal Herrikoan, gizon ikasi guztiak onhartzen dute euskal hizkuntza badela; baina zailagoa gertatzen da euskal kulturarik badenik adieraztea, euskal kultura benetan kultur barruti bat bezala hartuz halegia, eta ez multzo folkloriko bezala bakarrik.

Guzti honetan, hizkuntzalaritzatik eta antropologiatik kanpo dabilzan arrazoinak aparte, badago hitzegiteko era bat, gaiari nolabait hurbiltzen zaiona, baina ez zientziakoa.

Izatez, errazago gertatzen da bi hizkuntza bereiztea, bi kultura bereiztea baino, kulturen beste sistema asko daudelako hizkuntzarenaz gainera. Hala ere, hizkuntzen artean ere ez da sarritan erraza bereizkuntza zehatzik eta tinkorik egitea; horretaz hitzik esan da aurreko kapituluan; eragozpena honetatik dator, benetako hizkuntza berezia den ala dialektua edo eta argot bat den esateko behar diren erizpideak zeintzu diren erabakitzeko zailtasunak ez direlako hain txikiak.

Hizkuntza jakin baten eta kultura jakin baten artean dagoen harremana definitzeko bideak lantzekoan, hizkuntza orokorraren eta kultura orokorraren artean dagoenari buruz esandakoa gogoratu beharko genuke.

Hizkuntza berbera duen taldea batzeko eta beste taldeetatik bereizteko bide bat hizkuntza da, eta kultura bera baino konkretuagoa gainera. Eta ez, talde barnean hizkuntza komunikabidea eta beste taldeei buruz “inkomunikabidea”

delako bakarrik, eta bai hizkuntza partikular batek, mintzatzen duen talde osoari, errealitatea ulertzeko buru egitura berdina ematen dizkiolako ere. Honela dio W. Porzig-ek: "Hizkuntz elkartearen esangura sakonena hauxe da: munduaren irudi berdina eta horrekiko jarrera berdina izatea guztientzat".¹⁴⁹ Hau esateak hizkuntzen desberdintasuna beste alde batetik ikustera garamatza: hau da, ez hizkuntza komunikapen egitura ageriko eta formal bat izan daitekeen eta den aldetik, eta bai horren kultur edukinaren edo mamiaren aldetik. Eta horrela, neurri batetan behintzat, bateratu egiten ditugu hizkuntzen eta kulturaren barrutiak eta banakoak zehazteko eta argitzeko erizpideak.

H. Hoijer-ek dioenez, "hizkuntza desberdinak mintzatzen dituzten herriak mundu errealitate desberdinetan bizi direla esaten ahal da".¹⁵⁰

T. S. Eliot-ek, berriz, honela dio: "Batean bizi den eta hizkuntza berbera mintzatzen duen herriarena da, noski, kultur banakoa edo unitatea: izan ere, hizkuntza berbera mintzatzeak, pentsakera, sentikera eta bihozkeria desberdinak direla esan nahi du, bestelako hizkuntza bat mintzatzen duen herriarenetatik".¹⁵¹

Baina esan ote daiteke, oinharrian hizkuntza bakoitzari kultura jakin bat dagokionik, edota hizkuntz barruti bati kultur barruti mugatu bat dagokionik?

Konplexua da arazo hau, eta orokorki ezin daiteke determinismo hutsez konpondu; hala ere, esan daiteke, hizkuntzak bideratu egiten dituela kultur balioak eta kultur adierak. Honetaz gainera, esan daiteke, hizkuntz dinamika eta kultur dinamika bateratsu doazela, eta kultura jakin baten dinamika, berorri dagokion hizkuntzak bereganatzen duela historian zehar. Beraz, hizkuntz desberdintasunaren eta kultur desberdintasunaren artean datzan harremana zehaztean, hizkuntza jakin baten eta kultura jakin baten artean korrespondentzia osorik dagoenik esaterik ez dago hala ere, esan dezakegu hizkuntz kulturazko aniztasun bat badagoela, hizkuntza eta kultura jakinak eta konkretuak batean hartuz.

3. Hizkuntza-kulturen ugaritasuna eta gizarte taldeak

Hizkuntza-kulturen aniztasuna talde sozialen aniztasunarekin batera doa.

Hona, berriz ere, H. Hoijer-en hitzak: "Desberdinak dira, eta ez antzekoak, hizkuntzak, kulturaren beste alderdiak desberdinak diren bezalaxe; gizarte bakoitzak bere hizkuntza du, bere teknikak, bere forma sozial eta politikoak, eta ekonomi eta erlijio ereduak dituen bezala".¹⁵² Gizartea, orokorki harturik, hizkuntzaren produktua baldin bada, gizarte jakin bat edo edozein gizarte talde da bere hizkuntzaren eta bere kulturaren subjektua eta jabea. Kultura berbera ukaiteak —eta hizkuntza berbera ukaiteak— gorpuzkidetasun edo batasun ispiritua ematen dio gizarteari, eta gizartekideei elkarrekin bizi izateko eta lanegiteko beta ematen die: baina, bestalde, gizarte konkretu eta jakin horrek berorrek azaltzen eta bizi izaten du bere kultura.

Baina hizkuntza-kulturazko banako edo unitatea dela eta, mintza ahal gaitzke talde sozialei buruz. Ez da batere argia; hizkuntza-kulturazko barruti

banakoa determinatzeko, talde soziala determinatzea aski denik argi ez dagoelako.

Zenbait talde sozialen hedapenari, autonomiari eta egitura organikoari begiratzen badiegu, eta haietako bakoitzari kultura adigai edo kontzeptua egokitu, orduan kulturak sakontasun eta adiera desberdina ukan dezake bakoitzean. Izan ere, ez da berdin europar kultura (edo zibilizazioa) aipatzea, ala frantses kultura, ala euskal kultura, ala ijituen kultura, proletal kultura, ala medikuntz kultura aipatzea.

Horregatik kultur barrutiaz, kulturaz eta subkulturaz mintzatzen zaizkigu antropologoak; eta horrela kulturaren maila desberdinak adierazten dizkigute.

4. Hizkuntza-kulturbatasunaren subjektu soziala

Zein gizarte mota (eta ez dugu zein gizarte talde esaten) da zuzenki, propioki eta osoki *kultur gizartea*, kultura eta gizarte mota hori koerlatiboak direla ateko moduan? Galdera honixe erantzun behar diogu hemen.

Hizkuntza-kultur batasun bezala hartzen dugu hemen kultura, hau da, biak batean eta osotasunean ikusirik. Zein da, orduan, kulturazko banakoari zuzenki dagokion gizarte banako edo unitatea?

Hiru gizarte motak bereganatu nahi izan du bereziki hizkuntza-kulturen zuzeneko jabe eta subjektu izatea; eta sarritan horietako bakoitzak determinatu eta baldintzapetu egin nahi izan du gainera hizkuntza-kulturazko banako edo unitatea; hona hemen hirurok: *Klasea, Estatua, Nazionalitatea* (Herria-Etnia).

Marxismoaren joera batek *klase* soziala jarri nahi izan du kulturaren eta hizkuntzaren lehen subjektu oinarrizko eta zuzeneko bezala. Pentsakera honen arabera, hizkuntza eta kultura gizarte orokorraren produktu ezezik, gizartearen egitura ekonomikoaren, eta, zehazkiago, klaseen produktuak lirateke.

Gizartearen egitura sozio-ekonomikoan klaseen nabarmentzeak badu, bai, bere eragina hizkuntza-kulturazko banakoan edo unitatean, baina ezin daiteke esan egitura horrek beste hau determinatzen duenik. Bai antropologoek eta bai soziologo gehienek erlazio ekonomikoen aldetik definitzen dute zuzenki klase soziala, eta ondorioz bakarrik hizkuntzaren eta kulturaren aldetik.

Beraz, kulturaren berezko subjektua eta jabea ez da klasea, nahiz eta klaseak bere subkultura berezia ukan.

A. L. Kroeber-en textu honek argituko digu zehazkiago klasearen eta kulturaren arteko harremana: "Bidezkoa da, dio berak, gizarte batetan klase bakoitzak kultura berberaren forma desberdin xamarra ukatea, eskualde edo barruti bakoitzak berea duen bezala. Hizkera desberdin xamarra izan daiteke, desberdinagoak izango dira agian iharduerak eta jantziak, diru sarrerak eta lanbideak ia derrigorrez desberdinak izango dira (...). Klase kulturak ez ditugu benetako kulturatzat hartzen, 'gizarte bakar baten' zatiak direlako klaseak; gizarte bakar horren izena, ordea, gaurregungo bizitza modernoan beste gizarte-banako handiago eta zabalago bati dagokio: hau da, nazioari"¹⁵³

Paragrafo honetan nahiko argi jarri du Kroeber-ek hizkuntza-kulturazko banako edo unitatea *nazioa* dela, soziologiaren hizkera modernoaren arabera; eta *nazioa* adigaia, unitate “politiko” bezala hartzen du.

Izan ere, bide honetatik, “nazioa” eta “Estatua” sarritan berdindu egin izan dira. Hona hemen nola definitzen duen nazioa M. Mauss-ek: “Materialki eta moraliki bateraturiko gizartea da guretzat nazioa, aginte zentral iraunkorra duena, muga zehaztuak eta jakinak dituena, eta bizilagunak Estatuari eta honen legeei jabetuki atxekitzen zaizkiolarik, berauen arteko batasun moral, mental eta kultural aski handia duena”.¹⁵⁴

Zehatz-zehazki horixe bera da *Estatua*.

Nazioa Estatu bezala hartzen da, beraz, batzutan: “Nazio Batuak” hitza erabiltzen denean, e. b. Orduan Nazioaren eta nazionalitatearen bereizketa beharrezkoa da. Esta bereizkuntza honek beste honetara garamatza: hau da, “nazionalitatea” deitzen dugun unitate sozialaren eta hizkuntza-kulturazko banako edo unitatearen artean zein harreman datzan ikustera, hemen aurkituko bait dugu, aurkitu ere, kulturaren eta hizkuntzaren subjektua edo jabe propioa.

B. Malinowski-k honela dio:

“... Kulturazko batasuna esan nahi du nazionalitateak”.^{154 bis} Eta idazle honen ustez, hizkuntz elkartasunean dauka kulturbanakoak bere seinalerik bereizgarriena. Badira nazionalitatea definitzeko alde nagusien bezala hizkuntzbanakoa eta batasuna bereziki hartzen dutenak: “Nazionalitateetan eta Etnietan, hizkuntza beti da faktore bat, eta sarritan garrantzikoena”.¹⁵⁵ Baina, Sorokin-en eritziari helduz, hizkuntza “nazional” hori ez dago kulturatik bereiz: “Hizkuntza berbera mintzatzen duten eta horri dagozkion kultur balioak dituzten gizabanakoek osatzen dute nazionalitatea edo etnia. Hizkuntza berezi eta bereizgarririk gabe ez legoke nazionalitaterik”.¹⁵⁶ Kroeber-ek berak ere, nazionalitatean uste du nabarmentzen dela gehienbat hizkuntza-kulturazko unitatea. “Hizkuntz eta kultur banakoa ikuskorragea da, biek, hizkuntzak eta kulturak, azken-azkenik, nazionalitatearen ideia osatzera jotzen duten neurritan; nazionalitatea osatzeak, berriz, Estatu edo Nazio politikoki independientea egitera bultzatzen ditu gizonak”.¹⁵⁷

Nazionalitateak nazio edo Estatu independente izateko duen joera ulergarria da.

Kroeber-en ustez, joera hori, batetik, nazionalitateak horretarako hizkuntza-kulturazko oinharri objetiboa ematen duelako da; baina, bai eta nazionalitate kontzeptuak beste alderdi subjektibo hau duelako ere: “Oinharrian subjektiboa da ‘nazionalitate’ adigai edo kontzeptua; hizkuntza nahiz kultura, berriz, objektiboki dira antzekoak ala desberdintsuak, baterakorrak ala bereiziak”.^{157bis} Eta, hain zuzen ere, hizkuntza da, Kroeber-en ustez, nazionalitateez ohartzeko eta jabetzeko eragilerik nagusiena: “Argi dago, bestalde, nazionalitateak sortzen dituzten faktore guztien artean, hizkuntza dela garrantzikoena, besteak baino askozaz garrantzikoagoak gainera. Hizkuntza berbera mintzatzek ematen duen komunikapen librerik ezen, oso zaila da nazionalitateak beharrezkoa duen baldintza subjektiboa edo psikologikoa den kontzientzia sortzea”.¹⁵⁸

Areago, M. Mauss-ek dioenez, hizkuntzek sortzen dituzte nazionalitateak. “Baina nazionalitateak hizkuntzetatik sortzen badira, dio berak, honek zera esan nahi du: garai modernoetan hizkuntzek. nazioak ez bada ere, nazionalitateak behintzat sortu egiten dituztela”.¹⁵⁹

Nazionalitatea, beraz, unitate sozial bat da, hizkuntza-kulturazko elkarte bezala definitzen dena. Honela definituriko nazionalitatea adierazteko, hain zuzen ere, *etnia* eta *herria* izenak erabiltzen dituzte etnologoek eta kultur antropologoek.

Kroeber-ek berak ere berdindu egiten ditu nazionalitatea eta etnia.¹⁶⁰

Hitz laburrez esanez, bada, nazionalitatea-etnia-herria: hauxe da hizkuntza-kulturazko banako edo unitatearen subjektu edo jabe jatorra, berezkoa, lehena eta oinharritzkoa: kultura osoaren unitatea eta horri dagokion hizkuntzaren unitatea bereziki.

Hemendik sortzen da hizkuntza eta kultura nazionalen ideia, beronen jatorrizko esannahiari begiratzen badiogu. Hizkuntzak eta kulturak ematen diote oinharri objektiboa *nazionalitatea* deritzan horri, eta batez ere hizkuntzak nazionalitatearen jabetasun subjektiboa sortzen du eta horri eutsi; elkarte “nazionalari” bere osotasuna eta baterakuntza mamitzeko mamia haiek ematen diote. Ostera, kultura eta hizkuntza desosatzen edo suntsitzen badira, nazionalitatea bera desosatu egiten da eta oinharirik gabe geratzen. Horregatik, nazionalitatearen baiezkuntza (eta batez ere nazionaren edo Estatu independentearen berreraikuntza), derrigorrez, kultura eta hizkuntza herriak berriz ere bereganatzearekin batera doa.¹⁶¹

Euskal Herria bere nortasunari eta bere beretasunari erantzun nahian, formula politiko eta administratiboen bila dabilen honetan, euskal kultura eta euskararen zabaltzeak eta finkatzeak eginkizun handia dute, zalantzarik gabe; areago, iraultz indarra daukate.

Estatuek badute sarritan hizkuntzari eta kulturari buruz politika integrista bat eramateko joera.

Nazioa hizkuntza-kulturazko unitatearekin berdindurik eta banako hori nazioaren beraren baterakuntzarako bide oinharritzkoenatzat hartuz, Estatu barnean izan daitezkeen nazionalitate desberdinen hizkuntza eta kultura manipulatzen saiatzen dira Estatuak.

Politika hau oso larria da, eta ondorio oso garratzak ukan ditzake Estatu totalitarioen eskuetan dagoenean; beren menpean duten nazionalitatearen edo dituzten nazionalitateen hizkuntza-kultur dinamika osoa beraiek bideratzen eta determinatzen saiatzen bait dira; baina politika hori bezain larria da Estatu inperialisten eskuetatik egiten denean; hauk, bai politik eta ekonomi aldetik, bai hizkuntzaren eta kulturaren aldetik, beste herri edo nazionalitate bat menperatzen saiatzen direlako.

Hona hemen Sapir-en hitz batzu:

“Zoritxarrez hain sartua dugu giza talde modu guztiek Estatuaren menpean egon behar dutelakoaren eta ihardunbide guztiek muga politikoen barnean joan behar dutelakoaren ideia, ze eskualde nahiz nazional kultura baten autonomia nekez onhartzen bait dugu; ez bait dugu uste horrelako automia bat

politikoa bakarrik litzatekeen Estatuaren soberaniarekin bat etor daitekeenik".¹⁶²

Hala da, bai. Nazionalitateak asimilatzen saiatzen dira Estatuak, hau eta haik parean jarriz edo; eta berdinketa hau, hitz konkretu batzuk semantiko aldetik faltsuki interpretatuz egiten da; hots, Nazionalitatea-Nazioa-Estatua, berdintzat emanez. Interpretazio hori ordea, gezurrezkoa da.

4. GIZABANAKOIA ETA BERONEN HIZKUNTZA

Munduan ari den edozein gizon, koordenada batzuren artean lekuta genezake: koordenada horietxek definituko dute gizon hori gizartean ere. Zalantzarik gabe hizkuntza da koordenada horietako bat. Gizonak dituen ekonomi, politik, geografi, gizarte, erlijio eta beste horrelako egoerek lagunduko digute, lagundu, gizon horrek gizartean daukan lekua zehazteko; baina guztien gainetik, hizkuntzaren lerroa nagusia eta oinharritzkoa dela esan genezake.¹⁶³

Aurren urrats bat emanez, *sinbolu sistema* bezala definitu dugu kultura; aurreraxeago joan eta, gizarte baten *bizimolde* bezala ikusi dugu kultura; eta kultur gizarte hori, oinharri-oinharrian eta era espezifikoz, *nazionalitatea*, *etnia* edo *herria* dela esan dugu. Oraindik beste urrats bat emanez, gaineratu beharra daukagu, kultura norberaren zerbait dela: "Taldearengandik gizabanakoak hartzen duen herri baten bizimolde oso bezala, ondore sozial bezala hartzen du Antropologiak kultura".^{163 bis} Hain zuzen ere, kultura ez da sinbolu sistema hutsa, ez eta gizartearen zera abstrakturen bat, eta bai berez norbanakoak bereganatzekoa eta beretzekoa duen zerbait. H. M. Johnson-ek dioen bezala, "kultura 'bizia' norbereturiko kultura da".¹⁶⁴

Kultura ez da biologiaren bitartez heredatzen, eta bai gizartearen bidez ondorengoenganatzen; berbera gertatzen da, eta berezikiago gainera, hizkuntzari buruz.

Hizkuntz-kultur herentzia hau bizitzan zehar norbereganatzen da, eta bereziki hizkuntza ikasiz norbereganatzen da. Hizkuntza berezkoa du, bai, gizonak, baina gizartearen bitartez; gizarteak eskuratzen dio hizkuntza gizonari. Haurrengan nabari diren fenomenorik harrigarrienetako bat, hain zuzen ere, hizkuntza ikasteko eta ikasketa horretan aurreratzeko era da.

1. Kulturbarnerapena eta hizkuntzaren ikasketa

Zer da kulturbarnerapena? Hitz errazez esanez, gizona, eta batez ere haurra, bere kultur ingurunera sartzeko bidea dela esango dugu: sartu ere, taldearen kultura bereganatzeko, eta bereziki hizkuntzaren bitartez bereganatzeko, sartzan da.

Hizkuntza, beraz, kultura norbereganatzeko bide bat da; hizkuntzaren eginkizun hau zenbait aldetatik ikus daiteke, bat baino gehiago bait dira hizkuntzaren egitekoak gizonaren kulturbarneratzean.

a) Gizonak, hizkuntza bat ikastea, naturarekin eta kanpomunduarekin harremana izaten ikasten du. Eta honela, hizkuntzak eskaintzen dizkion moldeen bitartez, poliki-poliki bereganatu egiten du kanpomundua. Haurrak gauzen izenaz galdetzen duenean, ez du jakinmin hutsagatik galdetzen, eta bai gauza horik bere ispirituaren indarrez bereganatzeko nabari duen nolabaiteko preiaiatatik; berak duen hizkuntz egituraren bitartez gauzak elkarlotuz, munduko gauzen jabeago nabari du bere burua.

b) Baina esandako egitekoaz gainera, hizkuntzak badu norbanakoa bere gizarteari egokitzeko eta hor integratzeko eginkizuna.

A. L. Hallowell-ek beharrezkotzat jotzen du hizkuntza ikastea, gizona gizartekotuko, sozializatuko bada.¹⁶⁵

Jakina, hizkuntza ez da gizonak gizartearekin komunikatzeko duen bide bakarra; kultur sistema guztiek ematen diote horretarako bidea. Baina, bizi deneko gizartearen hizkuntza ikasteko gai ez den haurra (gormutua, neurri batetan), edota jakitez ez dakienak, besteekiko komunikapena oso murriztua dauka. P. Sorokin-ek ere indarrez baieztatzen du gizarte komunikapenerako —eta gizarte baterakuntzarako ere bai—, beste kultur sistema guztien artean eta horien gainera hizkuntzak duen garrantzia.

c) Aurrekoengandik datorkion kultur tradiziara murgiltzeko bide bat du norbanakoak hizkuntza ikastea. Kulturbarneratzea kultur tradiziara sartzea dela esan dugu; tradizio horrek nolabait determinatu egiten du norbanakoaren nortasuna; honetan ere egiteko nagusia du hizkuntzaren ikastea.

d) Baina gizonak ez du aski gizarteak eskaintzen dion tradizioaren jabe izateaz; bere historia bizi eta egin egin behar du gizonak, munduarekiko eta gizartearekiko bere esperientzia egin behar du.

Esperientzia honen hildoa ezezik, biltegia ere bada hizkuntza. Amagandiko hizkuntza bereganatzea eta bizitzara irekitzea batera gertatzen dira haurraren-gan: mundura eta gizartera bere ispiritua irekitzean haurrak dituen esperientzia afektiboak eta emotiboak, hizkuntza ikastearekin batera gertatzen dira. Prozesu honek bideratuko du gizonaren aurrerabidea. Hizkuntza ikasi, ez da kultur tradizioa eskuz aldatzeko eta gizartean elkarrekin komunikatzeko bakarrik ikasten, beraz; eta, bestalde, psikologiazko eta esperientziatzko ondorio astuna darama haurraren hizkuntza ikaste horrek. Honegatik, hain zuzen ere, “norbere hizkuntza” deitzen da amagandiko hizkuntza hau, nahiz eta geroago besteren bat ere ikasi, nahiz eta gero besteren bat erabili gehienbat edo bakarrik.

Amagandikoaz aparte, geroago jabetuki eta sistematikoki beste bat ikasteak, zera esan nahi du: “norbere” hizkuntzat hartzen dela hizkuntza berri hori, eta hizkuntza honek ematen duen hizkuntza-kultura ingurunean hedatu eta hazi nahi duela batek bere nortasuna.

Kultura “nazional” integratuaren egoera eta horri dagokion hizkuntzarena normalak badira, normalena da bakoitzak bere amarengandik hartu duen hizkuntza norbere hizkuntzat aukeratzea; baina ingurune soziala eta kulturaren egoera anormalak baldin badira, sarritan “hizkuntzazko eta kulturazko emigratio” moduko bat gertatzen da: gizarte desosatu eta zatikatuaren barnean gertatzen da, hain zuzen ere, emigratio hau, nahiz jabetugabe, nahiz eta,

era batetara edo bestetara, horretara behartzen delako gizona: gizartean agintea dutenek behartu ere.

2. Norbanakoaren hizkuntz sormena

“(…) Gizarteek, eratuta dauden bezala eratuta daudelarik, ezin dezakete bere kultura adierazi gizartekideen bitartez ezik, eta ezin dezakete iraunkortu, horretarako norbanakoak prestatzen ez badira”.¹⁶⁶ R. Linton-en hitzak dira hauk.

Elkarreragin bat ari da kulturaren eta lagun kulturbarneratuen artean.¹⁶⁷...

Kulturaz jabetu den norbanakoa bera, bere kulturaren ordezkari eta eragile gertatzen da, bai eta horren sortzaile ere. Ondo dio K. Young-ek: “Kulturaren eramale eta kreatora, biak batera da norbanakoa. Gizarteaz haruntza, norbanakoagan dago kultura; hori ez bait da inoiz inguruko baldintzen eraginen oihartzun hutsa. Ez dago hau ukatzerik; bestela “homo sapiens” delakoaren izaera dinamikoa bera ukatuko genuke; horrek, berriz, bere arbaso eta aurreko animalia guztiak gaintitu egiten ditu, bere ingurunea beretzat moldatu egiten duelako, hau da, bere ingurunea eraldatu, hedatu eta sortu egiten duela”.¹⁶⁸

Hala, beharrezkoa du askatasun giro bat bere ahalmen hori erabiltzeko; ahalmen horik suspertu eta zirikatatu behar zaizkio.

3. Kulturatiko eta hizkuntzatiko nortasuna

Kultura eta hizkuntza alde batetik, eta kulturbarneraturikoa eta kultur eta hizkuntz sortzailea den norbanakoa, bestetik; bi honen elkarreraginak sor erazten du giza pertsonalitatea, hizkuntzari eta kulturari atxekia.

Soziologiatik eta antropologiatik begiraturaz, honela defini daiteke giza nortasun hori, Sapir-en hitzak erabiliz: “Norbanakoari gizarte barnean esannahia ematen dioten eta beste gizartekideengandik bereizten duten jokaera mota guztiek osatzen dute gizabanakoaren nortasuna, jakinez gainera, jokaera mota horietako bakoitzak, kultur eredu kontaezin piloa irudiera bakar batetara biltzen duela”.¹⁶⁹

Gizabanakoaren nortasuna honela definitzen eta zehazten baldin bada, hizkuntza-kulturen aldetikako aldakuntza sakoneko bat gertatzean, gizabanakoaren nortasuna zuzen-zuzenean ukitzen da, tirabira psikologiko gogorak bizteraino gainera.

Honela dio P. Sorokin-ek: “Kulturaz aldatzen duten norbanakoek beren neraua ere aldatu egiten dute”.

Sorokin-ek berak dio hau ere: “Norberaren taldearen kultur sistemaren egoeran aldakuntza nabarmen bat gertatzen denean, bere ariman ere aldakuntza nabari du gizonak”.¹⁷⁰ E. Sapir-ek uste duenez, gaurko kultur gatazka moderno ugariak egonezin bat ekar dezakete, eta sintoma neurotikoak eta ner-

bio depresioak ere sor ditzakete;¹⁷¹ hizkuntzaz aldatzean, beharrezkoak izaten dira moldaera psikologikoak.¹⁷²

Kulturaren eta hizkuntzaren alorrean politika moduren bat planteatu nahi izatean, ezin daitezke ahanz hizkuntza-kulturen krisialdiek biztu ditzaketen psikologi gatazkak. Oraindik larriagoa da kultura-hizkuntzen desosapena edo desintegrazioa —funtsean norbanakoen nortasunen desosapenaren bide gerta daitekeela jakinez—, kulturarekiko edo hizkuntzarekiko politik zapalkuntz motaren batek ekartzen duenean desintegrazio hori.

3

IKUSPEGI POLITIKOA

IKUSPEGI POLITIKOA

1. SARRERA OHARRAK
2. LINGUISTIKA POLITIKOA:
 1. **Gramatikariak eta politikoak Bizkunde Garaian**
Estatu bateratuak
Herritar hizkuntzen gramatikak
Latina eta "hizkuntza nazionalak"
 2. **Gramatikariak, apologistak, idazleak, akademikoak**
Herri hizkuntzen apologiak
Hizkuntzen hierarkikuntza eta sailkatzea
Apologiaren Iraupena
 3. **Kontzeptu linguistikoak eta politika**
Hizkuntzarekiko zeharbidezko ulerpenak
Hizkuntzaren definizio linguistikoa
Hizkeltatik hizkuntzatarara
3. POLITIKA LINGUISTIKOA: INTEGRABIDEAK
 1. **Estatu-nazioaren bila**
Aberria, Nazioa, Estatua
Federakuntzaren eta unitarismoaren artean
 2. **Hizkuntza, Estatuaren itxuratzailerik**
Kolonikuntzaren politika linguistikoa
Amerika kolonialetako politika linguistikoa
Hizkuntz politika Algerian
4. BIBLIOGRAFIA ETA 1 ZATIAREN OHARRAK

IKUSPEGI POLITIKOA

Itzul gaitezen estudio honen lehenengo orrialdeetara.

Lanabes bat dugu hizkuntza; giza-gizatiarra den tresna da. Gizakiaren esankizunetarako expresabidea da: gizonaren ideiak, sentipenak eta desirak ematen ditugu mintzairaren bidez. Hizkuntzaren komunikailutasun honek, berorren gizarte dimentsioa erakusten digu.¹⁷³

Gizarte komunikaziorako tresna da hizkuntza.

Izan ere, sinboluzko arautegi hitzartua da hizkuntza, eta gisa berean erabili ohi dute hizkuntz komunitate bereko lagun guztiek. "Arautegi hitzartu" hau, ordea, zerbait propio eta berezgarria gertatzen zaio mintzaira jakin hori darabilen gizarteari. Berezgarria eta lokarria delako, hizkuntza bidez beretartu ohi ditu gizarte horrek hitzun berriak. Beste nolabait esateko ere: hizkuntzak bere baitan daraman arautegia gizarteari datzeko, eta, horregatik, berau osotzen dutenek berezko partaidetasun bat egiteko joera dute.

Hola, ba, hizkuntzak era-moldatutako gizartera handik eta hemendik giza-banakoak beretartzeko erakarmen dinamikoa du hizkuntzak.

1. SARRERA OHARRAK

Eman ditzagun, botere publikoa instituzioztaturik duten gizarteak. Hauetan ere berdintsu gertatzen da: komunitate barneko harremanetarako eta integrazioarako tresna bilakatzen da hizkuntza. Hizkuntzen aurrean, ez dezake

aginteak ez-ikusiarrena egin; izan ere lehentxeago nahiz geroxeago bortxatua aurkitzen baita hautapen batzu egitera; batzuren alde nahiz besteren kaltetan diratekeen hautapenak, hain zuzen lehenengoei trataera politiko onuragarria eskainiz eta bigarreni tratamendu politiko kaltegarria ezarriz.

Askotan aipatu ohi den “hizkuntz neutraltasuna”-ren arazoa da hau. Zer da ordea? Nola lor daiteke horrelakorik? Ez, noski, oharkabe bezala sortzen den legeria batez, ezta historiaren joanetorrien zurrumbiloan itsuki gauzak joaten utziz. Egon, ez dago, izan ere, hizkuntza kontutan oharkabe eta itsuki egiten den neutraltasunik.

Neutraltasun aktibo bat behar da, hizkuntz neutraltasunik egingo bada. Horregatik, premiazkoa da komunitate politikoan bizi diren hirigizonek —eta guztiok gara horietakoak— hizkuntzaren arazo politikoari ongi ohartuki eta kontzienteki aurpegi ematea. Eta Estatuaren aldetik halaxe gertatu ohi da: dekretu bidez hautatu ohi dituzte Estatuak beren hizkuntza ofizialak. Jende xumeak berak ere ikusi du hori nolabait: adibidez berehalaxe pentsatu ohi dugu Estatu bakoitzari *bere* hizkuntza zor zaiola. Nahiz eta halako susmoa edozein hizkuntz-karta batek bapatean desegin, hasera bateko uste ilun horiek (Estata = Hizkuntza) behin eta berriz nahasi egiten dizkigute gure arrazoinketa politiko-linguistikoak.

Sala dezagun, ba, bai gure baitan, bai gure inguruan, joera makur hori: Suitzan ez da “suitzerarik” mintzatzen, Jugoslavian ez dago “jugoslaberarik” hizkuntza ofizialtzat (K. Mitxelena).¹⁷⁴

Baina ez da harrizkeoa hori. Komunitate politikoak eta linguistikoak interkorapilatu egiten zaizkigu gure azterketan, izan ere gauzak baitira berez elkarlotuak. Hizkuntzak talde politikoan haragihartzen duenean, testu-inguruan dimentsio berri batez janzten da, eta dimentsio hau politikoa da. Nahitaez, botere politikoaren ihardunak hizkuntzaren bizitza du beti tartean. Hizkuntza hortaz beti baliatzen da; batzutan zerbitzatu egiten du, bestetan zokoratu. Haintzakotzat hartu gabe utzi ere bai ote?

Gizonak gobernakorragoak baitira, eta maneakorragoak ere, hizkuntzaren bidez.

Hjelmstev daniar irakasleak labur eta bortizki esan du hau bera: “Diktatore izan nahi dezanak, ongi egingo du semantika ikastearekin”, zeren eta hor baitabil hizkuntzaren dimentsio politikoa.¹⁷⁵

Hori horrelaxe izanik ere, ez dugu hemen *hizkuntza politikoaren* arloa ikutu nahi, hau da, ez dugu aztertu nahi politikoez sor dezaketen hizkera modu berezia. Ez. Hizkuntzak berez duen projekzio politikoaz ari gara, izan ere mintzairaren izaera politiko horregatixe baitaude elkarrengandik zintzilik hizkuntza eta politika. Elkar baldintzatuz agertzen zaizkigu biak.

Hementxe, hizkuntzaren eta politikaren urbieta hontantxe, nahi dugu lan egin.

Horretarako, bi ikuspegi jakin hautatzen ditugu, gure ustez interlotura hori ongienik erakusten duten bi ikus-puntu: lehendabizi, hizkuntzen gramatikari, apologista eta aztertzaileak ditugu gogoan; baina berorien axioma politikoak aztertuko ditugu, ez hizkuntz zientzia. Hizkuntzalariak ez dira mundutik at bizi diren gizakiak, munduko gauzez kutsatu gabe bizi direnak, halegia. Eta, horre-

gatik ere, mintza gaitezke hizkuntzalarien linguistika politikoaz. Bigarren ekinaldi batetan gizon politikoei hurbilduko gatzazkie: linguisten eritzi eta tesiek ukan dute, bai, oihartzunik franko politikoren artean. Hauen teoria eta praxiarekin badaukate eritzi haiek zerikusirik, eta joanetorri haundikoak ere gertatu dira, gertatu, hizkuntza batzuren faboretan. Hori bai: politikoen jokabideetan, interesgarriagoak ditugu hemen, ekintzen azpitik doazen korronte ideologikoak, ekintza politiko konketuak baino.

Gure arazora hel gaitezen, zientziarteko begira puntu batetik ekingo diogulanari.

Soziologiara eta linguistikara joko dugu, politikologiara eta deretxora, literaturara eta historia orokorrera. Haatik, ez gara soziologia linguistikoan sartuko, ezta taldeen hizkerak arakutzen ere. Eta hemen ez zaigu apenas axola, zuzenki behintzat, klase politikoaren hizkera-mizkera bereziak.

Behin baino gehiagotan, gure hausnarketa historiatik egingen dugu, izan ere pentsa-iturri oparoa baitugu kondaira. Baina esan dezagun: historia, argigarri bezala hartzen da, orrialde hauek ez baitute edestia eman nahi, kondairan erabilia izan den zenbait teoria erakutsi eta aztertu baizik. Hori bai, Historiak ongi erakutsiko digu hizkuntzaren historitasuna; mintzaira, gizakiaren eta giza jenderiaren aldiari, garaiari, lotua dago, egin ere, giza hizkera mendez mende joanean doazen belaunaldiei txertatua egiten baita; komunitatearen gorabeheri darie. Bai gizakia, eta berdin beronen hizkuntza, espazio-garaien katez loturik ageri dira.

Labur ditzagun esku artean dauzkagun galderak:

Hizkuntza jakintzak zer-nola zerbitzatu du politika; zein arrazoin, ideia eta pentsamolde erabili du zerbitzu hortan? Zein oinharri teoriko eman dio linguistikak botere publikoari gobernakuntzarako? Zeintzu dira edo izan dira teoria linguistikoaren politik neutraltasuna edota konprometapena?

Eta aitzitik:

Nola moldatu dira politikoak, linguistikatik jasotako teoriak politik munduan mamitzen? Zer-nolako eragina ukan dute agintearen gobernakuntzan? Nor egon da norengandik: politikoak linguistengandik ote, ala alderantziz? Estatuak eta komunitate politikoak, eta orobat alderdi eta taldeek ere, politika linguistiko jakinak programatu eta egin izan dituzte. Horregatik, beti galde daiteke zein printzipio politiko eta, edo linguistikotan oin-hartu duten. "Zibilizazio hizkuntza" direlako kasuan du muntarik haundiena galdera honek: zeintzu izan dira horien politika linguistikoaren oinharri teorikoak?

Ziurki, ugari dira galderak eta oso elkar-trabatuak erantzunak.

Lerro hontan teoria haien lerro nagusiak azalduko ditugu. Hori da hemen egin nahi duguna. Historiatik datorkigun hizkuntzen dinamika politikoa ikusiko da. Izan ere, alde aurretik adierazi nahi dugu, ez dugula onhartzeko hizkuntzekiko ikusmolde fixistatik: aldakorrak dira mintzairak, garaiak dakarren indarrez. Eta Historiaren indar aldagarri horietan, bat politikarena da. Politik erabakiek lur jate eta betetze haundiak egin dizkiete hizkuntzei, eta oso gogoan-hargarria da politikaren eragin hori.

Hizkuntza baten zori ona nahiz gaiztoa ez dira ezinbestelako patu historiko baten fruituak. Aitzitik, ekintza historiko ezagukor batzuren *ondorioak* dira.

Eta erabaki historiko hauk, hein haundi batetan, aldakorrak eta hautakorrak izan ohi dira.

La lengua (y, en último término, la comunicación que la emplea) puede adquirir nuevos registros, aumentar con el cultivo la riqueza y flexibilidad, adaptarse a situaciones más complejas o, por lo menos, a situaciones muy distintas.¹⁷⁶

Historiak hortaraxe sakaturik, hizkuntza bat oso gai da teknika berriez jabetzeko. Mitxelenak, hau dela eta, Perry-ren kainoiak aipatzen ditu: ez zekiten japonetik, baina ederki tira zuten Japoiaren kontra, geroago hegazkin japonetik, ingelesik jakin jabe, Pearl Harbour-en aurka egin zuten bezalaxe. Hizkuntza ezberdinetan ikasitako teknika batbera erabili zuten, noski.

Hots, kondizionamen jakin batzuren barnean, teknika berriak sortu dituzten mintzaira haietan ito eta galdu gabe ere posible zaie hizkuntzei teknika haik berak ikastea.

Aurreko bi atalburuetan ikusi ditugun hizkuntzaren ikuspegi linguistikoa eta antropologikoa, beste batez osotzera datoz ondorengo orrialdeok: ikuspegi politikoa, halegia. Hizkuntza guztiek duten gizarte konkretutasunari baitatxeko dimentsio politiko hori, inolaz ere bazterrezinekoa da hizkuntza bat salbatu nahiz hondatu nahi baldin bada.

2. LINGUISTIKA POLITIKOA: GRAMATIKETATIK POLITIKARA

Hizkuntzen gramatika eta hiztegiak ez dira berez jaiotzen: eramanpenik haudienarekin burututako lanen atarramentuak izan ohi dira. Printzipio eta metodologia zailez eramandako estudio horiek hizkuntzen zentzua eta bizia argitara nahi digute; horrela, ba, profanoak ere badu hizkuntz fenomenoak hobeki ezagutzeko biderik.

Noizbehinka, urlia jantziagoren batek zerbait gehiago ere jakin ohi du: Saussure, Chomsky, eta abar. Hori ere kultura da, noski.

Baina linguistikak, hizkuntzaren explikabide orohartzaile bat eskaini aurretik, errealitatearekin bortizki gudukatzen dira. Hizkuntzen errealitatearen eta iker-tzailearen artean teoria eta metodoa interjartzen dira; baina hauek —teoria eta metodologiak, halegia— ez dezakete errealitatea izurra: inolako saldukeriarik gabe berenganatu behar dute. Hori dela eta, nola ez behin eta berriz, etengabe ere, berretsamina eta berrikus teoria orokor eta metodoak, beroretan baitute, izan ere, zientziek beren sostengua.

Noizik behin egin ohi diren berretsamina zientifiko horiei esker lortu ditu Zientziak, historian zehar egin dituen derrepenteko aurrerakada batzu.

Linguistek berek egindako kritika eta oharpenak ere tartean ditugula, kapitulu honetan zera emango dugu: Haro Modernoan eta Gaurgaraikoan, hizkuntzen estudio hastapenetan erabili izan dire ikuspide politikoak. Maiz suertatu baita ikuspide horiek zenbait linguistikaren abiapuntuan gertatzea, eta, horrela, premiazkoa da hori horrelaxe —eta nola— izan den jakitea.

1. Gramatikariak eta politikoak Bizkunde Garaian

Gramatikari eta politikoeek sasoin-sasoineko giroa aurkitu zuten Errenazi-menduan; berrikuntza eta aldaketetarako aparteko egokiera eskaintzen zuen Bizkunde harek.

XV-XVI. mendeetan bata bestearen ondotik zetozen garaiko belaunaldiek berebiziko histori unea zuten. Eta instituzio berriak ere bai: 1500. urteko bizka-rrezurraren gain zankalatraba doazen berrogeitahamar urtetan, Europaren karta politikoa aurpegi berriz janzten da. Europa ez da, hartaz gero, lehengo Europa zaharra.

Estatu bateratuak

Utopien, posibilitateen eta iragan aldietatik datorren errealitatearen arteko bidegurutzetan mamitzen da Historia. Etorkizun izangarrien eta, are gehiago, utopien izan-minik gabe, fosildu eginen litzateke errealitatea, horixek baitira errealitatearen legaminak.

Estatu frantsesaren historigile dugun Pernoud-ek poliki gogoratu digu azal-du nahi dugun hau: Frantziaren bateragintzan “posibilitate” eta “ameskari” anitz zen batera. Izan ere, historigile orok “lege historikoak” bilatzen ditu, bai-na berehala hasten da legeak zer-nola ulertu behar diren erakusten; *kontingen-tzia* aipatuko digu, alde batetik, eta ez du ahantzi beharko *giza libertate* erlati-bo horren eragina ere.

Ez ditugu ahantzi nahi azpi-azpiko estruktur baldintzapenak, ezta hainbat alditan hain erabakigarri gertatu izan diren ekarkin pertsonalak; baina ezin ukatua da *gertakari politikoetan* hala-mentura eta adurra ere. Eta hortik jaiotako errealitatean beti da, beraz, badaezpadatasun zerbait. Alabaina, errealitatearen menturatasun horrek ez du beronen benetakotasunik ukatzen: behin-betiko jaiotako dena hor dago planto, mamituta, eta ez da, inondik ere, izan bazite-keen baina inoiz izatera ez den hura. Aitzitik, posibilitate guztietatik izan izate-ra heldu den horixe da, hain zuzen, egiaz eta *de facto* den bakarra. Errenazi-menduko Historian gorputzartutako gertarietako bat Estatu “nazionalen” sor-kundea izan zen. Konkista eta herentzi bidez, lurralde eta herrialde ezberdin eta sakabanatuak Erregeren eskuetan elkartu egiten dira. Hala-nola, Espainian, Frantzia eta Ingalaterran lurraldezko batasun bat lortzen da; Alemaniak eta Italiak ez dute horrelakorik XIX. mendera arte.

Orrialde hauetan Espainiako eta Frantziako bilakaera politiko-linguistikoa begira ihardungo dugu, eta bidezkoa da, beraz, gertaera historiko haik hona ekartzea.¹⁷⁷

Erromatarren garaian eta Erdi Haroan ere Penintsulari *Hispania* deitzen zitzaion;¹⁷⁸ horixe zen Penintsularen izen geografikoa. Lurralde honen batasunak aparteko egokiera politikoa du Errege Katolikoekin, Isabel eta Fernando ezkontzean (1469). Ezkontza bidez egindakoa, harmaz lortuko da Granada-n (1492) eta Nafarroan (1512); baina, hala ere, ez da batasun osorik, Portugal alde batera geratu baitzen. Eta Portugal-ekiko batasuna ere oso posible zen

orduan. Izan ere, 1469an Isabelentzako senargai bat Portugal-eko V. Alfontso zen, eta gerrate zibil baten (1475-79) ondorioz bakarrik gertatu zen ezinezkoa Portugal/Gaztela-ren arteko baterakuntza.

Bestalde, Portugal/Gaztela-ren batasuna logikoagoa ere bazen une hartan.¹⁷⁹

Katalunia eta Aragoarekiko hautapenak ezeztatu egiten zuen *Espainia* = *Gaztela* + *Portugal* ura. Inoiz izatekotan, 1580-1640etan ukan zuen Hispania geografikoak batasun politikorik: ezkontzek, herentziek (Gaztela, Aragoa), eta harmadek (Granada, Nafarroa, Portugal), orduan lortu zuten Penintsula zatikatua bateratzea.

Frantzian ere orobatsu gertatu zen; hor ere ezkontzaz eta harmaz bultzatu zen baterakuntza.

Ordurako Erdi Haroko posibilitate anitz hondoratua zen: Okzitania-ren izan-minak, Iparraldearen hegemoniapean galduak. Ehun Urteetako Gerratearen ondoren, hondatua Frantzia/Ingalaterraren batasuna; berdin, Frantzia borgoiniarraren erresuma (bere mugak, Rhin hibaian bertan hain poliki zituena), Borgoiniako Maria, Maximilian Austriakorekin ezkondu baitzen (1477). Horregatik idazten du Pernoud-ek¹⁸⁰:

Après la période Renaissance —époque critique entre toutes pour l'unité française— on verra la politique extérieure du royaume s'orienter sur un point très défini: la conquête de ce que l'on appela les "frontières naturelles" de la France.

Baina, Bizkunde Garaian, Rhin hura ez zen lehenen helburua; Britainia eta Behenafarroa ziren bereziki XVI. mendeko jomugak. Ongi diogu: jo eta hautsi beharreko mugak.

Bretainiako Ana oinordekoak, bazituen nobiogaiak Gaztelatik Austriaraino, Ingalaterratik Gaskuinaraino; baina, bata bestearen ondoren, Frantziako Karlos VIII. arekin (1491) eta Luis XII. arekin (1499) ezkondu zen. Hurbil zegoen, bai, Frantzia hura. Bide ona ari zen urratzen Frantziako Koroea: Ana eta Luis XII. aren alaba eta Bretainiako Dukerriaren oinordekoa, Claude, Valois-Angulême-ko Frantsesekin ezkondu zen. Horrela elkartu ziren Frantses I. arengan Frantziako Erresuma eta Bretainiako Dukerria. 1532an, pertsonalki egindako batasuna, Erresuma-Dukerrien beren arteko baterakuntza bilakatu zen, baina ez, Erregek holakotan ohi den gisara, esalditxo egoki bat izenpetu gabe:

Nous voulons que les droits et privilèges que ceux du dit pays et duché ont eus par ci-devant leur soient gardés et observés.¹⁸¹

Hegoaldean bazegoen Frantziako Erresumak biziki gutzizatzen zuen lurralde bat, Nafarroa. Fernando Katolikoak Pirinio hegoaldea konkistatu zuenetik, Valois-tarrek Iparraldeko Behenafarroan zituzten beren politikaren helburuak. Albret-arrak ziren Seigarren Merinalde hartako Errege eta Biarrio-ko Bizkonte.

XVI. mendean zehar, etengabe ahalengindu zen Frantzia hegoaldeko Erresuma ttipian esku-sartzen, hortarako ahal ziren ezkon-bideak bilatuz (1527, 1548, 1572); baina, bienbitartean, Protestantismo biarnesaren arazoa tartekatu zen. Erljio-gerrateen ondoren, Hendrike-ren (Nafarroako III.a, Frantziako

IV.a) konbertsioarekin garbitu zen problema. Biarno-k eta Nafarroak dinasti aberri bat eman zioten Frantziako Erreinuari (1589); baina, hasera batetan batasun pertsonala zena, gerora (Bretainiaren antzera), Erresumaren beraren bateragintza bilakatu zen 1607 eta 1620 urteetan.¹⁸² Ekialdeko mugak oraindik ere harat-honatean badabiltza ere (Münster-eko, eta Utrecht-eko Tratatueta eta), Pirinioetako muga finkaturik geratzen da 1659an, Frantziari Rosselló uztean. Frantziak horrelaxe lortu zuen bere lurralde batasuna, eta Katalunia orduantxe gelditu zen Estatuarteko muga berri batek partituta.¹⁸³

Haro Modernoan burutzen dute, beraz, beren lurralde-batasuna: harez geroztik eginkorragoa zen instituzio, kultur eta hizkuntz bateragintza.

Herritar hizkuntzen gramatikak

Bizkundeko Monarkia haundi hauen lorkinek hizkuntzekiko gogo berriak bizten dituzte Estatuengan: Erdi Haroko Kristiandadea berregituratu egin da Estatu monarkiko horietan eta premiazkotzat ematen da hizkuntz moldaera ere berregitea.

Gramatikari berrien lanak politikoenari aurea hartzen dio, edo batera doa, edota berehala dator. Estatu “nazionalen” hizkuntzak gramatika berriz hornituko dira, epe llabur batetan.¹⁸⁴

1492an, Antonio Nebrijak *Gramática Castellana*.

1525ean, Petro Bembo-k, *Prose della volgar lingua*.

1530ean, Palsgrave-k, *L'esclaircissement de la langue françoise*.

1536an, Fernão de Oliveira-k, *Grammatica da lingoagem portuguesa*.

Ikus daitekeenez, Elio Antonio de Nebrija (1441-1522) gainerako guztien aurretik dabil; berak egiten du hizkuntza erromantze baten lehenengo gramatika. Garaiko hizkuntzalari sonatu bat zen Nebrija, eta gramatik lanei heldu zien bereziki. 1482an argitaratua zuen latinaren gramatika bat, *Instrukciones in latinam grammaticam* deitua, eta gerora, 1486-aren inguruan, gaztelaniara itzuliko zuena. Giroari erantzunez —garaiko giro linguistiko-politikoari, esan nahi da—, Granada konkistatu eta Amerika aurkitu zen urte berean *Gramática Castellana* hura argitaratzera menturatu zen. Geroago, 1517an, *Reglas de Ortografía Castellana* emango zuen. Ez da deus ere txundigarria, Nebrija eta Bembo-rengan eginkizun politiko, erdipolitiko eta gramatikazkoak nahasian ikusten baldin baditugu.¹⁸⁵

Bizkundeko humanismo latintzaleak ez zien txera onik egiten herritar hizkuntzez arduratzen zirenei, hau da, herritar hizkuntza haik tratatu bidez zientzi kategoriatara jaso nahi zituztenei. Baina, hain zuzen ere, Historiaren korronte nagusia beren alde zuten hauek, eta ez kultur aldetik bakarrik, baita politik eta sozial aldetik ere. Orduantxe erabakirik, herritar mintzaira, edo hobe-kiago esanez, Estatu berrien hizkuntza “nazionalak” mendetarako nagusituko ziren ofizialtasunean. Orduantxe hasten zen herritar hizkuntzen alde, kontzeptu extralinguistiko bat lan egiten: Mendebaleko bizitza kultur-politikoan, Estatu “nazionalek” hautatutako herri hizkuntzek beren egokiera historikoa ukanen zuten.¹⁸⁶

Latina eta "hizkuntza nazionalak"

Frantziako Erresuman topatzen dugu Bizkundeko Estatu modernoaren *typus* bilakatuena, aitzinatuena.¹⁸⁷

Eta Frantziak, utzi egingo du latina.

Tory inprimatzaile eta idazlea eta Ronsard olerkaria dira hautapen honen bidezatasuna lehenengoz azpimarkatuko dutenak. Zergatik ez hobetsi frantse-
sa? Tory-ren arrazoina nazionala zen: *escripre en françoise, comme François que nous somme*. Frantsesak bere baitango ahalpide oro urratu behar du, hizkuntza bat behar du. Eta ahal badezake, bai, hizkuntza klasikoez egin duten bezalaxe: hortarako, landu egin behar, eta bere gramatik arauak finkatu. Herri-
tar hizkuntza hortan produkzio literario zabal bat eman behar da, hiztunen pre-
mia guztiak aseko dituen liburugintza oparo bat.¹⁸⁸

"Nazionaltasunarekiko" eta "hizkuntza nazionalarekiko" ardura hau Biz-
kunde garaiko giro orokor bati zor zitzaion.

Egia da, Bizkundearen karaktererik ezagunenetako bat eredu greko-latinoak imitatu nahia izan zena; baina arazo hau ez da edonon berdinki nabarmentzen. Oro har, mundu greko-latinoarekiko grina honek kosmopolitasun bat ematen dio garaia-
ri, eta badirudi, batberdintasun klasiko bat ezarriko zaio-
la Europa osoko kulturari. Hala ere, azpitik urduri bizi dira nazionalismoak.¹⁸⁹

Eta nazionalismo horren indar osakai bat —hala gogoratzen digu Saulnier-
ek— erabakilea gertatuko da Italian, Espainian, Frantziaren eta Portugalen. Inga-
laterra ere korronte berean sartuko da zenbait urte geroago, Elizabet I.aren
erregealdian. Erdiko eta iparraldeko Europan (Alemanian eta Eskandinabian)
ere herritar hizkuntzek garaitu egingo dute latina; baina erresuma hauetan pro-
zesuaren jatorrizko indarra beste bat izanen da: Erreforma, eta ez Bizkundera.

Gaztelaniaz ari bagara, Karlos V.ak berak lagunduko dio hizkuntza horren
garaipenari, pertsonalki lagundu ere. 1536ko apirilaren 17an, Paulo III.aren,
Aita Sainduaren, aurrean gaztelaniaz mintzatu zen Karlos, eta usuario eta pro-
tokolo guztien aurka jokatu zuen Inperatoreak horrela egitean. *Tabu* bat hau-
tsi zen orduan, baina ez Frantziako eta Veneziako enbaxadoreak erresumindu
gabe. Karlos-en ustetan, merezi zuen Gaztelako hizkuntzak mintzaira uniber-
sal izatea eta nornahik ulertzea.¹⁹⁰

Hizkuntzaren baieztapen ofizial politikoa zen hura: gaztelania edo espaino-
la ofizialki baieztatzen zen Erroman, Aita Sainduaren aurrean.

Baina, entzuleetako batek, Mâcon-eko Apezpiku eta Frantziaren Enba-
xadorea zenez, Karlos V.aren jokabidea tamalgarrizat eta protokolo-
begiramenduaren kontrakotzat ematen du. Eta Frantziako Erregeek beren hiz-
kuntza "nazionalari" dioten amodioa gogoratzen du Apezpikuak. Hizkuntzen
arteko ohore garbitzeak dira eztabaidaren zioak. Gaztelaniaren eta frantsesa-
ren aldeko lehiakideek arrazoin beretsuak darabiltzate nahiz bataren, zein bes-
tearen faboretan: frantsesak hautsiak ditu, bere zabalkundean, Erresumaren
muga hertsia, eta harro dabil —diote bere defendatzaileek— Artois-en, Ingalat-
terran, Inperatorearen Gortean eta Italian.

Garaiko idazle batek ez du hortaz zalantzarik: *la langue Française èt toute commune Italian eta an Espagne, on i parle ordinerement François és lieux plus celebres. Arruntki mintzatzen zelako hori ez jakin nondik zekien idazle ausartak... Pentsa liteke ere, pentsa, ziurtasun hura ez zela jendeteriarengan egindako inkesta sozio-linguistiko baten ondoren ziurra.*

Arrazoin sasi-soziologikoen ondoan, garaiko hizkuntzalariek bazuten beren zakutoetan “hizkuntza nazionalaren” aldeko arrazoin teologikorik ere. Cristóbal de Villalón-ek honela arrazoinetzatzen du bere eritzia:

La lengua que Dios y naturaleza nos ha dado no nos debe ser menos apazible ni menos estimada que la latina, griega o hebrea. (...). Harto enemigo es de sí quien estima más la lengua del otro que la suya propia.¹⁹¹

Ondoriobidez, Errenazimenduak konklusio hau ateratzen du: latina duintasun osoarekin truka liteke herritar hizkuntzaz. Zerbaít esangarriagorik ere bada egun haietan: Liturgia katolikoaren hizkuntza, latina halegia, utzi egiten du Erreforma protestanteak, elizkizunen eta textu sakratuen hizkuntza herritartu eta herriaren mintzairara itzuliz.¹⁹²

Hizkuntz trukaketa honek ez zituen nolahalako ondorioak ekarri herriaren erlijio bizitzan. Sakonetik dardararazi zuen dena.

Bizkundeko Humanismoaren parte on batek herritar hizkuntzen alde jokatu zuen. Estatu berri haundiek ere maiteago izan zituzten haik, latina baino, eta Erreformak erlijio bizitzarako ere ofizialdu egin zituen. Nora zihoan, ba, Kristiandade zaharreko guztien hizkuntza hura? “Hizkuntza nazionalak” deituriko haiek hartuko ote zioten betidaniko lekua? Europa batua zatikatu egingo ote zen hizkuntzaz eta kulturaz?

Errenazimenduko literatura latinoak ahalegin guztiak eta bost egin zituen horrelakorik gerta ez zedin. Eutsi egin nahi zion batasun hari.¹⁹³

Erdi Harotik zetorren hizkuntz batasuna zen latinarena; tradizio baten urbizietan zetorrena. Eta Bizkundean, Antigoale klasikoaz egindako aurkikundeek esker, indartzenago ageri zen mundu greko-latinoarekiko jakin-mina; baina —D. Hay-k dioenez— ez zen hori bakarrik latina bizkortzeko arrazoina. XVI. mendean, Europak premiazkoa zuen hizkuntza hori:

Latinaren ospea eta baliagarritasuna haundiak ziren. Latintzaleak segurtaturik zeukan bere ogibidea, izan ere printzeek eta nobleziak liburuen izenburuetan eta eskaintzetan ikusi nahi izaten baitzituzten beren izenak, eta orobat irakasle, burgomaisu, apezpiku, kontserje eta soldaduek... Nazioarteko eskutizketaedo korrespondentziarako premiazkoak ziren latintzaleak Italiano Errepublika, dukerri eta hirietan (...). Lurralde bakoitzak zituen bere intelektualak, eskola, unibertsitate eta administrazioan. Gizon haik ez ziren, noski, lurralde biztanletzaren portzentaia ttipi bat baizik; baina Europa osoan, oro har, nahiko multzo haundi osotzen zuten. Nazioarteko talde bat zen hura, eta ezin zuen jasan ez frantsesa eta ez alemana, frantsesen eta

alemanen artean ere. Literatura unibertsal bat eraiki nahi zuen nazioarteko multzo latintzale harek.¹⁹⁴

Honela, literatura neolatinoak garantizaturik zeukan bere publikoa.

Eta bultzaka zetozen herri hizkuntzez zer? Tradizio falta haundi baten aurka ari ziren lanean; tradizio eskasaren kontra eta irakurlego zabal eta leialik ezaren aurka. Ez zen batere erraza hibai gora igeri egitea.

Italiak ekin zion lehenik lanari, izan ere italiarak idazle sonatuak baitzituen, izen haundiko lumak: Dante-k, Petrarca-k eta Boccaccio-k herri hizkuntzan idazteaz ez ziren lotsatu. Eta ez hori bakarrik: hiritar burgesia hura hurbilago zegoen herritar hizkuntza hartatik, eskolatuen latinetik baino. Haatik, Alemanian, Frantzian, Ingalaterran nahiz Espainian ez zen hori bera gertatzen: lurralde hauetako irakurleriak ez zuen era berean maite herri literatura; irakurlego hau kontserbakorra zen, eta murriztagoa ere bai. XVI. mendeko lehenengo bi hamarrekoen ondoren poliki agertu zen literatura nazionalen proiektuek zenbaiterainoko modernotasun eta errealismoa zituzten. Laster gelditu behar zuen bide-atzeraturik latinak. D. Hay berak hola dio:

Frantzian eta Espainian, herritar idazleen gaitasunak eta nahikariak ez zaizkigu hain garbiki agertzen, baina, hala ere, aski estimagarriak dira. Ingalaterran eta Alemanian joera berdintsuak ageri dira, nahiz eta azkeneko erresuma hontan eta, eskierki, iparraldeko eta ekialdeko Europar latina oraindik ere premiazkoa gertatu, izan ere herri hizkuntzetako idazleak lurralde hauetan ez baitziren oraindik obra iraunkor bat emateko lain. (...). Horrela, ba, garaiko literatura europarraren berezitasunetako bat, herri hizkuntzetarako joera hori da. Dena dela, latina eurrez erabiltzen zen literaturan, eta hortxe segiko zuen oraindik.

XVI. mendeko lehenengo erdia burutzean agertu zen garbi hizkuntza herriarren garaipena. 1550-1560etako urte haietara arte erabakitzeko baitzegoen hori dena, eta sortu ziren eztabaidek zentzu osoa zuten garaiko kultur dialektikaren barnean.

Zer gertatu zen aldakuntza posiblea izan zedin?

Gauzak ez ziren ausaz suertatu. Jende asko zen han: politikoak, beren lehenentasunekin; gramatikariak, beren zientzia eta irakaskuntzarekin; apologistak, beren beroaldi eta arrazoinekin, eta idazleak, beren jeinu literarioarekin. Denak batean ari ziren Europako hizkuntzentzat mundu berri bat eraikitzen. Hizkuntz etorkizunari funts berria ezarri zitzaion orduan.

Jakingarria da XVI. mendetik honantz erabili izan den eztabaidari begirada arretatsu bat ematea.

2. Gramatikariak, apologistak, idazleak, akademikoak

Arrazoin sozio-politikoek bortizki lagundu zuten aldakuntzan; baina zutik zeuden, hala ere, objezio teoriko eta praktikoak. Idazleek eta intelektualek ez

zituzten batere garbi ikusten, kultura osorako, literaturarako eta zientzietarako herri hizkuntzak erabiltzearen premia eta zentzua.

Batez ere, zientziak izan ziren Haro Modernoan luzaro herri hizkuntza horietatik urrun geratu zirenak.

Spinoza-k (1632-1677) bere obra dena latinez eman zuen. Leibniz alemana (1646-1716) ez zen osorik bere herri hizkuntzara itzuli, eta frantsesez eta latinez lanegin zuen. Hobbes ingelesa (1588-1670), Koperniko poloniarra (1475-1543), Tycho Brahe daniarra (1546-1601), Kepler alemana (1571-1630), Newton ingelesa (1642-1727) eta Lineo suediarra (1707-1778) latinez ari izan ziren.

Zientziak, beraz, ohitura egina eta onhartua zuen latinez mintzatzeko.¹⁹⁶

Zientzi liburuen irakurleria gutiengo ttipiena zen, Kepler-ek berak *Astronomia Nova*-n (1609) aitortu behar izan zuenez.¹⁹⁷ Hori bai, posible zen latinez idatziz Europa osoari mintzatzea, eta ez zen hori hizkuntza klasiko honen abantailarik eskasena.¹⁹⁸ Gramatikari eta apologistak gertatu ziren herri hizkuntzei egiten zitzaizkien objezioen desegilerik bizkorrenak. Eta idazleen eskuetan egon zen, mintzaira hauen ahalpideak zenbaterainokoak ziren egin-tzekin erakustea. Zientifikoak askoz geroago agertuko zaizkigu alor honetan.

Lehen gramatiken hitzaurreetan, eta apologietan, jasotzen dira herritar hizkuntzen kontrako susmoak:¹⁹⁹

- latina da ikastunaren arretarik haundiena merezi duen hizkuntza,
- herri hizkuntzak ezin litezke harekin aldera,
- erromantzeei eskainitako lana, alferrikakoa da,
- jende lagunabar eta xumeenaren hizkuntzak dira erromantzeak,
- ezin dira herri hizkuntzak, latina bezala, arauetara mugatu,
- batzuk –gaztelania berauen artean dela– oso eskas landu dira.

Baliteke gaurreguneko gizonentzat arrazoin edo komentzimendu hauk funtsik gabekotzat agertzea, batez ere, gerora halako arrakasta ukan duten hizkuntzak (gaztelania, frantsesa, etab.) gogoratzen baldin baditugu; baina eztabaidaren garai haietan muntarik haundiena ukan zezaketen; izan ere, geroago-ko aukera historiko eta sozio-politikoek ez baitzuten oraindik indarririk.

Herri hizkuntzen apologiak

Literaturen jaiotuneetan edota krisialdietan hizkuntza haundiek beren apologista eta defendatzaileak eduki izan dituzte. Hizkuntzen artean halako hautapen historikoak egin behar direnean, apologista horiek betekizunik garrantzikoena ukaten dute hemengo nahiz horko mintzaira batek zokorapen galgarririk sofri ez dezan. Apologisten obretan, orrialdez orrialde errepikatu ohi da *hizkuntz nobleziaren* ideia.

Palsgrave nahiz Du Bellay-renzat, frantsesa da hizkuntza noblea; Nebrija, Valdés nahiz Villalón-entzat, gaztelania da mintzaira noble hori; Bembo-renzat, toskanera; Oliveira-renzat, portugesa. Lehenen saioaldi apologetikoan, hizkuntza klasikoei aitortu ohi zitzaien nobletasunarekin parekatu eta bekoz beko jartzen zen herri hizkuntzarena; nobletasun klasiko hura, mintzaira herritarrari ere aitortu egiten zitzaion. Ondoko pausoan, norberaren hizkuntza “na-

zionala” alboko erresumakoarekin alderatzen zen. Beraz atzerriko erromantzearen pareko eta gehiagotzat jotzen da norberaren hizkuntza “nazionala”.

Defentsa eta erronka guzti hauen artean, gutiengo hizkuntzak ez dira aintzakotzat hartzen. Katalana, okzitanao, euskara nahiz bretoiera alde batera geratzen dira apologista ofizialetatik. Minorien abotsa ez da apologia horietan entzuten; gerora politika ofizialari arrazoinak emango dizkioten apologietatik landa geratzen dira herri ttipien mintzairak, nahiz eta berauen duintasun platoniko eta teoriko baten defentsan sekulako izkribuak sortu luma ezofiziale-tan.

Bi koroeen baterakuntza lortu zenetik, hizkuntza gorentzat hartzen da gaztelania; berau zen, Erresuma barnean ezezik, European ere garai zezakeena. Ez da linguistikaz hizkuntza definitzen; politika da mintzairaren definitzailea eta politika berak hautatzen du hizkuntza jakin bat politikagintzaren herremintatzat.

Amado Alonso-k honela laburtzen du arazoa, gaztelaniaren onharpen ofizialaren zentzua Bizkunde europarraren barnean ezarriz:

Así vemos, pues, que la historia de los nombres de nuestra lengua castellana en el siglo XVI, con el progresivo dominio de *español*, está engranada con la índole de la cultura europea de la época, en cuya fisonomía el sentimiento nacionalista, alerta para los antagonismos, es uno de los rasgos nuevos más decisivos. El sentimiento de nación y *la visión de las lenguas como instrumentos nacionales* se manifiesta aquí en actuación.²⁰⁰

Hizkuntzen balioztapena norberak bereari lagunduz egiten da, eta horretarako erabiltzen diren irizpideak ez dira inondik ere linguistikoak, politikoak baizik.

Apologiaren bigarren saioaldi honetan ez da batez ere herri hizkuntza latinaren kontra defendatzen; aukeratutako erromantzeak elkarren lehiaketan ageri dira orain: italiararen, frantsesaren, gaztelaniaren eta abarren artean norgehiagoka bat biztu da. 1492tik zetorren, gutienik, idarokizuna, erromantze bati egin zitzaion lehenengo gramatikatik halegia.

Nebrija-k bere *Gramática Castellana*-n gogoan eduki zuen hizkuntzaren dimentsio politikoa. Hitzaurrean hauxe esaten dio Erregina Katolikoari:

Cuando bien conmigo pienso, mui esclarecida Reina, i pongo delante los ojos el antigüedad de todas las cosas que para nuestra recordación i memoria quedaron escriptas, una cosa hallo i saco por conclusión mui cierta: que *siempre la lengua fue compañera del imperio*, y de tal manera lo siguio que junta mente començaron, crecieron y florecieron, i despues junta fue la caída de entrambos.²⁰¹

Antzekoa da Tory (1529) frantsesaren gutizia: erromatarren harmadak baino hizkuntzak hobek irabazi baldin bazituen, gauza beretsua opa zion frantses hizkuntzari; araturik eta txukunduta, munduari artea eta ertia eman behar zizkion frantsesak.²⁰²

Gramatikariek ez zuten lehen-lehenik politik arrazoinetara jotzen, baina geroxeago eta berehala ere bazekiten hori egiten.

Villalón-ek honela agertzen zituen, 1558an, bere *Gramática Castellana*-ren helburuak: lehendabizi, *presumo reducir a arte la lengua Castellana, en imitación de la Latina y Griega* esaten digu, eta eginkizun horretan italiar humanistekin eta Nebrija espainolarekin ados dago.²⁰³ Bere bigarren arrazoina honela ematen du Villalón-ek:

Y así agora yo como siempre procure engrandecer las cosas de mi nación: porque en ningún tiempo esta lengua se pudiesse perder de la memoria de los hombres, ni aun faltar de su perfección, pero que a la continua fuesse colocandosse y adelantandose a todas las otras y también porque lo pudiesen todas las naciones aprender.²⁰⁴

Gure egunotan, Constantino García-k (Villalón-en edizio prestatzailea berau) expreski azpimarkatzen du gramatika haren zentzu politikoa. Inondik ere, Villalón ez zen geratu egiteko aseptiko eta apolitiko batetan. Hau idazten du komentaria horrek:

Pero hay todavía otro interés manifiesto además del propiamente gramatical al codificar la lengua: el político. Los romanos habían llevado su lengua por toda Europa como medio de expansión, y, por otro, el pueblo que tuviese su lengua más perfeccionada tendría más ventajas para conseguir su hegemonía sobre los demás países.²⁰⁵

Honela, ba, Villalón eta Nebrija elkarren osagarri dira: harek tresna politiko bezala deskribatzen du hizkuntza, eta Nebrija-k hizkuntzaren salbamendurako nahitaezko bezala aitortzen du ekintza politikoa. Beraz: politikak eta hizkuntzak elkarri laguntzen diote, beren zereginetan. Laguntzen ala enbarazo egiten.²⁰⁶

Hizkuntzen hierarkikuntza eta sailkatzea

Hizkuntza *noblearen* ideia, mintzaira *konplitu*en asmazioa, ideologi postulatatu bat izan da historian, eta kontrajarpen arriskutsuak sortu ditu uste horrek. Adibidez kontzeptu hauen artean: *hizkuntza klasikoak* / *herri hizkuntzak*, *hizkuntza nobleak* / *hizkuntza desnobleak*, *hizkuntza konplituak* / *hizkuntza ezkonplituak* (marketsak), *hizkuntza eskolatuak* / *hizkuntza eskolagabeak*, *hizkuntza landuak* / *hizkuntza basatiak*, *hizkuntza kortesauak* / *hizkuntza lagunabarrak*, *hizkuntza nazionalak* / *hizkuntza eznazionalak*, *legezko hizkuntzak* / *legez kanpoko hizkuntzak*, eta abar.

Nola ez ikus halako errezelo batez honelako berezketak? Balioztapen berezgarriak daude izendapen-modu horien azpitik, eta politikara ezker ez lukete ondorio onik emanen.

Hizkuntza konplituaren gaia Platon-ek ere aztertu zuen bere garaian.²⁰⁷ Nahiz eta herbesteko hizkuntzen ezaupiderik ez ukan, Platon-entzat bere greko hura zen mintzaira konplitu eta ideiala. Printzipio bat ematen zuen filosofariak,

eta ez, inola ere, ikerketaren ondorio bat.²⁰⁸ Platon-en hildotik datoz Errenazimenduko urak ere. Axioma horren eraginez, bete-betean sinetsi zuen Bizkundeko humanismoak latinaren eta grekoaren erabateko gorentasuna.

Hebraiera, grekoa eta latina dira hizkuntza sakratuak, Bibliaren eta Liturgiaren mintzairak. Teologi arrazoinek hori bera azpimarkatzen dute.

Arrazoinketa honelatsu zihoan: Babel-en hasi ziren gizadiaren gaitzak; idoro dezagun berriro jatorrizko hizkuntza eta orduantxe edukiko dugu Paradisu-ko mintzaira ere. Nahitaez paradisu-ko hizkuntza harek hizkuntza noblea izan behar zuen, hots, latina, grekoa nahiz hebraiera. Hala dio Dubois-ek:²⁰⁹

Bazirudien, Biizkundeko teoria linguistikoak, maizenik, galdutako Paradisuaren bila entseetzen zirela, gramatika eta etimologia bidez saiatu ere.

Peluta eta noblea nahi zen hizkuntza nazionala, eta premiazkoa zen, beraz, beronen aitonen-semetasuna hizkuntza sakratu eta klasikoetatik jasotzea. Odola garbi, odola noble. Norberaren duintasun linguistikoa salburik zen, horrela. Dena den, guretzat hemen ez da garrantzikoena explikabidetzat hartu den teoria, pentsabide linguistikoa nazionalismoen zerbitzutan zer-nola erabili den ikustea baizik. Hizkuntzen artean hierarkia bat ezarri nahi da, denen arteko berdintasun demokratikorik ukatuz. Euskararen aldeko apologietan ere joera eta asmo bera sumatzen dugu: ez da berdintasunik nahi, gainerakoen gainetik aitortu nahi da euskara. Paregabeko jatorria duelako, ohore guztiak aitortuko zaizkio, eta —gure kasuan— laudoriozko aterpe horretan babestu nahiko da gure mintzaira. Bienbitartean, inguruko hizkuntzek —apologia guztiak lagun— politikan ukanen dute beren noblezia bikaindu eta zabaltzeko bidea. Beti ere hobe ba baita aitopen platonikoen ondoan, politika ona ukatea.

Hizkuntzen jatorriaren arazoak, berauen sailketarenera garamatza. Mendez mende, horretan saiatu baita linguistika Haro Modernoan, eta berezikiago XVIII. mendetik hona.

Koloniatzaile eta konkistarien kondairari esker, XVIII. mendean posible gertatu zen munduko hizkuntzen basoan klasifikazio batetarako interpretabidea bilatzea. Gehienetan, orduko linguisten hizkuntza arrotzekiko ezagutza inoren iturrian jaso izan ohi zen; baina iragandako gizaldiek baino informazio zabalagoa zuten, inola ere.

Condillac, Maupertuis edo Smith bat datoz hizkuntzen eboluzio-teoria irakasteen: agi denez, lehenengo estruktur hasikinetatik dute hizkuntzek beren jatorria. (Condillac-engan adibidez, *ekin mintzaira* deitzen zaien hasikinok zera lirateke: elkar-kateaturik gabeko gramatik osakinek, desartikulatuek, osotzen dute mintzaira hori). Gero, benetako hitzetara pasako ginatke (izenak, izenondokoak, izenurrekoak, aditzak, etab.); azkenik, hitz horik sistema linguistiko batean katea litezke, deklinabidea, jokabidea eta joskera erabiliz.

Bazuen erakarmenik eboluzio-teoria horrek, eta oso onhartua izan zen XVIII. mendean.²¹⁰

Benetan ote zen “neutrala” teoria hori? Kaltegabekoa ote zen, gero? Ikus dezagun.

Hizkuntzaren eboluzio-teoria hau (=ikuspide diakronikoan jaioa bera)

garaikideak, hau da, sasoin berekoak ziren hizkuntzei erantsi zitzairen (teoria diakronikoa errealitate sinkroniko bati ezarriz).

Jatorriz ajeturik zetorren teoria honen arabera, hauxe ondorioztatzen zen: gizartean garai berean, ezberdinki eboluzioturiko hizkuntzak genituen, hau da, mintzaira basatiak, batetik, eta zibilizatuak bestetik. Linguistentzat posible zen, hartaz gero, eboluzio fosildu baten segidako epeak une bat berean hatzematea. Denboraren jarraia, bere une guztiakin, garaikide bilakatzen zen, hizkuntzen eboluzio-uneak, mintzaira ezberdinetan, sasoin berekoak gertatzen zirelako. Mendez mendeko historia osoa linguistikarentzat alkantzu-alkantzuan agertzen zen, teoria horren arabera.

Eta ez hori bakarrik. Hartaz gero, hizkuntz eboluzioaren batabestearen ondoko geruzak eta estratuak sailkatzea ere egingarria zen. Eta, nola ez, baita hizkuntza bakoitzari legokiokeen *eboluzio hierarkia* erakustea ere.

Denboraz ezezik, kulturaliki ere mintzairak lehen hizkuntzat eta hizkuntza modernotzat ematen dira. Hori dela-ta, Calvet-ek hau dio:²¹¹

XVIII. mendean oso zabaldua zegoen fenomeno topatzen dugu hemen. Europaren modernotasuna goraiatu nahi da, eta hain zuzen gainerako gizarteen basatikeria prehistorikoaren aurrez aurre eman. Honela, geografi barreiakuntza, histori segida bihurtzen zen, eta sinkronikoa dena diakroni ikuspidetik juzgatzen.

Teoria horren barnean europar etnozentrismo bat igartzen dugu: metropoli zibilizatzaileetako hizkuntza ofizialak dira onik ateratzen direnak, ez kolonietakoak.

Oraindik ez ditu inork hizkuntzak deuseztatu nahi, baina bai kulturagabekotzat jotzen direnak eboluziobide batetara bortxatu.²¹²

XIX. mendean aurrerakuntza haundiak jaiotzen dira linguistikan: esate baterako, Franz Bopp-ek hizkuntza indoeuroparren ahaidetasuna frogatuta uzten du, eta F. Schlegel-ek bere sailketa tipologikoa eman zuen. Azken honen eritziz, *flexionalak* eta *ez-flesionalak* izan daitezke hizkuntzak. Gerxeago, osotu egingo du sailketa hau Schlegel berak, hiru taldetan emanez: 1) osaki bakunak, sarrienik monosilabikoak, inolako aldaketarik gabe elkar-ondoratzen dituztenei, *hizkuntza aislante* deitzen die Schlegel-ek (txinoa da hauetako bat). 2) *Hizkuntza aglutinanteetan*, ostera, hitzen erroei aurrizki-atzizkiak erantsi ohi zaizkie (holatsu turkeran eta magiarean). 3) Gerkera eta latina bezalako *hizkuntza flexionaletan*, aitzitik, flexio bidez ematen dira gramatik loturak.

Gaurreguneko linguisten artean ere, zenbait zuzenketatxo tarteko dela ere, onhartua dago Schlegel-en sailketa hori.

Sailketa honen ondoren, Schlegel-ek bere ohar historiko diakronikoak egin zituen: hizkuntza flexionalak dira eboluziotuenak, eta, hain zuzen ere, mintzaira indoeuroparrak flexionalak dira. Schlegel-ek eta Bopp-ek oinberriztatzen dute hizkuntza indoeuroparren balorazioa, eta berezikiago Mendebaleko indoeuroparrarena. Behin eta berriz, teoria linguistikoak zimentarri onak emango dizkio politikari: preseski, oraingoan koloni munduan Europak burutu nahi duen ekintza politikoari emango zaio babes teorikoa. Ingelesak, frantsesak, ale-

manak nahiz espainolak (diotenez, hizkuntzarik eboluziotuenak direlako) koloni gizarte horik zibilizatu egin beharko dituzte.²¹³

Apologiaren iraupena

Giza komunitateek eta kultur etniek, talde nortasunaz ohartuz joan diren heinean, beren hizkuntzen apologia egin izan dute. Europako literatur Historiek eta mugimendu abertzaleek ezagunak dituzte honelako apologi obrak: norberaren hizkuntzaren aldeko burruka biziki laudatu ohi da, hizkuntzaren baldintzapean sozio-politikoak aldarazi nahi dira. Edozein Estatuko minoria linguistikoentzat eta mundu kolonialetako gehiengo haundientzat hizkuntz apologia horiek berekin agertu ohi dute superbizitza batetarako planteamolde teoriko-juridikoa.

Alderantziz, Estatu haundi baten indarraz baliatu diren hizkuntzek apologia horietan beren egoera abantailatsuaren zuzenbena bilatzen dute. Estatuaren eta metropoliaren mintzairaren gorentasuna eta bikaintasuna argudioz eta testu klasikoz erakusten da.

Zilegi izan bekigu arazoaren gaurkotasuna bi aiputan erakustea. Oraindik ere, gaurregunean linguistikaren lurrazpitik doazen urek badute politik zantzurik franko. Linguistek *de facto* zerbitzari onak gertatzen zaizkio politikari.²¹⁴

1946.an, bere jaiotzaren V. Ehunurteburuan Espainiak omenaldi bat eskaini zion Elio Antonio de Nebrija-ri (1446-1946). Aukera horrekin batean, haren *Gramática Castellana*-ren edizio bat eman zen argitara. Pascual Galindo katedratikoaren eta Luis Ortiz Herritar Hezkuntzarako Subidazkariaren ardura-pean moldatu zen argitalpena. "Educación Nacional"-eko Ministroa zen José Ibáñez Martín-ek idatzi zion hitzaurrea liburuari. Honela azpimarkatu zuen Nebrijaren asmo nazional eta politikoa:²¹⁵

Elio Antonio de Nebrija —y ésta ha de ser para todos los que lean las páginas de su Gramática la idea fundamental que más hondo cale en sus espíritus— fue ante todo y sobre todo, un gran español. En pocos escritores de su tiempo he visto resplandecer con tan luminosa claridad la auténtica metafísica de España, y muy pocos me han hecho vibrar con tan cálida pasión de patriotismo. Nebrija estuvo presente en la gran hora histórica en que se consagra la unidad española, como el más grande cimiento de nuestra grandeza nacional. (...) La unidad lingüística se requería así, como complemento de la unidad política. Nebrija encontraba una feliz manera de cumplir su vocación. (...) Su empresa tiene por tanto, como primera premisa fundamental, la grandeza de la Patria. Es decir, una Patria grande y unida ha de poseer una lengua común. Y ello por la necesidad imperiosa de que sea uniforme la voz de todos los españoles, y esa voz pueda conservarse en el futuro.

Eman dezagun, Ibáñez Martín-ek Nebrija-ri egiten dion exegesi hau ez dagokiola gramatikariari; Nebrija-k ez zuela hori esan nahi bere "Prólogo"

ospetsuan. Hemen, orain, berdin da adierazi nahi dugun arazorako. Izan ere, Nebrija-rena gorabehera, jakin behar dena hauxe da: gaurreguneko politiko batek, eta Hezkuntzako Ministergoaren buruzagi hamabi urtetan izandako batek (1939-1951), eta CSIC delakoa eratu eta 1967ra arte gidatu zuenak, eta prentsaren zentsore urtetan izandako gizon politiko batek ontzat eman deza-keela politika linguistiko baten helburu inperialista. Hori da hemen axolazkoe-na.²¹⁶ Gramatikariaren linguistikaz kanpoko mezuak gaurregun ere ukan deza-ke oihartzunik eta, hain zuzen, eginkizun eta ideia politikoen zerbitzutan ukan ere.

Jakintzen arteko trukaketa hauk (linguistikatik politikara igarotzea, hale-gia) ez dira ideologo guti batzutura mugatzen. Noizbeinka prediku beretsuak agiten zaizkio jendeteriari.

Europar Komunitate Ekonomikoan ere oraintsu eztabaidatu da, noizpait Europako Estatu Batuetan beharko litzatekeen hizkuntzarekiko arazoa. XX. mendean ez diezaioke Europari batasuna latinak eman. Hizkuntz aniztasun irmo bat behar du Europak. Nola joka, beraz, Estatuena, eta herrien, hizkuntze-kin. Aipatzera goazen eztabaida honetan —XVI. mendekoaren antzera— Esta-tuen hizkuntzak hartzen dira haintzakotzat, ez herrienak.

1975ean, Holandan izan zen eztabaida ozpindu hau: frantsesak aurreran-tzean ere segi behar ote zuen Irakaskuntzan obligaziozko hizkuntza bezala? Ala hobe zen, haren ordezt, ingelesa sartzea? Gobernuaren legegaiak ez zuen frantsesa zokoratu nahi; baina aukerazko bezala utzi nahi izan zuen, eta, aha-lik, ingelesa obligaziozkoztat ezarri. Irakasleek eta Irakaskuntz agintari-ek arrakasta osoz eman zioten aurpegi legegai hari, eta ingelesaren ikaskuntza ez zen obligaziozkoa bihurtu.

Eztabaida hura bitarteko zela, Jean Dutourd jaunak *Paris Match* asteka-rian dei bortitz bat egin zion bere irakurleriari. Guk hemen ikusia dugun zen-bait ideia ematen zuen Dutourd-ek. Gobernuaren proposamena ez zen aurrera irten, eta idazlearen ustez, *behingoz bederen kulturak bentzutu zuen politika*:²¹⁷

La victoire des professeurs hollandais est celle de la civilisation, de l'humanisme sur le détestable esprit mercantil du monde moderne. En simplifiant un peu (mais pas beaucoup) j'oserais dire que cette poignée de braves s'est battue par la langue des penseurs contre celle des marchands. A sa façon, elle a mieux travaillé pour l'Europe que tant de politiciens bonimenteurs depuis vingt ans. — La langue de l'Europe n'est pas l'anglais ou l'américain, qui n'est que le dialecte du commerce international. Car ne nous y trompons pas: ce n'est pas la magnifique littérature anglaise, ce n'est pas Shakespeare, Milton, Macaulay, Sterne, Byron, Shelley, Walter Scott, Dickens, Wilde, Meredith que le gouvernement des Pays-Bas désire qu'on enseigne à l'école, mais une espèce de *basic english* qui permettra aux petits hollandais de se faire embaucher comme guichetiers dans des entreprises américaines quand ils seront grands, ou de devenir commis voyageurs. — La langue de l'Europe est évidemment le

français. Pourquoi? Parce que la Littérature française lui fournit ses idées et sa philosophie depuis bientôt cinq siècles. La culture allemande est beaucoup plus jeune, beaucoup plus fragmentaire, ainsi que la culture russe. Un pays européen qui, aujourd'hui, tourne le dos à la France me semble trahir absolument l'Europe. Il se ravale à n'être que la succursale d'un empire commercial, opération qui peut-être, peut lui apporter une prospérité matérielle temporaire, mais dans laquelle il perdra, fatalement, sa liberté et son âme. Comment faire comprendre cela à des gouvernements qui ne prennent en considération que des chiffres et des "niveaux de vie", c'est-à-dire qui ne s'intéressent qu'aux ventres? — Pendant cinq siècles, la France s'est adressée à l'âme, à l'esprit. Jamais au ventre. De là le rétrécissement actuel de ce qu'on appelle la *francophonie*. Les professeurs hollandais avec leurs banderoles et leurs imprécations, à La Haye, ont dit non à l'Europe des ventres. Quelle bonne surprise! Tous les clercs ne sont pas des traîtres.

Berotxoa da idazlan hau, objetibitate analitikorik ukan dezan, baina bere baitandik duen berezko etorri horretan pentsamolde jakin bat nabarmentzen da. Politika linguistiko batetarako aurreiritzi eta sloganak argi daude hor. Ikus ditzagun Dutourd-en artikulu hortan aurkitzen ditugun konklusiorik nagusienak:

1. Frantsesa da kulturaren eta zibilizazioaren hizkera, humanismoaren eta pentsalariena.
2. Frantses literaturak eman dizkio Europari ideiak eta filosofia.
3. Frantses kultura arimari, ispirituari, mintzatu zaio: aspaldidanik dator hori Europan. Klasikoa da frantsesa Europan.
4. Zinez, frantsesa da europar hizkuntza (horretan alde handia du ingelesarekin eta alemanarekin).
5. Ingeles hizkuntza, merkatarien hizkera da, salerosketarako hizkera. Gizakiaren beharrian makurrenei (sabelari) begira ari da.
6. Ingelesa ez da Europaren hizkuntza: amerikarra da.
7. Nazioarteko merkatalgoaren *hizkelgi bat* da ingelesa.
8. Frantziari ezikusi eta ezentzun egiten dionak, Europari saldukeria bat egiten dio.
9. Frantsesa uzten duenak, Frantzia bera arbuiatzen du.
10. Kultura errusiarra eta alemana, gazteak dira eta gehienetan erdizka-koak.
11. Merkatalismoak eta berritsukeria politikoak eman diezaike sorbalda Frantziari eta beronen hizkuntzari.

Artikulugileak ezagutzen ditu, noski, Shakespeare, Milton, Byron, Dickens, Wilde, eta abar. Aipatu ere egiten ditu, baina kontrajartzen dituen hizkerak zerak dira: alde batetik frantses oparo eta aberatsa, eta bestetik *basic English* arlotea. Dutourd eta antzekoen *chauvinisme* horrek Kant, Heidegger edo Marx ahanzi egin nahi ditu, eta hizkuntzak bi sailetan banatu: batzu "ispirituzkoak"

dira, kulturaren “arima” bat txerta dezaketenak; bestek, “hizkuntza materialistak” dira, herrien kulturak ustelarazten dituztenak.²¹⁸

Nondik sortu ote da pentsamolde hori? Ez da erraza linguistek horretarako egin duten lana neurtzea; jende asko da, gaur ere, hizkuntzarekiko kontzeptu nazional-politiko-inperialista hori duenik. Gauza bat dago hor ongi salatzekoa: linguistek, kontzeptuok argitu eta mugatu egin behar zituzten, eta sarritan argitu ez baina ilundu egin dituzte. Eta gizarte eta kultur bizitzarako premiazkoa da benetan ideia linguistiko argiak ematea. Horregatik, zenbait kontzeptu linguistiko nahitaez kritikatu beharra dago.

3. Kontzeptu linguistikoak eta politika

Gramatikek ez dituzte hizkuntzak imentatzen, ezta gramatikoek politika linguistikoak ere. Baina gramatikariak eta linguistak dira hizkuntzen errealitatea interpretatzen digutenak. Eta hizkuntzen azalpen hori politikoenganaino iristen da; azkenik, hauek ekintzarako erabili ere egin ohi dute interpretazio hori.

Horregatik, komenigarri da zientzia linguistikoaren irakaskizunetara hurbilpen kritiko bat egitea, zientzia horretan ere ez baita dena zientzia heldu eta umotua.

Hizkuntzarekiko zeharbidezko ulerpenak

Errealitaterik soilena ere aniztasun aberatsa da.

Ikuspegi askotatik uler genezake, eta haren ezagupidera iristeko gizonak berak egiten du hautapena: ikusle kontziente bakarra den gizakia ikuspide jakin batetik hasten da hurbiltzen errealitate horretara.

Badakigu, hizkuntza, berez, sistema egituratu bat dena, eta sistema hau berau beste anitz sistemak inguratzen duela, eta betetzen. Linguistika da bere aztergai propiotzat hizkuntza duen zientzia bakarra; baina bada bestelako zientziarik ere, giza-hizkuntza albotik azterkizuntzat duenik. Beste zientzia hauen hurbilpideak, hizkuntzak “ad extra” dituen ikuspegietatik egiten dira. Historiak, soziologiak, linguistikak, pedagogiak eta abarrek ere estudiatu ohi dute hizkuntza; hala ere, kanpotikako hurbilketak dira horik denak. Hizkuntzak bere baitandik kanpora dituen erlazioak jasotzen dira holakoetan, eta beti ere jakingarririk franko bildu ohi da. Baina —esan beharra dago— alboko zientzia horiek ez dezakete linguistikak berez duen lekua har. Eta alderantziz: linguistikak ongi nahiz nolahala zehaztu eta mugatu dituen kontzeptuak eta baieztapenak, bestek egoki, oso nolabait nahiz desegoki erabil ditzake ekintza praktikoetan.

Horixe da gure hemengo kezka: horrelakorik gerta ote litekeen linguistikaren eta politikaren artean.

Sarritan hizkuntzei eman ohi zaizkien izenondokoak aipatu ditugu (hizkuntza *kortesauak* / *lagunabarrak*, *eboluziotuak* / *gabeak*). Linguisten artean ere topa ditzakegun kalifikapen horietatik asko ez dira estudio linguistikoen ondorio zehatzak, baizik eta hizkuntzek gizartean ukan ditzaketen eginkizunen

arabera ezartzen diren definizio-moduak. Nolabait ere, eta gehienez, balio soziologikoa ukan dezakete izenondoko horiek. Anbiguitate horregatik, adjetibazio horiek, hizkeren eta hizkuntzen izaera estali gehiago egin dute, erakutsi eta egunargitaratu baino.

Har dezagun, esate batetarako, adibide hau: hizkuntza *literarioak* eta *ezliterarioak*.

Zer diosku berezketa horrek? Hizkuntza ezliterarioak ez ote dira halako sub-hizkuntza batzu? Izan ere, ez dute zibilizaziorik sortu, ez kulturarik: zenbait hizkuntz sailketatan esan ohi denez, hizkuntza ez-zibilizatuak dira, kulturagabeak... Eta, egiaz eta benetan, zer da hizkuntza ezliterario bat, *oraindik* hizkuntza idatzi bat ukan ez duen hizkuntza ezik?

Horixe da, bakarrik. Besterik ez.

Linguistikak ez du honetan batere zalantzarik: *hizketaren kodigo orokor bat da hizkuntza*. Egon, berez dago hizkuntza, inolako idazkuntzarik gabe ere. Horren aurretik bizi da; balio du kulturarako. Idatzi ere, lehendik ere bizi delako idazten da. Mendebaleko gizonak badu arazo honetan joera makur bat: kulturak, kultura izena nahi badu, idatzia behar du izan. Honela, *ahozko kultura* ez du haintzakotzat hartu ere egiten, eta hain zuzen ahozko kultura horietan leku-lekuan dago hizkuntza mintzatua. Milaka urtetan ehundaka herrik ahozko komunikabidearen kultura bizi izan du. Mendebala bera ere ez da inprimategiaz oso berandura arte baliatu, eta herrien analfabetismoa ez da berehalakoan (eta oraindik ere!) ezabatu. Aski dugu gure ingurumarian begirada bat ematea.

Haatik, Mendebal honek eta herri desliterario haiek hizkuntzak eduki dituzte, eta ahozko hizketaren munduan bizi izan ahal dituzte beren kultura propioak.²¹⁹

Ahozko kulturakiko balioztapen horiek deus guti lagunduko digute hizkuntzen ezagupide zientifiko bat ukaten.

Eta soziologiaz zer?

Balorazio soziologikoekin nola ezagut dezake Linguistikak bere aztergai propioa? Zein esannahi dute guretzat Calvet-ek jaso duen esaldi honen gisakoek?²²⁰

Frantzian, Sortaldeko lurralde elebidunetan, bi hizkuntza daude elkarrekin: lehen hizkuntza, hizkelgi bat da ... : "patoisants" direlakoak bigarren hizkuntza bat jakitera bortxatuak daude, hizkuntza nazionala halegia...

Ikus daitekeenez, hastapen batean *hizkuntza* bezala aipatzen zaiguna, gero *hizkelgi* (dialektu) bezala agertzen da, famili arteko eta herritar arteko hizkera baita bakarrik, ez ofizialtasunean dabilen zerbait. Esaldi horietan, inguru soziologikoak kontzeptu linguistikoa bera aldarazten du eta *hizkuntzatik* hizkuntza ez-nazionalera eta *hizkelgira* igarotzen gara.

Jokabide honen arriskuak errazki sala daitezke, errazkiago salatu, kendu baino. "Hizkuntza", "hizkuntza nazionala", "hizkelgia" eta horrelakoek laudoriozko nahiz erdeinuzko konnotapenak ekarriko dizkigute berehala, hau da, gizarte bizitzari lotuta datozkigun balioztapenak; ez, ordea, ezagutza objektibo eta zientifikoak, hizkuntza difinitzeko Linguistikak behar dituen kontzeptuak.

Oso kontuz ibili behar dugu balorazio historio-kulturalez eta soziologikoez, ez baitira hizkuntza bere baitandik ezagutzeko pentsatuak. Balorazio horiek gorentasun kontzeptuak eta helburu politikoak berekin ekarri ohi dituzte, eta ezer guti lagun diezagukete.

Hizkuntzaren definizio linguistikoa

Ikusi dugu Sapir-ek eman digun hizkuntzarekiko definizioa.²²¹

Eman dezagun orain pausotxo bat gehiago: Non ezarriko dugu *hizkuntzaren* eta *hizkelgiaren* arteko muga garbia? Garrantzizkoa da hau, elkarren osagarri eta muga diren kontzeptu hauen konnotapen gaiztoetatik kutsatu gabe irten nahi badugu.

Gaurreguneko linguistek badakite hitz horien muga badela laino hertsirik franko,²²² eta badakite zerbait gehiagorik ere: linguistikatik kanpo, hainbat erabilkera makur izan dezaketena. Horregatik idatzi du Mitxelenak:²²³

En lingüística histórica, donde el concepto tiene su origen, se habla lo mismo, sólo que a nivel diferente, de dialectos indoeuropeos, de dialectos germánicos o de dialectos alto-alemanes; en lingüística descriptiva se alude con ello a una falta de autonomía, a una dependencia con relación a una norma no exterior en cierto modo, pero sí superior, puesto que es aceptada. Pero en el mismo uso corriente español, *dialecto* se contraponen a *lengua* (o al más culto *idioma*), con una connotación que, a la falta de autonomía, añade una falta de nobleza o de dignidad.

Makurkeria askotarako nahaspideak daude hor, *hizkelgi* hitza nolnahi manea eta eskuzta badadi. Badago usuario historiko bat, hizkuntzen aldiaren eta genealogiaren haritik garamatzana. Hala-nola, *hizkuntza* indoeuroparrak hamaika *hizkelgi* talde sortzen ditu (tokarioa, indoarioa, iranioa, armenioa, anatolio-lizio-lidioa, gerquera, italikoa, zelta, germanikoa, eslaboia), eta haueetatik bakoitzak bere *subizkelgiak* ematen ditu gero (esate baterako, *italikotik* jaiotzen dira latina, oskoa, unbroa). Eta subizkelgi horietako batetik, latinetik, datoz erromantzeak (italiera, espainola, portugesa, katalana, frantsesa, okzitana, errumaniera). Behin eta berriz zatitu diren mintzaira horietatik datorkigu, beraz, *gaurregun* hizkuntzatat daukagun asko. Baina mendez mende luzatzen diren genealogi enbor eta adarrei begira badieziaiegu, gaurreguneko hizkuntza horik indoeuroparraren azpi-subizkelgiak baizik ez ditugu. Denboraren ardatz horretan indoeuroparra izanen litzateke *hizkuntza* bakarra, eta hori ere historian harago ezin joan garelako.

Diakronian darabilgun hizkera-modu honetan *hizkuntza* eta *hizkelgi* hitzek eboluzioaren erlazio generalogiko bat izendatzen dute. Hitzek ez dute hemen balio sinkronikorik, eta inola ere ez konnotapen gaixtorik.

Diakroni eta histori mailatik sinkroniara igarotzean jaiotzen dira gaizkiulertzeak, balioztapenak tartekatzen baitzaizkigu orduan. Katalanak eta gaztelaniak, gaztelaniak eta aragonerak, frantsesak eta bretoierak zein moduzko

elkar-erlazio dute? *Hizkelgizko* erlazio bat ote da? Eta hala balitz, hizkelgi erlazio hori *berdina* da?

Linguisten artean, zergatik izendatzen da *hizkuntz* erlazio bezala katalanaren eta gaztelaniaren artekoa eta hizkelgi erlazio bezala gaztelaniaren eta aragoenaren artekoa? Calvet-ek gogorki salatu ditu gaurreguneko Linguistikaren anbiguitate hauk, maneaketa politikoak ere tartean baitabilta.²²⁴

Autore berak, maneaketa kolonialistak salatzen ditu. Europar kolonialismoa poliki baliatu baita hitzen definizio falta horretaz, arrenkura haundirik gabe baliatu ere.

Hizkelgi eta *hizkuntzaren* definizio sinkronikoa balorazio sozial, politiko eta kulturaletatik egin izan da. Ez da ezagutza linguistiko hobea baten bila egin, *betekizun* eta *funtzio sozial* batez baizik. Errealitate sozial menperatzaile baten zerbitzutan emandako azalpena da. Horrela, *hizkuntz* errealitatea ez da ezagutza zientifiko baten onetan azaltzen, gizarte errealitate menperatzaile baten probetxuz baizik. Calvet-ek honela esan du:²²⁵

Orain artean esandakoak, argi uzten du hizkelgia *hizkuntza* bentzutu bat baino ez dela, eta, *hizkuntza*, berriz, politikoki garaile irtendako hizkelgi bat.

Hizkelgitatik hizkuntzatarara

Etnia koloniatu baten mintzaira *hizkelgizat* ematen da, metropolikoa *hizkuntza* bezala ikusten den bitartean.²²⁶

Kontrajartze guztion artean (zibilizazio/basatikeria, metropolia-kolonia, literatura idatzia/ahozko literatura, etab.), herri koloniatuei historia bat ukatzeraino hel liteke.²²⁷ Textu inguru honetan, *hizkuntza* menperatua hizkelgi bezala sentitzen eta deskribatzen da. Pizkaka-pizkaka, *hizkuntzen* hierarkiaren ideia sartzen zaio jendeari kaskopean: arazo horretaz pentsamolde bat, ideologia bat, sortzen da. Horrela, ba, *hizkuntza* menperatzailea (hau da, metropoliakoa, gizarte eta politik erpinean dagoena) betidaniko izaera zimelkaitz, aldaezin eta paregabez mamitua da. Horregatik, ez da harritzekoa beti eta nonnahi idazkera eta gramatika bakar bat finkatu badu. Alderantziz, *hizkuntza* menperatua hizkelgi nahaste-borraste bat da, idatzezina, nahasmendu guztien iturburua.

Horixe dio kolonialismoaren ideologia “argigarriak”.

Hala ere, begira zer dioen Sapir linguista sonatuak:²²⁸

Hegoafrikako boskimano atzeratuena sinbolu sistema aberats baten formez mintzatzen da. Eta *hizkuntza* hori, funtsean, ederki asko gonbara daiteke frantses kulturadun baten hizkeraz.

Eta gehiago dio oraindik Sapir-ek:²²⁹

Hizkuntzaren egiazko arima ulertu nahi badugu, erantzi egin behar ditugu guregan, gure “balio” maiteenak, eta jakin-min eta bihotz zabaltasun berarekin begiratu ingelesa eta hotentotea.

Bizi izan duen historiari lotuta daude *hizkuntza* baten ajeak; posible da, esate batetarako, historia horregatixe *hizkuntzak* hiztegi haundirik ez izatea,

edota —ezarri zaizkion gizarte kondizioengatik— praktikotasun tipia ukatea, edota kultura distiratsu baten altxorrik ez izatea. Baina hori dena horrelaxe izanda ere, ez dago hizkuntza horren beraren estruktur balioaz egoera historiko-soziologikoaren arabera judiziorik egiterik. Ez da harritzekoa, beraz, Sapir-ek idatzi duena:²³⁰

Jendeak hizkuntza primitiboez ukan ohi dituen eritziak benetan funtsik gabeak dira: mintzaira horik expresio-pobrezia batetara kondenatua daudela uste izaten da. Ipuin hutsa da hori.

Hizkuntzen funtsezko oinharri eta azken posibilitateetan denek ahalpide beretsuak dituzte, irtenbide konkretuak ezberdinak izan arren. Eta hortxe, konklusio horietan dago gakoa: politika linguistiko batek, jatorra eta egia izan nahi badu bederen, konklusio horietatik hasi behar du, eta ez sasizientifiko diren oinharri eta aurreeritzietatik.

3. POLITIKA LINGUISTIKOA: INTEGRABIDEAK

Arakatu ditugun ideia linguistiko haien zabalkundea eta Europaren hegomendebaleko Estatu modernoan jaiotza garai berekoak dira, Bizkundekoak. Frantzia, Ingalaterra eta Espainia iristen dira lehendabizi “Estatu-nazio” delakoari instituziotasun berri bat ematera. Bestalde, Estatuekin batera, politik bide berriak sortzen dira.

Eratu berria den Estatuari oso baliagarri izan lekieke Bizkundean sortu den ideia politiko-linguistikoaren sistema hura.

Hizkuntza “nazionalen” hautapen historikoa egitean, bi abagune on izenda ditzakegu Europako mendebalean: Italian eta Ingalaterran XIV. mendekoa, eta Frantzian eta Espainian XVI. mendekoa. XIV. mendearen erdi alderako burutua du Italiak bere erromantzearen nobleziaztapena: Dante, Petrarca eta Boccaccio-k frogatua dute toskanera noraino hel daitekeen. Literatura eder berri bat jaio da. Italiaren politik zatiketaren kontra eta atzerritarrek Penintsulan duten jabetasunaren aurka ere, literaturgintza horrek itzalik errespetagarriena emango dio Toskanako hizkelgiari, Italiako hizkuntza “nazionala” izatera irits dadin.

Sasoin berean Ingalaterrak ere bere hizkuntz hautapena egiten du. Kasu honetan hautapen hori arras politikoa da: Ehun Urtetako Gerratearen barnean, 1362az geroztik, hizkuntza frantsesaren ordeztu ingelesa ezartzen da Hauzitegi-tan eta Parlamentuan.

Italiako literatur oinharri eredugarri hark eta Ingalaterrako erabaki politiko honek “nazionalizat” sagaratzen ditu, XVI. mendetik honakoan, hizkuntza ofizial horik.

Izan ere, Errenazimenduak lehen eta Erreformak berehala, hautapen hura argiagotu eta nabarmenagotu baizik ez dute egiten. Geroz eta gehiago izanen dira beren hizkuntza berarizkoak ofizialtzat emango dituztenak. Gaztelaniak (Gaztelako erromantzeak) edota *langue d'oil* deituak (Frantziako Irlako mintzairak), tradizioz datorren latinaren aurrez aurre jarriko dira. Erromantze hau biziki ongi kokatuko dira gizarte politiko berrian. Bi baldintza dituzte oso egoikiak: Erregeren Gorteko hizkuntzak dira, eta Frantziaren edo Espainiaren Monarkia modernoa instituzioztatuko duten Erregeen mintzairak dira gaztelania eta *langue d'oil* horik.

1. Estatu-nazioaren bila

Bizkundera baino gizaldiak lehenagotik, Errenazimenduko Estatuaren batasuna egin zuten Monarkien mintzairak ziren, gerora hizkuntza “nazionalak” deituak izango zirenak. Monarkia nagusiaren hizkuntza bilakatu zen Estatuaren hizkuntza ere. Oso zaila gertatzen da hori dena halabeharrezko kasualitatez eta menturaz suertatu zela sinestea. Orduko hautapen politikoa, Estatuaren etorkizun linguistikoaren mugatzaile eta xedagarria gertatu zen. Errenazimenduak sortutako Estatu-nazioaren entitate politikoari zegokion errealitate linguistikoa eskaintzen zuten “hizkuntza nazionalek”.

Horregatik, ba, interesgarri da hemen “Estatu-nazio” haien esannahia poxi bat aztertzea.

Aberria, Nazioa, Estatu

Aberriaren (*Patria*) eta Nazioaren (*Natio*) ideiak ez dira Errenazimenduan jaiotzen. Goragotik datoz, Erdi Harotik.²³¹

Herri barbaroen kulturetan eta egintza juridikoetan aurki litezke lehen-hazi bezala. J. Lejeunne-k hau dio:²³²

Erdi Haroaren azkenetan Estatuak beren gain hartzen dute —eta harro-harro aldarrikatzen, gainera, beren egiteko hau— aberriaren defentsa. Aberria burutu egin behar da, baita kanpoko janzkietan ere; egunoroko lanek eta ahaleginek osotzen dute aberri konplutua.

Baina aberriaren kontzeptu hau, ikus daitekeenez, ideia laikotu berri bat da. Errenazimenduko aberriak eta nazioak baztertu ditu Erdi Haroko bere osaki “eliztarrak”. Egia da hauetxek izen zirela lehenengo mende haietan, kontzeptuari edukina eman ziotenak, baina, hain zuzen, Bizkunde garaian “aberria” hitza edukin berri batez betetzen da. Izan ere, Erdi Haroan.

Gurutzadek eraginik haundiena ukan zuten nazioerikiko norberaren atxikimenduaren eta sentipenaren hazkuntza suspertzen (...). Eta hori, frantsesengan berezikiago, hauentzat —Louis Bodin-ek dioen bezala— *Gesta Dei per Francos* baitziren gurutzadak.²³³

Iberiar Penintsulan, ostera, Erdi Haroko *Hispaniari* batasun zentzua emango dion faktorerik bortitzena Birkonkista izanen da.

Monarkia eta Estatua etengabe saiatzen dira “nazio” ideiaz jabetzen. Bote-redunek badakite kontzeptua beren zerbitzuan maneatzeko. “Nazioa” ez da, pentsamendu ofizialean, gizarte errealtate etnokultural batetan ikusi nahi, baizik eta etorkizunerako asmatu eta indartu nahi den Estatu “nazional” instituzioztatu bati lotzen zaio. Kontzeptuz eta errealtatez Erdi Haroa gainditu egin nahi du Errenazimenduak, “nazio” edo “nazional” hitzak erabiltzen dituen. Erdi Haroak Eliza-Inperioak zituen, boterearen ardatz unibertsal bakar edo bikoitz bezala: unibertsaltasun instituzioztatu hari Estatu “nazionalarena” ezartzen zaio orain aurrez aurre. Federakuntza bidez edo eratu den Estatu monarkikoaren izaki konstituzionala horrela birbaieztatzen eta birmoldatzen da Bizkondeaz.

Nazio kontzeptua —Antropologiak erabili ohi duen *etnia kulturalaren* zentzuan eta helburu politikoetarako eskubideak aitortuz— XIX. eta XX. mendeetan indartzen da. XVI. mendean politikoki nagusitzen den nazio kontzeptzioa garaiko monarkiei atxekirik agertzen zaigu.²³⁴

Federakuntzaren eta unitarismoaren artean

Monarkia haundien barnean diren nazio ezberdinek (eta orain *nazio* hitzaren esannahi etno-kulturalaz ari gara) ez dute Errenazimenduan denen arteko baterakuntza politiko soil eta hutsa onhartzeko. Integrazio politiko horren kontrako indarrak oso bizirik daude, eta behin baino gehiagotan lortu egingo dute asmoa geldiaraztea.

Bretainiak aurpegi emango dio asimilazio politikoari, Herbehereek (Holandak) eutsi egingo diete beren lekuko autonomiei; Nafarroak behartu egingo du Errege bere barne konstituzioa aitortzera... Zentralismoa ez da egun batetik bestera Erregek ezarri ahal izango duen sistema politikoa. Baina, Erregek bereganatu dituen lurralde berrietan (eta berauetan onhartu egin beharko ditu berarizko instituzioak), edo antigoaetik lege zaharrak dituzten herrialdeen ondoan (gogora ditzagun, esate batetarako, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaia Penintsula barruan, eta Lapurdi, Behenafarroa eta Zuberoa Iparraldean), badago halako erregezaletasun herritar bat ere Europar. Zaletasun lainotsu horrek bideak urratu egingo dizkie teoria eta praxi berriei, eta Errege Absolutismoa bera ere posibleago gertatuko da horrela.²³⁵

Erregeek ez dute ahantziko ahalpide hori. Saiatuko dira indartzen, eta gobernatu hobe eta azkarragoak sortzen. Estatua geroz eta efikazagoa izanen da Europako Monarkia haundietan. Boterea dutenengan mentalitate eta psikologia berri bat ari da jaiotzen.

Frantziar, Luis XI.az geroztik; Ingalaterran, Tudor-tar lehenengo bietaz gero, eta Espainian Isabel eta Fernando-rengandik hasita, Erregeren agintea indartuagoz doa. Zerga iraunkorrek, harmada iraunkorrek eta Erregegoaren inguruan ugarituz datozten funtzionarioek Gobernu zentrala moldaberritu egiten dute. Garai berean, probintzietarako errege-administrazioa bizkortu

egiten da eta tokian tokiko agintariak desboteretu egiten dira, edota Erregek bidalitakoekin ordezkatu.²³⁶

Honela, ba, historia ezberdinak eta bestelako instituzioak dauzkaten lurraldeek Monarkia batberaren barnean bateratu beharko dute. Hori, bai, premiazkoa zen kasu bakoitzean integrazio-helburuetara iristeko, arriskuak eta ahalpi-deak ongi neurtzea.

2. Hizkuntza, Estatuaren itxuratzailerak

Nazioaren kontzeptzio estatistaren barnean, hizkuntza ofizialak kultur eta politik eginkizun garrantzizko bat beteko du. Arazo honetan leku sinalatu bat dute hizkuntzaren teorikoek.

Kuikenhein-ek egin du XVI. mendeko gramatikarien historia. Autore honek espreski aipatzen ditu hizkuntzalari haien asmo politikoak. Ez ziren politikatik urrun zeudenak.²³⁷

Las obras de los gramáticos del siglo XVI están animadas de sentimientos muy imperialistas, y no es por la sola curiosidad intelectual por la que los príncipes del Renacimiento han estimulado los esfuerzos de aquellos que querían “embellecer” la lengua nacional; es importante destacar que este interés por su parte conllevaba puntos de vista netamente políticos: asimismo, más de una vez las autoridades han querido intervenir de una manera decisiva en favor de una codificación definitiva de la lengua “nacional”.

Politika ezezik, inperialismo bat ere topa liteke gramatikari haiengan. Zentzu hau erakusten duen gertakari bat ezaguna da Nebrija-ren bizitzan eta beronen *Gramática Castellana*-ren inguruan. Nebrija-k berak kontaturik dakigu haren berri. Salamanca-n aurkeztu zion Erreginari bere liburugaia, argitara zezan. Gramatikak zer-nolako probetxurik ekar zezakeen galdetu zion Isabel-ek. Eta, nebrijarrek dioenez, Avila-ko Apezpikuak hartu omen zion aurrea, hain zuzen, berak, autoreak berak, eman ahal izango zituen arrazoinak erabiliz (*i respondienddo por mi dixo*):

después que Vuestra Alteza metiesse debaxo de su iugo muchos pueblos bárbaros i nacionales de peregrinas lenguas, y con el vencimiento aquellos ternian necesidad de recibir las leyes que el vencedor pone al vencido i con ellas nuestra lengua, entonces por esta mi *Arte* podrían venir en el conocimiento della.²³⁸

Nebrija-k 1492an idazten zuen hori, hain zuzen Amerikaren Aurkikunde urtean. Hiru arrazoin ematen zituen liburuaren argitalpenaren alde, eta hiruretatik bat arrazoin politiko hauxe zen.

Gure egunotan, Amado Alonso-k azpimarkatu du textu honen balio politikoa, eta, ondoriobidez, Nebrija-ren kontzientzia politikoa.²³⁹ Ibáñez Martín Ministroak honela komentatu du hori bera, gorago aipatu den liburuan (1946):

Vale la pena meditar un poco sobre el profundo sentido de estas palabras. Es indudable que tanto el Prelado Abulense como Nebrija pensaban en la lengua como instrumento apostólico de evangelización, con lo que presagiaban su mejor y futuro destino. Pero, ¿qué expansión era ésta? No es ninguna audacia descubrir en estas afirmaciones el propósito político que ya debía bullir en la mente de la Soberana.²⁴⁰

Guzti hori idaztean ez zezakeen Nebrija-k Amerika burutan izan, berehala aurkitzekoa baitzen oraindik, baina obraren ikuspegi politikoa ukaezina gertatzen da.

Kanporako inperialismo linguistikoa aipatu dugu. Baina ikus dezagun beste ideia bat ere. Nebrija-ren asmotan, Monarkiaren lurraldeetarako ideal bat zen hizkuntz asimilazioa:²⁴¹

I cierto así es que no sola mente los enemigos de nuestra fe que tienen la necesidad de saber el lenguaje castellano, mas los vizcainos, navarros...

Hori da Nebrija-k Gaztela-ko aginte politikoari proposatzen diona. Helburu linguistiko horrek bere baitan du asimilazionismoaren ametsa: geroz eta gehiago *gastelania*, *español* bezala aipatzen da. Hola dio Amado Alonso-k:²⁴²

El neologismo *español* para nombrar el idioma es hermano del neologismo *patria*, que aparece también en el siglo XVI en España y en el resto de Europa con un sentido suprarregional de la tierra natal.

Geroz eta areago, *aberria* eta *Monarkiaren eremua* berdindu egiten dira, eta *Erregeen eta berauen Gortearen hizkuntza* (= *gastelania*) ere *hizkuntza nazionala* bihurtzen da (= *espainola*).

Errenazimenduko kontzeptzio estatu-nazional honek (ez baitzuen etnia nazionalen definizio sozio-politikorik lortu), geroko nazionalitate-problemen hazia erein zuen.

Juan de Valdes gaztelaniaren apologistak zioenez, hizkuntzen ugaritasunaren explikabideetatik bat *no estar toda (la provincia) debaxo de un principe* da.²⁴³ Hau da, banaketa politikoak, banaketa linguistikoa dakar berez. Hemen-dik hasita, ez zegoen urruti Erreinu osorako batasun linguistikoaren beharra edo komenentzia baieztatzea. Eta nola ez hortaraino iritsi, Juan de Valdés bati, esate batetarako, inguruko hizkuntzei buruz zituen eritziak haintzakotzat hartzen badizkiogu: *euskara* ulertezina da, dio Valdés-ek, eta ez du Erreinu barneko komunikaziorako balio, *katalanak* erro arrotzak ditu, *portugesa* kasik *gastelania* bera da.²⁴⁴

Teoria guzti hauk gehiegi hurbiltzen zaizkie Calvet-ek glotofagia politiko bezala salatzen dituen frantses irakaskizunei: *Horretaz gero, botere politikoa-renak dira bakarrik hizkuntzak, ala ez dira inola ere hizkuntza*.²⁴⁵

Grégoire apaizak, Iraultza Frantsesaren gidari sonatuak, 1788an honoko hau idatzi zuen:

Ez Europan eta —nik dakidanez— ez inongo beste tokitan gertatzen da gizarte osoak hizkuntza nazionala ez erabiltzea. Oso bestelakoa da Frantziaren egoera: zortzi milioi lagunetatik guti batzuk dira kapaz total-motel hitz batzu nahiz esaldi batzu ozta-ozta erabiltzeko: gainerakoek ez dute frantsesa fitsik eza-gutzen.²⁴⁶

Idazle honi bere *Essai sur la Régénération physique, morale et politique des Juifs* sariztatu zioten 1788an. Judeguez oso jakituna bagenuen, oraindik Europako hizkuntzen mapa bakar bat ere ikusteko zeukan.

“Argiak, erlijioaren ezaupide garbia, legeen egimen erraza, nazioaren zoriona eta politik ez-titasuna”, hori dena zen Grégoire-ren kezka.²⁴⁷ Horretarako, *l'anéantissement des patois* lortu behar zen, hau da, tokian tokiko hizkuntzen deuseztatena.

Grégoire-k 1790ean zabalduetako inkestaren helburua politikoa zen.

Errenazimenduan, arrazoin estatu-nazionalengatik, eta Iraultzakoan, arrazoin ideologiko-zentralistengatik, patu gaizto bera jasan behar izan zuten minoria etno-kulturalen hizkuntzek: bizitza zibil ofizialetik baztertuak izan ziren. Hona hemen, XIX-XX, mendeetan gutiengo nazionalen eskakizun harmatu nahiz ezharmatuen oinharri historikoak. Metropolietako teoriak eta praxiak, XVI. mendeaz geroztik aplikabide zabal eta berria aurkitu zuen kolonietan. Kolonialismoaren historian ere bi une bereiz ditzakegu: Espainiak eta Portugal-ek munduan bete zituzten konkista eta kolonikuntza, Europak XVIII-XIX. mendeetan lortutako koloni zabalkundea.

Aipa ditzagun hemen bi kasu, Hispanoamerika eta Aljeria.

Kolonikuntzaren politika linguistikoa

Arestian argi geratu zaizkigu linguistikaren eta politikaren arteko zerikusi eta erlazioak.

Teoria linguistikoetan, gizaldi bakoitzak eman ohi du fruiturik aski bere entrepresa kolonial eta politikoetarako. Hau da, adibidez esateko, Jules Ferry baten kolonikuntzak, afrikanismo kolonialaren ikaskizun teorikoak ditu bide urratzaile bere aurretik. Maurice Houis-ek zera idatzi du:

Honela sortzen dira lehen-hizkuntzen estruktur pobrezia-idea eta ahalpide eskasiaren ustea. Delafosse eta Westermann bezalako afrikazaleen idaz lanetatik kolonikuntzaren politikari segurtabide jakintsu bat eskaintzen zaio. Zientziaren eta politikaren arteko hitzarmen hau linguistika beltz-afrikarraren historiaren parte bat da. Horrela uler daiteke nola idatzi eta argitara eman zuen Davesne-k, 1933an, bere *La Langue française, langue de civilisation en Afrique Occidentale Française*. Autoreak badu argudiorik, irakaskuntzako frantsesaren eksklusibitatea zuzenesteko, Afrikako hizkuntzak zientzi itxurazko erdeinuz estaltzeko.²⁴⁸

Calvet-ek dioskunez, kolonikuntzaren textuinguruan, eginkizun sozio-politikoetarako lan egiten du linguistikak, eta bigarren maila batetan geratzen da beronen ezagutza funtzioa.²⁴⁹

Lurralde baten kolonikuntza linguistikoan, elkarren segidan datozen epe batzu bereiz daitezke: 1) aurrekolonikuntza, 2) kolonikuntza ekilea, eta 3) neokolonikuntza.

Lehenen aldi horretan sortzen da kolonikuntza osok behar duen *gainegitura ideologikoa*: metropoliko hizkuntzaren gorentasuna baieztatzen da, beronek duen helburu koloniatzailea gogoratzen, kultur bide bezala eskaintzen da metropoliko hizkuntza. Nola adierazten da hori? Hizkuntzen sailketa eta hierarkikuntzak egiten dira, zientziatik ateratako izen eta hitz zenbait erabiltzen dira laudorioztatuz edo arbuio gisara.

Kolonikuntza ekilearen epean, gainegitura ideologiko horren harmek zerbitzurik onena eskainiko dute: lurralde konkistatuaren deskribapen kolonialista margoztatuko da. Alde aurretik sortutako betaurrekoen argitan begiratuko dira kolonietako errealtateak. Askotan sinestezineko ziurtasunaz jokatu da, ideologiaren estalkiari esker. Harmagizon, legegizon eta funtzionarioek oso argi dauzkate beren ideiak, aurrekolonikuntzan ikasi duten lagun. Ikusmolde kolonialistak mundua halatsu ikusiko du: kolonietako herriek ez dute kulturarik, ez historiarik, ez hizkuntzarik. Kolonikuntzak —diote— Gizadiaren Historiara eramango ditu; zibilizazio batez jabetzeko aukera ukanen dute, eta, azkenik, kulturarik garaiera iristeko egokiera edukiko dute metropoliaren hizkuntza hartzean.

Horik horrela, hautabideak ez dira dudazkoak.

Eta hirugarren epean gara, honetaz gero. Bigarren epean, kolonikuntzaren garaian alegia, metropolitik egon da kolonia: menpetasun ugariak sofritu ditu honek, jabetasun ederrak gozatu ditu hark. Deskolonikuntz unean guzti hori dena bapatean eta supituki aldatuko ote da? Ez, ez da horrelakorik. Kontzientzia nazional batek dena itxulipurdikatzen eta alderantziratzen ez badu, koloni garaiko gainegiturek beren horretan iraungo dute. Metropolia kulturen eta hizkuntzaz eskolatu diren gizarte taldetoei (beti ere gutiengo bat baitira nabarmenki) beren *status quo* abantailatsuari eutsi egin nahi diote. Kolonikuntzak nagusigo berri eta iraunkor bat eman die taldetto horiei, eta ez daude prest, inondik ere, irabazitakoa galtzeko.

Hauxe da neokolonikuntzaren epea, eta une honetantxe du hizkuntz faktoreak muntarik haundiena.

Metropoliko hizkuntza, ezezaguna edo erdi ezaguna da populaziorik gehienarentzat. Minoria menperatzailearen hizkuntza horrek gehiengoaren menperapen politiko eta ekonomikoa sendotu egiten du, sendotu eta estali. Gutiengo agintari berria *aske* da orain, *burujabe* —diotenez; baina, egiaz eta beste nola-bait izan arren, berriz ere metropolitik dago. Estatu berriko talde agintariak, barnean nagusigo ageria du, baina herbestez loturik dago. Metropolia hizkuntzak kanpoko harremanak bizkortu egiten ditu, eta berronetsi egiten du barneko jendeteriarik haundienaren zokorapena. Afrika deskoloniatuan frantses nahiz ingeles hiztunek agintzen dute. Ameriketako Independentzi Gerrateak *criollo*-ek gidatu zituzten: *maya*-k, *azteca*-k edo *inca*-k (gehiengo nahiz gutiengo izan)

ez dira gehiago botereaz jabetu. Amerika berria Europako hizkuntzez mintzatzen da.

Itzul gaitezen aipatu dugun bigarren aldira, kolonikuntza ekilearen epera. Une horretan, zein eskema du kolonikuntza linguistikoak?

Harmagizon, funtzionari eta merkatari koloniatzaileak iristean, bertako zerbitzariak osatutako lehenengo inguru bat agertzen da: koloniako burgesia eroslea, etxe zerbitzariak. Hauek beretu egin nahi dute lehenbaitlehen metropoliarren hizkuntza: laster izanen dira lurraldeko elebidun bakarrak. Gainerako biztanletza elebakarduna da, eta aparte bizi da. *Zentzu bakarreko indizio linguistiko* bat da: biztanle koloniarrek konkistarien hizkuntza ikasi behar dute, baina ez alderantziz.

Berehala botere koloniatzaileak hizkuntza menperatzailearen usuarioa ezarriko du: *gizarte erakunde linguistiko* bat asmatzen da. Metropoliako hizkuntzari erakunde bat sortzen zaio koloniako gizartearen barnean. Tribunaleetan eta Administrazioan metropoliako hizkuntza erabili beharko da bakarrik. Ez da, beraz, komunikabiderik egokiena delako erabiltzen, izan ere, koloniarren artean gehiengoak ez baitu metropoliarren mintzaira oraindik ikasi; menperabide egoki bezala aukeratzen da metropoliako hizkuntza. Koloniako biztanletza, ia dena, elebakarduna denez, soziologiaren lege guztien kontra ezartzen da *hizkuntzazko bazterketa eremua*: hiriburura, metropoliara, zuzendariari, jeneraleari ez dakieke idatz edo mintza tokiko hizkuntzetan. Batera mundutik at geratzen da hizkuntza menperatzailea ez dakiena.

Honela, ezarria geratzen da hizkuntzazko gainegitura bat (erakunde politiko).

Hizkuntzazko *establishment* hori sortu denez geroztik, kolonikuntz ideologiak koloniaren kulturaz beretartu egin nahi du, asimilatu: kulturaren eskaintza egiten zaio metropoliatik koloniarri. Zentzu honekin egiten dira hautapen politikoak: *eskolagintzaren planketa* bat proposatzen da eta, gure egunetanago, *mass media* guztien eraketa bat. Tradizio zaharren *deuseztapen* bide bat izanen da eskola, baina metropoliak ez du "txikitzaile" bat bezala agertu nahi. Horregatik, metropoli urrunean goi-ikastetxe eta katedrak sortuko ditu kolonietako tradizioen albisteak *kulturarako* salba ditzaten.

Erlikiak gorde beharra sentitzen du metropoliak; baina arrenkura horik agertzen direnerako, kolonikuntza oso aurreratuta dago; hiriak ez du metropoliako hizkuntza baizik erabiltzen (metropoliar funtzionariak eta kolonian bertako asimilatuak); eta inguruko landak elebidun izaten hasiak dira. Kolonietan, elebitasuna elabakartasunerako ataria baino ez da izaten, eskolek, gizarte komunikabideek eta koloni administrazioak horretara bultzatzen dute.

Kolonikuntz aurreko tradizioari eutsi nahi bazaio, indar berriak aurkitu beharko dira, ez baita bestela kolonikuntza geratuko.

Erlijio munduan idoro daiteke indar horietako bat, kontzientziapen nazionalak ere joanetorri haundia du arlo honetan. Baina kolonietako hizkuntzen ugaritasunak edota hizkelgi zatiketak biziki ahul dezakete premiazkoa den jarrikortasuna, erresistentzia. Hizkuntza batu, finkatu eta eskolaratu bat izan daiteke ateka larri horretarako salbabide.

Baina, Calvet-ek gogoratzen digunez, hortatixe itzuri nahi du, hain zuzen, botere kolonialak.²⁵⁰

Pasarte honetan, orain artean eman duguna paradigma bat da, kategoria bat. Kolonikuntza bakoitzaren historiak ñabardura bereziak ditu; menperatua izan den hizkuntza bakoitzaren gauzek beren ibilpide propioa izan dute.

Kasu bakoitza, historia ezberdina da.

Hala ere, kolonikuntzaren plangintza beteko bada, hiru oin-harrizko zutabe eta pilare behar dira beti: 1) *ekonomia* lehendabizi: metropoliar hizkuntza bakarrik darabiltenen eskuetan daude produkzio ondasunen kontrolpideak (hizkuntzen banakuntzak kontrolpide horik irmotu baizik ez ditu egiten); 2) *legeria* bigarren: legeek deretxo mailara jaso eta eskubideztatu egiten dute koloni plangintzak dakarren hizkuntz diskriminapena eta berezgoa; 3) *ideologia* hirugarren; sistema osoaren oin-harri teorikoak ideologian datza. Kolonikuntzaren ideologia, gizarte-praxira ezezik, gizabanako bakoitzaren baitaraino heltzen da, herri koloniatuengan batzutan *hizkuntz kulpabilizazio* bat biztuz. Bere hizkuntza propioaz “kontzientzia errudun” bat sofri dezake herri eta gizaki koloniatuak, eta, horregatik, ez da ausartuko gizarte giro zenbaitetan eta “ongi lekutuen” artean bere mintzairaz baliatzen.

Baina, diogunez, kasu bakoitza historia ezberdina da.

Dena dela, asmoa eta gogoia hortik doaz; joera horik ditu kolonikuntzaren lanak. Makurbide hori ezin du laga kolonikuntzak. Horixe zen esan nahi genuena.

Kapitulu hau amaitzeko, euskarak aspaldidanik inguruan —eta etxean ere— dituen hizkuntzen bi kolonikuntza ikusiko ditugu. Kategoriatik gertakarietara igaroko gara, esandakoa bera ere hobekiago uler dadin. Nola burutu zuen erdarak Ameriketako hizkuntz kolonikuntza? Zein lanbide bete zuen frantsesak Aljerian?

Amerika kolonialetako politika linguistikoa

Richard Konezke izan da historia honetaz arduratu direnetako bat. Hari zor diogu Ameriketako politika linguistikoaren hildo nagusien deskribapena.²⁵¹ Jarraiki gakizkion.

XVI. mendearen hastapenetan, Reglá-k dioenaren arabera, Gaztelako Erresumak 7.000.000 bat arima zuen.²⁵² Ameriketako lurraldeek, ostera, 80.000.000, espainolek konkistatu zutenean. Hori ematen du Pierre Chaunu-k hurbilpen bezala.²⁵³ Garaiko Txina-ren biztanletzaren paretsukoa zuen Mundu Berriak.²⁵⁴ Gaztela eta Amerika, bi jendetza arras desporekatuak ziren, baina orduantxe topo egiten zuten Historiaren bidegurutzean. Zibilizazio distiratsuak bizi ziren México-Erdiamerikan eta Perú-n, eta kanpotik erronkan zetorkien beste zibilizazio arrotz bati erantzun behar izan zioten bapatean.

Ordura arte elkarren aditzerarik ere ez zuten kulturen arteko topaketa zen hura.

Nork nori erasoko zion? Nor izango zen zibilizatzaile? Nor zibilizatua? Galderak asko eta nahasiak ziren konkistaren lehenen urte haietan?

Nola jokatuko da kultur talde bakoitza bestearen aurrean? Zer egin behar

zuten konkistari guti haiek, indioen jendeteria haundi haren aitzinean, oso guti izan baitziren, izan ere, Gaztelatik Ameriketara igaro zirenak. Hala dio John Lynch-ek.²⁵⁵ Bestalde, Amerika ez zen dena gisa berekoa: tribu gizarteen ondoan, Estatuetan eratutako komunitate haundiak zeuden. Antiletako lehenengo harremanak eta geroko konkistak (México, Perú) oso bestelakoak izan ziren.

Zein ondorio ukan zuen kultur-trukaketak amerindiarren hizkuntz bizitzan?

Berehala ikusi zen, indiarren hizkuntzak ez ezagutzeak ezartzen zuen hesia. Harremanak nekagarriak ziren, zailak: inguru ere ezezaguna eta sarritan aurkakoa zenez, indioekiko komunikazioaren premia gorria sentitzen zuten konkistariak. Eta konkista aldia bukatuta, kolonikuntzaren gizarte berria moldatu zen heinetik, gomendarien eta gomendatuen arteko bizikidetzak ez zen samurra gertatzen.

Misiolariek oso bizi ulertu zuten zer-nolako eragozpena zen hizkuntzek ebanjeliogintzari ezartzen ziotena.

XVI. mendean, eta noizbehinka agertu ziren zalantza-malantzak gorabehera, Pierre Chaunu-k dioskunez, Elizak berriro aurkitu zuen *misio* eginkizuna. Mende beteko eliz nahasmenduen ondoren, misio eginkizun horren planteamoldetik bizi eta sutsu batetara bortxatu zuen Eliza Amerikaren Aurkikundeak. Dena birpentsatu beharrean zegoen. Misioaren berezko egitekoa ez zen inongo kulturaren eramaile izatea, nahiz eta Brasil-en eta Paraguay-en eta Californian geroago, horixe izan misioaren tentaldirik zirikagarrienetakoa. Izan ere, lekuak kulturak indargeak eta ahulak zirenean (eta halaxe gertatzen zen aipaturiko hiru lurralde hauetan), zergatik ez hel Europatik zetorrenari?

Fedearen deskulturatzea egin zenean (eta fedea bera onduta gertatu zen horrekin), kulturen aniztasuna idoro zuten. XVI. kristau mendeak protoantropologia sortu baldin bazuen, misio-janzki horri zor izan zion.²⁵⁶

Baina egintzetara igarotzean, ez da erraza gertatzen ebanjeliogintzaren eta zentzu bakarreko kultur-trukaketaren bereizketa.²⁵⁷

Misiolari eta historigile euskaldun batek, gasteiztar Jeronimo Mendieta-kok, ematen digu México-ko berri. Lehenen urteetako (1520-30) misiolariak bazuten oztoporik franko: *Del trabajo que pasaron estos padres por no saber la lengua de los indios, hasta que la aprendieron* du izenburutzat autore honen *Historia Eclesiástica Indiana* liburuko kapitulu batek.²⁵⁸ Lehenen otoitzak latinez irakatsi zituzten misiolariak²⁵⁹; sei hilabete behar izan ziren aztekar indioei berauen hizkuntzetan egoki samar (*hablar razonablemente*) mintzatzeko. Lehenengotako lan bat gramatikak sortu eta kristau Dotrina itzultzea izan zen. Hizkuntza berrietan egindako lehen predikuak, alde aurretik ikasbidetutako haurren bidez moldatu ziren.²⁶⁰

Horrela gertatu zen bi kulturen arteko hastapenetako harremana.

Zer ari ziren, bienbitartean, konkistariak eta kolonoak? Zein hizkuntz kidetasun sortuko zen hauen eta indiarren artean?

Amerikako kolonikuntzan ezin liteke esan konkistarien eta koloniatzaileen artean irizpide batasunik izan zenik. Koloni garaiko ia hiru mendeetan ez zen, gainera, politika berdinek izan. Koroearen ustetan, ebanjeliojintza indiarren hizkuntzez egin behar zen: oinharritzko irizpide hori era askotan agertzen zai-gu; esate batetarako, aldizka-aldizka, indiarrei erretoretzat elebidunak emateko gogoratzen zien Erregek Apezpikuei.²⁶¹ Baina behin eta berriz gauza bera agintzeak berak salatzen digu, agindutakoa oso nolabait betetzen zela, nonbait. Misiolarien —geroz eta ugariagoak berauek— zabarkeriak bazuen zerikusirik utzikeria horretan.

Baina nagikeriaz aparte, baziren bestelako arrazoinak ere: Errege Patronatuak ez zituen lehenaldiko misiolari haien irizpide berak, eta oso errazki nahas-ten ziren ebanjeliojintza eta erdalduntzea jendearen burutan. Hortik ere misio-larien ekintzari ez zetorkion garbitasun berririk.

Horretaz gainera, 1550eko lege batetan agertzen den eritzi bat ere tartean zebilen. Kolonikuntzari zegokion eritzi ideologikoa zen hau: esaten zenez, indiarren hizkuntzek ez zuten balio ebanjeliojintzarako:

Habiendo hecho particular examen sobre si aún en la más perfecta lengua de los Indios se pueden explicar bien, y con propiedad los Misterios de Nuestra Santa Fe Católica, se ha reconocido que no es posible sin cometer grandes disonancias e imperfecciones.²⁶²

Ezin horren kontra, erremediabiderik onena gaztelania irakastea zen. Lege horren arabera, indiarrentzako eskolagintza eratu behar da, gaztelania mende-ra dezaten eta kristau dotrina ikas. Indietako Legerian (*Recopilación* delakoan) horixe agintzen da:

Habiendo resuelto que convendrá introducir la (lengua) Castellana, ordenamos que a los Indios se les pongan Maestros.²⁶³

Misiolariez baliatu nahi da Estatua, erdararen zabalkunderako. 1636ko lege batetan nabarmenago ageri da maneaketa kolonialista horren gooa:

Rogamos y encargamos a los Arzobispos y Obispos, que provean y den orden en sus Diócesis, que los Curas y Doctrineros de Indios, usando de los medios más suaves, dispongan y encaminen, que a todos los Indios sea enseñada la lengua Española, y en ella la Doctrina Christiana.²⁶⁴

Izan ere, nola ez manea misio lana, kolonikuntzaren eginkizun politikoetan lagun zezan? Misioa eta zibilizazioa (== erdalduntzea) hain hurbilak izanik, ez zen samurra tentazio hau baztertzea.

Misiolariek seguraski, oro har, ez zuten hizkuntzen esannahi etno-kulturala balioztatu; nazionalitate balio beti ere bigarren mailakoa zen. Baina leialak izan zitzaizkion hizkuntzen egiteko pastoralari. Hizkuntzak ikasi, gramatikak eta hiztegiak argitara, katedra eta eskoletan irakatsi...²⁶⁵

Hori dena laguntza on bat izan zitekeen etorkizunean, kultura zaharrei bultzada bizgarri bat emateko eta askapen nazionala lortzeko ere.²⁶⁶

Baina legeria indiarantzaleena ere, misiolarien praxirik ideialistena, ez ziren komunitate indiarrek salbatzeko lain.

Konetzke-k aztergairik franko bildu du amerikar hizkuntzekin zer-nolako politikaz jokatu zen jakiteko.²⁶⁷ Historia haren barnean, 1596ko urtea mugarri bat da Amerikaren erdalduntzea nola egin zen jakiteko.

Ordurako ia mende bete egina zuen kolonikuntzak. Ez 1550eko lanbide anti-indigenistak, ezta 1580 inguruko lege irekiek iritsi zuten kolonikuntzak bere baitan duen helburu asimilazionista. Indiarrek ongi indiar jarraitzen zuten, baita hizkuntzaz ere. Haserako ebanjeliogintza indiarantzale hura moteldua zen, eta kolonikuntzaren abiada beretartzailea bizkortu premia sumatzen zen. Felipe II.ak plangintza bat eskatu zion Indietarako Kontseiluari, *para la educación de los indios, desde su niñez en la lengua castellana*.²⁶⁸ Samurtasunez nahiz gogorbidez, Erregek ez zuen utziko kolonikuntzaren helbururik.

Felipe II.aren kezkek ezagutuki, Indietako Kontseiluak irtenbide argi eta erabakia eskaini zion: Indiarren hizkuntzen gaitasunik ezan gogoan zela, *se ha deseado y procurado introducir la castellana como más común y capaz*.²⁶⁹ Kontseiluaren erantzunak proposamen oso gogorrak egiten zituen, Indietako lurraldeak eta Gaztelakoak erabat berdinduz: guztietan, gaztelania beharko zen mintzatu.

... dejen y olviden la propia (lengua)..., no solo con los niños, sino con los de todas edades... so graves penas principalmente contra los caciques... declarando por infame y que pierda el cacicazgo...

Egiten diren gogoetak gogoan ditugula, ezin pentsa politika hura irizpide jakin batzu gabe edo oharkabean jaiotzen zenik. Kontseiluak bazekien, jakin, zer nahi zuen.

Kontseiluaren eritziz, politika linguistiko egoki batek, amerindiarren hizkuntzen deuseztapena lortu behar zuen. Erromak Inperioa latindu zuen bezala, gaztelaniazko batasuna ezarri behar zien Ameriketako herriei Gaztelak. Bide horretatik bizkorragoa izango zen kultur beretartzea, eta hizkuntzak zerarako balioko zuen.²⁷⁰

para encaminarlos en las buenas costumbres y vida política con que es justo que vivan (...), para su edificación y para saberse regir y gobernar como hombres de razón.

Berehala ikus daitekeenez, *balio* kulturekiko aurreiritzi batzurekin jokatu nahi da, eta hizkuntzak ere ez dira aurreiritzi horietatik salbatzen. Indietako kulturak nahiz hizkuntzak patu bakar bat eduki dezakete etorkizunean, erdalduntzea.

En los círculos políticos de gobierno se reconocía también la significación política que tenía la unidad lingüística para la dominación hispánica en América.²⁷¹

Nazionalizazio gaztelauaren printzipio politikoa zen politikarentzat gidaririk onena, Indietako Kontseiluaren ustetan.

Solórzano legegizonak ere halatsu pentsatzen zuen, urte batzu geroago bere *Política Indiana* liburua idaztean:

hubiera sido fácil y conveniente haver obligado a todos los indios que iban entrando en la Corona de España a que aprendieran la lengua de ella, y que hoy aun será mucho más fácil y conveniente. (...). Y así en breve tiempo estuviera corriente entablado nuestro idioma o lenguaje, y se olvidara de suerte el suyo, que ya no supiéramos qual havia sido.²⁷²

Eskolen arduraduna Eliza zen. Kolonikuntzaren beretartzea bete zedin, eragozpen haundiak zituen garaiko eskolagintza eskasak: Amerikako geografiaren luze-zabalak, biztanletzaren barreiakuntzak eta misio lanak berak ere (nahiko indigenista baitzen) porrotarazi zuten Kontseiluaren aurreplangintza. Jendetza izugarri hura alfabetatzeko lain eskola eta maisu falta zen. Bestalde, *bertakotarrek, komunitate etniko guztiek bezala, gogor eusten zioten beren hizkuntzari*, dio Konetzke-k. Kolonikuntzaren eta gogorbidezko kolonikuntzarenak ere— oinharriak, ezarrita daude XVIII. mendearen hastapenetik. Misioen bitartez egiztatu nahi zen zeharbidezko kolonikuntza pottegina zen; baina, garai berri baten aldarateaz, nork zekien zer egin zitekeen? Ez ote zen teorietatik egintzetara pasako?

Giro-aldarte berri hori XVIII. mendean sortu zen, Borbondarren zentralismoaz. Lehenik metropolian, eta Ameriketako erreforma politikoan gero. Intendentziak orduan instituzioztatu ziren. Hizkuntzen politikari ere komeni zen begirada bat ematea. *Criollo*-ek barne-egitura bilduago bat ematen zioten Ameriketara XVIII. mendeko gizarteari. Bazegoen XVI. mendetik alde ederrik. Gutiengo espainoldu bikaina zen *criollo*-en gizartea. Gaztelaniaren aldeko politika bortitz bat pozik hartuko zuen gizarte hark.

Hauxe zen, beraz, aukerako mementoa.

El despotismo ilustrado proclamó por primera vez y sin reservas la asimilación lingüística de los pueblos como el derecho soberano de los españoles y consecuencia natural de la conquista y colonización hispánicas. Se propuso, además llevar a la práctica esa asimilación, considerada como una necesidad política. La formación de un cuerpo de súbditos lingüísticamente homogéneo²⁷³ aparecía como medio para la creación de un estado nacional unitario. Se concebía la centralización bajo la forma de hispanización del imperio americano. La misma debía influir paulatinamente, y de manera general, para poner a un lado las enormes disparidades en las condiciones de vida, y, en particular, para encuadrar más cabalmente a los indios, desde el punto de vista económico y cultural, en la comunidad política. La integración de las poblaciones aborígenes, hasta entonces aisladas, había de constituir una medida preventiva contra amenazantes rebeliones.²⁷⁴

Ez zegoen, ba, Ameriketarako aniztasun linguistikorik.

Aldaketarako ekina México-ko Artzapezpikuarengandik etorri zen, geroko Lorenzana Kardinalarengandik.²⁷⁵ Erregeri idatzi zion, Indietako erdalgintza eskasa salatuz. Indietako kulturartekotasunak apaizeriarengan ukan zuen eragina gogoratzen dio: apaizeria xumea indigenatu egin da, erdiko eta goreneko apaizeriek espainolak dirauten bitartean. Lorenzana bigarren taldearen alde agertzen da, eta behekoen kontra, arazo honetan: *párrocos y ministros (que) hacen alarde de estar cada día más expeditos en los idiomas*, direlako horien aurka dago Artzapezpikua.²⁷⁶ Apezeriaren barnean, gizarte borroka bat ispilatzen du hizkuntzak, eta, bestalde, aurkako interesen harma ere bada. Lorenzana-ren arabera, klero xumearen interesak, tokian tokiko hizkuntzen superbizitzaren alde izango lirateke: herriarengan ditu apezeria apal horrek bere erroak, eta maite zuen herri horrek bere jatorrizko mintzaira. Jatekoa ematen zionak berak, ematen zion hizkuntza ere beheko apezeriari.

Europatik zetorren kleroa, edota *criollo* espainoldua gizarte talde menperatzailekoa zen, eta guti asko indigenatu zirenen aurrez aurre aurkitzen zen. Hain zuzen, indigenatutako gizarte mueta horretxek salatzen du espainolgintzaren porrota; ordura arteko lanbideak ez ziren aski izan Amerikako gizarte osoari erdara ezartzeko.

Lorenzana-k banan-banan ematen ditu egoera horren arrazoinak; lehenik egoeraren beraren datuak emanez:

Pasados más de dos siglos y medio se mantienen en lo más descubierto y civilizado, como es en México y Puebla, muchos y diferentes idiomas, en que los indios están encerrados, rehusando aprender el castellano.²⁷⁷

Egoera linguistiko hori oso aldakaitza da gainera, herriak gorde egin nahi baitu berezko hizkuntza: ez dago aldaketarako borondaterik herri xumearengan, ez du horretarako bortxatua izan nahi. Hizkuntz aniztasunaren arrazoin bat —Lorenzana-k dioenez— borondate hori da:

no porque los naturales no entiendan el castellano, sino porque no quieren hablarlo. (...). Parece que cada día más se indisponen los ánimos.

Herria kexu da hartu ohi diren legezko neurri batzuren kontra. Horregatik, behinbetirako erabaki batzu hartu beharko lirateke, egoeraren zuzterretara joaz, gaitzak bere iturriak baititu: herrietan eskolarik eza, indioen jarkikortasuna, funtzionarientzako itzultzaileak jartzeko ohitura, apaiz elebidunei lehenentasuna ematea, indiarrei predikuak beren hizkuntzetan egitea, europar apaizak baztertzea... Aje hauk sendatzeko politika berri batetarako zutabeak finkatu nahi ditu Lorenzanak:

Apaiz, erretore eta benefiziatuak beren balio eta merituegatik aukeratu behar dira, hizkuntzak dakitzan ala ez begiratu gabe; biztanletza erdal eskolartu behar da; Apezpikuei eta agintari zibil guztiei, Indietako erreinuak erdal duntzeko duten betekizuna gogoratu behar zaie. Plangintza honetarako arrazoinak honela laburtzen ditu Artzapezpikuak:

Es cierto que el pastor debe entender la voz de sus ovejas (...); pero esta razón en nada convence, porque los obispos son los primeros pastores (...), y nunca han pensado mis predecesores ni yo en colocar a los que los (idiomas) saben, porque ninguna utilidad resultaría de ellos y acaso muchos perjuicios.²⁷⁸

Eta apaiz elebakardunen alde idazten du hurrena: hainbat hizkuntza indiar dagoela, herriak erdalduntzea da bide egoki bakarra. Horregatik ere, goikasketak egin dituzten apez elebakardunak zapuzterik ez dago. “Konkistaren lehenen garai haietan indiarrek erdalduntzen ahalegin guztiak eman izan balira, mende erdi bat aski izango zatekeen helburua lortzeko”. Bestalde, predikuetan irakaskuntza garbirik gordetzeko segurutasun bat da erdalduntzea.

Artzapezpikuaren ustez, bada erdalduntzearen kontrako aurreiritzirik, eta horiei ere erantzun nahi die.

Apezzeria apalak badaki hizkuntzen jakiteak goi-apezeriaren lehiaketatik defendatzen duela bera. Indiarrek, ostera, hobekiago babesten dira beren hizkuntzetan, zurien aurka, eta beren berena bezala sentitzen dute hura, horregatik.

Gaztelatik begiratzen zuen Artzapezpiku harentzat, halako hondamendi hura berehala konpontzekoa zen. Horretarako legeak berriztatu eta egintzetara eraman behar ziren; lehendik emandako legeek, Artzapezpikuaren eritziz, inperio batu bat nahi zuten; horregatik, dio berak, gaztelania zabaldu beharrekoa da:

se debe extender y hacer único y universal en los mismos dominios, por ser el propio de los monarcas y conquistadores, para facilitar la administración y pasto espiritual a los naturales y que estos puedan ser entendidos de los superiores, tomen amor a la nación conquistadora, destierren la idolatría, se civilicen para el trato y el comercio.²⁷⁹

Egia da, “tomen amor a la nación conquistadora” hori oso arrazoin bitxia gertatzen dela; baina jakinduria historikoz betetakoa dela ezin uka, kolonikuntzaren kondairari begiratzen baldin bazaio, delako *amodioa* iruzur hutsa izanarren. Inoiz gutitan, laburtu dira hain poliki kolonikuntzaren hizkuntz helburuak.

1596an bezala, orain ere erizpide ezberdinak agertu ziren México-tik bidalitako txosten honen aurrean.

Alde batetik —eta betidanik Elizak defendatutako politika indiarzalea ahantziz— Artzapezpikua eta Erregeren aitorlea zeuden; bestetik, berriz, Indietako Kontseiluak mantxoago jokatu nahi zuen, gaztelania irakatsiz bai, baina erdal pastorgintzarik ezarri gabe halebegia. Beharbada, politikoez (eta berauen artean México-ko Erregeordekoak berak) hobekiago ikusten zituzten gogorbidetako politikaren arriskuak. Artzapezpikuaren kontra zeuden, beraz.²⁸⁰

Denak zetozen bat, luzarora kolonikuntzari eman behar zitzaizkion helburuetan. Zertan bereizten ziren, ba? Azken helburu horietara iristeko bideak hautatzean.

Europatik iritsi berria zen Artzapezpikuak berrogeitahamar urtetarako plangintza onhartu egin zuen (R. C. 10 —marzo— 1770). Ameriketako koloni historian, politika linguístikoan inoiz emandako legerik gogorrena zen hura; gogorkeriaz jokatu nahi zuen, itxurarik gabeko kolonialismo baten alde. Indietako agintari guztiei zuzendua zen (Erregeordeko, Lehendakari, Gobernari, Epailerei; Artzapezpiku, Gotzain, Kabilo, Erlijosoen Nagusi, Eliz-juezei), bakoitzak zeukan aginte eremuan betearaz zezan:

cada uno en la parte que respectivamente le tocara, guarden, cumplan y ejecuten y hagan guardar, cumplir y ejecutar puntual y efectivamente.

Erregek, Artzapezpikuaren erizpideak osorik birresten zituen. Legearen egitekoak horrelaxe ematen ziren Karlos III.aren Dekretuan:

Se extingan los diferentes idiomas de que se usa en los mismos dominios, y sólo se hable el castellano, como está mandado por repetidas leyes, Reales cédulas y órdenes expedidas en el asunto.²⁸¹

Legeak ez zuen ilunbistarik, zirti-zartako legea zen. Puntuz puntu (*puntualmente* esaten zen) betearaztea zen Erregearen borondatea. Baina

La razón de Estado absolutista no logró imponer la unidad idiomática en América y ni siquiera inducir a la población aborigen al bilingüismo.²⁸²

Hala ere, kolonikuntzak ez zuen alfer lanik egin: Ameriketako lurien gaztelania nagusitu zen gerorako. Independentziarekin ordua jotzean, neokolonikuntzaren txanda hasten da, eta jatorrizko indiarrek ez dute zereginik politika berrian (edo, gure alor honetan, zaharren luzapena den une berrian). Gaztelania izanen zen Amerika berriko gizarte menperatzailearen tresna: klase menperatzaileak bere hizkuntza menperatzailea ezarri zuen (koloni garaian bezalaxe, eta areago). Gaztelaniari aitortuko zitzaizkion kulturaren errespetagarritasuna, eskola modernoaren laguntza eta komunikabideen zabalkunde tresnak. Ofizialdu diren hizkuntzen etorkizuna bera ere hala-holakoa da Ameriketako, kitxuarena Perú-n, eta guaraniarena Paraguay-en.

Hispanoamerika askeak, kolonikuntzaren helburu linguístikoak segurtatu baizik ez ditu egin. Amerika gaztelaniaz mintzatuko da, erdaldunak baitira botere ekonomikoa, politikoa eta linguístikoa beren eskuetan dituztenak.

Hizkuntza politika Algerian

Algeriaren Haro Modernoko historia atzerritarren agintepean egin zen. Kanpotarrek agindu zuten Algerian.

XVI. mendean espainolak lekutzen dira Algeriako kostaldean. Badituzte han indar-hiriak: Orán, Bugia, etab. Indar europar eta kristau hauetatik ihesi, algerianoek beste nonbait bilatzen dute aterpea: kortsariei deitzen diete, eta Istanbul-en izenean hartzen dute hauek agintea. Turkoen Inperioari guti-asko

men eginez, anarkiarik aski barnean dela, XIX. mendera arte Algeria jenizaro turkoen agintepean biziko da. Haro Moderno osoan mendebaleko Mediterraneon egingo dute beren itsaslapur lana Algeriako kortsariak, hain zuzen lurralde hau baita itsaslapurreta horren babeskina. Viena-ko Kongresuak egoera hau moztea erabakitzen du; baina erabaki hori ez da berehala egintzetara eramango.

1830era arte, gauzek beren hartan iraun zuten. Urte horretan *dey*-aren eta Frantziako kontsularen artean eztabaida bat jaiotzen da, eta, diplomazi legeak hautsita, Algeriaren konkistari ekiten zaio. Urte hartatik, berriz burujabetasuna eskuratu arte, 132 urte igaro ziren: kolonikuntzaren haroa da hori.

Algeriaren kolonialdia, Hispanoamerikarena baino laburragoa eta “modernoagoa” da. Amerikako kolonietan baino espreskiago eta zehazkiago egiten da plangintza; kolonialismo historiaren beranduagoko epe batetan kokatzen da Algeriakoa. Hizkuntzari gagozkiola, beretarpideak huts egiten du, kontzientzia nazional arabiar bat medio dela eta beronek Estatua eskutaratzen duenean. Egia da, dirudienez, kolonikuntzaren hutsegitea, frakaso, ez dela oraindik, 1962an, erabat agerian ipini, baina, egia da nonbait, Estatu berriak geldiarazi duela hizkuntz kolonikuntzaren prozesua. Independentziaren urtean, Algeriako 600.000 ikasletatik ia denek ez zekiten apenas araberik idazten; frantsesez mintzatzen ziren kasik guztiak. Kolonikuntzak egoera horretaraino eramanezuen Algeria, eskolagintzaren eta *mass media* direlako bidez. Algeriako iraultza sozial eta nazionalak, koloni munduko oinharri kulturalak irauli egin ditu. “Ezin liteke erabat algeriarra izan, arabez mintzatzen jakin gabe” esan du orain guti Algeriako Ministergo bateko funtzionari batek.²⁸³

Geografiaz eta gizartez kontraesanez betetako lurralde batetan, Algeriako koloni historiak kolonikuntza bizi eta plandua ukan du.²⁸⁴ Hispanoamerikakoa baino askoz pentsatuagoa.

Prévost-Paradol (1829-1870) kazetariaren iragarpen eta profeziak benetan autopiak gertatu ziren: harenustez, 15/20 milioi lagun ukan behar zituen berehalako batean Algeriak. 1850ean, ehun mila europarretatik gora ditu. Gizarte eta nazio egoera berri bat sortu da:

Las leyes de naturalización para los extranjeros dan como resultado la formación de una verdadera nacionalidad argelina, hermana de la francesa, pero consciente de sus intereses peculiares, dio Robert Schnerb.²⁸⁵

Europarrak hirietan biltzen dira. Tokiko judeguak laster europartzen dira. Arabiarrok, berriz, 1876ko sukar-ustelaren izurritea gainditu ondoren, biztanleketa berri batetara doaz.

Urtea	Biztanleak
1850	2.500.000
1881	3.000.000
1901	4.000.000

Gaixotasunik franko jasan behar du biztanletza horrek, baina oztopo guztien kontra gora doa Algeriako populazioa.

Kolonikuntzak bere lanari ekiten dio. Irakaskuntza eta hezkuntza, funtsean erlijiozkoak dira arabiarren artean: *habus* zirelakoan konfiskapenez hezkuntza hori hondatzeko arriskutan jartzen da. XX. mendean, askapen gerrateen aurretixean, Algeriako bi komunitateak geroz eta gehiago urruntzen dira elkarrengandik: Iparrafrika osoak (Tunisiak, Algeriak, Marokkok) 1.600.000 bizilagun ditu, jatorriz europarrak, eta 21.500.000 arabiar. 1936tik 1946ra, Algeriako biztanletza musulmana %38 hazi da. Europarrak %11 bakarrik dira, eta ia denak hiritarrak (%80 bat hirietan).

Lurren partiketa oso ezberdina da: 25.000 nekazari europarrek 2.722.000 hektarea lantzen dituzte; baina 532.000 laborari arabiarrentzat 7.700.000 hektarea gelditzen dira bakarrik. Etorkizuneko eskakizun abertzale eta sozialetarako oinharriak ongi tinkaturik daude.

Bi gizarte kontrako daude elkarren ondoan. Kolonikuntzak lortu ote zuen, gero, nazio algeriar bakar bat?

Planteábase siempre el problema de saber si Argelia debía ser considerada o no por Francia como una simple prolongación de su territorio. A los argelinos de origen francés y a los naturalizados, como franceses que eran, no se les podían discutir los derechos de ciudadanía francesa. Pero... ¿y los musulmanes? Y, por otra parte, los argelinos de origen francés, ¿aceptarían que sus asuntos fuesen dirigidos desde París? La historia del régimen político y administrativo de Argelia traduce la lucha entre tendencias divergentes sin que en un solo momento llegue a darse el caso del triunfo decisivo de alguna de ellas sobre las demás. Hay un abismo, desde luego, entre el “reino árabe” y el sistema llamado de uniones, entre la autonomía y la asimilación; pero ni la autonomía fue jamás un *self government* ni la asimilación afectó nunca a las multitudes musulmanas.²⁸⁶

Bai, noski, jendeteria musulmana alde batetara geratzen zen; baina kolonikuntzak —beti talde musulman zuzendari minoritarioetan— lortu ditu garrantziko jomuga batzu: kultur eta hizkuntz beretarkuntzan, esate batetarako.

Zein bidetatik ekin zion Frantziak Algeriaren kolonikuntzari?

Kolonikuntza honen historian bi tresna aipatu behar dira hasera-haseratik: eskolak eta gizarte-komunikabideak. Hauen zeregina berebizikoa gertatu zen Algerian, hizkuntza arabeari koloni *status* bat ezartzeko. Yvonne Turin-ek egin du alor honen kondaira, eta Calvet-ek laburtu.²⁸⁷ Kolonikuntzaren lehenen urteetatik, hizkuntz arazoak lekurik nabarmenena zuen metropoliatik etorritako irakasleriaren eta hezkuntzako gidarien artean. 1831tik bertatik inkesta ofizial bat egiten zaie irakas-kolonikuntzaz arduratu behar dutenei: nola burutuko da kolonia berrirako plangintzarik egokiena?

Ofizialki galdetzen da zer egin litekeen koloniaren eremuan mintzatzen diren hizkuntzekin. Bada erantzun bitxirik.

Esate batetarako, M. Paigné-k garbiki aitortzen du ez duela ezagutzen Algeriako egoera, baina erreparo haundirik gabe ematen du eritzia: *erabateko premia gorririk ez bada behintzat, ez dut ikusten zergatik aldatu beharko dugun irakas-sistema frantsesa itsas-haraindira eramatean*. Hurrengo urtean Rivogo-ko Dukeak erizpide hau ematen du (merezi du oso-osorik gordetzeak):

Lurralde hartan gure nagusitasuna irmotzeko biderik eraginkorrena bezala ikusten dut irakaskuntzaren eta gure hizkuntzaren zabalkundea... Erdietsi behar dugun egiazko miraria, arabea frantsesaz ordeztatzea da...

Koloni errejimena finkatu da, eta bere egiteko "zibilizatzailea" betez hasi behar du.

Zalantza eta eztabaiden ondorean, Genty de Bussy intendente zibilaren aurreplagintza onhartzten du Parisek. Bi urte bakarrik dira Frantziaren soldaduak Algerian agertu zirela. 1833ko ekainean irekitzen da *elkar-irakaskuntzaren* lehen eskola. Eskola kolonialaren molde bat da, eta gizatiar kutsu bat eman nahi zaio. Humanista izan behar omen du eskola horrek. Asmakizun berriak ez du harrera onik jatorrizko algeriarren artean; laster irabazten ditu bertakoen gorroto eta ezinikusia.

Hastapenetako arrakasta kaskarraren ondoren, ikasleriak piper egiten du, frantsesek berek ez baitzuten arabe-ikastaldietara etorri nahi.

Hamar urteren buruan, ikusi da ongi, bere humanismo eta guzti, eskola modu hark ez duela etorkizunik. Ikasle iheskariak bildu eta eskolaratu beharra dago. Kolonikuntza emankor bat nahi bada, premiazkoa da lehenik inbertsioren bat egitea ere. Koloni administrazioak Mme. Allix-en proposamen bat egiten du: ikasleriari zergatik ez eman dohan jaten, eta, areago ere, diru-sari bat seme-alabak eskolara bidaltzen dituzten familiei. Horrela *isilaraziko ditut haien errenkura guztiak*, dio Mme. Allix-ek.

Parisen, buruzagien semeentzat eskola berezi bat sortu zen. Hara bildu behar ziren, gerora kolonian bertakotarren buru izatekoak. Baina ongi eskas joan ziren ikasleak.

Hogei urtetako eskarmentu eta zalantzek zera erakutsi zuten: lehenik, kolonikuntzak ez zuela kultura arabea haintzakotzat ere hartu nahi eta, bigarren, frantsesak izan behar zuela irakaskuntzako hizkuntza. Bestalde, Gerra eta Irakaskuntz Ministergoen arteko hauzia oso bitxiki bukatu zen: Algeriako eskola-gintza barnean, eskuera eta kompetentzia bitan banatzen zen. Judeguen eta europarren eskoletan Irakaskuntz Ministergoak ukanen zuen eskua; eskola arabeetan, ostera, Gerra Ministergoak izango zuen agintea. Beraz, eskola arabiarrak arazo politiko-militartzat hartzen dira (D. 2-juillet-1848). Erabaki politiko hau 1850ean osotzen da beste bi dekretuz: Gerra Ministergoak zainduko ditu kolonikuntzak sortutako eskola arabe-frantsesak; Gobernari Orokorrari dagozkio lehendik datozen lehenengo eta bigarren mailako eskola musulmanak. Kolonikuntzaren aurretik sortutakoak ere kontrolpean jartzen dira. 1850ean egiten da hogei urtetako esperientziaren etsamina, eta europarren eta bertako jatorrizkoen berezkuntza egitea erabakitzen da, eskola munduan.

Frakasatu da, bai, biztanletza ikastola arabe-frantsesetan eskolatu nahi horretan; baina metropoliak nahi duen legekontrolpean ezartzen dira eskola koranikoak.

Burubide “zentsuzkoago” batez jokatu nahi da 1850etik aurrera eta helburu politikoak hobekiago neurtzen dira: eskola frantsesak sortzea bizkortu egingo da, eta eskola tradizionalaren (koranikoaren) frantseskuntza bultzatuko. Kolonikuntzaren tresneria nahiko ahula agertzen zaigu oraindik Algerian; ezin ditu bere helburuak berehala iritsi. Behin-behingo, ez du bizkorregi lanegin nahi. 1854ean Camou jeneralak hau idazten du, eskolagintza kolonialista zuzenetsi nahiz.²⁸⁸

Gure interesen eta geure politikaren probetxutan eskolagintza orohartzaile bat zuzendu eta gainbegiratzeko ahalpiderik dugunez...

Motelaldi taktiko honen ondoren, eta kolonikuntzaren sistema indar ledinean, berriro ere posible litzateke helburu kultural eta linguistiko garbietara itzultzea. Hau da, *hizkuntzen gizarte-eraketa kolonialista* bat antolatzea.

Hizkuntzei eginkizun ezberdinak izendatzen zaizkie. Mostefa Lacherat-ek honela deskribatzen du:

Herriaren baitan, frantsesa *hemen beheko mintzairatzat* ematen da; arabea dago aurrez aurre, *beste bizitzarako ispirituzko irabazien hizkuntza bezala*.

Eguneroko bizitza arrunta frantsesez egiten da, hizkuntza menperatzailez, zabalduena ez bada ere. Mezkitan barnean bakarrik erabiltzen da ofizialki arabea. Egitekoen banakuntza hau propioki koloniala da; horrelaxe egiten da arabearen ospe onaren jorraketa. Modernoa, bizia, dinamikoa denak frantsesez hitzegiten du; politikaren, negozioen, zientziaren eta ogibide jantzien hizkuntza, frantsesa da.

Kontzientziapen nazional bortitz batek bakarrik salba lezake holakoetan hizkuntza. Hauxe izanen litzateke 130 urtetan Algeriako kolonikuntzak halako atarramendu eskasa ateraiaren explikabidea: “Estatuaren ekingailuen laguntza bere alde zuela, eta horregatixe kolonikuntza hori benetako alferraria eta kulturen makina desagilea izanik ere, hizkuntza frantsesa ez zen benetan nagusitu Algerian, 130 urtetan.”²⁸⁹

Horik horrela, beti ere eboluzio osoa frantsesaren alde bilakatu zen. Thebault-ek, 1959an, independentziaren bezpera-bezperatan, beraz, hau idatzi zuen, ondoko historiaren irrigarri:²⁹⁰

Algeriaren frantseskuntza oso aitzinaturik dago Kabilian eta Tel-eko lurraldeetan. Gertaera hau herrialde honen etorkizuneko garrantzikoena bezala agertzen zaigu. Herri hauen benetako beharritzei egokitua dago hori, ez beti noski herri horien sentipenei, baina bai beraien hobekiago nahiri, izan ere gizarte moderno batetan dagokien tokirako prestatzen ari baitira.

Gaurreguneko analfabetismoak erakusten digu kolonikuntzaren eskolak Algerian nola lan egin zuen. 1969an, biztanleetatik %81,5 zen arabe-hiztuna, baina %5,5 bakarrik zen arabez alfabetatua. Frantsesari dagokionez, ostera, arruntki mintzatzen direnak baino hogeitaz gehiago dira idazten dakitenak: biztanleetatik %0,4 da frantses-elebakarduna, baina %8,9 da frantsez-idaztuna. Egoera honi soziologia linguistikotik begiraturaz hau esan liteke oker haundirik gabe: biztanletza arabeduna *analfabetatua* edota *kanpo*-alfabetatua izan da, eta bienbitartean frantsesduna *hiper*-alfabetatua.

Algeriako Estatu berriak, egoera sozialari eta historiari errespeto haundia-
go dielarik, arabez alfabetatu nahi du.

1962an ezartzen da, teorikoki bada ere, eskola guztietan arabearen zortzi orduko irakaskuntza. Lehenengo hartan maisuen eta irakasleen ezina latza da. Arabeduntzea ezarian-ezarian bete beharko da osorik. 1967az geroztik arabez ematen da lehenen irakaskuntza; 1971n lortzen da beste hainbeste bigarren mailakoan. Orainsu hasten dira Unibertsitatea arabeduntzen. Administrazioa parte on batetan arabedundu da, eta funtzionariak ikastaro berezi batzutan dabilta orain. Irrati eta telebistetan saioaldi gehienak dagoeneko arabez ematen dira.

Kolonikuntzaren printzipioen kontrakoez, plangintza alderantziz eraman-
nez, orduan egindako bidea kontraegiten ari dira Algerian.

1 ZATIAREN BIBLIOGRAFIA ETA OHARRAK

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, AMADO. *Castellano, español, idioma nacional*, Ed. Losada, Buenos Aires, 1968⁴.
- AZURMENDI, JOXE. *Hizkuntza, etnia eta marxismoa*, Euskal Elkargoa, Bayona, 1971.
- BARANDIARAN, J. M. *El hombre primitivo en el País Vasco*, Donostia, 1934.
Mitología Vasca, en *Obras completas I*, Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1972.
Rasgos de la mentalidad popular vasca, en *Primera Semana de Antropología Vasca*, Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.
- BATAILLON, MARCEL. *Erasmo y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*. FCE, México, 1966, 2. arg.
- BAYLE, CONSTANTINO. *España y la educación popular en América*, Inst. Pedagógico FAE, Madrid, 1934.
- BEALS, A. L. - HOIJER, H. *An Introduction to Anthropology*, The Mac-Millan Company, New York, 1966. (Gaztelaniaz Aguilar argit.)
- BEMBO, PRIETO. *Opere in volgare*, Ed. Sansoni, Firenze, 1961. A cura di Mario Marti.
- BENEDICT, R. *Patterns of Culture*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1968¹⁰.
- BENVENISTE, E. *Problemes de linguistique générale* (Bi liburuki), Ed. Gallimard, Paris, 1974.
- BRUNOT, FERDINAND. *Histoire de la langue française des origines à 1900*, A. Colin, Paris, 1905-s.
- CALVET, LOUIS-JEAN. *Le colonialisme linguistique en France*, in *Temps Modernes*, n. 324-326, août-septembre 1973, 72-89.
Linguistique et colonialisme. Petit traité de glottophagia, Payot, Paris, 1974.
- CAMBRIDGE UNIVERSITY. *Historia del Mundo Moderno*, Sopena, Barcelona, 1970. (Original: *The New Cambridge Modern History*)
- CASSIRER, E. *An Essay of Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, Yale University Press, New Haven, 1956.
- CASTRO, AMERICO. *La realidad histórica de España*. México, 1954, 2. Arg.
- CERTEAU, JULIA, REVEL. *Une politique de la langue. La Révolution Française et les patois*, Gallimard, Paris, 1975.
- COHEN, M. *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956.
- CHAUNU, PIERRE. *Conquista y explotación de los nuevos mundos*, Ed. Labor, Barcelona, 1973. (Orig.: *Conquête et exploitation des nouveaux mondes*)
La expansión europea (siglos XIII al XV), Ed. Labor, Barcelona, 1972. (Orig.: *L'expansion européenne du XIII au XV siècle*)
- CHAURAND, JACQUES. *Histoire de la Langue Française*, Presses Universitaires, Paris, 1972².
- CHOMSKY, NOAM. *El lenguaje y el entendimiento*, Ed. Seix Barral, Barcelona, 1973.
- DU BELLAY, JOAQUIM. *Deffence et Illustration de la langue francoyse*, 1549.
- ELIOT, T. S. *Notes toward the Definition of Culture*, Ed. Faber, London, 1967.
- ELLWOOD, Ch. A. *Culture in Dictionary of Sociology* (Dir. por H. P. Fairchild)m 1944.
- ERVIN, S. M. *Language and Thought in Horizons of Anthropology*. Ed. por Sol Tax, George and Unwin Ltd, London, 1965, orr. 81-91.
- FAYE, JEAN-PIERRE. *Los lenguajes totalitarios*. Taurus Madrid, 1974.
- GEERTZ, C. *The Transition to Humanity in Horizons of Anthropology today* (Sol Tax-ek arg.), George and Unwin Ltd., London, 1965, orr. 37-48.
- GUIRAUD, PIERRE. *La sémantique*, Presses Universitaires de France Que sais-je?, Paris, 1964.
La sémiologie, Presses Universitaires de France Que sais-je?, Paris, 1973.
Patois et dialectes français, Presses Universitaires de France, Paris, 1971².
- HALLOWELL, A. I. *Culture, Personality and Society en Anthropology today* (Sol Tax-ek argit.), The University of Chicago Press, Chicago and London, 1970 (1 argit., 1962), orr. 351-374.
- HYMES, H. *A Prospective for Linguistic Anthropology in Horizons of Anthropology* (Sol Tax-ek arg.), George and Unwin Ltd., London, 1965, orr. 92-107.

- IZTUETA, PAULO - APALATEGI, JOKIN. *Marxismoa eta nazional arazoa Euskal Herrian*, Irati, Baiona, 1974.
- JAKOBSON, R. *Essais de linguistique générale. Rapports Internes et externes du langage*, Ed. du Minuit, Paris, 1973.
- JESPERSEN, O. *Language, Its nature, development and origin*, George Allen and Unwin, London, 1969¹⁴.
- JOHNSON, H. M. *Concepto de cultura*.
- KAUTSKY, K. *Problemas Nacionales* (errusiera), S. Petersburgo, 1918.
- KLUCKHOHN, C. *Mirror and Man*, New York, 1949.
- KLUCKHOHN, C. KELLY, W. *The concept of Culture in The Science of Man in the World Crisis* (Dir. por R. Linton), Columbia University Press, New York, 1945.
- KLUCKHOHN, C. - LEIGHTON, D. *The Navaho*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1946.
- KONETZKE, RICHARD. *América Latina. II. La época colonial*, siglo XXI arg., Madrid, 1971.
Colección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica. 1493-1810, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1953-1962.
Die Bedeutung der Sprachenfrage in der spanischen Kolonisation Amerikas, in *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, 1 liburukia, 1964, 72-116 (= JGSWGL).
- KROEBER, A. L. *Anthropology: Cultural Patterns and Process*, Harcourt Brace and World, New York, 1963.
- KROEBER, A. L. - KLUCKHOHN, C. *Culture: A critical Review of Concepts and Definitions*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1952.
- LANDAR, H. *Language and Culture*, Oxford University Press, 1966.
- LANDMANN, M. *Der Mensch als Schöpfer und Geschöpf der Kultur*, Ernst Reinhardt Verlag, München, 1961.
- LAPESA, RAFAEL. *Historia de la lengua española*, Escelicer, Madrid, 1959⁵.
- LAPEYRE, HENRI. *Las monarquías europeas del siglo XVI. Las relaciones internacionales*, Ed. Labor, Barcelona, 1969. Original: *Les monarchies européennes du XVI siècle*.
- LARRESORO. *Hizkuntza eta Pentsakera*, Etor, Bilbao, 1972.
- LEFEBVRE, HENRI. *Le langage et la société*, Gallimard, Paris, 1966.
- LEVI-STRAUSS, C. *Anthropologie Structurale*, Plon, Paris, 1958.
- LINTON, R. *De l'homme* (Orig.: *The Study of Man: An Introduction* Appeton-Century-Crofts. New York, 1936).
- LUZBETAK, W. *Un solo Vangelo nelle diverse Chiese*, Elle Di Ci, Torino, S. A.
- MALINOWSKI, B. *A Scientific Theory of Culture and other Essays*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1944.
- MALMBERG, BERTIL. *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas generales de la lingüística*, Ed. Istmo, Madrid, 1966.
Les nouvelles tendances de la linguistique, Presses Universitaires de France, Paris, 1972.
- MARAVALL, JOSE ANTONIO. *Carlos V y el pensamiento político del Renacimiento*. Madrid, 1960
El concepto de España en la Edad Media, Madrid, 1954.
- MARTINET, ANDRE. *Elementos de lingüística general*, Arg. Gredos, Madrid, 1972.
El lenguaje desde el punto de vista funcional, Arg. Gredos, Madrid, 1971.
- MAURO, FEDERICO. *La expansión europea (1600-1870)*, Ed. Labor, Barcelona, 1968 (Orig.: *L'expansion européenne*).
- MAUSS, M. *Oeuvres* (3 liburuki), Ed. de Minuit, Paris, 1969.
- MEAD, M. *La responsabilidad. Enfoque general*, Paidós, Buenos Aires, 1966.
- MEMMI, ALBERT. *Kolonizatuaren ezagugarria*. Jakin, Aránzazu-Oñate, 1974 (Orig.: *Portrait du colonise*).
- MENDIETA, JERONIMO DE. *Historia Eclesiástica Indiana*, Ed. Atlas, Madrid, 1973 (B. A. E., lib. 260-261).

- MENENDEZ PIDAL, RAMON. *Los españoles en la Historia*, Espasa-Calpe, Madrid, 1971.
- MERCADER Y RIBA, JOAN. *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968.
- MERCADER RIBA, JUAN. *La ordenación de Cataluña por Felipe V. La Nueva Planta*, in *Hispania*, Zenb. XLIII, 257-366.
- MICHELENA, LUIS. *Las lenguas y la política*, in *Boletín Informativo de la Fundación March*. 1973, n. 17, 161-173.
- MICHELENA, LUIS. *Zenbait hitzaldi*, Etor, Bilbo, 1972.
- MORALES PADRON, FRANCISCO. *Historia de América*, Espasa-Calpe, Madrid, 1962.
- MOUSNIER, ROLAND. *Los siglos XVI y XVII. El progreso de la civilización europea y la decadencia de Oriente (1492-1715)*. Arg. Destino, Madrid, 1967³.
- NEBRIJA, ANTONIO DE. *Gramática castellana*, Junta del Centenario, Madrid, 1946.
- NYNYOLES, RAFAEL, LL. *Idioma y poder social*, Tecnos, Madrid, 1972.
- ODUN, H. W. *Understanding Society*, New York, 1945.
- OLIVEIRA DE FERNAO. *Grammatica da lingoagem portuguesa* Edição de J. Fernández, Lisboa, 1933.
- OPPLER, M. E. *Cultural and Organic Conception in Contemporary World History en American Anthropologist*, Lib. 46, zenb. 4.
- PALSgrave. *L'esclarcissement de la langue françoise*, Sevilla, 1530.
- PARSONS, T. *The Social System*, Glencoe (Illinois), 1951.
- PASTOR, J. F. *Las apologías de la lengua castellana en el Siglo de Oro*, Madrid, 1929.
- PAULUS, JEAN. *La función simbólica y el lenguaje*, Ed. Herder, Barcelona, 1975.
- PERROT, JEAN. *La linguistique*, Presses Universitaires de France, Que sais-je?, Paris, 1974.
- PERSON, YVES. *Imperialisme linguistique et colonialisme*, in *Temps Modernes*, n. 324-326, août-septembre 1973, 90-118.
- PORZIG, W. *El mundo maravilloso del lenguaje*, Gredos, Madrid, 1963.
- RAYMOND QUENEAU (Dir.). *Histoire des Littératures*, Gallimard, Paris, 1968.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la Lengua Castellana*, Madrid, 1726-1739.
- RICARD, R. *Le problème de l'enseignement du castillan aux Indiens d'Amérique durant la période coloniale*, in *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 39, 1961, 281-296. *Recopilación de las Leyes de los Reynos de las Indias*, Consejo de la Hispanidad, Madrid, 1943.
- RODRIGUEZ ADRAGOS, FRANCISCO. *Lingüística estructural (2 liburuki)*, Gredos, Madrid, 1974.
- SALVI, S. *Le Nazioni Proibite*, Vallecchi, Ed. Firenze, 1973.
- SANCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO. *España, un enigma histórico*. Arg. Sudamérica, Buenos Aires, 1962.
- SAPIR, E. *Anthropologie*, Arg. de Minuit, Paris, 1967. *El lenguaje*, Fondo de Cultura Económica, México, 1974⁴. *Personality en Encyclopaedia of Social Sciences*, Ed. por Edwin R. A. Seligman, The Macmillan Company, New York, 1935. *The Grammarian and his Language in Selected Writings of Edward Sapir*, Berkeley and Los Angeles University of California Press, 1949.
- SCHAFF, A. *Langage et connaissance*, Arg. Anthropos, Paris, 1969.
- SCHICK, C. *Il linguaggio: Natura, struttura, storicità del fatto linguistico*, Einaudi, Torino, 1960.
- SERRAHIMA, MAURICI. *Realidad de Cataluña*, Aymá, E. A., Arg. Barcelona, 1967.
- SOLDEVILA FERRAN. *Historia de Catalunya*, Ed. Alpha, Barcelona, 1963.
- SOLORZANO PEREIRA, JUAN. *Política Indiana*, Arg. Atlas, Madrid, 1970 (B. A. E. liburukiak, 252, 254).
- SOROKIN, P. *Social and Cultural Dynamics (4 liburuki)*, American Book Co., New York, 1937-1941. *Sociedad, Cultura y Personalidad. Su estructura y su dinámica. Sistema de sociología general*, Aguilar, Madrid, 1962². (Orig.: *Society, Culture and Personality*).

- SURATTEAU, JEAN-RENE. *La idea nacional. De la opresión a la Liberación de los pueblos*, Edicusa, Madrid, 1975.
- TEJADA, RAMIRO Y JUAN. *Colección de cánones y de todos los Concilios de la Iglesia española*, Imp. Montero, Madrid, 1855.
- TOUCHARD, JEAN. *Historia de las ideas políticas*, Ed. Tecnos, Madrid, 1969 (Orig.: *Histoire des idées politiques*).
- TOVAR, ANTONIO. *Catálogo de las Lenguas de América del Sur*, Arg. Sudamérica, Buenos Aires, 1961.
- Lo que sabemos de la lucha de lenguas en la Península Ibérica, Gregorio del Toro, Madrid, 1968.
- TUDELA, JOSE (Dir.). *El legado de España a América*, Arg. Pegaso, Madrid, 1954.
- TULLIO-ALTAU, C. *Manuale di Anthropologia Culturale*, V. Bompiani, Milano, 1973.
- TYLOR, E. *Primitive Culture*, Ed. John Murray, London, 1871.
- UNAMUNO, M. DE. *Qué es la palabra en Soledad* (Austral), Madrid, 1958.
- VALDES, JUAN DE. *Dialogo de la lengua*, Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1948.
- VARIOS. *Minorités nationales en France*, n. extr. de *Temps Modernes*, n. 224-326, août-septembre 1973.
- VARIOS. *Presente y futuro de la lengua española*, Inst. de Cultura Hispánica, Madrid, 1964.
- VILLALON, CRISTOBAL DE. *Gramática castellana*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1971.
- VOEGELIN, C. F. *Linguistics without Meaning and Culture Without Words* en *Word*, V, 1949.
- WALLACE, A. F. C. *Cultura y personalidad*, Randon House, New York, 1961.
- WHITE, L. A. *Culturology in International Encyclopaedia of Social Sciences* (D. L. Sils-ek zuzendua), The Macmillan Company and The Free Press, E. A.
- YOUNG, K. *Concepto antropológico de la cultura en Naturaleza. Cultura y Personalidad*, Paidós, Buenos Aires, 1967.
- ZAVALA, SILVIO. *Aspectos históricos de los desarrollos lingüísticos hispanoamericanos en la época colonial*, en JGSWGL, 4. liburukia, 1967, 17-36.

OHARRAK

- ¹ SAPIR, E, *El lenguaje*, 14.
- ² Zeinu munduaren konplexutasunaz zerbait jabetzeko, ikus PAULUS, J., *La función simbólica y el lenguaje*, 11-15. Cf baita GUIRAUD, P., *La sémantique*, 13-17
- ³ “Por signo entendemos, en el habla diaria, algo que indica o evoca la idea de otra cosa. Se alude a signos o señales de enemistad, de enfermedad, de lluvia. Todo lo que por experiencia cabe asociar a una cosa, puede considerarse signo de esa misma cosa”. MALMBERG, B., *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas generales de la Lingüística*, 36 Gauza berdintsua gertatu ohi da *sinboluarekin*. “A veces se emplea símbolo en el mismo sentido vago de signo”. *ibid.* 37.
- ⁴ PERROT, J., art. *Lenguaje* in *Gran Enciclopedia Larousse*.
- ⁵ Sinbolizatzeko ahalmenari buruz, hauxe dio Benvenistek: “Entendons para là, très largement, la faculté de représenter le réel par un ‘signe’ et de comprendre le ‘signe’ comme représentant le réel, donc d’établir un rapport de ‘signification’ entre quelque chose et quelque chose d’autre”. BENVENISTE, E, *Problèmes de linguistique générale*, I, 26.
- ⁶ Jakintza honen azalpen labur bat nahi izanez gero, ikus GUIRAUD, P, *La sémiologie*. Zeinuen ematen zaien garrantzia nahiko berria da. Filosofo, teologo, etnologo, hizkuntzalari, psikiatra, esteta... buru belarri dabil haren azterketan. Oraindik orain eraiki berria da *Société Internationale de symbolisme* erakundea. Zeinuaren izaeran disziplina desberdinen artean aratzea da honen egitekoa. Cf. PAULUS, J., *a. o.* 9.
- ⁷ BENVENISTE, E., *a. o.*, I, 27.
- ⁸ Erreakzio hauetako batzu ikus daitezke hemen: PAULUS, J., *a. o.*, 18-19.
- ⁹ “L’homme aussi, en tant qu’animal, réagit à un signal. Mais il utilise en outre le symbole qui est institué par l’homme; il faut apprendre le sens du symbolisme, il faut être capable de l’interpréter dans sa fonction signifiante et non plus seulement de le percevoir comme impression sensorielle, car le symbole n’a pas de relation naturelle avec ce qu’il symbolise. L’homme invente et comprend des symboles; l’animal, non”. BENVENISTE, E., *a. o.*, I, 27.
- ¹⁰ Cf. *ibid.* 56-60.
- ¹¹ *ibid.* 60.
- ¹² *ibid.* 26.
- ¹³ *ibid.* 60-62.
- ¹⁴ BENVENISTE, E., *a. o.*, II, 43-46.
- ¹⁵ Textu hau ikus *ibid.* 47 aipatua.
- ¹⁶ BENVENISTE, E., *a. o.*, I, 26. Autore berak baieztan du: “En effet la faculté symbolique chez l’homme atteint sa réalisation suprême dans le langage, qu’est l’expression symbolique par excellence; tous les autres systèmes de communications, graphiques, gestuels, visuels, etc. en sont dérivés et le supposent”. *ibid.* 28.
- ¹⁷ Hizkuntzak beste sistemekin daukan erlazio berezgarriari “relation d’interprétance” deitzen dio Benvenistek. Cf. *a. o.* II, 54 eta 61-62.
- ¹⁸ Cf. BENVENISTE, E., *a. o.* I, 49.
- ¹⁹ L. Hjelmslev-eren hizkuntzaren teoria glosematikoak egiten duen “expresabide-edukin” berezikuntza, Benveniste-ren ustez, Saussure-k “adierazle-adierazkizun” artean jartzen duenari dagokio. Cf. *ibid.* 13.
- ²⁰ GUIRAUD, P., *La sémantique*, 18-19.
- ²¹ PERROT, J., *La linguistique*, 111.
- ²² Irakurleak hizkuntzaren konbentzionaltasunari buruz gogoeta interesgarri batzu nahi baditu, batez ere hizkuntzak elkar alderatuz, bai fonetikan, bai gramatikan eta semantikan, ikus MALMBERG, B., *a. o.* 51-65.

²³ GUIRAUD, P., *La sémantique*, 25-29.

²⁴ *ibid.* 24.

²⁵ BENVENISTE, E., *a. o.* I, 51.

²⁶ *ibid.* 52.

²⁷ MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 25-26.

²⁸ MARTINET, A., *El lenguaje desde el punto de vista funcional*, 42.

²⁹ MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 25.

³⁰ CHOMSKY, N., *El lenguaje y el entendimiento*, 19.

³¹ *ibid.* 27-28.

³² *ibid.* 47-48.

³³ "Il y a deux propriétés à la langue, à son niveau le plus profond. Il y a la propriété qui est constitutive de sa nature d'être formée d'unités signifiantes, et il y a la propriété qui est constitutive de son emploi de pouvoir agencer ces signes d'une manière signifiante. Entre ces deux propriétés le lien est établi par une troisième propriété... il y a la propriété *syntagmatique*, celle de les combiner dans certains règles de consecution et seulement de cette manière". BENVENISTE, E., *a. o.* II, 97.

³⁴ *ibid.* Hizkuntzaren sormen honi buruz ikus baita MITXELENA, L., *Zenbait hitzaldi*, 78-81.

³⁵ "La langue est le seul système dont la signifiante s'articule ainsi sur deux dimensions. Les autres systèmes ont une signifiante unidimensionnelle: ou sémiotique (gestes de politesse; *mudrás*), sans sémantique; ou sémantique (expressions artistiques), sans sémiotique. Le privilège de la langue est de comporter à la fois la signifiante des signes et la signifiante de l'énonciation. De là provient son pouvoir majeur, celui de créer un deuxième niveau d'énonciation, où il devient possible de tenir des propos signifiants sur la signifiante". BENVENISTE, E., *a. o.* II, 65.

³⁶ *ibid.* 225-226.

³⁷ BENVENISTE, E., *a. o.* I, 129.

³⁸ *ibid.* 91-93 ikus daiteke hizkuntzaren sistema izaerari buruzko Saussure-n aipamen sail bat.

³⁹ Hizkuntza egitura bat dela esatean adierazi nahi denaren bilduma bat ikus *ibid.* 8-9, 94-98. Cf. baita MITXELENA, L., *a. o.* 48-64, eta LARRESORO, *Hizkuntza et Pentsakera*, 13-44, 123-141.

⁴⁰ "Balio" fonetikoari buruz gogoeta batzu ikus SAPIR, E., *a. o.* 67-68. Hierarkiazio hau R. Jakobsonek aurkitu duen gertakari batetan nabarmen agertzen da: afasiak jotako haurrak ikastea gehien kostatzen zaizkion soinuak dira errazenik ahanzten dituenak, eta aurrena ikasitakoak azkenik ahanzten dituenak. BENVENISTE, E., *a. o.* I, 9. Cf. MITXELENA, L., *a. o.* 62-64.

⁴¹ "L'ensemble de ces oppositions constitue dans chaque langue un système, ou plutôt un *système de systèmes*: système des sons, système grammatical, système lexical". PERROT, J., *a. o.* 114.

⁴² Cf. *ibid.* 115-119. Ikus ere MITXELENA, L., *a. o.* 51, 58.

⁴³ SAPIR, E., *a. o.* 235-249. Cf. baita MALMBERG, B., *a. o.* 218-222.

⁴⁴ Ahaidetasun genetikoaren eta antz tipologikoaren bereizkuntzak sortzen duen arazoaz ikus MALMBERG, B., *a. o.* 192-198, eta SAPIR, E., *a. o.* 141-168, 169-178, 210, 219-234.

⁴⁵ SAPIR, E., *a. o.* 169-178; MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 214-225; eta autore beraren *El lenguaje desde el punto de vista funcional*, 176-207. Mitxelena hizkuntzari banantzeko joera damaion "inertzi lege" batetaz mintzo da. Baina lege horren alboan bada beste bat: hizkuntzaren barneko ez diren arrazoiengatik batzeko duen joera bat. Hauen artean politikoak, ekonomikoak eta sozialak aipatzen ditu. Cf. MITXELENA, L., *a. o.* 39-45.

⁴⁶ Martinet-ek honela formulatzen du irizpide hau: "Existe lengua desde que se establece la

comunicación en el cuadro de una doble articulación de carácter vocal y se trata de una sola lengua y única lengua mientras la comunicación está efectivamente asegurada". *Elementos de lingüística general*, 182.

⁴⁷ Cf. PERROT, J., *a. o.* 25.

⁴⁸ Ikus gogoeta batzu: MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 188-205, eta PERROT, J., *a. o.* 23-25.

⁴⁹ "Los términos 'dialecto', 'lengua', 'rama', 'familia'... son puramente relativos". SAPIR, E., *a. o.* 175.

⁵⁰ MALMBERG, B., *a. o.* 198.

⁵¹ PERROT, J., *a. o.* 26.

⁵² MALMBERG, B., *a. o.* 200.

⁵³ *ibid.* 195.

⁵⁴ MARTINET, A., *El lenguaje desde el punto de vista funcional*, 38. Beste hizkuntzalari batek honela azaltzen du giza hizkuntzaren era askotako helburu hau: "Avant toute chose, le langage signifie, tel est son caractère primordial, sa vocation originelle qui transcende et explique toutes les fonctions qu'il assure dans le milieu humain. Quelles sont ces fonctions? Entreprendrons-nous de les énumérer? Elles sont si diverses et si nombreuses que cela reviendrait à citer toutes les activités de parole, de pensée, d'action, tous les accomplissements individuels et collectifs qui sont liés à l'exercice du discours: pour les résumer d'un mot je dirais que, bien avant de servir à communiquer, le langage sert à *vivre*. Si nous posons qu'à défaut du langage, il n'y aurait ni possibilité de société, ni possibilité d'humanité, c'est bien parce que le propre du langage est d'abord de signifier. A l'ampleur de cette définition, on peut mesurer l'importance qui doit revenir à la signification". BENVENISTE, E., *a. o.* II, 217.

⁵⁵ SAPIR, E., *a. o.* 25.

⁵⁶ Ikus hemen aipatua: JAKOBSON, R., *Essais de linguistique générale. Rapports internes et externes du langage*, 91.

⁵⁷ PAULUS, J., *a. o.* 108.

⁵⁸ BENVENISTE, E., *a. o.* I, 25.

⁵⁹ GUIRAUD, P., *La sémiologie*, 35-36.

⁶⁰ BENVENISTE, E., *a. o.* I, 25.

⁶¹ MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 16-19.

⁶² *ibid.* 19.

⁶³ Pentsamenduaren edukinak "reçoit forme de la langue et dans la langue, qui est le moule de toute expression possible". Hizkuntzaren egiturak "donne sa *forme* au contenu de pensée". BENVENISTE, E., *o. c.* I, 64. Hizkuntzalari ospetsu honek baita ere esaten du: "La forme linguistique est donc non seulement la condition de transmissibilité, mais d'abord la condition de réalisation de la pensée". *ibid.*

⁶⁴ "El lenguaje sirve, por así decirlo, de soporte al pensamiento, hasta el punto de que es posible hacerse la pregunta de si una actividad mental a la que faltara el marco de una lengua merecería propiamente el nombre de pensamiento". MARTINET, A., *Elementos de lingüística general*, 15.

⁶⁵ SAPIR, E., *a. o.* 22.

⁶⁶ SCHAFF, A., *Langage et connaissance*, 39, 94, 227, etc.

⁶⁷ *ibi.* 125.

⁶⁸ *ibi.* 210-215. Cf. MITXELENA, L., *a. o.* 15-16.

⁶⁹ "Psychologiquement, abstraction faite de son expression par les mots, notre pensée n'est qu'une masse amorphe et indistincte. Philosophes et linguistes se sont toujours accordés à reconnaître que, sans le recours de signes, nous serions incapables de distinguer deux idées d'u-

ne façon claire et constante. Prise en elle-même, la pensée est comme une nebuleuse où rien n'est distinct avant l'apparition de la langue". Aipamen honentzat ikus BENVENISTE, E., *a. o. I*, 51-52.

⁷⁰ MALMBERG, B., *a. o.* 110-111.

⁷¹ BENVENISTE, E., *a. o. I*, 64.

⁷² SAPIR, E., *a. o.* 20, 22-23. Mitxelenak, bere aldetik, hizkuntzarik gabe "intuizio" tanke-rako zerbait admetitzen du. Baina hizkuntza bihurtzen da ala atzeman ezina gelditzen da. Eta hizkuntzarik gabeko pentsamendu baten ezina baieztuaz amaitzen du. "Hitzik gabe gogoetarik ba ahal daitekeen diskutitu ohi da. Garbi da zenbait momentutan intuizio moduko zerbait izaten dugula, ezin adieraziko den zerbait. Baina ezin esanezko intuizio horri bitarik bat gertatu ohi zaio: itzuri dihoakigu (horrela ametsetako asmakizun harrigarriak gero, iratzarririk, ezin gogora ditzakegunak) edota azkenik, leher gaizto egingo badugu ere, hitzez gatzatzera eta mamitzera heltzen gara. Eta intuizio honek hitzen bitartez adierazgarri bihurtzen den momentutik bakarrik izango du balio. Horregatik ez dago esaterik hizkuntza pentsamenduaren adirazpidea denik, edota hizkuntza pentsamenduaren zerbitzurako denik, besterik gabe, hizkuntza eta pentsamendua ezin askaturik baitaude lotuak; eta horrexegatik beragatik ere ezin esan daiteke hizkuntza gabe giza pentsamendurik dagokeenik". MITXELENA, L., *a. o.* 14.

⁷³ MALMBERG, B., *a. o.* 94.

⁷⁴ SCHAFF, A., *a. o.* 173.

⁷⁵ *ibid.* 139-146.

⁷⁶ Cf. PAULUS, J., *a. o.* 73. Ikus baita SCHAFF, A., *a. o.* 146-156.

⁷⁷ Cf. PAULUS, J., 70-73.

⁷⁸ Afasiaren barrunbe korapilotsuari buruzko azalpen labur batentzat ikus PAULUS, J., *a. o.* 121-141 eta SCHAFF, A., *a. o.* 156-170.

⁷⁹ SCHAFF, A., *a. o.* 175.

⁸⁰ "La langue est encore comparable à une feuille de papier: la pensée est le recto et le son le verso; on ne peut découper le recto sans découper en même temps le verso; de même, dans la langue, on ne saurait isoler ni le son de la pensée, ni la pensée du son". Aipamen honentzat ikus BENVENISTE, E., *a. o. I*, 52.

⁸¹ SCHAFF, A., *a. o.* 194.

⁸² Cf. *ibi.* 245-247.

⁸³ BENVENISTE, E., *a. o. I*, 26.

⁸⁴ "... nous voyons... dans la langue sa fonction de médiatrice entre l'homme et l'homme entre l'homme et le monde, entre l'esprit et les choses, transmettant l'information, communiquant l'expérience, imposant l'adhésion, suscitant la réponse, implorant, contraignant; bref, organisant toute la vie des hommes". BENVENISTE, E., *a. o. II*, 224.

⁸⁵ SAPIR, E., *a. o.* 242.

⁸⁶ *ibid.* 244.

⁸⁷ BENVENISTE, E. *a. o. II*, 93.

⁸⁸ *ibid.* 92-93.

⁸⁹ Cf. SCHAFF, A., *a. o.* 224 eta 243. Ikus baita PERROT, J. *a. o.* 127-128. Hizkuntza eta marxismoari buruzko arazoak, bilduma kritiko on bat aurki dezake irakurle euskaldunak. Ikus AZURMENDI, J., *Hizkuntza, etnia eta marxismoa*. Ikus batez ere 173-240 orrialdeak.

⁹⁰ SAPIR, E., *a. o.* 248. Cf. baita SCHAFF, A., *a. o.* 107.

⁹¹ SAPIR, E., *a. o.* 249. Schaff-ek Marr-en teoria arbuiatu egiten du, baina Sapir-ekin ere ez dago bat. Azter hipotesi bezala kulturak hizkuntza baitan eraginik baduela dioen teoria, beste zehaztasunik gabe, hartuko luke. Cf. SCHAFF, A., *a. o.* 243-244.

⁹² "Kultura molde batek bere aztarrena uzten du hizkuntzan... Halarik ere ezin makur

dezake honen egitura. Gauza bera bestela esan: hizkuntzaren muinari gagozkiola kultura berezkuntza axialari batipat datzeko". MITXELENA, L., *a. o.* 128.

⁹³ BENVENISTE, E., *a. o.* II, 95.

⁹⁴ "Gizarte bat besteetatik berezten duten ezaugarrien artean hizkuntza dugu, larriena ez bada, larrienetakoa. Norbera, hizkuntza bakarreko gizarte batean bizi delarik, hizkuntza problemarik ez duen gizarte batean, ez da honetaz konturatzen, harik eta bizibeharrak beste gizarte batera erauz dezan arte. Hizkuntza, barrenera begira batzaile baita, kanpora begira, aldiz, berezle. Mintzabide horretaz baliatzen diren pertsonak berorren jabetasunak eta erabiltzeak alkartuta sentitzen dira; era berean berorren jabe ez direnak bereziak eta baztertuak bezala aurkitzen. Beraz, hizkuntza, lehen-lehenik giza harremanetarako tresna bada ere, berezgarria ere (nahiz eta oso bigarren-mailan izan) bada". MITXELENA, L., *a. o.* 18. Cf. baita *ibid.* 153.

⁹⁵ "Whereas it is the task of linguistics to coordinate knowledge about language from the viewpoint of *language*, it is anthropology's task to coordinate knowledge about language from the viewpoint of *man*. H. HYMES, *A prospective for linguistic anthropology*, 92-93.

⁹⁶ "As far as we know, man is the only animal capable of symbolic behavior, other animals learn to use signs, but do not create symbols". A. L. BEALS-H. HOIJER, *An Introduction to Anthropology*, 286. Antropologi ikuspuntutik, hizkuntzaren eksklusibitate hau baieztatu du, eta bereziki, L. KROEBER kultur antropologiarik sonatuak, sinbolupenari halaber: "Man is an essentially unique animal in that he possesses speech faculty and the faculty of symbolizing, abstracting or generalizing. Through these two associated faculties he is able to communicate his acquired learning, his knowledge and accomplishments, to his fellows and his descendants...". A. L. KROEBER, *Anthropology: Culture Patterns and Processes*, 7.

⁹⁷ "But animals never learn to symbolize. Their learning is confined to the manipulation of signs, to perceiving through experience that values bestowed by someone else (...) belong to physical phenomena of one kind or another. This difference between men and animals is a difference of kind, not of degree". R. L. BEALS-H. HOIJER, *o. c.* 284. Ervin se fija sobre todo en la complicación del lenguaje humano respecto de los medios de comunicación de los animales, considerando, sin embargo, que el lenguaje, tomado en su conjunto, es exclusivo del hombre, aunque no en sus detalles. Cf. S. M. ERVIN, *Language and Thought*, 81 eta 85.

⁹⁸ L. HJELMSLER, *Prolegómenos a una teoría del lenguaje*, 11.

⁹⁹ "... What is certain is that no race of mankind is without a language which in everything essential is identical in character with our own...". O. JESPERSEN, *Language. Its nature, development and origin*, 413.

¹⁰⁰ "Malheureusement, il est absolument impossible de préciser à quel stade de l'évolution humaine le langage est apparu, ou de retracer les étages par lesquelles le langage s'est développé jusqu'à atteindre son aptitude actuelle à transmettre des idées". R. LINTON, *De l'homme*, 102.

¹⁰¹ Planteamendu hau ez dator bat honekin: "With regard to *how* and *when* true language emerged, it is inadequate to ask: When did social cooperation, or traditions of toolmaking, or symbolic art, first appear? A number of such social and cultural traits can apparently exist and be transmitted without the intervention of language". H. HYMES, *a. o.* 103.

¹⁰² P. SOROKIN, *Sociedad, cultura y personalidad. Sus estructuras y su dinámica*, 81.

¹⁰³ B. MALMBERG, *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas generales de la Lingüística*, 223.

¹⁰⁴ Cf. A. L. KROEBER, *Anthropology*, 71-72.

¹⁰⁵ "Details, evidence, and specific hypothesis aside, the essential point is that the innate, generic constitution of modern man (what, in a simpler way, used to be called 'human nature') now appear to be both a cultural and a biological product". C. GEERTZ, *a. o.* 43.

¹⁰⁶ "... nous voyons... dans la langue sa fonction de médiatrice entre l'homme et l'homme, entre l'homme et le monde, entre l'esprit et les choses, transmettant l'information, communiquant l'expérience, imposant l'adhésion, suscitant la réponse, implorant, contraignant; bref,

organisant toute la vie des hommes. C'est la langue comme instrument de la description et du raisonnement". E. BENVENISTE, *a. o.* II, 224.

¹⁰⁷ Joxe Azurmendik honela expresatzen du lanaren eta gizartearen arteko erlazioa: "Lanak gizona gizondu egiten baldin badu, izan ere, gizona gizartearen dagoelakoxe da, ta gizartearen iotzen eta bategiten duelakoxe". J. AZURMENDI, *Hizkuntza, Etnia eta Marxismoa*, 17.

¹⁰⁸ K. KAUTSKY, *Problemas nacionales*, 28.

¹⁰⁹ A. SCHAFF, *Langage et connaissance*, 194-195.

¹¹⁰ "...there is not the slightest factual ground to prove that *homo faber* preceded *homo sapiens* or *homo socius*. At least, we know man only as *homo socius*, only as *homo sapiens*, at the earliest period of the known history of man: therefore there is not a scintilla of factual or logical evidence for the claim that *homo faber* preceded *homo sapiens* and *homo socius*". P. SOROKIN, *Social and cultural Dynamics*, IV, 168.

¹¹¹ A. I. HALLOWELL, *Culture, Personality, and Society*, 603.

¹¹² M. DE UNAMUNO, *Qué es la palabra*, 155.

¹¹³ E. TYLOR, *Primitive Culture*, I, 1.

¹¹⁴ A. L. KROEBER-C. KLUCKHOHN, *Culture: A critical Review of Concepts and Definitions*, 300.

¹¹⁵ "A culture is only manifest in acts and artefacts, it does not consist of acts and artefacts". JER, *The Relation of Language to Culture*, 260.

¹¹⁶ P. SOROKIN, *Sociedad, cultura y personalidad*, 79.

¹¹⁷ Cf. E. CASSIRER, *An Essay of Man: an Introduction to a Philosophy of Human Culture*, passim.

¹¹⁸ "There can obviously be no culture without a society—much as there can be no society without individuals. The converse—no society without culture—holds for man: no cultureless human society is known; it would even be hard to imagine". A. L. KROEBER, *Anthropology*, 60. tzatzen da: "...any organised group inevitably possesses a culture". P. SOROKIN, *Society, Culture and Personality*, 65.

¹¹⁹ "The only possible differentiation is that the term 'social' denotes concentration on the totality of interreacting human beings and their relationships, whereas 'cultural' signifies concentration on meanings, values and norms and their material vehicles (or material culture)". P. SOROKIN, *ibid.* 65.

¹²⁰ "Cultures are products of human societies operating the influence of cultures handed down to them from early societies. This description illustrates the close relation of culture and society: They are counterparts, like the two faces of a sheet of paper". A. L. KROEBER, *Anthropology*, 7. S. FREUD-ek identifikatu egiten ditu gizartearen jatorria eta kulturarena. *El malestar de la cultura* (Obras completas III, 29. or.).

¹²¹ "culture (...) consist (...) in patterned or ordered systems of symbols which are objects of the orientation of action, internalized compenets of the personalities of individualiced actors and institutionalized patterns of social systems..." T. Parsons, *The social system*, 327. Halaber S. Freud eta C. Lévi-Strauss-entzat ere: kultura, azken finean, sistema sinbolikoren multzo bezala ageri da, zeinen bidez gizonak gizarte jakin batetan komunikatzen bait dira. Honela dio *thropologie* liburuari (Presses Universitaires de France, Paris, 1950, XIX. or.) eginiko hitzaurrean: "Toute culture peut être considérée comme un ensemble de systèmes symboliques au premier rang desquels se place la langage, les règles matrimoniales, les rapports économiques, l'art, la science et la religion".

¹²² H. HOIJER, *The relation*, 260.

¹²³ Honekin bat ez datorren bat, C. F. Voegelin da. *Ikus Linguistics wirthout Meaning and Culture whitout words*, 36.

¹²⁴ H. LANDAR, *Language and Culture*.

¹²⁵ “Gehienetan hizkuntza kultura baten atal bezala hartu izan da: zera, gizarteak beste ohiturez, ezkont legez, eta instituzioez gainera baduela kultur elementu bat beste horiek baino areagokoa, agian: hizkuntza. Neuk ez dut uste hau honela denik. Antal-ek dioenez, hizkuntza ez da kultura baten zatia, kulturaren beraren bide, adierazpide eta tresna baizik”. K. MITXELENA, *Zenbait hitzaldi*, 128.

¹²⁶ R. JACKOBSON, *Essais de linguistique générale*.

¹²⁷ P. SOROKIN, *Social and Cultural Dynamics*, IV, 110.

¹²⁸ “The speech faculty makes possible the transmission and perpetuation of culture” A. L. BER, *Anthropology*, 9.

¹²⁹ Cf. C. SCHICK, *Il linguaggio: Natura, struttura, storicità del fatto linguistico*, 85.

¹³⁰ J. M. DE BARANDIARAN, *Rasgos de la mentalidad popular vasca*, 95.

¹³¹ “C’est que le problème des rapports entre langage et culture est une des plus compliqués que soient. On peut d’abord traiter le langage comme un *product* de la culture: une langue, en usage dans une société, reflète la culture générale de la population. Mais en un autre sens, le langage est une *partie* de la culture; il constitue un de ses éléments, parmi d’autres. (...) Mais ce n’est pas tout: on peut aussi traiter le langage comme *condition* de la culture”. C. LEVI-STRAUSS, *a. o.* 78.

¹³² K. YOUNG, *Concepto antropológico de la cultura*, 52.

¹³³ Cf. W. LUZBETAK, *Un solo Vangelo nelle diverse Chiese*, 191.

¹³⁴ R. BENEDICT, *Patterns of Culture*, 33.

¹³⁵ A. F. C. WALLACE-k honela definitzen du “jeinu” hori: “...kontzeptu eta axioma hedatuki jeneralizaturen bilduma, edozein gizarteri erreferentzi eremu bezala balio diona (gizarte gehienek bederen)”. *Culture and Personality*, 123. Eta Kroeber-ek bere aldetik honela dio: “Civilizations differs in ‘configuration’ in modern scientific jargon; ‘spirit’ would have been an earlier word, ‘genius’ before that”. A. L. KROEBER, *Anthropology*, 24.

¹³⁶ P. SOROKIN, *a. o.* 318-319.

¹³⁷ A. L. KROEBER, *Anthropology*, 34.

¹³⁸ H. HOJER, *The Relation*, 264.

¹³⁹ “Deshalb ist es auch nicht ganz korrekt, zu sagen, der Mensch schaffe die kultur. Er schafft nicht *die* kultur, sondern er schafft jeweils *eine* kultur, er schafft kulturen”. M. LANDMANN, *Der Mensch als Schöpfer und Geschöpf der Kultur*, 25.

¹⁴⁰ A. L. BEALS-H. HOJER, *a. o.*, 706.

¹⁴¹ H. HOJER, *The Relation*, 264.

¹⁴² H. W. ODUN, *Understanding Society*, 13.

¹⁴³ A. L. KROEBER-C. KLUCKHOHN, *Culture*, *a. o.* 98-99.

¹⁴⁴ C. KLUCKHOHN-D. LEIGHTON, *The Navaho*, XVIII.

¹⁴⁵ J. M. DE BARANDIARAN, *Mitología Vasca*, 444.

¹⁴⁶ M. MEAD, *La personalidad. Enfoque cultural*, 87.

¹⁴⁷ A. L. KROEBER, *a. o.* 233.

¹⁴⁸ Zen bait jende, halere, “amerikar” hizkuntzaz mintzo da, ingelesa ezbealakoia bait litzan.

¹⁴⁹ W. PORZIG, *El mundo maravilloso del lenguaje*, 220.

¹⁵⁰ H. HOJER, *The Relation*, 262.

¹⁵¹ T. S. ELIOT, *Notes toward the Definition of Culture*, 120-121.

¹⁵² H. HOJER, *The Relation*, 260.

¹⁵³ A. L. KROEBER, *Anthropology*, 76-77.

¹⁵⁴ M. MAUSS, *Oeuvres*, III, 584.

- ^{154 bis} B. MALINOWSKI, *A. Scientific Theory of Culture*, 61.
- ¹⁵⁵ A. L. KROEBER, *Anthropology*, 36.
- ¹⁵⁶ P. SOROKIN, *Society, Culture and Personality*, 319.
- ¹⁵⁷ A. L. KROEBER, *Anthropology*, 34.
- ^{157 bis} *Ibid.* 34.
- ¹⁵⁸ *Ibid.* 36.
- ¹⁵⁹ M. MAUSS, *Oeuvres*, III, 598.
- ¹⁶⁰ A. L. KROEBER, *Anthropology*, 35.
- ¹⁶¹ Cf. P. SOROKIN, *Society, Culture and Personality*, 713.
- ¹⁶² E. SAPIR, *Anthropologie*, 354-355.
- ¹⁶³ Cf. P. SOROKIN, *Sociedad, Cultura y Personalidad*, 321.
- ^{163 bis} C. CLUCKHOHN, *Mirror and Mann*, 17. Eta beste leku batetan: "A historically derived system of explicit and implicit designs for living, which tends to be shared by all or specially designated members of a group". C. CLUCKHOHN-W. KELLY, *The Concept of Culture*, 98.
- ¹⁶⁴ H. M. JOHNSON, *Concepto de cultura*, 45.
- ¹⁶⁵ Cf. A. I. HALLOWELL, *a. o.* 612.
- ¹⁶⁶ R. LINTON, *a. o.* 301.
- ¹⁶⁷ Cf. A. L. KROEBER, *Il concetto di cultura. Fondamenti teoretici della scienza antropologica*, 125.
- ¹⁶⁸ K. YOUNG, *a. o.* 118.
- ¹⁶⁹ E. SAPIR, *Personality*, 85.
- ¹⁷⁰ P. SOROKIN, *Sociedad, Cultura y Personalidad*, 1.138.
- ¹⁷¹ Cf. E. SAPIR, *Anthropologie*, 101.
- ¹⁷² Cf. E. SAPIR, *The Grammarian and his Language*, 153.
- ¹⁷³ SAPIR, E. *El lenguaje*. Fondo de Cultura Económica, Méjico, 1974, 14.
- ¹⁷⁴ MICHELENA, L., *Las lenguas y la política*, in *Doce ensayos sobre el lenguaje*, 127-128 (*Boletín de la Fundación March*, 1973, n. 17).
- ¹⁷⁵ MALMBERG, B., *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas más generales de la Lingüística*. Ed. Istmo, Madrid, 1966. 107.
- ¹⁷⁶ MICHELENA, L., *Aipatu obra*, 121.
- ¹⁷⁷ Bizkundeko Estatuén bateragintzaz gehiagorik nahi baledi, ikus Europarako: LAPAYRE, H., *Las monarquías europeas del siglo XVI*. Ed. Labor, Barcelona, 1969. ELLIOTT, J. H., *La España Imperial, 1969-1716*. Ed. Vicens-Vives, Barcelona, 1965.
- ¹⁷⁸ ELLIOTT, J. H., *a. o.*, 13.
- ¹⁷⁹ ELLIOTT, J. H., *a. o.*, 39: "La unión de un Portugal vigoroso y expansionista y una Castilla igualmente vigorosa y expansionista hubiera podido ser una equilibrada unión de dos países que se hallaban en estadios semejantes de desarrollo histórico".
- ¹⁸⁰ PernoUD, R., *La formation de la France*. PUF, Paris, 1966. 84. Estatuén mugen arazoaz zerbait ikusi nahi badadi, ik. *Atlas historique*. Stock, Paris, 1969 (Bada gaztelaniazko itzulpenik ere Ed. Istmo argitaletxean, Madrilen).
- ¹⁸¹ WAQUET, H.; SAINT-JOUAN, R. DE, *Histoire de la Bretagne*. PUF, Paris, 1970. 68: "Nous voulons que les droits et privilèges que ceux du dit pays et duché ont eus par ci-devant leur soient gardés et observés".
- ¹⁸² TUCOO-CHALA, P., *Histoire du Béarn*. PUF, Paris, 1970. 56.
- ¹⁸³ SOLDEVILA, F., *Història de Catalunya*. Ed. Alpha, Barcelona, 1963. 1062-1068. Hor ikus daiteke Estatuén arteko harremanetan herrien nortasunaz eta batasunaz nola jokatu den. Pirinioetako Tratatuaz (1959) zehatzagorik nahi bada, ik. REGLA, J., *El tratado de los Pirineos de 1959. Negociaciones subsiguientes acerca de la delimitación fronteriza*, in *Hispania*, XI (1951), 101-166.

- ¹⁸⁴ FRANCESCO FORTUNIO-ren lana gogoan ukanik ere, lehenagokotzat ematen dugu Bembo-rena. Ik. P. BEMBO, *Opere in volgare*. Sansoni, Firenze, 1961. Frantsesaren lehen gramatika ez zen frantsesez eman eta ingeles batek idatzi zuen: BARCLAY, *Introductory to write and pronounce frenche*. London, 1521.
- ¹⁸⁵ KUNKENHEIN, L., *Contribution à l'histoire de la grammaire italienne, espagnole et française à l'époque de la Renaissance*. Amsterdam, 1932. Aipatu C. GARCIA, in *Gramática Castellana*, de Villalón. CSIC, Madrid, 1971.
- ¹⁸⁶ VALDES, JUAN DE, *Diálogo de la Lengua*. Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1948. 10-11. Literatura nazionalen arazorako, oro har zerbait jakiteko, ik. QUENEAU, R., *Histoire des Littératures*. Gallimard, Paris, 1968. Edota: *The New Cambridge Modern History*. Erosoago beronen gaztelaniazko itzulpena: Ed. Sopena, Barcelona, 1970. Ik. Lehen bi liburukiak.
- ¹⁸⁷ MOUSNIER, R., *Los siglos XVI y XVII*. Ed. Destino, Barcelona, 1967. 110.
- ¹⁸⁸ BRUNOT, F., *Histoire de la langue française des origines à 1900*. Colin, Paris, 1905 ss. T. II, 33-35.
- ¹⁸⁹ SAULNIER, V. L., in QUENEAU, R., *a. o.*, II, 65.
- ¹⁹⁰ GARCIA, C., *a. o.*, XXVI.
- ¹⁹¹ LAPESA, R.-ek aipatua: *Historia de la Lengua Española*. Escelicer, Madrid, 1959. 204.
- ¹⁹² QUENEAU, R.-en liburuan ikus daiteke: Frantziakoa I. liburukia; gainerako herrientzat banan-banan, bigarreanean. Jakina denez, tradizio horretxan barnean dago euskal Literaturako bigarren liburu argitaratua: LEIZARRAGA, JOANNES DE: *Iesus Christ Gure Jaunaren Testamentu Berria*. La Rochela, 1571. Kalbinotarrentzat egindako euskal itzulpena da.
- ¹⁹³ POGNON, E., *Littérature latine de la Renaissance. L'Antiquité retrouvée*, in QUENEAU, R., *a. o.*, II, 276-312.
- ¹⁹⁴ HAY, D., *Tendencias intelectuales. I. Literatura: el libro impreso*, in *The New Cambridge Modern History*, 252.
- ¹⁹⁵ HAY, D., *ib.*
- ¹⁹⁶ POGNON, E., *a. o.*, 308-312.
- ¹⁹⁷ LENOBLE, R.; BELAVAL, Y., *La Ciencia Moderna (de 1450 a 1800)*. Ed. Destino, Barcelona, 1972. 220. In TATON, R., *Historia General de las Ciencias*. II. liburukia.
- ¹⁹⁸ Mitxelenak gogoratzen didanez: Erdi Haroko latina nolabait ere hizkera bizi zen. Erdi Haroko tradizioaren gaintik jauzi eginez, Antigoale Klasikorarte joateak kalte baizik ez zion egin, praktikotasunaren aldetik, Bizkundeko latinari.
- ¹⁹⁹ VALDES JUAN DE, *a. o.*, 10-13, 40.
- ²⁰⁰ ALONSO, A., *Castellano, español, idioma nacional*. Ed. Losada, Buenos Aires, 1968, 4. Ed. 41. Azpimarkadura, nereaa da.
- ²⁰¹ NEBRIJA, E. A., *Gramática Castellana*. Junta del Centenario, Madrid, 1946. 5. Azp., nereaa.
- ²⁰² BRUNOT, F., *a. o.*, II, 33.
- ²⁰³ VILLALON, C. DE, *Gramática Castellana*. CSIC, Madrid, 1971. 3.
- ²⁰⁴ VILLALON, C. DE, *a. o.*, 8. Gramatika bidez hizkuntzak salba litezkeelakoaren ustea Nebrija-rena ere bazen, ikus. aip. beronen lanean, 10.
- ²⁰⁵ GARCIA, C., *a. o.*, XXVIII-XIX.
- ²⁰⁶ NEBRIJA, A. DE, *a. o.*, 8: "començando a declinar el imperio de los romanos, juntamente començo a caducar la lengua latina".
- ²⁰⁷ PLATON, *Diálogos*. Ed. Ibéricas, Madrid. III. liburukian.
- ²⁰⁸ CALVET, L. J., *Linguistique et colonialisme. Petit traité de glottophagie*. Payot, Paris, 1974. 16.
- ²⁰⁹ CALVET-ek aip. lib. 17, emana.
- ²¹⁰ CALVET, L. J., *a. o.*, 27-29.

- ²¹¹ CALVET, L. J., *a. o.*, 31. 32.
- ²¹² Haatik, geroxeago ikusiko dugu kolonikuntza zenbait nola lerratzen den malda kaltegarri horretan behera.
- ²¹³ CALVET, L. J., *a. o.*, 34-38, eta berezikiago 120. or.
- ²¹⁴ R. MENENDEZ PIDAL eta A. ALONSO-ren idazlanak irakur litezke. Batez ere ikustekoa da oraindik bigarrenari aipatua diogun obra.
- ²¹⁵ IBANEZ MARTIN, J., in NEBRIJA, E. A., *a. o.*, eta aip. argitalpena 91-94.
- ²¹⁶ EQUIPO MUNDO, *Los 90 ministros de Franco*. Dopesa, Barcelona, s. d. 91-94.
- ²¹⁷ DUTOURD, J., *La langue de l'Europe, c'est la français*, in Paris Match, n. 1356, 24 mai 1975, 7.
- ²¹⁸ Europaren batasun politikoa, dirudienez, batasun linguistiko baten bidez ere egin nahi da. Hizkuntz batasuna frantsesak eman behar du. Alemania eta ingelesa desegokiak dira; portugesa, espainola, eta abar, ez dira aipatu ere egiten. Iberiar Penintsulan berdintsu pentsatu izan da: batasun politikoa Gaztelatik egin behar da, eta batasun linguistikoa herrialde beronen hizkuntzaz; gaineratikoak ez dira horretarako haintzakotzat hartzen. Abiapuntu horretatik ekinda, gainerako mito linguistikoak sortu eta egiaztatu nahi izatea.
- ²¹⁹ CALVET, L. J., *a. o.*, 128-129.
- ²²⁰ CALVET, L. J., *a. o.*, 45.
- ²²¹ SAPIR, R., *a. o.*, 14.
- ²²² LAZARO CARRETER, F., *Diccionario de términos filológicos*. Ed. Gredos, Madrid, 1962. Términos "dialecto" y "lengua".
- ²²³ MICHELENA, L., *a. o.*, 125.
- ²²⁴ CALVET, L. J., *a. o.*, 45-47. Martinet eta Bloomfield aipatzen ditu.
- ²²⁵ CALVET, L. J., *a. o.*, 54, 121-123.
- ²²⁶ CALVET, L. J., *a. o.*, 123.
- ²²⁷ CALVET, L. J., *a. o.*, 121-122.
- ²²⁸ SAPIR, E., *a. o.*, 30.
- ²²⁹ SAPIR, E., *a. o.*, 144-145.
- ²³⁰ SAPIR, E., *a. o.*, 30-31.
- ²³¹ BODIN, J., *Al Alta Edad Media: un empirismo hierocrático*, in TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*. Ed. Tecnos. Madrid, 1969. 109.
- ²³² LEJEUNE, L., *Liège et son pays. Naissance d'une patrie*. Bodin. L.-k aip., *a. o.*, 178.
- ²³³ BODIN, L., *a. o.*, 179-180.
- ²³⁴ "Nazionalitate", "nazio", "etnia", "estatu" era horrelako hitzen azterketa batetarako edo nazionalitatearen eta hizkuntzaren arteko harremanak, nazionalitate eta estatuaren artekoak, aztertzeko, bada bibliografiarik franko. SURATTEAU, R. *La idea nacional. De la opresión a la liberación de los pueblos*. Edicusa, Madrid, 1975. 11-55. Beste asko bezala, hau ere zentzu kritiko bizi batez irakurtzekoa. BUSQUETS, J., *Introducción a la sociología de las nacionalidades*. Edicusa, Madrid, 1971. Passim. Bestalde, interesik duenarentzat ez da zaila bibliografia zabal bat topatzea ere.
- ²³⁵ Monarkia Absolutuaren teoriaz, ik. LAPEYRE, H., *a. o.*, 20-214. eta jasotzen duen bibliografia.
- ²³⁶ JEANNIN, P., *La renovación de las ideas en las luchas políticas del siglo XVI*, in TOUCHARD, J., *a. o.*, 199.
- ²³⁷ KUKENHEIN, L., *a. o.*, 303.
- ²³⁸ NEBRIJA, A., *a. o.*, 11.
- ²³⁹ ALONSO, A., *a. o.*, 18-19.
- ²⁴⁰ IBANEZ MARTIN, J., *a. o.*, X.
- ²⁴¹ NEBRIJA, A., *a. o.*, 11.

- ²⁴² ALONSO, A., *a. o.*, 30.
- ²⁴³ VALDES, J. DE, *a. o.*, 28.
- ²⁴⁴ VALDES, J. DE, *a. o.*, 29: "Esta lengua (vizcaina) es tan agena de todas las otras de España, que ni los naturales de ella son entendidos por ella poco ni mucho de los otros, ni los otros de ellos. La lengua catalana diz que ere antiguamente lemosina, que es ahora lenguadoc. (...) La portuguesa tiene más de castellano que de ninguna de las otras". Gaztelaniaren eta portugesa-ren arteko kideetasun horretaz, ik. TOVAR, A., *Lo que sabemos de la lucha de las lenguas en la Península Ibérica*. Gregorio del Toro, Madrid, 1968, 50.
- ²⁴⁵ CALVET, L. J., *a. o.*, 21. Ohar hau egiten du autoreak: "Le militarisme francophile du siècle témoigne d'un ultrachauvinisme qui n'a d'égal que le militarisme germanophile auquel il s'oppose".
- ²⁴⁶ CERTEAU, M. DE; JULIA, D.; REVEL, J., *a. o.*, 21.
- ²⁴⁷ CERTEAU, M. DE; JULIA, D.; REVEL, J., *a. o.*, 21.
- ²⁴⁸ CALVET, L. J.-k aip *a. o.*, 38.
- ²⁴⁹ CALVET, L. J., *a. o.*, 53-54.
- ²⁵⁰ Ik. eskema teoriko hau, zabalago Calvet-engan, *a. o.*, 55-85.
- ²⁵¹ Amerikako politika linguistikoaz ezagupide egoki bat ukateko, behar-beharrezkoa da RICHARD KONETZKE-ren lanak eta berak bildutako dokumentuak ezagutzea. KONETZKE-renetatik *Colección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica*, 1493-1810 aipatuko dut hemen bakarrik (CSIC, Madrid, 1953, 62). Gogora ditzagan beste autore jakingarri batzu: SILVIO ZAVALA (eta beronen bibliografia aberatsa), CONSTANTINO BAYLE, LOPEZ ESTRADA, ROBERT RICARD, eta abar. Izan bekigu zilegi oroharki egiten dugun ohar hau.
- ²⁵² REGLA, J. (eta beste), *Introducción a la Historia de España*. Ed. Teide, Barcelona, 1965. 183.
- ²⁵³ CHAUNU, P., *La expansión europea* (siglos XIII-XV). Ed. Labor, Barcelona, 1972 6-7.
- ²⁵⁴ CHAUNU, P., ik. *Conquista y explotación de los nuevos mundos*. E. Labor, Barcelona, 1973. 250.
- ²⁵⁵ LYNCH, J., *España bajo los Austrias. I. Imperio y Absolutismo*. Ed. Península, Barcelona, 1970. 197. Berrogeitahamar urtetan, 1509-1559, 15.480 lagun izango ziren legez Ameriketara joanak. Legez kontra, 150.000taraino? Konetzke-k 300.000 bat emango du XVI. mende osorako.
- ²⁵⁶ CHAUNU, P., *Conquista*. 252, 224-225.
- ²⁵⁷ MAURO, F., *La expansión europea* (1600-1870). E. Labor, Barcelona, 1968. 256.
- ²⁵⁸ MENDIETA, Y. DE, *Historia eclesiástica Indiana*. Ed. Atlas, Madrid, 1973. 133-134.
- ²⁵⁹ MENDIETA, J. DE, *a. o.*, 133.
- ²⁶⁰ MENDIETA, J. DE, *a. o.*, 136-137.
- ²⁶¹ *Recopilación de las leyes de los Reynos de las Indias*. Consejo de la Hispanidad, Madrid, 1943. 3 liburuki. Liburu eta lege ezberdinetan aski jakingarri jaso liteke hizkuntz politikaz zerikusirik duenik.
- ²⁶² *Recopilación*. Ley XVIII, tit. I. lib. VI.
- ²⁶³ *Recopilación*. Ib.
- ²⁶⁴ *Recopilación*. Ley V. tit. XIII. lib. I.
- ²⁶⁵ Misiolariak, "tarea compleja y de magnitud enorme" deituari eskaini zioten bibliografiaz, ik. *Aspectos históricos de los desarrollos lingüísticos hispanoamericanos en la época colonial*, S. ZAVALA-rena in *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*. Köln, IV. lib., 1967. 24-36, 24 n. 5.
- ²⁶⁶ Independentziaren ondoko politika linguistikoaz bibliografia SILVIO ZAVALA-rengan, *a. o.*, 24, 2. zenb.

- ²⁶⁷ KONETZKE, R., ik. *Colección* delakoan dokumentu hauk: Liburukian: 113, 182, 183, 431, 460. Liburukian: 19, 29, 39, 88, 99, 224, 233, III (2). liburukian: 520, 531, 559, 561, 568, II. liburukian: 1, 7, 8, 20, 21, 22, 23, 52, 54, 166, 174, 214, 218, 245. III (2). liburukian: 265, 361. Dokumentu hauk denak hizkuntzari zuzenean begiratzen diotenak dira; baina irakaskuntzari nahiz pastoralgintzari zegozkienak ugari dira eta berauetan eurrez aurki liteke hizkuntzekiko hamaika gauza eta erabaki
- ²⁶⁸ KONETZKE, R., *América Latina. II. La época colonial. siglo XXI*, Madrid, 1971. 200.
- ²⁶⁹ KONETZKE, R., *Colección. II (1)*, 39, 19. dok.
- ²⁷⁰ KONETZKE, R., *Colección. II (1)*, 39-40.
- ²⁷¹ KONETZKE, R., *América Latina. II*, 201.
- ²⁷² SOLORZANO PEREIRA, J., *Política Indiana*. Ed. Atlas, Madrid, 1970. 395-404.
- ²⁷³ Borbondarrak dira Penintsulan ere Administrazio bidez hizkuntz bat-beratasuna bizkorrago ezarri nahi dutenak. Hala nola, "Decreto de Nueva Planta" deitua (1716) Kataluniarako. Ik. F. SOLDEVILLA, *a. o.*, 1168-1188.
- ²⁷⁴ KONETZKE, R., *América Latina. II*. 202.
- ²⁷⁵ Francisco Antonio Lorenzana y Butrón (1722-1804), Espainiako Gotzainen artean, XVIII. mendean, ezagunenetakoa izan zen. 1765.ean Plasencia-ko Apezpiku egin zuten, eta hurrengo urtean México-ko Artzapezpikutara jaso. Urte gutitan lan eskerga egin zuen han. 1771an México-ko IV. Kontzilio Pastoral bildu zuen. 1772an Toledo-ra aldatu zuten. Mende astinaldiak hurbil-hurbiletik ikusi eta jasan zituen.
- ²⁷⁶ KONETZKE, R., *Colección. III (1)*, 365.
- ²⁷⁷ KONETZKE, R., *Colección. III (1)*, 364.
- ²⁷⁸ KONETZKE, R., *Colección. III (1)*, 365.
- ²⁷⁹ KONETZKE, R., *Colección. III (1)*, 364.
- ²⁸⁰ KONETZKE, R., *América Latina. II*. 202-203.
- ²⁸¹ KONETZKE, R., *Colección, III (1)*, 368.
- ²⁸² KONETZKE, R., *América Latina. II*, 204.
- ²⁸³ ALCOVERRO, T. *La enseñanza del árabe, uno de los objetivos fundamentales del actual régimen*, in *La Vanguardia Española*, 4 de marzo 1976, 19.
- ²⁸⁴ Kolonikuntza honen kondaira laburtu batetarako, Historia orokorretara jo lezake irakurleak. Esate baterako, CROUZET, M. *Historia General de las Civilizaciones*. Ed. Destino, Barcelona, 1967. MAURO, F.-ren obra (ik. arestian, 85. oharrean). MIEGE: *Expansión europea y descolonización desde 1870 hasta nuestros días*. Labor, Barcelona (Itzulpen hau argitaratu emateko oraindik).
- ²⁸⁵ SCHNERB, R., *El siglo XIX. El apogeo de la expansión europea (1815-1914)* Ed. Destino, Barcelona, 1969. 439 M. CROUZET-en aip. obraren VI. liburukia. Ik. aurreko oharra).
- ²⁸⁶ SCHNERG, R., *a. o.*, 441. Demografiarako, ik. CROUZET, M., *aip. obran*, VII liburukian, 696 eta hurrengoak.
- ²⁸⁷ TURIN, Y. *Affrontements culturels dans l'Algérie coloniale*. Paris, 1971. 68.
- ²⁸⁸ CALVET, L. J.-engandik laburtua: *a. o.*, 68-71.
- ²⁸⁹ CALVET, L. J., *a. o.*, 82.
- ²⁹⁰ THEBAULT, D., *Langue arabe et parlars maghrébins*, in *Cahiers nord-africains*, 74. zenb. août-septembre 1959. CALVET-ek aip., *a. o.*, 124.

2.

ZATIA

EUSKARA

2. ZATIA

- 1. EUSKARAREN KANPO HISTORIA
APUR BAT**
- 2. AHOZKO LITERATURA**
- 3. LITERATURA IDATZIA**

1

**EUSKARAREN
KANPO HISTORIA
APUR BAT**

EUSKARAREN KANPO HISTORIA APUR BAT

1. **Hizkuntz gertakaria eta bere zerikusia**
Baskoniak daukan herri kontzientziarekin,
Euskal Herriak kultur munduan sor arazten duen arreta zabalarekin.
2. **Bere jatorriaren problema.**
3. **Beste hizkuntza batzurekiko harremanak.**
4. **Euskararen mugak eta gaurko egoera.**
5. **Euskalkiak.**
6. **Euskara erromatar, bisigotu eta Erdi Haro garaian.**
7. **Euskararen presentzia aintzinako dokumentuetan.**
8. **Euskara haro modernoan. Apologisten literatur fenomenoak. Hizkuntzaren bertan-beheratasuna salatu zuten pedagogoen eta gizon buru-argien intuizioak. Iniziatiba pot eginak.**
9. **Euskararen prozesuan nola jokatu duten emakumeak, elizak eta politikak.**

EUSKARAREN KANPO HISTORIA APUR BAT

Haseratik jakin arazi nahi dugu euskararen bizitzaren azalpen eskematu bat dela hau eta, beraz, arlo espezializatuei dagozkien beste problema historiko batzu gure ikuspenetik kanpo daudela.

Alderdi hauetariko batzu liburu honen 1-go partean trataturik daude eta beste batzu geroago tratatuko ditugu.

1. Hizkuntz gertakaria eta bere zerikusia: Baskoniak daukan herri kontzientziarekin, eta Euskal Herriak kultur munduan sor arazten duen arreta zabalarekin.

Zerbait ohigabea duen gertakari baten aurrez aurre gaude hemen: Hizkuntza da hain zuzen Euskal Herriari bere batasun kontzientzia eman diona.

Ateetatik barrurantz behintzat.

Euskaldunek beren buruei *Euskaldunak* deitzen diete, hau da, “Euskaraz hitz egiten duen herria”. Komunitatea izatearen, herria izatearen kontzientzia sor arazten duena hizkuntza izatea, eta bera bakarrik izatea, ez da sarri gertatzen. Katalan hizkuntza Katalunian, Balearak-etan eta Valentzian hitz egiten da, baina hala ere hiru herri desberdintzat jotzen dira. Gauza jakina da Serbiak eta Kroaziak ere hizkuntza bera hitz egiten dutela, baina bakoitzak herri berezia izatearen kontzientzia dauka.

Eta zer esanik ere ez gartzelaniaz eta ingelesez, adibidez, hitz egiten duten hainbeste eta hainbeste naziok eta herrik.

Erdara —“hizkuntza harrotza edo kanpokoia”— bezala *Euskara* —“Euskal hizkuntza”— hitz honen jatorriaz eta osakeraz ihardun berri zaigu Xabier Kin-

tana.¹ *Euskara* hitzak gaur substantibo itxura badu ere, segur asko berez adizlaguna izango zen *-ara*, *-kara* atzizki eratorle ointzat harturik. Hala, adibidez, *gogara*.² Beraz, hau honela izanez gero, “euskaraz hitz egitea” hitzez hitz “vasconicé loqui” litzateke, edo, honela ere esaten zen “romanicé loqui” esaldiaren tankerako hitza.

Nola nahi ere gauza bat dago argi hemen: Euskaldunek daukaten herri kontzientziaren elementu nagusia euskal hizkuntzaren jabe izatea dela.

Beste zer harrigarri bat ere bada *Euskaran*. Hizkuntza prerromatarra eta preariora ere izanik, XX garren mende arte bizirik heldu zaigu, nahiz eta alderdi guztietatik erromatar tankerako hizkuntzez edo behintzat indo-europar hizkuntzez inguraturik egon. Europako mendebalean ez da beste kasurik ezagutzen. Kasu bakarra dugu.

Euskal Herria bisitatu duten atzerritar asko³ jabetu dira euskararen tankera berezi honetaz, historian zehar honelako izenekin ezagutzen den euskararenaz: “*lingua vasca*”, “*lingua navarrorum*”, “*lingua cantábrica*”, “*lingua vascongada*”, eta “*vascuence*”, beste batzuren artean.⁴

Baina kontzientzia hau askoz handiagoa da hizkuntz zientziak joan den mendean egin zuen aurkikundetik hona. Aurkikunde horren arabera, hala hizkuntza greko-latinoak nola anglo-germaniarrek, zeltarrak eta eslaviarrak familia berekoak dira: indo-europar familiakoak hain zuzen. Honela euskararen enigma nabarmendu egiten da, ezein familia ezagunetan lekutzeko posibilitatea laburtu egin baita.

Gertakari honek anitz problema planteatzen du.

Baldin indo-europar mareak arras harrapaturiko hedaduran euskara uharte gisa agiri bada, nola explikatu iraupen hau? Munduko zein lehengo edo oraingo hizkuntzaren ahaide dugu? Beste nondikbait etorria bada, nondik eta nola etorri zen? Zer hedadura eduki zuen lehenengo?

Hizkuntzalariak egiten dituen galderak asko eta handiak dira.

Ez da, bada, harritzekoa euskarak hainbat laterritako hizkuntzalarien, jakintsuen eta gizon kultoen arreta biztea. Euskaraz zuzenkien eta luzekien arduratu direnetariko batzu bakarrik aipatuko ditugu hemen: XVIII garren mendearen azkenetan eta XIX garrenaren lehenengotan, Gillermo Humboldt prusiar jakintsua⁵, eta XIX eta XX garren mendeak zehar hauk dira aipagarri, beste batzuren artean: Louis Luzien Bonaparte Printzea,⁶ Van Eys eta Uhlenbeck holandarrek, Schuchardt austriarra, Dogdson ingelesa, N. Tauer txekoslovakiarra, Linschamann eta K. Bouda alemanak, Vinson eta Lafon frantsek, eta Fita, Cejador eta Tovar espainiarrek.

Baina uste dugu inork ez duela Ramon Menendez Pidalek baino hitz ederragoz eta goragarriagoz adierazi gure hizkuntzak daukan kultur balio handia.

“Ez dago dokumentu historiko agurgarriagorik dokumentu bizi hau baino, nork jakin noiztik, nork jakin oraingo klima eta aldi geologikoen aurretik, lurralde honetan iraun duen hizkuntza baino. Beronek, bere sedimentu mende-tsetan, gure historiako problemarik ilunenak argitzeko hondar bikainak eskaintzen dizkigu. Zoriontsuak zuek, hispaniar aintzinateko erlikiarik agurgarrienaren jabe baita zuen herria. Beste batzuk arte balio gehiago edukiko dute, munduan miretsiangoak eta desiratuangoak izango dira, baina ez dago hizkuntza

honen garrantziarik duen beste hizkuntzarik. Honen estudio sakonik gabe, ez da inoiz penintsulako zibilizazioaren zimenduak eta lehen ibilerak guztiz argitzerik izango, ez da inoiz zibilizazio hau funtsez ulertzerik izango".⁷

2. Bere jatorriaren problema

Ez dadukagu hemen euskararen jatorri ezkutua argitzeko proposatu diren lan hipotesi guztien bilduma azalik ere egiterik eta, beraz, hiru teoriarik entzuetetsuenak bakarrik aipatuko ditugu: teoria euskal-iberiarra, euskal-kaukasiarra eta bereber delakoarekin bildu nahi duena.

G. Humboldt-ek aintzinako iberoaren hondar bat zela uste zuen, penintsulako herri inbasoreen erasotik bizirik apartatzea lortu zuena. Larramendi aintzindari zuen euskal-iberismoaren teoria honi beste izen handi asko batu zaizkio, Mogel, Astarloa, Cejador, Schuchardt eta baita Menendez Pidal bera ere, baina iberiar idazkiak deszifratzea lortutakoan, hizkuntza honen —indo—europarra ez zena noski— eta euskararen gonparazioak ezezkoa ematen duela dirudi.⁸

Gaur ere oraindik defentsore ospetsuak dituen beste teoria batek euskara Kaukasiako hizkuntzekin ahaidetzen du.

Pablo Roca (1824-1880) antropologo frantsesa, *Sur l'origine et repartition de la langue basque* (1875) liburuaren egilea izan zen Kaukasiako hizkuntzetan euskararen leinukideak zientifikoki bilatzen saiatu zena. *Euskal-Kaukasiar* teoriak gure egunotan eusle gogorrek ditu, hala nola G. Dumezil, R. Lafon eta Karl Bouda, beste batzuren artean. Teoria hau kritikatu duen Luis Mitxelenak, ordea, ez dio baliorik ematen.⁹

Beste batzuk Afrikako hizkuntzetara jotzen dute, *bereber*-era batez ere.

Vienako K. Mukarovsky-ren teoria da hau. Irakasle jakintsu honen ustez, euskara eta bereber-a elkarrengandik aislaturik geratuko ziratekeen, tartean beste hizkuntza batzu sarturik. Inkomunikaturik eta inguru xit desberdinez iraunik, desberdinki eboluzionatuz joan dira.¹⁰ Teoria honi ere muzin egiten zaio. Gainera aisa somatzen da honen eta euskal-iberismoaren artean egon daitekeen zubia edo lotura.

Badira euskarak *hazkunde lokala* eduki duela uste duten autoreak ere. Hauen ustez ez dago herritik kanpora joan beharrik euskararen ahaide —guraso edo ahizpa— bila, zeren hizkuntza hau *in situ* sor baitzitekeen, hots, mendez mende bizi izan den lekuan bertan, nahiz eta, jakina, lur hedadura handiagoz. Duela zazpi mila urte ingurutik letorke, hau da, Prehistoria deritzan azken alditik.¹¹

3. Beste hizkuntza batzurekiko harremanak

Baina gaur arte euskarari ahaide genetiko argirik eta duda gabekorik aurkitu ez bazaio ere, bai, ordea, izenda daitezke hauzotasunezko harreman eragikorak.

Gerhard Rohlfs-en ustez, euskara da latinetik ez datozen europar hizkuntzetan latinak gehien eragin diona, “baina bertako hizkuntzaren indar bizirik ahuldu gabe horregatik”.¹² Eta ez bakarrik hiztegiako prestamenak, emanez. Beste zenbait arlotan ere bada erromatar eraginik: deklinabidea, eratorpena, adizjokoa, fonetika eta sintaxia. Azkuek -*TU* latinetik datorren atzizki adizgi-lea aipatzen du, euskararen aintzina gabe sartua.¹³

Gutxiago, baina zeltar hizkuntzen eta arabearen eraginak ere nabari dira.

Guzti honetatik ateratzen da Euskal Herria ez dela aislamendu osoan bizi izan. Joandako mendeetan herri honi “Lekore lurra” edo “tierra apartada”¹⁴ deitu bazitzaion ere, euskaldunak hauzo herriekin harremandu dira, haien kultura partekatu dute eta denena izan duten Europar zibilizazioaz onuratu dira.

4. Euskararen mugak eta gaurko egoera

Euskarak geografiaz atzerakada handia egin du azken mendeetan, batez ere Araban eta Nafarroan.

Nafarroan gaur Ipar-mendebal alderdian bakarrik egiten da euskaraz, eta jakina da aurreko mendeetan ia erresuma zaharraren hedadura guztian egiten zela “Navarrorum” hizkuntza.¹⁵ Nafarroan lurralde galtzerik handienak joan den mendean eta oraingoan gertatu dira.

Araban are atzerakada handiagoa egin du euskarak, eta galera nagusiak XVIII garren mendean gertatu zirela dirudi.¹⁶ Gaur Aramaioko haranean bakarrik egiten da euskaraz, eta zerbait albo herrietan.

Bizkaiko probintzian ia denean egiten da euskaraz, hiriburua, Bilboko errekaren ezker aldea eta Enkartzioak kenduta.¹⁷

Gipuzkoan, teoriaraz, probintzia osoa jotzen da euskal hiztunen zonatzat. Honek, bidezko denez, ez du esan nahi toki oso deseuskaldundurik ez dagoela, oraintsuko inmigrazio masiboko alderdietan batez ere.

Azkenez, oraingo *Estatu frantsesaren* barruan Pirinio Atlantikoetako departamentu erdia, gutxi gora behera, euskal hiztunen zonatzat jotzen da, zeren hemen ere hizkuntza ofizialaren sakadak Euskara zaharrari atzerantz eragin baitio, euskararen etorkizuna, hizkuntza bizi eta herritar gisa, beldurgarri jartzeraino.

Zehazki landuriko estadistikarik ez dagoenez gero, ez dago gutxi gora beherako kalkuluez konformatzea beste erremediorik.

Baskonia frantsesa sarturik, euskal hiztunen kopuru osoa 600.000 inguru dela kalkulatu da. Zenbaki honi Amerikako euskal kolonia batzu eta gaur euskaraz egiten den lurraldetik kanpora bizi diren euskal hiztun taldeak batu beharko litzaizkioke, baita gaur beren aurrekoen hizkuntza ikasten ari diren eta errekuperatzen lortu dutea lortu duten hainbat euskaldun ere.

Zertan esanik ere ez euskalduntzat jotzen den lurraldearen barruan, oraindik berezketara asko egin beharko lirakekeela, alderdi batzutatako eta bestetzutatako, pertsona eta bestetzuren euskalduntasunaren dentsitatea edo sakonera neurtzerakoan. Euskarak maila ofizialik ez edukitzean, eta eskoletan ez irakasbide ez irakasgai ez izatean, bizitza publikotik bazterturik eta bere gisara abandonatu-

rik egotean, euskararen erabilera gain behera joan da hizkuntza ofizialaren (gaztelaniaren edo frantsesaren) inbasiopean.

Fenomeno hau liburu honen beste zati batzutan aztertzen da, gertatzen ari den zenbait angelutatik.

Hemen hauxe bakarrik esango dugu, alegia, huts handia litzatekeela euskararen balioa edo garrantzia gaur euskaraz egiten dutenen kopuru urritik edo bere literaturaren laburtasunetik neurtu ahal izatea. Argi dago, gaur ez dagoela euskaldun askok euskarari dioten arreta xit egiazkoa, gogozkoa eta eginezkoa ahazterik. Hauk, beren gogoaz beste zirkunstantzia historiko batzurengatik, beren aurrekoen hizkuntzarik gabe aurkitu dira, baina hala ere berak diren eta izaten jarraitzea nahi duten komunitatearen ezaugarritzat hartzen dute.

5. Euskalkiak

Euskarak, hizkuntza bizi bezala, beste hizkuntza mintzatu guztien antzeko eboluzioa eduki du, hala alde zehar; hau da, mendeetan zehar eta geografian zehar.

Euskarak batzeko zailak diren desberdintasunak, *euskalkiak*, edukitze hori gehiegitu egin delakoan gaude —eta gehiegipen horri bapo eragin dio zenbait propaganda anti-euskaldunek.

Desberdintasun hauk hala maila historikoan —mendeetan zehar— nola geografikoan —eskualdetik eskualdera, herritik herrira— gertatu dira. Euskararen sakonera historikoa, hots, euskararen eboluzioaren historia oraindik gaizki eza-gutzen dugu, aintzinako dokumentuen urritasunagatik. Eta ez daukagu dagoenik ere aurkitzerik, ikerlariak falta zaizkigulako, eta ez daukagu horik geure premien neurrira formatzerik, ikerlaririk ez goi kulturako etxerik Euskal Herrian ez dugulako.

Ez digute unibertsitate ofizialik edukitzen utzi, eta are gutxiago geure kultura sakontzeko behar dugun Euskal Unibertsitaterik.

Hala ere, bada zenbait lan baliotsu¹⁸.

Joaniko mendeetako dokumentaziorik eza edo urritasuna ez da sarritan uste bezain guztizkoa: Erdi Haroko monastegietako kartularioetan, notari, eliz eta udal artxiboetan, lege eta hauzi textuetan, nahiz eta gehienetan latinez edo erromantzez idatzirik egon, badira inoiz uste gabeko argitasuna eman dezaketen euskarazko esaldiak edo behintzat hitzak, hitz jokoak, esakerak, leku izenak eta giza izenak. Zoritxarrez material guzti hau oraindik behar bezala eza-gutzeko dago eskatzen ditugun ikerlaririk eta baita textuen edizio kritikoren ezagatik ere¹⁹.

Aldizkari espezializatuetan nahiko sarri agertzen dira orain textu berriak.

Ditugun premina gorrietariko bat euskararen Atlas bat ere bada.

Frantziapeko lurraldean egiten den euskarari buruz, lan garrantzitsu bat egiten ari dira Toulouseko Unibertsitatearen laguntzapean²⁰. Hizkera lokalak aztertzen dituzten monografia batzu ere idatzi izan dira²¹. Baina gure aspaldiko Atlas horren projektua, hainbeste bider eragina, burutzeko dago, mediorik ezagatik.

Louis Luzien Bonapartek (1831-1891) eginiko sailketaren arabera, euskara mintzatua *zortzi euskalkitan* banatzen da:

Mendebaletik ekialdera aipatuz: Bizkaiera (B sigla), Gipuzkera (G), Ipar Nafarrera Garaia, Hego Nafarrera Garaia, Lapurtera (L), Mendebal Nafarrera Beherea, Ekialde Nafarrera Beherea, eta Zuberera (Z). Azkuek banaketa aldatu egin zuen, Erronkariara (R) —Bonapartek Zubereraren barruan sartzen zena— euskalki apartekotzat jarririk, eta bi Nafarrera Garaia euskalkiak elkarturik (AN), eta berdin bi Nafarrera Behere euskalkiak ere (BN). Mitxelenak, ordea, Hegoakoa —Arabana hitz egiten zena, gehienetan bizkaieraren berdintzat jotzen dena—, Aietzekoa eta Saraitzukoa euskalki independentetzat jo behar direla uste du²².

Sailketako desakortasun honek beronek erakusten du hemen uste edo erizpen partikularrak eta subjektibo samarrak zerikusi handia duela.

Zertan esanik ere ez euskalkien mugak ez datozela Probintzien edo izena damaieten eskualdeen muga politikoekin bat. Honela Bizkaierak Araba eta Gipuzkoako zati dezente bat harrapatzen du; Nafarrera Garaiak ere Gipuzkoako ekialde zerranda harrapatzen du; Gipuzkerak ordainez, Nafarroako alderdi bat harrapatzen du; Lapurterak ez du Lapurdi osorik hartzen, bai, ordea, Nafarroan sartzen; Nafarrera Behereak Behe Nafarroa guztia edo Nafarroako Erresumako aintzinako seigarren merindadea hartzen du eta Lapurdin eta Nafarroa Garaiko zati batean sartzen da.

Pedro Irizar-ek²³ eginiko lan bikainaren arabera, Bizkaierak dauka euskal hiztunik gehien.

Baina ez ahal dago euskalki mordo honetatik bi edo hiru talde berdintsutako sailketarik egiterik? Dударik ere ez sailketa bikoitz bat dagoela: *Mendebal euskalkiak eta ekialde euskalkiak*. Mendebalekoetan Bizkaiera, Gipuzkera eta Arabera genituzke; ekialdekoetan beste guztiak. Baina gipuzkera ere ekialdeko sailari asko hurbiltzen zaiola kontuan edukiz gero, hona bizkaiera bakarrik geratzen zaigula aparte samar.

Izan ere, G. Lacombe hau idatzi du:

“Bi euskalki sail nagusi bereztea aski litzatekeela uste dugu: Bikaiera (euskal mendebaltarra dei litekeena) alde batetik, eta bestetik beste euskalki guztiak (gipuzkera, lapurtera, zuberera, Nafarroa Behereko hizkerak eta Nafarroa Garaikoak), eta sail honi, lehenengoaren oposizioz, erdi-ekialdetarra dei lekiok”²⁴.

Eta bariante literarioei buruz zer?

Euskalki literarioetan, hau da, zerbait idaz lanketa hartu eta zerbait literatura tradizio sortzera heldu direnetan, lau daude,²⁵ alegia: Bizkaiera, Gipuzkera, Lapurtera eta Zuberera. Eta Lafittek “Navarro Lapourdin littéraire” edo Nafar-Lapurtar literarioa deitzen dio gaurko euskal ipar idazlerik gehienek darabilten hizkuntza literarioari.²⁶

Gaur egun Euskal Herrian biziki sentitzen da literatura hizkuntza komun bat, edo *Euskara Batua*, sortu beharra eta nahia, euskaraz egiten den lurralde guztirako balio izatekoa, eta batez ere literatura eta idatz usoetarako balio izatekoa. Tresna hau gabe euskarak nekez duke etorkizunik gaurko mundu nahasian, eta ez dauka benetako kultura moderno baten bide izaterik ere, ez baitago

komunikabideen bitartez efikazki zabaltzerik ez irakasgai izaterik gaurko munduak eskatzen duen fruituz.

Euskarak daraman barne batasunean oinharrituriko hizkuntza literario batu hau egitearen alde eta bultzaka ari da Euskaltzaindia.²⁷

6. Euskara erromatar, bisigotu eta Erdi Haro garaian

Euskararen aintzinako mugak orain izendatu behar bagenu, anitz berez-keta egin beharko genuke garaien arabera, eta sarritan, dokumentazio segurrik ezagatik, ezin izango genuke hipotetikoaren edo probableago edo ez probableagoaren mugarik pasa. Mitxelenaren ustez, gaurko euskara lehenago askoz hedatuago egon behar zuen familia batetatik geratzen den uhartea da, askoz hedatuago iparrerantz eta ekialderantz batez ere.²⁸ Erromatar garaian iparrean hain zuzen, hau da, Akitanian, agiri dira inskripzioetan dudarik gabeko euskal edo euskal tankerako izenak.²⁹

Ekialdetik ere nahikoa hedaturik egongo zen, zerretanoen eta ilergeteen lurraldean.³⁰

Bestalde, erromatarren domeinupean, euskarak behar bada ukan zituen galtzorizko uneak, baina III eta IV garren mendeetan organizazioa zaharkitzean eta zatikatzean, eta handik etorri zen nekazalkuntza gertatzean, hizkuntzak indar berria hartu bide zuen.³¹

Erromatar geografoek, Pliniok, Estrabonek, Ptolomeok eta Pomponio Melak, aitormen bikainak utzi dizkigute erromatarren denboran gaurko euskal lurraldean bizi ziren herri, “gens”, klan edo tribuei buruz.

Areago oraindik, “gens” edo tribu desberdin hauen itsas aldeko mugak ere ematen dizkigute.³²

Ekialdetik hasirik, *Baskoinen* tribua edo herria dugu, gutxi gora behera gaurko Nafarroa hartzen zuena, Kalagurri eta Alfaro barru, eta Gipuzkoako ekialde bazterra. Mendebalerantz *Barduliar* tribu edo “gens”-a zetorren, Gipuzkoarik gehiena hartzen zuena (ekialdeko zerrenda izan ezik eta mendebalekoa, hots, Pasaiatik Deba hibaiaren uhaoraino). Gero *Karistioak*, Debaren uhaotik Nerbioiraino; azkenez, hauengandik harantz *Autrigoiak*.

Informazio oinharri urri honetaz anitz teoria egin dira, batzu kontradiktorioak.

Gero bisigotu garaiko kronistek edo historilariak ez dute Barduliarrik, Karistiorik eta Autrigoirik ezertarako aipatzen. *Baskoinak* bakarrik aipatzen dituzte.

“Domuit vascones” (“baskoinak menderatu zituen”) esaten eta berresaten da etengabe.

Batez ere, Caro Barojari³³ zor diogula uste dugu, erromatar geografoek —ez dute esaten euskaraz egiten zuten ala ez— utzi zizkiguten herri banaketa hauei buruz gaur dugun argitasuna.

Inoiz defenditu izan da “vascongado” hitza beste hiru herrialde ahizpen baskointze edo nafartzetik datorrela, baina honek ez du kritikari eusterik. “Vascongado” hitza kide zaion “romanceado” edo “romanzado” hitzari buruz ulertu behar da. Baziren herriak “romanicè” hitz egiten zutenak eta hortik dator

“romance”, eta baziren beste batzu “vasconicè” hitz egiten zutenak eta hortik dator “vascuence”, eta esannahi honetan hala nafarrei, nola bizkaitarrei, gipuzkoarrei eta araberrei aplikatzen zaie.

Erabilkera edo enplegu hau, kasu bat aipatzeagatik, F. Idoatek oraintsu argitaratu duen sorginkeri hauzian ageri da.³⁴

Erromatarrek baskoinak komentu juridiko batetara eta barduliarriak bestetara bidaltzeak ere ez du askorik frogatzen. Denok dakigu herri menperatzailerik herri menperatuak maltzurki zatikatu nahi izaten dituztela, horrela errazago loturik edukitzeko.

Baina batez ere gauza bat dago hemen guretzat ebazkorra dena: Erromatar geografoek gaurko Gipuzkoako lurraldean baskoinei, barduliarrei eta karistioei jartzen dizkieten mugak gaurko euskalki hauenak berak dira: nafarrera garaia, gipuzkera eta bizkaiera. Honek esan nahi du, denak euskaldunak izanik ere, herri banaketa desberdinak zeudela, hizkuntza beraren euskalkizko bariazioetan kristalduarik edo islaturik geratu direnak.

Eta erlijio kontuan?

Eliza Apezpikutegetian banatzea ere hizkuntzazko gertakari honi egokitu zitzaion gehienbat: Bizkaia, Araba eta Debako artoa Kalagorri zegozkion. Autrigoien Apezpikutegetia Valpuesta zen, gero Burgosek eta zati bat Santandereek irentsia. Nafarroa eta Gipuzkoako apaizburutegi nagusia Iruineari zegozkion. Baionak euskal ipar aldea hartzen zuen (eta ez osorik, zeren Oloroe eta Akitze ere sartzen baitziren) eta Gipuzkoako eta Nafarroako zenbait lurralde, gero arrazoin politiko-erlijiosoengatik, Iruinearen mendera pasatu ziren.³⁵

Baskoniako alderdirik erromatartuenetan hizkuntzak zartada gogorrak hartu zituen; gero frankoen eta godoen kontra ukan zuten burrukan, barne batasuna behar zuen, eta horrela indartu bide zen.³⁶ Arabeak datoz, Iruineko Erresuma jaiotzen da³⁷ eta Errekonkistako lehen mendeetan Gaztelaren sorreran eta honen erromantzegintzan bertan ere, euskaldunek beren papera eduki zuten.

Hala uste dute Menendez Pidalek,³⁸ Urbelek,³⁹ etab.

Eta, izan ere, bi hizkuntzen arteko kidesan sakon batzuk pentsa arazten dute gaztelar erromantzea aurretik euskaraz egiten zuen herri batek sortua zela, eta latintzean eta bere erromantze propioa sortzean, hala ere bere aurreko hizkuntzaren zenbait legetan leial iraun zuela.

Errioxako lurrak eta Burgos aldea aipatzen dira.

Errioxako eta Burgosko zati batetako euskal substratoa beranduko berpopulakuntzei zor ahal zaie?, ala areago, inmigraziozko berpopulakuntzak izan zirela ukatu gabe, ez ahal da berpopulakuntza hauen aurretik alderdi hauetan euskal jendea zegoela pentsatu beharko?

Ikerketen gaurko egoeran oraindik ziurtasunez erantzuterik ez dugun galderak dira hauak.⁴⁰

7. Euskararen presentzia aintzinako dokumentuetan

Esanik dugu aintzinako euskal dokumentuen urritasuna; baina euskara aintzinatean eta Erdi Haroan literatur usoetarako (hots, idatz usoetarako) era-

biliala izan ez bazen ere, hantxe dago beste hizkuntza batez idatziriko inskripzioetan, kartularioetan, donazioetan, kontratuetan eta hiztegiatan. Gehienetan leku izenak, giza izenak, hitzak eta inoiz esaldi eta testu laburrak ere bai. Ez gaitzake hemen, hain laburpen labur honetan, inskripzio, hitz eta testu hauk katalogatzen has. Gaur arte ezagutzen den material ia guztia Mitxelenak bildurik du bere *Textos arcaicos vascos* liburuan.⁴¹ Bertan datoz, gainera, textuen kritikaz eta egoeraz, beren historiaz eta transmisioaz eta beren interpretazio posibleaz behar diren argibide edo laguntzak.⁴²

Jakina denez, ezagutzen diren euskal esaldirik aintzinakoenak Donemiliaga Kukulako *Glosas Emilianenses* deritzatenetan daude, X garren mendean.⁴³

Aintzinasunez eta garrantziaz Donemiliagako Errexa ere aipagarri da, Donemiliagako Monastegiari burdina edo abereak ordaintzen zizkioten arabar herrien izenez katalogoaz.⁴⁴

Aimery Picaud-en hiztegia ere (XII garren mendea) ospetsua da.⁴⁵

Euskal esaldi inprimaturik zaharrena “bai, fedea” da, Tomas Naharrioren (1531) gaztel liburu batetan datorrena.⁴⁶

Dakiguna da euskaldunak ez zirela beren hizkuntzan idazten saiatu. Literatur eginkizunetarako hizkuntza kultoak deritzatenetara jotzen zuten (latinera, eta gero gaztelaniara, nafar erromantzera, bearnesera, frantsesera). Baina oker legoke, euskaldunek bere hizkuntzari begizkoa edo mesprezua ziotela ateratzea hemendik. Halako hizkuntza batzu idatz usoetarako harturik edukitzea, gizateria bera bezain kontu zaharra da eta batez ere kulturaren historian oso ezaguna.

8. Euskara Haro Modernoan. Apologisten literatur fenomenoak. Hizkuntzaren bertan-beheratasuna salatu zuten pedagogoen eta gizon buru-argien intuizioak. Iniziatiba pot eginak

XVI garren mendetik honantz euskal apologistak deritzatenen literatur fenomenoak hasten da.

Euskaldunek Gaztelako erregeen zerbitzuko lan handietan ukan zuten gorakada, pribilejio eta ohorezko mailaz loturik dagoela dirudi fenomeno honek.⁴⁷ Odola eta hizkuntza finkatu beharreko garaia da, defenditu beharra sentitzen da, eta, jakina, exajerazio eta guzti. Baina nolana ere, orduantxe da hizkuntzaz konturatzeke aukera. Inork zakartzat edo barbarotzat maiseatzen badu, maiz gertatua noski, haserretu egiten dira. Gai honetaz, gehienetan gaztelaniaz edo frantsesez, idatzi dutenen zerrenda luzea da:⁴⁸ Andrés de Poza, Baltasar Etxabe, Irizar eta Moya, D'Iharce Bidassouet-koa, Darrigol, Erro, Garibai, Larramendi, Astarloa, Perotxegi, beste batzuren artean.⁴⁹

Begien bistan dago autore hauen logika gabetasuna, euskara hizkuntza guztien gainetik jarririk, erdaraz idazten baitute. Baina era batera hau ere egiten dute, alegia, euskaldunak beren hizkuntzari arreta konturatua jartzen hastea eta lehen pausoa euskaldunei euskara lan arazteko.

Claveriak, XVII garren mendeko idazle ipar euskaldunak, baditu Garibai eta Etxabe ziplakatzen dituen bertso famatu batzu, euskaraz idatzi beharrean gaztelaniaz egiten dutelako.⁵⁰

Lehenago ere baziren gauzak argi ikusten eta bide okerra salatzen zuten gizon burutsuak, pedagogoak eta maisuak, baita erremedioak ipintzen saiatu ere. Aipu berezia merezi du Iturriagak, gaitza salatu bakarrik ez ezik, lanari ekin zionak maisu gisa.⁵¹ Berdin aita Kardaberaz, XVIII garren mendeko jesuitak ere. Honek bere *Euskeraren Berrionak* liburuan kontatzen du nola Errege Goardiako arabar kapitain bati berak entzun zion Euskal Herriko eskoletan gertatzen zena penagarria zela, alegia, haurrei belarrondokoz, azotetz eta zigorrez euskaraz egitea debekatu, horrela benetako ikasbidea eta hezketa eman beharrik, guztiz alderantziz egiten omen zelarik.⁵²

Apologisten pareko beste talde bat etimologistak eta hizkuntzaren kontentplazaileak dira, prestaera zientifikorik gabe, beren analixiari taxu gabeki ekiten diotenak.

Euskal Herriko gaitz endemikoetarik bat goi mailako ikastetxerik eza izan da.

Garibai bere garaian Nafarroako erregeekin haserre zen ia mila urtetako independentzian zehar Unibertsitate bat egiteko kapaz izan ez zirelako.⁵³ Nafarroan izan ziren, bai, ahaleginak, batzu serioak noski, baina denek pot egin zuten. XVI garren mendean Zuazolako Merkado-k Oinatiko Unibertsitatea fundatu zuen, XVIII garrenean Peñafloidak Bergarako Aiton-Semeen Errege Ikastetxea. Baina fundazio hauk berandukoak dira, eta, hargatik edo horregatik, ez zuten bizitasun handirik eduki. Honela goi ikasketarik egin nahi zutenek Euskal Herritik kanpora jo beharra zuten. Berriro herriratzean, beren jatorri hizkuntza ahazturik zetozen, edo hartaz lotsa ziren, edo mesprezatu egiten zuten. Izatez hizkuntzan oinharrizko preparaziorik ez edukitzea zen era honetara joka arazteko konplexua ezartzen ziena. Iztuetak, XIX garren mendean, Gipuzkoako dantzei buruzko bere liburuan, jende endakatu hauk salatzen ditu, dantzen, euskal ohituren eta hizkuntzaren gain-beheraldiaren errudunetarik bat bezala jorik.⁵⁴

J. A. Mogelek ere salatzen du euskaldun eskolatuek beren jatorri hizkuntzan duten ezjakintasun ia osoa.⁵⁵ Kleroak ere akats bera du, Mogelek berak⁵⁶ eta Larramendik⁵⁷ diotenez.

Bazen, hala ere, problema hau konpontzeko inizatiba aipagarririk.

Goi ikasketak (lehenago bigarren mailako ikaskuntza zeritzana behintzat) Euskal Herrian bertan eta euskaraz egin ahal izateko, bi idazle ipar euskaldun textutzat balio zezaketen liburuak egiteraino iritxi ziren. Bat Domingo Bidegarai frantziskotarra zen (XVIII garren mendea), Behe Nafarroakoa; bestea Joannes Etxeberri, medikua (XVIII garren mendea), Lapurterra, Azkoitian mediku zegoena. Herri Administrazioiko arduradunengana jo zuten biok (batak Nafarroako Estatueta, Frantzian, eta besteak Lapurdiko Biltzarrera), liburu hauk argitaratzeko laguntza eske; baina ez zen laguntzarik izan.⁵⁸

Euskal eskolen premiaren kontzientzi oso bizia nabari zaion beste autore bat Jose Paulo Ulibarri eta Galindez dugu (1775-1847), Okondotarra (Ara-*ba*).⁵⁹

Bada Iturriaga, Iztueta eta Ulibarriren denborako beste bat: Luis Astigarraga eta Ugarte, Segurako maisua (Gipuzkoa). Honek Diputazioari zenbait

txosten bidali zizkion, eskol arazoa behar bezala zuzentzeko zer bide jarraitu behar zen adieraziz.⁶⁰

Guzti honetatik argi dago Euskal Herriko Administrazio gizonak zer ardurara eta kultur kontzientzia urria zuten. Horretaz gainera errege zentsurak mila modutako oztopoak eta trabak jartzen zituen euskal liburutik inork argitaratu nahi zuenean.

Mogelek bere esperientzia kontatzen digu liburu bat euskaraz argitaratu nahi izan zuenean.⁶¹

Eta beste batzu are okerrago ibili ziren.

Geroago koloni kasu batzu azter ditzagunean, kultur erresorte hauek egin-kizun politiko bat dutela aurkituko dugu.

Honela, indo-europarrei eta erromatarrei eutsi zien euskara zaharrak, atzerakada izugarria egin du: batez ere Araban XVIII garren mendean eta Nafarroan XIX eta XX garren mendeetan.

Hala ere, eta lerro hauetan eman dugun ikuspegi beltza arintzeko, beste hau ere egia dela esan beharra dago, alegia, joan den mendearen azkenetatik gorantz norbere hizkuntzaren kontzientzia suspertuz doala eta euskal estudioen bizkundera ere nabari dela.

Baina honetaz bigarren zati honetako hirugarren sailean hitz egingo dugu.

9. Euskararen prozesuan emakumeak, Elizak eta politikak nola jokatu duten

Euskararen kanpo historiari buruzko laburpentxo hau bukatzeko, bi hitz esango ditugu prozesu honetan emakumeak, elizak eta politikak nola jokatu duten adieraziz.

Maiz esaten da, emakumea, moda zaleago delako, deseuskalduntzearen eragile bat izan dela. Lehen eta behin, beste zenbait gauzaren artean, garaiak, ohiturak eta kultur mailak kontutan hartu beharko lirateke. Garibairengandik dakigu Erdi Haroaren azkenetan eta Haro Modernoaren haseran bazirela emakume poetak.⁶² Larramendik XVIII garren mendeko testigantza eder bat utzi digu, nola euskal emakumeak, baita goi mailakoak ere, jatorri hizkuntzari eusten zion, eskolatuaren erdalzaletasunaren aurrez.⁶³ Batez ere sukaldeko berotasunean iraun duen hizkuntza honetan, emakumeak dudarik gabe paper aparta ukan du eta hau garbi agiri da Erronkariko Haranean (Nafarroa). Hemen hizkuntza zaharraren hondamena gizonak ekarri zuten, artzain ibiltariak izanik urterik gehiena Erriberan ematen baitzuten.

Emakumeak izan dira euskarari oraintsu arte eutsi diotenak.

Baita esan beharra dago *Eliza* ere faktore nagusi bat izan dela euskararen iraupenean. Faktore hau, egia esan, areago eustaille izan da eragile baino, eta honekin ez ditugu bere ordezkarien huts nabarmenak estali nahi. Trentoko Kontzilioko arauak, herriari erlijioa bere hizkuntzaz predikatzen eta irakasteko agintzen zutenek, euskararentzat ondorio oso ongarriak ekarri zituzten, beranduxe bazen ere.

Ez dago ahazterik aurreko mendeetako literatura idatzia ia oso osorik erlijiozkoa dela eta eliz gizonak egina.

Azken mendeetan gainera, eta zenbait kondizionamendu historiko-politikoren eraginez, euskararen eta elizaren artean honelako elkarkunde gisa-ko bat gertatzen da. Kontzilio ondoan euskara elizaren babespe honetatik *askatzeko* ahaleginak nabari dira.⁶⁴

Ez dago hau ere ahazterik, alegia, alderdi batzutan euskararen galmena zenbait eliz gizonak hizkuntzari buruz eduki duten joera edo jokabideari loturik dagoela.

Gertakari hauk epaitzean, ez dago ahazterik elizako gizonak eta emakumeak, azken batez, beren herriko eta beren aldiko gizakumeak direla, eta horrela Euskal Herrian, mendeetan zehar, bere hizkuntzari buruz zabal izan diren ideien, balio eritzien eta kontzientziarik ezaren partaide direla.

Mugimendu politikoez, ideologikoez eta abarrek prozesu honetan eduki duten eragina ere kontutan hartzekoa da.

Baina arazo honen azterketa sakonagoa liburu honetako beste kapitulu batzuri dagokie.

2

AHOZKO EUSKAL LITERATURA

AHOZKO EUSKAL LITERATURA

1. ALDERDI JENERALAK

1. Zantzu prehistorikoak
2. Erdi Haroko testuak
3. Ahozko literaturaren berezitasunak
4. Begiraldi labur bat sailka

2. POESIA

1. Aintzinako kanta epiko-familiarrak
2. Bertsolaritza
3. Koplak zaharrak
4. Apaingarri gisako piezak
5. Gure kantutegietako testuak

3. ANTZERKIA

1. Pastoralak
2. Maskaradak
3. Ihautetako tragikomediak
4. Xaribari serenadak
5. Xaribari paradak
 - a) Zuberoan
 - b) Behe Nafarroan
6. Xaribari trufak
7. Herri antzerkia hegoaldean

4. NARRATIBA

1. Narrazio laburrak
 - a) Eusko folklore
 - b) Narrazio entretenigarriak
2. Narrazio luzeak

5. ATSOTITZAK ETA ESAKERAK

1. Atsotitzak
2. Esakerak

6. EGITEKORIK PREMIAZKOENAK

AHOZKO EUSKAL LITERATURA

Ahozko euskal literaturari eman zaion baliespen globala aldatu egin da azken ehun urteotan.

Bukatu ziren, euskaldunek ez dutela literaturarik,⁶⁵ edo “azterketa inparzial eta sakon batek” Euskal Herriaren orijinaltasun sozialik bat ere eza⁶⁶ erakusten duela axiomatzat esaten zen garaiak.

Gaur, L. Mitxelenaekin batera, esan dezakegu, “euskal herri-literatura, batez ere ahozkoa, segur asko beste adozein herritakoa bezain aberatsa eta bariatua dela”.⁶⁷

Barietate eta aberastasun hau batez ere bertso sailean egiatzen da.⁶⁸ Estetikotasunean beste herri batzutako literaturetan miresten ohiturik gaudenez oso diferentea da,⁶⁹ eta gogoratu beharra dago, Euskal Herriko literaturak, “bere arduren, lanen, bihozkadaren eta grinen erdigunea zer den, bere antolamendua-
ren ardatz eta giltza zer den, hura adierazten duela”.⁷⁰

1. ALDERDI JENERALAK

Ahozko euskal literatura osatzen duten mota nagusietariko bakoitza aztertu aurretik, diogun zerbait kultur mundu honen urruneko jatorriaz: ahozko oihartzunik zaharreneko testuak, Erdi Harokoak, gotiko kutsukoak; literatura honen alderdirik berezianak; eta produzio gehien bat izengabe hau zenbat motatan sailkatzen den.

1. Zantzu prehistorikoak

Gaur, J. M. Barandiaranekin, esan dezakegu, Euskal Herriak, batez ere bere gogoari literatura idatziak gutxien eragin dion herri zatiak, aintzinarotik ahozko tradizioz etorri zaion kulturaren oroigarri bikainak gordetzen dituela oraindik.⁷¹ Honela gure baserritar populazioaren osin tradizional horretan, milurtetan zehar bizi den kultur mundua aurki genezake kultura prehistorikoen adierazpen,⁷² bere hitzaren arabera, bere hizkuntzari datxekola bizi den kultura hain zuzen.⁷³

Eta kulturazko aipamenetik literatur teknikazkora pasatzen bagara, hemen ere jatorri prehistoriko agiria nabari da, bertsolaritzan edo bapateko ihardu-nean burutzen dena.⁷⁴

Badira irudimenezko pieza itxuraz inkoherenteak, kutsu prehistorikozko poema ezin ederragoak, noski.⁷⁵ Eta gehiago konkretatu nahiriz, poesia apain-garria harlandu haroko arteaz gonparatzen badugu, biak estilizanteak hain zuzen, ez litzateke hain hipotesi zentzugabea poesia horri jatorri neolitikoa izendatzea.⁷⁶

Ipuinak ere kultur estratu ber-berekoak ditugu: prehistoriako lehen literatur textuetatik datozkigun aztarrenak dira segur asko.⁷⁷

2. Erdi Haroko testuak

Gure herri literaturako idatz agiririk zaharrenak “erdi haroko euskararen agerpenak dira, ahozko tradizioz kontserbatuak eta geroago bakarrik idatzarik jarriak”.⁷⁸ “Erlikia ohoragarriak” dira,⁷⁹ esku-iskribatuak eta XVI eta XVII garren mendeetan inprimatuak.

Historilariak kontserbaturiko kanta zaharrak eta testuak dira.

Erdi Haroko kanta hauen garrantzia ez da hizkuntzazkoa bakarrik, ez eta gutxiagorik ere.⁸⁰ Egia da gure erdi haroko poesiatik geratzen zaiguna zatikakoa dela, agian Bereterretxeren poema edo⁸¹ izan ezik, bortuz handiko kanta hain ederra berau.⁸² Baina XVI eta XVII garren mendeetan idatzirik jarraietatik geratzen zaizkigun zatiez eta oraintsuago arte ahoz aho kontserbaturiko beste batzuz, gure ahozko literaturaren berezitasunak xehatzeko eta euskal literatur araudiko legeak ateratzeko iturririk zaharrena eta garrantzitsuenetarikoa daukagu.

Beste iturri zaharretariko bat, nahiz eta oso berandu idatziz jarria, koplak zaharren mundua da, gotiko kutsuzko, erdi harozko, aintzinako zaldun jitezko pentsakera⁸³ adierazten duena eta gure ahozko estiloari tankera apartekoa damaiona.

3. Ahozko literaturaren berezitasunak

Literatura idatzia eta ahozkoa berezteko irizpide objetiborik ezak sarritan kalte egin dio ahozkoak merezi duen izenari.

Etxegaraik bertsolaritzaz zeukan ustea gogoratu besterik ez dago.⁸⁴ Euskal kontextuan bi literatur estilo hauen arteko berez lege zehatzik kontutan ez daukaten baiezpenez xit jeneraletara eraman gaitzak mugarri falta honek.⁸⁵

Hala ahozko poesiari nola prosari gagozkionean, alderdi batzuek daude funtsezkoak deritzagunak:

- a) Hizkeraren moldakuntza erritmikoa,
- b) Hortik datorren oroimen lanketa esalearengan eta entzulearengan, Irudien mugimendu azkartasuna,
- c) Bapateko iharduna obraren egikeran.⁸⁶

¹Alderdi hauetariko bakoitza bertsoan eta prosan, ³baita inprobisazio sailean ere, ²desberdinki konkretatzen da ⁴era bateko ala besteko poesia izan.

Alderdi hauek izendatzean, M. Lekuonak laguntza onik ematen digu ahozko literaturaren barne estruktura ulertzeko, ahozko literaturako esakeretan datozen alderdi sozial, psikologiko, artezko eta literatur teknikazkoen bitartez. Idatzirik eta libururik ez dagoen tokian, edo oso gutxi dagoenean, ahozko estilo bideak kontutan hartzen dira. Arte lanaren iraupen problema ritmoaz, puntuaz, kantuaz eta jestuaz beste baliakizunik gabe planteatzen da. Texturik erreprezentagarrienen barne azterketa egiten da. Eta azkenez bere lana gehiago edo gutxiago inprobisatzen duen artistaren joko psikologikoa aztertzen da.

Euskaldunen herri kulturako literatur mundua eta agerpenak zuzenki baliesteko metodo egokia da hau.

4. Begiraldi labur bat sailka

Euskal herri literaturako era desberdinak lau sail diferentetan bana ditzakegu: *Poesia, antzerkia, narratiba, atsotitzak eta esakerak.*

POESIA

- a) *Kanta zaharrak*
 - Banderiza Kantak.
 - Hileta kantak
 - Pasadizu kantak
 - Erlijio kantak
 - Kanta apokrifoak
- b) *Bertso berriak*
- d) *Kopla zaharriak*
- e) *Apaingarri gisako piezak*
- f) *Kantutegia*

ANTZERKIA

- a) *Pastoralak*
- b) *Maskaradak*

- d) *Ihauteetako tragikomediak*
- e) *Xaribari serenadak*
- f) *Xaribari paradak*
- g) *Xaribari trufak*
- h) *Herri antzerkia Euskal Herriko hegoaldean*

NARRATIBA

- a) *Narrazio laburrak*
 - Mitologia
 - Ipuinak eta kontaerak
 - Pertsonaia ospetsuen esan-eginak
- b) *Narrazio luzeak*
 - Nobela
 - Autobiografia
 - Ohiturak

ATSOTITZAK ETA ESAKERAK

- a) *Errefrauak eta sententziak*
- b) *Esakerak*

2. POESIA

Euskarazko herri bertsozaintza aztertu duten autoreak ez daude bere balio poetikoaz ados.

Mitxelenaren aburu segurrera jotzen dugu berriro ere: “Konposizio mordo dezentea atera liteke, Europako herri poesien edozein bildumatan sartzeko bat ere lotsarik ez lukeena”.⁸⁷ Hemen garbi utzi beharra dago, hitzen musikatasunaren balio iradimenezkoa hatzematik hizkuntza ondo jakin behar dela, eta euskal poesiaren barne estrukturak gehienez musikari loturik doazela.⁸⁸

1. Aintzinako kanta epiko-familiarrak

XV eta XVI garren mendeetatik heldu zaizkigun poesia xatal hauk euskararen literatur monumenturik aintzinakoenak dira.

Eskala diakronikoan begiraturik, euskarazko herri literaturatik orain arte ezagutzen ditugun oihartzun mintzaturik urrunenak dira.

Alderdi burruken garaian sortzen den poesia epiko-familiar honen inspiragaiak honelakoak dira, buruzagi baten heriotza, etsaien hondamena edo famili nahasteren bat,⁸⁹ eta poesi mota hau feudo mundua gure artean galtzean hiltzen da.

Kanta hauetaz arduratu diren lehenengoak gure historilariak dira, beren obretan sartzen dituztelarik.

Hala egiten dute Garibaik, Zaldibik, Iburguen-Cachupin-ek bere kronikan, Isastik, Lazarragak eta Saenz del Puerto-k.⁹⁰

Arretagarri iruditzen zaigu, eta honetan Caro Barojarekin goaz, bi leinulari izatea hain zuzen, Jean Jaurgain eta Juan Carlos Guerra, guré aintzinako poesiaren komentatzailerik bikainenak. Poesia eta leinularitza oso elkarrekin dabilta. Bestalde Garibai ere leinuaz arduraturiko historilaria da. Horregatik XVI eta XVII garren mendeetatik honantz leinularitzaren bidez datozkigun kanten aipamen hauetan filologi edo literatur alderdiei ez zaie askorik ekiten.⁹¹

Lan hauetariko batzu garrantzitsuak dira.

J. C. Guerrak, Garibaik bilduriko kantak eta beste antzeko testu batzu argitaratu zituen bi liburutan, itzulpen literalez eta bere komentario batzurekin.⁹² Hari beretik doaz Jean Jaurgainek bilduriko eta agerturiko poesiak.⁹³ Baina irakurgairik baliotsuena, azalpen linguistiko eta guzti, Luis Mitxelenarena da: *Textos arcaicos vascos*.

Textu hauek zabalkunde urria eduki dutela esan behar.⁹⁴

2. Bertsolaritza

“Bertsolaritza” hitzak euskal kulturaren barruan esannahi argia eta zehatza du.

Inprobisazio kontua esan nahi du. Herri poetak bat batean kantatzen du teknika eta arau tradizionalen arabera.

M. Lekuonak dioenez “lehen gaur baino zabalkunde eskoz handiagoa zedukan”,⁹⁵ baina gaur aldakuntza sozio-kulturaletara egokitzeko gai azaltzen da.⁹⁶

Biblia aurreko, Islam aurreko, Klasiko aurreko eta Kolon aurreko kultur munduan bada fenomeno honen aipamenik.⁹⁷

Baina Euskal Herriko Kasua guztiz aparta da, oraintxe ere biziki ekiten baitzaio; zati inprobisatua handia da, edozer dela-eta bat bateratzen da, eta gure bertsolariak orduak eta orduak inprobisatzen ari izateko kapaz dira.⁹⁸

Bertsolari hauen produkzioari garrantzia aparteko tokia dagokio euskal tradizio artistikoan eta baserri gizartearen historian.⁹⁹

Bertsolaritzak bizi-bizi dirau, hala lurralde hedaduraz nola herriak bertsolariari dion begiramenduz. “Gure bertsolaria —dio Oteizak— bere herri eta kultur aislamenduan, gure herriko giza motarik gorena eta izpiritualena dugu, gure herri egia ezkutuaren agerpenik garbiena eta koherenteena”.¹⁰⁰

XIX garren mendean ere bazen ardurarik bertsolaritzaz, baina estudiorik garrantzitsuenak oraingo mendekoak dira

M. Lekuonak bertsolaritzaren barne estruktura ahozko literaturaren kontextu barruan aztertzen du.¹⁰¹ Antonio Zabalak “bertso paperen”, ahozko tradizioaren, esku-izkribuen eta historilarien agirien bidez idazten du bertsolaritzaren historia.¹⁰² S. Onaindiak aintzinako beste kultura batzuren kontextuan

jartzen ditu gure bertsolariak.¹⁰³ Eta azkenez, Lafitte-ren lana literatur araudia-
ren laburpen trinko eta zorrotza da gure bertsolari gazteentzat.¹⁰⁴

A. Zabalak ia oso osorik gidatu eta buruturiko “Auspoa” herri bertsoen
bildumari eskerrak, gaur bertsolartzaren benetako “corpus” bat daukagu.

Errenteriako Makazaga inprentako *Bertsolariya* aldizkariak ere lan ederra
egin du.¹⁰⁵

Etorkizunerako oso garrantzitsua da bertsolari eskolak sortzea,¹⁰⁶ betiko
gal daitezkeen datuak biltzea, “Auspoa” bezalako bilduma handiei buruz azter-
keta literarioak egitea.¹⁰⁷

3. Koplak zaharrak

Bapateko iharduneko egintza —Bertso Berriak— sarritan herri “kanta” bila-
katzen da: molde egina.

Inprobisaziorik guztiz galdu gabe, molde tradizionalak nagusi diren kasu
garrantzitsu bat, koplak zaharrak dira, bapetako iharduneari ohi denaz beste
teknika batez kantatzen direnak, usariozko gizarte giroan.¹⁰⁸

Konposizio hauen berezitasun nagusia honetan datza, alegia, koplaren
haserako irudia eta kantaren gaia itxuraz inkoherenteak direla. Kanta hauen
barne azterketa artearen antropologiatik eginik, poesikera prelogikora heltzen
gara, bertan sarritan pentsakera magikoa nabari delarik, amets literaturen
aztarnez.

Kopla zaharretan errezkada oso aberatsa dago.

Gaueko eske errondetan batez ere (Gabon, Urte Berri, Santa Ageda, Iha-
teak eta San Juanak, eta beste batzu), eta trikitian kantatzen dira.¹⁰⁹

Deitura honen barruan sartzen dira *Toberak* izeneko amodio kantak ere
(ezteietakoak), satirikoak eta beste asko sailkamen gaitzekoak. Baina konposi-
zio hauen bijentzia tradizionalari buruz, ohar arazi beharra dago, herri jakine-
tako kontua bakarrik dela. Azken aldion mundu poetiko honen susperkundera
ari da poesia idatziaren aportazioari eta kanta modernoaren mugimenduei
eskerrak.

Gaur kantutegietako mundu amaigabea dago euskal poesiaren estetika
bereziaren zerrendarik bikainena.

Aitzolek dioenez: “Gonparazioko, irudimeneko, metaforako, sinboluko
gaia, horretarako Euskal Herriko izadiak eskaintzen dituen langaiak, hauen
lankera, gero ahapaldian sartzeko modua, beren erlazioa poesiaren batasunare-
kin, etab, guzti horrek teknika berezki euskalduna egiten du”.¹¹⁰

4. Apaingarri gisako piezak

Gure herri poesiako beste kapitulu handi bat apaingarri gisako piezak dira,
gure poesia abstraktoa, estilizantea, buruzagitzen dutenak. Hauk leloz, haur
kantez eta formula laburrez beterik daude eta oso jatorri zaharrek arrastoak
dituztela dirudi.¹¹¹

Poesi mota honek euskal literaturan hain produkzio ugaria eduki du, non literatur motaren deitura irabazi baitu eta benetako estudiogai izan.¹¹² Baina pieza imitagaitzak izanik, literatura idatzian oso gutxi erabili izan dira. Poesia abstraktozko zenbait entsegutan bakarrik ukan dute lekurik: meritu handiko entseguak noski.¹¹³

Lelo hauek ez daukate behar adinako bizi eraginik.

Ez dira sartu gure jendeen aburu estetikoetan, ez gure eskoletako liburu eta jokoetan. Baina mota honek euskararen literatur abiakuntza modernorako balio paregabea duelakoan gaude. Irudi, kolore eta edukin estilizatudun hitz hots mota honek, alde batetik arte modernoko munduaz kidetzen gaitu, eta bestetik mundurik zaharrenaz, neolitiko haroko gizonaren kreazioez hain zuzen.¹¹⁴

Hemen esateko gauza dela uste dugu, hain kalitate handiko haur poesiaren zuzia nola baita gure poesia apaingarria, euskal haurren belaunaldi barriei transmititu beharra dagoela. Bere formula laburrez, landuez, haurrei gauzak pintatzeko, kantatzeko, dantzatzeko bideak emango dizkion poesia.¹¹⁵

5. Gure kantutegietako testuak

Aipatu ditugunek bezala, tankera berezia duten poesi motak bakarrik azalduko bagenitu, XIX eta XX garren mendeetan aipaturiko kantutegi ederrak kanpoan geratuko litzaizkiguke.

Eta honek ikusmira inportantea kenduko liguke gure herri poesiako testuak globalki ezagutzeko.

XVIII garren mendearen bigarren erdian Britainiar irletan gero apurka apurka Europako nazio guztietara zabaldu zen herri kanten zaletasuna biztu zen. Mugimendu honek obraren literatur balioa bera baino areago, giza dokumentua hartzen zuen haintzat. Arteaz gainera, eta batez ere, folklore mugimendua da.¹¹⁶

Euskal Herrian J. I. Iztueta dugu korronte honen buru.

Iztueta, bere "*Gipuzcoaco dantzac*" liburuarekin, 1824, gehienak kantatuak,¹¹⁷ eta A. Chaho, euskal kanta zaharrak biltzen eta argitarazen lehenetarikoa,¹¹⁸ oinharri oinharrizkoak dira honetan, eta euskal kantutegiaren desarrioloan bada beste izen handirik: Fr. Michel (1857), Salaberri (1870), J. Manterola (1877-1880), J. Vinson (1883), Ch. Bordes (1893-?), J. M. Donostia (1921), R. M. Azkue (1923), Ch. Dufau, J. Barbier (1921-1926), Pierre Lafitte (1939), J. Riezu (1948).¹¹⁹

Kantutegi tradizionala derrioreko baliakizuna zaie nola edo hala poesia eta kanta modernoa lantzen ari direnei. Gaur egun hain itxarongarri diren bi mugimenduon etorkizuna seguratu nahi badugu, beste zenbait arloren artean, ikerkuntza, kreamena eta jendeen maila guztietako ikaskuntza bultzatu behar dugu.

Ahalegin honen pentzudan dagoke euskal poesigintzaren, "gure kultur egia ezkutuaren" formulaziorik gaurkotuena,¹²⁰ baita gure literaturak behar duen irakasle-irakurleen gehikuntza kantitatezkoa eta kalitatezkoa ere.

3. ANTZERKIA

Euskal poesia herritarretik euskal antzerki baserritarrera pasatzean diferentzia handiak aurkitzen ditugu.

Antzeskundeak ez dira geografiaz zenbait poesia mota bezain zabalak, ia oso osorik Zuberoari dagozkionak baizik.¹²¹ Zuberoar antzerki hau ez bide da artisten eta euskal aztertzaileen begiko izan: bere gaien euskaltaasuna ukatu zaio, hizkuntz garbitasunaren, ohiko erizpide estetikoaren eta moralitate publikoaren kontratu bekatuak ezarri zaizkio.

Gertakeriazterazkor bat: Euskararen eta euskal ohituren batek ezagutzaile on batek ere ez du eztu orijinalik argitaratu ez komentatu.¹²²

Gainerako Euskal Herrian liturgi antzerkiko oroipen labur batzu geratzen dira hegoaldeko zenbait parrokiatan, berak ere erdaraz hain zuzen.¹²³ Pantomimak eta “trufa” motakoak ere geratzen dira, ia oraintxe arte Euskal Herri guztiko baserri aldeetan iraun dutenak; baina antzerki hau soil da, zatikako aleak, era preteatralak eta XVIII garren mendetik gora autore eskolatuen berkonposizioak baitira.

Hala eta guztiz ere, antzerki modernoko gizarte eta kultur kontextuan badira beren obrak aintzinako pastoralen forma estiloan inspiraturik idatzen dituzten autoreak,¹²⁴ eta badira arte taldeak ere gaurko euskal antzerkia berritu nahi dutenak, baliakizunak, teknika, estilaziazioa, musika eta dantza zuberoar antzerkiaren gisara moldatuz.¹²⁵

1. Pastoralak

Komunzki pastoralak deritzaten multzo dramatikoek Erdi Haroko misterioen teknika beren berenean gorde dute: hitzaurre baten eta azken-hitz baten bitartean azaltzen diren historiak edo bizitzak dira, denboraren eta lekuaren inolako batasunik gabe hariltzen dira, ez dago ekinaldien eta eskenen banaketarik ere, eta tragedia eta komedia etengabe nahasten dira.¹²⁶

Guzti hau trufazko eta koreografiatzko tarte-solasak sarturik.¹²⁷

Zorionez gure pastoralei buruz azterketa hornituak ditugu.

G. Hérelle-ren obrak pieza hauen alderdirik garrantzitsuen guztiak hartzen ditu: sorta osoaren historia eta pieza guztien errezkada analitikoa ematen digu.¹²⁸ Euskal antzerki honen teknika azaltzen digu,¹²⁹ eta beren eskenakuntzaren deskribu zehatza eta osoa ematen digu.¹³⁰ 1779tik gorako antzeskundearen lista osoa dakarkigu, eta beste bat alfabetaren ordenaz pastoralak antzestu diren toki guztiena, eta beste bat ere bai tituluen arabera.¹³¹ Lista guztiok pastoralei dagozkien arazoei buruzko azterketa bat daramate,¹³² beren nongotasun, noizkotasun, jatorri, zikloen eta egileen kronologia, lan metodo eta beharaldia berri emanik.

Mundu arretagarria dudarik gabe, hertsiki eta osoki aztertua izan dena.

Zuberoar antzerkiak, dena delako eta dabilen zirkunstantzietan dabilelako, gogoraztea merezi duen berezitasun mordo bat dauka.

Ez zen inor haietaz arduratu XIX garren mende arte,¹³³ nahiz eta ia osorik kontserbaturiko 67 piezatak sorta galanta izan.¹³⁴ Meritu izugarria dauka, gure egunotaraino bizirik heldu den baserri antzerki bakarra baita. Antzerki mota hau Bizkundearen eta Erreformaren eragin bikoitzak desager arazi zuen Frantziako eta Italiako hiri nagusietatik, eta gero, XIX garren mende erdiarantz, Frantziako eta Italiako nekazal herrietatik ere bai.¹³⁵

Pastoralen mundu hau gaur ikuspegi hauetatik zaigu arretagarri: arte aldetik eta literatu eta kultur aldetik.

Arte aldetik, mota landua eta herrian sustraitua dugu. Benetako herri gertakari baten tankerak ditu; edozein giza talderen eskuar dauden teknika eta baliakizunak darabiltza eta herriaren antzerki formaziorako elementu garrantzitsuenak dauzka, autoreen eta aktoren kreamena sor arazten baitu euskal antzerkia behar bezala aberasteko.

Literatur eta kultur aldetik, ikuspide handiak eskaintzen dizkigu: alde batetik klasikoek poesia perfektorako nahi ziztuzten osagaiak ditu, era batera dantzatua eta kantatua baita¹³⁶ eta zertzelada batzu kontserbatzen ditu Greziako lehen antzerkiak kidetzen dutenak.¹³⁷ Zuberoar antzerkia arretagarri da: oina, neurketa, estrofé eta antitrofé eta abar bezalako nozioak bizirik kontserbatu baititu, gaur beren jatorria ezezagun zaigun eta hala ere euskal neurketa egoki zuzentzeko derriorrezko ditugun nozio hauen uler-giltza demaigularik.

Pastoralen etorkizunari buruz, G. Hérelle-ren eritzia pesimista da.

Hérelle-k euskal antzerkia gain-behera doala eta laster hilko dela dio. Antzeko beste antzerki guztiak XIX garren mendean zehar galdu badira, ez dagoela arrazoinik uste du euskal antzerkiari beste hainbeste gertatuko ez zaionik sinesteko.¹³⁸

Gure aldetik ez dugu beste esatetorik, gure herri kulturako anitz elementu dagoela kinka berdintsuan esatea baino.

Gizarte eta kultur faktoreak berak eta Euskal Herriaren izakera bera dira pronostiko hauen soka daudenak. Eta honela, bertsolaritza gure gizarte poesiarako bezala, euskal pastoralak erreferentzigune bat izango dira neurri batez edo bestez herrian kontserbatu den antzeskuntzaren azterketa, kreazio eta tradiziorako.

2. Maskaradak

Euskal Herriak Ihaute inguruan halako besta sorta bat sortu eta bizi izan du, eta euskal gazteriak, hogeigarren mendean bertan ere, gure asabek duela hirurehun edo laurehun urte antolatzen zituzten antzeko jolasak antolatzen jarraitzen du.

Euskal antzeskera komiko hauetariko bati, “zuberoar maskaradak” deritza.

Maskaradak, dantzaz eta baita adierazpen mintzatuz lagunduriko musika dira. Lehen eta azken antzeskunda teatrogileen hirian egiten dira, eta beste hamar edo hamabiak hauzo herrietan. Pertsonaiei buruz, figura aislatuzko eta talde berezizko segida luze bat da, bi taldetan zatitua: gorriak eta beltzak.

Lehenengoak Euskal Herria eta besteak atzerritarrak adierazten ditu. Ekintza mordo bat antzesten duten pertsonaia tradizionalen erakusketa arretagarria da, bost zatitan banaturik:

1. Gerragintza,
2. Herri gizona bixita,
3. "Bralia" dantza,
4. "Funtzioak",
5. Azken dantza.

Antzerkiari berari dagokionetik, "funtzioak" deritzatenak nabarmendu nahi ditugu.

"Funtzio" hauk eskena komikoak dira, zati bat mimatuak eta zati bat mintzatuak. Inoiz ez da antzeskunde hauen texturik idatzi: tradizioz kontserbatzen dira eta aspaldiko mendeetatik ia berdin berdin errepikatzen. Beren jatorria, XV eta XVI garren mendeetan zehar beste laterri guztietan baserri antzerkia modan zegoen garaia dela dirudi.¹³⁹

Herri antzerki mota honen elementu positibuak honela labur ditzakegu:

Herria antzeskunde baten bidez garrantzi handiko gertaera bat ospatzera biltzen da; desfilez, dantzaz, mimikaz eta textu mintzatu tradizionalaz osaturiko artera jotzen du; komunitate osoak parte hartzen du.

Zein lan etapetan daude maskaradak?

Datuen bilketan lanaz gainera, kontserbatzen den materialaren berinterpretazioa eta baliakizun hauetariko askoren ber-egokimendua egiteko dago hemen, ez horik imitatzeke, herriaren kultur tradizioetan sustraituriko antzerki bat berekin egiteko baino.

3. Ihauteetako tragikomediak

Euskal antzerki sortak hiru pieza ditu kristau izpirituaren eta paganu izpirituaren arteko betiko burruka eskenatzen dutenak:

1. *Bacchus*-ek (Ardoak) mozkorreria pertsonatzen du
2. *Pansart*-ek (Sabelak) jankeria
3. *Ihauteen apaiketa eta kondenazioa* (astearte ihautearena)

Zubereraz idatzirik eta pastoral tragikoen sistemaz bertsokaturik daude.

Antzeskerari buruz era berean batera gudua da eta hauzia. Pertsonaiek ideia abstraktoak adierazten dituzte, hala Astearte-ihautekoa, Garizuma, Hausterre, Ardoa, Sabela, Botila eta Mixeria. Nortasun eskolastiko hauk ez dira euskal literaturan beste inon agiri, tragikomedietan izan ezik. Honek esan nahi du euskaldunek ez dutela sinbolismo hanpurus honetara joerarik eduki.

Mota honek ez bide zuen inoiz bizitasun handirik ukan.

Lehenengo antzeskunde ezaguna 1787koa da, baina badira pieza batzu beren kutsu jeneralerik XVIII garren mendean eginak diruditenak, eta antzeskunde hauetariko (bost, esku-izkribuek diotenez) azkenengoa 1852an gertatu zen.¹⁴⁰

4. Xaribari serenadak

Xaribariak herri antzerki era bat dira, Frantzian galdu eta Euskal Herrian, ordea, kontserbatzen direnak.

Honela hemen hogeigarren mendean bertan Erdi Harotiko tradizio bati eusten zaio.

Xaribariak euskal antzerkiaren historia barru barruan daude. Hiru era desberdinetan antzesten dira, G. Hérelle-ri jarrai, “Xaribari toberak”, “Xaribari paradak” eta “Xaribari trufak” deituko ditugunak.

Xaribari hauek serenada baten era har dezakete pertsona errudunen leihopean, edo ikuskizun agiri batena, laguntalde trufatzaileekin. Bigarren ezkontzen direnak edo oso adin desberdinez ezkontzen direnak zigortzeko antolatzen dira, baita emaztea oilartzen zaien senarren kontra, nolabait beren bizikera txarrez herria gaizpideratzen dutenen kontra eta etxe-morala hausten dutenen kontra ere, adibidez.

Xaribari toberak gauzez egiten dira: Behe Nafarroan eta Lapurdin “galarrotsa” deritzate, eta Zuberoan “txintxarrotsa”.

Kantaldi kakofoniko bat dira bizikera zatarra edo herriko ohituren galgarria daramatela uste dutenen leihopean. Orkestra diskordanteari, isil tartetean kantatzen diren koplak isekariak batzen zaizkio. Koplak batzu tradizionalak dira eta besteak bat batekoak bertsolari ospetsuen kontura.

Xaribari tobera trufa-opera baten antzekoa da, abestaldeak bakarlariaren koplak errepikatzen dituelarik.¹⁴¹

5. Xaribari paradak

Hauk egunezko xaribariak dira, ikuskizun agirien gisakoak, parte hartzaileak zomorroturik doaz segidaz. Zuberoako paradak eta Behe Nafarroakoak, hain desberdinak direnez, banaka aztertzea komeni da.

a) Zuberoan

Astoak paper garrantzitsua du, eta beronek damaio izena Xaribari honi: “Asto-laskerta”, “Asto-lasterrak”.

Asto-lasterkan subjektu zigortuak berak daude pertsonalki bertan; *asto-lasterretan*, ordea, aktoreen bidez antzesten dituzte. Desfilean zehar subjektu zigortuen antzeskunde mimatua egiten dute eta koplak barregarriak kantatzen, gehiago edo gutxiago inprobisatuak. Gero etxeraino joaten zaizkie eta han mendekuzko kantaldia ematen.

“Asto-lasterrak” beste zenbait modutara ere egin daitezke.

b) Behe Nafarroan

“Tobera muestrak” deitzen zaie, eta aktore sail dizdiratsu bat dira, hiriko kaleak goitik beheratu ondoren, herriko enparantzan eginiko antzoki batetara doazenak, han dantzaz lagunduriko komedia ttiki bat antzetzeko.

Aktoreak asko izaten dira, eta paperak bost eratakoak dira:

1. Xaribari jostakia antzesten duten pertsonaia hiztunak,
2. Balet saila, segidaren ibilaldian eta tarteetan dantzatzen duena,
3. Zaldizko eta oinezko goardia,
4. Konpartsak,
5. Trufariak,

Ihardunaldiaren zati nagusia subjektuei egiten zaien epaiketa da: hitzak inprobisatuak dira, doinu bakarrez eta beti berdinez kantatzen diren ahapaldi aldagaitzetan.

Dударik gabe Ihauteetako maskarada baten eta xaribari dramatizatu baten sintexia dira.

Beren jatorriari buruz, informazio guzti hau dakarkigun autoreak, G. Herelle-k, ez du Ihauteetako elkarten girotik harago jotzen.¹⁴²

6. Xaribari trufak

Honen izena “Asto-lasterrak” da, eta lehen ere erabili dugu zuberotar paradak izendatzeko; baina orain antzerki era hau ere adierazten du. *Xaribari trufak ohiturazko komediatxoak* dira, Erdi Haroko drama satirikoen antzekoak, argumentutzat herriko gertakari eskandalugarriak hartzen dituztenak eta landa librean hartarako apropos eginiko antzoki baten gainean antzesten direnak. Hauen teknika eta tragedietakoa ber bera da: hitzaurre bat, azken-hitz bat eta textua ez da ekinalditan eta eskenatan banatzen.

Hemen bi zati berez ditzakegu: lehenengoan gertakariei jartzen zaie arreta, eta bigarrean errudunen zigorra eskenatzen da. Antzesaldian deabru eskenak eta trufa eskenak tartekatzen dira.

Hemeretzi pieza kontserbatzen dira (batzu osorik, besteak zatika), guztiz 21 direlarik.

Obra hauek apenas dute literatur baliorik, baina badute benetako orijinaltasunik. Beren errealismoan euskaldunen etxe-moraleko printzipio nagusiak agertzen zaizkigu eta, gainera, obra hak bizikera eskandalugarri duten pertsonaia bizen kontra barregarri eginak dira. Izakerak eta ohiturak, hala famili nola erakunde mailan, profesio eta lanbide mailan, aztertzeke iturri bizi bat ditugu. Obra hauetan baserri gizartean diharduten hainbeste pertsonaia agertzen dira euskal baserri inguruak ezartzen dizkien zertzeladez tankeraturik.

Zuberoako antzerkiaren azterketa labor honek azken gogoeta hauetara garamatza.

Alde batetik, Euskal Herririk gehienez antzezkeraren honen gomuta ere galdurik dugula gertatzen da. Gure subkontzientean bakarrik bizi dira. Beraz, ez dirudi tradizio hau falta den herrietan ber-sortzerik dagoenik. Tradizioz sustraiturik besta-antzerkiekin gertakari handi bat ospatzen ari garen kontzientziarik ez edukitzean, barregarri gertatuko ginatke. Zuberoako antzerkiak, hala ere, ematen dizkigu bai, antzerki modernoak eskatzen dituen zenbait baldintza: kalera atera dadila, toki informaletan egin dadila, halako talde klase-

koién menpetasuna hauts dezala, herriko errealitatearekin harreman soziala eta tematikoa bila dezala.

Honela komunitatearen kulturarekin: bertsoariekin, dantzekin, bertso egikerekin, asto-lasterrekin, trufekin eta abarrekin lotzen den antzerkiak bizitzako balioak elkarrekin bestatzen lagunduko liguke.

7. Herri antzerkia Euskal Herriko hegoaldean

Ahozko euskal antzerkiaren ikuspen panoramiko hau erdizka geratuko litzai-guke Euskal Herriko hegoaldean antzesten diren mota kantatuak eta errezi-tatuak aipatuko ez bagenu.

Aintzinako antzerki honen agerpenetariko bat Gipuzkoako eta Bizkaiko aristokraziaren edozein girotan XVIII garren mendean sorturiko pieza melo-dramatiko sujerikorrak dira. “Amigos del País” horiek eta jesuitek, adibidez, mende horren bigarren erdian herri jendearentzat antzerki mordo bat idazten dute.

Titulu hauk heldu dira gureganaino:

“*Actos para Nochebuena*”, Pedro Inazio Barrutiarena; “*Gabon sariak*”, Xabier Maria Munibe, Peña Gloridako kondearena; “*El borracho burlado*”, egile berarena; “*Guernicaco Gaboncante*”, Sebastian Antonio Gandara-rena.¹⁴³

“*El borracho burlado*” opera komikoa izan ezik, besteak Gabon misterioa-ren inguruko operatxo alai entretenigarriak dira, eta “*Gabon sariak*” eta “*Ga-bon canteak*” erlijio antzerkizko piezak ziren, elizetan kantatzekoak.¹⁴⁴

Gabon gaiarekin batera, Pasiokoa dago.

Pasio gaiak benetan pieza interesgarri bat utzi digu: “*Jesuchristo gure Jaunare Passioa euscarazco versoetan*”, Agustin Basterretxearena (1700-1761).¹⁴⁵ Bertako lehen bertsoa derrior kantatzekoa zen Gernikako Aste Sain-duko prozesioetan,¹⁴⁶ baita Bizkaiko beste inguru batzutako eta Gipuzkoako mugakideetako parroketan.

XVIII garren mendeko antzerki hau, herrian hain indartsuki sustraiturik egonik, dudarik gabe ahozko literatura barruan sartzen dugu.

Bere teknikari buruz, antzerki klasikoaz diferentea da eta zuberogar antzerkiaren kideago.¹⁴⁷ Badira pertsonaiak ahozko literaturari dagozkionak.¹⁴⁸ elka-rrizketako pieza batzu trufa tradizional tikiak bezala dira, eta hizkera herriko esakera landuz josirik dago. Baina teknikazko eta hizkerazko faktore hauetaz gainera, faktore sozial garrantzitsu bat erants daiteke ahozko antzerkien maila emateko: misterioen antzeskunderako mugitzen ziren kofradien eraginpean sorturiko herri giroan jaiotzen dira.¹⁴⁹

Beste hauetan ere nabari da Hegoaldean iraun duen ahozko antzerkiaren presentzia.

Eskena tankerako jolasei gagozkie, lanean edo lan ondoan entretenigarritzat balio dutenei. Baserritar gazteriak neguko gaubeiletan antzesten dituen pantomimek izen desberdinak dituzte: “Arta-txuriketak” (artaburu zuriketan egiten diren jolasak) “Errando”, eta “Zeletin eta Zelemon” (“Linarien” edo iru-

leen lanetako jolasak). Zuberoar antzerkiko trufetan gai begikoa epaiketa zen bezala, "Erandoetan" eta "Arta-txuriketetan" konturik maiteena ezkontzako kontratu bat da: motibu berekin, baina oraingoan barregarriak kontratuko baldintza aldrebesengatik.¹⁵⁰

Baserri jendeak lanean edo lan ondoan lasatzeko erabiltzen dituen jolas bilduma hauek mota desberdinak dituzte: ipuinak eta kontakerak, igarkizunak, kantak eta "lectio epistolae" direlakoak eta ezkontzako kontratua. Azken honi dagokionez, behin mintzatuak, behin kantatuak dira.¹⁵¹

Atal honen azken laburpen gisa, ahozko euskal antzerkiaren hari nagusiak izendatuko ditugu.

Oraindik bizirik duten tradizioetik datozkien arauen arabera antzesten duten zuberoarrentzat antzerkia gauza bat da, eta beste gauza desberdin bat hartaz oroitzen subkontzientea baizik gordetzen ez duten eta hartara ia geure egunotakoa den antzerkia kreatorik baizik jo ez dezaketen gaineko euskaldunen-tzat.

Baserri antzerki hau kolektibitateari behin behineko zaizkion gertaerei loturik dago: paganu jendearentzat ihauteak, Erdi Haroko kristau jendearentzat misterioak, eta lana eta erakunde familiarak eta publikoak. Tankera erlijiozko edo profanozko elkarteak ziren dibertsio mota hauk, bai elizakoak bai profanoak, antolatzen arduratzen zirenak: kofradia eta ihaute elkarteak.

Antzerki mota desberdinak dira, baina denak edozein kolektibitatearen eskuar.

Kalean dagoen eta bizitzatik bertatik datorren antzerkia da; textuz, dantzaz, musikaz, mimoz eta herri pertsonaiak material oso aberatsa duen antzerkia. Material hauen bilketa, azterketa eta bere folklore elementu guztiak jatorriz hartarako sortu ziren kontextuan sailkatzea egiteko dugu oraindik.

Honela bakarrik finka dezakegu gure herriaren antzerki formazioa: gaurko euskaldunak beren kultur sustrai propioetatik harako antzerki josta arazi nahi dituzten taldeen kreamena bultzatuz.

4. NARRATIBA

Tradizio bizi gisa, batez ere, Zuberoan zentratzen den ahozko antzerkiak bestera, poesia eta euskal narratiba herritarra Euskal Herri osoko ondasunak dira.

Baina narratiba herritar honen literatur balioa oraindik sistemaz estudiatzeko dago. Gure ahozko literaturari oraindik falta zaion kapitulu bat da. Bada, bai, literatur materialezko bilduma garrantzitsurik, eta zientzi eta kultur estudioerik ere egin izan da produkzio kolektibo eta izengabe honetaz, honen balio pedagogikoa probetxatzen ari dira euskara biziaren ikaskuntzan, baina bere literatur legeak ezartzeko daude oraindik: euskal prosaren estilistikazko baliabide nagusiak izendatu, testu hauen komentario eta azalpena egin eta idazketa-

rako eta konposiziorako jobide batzu eman euskal narratibaren izakera herritarren arabera: oraintxe bakarrik ari gara pausu handi bat ematen: produkzio izengabe eta tradizionala ez ezik, beren bibentziak gure ipuin-leienden “kontu-esaleen” teknikaz kontatzen dituzten gure egunotako pertsonaia konkretuen prosazko produkzioa ere baliesten ari gara teoriatz eta praktikaz.¹⁵²

Bertsolaritzaren antzeko fenomeno da, behar bezalako begiramendurik beti izan ez zaiona noski.

Bertsolaria herritik datorren eta bere obra herrira doan benetako kreatzailatzat hartzen den bezala, beste hainbeste esan daiteke bere bibentziak bere aldiko tradizioaren eta sentimenduen oihartzun gisa kontatzen dituen narratzaileaz ere.

Baina, hala ere, kreaizio herritar hauk “Bertso-Berriak” bildu ditugun bezalako arretaz biltzeko senik ez da izan.

Flokloreari buruz estudio oso garrantzitsuak egin dira eta ahazpenetik askatatu sineskerak, kontakerak, ipuinak, alegiak, herri medikuntzako errezeptak, konjuro formulak.¹⁵³ Badira jendea dibertitzeko narrazio laburrezko bilduma baliotsuak ere; humorezko, fantasiatzko, sentimenduzko narrazioak; baina, bistan dago, ez diogula arreta gehiegirik jarri gertakari historikoen, jazoera kolektiboen eta pertsonalen, eta bizi izaniko esperientzien narrazio herritarri, era batera herri izakeraren arabera adierazirik daudenak noski, “teknika miresgarriz eta euskara onez, herriaren hizkera bizian, euskaldunen sintaxian, euskal golkoz pentsatuak eta interpretatuak, kontakera biziz eta direktoz”.¹⁵⁴

Batez ere gertaera handien oroigarri gisa idatzirik narrazio luzerik eza nabari da bereziki: gerrak, bizitzak, kolektibitate baten ohiturak.

Badugu A. Zabalak hain leihatsuki bildu duen Bertsolaritzaren “corpusa”.¹⁵⁵ Aho gisako narratibaz ere zerbait antzekorik egitea falta da.

Zibilizazioen joan etorrian, korronte bikoitzeko fenomeno nabari da: herritasunaren eragina literatura idatzian, eta alderantziz,¹⁵⁶ baina lege jeneral hau gure artean ere bete dadin, ez dago beste biderik euskal ahozko narratibaren ondasun komun hau idatzirik uztea baino.

1. Narrazio laburrak

Kontakera, tradizio eta ipuin herritarren eremua azkengabea da, Euskal Herriko mugetatik haragokoa noski.

Badira euskaraz, beste hizkuntza batzutura itzulirik edo itzuli gabe. Eta badira gaztelaniaz, frantsesez, ingelesez, alemanez ere.¹⁵⁷ Materialen joritasun eta desberdintasun honek gure ikerketen arloa mugarrizera behartzen gaitu. Euskaraz ez beste hizkuntzetan eginiko narrazioak, jakina, alde batera uzten ditugu, tamalgarrria delarik itzulpenak argitaratu dituzten autorreek euskaraz sorturiko orijinalak euskaraz ere inprimatzeko ardura gehiago ez edukitzea.

Han hemen sakabanaturik dauden euskal narrazio guztietarik mota hauei batez ere jarriko diegu begia hemen: folkloretzko materiala eta narrazio entretenigarriak eta denborapasakoak.

a) *Eusko Folklore*

Denek dakite euskal folklorelarien ahaleginen berri, eta zer lorratz utzi duten beren ikerketek euskal kulturaren oraingo unean.

J. M. Barandiaranek *Anuario Eusko Folklore* delakoaren aurkezpenean, 1921, Bazkundera honetarako fundatu duela diosku, alegia, "euskal jakintza herritarra ikertu, eta informazioek eta inkestek sor araz ditzaten kultur-historiako prodienak estudiatu".¹⁵⁸

Estudio hauei eskerrak, ezagutza zehatzak eta sakonak biltzea lortu da aintzinako kulturari buruz, sikologi legeei buruz, ahozko literaturari eta herriaren gustoei buruz. Eta eginiko sintexiek eragin handia eduki dute euskal kulturaren zientzi, literatur eta arte arloetan. Hala euskaldun izateko gogoan nola arte literatur teknikan eta gure obren mami eta estetikan, gaurko euskal kreatzaileek zor handi diote zientifikoki estudiatua izan den herri korronteari.

b) *Narrazio entretenigarriak*

Gure herri narrazioetan zer jotzen dugun seriotzat eta zer entretenigarritzat berezteko zedarrri zehatzik izendatzea zaila da. Bestalde, edozein herri narrazioak beti dauka, nondik edo handik, interes folkloriko nabarmena. Ohar hauk honela, hemen aipatzen ditugun narrazioak herriak entretenigarri gisa kontatu dituenak dira, eta ez hainbeste beren balio antropologikoagatik gailentzen direnak, beren literatur balioagatik baizik.

Gehienez atso-agureak eta pertsona zaharrak dira narrazio hauk beren seme-alabei edo ilobei kontatzen dizkietenak. Beste batzutan, zenbait negu lanetan, "Arta-zuriketak" eta iruleen lana bezalakoetan, ipuinaldi luzeak izaten ziren. Honela Barandiaranek esango digu "oraintxe ere Euskal Herriko bazter zokoetan iposi eta kontakera sorta aberatsak aurki daitezkeela".¹⁵⁹

Hona hemen narrakera hauen iturririk behinenak eta textuen bilketako eta argitarapeneko laguntzailerik behinenak:

Anuario de Eusko Folklore, Barandiaranen eta bere laguntzaileen lanekin. *Eusko Yakintza*, Azkuek egina; *Gure Herria* aldizkaria, Mayi Ariztia eta J. Barbier-en eta abarren laguntzekin.¹⁶⁰

Gai beregarritzko narrazio laburren artean, pertsonaia ospetsuen esan-eginak sartu behar dira.

Herri humorezko liburuai gagozkie, protagonistatzat egiazko pertsonaia bat dutenak, gehienez bertsolaria. Garrantzizkoak dira, beste zenbaiten artean, Permado Amezketarrari,¹⁶¹ Txirritari¹⁶² eta Pello Errotari¹⁶³ dedikaturiko liburuak. Pasadizu klase hauk oso argigarri dira gure bertsolarien sikologia eta obra ulertzeko.

Ezin, halaber, aipatu gabe utzi humorezko pasadizuen, hautu-mautuen eta xisteen bildumak, liburu gisa argitaratuak.

Herri literatura honetako liburuteria luzea da. Gogora ditzagun lan txalagarria egin duten biltzaile batzuren izenak: J. Artola, R. M. Azkue, Bustintza, V. Iraola, Urrumuno, eta Zamarripa gerra aurreko autoreetan,¹⁶⁴ eta Toribio Etxeberria, J. San Martin, I. Linazasoro, Abeletxe eta beste batzu, beren liburuak azken urteotan argitaratu dituztenak.

2. Narrazio luzeak

Izen honekin aho estilozko lan monografikoak adierazten ditugu, liburu edo liiburuxka baten antzeko desarroiloiz, baterakoiki jositako gai bat azaltzen dutenak, adibidez: nobela, autobiografia, ohiturak. Gehienetan bizi izaniko esperientziak dira denak, gero protagonistek edo lekukoek oroitzapen gisa narratu dituztenak.

Narrazio hauen berezgarri nagusia, zera da, halegia, autoreak berak bizi izaniko egoerak direla. Eta sistematikoki, egilea liburu bakar baten sortzaile gelditzen da.

Oroitzapen mota honen barruan, errealitatea hobeki hatzemateko, hiru mota desberdin berezten ditugu: nobela, autobiografia eta ohiturak.

Den denak aho literaturazko estilo agiri agiriz idatzirik daude.¹⁶⁵

Narrazio luze hauetako mundua eta narrazio laburretakoa gonparatuz gero, laster ikusten da lehenengoak urriagoak direla eta beren argitarapena ere berandu samarrekoa dela. Narrazio luzeen urritasuna, behar bada, balio zientifiko zehatzik hatzeman ez zaiolako izango da, eta beste alderdi bat, literarioa alegia, kontutan gehiegi hartu ez delako. Dena dela, "Auspoa" bilduma izan da argitaratu dituen, baita gure aho literaturako pertsonaia errepresentagarriak beren oroitzapenak idaztera bultzatu dituen ere.

Sebastian Salaberriaren gerra aldiko oroitzapenak: *Neronek tirako nizkin*, narrazio luzeen mota honetako adibide bat dira.

Famatu egin zen nobelarako "Gipuzkoa Saria" ("Premio Guipuzcoa) irabazirik. Kritikari batek dioenez, "oroimenetik zerion odola eskukadaka sarrastatuz bezala" idatziriko liburua da.¹⁶⁶ Salaberriaren exenplu honek ez du, gure literaturaren zoritxarrerako, jarraitzaile askorik ukan.

Antropologia kapituluan aipamen apartekoa merezi du bertsolari bizitzen sailak, hau ere A. Zabalak hasia "Auspoa" bilduman.

Manuel Olaizola, "Uztapideren" autobiografia da garrantzitsuena bere hedaduragatik eta bertsolariak berak idatzirik dagoelako. Kasua da, gerra ondoko bi bertsolaririk famatuenak, Basarri eta Uztapide, prosalaririk ere gorenetarikoak direla gaur egun herri prosa mailan.

Seinale argia, ahozko tradizioak bertsoan nahiz narratiban berdina aberasten gaituela.

Arroako bertsolariaren autobiografia honekin batera, Txirritaren eta Pello Errotaren biografiak ditugu,¹⁶⁷ biak A. Zabalak idatziak, Txirritaren iloba J. R. Erauskinen eta Pello Errotaren alaba Mikaela Elizegiren laguntzaz.

Esperientzia narratuen beste literatur lorakuntza bat bezala, aipa ditzagun anonimatoan geraturiko egileek idatzi dituzten oroitzapenak.

Oroitzapen hauk, gerrakoak, Ameriketako emigraziokoak eta gaur galtzearen dauden baserri ohituretakoak dira. Hona, adibide gisa, arreta bereziko lan batzu: *Santa Kruz Apaizaren guda-mutillak* (Santa Kruz Apaizaren "goardia beltza" zeritzanekoak), M. Lekuonak bildua, lan inprimagabea oraindik,¹⁶⁸ gorago aipaturiko *Neronek tirako nizkin*, Sebastian Salaberriarena, 36ko gerrateari dagozkion oroitzapenak; I. Alkainek idatziriko gerrate bereko oroi-

tzapenak, lan inprimagabea; *Euskal mutillak armetan*, F. Apalategirena; *Oroi-tzak*, B. Iranduezar,¹⁶⁹ *On eginaren obaria*, M. Ugarterena, eta beste batzu.¹⁷⁰

Narratiba luze samar hau indartuz doa gure artean.

Ez dugu inola ere idazti hauen histori eta zientzi baliorik ukatzen, baina lan honetan beren literatur balioari gatzexko, eta ikuspegi honetatik, honako aparatokotasunak nabarmenduko genituzke: alde batetik, protagonista izengabeen azainak eta komediak, baina gehianean gure folklorelariek bildu ez dituztenak, kontatzeko egon den tradizioa salbo geratzen da; gainera esperientzien kontakera luzeago honek narratiba tradizionalako dohainak aldatzen eta indibidualtzen dituen jeinu herritar bat behar du, horrek gure literatur edukinaren aberas-kuntza dakarrelarik; eta hau ere bada, alegia, honela hegada garaiagoko nobelen eta ipuin laburren azpi-egitura kreatorik bidea daramagula.

Behar bada, herri narratioari onurarik gutxien atera dion jakintza, literatu-ra izan da hain zuzen.

Beste estudio berezi batzuk, nola kulturaren historiak, sikologiak, eta antropologiak, onura hoberik kendu diote ahozko esperientzia multzo honi.

Guzti honengatik, berriro diogu, kontakizun hau bildu egin behar direla eta esperientzia inportanterik eduki duten eta gatz expresibo herritarrez kontatzeko gai diren pertsonak idaztera bultzatu. Bestalde, kontakizunen biltze eta ezagutzera emate lanaz gainera, beste bigarren lan bat geratzen da: gure narratibaren funtsezko zertzeladak estudiatu eta nola erabili irakatsi. Eta ez gara orain euskal sintaxia soilez ari, estilistikaren hezurduraz baizik, gai honetan gehien gailurtu diren autoreek egin duten bezala.

5. ATSOTITZAK ETA ESAKERAK

Euskal literatura herritarraren ikuspen orokor hau osagabe geratuko litzai-guke jakinduri liburuen eta literatur tropoen bildumaren aipamenik egingo ez banegu.

Bistan dago erretrauek eta sententziek zer garrantzia duten herriak bere esakuntzetan erabiltzen dituen esakerez batera. Kolektibitateak sorturiko eta kontserbaturiko jakinduri literatur zorro bat da, herri hizkeran expresio komun, formula landu bilakatzen dena. Hitz batez: "herri erreztatzaileen" goren eskola.

Azkeri jarrai, arlo hau *Atsotitzetan eta Esakeretan* erdibitzen dugu.

"Atsotitzetan —dio berak— irakaspenik duten esaldiak sartu nituen; beste guztiak esakuena".¹⁷¹ Erdibitze hau eroso eta argia zaigu eta gainera aski da gure helburrenda. Baina hona gainera, erdibitze honek euskal estudioen jobide historikoa bera daramala.

Garibairengandik gure egunotaraino, histori haro eta euskalki guztietan egin dira atsotitz eta sententzi bildumak. Azkuek dioskunez, ordea, "esakera biltzailerik, guk dakigula behintzat, ez da Euskal Herrian gure egunotaraino izan".¹⁷²

Zer gertatu da?

Gure esakeralogiari begiratu bat emanik, berehalaxe ikusten da gure zientzi kultur arduren eboluzio haria.

Lehenengotan, eta hala XIX garren mende arte, autoreek filosofia morala nabarmentzen dutela dirudi. Joan den mendetik honantz hizkuntz literatur arrazioen eraginez dela ikusten da (Euskararen baterakuntza, euskara literario eta eskolatuaren kreazioa) euskal esakeren estudioak metodo gisa ardura arazten gaituena.

1. Atsotitzak

Hona ezagutzen ditugun euskal atsotitzik zaharrenak, kronologi ordenaz: Garibaik Juan de Idiaquez-i bidali zizkonak; “*Refranes y sentencias de 1596*”; 1640ko “*L’interpret*”-ean datozenak; Lopez Isatirenak, Oihenartenak, Belarenak eta Sauguis-enak.

J. Urkixoren ustez, garrantzitsuena eta aztergarriena, 1596ko bilduma da.¹⁷³

Azkuek bere laguntzaile jadanik defuntutzat aipatzen dituen XIX garren mendeko esakeralarien artean, Mogel, Uriarte eta Segura bizkaitarrak daude; Iturriaga Gipuzkoarra; Darthayet eta Duvoisin lapurtarrak; Intxauspe zuberorarra eta Landerretxe Behenafarra. Humboldt euskaltzale sutsu eta euskalari ospetsua ere aipatzen du.¹⁷⁴

Autore hauen bildumak, ordea, ez dira denak erizpide berekoak, zeren batzuek literatur kontextuan datozelarik, bestetzuk helburu pedagogikoa baitute eta bestetzuk helburu linguistikoa.

Hogeigarren mendeari gagozkiola, hiru dira Azkuek aipatzen dituen autoreak:

J. Urkixo, D. Intza eta Fermin Irigarai.¹⁷⁵ Eta hauekin batera Azkueren beraren bilduma nabarmendu behar bere 2.936 atsotitzez, bilduma guztietatik luzeena segur asko, nahiz eta A. Intza-ren oraintsu oraintsuko bilduma ere ez zaion atzean geratzen bere 2.500 atsotitzez.¹⁷⁶

Gaur egun, eta J. Urkixoren lanari eskerrak, badakigu “gure herriko eta inguruko herrietako atsotitzek zerikusi herstua dutela sarritan”.¹⁷⁷

Urkixorentzat gauza bistakoa da ez dela beren jatorriaren eta beren interpretazioaren estudioarik bertan behera utzi behar, eta bere lanean bide garrantzitsurik ematen du horretarako.

Baina jatorrizko arrazoinak eta datuak hizkuntza guztietan ia berdinak diren kasu ertzekoa jorik ere, oraindik oso garrantzitsua izango da Euskal Herriak sortu dituen barianteen estudioa.¹⁷⁸

Atsotitzek aparteko nortasuna dute herriaren aho hizkeran.

Sarritan bapateko bertsoaren azkena, adierazpen poetikoaren gailurgunea, atsotitza izaten da. Bertsolarien erizpidean, atsotitza literatur baliorik gorena da, hala larruz nola barruz. Narrazioei buruz ere ber bera esan daiteke: badira ipuinak, narrazioari lehenengo haspidea eta gero bukaera ematen dion atsotitza bere kontextuan finkatzeaz beste helbururik ez dutenak.

Beste batzutan, pertsonaia ospetsuei trantze historikoetan entzuniko esanak kolektibitatearen oroimenean itsasten dira eta herriak atsotitz bihurtzen ditu. Hori da zatika kontserbatzen diren banderiza kanten kasua, baita aintzinako leinuei eta Erdi Haroko guduei dagozkien atsotitzen kasua ere.¹⁷⁹

Haien azainen eta irrisen gomuta formuletan kristaltzen da.

Jakintsuak ere arduratu dira euskal jakinduri munduaz, baina helburu desberdinez. Atsotiztegirik zaharrenek batez ere ardura historikoak adierazten dituzte, eta honela euskara “sententzia moral ugarikoa” agiri zaigu.¹⁸⁰ Eta adibidetzat sententzi errezkada bat jartzen dute. XIX eta XX garren mendeetan, ordea, ardura liguistikoak gero eta gorago doaz. Louis Luzien Bonaparte, Urkixo eta Azkueren lanetan, J. M. Barandiaranen etnologi eta etnografi lanekin batera-bi jakintza hauetako autorerik errepresentagarriera aipatzeagatik—, atsotiztegia euskal kulturaren hizkuntz eta antropologi estudiantako pieza garrantzitsua bilakatzen da.

Arretagarri litzateke gure atsotiztegiaren balioa sistemazki estudiatzea euskal poetikaren eta euskal estilistikaren errail nagusien barruan.

2. Esakerak

Esakerak hizkuntzan beste antzeko era hauk bezala bizi dira: errefraua, atsotitza eta adagioa, eta horregatik herritartzat jotzen dira. Izatez ez dira gerora populartu diren ateraldi indibidualak besterik.

Hizkuntzalarien estudioetan argi dago zer garrantzia duten esakerek hizkuntza baten barnegunea ezagutzeko.¹⁸¹

Azkuek bere *Euskal Herriaren Yakintza*-ri egiten dion hitzaurrean, ez duela esakera biltzailerik ezagutu dio eta esakeralariak hiru ezagutzen ditu: Altube, Intza eta Ormaetxea. Eta Azkue bera, jakina, bere “bi milatik gorako esakerez, gehienak herriaren ahotik jasoakw33.¹⁸²

Eta gaur? Gure egunotako esakeralarietara jotzean, ezin bi errepresentagarrienak aipatu gabe utzi: J. Mokoroa (“Ibar”) eta L. Villasante. Lehenengoa *Ortik eta emendik*-en egilea, euskal errefrau eta esakera herritarren 70.000 inguru fitxatako bilduma inprimagabea;¹⁸³ eta bigarrena Axularren hizkuntzaren azteketa sistematikoaren egilea,¹⁸⁴ hitzez gainera, esakera, hitz-inguru eta espresio jatorrak, bereziak kontuan harturik.¹⁸⁵

Zirkunstantzia bikoitz honek —ia gure egunotaraino esakera biltzailerik ez egotea eta gure esakeralarien sokaburu Azkue, Altube, Intza, Ormaetxea eta Villasante izatea— agirian jarri du, esaldi edo esakuntza hauek zerikusi herstua dutela euskararen egungo arazo funtsezkoek, nola baita *jitea eta hizkuntza*; euskararen oihartzun berriak; beste hizkuntza batzurekin, batez ere ingurukoe-kin, erlazioan jar gaitezkeen itzulpenak; euskara kultu sistema moderno baten adierazpide gisa; eta euskara literarioaren baterakuntza.

Esakerak, beraz, gramatikaren estudio hutsetik harago doaz: estilistikari dagokion eginkizuna da, hortik linguistikari eta literaturari datozkion eraginez.

6. EGINKIZUNIK PREMIAZKOENAK

Lehenengoa, eta inola ere atzeratu ezinekoa, galtzen ari den mundu baten hondarrak biltzea da.

Honetan J. M. Barandiaranek, A. Zabalak eta beste zenbaitek dei larriak egin dituzte.¹⁸⁶ Baina Mitxelenak dioskunez, kontserbatze lan hau hizkuntz literatur helburuez egin behar da, hitzari atxikiz.¹⁸⁷

Beste egiteko urjente bat herri literatur obrak metodo eta teknika modernoz aztertzea da.

Historiazko, literatur teknikazko eta textuen kritikazko lanak behar ditugu. Badakigu ahozko poesiaren zertzeladen berri; baina ez dakigu ezer, edo ezer gutxi, baserri antzerkiaren, herri narrazio eta prosaren, edo euskal jakinduri estiloaren araudiari buruz. Mota hauetariko batzu literatur aldetik estudiatzeko daude.

Ahozko literaturak ere eginkizun pedagogiko bat dakarkigu, bere alderdi bikoitzez, teorikoa eta praktikoa. Praktika aldetik behar beharrezkoa dugu lehenago ahoz aho irakasten zena: kanta, ipuinak, jolasak, igarkizunak, gaurko haurrei transmititzeko modua bilatzea. Euskal haurrak bere literatur ondarearen zatirik hautatuena ikasteko modurik ez etxean, ez eskolan ez beste inon ez edukitzeko arriskuan gaude.

Eta hutsune hau medio modernoez bete behar da.

Pertsona helduei bagagozkie, gure herri literaturaren alderdi teorikoak oso gutxi ezagutzen dira, eta ezagutzen den apurra ere ikasketak egiteko aukera eduki dutenen artean. Zerbait seriozki programatu beharra dago ikastetxeetarako eta herrietan antolatzen diren kultur aldietarako. Liburuak falta dira, eskuliburuak falta dira, material didaktiko egokia falta da, gehiago edo gutxiago sistematurik dagoenera helpidea errazteko.

Bertsolari gazteen eskolak, baita euskal antzerki herritarraren oinharrien araberako arte eta deklamazio eskolak sortzea ere egiteko dagoen lana da.

Badihardugu zerbait egiten, baina askoz gehiago dago egiteko. Gaurko munduan ahozko literaturako alderdi guztiak teknikatut egin behar ditugu, halaber dikzio ikaskuntza eta publikoaren aurrean artisten ihardukeraren interpretazio ikaskuntza, mota bakoitzaren estudioa, autore herritarren kreamena.

Honelaxe bakarrik lortuko dugu gure herriko maila guztietan hizkeraz euskaldunak izatea gizarte eta kultur aldakuntza hain sakonetako garai honetan.

3

**EUSKAL LITERATURA
IDATZIA**

EUSKAL LITERATURA IDATZIA

1. IPAR EUSKAL HERRIAN: XIX GARREN MENDE AZKEN ARTE
 1. Literatura idatziaren sorrera. Detxepare eta Leizarraga.
 2. Donibaneko literatur mugimendua. Etxeberri Ziburuko. Axular eta *Gero* bere liburua.
 3. XVII garren mendeko beste autore eta izen batzu.
 4. XVIII garren mendea. Salvat Monho. Etxeberri Sarako. Beste izen batzu.
 5. XIX garren mendea. Duhalde, Daskonagerre, Lapitz, Etxahun, Duvoisin, Elizanburu, Hiriart-Urruti eta beste batzu.
2. HEGO EUSKAL HERRIAN: XIX GARREN MENDE AZKEN ARTE
 1. Euskal literaturaren hastapenak: Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu, Mogel eta beste batzu.
 2. XIX garren mendea: autorerik behinenak.
 3. Aintzinako euskal literaturaren balio eritzia.
3. IPAR EUSKAL HERRIAN: XX GARREN MENDEA
 1. Barbier, Moulher ("Oxobi"), Elizalde ("Zerbitzari") eta Etxepare.
4. HEGO EUSKAL HERRIAN: XX GARREN MENDEA
 1. Arana-Azkueregandik Lizardi-Orixerenganaino.
 2. Euskal literatura gaur.
 3. Hizkuntza idatzi batuaren egikuntza.
 4. Egiteko urjenteak.
 5. Iraupenerako baldintzak.
5. OHARRAK

EUSKAL LITERATURA IDATZIA

1. IPAR EUSKAL HERRIAN: XIX GARREN MENDE AZKEN ARTE

1. Literatura idatziaren sorrera. Detxepare eta Leizarraga

Hain zaharra izanik ere, mendeetan zehar lanketa idatziari muzin egin zion euskarak, literatur kalitate handiko obra batez egingo du bere debuta. Poesi liburu oso labur bat da, 52 orrialdetakoa, titulu luzea eta latinez daramana, garaiko ezagugarri: *Linguae Vasconum Primitiae*.

Bordelen inprimatzen dute 1545ean.

Egilea apaiza du, *Bernardo Etxepare*, Donibane Garazin jaioa, Behe Nafarroan. Apenas dakigu haren bizitzako berririk. Bere liburutik ateratzen da preso egon zela, ez dakigu zergatik; Julio Urkixok ezagutzera eman zituen dokumentu batzuren arabera, artzipretea zen, letra gizontzat zeukaten eta izen onekoa zen.¹⁹¹

Fruitu honek, jakina, bere antezedenteak ditu.

Euskal literatura idatziaren jaiotza Gaztelar domeinutik salbo geratu zen Nafarroako erresumako zatian gertatu zen, Ultra-bortuetako Merindadea izenekoan, eta hemen orain Bizkunde eta Humanismo haizeak ari dira, baldartzat, barbarotzat eta edozein kultibotarako ezgaitzat zeuden herri hizkuntzen balioaren kontzientzia dakartenak.

Euskara zaharrari onuragarri izan zitzaion korrante humanista hori. Oraintsu ezagutzera eman den Oihenarten idazki batetako esanetatik,¹⁹² bada-kigu ez zela Etxepare euskararen lantzaile bakarra aldi hartan; beste biren ize-nak ezagutzen dira: Logras eta Etxegarai.

Baina bere liburua argitaratzea lortu zuen bakarra Etxepare izan zen.

Lan inprimagabeak betiko galdu ziren.

Bere eskaintzan, prosaz, Etxepare harriturik agiri zaigu nola ez zen bere aurreko inor euskaraz obrarik idazteko animatu literatura produzitzeko ezgai-tasun honek sor arazi zuen izen txar eta guzti ere, eta azkenean autoreak bere hastapen apal honek zorte hobetik ukan dezala desiratzen du: *Debile princi-pium melior fortuna sequatur*. Hitzaurrean adierazten da Etxeparek zer helburu jarri duen ere: euskaldunek, gaineko herriek bezala, bere hizkuntzan eduki dit-zatela dotrina, hautu eta jolaserako behar diren elementuak.

Zertaz diren Etxepareren poesiak?

Hiru sortatan ondozka ditzakegu: Erliziozkoak, amodiozkoak eta aberri-zkoak.

Azken hauetan euskara kantatzen du, mundura zabalik dagoen hizkuntza bezala. Amodiozkoetan emakumea eta bere kalitateak kantatzen ditu. Batzu-tan ordurako hain eskandalugarri ez bide zen errealismoz mintzo da, belaunaldi bat geroago proskribua irabazi bazuen ere, eta hain proskribu zorrotza non edizioa ia arras galdu baitzen. Parisko Biblioteka Nazionalan kontserbaturiko ale bat bakarrik heldu zitzaigun guri, eta hemendixe egin ahal izan ditugu oraingo estudioak eta bir-edizioak. Ez ahaztu, hala mugimendu kalbinista-protestantea, bere eragina hain zuzen Bearnon eta Behe Nafarroan eduki zue-na, nola kontra-erreforma katolikoa, puntu honetan ados zeudela, hots, jokaera oso zorrotza hartu zutela biek sexu gaiari dagokion edozertan.

Oihenartengandik dakigu liburuaren bigarren edizio bat ere egin zela, baina ez zela zabaldu.¹⁹³

Nolanahi ere jarraipiderik faltako ez zaion hastapena izango da.

Ipar Baskoniak euskararen literatur lanketa arloan hegoaldekoari berrehun urtetatik gorako aurrea hartu diola egia da. Abantaila honek bere zera dauka hizkuntza idatzizko tradizioaren egikeran.

Etxeparek bere inguruko euskalkian idatzi zuen, Behe Nafarreraz, eta ondorengo autoreek gehienez Lapurdi aldeko euskaldira jotzen dute.

Gaur bada bere obraren ediziorik eta itzulpenik, baita literatur eta hizkuntz estudiorik ere, eta honela Etxeparek orain, mendeetan ahazturik egon ondoren, badu zor zaion ohore maila.¹⁹⁴

XVI garren mendean loratzen den bigarren euskal autorea *Beraskoitze-ko Joannes Leizarraga* da.

Autore hau sartu sarturik dago Juana de Albret, Behe Nafarroako Erregi-nak eta Biarnoko Andreak hasitako Calvinotar erreformaren mugimenduan. Jakina denez, Juana erreginak 1559an publikoki ukatu zuen katolikotasuna, Calvinoren sektara jo zuen eta bere estatuetan erreformaren ezarpena tai gabe bilatu zuen. Erabili zituen medioetatik bat texturik beharrezkoenen euskarape-na zen, eta Joannes Leizarraga izan zen lan hau, lankide batzuren laguntzaz, burutzeko arduratu zena.

Honelaxe argitaratu ziren Rochela-n 1571an, eta Erreginaren kontura, Leizarragak restaturiko hiru liburuak: *Testamentu berria*, *Kalendrer*a eta *Abcedo Christinoen Instructionea*.

Euskarazko lan hauek ere izar gaiztoa eduki zuten, Frantzian katolikotasunaren garaipenak bazterturik utzi baitzituen.

Hala eta guzti ere Testamentu Berriak zenbait edizio oso eta zatikako eduki ditu Biblia-Batzek eginak. Leizarragaren liburuen ediziorik osoena eta burutuena Linschmann-ek eta Schuchardt-ek Estrasburgon 1900an egina da oraintxe ere.¹⁹⁵

Leizarragaren obrek balio neurrigabea dute aintzinako euskara ezagutzeko, batez ere bere aditz-joko sistema, oraingotik nahikoa desberdina hain zuzen.

Etxeparek Behe Nafarroako euskalkian idatzi zuen bezala, Leizarragak lapurteran oinharritutik eta Behe Nafarreraren eta Zubereraren eraginaz idatzi zuen.¹⁹⁶

2. Donibaneko literatur mugimendua. Etxeberri Ziburuko. Axular eta GERO bere liburuak

Eta honela XVII garren mendera gatoz.

Mende honen haseran Donibane, Lapurdiko probintzian, merkatal eta itsas hiri bat da. Euskaldunek Ternuan (Terranova) eta Eskozia Berrian balea harra-patzen duten garaia da.

Baionako Apezpiku Bertrand Etxahus-ek, Baigorriko Behe-nafarra bera, 1611an frantziskotarren komentu bat fundatzen du Donibane eta Zibururen artean, elkarrekin burruka zalapartatsuan ari ziren herri mugakideak biak. Apezpikuari horretara eragin ziona, haik bateratzea zela dirudi hain zuzen. Komentuaren fundatzaile artean Etienne Materre dago, euskararik ez dakien frantziskotar frantsesa. Baina ikasi egiten du eta ondo ikasi ere, euskaldunak euskara lantzer

animatu nahi ditu, eta horretarako erlijio liburu bat argitaratzen du 1617an, erdia katixima eta erdia otoizliburu. Bordelen inprimatzen da, Baionak ez baitu arte hau XVII garren mende arte ezagutzen.

Autoreak barka eskatzen du liburu bat euskaraz idazteko duen ausarke-riaz, Saran, Donibanetik hurbil, ikasitako hizkuntza noski. Hemengo parrokoa zen Axular, euskararen beste aurrelari bat, eta bikainena gainera, ta bere izena liburuaren lehen orrialdetan agiri da, zentsore edo aztertzaile gisa. Gainera dio Materrek bere helburuetariko bat euskaldunei euskaraz irakurtzen eta idazten irakastea duela.

Izan ere liburu hau da euskal literatur arloa berriro jorratzen hasteko tresna berria, aurretiko obrak, eta esaniko arrazoiengatik, zirkulaziotik kanpo-ra baitzeuden.

Hala noski Materre-gan badira gero Axularrek aipatuko dituen zenbait haztaketa edo entsegu ortografiko.¹⁹⁷

Gainera, delako frantziskotar komentu ttikia herriko pertsonaiarik jakin-tsuenen (klerigoen, fraideen, medikuen) bil eta solas toki bilakatzen da bereha-laxe, euskara lantzer

animatuz.

Gero idazteko buruera eta inizatiba konkretuki dakigu literatur talde bate-tatik sortu zela¹⁹⁸ eta baliteke hauxe izatea.

Nortzu ziren talde honen osatzaileak?

Urte haietan agertuz doazen euskal liburuen autoreengandik atera dezake-gu, baita lehen orrietan agertzen diren izenetatik ere, bertan autoreari bertsoak dedikatzen baitzaizkio, haien obra goratuz: Gillentena, Claveria, Hirigoiti, Haranburu, Etxeberri Ziburuko, Argainarats, Axular eta beste zenbait.

Julio Urkixok¹⁹⁹ garrantzi handia damaio Donibane, Ziburu eta Sara trian-geluan zentraturiko mugimendu honi.

Baina izenik gailenenak bi dira: Joannes Etxeberri Ziburuko eta Pedro Axular.

Joannes Etxeberri Ziburukoak, bere lagunek “Doktore teologoa” deitzen ziotenak, jesuitetan ikasi zuen (Pabe-n segur asko), eta hauei zor die dakien guztia.²⁰⁰ Gai erlijiosozko hiru liburu argitaratu zituen, hirurak bertsoz, euskal-dunak bertso zale handiak omen baitira. Zoritxarrez, Etxeberriren liburuen edi-zio modernorik ez dago. *Noelak* liburu ederra bakarrik editatu da, Lino Akeso-lorean ardurapean. Oihenartek esanetatik, Etxeberrik galduak diren beste lan batzu ere egin zituela badakigu.²⁰¹

Pedro Axular, Sarako parrokoa (1556-1644), Donibaneko idazle taldeko ez ezik, euskal literatura guztiko autorerik onena da.

Urdazubin (Nafarroa) jaio zen, Dantzarineako pasabidetik hurbil. Teologi ikasketak Salamancan egin zituen bere unibertsitatearen garairik onenetan.²⁰² “Ad titulum patrimonii” ordenatua izan zen²⁰³ eta honela Iruineko Diozesian baja eman ahal ukan zuen eta Donibanen jarri. Laster irabazi zuen hemen en-tzute merezia bere sermoilari dohainengatik, Frantziako errege Enrike IV garrenaren eskutitz batetan, Daranatzek argitaratuan, agiri denez.²⁰⁴ 1600ean Axularrek Sarako parrokia lortzen du, Donibanetik eta baita Urdazubi bere jaioterritik hurbil dagoen herria. Hain zuzen, bere nafartasunak, (hots, Espai-niak okupaturiko Nafarroa Garaian jaioa izateak) oztopo gogorak ekarri ziz-kion parrokiatz jabetzerakoan.

Axular Saran egon zen hil arte.

Hain zuzen hil aurreko urtean (1643an) agertu zen *Gero* bere liburua, hau ere Bordelen inprimatua.²⁰⁵

Liburu hau Axularrek egiteko buruera, literatur talde hartatik atera zen, taldekideek ondo baitzekiten Sarako parrokoaren dohainen eta kualitateen berri. Kristau bekataria komentzi arazi nahi du zer tentelki jokutzen duen zeru-ko hauzia geroko uzten duenean: horixe da liburuari batasun osoa damaion gaia eta *GERO* tituluak adierazten duena. “Gero” hau hitz magiko bat bezala da, pertsona baten atributuz jantzirik agertzeraino. Liburu luzea da: 621 orrialde ditu lehen edizioan. 60 kapitulu ditu.

Bertan autoritate profanoen eta sakratuen bilketa handia egiten du, adibide eta pasadizo ugariz, Bizkundeko autoreen estilo eta gustoen arabera.

Gailena da hizkuntzaren menperakuntzan eta esamoldearen dotoretasu-nean.

Axularren liburua Espainiar Urre mendeko literatura izpiritualeko beste antzekoren baten itzulpena edo egokipena izan litekeela pentsatu izan da. Bai-

na orain arte Fr. Luis de Granada-ren dependentzia nabari den zenbait zati aislatu besterik ez da aurkitu.²⁰⁶ Pasarte gutxi batzu izan ezik (eta pasarteok ere liburura osoki taxaturik eta bere estilo pertsonal egin eginez ber-moldaturik daude) *GERO*-k liburu orijinal baten antz guztiak dauzka, euskaraz pentsatua eta euskaldunei zuzendua, alusioak, irudiak, hitz-jokoak, esakera biribilak, errefrauk eta herri jakintzako esanak herriko hizkuntzaren sorburutik hona datozerarik.²⁰⁷ Dударik gabe, autorea hain gailena zela dakigun sermoigintzak prestatu zuen gizona, idazle bezala bere obra nagusia emateko.

Axular da euskal prosaren benetako sortzailea.²⁰⁸

XVII garren mendearen lehen erdian hasitako Lapurdiko literatur mugimenduak, gorabehera gehiagoz edo gutxiagoz, baina eten gabe, aurrera jarraituko du ordutik ondorengo mendeetan zehar.

3. XVII garren mendeko beste autore eta izen batzu

XVII garren mendearen bigarren erdian Lapurdin *Silvain Pouvreau* dauka gu.

Pouvreau, Materre bezala, ez zen euskalduna. Bourges-ko familia apal batetako seme, Baionatar St. Cyran, Frantziako jantsenismoaren buru zenaren etxean morroi egon zen laguntzaile edo idazmutil gisa²⁰⁹ eta honekin ikasi zuen nonbait euskaraz. Gero apaiz egitea lortu zuen eta Euskal Herrian Bidart-en, parrokia bat ardietsi zuen. Pouvreauk tankera erlijioso-aszetikozko zenbait obra euskaratu zituen, eta bera da oraindik inprimagabe dagoen hiztegi baten egile ere.

Harizmendi, Sarako koadjutoreak, zenbait salmo, erlijio eresi eta liturgikizun bertsoz itzulirik argitaratu zituen.

Mende honetako beste gizon handi bat, sekularra oraingoan, *Arnaldo Oihenart* da. Maule-n Zuberoako herrian jaioa, Donapaleu-n (Behe Nafarroan) bizi izan zen ezkondurik. Oihenart gizon jakintsua zen. Latinez eta frantsesez lan historiko-juridikoak idatzi zituen. Euskaraz, tomo bat argitaratu zuen lehen partean atsotitz bilduma bat eta bigarrenean bere gaztaroan idatzi zuela dioen poesi sorta preziosista samar bat dakarrena. Obra hau 1657an argitaratu zen. Oraintsu bereditatu da Larresororen babespean. *L'art poetique basque* inprimagabe utzi zuen. Bertan euskal literaturaren lehen haroaz berri interesgarriak ematen ditu eta lan hau Lafittek argitaratua eta komentatua izan da.²¹¹

Bernardo Gazteluzar Ziburun jaiotako jesuitak ere XVII garren mende azkenerantz bertso liburu eder bat argitaratzen du, erlijio gaikoa: *Eguia Catholicak*. Liburu hau ere kontsulta-zaila da edizio modernoren ezagatik. Oraintsu Lafittek estudio bat egin du autore honetaz.²¹²

Azkenez, *Juan Tartas*, Arue-ko parrokoa, bi liburu izpiritualen egilea da prosaz, Behe-nafarreraren eta Zubereraren nahasketaz idatziak. Bietariko bikainena bereditatu berria dago Andolin Eguzkitzaren ardurapean.²¹³

Ikusten denez, XVII garren mendea, oro har, emaitz dezenteak ekarri zituen hastapena eta ahalegina izan zen. Batez ere euskara prosaz erabiltzea pausu ebazkorra izan zen.

4. XVIII garren mendea. Salvat Monho. Etxeberri Sarako. Beste izen batzu

XVIII garren mendean erritmo nagiaoa dabil.

Lapurdiko herriak jasan zuen hondamen ekonomikoak eragin handia ukan bide zuen, Ternua-ko (Terranovako) bidea hertsu baitzieten, irla hau Utrechteko itunean, 1713an, Ingalaterrak bereganatzean. Hala ere, badira autoreak liburu izpiritualen euskarazko itzulpenak edo egokipenak argitaratzen jarraitzen dutenak, hala *Xurio*, *Haraneder*, *Larregi*, *Baratziart*, *Mihura*. *Martin Harriet* bezalako gramatikagileak. *Salvat Monho* bezalako poetak, Frantziako Erreboluzio handiaren eta Napoleonen gerren garaian bizi izan zen apaiza berau.

Monho-ren euskal poemak Lafittek argitaratuak eta komentatuak izan dira.²¹⁴ Gai erlijiosoz eta profanoz dihardute.

Bere esku-izkribuari eskerrak ahazpenetik ateratako autorea dugu hau.²¹⁵

Antzeko zerbait gertatu zaio Lafittek berak mendeko gailur (hots, XVIII garren mendeko gailur) izendatu duen beste prosalari honi ere: *Joannes Etxeberri Sarakoa*, medikua, bere profesioa Gipuzkoan erabili zuena. Tankera didaktikozko obrak eta euskararen apologiak idatzi zituen euskaraz eta latinez. Diru laguntzaren ezagatik ezin ukan zituen editatu, baina esku-izkribua lanik behinenekin Zarautz-ko Frantziskotarrenean kontserbatu zen, eta Julio Urkioxok honela edizio bikain bat prestatu ahal ukan zuen.²¹⁶ Oraintsu ber-edizio partzial bat ere egin da, X. Kintanaren babespean prestatua.²¹⁷

5. XIX garren mendea. Duhalde, Daskonagerre, Laphitz, Etxahun, Duvoisin, Elizanburu, Arbelbide, Hiriart-Urruti eta beste batzu

XIX garren mendeak, oro har, euskararen lanketari bultzada dezentea ematen dio.

Bultzada hau mendearen azkenetan bizitu egiten da prosazko eta bertsozko autoreak loratzean eta euskarak kazetaritzan ere bere ibilera estrainatzean.

Nahi eta ez, hemen argibide azalez konformatu beharra daukagu.

Meditazioneak izeneko Duhalderen liburuaren agerpenaz hasten da mendea.²¹⁸ Fedeko egiei buruzko meditazio luzeak dira. Nahiz eta libururik gehiena orijinal batetatik²¹⁹ egokituriko itzulpena izan, hala ere obra hau gailen agiri da bere hizkuntza ederragatik.

Mende erdian *Martin Hiribarren*-ek deskripzio hutseko poema bat idazten du: *Euskaldunak*.²²⁰ Oraintsu faksimilez atera dute.²²¹ Hor dugu *Harriet* ere, bere hiztegi handia oraindik inprimatzeko dagoen lexikografoa²²² eta *Daskonagerre*, euskarazko lehen nobelaren egilea: *Atheka gaitzeko oihartzunak*, (1870). Bertan Ganich ipar euskaldun kontrabandista ospetsuaren abenturak narratzen ditu, lehen gerra karlistan. Nobela honi edizio berri bi-eledun bat (euskaraz eta gaztelaniaz) egin dio R. Bozas Urritiak.²²³

Daskonagerre-ren liburua baino lehentxoago, 1867an, *Laphitz*-en obra bat argitaratzen da, estiloz, moldakeraz eta asmakeraz nobelatzen jotzeko modukoa, nahiz eta izatez biografia bat izan: *Bi saindu escualdunen bizia* (S. Inazio

Loiolakoa eta S. Frantzisko Xabier). Bere estilo biziz, elkarrizketatuz, bilbez eta harilduraz, eta gertaerei ematen dien erliebez, biografia arrunta gaindizten eta literatur obraren maila hatzematen duen liburua da. Egilea Alzai-ko parrokoa zen, gero betarramita sartu zen eta Hego Amerikan hil.²²⁴

Intxauspe kalonjeak, Bonaparte Printzearen laguntzaileak, lan magistral bat idazten du: *Le verbe basque* (1858); euskaraz ere idatzi zituen zenbait obratxo, erlijio eta literatur tankerakoak.

Arreta apartekoa merezi du *Etxahun* zuberoar bertsolariak, 1862an hila, bere bertsoak herri tradizioz kontserbatu diren poeta satiriko eta elegiakoa. Gaur, J. Haritschelhar-en ikerkuntzei eskerrak, haren literatur produkzioaren edizio kritikoa daukagu, baita haren biografiaren berkonstruzio oinharritua eta haren poesi lanaren azterketa ere.²²⁵ J. Etxaidek Etxahunen poesiak Gipuzkerara moldaturik argitaratu ditu.²²⁶

J. *Duvoisin*, aduana kapitaina eta apaizgai izana, ere Bonaparte Printzearen laguntzaile mamia izan zen. Anitz lanen artetik gorena bere *Laborantza liburua* du, nekazaritzako eta abelazkuntzako liburua, 1858an argitaratua, eta batez ere Biblia osoaren euskarapena, 1859an, Biblia osoa lehenengoz euskaratzen zena hain zuzen. Oraintsu "Gran Enciclopedia Vasca"-k itzulpen honen ber-edizio bat egin du faksimilez.²²⁷

Mendearen azkenetan euskal literaturak bizkunde izugarria du Ipar Euskal Herrian.

Hona errepresentante nagusiak: *Elizanburu*, *Gilbeau* (hari ezarritako poesia batzu honenak eta beste batzurenak direla dirudi)²²⁸ eta *Adema* poetak; *Lapeyre*, *Arbelbide*, *Diharassary* eta *Joannategi* prosalariak. *Eskualduna* euskal astekaria 1887an fundatzen da. Honen orrietan anitz idazle trebatzen da. Beste batzuren artean gailurtzen dira *Hiriart-Urruti*, *Arnaud Abbadie*, *D. Soubelet*, nahiz eta hau ia XX garren mendekoa izan. "Jakin" editorialak bi liburu argitaratu ditu oraintsu Hiriart-Urrutiren artikulurik onenen hautaketa batez, Lafittek prestaturiko hautaketa hain zuzen.²²⁹ Artikulurik gehienak euskaldun katolikoek Hirugarren Errepublikaren kontra zeramaten burruka porrokatu eta desberdinaren oihartzuna dira.

Euskalkiei dagokienetik, zubereraz eta behe-nafarreraz idatzi duten autore batzu izan ezik, lapurtera da nagusi, askogatik.

Axularren hizkuntzaren ospea iraunkorra da.

2. HEGO EUSKAL HERRIAN: XIX GARREN MENDE AZKEN ARTE

1. Euskal literaturaren hasera: Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu, Mogel eta beste batzu

Euskal Herriko Hegoan ez dago literatur mugimendurik XVIII garren mendearen erdi arte. Euskaldunek bi estatutan banaturik bizi izan duten inkomunikazio erlatiboak dauka Ipar Euskal Herriko mugimenduak alderdi honetan, Hegoan hain oihartzun gutxi edukitzearen errua. XVIII garren mendearen erdian hasten da hemen, eta Larramendiren lan apologetiko eta sakatzailearen

ondorioz, euskararen lanketa sistematikoarèn mugimendua. Añibarrok bere *Voces Bascongadas*-en aurrean jarritako oharrean hitz adierazkor hauk idazten ditu: “Euskal libururik.. ez da nire egunok arte izan”.²³⁰

Hala ere esan beharra dago ez dela egia Larramendiren aurretik ezer ez dela egon ere.

Badira erlijiozko esku-liburu ttikiak, katiximak batez ere, edo otoizliburu laburrak. Bi Euskal Herrietako katekesi literaturaren historia labor bat J. M. Rementeriak argitaratu berri du holandar katiximari egiten dion hitzaurrean.²³¹

XVI garren mendean *Refranes y sentencias en Bascuence* delakoaren edizio misteriozua ere hor dago, autore ezezagunarena, Iruinean 1596an agertua.²³²

Esteban Garibai historilari ospetsuak ere bi euskal atsotitz bilduma egin zituen, baina ez zituen argitaratu. Julio Urkixok editatu eta komentatu ditu gure mendean.²³³

Rafael Mikoleta, bilbotar apaizak, XVII garren mendean, *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* idatzi zuen, baina lantxo hau ez zen argitaratu XIX garren mendean azkenak arte. Gramatikako entsegu bat da, hiztegi bat eta elkarrizketa batzu ditu bielehun textuz (euskaraz eta gaztelaniaz).

Agustín Bazterretxea jesuitak (1700-1761) liburuxka batzu atera zituen herri bertso kantagarritan. Gehien zabaldu diren bertsoak Kristoren Pasioko historia kontatzen dutenak dira.²³⁴

Manuel Larramendi, jesuita, Salamancako Unibertsitateko irakasle, euskararen apologista, euskal gramatikalari eta lexikografo eta euskararen ohore bindikatzailer, nahiz eta berak ia gaztelania hutsez idatzi, bere obren bidez bere herikideen lozorroa astintzen lan handia egin zuen. *El imposible vencido* argitaratu zuen, 1729 lehen euskal gramatika (zeren halakotzat Mikoletarenak gutxi balio baitu) eta *Diccionario trilingüe del Castellano, Bascuence y Latin*, bi tomatan, 1745ean. Inprimagabe kontserbatu zen Larramendiren beste hiztegi bat oraintsu editatu du F. Altunak.²³⁵

Larramendiren gramatika, lehenengoa izateko, oso ona da.

“Diccionario trilingüe”, ordea, gauza jatorren eta sasikoen nahaste bat da. Larramendiren aldarre adarjole eta xantxakoia, berarekin polemikan ari diren Madrileko egunkariginak menderatzeko adiago, benetako zientzi lan bat egiteko baino, horixe dirudi dela huts honen sor arrazoia. Gaur egun Telletxea-Idigoras-ek plan handi bati heldu dio, alegia, Larramendiren produkzio guztia ber-editatu —eta lehenengoz editatu, inprimagabeko material asko baitago—. Hau dudarik gabe Larramendi hobeki ezagutzeko pauso handia izango da. Orain arte bi tomo agertu dira.²³⁶

Larramendiren denborakoa da X. Munibe, Peñafloidako kondea, “Herri Lagunen Bazkuna” (“Sociedad de amigos del País”) fundatu zuena.

Munibek “*El borracho burlado*” argitaratu zuen, kantatzeko zatiak euskaraz dituen antzerki barregarria. Euskal poesi liburutxo bat ere egin zuen, tanke-*ra* xit jakintsu eta eruditokoa, “*Sor Luisa de la Misericordia*” izenez argitaratu zuena.

Lehenengo euskal antzerkia *Barrutiari* ezartzen zaio, Arrasateko iskribaua bera, XVIII garren mendean lehen erdian: “*Acto para la Nochebuena*”.

Antzerki hau gure egunok arte editatzeko zegoen. "Auspoa" bildumak oraintsu liburu bakarrean Barrutiaren eta Peñafloidaren obrak argitaratu ditu.²³⁷

Arabako Sabandotar *Bta. Gamiz*, jesuita anaia laguntzaile eta Larramendiren denborakoaren literatur itzulikak, bere bigarren ehun urteburua dela eta, editatuak izan dira, *J. Goikoetxea Maizaren* ardurapean.²³⁸

Baina Larramendiren enbidoa bereziki jaso zutenak konpainia bereko bi aita izan ziren, hura ezagutu zutenak eta harekin beren diferentziak ere ukan zituztenak, zeren Larramendi ez baitzen izan ere hain gizon mantsoa eta kontentakorra.²³⁹ *Kardaberaz* eta *Mendiburu* dira. Euskararen lanketa sistematiakoari prosaz ekin zioten biek, batez ere helburu pastoraletz eta erlijioso.

A.Kardaberaz-en euskal produkzioa luzea da.

Zuzenki hizkuntzaz diharduen *Euskeraren Berrionak* liburutxoak izan ezik, beste guztiak gai erlijiosoak, aszetikoak eta hagiografikoak dira. *A.Kardaberazek*, beste askok bezala, ezin izan zituen bere obra guztiak bizitzan argitaraturik ikusi, agintari gobernatzailleek eskua sartu baitzuten gaztelaniaz ez beste hizkuntzazko liburuen argitarapena galerazteko.²⁴⁰ *Euskeraren Berrionak* "Auspoa" bilduman ber-editatu dute.²⁴¹ Oraintsu "Gran Enciclopedia Vasca"-k *Kardaberaz*en obra guztiak argitaratu ditu edizio faksimilez, *L. Lopetegiren* hitzaurre baliotsu batez.²⁴²

*Kardaberaz*en denborako beste autore jesuita eta harekin batera alderdi honetako euskal prosaren jarraitzaile izatearen aintza daramana *A. Sebastian Mendiburu* zen.

Mendibururen obrak ere erlijiosoak dira, meditazio gaiak, *Jesusen Bihotzaren* debozioa etab. *A. Kardaberazek* baino estilo garbiago eta landuagoa dauka. *Mendibururen* euskalkiari buruz —*Oiartzundarra* zen, *Iruinean* bizi zen eta *Nafarroako* euskal alderdian lan handia egin zuen-areago ekialdeko edo ekialdetik hurbileko bariatatea darabil. "H" letraren presentzia ere nabari zaio ortografian.²⁴³ *Kardaberazek*, ordea, *Hernaniarra* izan arren, euskal mendebalean gehiago bizi eta lan egin zuenak, bariatate honen hurbilagoko hizkera darabil.

Bai *Kardaberaz* eta bai *Mendiburu* desterruan hil ziren, *Karlos III* garrenak manaturiko jesuiten bidalketak hatzeman baitzituen.

Neurri honek beste behin gehiagotan hastapenetan zegoen mugimendua lore lorean moztu zuela dudarik ez dago.

Joakin Lizarraga *Nafarroako* *Elkanotarraren* euskaltzaletasunak ere jesuitekin zerikusia eduki bide du, gaztetan *Lizarraga* haien nobizio izan baitzen. Baina jesusten bidalaketa gertatzean, apaiz sekular ordenatu zen eta bere herriko, *Elkanoko*, erretore zen *Iruineko* arroan.

Gaur ez da *Elkanon* euskararik egiten.

Lizarragak utziriko produkzio larriak (dena erlijio gaikoa) balio izugarria dauka gaur gure hizkuntzarentzat galdurik dagoen *Nafarroako* sail hedatsu batetan hitz egiten zen hegoaldeko nafarrera garaia ezagutzeko. Bere sermioen tomo bat *Donostian* argitaratu zen 1846an.²⁴⁴

Apaiz nafar honek utziriko material inprimagabe ugariaren edizioa prestatzen ari da orain *Apeztxea* jauna.

XVIII garren mende azkenetako beste autore bat *J. A. Ubillos* frantziskotarra da, teologiako irakasle jakintsua eta filosofia eskolastikoko obra latinez idatzien autorea. Euskaraz katixima historiko gisako bat argitaratu zuen hizkuntza oso begiratzuz eta jatorrez.²⁴⁵

Azkenez XVIII garren mendea *Juan Antonio Mogel*-en figura handiaz hersten da. Apaiza zen, Markinan (Bizkaian) bizi izana, Humboldt eta Vargas Ponce-ren laguna.

Mogel ez zen jatorriz euskalduna, Aragoatik eta Errioxatik etorritako mediku familia batetako seme baizik. Abizena bera ere berez Noguel zuen, eta euskal ezpainak izan ziren “N” hori “M” egin zutenak. Juan Antoniok hezketa humanistiko eta eskolastiko fina hartu zuen Calatayud-eko jesuiten kolegioan.²⁴⁶ Oso apaiz ereduak, arduratsu eta jakintsua zen, oso eskuzabala eta ongilea, Erreboluzio Handiko izugarrikeriei ihesi zetozen apaiz ipar euskaldunak etxean hartzen zituenak, eta hil ere izurridunak asistitzera joateagatik kutsaturik hil zen.²⁴⁷ Hala eta guztiz ere, gorabeheraren bat eduki zuen Inkisizioarekin.²⁴⁸

Erlijio hezketara destinaturiko katekesi obra, alegi, itzulpen eta lukubrazio linguistikoez gainera, Mogelen obrarik ospetsuena *Peru Abarka* da, bizkaieraz eta elkarrizketa gisa idatzia, euskara baserritar ezjakin baten ahoan zer dotorea eta aberatsa den adierazteko.

Zoritxarrez obra hau ez zen autorea hil eta lauogei urte geroago arte argitaratu.

Obra honek lorturiko arreta eta arrakastaren arrazoia, gaia bera da: elkarren atzeko koadroetan bezala XVIII garren mendeko Bizkaiko euskal bizimoduak deskribatzen zaigu. *Peru Abarka*-n desfilatuz doaz olak, baserriak, baserri lanak, liho lantzaileak, ostatuak, bertsolariak eta sendagile edo barberuak, eta beste batzu.

Gran Enciclopedia Vasca-k obra honen edizio berri bieleuna argitaratu du.²⁴⁹

2. XIX garren mendea. Autorerik behinenak

Baina batez ere XIX garren mendearen haseran, eta konkretuki mende honen lehen herenean, euskal kleroarengan euskara lantzeko gogo biziagoa ikusten da. Ez dirudi Larramendiren idatzien eraginez bakarrik explikatzekoa denik. Larramendi gainera urrun zen ia. Biziki sentituriko arrazoi erlijiosopolitikoen gorabehera zen gehiago.

Frantziako Erreboluzioak ekarritako iskanbilerik, Ipar Euskal Herrian gertatuaren exenpluak (foru errejimenaren deusezpena eta erlijio jazarpenera), Napoleonen gerrek, Espainian Frantziako ereduak kalkatu nahi zuten Cadiz-ko gortetik eta Riego-ren estatu kolpeak eta beste honelako gertakari batzuk sakoneki iharrosi zuten Euskal Herriko erlijio eta era batera euskal kontzientzia, ideia iraultzaileen muzinezko erreakzioa sor araziz. Pio Montoya-ren liburuak²⁵⁰ argitasun handia ematen du une historiko hartan hain axola sakonez bizi izan zen eta zenbait elizgizon gerrilara ere oldar arazi zituen giroa ezagutzeko.

Hemendik sortuko da Espainia odoleztatuko duten gerra karlistak elikatu-ko dituen indarra ere.

Behar bada kontradikzio antza duke nola orduko euskal idazleek defendatzen zuten errejimen absolutista hura ikusteak, bera izanik euskal liburuen argitarapena oztopatzen zuena, eta nola, hala ere, askatasuna eskaintzen zuenaren kontra joan ziren. Baina ez da ahaztu behar errejimen liberala zentralista, berdintzailea, uniformista zela, eta batez ere eliza kateatzen zuela; errejimen zaharrak, ordea, euskal foruen aitortza explizitua egiten zuela.

Horregatik Euskal Herriak (ez salbuespenik gabe noski), kleroak gidaturik, errejimen zaharra eta erlijioa defendatzera jotzen du.

Une honetantxe hartzen du kleroak hizkuntzaren —euskararen— balioaren kontzientzia Euskal Herria ideia berri desegileen kutsaduratik salbo mantentzeko. Elementu politiko—erlijiosoen nahasketa honen ondorioz, halako integrisimo batek markaturiko giroa sortzen da, bizitzaren ulerkera hertsia ete beste guztien baztertzailea. Giro honek ia azken urteok arte iraun du euskaldunen artean. Fenomeno hau ez da Hego Euskal Herrikoa bakarrik, Ipar aldean ere antzeko zerbait gertatzen baita.

Beraz oraintxe indartzen da —kleroaren eraginez batez ere— erlijio literaturaren produkzioa euskaraz.

Autore bakoitza zehazki azaltzerik ez dugunez gero, izendatu bakarrik egingo ditugu. Esan beharra dago gainera ez zutela idatzi zuten guztiek beren liburuak argitaraturik ikusterik lortu. Aldi honetako obra inprimagabeak ez dira gutxi. Zerbait egin behar litzateke batzeko, galmenetik salbatzeko eta estudiatzeko, zeren hizkuntzaren iturri eta lekuko gisa gehienez balio dezentea baitute.

Aldi honetakoak dira *Añibarro*, *J. K. Etxeberria*, *J. M. Zabala* eta *Astarloa* (apologistaren anaia) frantziskotarrak; *Aita Bartolome Santa Teresa* karmeldarra; *J. Bta. Agirre*, *Gerriko*, *Juan Jose Mogel* apaiz sekularrak; Oñatiko euskara motako liburu esku-izkribatuak, Arrazola etxearenak, hirian bertan; *Otaegi*, Beizamako apaizaren sermoiak (esku-izkribuak hauk ere.). Gehienez sermoitegi luzeen, debozio liburuen eta erlijio hezketako liburuen autoreak dira. Batzuri ardura berezia nabari zaie hizkuntza landua eta txukuna erabiltzeko, esakera jatorrak bilatzeko eta hizkuntzaren benetako jitearen arabera adierazteko. A. Bartolomek, Euskal Herriko dantzei dedikaturiko liburu bat dauka.²⁵¹ Zabala eta Añibarro, gramatika azterketaz, lexikografiaz eta bibliografiaz ere arduratu ziren. Belaunaldi honetakoa da *Ulibarri* okondotarra ere, nahiz eta Abandon, Bilbo ondoan, bizi izan.

Iturriagak, *Bizenta Moglek* eta *Iztuetak* aipu berezia merezi dute. Lehengo pedagogo da, alegilaria, eskolarako ikaskaien egilea. Bizenta Mogel alegi egilea da prosaz. *Iztuetak* —ideia hertsikoiez bat ere ados ez dagoenak noski— dantzei buruz eta Gipuzkoako historiari eta geografiari buruz idazten du. *Lardizabal*-ek historia sakratuari buruz.

Mendearen erditik gorantz beste idazle batzu agiri dira: *P. Uriarte*, frantziskotarra, Bonaparteren laguntzailea; *Eusebio Azkue*, poeta; *G. Arrue* lan asetikoen itzultzailea; *Iparragirre*, “azken bardoa”; *Beobide*, hagiografoa. Hemen *Bizkarrondo* (“Bilintx”) bereziki aipatu beharra dago, herri poeta fina, amodio

gaietan gailendu zena. Baita poeta zen *Arrese Beitiak*, ordea, beste gai batzu kantatuko ditu: erlijiozkoak eta aberrizkoak. *Soroa* donostiarra, XIX garren mende azkenetan, euskal antzerkiaren benetako sortzailea da; aurreko mendeko kasuak areago esporadikoak baitira. Jarraitzaile nagusia *Toribio Alzaga* du.

Joxe Manterolak "Cancionero vasco" edo euskal poesiaren antologia argitaratzen du, eta *Euskalerrria* aldizkaria sortzen (1880), hona joko dutelarik XIX garren mende azkenetako euskararen lantzaileek: *Arana* jesuita, *Artola*, *Baroja* eta *Etxegarai*, gailenenak aipatzeko.

Arturo Kanpion nafar poligrafoak bere *Gramática de los cuatro dialectos de la lengua euskara* argitaratzen du, 1884ean.

Hemengo Euskal Herriko autoreek hizkuntza idatziaren oinharritzat erabiliriko euskalkiei buruz, Gipuzkera eta Bizkaiera dira nagusi (hauk ere ez dira berdintsuak noski, baina literatur usorako estilizazio edo era *batura* jotzen da).²⁵² Kanpionen liburu tituluak esan nahi dituen beste literatur euskalkiak Ipar aldeko Euskal Herrikoak dira: lapurtera eta zuberera.

3. Aintzinako literaturaren balio eritzia

Gure mende honen aurreko guztiari ematen diogu hemen aintzinako euskal literatura izena.

Bere baliespenari zerbait ekitea komeni da, zeren joan den mendearen azkenetan eta oraingoaren lehenengotan gure artean hoztasunezko sentimendua sortu baita literatura honeniko, baita berekiko etendura moduko bat ere. Honen ondorioak hizkuntzarentzat kaltegarri izan dira.

Gauza jakintzat eman da autore hauk hizkuntzaren langile baldarrak eta moldegabeak direla eta horiengandik ez dagoela ezer edo ia ezer ikasterik. Lati-netik kalkaturiko sintaxia eta mailegu gehiegizko lexikoa darabiltela botatzen zaie. Borondate pixka batez, hasle gisa tokirik ematen bazaie, nahikoa.

Honela paradoxa honetara heldu gara, alegia, euskararen lanketan hainbeste nekatu eta sakrifikatu ziren aurreko autore begiragarri guztiak eskomikatuak eta jipoituak izan direla XX garren mendeko beren ondorengoen eta oinordekoen aldetik.

Fenomeno bitxia eta ohigabea noski; autoktonoaren, garbiaren sentimendu suminduak explikatzen duena. Sentimendu hauk oso era extrainioz jotzen ditu euskaldunak haro berrian, hego Euskal Herri aldean batez ere, ipar euskaldunak ez baitu honelako bandazorik ezagutu.

Agian esan beharrekoa da hau ere, alegia, badagoela zerbait barne logikarik emaitz honen eta XX garren mendearen haseran eusko mugimendua indartu zuen ideologiaren artean.

Gauzak zehaztera joz gero, aintzinako autoreen artean, oraingoan artean bezala, onak eta txarrak, hobeak eta txarragoak daudela argi dago. Baina aintzinakoak deitzen ditugun autore hauetariko batzu urretik, sakonki eta preiritzi gabe estudiatzean, laster ikusten da ez direla hizkuntzaren langile baldar eta moldagabeak, ez eta hizkuntzaren ezagutzaile txarrak ere. Guztiz bestea noski.

Gertatzen dena, hauek ez dutela gehienetan garbikeria azken aldia nahi izan den eta gainera ezein hizkuntza bizik jasan ezin duen gehiegikerietara eramaten.

Honetan hain bidegabeki baztertuak izan diren autoreok naturalago eta arrazoitsuago jokatzen dute, zeren kontuak kontu, euskara, jatorriz inguratzen dutenetatik diferentea bada ere, Europako zibilizazioan murgildurik bizi baita, eta nahi eta ezko eraginak jasan behar prosaren egikera, batez ere esaldi edo subordinazio sisteman.

Lotura sakon hauk haintzat hartu nahi ez izatea hizkuntza errail hilean eta etorkizun gabe jartzea litzateke, benetako kultura baten ibilgailu gisa bide guztiak moztea.

Autore hauen literatur hizkuntz balio intrinsekoaz, berezketa garrantzitsu bat egin beharra dago.

Autore hauetariko askok halako literatur obra propiorik egiteko asmorik ez badute ere, hizkuntzaren lekuko eta maisu gisa gehienetan nahikoa balio daukate.

Mitxelenak inoiz esan bezala, Juan Bautista Agirre (Asteasuko erretorea) literatura ederraren autore gisa Lizardiren azpitik egon liteke, baina euskara jakiteari buruz hau baino gehiago da.

Beraz, nahastu behar ez diren bi planu desberdin dira.

Baina badago prosazko eta bertsozko obren autore mordo bat ere, bere produkzioen literatur kalitateagatik dudarik gabe ohore maila merezi duena: Etxepare, Axular, Etxeberri Ziburuko, Laphitz, Etxahun, Elizanburu, Gilbeau, Mogel, Bilintx eta beste batzu.

3. XX GARREN MENDEAN: IPAR EUSKAL HERRIAN

1. Barbier, Moulrier ("Oxobi"), Elizalde ("Zerbitzari") eta Etxepare

Gure egunotako euskal literaturak ipar euskal alderdian joera armonikoa jarraitu du, extridentzia eta etendura handirik gabe, radikalkeriarik ez ahalegin handinahiegirik gabe. Gehienetan espainiar estatuko Euskal Herrian baino herri mailatik askoz hurbilago iraun du. Antzerkia, kazetaritza, prosa eta poesia landu ditu. Hona errepresentanterik behinenak: *Jean Barbier*, komedigile, poeta, nobelari eta folklorelaria. *Jules Moulrier* ("Oxobi") alegilaria; *J. Elizalde* ("Zerbitzari"), eta batez ere *Etxepare* doktorea, Kanboko medikua, estilo aristokratikodun kazetari eta saiolaria. Hain zuzen honen saiakeraren batzu ezin izan ziren zabaldu giroaren etsaitasunagatik, zeren euskal inguruetan apaizaren onepenik ez zeukanak ez baitzeukan zirkulatzeko modurik.²⁵³

4. XX GARREN MENDEAN: HEGO EUSKAL HERRIAN

1. Arana-Azkueregandik Lizardi-“Orixe”—renganaino

Bai gerra zibilen astinaldi eta ondorioengatik, bai foruen abolizioaren erreakzio gisa edo industriakuntza eta inmigrazio masiboen aurrez sentitzen den nortasun propioa desegiteko eta desagertzeko arriskuagatik, egia hauxe da, alegia, XIX garren mendearen azkenetan eta XX garrenaren haseran alderdi honetan euskal kontzientzia izugarriro suspertzen dela, norbere hizkuntza biziki baliesten dela eta kezka handia dagoela hizkuntza salbatzeko, ostikopetik askatzeko eta lantzeko.

Mugimendu honek gero eta tankera radikalagoak hartzen ditu, batez ere bere erdigunea Donostiatik Bilbora pasatzean.

Gauzak apur bat xinpleturik eta laburturik, ikusten diren joera desberdinak eta zati bat kontrakoak lau izenetan bil ditzakegu: *Sabino Arana, Resurrección Maria Azkue, Julio Urkixo* eta... *Miguel Unamuno*.

Har kontuan pisu nagusia “euskaldun-berriak” daramala, hots, hizkuntza ikasiz ber-euskalduntzen den euskalduna, euskara bigarren hizkuntza bat bezala ikasten duena.

Azkue ez beste hiru aipatuak ez dira jaiotzaz euskaldunak. Euskara nagusitan ikasi dute eta ez dira hitz egiteraino heltzen. Bilbo euskara ia guztiz galdu duen hiria da. Hizkuntza ikasketa erreflexoz eta ahaleginez ber-jasotzen duen euskaldunak gehienetan bizikiago sentitzen du diferentzizkoa, maileguen “kutsadura”. Jaiotzazko eta bizitzazko euskaldunak naturaltasun gehiagoz bizi du bere euskaltasuna. Mugimenduaren erdigunea Bilbo eta ez euskara bizi den beste herri bat izatea, horixe da dudarik gabe mugimendu horren berezitasun asko argitzen dituen.

Aranak euskara duintzea nahi du berriztatuz eta garbituz. Horretarako ortografiaren, lexikoaren eta gramatikaren berriztapen sakon bat proposatuko eta hartuko du, arrotz usainik duen guztia desterratuz, nahiz eta hizkuntza bizian oso sustraiturik egon.

Azkue joera neurtuagoz enfrentatuko zaio. Azkuek herrian sendo ainguratuturiko hizkuntza nahi du, baina beronek ere sakonean oraindik nahikoa radikalak diren erizpide eta moldeen arabera garbitu nahi du hizkuntza.²⁵⁴

Bere meritu nagusia materialen bilketa lana da, izugarria noski. Horregatik Tovar-ek euskaldunen herri tradizioaren testamentulari nagusitzat jo du.²⁵⁵

Urkixo, bere aldetik, tradizioaren abotsa da hizkuntza idatzian, eta bere *Revista Internacional* hartan literatur tradizioz zaharreneko autore zaharrak ezagutzera ematen ditu, euskararen benetako bizkunderako iturriak eta oinharriak hementxe daudela sinetsirik.

Unamunok, azkenez, inolako zentzurik ikusten ez dion ihardun honen zapuzpena adierazten du. Honentzat euskararen atzerapenaren arrazoia kultur hizkuntza bilakatzeko hizkuntza honen ezgaitasunean datza. Horregatik, egin behar dena, hiltzen uztea da eta dema hori abandonatzea. Erromatar jatorriko

edozein hitzen ordez hitz artifizial itsusiak (berak "terminachos" zioenak) sartzeko entsegu edo experimendua ere kritikatzan du Unamunok.²⁵⁶

Izatez, hizkuntza batzu, beren barne izakeragatik beragatik ezgaiak edo landu-ezinak direla ematea kritikari eusterik ez duen apriorismoa da. Lehenago euskal apologistak beren hizkuntzaren defentsan burugabe ari baziren, euskarari ez dakigu zer nagusitasun berezko ikusiz, berdin esan behar da baina bestetara Unamunoren tesiez. Tesi hau oraindik ere entzuten dira asmo maltzurrez, zientziaren azken heupada balira bezala. Unamunoren kritikako beste puntu batzuri buruz, honengandik orduko beste zenbait euskaltzalerengandik baino hurbilago dagoela aitortzen du Urkixok.²⁵⁷

Nola nahi ere, haro hauxe da euskal estudioak loratzen eta itzartzen direna. Urkixok *Revista Internacional de Estudios Vascos* fundatzen du (1907). "Sociedad de Estudios Vascos" eta *Euskaltzaindia* sortzen dira. Azkuek bere *hiztegia* (1905) eta *Morfologia* (1925) argitaratzen ditu.²⁵⁸ L. Mitxelenak, azkenez, *Fonética Histórica Vasca* argitaratzen du (1961).

Literatur maila hutsean, nobelariak *Etxeita* eta *Txomin Agirre* ditugu, bigarren hau harrera handia ukan duten bi ohitur nobelen egilea: *Kresala* eta *Garoa*;²⁵⁹ *Irazusta*; *Loidi*, *Urruzuno* eta *Bustintza* ("Kirikiño") bezalako herri narrazioen idazleak; poeta onak: *Lizardi*,²⁶⁰ *Lauaxeta*, *Arrese*, *Jauregi* eta beste batzu. Goian dago *Nikolas Ormaetxea* "Orixe" ere, *Euskaldunak* poemaren eta poesia mistikoen egile eta Meza Liburuaren euskaratzailea;²⁶¹ *Salvatore Mitxelena*, *Arantzazu* poemaren egilea; *Nemesio Etxaniz*, *Monzon* eta beste batzu.

2. Euskal literatura gaur

Ipar Euskal Herrian literatura honek jadanik ezagun diren bere berezitasunetan leial iraun du. Oraingo idazlerik gehienak behe-nafar sustraiakoak izanik, literatur tradizioidun lapurtera behenafarrismo ugariz hornitu da. Hona hemen herrialde honetako oraingo idazle batzu: *X. Diharce* "Iratzeder" poeta mistikoa, *P. Larzabal* komedigilea, *Lafitte*, *Larre*, *Etxarren*, *Kanblong*, *Alfaro*, *Kamino*, *Mirande*, *Peillen*.

"Herria" astekaria, "Euskalduna" zaharraren ordez ateratzen da.

Esan beharra dago gainera hego Euskal Herriko erresakak eta bizimolde tradizionalen aldakuntzak herrialde honi asko eragin diotela azken urteotan. Ikus honetaz "Le pays basque en mutation" kapitulua, J. Haritschelharena, Veyrin-en *Les Basques* izeneko liburuaren edizio berrian datorrena.

Baina Hego Euskal Herrian da batez ere literatur mugimenduak gaur bizi-tasan mailarik gorena hartu duena.

Euskaraz hainbeste eta hainbeste argitarapen ikusten da eta hainbeste editorial eta bildumatan, lehengo historian inoiz, ez eta urrundik ere, ikusi ez dena. Literatura ederra propioki deritzana ez ezik, gaur egun orain arte estraina gabeko hainbat eremu jorratzen ari dira. Motarik landuenetan saiakera, irakas-kuntz textuen prestaera, kazetaritza eta abestia nabarmentzen dira. Poeta gisa gailendu direnak, beste batzuren artean: *Gandiaga*, *Aresti*, *Lete* eta *Azurmendí*. Prosalariei buruz, hobe zaigu izenik ez aipatzea, zerrenda luzeegia bailitza-

teke, baita omisio bidegabeetan erori ere. Kontsulta daiteke *Gran Enciclopedia del Mundo*-ren Eranskina, 22 eta 23 garren tomoak.²⁶² Sarasolak ere, oraingo euskal produkzio honen kontaketa estadistikoa eta sailketa egiten den estudio bat argitaratu du.²⁶³

3. Hizkuntza idatzi batuaren eginkuntza

Gaur aintzinako euskal literaturaren historia ezagutzen ari gara, bere bi mailatan: ahozkoa eta idatzia. Ugaritu egin dira autore zaharren edizioak, literatura honen historiak eta antologiak.²⁶⁴ Honek ondorioz tradizio honekin bat egiteko gogoia ekarri du. Bestalde, bizitza modernoko premiek uso idatzietarako hizkuntza batu bat egitera indarrez behartzen dute, euskalkien sailketa gaindituz. Hizkuntza batu hau euskararen literatur tradizioan eta ondasun komunean oinharritzen da. Hizkuntza batu honek polemika iskanbilatsuak atera ditu, batez ere hego euskaldunen ortografian “h” letra onhartzeagatik, behinola denona genuen “h” hasgoratuaren ahozkerara eta grafia kontserbatu duten ipar euskaldunekin batasun zubi bat egin nahian.

Hizkuntza batu hau komunikazio arloan premia agiri agiria da.

Nola nahi ere, literatur hizkuntza batu hau ez da egiten euskalki mintzatuen ez euskalki idatzi tradizionalen kontra. Hauek zenbait maila ta literatur motatarako bereziki aproposak izaten jarrai dezakete.

4. Egiteko urjenteak

Lan izugarria dago egiteko, euskara benetako kultur bide bilakatzea nahi bada; eta horixe da hain zuzen subsistitzeko modu bakarra.

Lexikoan, Gramatikan, kultur kontzeptuak adierazteko eta irakaskuntzarako hizkuntzaren egokimenduan asko egiten ari gara, baina askoz gehiago behar da.

Tresnaren gaikuntzari dagokionetik, bi eginkizun nagusi daudela dirudi:

a) Irakaskuntzarako eta uso idatzietarako hizkuntza batua, normaldua eta finkatua egin;

b) Kultur mundu moderno hain aberats eta nahasi guztia erabili ahal izateko moduko lexikoa erabaki.

Euskaltzaindia, 1918an Euskal Herriko lau diputazioek —Araba, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroa— sorturiko erakundea da nolabait ahalegin hauen gidari eta zuzentzailea eta euskararen arbitro gisa jarririko autoritatea. Baina euskaltzainek beste lanbide batzutatik bizi behar duten artean, emankortasun urria izan behar beti. Euskaltzaindiak laguntza gehiago behar du benetako lanabes bilakatuko bada eta bere egitekoari erantzungo badio. Azken urteotan euskara batuko aditzaren batupena egin du,²⁶⁵ eskol hiztegi bat prestatu du, eta Euskal Izendegia.²⁶⁷ Zenbait hiztegi espezializaturen prestaera esku artean dabil: Arkitektura eta eraikuntza, Matematikak, Gramatika eta herri izendegi bat.

Euskaltzaindiak bere zenbakizko partaide den Luis Mitxelenari eman dion beste lan bat, Azkueren hiztegia guztiz eguneratzea eta berriztatzea da.

Baina aitortu beharra dago Gramatika eta Hiztegiko oinharri lan nagusiak egiteko daudela oraindik.

5. Hizkuntza minoritario baten iraupenerako baldintzak gaur

Honetaz liburu zuri honen beste zati batetan zehazkiago hitz egingo bada ere, esan dezagun hizkuntz irla batek eta hain hiztun gutxiz, kultur hizkuntza indartsuz inguraturik, ez bide duela irauteko modurik, defenda eta babes dezan lege estatutorik ez badu.

Euskal Herriko bizitzaren erantzuleek ez dute ahaztu behar, ezin dute ahaztu, Euskal Herriaren iraun gogo hau.

2. ZATIAREN OHARRAK

¹ KINTANA, XABIER, "Euskaldunen ethni izenaren etymologiaz", *Fontes Linguae Vasconum* VII (1975), 191-207.

² AZKUE, RESURRECCION MARIA, *Morfología Vasca*, 232, 245 orrialdeak

³ Lehengo mendeetan Euskal Herria bisitatu eta hartaz idatzi duten bidaztiei buruz, ikus AROCENA, FAUSTO, *El País Vasco visto desde fuera*, "Herri zaleen Euskal Bazkuneko" biblioteka, Donostia, 1949.

⁴ Hona euskarari buruzko lan jeneral batzu: TOVAR, ANTONIO, *La lengua vasca*, "Laterri zaleen Euskal Bazkuneko" Biblioteka, Donostia, 1950.—MITXELENA, LUIS, Gipuzkoa Probintziako Aurrezki Kutxak editatua, Donostia, 1968.—LAFON, RENE, "La langue basque", *Bulletin de Musée Basque*-n, 1973, 58-120—LACOMB, GEORGES, "Langue Basque", *Les langues du Monde*-n CNRS, Paris, 1952, 255 or.—OMATXEBARRIA, INAZIO, *Euskera. Un poco de gramática y algo de morfología del verbo vasco*. Zarautz, 1959.
Zarautz, 1959.

⁵ Humboldt-en Baskoniari buruzko lanak T. Aranzadi eta J. Garatek itzuli eta argitaratu zituzten *Revista Internacional de Estudios Vascos*-en, XIII garren tomoa eta hurrengoak, XXIII garren tomoa eta hurrengoak.—J. Garatek hau ere badauka: *G. de Humboldt. Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*. Ed. Minotauro-n, Madrid-en, 1959an, argitaratu zen Humboldt-en obra hau: *Primitivos pobladores de España y lengua vasca*.—Eta Auñamendi-n, Donostia, 1975: *Los Vascos. Apuntamientos sobre un viaje por el País Vasco en primavera de 1801*.

⁶ RODRIGUEZ FERRER, MIGUEL, *Los vascongados: su país, su lengua y el Príncipe Luciano Bonaparte*, Madrid, 1873.—LACOMBE "Basquisants contemporains. Le Prince Lucien Bonaparte", *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, I, 161.—IRIZAR, PEDRO, *El Príncipe Luis Luciano Bonaparte y su obra*, *Boletín de la R. S. V. de los Amigos del País-en* XVI (1960), 3-13.—RIEZU, JORGE, "El Príncipe Luis Luciano Bonaparte" *Príncipe de Viana*-n, XIX (1958), 149.

⁷ MENENDEZ PIDAL, RAMON, Introducción al estudio de la lingüística vasca *Curso de Lingüística*-n; Sociedad de Estudios Vascos, 1921, 33 garren or.—Bada oraintsuko edizio bat Colección Austral-en, 1301 garren zenb., titulu honekin: *En torno a la lengua vasca*, Buenos Aires, 1962.

⁸ Ikus BAH, GERHARD, "Baskisch und Iberisch" *Eusko Jakintza*-n, 1948, 3-18, 167-194. Ikus baita TOVAR, ANTONIO, *El euskera y sus parientes*, Ediciones Minotauro, Madrid, 1959, 38 garren or. eta hurr.—MITXELENA, LUIS, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia, 1964, 169 garren or. eta hur.

⁹ BOUDA, KARL, "L'Euskaro-Caucasique", *Homenaje a D. Julio de Urquijo*-n, III, Donostia, 1951, 207-232 or.—ETXAIDE, INAZIO M^a, "El euskera y las lenguas caucásicas", *Boletín de Amigos del País-en*, IX (1953), 21-35.—LAFON, RENE, *Etudes Basques et Caucasiques*, Salamanca, 1951.—MITXELENA, LUIS, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, 174 garren or. eta hur.

¹⁰ MUKAROVSKY, G., "El Vascuence y el Bereber", *Euskera*-n, 1972, 5-49 (Hemen aurki daiteke autore honen bibliografía gehiago).

¹¹ Hauxe dela dirudi Jose Migel Barandiaranen eritzia. Ikus UGALDE, MARTIN, *Hablando con los Vascos*, Ariel, Barcelona, 1974, 40 garren or. Baita Luis Mitxelenarena ere. Ikus UGALDE, MARTIN, *Síntesis de la Historia del País Vasco*, Seminarios y Ediciones, Madrid, 1974.

¹² ROHLFS, GERHARD, "La influencia latina en la lengua y cultura vascas", *Revista Internacional de Estudios Vascos*-en, XXIV (1933), 323.—CARO BAROJA, JULIO, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca, 1946.

¹³ AZKUE, *Morfología Vasca*, 185-187 or.—VILLASANTE, LUIS, *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oinati-Arantzazu, 1974, 133 garren or.

¹⁴ Ikus SORARRAIN, *Catálogo de Obras euskaras*, Barcelona, 1891, VII garren or.

¹⁵ APAT-ETXEBARNE, *Una geografía diacrónica del Euskara en Navarra*, Iruinea, 1974; 96 garren or.—Ikus baita VARIOS AUTORES, *Geografía histórica de la lengua vasca*, 2 liburuki, Col. Auñamendi, Zarautz 1960-1961.—Nafarroako gaztelaniaren euskaleraginari buruz kontsulta daiteke IRIBARREN, J. M.^a, *Vocabulario navarro*, Iruinea, 1952.

¹⁶ Araban Euskara nola galdu zen jakiteko funtsezkoa da LANDAZURI-ren liburua: *Historia civil de Alava* (1926-an editatua), 1-go tomoa, XXII garren kap., 153-154 or.—Gaur egun Arabako Euskararen historiari buruzko lanik garrantzitsuenak Odon Apraiz-enak dira, baina oraindik argitaratzeko daude.—Arabako gaztelanian euskararen eragina aztertzeko, ikus BARAIBAR, FEDERIKO, *Vocabulario de palabras usadas en Alava*, Madrid, 1903.—GERENU, GERARDO LOPEZ, “Voces alavesas”, *Euskera*-n 1958, 173-367; “Más voces alavesas”, *Euskera* 1973-119 eta hur.

¹⁷ Ikus SASIA, JESUS Mª O. S. B., *Toponimia euskertica en las Encartaciones de Vizcaya*, Bilbo 1966, 28 garren or.

¹⁸ LAFON, RENE, *Le système du verbe basque au XVI siècle*, 2 liburaki, Bordeaux 1943.—MITXELENA, LUIS, *Fonética histórica vasca*, Donostia, 1961.—ID. *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia, 1964.—ID. “Notas de gramática histórica vasca”, *Homenaje a Julio de Urquijo*-n, II, 483, Donostia, 1949.

¹⁹ Ikus LAKARRA, JOSE M^a, *Vasconia Medieval. Historia y Filología*, Donostia, 1957.—MITXELENA, LUIS, *Textos Arcaicos Vascos*, Edic. Minotauro, Madrid, 1964.—SERRANO, L., *Cartulario de San Millán*, Madrid, 1930.—UBIETO ARTETA, A., “Cartulario de San Juan de la Peña”, *Textos medievales*, 6 eta 9, Valencia, 1962-1963, 2 liburuki.

²⁰ ALLIERES, JACQUES, “Petit atlas linguistique basque-français Sacaze” *Via Domitia* (1960), 205-221 (mapak eta guzti).

²¹ Azkuek Aietzeko subeuskalkia aztertu zuen: *Euskera* VIII, (1927), 179-300; eta Erronkarikoa: *Euskera* XII, (1931), 207-406. Ikus gainera ETXEBARRIA, TORIBIO, “Lexicon del euskara dialectal de Eibar”, *Euskera*, 1965-1966.—IZAGIRRE, KANDIDO, *El Vocabulario Vasco de Aranzazu-Oñate y zonas colindantes*, Donostia, Seminario de Filología Vasca, 1970.

²² MITXELENA, LUIS, *Fonética Histórica Vasca*, 41-42 or.

²³ IRIZAR, PEDRO, “Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Estudio lingüístico demográfico”, *Boletín de Amigos del País*-en, XXIX, 1-2-3 garren koadernoak (1973).—ID. “Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Variedades desaparecidas y variedades amenazadas de rápida extinción. Su evolución en el transcurso de un siglo”. *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*-n VII, (1973).—ID. “Los dialectos y variedades del Vasconio”, *Homenaje a Julio Urquijo*-n I, 375, Donostia, 1949.

²⁴ LACOMBE, G., “Langue Basque”, *Les langues du monde*-n, CNRS Champion, Paris, 1952, 260-261 or.

²⁵ KANPION, ARTURO, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Tolosa, 1884.

²⁶ LAFITTE, PIERRE, *Grammaire Basque (Navarro Labourdin littéraire)*, Bayonne.—Literatur dialekto hauk literatur hizkuntza jaino berriak bezalatsu dira, beren bijentzia eduki dutenak eta gaur ere daukatenak.

²⁷ VILLASANTE, LUIS, *Hacia la lengua literaria común*, Eleizalde sorta, I, Oinati-Arantzazu, 1970.—LARRESORO *Euskara Batua zertan den*, Jakin, 1974.—VILLASANTE, “Batasunari buruz bibliografía”, *Euskera* 1968, 145.—ELEIZALDE, LUIS, “Metodología para la restauración del euzkera”, *I Congreso de estudios vascos*, Bilbo, 1919, 428 garren or.

²⁸ UGALDE, MARTIN, *Síntesis de la historia del País Vasco*, Seminarios y Ediciones, Madrid, 1974, 49 garren or.

²⁹ Ikus MITXELENA, *Textos arcaicos vascos*, 14 garren or., TOVAR, *El Euskera y sus parientes*, etab.

³⁰ CARO BAROJA, JULIO, *Los pueblos del norte de la Península Ibérica (Análisis histórico cultural)*, 2 garren ed. Txertoa Ed., Donostia, 1973, 102 garren or.

³¹ BARANDIARAN, INAZIO, *Guipúzcoa en la Edad Antigua. Proto-historia y Romanización*, Gipuzkoako Auzeki Kutzaren edizioa, Zarautz, 1973, 97 garren or.

³² SCHULTEN, ADOLF, “Las referencias sobre los vascones hasta el año 810 después de J. C.”, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*-en, XVIII (1927), 225.—SANCHEZ ALBORNOZ, Divisiones tribales y administrativas del solar del reino de Asturias en la época romana”, *Boletín de la Real Academia de Historia*-n 95 (1929), 315-395.—CARO BAROJA, JULIO, *Los pueblos del norte de la Península Ibérica*.—BARANDIARAN, I., aipaturiko obra.—LASA,

B. F., *Orígenes de los vascos*, 4 liburuki, Ed. Itxaropena, Zarautz 1959 eta hur. (batez ere bigarren tomoa).—Euskal Herriaren erromatartzeari buruz ikus baita *Segunda Semana Internacional de Antropología Vasca*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo 1973.—P. NARBAITZ, *Le matin basque*, Paris, 1975.

³³ CARO BAROJA, *Los pueblos del norte...*, 63 garren or. eta hur.

³⁴ IDOATE, FLORENZIO, “Un proceso de brujería en Burgui”, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*-n 20 garren zenb., 1975, 240 eta hur.

³⁵ MANARIKUA, ANDRES, “Obispos de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta fines del siglo XI”, *Obispos de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta la erección de la Diócesis de Vitoria*, Vitoria, 1964.

³⁶ X. Kintanak uste du *euskara-erdara, euskaldun-Euskal Herri* etab izenak aldi honetan sortu zirela. Ikus aipaturiko art. *Fonies Linguae Vasconum* 1975, 196.

³⁷ LAKARRA, JOSE M.^a, *Historia política del Reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, 3 liburuki, Iruinea, 1972.

³⁸ MENENDEZ PIDAL, RAMON, “Influjo del elemento vasco en la lengua española”, *III Congreso de Estudios Vascos*-n (hitzaldi hau geroago argitaratua izan da *En torno a la lengua vasca* liburuan, Col. Austral, Buenos Aires, 1962).—ID. *El idioma español en sus primeros tiempos*, Col. Austral, 7 garren edizioa, 1968.—ID: *Orígenes del Español. Estado lingüístico de la Península hasta el siglo XI*, Madrid 1926.—ID. *Manual de Gramática histórica española*, Espasa-Calpe, 8 garren ed., Madrid, 1949.—Ikus baita ALONSO, DAMASO, *Obras completas*, 2 liburuki, Ed. Gredos, 1973; batez ere bigarren tomoa.

³⁹ URBEL, JUSTO PEREZ DE, *Los Vascos y el nacimiento de Castilla*, Madrid, 1945.

⁴⁰ MERINO Y URRUTIA, JOSE J. BTA., *El Vascuence en la Rioja y Burgos*, 17 garren Monografía, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia, 1962.

⁴¹ MITXELENA, LUIS, *Textos Arcaicos Vascos*, Ed. Minotauro, Madrid 1964.

⁴² Ikus baita APAT-ETXEBARNE, A., *Noticias y viejos textos de la Lingua Navarrorum*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones, Donostia, 1971.

⁴³ Ikus *Textos Arcaicos Vascos*, 41 garren or. Azken aldion glosa hauetaz eta beste euskal-errioxatar agiri batzuzaz berririo ihardun izan da IRIGOIEN, ALFONSO, Ik. *Euskera*, 1975.

⁴⁴ *Textos Arcaicos vascos*, 25 garren or.

⁴⁵ *Textos Arcaicos Vascos*, 49 garren or.

⁴⁶ *Textos Arcaicos Vascos*, 140 garren or.

⁴⁷ Ikus CARO BAROJA, JULIO, *Los vascos y la historia a través de Garibay*, Txertoa Ed., Donostia, 1972; batez ere bigarren kapitulua: “Del régimen de linajes y bandos a la burguesía burocrática”.

⁴⁸ Izan dira euskaraz idatzi duten apologistak ere: Etxeberri Sarako, Kardaberaz, Iztueta, Ulibarri Okondokoa, etab.

⁴⁹ Ikus ELIAS DE TEJADA, FRANCISCO Y GABRIELLA PERCOPO, *La provincia de Guipúzcoa*, Minotauro, Madrid, 1965.—ID. *El Señorío de Vizcaya*.

⁵⁰ Bertso hauk Etxeberri Ziburukoren liburu honetan daude: *Elizara erabiltzeko liburua*, 1636.

⁵¹ Ikus LASA, JOSE IGNACIO, “Iturriaga, adelantado de las artes pedagógicas sobre el vascuence”, *Boletín de Amigos del País* en, XX, 1964, 4 garren koaderno.

⁵² Ikus Auspoa Bilduma 37 garren zenb., 73 garren or. Baita; *Obras Completas de Agustín Kardaberaz*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1973, I-go tomoa, 158 garren or.

⁵³ GARIBAI, ESTEBAN, *Compendio historial*, 27 garren liburua, 33 garren kap. III, 379 garren or.

⁵⁴ *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia*, Donostia 1824, 51 garren or. Bada oraintsuko edizio bielehun bat: *Viejas danzas de Guipúzcoa*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo 1968, 95 garren or.

⁵⁵ *Versiones Bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos*, Hitzaurrea. Tolosa 1802.

⁵⁶ Mogel-en *Peru Abarka*-n, apaiz bat herstualdian agiri da San Pedrori buruz sermoi bat prestatzerakoan (“Aita Pedro Urluja eta Juan Zandija jauna bi elizgizon lagun arteko elka-

rrizketa”) (eranskin hau ez zuten sartu Kuliska Sorta-n agertu zen *Peru Abarka*-ren beredizioan, Itxaropena Ed. Zarautz 1956).

⁵⁷ Ikus *Corografía de Guipúzcoa*, Tellexea-Idigorasek zuzenduriko beredizioa, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones, Donostia 1969, 283 garreen or. eta hur. Larramendik salbuespen bat egiten du Zarauzko misiolari frantziskotarren alde (aipaturiko obra, 291 garren or) Zarauzko Misiolari etxe honen historiari buruz, IKUS VILLASANTE, LUIS, “El Colegio de Misioneros Franciscanos de Zarauz” (1746-1840), *Scriptorium Victoriense* 21, 1974, 281-330.

⁵⁸ VILLASANTE, LUIS, *Historia de la literatura Vasca*, Ed. Sendo, Bilbo 1961, 101 garren zenb. eta 105 garren zenb.

⁵⁹ Ikus bere *Gutunliburua* esku-izkribua, Arabako Diputazioak Faksimil edizioan editatua, 1975.

⁶⁰ A. Jose I. Lasari zor diot oraindik inprimagabe dauden oroitzapen hauen berria.

⁶¹ Ikus VILLASANTE, *Historia de la Literatura Vasca*, 233 garren zenb.

⁶² Ikus CARO BAROJA, *Los Vascos y la historia a través de Garibay*, 32 garren or. eta hur.—Ikus baita EGUZKITZA (J. BTA.), “Emakume euskotarrak”, *Yakintza*, 1935, 14 garren zenb., 83 garren or.

⁶³ *Diccionario trilingue*, Hitzaurrea XXVIII.

⁶⁴ Ikus VILLASANTE, L., “Elizari egin zaion salaketa”, *Lur eta Gizon, Euskal Herria*-n, talde lana, Jakin, 1974, 269 garren or.

⁶⁵ LHANDÉ, P., *Le pays Basque à vol d’oiseau*, Paris, 1923, 42 garren or.

⁶⁶ VINSON, J., *Le folklore du Pays Basque*, Paris, 1883, XIII or.

⁶⁷ MITXELENA, L., *Historia de la Literatura Vasca*, Madrid, 1960, 11 II or.

⁶⁸ BARANDIARAN, J. M., *Los Vascos*, “Obras Completas”-en, 6 garren tomoa, Bilbo, 1974, 254 garren or.

⁶⁹ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, Zarautz, 1965, 108 garren or., eta hur.

⁷⁰ LHANDÉ, P., *ibid.*, 62 garren or.

⁷¹ BARANDIARAN, J. M., *Folklore Vasco. Necesidad de su estudio*, “Obras Completas”-en, 5 garren tomoa, Bilbo 1974, 309 garren or.

⁷² BARANDIARAN, J. M., *Vestigios de culturas prehistóricas en las tradiciones del Pueblo Vasco*, “Obras Completas”-en, 6 garren tomoa, 229 garren or.

⁷³ ID., *País Vasco. Pueblo Vasco*, “Obras Completas”-en, 5 garren tomoa, 464 garren or.

⁷⁴ LEKUONA, M., *ibid.*, 10 garren or.

⁷⁵ ID., *La poesía popular vasca*, Donostia, 1934, 134-135 or.

⁷⁶ ID., *Literatura oral vasca*, 139-140 garren or.

⁷⁷ LEIZAOLA, J. M., *Los Romances Vascos (Üskal-Khantoriak) y sus relaciones con las reliquias literarias de la Prehistoria*, Buenos Aires, 1969, 277 garren or.

⁷⁸ MITXELENA, L., *Textos Arcaicos Vascos*, Madrid 1964, 6 garren or.

⁷⁹ GUERRA, J. C., *Oñacinos y Gamboinos*, Donostia, 1930, 203 garren or.

⁸⁰ MITXELENA, L., *ibid.*, 6 garren or.

⁸¹ SARASOLA, I., *Euskal literaturen historia*, Zarautz, 1971, 7 garren or.

⁸² RIEZU, J., *Nafarroa-ko euskal-kantu zaharrak*, Iruinea, 1973, 226-227 garren or.

⁸³ LEKUONA, M. *La psicología vasca a la luz de la poesía popular*, “Primera Semana de Antropología Vasca”, Bilbo, 1971, 125-126 garren or.

⁸⁴ ETXEGARAI, K., *Apéndice a la obra Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa*, 6 garren tomoa, Tolosa 1901, 34-36 garren or.

⁸⁵ LHANDÉ, P., *ibid.* 47 garren or.

⁸⁶ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 11 garren or. eta hur.

⁸⁷ MITXELENA, L., *Historia de la literatura vasca*, 23 garren or.

⁸⁸ CARO BAROJA, J., *Los vascos*, Donostia, 1949, 510-511 garren or.

⁸⁹ ID., *ibid.*, 513 garren or.

⁹⁰ MITXELENA, L., *Historia de la literatura vasca*, 40 garren or.—ESTORNES ZUBIZARRETA, I. *Noticia de los viejos cantares y textos* (desde 1321), E. G. I. del P. V., 2 garren sila, literatura, 1-go liburukia, Zarautz 1969, 35 garren or.

⁹¹ CARO BAROJA, J., *Los vascos y la historia a través de Garibay*, Tortosa, 1972, 327-329 garren or.

- ⁹² GUERRA, J. C., *Los cantares antiguos del Euskera*, Donostia, 1924.—ID., *Oñacinos y Gamboinos. Rol de banderizos vascos, con la mención de las familias pobladoras de Bilbao en los siglos XIV y XV*, Donostia 1930. Eranskinean, *Cantares antiguos del euskera referentes a banderizos*, 203 garren or. eta hur.
- ⁹³ JAURGAIN, J., *Quelques légendes poétiques du Pays de Soule, La tradition au Pays Basque-n*, Paris, 1889.—IKUS BILBAO, J., *Eusko Bibliographia*, E. G. I. del P. V., 4 garren liburukia, Zarautz 1974, 476-477 garren or.
- ⁹⁴ GUERRA, J. C., *Los cantares antiguos del euskera*, 5 garren or.
- ⁹⁵ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 58 garren or.
- ⁹⁶ LEKUONA, J. M., *Bertsolaritzaren aldaketak XX. gizaldian*, Donostian emaniko hitzaldia 74 eko IIIaren 24ean.—ID. "Txirrita eta Basarri", *Euskera-n*, 20 (1975), 333-339 or.
- ⁹⁷ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 58 garren or. eta hur.—ALCIANA, J., *Poesía americana precolombiana*, Madrid, 1968.
- ⁹⁸ LEKUONA, M., *Problemas que plantea la literatura oral vasca*, "Estudios de Deusto", 15 (1967), 303 garren or.
- ⁹⁹ CARO BAROJA, J., *Los vascos*, 517 garren or.
- ¹⁰⁰ OTEIZA, J., *Quousque tandem*, Zarautz, 1963, 124 garren zen.
- ¹⁰¹ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*.
- ¹⁰² ZABALA, A., *Bosquejo de la historia del bertsolarismo*, Zarautz, 1964.
- ¹⁰³ ONAINDIA, S., *Gure bertsolariak*, Bilbo, 1964.
- ¹⁰⁴ LAFITTE, P., *Koblakarien legea*, Baiona, 1935.
- ¹⁰⁵ "Ez dut uste gehiegi denik mende honetan argitaratu diren euskal liburuetariko bost edo sei gorenetariko bat "Bertsolaria" dela esatea.—ZABALA, A., *Bosquejo de historia del Bertsolarismo*, 189 garren or.
- ¹⁰⁶ LEKUONA, J. M., *Bertsolari gazteen eskolatzea*, "Zeruko Argia", 600 (1974), 5 or.
- ¹⁰⁷ Bere aldizkako bildumako liburuei gagozkie eta batez ere honako bi liburuki aparteko hauei: OLAIZOLA "UZTAPIDE", M., *Lengo egunak gogoan*, Donostia, 1974, bi tomotan; LASARTE, M., *Gordean neuzkanak*, Zarautz, 1975; ERAUSKIN, J. P., *Aien garaia*, Zarautz, 1975; AIRE, F., "XALBADOR", *Odolaren mintzoa*, Zarautz, 1976; M. OLAIZOLA, "UZTAPIDE", *Sasota joan da gero*, Zarautz, 1976.
- ¹⁰⁸ LEKUONA, M., *La psicología vasca a la luz de la poesía popular*, 111, III garren or.
- ¹⁰⁹ ID., *ibid.*, 104 garren or. eta hur.
- ¹¹⁰ ARIZTIMUNO, J., "Aitzol", *Itz-aurea*, "Eusko olerkiak" IV, Donostia 1933, V-XXX or.
- ¹¹¹ GUERRA, J. C., *Los cantares antiguos del euskera*, 240 garren or.
- ¹¹² LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 128 garren or. eta hur.
- ¹¹³ ARTZE, J., *Hartzabal, Isturizetik Tolosan barru*, Zarautz, 1969. GANDIAGA, B., *Uda batez madrilen*, 1977.
- ¹¹⁴ LEKUONA, M., *Problemas que plantea la literatura oral vasca*, 319 garren or.
- ¹¹⁵ LEKUONA, M., *Las canciones infantiles. El arte del niño y el arte rupestre. La estilización en la canción del niño. La onomatopeya. La Mimica y la melodía. El folklore en la canción infantil*, "Yakintza"-n, I, 1933, 136-143 or.
- ¹¹⁶ RIEZU, J., *Flor de canciones populares vascas*, Buenos Aires, 1948, 11-12 garren or.
- ¹¹⁷ ID., *ibid.*, 13-14 garren or.
- ¹¹⁸ IRIGARAI, A., *Poesías populares de los vascos*, 2 garren tomoa, Zarautz, 1962, 12 garren or.
- ¹¹⁹ RIEZU, J., *ibid.*, 13-23 garren or.—MICHEL, F. X., *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique*, Paris, 1857.—SALABERRI, J., *Chants populaires du Pays Basque*, Baiona, 1870.—MANTEROLA, J., *Cancionero vasco*, Donostia, 1877-1880.—VINSON, J., *Le folklore du Pays Basque*, Paris, 1883.—BORDES, CH., *Cent chansons populaires basques, recueillies et notées, par...*, Paris, 1893.—DONOSTIA, J. M., *Euskal Eres Sorta*, Madrid, 1921. Hitzak in "Gure Herria", 1922-1929 urteak.—DUFEAU, CH., BARBIER, J., *Gure Herria-n agerturiko zenbait kantarekin*, 1921-1924.—LAFITTE, P., *Kantuz*, Baiona 1939.—RIEZU, J., *Flor de canciones populares vascas*, Buenos Aires, 1948.—AZKUE, R. M., *Cancionero Popular Vasco*, Bilbao, 1968.
- ¹²⁰ OTEIZA, J., *Quousque tandem*, 124 garren zen.

- ¹²¹ HÈRELLE, G., *Études sur le théâtre basque. Les problèmes relatifs aux "pastorales"*, RIEV-en, 9 (1918), 91 garren or.
- ¹²² MITXELENA, L., *Historia de la literatura vasca*, 26 garren or.
- ¹²³ URKIJU, J., *Del teatro litúrgico en el País Vasco*, RIEV-en, 22, (1931), 150-174 garren or.
- ¹²⁴ LABAIEN, A., *Teatro euskaro*, Zarautz 1965, 23-24 garren or.
- ¹²⁵ LAFITTE, P., *Aintzin-solasa*, Junes Casenave-ren *Santa Grazi Pastoral*, Donostia, 1976, 3-18 garren or.—ARBELAITZ, I., *Intxixu antzerki taldea*, *Oiarzun*-en, 6, (1976), 62-65 garren or.
- ¹²⁶ HÈRELLE, G., *Études sur le théâtre basque, La Representation des pastorales à sujets tragiques*, Baiona 1923, 3 garren or.
- ¹²⁷ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 143 garren or.
- ¹²⁸ HÈRELLE, G., *Études sur le théâtre basque. Les Pastorales à sujets tragiques considérées littérairement*, Baiona, 1926, 80 garren or. eta hur.—ID., *Études sur le théâtre basque. Le repertoire du Théâtre tragique*, Baiona, 1928, passim.
- ¹²⁹ ID., *Études sur le théâtre basque. Les pastorales à sujets tragiques considérés littérairement* 1, 21 garren or. eta hur.
- ¹³⁰ ID., *Études sur le théâtre basque. La Représentation des Pastorales à sujets tragiques*, 9 garren or. eta hur.
- ¹³¹ ID., "Le représentation des pastorales basques", RIEV-en, I (1907), 251 garren or. eta hur.
- ¹³² ID., "Études sur le théâtre basque. Les problèmes relatifs aux pastorales", RIEV-n 9, (1918), 80 garren or. eta hur.
- ¹³³ ID., *ibid.*, 80 garren or.
- ¹³⁴ ID., *Études sur le théâtre basque. Les Pastorales à sujets tragiques considérées littérairement*, 9 garren or.
- ¹³⁵ ID., *ibid.*, 15 garren or.
- ¹³⁶ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 143-144 garren or.
- ¹³⁷ VINSON, J., *Le folklore du Pays Basque*, 310-312 garren or.
- ¹³⁸ HERELLE, G., *ibid.*, 137 garren or.
- ¹³⁹ ID., *Études sur le théâtre basque. Le théâtre Comique*, Baiona, 1925, 7 garren or. eta hur.
- ¹⁴⁰ ID., *ibid.*, 77 garren or. eta hur.
- ¹⁴¹ ID., *ibid.*, 102 garren or. eta hur.—ID., *Les Charivaris nocturnes dans le Pays Basque français*, RIEV-en, 15 (1924), 505-522 garren or.
- ¹⁴² ID., *Études sur le théâtre basque. Le Théâtre Comique*, 108 garren or.
- ¹⁴³ TELLETXEA, J. I., LEKUONA, M., *Gabon kantak*, RSVAP-n, 22 (1966), 157 garren or. eta hur.
- ¹⁴⁴ ID., *ibid.*, 163 garren or.
- ¹⁴⁵ URKIJU, J., *Del teatro litúrgico en el País Vasco*, RIEV-n, 22 (1931), 211-218 garren or.
- ¹⁴⁶ VILLASANTE, L., *Historia de la literatura vasca*, Bilbo, 1961, 120 garren or.
- ¹⁴⁷ URKIZU, P., *Euskal Teatroyaren Historia*, Bilbo, 1975, 76-77 garren or.
- ¹⁴⁸ Ikus *Acto para Nochebuena*, "Euskera"-n, 5 (1960), 276 garren or. eta hur.
- ¹⁴⁹ LIZARRALDE, J. A., *Semblanza religiosa de la provincia de Guipúzcoa*, Bilbo, 1926, 204-206 garren or.
- ¹⁵⁰ LEKUONA, M., *Literatura oral vasca*, 147 garren or.
- ¹⁵¹ ID. *m* *ibid.*—ORMAETXEA, N. "ORIXE", *Artazuriketa*, "Euskaldunak"-en, Zarautz, 1950, 61-95 garren or.
- ¹⁵² LEKUONA, J. M., *Atari-gisa*, M. Olaizola, UZTAPIDE-ren *Lengo egunak gogoan* liburuan, Donostia 1974, 11-13 garren or.
- ¹⁵³ BARANDIARAN, J. M., *Breves instrucciones prácticas para el investigador folklorista*, "Obras Completas" 3 garren tomoa, Bilbo, 1973, 19 garren or.
- ¹⁵⁴ AIZARNA, S., *Vivió la guerra y la escribió*, "La Voz de España", Donostia, 1971eko XIaren 30, 32 garren or.

- ¹⁵⁵ MITXELENA, L., *Historia de la literatura vasca*, 26 garren or.
- ¹⁵⁶ BARANDIARAN, J. M., *ibid.*, 36 garren or.
- ¹⁵⁷ BILBAO, J., *Eusko Bibliographia, E. G. I. del P. V.*, 5 garren tomoa, Zarautz 1974, 65-69 garren or.
- ¹⁵⁸ BARANDIARAN, J. M. *Nuestro empeño*, "Obras Completas"-en, 3 garren tomoa, 16 or.
- ¹⁵⁹ ID., *Cuentos y Leyendas*, "Obras Completas", 2 garren tomoa, Bilbo 1973, 238-240 garren or.
- ¹⁶⁰ BILBAO, J., *ibid.*, 66-67 garren or.
- ¹⁶¹ MUIKA, G., *Pernando Amezketarra*, Donostia, 1925.
- ¹⁶² ZABALA, A., *Txirrita. Bizitza ta bat-bateko bertsoak*, "Auspoa"-n, 18-19garren zenbakiak, Zarautz 1962.—ID., *Txirritaren bertsoak* (I eta II), Auspoa, 101, 102, 103, 104 garren zenbakiak, Zarautz, 1971.
- ¹⁶³ ID. *Pello Errotaren itzala*, "Auspoa", 49-50 garren zenb. Zarautz, 1965.
- ¹⁶⁴ BILBAO, J., *ibid.*
- ¹⁶⁵ LEKUONA, J. M., *ibid.*, 11-13 garren or.
- ¹⁶⁶ AIZARNA, S., *ibid.*
- ¹⁶⁷ ZABALA, A., *ibid.*—ELIZEGI, M., *Pello Errotaren bizitza*, "Auspoa", 32 garren zenb., Zarautz 1963.
- ¹⁶⁸ OLAZABAL, J. obran zati bat laburturik, *El Cura Santa Cruz Guerrillero*, Gasteiz, 1928, *passim*.
- ¹⁶⁹ SALABERRIA, S., *Neronek tirako nizkin*, "Auspoa", 38 garren zenb., Donostia, 1964.—APALATEGI, F., *Euskal mutillak armetan*, "Auspoa", 3 garren zenb., Zarautz, 1961.—IRAOLA, B., *Oroitzak eta beste ipui asko*, "Auspoa", 9 garren zenb., Zarautz, 1961.
- ¹⁷⁰ UGARTE, M., *On egiñaren obaria*, Zarautz 1972.—ZUBIRI, I., *Oroitzak*, Bilbo 1975.
- ¹⁷¹ AZKUE, R. M., *Euskalerrriaren Yakintza*, 3 garren tomoa, Madrid, 1945, 14 garren or.
- ¹⁷² ID., *ibid.*, 234 garren or.
- ¹⁷³ URKJO, J., *Los refranes vascos de Sauguis*, *RIEV*, 2 (1908), 678-680 garren or.
- ¹⁷⁴ AZKUE, R. M., *ibid.*, 16-23 garren or.
- ¹⁷⁵ ID., *ibid.*, 26-27 garren or.
- ¹⁷⁶ INTZA, D., *Naparroako euskal-esaera zarrak*, Iruinea, 1974.
- ¹⁷⁷ URKJO, J., *Los refranes de Garibay*, Donostia, 1919, XXVIII garren or.
- ¹⁷⁸ ID., *Los refranes de Sauguis*, 686-687 garren or.
- ¹⁷⁹ CARO BAROJA J., *Los vascos y la historia a través de Garibay*, 341-342 garren or.
- ¹⁸⁰ GARIBAY, E., *Refranes vascongados*, Madrid, 1854, 632 garren or.
- ¹⁸¹ BLEIBERG, G.-MARIAS, J., *Diccionario de la literatura española*, Madrid, 1953, 480 garren or.
- ¹⁸² AZKUE, R. M., *ibid.*, 234 garren or.
- ¹⁸³ SAN MARTIN, J., *Escritores euskéricos*, Bilbo 1968, 131 garren or.
- ¹⁸⁴ VILLASANTE, L., *Axular-en hiztegia*, Oinati, 1973.
- ¹⁸⁵ ID., *ibid.*, 15 garren or.
- ¹⁸⁶ BARANDIARAN, J. M., *Nuestro empeño de ayer y de hoy*, "Obras Completas", 3 garren tomoa, 326 garren or.—ZABALA, A., *Zepai bertsolaria*, "Auspoa", 107 garren zenb., Donostia, 1971, 14 garren or.
- ¹⁸⁷ MITXELENA, L., *Euskaltzaindiaren iker lanez* (autoreak Euskaltzaindiaren batzarrera ekarritako lana), Donostia, 1975eko 7aren 30a, "Euskera", 21 (1976), 162 or.
- ¹⁹¹ URKJO, JULIO, "Introducción a nuestra edición del *Linguae Vasconum Primitiae* de Bernard Dechepare", *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 24, 1933, 660.
- ¹⁹² "L'art poetique basque (Un inédit d'Arnaud d'Oyhenart)", *Gure Herria* 1967, 195.
- ¹⁹³ Ikus LAFITTE, PIERRE, "Quand parut la deuxième édition de *Linguae vasconum Primitiae*?", *Gure Herria* 1967, 348.
- ¹⁹⁴ Ikus *Olerkiak Bernat Dechepare 1545*, Txertoa Editoriala, Donostia 1968. Edizio hiruleduna: textu orijinala euskaraz, itzulpenak gaztelaniaz eta frantsesez. Luis Mitxelenaren hitzaurre-sarrera. Erdal itzulpena Lino Akesolorena.—Etxepare-ren Hizkuntza aztertzeo ikus LAFON, RENE, "La langue de Bernard Dechepare", *Boletín de Amigos del País*, 1951, 309-

338; eta "Notes pour une édition critique et une traduction française des Linguae Vasconum Primitiae" *Boletín de Amigos del País*, 1952, 139-180.

¹⁹⁵ *Leizarragas I. Baskische Bucher von 1571*; Strasburgo 1900. Edizio honek ehun eta hogei orrialdetako hitzaurrea darama, tankera kritikokoa.

¹⁹⁶ Orintsu Lur Editoriak Leizarragaren testu erlijiosoak liburu batean argitaratu ditu, Testamentu Berriaren itzulpena izan ezik. Liburuak titulu hau darama: LEIZARRAGA, JOANNES, *Euskal Protestantismoa zer zen*, 1970. G. Arestik eta X. Kintanak prestatuturiko edizioa da, 1972 ko *Euskera*-n Leizarragari eta bere obrei dedikatuturiko lan batzu datoz, Euskaltzaindiak bere jaioterrian, Berokoitze-n, 1971ean, egin zion omenaldia zela eta idatziriko lanak.

¹⁹⁷ Ikus *AXULAR* 9 garren zenb. (Axularren liburuaren aipakerari buruz, ohar arazi nahi dugu, zenbakia ez dela orrialdearena, textua azken edizioan, hots, 1964ekoan, banatzen den zatiena edo atalena baino).

¹⁹⁸ Ikus *Axular*, 6.

¹⁹⁹ URKIO, JULIO, *Obras Vascongadas del Doctor Labortano Joannes d'Etcheberri*, Paris, 1907, Hitzazurea, 11 garren or.

²⁰⁰ Ikus *Noelak*-en San Inazio Loiolakoari poesia. Bada obra honen oraintsuko edizio bat: JOANNES ETCHEBERRI ZIBURUTAR DOCTOR TEOLOGOA, *Noelak eta kanta espiritual berriak*, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones, Donostia, 1970, 176 garren or.

²⁰¹ Ikus "L'art poetique basque", *Gure Herria*, 1967, 203.

²⁰² MICHELENA MARTINEZ DE ILARDUYA, ICIAR, "Sobre la estancia de Axular en la Universidad de Salamanca", *Fontes Linguae Vasconum*, 1974, 85.

²⁰³ URKIXO, JULIO, "Axular y su libro", *Revista Internacional de Estudios Vascos*, V, 538, VI, 292, 547.

²⁰⁴ DARANATZ, J. B., "Henri IV eta Axular" *Revista Internacional de Estudios Vascos*, V, 1911, 556.

²⁰⁵ *GUERO bi partetan partitua eta berecia...* Bordelen, M. DC.-XLIII.

²⁰⁶ URKIXO, JULIO, *Una fuente del Guero (Axular imitador de Fr. Luis de GGranada)*; 12 orrialdetako liburuxka; Donibane, 1912.—VILLASANTE, *Axular, mendea, gizona, liburua*, Jakin Editoriala, 1972, 136 garren or.

²⁰⁷ VILLASANTE, LUIS, "El Guero es obra original?", *Euskera*, 1962, 5-28.

²⁰⁸ Axularren Gero-ren azken edizioa, bielehun textuz, hemen agertu zen: Juan Flors, Editor, Barcelona, 1964, "Espirituales Españoles" bilduma barruan: L. Villasantek prestatuturiko edizioa.—Obra honetako hitz-esaldien bilketari beste gabe dedikatuturiko hiztegi bat ere badago, VILLASANTE, *Axular-en Hiztegia*, Jakin Ed. 1973. Axular, bere liburua, bere garaia, etab. ezagutzeko sarrera jeneral gisa: VILLASANTE, *Axular, mendea, liburua, gizona*, Jakin Ed. 1972.—*Fontes Linguae Vasconum* aldizkariak autore honi zenbaki berezi bat dedikatu zion: FLV, VI garren urtea, 16 garren zenb., Urtarila-Apirila, 1974.

²⁰⁹ DARANATZ, J. B., "Syrevain Pouvreau valet de l'abbé de Saint Cyran, protégé de Saint Vincent de Paul", *Revista Internacional de Estudios Vascos*, IV, 206.

²¹⁰ OIHENART, *Atsottizak eta Neurtitzak*, Irakur Sail, Donostia, 1971.

²¹¹ Ikus *Gure Herria*, 1967, 195.

²¹² Ikus "Notes sur la poésie chez Bernard Gazteluçar", *Fontes Linguae Vasconum* 1971, 241; eta "Bernard Gazteluzar olerkaria (1619-1701)" *Gure Herria* 1974, 1, 2, 3 garren zenb.

²¹³ TARTAS, JUAN, *Ontsa hiltzeko bidea*, Jakin, 1975.—Literatura bereziki erlijioso honetaz gainera, XVII garren mendean nabigazio liburu bat ere argitaratu zen, orijinala Hoyarabal-ek frantsesez idatzia eta Etcheberri edo Dorré-k euskaratua. Edizio batzu ukan zituen. Solasezko esku-liburu bat ere argitaratu zen hiru hizkuntzatan (frantses, gaztelania eta euskara, Voltaire-ri ezarria): *Tresora hirur lenguaietakua*.

²¹⁴ *Poemes Basques de Salvat Monho (1749-1821)*, Ikas, Baiona, 1972.

²¹⁵ *Poemes...* Introduction, 21 garren or.

²¹⁶ *Obras Vascongadas del Doctor Labortano Joannes d'Etcheberri*, Paris, 1907. Edizio honetan ez da argitaratzen Etcheberri berak eginiko eta orijinalan aldameneko habearen datoren latinera itzulpena.

²¹⁷ *Joannes Etcheberri Sarakoaren Lan Hatatuak*, Lur Ed. 1972. X. Kintanak prestatuturiko edizioa.

- ²¹⁸ *Meditacioneak gei premiatsuenen gainean*, Baionan, 1809. 582 orrialde.
- ²¹⁹ URKIXO, Julio., *Zein frantses obratik itzuli zuen Duhalde bere meditazionez?* R.I.E.V. II, 313-323.
- ²²⁰ *Euskaldunak*, Baionan 1853.
- ²²¹ Oraintsu egina da Hirigarren poemaren edizio faksimil bat. Encicl. G. I.P.V., Zarauz 1971.
- ²²² Harriet-en hiztegi inprimagabeari buruz, Ikus LHANDE, *Dictionnaire Basque-Français*, Paris, 1926; Introduction, XVI garren or.
- ²²³ DASKONAGERRE, J. B., *Atheka gaitzeko Oihartzunak*. Edizio bieledua, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones. Donostia, 1970.
- ²²⁴ LAPHITZ, F., *Bi saindu hescualdunen bizia: San Iñazio Loiolakoarena eta San Franzisko Zabierecoarena*; Baiona, 1867; 251 orrialde.
- ²²⁵ HARITSCHELHAR, JEAN, *Le poete souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862)*, Société des Amis du Musée Basque, Baiona, 1969.—“L'oeuvre poetique de Pierre Topet-Etchahun”, *Euskera*, 1969-1970 (Etxahunen poesien edizio kritikoari dedikaturiko liburua, itzulpen frantsesa, ohar kritikoak, etab.).
- ²²⁶ Etxaide-J., Etxahunen poesiak gipuzkeraz argitaratu ditu: YON ETXAIDKO, *Etxahunen bertsoak Gipuzkeraz*, Zarautz, 1969.
- ²²⁷ *Bible Saindua. La Santa Biblia. Versión euskerica de la Vulgata realizada por el capitán Duvoisin*, 3 liburuki. “La Gran Enciclopedia Vasca” editoriala, Bilbo, 1972.
- ²²⁸ Dassance L.-k eritzi hau dauka “Sor lekua utziz geroz” hasten den poesiari buruz behintzat. Garai hartan ezizena hain ugari erabiltzen zelarik, gaur batzutan oso zaila izaten da, ia ezina, ezizen horietan ezkututzen diren autoreak identifikatzea. Ikus DASSANCE, LOUIS, “Orhiko xoria et son auteur”, *Gure Herria*, 1970, 321-322.
- ²²⁹ *Mintzaira, aurpegia, gizon*, 1971.—*Zezenak Errepublikan*, 1972.
- ²³⁰ ANIBARRO, P. A., *Voces Bascongadas diferenciales*, Bizkaiko Aurrezki Kutxako Edizioak, Bilbo, 1963, 21 garren or.
- ²³¹ *Kristau Bidea*, Jakin, 1975, XVII garren or.
- ²³² Errefrau hauk Urkixok argitaratu eta komentatu zituen *Revista Internacional*-en, V, 1911, eta hur. Bada oraintsuko edizio bat Auñamendi bilduman, 1964.
- ²³³ *Los Refranes de Garibay*, Donostia, 1919.
- ²³⁴ Bertso hauen gipuzkerazko itzulpena *Revista Internacional*-en ikus daiteke XXII, 211 eta hur.
- ²³⁵ “Larramendiren iztegi berria” (Diccionario vasco-castellano incompleto), *Euskera*, 1967, 139 eta hur.
- ²³⁶ Gaur arte bi liburuki agertu dira: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones, Donostia 1969 eta hur.
- ²³⁷ BARRUTIA, SOR LUISA, X. MUNIBE *Teatro zaarra* (48).
- ²³⁸ Ikus *Euskera* 1974, 203 garren or. eta hur.
- ²³⁹ TELLETXEA IDIGORAS, “Larramendi y Cardaveraz”, *Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”*, II, 1968, 3 garren or. eta hur.
- ²⁴⁰ Ikus VILLASANTE, *Historia de la Literatura Vasca*, 144 garren or.
- ²⁴¹ *Auspoa* bilduma 37 garren zenb.
- ²⁴² CARDABERAZ, AGUSTIN, *Euskal Lan Guziak (Obras Completas euskéricas)*. Leon Lopetegi-ren hitzaurrea, Gran Enciclopedia Vasca, 2 tomo Bilbo, 1973.
- ²⁴³ 1904ean Tolosako Eusebio Lopez-en inprentan Mendibururen meditazioak bereditatu ziren: *Jesusen amore-nekeei dagozten zenbait oititz-gai*. Carlos III-ak bidaliriko jesuiten artean bada beste bat ere euskara lantzen zuena: A. Diego Goitia, Bizkaiko Murelagatarra. Juan San Martin arduratu da hartaz *Egan*-en, 1969, 4-6 koadernoak, 99 garren or.
- ²⁴⁴ *Urteco igande guztietaraco platicac edo Itzaldiac Nafarroan, Elcano deritzan errian, bertaco Vicario Jaun Don Joaquin Lizarragac compondu eta predicatuac*, Donostian, 1846.
- ²⁴⁵ *Kristau doktrin berri ekarlea*. Bere euskara ederragatik Azkuek bereditatu zuen Bilbon 1897an.
- ²⁴⁶ VILLASANTE, L., “Juan Antonio de Moguel, estudiante en el colegio de jesuitas de Calatayud” *Boletín de Amigos del País*, 1962, 325.

²⁴⁷ IKUS ANIBARRO "Gramática Bascongada para el uso y alivio de los Párrocos y Predicadores Bizcaynos, Guipuzcoanos y Navarros" *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*-n argitaratua, III, 1969, 14 garren or.

²⁴⁸ LARRANAGA, LUIS F., "El proceso inquisitorial de Juan Antonio de Moguel y Urquizu", *Boletín de Amigos del País*, XXVI, 1970, 263-277.

²⁴⁹ *Peru Abarka*. Azkuek eginiko edizio bieledua. Bigarren edizio honen hitzaurrea Juan San Martín-ek, la Gran Enciclopedia Vasca, 1970.

²⁵⁰ MONTOYA, PIO DE, *La intervención del clero vasco en las contiendas civiles (1820-1823)*, Donostia, 1971.

²⁵¹ *Euscalerrijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba*, Iruinea, 1816.

²⁵² Bihoa hau *Euskara Batua* zer konbentzionala dela botatzen dutenentzat eta literatur dialektoei eta mundu zabaleko edozein literatur hizkuntzari berdin gertatzen zaiela konturatzen ez direnentzat.

²⁵³ Daskonagerre-k ere baditu kleroaren kritika batzu —oso errespetotsuak noski—, geroko edizioetan kendu egin behar ukan zituenak. Ikus Bozas Urrutia-ren edizioa, 168 garren or.

²⁵⁴ IKUS MITXELENA, L., *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Bizkaiko Histori Estudioen Etxearen argitarapenak (Real Sociedad Vascongada de Amigos del País), Bilbo, 1970, 33 garren or. eta hur.

²⁵⁵ IKUS A. TOVAR-en hitzaldia Azkueren heriotza inguruan: *La obra de D. Resurrección María de Azkue*. Bilbon Bizkaiko Kultur Batzak 1952ko Urtarrilaren 4ean eginiko gaubeilaren oroigarritzako edizioa, 31 garren or.

²⁵⁶ UNAMUNO, MIGUEL DE, "La cuestión del Vasceuce", 1902.

²⁵⁷ IKUS Julio Urkixok Unamunoren artikulua dioena, *Revista Internacional* XI, 1920, 72. Unamunoren jarrerari kritikak: UGALDE, MARTIN, *Unamuno y el Vasceuce*. Kontra-saiakera. Ekin. Ed., Buenos Aires 1966. IÑURRITZA, *Unamuno ta abendats*. Bilbotar filosofuaren eta *Euskal-Animaren jokerei antzemate batzuk*, 1958.

²⁵⁸ ALTUBE-TAR SEBER, *Erderismos*. Bada oraintsuko edizio bat, faksimilez, Iker-Cinsa-k egin, Bilbo, 1975.

²⁵⁹ Edizioak elkarren atzean doaz. *Kresala* bizkaieraz idatzirik dago eta *Garoa* gipuzkeraz.

²⁶⁰ Izan ere Lizardi poeta liriko sakona da, giharretsua, baita estilo aristokratiko nabariko prosalaria ere. Ikus LETE-ZELAIETA-LERTXUNDI, *Xabier Lizardi olerkari eta prosista*, Jakin, 1974.—VILLASANTE, L., "Lizardi en la literatura y en la poesía vasca", *Fontes Linguae Vasconum*, 1975-227.

²⁶¹ IKUS ORMAETXEA, NIKOLAS, "ORIXE", *Obras selectas. Euskaldunak poema eta Olerki guziak*. *Poema Los Vascos y poesías completas*. Edizio bieledua. Auñamendi Ed., Donostia 1972.

²⁶² *Gran Enciclopedia del Mundo*, Durvan S. A. de Ediciones, Bilbo. 22 garren tomoa, 453 garren habea eta hur., 23 garren tomoa, 424 garren habea eta hur.

²⁶³ SARASOLA, IBON, *Euskal literatura numerotan*, Kriselu 1975.—Euskara liturgian sartzeak ere hizkuntzari indar dezentea eman dio, nahiz eta ez agian espero zitekeen adina, giro jeneralaren halako sekularitze batez eta Eliza barruko "ihardesketa" edo "kontestazioa"z batera gertatu baita.

²⁶⁴ Euskal literaturaren bibliografia: Euskal bibliografiaren benetako sortzailea Julien Vinson da, bere *Essai d'une bibliographie de la Langue Basque*-k, 1894, zerbitzu mardulak egin dituelarik. Gaur egun Yon Bilbao-ren *Eusko Bibliographia* eskerga daukagu, Auñamendi Ed. 1970 eta hur. (bost liburuki argitaraturik daude).—Euskal literaturaren historiak: MITXELENA, LUIS, *Historia de la Literatura Vasca*, Minotauro, Madrid, 1960.—VILLASANTE, LUIS, *Historia de la Literatura Vasca*, Sendo, Bilbo, 1961.—"La Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco"-k, Auñamendi Editorialekoak, lau liburuki dauzka historiari eta euskal literaturaren antologiari dedikatuak, Donostia, 1969 eta hur.—ERZIBENGOA-EZKIAGA, *Euskal Literatura*, lau liburuki, Bilbo, 1972-1975.—ONAINDIA, S., *Euskal Literatura*, 3 liburuki, Bilbo, 1972-1974.—Literatur Antologiak: LAFITTE, PIERRE, *Euskaldunen Loretegia*, Baiona, 1931.—ETXENAGUSIA, K., *Euskal Idazleen Loretegia*, Donostia, 1969.—ZARATE, MIKEL, *Bizkaiko euskal Idazleak*, Bilbo, 1970.—SAN MARTIN-BASAURI, *Hegatsez*, Kuliska Sorta, Zarautz, 1971.—SA-

RASOLA, IBON, *Gerraondoko Euskal-Poesiaren Antologia (1945-1964)*, Lur Ed., 1973.—Guillermo Diaz Plaja-k zuzenduriko “Tesoro Breve de las Lenguas Hispánicas” delakoan bada liburuki bat, VI garrena, *Literatura Vasca* izenekoa, autoreen berri eta zati hautatuak gazteletururik dakartzana, *Novelas y Cuentos* Editoriala, Madrid, 1972. Taldean prestaturiko liburukia da.—Euskal antzerkiaren historiarako: LABAIEN, ANTONIO, *Teatro Euskaro. Notas para una historia del arte dramático vasco*, Auñamendi, 1965, bi liburuki.—URKIZU, PATRI, *Euskal Teatroaren Historia*, Kriselu Ed. 1975.

²⁶⁵ “Aditz Laguntzaile Batua”, *Euskera*, 1973, 5 garren or. eta hur.

²⁶⁶ “Merkatalgo Izendegia —Nomenclator de términos comerciales”, *Euskera*, 1973, 215 eta hur.

²⁶⁷ Iruinea, 1972, Baskoniako Bankua.

3.

ZATIA

**FAKTORE EZBERDINEN
ERAGINPENA
ENKARARENGAN**

3. ZATIA

- 1. FAKTORE SOZIO-EKONOMIKOAK**
- 2. ETNIK ETA SOZIO-KULTURALAK**
- 3. FAKTORE POLITIKO-ADMINISTRALAK**
- 4. JURIDIKO LEGALAK**
- 5. HIZKUNTZA ESTATUTO POLITIKAN**

1
FAKTORE
SOZIO-EKONOMIKOAK ETA
EUSKARA

FAKTORE SOZIO-EKONOMIKOAK ETA EUSKARA

SARRERA

Faktore geografikoa
Faktore sozio-ekonomikoen jokoak

1. EUSKARAREN ZORTEA ERROMAREN MENPEAN
2. EUSKAL ZIKLOA LEHEN ERDI HAROAN
(K. o. V-X mendeak)
 1. Erromatar agintearen hondoratzea
 2. Politika abagune berrian Herriaren zortea
 3. Alderdi sozio-ekonomikoak
 4. Euskara, egoera berri honetan
3. EUSKAL ZIKLOA ERDI HAROAREN BIHOTZEAN
ETA HONDARRETAN (XI-XV mendeak)
 1. Mapa politikoa
 2. Egiturazko faktoreen jokoak XI-XIII mendeetan
 3. Euskal gizartearen aldakuntzak XIV-XV mendeetan
Demografiaren eboluzioa
Ekonomi bizitza
Gizarte aldakuntza
 4. Euskararen norabidea Erdi Haroaren bihotzean eta azkenetan →

4. HARO MODERNOA AITZINAKO ERREJIMENAREN AZKENERA ARTE

1. Demografiaren bilakaera

2. Ekonomiaren ekintza

Laborantza

Arrantza

Siderurgiaren produkzioa

Untzigintza

Beste industriak

Merkatal ekintza

3. Gizarte aldakuntzak

4. Euskararen zortea

5. EUSKARA INDUSTRI IRAULTZAREN GARAIAN ETAGURE EGUNOTAN

1. Iraultza demografikoa

2. Ekonomiaren desarroiloa

Industri iraultza

Laborantza

Arrantza

Merkatal trafikoa

3. Gizarte egitura eta gatazkak

4. Euskararen zortea industri zibilizazio modernoaren baitan

FAKTORE SOZIO-EKONOMIKOAK ETA EUSKARA

SARRERA

Euskararen historiako prozesuan zer eta nola faktore sozio-ekonomikoen eragin duten ikusteko, behar da aitortu horretaz dugun estudio monografikoen eta ikerlan berezien eskasia. Egia da badirela aztarren eta balio handiko aurkikuntza batzuk lexikografiaren aldetik euskarari historiaren memento bakoitzean jantzigarri gertatu zaizkionak, edo Euskal Herriak jasan dituen egiturazkoaldakuntzen arabera gure hizkuntzari ezarri ukituez; baina, han hemenka sakabanaturik eta sistematikoki ez-emanak izatez aparte, euskal hizkuntzaren barne eboluzioa adierazten dute gehienik, eta hein gutti batetan bakarrik, erreallitate soziologikoaren moldeetan euskarak ukan dituen gora-behera edo kondizionamenduak. Halatan bada, gure lana hemen, zirriborro batzuen barne euskal historiaren iduria, gertaera sozio-ekonomiko berezienak argitara emanaz, diseinatzea izango da, eta jakina, gertaera horiek gure ustez euskarari barnetik nahiz kanpotik nola eragin dioten aditzera ematea.

Agian, ez da gauza alferra hemen, sozial-ekonomiko alderdiak politika-administralgoarekin edo juridiko eta lege alderdiarekin duen zer ikusiaz ohar gaitzen, zeren puntu honetan bait datza normalki hizkuntza bat bestearen menperatzaile izatearen gakoa, hots, ekonomiaren alorrean klase nagusi dena gizartean ere nagusi eta menperatzaile izan ohi dela halegia, gure kasuan, zenbait horrelako urrats hain ezagugarri gertatzen ez den arren. Administralgo eta lege arauak zuzenki sozial-ekonomiaren alorrean zer-ikusia dutenean batipat.

Faktore geografikoa

Baina, faktore sozio-ekonomikoez euskararen prozesu historikoan ezarri duten eragina aztertzeari ekin baino lehen, behar dugu ihardun, laburki bederen, iraunkorrago den faktore batetaz: geografiaz halebria, bere alderdi aberats eta kilikagarriak orobat harturik.

Bistan da gizarte baten egoera geografian puntu jakin batetan gauzatzen dela eta bizi den lurraldeak anitz kondizionamendu ezartzen diola eta gure kasuan (lurraren hozkadura, muga zehatzik eza, herrialde diferenteentzat pasabide irekia izatea,...) gertaera mugatzaile dira nola ekonomian eta sozial desarrolloan hala kulturaren geroan, hizkuntzaren eremua hartzen duelarik bai bere barne-eboluzioaren prozesuan (hiztegi arazoa, fonetika, eta sintaxiaren aldakuntzak, etab.) bai-eta kanpotiko eraginean sartuaz (hizkuntzaren hedadura edo atzerakada, etab.).

Ez da dudarik, euskararen kasuan, funtsezko ikuspegi honek ekar dezakeela berebiziko argi berria euskarak gizarte errealitate bezala sortzen dituen korapiloak askatzeko.

Lehen-gizonaren egunetatik, Lehen Paleolitos Haroraino heltzen dira batzuk,¹ hementxe bizi da euskal gizona Pirinio mendi hegalean isuri bietan ongi finkaturik.² Itsasoari irekia den lurraldea da bere iparralde guztia, baina honek, paraje muger eta zakarra izanik ere, badu hainbat portu eta xokogune³ itsasora ateratzeko eta beronen ur handietan barna, harrigarrizko zibilizazio feria den bide multzo horretatik zehar Atlantiko Iparrerat nahiz Mediterraneoratu jotzeko. Lehenik, egia, pasiboki jokatu zuen euskaldun jendeak erromatarren garaian, hauek Arditurri eta Flaviobriga-ko meategietatik burdin meatza zaramatenean, edo normandoak Lapurdum eskualdean kokatu zirenean; gerora, ordea, biziki ekingo diote (geroz gehiago). Erdi Haroaren hondarretan eta Haro Modernoan zehar, arrantza lanari nahiz merkatalgoari, gure gizartearen atalik garrantzitsuen bat orduan moldatzen delarik.⁴

Baina, bada besterik ere. Ipar eta Hegoaldeko herrien harremanak gurutzatu diren itsasora ateak zabalik izatez aparte, alderdi ona benetan tarteka historian, kontinenteak zafratuaz, gertatu diren migrazio pasaia ikaragarrien lekuko eta ikusle berezia izatea egokitu zaio Euskal Herriari. Hala, gure lurraldea, bere itsasoarekin, izan da zenbait alditan ubide berdintzaile, hots, ekilibrioa ezarri duena, ez bakarrik Europa eta Penintsularen artean, baita honen eta Afrikaren artean ere.

Esan dugunak, iduri du, zeharo deusezten duela Euskal Herria historian mundutik aparte mendi arteko bakardadean bizi izan den herritzat hartu eta horregatik bizirik iraun duela gaur egunera arte defendatzen dutenen tesia. J. Caro Barojak dioenez, gure Herria "kontinente honetako bidagurutzerik bihurrienetako batetan"⁵ aurkitzen da.

Baina, hau esan eta gure herriak kanpoko herrialdeekin ukan dituen harreman herstuak hain bereziki adierazten jakin duela onharturik ere, behar da ikusi Euskal Herriaren geroa geografik nola determinatu duen. Izan ere, euskal gizonak ibar eta mendiotako zeharbide nahasietan aurkitu bait du bere burua kanpotikako eraginean aurrez aurre, eta hesparru horretako bakardadea derri-

rreko izan zaio aire arrotzez hasperritzeko. Oraino, joan den mendearen hase-
ran, miretsirik zeukan Wilhelm Von Humboldt jakintsua Euskal Herriak Euro-
pa zaharkituari eskaintzen zion herritasun eredua, hein batetan zakar eta mol-
dakaitza, baina garbia eta ustelgabea zela ikusirik.⁶

Nabarmena da geografiaren eragina, euskararen prozesu historikoan bati-
pat. Oroit dezagun liburu honen 2. Partean Araba eta Nafarroaren hegoaldeaz
eta gure arbasoenak izaniko Auch, Logroño eta Burgos-ko lurralde lau eta ire-
kiak gertatu zirela lehenik atzerrientzat gutziagarrien eta han haietan jasan
zela hizkuntza arrotzen eraginik azkarrena ere. Gauza jakina da, kantabroak,
baskoin eta akitanoak erromatarren menpean jausi zirenez gero, nola bortxa-
tuak izan ziren mendigoietatik jaitsi eta beheko lurraldetan bizitzera.⁷ Baina
hozkadurazko geografia zatikatu hau ez zen soilki kanpotikako erasoen babes-
garri izan, baita hizkuntzaren dialektu zatiketa egiteko ere. Ohar gainera, ordu-
ko komunikabideen eskasiaz eta aginte orokor baten faltaz. Adigarri da puntu
honetan, bederen gure lanerako tresna bezala, aspaldidaniko nafareskualdeen
dialektu diferentzien arazoa.⁸

Faktore sozio-ekonomikoen jokoak

Ez da dudarik hizkuntza baten bizitzak eta geroak baduela ikustekorik
mintzatzaile den giza kopuruarekin, eta ez guttiago lurralde berean bizi izanik,
lekuko hizkuntza ikasi ez edo bazterten duen jende multzoa handia izan ala ez
izatearekin.

Hala berean, badu ikustekorik asko hizkuntzaren arazoan herriaren desa-
rroilo ekonomiko mailak: lehenik, herri bat bere zerbitzutan duen giza kopurua
sostengatzeko gai izatea, gizonak gutti asko aurreratua den teknologiaren ara-
bera sortzen dituzten ondasunen baitan dago eta; gero, ekonomiaren alor
ezberdinei (abeltzaintza edo laborantza, merkatal edo industrial kapitalismoa,
etab.) bizimolde ezberdinak dagozkie, beti ere errealtate sozial eta kosmikoan
aurpegi diferenteak ematen dituztelarik, kultur eta hizkuntzaren arazoan
ere bai, eta bere ondorioekin eman ere; azkenik, bistan da, ekonomiaren desa-
rroilo mailak determinatzen duela ere, hein batetan, herri batek adierazbide
bezala hizkuntzari ematen dion tratamendua.

Orain arte esan dugunetik, atera dezakegu honako ondorio hau: askotariko
eragina duela faktore sozialak hizkuntzaren baitan, eta gainera, harrigarriro
korapilaturik dagoenez, lehen aipaturiko faktore biek, ez daitekeela bestenez
izan. Halako gizarte sektore bat hizkuntzarekin identifikatzen denean, eta
honek nazio baten barneko indarren jokoan ezartzen dion bultzadak erro erro-
tik du herri baten hizkuntzaren zortea kondizionatzen; izatez, baserritar eta
hiritarren arteko kopuruaren eta indarren ekilibrioa galdu zenean, joan den
mendearen hirurogei urtearen inguruko gertaera, dateke adibidez mementoan
garrantzizkoen gauza *euskararen* milaka urtetako historian.

Estudio hau, funtsean, aspaldiko mendeotan euskarak jasan duen zoritxa-
rra eta, azkenik, egungo makurkeria esplikatzen badator ere, eta horretaz
ihardungo dugu hainbat kapitulutan, aldi berean, aitzinako historiaren gertaera
adigarrienak aipatuko ditugu laburki.

1. EUSKARAREN ZORTEA ERROMAREN MENPEAN

Ez dugu luzatuko eusko luraren aitzinako eremua zer eta nola izan zen esaten, ez eta hori okupatzen zuten tribuen berri zehatz-mehatz ematen ere.⁹ Aski dugu jakitea lehengo denboretan, adibidez Augusto enperadorearen aginte egunak (K. a. 63-K. o. 14) baino aitzinagotik baskoinak, barduliarrak, karistiarrak eta autrigoinak, Sibilateak¹⁰ eta Auszitarrak,¹¹ eta menturaz Jazetanoak¹² eta beroinak,¹³ euskalki diferentetan mintzatzen zirela eta, oro har, eukararentzat eremu zabala hartzen zutela. Nolanahi ere, eta euskalki bakarra ez izan arren,¹⁴ handiki gainditzen zituzten gaur egungo zazpi probintzien mugak.

Euskal eremu hartako populakuntzaren arazoa alde batetara utziaz, ez bait da erraza zer eta zenbat jende bizi zen gure lurraldean zehazki jakitea XVI. mendera arte, non eta uste hutsaren baitan fidatzen ez garen edo teknologia eskaseko gizarte baten ondasunak hurbiltasunezko kalkuloetan hartzen ez ditugun. Zera da esan dezakeguna, aurrerapen guttikoa zela gure jende hura eta abeltzaintza edo artzantzatik bizi zela batipat. Laborantza, artean, haserako gauza zenez, emakumea ari izaten zen golde sastar baten gisako tresna bat lanabes harturik, eta lurreko fruituak bilduaz aparte, ihiztaritzatik hornitzen zuen orduko gizonak ekonomiaren sistema; bestalde, autokontsumora mugatua edo-eta gehienaz ere lekuko edo tribuen arteko trukearen barne hersten zen ekonomia.

Araba eta Nafarroako hegoaldean batipat agertzen dira laborantza nahiz abeltzaintzaren aztarrenik aurrerakoenak, Europa erdialdeko teknikaz kutsatuenak behintzat.¹⁵ Euskararen barne prozesuari buruz, merezi luke aipatzea kelta eta iberoen eragina, hegoalde urrunean bereziki, Ebroren erdiko lurralde eta egun Gaztela denetik heldu zena.¹⁶

J. Caro Barojak erromatarren menpeko zikloa (I-V mendeak) deitzen dena izan zela dio, funtsean, laborantza produkzioa mugierazteko bidea, bai lur eremu gaitzak landuaz eta bai teknika berriak ekarriaz. Izan ere, erromatar kolonoek (edo erromanizatuek) hedatua da golde mota bereziaren erabiltzea, eta handiki laboreak ereitea, abere tirakariak lurra lantzen ezartzea eta oliba arbo-len eta beste batzuren landatzea.

Nekazalgo iraultza honek euskal lurreko hegoaldean zuen eraginik bereziarena, eta erdialdeko eskualde apaletan, “villa” (egoitz) eta “fundi” (etxalde) delakoez hornitu zutelarik.

Laborantzaren gorakada honen parean, Caro Barojak hala dio, gertatu zela abeltzaintzaren eta artzantzaren desarroiloa ere.¹⁷ Pentsa liteke, ordea, Th. Lefebre-ren eritziz, zailtasunik ere izan zela sektore honetan. Hara, trashumantziak bideak egin eta urraturik zituen aspaldidanik, eta erromatarren laborantz molde berriak nola hegoaldeko hibai bazterretan hala Pirinio mendiez iparraldeko zelaietan oztoporik ezarri bait zion trashumantziari.¹⁸ Badakigu, baita, meategiak explotatzearen berri ere. Hona lekuko: Banka (Baigorrial-

dean) eta Arditurri (Oihartzualdean) Aiako Harriaren oinetan, Estrabon-ek aipatu Oeasson portutik hurbilean. Burdingintza ere, bere aldetik, orduan mugitu zen zerbait, hegoaldeko euskal mugen inguru adibidez, Bilbilis eta Turiason (Moncayo-ko burdin meatzez nahasian landurik), aski fama hartu zuen Inperioaren barne.

Ororen gainetik, komunikabide sare bat eraiki zuten erromatarrek eta bereziki bi galtzada handi pasatzen ziren gure lurraldean (Tarraco eta Pompaelon) Tarragon-Iruinea elkartzen zuena eta (Burdigalis-Asturica) Bordele-Astorga bitartean zihoana. Esan beharrik, zein mesedegarri gertatu zen hau guztia, bederen *Pax Romana* delako lege babespean bizi ziren herrialdeentzat.

Ekonomi aldakuntza honen ezagugarri bezala eman dezakegu honako hau: halegia, euskal lurraren ekialde-hegoaldeko lehendikako zenbait hiri (civitates), hala nola, Iacca, Cascontum, Gracurris, Calagurris, Pompaelon, Ergavia, etab. izan zirela bilakaera honen oinharri eta abiabide. Iparraldeko buruz, ordea, gauza gutti esan daiteke, zeren ez bait dugu funtsean arkeologiko testu eta aztarren batzuk baizik. Hemen ere ezagunak ditugu, izenez behintzat, garrantzi handi gabeko portuok (Magreda, Menosca, Oeasson-Oihartzun...), gorago aipaturiko meategiren bat edo beste, eta militar hiri bezala Lapurdun (gaur egun Baiona kokaten den lekuan).

Ekonomiaren aldakuntza honek bultzatu zuen baita, erromatarren printzipio juridikoen arabera, nola ez, familia eta tribu moldeko gizarte hura ber-egitura zedin. Araba eta Nafarroako lur lau irekietan posible da oraino politika eta ekonomi molde honen estraktifikazio sozialaren aztarrenak usmatzea, halegia zer nola esklabuen (handiki baten zerbitzuko laborari nahiz artzainak) eta erdi mailako ekonomia batetan zen jende librearen ondoan, goi mailako handiki boteretsuak erromatarren moldean hiritarturik bizi izan zirela.¹⁹ Hala berean, euskal iparraldeko ibar zelaietan, Novempopulania-n esaterako, latinaren jatorriko toponimia ageri da, eta Lapurdum militar hirian magistratu zibil eta erromatar apaizei buruz aurkitu zenbait idazkun aski aztarren onak dira puntu hau argitzeko.²⁰ Azkenik, ez dezakegu aipatzeke utz, sozial eta kultur alorrean esanahirik asko baduenez, gure gizonek zer-nola parte hartu ohi zuten erromatarren harmadan.²¹

Herriaren sozio-ekonomian erromatarrek ukan zuten eraginak biziki kutsatu zuen euskaldunen mitologiako erlijioa ere, zeren multzoan bezala sartu bait zen euskal mintzairan latinezko hiztegia. Latinetik heldu dira, adibidez, laborantzan hain ezagun ditugun honako hitzok: garau=granum, zekale=secale, olio=oleum, errota=rota(m); edo zuhaitz arbolen izen hauk: fago (pago/bago)=fagus, gerezi edo keriza=ceresia; eta beste zenbait hitz, hontzeptu abstraktuak adierazteko: bake/pake=pacen, arima=anima.²² Horretaz aparte, toponimian itsasirik geratu direnak, zenbait, gaitasun handiko ikerle batzuren eritziz, erromatar Inperioaren garaiko sozio-ekonomiko estruktura ezagugarri omen.²³

Baina erromanizazioa ez zen latinak euskarari egin zion prestamen harrigarria izan soilki, bai-eta munduko esperientzia handi baten irabazia ere guretzat. Luzarora, ordea, biziki arrisku latza gertatuko da Erromak eraginik bortitzena

ezarri zuen eskualdeetan. Liburuaren I Partean aipatu dira hizkuntzarekiko politika baten bereizgarriak, eta orain, hori gogoan harturik ere, ezin uka beharrezko dela zibilizazio molde baten barne hizkuntza biren egoera desberdina kontutan hartzea. Hala, latinak eta euskarak egoera desberdina zuten eta literatura tradizioa ere diferentea, eta oroit, batipat, latinak hizkuntza komun nahiz ofizialaren gradua zuela Inperio handi baten barne, bitartean euskara demografia eskaseko munduaren xoko batetara mugatzen zelarik. Txoke honetan, gauza jakina da, euskarak beti ere galtzekotan jokatu behar; eta are gehiago galduko zuen, baldin-eta eragabeko indar erlazio honek luzatu izan bazuen.

Euskal hegoalde eta ekialdeak jasan zuen deseuskalduntzerik gogorrena, eta geroko denboretan *euskaradunen* indizio zenbait hartu arren, ez da sendatzen ahal. Hala, eskualde hauetan desarroilatuko da erromantze hizkera berezia, euskal mintzairadunen taldeek ekonomia, sozial eta politikaren mailan nagusi zirenen hizkuntza egin nahirik sortu zuten produktua.

Gaineratikoan, Araba, Nafarroaren mendialdea eta Gipuzkoa-Bizkaia osoki, eta Iparraldeko eskualderik gehienetan, ez dirudi sobera ukitu zuenik deseuskalduntze prozesu honek. Lehenago ere aipatu dugu erromanizazioaren eragina ahula izan zela eskualde hauetan, hiri handirik gurean ez izateak (elementu hau funtsezko gauza bait zen erromatarren zibilizazioan) edo erromatar arkeologiko hondakinik ezak argiro erakusten duen bezala. Hona frogatzen duen bat gehiago: Erromak halebategia, Inperioaren azken aldirian Kantauri mendikatearen hegoaldeko isurrian harmadako gudalosteak eduki behar izan zituela *harresiz edo gaztelukiz* eginik (limes) beste zenbait lekutan ukan zituen bezala, ez hala ere, Rhiñ eta Danubio hibai bazterretan hainbatekorik.²⁴

2. EUSKAL ZIKLOA LEHEN ERDI HAROAN (K. o. V-X mendeak)

1. Erromatar agintearen hondoratzea

Ez dezakegu gure Herrian Erdi Haroko lehen mendeotan zer gertatu zen zehazki esan, zeren garai horretako agiri dokumenturik ez bait dugu kasik bat ere.

Tradizioz eman ohi den historiaren kondairaz baliaturik, zera esango genuke, Penintsularen barne V. mendean erromatarren agintearen hondamendia herrialde barbaroen eraso eta lekutzearen ondorioz gertatu zela.

Baina ez dirudi hain xuxen horrela gertatu zenik. Ez du gauza segurua izan behar barbaroen lehenbiziko erasoekin batera Penintsulan erromatarren agintea gastatu zela ere,²⁵ ez eta berauek bakarrik gauzatu zutenik Erromaren botere ahaltsuaren zartadura.

Gure kasuari gagozkionez, badakigu herrialde basatiok Pirinio mendi lepoak gainditurik (latin agiritako "Saltus vasconum" halebategia),²⁶ zer-nola

Penintsulan sartu ziren, gero nola hegoalderat jarraitzen duten Nafarroa eta Arabako lur lauetan barna; baina deusik ere ez dakigu behingoz edo luzaroan hor geratu zirenari buruz, eta kasu horretan, nola azpijan ote zuen erromatar botere zentrala. Beraz, arrazoinezko pentsakera dela dirudi herrialde brbaroen tarrapateko barriaketa hark, ondorioz, sortu zuen hunkipen eta sikosi berezia heldu zitzaiola gainera, lehendanik hainbat urtetan aski usteldua zegoen erromatar aginteari.

Autore frangok, baita, beste zenbait gatazka seinalatzen du kausa bezala, hots, laborarien matxinadak eta euskaldun menditarren jazarpenak izan zirela gurean poliki poliki erromatarren boterea urratu zutenak. Eta halaxe, dokumentuz eman liteke gainera zer-nola III. mendean gero hasten diren laborarien matxinada hauk;²⁷ eta V. mendean gailentzen den Bagaudeen hots handiko mugimenduak, dakigunez, ohi ez bezalako indar bortitza ukan zuen mende honen erdi aldera Ebro Garaiko eskualdeetan, bistan denez, denbora haietan euskal lurralde zena.²⁸ Bestalde euskaldun menditarren jazarpen mugimendua J. Caro Barojak du aditzera ematen,²⁹ eta IV. mendearen amaia seinalatzen du fetxa bezala; agian, "Notitia Dignitatum" delakoan³⁰ aipatzen den militar antolaketa berrizatzearen gertaeran finkatzen da horretarako.

Dena den, erromatar estatu makinaren xehaketa prozesuak sozio-ekonomiaren, kulturaren eta politikaren alorrean gertaera garrantzizkoak ekarri zituen berekin. Erromak utzi zuen botere husguneak Mediterraneo hurbileko herrialde ezberdinen arteko gaitzeko merkatu hura hertsatzera eragin zuen lehenik, gerora burrunbaka lurjotzen duelarik. Merkatal ekonomiaren zartadurak berekin ekarri zuen baseritartzea ere, III. mendean gero bistatu ohi zen fenomeno, baina orain hartzen du bere adierazpenik zorrotzena. Honek zera esan nahi du, Inperioaren lehen garaietako kreakuntza hura, hiriaren nortasun irekia halegia, hetsi egiten dela eta deuseztatu aldi berean beronen funtzio bate-ragilea nahiz botere zentralaren ardatz izatea. Halatan, hiria, bere buruaren ganako fidantza galdu zuenean, inguratu zen harresiz, gure egunetaraino hortan irauten duelarik. Ekonomiaren irekitasuna hertsatzeak politikaren eremuak ere herstutzera eraman zuen egoera, eta behin ekonomi egiturazko molde berriak edo hauen oinharriak finkatu zirenez gero, atzerat jotzea edo gibel egi-tea ezineko gertatu zen.

Erromatar ordenu sozial orokorra gainbehera joan den memento honetan eta aitzinako mundu haren baloreak osoki krisian direlarik, soilki Kristau Eliza da, bere antolamendu hierarkiko boteretsuarekin, buruzagitza hartzeko gai den erakunde bakarra. Izan ere, ebanjelizaketa lan hedatu baten prozesuan jadanik sartua zen Europa mendebalean, eta aurrez sorturik zituen apezpikuteki eta parroketan finkaturik ari zen, beti ere ispirituzko munduaren zereginetara osoki mugatu gabe, noski.

2. Politiko abagune berrian Herriaren zortea

Europaren ingurumunduaz aipatu dugunak balio du gutti-asko, ondorioz, gure Herrian sortu zen egoerarentzat ere. Historigileek, Penintsulako iparraldean V-VIII. mendeetan gertatu aldakuntza sozialetan euskaldunen parte har-

tzearen berri adierazi dute aski garbiro. Izan ere, euskaldun jundeak, askatasun sentimendu bortitzak sukarturik, agian aldizkako hil ala biziko kinka larri horietakoen pean³¹ edo ibar zelaietako larre mardulez berjabetu nahirik,³² maiz jaitsi ohi ziren mendi hegaletatik behealdeko lurraldeak, handik zeharreko ibilietan desgustoz ziren laborariak berengana erakarriaz.

Garai honetako *euskaldun eta kantabroak ezin menperatuaren* lekukotasun isila, zera da, bisigodu monarkiak eraiki zuen gazteluki andana, Leovigildo-ren garaian batipat —Amaia, Victoriaco, Oligitum—, hain xuxen erromatar administralgoak bere defentsa bidea azken denboretan ezarri zuen lerro bere berean.³³

Burrukaldi luzearen ohiturak eta kontrarioaren aurka defentsa zehatz eta zuzen bat moldatu beharrak, lagundu zuten Pirinio mendien alderdi bietako euskaldun jendea egitura politiko berriak egokitzen ahalegin zedin. Egia, berauen sorreraz eta gora-beherez gauza handirik ez dakigula, baina, molde berriko funtzio sozial eta ekonomiko multzo bat sortuaz, eta lehenaren egiturak aldatuaz, zenbait buruzagiren zuzendaritza agertzen da eta familia jakin batzuen ospea, beren agintea hainbat ibar edo eskualdetara hedatzen delarik.³⁴

Arabeen erasoz bisigoduen agintea jausi zenean, berehalako batetan behintzat, ez dira sustraitik gauzak aldatzen. Musulman jabekuntza Hueska eta Ebro hibaiaren lerroan finkatu zen, eta Banu Kasi familiak luzaroan Tutera eta Arnedo eskualdean nagusiki agindu arren, handik iparraldera dagoen lurraldean ez zen ia batere sartu. Hori bai, Iruineak, haien interesak bereganatzen zituen hirigune bakarra berau izanik, akordio batetara heldu behar izan zuen 718. urtearen inguru. Alabaina Iruineak berak galdurik zuen III. mendean gero, behinola hiriburu eta zuzendaritzaren ardatz izan zeneko dohaina, gorago esan dugun bisigoduen garaiko baserritartze giroa dela medio. Bakarrik, estrategiaren aldetik zen interesgarri, zeren Galia bidean leku egoki batetan kokaturik bait zen eta harresiz inguratua, baina hiritar girorik ez zen bereziki beste inon baino gehiago nabari han.³⁵ Agintea artzeko, IX. mendean hastapenetan izan ziren burruka batzuen berri historiak izkribuetan eman duenez, talde bi ari dira elkarren kontra, baskoinak eta gaskoinak (baskunis eta glaskiyun izendatzen dira arabeen dokumentuetan): nolana ere, Iruinetik hurbil bizi zirenak eta Banu Kasi arabe familiarekin harremanetan lehenbizikoak; Leire eta Aragoa aldeko lurretan besteak, erromanizatuago dudarik gabe, kristautuago ere bai eta orientabidez karolingioen harian zebiltzenak. Hala ere, Poitiers eta Orreagako guduen ondotik arazoa ikusirik, ez dirudi etxeko arteko burruka koxkorrak baizik direnik, Herriaren askatasuna jokatzeko partidak ez behintzat, izatekoz taldekèriazko norgehiagokan ari direnen partidak.³⁶ Ikuspuntu hau argitzeko IX. mendean bigarren partean gertatuko denak aski ongi lagunduko digu: Haritzatarrek, beren itzala Iruinearen barne eta inguruetara frango hedatua zutelarik, batere gupida gabe hautsiko dute ituna, esaterako bezpera egunera arte adiskide izan arren, eta urrunago joaz, hots, asturiar monarkiaren gana bilduko eta ituna egingo Jimena-Alfonso III ezkontza bitarteko delarik.³⁷

Hala berean, argi ez dagoen euskal dinastia arteko krisi baten ondorioz, ekialdeko beste taldea eta jadanik kristauago zela esan duguna, Zankoza-Leire

ingurukoa halegia, Semeneitz dinastiako Antso Gartzeiz I buruzagi altxatzen da Haritzatarren aurka eta menperatzen. Baina dinasti aldakuntza honek, iduri du funtsean, nafar lurraldean ziren talde ezberdinen bateragile izatea duela helburu, eta beregain den euskal monarkia bat lortzea. Eta errealtatean egiteko hauxe bera burutzen du dinastia berri honek, Ebro harroko lur emankorretara bere eragin politikoa hedatzen duelarik; izan ere, Banu Kasitarren ospea jausi zenean, askoz irekiago gertatu bait ziren lur hauk.³⁸

Gure Iparralde-Mendebaleko lur eremuei buruz, aski garbiro adierazten dute kronikariek, Penintsularen barne sortu diren indar politiko berrientzat menpera ezineko lurraldeak direla, eta hala diote ere, euskaldunen jazarpenak atergabean gertatzen direla haietan VIII. eta IX. mendeetan; are gehiago, ez dago ikusi besterik Alfontso I eta astur-monarkiako haren ondorengoen ahaleginak Mena eskualdeko lurralde hurbilak gaztelukiz babesteko. Delako gazteluok eraikitzen, 800. urtearen inguru hasita, handik eta harat hegoaldera hedatuko da Gaztela. Historiako jokabide politiko honen baitan, behinolako autrigoinen lurraldea (Bizkai-Enkartzioetan barna Mena eskualde, Tobalina, Losa, Gobia eskualde eta agian arabar lautadaren parte batetara hedatzen zena) bilakatzen da orain, kristauturik, Gaztelaren sorleku, babes eta ebanjelizatzaile, Bizkaia-Gipuzkoa eta Ipar-Ekialdeko Nafar lurralde eta euskal mundu paganoaren buruz buru.³⁹

Astur monarkiaren eragina Araba lurretan ematen da bortizkien, eta hor 783. urtean Alfontso IIak bere amaren sortetxean aurkitzen du babesa Mauregato-ren botereari ihes eginaz. Hor, baita, geroago eraikiko da apezpikuegoitza bat (Balpuesta) kolonizaketaren nahiz ebanjelizaketaren motore bezala, euskal paganoei buruz. Dena delarik ere, bere eragina ez zen hain osokoa izan, zeren lekuko botereen independentzia garbiro ageri bait da bestalde.⁴⁰

Esan den guztiaren ondorioz, behar da aipatu Kristau-Elizak garai honetako joko politikoaren barne ukan zuen geroz gehiagoko garrantzia. Itxura denez, kristautasunaren hastapena, euskal hegoaldean bederen, Erromaren Inperioaren hondarretan ezartzen da. Eta V. mendearen erdialderako Kalagorriko apezpikutegia bazelako berria dokumentuetan dugu. Erlijio molde berriak galtzada handietan barna Hegoaldetik sartuko dira, lehenik hiri handienetara, eta erromatarren etxalde (fundi) delakoetan lekutuaz sartuko gero poliki poliki landan.⁴¹ Gertatuko dena, zera da: Eliza honek, ebanjelizaketaren ekintzaz aparte, kolonizaketaren funtzioa ere handiki kunplutuko duela. Hala, garbiro dago bisigodu monarkiak Iruinean apezpikutegia eraikitze ahaleginen helburua zein izan zen, edo astur errege Alfontso II.ak, bere adiskide Karlomagno-ren jokabide politikoari jarraikiaz, beste bat Balpuestan eraiki zuenean. Bistan da, euskal pagano menperakitzak kolonizatzeko eta ideologizatzeko tresna egokitzen zeukala hori.⁴² Gauza bera lortu nahirik jokatuko dute karolingiarrek ere Nafar Ekialdean monastegi mugimendua eraginaz, eta gertatuko da, beti ere harmen indarrez edo politikaren bidez ezineko zitzaiena, erlijio bidez dutela erdietsiko: Pirinio mendiez Hegoaldetik beren ahala seguratzeko, nafar buruzagien erlijio jarrerak lantzea aldi berean eta, erlijio arazoa dela medio, arabeen eta kristauen arteko harremanak urratzea.⁴³

3. Alderdi sozio-ekonomikoak

Esan beharrik ez da, noski, gure Herrian, bereziki Ebro eskualdeetan eta bere hibaiadar Arga, Ega eta Aragoaren ibarretan, erromatarren agintearen pean muntatu zen ekonomi sistema nola burrunbaka jausi zen barbaro erasoan krisialdian eta nola ondorioek, gainera, X. mendera arte jarraitu zuten.

Erromatarren botere babesak hutsegitean, jendearen trafikoa, Inperioaren bereizgarrietarik bat, arrunt geratzen ez bada ere, harritzeko moduan guttitzen da. Hala berean, merkatal ekonomiaren hondamendiak eta ekonomi eremuak atomizatzeak, hiriaren lehertzea dakar: hiritar bizimoldeak hautsiz joan dira, eta lurjabadun asko hilik edo ihes eginik zirenez, hauen inguru sorturiko egitura sozio-ekonomikoak osoki bezala dira desegiten. Funtsean esan daiteke arbasoen euskal laborari elementua ezartzen zaiola erromatarren gainegiturari.

Ekonomia irekiaren zartadura hau derriorki azaltzen da, eta herriaren pobreakatze handi bat dakar, demografia eta ondasunak, faktore bion arteko desekilibrio latza osatzen delarik. Agian honek explika lezake garai honetan inguruko lurraldetan sartuaz zernahi joaldi eta harrapaketa egiteko gure jendeak zuen prestutasuna eta geroz gehiagoko ausartzia. Egoera hau izan daiteke ere gure Iparraldean eta Hegoaldean moldatzen ari ziren erakunde politiko berriekin tirabiran hasteko eta burruka sortzeko arrazoina. Aski iluna den haro honetan, oro har, baserritar moldeko eta honi atxikirik den sozio-ekonomiko egituraketaren indartzea gertatu zela esan badezagu ere, ez du horrek esan nahi urteetan zehar aurrerapide sakonik eta berriztapenik izan ez zenik. Izan ere hainbat erakunde arrotz, bisigodu nahiz arabe edo kristau kokatu ahal zen gure lurtean!

Halatan bada, bisigodu elementuari dagokionez, arabar lurraldea usma daiteke, IX. mendean geroz, zer nola finkatzen den feudal gizartea bere estamentu berezi eta aski zehatzak nabari direlarik.⁴⁴ Norabide hau bera markatuko du Antso Gartzet I, Semeneitzarren dinastiak, Iruineako Erresuman, hots, Zankozatik Lizarraraino den lurraldean, klase hierarkizatuen moldeko egitura sozio-politikoak nagusitzen delarik. Ohar karolingiarren egiturazko eta hispanogoduen tradiziozko molde leialak baizik ez direla hauk, eta beti ere arrunt kanpotiar gertatzen direla erresumaren mendialdeko herrietan.⁴⁵ Azkenik, Pirinio mendiez Iparraldeko berriak ere ezagunak dira, eta nola VII. mendean gero, Akitaniako eta Baskoniako dukeak eskualdeotako gobernari izan arren, frankoen monarkiarekiko harremanak nagusi-menpekoen artean izan ohi diren harreman zirela, harik-eta 832. urtean askatasuna lortzen duten arte. Geroago, nafar erresuma gailurrean den garaian, *konde eta bizkunde* hereditarioak ageri dira.⁴⁶ Bisigoduen, asturtarren nahiz karolingiarren ekintza politikoari herstuki atxikirik, eta azkenik, Semeneitz dinastia agintera helduz gero, Kristau Elizaren ebanjelizaketa lanak, gorago aipatu bezala, biziki akuilatuko du gure Herrian feudal egiturak onhartzera, ez geroz guttiago, eta aski barne geratzen diren eskualdetan ere bai gainera.

Bistan da arabeen eragina ere handia izan zela euskal ekialde eta hegoaldean, bederen Semeneitz dinastia tronura heldu aurretik, zeren arabe eta euskal familia boteretsuenak baketan bizi izan bait ziren Ebro eskualdean, beren

artean zenbait ezkontza eginaz. Eta Islam erlijiora bihurtu ziren kasu ezagunak ere badira. Izkribu agirien eskasia eta semeneiztar dinastiaren antimusulman joera goiztiarra dira agian egungo historigileentzat zailtasun, sozio-ekonomiko edo politikaren egituretan zer-nola eragin hori kokatu ote zen arakatzeko.

4. Euskara egoera berri honetan

Garai honetako Euskal Herriaren bizitzan faktore sozio-ekonomikoen kondizionamenduak ikustetik, euskararen prozesu historikoa ukan duen eragina aztertzeraz pasatzen bagara, ondorio bat aterako dugu; oro har, gure hizkuntza ongi atera zela froga horretatik halegia.

Lehen esan bezala, erromatar ordenu soziala erortzeak, euskal arbasoen egitura sozio-ekonomikoa ber-finkatzera eramanezuen herria, eta ekonomi molde aldakuntzak berekin dakarren arriskua aise neutralizatu zuen, kasu honetan, euskarak.

Bere hedadurari buruz, herstutu ez, baina zabaldu egiten ditu mugak, ondatsun produkzioaren eta populakuntzaren arteko lehendik zetorren desekilibrioa gainditzen duelarik. Hala, ondoriorik handiena duen gertaera, iduri du, euskal elementua, Novempopulaniar berjabeturik, Garona hibaiaren eskualdera hedatzen dela Iparraldetik.⁴⁷ Berebat, jende oldar handia sartzen da Hegoaldera ere, betin Antso Gartzeiz I nafar Erriberaz eta Errioxaz berjabetzen denetik.⁴⁸ Euskal demografiaren fronteak badu beste puntu bat ere: X. mendeaz gero Gaztelako konterri bilakatuko den lurralde nukleoa. Funtsean, kasu honetan, arabarrez horniturik da birpopulakuntzaren korrantea eta nola Oia Garaian (Ojakastro eskualdean)⁴⁹ hala Tiron, Okamendieta eta Arlanzon ibarretan kokatzen dira Nafar Erresuma bortitzaren eta lehen urratsak kili-kolo ematen hasia baizik ez den Gaztelako konterriaren arteko zehaztasun handi gabeko mugak.⁵⁰ Claudio Sánchez Albornoz-en estudioek garbi ipintzen dute badela Busgosko Probintzian euskal toponimorik aski;⁵¹ horrela, badirudi indarturik gertatzen dela zerbait tesi hau: halegia, gaztelaniar erromantzea sortu, Burgos Probintziaren iparraldeko euskal biztanleen komunitateek sortu zutela; tesi horren arabera, jende horixe izan zen, latinarekin harremanetan, erromantze berezia sortu zuena, zeinetan, lehen zatian esana denez, euskararen bereizgarri diren joera fonetiko eta linguistiko askok iraun duelarik.⁵²

Ez zen, alabaina, guztia euskal eremu linguistikoaren hedakuntza izan. Jadanik aipatua da: Enkartazioen birpopulakuntzak, goi mesetako kristau erromanizatuaz, badu zerikusirik toponimoek, kasik denak gaztelaniazkoak, adierazten duten zona bereko deseuskalduntze lasterrarekin.⁵³ Arabeen menperaldi luzea, bisigoduena lehen eta erromatarrena lehenago, bata bestearen gaitetik izatea da: horra seguru aski, nafar-erregeen berjabetzaren ondorioz, kristautasunaren indizioa oztopo izan gabe, han paraje haietan aurrerakadan erromantze hizkera ezartzearen kausa.⁵⁴

Azkenik, Baionak hain zorte berezia ukan zuenez, bere bidea egiten du hasi IV-V. mendeetako erromanizazio bizkorraz, eta, frankoen erresumarekiko harreman atergabea jarraituaz, IX. mendean bikingoen puntu estrategiko bila-

katzen den arte. Hala, aitzinatik euskal mintzaira bere zuen Lapurdum-en, latina ezartzen da nagusi, eta honek sortzen du baionar gaskoinera berezia, nolana ere, erromanizaturiko lurraldeetan zen gaskoinaren gandik aski diferentea.⁵⁵

Euskararen barne prozesuaren eboluzioaz gorago esan denak balio lezake hainbat egoera historiko desberdinek halakoxe ezaba ezineko seinale bat nahitaez utzi beharra zeukala hor berean bizi zen gizonarengan esateko, eta bizikera hauek, hala berean, euskal mintzairari. Eta hala, X. mendeaz gero arabeen aurka gogotik jokatu arren, ezin uka arabe hizkuntzaren hitz multzoa gurean (*al-baiteru, alkate, alkandora, albarai, azoka, algara*, etab.). Ikustekoa litzateke, hala ere, kasu batzuetan ea zuzenki arabeek ezarriak ote diren ala gaztelania dela medio heldu diren.⁵⁶ Ahantz ez daitekeena, zera da: itxura denez, euskara dela haseran Islam erlijiora bihurtu den askoren ama-hizkuntza.⁵⁷ Germaniar jatorriko hitzen emaitza ez da hain ezaguna, agian, ikerlan handirik egin ez delako alor honetan, baina *cedea* eta *escanciania* hitzak adibidez, Nafar-Foruan sarturik daude eta osoki germaniar karolingiar jatorria dute.⁵⁸ Azkenik, Kristau-Elizak (eta bitarteko egiten du, greko-erromatar tradizio zaharra eta germaniar jatorriko feudal mundua berekin ekarriaz) oharkabean ere, berak estreinatuko du ehundaka urte askotan iraungo eta berebiziko ondorioak gure Herriari ezarri dizkion haroa. Ez da horretan inolako duda-mudarik. Izan ere, Kristau-Elizak, mende luzeetako predikuetan, berak moldatu bait du euskaldunaren egitura ideologikoa, eta hein handi batetan euskaraz egin duenez, bera gordailu zen kultur-ondasunen meta eskerga eta neurgaitzean parte hartzera gonbidatu du. Kulturgintza honen prozesua, liburuaren I. Partean aipatu den fenomeno, luzea izango da, gure Herriaren ebanjelizaketa lana luzea eta zailtasunez josia izango den bezalaxe, eta ez du goia joko Kontraerreformaren garaira arte; baina nolana ere, eliztar latinaren bidez ditu euskarak bereganatu kristau erlijioari dagozkion lehen hitzak. Hala nola: *aingeru, zeru, deabru, infernu; bekatu, grazia, fede, gurutze, bataio, salbazio; apezpiku, abade; saindu, madarikatu, bedeinkatu; Abendu, Bazko, Mendekoste; domeka, besta*, etab. Gainera, hitz multzo hau izan daiteke lehenik euskal hiztegira iragan den zerrenda; hain xuxen, munduaren ikuspegi eta katekesiari nahiz Erdi Haroko Eliz-erakundearen egiturari buruzko funtsezko hitzak bait dira.

3. EUSKAL ZIKLOA ERDI HAROAREN BIHOTZEAN ETA HONDARRETAN (XI-XV mendeak)

Mende hauk jo daitezke benetan Euskal Herriaren historian eta bere milaka urtedun hizkuntzaren prozesuan garai ahaltsu eta gaitzeko abagune bat bezala. Historian zehar, behin bederen, Antso Gartzreiz III Handiarekin (1.000-1035) gure Herria bere buraren jabe eta Penintsulako kristau lurraldeen etorkizunaren

buruzagi da. Gero, Nafar Erresuma gainbeherat abiatzen denean (agian, Jaka/Orreaga-Konpostelara bidea, lekuz aldaturik kostaldetik barna, lehenari Burgosen ezarri zitzaionean) gertatzen den fenomenoak dateke. Dena den, Pirinio mendiek handik eta hemendik nukleo politiko batzuk agertzen dira, erabeki lehenbizian, baina nortasun handiz gerora. Nafar monarkiaren gandik aldendurik eta Gaztelaren gana bildurik, hein handi batetan, hauek gauzatuko dute, industrial egitura berrien desarroiloa eta itsas merkatalgoa direla medio, beronen aurrerapidea finkatuaz, Gaztela Penintsulako erresuma nagusi bilaka dadin. Gainera, merkatal ekonomiaren sorrera eta beraren eragin hedadura hiri berrien eta hiribilduen eraikitzeari zor zaio, beste lekuetan bezalaxe. Hala, egitura zaharrekin eta feudalekin identifikaturik zeuden klase edo taldeak beren interesetan biziki ukiturik gertatu ziren, Erdi Haroaren azkenaldira kenka larrian zirelarik. Ondorioz, zergaz kargatu zituzten laborariak eta elkar jan beharrean trabatu ziren burrukan edo-eta botere ekonomiko berriaren jabe izateko gai zen klasearen aurka sartu ziren, sekulako insegurantzia eta sozial nahas-mahasia sortzen dutelarik. Nafarroaren kasuan, bistan da, hauxe dela XV. mendearen hondarreko krisi sakonaren sustrai eta arrazoien nagusia. Eta gaineratiko euskal lurreko herrialdeei dagokienez, hauzoko monarkia boteretuen dependentzi egoeran jausten dira. Beti ere, hermandadeek eta hiribilduek ez zuten gutti bultza horretara gaitz ororen erremediotzat, hots, hiritar bizimolde berriari jauntxoan errejimenak ezarri trabak hautsi ahal izateko. Horregatik, lurrandidun nobleziaren aurkako burrukan, gaztelar erregeren bitartekotzak eta hermandadeek eta hiribilduetako burgesiak murgilarazi zuten Herria atzeriko legedi, hauzitegi eta administralgoa onhartzera, eta honekin, hasirik zen zentralismoari joko egiteaz aparte, aski egoera delikatuak sortu zuten euskararentzat, behinola erromatarren menpean jasan zuen gisakoa, zeren minori hizkuntza bezala guttietsirik, bestea, ofizial mailan, gailen eta handitsu baitzihoan administralgo erakunde guztietatik zehar hedatuaz.

Egungo historiografiak bi memento bereizten ditu elkarrengandik garai honetan: bata, XI-XIII mendeetan izan zen zernahi gisako euforialdi hura, eta Mendebaleko kristiandadearen oinharriak finkatu zirena; bigarrena, krisi eta beherakadaz markaturik den XIV-XV bitarte hori: Haro Modernoaren kondizioetara zer-nola moldatuko ote zen ahaleginetan europar kristiandadea dabilen mementoa; eta esan dezagun, hainbat mendetako prozesu honetan, XIV. mendeko lehen erdia da bi memento hauen bereizkuntza gertatzen den etena.

Uste dugu, eskema jeneral honek balio duela gure Herriaren kasura aplikatzeko ere, ohar batzuk salbu. Eta halaxe, Euskal Herriaren zati batzuk (Bizkaia-Gipuzkoa adibidez) Erdi Haroko europar koordenadetan berandu parte hartzeak (erromanizazio eskasa, beranduko kristautzea, feudal egituren nekezko oinharritze eta ahuleziak) egin zuen atzera-karga bezala ibil zitezen, eta europar historia determinatu zuten gertaerak izan ez, baina horien oihartzun soil izan ziren. Baina honek behar bat erakusten du: ardura handiagoz euskal arazoa hartu beharra; batipat Mendebaleko kristiandadearen historiaren taupadak memento hori arte aditu ez zituzten herrialdeon berri jakiteko. Eta hain xuxen oraintxe eta oldarrean, ezin geratuzko indarrez bezala sartuko dira historian,

egiteko nagusienak, aitzinako euskal lurralde osoari buruz berauk, oro har, hartzen dituztelarik.

Gauzak horrela, Mendebaleko kristiandadearen desarroiloari buruz ari izanen gara lehenik, eta gero, laburki, Haro Berriaren kondizionamenduak zer nola moldatzen diren ikusiko.

1. Mapa politikoa

Gure Herria, XI. mendean eta Antso Handiaren buruzagitzaren pean erakunde berean baturik izan arren, berehala desagitzen da honen ondorengoekin. Hala, 1054. urtean Fernando I Gaztelako Erregeren eta Gartzzea Naxarako nafar erregeren anaiarteko gerlaren ondorioz, Gaztelak ditu bereganatzen Okamendieta, Bureba eta aitzinako Gaztela Trasmieraraino.

Eta 1087an, Antso Handiaren bilobak, Gaztelako Alfonso VIak banatzen du Nafar Erresuma bere eta Antso Ramirez Aragoako erregeren artean: konterrri soil bat bezala geratu zen Nafarroa (Iruinea, Aibar, Tafalla, Falzes, Legin, Monjardin, eta Erro agian); gaztelar erregek beretzat: Errioxa, Ega Garaia Marañoñ barne; Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa; eta gainera aragoar erregerentzat geratzen ziren: Nafar mendialdea, Aragoa hibaiaz ekialdeko lurrak, Zankoz-Sada eta Eslabarekin, Irati hibaiaz iparraldekoak eta Iruinea harroa, Zaraitsu, Nabazkoze, Etxarri eta Uhartre barne, eta Erribera aldeko zenbait. Harik-eta Tamara-ko Bakearen ondorioz, Nafar Erresuma Aragoarekin adiskidetarik 1127. urtera arte ez zen itzuli Antso Handiaren mugetara. Bere aldetik, Alfontso I Gudukaria ere ahalegindu zen Pirinio mendien handikaldera bere agintea hedatzen Baiona 1130-1131n zetiatuaz. Hil zen hau 1134ean, eta Nafar errege Gartzzea IV Berriztatzaileak (1134-1150) erresuma zaharra lehengo mugetan finkatu zuen, Ebro, Zadorra eta Nerbioi gidaritzat harturik. Baina XII. mendean azkenaldian jasan zituen gure erakunde politikoak aldakuntzarik nagusienak.

Akitanian ingeles administralgoa ezartzeak, 1155ean, abierazi zuen gainbehera Nafarroaren nagusigoa han, mende honen hondarretan ingeles monarkiaren menpera pasa eta gero Seigarren Merinalde izango zen Behenafarroa soilki Nafar erregeren baitan gelditzen zelarik. Bestalde, Alfontso VI.ak ere hartu zuen sekulakoz Errioxa, eta 1200ean Araba nahiz Gipuzkoa bereganatuaz, Nafarroa itsasora aterabiderik gabe uzten zuelarik. Orduan erori zen nafar erresuma frantses eraginaren pean eta behin Antso Azkarra ondorengorik gabe hil zenez gero, derriorreko gertatu zitzaion gainera jokabide hau hartzea Nafarroari. Eta horregatik bilakatu zen Champagne-ko jatorria (1234-1284) Nafar errege. Gainera, 1285-1328 bitarte horretan frantses errege izanen zen aldi berean geroz gehiago aginduko zuena; egia, Evreux dinastiak lortu zuen halakoxe askatasun berezia, baina frantses eraginaren pean jarraituko du beti ere. Izatez, politikaren jokoak ez bait zion gehiagorako ematen, eta XVI. mendean ingeles gantik frantses administralgora pasa ziren Lapurdi eta Zuberoa. Azkenik, Nafarroaren gainbeherako honek XVI. mendean ukan zuen amaia;

Nafar Erresuma, izen soillaren eta barne administralgo koxkor baten truke, Gaztelako monarkiak bait zuen bortxaz bereganatu.

Seigarren Merinaldea, egungo Behenafarroa halebria, defentsa astuna edo garestiegi zitzaiolako, 1530ean Karlos V.ak abandonatu egin zuen. Hari esker, Joan Albret eta Katalin I nafar errege izaten jarraituko dute, hariak eta Luis XIII.ak, 1620an, eskualde honek zedukan nortasun apurra ezabatuz, frantses erresumari ezartzen dion arte Behenafarroa, eta Biarno eskualdea ere bai.

2. Egiturazko faktoreen jokia XI-XIII mendeetan

Garai honetako egiturak, jeneralean esan daiteke, aurrekoen jarraipen baikirik ez direla, nahiz-eta xehetasun berri zenbait gertatu.

Mendebaleko kristau herrialde guztietan bezalaxe, mendeotan, gurean ere demografia gorakadan abiatzen da, eta bere kili-kolo guztiekin ere ez da XIV. mendean sartu arte geratuko. Iduri du bestalde, mende honen bigarren partean lurjo zuela. Dena den, Berjabekuntza edo Errekonkista esaten den fenomeno *boom* demografiko honen ezagugarri, faktore eta, aldi berean, ondorio izan zena, soberakin demografikoaren kanalizatze bat gertatu zen hemen (eta Europan ere bai hein batetan), eta arabeek okupaturiko lurraldeetatik edo basamortu ziren Hegoalde-Ekialdeko lurretatik hedatu zuen jendea. Garai honetako euskal kolonizaketaren gertaerarik adigarrienak bezala emango ditugu: Okamendieta eta Burebaren bir-populakuntza. Euskaldunek egin bait zuten hori hein handi batetan, behinola Antso Handiak Gartztea Naxarako bere seme nagusiari ondareztat utzi eskualde biotan.⁵⁹ Arabeak haizatuaz, Kalagorriren (1045ean) eta Tuteraren (1119an) berjabekuntza ere kolpe estrategiko onak izan ziren, bi puntu hauetatik abiaturik euskal kolono berriak sartu eta mugak hedatzeko.⁶⁰ Gainera, Tuteran eta bere ingurua hartzeak, aitzinako euskal lurralde ber-irabaztea esan nahi zuen funtsean. Baina hedakuntz euforia honek, nahasi-mahasian bait zuen berekin demografiaren eragina eta erlijio mistizismoarena, beste fronte batzuetara eragin zituen euskaldunak, nola Aragoako erregeekin hala gaztelarren gidaritzapean: maiz aurkituko ditugu, behin Hegoaldean eta behin Mendebalean Gaztelari laguntzen. Euskaldun jendea partaide izan zen, baita, andaluz kostaldea birpopulatu zedin ere, zeren euskal untzi sakon handiek eta euskaldunen itsasorako trebetasunak asko lagundu zuten Gibraltar-ko pasabidea libratzen.⁶¹ Alabaina, dudan ipintzen dugu gertaera hauek euskararen prozesu historikoan ikustekorik asko izan zutena. Aski diferentea da beste kasua: halebria, errekonkistarekin batera Antso Handiak hasi eta Gartztea Naxarakoak jarraitu zuen hedakuntz jokabidea; Gipuzkoa eta Bizkaia bitarteko harturik, Arabara eta Gaztelarat erakarri zuen euskal jendearen oldea.⁶²

Baina demografiaren gorakada hau ez zen soilki arabeak premiatzera eta bortxatzera irauli; aski garrantzi handiko barne kolonizaketaren mugimenduan ere agertu zen. Fenomeno honen agerpenik garbiena hiribildu eta hiri berrien eraikuntza izan zen; jeneralean lehengo hiri edo herrien gain, errege edo jaunak, Bizkaiaren kasuan bezala, foruak edo faborezko estatuto lokal bat han

bizi zirenei nahiz bizitzera etorriko ziren biztanle berriei emanaz. Hala, gainera kasu askotan ez da batere dudarik, kausa estrategiko edo ekonomikoek agindurik jokatu zela hiri berriren populakuntzaren arazoan: hiribildu eta hiriek geldierazi zuten lekuko jendearen joana, aldi berean han haietara jende arrotza erakarriaz eta sozial, ekonomiko eta administral aldakuntza sakona obratuaz, Nafarroan lehenik, eta XI. mendeaz gero hasita Euskal Herri osoan ondoren, XII-XIV mendeetako bitarte horretan batipat.

Esan beharrik, fenomeno honek hiri bizitzaren berriztapen handi bat ekarri zuela, eta Mendebaleko kristau herrialde orotan gertatu arren, gurean fase diferentziatu batzuk ukan zituela.

Lehenik, Konpostelarako bidean agertu zen, zenbait faktoreren ondoriozko ekintza bezala, noski: hala-nola, Nafarroako eta Aragoako erregeen obraz Penintsulako iparraldean zeharkatzen zuen erromes bide hau merkatal bide bihurtu zen, eta XI. mendeaz gero are bizkorkiago eragin zen erromes jendearen emana (merkataria, eskulangin, ostalaria, fraile...). Horretarako, bidetik hurbil negozioentzat onuragarrien ziren puntu estrategiko batzuk bilatu eta haietan egoitz bereziak moldatu ziren: Jaka, Zangoza, Lizarra, Urantzia, Logroño, Naxara, Ostabat, Orreaga, Iruinea, Gasteiz eta Mirandan. Hala, erregeek emaniko foruak eta faboreak zirela medio, *franko* deitu jendea heltzen da; batzuetan, Jaka, Iruinea, Lizarra eta Naxararen kasua adibidez, komunitate aski handiak bildu eta hauzune edo burgo berezi bat haietzat moldatu zutelarik.⁶³

Beste memento bat garrantzizkoa, barne kolonizaketa mugimendu honetan, Kantauri kostaldeko herrien populakuntza da; fenomeno hau geroxeago ematen bada ere, XII. mende hondarretan eta XIII.aren hasieran hain xuxen. Alfontso VIII.ak eragin zuen Gipuzkoan (salbu Donostiaren kasuan, zeren Gaztelak Gipuzkoa beregana (1200 an) bildu baino lehen eraikia bait da hau), eta arrantzoaz, merkatalgoaz nahiz untzigintzaz baliatzeko asmotan eragin ere. Gainera, bereziki azkeneko asmo hau, populakuntz agirietan azaltzen da; beti ere jende multzo arrotzak, gaskoinak jeneralean, ari bait dira Donostia, Hondarribia eta Pasaia portuetan.⁶⁴

Geroago burutzen da, XIII. mende erdi aldean hasi eta 1350. urte inguru bitartean, Gipuzkoako herrien populakuntza, eta hala berean Bizkaiko herriena. Honen kasuan, aski kezkatuak ziren bizkaitar jaunak, laborariak Hegoaldera nahiz errege herrietara zihoazelako (ekonomiaren eta legezko kondizio hobegoren bila, noski), eta gaztelar erregeen antzera, hau ere, fabore nahiz zerga-ezaren agiriak direla medio, baserriak jendea hiribilduetara erakartzen ihardungo dira.⁶⁵ Itxuraz, barne populakuntza honen helburu nagusia baserriak jende sakabanatua leku jakin batzuetan biltzea da, zeren zaharkiturik eta oztopagarri zen sozial egitura baten euskarri bait zen kondizio hau, ahaide nagusien alderdikerietan eta burruka bortizetan agertzen den bezala.⁶⁶

Demografiaren hedakuntza honekin hestuki erlazionaturik, sozio-ekonomiko eta kultur mailako beste gertaera batzuk sortzen dira euskararen prozesuan berebiziko ondorioa dakartenak.

Lehenengo eta behin, laborantz produkzioak gorakada jotzen du, funtsean luberritzeari (eremu handiak lantzen dira Errioxa, Burgos eta Nafar Hegoal-

dean), errota hidraulikoari (ezaguna zen XI.mendeaz gero), eta burdinezko tresna berriei (abereak ferratzea, lanabesak...) loturik datzan fenomenoa, Araba alderdiari buruz batipat "Reja de San Millan" deitu dokumentuan (1025 ekoa) ageri den bezala.⁶⁷ Baita, aldi berean, landa ekonomia zer-nola merkatalgoaren harian integratzen dihoan ere, landaketa berrien soberakina edo eszedentea dela medio, berauen espezializaketa mugitzen delarik. Hau ere garbiro froga daiteke gure hegoaldean XII.mendeaz gero egiten den mahasti landaketa eta hazkuntza ikusirik.⁶⁸ Garai honetakoak dira arrantzoko ekintzaren gorabeheraz ari diren dokumentuak ere. Hala, balearen arrantzoa parada ona izan zen itsasoko ur handietan barna menturatzeko; lapurtar itsas hegiko jendea lehenik, behin XI.mendeaz gero, eta hurrengoaren kondarretan gaineratikoak, euskal kostaldeko zenbait portu arrantzoko mota honetan nagusi nabarmentzen delarik.⁶⁹

Hala ere, ez da dena horretan amaitzen. Hiriguneak garrantzi handia hartuz joaten dira, eta zentro horietako eskulangintzaren produkzioa ere bai. Horrela, artile, ardo eta bihiaren merkatalgoarekin batera, arrain produktuak eta burdinki edo burdinezko tresnagintzak arrakasta frango ukan zuen, XIII. mendean gero batipat.

Ardatz bikoitza du merkatalgoaren korrante honek: bata, Jaka/Orreagatik Konpostelara; eta kostaldekoa bestea, han-hemenka Euskal Herri osora hedatzen delarik.

Lehenbiziko bideak, goizenik sortua bera (Nafar eta Aragoar erregeen lana izan zen), kristau lurralde batetako laborantza eta musulman mundu bipilaren arteko merkatal harremanak gurutzatuaz, Ekialde Erdiaraino hedatu zituen produktuak. Ekonomi eragin honen ezagugarri dugu zenbait herri lan (gatzelukiak berriztatzea, elizak eraikitzea), katedraleak, ospitaleak, etab). Eralguntza handiak egin ziren lan hauetan. Dirugintza dugu beste ezagugarria: dirua girgilatzea edo zigilatzea halegia, Antso Handiaren eta haren ondorengoen garaian egin zena.⁷⁰ Honek, metalki noblea gurean ere bazela ez-ezik, hiri eta hiribilduak eraikitzearekin batera diruaren eta kanbio ekonomiaren geroz gehiagoko beharra ere iragartzen digu.

Beste merkatal bideak, kostaldekoak halegia, gune bi ditu: Lapurdi itsas hegia, eta gaineratiko euskal kostaldea. Lehena, Baionan kokatzen da bereziki, zeren eta aitzinatik abiatu bait zen untxigintzan eta itsasoan zehar hiri hori; itxuraz, XI. mendean erdiaz gero, eta normandoen eraginez sortu zen han eskulangin eta merkatal burgesia ekintzaile bat, aski goiz eta zenbait gorabeheraren ondoren, ingeles administralgoari atxiki zitzaion (1155-1451). Penintsulako euskal kostaldeak, ordea, XII. mende erdian agertu zuen bere ernamuina; hurrengoaren hastapenetan frango akuilatu zuen Antso Azkarren eta Alfonso VIII.aren populakuntzaren eraginak; baina egiazko arrakasta burgostar eta gaztelarren interesen joko artikulatu zenean gertatu zen.⁷¹ Nolanahi ere, ondorio gaitzeko gertaera Penintsularen Iparraldearentzat, zeren lehengo ardatzaren ordainez (Jaka/Orreaga-Konpostela), bestearen parekide bat sortzen bait da gorago; are, XV. mendean Sevilla-raino luzatuko da, ekonomiaren motore handia berau bilakatzen delarik.⁷²

Industri ekintzari gagozkionez, arrakasta handia hartuz joango da Bizkai-ko burdin meatza XIII. mendeaz gero, eta hori lantzeak soberakin ederrak eka-rriko ditu, ez bakarrik Penintsulako merkatua hornituz (harmak, lanabesak...), baita ere. Ingalaterrara eta Flandesetara ardoarekin eta artilearekin batera exportatuaz.

Gizarte ikuspuntutik, erdi mailako burgesiaren ugaltzea eta azkartzea da (merkatari, eskulangin, ostalari...) adibiderik nagusiena. Esan beharrik, beraren sorrera, historia eta mugimendu guztia, komunikabideetatik hurbil kokatu ziren hiri eta hiribildueei atxikirik zela. Klase berri hau izango da gurean hiri bizitzaren moldatzaile, herri edo hiriari berariz zor zitzaion diruaren biltzaile eta banatzaile izatearen kondizioa ezarriaz, han haietan egungo hiri modernoaren harremanak jatorriz josten zirelarik.

Baina ez gaitu engainatu behar gure Herrian gertatu zen hiri bizitzaren gorakada honek. Gurean bezalaxe, Mendebale guztian ere, funtsean, baserri giroan jarraitu bait zuten herrialdeek, ez bakarrik baserriar kopurua, oro har, handia zelako Euskal Herri osoan, baita gizartearen faktore ordenatzaile bezala ere burgesia arrotzaren diru-ondasunak ez, baina, feudal eskemako lur ondasunak eta gizarte hierarkizatu baten iduriak agintzen zuelako. Gauzak horrela, garai honetan, burges arrotz edo bertakoaren eta baserriar giroko jendearen arteko etengabeko burrukak ditugu horren lekuko. Esaterako, Iruinean, Nafartegi hauzoko, sortzez han bereko, zirenen eta San Saturnino hauzoko burges kanpotarren arteko odol isurketa tragikoak; berebat Baionan Erdi Haroaren hondarretan; berdin Gasteizen Arriagako Kofradiarekin; eta are zehazkiago, Bilbon, lur launeko eta hiribilduetako jendearen artean.⁷³

Dena den, indarrak, burgesiaren garaitzpen sozial eta politikoaren alderdi-
ra iraultzen dira, kostaldeko herrietan batipat, eta XIII. mende guztian barna herri gobernuko karguez jabetuz dihoaz, harik eta "Fadura Hermandade" delako erakunde boteretsua jauntxoan aurkako joeraz eraikitzen duten arte. Burgesiaren gorakada honen ezagugarri, faktore eta ondorio aldi berean, hiribilduek Lekuko Deretxoaren arabera egin zuten lur banaketaren fenomenoaren izan zen⁷⁴; nolana ere, burgesiak bultzaturik⁷⁵ merkatalgoaren bideak ireki eta giza harremanen mugikortasunerako. Nafarroaren kasuan ere garbi ageri da hau, hiritar estamentua Gorteetan sartzea hategia; aski nekez egin bazen ere (XIV. mende hastapenetan). Ez da harritzeko, Erromatar Deretxoak berak ere⁷⁶ aski zailtasun ukan bait zuen bere garaian.⁷⁷

3. Euskal gizartearen aldakuntzak XIV-XV mendeetan

Lehen esan bezala, XIV-XV mende bitarte hori, Erdi Haroko hondarretan ematen den zenbait aldakuntzaren bereizgarritz seinalatua agertzen zaigu. Halatan bada, aurretikako gizarte moldearen urraketa eta pertsonal nahiz elkarte nortasunaren finkatze prozesuek indartuz jarraitzen dute, eta guztiz bizkorki gainera, hirien edo hiribilduen inguru errealtate ekonomiko, sozial, politiko edo intelektuala gorpuztuz dihoalarik. Eta bi gertaera nagusi horien gandik hurbi-

lean, beste gertaera batzuk ere ematen dira. Esaterako, Erromatar Deretxoaren harrera eta jaunpekoztaren gaindi odoletiko lokarrien nagusitasuna ezartzea. Oroit kuadro hau guztia sozial gatazka latzen, aldizkako izurrite eta gosearen fantasiako hondamendien iragarkuntzak osatzen duela, gotiko artegintzaren azken denboretan expresuki ageri den bezala.

Euskararen desarroilo prozesuari dagokionez, eskulangintzako industriak eta merkatal trafikoak ekarri zuten gizarte mota berriaren desarroiloak garai honetan aski urrats sendoak eman zituen; izan ere, ez da dudarik, gehien batean gure hiribilduak euskaldunez hornituak zirela

Demografiaren eboluzioa

Demografiaz esan dezakegu, hauxe dela mementoa jendetzaren kopurua goraka abiatu zena.

Garai honetan, lehengoetan bezalaxe, gure Herriak bere altzoan har zezakeen giza kopurua lurra emaniko ondasunen baitan zegoen, eta orain gainera, koxkorra bederen, merkatalgoak eta eskulangintzako industriak sorturik zuen bere mugimendua. Industriaurreko egoera honetan, populakuntzaren gorakada orok, aurretik edo atzetik, laborantza produkzioaren gehitzea eskatzen zuen. Hala ere, eten zitekeen hari hori noiznahi beste kausa batzuk bitarteko; adibidez, izurrite edo gerla handi baten ondoriozko hilketak. Gure Herrian, ekonomian errentagarri eta gizarte moldean zilegi zen luberritzearen zikloa, funtsean, amaitua zenez (ez da ahantzi behar euskal noblezia abeltzaintzaren bidetik zihola batipat), ez zen gehiagorik ahal lurlangintzaren arabera demografia gehituarazteko; bakarrik, teknika berriztapenak eskuraturik, produkzioaren gehitzeak ekar zezakeen gurean populakuntzaren gehitzapena.

Gisa honetan kondizionaturik, ezin gure Herriaren demografiak gorakada izugarriarik egin (ez eta XIV. mendean, Bizkaia-Gipuzkoan sorturiko hiribilduen mugimenduagatik ere; itxuraz, bereziki helburu sozio-politiko batzuren zerbitzutan bilduarazia izan bait zen nukleo babestuetan sakabanaturik bizi zen jendea). Bestalde, ordea, gauza ezaguna da mende beraren erdi aldera agertu zen gosetea, eta egin diren ikerlanen arabera 1348-49 urteko Izurrite Beltzaren aztarrenik ez badugu ere, salbu Nafarroan,⁷⁸ aski nabariak dira 1400-1401 urteko izurritearen atzaparrak.⁷⁹

Alabaina, iduri du, XV. mendearen erdi aldera gertatu zela ongialdia; nolahi ere Europa Mendebalean baino goizago, eta gorako joerari eutsiko zaio doi-doian bada ere. Ez zitekeen besterik egin, zeren emigrazioaren eta lekuko izurriteen odol husteak XVI. mendearen azken aldiraino jarraitzen bait du. Bataz beste, demografiaren gorako joera horrek XIV. mendeko zulo edo galearak kitatzen lagundu zuen soilki.

Bestalde, ordea, gauza ezaguna da hiri berriak eraiki ezak eta lehendikakoak handiago ez bilakatzeak, Lakarra historigileak dio, kausatu zuela *Nafarroaren* kasuan demografiaren moteltasun hori. Izan ere, 100.000 biztanle bazituen Nafarroak 1300. urtearen inguru; ez dirudi gehiago bazuenik 1480an ere.⁸⁰ Bizkaiko Jaurgoaren kasuan, berriz, Gartzeta Kortazarrek eginiko estudioaren arabera, XV. mendean izan den gorakadak ez zuen XVIan 67.638 biz-

tanle kopurua goitierazi; bestalde, aski kopuru handia hemengo lurraren ondusunen arabera ogia sortzeko.⁸¹ Ez dugu gaineratiko euskal herrialdeei buruz hurbiltasunezko kontaduriarik ere. Baina gutti-asko hauen paretsu ibiliko zirela pentsatzen dugu: XV. mendearen erdialdeko gorakadaren ondorioz XIV. mendeko galtzapenak estaliaz.

Populakuntzaren banaketaz, badugu zenbait xehetasun interesgarri, gure Herriaren sozial dinamika erakusten dutenak. Hara, 1366ko Sukalde Errolda edo zentsoaren arabera, *Nafarroan* zen hiri populatuena Tuteran zen, 5.000 biztanle zituelarik; Iruinea gero 4.500ekin, Lizarrak 4.000 zituen, Zankozak 2.250, eta Gares-ek 500 biztanle soilki.⁸² *Bizkaiari* dagokionez, XVI. mende haseran % 63 zen baserriar jendearen kopurua eta % 37 hiritarrena, nahiz eta zenbaitek hirian bizirik ere baserriari atxikirik jarraitu. Alabaina, behin XVI. mendeaz gero, nabari da baserriar jende multzoaren beheitzapena, 5.700 biztanlerekin Bilboren nagusigoa hasten delarik. Bilbo eta bere inguruak sortzen duen erakarpena aski garbia da (Km2-ko 48 biztanle); geroko hiri handi baten bilakatzera erakusten bait du; Bizkaiko beste handienak (Bermeo, Lekeitio, Ondarrua eta Balmaseda) apur bat beheitzen direlarik.⁸³

Arestian esan dugunetik ikus daitezke garai honetan euskal hiritartze fenomenoa ukan dituen mugak. Hiri populatu handirik ezak eta barne merkatuan erosten gaitasunaren eskasiak, jeneralean, determinatu zuen kostaldeko ekonomia-aren desarrollo tipologia. Sasoin honetan askozaz ere sektorerik dinamikoena berau izanik ere, beste herrialdeen zerbitzuko garraio lanetan ari izan zen herri horietako burges elementua batipat, eta ez hemengo produktuen edo honerako behar zirenetan.

Ekonomi bizitza

Gure Herrian, ekonomi bizitzak internazional mailako zenbait gertaera zirkatuko du garai honetan.

Hauetarik handienetako bat Gibraltar-ko Pasabidea irekitzea eta Erdi Haroko industrial polo bi nagusiren arteko, Flandes eta Italiaren arteko, harremanen lotura itsasoz egitea da; hein handi batetan, euskal untxiek garraioa seguratzeko dutelarik. Gero, itsasbideetan gertatzen diren aldakuntzak eta merkantzien garraio sistemen eraberritzeak, ekonomia-aren protagonismoa eta merkatalgoaren mugimendua Atlantiko itsasora erakartzeak, lagunduko du benetan gure Herria itsasoko internazional ibilbidetan gailur izan dadin; hain xuxen ere, euskal gizonaren untzigintzako eta untxiak itsasoan gidatzeko trebetasuna dela medio, merkatal garraio handiaren derrioreko elementu berau bilakatzen delarik.

Lehen sektoreari buruz, esan beharrik ez dago, bikoitza izan zela beronen mugimendua: hestutzea eta biltzea alde batetik, eta berriztatzea bestetik.

Ez da dudarik, XIV. mendearen erdi aldera guttitu egiten dela lur landuen eremua, Araban eta Nafarroan batipat, zenbait *leku biziki despopulatu* delarik; horrek, beheitzapen bat seinalatuko du produkzio globalean, eta ez da kitatuko ondasun-populakuntzaren arteko erlazio edo desekilibrioa, izurrite ondorioko hilketak eta gauzen prezioen gorakada dela medio, Earl J.

Hamilton-ek esan bezala, Nafarroaren kasuan gauza nabaria izan zela gertatu bazen behintzat.⁸⁴ Laborantzaren berriztatzea, XV. mendean, krisialdian abandonaturiko lurrak berriro gorritzeaz aparte, teknik hobakuntza batzuk ere (Frantzia aldetik) Nafar lurretan behintzat sartu ziren,⁸⁵ eta honek egituraketa berri batetara irauli zuen laborantza, landaketa berriak sartu eta produkzioa ugaldiaz, baina beti ere bakar batzuen negozio bide bezala gertatzen zelarik.⁸⁶

Lehen danik ere aski garrantzia harturik zuen itsas *arrantzo munduak*, garai honetan, bultzada berri bat eta gorakada ona egin zuen. Jarraitzen du balearen arrantzoak, ez XIV. mendean bezala gure kostaldetik hurbil, baizik eta Atlantiko itsasoko ur handietan barna. Eta hala gure Lope Isastiri sinetsi behar badiogu, euskal arrantzaleak izokin eta sardinatzarraren bila Irlandako kostalde mendebaleraino ere joan ohi ziren.⁸⁷ Gure portuetako mugimenduaren adigarri ederra izan zen Arrantzale *Kofradiak* eraikitzea. Iduri duenez, XV. mendearen azkenaldian bizkaitar untxi jabe batzuren diruketa arrantzotik bilduriko ondasunen gain eginga da.

Norabide bitatik hedatzen da gure *industriaren ekintza* aldi honetan. Burdinaren produkzioa goraka doa, eta kanpotikako eskarien arabera edo da meatza exportatzen, bai-eta transformazio industriari lantzen (harmagintza, ferrak, iltzeak...). Bereziki Bizkaian eta Gipuzkoan, XV. mendean barna asko hedatzen dira olak, hibai eta erreka bazterretan uraren indarrez baliatzen direlarik; alabaina, Araban adibidez, aski zailtasun badute XIV. mendeaz gero erregaiarengatik. Ola lantegietako burdinaren arrakasta, Flandes eta Ingalaterrara gure untzien bidez berau garraiatzen hasi zirenean gertatzen da, eta adibidez Bizkaiaren kasuan, Gartzzea Kortazarrek eman zifretan, 18.500 kintaletatik (1406an) 38.000 kintalera (1480an) pasatzen da produkzio kopurua.⁸⁸ Esan beharrik, burdina dugula garai honetan merkatalgorako elementurik nagusia, eta aldi berean, ola lantegietako irabazi ondasunekiko tirria edo gosea da sortzen diren sozial burruka askoren arrazoin nagusia.

Baina burdinaren produkzioaz aparte, Erdi Haroko azkenaldian badu euskal industri ekintzak beste ageri bikain bat: *untzigintzaren industria*. Oinharritzko materialaren oparotasuna, euskaldunen itsasoko trebetasuna, Mendebaleko ekonomiaren abagunea eta Atlantiko itsasora bideko joera: faktore guztiok batera heldu ziren euskal untzigindegia harrigarri altxa zitezen, eta praktikan, merkatu internazionalaren jabe bilakatu ziren XV. mendean. Dena den, esan daiteke, zifra zehatzik ez izanik ere, gure untzigintzak lortu zuen handiera ikusirik, produkzio osoa oro har, untzigintza zela atalik nagusia.⁸⁹

Industri ekintza, handia izan bazen ere, *merkatalgoaren* bidetik hedatzen da kemen guztiz euskaldunon inizatiba ispiritua, dudarik gabe.

Kostaldekoko hiribilduen mugimenduak azkarturik (Portugalete, Bilbo, Lekeitio, Zumaia, Orrio adibidez) itsasbideetan barna bizkorki dabilta euskal untxiak gaztelar artilea, bizkaitar burdina eta andaluz edo gaskoin ardoa Flandes, Ingalaterra, Britainia edo Normandiara garraiatzen, itzultzean bihia edo oihala ekartzen dutelarik. Hara, XIV. mendean Brujas hiria dela medio, Fadura Hermandade delako euskal erakunde boteretsua sartu zen zuzenki harremanetan Liga Hanseatika deitu are boteretsuago zen elkartearekin; esan behar da

gainera, behin La Rochele-ko garaitzapena (1372an) eta La Hougue-koa (1417an), Ehun Urtetako Gerratearen ondotik, eman zirenez gero, gainditu egin zuen bera, eta berebat Ingalaterra ere 1443ko Bakea-z gero, Flandes-en behetiko Europa Atlantiko kostalde osoko hegemonia hartzen duelarik.

Baina euskal merkatalgoaren eragina ez zen Atlantikora mugatzen. Berak seguraturako du ere, hein batetan, bere untzi bikainez Mediterraneo eta Iparraldeko herrialdeen arteko garraioa. Andaluz kostaldearen errekonkista egiten hasi bezain laster han dira euskal untziak Mediterraneoan barna, garraioari atxikirik, baina ez batere guttiago merkatalgoari. Halatan, XV. mendearen hastapen partean, euskal marinel eta untzidunak bere giroan bezala ibili izan ziren Barneko Itsasoan, hango trafikoaren jabe egin eta "Meditarraneo munduaren ekonomi bizitzan funtsezko leku bat"⁹⁰ okupatzen zutelarik. Hala nola Barcelona eta Espainia Ekialdeko beste zenbait portutan, Marsella eta oro har, Provenzan; Genova, Pisa, Bari, Ragusa eta Venecia-n, Berberia-ko portuetan, Alejandrian, eta are, Tana-ko portuan, Azov itsasoaren sakanean halegia, testigu goiztiarrak dira gure itsas gizonak. Sekulakoz, XVI. mendean, euskal marinela Mediterraneo eremutik ezkutatzen denean (ez da dudarik, merkatu berriak eta amesgarriagoak sortu bait ziren), Bilbok, 1511n, Barne Itsasoko nagusigoaren ezagugarri izaniko Fadura Hermandadea jadanik itxuragabetua zenez, beregain izanen zen *Kontsulatu* bat eraiki zuen, Burgos-ko merkatari boteretsuek eraikia zutenaren pareko.⁹¹

Hala ere, ez zen soilki merkatal harremanon lokarri bakarra kostaldea izan gurean.

Nafarroak, behin 1200. urtez gero, erresuma arrotzek blokeatua eta itsasorako aterabiderik gabe utzia izan arren, Baionara jo zuen; baina honek beti ere, Aturri hibaiaren bokalea lokaztatua ez bazuen, Frantziarekiko politika arazoak bait zituen, Ehun Urtetako Gerratea esaterako, Hondarrabiarekin (nahiz eta Gaztelara iraulia egon hau) akorkio batetara heldu zen 1365ean. Tratatu horren arabera bideak zituzten konpondu, eta horrela baliatu zen Hondarrabia-ko portuaz Nafar Erresuma zaharra aldi batetan (Trastamara-ko dinastia Espainiako erresuman agintzera heldu zen arte edo). Bestalde, Nafarroa, Ebro hibaiaz baliatu zen Aragoarekiko merkatal harremanetan. Azkenik, Gasteiz ere ongi baliatzen da bere egoera estrategikoaz Gaztela eta gure kostaldearen artean merkatal ekintza bizkorrean bitarteko eginaz, nahiz eta krisiaren zenbait ezagugarri nabarmen ageri XV.mendean.⁹² Gainera, garai honetan burutuko den lurreko trafikoaren azkartzeaz, nola barnekoari hala kanpokoari buruz, badira agiriak. Bide urraketa eta lehengoan konponketa, bai eta gaiztagin edo bide-lapurren gandiko segurantzia, maiz aipatzen direnez,⁹³ garbiro adierazten da trafiko mota honen berri.

Gizarte aldakuntza

Aldi honetako gizarte motaren historia, nagusiki bederen, indartuz doa lehen aipaturiko nortasun indibidual eta kolektiboaren prozesuan, eta indartzen hiritar burgesia moldatzen ari den errealitate ekonomiko, sozial, politiko eta intelektuala Euskal Herrian.

Baina ez dezagun pentsa hau batere gatazka edo zauridurarik gabe lortu zenik.

Erdi Haroaren hondarren ezagugarri diren faktoreak, oro har —demografiaren krisia, eskulanaren garestitzea, jendearen kanporako joana, laborantza produktuen eskastea, etab— lurrandidun nagusien ekonomiaren oinharriak kolokan ezartzera datoz, eta hauek, beren errentak guttitu ez daitezen eginahaletan jokatzeko badute ere, horretarako zergak eta jendearen zerbitzuko lanak gehituaz eta herri lurrez baliatzen direlarik, sail handiak gorritzen dituzte. Gure Herriak Ahaide Nagusien pean, jakina, jauntxokeria prozesu bat jasan zuen, harik eta 1369an Trastamara dinastia Espainiako tronura heldu zen arte, eta orduan ere, nobleziaren jokoa indartzeko gertatu zen, zeren estamentu honek lagundu bait zion erregeri agintera hel zedin. Nagusi jaunen indartze prozesu honek, bidezko den bezala, oztoporik asko ukan zuen laborarien aldetik.

Lurrandidun jaunen eta laborarien arteko gatazka hauen parean besterik ere izan zen: ez hain bortizki baina eliz-gizonak ere jaiki bait ziren nagusien kontra, hamarrenak deitu emaitza guttitu zitelarik.

Azkenik, krisi larri honek ahaide nagusien klasean berean ere agertarazi zituen kontradizioak; hain xuxen, lehengo errentabideen mailari eutsi edo gehitu nahirik (bai artzantza-laborantzatik heldu zitzaizkienak, bai eta merkatalgo edo hirien lur jabetzatik). Burruka hauek, *alderdikeriak* deitu zirenek, Oinaztar eta Ganboarren, Agramondar eta Beamondarren arteko gerla bizi hauek halegia, larrutu zuten gure Herria 1280-1480 bitarte horretan, eta 1445-1470 bitartean jo zuten gailurra. Agian, goiko eta beheko nobleziaren arteko oldarpena izan zen, nahiz eta nafar alderdikerien kasuan aitzinagoko gatazkak oinharrian egon, zeren ekonomi, sozial eta hizkuntzaren arazoak kontu zaharrak bait ziren Nafarroan mendi aldeko artzainen, euskaldunen, eta Erribera aldeko euskaradun ez ziren laborari eta jaun handikien artean. Ez daiteke, pentsa, ordea, euskara zenik korapilo haien sustraia.

Dena dela, burruka lotsagabeok eta ondoriozko erreketak, lapurreria eta gaineratiko desmasiak eragin zuten Ahaide Nagusien ganako higuina eta mindura herri xehearen bihotzera sartzen eta geroz gehiago hedatzen.

Ahaide Nagusien ganako erreakzio honek laborarien gandik ukan zuen hasera; *hermandadeak* bildu ziren gero, eta hiribilduetako jendea geroago, han haietako noblezia ttipiarekin eta erregerekin batera. Ez zen egun batetako lana izan ahaide nagusien menperatzea; behintzat osoki Enrike IV.aren garaira arte ez, eta orduan, haien dorretxeak errautsi eta buruzagi nabarmenenak desterrura bidali behar izan zituzten.⁹⁴

Ahaide nagusien eta laborarien arteko gudu honetaz aparte, landa eta hiriarren artean sortu zen bestea.

Oldarpen hau ere derriorezko gertatu zen. Hiriak, salerosketaren ekonomia zela medio, muturra zuen sartu laborantza munduaren barne, eta baserriak nahiz lurak errosiaz, *lur launaren* zenbait zatiren jabe egin zen.

Burruka gaitzak izan ziren kasu batzuetan. Hala-nola, Bizkaian, elizate eta hiribilduen artean (Bilbon bereziki, untzigin eta merkatal oligarkia boteretsu bat zegoenez); Baiona eta Lapurdiren artekoa izan zen bestea; eta azkenik,

Gasteiz eta Arriagako Kofradiaren artekoa beste bat.⁹⁵ Bestalde, nabarmenki ageri zen oldarpen hau hiribilduen eta Araba-Bizkaia-Gipuzkoako lur launaren errejimen juridiko bikoitzean. Izan ere, hiribilduak erromatar deretxo kanoniko komunaren baitan gidatzen bait ziren, eta aitzitik lur launa, kasu bakarra gainera gaztelar erresumaren barne, usadiozko deretxoan finkatzen zen; nolana ere, elkarte moldeko zerbitu, jatorridetasun eta belaun-ondare deitu lege zaharra osoki gordetzen zirelarik.⁹⁶

Azkenik, tirabira hauk gertatzen dira hiribilduen barne ere, ondasun diferentzia askorik bazelako: eskulangin eta ofizioak batetik, eta ekonomiaren kontrola eskuetan zeukaten untzigin eta merkataria handiak bestetik. Hauek udaleko gobernuaren beren esku hartzen zuten eta beren probetxurako erabiltzen. Agian, sozial ondoez giro honekin badu ikustekorik, eta are garai hartako zorigaitzekin, Durangaldean XV. mendean sortu zen mistiko-komunista joerako mugimendu heretiko hark, eta nahi bada, Europa zaharra Erdi Haroaren azkenetan astindu zuten pobrezia mugimenduen oihartzun urruna baizik ez zen⁹⁷. Nolanahi delarik ere, gertaera bat da siderurgi industriaren eta *Verlagssystem* mugimenduaren gogortze⁹⁸ hau, XV mendean hemen, Bizkaian bereziki, halebria olagizonen handikie ihardukitzea.

Laburki emanaz, esan dezakegu nagusiki bederen, liberazio indibidual eta kolektiboaren prozesua dela indartzen; jakina, lehendik zetorren prozesua, eta hiri nahiz hiribilduen moldea dela desarroilatzen. Halaxe bada, garai honetan da hiribilduen garaitzapena lortzen, eta zehazkiago esanaz, merkatarien protagonismoak, nahiz jende multzo ttipiagoa izan, determinatzen du gurean ekonomia, sozial, politika eta intelektual bizitzaren ordenamendua. Beraz, lurrandiduen noblezia, hots, Ahaide Nagusiak halebria, hegoak mozturik gertatuko dira, aitzinatik egoera faborezko bat eduki bazuten ere.

Bitartean, erregek, ahaide nagusien kontrako burrukan hermandade eta hiribilduek deitua izanik, feria ona egin zuen bere boterearen finkatzeko, eta Deretxo, hauzitegi nahiz administralgo arrotzak hemen sarreraziaz; orobat euskarari: biziki delikatua zen egoera bat moldatu zion hizkuntza minoritario soil batetara hertsatzen zuelarik, geroz gehiago ofizial mailako azpiratzaile izanen den beste baten aurrean edo pean ezarriaz.

4. Euskararen norabidea Erdi Haroaren bihotzean eta azkenetan

Garai honetan Euskal Herrian gertatu diren egitura berriztatze handien eragina derriorki nabarmentzen da euskararen prozesu historikoari ezarri zitzaion hainbat kondizionamendutan.

Ez dezakegu ahanztu aldi honetako populakuntza mugimenduen oldarra: batetik, euskal populuaren eremu berrien hartzea; eta bestetik, gure komunikabideetan barna sarturik, hiri eta hiribilduetan bizitzen kokatu zen jende multzo arrotz eta etorkina. Ez daiteke ere ahanztu jende honek hiri bizitzari gurean ezarri zion ukitu berezia, eta horrek geroz gehiago ukan zuen arrakasta, laborantza eremu hainbatetara ere hedatu zen. Azkenik, beharko genuke, baita, Antso Handiaren eta bere ondorengoen —plangintza aitzindari baten barne— europar-

tiartzeko ahalegin galant hura ere aipatu; izan ere, Cluny eta Cister-ko erreformei ateari irekiaz edo Konpostelarako bidea sustatuaz, beste hainbat sarbide ireki bait zituzten Europatik heldu ziren ispiritu korrante handientzat.⁹⁹ Halako eragin hedakor honen baitan, esan liteke bada, euskararen eremuak ere hedatu joango zirela. Eta halaxe gertatu zen mementoan. Tuteran aldeak, adibidez, eta Okamendieta nahiz Bureba eskualdeak euskaldun bir-populatuaz anitz hartu bazuten ere, ez zen euskara iraunkor gertatu han haietan; berehala bilakatuko bait dira eskualdeok hizkuntza erromantzearen eremuaren barne.

Bestalde, Konpostelarako bide aberatsa, Europako jendearen eta ispiritu korranteen sarbide izanik, eta euskal monarkiaren azkartzeko faktore harrigarria bilakatu bazen ere, arrisku gaitza izan zen euskararen zortetako; jende multzo arrotza gehienik sartu zen lekuetan bereziki. Hobekiagoen ageri da arazo hau franko jendea kokatu zen lekuetan,¹⁰⁰ eta batipat, elementu erromantza-tu honek, bere ekonomi mailari esker, udaletan eta erresumen gobernuan jokatu zuen partidaz ohartzen bagara. Baliteke Erdi Haroaren hondarretan erromes bidea ahultzen denean, hark berekin euskarari zekarkion arriskua gutxitzea.

Beste arrisku handia, euskarak jasan behar izango duena, zera izan zen: erreinuko elementu buruzagiaren aldetik ukanen zuen tratua. Lehenik latinak baztertzeko duela, eta gero erromantzeak gutxiago edo gehiago ofizial den idatzi mailako dokumentaziotik, euskarak gero eta konpetentzia handiagoa jasan beharko du, koloni mailan, kortesau mailan eta goi nobleziaren inguruan. Maila horietan erromantzeak ukan duen lehentasunaren gertakari determinatzailetzat, honako hau har daitezke: Ximenotar dinastiaren entronizatzea (honetan, karolingiar tradizioarekin dituen harremanak aparte, erromantze mintzodun zenbait zona ingorrotzen bait dizkio baskoi gune primitiboari);¹⁰¹ Santxo Handiak eta honen ondorengoek hasi duten mugimendu europatzailea, baskoi eremura monakato eta eliz hierarkiako jende talde txiki baino eraginkorra ekarriko duena, kanpotikako jendea hulegia, eta erreinuko zenobita eta eliz bizitzaren birantolaketan halako oihartzun handia ukanen duena;¹⁰² hiribilduetako elementu burgesa ere —judutarra nahiz frankoa—, erromantzeduna hau ere jakina, erreinuko politika orokorrean gero eta eskuhartze handiagoa ari da hartzen; eta azkenik, Nafarroako tronurako ondorezkako eskubideak jasaten dituen gorabeherak: lehenik Aragoako erregeak sartzen direlarik, eta gero Frantziako etxeetako erregeak, (“de estranio logar et de estranio lengoage”) errejistraturik denez.¹⁰³

Ez da hobe euskarak beste estamentu pribilegiatuaren aldetik jasotzen duen tratua: eliztarraren aldetik hulegia. Lakarrak dio, erreinuaren hastapen-tan gorrea, kristautuz zihon neurrian, deseuskaldunduz zihola. Ez da, ordea, euskara liturgian ez zela sartu bakarrik erromatar elizak bere batasunaren eta joera ekumenikoaren sinbolutzat hartu zuen latinaren mesedetan; baizik eta “erlijio eskolatzeari buruz denboraldi luzetan gertatu bide zen axolagabekeriak —idatzen du Koldo Mitxelena— zera ekarri zuen... euskarak katekesian latinaren eta erromantzearen konpetentzia jasan behar izan zuela, harrigarri irudi arren, Kontraerreforma oso aurreratu bitarte”.¹⁰⁴

Beraz, lurralde hedaduraren eremuari dagokanez ongi gertatu arren, euskarak haro honetan geroko atzerakada lasterrak ekarri dizkion fenomeno bat ikusten du indartzen. Beraz ofizial mailatik latinak eta erromantzeak bazterturik, eta orobat goi mailako jendeak nahiz gizarte klaserik dinamikoenak (Elizak, nobleziak, burgesiak), euskara geroz gehiago identifikatzen da, Nafarroan eta Araban batipat, laborari giroko jendearekin, laborariok handikien menpeko izan ala ez. Gauza adigarria da, arestian aipaturiko autoreak berak dio, zein ugari diren menpeko eta zerga-emaleen artean Erdi Haroko nafar dokumentuetan aurkitzen den izen eta deitura multzoa.¹⁰⁵

Eta euskararen barne prozesuari buruz aski ditugu gorago aipaturiko xehe-tasunak. Hala ere, derrioreko da gertaera baten berri ematea, eta zera da, orain euskal lurraldearen zenbait puntutan hiritar bizimoldea hasten dela desarrollatzen, merkatalgo eta industri ekintzari atxikirik. Fenomeno hau neurrigabeko ondorioz horniturik agertzen zaigu euskarari doakion geroko norabidean, hitz eta ideia multzo bat hartzera bortxatua delarik, baldin eta euskalduna bizitzen hasia duen errealitate berri honen barne taxuz expresatuko bada behintzat. Batipat, untzigintzaren, industri teknikaren eta merkatalgoaren ingurumunduan mugitzeko hiztegi berri bat behar du moldatu.¹⁰⁶ Eta gero, kristautasuna iparralderat hedatzen doan heinean, nola monastegien ebanjelizaketa lanaren bidez hala Konpostelarako bide berrien bultzadaz, euskara du kristau erlijioaren ideologiak kutsatzen.¹⁰⁷ Ez da on, ordea, eliz-gizonek euskarari eman zioten tratu hura ahaztea, bai liturgiaren mailan eta bai katekesiarenean. Honetaz ari da, dudarik gabe, Mitxelena, zera esaten duenean, halegia erlijiozko euskal hiztegia, oro har, *aski moderna* dela eta jatorriz hein handi batetan arrotza.¹⁰⁸

4. HARO MODERNOA AITZINAKO ERREJIMENAREN AZKENERA ARTE

Geopolitikaren aldetik garrantzi handiko gertaerak zirela medio, aurreko haroan mugaturik zen marko politikoak determinatzen du haro honetan Euskal Herriaren sozio-ekonomiaren dinamika. Gaztelak Ameriketako mundua aurkitzen duenean estreinatzen da haro hau; egiaz gertaera handia, ez bakarrik gure burdin produktuentzat merkatua hedatzen delako, bai eta gure giza potentziarik hoberena bereganatzen eta euskal untzigintza harrigarriro akuilatzen duelako; hain xuxen urte luzeetan berau izanen bait da tresna eta mediorik funtsezkoena metropoli eta kolonien arteko komunikabideak seguratzeko. Gerorago Ternua-ko (Terranova-ko), arrain baltsak aurkitzean, pentsa ezineko posibilitate berriak irekiko zaizkio euskal arrantzaleen trebetasunari, Terranova aldean makailoa harrapatuaz eta demografiaz biziki handitzen ari den Europara, animalia proteinaz gose den kontinente honetan, salduaz, ondasun gaitzen jabe egingo da euskaldun jendea. Hara, XVI. mendearen azken partean Herbehere-tako gertakariak dute hautsiko Flandes-Medida Atlantikoko merka-

tal ardatza, eta horri loturik, Gaztelaren itsas nagusigoa jaustean, jausiko da baita behinola loratsu izan zen gure kostaldeko hiribilduen ospea. Haro honen hondarretan, espainiar Inperio kolonialak zati handiak galtzen dituenean eta itsasbide ekarkorrak murrizten zaizkionean, Penintsularen barnerat moldatuko da gure ekonomiaren ekintza, eta euskal gizartea alderdikeriak delako guduez gero jasan ez duen halako krisiarik hondagarrienean murgilduko da, eta lehen karlistadaren ondotik, Penintsulako ekonomiaren gurdi negartiari uztartuko zaio. Euskararen zorteak, orduan, kontrako saldoa emango du garbi garbian, eta eremu handiak galtzen dituelako ez, baina defentsa gabeko egoera zail batean erromantze menperatzailearen baitan abandonatuko dutelako baizik. Ondorio gaitz honen errudun, Herriak jasan duen egitura sozial eta demografiakoaren aldakuntza izan daiteke edo euskal semeen beren zabarkeria, eta beti ere aparatu estatal zentralizatzailearen hertsadura, erromantzearen aurrerakada sustatzen duelarik. Ikuspegi hauk, edo estudiaturik dira (“Hizkuntzaren Politika”, I. Partean) edo eta estudiagai izanen dira III. Partean (“Lege-juridiko Faktoreak”, “Politika eta Administralgoko elementuak” eta “Estatuto ezberdinetan euskarari emaniko tratamenduaren estudio gonparaketa”).

Oraingoz, demografiaren mailako estudiora mugatuko gara, eta euskararen zorteari dagokionez, geroz gehiago bait da determinatzaile, horregatik ipiniko dugu ardura gehiago ere puntu honetan.

1. Demografiaren bilakaera

Eskuartean ditugun XVI. eta XVII. mendeetako demografiaren zifrak konputa piska batez hartu behar izan arren, aski frogaturik da, garai honi eta Hego Euskal Herriari dagokionez, XV mendearen amaieran edo XVI.aren hastapenetan lortu zuen populakuntza mailari, salbu Arabak, eutsi ahal izan ziola, harik eta XVIII mendean harrigarritzko gorakada jotzen duelarik, honako hurbiltasunezko, dudarik gabe, dato hauen arabera ikus daitekeen bezala:

Urteak	Araba	Gipuzkoa	Bizkaia	Nafarroa	OROTARA
1530	57.000 (?)	55.000	60.000 (?)	150.000 (?)	322.000
1553	(hirurak, orotara 200.000 biztanle)			150.000 (?)	350.000
1587		58.950 (2)			
1590	63.000	70.000 (?)	70.000 (?)	157.000	360.000
1678		80.000 (2)			
1704			77.426 (?) (3)		
1706		94.785 (2)			
1724	64.500 (?) (3)				
1797	67.523	121.000 (2)	111.436	221.728	522.178

Iturriak: (1) Ikus A. Domínguez Ortiz: *El Antiguo Régimen: Los Reyes Católicos y los Austrias*, Madrid, 1973, 74 orrialdean. Auto-

reak berak dioenez, “menturazko kalkuluetan” oinharrituriko zifrak dira.

- (2) Ik. P. F. Albaladejo: *La crisis del A. R. en Guipúzcoa, 1766-1833: cambio económico e historia*, Madrid, 1975, 93-221. orrialdeak.
- (3) Ik. *Gran Enciclopedia Larousse*, “Vascongadas (Provincias)”, E. F. Pinedo, eta autore beraren: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco (1100-1850)*, Madrid, 1974, 14. orrialde eta ondokoak, eta 87 or.

Aurreko mendearen eragina luzatuaz, iduri du, hedatuz dihoala XVI. mendearen erdira arte ere. Etena, 1564-68ko gaitz edo izurritean sortzen da; beherakada nabarmena gertatzen da 1597-1601ekoan, eta beherako joeran jarraitzen du XVII. mendean zehar, salbu Ipar Euskal Herrian (Behenafarroa, Lapurdi eta Zuberoa ez dira taula honetan azaltzen), baina han haietan artoaren ereinketa biziki hedatu zelarik eta merkatal trafikoaren desarroiloa nahiz arrantzoaren aberastasunak zirela medio, aski nabaria izan zen populakuntzaren desarroiloa, kostaldean batipat.¹⁰⁹ Baina jo dezagun Hegoaldera. Ez da XVII. mendeko beherakada hori berdin banatzen eskualde guztietan; esan daiteke, hiribilduetan (salbu Bilbo eta agian Gasteiz, kasu bakarrak) gertatzen dela demografiaren zehazteko, eta bitartean laborari edo baserritar eskualdeek hobekiago jasan dute eraso, Araba aldea eta agian Nafar Hegoaldea kenduz gero. Artoaren ereinketak luraren produktibitatea gehitu zuelarik, aski izan zen berau, hainbat marinel, eskulangin eta arrantzale, lanik gabeko, laborantzara eragiteko.¹¹⁰

Baina gure lurak jendea bere altzoan hartzeko zuen gaitasuna ere arrunt mugatua zen, zeren ondasun eskasia nabari bait zen eskualde askotan. Horrela, gure Herriak jende soberakin saldo handi bat emango du, eta urtez urte jende multzoa bilakatuko da eliz-gizon, gudari, ameriketar menturazale, izkribau, merkataria, marinel eta bai, hala behar izanez gero, itsas lapur ere.¹¹¹

Ezinezko da egungo kalkuluz zehatzik egitea, baina beti ere esan dezakeguna zera da, nagusiki gaintzen duela emigratio odoluste honek kanpotik Bilbo, Baiona, Gasteiz edo Donostiak erakarri zituzten franko, ingeles edo holandar kolonia koxkor bezain langile horien multzoa. Garrantzizko datu da ere, Euskal Herriaren barneko migratioa memento honetan. Gauza jakina da iparraldeko euskaldun multzoa sartzen dela hemen, hegoaldean (eta are, zenbaitek Kataluniara jotzen du), irabazi hobeak lortzeko asmotan, noski, eta ikazkin, bidagile, teilagin, bitxisaltzaile, edo langile soil bezala enplegatuz eta handik aldi batetara beren sorterrietara itzuliaz. Euskal migratio barneko honek XVIII. mendera arte iraunen du.¹¹²

Eta XVIII. mendean ziklo demografiko berri bat estreinatzen du gure historiak; nolahi ere gertaera politiko-ekonomiko zenbaiten fruitu bezala, eta medikuen eta sendagintzaren ondorioz heldu dena. Aurreko zikloaren ezagugarria zera izan bazen, urte normaletan ugaldutako giza soberakina gaitz kutsakorrez edo izurriteren bat dela medio heriotzeak kitatzea, XVIII. mendean izurriteak (kausak ez dira zehazki ezagutzen ahal) atzera egin zuen.¹¹³ Hala ere, faktore

hau ez da aski bera bakarrik euskal demografiaren prozesu berezia explikatze-ko. Lehengo zikloan ere, izurriteak hainbat, edo gehiago, giza soberakina gal-tzera determinatzen zuena, lurraren ondasun eskasia zen edo industria eta mer- katal egituraren behar heineko desarroilorik eza, aldizka jendea emigratzera bortxatzen zutelarik. Halatan, gure Herriak XVIII. mendean ezagutzen duen demografiaren gorakadak, heriotze hondamendia atzeratzeari hainbat, zor dio ekonomi egituraren aldakuntzari, eta, zehazkiago esanaz, laborantzaren alda- kuntzari; hain xuxen, lur lanean jende multzo bat hartzeko gai delako. Baina gertaera honek ikustekorik asko ukan lezake norabide politikoan borbondar dinastiak hartu zuen joera berriarekin. Izan ere, gauza jakina de austriarren inperialismoak, diru eta gizakietan guztiz kostagarri izatez aparte, izurriteak hainbat pisu ukan zuela demografiaren historian, eta, jendearen harat-honateko ibili eta menturabideak sustatu zituen ezin gehiagora arte.¹¹⁴ Utrecht eta Rastadt-eko (1713-14) tratatu mingarrien ondotiko politika, zentzu honetan, traba izan zen jendea ameriketar menturretan sartzeko edo harmen hartzera joateko, eta, sortu lurrean berean, urruneko lurretan jadanik hain erraz ikusten ez den egun oroko ogia hemen bilatu beharrean gertatu zen.

Dena delarik ere, hauxe da egia: XVIII. mendean demografiaren gorakada bat dela ematen, eta gorakada handia, gure Herrian. Hara, E. F. Pinedo-k %0,40 zifratzen du Bizkaiaren hazkunde tasa 1704-1787 bitarte horretan; %0,49 Gipuzkoarena 1733-1787 bitartean; eta %0,16 Arabarena 1724-1787 urteetan.¹¹⁵ Badakigu haziz dihoala Nafarroa ere populakuntzaren arazoan, bai eta Iparraldeko probintziak, nahiz eragin handieneko zenbait hiri (Baiona, Donibane...) jaisten hasiak diren arren. Baionar merkatalgoak eta balearen nahiz makailoaren arrantzoak, lehen goraka eragiteko kausa izan ziren bezala, orain beheraka eragingo diote.¹¹⁶

Euskal demografiaren gehitzapen honen bereizgarri on bat da, XVIII. men- dean, baldin Bizkaia-Gipuzkoaren kasua XIX. eta XX. mendeetako demografi motarekin gonparatzen badugu behintzat: bere endogeneitate edo barne berdin- tasuna. Funtsean esan nahi dena, jaiotze tasak heriotze tasa gaindituaz, gerta- zen den hazkunde honen emaitza euskal lurralde berak hartzen duela bere al- tzoan. Arrunt guttitzen da inmigrazio faktorea, zertxobait oraino merkatal eta industri nukleotan biltzen bada ere. Hala nola, Bilbo,¹¹⁷ Donostia,¹¹⁸ Otxan- dio,¹¹⁹ etab.; gainera hori ere barneko migrazioaren gauza delarik¹²⁰

Geroago, halako gorakadan joan zen demografiaren hazkunde, non gure Herriak ezin euki izan bait zuen bere baitan, eta jende multzo bat gertatu zen emigratu beharrean. Lehengo helbide tradizioaletara joko dute: hegoaldeko euskaldunek beste probintzia batetara joko dute euskal lurraldearen barne, edo Penintulara, edo Gortera eta Andaluziara, edo eta Ameriketara; zenbait, gu- ttienak, Frantziara eta Ingalaterrara joaten badira ere; iparraldekoak Paris alde- ra, morroi eta zerbitzuko lanetan ari izateko, baina zenbaitek ez du galduko Pirinio mendiez honateko joera, bederen XVIII. mendeko lehen hamarrekoe- tan.¹²¹

Mende honen azken aldera, zenbait gerla eta sozial gatazkaren ondorioz; frenatu egiten da hein batetan. Baina mende honetan berean izan den egitura

demografikoaren aldakuntzari esker, heriotze tasa beheitzeak batipat¹²² biziki laguntzen du, eta beraz aise galerak kitatzen dira; are gehiago, gainditzera hel-tzen gara 1787an. Urte honetatik 1857 bitartean urteko hazkunde tasa %0,48, %0,38 eta %0,43 bilakatzen da Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban. Tasa goitiak benetan, baldin eta hiru gerla (1793-94, 1808-14 eta 1833-39) kontutan hartzen baditugu behintzat.¹²³

Populu hazkunde honek ez du batere eskualdekako jende banaketa alda-razten: nukleo trinko eta gutti populatuak gisa berean irauten dute gutti asko. Hori horrela, mende eta Erdiko hazkunde (1700-1850) —dio E. F. Pinedo-k Gipukoa, Bizkaia eta Arabari buruz— nabari dela lerro nagusitan: “non nola banatuko den gehienbat jendea industri iraultzaren ondotik: kostaldean, Bilbo-ko hibai bazterrean, Durango-Eibar, Soraluze-Bergara-Beasain-Tolosa, Donostia-Irun ardatz horretan; Araban, Gasteizen, eta hein guttiagotan Errioxan. Nerbioi hibaiaren ezker-eskuina eta Gasteiz XVIII. mendean barna bakoitza bere probintziaren herabeko buruhandi bilakatuko diren bezala, Donostiak, aitzitik, ez du suntsituko gipuzkoar hiribilduen ekintza, ez eta nor-tasuna”.¹²⁴ Horrelako zerbait gertatzen da Nafarroaren kasuan ere: zenbait nukleo handi (Lizarra, Bilaba, Iruinea...) jendearen bilgune bezala dituelarik, laborantza eremu gaitzak dituela gainera, kasik batere edo gutti populatuak. Azkenik, Euskal Iparraldean Baiona, Donibane Garazi eta Donapaleu dira gehienik populatuak, beste kasu askotan arabar eta nafar markak baino beherago gelditzen direlarik.¹²⁵

Alabaina, zenbait nukleo eta eskualderen gain demografi hazkundeak Eus-kal Herriaren barne, oro har, zama handia utzi duela ikusteak, ez gaitu engai-narazi behar. Populakuntza handiena dutenak ere ez dira XVIII. mende azke-netan 15.000 biztanlez goiti pasatzen. Iruinea da gailen 1787an, eta berak ere ez ditu 14.054 biztanle baizik; Donostia gero, Bilbo hurrena eta Gasteiz 11.494, 9.611 eta 6.032 biztanlerekin bakoitza bere mailan; Baionak ere 9.632 biztanle bazituen 1773an. Oraino, Bilbo, Donostia eta Gasteizek, bakoitzak, oro har, probintziaren barne ez du gisa honetako potentzia zifrak baino gehia-gorik ematen: %11,16, %10,16 eta %16,15; horra. Hiri nukleo desarroilo eskas honekin badu, seguru aski, ikustekorik garai honetan, lehen bezalaxe, merkatal-goak; zeren euskal gizartea oraino soilki produktuak garraiatzera mugaturik ari bait da, hots, inportatzera eta exportatzera mugatzen duela bere ekintza, eta ez produkzitzera.¹²⁶ Egia da ere Gipuzkoa-Bizkaiko eta beste probintzietako zenbait herritan burdingintzaren sektorea dela pisu apur bat duen industria transformatzailea; baina eskulargin eta famili moldeko industria izanik, ez du jende multzo handirik ateratzen ahal baserrietatik, hirietara erakarriaz, baizik eta laborariari laguntzen dionez, han berean tinkatzen da eta lan eginaz bizitze-ko behar duena sortzen,¹²⁷ batzuetan eskulargin bezala ari izanaz eta lur lane-tan beste batzuetan.

Honek garbiro adierazten digu zertan finkatuko den demografiaren haz-kunde XIX. mende erdira arte, eta hala argituko ere beronek dakartzan mugak zertan diren. Izan ere, XVIII. mendean eta XIX. mendearen erdira arte luberrien eremuak hedatzea, aurreko mendearen ondoriozko emaitza izan bait

zen, eta ez zuen funtsezko aldakuntzarik ekarri, ez artoaren produkzioan ere (eta patatak janari gaitasunik ez du erakutsiko XIX. mendearen erditik aurrera arte); zenbait luberri edo gorriketa kokkor salbu, lur landurik ez da ugaltzen. Horrela, oro har, produkzioa gehitzen da bai, baina gehitzapen hau, ez da dudarik, eskariaren azpitik gelditzen dela.

Kondizio hauetan, eta aurreko mendeetan bezala, kanporako emigrazioaren premia gorria gertatzen da: bakarrik, XIX. mendearen lehen parteaz gero, ameriketar independentziaren prozesua hasten delarik, euskaldunak ebakirik ikusiko ditu behinola promesez beterik ziren harako bideak. Ez da batere dudarik, egoera honetan, gerra gatazkak, hain ugari izan zirenak, berak direla populakuntzaren eta lur ondasunen arteko desekilibrioaren konpontzaile, hein handi batetan, Napoleonen Gerla delakoaren ondoriozko desekilibrioaren kasuan bereziki.¹²⁸

Aldi honetan, *barneko migrazioak* zinez adigarri zaizkigu, eta agian, euskararen azterpegitik behatuaz esan nahi handia dute, zeren eskualde diferente-tako jende eta euskalki mota desberdinen arteko harremanak sortzeko bidea izan bait ziren.

Jende bat sasoinlari bezala gertatzen da, eta XVII-XVIII mendeetan ohi ez bezala, XIX. mendearen erdiaz gero, hegoaldeko menditarrak, eta bereziki Aezkoa eskualdeko jendea (*aetzak*) joan ohi dira urte oro udazken eta negurako (horregatik sasoinlari) Pirinio mendiez iparraldeko Euskal Herrira baserri lanetara, baina laiaketara eta lur gorritzera batipat. Sasoinlarien emigrazio mota honek makineria sartzen den arte irauten du, eta paraje menditsuetan XX. mendera arte ere bai. Eta berdin emakumeak, sasoinlari bilakatzen dira XIX. mendean: *Jorriariak* deitzen diren hegoaldeko zenbait emakume, eta are, iparraldeko menditarrak ere bai (Baztan eskualde eta inguruko jendea adibidez) apirilean garia jorratzera joaten dira hara, iluntzetan lihoa edo artilea ardatzean iruten ihardun ohi direlarik. Jorra makinak sortzean amaitzen da mugimendu hau. Eta XX. mendean ongi sartuz gero ere iraungo duena zera da: Bizkaia, Araba eta Gipuzkoako baso-oihanetara ikazkin, edo baita teilagintzara ere, dihoan jendea. Hala berean, Gipuzkoa-Nafarroako zenbait leku goitietatik gazte multzo bat joan ohi da iparraldera ikazkintzan ari izatera, Goizuetatik adibidez. Bai eta garai berean joan ohi ziren beste batzuk negualdirako Mauleko sandali fabrikara lanera ere, iparraldeko zenbaitek uztailean Ebro eskualdera, eta Burgos alderdiraino, gari ebakitzera jotzen duen bezalaxe, abuztuan etxera itzuli eta etxeko uzta kokkorra biltzen ari izaten direlarik.¹²⁹

Ez da dudarik, barneko migraziaren kasuan, sasoinlariez aparte, badela besterik ere, edo behingoz edo sekulakoz mendia edo baserria utzirik hirira dihoana.

Adierazi dugu lehen, hiriek beren baitan jendea hartzeko duten gaitasuna neurritz gaindi estimatzearen arriskua; izan ere oraino ez bait zen industri iraultzarik gertatu hemen, eta industria tradizionala, nola burdingintza hala untzigintza, kenka batetan sartua zen. Baina, salbuespen hau egin ondotik, ezin uka daiteke hiriek baserrietatik dutela erakartzen eskulanerako jendea, gutti bada gutti ere, eta behin lehen karlistadaren zauriak sendatuz gero, eta adua-

nak lekuz aldaturik atzerritarren kompetentzia haizatzean, garbi nabari izanen da orduan industria berriaren argi hastea. Faktore honek bideratzen du, espainiar kolonial inperioak gainbehera egitearekin batera, baserrietako giza soberakina hiri eta hiribilduetara, han haietan eskulan merkea ezarriaz eta industria handia E. Herrian bere lehen urratsetarik bat emateko gai egiten duelarik. Egia da gaur ezineko bezala gertatzen zaigula, aldi honetan, landatik hirira ematen den barne migrazio honen berri estadistikaz jakitea. Baina kopuruen berri zehatzik ez edukitzeak, ez dio berari izaterik kenzen, eta bestalde, horretaz zertxobait ohartzeko bidea ere badugu zenbait hirigunek orduan ukan zuen urteko hazkunde tasak ikusiaz. Bilboren kasua edo Nerbioi ezkeraldearen kasua aipatu orde, zeren industri iraultzaren leherdura baino hamar-hamabost urte lehenagotik hasirik bait zen haietan burdinaren mugida, Tolosaren kasua hartuko dugu, barneko hiri bat dena eta inguruko herrien merkatu izatez aparte, paperaren industria eraikitzen du, eta gainera, Gipuzkoaren hiriburu forala 1844-1854 bitartean. Hara, 4.369 biztanle zituen 1787an, 4.911 ditu 1814eko apirilean eta 1834ean 5.799 biztanle (karlista gerlaren bihotzean) izatetik, 1852an (soilki hemezortzi urte geroago) 8.500 biztanle daduzka.¹³⁰ Nolanahi ere hirien populakuntz fenomeno honek ez du geroago, industri iraultza osoki finkatzen denean bezalako muntadura garrantzik izango.

Jendearen hirirako joera hau gorakadan hasten den bezala, Penintsularako edo Ameriketarako lehengo korronte hark ahuleziak jota jarraitzen du. Lehenik, gorago aipatu dugunez, latinoameriketar independentziaren prozesuak laututzen du, eta ez da berriztatuko harik eta aitzinako koloniek metropoliari buruz jarrera berri bat hartzen ez duten arte. Argentina hasten da lehenbizi atzerritar eskulana erakarri nahirik (1853an) eta gero besteak, beti ere gure Herriak erantzun zabala ematen duelarik.¹³¹

Itsasoz gaindiko korronte hau modalitate bitan (bata, sasoinikari, *enararen* gisa jokatuaz; eta sekulakoa bestea, han berean finkatzen den jendearena halegia) Rio de la Plata hurbileko errepubliketara zuzentzen da, ainitz euskaldun panpako bilakari bezala gertatzen delarik eta beste hainbat, aberastasun ugari bildu duenez, oligarkia boteretsu baten partaide bilakatzen da, zenbaitek argentinaren gobernuan eta lehendakaritzan eskubide izanik.¹³² Beste korronte batek, iparraldeko Errobia eta Uharana (Urdazuri) haranetako baserriaren artetik sortua, Txile aldera jotzen du, gehienak han *dendari* bezala enplegatzen direlarik.¹³³ Azkennik, bada beste jende bat, guttiagoan bada ere, zilar bilakari edo merkatarik bezala Mexikora dihoana, eta 1840tik gutti asko 1900. urtera arte irauten duelarik.¹³⁴

Ameriketarako migrazio korronte honen berri ematea ere ez da gauza erraza estadistikaz. Itsasoz eginiko pasaiarien zerrendak bil daitezke, bederen 1882. urteaz gerozkoak Penintsulari dagokionez hein batetan, eta hala ere ez litzateke ahal isilpeko untzietan itsasoa zeharkatu dutenen kopurua, ez eta frantses portuetatik joan zirenean, zeren Bordelen bereziki euskaldun asko itsasoratzen bait zen. Dena den, baieztatu daiteke, itsasoz gaindiko emigrazio honek XIX. mende erdialdera arrakasta hartzen duela, geroz gehiagorik jarraitzen, eta mendearen hondarretan asko behehitzen dela bere emana.¹³⁵

Korrante hauek zer eta nola euskararen prozesu historikoan eragin zuten ikustea falta zaigu. Baina aurrera joan baino lehen behar da ohar bat adierazi, ea nondikako jendea ote zen barneko nahiz kanpoko migrazio korronteen osagarri. Eta esan behar da, laborari edo baserritar giroko jendea zela gehienbat, merkatal ekonomiaren desarroiloa bitarteko, laborantza produktuak komertzializatzeraz eragin zuenean, zorpean gelditu eta ondasunak saldu beharrean gertatu zirenak,¹³⁶ edo elizate eta hirixka batzuetako jendea, zeren industri iraultzak aurrean harturik bait zituen eraman eskulangintza, olak eta hauen inguruko zenbait langintza (egurgile, ikazkin, garraiolari...), eta sorterrian ezin bizirik norabait joan behar. Dena delarik ere, baserritar eremuak izan dira euskararentzat babesleku sendoena; bestalde, berauek migrazio odolustearen zigorra jasan dutenak ere, eta aitzitik, merkatal eta industri tradiziodun hiriek aterako dute, alderdi honetatik behintzat, irabazirik handiena, deseuskaldunduenak ere beraik ziren eta.¹³⁷

Halegia, industri iraultzaren bezperatik begiztatzen hasia zen joerak urratu du landa eta hiriaren arteko populakuntz ekilibrioaren funtsa, eta beraz, indar erlazio tradizionala. Hots, alde batetik, kultur nukleo autoktonoak, maioariaz euskaldunak eta baserritar munduan nahiz arrantzo edo eskulangi-nen hirietan kokatzen zirenak; eta bestetik, merkatal tradizio nabarmeneko nukleoak, hala nola Bilbo, Donostia, Baiona, Gasteiz eta Iruinea; jakina, kanpotoikako eragin nibelatzaileari irekiagoak.

Kontutan hartu behar da, gainera, osteraz itzultzen den emigrante jendea aberasgarri gertatzen dela pentsamolde eta hizkuntzaren aldetik ere hein bate-tan: kultur elementu berriak nahiz esperientzia multzo bat dakarkio euskal mundu autoktonoari, eta euskarak, horrela, sorterrian gelditu zenez, espresio-bide berriak aurkitzen ditu. Arazo hau are nabarmenago gertatzen da enararen gisa urte oro-edo joan etorrian dabilten “amerikanoen kasuan”, hizkuntz ele-mentu berrien aportazio handiena berek egiten bait dute euskararentzat.

2. Ekonomiaren ekintza

Laborantza

Laborantz ekintza XVI. mendeko lehen hamarrekotan desarroilatzen da; jakina, aurreko mendeetako konstanteen barne desarroilatu ere. Mendearen erdi aldetik eta demografiaren bultzadaz ematen dira soilki egitura zaharren aldakuntzak: adibidez, Gipuzkoa eta Bizkaian sagar produkzioa (sagardogin-tza) hein handi batetan gariaren faboretan sakrifikatzen da. Baina benetako iraultza, XVI. mende hondarretan hasi eta XVII. mendean zehar artoaren lan-daketak eragiten du, egun mijo deitu arto mota hura eta oloa nahiz garagarra ereitea euskal-bustialdetik haizatzen dituelarik. Giro eta lurrari ongi molda-tzeaz aparte, artoak (haziaren eta lur sailaren arabera), gariak edo arto xeheak (mijok halegia) baino aski dirubide hobea dakar, zeren gariak, eta are harbiak, ez duen abantailak bait ditu: ziklo laburragoa, urte oro leku berean erein daite-keela, babarrunarekin batera ere bai, eta horretaz aparte, ganaduen bazka iza-

teko kondiziorik ere badu; hauek, ikuluan edukiaz, ongarrria edo simaur gorotza ekartzen dutelarik, eta azkenik, gariak hainbat kaloria du berekin janari bezala ere. Hortik atera dezakegu iraultza hitza zergatik erabiltzen dugun kasu honetan.

Eremu unitate bakoitzeko luraren produktibitate indizea altxatzean, artoaren ereintza bilakatzen da beste sektoreen herstura laxatzeko bide, gaitasun apur batez, eta izatez, XVII. mendearen lehen partean ohartzen gara kostaldeko jendearen, hots, eskulangin eta merkatarien halakoxe mugimendu batetaz lehen sektoreko lanetara itzuliaz, zeren laborantza gorakadan denez desekilibrio handirik gabe jasan bait zezakeen zama hori. Lurraren bir-baloratzea gauza nabarmena izan zen luberritze eta gorriketa lan handietan, batipat Gipuzkoako kasuan 1680-1690 urte horietan.¹³⁸

Baina XVIII. mendean, Herri Adiskide Ilustratuen ardura guztiz eragile izan bazen ere, ez zen artoak ekarri zuen aldakuntzaz gero besterik gertatu funtsean. Horrela, laborantz produkzioa, salbu Nafarroan eta Araban, mende honetako demografiaren hazkundearekin gainera, oso defizitarioa izan zen, kostaldeko probintzietan bereziki, eta berak populatuenak izanik, kanpotik hornitu behar bihez eta ardoz, zenbait ondasun eta zerbitzu exportatzearen truke. Alabaina, demografiaren bultzadaz akuilaturik, sekulako ahaleginak joko ditu gure Herriak labore produkzioaren eskasia kitatzeko, horretarako luberriak prestatuaz eta, maila beheragoan bederen, teknika berriztapenak sartuaz: karea adibidez eta itsas ongarrriak. Lehen, gorriketa batzuk beste landaketa batzuen bizkar egin ziren, hala nola sagastiak, lihadiak edo gaztainondoak kenduaz, lur hauk errentagarriago bihur zitezten; baina, batez ere, fadura eta zingira lurak, ihiz edo sasiak harturik zituenak, landu ziren lehen mementoan; demografiaren faktoreak gehiagorik bultzatzen zuenez, baso zoko eta sastrakadiak garbitu ziren hurrena, eta azkenik, mendi aldera jo zen “*ager-saltus*” delakoa arriskutan ezartzen zelarik ere.¹³⁹

Laborantzaren hedakuntza hau, ordea, herri lur eta komunalak ziren lurren bizkar egin zen hein handi batetan, eta beraz, sakonki ukitu zuten laborantza edo artzantzako bizimolde zaharraren ekilibrioa, landaren barne aski gatazka sorreraziaz: alde batetik, lurgin edo gorritzaileak, behin 1808-1812ko Gerlaren ondotik desamortizaketa ekintzaren babesean ezkutatzen bait ziren, eta, saletxe nagusiak, abeltzainak eta egurketariak bestetik; halako lur gorriketa izugarriaren erasoak azpian hartu bait zituen.

Baina horretaz aparte, lurlangintza berri honek mementoan erantzun zion demografiaren desafioari, zeren geroago arrunt eskasa geratzen bait da erantzuna, eta Herri Adiskideek iragarri zuten bezala, gainbeherat abiatzen da produkzioa: ganaduak guttituaz ongarrria ere guttiago, eta baso edo zakardiak gorrituaz, horbela nahiz beste edozein azpigarri murriztu egiten bait da.¹⁴⁰ Hara, P. F. Albaladejo-k dioenez, “XVIII. mendearen azken partetik Independentziaren Gerla amaitu zen artean, garia eta artoaren produkzioaren kopurua % 20,57 eta % 12,26 jaisten dira nola bata hala bestea,¹⁴¹ oinharri bezala 1777-1781 bosteko hori harturik; produkzio beheitzapen handia, gorriketa berriez kitatu nahi dena; baina kalitate guttiagoko luberriak direnez, aldi berean arris-

kutan ezarri dituzte bai belardi edo larreak eta bai landareki ongarriak nahiz animalia ongarriak, etab.

Landaketa berezien kasua aipatu dugu lehen; adibidez, sagardoaren produktioa zer-nola ogigaien zerbitzutan sakrifikatua izan zen. Mahastiak hobe-kiago kontserbatzen dira gipuzkoar-bizkaitar kostaldean, izan ere txakolinaren salmenta seguratua bait zen; beti ere legeak agintzen zuenez, ez zitekeen eta hau gastatu bitartean kanpoko ardorik gurean sar. Halarik ere, Errioxako mahastigintzak (Bizkaia-Gipuzkoako merkatuaz jabeturik zenez) mende honen berrogeigarren urte inguruan jotzen du gorakadarik harrigarriena, han ere tira-birarik asko gertatzen delarik gorritzaileen eta abeltzain edo laborarien artean. Orogen buru, memento honetan geroari buruz agertzen den arazorik nagusiena, proletalgoaren sortzea da, errioxar landaren barne diruaren ekonomiak eta produktio kapitalist erlazioen emaitza han sartzen delarik: ez da dudarik, arazo sakon hauen ondorio direla mende azkenetan lehertuko diren gatazkak eta... lehen karlistada bera.¹⁴² Esan beharrik, euskal landa, garai honetarako, merkatal ekonomiaren barne aurkitzen dela, eta autokontsumoaren moldeak hautsi-rik, laborantz produktuak salerosteko gauzaki bezala bilakatuak direla geroz gehiagoan. Halatan, mendearen hondarretan, produktuen komertzializatzeak lurrarena ekarriko du ondotik, nolana ere lurra desamortizaketa prozesuaren dantzara sarrerazten delarik. Mementoan aski da euskal nekazaria merkatal ekonomian jadanik sartua zela adieraztea soilki, ekintza osagarri batzuen bidez (ikazkintza, meatzaren, egurraren... garraioa, etab.) irabazbideak borobiltzen dituelarik.

Arrantza

Politika abaguneari bere gora-beheretan atxikirik egon arren, arrantzoa da kostaldea gehienik bizten duen ekintza, garai honetan. Hurbileko edo bajurako arrantzoa esaten dena lehenik, egun oroko arrain freskoaz kosta herrietako jendea horni dadin; baina Ternua (Terranova), Norvegia eta Groenlandia aldean makailoaren edo balearen arrantzoa, urruneko arrantzoa deitzen dena batipat. Balearen olio eta koipearen merkaturia praktikan euskal arrantzaleen monopolio gertatzen da XV. eta XVI. mendeetan zehar, produktu hori Ingalaterran eta Holandan saltzen dutelarik. Baina XVII. mendearen haseraz gero, holandar eta britainiarrak, gure gizonen eskola jarraikiz,¹⁴³ abantail handiz dira kompetentzia egiten hasten, eta geroz gehiagoko haien nagusitasunagatik eta Madrid-ko bai Paris-ko gobernuen epelkeriagatik, aldendu beharrean gertatu dira euskal arrantzaleak lehenik Norvegia aldetik, eta gero Atlantiko itsasoaren leku nagusietatik. Gipuzkoak eta Lapurdik behin eta berriro jo zituzten ahaleginak arrantzoaren ekintza berbizteko (adibidez Gipuzkoaren kasuan 1628. urterako hasia zen, eta 1728, 1732 eta 1753an zenbait Konpainia eraikitzeak ekarri zuten); ordea, ez zuen Kantauri itsasoko untzidi boteretsua hondoratzeko baizik balio izan, eta gobernu zentralek gure Herriaren interesik bizkorrenak abandonatuaz sortu zuten defentsarik gabeko egoera eskaintzeko.¹⁴⁴

Ezinezkoa da gure gizonen Ternua-ko (Terranova-ko) arrain baltsen aurki-

kuntza erreibindikatzea, baina ez da dudarik euskaldun partaidetza berebizikoa izan zela han haietan hasera haseratik; P. Chaunu-k dioenez,¹⁴⁵ beste frantses autore batek deitzen duen “civilisation de la morue”, makailoaren zibilizazioa delako horretan halegia. Beraz, ekintza honetan euskaldunen eskuhartzea goiztiarra eta nagusia izan zen. Adibidez, euskaren eragina ikus daiteke Kanada-ko ohitura, hizkuntza eta toponimian,¹⁴⁶ eta aski adigarri da F. Braudel eta R. Romano-k diotenez 1561eko dokumentu batetan¹⁴⁷ aipatzen dena ere: “Terra Nova di Biscaglia”. Ternua-rako (Terranova-rako) ibilaldirik handienak eta jeneralean Bidasoaz handiko kostaldeko arrantzoarenak XVI. mendearen lehen partean ematen dira;¹⁴⁸ mendearen hondarretan beherakada sakon bat gertatzen da, eta gero, mementoko suzperraldiaren ondotik, XVIII. mendean eragozpen sistema baten menpean jausiko da, eta arrainki produktuak karga handiak jasan beharrean gertatuko dira (izan ere gatzaren estanko arazoak ondoriorik asko ukan zuen arrain gaziketaren kostoetan), eta herrialdeen kompetenziak, ingelesak batipat, gupida gabe jokatu zuen.¹⁴⁹ Lapurdi kostaldeak jarraituko du oraino ondasun bide horretan XVII. mendean barna XVIIIaren lehen aldiraino, nola balearen arrantzoan hala hurbileko arrantzoa delakoan, frantses legeen babesaz baliaturik.¹⁵⁰ Behin mende honetan sartzen denean, ordea, aski nabarmenak izango dira gainbeheraren ezagugarriak.^{150 bis}

Ternua-ko (Terranova-rako) ibilaldiek, ekonomi ekintzaren kapitulu aberatsa jokatzeko badute ere gure kostaldean, gure jendearen pentsamolde eta mintzairan ere ukan zuten bere ukitua. Gauza jakina da, itsasbide hauen inguru, “nazio arteko komunitate”¹⁵¹ gisako zerbait moldatzen zela bretoi, lapurtar eta hegoaldeko beste euskaldunen artean. Agian, hemen bilatu beharko litzateke marinel argotaren eta, oro har, euskal nautika hiztegiaren korapilo multzo baten argibidea.

Siderurgiaren produkzioa

Penintsulako demografiaren gorakada, espainiar monarkiak burutu ameriketar kolonizaketa eta, bere politika inperialista direla kausa, hainbat gerlaburruketan sartzea izan ziren euskal burdingintzaren produkzioa akuilatzeo arrazoinak; bestalde, teknika mailako zenbait berriztapen ere azkartzen da. Hara; XVI. menderako aski ezagunak ziren gure oletan gabia direlako mailu handiak, nahiz eta osoki hedatu ez mende honen berrogei ingurura arte.¹⁵² Dena dela ere, 1548an Gipuzkoa eta Bizkaian 300 ola baino gehiago dira sistema berri hau beretu dutenak, eta Pedro Medinak estimatzen duenez, agian goitira jotzen du, 300.000 kintaleko produkzioa ematen zuten mendearen erdi aldera; hauetarik heren bat (1/3), probintzien barneko untzigintzan gastatzen zen, beste heren bat (1/3), lanabes, harma, iltze eta ferrak egiteko, eta gaineratikoa totxoetan exportatzen zen.¹⁵³ Lehendabiziko zailtasunak XVI. mendeko hirurogei urte inguru sortzen dira kortsoengatik itsas komunikabideek jasan duten bihurtaketa dela kausa,¹⁵⁴ eta aspaldidaniko bizibehar krisiek¹⁵⁵ eskulan produktuei buruz nekazarien eskea herstuki mugatzen zutelako batipat, eta olagizonen jor-

nalek gorakada handia jo zutelako ere bai. Kondizio hauek zailtzen dute leku-ko eskulangintza, atzerrikoei konpetentzia ezin egiteko moduan; beti ere haien kostoak apalago irauten bait zuten, nahiz eta burdin meatzaren produkzioa ona izan hemen: kalitate onekoa, lurraren azaletik hurbil eta baso-oihanetako egurra ere eskueran. Alabaina, Bizkaiko harma industria, behinola loratsu izana, osoki lurjota aurkitzen da XVIII. mende hastapenerako, eta Deba harroako harmagintzak ere (Soraluze, Eibar, Ermua) erregeren eskabideei zor die ozta ozta zutik eutsi ahal izatea.¹⁵⁶ Orduko zailtasunen ezagugarri dira, XVII. mendean barna Somorrostro eskualdeko burdin meatzaren exportatzea dela eta, Gipuzkoaren eta Bizkaiko Jaungoaren artean sortzen diren tirabirak,¹⁵⁷ zeren eskulangintzaren sektorea potu eginik ukan arren, meatzaren monopoloa bederen nahi bait zuen seguratu Bizkaia.

Funtsean ez da panorama hau XVIII. mendean aldatuko, eta Gipuzkoa ere orain abiatu da gainbeherat, Bizkaia zertxobait suzperze bidean sartzen delarik. Ola lantegietan, barra handitan produkzitzen da burdina batipat, eta soilki parte ttiki bat da hemen berean transformatzen. Euskal merkatu mugatuaz aparte, Ameriketara eta Gaztelara dihoaz burdin produktuak (ferra, iltze, freno loturak, balkoin, golde, harma...) eta atzerrira (Alemania, Frantzia, Ingalaterrara...), baina totxoetan bidali ohi da burdina hauetara.¹⁵⁸ Hala, egoera hau are gehiago konplikatzen da mende honen azken herenean. Kanpora nahiz Gaztelara nahiz Ameriketara¹⁵⁹ exportatzearen zerga eskubideak Errege Haziendak 1779. urtean euskal burdinari ezarri izateak eta europar bezero zaharrek beren burdinaren faboretan babespen politikaren legeak emateak, eragin dute euskal burdinak bat banaka merkatu oro gal dezan; lehenik, kalitate hobeko suediar¹⁶⁰ altzairuak bazterreratzen duelarik, eta ingeles burdinak gero. Herri Adiskideen ahaleginak kolonietako monopolioaren faboretan eta azpitik sartu ohi zen atzerritar burdinaren kontra,¹⁶¹ edoeta teknika berriak gure oletan sarrerazteko zirikadak,¹⁶² ez zuten askorik balio izan, ez bait zuten sustraian zen arazo nagusirik ukitzen, hala-nola euskal burdingintzaren kostoena edo egur-ikatz eskasiarena.¹⁶³ Harrikatza enplegatzen zen lekuetan era, garai hartan, sistema zaharrean eginiko toxo edo barrak birberotzeko erabiltzen da soilki.¹⁶⁴

Aitzinako Errejimenaren hondarrek, gerla negargarri batzuen zigorra berekin zeramatenez, ez zuten atzerakada hau azkartzeko baizik zerbitzatu. Ameriketar merkatua galtzeari, barneko eta Penintsulako eskearen ahulezia bildu zitzaion, eta gertaera hau gerla arazoekin eta atzerritar konpetentziarekin herstuki zen lotzen. Zerga gabeko probintzien kasuan gainera aduana errejimen berezia zuten, gupida gabe baliatzen da atzerritar konpetentzia hauetan muturra sartzeko eta merkatuak harrapatzeko. Deflazio egoera honen barne ere, halakoxe berritze bat nabari da Gipuzkoako eskulangintzaren baitan Independentzi Gerla delakoaren ondoan,¹⁶⁵ eta lehen karlistadaren aurretik aterabide bat markaturik zuten. Agian aduana aldakuntzaren projektuak erakutsi zuen aterabidea, nahiz eta lehenbiziko aldirian (1718an) potu jo.¹⁶⁶ Ondorioz, Penintsularen barneko merkatua sortu nahi zen, estatuaren babespean arantzel sistema egoki bat ezarriaz.¹⁶⁷

Untzigintza

Untzigintzaren historia, Haro Modernoaren argi-hastean mendebaleko gizartean izan diren gertaera nagusiei herstuki loturik eta hauen arabera dabil. Eta hara, XVI. mendean metropoliaren eta kolonien arteko garraio zerbitzuak normalki ezarri beharrak, Ternua-ko (Terranova-ko) arrain baltsak explota-tzeak edoeta Erdi Haro azkenaldiko merkatal bideen eskeez aparte, austriar dinastiak Europan eraman nahi izan zuen politika inperialistak, harrigarriro azkartzen dute gure kostaldeko untzigintza, euskal itsas hegi guztia itzalezko untzigindegi bat bailitzan.¹⁶⁸ Datu bat, H. eta P. Chaunu-k burutu estudioaren arabera, Kantauri kostaldeko untziek, eta bereziki euskaldunek % 80 osatzen zuten, adibidez, oro har, 1570-1580 hamarreko horretan “Infateria de la Carrera de Indias” delako untzidiaren multzoan. Fetxa hori, alderdi askotatik gure historioren giltza izanik ere, 1610. urte bitartean mailaka jaisten da gure untzidiaren (naos biscaynas) kopurua, “XVII. bigarren laurenaz gero batere nagusitasunik azaltzen ez duelarik”.¹⁶⁹ Gauza jakina da erregek haseratik eman zela faborezko tratamendua kabiera handiko untziei, bahiturik “Carrera de Indias” erakundearen zerbitzutan ezarriaz, eta aldizka, harma garraiorako erabiliak dira Errege Harmadarik ez den garai hartan.¹⁷⁰ Bahiturek jarraitu egiten dute, eta marinel edo nagusientzat gelditzen diren irabazi eskasak ez dira bere onera etortzen, untzidun eta untzigileek protestarik bizienak egin arren, eta XVII. mendean erdira arteko jarraipena ukanen du egoera honek;¹⁷¹ gainera, untziginzako kostoak beste herrialdeen mailaz gaindi¹⁷² daude, ingeles eta holandarrekin gonparaturik behintzat, eta teknika atzerapena ere nabarmena hauen parean jarririk.¹⁷³ Faktore hauetaz aparte, XVII. mendeko trafikoaren guttitzek, “Carrera” erakundearen monopolio galtzea,¹⁷⁴ etab. ez zuen gutti lagundu salerosleen adorea eta untzigintz lana gainbehera joan zedin, kostaldeko zurginak atzerrietara joan beharren gertatzen direlarik; ez, ordea, denak, zeren harrera ona ukan bait zuten batzuek Baionan.¹⁷⁵ Halaz guztiz ere, egoera hau ez zen oztopo izan XVII. mendean hain xuxen egin bait ziren Espainiako untzirik famatuenak (galeoi handiak, kapitain untzi, amiral untzi edo errege untzi bikainak), eta Gipuzkoa-Bizkaian egin ere Soroa, Etxeberri eta Gaztañeta untzigileen gidaritzaren pean.¹⁷⁶ Dena den, iritzi nagusia da, estadistika zehatzik ez ukan arren, XVII. mendean erdi alderako asko jaitsi zela euskal untziginzaren garai batetako arrakasta. Ekintza honen berbiztea, hein batetan, “Caracas Konpainia” delakoari atxikirik, XVIII. mende erdialdera gertatzen da.¹⁷⁷

Beste industriak

Ohizko industriaren adarrez aparte, barneko merkatuaren eta Ameriketako eskearen babesean, XVIII. mendean barna euskal portuei hurbil zenbait lantegi da sortzen: Bihia eihotzeko, larrugintzarako edo janari produktuen salmentarako.¹⁷⁸ Baina lantegi mota hauek, eskulangintzaren mailan aski garrantziko izan arren, zailtasun askorik ukan zuten Santander portua Ameriketako merkatal harremanetarako 1778an martxan jarri zutenean, eta batipat, atzerri

eskubide deitu zerga hurrengo urtean euskal eskulan produktuei Gaztelara edo Ameriketara garraiatu baino lehen pagatu beharra ezarri zitzairenean.¹⁷⁹

Errealitatean, industria mota berrion sortzea poto jotzera deiturik zegoen, behintzat mendearen azken laurenerako. Ikusi besterik, euskal industria zein egoera eskasean zegoen alde batetik; eta bestetik, Foruak zirela medio, truke libreko lurraldea bait zen gurea, beraz, arantzel babesik gabeko kondiziotan atzerritar konpetentziari aurpegi eman beharrean gertatzen zen, eta gainera, espainiar nahiz ameriketar merkatuan produktuak sartzeko zerga ordaindu beharrean.

Behin, 1841. urteaz gero, aduanak kostaldera eta Frantziako mugara leku aldatu zituztelarik, aldakuntzarik asko gertatzen da, batipat Bizkaian eta Gipuzkoan, finantzaren eta industriaren eremuan, mende honen azken partean bilakatuko den industri iraultzaren argi hastea urratu zenean. Hara, 1831 urtean eraikitzen da Bilbon lehenbiziko labe garaia; 1849. urteaz gero, Nerbioi hibiaren eskuin aldean, Begoñan, hiru labe garai ari dira, eta lau Boluetan; 1854. urtean ezker aldean, Barakaldon, eraikitzen da beste zenbait; oro denak egur-ikatzez beroturik. Eta 1857an eraikitzen da Bilboko Bankua; hiru urte geroago da lortzen Aurrezki Kutxa eraikitze baimena, eta 1862. urtearen haseran hasten da funtzionatzen Euskal Kreditoen Elkarte. Urte horietan, halaber, urratzen da Bilbo-Tuterako Trenbidea.¹⁸⁰ Memento honetan Begoñan, Abandon, etab. fabrika ugariak lekutzen dira lekuko edo eskualdeko produktuen eskea hornitzeko (oihal, janari, burdinki...), lehen kanpotik heltzen ziren produktuak.¹⁸¹

Bizkaiaren mailan ez bada ere, guttiagoan bai, Gipuzkoak ere ezagutzen du industriaren ernatzea, papergintzaren sektorea gailentzen delarik (XIX. mende erdi aldera Tolosa, Irura, Alegi), eta oihalgintza (Tolosa, Lasarte, Bergara, Andoain eta Villabona batipat).¹⁸² Hala berean, orain ematen dira burdingintza tradizionala, arrunt hondoratua zena Gipuzkoan, berbizteko lehen urrats beldurtiak. Tolosan paristar batzuren fabrika bat eraikitzen da 1842an alanbre eta iltzegintzarako; 1855ean “Bera-Iraeta Burdin Fabrika” elkarte sortzen da, eta Eibarren eta Deba harroan hango harmagintza tradizionala goraka abiatzen den bezala, Beasainen “fabrika handi bat labe berriez horniturik” eraikitzen da.¹⁸³

Industriaketaren lehen joaldi hau (1840-1860), ondorio handitan azalduko da geroari buruz, ondasun multzoa sortzen duelarik, beronek eragingo bait du, industriaren sektorean, mende honen azken laurenean burdin meatzaren esportazioarako sortuko den iturriaren itzalezko emana.¹⁸⁴

Merkatal ekintza

Merkatalgoak, azpiegiturako obra garrantzidunak¹⁸⁵ eta garraio bideetan egin diren aurrerapenak¹⁸⁶ direla medio, euskal ekonomiaren gaineratiko ekin-tzen araberako gora-beherak jasanen ditu.

Ameriketaren aurkikundeak da aldi honetako aldakuntzak zertzen duen gertaera nagusia. Oroit, euskal untzien (*naos biscaynas*) eta itsasbideetan gure marinelen agerpena *Atlantiko zibilizazioa* deitzen dena eraginaz; Mundu berriak eskaini posibilitate handien aurrean, ibilbide zaharrak, Mediterraneo gainekoak batipat, gutietsirik gertatzen dira. Gauza bera gertatu zen gero Ternua-koei (Terranova) buruz, orduko agiriei sinetsiaz, Ingalaterra, Flandes, Andaluzia eta Espainia Ekialderako joera bigarren mailan bilakatzen da, edo are, kasik abandonatzen.¹⁸⁷ Dena den, Erdi Haro hondarretako ibilbide zaharrentzat amaiera ez zen izan; aitzitik, batzuen iritziz, areagotu egin zen.¹⁸⁸ Eta halaxe, artilearen trafikoak jarraitu egin zuen XVI. mendean barna Deba, Donostia eta Bilbo Europa Iparraldeko portuekin harremanetan ari izanaz.¹⁸⁹ Mende azkenetako gaztelar artilearean krisia, nabarmenki ageri da kontratazio portuetan (Bilbo, Deba...), baina XVII. mendearen lehen laurenean Donostiaren egoera altxatzeko garbiki zerbitzatu zuen, nafar abeltzaintzak eraginik noski.¹⁹⁰ Eta XVII. erdialdera, nafar artileak, errege zergaz bortizki kargaturik, sekulakoz Baionara jotzen duenean,¹⁹¹ hau aterako da gainera, beste euskal portuak krisian zirelarik, eta hala, trafiko munta handia bideratu zuen, artilearena batipat; JAUPART-en iritziz, bera “Espainiaren gordailu nagusi bezala” bilakatzen delarik.¹⁹² Oraino, ordea, Bilbok ere eusten zion aitzinako botereari hein batetan (gaztelar artilearen trafikoa, burdina, errioxar ardoa), nahiz eta produktu horien merkatalgoa gehienik, Donostiaren kasuan bezala¹⁹³, holandar eta ingeles esku egon; are gehiago, XVII. mendearen azkenetan Kantauri portuetan sortu zen atzerritarren aurkako erreakzioa dela bide, esan daiteke, suspertze bat izan zela han haietako merkatalgoan.¹⁹⁴ Hontan, Donostiak, bere aldetik, gauzak zer itxura hartzen ari ziren oharturik, Erregeri babesa eskatzera jo zuen, merkatal konpainia baten ardura erakutsiaz. Honelaxe sortua da 1728an “Real Compañía Guipuzcoana de Caracas” delakoa,¹⁹⁵ eta hogeitako ekintza ekarkorraren ondotik, E. Herriaren industrigintza berbizteko ere balio izan zuten urteak, harik eta 1751n Erregeren erabaki zorrotzaren baitan elkartearen zuzendaritza Madrid-a leku aldatu zuten arte. Zertxobait berriztatuturik ere, hurrengo hamarreko urtealditan ez zen gai izan bere egoera zuzentzeko, bere erruen eta Erregeren atzaparpean eta holandar nahiz ingeles konpetentzia ankerraren azpira jausten zelarik.¹⁹⁶

Bitartean, eta kolonietako aferak ekarri zailtasunen aurrean, Gipuzkoar merkataria batzuek beste aberastasun bideetara jo zuten: kontrabandora, diruarena bereziki; E. Herrian arantzel karga handirik ez zenez, gaztelarren nahiz frantsesen gutiziazko zenbait produktu ilegalki sartzen zutelarik. Baina jokabide hauetan Estatu esku sartzera murgilarazi zuten, beti ere diruaren premian zegoelako; Aitzinako Errejimenaren arabera zerga gabe¹⁹⁷ kontserbatu ziren probintzien sistema ekonomikoa ber-planteatuz. Arantzel lege berriak ezartzea (1778-1789an) kolpe gaitza gertatu zen nola kolonietako merkatalgoarentzat hala Bilbon nahiz Donostian bitartekari edo banakaritzan ari zirenentzat.¹⁹⁸ Egoera hau are konplikatuago bilakatu zen mende honen erdiko hondamendiak (frantses zerga arazoa, ingeles, holandar eta Caracas Konpainiako gipuzkoarren konpetentzia) hein batetan gairiditurik, Baiona, 1784 ean, ez luzaz, baina

zerga gabeko portutzat hartua izan zenean.¹⁹⁹ Harez gero, gure merkatalgoak planteaturik zedukan ezin konponduzko problema bat: Foruen osotasuna eta merkatalgo librearen arteko benetako lotura nola egin. Eta XVIII. mendeko azken urteak nahiz XIX. lehenbiziko gertaerek (Akordio Gerla, Independentzi Gerla, Amerikanoen askatasun prozesua, fiskal zamaren gehitzapenak...) handiki eragin zuten probintzia nazional merkatuaren bidetik sar zedin erabaki zorrotzak hartzera.

3. Gizarte aldakuntzak

Gure historia sozial alderditik ikusirik, orain ematen da feudal hondakinen garbikuntza eta etorki heterogeneodun aginte klase berriaren eraikitzea; bere gain hartzen duelarik ahaide nagusien ingurumundu edo gizarte moldeak deseginik gertatu den hurgunea betetzeko ordenu sozial berriaren kreakuntza. Baina sistema politikoaren berriztapena edo euskal gizartearen moldakuntza egiteko helbide berrietatik abiatzean, zuzendari klase heterogeneo hau bere probetxuaren mugak eta kontrol organoak muntatzera joan zen, eta honek ondorioz ekarri zuen tirabira frango. Hara, XVIII. mendearen azkenaldian hasi, eta ekonomi eta erakunde aldakuntza konplexu bat dela medio (prezioen altxatzea, laboratza produkzioaren kopurua jaitea, desamortizaketak, errenta aldakuntza, arantzel arazoa...) zartatuz doa euskal gizartea, eta interes fronte ezberdinak borobiltzen hasten dira (lurrandidun nagusien eta maizter, propietari tiki edo baita zenbait apezten artean; merkatal eta industridun burgesia etxaldetako nagusien kontra, etab.). Funtsean, foru arazoaren manipulaketa zuhur bat egin zuten hauek, eta Gobenuaren atakeak, halaber, krisian ezartzen dituztelarik, burruka politiko eta zibila frango sortu zen bazterretan, azkenean, karlista gerra lehertu zen arte.

Ahaide nagusien hondakinak garbitzearen aldeko ziren era berean merkataria, laboraria eta apezak; baina handikien kontrako gizarte oinharria, XVI. mendean berean joaldi ederrak egin zituena, erdi mailako laborari edo nekazariak osatzen dute; kopuruz eta organizazioz ere berak bait dira indartsuen.

Ororen gaintik, Ahaide Nagusiek, gehienbatean 1350-1450 bitartean, berenganatu zituzten eskubideak eta egin lapurretak azterkatzera zuzendu ziren ahaleginak: herri lurrak erabiltzearen diruz edo jenerozko zerga kobraketak, udal hesparruen jabetzea, elizen eta ermiten zaindaritzak, etab. Gero, nolabait Ahaide Nagusien boterearen seinale ziren gauzak desegitera jo zuten (halanola Elizetako jarleku bereziak, opariak, hilobi aproposak, etab.).²⁰⁰ Gainera, zenbait lekutan, elizetako jarleku eta hilobi bereziok hautsiak izan ziren. Ahaide Nagusien kontrako balantze orokorra, batzuetan gehiegizkoa izan bazen ere, eta mendekuz burutua, gogotik onhartua izan zen, Estatuaren mailan ere, guztiekiko berdintasunaren eta nobleziaren pentsamoldea E. Herriaren zati handietara hedatzen delarik.²⁰¹ Noblezia orokor eskubidearen paradoxako hedakuntza honekin batera, garai hartan erabili ohi ziren eskemen araberrako aberri historiaren ikuspegiak ematen, berebiziko ahaleginak burutu ziren (Martinez,

Zaldibia, Garibai, etab.); nolanahi ere, geroko mendeetan zehar emango den gure historiaren ikuspegia, horietan oinharritu zen.²⁰²

Argiro adierazi du zenbait autorek XVI. eta XVII. mendeetan zehar finkatu zen klase zuzendari honen berri. Masa heterogeneo bat funtsean: kosta herrietako merkatariak Europa edo Ameriketako trafikoa beren botere ekonomikoa nahiz gizarte ospea irabazi zutenak, indiano eta atzerritarrekin ezkonduarik zenbait kasutan, lur eremu handien eta, ere, noblezi tituluen jabe eginik batzuk; noblezia zaharreko bir-semeak austriar erregeen burokrazian ihardunaz eta administralgoan irabazi galantak atera ondoan, aginte posibilitate berriz jantzirik E. Herrera itzuliak; laborari aberastuak edo merkatari baserritartuak, arabar udalen kasuan bezala, aitonen seme kategoria harturik agintera heldu zirenak.²⁰³ Zuzendari klase berri honen gainera, beraz, jausi zen ordenu berria eraikitzearen kargua, eta hirigune inportanteetan kokaturik nahiz austriarren administralgoaren babespean zirenez, moldatu ere ongi moldatzen dira egiteko hori burutzen.²⁰⁴

Baserritar munduaren barne, gizarte berriaren elementuek eta, hala berean, zaharkituriko Ahaide Nagusien elementu hondarrek batera jokatzen zuten, eta are, pagano kutsuko elementuak ere baziren oraino.²⁰⁵ Erlijosok eta, bereziki, jesuitak zirela medio, ebanjelizaketa nahiz katekizatzeko lan sakon bat egin zen; beti ere, Kontraerreformaren sukarrak biziki eragiten zituelarik.²⁰⁶ Ebanjelizaketa lan hau, garaiko heregi beldur sikosiaren bultzadaz²⁰⁷ heldu zen euskal lurraldearen xokorik urrunera, eta aski trauma sortu ere bai maiz askotan. Baliteke Euskal Herriak XVI. azkenetan eta XVII. hastapenetan ezagutu zuen sorgin-deabru sukarraldi hark²⁰⁸ honekin zer ikusirik izatea. Halegia, bazter batetan hertsatua zen ortodoxiak erruki gabea harturik zeduzkan animista forma zaharren erreazio desesperatu bat izan zela.²⁰⁹

Erlijosok, zuzendari klase berriaren beso laguntzailatzat ari izanaz, burutzen ari ziren katekizatzeko (eta ideologizatzeko) lan hau aurrera zihoan heinean, burutzen zihoan baita, Udalen eta Batzarre Nagusien berriztapenak eginaz, politika sistema berria ere.²¹⁰ Hala, botere zentralarekin kontaturik, ezer baino lehen, Udaletarako nahiz Batzarre Nagusietarako kontrolak ezarri ziren halako errenta baten maila edo eskoladun izate maila batzuen mugak ipiniaz. Adigarrria da handik eta harat, zer-nola Batzarretan ordezkari izateko "erromantzean irakurtzen eta idazten"²¹¹ jakin beharreko kondizio hau eskatzea. Ez zen besterik behar euskaldun baserritar eta hiribilduetako eskulanginen mundutxo bizkorra Herriaren gobernu aulkietatik at bazterrean uzteko, eta hala berean, nahiz diruz nahiz kulturaz eta atzerritarturik (gaztelanizaturik) batipat, maila goragoan zen jauntxo berrion agintea finkatzeko. Gainera, azken faktore hau Austriarren Gorte eta burokraziaren interes bidetik zebilen.

Bestalde, Haro Modernoaren argi hasteak hiri populatu batzuen nagusitasuna erakutsi zuen (Bilbo, Donostia, Gasteiz...) Herriaren bizitzaren barne.²¹² Ez da dudarik Estatuaren helburu zentralizatzailerekin ados zetorrela joera hau, zeren faborezko tratamendua ematen bait zioten Gobernuak han haietan kontrol mekanismoak ezarri nahi balitu bezala; eta egia da ere burgesia gogotik prestatu zela joko honetara, Herriaren politik erakundeetan aiseago eskua sar-

tzeko bidea ukan zuelarik. Memento honetan, zenbait hiribildu ttipitzen eta zati-katzen ari zirelarik eta lehengo ospe hura galtzen, hiri bakar hauen gorakadak are esanahi handiagoa adierazten du, eta esan beharrik, Errege Haziendak ere begi onez ikusten zuela gauza.²¹³

Politik sistemaren konpoketa hauek eta klase berri honen jokabideek luzaro baino lehen sorrerazi zuten oldarpen eta tirabira zenbait, eta are, klase herri-koiak sumunduraz lehertzer a eraman zituen. Halaxe, zuzendari klaseak, Errege-ri nahiz fiskal karga handiei aurpegi emateko gai izan ez eta, zergak, geroz gehiago baserritar, arrantzale eta merkatarien gain ezartzen zituen.²¹⁴ Hori dela eta, 1631-34 bitartean gertatzen da Bizkaian gatzaren matxinada delakoa. Ekonomi eskabidez aparte, *galtza beltzeko* politikoen boterearen aurkako ma-txinada zen, Batzarretan denek adi dezaten “euskaraz” mintzatzeko, eta jada-nik “kapote eta lantxadunek” agin zezatela gobernuan eskatuaz.²¹⁵ Kexu ugari izan zen XVII. mendeko Gipuzkoan ere “aberatsen, boteretsuen eta kapa bel-tzekoen” maniobren kontra.²¹⁶ Eta are gehiago: 1718an Herriaren zuzendariak, iduri du, prest zirela Gobernu zentralaren asmoak babesteko (aduanak portue-tara eta Frantziako mugara lekuz aldatzeko halegia), eta ez zen harritzeko izango, Borbondarren zama gaitzek eraginik edo, batzuk expreski hori zirika-tzen ari izatea ere.²¹⁷ Izan ere, zuzendari klase honek “jende lotsagabe eta naz-kagarritzat” zeduzkan laborari eta olagizonak, eta hauek ere ongi zekiten fun-tsean nori kolpeak zuzendu: zenbait etxaldetako edo Bilbon bereko handikiri, noblezian goiko tituludun edo Bizkaiko Jaungoaren gobernuan garrantzizko kargunduni, bai eta zenbait merkatariri, denak ere “*aberriaren traidore eta doi-lorkumetzat*” hartuak.²¹⁸

Hala, XVIII. mendeko goraldiak, sozial diferentziak eta tirabirak arindu ez, baina erresumindu egin zituen. Merkatu ekonomia, errenta, lukurreria, merkatal-bideen kontrola eta kreditoa gailen bilakatu ziren gizarte mota hura, produktoreek berek (laborari eta eskulanginek) sorturiko soberakina, hein han-di batetan, merkatarien eta baserri giroko burgesen eskuetara pasatzeko meka-nismo baizik ez zen, egunetik egunera behekoen egoera zailduz zihoalarik. Gai-nera, desamortizaketa prozesuak are gehiago azpiratuko zuen laborari ttikien egoera.²¹⁹ Baina herriaren jazarpenak odoletan eta errepresio bidez ito arren, erresistentzia nahiz burruka bortitzak lekuko, herriak ez zuen hartu etsipenik inola ere. Azpeitiko zalapartak 1739an²²⁰ eta Bergarako abeltzainen bihurral-diak 1755. urtearen inguru,²²¹ 1766. urteko matxinada izan zuen jarraipen, arrantzale, eskulagin eta laborari ttikiak (erdi maizter erdi jornalari) apezeria-ren eta handikien kontra jaiki zirenean; hain xuxen, berauek bait zuten, hala zioten haiek, bihia (gari edo beste) garestitzearen errua.²²²

Eta XVIII. mendearen azken hamarrekoak izan ziren produkzio sistemak populakuntz hazkundearen arazoari erantzun ezin ziolako zailtasun handiaren lekuko, eta eskulagin, maizter nahiz propietari ttiki askoren hondamendia ere orduan gertatu zen. Ondorioz, lanik ezak, laborantzako produkzioa guttitzekak eta bizimoduaren garestitzeak bortxatu zuen jende hau lapurretara eta nagike-riara.²²³ Arazo honen aurrean, zuzendari klaseak zigor neurriak ezartzera jo zuen,²²⁴ eta geroz gehiago zorroz-tuz joan zen, harik eta gainezka egin zuen

arte, harako “*Lapur eta gaizkileak zapatzeko Araudi*” bortitz hura 1779an emanaz.²²⁵ Frantses Gerla Handiak emango zion bere modura eta mementoz, produkzio sistemak demografiaren desafioz sorturik zedukan arazoari aterabidea.²²⁶

Baina zailtasun hauek bere ukitua ezarri zioten zuzendari klaseari ere, beren artean tirabira frango sortzen zelarik. Bai, eta 1804. urtean jaiki zen Zamakolada deitu matxinada.²²⁷ Laborari soil eta baserritar handikien arteko kontradizio zaharrak konplikatu egin bait ziren, eta hauek, Bilbo hiriko zuzendari jendea (merkatari eta beste) Bizkaiko Jaungoaren gobernuaren barne hartzen ari zen indarrez oharturik, kontra jokatu dute, gertaera hauxe delarik lehen karlistadaren zantzu garbiena. Tirabira berdintsuak dira Gipuzkoan; izan ere, Donostiako merkatal burgesia biziki lehiaturik bait dabil hiriari bira on bat emateko, nahiz eta foru sistemaren aldakuntza batzuren bizkar egin; baina lurrandidun aristokraziaren jokabide herstu eta mendeku zalearen buruz buru aurkitu behar izan zuen: eta halaxe, honek galerazi zituen, Diputazio Foralean zedukan nagusitasunaz baliaturik (aspaldian Batzarre Nagusietan muturra sarturik herriaren politik zuzendaritzan esku bizkorra bait zerabilan),²²⁸ hiria lozorrotik atera nahirik eginiko joaldiak.²²⁹ Geroz, hor ibiliko da hiria frustrazio historia luze batetara kondenturik; frantses erasotzaileekin linburkerietan da ibiliko 1794ean; edo eta Aitzinako Errejimenarekin etena sortuko 1833an.²³⁰ Azkenik, aipatu behar da ere Arabako herrietan zer-nolako burrukak izan ziren *noble zaharkituen* (udaletako alkate, hermandadeetako edo Batzarre Nagusietako ordezkari karguak bereganaturik zituztelarik) eta baserritar burgesiaren artean, zeren hauek ere, udaletako agintea harrapatu nahi eta ezin zebiltzalarik, ongi probetxatu zuten frantses erasoaren zenbait karguren jabe egiteko.²³¹

Ikusten dugu, bada, oso herstua dela egoera Aitzinako Errejimenaren azkenetan. Klase herrikoien mundu bihurria ezin-biziaren eta zalantza gorrien baitan datza (eta are, probintziako erakundeenganako desfidantzaz lapurretara eta nagikeriara emanik asko). Egoera honi gaineratu behemilako apezkeriaren ondoeza, *hamarrenaren proletalgoa* deitzen zenaren ondoeza;²³² zeren bizibidea errotik zuhurtua izatez aparte, geroz gehiago sekulartzera abiatua zen gizartean bere nortasuna kolokan ezarri bait zen. Are gehiago konplikatze, hor zebilen, baita, merkatal eta industrial burgesia ezin egonez, ea beren negozioak nondik norat bideratu, eta beren desesperantzan aterabide bat bilatu nahirik; horretarako foru sistema zapaldu behar bazen ere.²³³ Orogen buru, baserritar handikien artean ere, Aitzinako Errejimenean berak faboratuenak izan arren, ez ziren denak lasa, eta batzuek desamortizaketa prozesura heltzeko gaitasunik gabe ere, beren ezinean, ongi ahalegindu ziren laborari jendearen egoera herstuaz baliatzen.²³⁴ Hona bada, interes desberdinen joko hau izan zen nahasi-mahasian (edo itxuraldaturik) beste zenbait planteamendu politiko eta ideologikorekin²³⁵ batera, lehen karlistada biztu eta kontradizioz josi zuena, eta hala berean, alderdi bakoitzaren jokabidea aduanak lekuz aldatzeko edo E. Herria espainiar merkatu estatalean sartzeko sakatu zuena.²³⁶

4. Euskararen zortea

Ez dago, aipaturiko garai horretan euskaldunaren bizitzan gertatu zen harreman edo egoera ororen konplexutasuna eta diferentziak sobera esaten ari beharrik, ez eta euskararen prozesu historikoan horrek guztiak ukan zuen garrantzia ere. Aldakuntza korronte biziak, kostaldeko herrietan bereziki nabari zirenak, berehala hedatzen ziren euskal lurralde guztira ere. Erdi Haroaren azkenetan bezalaxe, Sevilla, Cádiz, Medina del Campo, Burgos, Brujas, Amberes, Bristol, Nantes-en, etab. Medici, Paci edo Datini nobleen kideko ziren genobar eta florentziarren ausartziaren nahiz nortasunaren testigu izan ziren gure gizonak; edo eta Fugger, Welser, Jacques Coeur edo Simon Ruiz eta ospe handiko hauen lehian jokatzeko zuten gaztelar, flamandar, frantses edo ingeles merkatari aberatsenekin ibili ziren. Garai batetik, artilea, burdina edo oihalaren garraioa asko jaitsi arren, XVII. eta XVIII. mendeetan oraino bizi giro eta mugimendurik bazen Donostia, Baiona eta Bilboko kaietan. Bestalde, ez dezagun ahantz Euskal Herriak Zibilizazio atlantikorrari bere sorkuntza eta osotasunerako gizonetan (marinel, konkistatzaile, burokrata edo kolonizatzaile soil bezala ere) egin zion emaitza. Gero, zahartzaroan, jende hau sorterrira itzultzen zen “indiano” ziren deituraz, baina mundu harrigarrien esperientziadun eta dirudun aberatsak ere errealtatean. Ez daiteke ere ahantz Ternua-ko (Terranova) ibilaldietako jende multzoa; zeren esan bait da inoiz “nazio arteko komunitate bat osatzen zutela izatez eta legez”, pertsonentzat nahiz gauzakientzat ibilbide librea eta mugarik gabea urratu zutelarik.

Hori horrela, irakin eta kilikaz beteriko giza harreman mundu hark, gizonen, abere bizkarkarien eta untzien joan-etorri mugikorrek isladura edo ukitu berezia ezarri zion gure hizkuntza zaharrari eta zer nolabait aski barranda daitekeen fenomeno da gainera. Caro Barojak adierazi izan du, euskal nautikaren hiztegiaren zenbait hitz iparraldetiko dela jatorriz.²³⁷ Bestalde, euskal ekonomia eta bizitza, oro har, frantses edo espainiar monarkiaren barne geroz gehiago artikulatzeak euskararen mundura neologismo multzo bat ekarri duela esan nahi du, eliz latinetik, gaztelanetik edo frantsesetik heldu direnak.

Baina ez zen hortan afera guztia. Badakigu zer harreman aberats eta erraza gertatzen zen Pirinio mendien isuri bietako euskaldunen artean, eta Mediterraneo/Atlantiko itsaso bien bilgune zela ere Bizkaiko golkoa: giza eta gizarte ikuspegitik politik muga zehatzik ez zuenez, anitz interkanbioren plaza irekia bait zen, eta euskal hizkuntzaren eremuak esatekorik asko bazuen han gaztelaniaren eta gaskoinaren artean.²³⁸ Harreman mundu bizkor hartan gurutzatzen ziren pastizaren, eta zilarraren bidea, Frank C. Spooner-ek bere estudioetan aditzera eman duen bezala,²³⁹ bestalde, artoaren, ezpelaren, nafar eta aragoar artilearen bidea Baiona izatea, etab. argigarri zaigu, J. Mevret-ek Atlantikoar labore merkatu bezala definitzen duelarik,²⁴⁰ horretaz ohartzeko ere. Sakonki gurutzaturik zen gizarte ingurumundu honi buruz, behar da esan gainera, lan arazoa bitarteko, jende aldaketa aski handia gertatu zela: XVII. mendeko lehen aldiaren bermeotar edo lekeitiar marinelak Lapurdiko arrantzo untzietan lanean ikusten ditugu, edo Aturri zelaietako merkatari, marinel eta zurginek, Baionako

merkatalgoa gainbehera edo Donibaneko makailoaren arrantzoa beheitzen denean (XVIII. mendeko lehen aldian), Iruinera, Bilbora, Donostiara, etab., hegoaldeko herrietara, jotzen dute. Eta ez da kasu bakar batzuen arazoa, gobernuen legeetan ikus daitekeen bezala; zeren Pirinioz alde bateko nahiz beste eskulangintzaren kontrolik gabeko eman hau, Absolutismoak, eskandalagarri zaionez,²⁴¹ ebakitzera joko bait du.

Hori horrela, egoki da pentsa dezagun zer nolako ondorio sakonak ezarriko zituen euskararen barne prozesuan untzigintzak eta burdinaren industriak osoki euskaldun ziren lekuetan, geroz gehiago hiritar giroa sortuaz.

Euskararen eremuari dagokionez, esan daiteke, funtsean adakuntza handirik gabe kontserbatu zela XVI. eta XVII. mendeetan. Bakarrik, XVIII. mendearen erdi aldetik aurrerako adakuntza korronteak eta komunikabide berrien urraketak eraginik, iduri du, euskara abiatu zela Araban gainbeheraka²⁴² eta guttiagoan bederen Nafarroan,²⁴³ hiri giroko merkatar handikien eta apezzen mihietan heldu zen gastelania hizkuntza ofizialaren faboretan. Kostaldeko probintziak bilinguismo egoeran bilakatu ziren, merkatal hiri handienak behintzat; hala-nola Bilbo, Donostia, Baiona. Baina probintziotan ere geroari buruzko egoera ez zen batere ona presentatzen; bistan bait zegoen erromantzea zela ekonomiaz eta politikaz nagusi zirenen hizkuntza, nola mintzatua hala idatzia, eta gainera, derriorreko zela administralgo karguetara heltzeko.²⁴⁴ Ohar daiteke, behin XVIII. mendearen erdiaz gero, hirietako burgesiari eta zuzendari klaseari atxikienik diren sektoreek badutela euskara baserritarren eta langile jende arlotearen hizkuntza bezala identifikatzeko halakoxe joera bat.²⁴⁵ Eta Larramendiri sinetsi behar badiogu, bazen bazterretan predikari frango, euskara sakonki ikasi orde, guttiesten zuena, "baserritar, laborari eta jende behartsuaren" hizkuntza zela esanaz, edo baita ikasten ahalegintzen ziren apezak base-ritartzat hartzen zituztenak.²⁴⁶

Egia da, baita, behar dela gehiago zehaztu Euskal Herrian zuzendari klase heterogeneo hark euskarari nahiz kultur autoktonoari buruz ukan zuen jarrera.

Larramendik garaiko predikarien zabarkeriaz idatzi duena ukatzeke ere, ez da ahantzi behar Eliz hierarkiaren jokabidea Trentoz gero erroto aldaturia zela, eta jadanik norabidea, Erreformaren eraginez nahiz herejiaren kutsadura beldurrez, fermuki markaturia zen: dotrina eta predikuak euskaraz egiteko aginduaz, parroki liburuetan oraino lekukotasun ugari aurki daitekeen bezala.²⁴⁷ Hala ere, Kalagorri, Iruinea eta Baionako diozesien peko ez zen zenbait eskualde bazen gurean (Santander-ko apezpikutegiaren baitan adibidez), eta han ez zen Trentoko erabakirik aplikatu. Salbuespen hauetaz aparte, apezkeriari zor dizkiogu, liburu honen II. Partean kontatu den bezala, lehenbiziko euskal izkribuen idaztirik ugariak, XVI. eta XVII. mendeetan zehar; katexima itzulpenak gehienetan, baina obra orijinal ederrik ere bai, eta zenbait gainera, literatur balio handiz jantzirik. Eta XVIII. mendean eta Aitzinako Errejimenaren azkenetan ez zen guttiagotu apezkeriaren emaitz hau,²⁴⁸ euskarak apologistarik sutsuenak ere apezzen artean izan zituelarik.²⁴⁹

Kontu handiz mintza beharra da euskarari buruz beste zenbait taldek ukan zuen jokabideaz ere.

Utzikeria frango nabari bada ere (obra interesgarririk galdu da Batzarre Nagusiak finantza bidea ukatu zielako);²⁵⁰ honek ez du esan nahi gure hizkuntza zaharra beti mesprextutan edukia edo guttietsia izan zenik. Halakoxe ohore puntu bat erakutsi zuen, adibidez, Herri Adiskide Elkartekoen portaerak XVIII. mendean, bederen seinale bezala, euskara eta kultur autoktonoa zuzendari klasearen aldetik onhartua izan zela adierazteko bezainbatetan, eta zehazkiago esanik, lurrandidun aristokraziaren aldetik gure hizkuntza ez zela gaitzetsia esateko. Liburu honen II. Partean mintzatzen gara Herri Adiskideen fundatzaile X. M. Munibek euskal literaturgintzan ari izateko modua zer-nola egin zuen, eta opera jostagarri bat euskal kantuz hornitua nahiz “Gavon-sariak” delako Eguberri abestien bilduma bat osatuaz. K. Mitxelenak dioen bezala, bukolismo zoragarria aurkitzen da idazlan honetan.²⁵¹ Ezaguna da, baita, H. Adiskideek euskal hiztegi bat egitera bultzatu zutela, gero, argitaratu ez bazuten ere;²⁵² azkenik, Herri Adiskideak Bergarako Mintegian kultur autoktonoaren problemek aski interesaturik agertzen dira, irakaskuntzako programaketa-
ren barne ikasgai hauk ezartzen zituztelarik: “Bizkaiko Jaungoaren jatorrizko historia, industria eta populakuntza”;²⁵³ “Hiru euskal probintzien laburpen geografikoa”;²⁵⁴ “Hiru euskal probintzietako udalen lege bilduma”;²⁵⁵ edo “Euskal kostaldeko Eskulangintzaren, Merkatalgoaren eta Itsasgintzaren Historia”.²⁵⁶ Baina egia da gauzak hortik harat ez zirela aurrera joan. Halatan, Herri Adiskideen Elkargoak, monarkiaren hizkuntza ofiziala gaztelania zela argudiatuaz, euskara irakaskuntzaren ibilgailutzat hartzeko posibilitatea bazterreratu egin zuen, nahiz eta Elkargoaren jokabide hori Lehen Mailako Eskoletara hedatzen baldin bazen, euskararen bizitza arrisku gorritan ezartzen zela adierazi batzuek.²⁵⁷

Agidenez, lehen borbonen arantzel politikak, eta, bereziki, 1794. urteko gertakarien ondorioz, Manuel Godoy-k estreinatu zuen antiforal erasoak berpiztu zuten Euskal Herriaren foruen ganako sentipena, eta erromantiko liberal ideologiaren abaguneari ongi xertatzen zitzaionez, euskal munduaren bereizgarritasuna eta nortasuna bir-baloratzen zirelarik. Autobaiespen borondatetsu honek, ez da dudarik, sakatu zuela Iztueta adibidez (1767-1847) Gipuzkoako dantza bilduma egitera,²⁵⁸ eta harez gero (antiforal erasoaren aurka harma politikotzat erabiltzeko zerbitzaturik) euskararen defentsa sukarra nabari da, ez bakarrik hizkuntzaren ikerlanen haro aberatsa ekarri zuelako (Mogel, Astarloa, Sorregieta, etab.), baizik eta zuzendari klasea aberriaren hizkuntza zaintzeko arazoez jabetu erazi zuelako ere.²⁵⁹

5. EUSKARA INDUSTRI IRAULTZAREN GARAIAK ETA GURE EGUNOTAN

Gure Herriaren historiarik hurbilena edo egungoena, egiturazko eta gain-egiturazko zenbait gertaeraz markaturik gertatu da, eta beraren aldakuntzari tarrapateko ritmoa ezarri diote. Lehenik, industriaren iraultza aipatu behar da,

kanpotik halako inmigrazio uholdea ekarri duenez, populakuntzaren arazoan sakonki aldatu bait du mendeetako ritmoa, eta Herria hiritartze prozesura bortsatu.

Dударик gabe, industri iraultzaren garaitzapenak egin du kultur maila batetara eta, hein batetan, kontsumo gizartera gure Herria hel dadin, Penintsulako herrialdeen artean aurreratuenarik bera gertatuaz; baina bai egoera berria gertatzeko moduak hainbat gatazka bihurri sortu ere gurean. Etekin edo irabazien banaketa diferentziak izan dira, lehen batetan, oraindano ohi ez-bezalako sozial arazoen kausa, langile proletalگوak klase kontzientzia zorrotz eta ispirituhandiz burruka protagonizatzen duelarik; bestalde, Herriaren ekonomi integrazio prozesua Espainiakoaren barne kontsumatzen delarik (nolanahi ere lehendik zetorren fenomenoa) industri iraultzaren garaitzapenak eskual gizar-tearen sektore batzuetan autonomiaren nahikunde zaharrak berbiztera eraman du, zeren borbondarren garaitik azkarturik bait zen hainbat frustrazioren gure historia luzea; azkenik, hiritartze prozesua bortsatuaz, industri iraultzak ezin gehiagoraino handitu du desekilibrioa, lehendik ere hiritar edo erdi hiritar sektoreen eta baserritar sektorearen artean aski nabarmena zena. Ez da dudarik, arrazoin hauetariko zenbait izan zela garai honetan hainbat gerra edo oldarpen biztu zuena, eta bat bereziki arrunt garrantza Herriaren historian izan zena. Esan beharrik ez da, azkenik, landa eta hiriaren arteko desekilibrio hau bapatean zorrozteak, kraskatu zuela mendeetan zehar gizarte forma aurreratugoetara moldatu izan ohi zen bezala, oraingoan molda ez zedin, eta guztiz kaltegarritzko saldo bat emanaz, laukoan bezala atzerat jo behar izan zuen aitzinako jarrerak utzirik. Baina, beti ere euskararen historia ez bait da derriorki artzain edo laborantza munduaren helbideak jarraitzera kondenatua (ez dezagun ahantz nola euskara bizikide izan zen baita Fadura Hermandadean, Brujas-ko kontsulatuan edo untzigintzaren nahiz harmagintzaren munduan), horregatik, industri iraultzaren garaitzapenarekin batera eta hiritar bizimoldearen parean, —burgesiaren maila batzuetan eta klase herrikoien artetik— kontzientzia nazional zorrotz bat eraikitzen da, jatorri hizkuntzaren zorteaz arduratzen delarik. Halatan bada, euskararen berritzapen edo berbizkunde mugimenduak sortu dira egun, eta hain xuxen, hirietatik heldu denez eta biharko egunean agintea- ren nagusigoa bere esku ukanen duen sektoreen aupada delako, funtsezko espe- rantza edukitzeko gauza da etorkizun hobeari buruz.

1. Iraultza demografikoa

Gure ibilaldiaren azken etapa honetan, Herriaren mugimendu demografi-koaren xehetasunik bereziena, zera da, populakuntzaren zorabiozko hazkunda.

Gorakada honek, ordea, ez du berdin jo leku guztietan: Gipuzkoa-Bizkaian etengabean gorat ari izan den bezala, Araba, Lapurdi eta Nafarroa XIX. mendearen azken partean eta XX. lehen hamarrekotako gorabeheren ondotik, oraintsu abiatu dira goraka; bitartean Behenafarroa eta Zuberoa lokatzetan sarturik bezala atergabe despopulatzen ari dira. Alabaina, Euskal Herriak, oro

har, salto handia eman du ehun urte eta gehixeago honetan: 1860an 875.000 biztanle bazituen, 2.565.000 biztanle zituen 1970ean.

Hona hemen Hegoaldeko euskal probintzien populakuntza mugimendua-
ren zifrak 1857-1970 bitarte horretan:

Urteak	Araba	Gipuzkoa	Nafarroa	Bizkaia	Orotara
1857	96.398	156.493	297.422	160.579	710.892
1877	93.538	167.207	304.184	189.954	754.883
1887	92.915	181.845	304.122	235.659	814.541
1897	94.635	191.839	303.136	290.665	880.275
1900	96.385	195.850	307.669	311.361	911.265
1910	97.181	226.684	312.235	349.923	986.023
1920	98.668	253.557	329.875	409.550	1.096.650
1930	104.176	302.329	345.883	485.205	1.237.593
1940	112.876	331.753	369.618	511.135	1.325.382
1950	188.012	374.040	382.932	569.118	1.444.172
1960	138.934	478.337	402.042	754.383	1.773.696
1970	204.323	631.003	464.867	1.043.310	2.343.503

Iturria: I. N. E. edo Estadistika Institutu Nazionala.

Eta Iparraldeko euskal probintzietan, zifra zehatzagorik ez dugun bitartean, Suhubietan eta Leizagoienek²⁶⁰ Ipar Euskal Herriaz, oro har, dakar-
tzenak hartu ditugu:

Urteak	Biztanleak
1851	162.365
1881	167.317
1901	173.351
1921	175.955
1946	192.989
1962	204.425
1968	218.099

Egungo demografiaren historiak gure Herrian jasan dituen kondizionamen-
duetarik handiena, berriro esanen dugu, *iraultza demografikoa* da: heriotzea-
ren kausa hirukoitzaren gutitzapenak (hondamendi, heriotze arrunta eta hau-
rrena), bizimaila goititzeak ondorioz eta, zehazkiago esanik, mediku zientziak
eta sendagintzaren ardurak ekarri duena da.²⁶¹

Baina, dudarik gabe, inmigrazioaren gertaera da, garai honetan, Herriaren

faktore demografiko nagusia eta euskararen prozesu historikoan ondoriorik latzenak ekarri dituena.

Inmigratio uholde honen jatorrian zera dago: industriaren iraultza batipat; XIX. mendeko azken herenean Bizkaian hasten da, Gipuzkoara hedatuko da gero, eta Arabara eta Nafarroara geroago, barne nahiz kanpotiko migrazio mugimendu galanta sortu²⁶² eta Herriaren mendeetako populakuntz egitura errotik aldatzen duelarik. Kontuan hartu behar da ere hemen zer-nolakoa izan den hirigune handiek baserri eta herriei ezarri dieten erakarpina, eta administralgoa kokatu den zentroek ezarri dutena batipat.

Mende honetan berean, Euskal Herriko migrazio arazoak zifretan 400.000 pertsona ematen ditu hor nonbait, eta saldo honen erdia baino gehiago 1960ko hamarreko horretan gertatzen da. Hona hegoaldeko lau euskal probintzien saldoa espainiar Estatuko probintziei buruz; zifra hauetara hurbilduko litzateke (ikus oharra):

	1900-1960	1961-1970	Orotara
Araba	15.730	25.377	41.157
Gipuzkoa	96.346	47.930	144.276
Nafarroa	-102.265	13.553	-86.712
Bizkaia	148.378	113.193	261.563
Orotara	158.231	202.053	360.284

Oharra: Behar da ohartu, zifra hauk beren sorterritik zuzenki heldu diren inmigratzaileei soilki dagozkiela, ez atzerrian barna ibili ondoan etorrirei. Inportantea da oharra, baldin eta pentsatzen bada behintzat, soilki 1961-70 bitartean 21.000 espainiar atzerritik zehar Gipuzkoara etorri zirela (ikus Bilboko Bankua: "Panorama económico. Guipúzcoa, Bilbao 1973, 28 orrialde.), eta, beraz, gorago emaniko zifretan sartzen ez direnak. Adierazi nahi dugu, azkenik, estadistika ezberdinetan azaltzen diren zifrak ez direla batzuetan eta besteetan berdinak.

(*"Aspectos de la estructura económica de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya"* delako idazlanetik hartua; Gipuzkoa eta Bizkaiko Merkatal, Industri eta Itsasgintza Ganbarak, eta Araba eta Nafarroako Merkatal eta Industri Ganbarak egina, I (Donostia, 1974).

Migratio mugimendu honek, xehetasun gehiagorik aztertuko bagenu, argiro agertuko luke ez dela hain historia ximple eta erabatekoa, esan dugunetik atera genezakeen bezala; migratio saldoak ez ditu ezagugarri berak izan leku guztietan, eta are, saldo honek gehienik eman duen probintzietan (Gipuzkoa/Bizkaian) jasan du zenbait gora-behera ere politika nahiz ekonomiaren arazoaren arabera. Migratio fenomenoaren euskal probintzien arteko zerbaitekin bezala hartzen

bada, funtsean, baserritarren arazoa izan dela esan behar, Arabaren, Nafarroaren eta Bidasoaz handiko kasuan bezala, zeren Bizkaiak eta Gipuzkoak, industriatuago eta hiritartuago zirenez, arazo horretatik landa iraun bait dute. Are gehiago: Araba, Nafarroa eta Lapurdik geroz gehiago emigrazio saldoa guttitzea lortu dute, harik eta arrunt deuseztatzen eta erakarren gune bilakatzen diren arte, industriatze prozesuaren desarroiloa aurrera doan heinean.

Derriorreko gauza da, hala ere, gertaera demografikoa sektore edo eskualdeen mailan aztertzea, euskararen prozesu historikoan ukan duen ukitua xeheki kalibra ahal izateko.

Xeheki eginiko azterketa batek garbiro erakutsiko digu ehun urtetan zehar gertatu den azkundearen emaitzak ez direla berdin sektore guztien artean banatu, baizik eta hiritar sektoreak beretzat dituela metatu, lehendanik sektore honen eta baserritar sektorearen artean begiztatzten ziren diferentziak guztiz handiagotuaz: gisa horretan Gipuzkoako eta Bizkaiko zenbait eskualdek migrazio saldo negatiboa eskeintzen du, eta jeneralean, baserritar eremuarekin nahiz euskara gehiago mintzatzten den lekuekin batera gertatzen da.

Ororen gaintetik, zera daukagu: hiriburuen portzentai tasak hartzen baditugu, ikusiko dugu, bakoitzak bere probintziaren portzentaik gaintitu egiten dituela; beraz, garbiro ageri da hiriburuak bere probintziarekiko duen nagusitasuna.

*Hegoaldeko hiriburuen
populakuntz mugimendua*

Urteak	Gasteiz Port. (probintziari buruz)	Donostia Port.	Iruinea Port.	Bilbo Portz.
1857	15.569 %16,1	9.484 % 6,06	22.702 % 7,6	17.649 % 10,9
1900	30.701	37.812	28.886	83.306
1910	32.893	49.008	29.472	93.536
1920	34.785	61.774	32.635	112.819
1930	40.641	78.432	42.259	161.987
1940	49.752	103.970	61.188	195.186
1950	52.206	113.776	72.394	229.334
1960	73.701	135.149	97.880	294.942
1970	136.873 % 66,9	165.829 % 26,2	147.168 % 31,6	410.490 % 39,3

Baina ez da arazo bakarra hau. Azken hamarrekotan herria ohartu da zer nolako hiriburu tzarrak, batere irtenbiderik gabe, egin diren eta hedatu, inguru-

ko zenbait udal azpian hartuaz. Hona nola osaturik den Bilbo Handia gaur egun: Getxo, Berango, Leioa, Bilbo, Santa Maria Lezamako, Larrabezua, Galdakaño, Etxebarri, Basauri, Zaratama, Arrigorriaga, Barakaldo, San Salvador, Sestao, Portugalete, Santurtze-Zaharra, Santurtze-Ortuella, Abanto, Zierbana eta Muskis; eta lehen 52.799 biztanle izatetik (1861ean) 816.676 biztanle izatera (1970ean) heldu da orain; horra: bizkaitar popularen % 31,5 izatetik, % 78,3 izatera.²⁶³ Donostiaren inguru bildu den multzoketak ere norabide berdintsua darama: alde batetik Errenteria eta Pasaia, eta bestetik Hernani-Usurbil hartzen dituelarik, ez du, jakina, Bilbo Handiak hainbateko muntarik, baina 1970. urtean batzen ditu 271.232 biztanle berekin, eta kopuru honi ezartzen badizkiogu Bidasoa Beherea (55.531) eta Tolosa-Andoain (53.658) fetxa horretan Gipuzkoa osoaren %60 errepresentatzen du.²⁶⁴ Eta Lapurdin ere 1968. urtean Miarritze-Angelu-Baionak 94.000 biztanle ematen zituen, oro har, Lapurdi osoak 145.100 biztanle zituelarik, hots, %64,7 hain xuxen. Eta oraino behar litzateke kontabilizatu, hiritar sektorearen barne, erdi mailako den hainbat hiri, industri ekintza handia dagitenak, eta gipuzkoar-bizkaitar edo nafar geografian zehar sakabanaturik izan arren, populakuntza harrigarria bildu dutenak, ingurumunduko baserritar jendea bereganatuaz. Ikus adibidez, portzentaia diferentzien indize bezala, gipuzkoar udal batzuk (1900-1970 bitartean) 1900eko populakuntzari 100 baliozat ematen zaiolarik: Legazpi, 779,8; Ordizia, 660,1; Arrasate, 603,8; Zumarraga, 582,8; Eibar, 563,2; Urretxu, 547,5; eta Beasain, 522,5.²⁶⁵

Besterik da baserritar eremuek eskaintzen diguten alderdia. Halatan, Bermeo-Gernika eskuldean hamalau udaletatik buru egiten duten biak soilki, eta Busturia populakuntzaz goititu dira 1861-1970 bitartean, eta hamaika udalak beheratu egin dira; adibidez, Sukarrietak %33,3 izan du galera, Mendetak %42,8, Errigoitiak %47,10, Eak %43,5, etab.²⁶⁶ Funtsean, Gernika-Bermeo eskualdeko populakuntzak urteetan zertxobait gora egin badu ere (zeren 1861-1970 bitartean urteko bilduma tasa %0,43 izango bait zen, Bizkaiak %1,70 zuelarik, eta %0,75, berriz, espainiar media nazionala), bi buruei zor zaie soilki, eta deseuskaldunduenak ere berak direlarik, batez ere inguru herriekin gonparatzen baditugu.²⁶⁷ Gipuzkoako Goiherri eskualdeari buruz, halaberean, Siadeco-k egiaztatu du, zer-nola mende honen lehendabiziko hirurogeita hamar urteetan bihalakotu egin den han populakuntza, nahiz eta berrogeita hamargarrena arte despulakuntza jasan behar izan, zeren bitartean hazkunde globalak %40,8 eman bait du, jeneralean bizi hazkundera kontsideratzen den baino guttiago.²⁶⁸ Esan beharrik, emigrazio arazoak gehienik akuilatu dituen eskualdeak baserritar eskualdeak izan direla, eta euskara gehienik erabili ohi den lekuak hain xuxen; horien emaitza eta kanpotik heldu den jendea, industriagotuak ziren udalek, deseuskaldunduenak ere berak, hartu dituzte (Beasain, Ordizia...). Goiherriatik abiaturik, orain Gipuzkoaren kasua, oro har, kontsideratzen bagoaz, zera gertatzen zaigu: 81 udaletarik 25 atzerabidean aurkitzen ditugula 1960-70 hamarreko horretan, eta horietarik hogeita bi, mende haseran baino biztanle guttiagorekin; gainera, zenbait %40 baino gehiago jaitsi delarik.²⁶⁹

*Gipuzkoar zenbait udaletako populakuntz bilakaera
1900-1970 bitartean*

	1900	1950	1960	1970	Portzentai aldakuntza 1960-1970 ean
Abaltzisketa	554	569	526	462	-12,2
Aduna	379	482	468	443	- 5,3
Albistur	---	609	475	427	-10,1
Alkiza		481	401	341	-15,0
Altzo		389	408	405	- 0,7
Ataun		2.535	2.884	2.307	-20,0
Beizama	634	514	441	292	-33,8
Berastegi	1.173	1.090	1.124	1.058	- 5,9
Bidegoian	890	1.027	815	731	-10,3
Zegama	2.055	1.857	2.043	1.752	-14,2
Zerain	552	406	359	328	- 8,6
Elduaian	381	346	370	323	-12,7
Ezkioga-Itsaso	1.396	934	1.051	764	-27,3
Gaintza	390	309	275	213	-22,5
Gabiri	836	838	665	645	- 3,0
Idiazabal	1.423	1.712	2.055	1.995	- 2,9
Hiruherrrieta	850	924	1.019	795	-22,0
Itsasondo	703	1.011	1.156	1.099	- 4,9
Larraul	285	251	283	230	-18,7
Leaburu-Gaztelu	631	851	896	833	- 7,0
Mutiloa	524	415	381	297	-22,0
Orexa	214	172	198	144	-27,3
Errezil	1.530	1.377	1.407	1.162	-17,4
Gatzaga	503	392	408	293	-28,2
Segura	1.278	1.267	1.748	1.632	- 6,6

Iturria: Gipuzkoako Merkatal, Industri eta Itsasgintz Ganbara: Economía Guipuzcoana, 1974, Donostia 1975, 107-108 orrialdeetan.

Arestian emaniko zifra hauen argitara, garbiro dago despopulakuntzaren prozesua, saldarik positiboena duten probintziak barne, euskara-dunen baserri eskualdeek jasan dutela gehienik, bai itsasoz gaindiko herrialdeen faboretan, bai eta Euskal Herriaren barneko eskualde deseuskaldundunen faboretan.

Dударik gabe, udal edo eskualde mailako adin piramideen estudioak osagarri onik asko emango lieke kontsiderapen hauei: zer nola hiritar moldeko eskualdeek gaztetasuna adierazten duten bitartean, baserritar giroko herriak murrizturik diren, eta adineko jende heldua baizik ez dutelarik.

2. Desarroilo ekonomikoa

Azken etapa honetako gertaera guztiz nagusia, ez da dudarik, industria-tearena da. Hau da, ehun urteotan zehar, egitura demografikoak, ekonomikoak eta sozialak irauli dituen, mendeetako moldakuntza ritmoa urratu eta erro-errotik adatzera mehatxatu duena, ez bakarrik giza edo ispiritu elementua, baita Euskal Herriaren ikuspegi fisikoa ere. Ondorioz, nekazari nahiz arrantzale sektoreak, behinola Herriaren bizitzan garrantzi handiko zirenak, arrunt bigarren mailara jaitsi dira industri sektorearen ondoan.

Industri iraultza

Fetxa historikotzat eduki behar da Ekialdeko Pirinio Atlantiko eskualderako, dio Th. Lefebre-k, lehenbiziko untzia ingeles harrikatzez kargaturik Bilboko Abrara heldu zen eguna, bizkaitar burdin meatzaren garraioan ibili ohi zen untzia bat hain xuxen.²⁷⁰ Lehen, 1862. urtean, egin zen Bessemer-en bihurgailuaren aurkikuntza, eta honek bilatu zuen fosforo guttiko burdin meatzetik, kosto apalagoetan gainera, altzeirugintzarako sistema. Beraz, burdin meatzaren sukarrak eragingo du jendea Bilbo eta bere ezkeraldera. Hala, Somorrostro eskualdeko meatza ospe handiko elementua bilakatuko da gauetik goizera, eta, fosforo portzentaia eskaseko zenez, itzalezko pilak exportatuko dira Ingalaterrara, ordainez ingeles harrikatza Nerbioi hibaiaeren bazterretara ekartzen zutelarik.²⁷¹ Xehetasun honek eta meatzaren exportatzeak sortu kapital metaketa izugarriak ezin gehiagoraino azkartuko du, aduanak kostaldera eramatearekin batera, gurean industriaren finkaketa. Zera, 1865ean Barakaldon hasten da lehenbiziko labe garaia ingeles harrikatzez horniturik, sei urte geroago Desierto-Barakaldoko labe garai famatuak ingeles kapitalez eraikitzen direlarik. Hirugarren karlistadak zuen frenatu hauen modernizatzea, eta esportazioak jaitsi erazi. Baina, hein batetan, gerlaren zauriak sendaturik, mugitu zen berriro prozesua, atzerritar konpainia handiek eskuhartu zutelarik²⁷² eta berebat, Ibarra buruzagi, euskal kapitalista talde batek. Hona urte gailur horietan bizkaitar burdingintzaren industriak egin zuen gorakadaren agerpen bat: 1925 ean lurpetik atera 2.083.000 Tona meatzetik 588.000 Tona erabili ziren euskal burdingintzan; bitartean, berrogeita bost urte lehenago, 75.000 Tona kontsumatzen ziren soilki gurean.²⁷³ Ez da dudarik, goitizapen harrigarri honen kausa Europako Gerlaren (1914-18) abagunea izan zela, eta horrek handitzera eramanez esportazioak. Gerla hau dela medio jabetu ziren bizkaitar kapitalistak meategi, industria eta trenbiderik gehienez; lehen atzerritarren esku bait ziren, eta gerlan ari ziren laterriei esportaturiko burdinaren etekinez eraiki zen Sagunto-ko burdin lantegia ere.

Industriaren desarroiloaren parean sortzen da Bankarena,²⁷⁴ eta 1857an sortu *Bilbo Bankuari*, *Gipuzkoar Bankua* jarraitzen zaio 1899an, eta *Bizkaia Bankua* eta *Bilbo Merkatal-Bankua* 1901ean. Bestalde, orduan ezartzen dira ere bankaren eta *Bizkaiko Labe Gari*en artean harremanik herstuena. Aldi berean, arrakasta handi bat hartzen du untzigintz industriak²⁷⁵, lehenik, zurezko eta belazko untzia eginaz, eta gero, Estatuak sustaturik, burdinezko kroskodunak eta baporeak.

Industriaren prozesua, hala ere, ez zen Bizkaira mugatu. Honek industria astunaren urratsak eman zituen aldi berean, industria transformatzaileari ekin zion Gipuzkoak, metalgintza arinean eta papergintza sektorean zentratuaz.²⁷⁶

Araba eta Lapurdi ere baliatu ziren gure Herrian industriaren bultzadak biztu zuen hats berri honetaz. Orduan sortua da Gasteizen, Bilboko burdinaz horniturik, laborantza makineriaren industria.²⁷⁷ Bestalde, Bokalen, Aturri hibaiaren ahoan, 1882an eraiki zen “Aturri Forjak” (Forges de l’Adour) delako entrepresa eta kimika lantegi bat.²⁷⁸

Gerla zibilak bortizki ukitu arren, luzaro baino lehen sartu zen berriro aurrerapidean gure industria.

Autarkiaren aldia (1939-51), babespen ofizialari esker, ugaldu zen hainbat lantegi kokkor; gero, autarkiaren joerak gastatu ahala, aski lan ukan zuten kanpotiko produktuei edo bankari nahiz atzerri kapitalari atxikiak ziren entrepresa handien kompetentziari gogor egiten. Behin 1950. urteaz gero, ipar amerikanoen laguntzak, europar laterri batzuen kredito erraztasunak eta “boom” turistikoaren hastapenak determinatu zuten berriztapenak faboratu zuen abagune aldakuntza. Prozesu honek, zenbait entrepresa handiren elkarretratzeak lagundurik, eraman du gure Herria azken hogeita bost urte honetan industriaketaren maila goietara, Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban bereziki eraginaz, eta berdin Nafarroan, azken hamar urte honetan.²⁷⁹ Euskadi Hegoaldean, 1962-70 bitartean, industri produkzio hazkundeak %11 ematen ditu urteko bilduma tasan.²⁸⁰

Ipar Euskadik, aitzitik, ez du antzeko industri desarroilorik ukan, gaur egun oraino, oroz gaindi, laborantz eskualde jarraitzen duelarik. Soilki Lapurdin kokatzen da zenbait industria, Bokale-Tarnose eskualdean, eta Mugerre (Baionan) eta “Joncaux”, Hendaian; azken hau aski zailtasunez zutik ibili dabilelarik. Behenafarroan eta Zuberoan den industria soilki Hazparne, Donapaleu et Mauleko zapatagintzako lantegietara mugatzen da.²⁸¹

Azken buruan, Ipar Euskadik oraino laborantzaren lozorroan jarraitzen duelarik, Hego Euskadi nagusiki industriaturik dugu. Ikusi besterik enplegu eta produkzio kopuruari buruzko zifrak. Hala ere, gisa honetan mintzatuaz, ez dugu desarroilo honen eredu balioaz iritzirik ematen, ez eta industriaketa molde honek geroaz dituen muga itzalak ukatu ere,²⁸² baizik eta soziologiaren alde-tiko errealitate uka ezina agertazari, eta gisa honetan, *euskararen prozesua* handiki ukitzen duela aditzera eman.

Laborantza

Industriaketaren prozesua desarroilatuz joan den heinean, euskal laborantzak, Bizkaian eta Gipuzkoan batipat, galdu egin du.²⁸³ Laborantza, funtsezko gauza bat izatetik, euskal produkzioan eta, oro har, ekintza ekonomikoan, deus ez izatera heldu da. Hara 1972-73 bitartean enplegu egitura hegoaldeko probintzietan honako zifra hauen arabera agertzen da:

	Laborantza		Industria		Zerbitzuak	
	1962	1973	1962	1973	1962	1973
Bizkaia	15,43	6,8	52,42	53,9	32,15	39,3
Gipuzkoa	13,71	10,1	53,66	54,1	32,63	35,8
Araba	27,0	14,3	44,93	58,2	28,07	27,5
Nafarroa	39,34	24,8	33,29	43,0	27,37	32,2. ²⁸⁴

Soilki iparraldeko probintziek, eta Zuberoak eta Behenafarroak batipat, ematen dituzte laborantz ekintzaren indizerik gorengoak (adibidez, 1962an %63 Behenafarroak). Bestalde, aski garbiro dagoela hau ongi ohartzen gara, industri ezaren gatik. Sektore bakoitzaren eskuhartzea, herrialeko produktu osoan, honela eboluzionatu da, bere aldetik, 1962-1969 bitartean:

	Lehen sektorea		Bigarren sektorea		Hirugarren sektorea	
	1962	1969	1962	1969	1962	1969
Araba	22,26	9,74	45,03	58,96	32,71	31,30
Gipuzkoa	7,94	7,53	54,89	55,32	37,17	37,15
Nafarroa	36,58	21,38	30,31	40,59	33,11	38,03
Bizkaia	6,76	4,60	56,76	55,54	36,48	39,86 ²⁸⁵

Gainerantzean, Euskal Herriko zona hezeko nekazal eboluzioaren ezaugarri nagusia, azken aldi honetan, gero eta gehiago ganaduguntzari eta baratze produktuei ekitea da; horixe bait da errenta maila garaiko hiri eta industri jendetza gero eta handiagoak eskaturiko produktua. Piskana —eta zona diferenteetan sistema kapitalistaren hertsaketa sentitzen den neurrian— lan molde zaharrak bertan behera uzten dira (nekazal produkzio unitate zaharren independentzia aseguratzen zutenak hategia), eta alorrak belarretarako, pentsu aletarako, barazkitarako eta paper fabriketarako pinutarako hartzen dira. Aldiaren zeinuetarik bat: laborarietarik asko, Gipuzkoan eta Bizkaian batipat, industriako langile dira, beren diru sarrerak ganadugintza edo baratze lan gehigarri borobiltzen dutenak. Baserri tradizionalaren eredu idilikoa —hogei ta hamargarren urte inguruan “Orixe”k bere *Euskaldunak* poeman hunkigarriri kantatua—, kasik autarkikoa, alorrak lantzerak eta ganadua haztera hain biziki emana, eta euskara erlikia preziatu bezala zaintzen zuena, gero eta bakana ari da gertatzen Hego Euskal Herrian, iparraldean ere beheraka hasia delarik.²⁸⁶

Kantauri-Mediterraneo banalerroz hegoaldean, gutxi edo gehiago mekanizaturik²⁸⁷ eta arrazionalizaturik,²⁸⁸ aurrera darraite ohiturazko gari eta labore lanek, patatarenak eta erremoltxarenak bezalaxe; Hegoaldeago, Errioxako eta Nafarroako Erriberako hektarea asko hartzen duten mahasti eta ureztaketa barazkienek orobat. Esan behar da, halere, probintzia horietan ere— eta produkzioaren emendioa asko hazi delarik ere (mekanizazio eta teknikaren handitzeari esker: ureztaketa, hazi hautatuak, ongariak)— nekazal produkzioaren garrantzi espezifiko probintziako osoaren aldean asko jaitsi dela. Nafarroan,

nekazal, oihan eta ganadu produkzioak, 1964ean oraino, osoari buruz %32,73 egiten zuen; 1973an, berriz, zifra hori %17,4era beheititu da, Bilbo Bankuaren datuen arabera. Esan beharrik ez, produkzio hori ere funtsean merkatura zuzendua dela.

Arrantza

Arrantzo ekintzak, bere aldetik, hedakuntza handia ezagutzen du garai honetan, eta bereziki, askeneko hogeita hamar urteotan, industria eta populakuntza ugaltzearen eskeak kikikatzen duelarik.²⁸⁹ Sektore honetan, berriztapen ezagugarriak joan den mendeko azken laurenean begiztatzten dira lehenbizikoz, orduan hasi bait ziren untziak bapore indarrez ibiltzen arraunezko nahiz bela untziei gailendu zitzaizkielarik.

Baporearekin batera, harrigarriro handitu zen arrainketa, eta honek eragin zuen, baita, seriozki eta handiki arraina komertzializatzeraz: izoztegi bagoi edo izoztegi kamioiak muntatu edoeta kontserba lantegiak eraikiaz. Hara, 1950. urteaz gero, Bizkaia-Gipuzkoa-Lapurdik azkarki ugaltzen dute arrantzorako untzidia, esaterako 1970ean Gipuzkoak 99.334 Tona arrain erdiesten dituelarik, eta 44.158 Tona, berriz, Bizkaiak.²⁹⁰ Tona kopurua gehitzeari teknika aurrerapenak behar zaizkio ezarri (eztanda motorea, ur handietarako ekipamendu espezializatua, izoztegi ganbarak, etab), eta horik oro arrainketa mukur handiak eginaz ari izan ziren.²⁹¹ Gorakada handia benetan arrantzoak egin duena, baina egun egungoz, gure untzidiaren teknik kondizionamenduak eta nazio arteko konpetentziarenak ikusirik, goia jo duela dirudi kostaldeko kontserba lantegiei hainbateko biziberritzea eman dion industriak. Euskaldun jende osaturik den sektorea, iduri du, bereziki memento delikatu bat pasatzen ari dela gaur egun, eta ez da dudarik, atzerapen prozesu luze batetan sartua dela.²⁹²

Merkatal trafikoa

Industri desarroiloaren egiturak asko lagundu zion nola barneko hala kanpoko trafikoaren azkartzeari.²⁹³

Azpiegiturearen obra handiak, garai honetan zehar, ageri dira merkatal mugimendu honen faktore eta ezagugarri bezala: Norte-ko trenbidearen erakitzea, errepide askoren urraketa eta hobakuntza, dragatze lan eta kaiak egitea zenbait portutan, etab.¹⁹⁴ Dakigunez, bide azpiegitura aitzinatik datza foru gobernuen ardura nagusienetarik bat, errepide sare hertsu bat eman zitzaion gure lurraldeari, nahiz eta horretarako euskal geografia zakarrak hainbat zailtasun eskaini.

Adibidez, 1903an Bizkaiak erakusten zuen nagusigoa errepide trinkotasunean, Km²-ko 340 metro dituelarik, eta Gipuzkoa 324 metroekin; hegoaldeko isurian nekezago zihoan arazoa.²⁹⁵ Baina, halaz guztiz, 1972. urtean 1.446, 1.078, 745 eta 3.266 kilometro luzeran osatzen zuten errepide nazional, eskualdeko eta lekukoek Bizkaian, Gipuzkoan, Araban eta Nafarroan bat banaka harturik. Trenbidea ere joan den mende erdi aldera agertua zen; geroz gehiago nola bide herstuko hala zabaleko sarea hedatuz joan zelarik, eta 1972an Km²-

ko trenbide sarearen trinkotasunak 0,138, 0,131, 0,038 eta 0,037 ematen zuen (lehengo ordena berean) Hego Euskadiko probintzientzat.²⁹⁶ Orogen buru, errealitate bat da jadanik gaur egun Bilbo-Baiona autobidea eta urratzen ari diren Ebro autobidea, Maltzaga-Miranda-Burgos autobidea, etab. ere. Merkatal dinamika ikusteko, behar diogu gehitu azpiegitura honi garraibide ororen iraultza, eta batipat, lurrun motore eta eztanda motoreak direla medio, gertatu den iraultza.²⁹⁷

Guzti honek, itzalezko ondorioak ekarri ditu merkatal harremanetara, eta beraz, biziki azkartu nola barneko hala kanpoko merkata: lurrez, gaztelar-aragoarrekin hinterland gisako batetara eraman gintuelarik; eta itsasbidez, Bilbo, Pasaia eta Baiona direla medio, batipat.²⁹⁸

Barne merkatuan agertuz joan den berezitasuna merkatal eremu handien sorrera da; jeneralean, probintzien hiriburu eta hiri populatuenen handitzearekin batera gertatu den fenomeno, eta bateratzeko joera hori argiro ikusten da erostetxe handi edo supermerkatu direlakoan eraikuntzan.

Hein handi batetan ezineko gertatu zitzaion hau espainiar kolonial inperio zaharri, eta gure merkatalgoak nahiz sortzen ari zen industriak, Penintsula mailako merkatuaz jabetzera jo behar izan zuen haseran; geroago, behin aduanak kostaldera eta frontierara eraman zituztenean bideak ireki baziren ere. Dena dela, itsas portu handiek, Bilbok bereziki, eta Pasaia eta Baionak gero, bideratu dute gurean merkatal mugimendua, azken ehun urteotan asko goitiaziaz; ez bakarrik mugimendu hau industri iraultzak harrigarriro dinamizatu duelako, bai eta bakoitzaren ekonomiari dagozkion engranaiak artikulatu dituelako ere. Ohar egiazko hinterland honen garraio ekintza hau aterabide egokia gertatu zaiola Aragoari eta Gaztelari hein handi batetan; berdin Baiona, landetako eskualdeari. Untzi konpainiak izan ziren, nolnahi ere, aupada honen eragile, zeren mementoko abaguneari eta euskal untzien garraioak zuen tradizioari erantzunaz sortu bait ziren konpainiok gure portuetan. Handia izan da beti ere Bilboko portuak ukan duen hedakuntza, eta orain, superportua egiten delarik, Atlantiko Mendebaleko portu handienetarik izango da bera.²⁹⁹

3. Sozial egitura eta gatazkak

Ez dira, ez, klase guztiak onik aterako aduanak kostaldera pasatzeak ekarri zuen egoera honetatik, ez eta berdin banatuko industriaketa prozesua dela medio langileariaren izerdiz sortzen den ondasun multzoa ere.³⁰⁰ Klase ezberdinen arteko diferentziak handitzera heltzen dira; bestalde, botere ekonomikoa beren esku zutenen arteko erlazio tradizionala urratzean, politikaren botere mailan ere koska berriak sortzen dira, frente handi batzuetan banandurik eta zernahi tirabira edo gatazka sortzen delarik.³⁰¹

Gizarte talde bat, tradizional boteredunen artean, galtzen ateratzen da 1841ean hasten den egoera berrian: *baserritar handikien taldea*, eta bera da,

urteotan, karlismoaren ideologia azpitik eragiten duelarik, 1872-1876ko jazarpena ernarazten duena.³⁰² Talde honekiko burrukan finkatzen da *kapitalista industrial eta finantzarien taldea*, Penintsula merkatuan integratzearen ondusun biltzaile onak zirenak, eta jakina, alfonsotar monarkiaren aldekoak. Lehen batetan, meatza exportatuaz, industria astuna eta burdingintza handia eraikitzeko kapitalaren metaketa egingo dute, eta gero, oligarkia eta burokrazia atzerakoiari atxikirik, legezko babespen muga guztiez (1891-1906) baliatuko dira beren probetxutan. Halaxe azkartuko dute beren nagusitasun hau herriaren gobernuan, eta are, espainiar gobernuaren barne. Oraino esateke duguna zera da, talde honek, XIX. mendearen erdiaz gero espainiar politikaren “botere bloke” berriaren barne integratzen delarik, nobleziadun bilakatzearen jokoan sartzea ere onhartu egiten duela, zeren espainiar aristokrazia zaharra bete betean ahalegindu bait zen goi burgesia hau bereganatzen, ordainez honek bere estamentu botere tradizionala kontserbatzen lagunduko ziolakoan. Halatan bada, XIX. mende erdi aldean, eta 1902. urteaz gero batipat, zernahi noblezia titulu jausiko da euskal industrial eta finantza gizon aitzindarien gainera (Urkixo, Kareaga, Satrustegi...), bai zuzenki, bai eta ezkontza bidez.³⁰³ Gaineratikoa, finantza-industrial talde oligarkiko honek kausa komuna egingo du espainiar hegoaldeko ugazaba eta lurrandidunekin eta katalan oihalgin fabrikadunekin, beti ere administralgo zentralak eta madritar burokraziak osoki laguntzen dituelarik. Ondorioz, interes babestuen sare izugarri bat ezarriko dute, errejimen mota eta politika molde ororen gaindi iraungo duena.³⁰⁴

Apezeria da egoera berri honetan galtzaile nagusi; desamortizazio prozesuak haren ekonomi sostengua azpijan bait zuen, eta garaiko laizismoaren ospea trabagarri zitzaion apezgaiak biltzeko.³⁰⁵ Baina, ez ondasun krisiak, ez eta kopuruarenak jaitsierak izan du haren botere edo eragin politikoa, eta populakuntza handi batentzat ukigabe irauten du funtsean.³⁰⁶ Are, apezeriak mugierazten du baserritar jendea Foru errejimenaren defendatzerara, zenbait jarrerara integrista arazo horretan nahasten delarik.³⁰⁷ Politika agintera, 1875. urteaz gero, moderatuak itzultzearekin, Elizarentzat eta haren ministroentzat, ospe eta arrakastadun etapa berri bat estreinatzen da; hori dela eta, apezleriaren zati bat eta laiko multzoa, harmetan den karlismoa geroz gehiago utziaz, ordainez abantailazko jarrerak hartuaz eta gutti-asko Errestaurazioko politikarekin identifikatuz joaten da.³⁰⁸ Halaz guztiz ere, ez da inoiz desarmatuko euskal apezleriaren zenbait sektoreen karlista-integrista iharduera. Jarraiko urteetan, 1931 bitartean hategia, apezleriaren faborezko egoerak, burgesiaren haurrei zenbait ordena edo kongregaziok eman ohi dien hezketa klasistak, eta Elizaren (hierarkiaren sektore handiak eta, oro har, eliztar estamentuak) ordenu sozial eraikiaren lankide edo esaneko izateko jarreraz, sorrerazi zuen klase herrikoi batzuen eta intelektual sektore baten antiklerikal sentipen ufada gure Herrian.³⁰⁹ Halaxe izanik ere, masa autoktono nagusienak kristau fededun izaten jarraitzen du, eta are, apez zale. Laizismo giroak eta II. Errepublikako gertakariak determinatuko dute karlista-integrista jarrera berri eta bizkorra adineko apezaren artean,³¹⁰ elementu gazteen artean askok Euskal Abertzaletasuna laguntzen duen bitartean.³¹¹ Errepublikaren aurkako apez sektore batzuen

jarrerak, jende multzoa eragingo du gurean 36ko gerlan alderdi batera edo bestera joan dadin. Gerla ondoan, gurutzadaren mistika puztukia, Penintsularen barne, hustuz doan heinean, bizten da apez gazteen bihotzean abertzale sentipen berria, eta geroz jokabide jatorragoak hartzera abiatzen dira, zenbait alditan, gobernuko agintariei, eta are, eliz-hierarkiari berari oldartuaz.³¹²

Erdi mailako klaseak, goiko zuzendari klasearen eta proletalگو langileria-
ren artean dabilta; beti ere egoera berria berentzat on ala txar ekonomiaren
eta politikaren nagusi den taldearekiko hurbiltasunean bilatu behar dutelarik.
Klase bezala agintera bideak hauentzat porrot egingo du, behin 1874ean erre-
publikaren esperientzia zorrotz, herstu eta koxkorra amaitu zenean. Handik
harat zalantza betean ibiliko da, jeneralean, klase menperatzaileak eskaini
ekintzaren hesparruan, edo eta indibidualki, lekuka, eta aldizka bakarrik, langi-
le iraultzaren alde jokatu du. Hala, karlista integrista sektoreek kristauen
kontrariotzat edukiko dute, eta euskal abertzaleek deseuskaltzaile edo espaino-
listatzat. Laurogei ta hamar urte inguruko kolonial krisiak erdi mailako klase
batzuen merkatal nahiz industri interesak seriooki ukitzen dituenen, hauetari-
ko asko foruzale izatetik autonomista edo nazionalista bilakatzen da, denbora-
rekin Eusko Alderdiaren altzora jotzen duelarik.³¹³

Irtenbide makurragoa eramaten du *nekazari jendeak*,³¹⁴ jadanik mendea-
ren hastapenetatik laborari produktuen prezioak behean direlarik, eta errentak
altzatzeko joera ez bait da gelditzen ahal.³¹⁵ Eta gero, desamortizaketaren pro-
zesua eta industria handiaren etorrerak are gehiago kraskatuko du baserri eko-
nomiaren ahulezia, zeren herri lur asko desegiten eta aitzinako lanbide zenbait
(ikazkintza, meatzaren garraioa edo propietari handien lur lantzea) ezkutatu
egiten bait da. Gainera, ahaztu behar ez dena, zera da: aduana aldakuntzak,
merkatua garestitzearekin ekarri duen kontsumo produktuen garestitzea.
Industria kapitalista menperatzailea izaten hasten delarik, ez da ttikia baserri-
ren frustrazio eta ondoeza, eta egoki baliatzen dira horretaz apezak eta handi-
kiak (etxe nagusiak) hirurogei ta hamar urte inguruko gerra burruka haietan.
Hala berean, baserriar giroa eta baserriaren berriztapenak erakutsiaz edo
aldarrikatuaz, azalduko da lehen euskal nazionalismoa ere nekazarien ordezkari
eta euskaltasunaren adierazle bakartzat berau emanaz.³¹⁶

Azkenik, orain agertzen dira gurean lehenbizikoz *langile masak*. Industri
eta finantz kapitalismo liberalaren explotazioak eragin ditu XIX. mendearen
hondarretan zenbait fronte geroz kontzientziatuago eta organizatuago sor di-
tzaten, bereziki erakunde biotara bilduz (UGT eta PSOE -ren gidaritzapean)
jokatzen dutelarik.³¹⁷ Ez dira gutti, hala ere, ELA-ren altzora biltzen direnak.
Honek, kristau giroko sindikatu bat denez, Elizaren Irakaspenetan hatsartzen
du, eta Eusko Alderdiak kontrolatzen.³¹⁸

Halatan bada, behin interes bloke hau bereziz gero, oldarpen eta tirabira
askoko garai bat sortzen da, geroz gehiago organizatuz joango diren bi indar
nagusitan arazoa polarizatzen delarik: burguesia eta proletalگو. Baina ezin da
inola ere ahantz XIX. mende azken herenean, zer-nolako arrakasta harrigarria
hartzten hasten den euskal nazionalismoaren arazoa ere, Bizkaian eta Gipuz-
koan batipat.

Hara, 1890eko greba orokorrak (21.000 grebalariz goiti) garbiro seinalazten du bizkaitar langile klasearen nortasuna, eta zenbait jabeakuntza handiren ondotik, politika ekintzan eskuhartzera abiatzen da langileria, estreinatu berria den galdakuntza libreaz baliaturik. Fetxa hori abiapuntutzat harturik langile burrukak gorat jo zuen industria eta langile kopurua handituz zihoan heinean.

Sokatira luze honen gora-beherek bizten dute langileriaren burruka zaletasuna, baina haien Gobernuaren zigorra ere nagusi-ugazaben sindikatuaren zerbitzutan ari izanaz, eta honek orduko sozial eta politik sistemarenganako masaren nahiz langile onganizazioen sinestea arrunt azpijaten du Errepublikako urte nahasi haietara eramaz, eta gero espainiar gerla zibilera. Eta gerla zibilean, badakigu, euskal finantzari eta industrial burgesiak, Erramun Sota izan ezik, *eskuindar* edo *nazionalen* aldeko joko hartzen duela zalantza handi gabe, eta bitartean, proletalgoa, nahiz Eusko Alderdian zer erdi mailako klaseak Errepublikaren alde plantatzen dira.³¹⁹

Frankista diktaduraren garaitzapenak seriozki urratzen du langileriaren burruka nahia, sindikatu bertikalaren barne hertsatzen duelarik, baina ez du guztiz desegiten ahal, eta hala, berrogeita hamar urte inguruan adierazten ditu langileriak berbizkundearen ezagugarri batzuk, geroz gehiagoko burrukan sartzen delarik behin 1956-1958 urteez gero. Bitartean eta urte berauetan euskal proletalgoaren sektore batek langile autogestiozko esperientzia berri bat egiten du aski interesgarria, nahiz eta sistema kapitalista menperatzailearen muga barne izan: Kooperatiba Mugimendua halegia, Arrasate eta Bergaran sorturik, Gipuzkoa guztira hedatzen delarik, eta Bizkaira, Araba eta Nafarroara. Gainera, gorpuztuz joango da, eta 1970. urterako berrogei kooperatiba lantegi bazituen, kontsumokoak hamar, eta beste zenbait arrantzale, esnetegi eta Zerbitzu kooperatiba, Lankide Aurrezkiak finantzatzen dituelarik.³²⁰

Bestalde, euskal nazional arazoa izango da azkenaldian atergabeko gatazka punturik latzena gure Herrian.³²¹ Azken karlistada, 1876an, odoletan itzali bazuten ere, ez zen itzali errejimen zentralaren aurkako gudua. Karlismoak galdurik zituen partidak, zeren ez bait zuen funtsezko programa politikorik eta eliz-hierarkiaren babesa ere gastatuz joan zitzaion, liberalismo politikoaren aurkako urruneko oihartzuna baizik bilakatzen ez zelarik. Hala ere, foruzalatasun tradizionalagatik bazuen oraino berekin jenderik asko, baserritarren ingurumunduan batipat.³²² Baina ez zen karlismoa izan euskal nazional arazoa sutzperrarazi zuena, mugimendu berri bat baizik. Honek atera zuen hil zoritik, eta irtenbide egokia eman nahi izan zion gure aberriaren arazoari. Bai, Sabin Arana Goiri (1865-1903) izan zen³²³ mugimendu honen ideologoa: Euskadiren askatasuna, euskal etniaren nortasuna, euskaren jasokuntza eta kristautasuna programa politikotzat harturik. Euskal nazional mugimendu honek, iduri du, bazuela katalan ereduarekin ikustekorik, baina, dena den ere, berehalaxe errotu zen klase herrikoi eta erdi mailako talde autoktonoetan, Bizkaian eta Gipuzkoan batipat, eta Araban nahiz Nafarroan, guttiago bederen. Katalunian ez bezala gertatu zen hemen: ez zutela zuzendari klaseek eta ekonomi boteredunek babestu abertzale mugimendua (behin baino gehiagotan salatu zituen Sabin Aranak dirua maiteago zutela aberria baino, aurpegira jaurtiz), eta langile

sozialista klaseak ere ez zuen begi onez ikusten (Aranak “maketo etorkin” deitzen zituen hauetariko asko zen tartean), zeren kapitalismoa arriskutan eta krisian zen mementoan haren sentimendu tresnatzat bait zeukaten nazionalismoa, eta gainera aurpegira botatzen zioten sozialestek sozial ekonomiari buruz hain atzerakoi edo kontserbadore izatea.³²⁴ Egia da 1910. urteaz gero Alderdiaren barne zatiketa kokkor bat gertatu zela, eta ondorioz talde bi joera akonfesionalako eta errepublika zale sortzen zirelarik: “Askatasuna” eta “Aberri”;³²⁵ baina Alderdiaren barne eskuindar eta moderatuek zuten boterearen parean ez zuen ezkertiar joera honek arrakastarik ukan. Hala, kostatuta Errepublikaren haritik abiatzen Alderdiari, eta hauxe da Autonomi Estatutoa euskaldunoi hain nekez, ezinbestean, 36ko gerla zibila hasi ondotoxan halegia, eman zitzaigunaren arrazoina. Eusko Alderdia Errepublikaren lerroan sartzea, 1931. urtetik hasi, eta bereziki Gerla Zibilean, harrigarri bazaigu ere (beraren katolikotasuna eta sozial arazoan kontserbadore moldeko zela ikusirik), ez zen izan ideologiaz ezkerrean irauli zelako (eta ondorioz, ideario politiko eta sozialaren eremuan aberasten zelarik), baizik eta espainiar eskuindar batasunaren itsukeriak, Euskal Estatutoaren proiektuari ezarri oztopoak eragin zioten horretara, eta honek herriaren frustrazio sentipena gainezka egitera eramanean autonomi helburuak gehiago pisatu zuen balantzaren kontserbadore ideologia orok baino.³²⁶ Baina Eusko Alderdia ez zen irauli ezkerrean Katalunian “Esquerra Republicana” (autonomi helburuetan honi atxikia bazen ere) irauli zen bezainbat. Dena den, halaxe ere, hegoaldeko lau probintziok askatasun bidean osoki sartzea ez zuen lortu; hain xuxen, 1932ko Estatutoa majoria ahul batez onhartua izan bait zen Araban, eta Nafarroan ez eta hori ere, bederen ordezkari ofizialen mailan, zeren gehiago eragin bait zuen karlismo foru zale tradizionalak, eta soilki Bizkaiak nahiz Gipuzkoak gartsuki onhartu zuten.³²⁷ Euskal Estatutoari buruzko jarrera ezberdinotan ageri da 1936ko militar jazarpenaren aurre gertatuko dena: halegia, Araba eta Nafarroak militarren alde jokatu dutela, Gipuzkoa eta Bizkaia Errepublikaren alde aterako diren bezala. Gerla ondoko zapalkuntza basatiaren pean azpilanean kokatu behar abertzale mugimenduak, baina ez zuen halarik ere amore eman, eta lehendabiziko hogeitertan kultur-gintzan ihardungo da soilki, hizkuntzaren eremuan zertxobait eta folklore edo gisa horretako zenbait agerpen moldatzen ari izanaz. Soilki, azkenaldiko urteetan eraman da sakonkiagoko burruka, nazional kontzientzia biziki azkartzen eta euskal arazoa munduaren aurrean agertzen laguntzen duelarik. Bestalde ere, ordea, asko aberastu da gerla ondoan nazional liberazio edo askatasun mugimendu hau: sozial arazoaren edukia bait du bereganatu, eta Eusko Alderdiaren konfesional nahiz kontserbadore jarrera utzia du jadanik, aldi berean urte luzeetan Alderdiak ukan duen euskal autonomi kausaren monopolioa urratzen delarik. Egia da, baita, prozesu honek tirabira eta krisialdi izugarriak ekarri dituela nazionalismoaren baitara, talde zatiketa galanta gainera; baina ez da dudarik, euskal arazoa aski aberastua eta azkartua atera dela krisialdi guzti horretatik, nazional arazoa borobiltzeko elementu diferente eta osagarriak integraturik politik programa jator bat hornitzeko itzalezko borondate batez jokatu delako aurrez, eta funtsean gure herriaren kausa geroz gehiagoan gizarte klase apaletara hedatzen dadin seguratzeko bidea horixe delarik.³²⁸

4. Euskararen zortea industri zibilizazio modernoaren baitan

Kontraste ikaragarriez markaturik da euskararen historia azkeneko ehun urteotan.

Alde batetik, industriatze prozesuaren ekintza orokorrak, komunikabideen desarroiloak eta kanpotikako erakarpen bortitzak, bizibide eta gizarte oinharriak arras ukitu dituelarik gure Herrian (baserritar kultur tradizionalaren itzalezko krisia, kanpotar etorkinen inmigrazio uholdea, tarrapateko hirigintza baten prozesua), handiki mugatu dute euskal hizkuntzaren aginte eremua, eta are, arrisku gorritan ipini beraren superbizipena.

Bestetik, identitate nazionalaren krisiak, 1839 eta 1876ko foru mozketaren ondorioko frustrazioen pean girotua izanik eta industriatze prozesuak ekarri zuen deseuskalduntze eta berdinkatze lanak are gehiago biziagotzen duelarik, eragiten du lehengo mendearen azkenetatik Euskal Herrian balore autoktonoetan finkaturiko mugimendu zabal bat sortzera; eta lurjota zegoen euskara, behingoz eraikitzen eta berriztatzen duelarik, irakaskuntzan sarrerazten du eta industriaren nahiz hiritar kulturaren ibilgailu izateko kategoria ematen dio. Gainera, mugimendu horrek, berehalako bihar batetan agintea eskuetan ukan dezakeen sektoreen artetik abiatu denez, gure herri hizkuntzaren etorkizunaz esperantza hobek ukaiteko bide ematen digu.

Ehun urteotan burutu den deseuskalduntze ekintza, gorago aipaturiko faktoreak direla medio eta liburu honen beste ataletan ere aipatzen direnez, “Faktore juridiko-legalak” delako atalean bereziki, hain gauza nabarmena da, non ez bait du sobera merezi hori balora dezagun eta kontabilizatzen iharduteak.³²⁹ Pentsa dezagun, ororen buru, Herriaren errealitate sozial eta ekonomikoaren aldakuntza zer izan den euskararentzat: lehen, euskalduna bera zen etxeo giroan kanpora produktuak, teknikak, kontzeptuak, hitzak... eskaintzen zituen. Orain, kanpotikako inmigrazio uholdeaz herria txunditurik eta defentsabide gabeko kapitalista sistemaren eraso asimilagarriaren eta deseuskaltzailearen pean, dago: nahiz irakaskuntza eta “mass media” deitu informabideak nagusiki loturik edo monopolizaturik dituen gobernu zentralaren baitan; kanpoko mundu hori ber-bera da, erdara halegia, hizkuntza ofizialtzat eta produkzio sistema berriaren mintzaira probetxugarria, herriaren bihotzean, bere etxean bezalaxe, ezarri dena eta *euskararen zortea* are dramatikoago egiten duena.³³⁰

Begibistan da arazoa. Guztiaren gainetik, euskararen aginte eremuak zartadura eta hertsaldi latzak jasan ditu garai honetan.

Hara, XIX. mendearen azken herenean Arabatik euskara kasik osoki deserraturik geratzen den garai berean, Nafarroan ere, gainbeherakada beldurgarria ukan zuen. Arturo Kanpionek “*Erraondoko azken txistularia*” delako obran egiten duen deskribaketa negargarrian, Fermin deitu gizon batek, Ameriketara berrogei ta hamar urte artzantzaz iragan ondoan, sorterrira itzultzean, guztiz aldaturik aurkitzen du: “hizkuntzaz, musikaz, arimaz..., eta denetan tamalagarriena, amaitzen du berak, herritarrek oraino atzo goizean euskaldun ziren ideiarik ere ez dutela kontserbatzen”.³³¹ Ez da dudarik euskararen gutimenez, Nafarroaren kasuan, ez daitekeela industriaketaren arazoa errudun izan, ez bait da Nafarroa XX. mendearen hirurogei urte aldera baizik indus-

triatzen. Kanpionek beste arrazoin mota batzuk seinalatzen ditu: herriak bere identitatearen kontzientzia duela galtzen; baina hori baino lehen, prozesu baten emaitza baizik ez bait da hori, ez daitezke ahanzt politik moldeko beste arrazoin batzuk, hala-nola erdararen harrapaketa hertsapena indartuz joaten dela 1857an Hezketaz emaniko "Ley Moyano" famatuaren ondorioz, lehen mailako irakaskuntza obligaziozko gauza ezartzearekin batera, eta foru erakundeei maisu-maistrak izendatzeko eskubidea moztu egin zielarik; ez da ahanzt behar ere gerla zibilen ondoko nahasketa eta aduana postuetara edo Norte-ko trenbi-degintzarako etorri den kanpotikako jendearen emana.³³² Ez dugu luzatuko hemen euskararen porroskadura prozesuaren xehetasunak ematen, zeren azken urteotan zenbait jende ikasiren obrak hor bait daude,³³³ eta aski hedatuki eza-gutuko ere ditu liburu honen I. Parteko 3. Kapituluak irakurtzen duenak. Zera da esateke duguna: euskararen egoera Nafarroan are gehiago urratu baizik ez dela egiten hurrengo hamarrekotan, eta batipat, azkeneko gerla zibilaren ondokoetan, deseuskalduntzearen ekintza eskolan eta informabideetan sartzeaz aparte, herri autoktonoaren ez jakintasunak, hizkuntza ofizialarenganako lilurak, legezko marjinaketaren egoera jasan beharrak, eta azkenik, hirurogeiko hamarreko horretan industrietzearen arazoak eskulanerako kanpotar jendea erakartzen duelarik, euskarari kentzen diote, baita, oraino atzo arte euskarak osoki bere-bere zituen eremuak (Lesaka, Altsasu, etb.). Beraz, gaur egun, euskararen eremua Nafarroan ipar-mendebaleko eskualdeetara mugatzen da soilki, hots, Bidasoa harroara eta Arga hibaia adar buruetara, Hegoaldera Urbasa eta Andi mendietaraino hedatzen delarik, eta ekialdeko haran batzuetan zenbait euskal nukleo kontserbatzen. Baina, esan behar da, aipaturiko eskualdeotan ere ez dela egoera osoki baikorra, zeren gaztelania hizkuntzak harturik bait ditu, salbu Leitza, hirigune handienak (Doneztebe, Lekunberri, Elizondo, Bera...)³³⁴

Mende honen hastapenetan euskararen gazteluki eta babesleku ziren Bizkaia-Gipuzkoak asalduraz ikusi dute beren euskaltasuna guttitzen berrogei ta hamar edo hirurogei urteotan.³³⁵ Bakarrik, probintzia bion gaztelanizatzearen kasuan, herriaren euskal kontzientziarik eza ez, baina erdal eskolaren eta erdal informabideen ekintza porroskatzailea izan da harrigarritzko proportziotan euskal eta erdal elementuaren indar erlazioak aldarazi dituenak.

Euskararen porroskaduraren egungo prozesuan inmigrazio faktoreak ukan duen garrantziaz ohartzeak aski garbi adierazten digu zer-nola eragin duen prozesu hori probintzia biotan. Ez da garai batetako konturik. Orduan, hizkuntza ofizialak muga batzuen kanpotik hertsatzen zuen eta ezartzen bere eragina minori hizkuntzaren hesparruan. Egun, ordea, gaztelaniaren anitz nukleo euskal eremuan finkaturik eta han hemenka sakabanaturik direnez, barne baretik azpijaten dute euskara, eta gaztelanizaketaren foku izanik, beren eragin kutsakorra hedatzen ingurura. Deseuskalduntzeak normalki leku industrietan ukan ditu tasarik handienak, eta are gehiago, nahi bada, industriaren tradizio handirik izan ez eta bilinguismo epe edo etapa bat iragan gabe, urte apur edo bakar batzuen burura industrietze prozesuak ditu suntsitu. Bizkaian, Bilbo ingurua, eta are zehazkiago, hibaia ezkerrekoa, egun, guztiz erdaldundu ez bada

ere, ez du askorik falta. Eta berdin Hibaizabalen urari goitialderat jarraituaz, Galdakao arteraino guttienez, baserritar giroko eta atzeraka doazen zenbait lekune bilingue kenduz gero; eta gaineratikoan, Bizkaiko Jaungoan, oro har, kostaldea eta Gipuzkoako muga ingurua salbu, hirigune handienetan bilinguis-moa arrunt sarturik da, beti ere erdara nagusi delarik.

Gipuzkoari gagozkionez, ez daiteke deseuskaldunduriko eskualderik bade-nik esan, baina bai egoera bilingue bat, zenbait lekutan gaztelaniaren nagusita-suna gutti edo gehiago nabari delarik. Hemen ere Bizkaian bezalaxe, erdararen nagusitasunaren tasa industriadze eta hiritartze tasaren arabera gertatzen da zuzenki (hala nola Irun, Pasaia, Erreterria, Donostia, Beasain eta Zumarraga adibidez), baina ez da hala ere matematikoki nahiz absolutuki gertatzen den fenomenoa, zeren badira hirigune batzuk aski industriadurik ere euskara frango poliki gordetzen dutenak (Eibar, Bergara, Arrasate, Elgoibar, Tolosa...), eta beste batzuk euskara nagusiki dutenak (Azpeitia, Azkoitia, Zarautz...). Baina hauen kasua herriak arazo honi buruz hartu duen jarrera garbiari zor zaio, geroago hedatukiago aipatuko dugunez.³³⁶

Iparraldeko probintzietan euskararen egoera, gaur egun, har daiteke prakti-kan gerakorra dela arazoa, ez bait dute jasan behar izan industriadze prozesu-rik; alabaina haiei ere etorkizuna aski konplikatua presentatzen zaie, zeren ira-kaskuntza eta informabide modernoak irentsirik bait ditu frantsesak, eta bestal-de, Miarritze, Baiona, Hendaia, Maule edo kanpotarrez josten diren hainbat leku, uda sasoinen, frantses mintzairaren irradiapen foku gaitzak gertatzen direlarik.³³⁷

Ez dezakegu gehiagorik luza euskara gaur egun heldu den egoeraren berri zehatz-mehatz emanez, zeren Pedro Irizarren aski dokumentaturiko zenbait estudio baduelako gai honek.³³⁸ Aski dugu oraingoz, hark burutu inkesta lana-ren emaitzak gogoan, euskara-dunen kopurua (hots, euskara mintzatzeko ohi-tura dutenak eta euskara, ez mintzatu arren, ezagutzen dutenak harturik) 1973. urtean 610.000ko zifrara heltzen zela, hauetarik 533.000 Euskal Herrian berean bizi zirelarik. Baina ez dadila inor engaina, pentsatuaz, 1867-1868 urtean baino, oro har, euskara-dun ugariago denik; izan ere, orduan Ladislao Velasco-ren kalkuluetan, soilki 471.000 pertsona kopuruaren zifra osatzen zuen.³³⁹ Luzien Bonaparte printzeak gutti-asko garai bererako ematen dituen zifrak askoz goitiago ibili arren, 800.000 biztanle halegia, Ladislao Velasco-k ematen duen 471.000 kopuruak ehuneko 52 (% 52) errepresentatzen du ordu-ko euskal populakuntza osoaren barne; bitartean Irizarren 533.000 zifrek ez dute 1973an populakuntza osoaren % 20,5 baizik adierazten.

Ez da, ordea, kopuru alderdira eta hizkuntzaren muga arazora hertsatzen soilki industria modernoaren zibilizazio ekintzak burutu duen porroskatze lana euskal gizartean. Populakuntza autoktonoaren kultura, mailaz handikiro al-txatzen denean (esan beharrik ez dago, euskara ez, baina, hizkuntza arrotzak izan direla hori burutzeko ibilgailu), eta bestalde, hizkuntza ofizial menpera-tzailea babestuaz, herriaren hizkuntza jatorraren desarroilo egokia galeraztea biziki lagundu duela industria modernoaren zibilizazioak.

Ez da dena hondamendi izan euskararentzat industri zibilizazio modernoan.

Egin dugu aipamen bat, zer-nola joan den mendearen azken herenean sortu zen balore autoktonoen baiespen mugimendu bat gure Herrian, behin 1876 urteaz geroko foru mozketaren giro eta arazo zorrotzak ukitu zuenez gero. Politikaren mailan foruzaleatasuna finkatuz doan heinean, intelektual talde ugariak ahalegindu ziren pentsamendua lantzen, herriaren berarizko kultura eta geure historiaren lehena aztertzen: A. Kanpion, H. Oloriz, J. Altadil eta J. Iturralde Nafarroan; J. Apraiz, F. Baraibar, R. Bezerro Bengoa, S. Manteli eta F. Herran Araban; Aristides Artiñano, J. E. Delmas, A. Trueba, F. Sagarminaga eta Labairu Bizkaian; J. Manterola, A. Artzak, F. Lopez Alen, K. Etxegarai, J. K. Gerra eta S. Baroja Gipuzkoan. Hauk izan ziren, beste zenbaitzuren artean, orduko euskal kezka eta arduraren bozeramaile, eta bestalde, zenbait ekintza interesgarri burutu zutenak, hala-nola aldizkari berriak sortu, lehiaketak eta lore jokoak antolatu eta euskal gaietan finkaturiko argitalpen multzo bat atera.³⁴⁰ Geure historiaren iturburutara jotzearen eta berarizko balore sakonketaren mugimendu hedakor honek (batzuetan sasi-historizista joera batetara desbideratu bazen ere, eta hori dela bide garrazki eraso zien, adibidez, Unamuno gazteak),³⁴¹ euskararen defentsa eta jasokuntza proposatu zuen helburu behinena bezala, hain zuzen Euskal Herriaren ahalmen kreatzailearen expresabidetzat hartzen zutelarik.³⁴² Eta puntu hau garbiro ageri da, ez bakarrik "Euskal-erria" aldizkarian, gure hizkuntzari eman zioten lekuaz oharturik, bai eta ere mugimendu honen aitzindari ziren zenbaitek: geure hizkuntza zaharrari adierazpide gaitasuna ezartzeko burutu zituzten saioak lekuko, bide berriak urratuaz eta eredu bezala eduki edo harturiko sekular obra batzuk (erlijiozko ez zirenak halegia) euskarara itzuliaz.

Eragin berria ukan zuen mendearen hurrengo hamarrekotan, nola euskarari ezarri zitzaion adierazpide berriagatik (euskara politik hartzat Euskal Nazionalismoaren fundatzaileak hartzen duelarik), hala hainbat jende jakitunek zientzia nahiz literaturgintzaren kategoria euskarari emanaz landu eta jantzi zutelarik. Behar da bereziki R. M. Azkueren lan ugaria aipatu: euskal obra orijinalen eta hizkuntzaren nahiz folklore alorrean idazlan zientifikorik asko burutu bait zuen; J. M. Barandiaran etnologo jakitunaren lan zabala; "Euskal-erriaren alde" deitu aldizkariaren zuzendaritzan G. Muxikarena, eta J. Urkixo R. I. E. V.-en zuzendaritzan (1907-1936), eta hainbat poeta nahiz prosistaren lan baliotsuak, batipat, Emeterio Arrese, J. M. Agirre (Lizardi), Nikola Ormaetxea (Orixe), Olabide eta Txomin Agirre nabarmentzen direlarik. Gure hizkuntza zaharraren ganako ardurak gauzatu zuen Euskaltzaindiaren eraikitzea 1918an, orobat Eusko Ikaskuntza elkargoarena, eta irakaskuntzan euskara sartzeko lehen saioak (ikastolak); nolnahi ere, datu hau guztiak euskarari buruz hartu den jokabide berri eta indartzailearen ezagugarri onak dira.³⁴³

Behin gerla bien (espainiar gerla zibilaren eta munduko II. aren) zauridura gaindituz gero ere, urte multzo bat iragan behar izan zuen oraino, baldin eta euskarak aurretikako bizi giroa ber-irabaziko bazuen. Hirurogei urte aldea, herri kontzientziaren berbizkunde giroan ekonomi alorrean neurri egongarriak (1957-1958an) eman ondotik (euskal industria ttipiarentzat krisialdi gogorra ekarri zuten urteok determinatuko dute hein batetan politik jokabide zorrotz

eta burruka zalegoa gurean), seinala daiteke funtsean etapa berriaren haseratzat eta euskal kultura modernoaren sorkundea ematen edo industria eta hiritar oinharrietan finkatzen den garaitzat.³⁴⁴ Halatan bada, 1960an irekitzen dira Gipuzkoan gerra ondoko lehenbiziko hiru ikastolak, euskarari eskolara sarrera ematen zaiolarik. Ordutik honat, eta edotariko eta edozein mailatako zailtasunei aurpegi eman behar izan arren, finantzaren eta legalizatzearen alderdikoak batipat, harrigarritzko gorakada joko du ikastola berrien eraikitzeak; gaur egun 195 ikastola ditugularik (eta 30.000 haur han haietan), eta hauetarik 134 probintziarik industriatuenetan, hots, Bizkaian eta Gipuzkoan, biltzen dira.³⁴⁵ Baina hala berean hirurogei urteko hamarreko horretan biziki desarroilatu da, gazte jendeak eta Euskaltzaindiko sektore aurrerakoienak sustaturik, mugimendu bizkor eta berritzaile bat, gerra aurreko hizkuntzaren berbizkundeak zeraman garbizalekeriaren atzera-karga gaingiturik, euskara moderno, kulto eta araugilearen alde burutzen delarik. Gure literatura klasikoaren eta ahozkoaren estudio eta ber-ikuspen zehatz itzalezko bat mamituko da;³⁴⁶ *euskara literario batua* moldatuaz, eta gertaera honek posibilizatuko du, jadanik lerro nagusienak fermuki markaturik gaur egun, eta hurbileko gero batetara begira osokiago, euskara batua izan dadin funtsean euskal gizarteak arrakasta osoz industri zibilizazio modernoaren desafioari azkarki erantzuteko erabiliko duen tresna egokia.³⁴⁷

Helburu honek, halegia industri eta hiritar zibilizazio modernoaren komunikabideetan barna euskara ibilgailu bizkor bat bilaka dadin helburuak, animatu du jendea gai berrien eremuak urratzera (hala nola filosofia, soziologia, ekonomia, artegintza, historia, natur zientziak, zientzia zehatzak, etab.), zenbait unibertsital espezialista horretara irauli delarik, edo beste zenbait jakitun ikastola liburu eta textuak prestatzera, edo baita, egungo mendebaleko zibilizazioan diren obrarik adigarrien eta baliosenak (Voltaire, Marx, Engels, Huxley, Fenon, Freinet, Dobb, etab.) itzultzera. Kezka berritzaile honen begibistako fruitua da, baita, euskal liburuen produkzio kopurua, hasi 1962. urteaz gero, eta, aurrerapen kasik geometrikoaren arabera, hazkunde ikusgarri bat ukan duelarik, eta egun, zifra erlatiboetan, munduan den bataz besteko handienetarik heltzen delarik.³⁴⁸

Zera da esateke geratzen zaiguna: hiritar klase herrikoiak (langile, administrari, teknikari multzo koxkorak, merkatari eta elizgizon herrikoiak) izan direla euskararen jasokuntz mugimendua funtsean bultza dutenak: klase herrikoiok hartu dute azkenean, industriatze prozesuaren ondotiko kultur mailaren gorakadaz baliaturik, euskara pasatzen ari zen kenka hestuen kontzientzia eta beronen esanahiak Euskal Herriarentzat eskatzen zuen jokabidea. Masaren kontzientzi-hartze honi esker jaiki da, nonahi, euskal lurraldearen gainean, eta are, aspaldiko zenbait mendetan euskara galdurik zen lekuetan, frente ber-euskaltzaile bat, lantzamakilak bezala ikastolak eta euskalduntze nahiz alfabetatze eskolak plantatuaz. Esan behar da ere, bestalde, euskararen aldeko mugimendu berritzaile eta egingor hau erradikalduz doala bere eskakizunetan; azkenik, irakaskuntza bilingue bat proposatzen eta exijitzen bait du, Euskal Herrian

barna eskola eta ikastetxe guztietan ezarriz, eta koofizialtasuna legez onhartzzen delarik, frantsesaren edo gaztelaniaren pareko euskara gerta dadin.

Honetantxe datza gure hizkuntzaren gerorako esperantza handiaren gakoa, eta hona-nola presentatzen den faktore sozio-ekonomikoen argipean eta hauek determinatzen dutelarik euskaldun herriaren memento historiko honen geroa: herrikoia dela mugimendu bizkor eta berritzaile honen oinharria; gainera, ez dela oinharri herrikoi hau, euskara mintzatu ala ez eta euskara betidanik bere arazotzat sentitu izan duen jende edo elementu autoktonoetara mugatzen; baik eta, azken urteotako inkesta diferentetek argitara eman dutenez,³⁴⁹ geroz gehiago ukitzen duela arazo honek kanpotar etorkin jendea, eta behin urte batzuetan hemen berean bizi izanez gero, ez dutela eragozpenik, baldin aurriritziz edo herraz ikuspegia lausoturik aurkitzen ez badira behintzat, *euskaldun* izanen den gizarte hobego baten alde gorputz eta arimaz jokatzeko: batzuk euskara (geroko euskal aberriaren mintzairatzat harturik) ikasteari emanaz, eta asko beren seme-alabek ikas dezaten ahalegintzen direlarik.

BIBLIOGRAFIA

Atal honetan, soilki, erreferentzia bibliografikook dakartzagu: lanaren barruan eta orri oineko oharretan sarri samar aipaturik ere, Hirugarren Zatiko oharretan arin samar trataturik direnak.

1. ALZOLA, PABLO DE: *Monografía de los caminos y ferrocarriles de Vizcaya*, Bilbao 1898
2. *Aquitania-Vascongadas. Análisis económico interregional*, por el SERVICIO DE ESTUDIOS DE LA CAMARA DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACION DE BILBAO, Bilbao 1972
3. *Aspectos de la estructura económica de Alava, Guipúzcoa, Navarra, Vizcaya*, por las CAMARAS DE COMERCIO E INDUSTRIA DE ALAVA Y NAVARRA Y LAS CAMARAS DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACION DE GUIPUZCOA Y VIZCAYA, 2 vols., San Sebastián 1974.
4. AYESTARAN, JOSE ANTONIO: *Prefacio* al libro de I. ESTORNES ZUBIZARRETA: *Carlismo y abolición foral. En torno a un centenario (1876-1976)*, San Sebastián 1976, pp. 13-40.
5. BARANDIARAN, IGNACIO: *Guipúzcoa en la Edad Antigua. Protohistoria y romanización*, 2.ª edic., San Sebastián 1973.
6. BAYAUD, PIERRE: *Correspondance de Pierre-Antoine Barères, négociant bayonnais du XVIIIe s. (1729-1773)*, en *Actes du 80e Congrès de Sociétés Savantes*, Paris 1955, pp.
7. BELTZA (EMILIO LOPEZ ADAN): *El nacionalismo vasco. 1876-1936*, San Sebastián 1976.
8. BILBAO, YON: *Eusko bibliographia*, Cuerpo C de *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, tomo agerturik orain arte. Donostia.
9. CABO, A.; VIGIL, M.: *Condicionamientos geográficos, Edad Antigua*, t. I de la *Historia de España Alfaguara*, dir. por M. ARTOLA, Madrid 1973 (Aitzinateari dagokiona M. Vigil-ek egina).
10. CARO BAROJA, JULIO: *Estudios vascos*, San Sebastián 1973.
11. ID.: *La hora navarra del XVIII. (Personas, familias, negocios e ideas)*, Pamplona 1969.
12. ID.: *Los pueblos del Norte de la península ibérica (análisis histórico-cultural)*, 2.ª edic., San Sebastián 1972.
13. ID.: *Los vascos*, Madrid 1972.
14. ID.: *Los vascos y la historia a través de Garibay (ensayo de biografía antropológica)*, San Sebastián 1972.
15. ID.: *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca 1945.
16. ID.: *Vasconiana*, III de *Obras completas vascas*, 2.ª edic., San Sebastián 1974.
17. CARRERAS CÁNDI, F.: *Geografía general del País Vasco-Navarro*, dir. por..., 6 vols., Barcelona (1911-1925).
18. CILLAN APALATEGUI, ANTONIO: *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-1936)*, San Sebastián 1975.
19. CIRIQUIAIN GAIZTARRO, MARIANO: *Los puertos marítimos vascongados*, San Sebastián 1951.
20. ID.: *Los vascos en la pesca de la ballena*, San Sebastián 1961.
21. *Economía guipuzcoana 1974*, por la CAMARA OFICIAL DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACION DE GUIPUZCOA, San Sebastián 1975.
22. ECHAVARRI, VICENTE GONZALEZ DE: *Alaveses ilustres*, 6 vols., Vitoria 1900-1906.
23. ESTORNES ZUBIZARRETA, IDOIA: *Carlismo y abolición foral. En torno a un centenario (1876-1976)*, San Sebastián 1976.
24. *Estudios socio-económicos comarcales. Guernica-Bermeo*, por el SERVICIO DE ESTUDIOS DE LA CAMARA DE COMERCIO, INDUSTRIA Y NAVEGACION DE BILBAO, Bilbao 1972.

25. *Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, en la villa...* (Extractos horik 23 tomo dira, eta urtean behin eta txandaka, 1771an Gasteizen hasirik, Gasteizen, Bilbon eta Bergaran ospatu ziren Junta edo Batzarrei dagozkie. Lehen tomoa Madrilen inprimatu zen 1772an; ondorengoak Gasteizen, Junta ospatu ondoko urtean. Aipatzekoan, *Extractos* ipiniko dugu, eta Juntaren urtea).
26. FERNANDEZ ALBADALEJO, PABLO: *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa. 1976-1833: cambio económico e historia*. Madrid, 1975.
27. FERNANDEZ DURO, CESAREA: *La Marina de Castilla desde su origen y pugna con la de Inglaterra, hasta la refundición en la Armada Española*. Madrid, 1893.
28. ID.: *Disquisiciones náuticas*, 6 tomo, hemen hau erabiltzen direlarik: V.: *A la mar madera*, Madrid, 1880, eta VI.: *Arca de Noé*, Madrid, 1881.
29. FERNANDEZ DE PINEDO, EMILIANO: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco (1100-1850)*, Madrid 1974.
30. FUSI, J. PABLO: *Política obrera en el País Vasco (1880-1923)*, Madrid 1975.
31. GARCIA DE CORTAZAR, J. ANGEL: *La época medieval*, t. II de la *Historia de España Alfaguara*, dir. por M. ARTOLA, Madrid 1973.
32. ID.: *Vizcaya en el siglo XV. Aspectos económicos y sociales*, Bilbao 1966.
33. *Geografía histórica de la lengua vasca. I: siglos XVI a XIX*. Donostia, 1960 (hainbat autoreren artikuluko bilduma, garai desberdinetakoak).
34. GOROSABEL, PABLO DE: *Bosquejo de las antigüedades, gobierno, administración y otras cosas notables de la villa de Tolosa*, 2.ª edic., Cizúrquil 1956.
35. ID.: *Diccionario histórico-geográfico-descriptivo de los pueblos, valles, partidos, alcaldías y uniones de Guipúzcoa...*, Tolosa 1862.
36. ID.: *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa, o descripción de la provincia y de sus habitantes...*, 2.ª edic. en 3 vols., Bilbao 1967.
37. *Gizartean, Ekonomiaz. Ekologiaz*. Oinati, 1975 (hainbat autoreren hitzaldiak, 1974-eko "Udako Euskal Unibertsitatea"n, Donibane Lohitzunen).
38. GUIARD, TEOFILO: *Historia del Consulado y Casa de Contratación de Bilbao y del Comercio de la Villa*, 2 vols., 1913-1914.
39. ID.: *Historia de la Noble Villa de Bilbao* 4 vols., Bilbao 1905-1912.
40. ID.: *La industria naval vizcaina (Anotaciones históricas y estadísticas)*, Bilbao 1917.
41. IRIGARAY, J. ANGEL: *Euskera eta Nafarroa*, Pamplona 1973.
42. YRIZAR, PEDRO DE: *Los dialectos y variedades de la lengua vasca*, en "BAP" 29 (1973) 3-78.
43. JAUPART, F.: *L'activité commerciale de Bayonne au XVIIIe s.*, Bayone 1966.
44. JIMENEZ CASTILLO, MARGARITA: *La población de Navarra. Estudio geográfico*, Zaragoza 1958.
45. KLAVEREN, JAKOB VAN: *Europäische Wirtschaftsgeschichte Spaniens in 16. und 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1960.
46. LABAYRU, ESTANISLAO JAIME DE: *Historia general del Señorío de Vizcaya*, 6 vols., Bilbao 1895-1903.
47. LACARRA, JOSE MARIA: *Historia política del reino de Navarra desde sus orígenes hasta su incorporación a Castilla*, 3 tomos, Pamplona 1972-1973.
48. ID.: *Vasconia medieval, Historia y filología*, San Sebastián 1957.
49. LARRAMENDI, MANUEL DE: *Corografía de la Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipúzcoa. Descripción escrita en 1754*, Buenos Aires 1950.
50. LHANDÉ, PIERRE: *L'émigration basque, histoire, économie, psychologie*, Paris 1910.
51. LEFEBVRE, THEODOR: *Les modes de vie dans les Pyrénées Atlantiques Orientales*, Paris 1933.
52. MARTINEZ CUADRADO, M.: *La burguesía conservadora (1874-1931)*, t. VI de la *Historia de España Alfaguara*, Madrid 1973.
53. MARTINEZ DE ISASTI, LOPE: *Compendio historial de la Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipúzcoa*, San Sebastián 1850.
54. MAULEON ISLA, MERCEDES: *La población de Bilbao en el s. XVIII*, Valladolid 1966.
55. MICHELENA, LUIS: *Historia de la literatura vasca*, Madrid 1960.

56. MONREAL CIA, GREGORIO: *Las instituciones públicas del Señorío de Vizcaya (hasta el s. XVIII)*, Bilbao 1974.
57. MUGICA, JOSE: *Carlistas, moderados y progresistas (Claudio Antón de Luzuriaga)*, San Sebastián 1950.
58. NADAL, JORGE: *La población española (siglos XVI a XX)*, Barcelona 1971.
59. NARBAITZ, PIERRE: *Le matin basque ou histoire ancienne du peuple vascon*, París 1975.
60. ORTZI. *Historia de Euskadi. El nacionalismo vasco y ETA*, "Ruedo Ibérico" 1975.
61. OSSA ECHABURU, RAFAEL: *El Bilbao del novecientos. Riqueza y poder de la Ría (1900-1923)*, Bilbao 1969.
62. OTAZY Y LLANA, ALFONSO: *Hacendistas navarros en Indias*, Bilbao 1970.
63. ID.: *El igualitarismo vasco: mito y realidad*, San Sebastián 1973.
64. PALACIO ATARD, VICENTE: *El comercio de Castilla y el puerto de Santander en el s. XVIII*, Madrid 1960.
65. *Panorama económico. Guipúzcoa*, por el BANCO DE BILBAO, Bilbao 1973.
66. REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA: *Diccionario geográfico-histórico de España. Sección I: Comprende el Reino de Navarra, Señorío de Vizcaya y Provincias de Alava y Guipúzcoa*, 2 vols., Madrid 1802.
67. SANCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO: *Despoblación y repoblación del valle del Duero*, Buenos Aires 1966.
68. SANCHEZ CARRION, J. M.: *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra (1970). Factores de regresión. Relaciones de bilingüismo*, Pamplona 1972.
69. SIADECO: *De una economía rural a una economía industrial. Estudio socio-económico de la comarca del Goierri*, Bilbao 1974.
70. ID.: *Mondragón y su futuro*, San Sebastián 1972.
71. SOLOZABAL, JUAN JOSE: *El primer nacionalismo vasco. Industrialismo y conciencia nacional*, Madrid 1975.
72. SORALUCE, NICOLAS DE: *Historia general de Guipúzcoa*, 2 tomos, Vitoria 1870.
73. SUAREZ FERNANDEZ, LUIS: *Navegación y comercio en el Golfo de Vizcaya. Un estudio sobre la política marinera de la Casa de Trastámara*, Madrid 1959.
74. SUHUBIETTE, J.; LEIZAGOYEN, M.: *Problemas du développement économique en Pays-Basque Nord*, multicopiado (1974?).
75. TAMAMES, RAMON: *Estructura económica de España*, 6.ª edic., Madrid 1972.
76. ID.: *La República. La Era de Franco*, t. VII de *Historia de España Alfaguara*, Madrid 1973.
77. TUNON DE LARA, M.: *El movimiento obrero en la historia de España*, Madrid 1972.
78. ID.: *La España del s. XIX*, 2 vols., Madrid 1975.
79. ID.: *La España del s. XX*, 3 vols., Madrid 1974.
80. *Un siglo en la vida del Banco de Bilbao*, por el BANCO DE BILBAO, Bilbao 1957.
81. VAZQUEZ DE PARGA, L. LACARRA, J. M. URIA, J.: *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, t. I, Madrid 1948.
82. VICENS VIVES, J.: *Historia social y económica de España y América*, dir. por..., 5 vols., edic. de bolsillo conforme a la 2.ª de 1971, Barcelona 1972.
83. VIGIL, MARCELO: *Edad Antigua*, t. I de la *Historia de España Alfaguara* (v. CABO, A. VIGIL, M.).
84. VILLASANTE, LUIS: *Historia de la literatura vasca*, Bilbao 1961.

Erabili laburtzapenak:

- BAP: *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*, San Sebastián.
 RIEV: *Revista Internacional de Estudios Vascos*, San Sebastián.
 FLV: *Fontes Linguae Vasconum*, Pamplona.

2

**FAKTORE ETNIK ETA
SOZIO-KULTURALAK**

FAKTORE ETNIK ETA SOZIO-KULTURALAK

EUSKARA ETNI BATEN GAI ETA KULTURA BATEN ADIERAZGARRIA

1. Hizkuntza, kultur ondasun bat
2. Euskal toponimoen garrantzia
3. Ehiza eta euskara
4. Abeltzantza
5. Laborantza eta beronen eragina euskararengan
6. Eragin industrialak
7. Euskal etxea
8. Hauxunea
9. Euskal humanismoaren aztarna

ETNIA ETA KULTUR ERAGINTZA (Nafarroaren goi aldeari dagokion azterketa)

1. Ekintza politiko baten ondoreak
2. Irakaskuntzako hizkuntzaren garrantzia
3. Sentipena
4. Arimakoitasuna
5. Hitzaren neurketa
6. Jokaeraren neurketa etikoa
7. Hizkuntza eta etnia

EUSKARA ETNI BATEN GAI ETA KULTURA BATEN ADIERAZGARRI

Duela zenbait urte, 1933-1934 inguruan, hainbat bider idatzi ahal izan nuen* amagandikako hizkuntzaz ihardunez eta gogoa bereziki geurean nuela honelatsu: “Hizkuntza ez da soilki gizartean bildurik diren lagunak elkarrekin mintzatzeko tresna jatorra, baizik eta dagokion etni talde osoak duen gogoez zati handi bat atxiki duen herri jakintzaren gordailua ere bada. Horregatik esan ohi da, zuzenki, herrien oroimena dela hizkuntza”. Gai honetaz Grentrup-ek zioena nahi nuke gogarazi: “Hizkuntza halako gisaz kateaturik baldin badago herriarekin... ez da zertan harriturik familiak eta herriak, beren amagandikako hizkuntzaren galera dela eta, asalaturik eta oihuka ikustean; zeren hizkuntzaz eratxikirik dagoen talde batek bere gogozko batasuna galtzen du, hein handi batetan, eta agian erabat, hizkuntzaren lotkera hondatzean” (*Muttersprache und Religion*, Münter, 1932, 78 or.).

Euskaldunok badugu hizkuntza bat. Hura dela bide, gure arbasoak, milaka urtez, beren artean elkar josirik bizi izan dira, eta kultura edo hezikera baten muina eta etni baten ezaugarriak sortu eta gorde dituzte.

Euskaraz ez dira gaur Euskadin lagun guztiak mintzo, ez eta euskal jatorriko guztiak ere. Haatik, gai edo alderdi ezaugarria da, talde osoaren berezlea.

Euskal mintzodun guztientzat, *euskara*, noski, batasun lokarria da: haren bidez dira harremanetan ihardun, haren bidez dizkiote elkarri gogaeta eta sentimenduak adierazten. Hauk dira osoki euskaldunak.

Beste euskaldun batzuk beren lurretako toponimoak bakarrik dituzte beren mintzaerako euskal hitzak, beren arbasoek mintzo izan zuten euskararen hondar batzuk soilki.

Bada ere euskaldunik, *euskaratik* aztarna ttiki bat besterik gordetzen ez duenik: bere deitura edo abizena bakarrik halegia, familia edo etxe batetiko

* Joxe Migel Barandiaran.

ikur-aipamen hutsa noski, edota bere jaioterriko txoko baten oroitzapen gisa. Hauek eta lehen aipatu euskaldun osoak ez badira ere, euskalkideak direla behintzat esan genezake.

1. HIZKUNTZA, KULTUR ONDASUN BAT

Euskara, berez, hizkuntza oro bezala, kultur ondasun bat da. Herribizikerari loturik, gogai edo gogaeten ibilketa berezi baten bidez taxutua, bere aldakuntza luzearen ikuspegi askori dagozkien ainitz kultur aztarna agertzen ditu. Euskal mintzodun bakoitzak, bere amaren magalean, bere familian jaso duen ondarea du; gure arbasoen mila oroitzapen, mila egintza, betekizun, ikusmolde eta etimenduren ekarle den etxearen altzoan hartua halegia. Gure herri kulturaren neurrira eginik, bera, euskara, da haren gai nabarmenen adierazpenik egokiena. Geure kulturari beste molde batzuk, beste hizkuntza bat, ezarri nahi izatea, geure herriaren berezko hezikerari oztopo bat ipintzea litzateke, eta atzera bidean sarreraztea.

Hitzek badute, jatorriz, zeinek bere esanahia: gauza eta egiteko jakinen ezaugarri dira. Geroztik ordea mami berriak hartzen dituzte, beste gauza eta egiteko batzuk ere adierazten dituzte (esakera tropoak). Horregatik ditugu topatzen *euskaran*, aspaldieneko haroetarik hasita, hitzen esanahien eta kulturaren aldakuntzei buruz ainitz aitorten.

Gure hizkuntzak, beraz, lehen haroetako zantzuak dakazten izenak gorde ditu: gure arbasoei gauza nabasi zitzaizkien ikusmoldeak, eta beraien gustu eta itxaropenen oroitzapenak.

Ondoren, gure kulturaren hainbat aurpegi adierazten duten gure hizkuntzaren gai batzuk agertuko ditugu, bereziki geografia, bizibideak, teknika, etxea, elkarteak, gizabidea eta erlijioari dagokienez.

2. EUSKAL TOPONIMOEN GARRANTZIA

Euskaldunak, bizilekutat duen lurralde puskari, izen bat edo gehiago eman dio; orobat haren gorabeherei ere: lur eta arroka, ibar, mendi, iturri, hibai, itsaso, e. a. Toponimo eultze bat da hori, geografi eremuari euskaldunak ezarri dion kultur edo gizajazkera, halegia.

Toponimo horietarik askok tokien eitea, egoera edo izakera oroitarazten digu, hala-nola, *Atxuri* (Sara gaineko mendia), *Agerre* (Ataunen), *Agerrri* (Liginagan), *Agarre* (Markiniz-en) eta *Agirre* (Arrespalditza-n), *Artzamendi* (Itsasu gainean), *Lurgorri* (Arrasateko mendia) eta *Soihartza* “sukarrieta” (Uhartiri-n).

Beste izen batzuek jendearen zenbait izaera agertzen digute; gehienek ordea bertako bizikeren berri ematen digute. Hau ondorengo lerroetan ikusiko dugu.

3. EHIZA ETA EUSKARA

Euskaran aztarna asko utzi duen lanbidea, ihizien eskuratzea izan da. Zenbait izen hau aipatzeko; hona batzuk: *ehiza* “ihizi atzemaketa”, *ehize* “ihizi atzemana”, *ehiztari*, *ihiztegi*, *ihiziketa*.

Patari edo lauoineko ihizietarik, ehize-gai diren edo orain gutxi arte hala izan direnetarik, honako izen hauk bereizten ahal ditugu: *hartza* (gure artetik XVIII. mendeaz gero izkutatua), *otsoa* (Urbasa-Entzia inguruan azkena 1921ean garbitu zuten), *hudua*, *basurdea*, *azeria*, *azkonarra*, *erbia*, etc.

Hegaztietarik hauk aipa ditzagun: *arranoa*, *saia*, *usoa*, *bagusoa*, *usapala*, *eskinusoa*, *eperra*, *galeper* edo *kaila*, *zozoa*, *biligarroa*, *sapelaria*, *mirua*, etc..

Ihizi mota horik eskuratzeko jokabide batzuk ezagutzen ditugu. Axularrek, GERO izeneko bere liburuan dakartzenak, hauk dira: *artea* lauoinekoak atxemateko; *lakioa* (edota *biiztoa* edo *kibila* ehiztariak ihizari lepoa inguratzeko eta menperatzeko iaurtikitzen diona); *segada* (zotzezko arranbela, zintzilik kibil txikiak dituena, haietan hegaztiak trabaratzeko); *sarea*, uso ehizean erabiltzen dutena; *zizpa* edo suzko izkilua. Uso ehizean bumerang kideko izkilu bat ere erabiltzen dute (zurezkoa), *karrota* edo *makila* izenekoak: heldu diren usoei iaurtikitzen zaie, jaistera behartuz.

Piztiak edo basa ihiziak izutzeko, *eltzaorra* erabili izan dute; orobat *burrin* edo *furrunfarra* ere, baita *zuzia* eta *kusoa* ere.

Izen horiei loturik edota beraiek gogorazirik, hainbat ohikunde heldu da gureganaino, hala-nola *uxaehiza* edota *uxatehiza*, *zilo* edo *zulo* delakoarekin elkaturik, asko erabilia gure arbasoen artean (baita gaur ere inoiz) *basahuntz* eta *zaldiak*, *betizuak*, *otsoak* eta *usoak* atxemateko. Aspaldiko egipidea berau, lehen aldietan aitzinekoetarik datorkiguna (horrela bakarrik eskuratu ahal ziratekeen Paleolitus haroan ehizagai ziren ihizi asko).

Toponimo asko dugu gure artean, ehize mota horren oihartzun datekeena. Honako hau, adibidez: *Hartzate* (Ataun-en), *Hartzanbide* (Aralar-en), *Hartzanbaratza* (Urbasan), *Hartzanegi* (Arabako aitzineko herria), *Hartzarana* (Ekarain), *Otsazilota* (Luzaiden), *Otsopotzueta* (Saran), *Otsozulueta* (Errenterian), *Otsozulo* (Uztegin), *Otsozulo*, *Otsoarrate* eta *Otsobide* (Ataunen), *Otsopasaje* (Aralarren), *Otsaportillo* (Urbasan), *Otsazulueta* (Gabirian); haresiz eginiko otsategiak Ezpeletan, Gorbeian, Gibijon eta Lakozmendin; *Orkatzategi* (Oinatin), *Orkatzagirre* (Azpeitia-n), *Orkaztegi* (Gaintzan); *Usategieta* (Behorlegiko Olobin, Landibarren, Lekunberrin, Aldudeko Lepoederren, Saran eta Etxalarren, oraindik ustiatzen direnak), *Usategieta* (Irunen, Errenterian, Ataunen, Arruazun), *Usategi* (Ataunen, Aralarren, Hernanin, Luzaiden, Linduxen); *Saretako-leku* (ustegia, Aralarren); *Arranolatze* (Larrainen), *Arranohegi* (Esterezubini), *Arranoatea* (Ataunen), *Arranomendi* (Deban), *Arranoaitz* (Oinatin eta Orozkon), *Arnotegi* (Obanos-en eta Bilbo gainaldean); *Belategi* (Forondan), *Belasmendi* (Lermanden), *Belazmendi* (Artaxonan).

Hona, beraz, toponimo saila. Horietarik asko uxatehizian, eta zilo biizto erabilkeran oinharrituriko ehize mota zaharrekin loturik dira noski.

4. ABELTZANTZA

Abetzantzari —hauxe da beste lanbide bat— dagozkio beste euskal izen asko. Batzuk etxe-abereak adierazten dituzte. Hauek, adibidez: *behia*, *zezena*,

txahala, aretxea, ergia, behigaia, bigantxa, txekorra, idia, zaldia, behorra, muxala, mandoa, akerra, ahuntza, aharia, ardia, bildotsa, urdea, txerria, e. a. Hegaztietarik hauk aipatzen ahal ditugu: *usoa, oiloa, antzara, ahatea*. Gehienak bertako izenak dira; ez dute, dirudienez, ahaidetasunik indoeuroparrekin: lehenagokoak, dirudienez.

Esan behar dugu, aipatu ihizietarik asko, adibidez behia, zaldia, ahuntza eta urdea, bertan bizi zirela, basa-ihizi gisa, hezi aurretik. Lan hau, inondik ere, euskal lurraldean bertan egin zen noski, aipatu izenek indoeuropar kutsurik ez dutela ikusirik; izan ere, izen horiek indoeuropar jatorria zuketean, Europako beste herrietan gertatu zenez: hauetan, Neolitos haroko azken alde-
ra, arioek sarrerazi bait zuten aipatu ihizien hezketa.

Beste izen batzuk, abeltzantzako hainbat egiteko edo ihardunketari dagoz-
kienak dira. Honako hauk: *ola, etxola, txabola, ilorra, borda, saletxea, saroi, saroihandia, saroitxikia, kortanagusia* eta *kortatxikia*, abeltzaintzari eta *bazka* edo larreak ustiatzeari buruzko eraen eta lanak adierazten dituzte.

Toponimian ere arras hedaturik dira hitz horik. Horrela ezagutzen dugu, iragan haroetan lurra nolaz ustiatzen zuten ez ezik, bizibidearen agerraldiak ere. Sarritan gertatu ohi da, giza eraikuntza zaharren batek edo kortanagusiren batek, oinetxe edo lehen-etxeren batek, saroi bat bere bordarekin, bere artegiarekin eta bere txabolarekin lehen-herriaren ingurumarian edo hurbil edukitzea. Saroi hortan bizi da urte oro artzaina, hango larreak dirauen arte. Baina inoiz lehen-etxeko seme edo alaba ezkondu eta saroi eta bere bordara doa eta bertan ezartzen du bere bizileku iraunkorra, baserria. Honek, nekazaritza du-
larik ere, abeltzantza ukan lezake, eta honentzat, etxetik urrunago den beste toki batetan, abeletxe berri bat eraikitzen du, bere txabola, artegi eta guzti. Hona esateko: *Iturbidea* (Sarako lehen-etxe bat), *Iturbideko-borda* eta *Iturbideko-bordako-borda*, etxe baten bizibidea eta honen aldakuntza eta heda-
keta adierazten diguten izenak. Gauza bera Ataun-en: *Gomensoro* (lehen-etxe bat), *Gomensorosaltze*-ri jatorria eman diona; honek berriz *Gomensoro-saltseko-borda*-ri. Berdin Ezkurran: *Errandonea* eta *Errandoneko-borda* (lehen-etxea eta geroztikoa).

Aipatu saroi izenek —korta-nagusi eta korta-txiki—, bata negukoa eta bes-
tea udakoa, trashumantzia edo larrealdaketa gogorazten digute. Aitzin-
aitzineko iharduera da hori, eta gure artean, gutxienik, Eneolito harotik dato-
rrena dateke; horrela bakarrik argitzen ahal da gertakari hau: toki berean ger-
tatzea halebria haro haretako egoitzak —trikuarriak eta arrespilak— eta gure
egunotako beste hainbat saroi.

Arzantz edo abeltzantz bizikerarekin eratxikia, *solo* edo *soro* izena dator
sarritan, saroi, belardi eta hesituriko larre esanahi duelarik, eta toponimo asko-
tan sartzen da osakai gisa, Zuberoatik Bizkaira eta Arabaraino. Adibidez: *Ibarsoroa* (Saran), *Sorohandia* (Zugarramurdin), *Ataunsoro* (Ataun-en), *Mendisolo* (Elorrión), *Lopesolo* (Astegietan).

Izen bera dator, osakai gisa, *Pelotasoro* hitzean. Pelota lekua esan nahi du,
eta otsoak gure mendietatik izkutatu arte edota artaldeentzat benetako arrisku
izateari utzi zion arte, artzaiek kirol mota horretarako hautaturik zituzten

lekuak adierazten ditu. Izen hori edo kidekoren bat, mendiko larre eta saroietan hainbat belardiri ematen zaio. Hona horietarik batzuk: *Pilotaleki* (Elokadi mendian, Aldude gainean), Eihartzeko-lepuan (Baigorri-Urepel ibar gainean), Garzelako-lepuan (Erro eta Urepel gainean); *Pilotagi* (Luzaiden); *Pelotasoro* (izen honetako hiru belardi, Zugarramurdin: Iraxelai-mendian, Urtzelain, Urbiako-lepuan); Irazako *Pelotasoro* (Etxalarren); Ihizelaiko *Pelotasoro* (Askainen); *Pelotalekuko-gaina* (Larrun-en); *Pelotasoro* (Oihartzungo mendietan); *Pelotaleku* (Aralarren sei lekutan: Alotzan, Andurion, Errenagan, Baiarraten, Antsesaon, Inguitzin), *Maumendiko-pelotalekua* (Ataunen); *Pelotaleku* (Urbasako Otsaportillon); *Arrabako Pelotaleku* (Gorbeian). Horra beraz izen bat, ohikunde baten oroitzapena betikotu duena: artzaiek, otsoa zela eta, beren artaldean ondoan egotera beharturik, beren artean egin ohi zuten pelota jokoa-rena halegia.

Duela berrogei ta hamar urte, zerbait gehiago, laxoan jolas egin ohi zuten, pelota gurutzatuz halegia, eskuz nahiz eskularruz, Elokadi mendiko pilotalekian, nire mendi-lagunak edo gidariak —Fernando Aire edo “Xalbador” bertso-lari izen haundikoak—, 1948 eta 1949 urteetan esan zidanez. Joko belardian harri lau bat zegoen, *botarria*, sakerako harria halegia. *Mearrozteiko-lepuako* (Urepel-gainean) *pilotalekian*, hara 1948an heldu nintzenez, bistan zegoen artean jokalekua, zoruan egin hildoz markaturik. (I irudia).

Artzantz bizikerari dagozkio beste izen hauk ere: *haustarri* eta *korta-harri*. Hauak, bere aldetik, hauts harri (agian hauts “hautze” edo irelu eta arbaso esan nahi duen hitza) eta saroi-harri adierazten dute. Aitzina artzain bakoitzari zegokion saroiaren lekua izendatzeko ohikundea ez ezik, badirudi sutondoa etxeko arbasoen oroitzapen eta biltoki bezala betikotzen dela hitz horiez.

Badira beste toponimo batzuk ere abeltzaintzari buruz. Hona zenbait, erakusgarri bezala: *Behikoba* (Diman), *Behinarrate* (Nafarroako Gaitzan), *Betzaloi* (Askaraten), *Betolaza* (herria), *Behileku* (Abadiño), *Txekortegi*. (Aralarren), *Behorlegi* (herria), *Behortegi* (Espartzan), *Behortegi* (Ezkioga), *Zaldiarrate* (Aralarren), *Zaldiaran* (Berrostegieta gainean), *Mandarrate* (Ataunen), *Mandabita* (Ataunen), *Mandubita* (Beasainen), *Mandasolo* (Ilarazan), *Mandasoroeta* (Kontrastan), *Mandabidea* (Gometxan), *Akermendia* (Artaxonan), *Aketegia* (Aizkorrin), *Akelarre* (Mañarian, Soraluzen eta Zugarramurdin), *Akerlanda* (Gautegizen), *Akerrate* (Ataunen), *Akarrate* (Entzian), *Ahuntzarrate* (Ataunen), *Urdanzelai* (Saran).

Artzainaren puskarian, ondoko tresnok dira aipagarrienak: *oporra*, *txalia*, *apatza*, *kaikua*, *kulierra*, *aspila*, *aska*, *zildaia*, *gakoa*, e.a., denak zurezkoak; *kutxarro*, *muxilua* (muskuli kuskua, aitzinako kutxara), eta honen eitea zuen Gobia-ko artzainek berrikitan oraino zuten adarkutxara; *txukunarri* (*esneharri* eta *kaikuharri* ere deritzana), esnea egosteko erabili ohi den harri borobila; *burruntzali*, burdinezko *txali* edo kazoa. Tresna hauk, inondik ere aspaldikoak dira. Halaxe, adibidez, *txukunarrria*: azken Paleolitos harotik gaurdaino bait da erabiltzen gurean; horrekin berotzen zuten lehen-gizakiek ura, itsasaldeko lagunek garai haretan ugari jaten zituzten magurio edo karrakalen haragia aisa ateratzeko. Tresna zaharra; bere izena ere bai noski.

Beste izen bat, abeltzantzako hiztegian txit ezaguna, *larre* hitza da. Toponimo gisa, arras hedaturik dago herri guztian: *Aralar, Larrune, Larrunarri, Larrea*.

Euskal egutegian ere badugu zenbait hitz artzantz bizikerarekin zerikusia duena. Adibidez: *bedats* (belar hasera, udaberri), *larrazken* (udako larrenazkena, udazken), *otsail* (otso hilabetea, ihizi hauen ehize garaia).

* * *

5. LABORANTZA ETA BERONEN ERAGINA EUSKARARENGAN

Nekazaritzari loturik hainbat izen dago. Lantzeko den lurrak izenok hartzen ditu: *soro, solo, landa, alor*. Laiaz ateratzen den lur puskarri *zoi* deritza; haitzurrez ateratzen denari, *zotal*; lur puska azalak, bere belar, zain eta guzti, ateratzeari zopizartu esaten zaio; *izatu*, berriz, haitzur handiz lur puska handiak, beren belar eta sasiekin lehenengoz ateratzeari deritza; *labaki* izena, landugabeko lurra lehen aldiz haitzurrez landu denari deritza; *luberrri* du honek beste izena; *ermura*, lur puska eta lapar piloa, izatu ondoren erretzeko edo egosteko (ikazkinek txondar bat egosten duten bezala) biltzen dutena. Horieta-rik zenbait —*zoi, izatu*— nekazaritza bera bezain zaharrak dira hemen, dirudie-nez (Lafon: *Eusko-Jakintza*, I, 1947).

Nekazaritzako tresnen izen artean, hauk ditugu: *haitzur, laia, nabar,eiza* edo *goldea, igitai, garranga* (igitaiaren aho hortzduna), *aihotza, estrazia, ixtexia, txistarrazia, narra, lera, e.a.*

Horra, beraz, lehen-nekazaritzako hainbat lan gogorazten dizkiguten izen batzuk, eta, dirudienez, haik bezain zaharrak.

Uste izatekoa zenez, aztarna asko utzi du nekazaritzak toponimoetan ere. *Labaki* hitza leku izena bezala ageri da toki askotan. Hala-nola, Nafarroan bertan: Zia-n, Gartzirian-en, Erbiti-n, Yaben-en, Larraioz-en, Lantz-en, Luzaide-n, Olaibarren, Zaldaiz-en, Olindriz-en, Zileti-n, e.a. Gauza bera esaten ahal dugu *luberrri* hitzaz, herri askotako toponimoa bait da: Sara-n, Ataun-en, Gatican, Berrikanon, e.a..

Beste toponimo bat oso hedatua, *landa* da. Lur lau edota belardi esanahiz, osakai gisa honako leku izenotan dator: *Akerlanda* (Arteaga-Gautegizen), *Petralanda* (Diman), *Eperlanda* (Muxikan). Leku hauetan, esaera denez, biltzen omen ziren behinola sorginak.

Azkenik, egutegian ere izen asko dugu nekazaritzako lanak gogoratzen dizkigutenak. Horrela ikusten dugu hilabete gehien izenetan: *epaila* (inausteko haroa), *jorrraila* (jorratzeko garaia), *orrila* (orri hilabetea), *garagarrila* (garagarrira biltzeko hilabetea), *uztaila* (uztatzeko garaia), *agorrrila* (lehorte garaia), *iraila* (ira biltzeko hilabetea), *urria* (urrak biltzeko garaia), *hazila* (hazia ereiteko garaia, *lotazila* (ernetzeko hilabetea)?).

Horra bizi-igaratzearen neurketa bat, erromatar egutegiarena baino lehena-gokoa. Guauza bera esan genezake astearen izenez ere: *astelehena, asteartea* eta *asteazkena*. Asteak hiru egun zituen garaia adierazten dute. *Osteguna*, eta *ostirala* osti, ostri, ortzi edo ortze, hitz hauek, goi urdina esan nahi dutelarik, lehenindoeuroparren asteko bi izen, euskarara bihurtuak, adierazten dizkigute.

Aspaldiko hitzak beraz izen horik eta beste hauk: *ostarte, ostebi, oskarbi, osti-
lika, ozme, osti, ostri, ostargi, ortze, ortzadar, ortzi, ortziri, ortziara*.

Hona beste hitz batzuk, aldiak izendatzeko: *or-irtete*, orria ernetzeko garaia adieraziz (udaberria); *or-erorte*, orriaren erortzea adierazteko (udazkena). Bi urte haro markatzen dituzte: batak artoa ereiteko haroa, eta besteak garia ereitekoa. Mito batek izen horik Basajaunen ahotan jartzen ditu.

6. ERAGIN INDUSTRIALA

Industria edo puskagintza da egun bizikera nagusia Euskalerriko alderdi handietan, eta beste bizikera lehendikako horik erabat baztertu ez baditu ere, sakonki dihardu haik aldarazten eta aurrera eraintzen erainkinen bidez. Bera ere lehendikako lanbide zaharrei zordun zaie; ez bakarrik lekutzeari dagokionez —burdinola zaharren tokietan eta berezko portuen eta bidegurutzen lekuetan bait da ezarria askotan—, baizik eta, aintzetzan, etekinei dagokionez ere, halanola Bizkaiko lantegi askotan eta Eibarko eta Soraluzeko fabrika batzuren kasuan, e.a..

Bizibide hontarako puska eta gai-bilketaren oihartzun dira izen hauk: *mea, meatze, meazulo, aska, burdinarri, arraukarri, gatzarri, gultxurrunarri, ota-harri, harbel, hargorri*, e.a.

Eta izen horiekin osakai gisa, beste hauk moldatzen dira: *ozme* (ortzeko mea edo tximista), *ozmin, ozpin, ozpinarri*. Izen hauk sineskeriaz eta lehen-esaundaz kutsatuak ditugu: ustez eta ximista harri bat dela hodeitik eroria eta lurpean zazpi estatuz sartzen dena. Sineste eta izenak lehen-haroetarik heldu direnak beharbada, lehen-indoeuroparren mito eta esaundekin zerikusia izan dutela garbi ageri denez gero.

Toponimo askotan ageri da *mea*. Adibidez: *Meatseko-lepo* (Itasun), *Mia-
txeta* (Luzaiden), *Miaxilota* (Luzaiden), *Meapotzueta* (Saran), *Meatzea* (Artzi-
barren), *Meazulo* (Ataunen), *Meatzeta* (Aizkorrin), *Meatza* (Morgan), *Meazal-
de* (Aramaion), *Miazulo* (Gordexolan).

Burdin edo *burni* osakaia toponimo hauetan ageri da: *Burdingorri* (Iragin), *Burnisaitx* (Askaraten).

Aska ere toponimoa da Ataunen. Orobat *Askaata* (mea ateratzeko eginiko lubaia).

Urremeatze, Etxalar-ko *Arranzelai* etxeko lurretan omen dagoen meatze baten izena da, esaundek diotenez.

Aipatu izenatarik asko, lehen-esaundez kutsaturik dator kigu, *Eusko-Folklore* izeneko sineste eta esaunda-sortan ikus daitekeenez.¹

Industriari loturik, burdinarenari batipat, euskararen gai asko ikusten ditugu. Burdinolekin zerikusia duten zenbait izen aipatzen ahal ditugu: *uharka, ola, labe, arrago, hauspo, gabi, txingura, galdi, zepa, burrunzti, sardaka* edo *orrika, burrunxali, burdinziri, burrunzi*, e.a. Izen hauetarik batzuk, *arotz, arrauka* eta *arrago* esaterako, euskaldunak latindarrekin harremanetan jarri zituzten, eta beste bat —*galdi*— teknik berrikuntza ohostu bat, *Basajauni*, kondairak dionez.

¹ J. M. de Barandiaran, *Obras Completas*, II, 379. or.

Burdinolen aztarna asko da Euskalerrian, beraien izatearen lekuko. *Ola* izenak betikotu egin du haien oroitzapena, eremu zabalean barreaturik diren toponimo askoz. Hona horietako batzuk: *Olhaibi* (Zuberoan), *Olhalde* eta *Olhaga* (Donazaharre-ko deiturak), *Olha* eta *Olhain* (Saran), *Oleta* (Askainen), *Olaberri* (Otxagiko mendi baten gailurra eta Aoiz-ko lurralde bat), *Olaga* (Argidano), *Olaldea* (Oiz-Betelu-n), *Olabidea* (Lekarotz-en), *Olaberria* (Oiartzunen), *Olea* (Ataun-en), *Olaberri* (herria), *Olalde* (Oinati-n), *Olabarrieta* (Sopuerta-n), *Olako* (Gordexola-n), *Olar* (Karrantza-n), *Zamakola* (Dima-n), *Oletxe* (Aramaio-n), *Olabaster* (Letona-n), *Olaran* (Arkaia-n), *Olate* (Trespuentes-en), *Olartea* (Ali-n), *Olarna* (Ojakastro-n).

7. EUSKAL ETXEA

Garrantzi handiko kultur ondasun bat etxea da. Gaur egunean dituen egitekoen gain, beste batzuk izan ditu. Denboraren denboraz hein batetan itxura galdurik badute ere, beren oroitzapena utzi bait dute *euskarazko* hitz askotan eta gure sinismen eta esaundetan.

Gizakien bizilekuaren izena, eukaraz, *etxe* da, ainitz zentzuduna, alderdi askori dagokiona bait da. Hain zuzen ere, *etxea* familiaren egoitza da, lantegia, etxekoan biltokia, babeslekua, aterbe eta —inoiz— iheleskua, elizañoa eta etxehilarria.

Etxeak, erainkuntza eta bertan bizi direnen lagunaldia edo familia esan nahi du. *Bizitza* eta *bizileku* hitzek, *etxeak* duen aterbe alderdia adierazten dute. *Estalpe* ta *aterbe*, geriza eta ihesleku dira. *Jaiotetxea* eta *sorleku* hitzek, baten jatorria esan nahi digute, eta jatorri bera duten guztien biltokia. Izen horiei loturik, besteok datozkigu: *sua*, *sutondoa* eta *sutokia* (suaren lekua adieraziz gainera, etxearen ezaugarri direnak); *labatz* edo *elaatz* (hau ere askotan etxearen adierazgarri erabiltzen duguna); *haustarri* (hauts harri, agian hautzharri edo arbasoen harria: horren ondoan bizten bait zuten etxeko sua, bertako hilen eta bizien bateragiletzat zeukatena); *baratze* (ortu eta hilerri); *ogabe* edo *egarbe* (teilatuko hegala eta honek estaliriko lurra: itauzur eta horma arteko lurra, halegia); etxeko ez-kristauen —bataiorik gabe hildako haurren— hilerri-tzat ere ezagutua.

Etxea gauza sagaratua: ateko, geletako eta ikuiluko gurutzak; sukaldean eta bestetan zintzilik diren iduriak; etxeko su eta ur bedinkatuak; argi ezko, argizagi eta erramu bedekatuak; geletan gordetzen den San-Joanetako lore bedekatuak; leihoetako elorri eta urritz eta ateetako lizar-adarrak; ateko eguzkiloreak, etxeko haizkora eta igitaiak, e.a.: hauk denak edo gehienak Jainkoari zuzenduriko otoitzen keinu eta adierazgarri iraunkortzat onhartuak bait dira. Leku askotako sineskizunen arabera, orobat sagaratua da etxea arbasoen arimengatik ere (ustez eta egunoro beren agertua egiten bait dute heuren aitzinako sutondora); baita, gabon-zuziagatik eta etxeko abere eta ihizi —aker, ahuntz beltz, asto eta erle— babesleegatik ere. Jarrera honek, beste tarteko eragile batzuekin batera, sorrerazi du euskaldunak etxeaz duen burutapena: etxea etxekoan ondasuna dela (hildakoen eta bizi direnena); familia bati atxikirik,

osorik eta banatu gabe gorde behar dela; babesleku, aterbe eta ihesleku bezala ezagutua izan dela eta hortan ireluak eta gaizkinak berak ere begirun izan diotela. Hain zuzen ere, gizaki bati erasoaz datorren irelua bera, hura babesten duen etxera heltzean, ez da barrura sartzen; bakarrik atean uzten ditu bere esku aztarnak. Horik dira euskal etxeak lehengo haroetarik ia gaurdaino izan dituen zenbait zantzu.

Etxean etxeakoak hauk dira: *aita, ama, seme-alabak, senideak* (oinordekoaren oraino beregaindu gabeko anai-arrebak), *aitajauna, amandrea, arbasoak*. Izen horiek eta besteok ahaidetasun maila bereziak adierazten dituzte: *osaba, izeba* edo *izeko, anaia, neba* (arrebarekiko), *arriba* (nebarekiko: gizezkoarekiko, halegia), *ahizpa* (emaztekiarekiko), *aitaginarriba, amaginarriba* edo *aube, suhia, erraina, guaxkide* (bi aitaginarrebak elkarrekiko), *aubekide* (bi amaginarriba elkarrekiko), *ahaide, adreria* edo *ahaideria, azkazia*. Izen hauek latindarra ez bezalako etxea gogorazten digute, eta beraiekin ukan harremanak baino lehenagokoa.

8. HAUZUNEA

Hauzoa edo *hauzunea*, ikusbira txikiko lurraldean hedatuak dauden etxeen batasuna da. Hauzotarren harremanak honetara datoz batipat: elkarrekiko laguntza, elkarteko langintzak, guztien solasak, e.a. Beraz hainbat lanetan, eritasunetan, heriotzean, hiletatan, ehortzetan, jaiotze eta eztaietan, abereen ezbeharretan, etxe-erretze edo bestelako galeretan elkarri lagundu behar diote, eskua inoiz eskainiz dirutan nahiz gauzetan.

Artzain hauzologunen artean —udakoetan batipat— beste bizikeretako artean baino tikiagoak dira hauzo harreman hauk, artzainak, bakoitzak bere gisa, lekuz higitu eta aldatu beharra duelako: udagaraian, goiko larretan: neguan, beheretako belardietan.

Artzaina bizi ohi den lekuek izen hauk dituzte: *etxea* (honetan du bere egoitzanik nagusia —gehienetan ibarrean—; *txabola* (udako bizilekua goiko sarioan): *aterbea, ilorra, sarioa, negusoroa*, e.a.: guztiek ere artzantz bizikeraren egonaldi, leku eta haro bereziak adierazten dituztenak.

Artzantzaren bilbakuntzaz eta, batipat, familiak beste bizikera bati —nekaritzari, antzelangintzari eta metalurgiari— heltzea zela bide, leku jakinetan lotuago jarri ziren eta lurrari eta aterbeari atxekiago. Horrela hauzo harremanak nabarmenago bilakatzen dira.

Hau dela eta, aipa genezake, adibidez, *lehenauzoa*; gurutze bide edo elizarako bidean eskuinetara den lehen etxea adierazten du. *Lehenauzo* hitz honek beste lor asko dakar beregan: hauzoko bat hiltzean, lehenauzoari dagokio hildakoaren etxe lanez eta hildakoari buruzkoiez —gazitigu, beztitze, hileta-lagunen zuzendaritza, e.a.— arduratzea. Behin baino gehiagotan galdetu izan dut: “bi hauzoak —hildakoaren etxea eta honen lehenauzoa— hasarre baldin badira, betetzen ahal da ohikunde hau?” Eta beti erantzun izan didate, gutxi gorabehera: “hauzoak hauzokoei ezartzen dizkien beharrak beste maila batekoak

dira, eta hauzoko baten heriotza edo bestelako ezbeharren bat delarik, gorago-ko maila horretara igo ohi da bakoitza, herra eta hasarreen gainetik dagoen horretara halegia”.

9. EUSKAL HUMANISMOAREN AZTARNA

Bada giza bizitzako beste alderdi bat, euskaldunok *gizabidea* deitzen duguna eta erderaz “humanismo” esan ohi dutena. Honen jatorria eta oinharria euskaldunak, gertakizun handi baten aurrean, bere barnetik, esaldi honekin gogarazten ditu: “ez gara gure baitan, besteren baitan baino; beste hori da guri eta munduari eragiten diguna: Jainkoa halegia”.

Gogaeta hau, bere bizi-bilbe eta egitamuaren giltzarritzat hartu du euskaldunak beti eta haren etikazko eta zuzenbidezko euskarrien arointzat: *zuzentasun, egikizun, eskubide* eta *ikuskizunaren* esointzat halegia.

Gure gizabidearen haseran ageri den gogaeta hau bera dago hainbat euskal mitoren ondoan ere noski, hauk gai baztertu eta kondarrezko bezala gureganaino iritxi badira ere.

Hainbat ireluren izeni loturik heldu zaizkigu mito horik: *Mari-harpeko, Mari-munduko, Gaueko, Basajaun, Hodei, Eguzki-amandre, Ilargi-amandre*, eta beste askori. Irelu-bilaketa hau ordea guri eragiten digun izakiaren bila ibiltzea da. Hor ere baditugu erromatarren eta, agian, indoeuroparren aurretik genituen izenak.

Irelu-izen horiek aspaldidanik, Kristaугоa dela bide, kolokaturik eta banaturik edo lausoturik den burutapen baten oroiteak gordetzen asko lagundu digute.

Kristaугоak ordea ez zituen ezereztu ez suntsitu, guziona gaindikoari buruz izen horiek adierazten zizkiguten bilaketa zaharrak. Hauei beste zuzenbide bat eman; bai: mundua erainkin edo makina handi bat dela esanez eta honen zati eta indarrak hastapenetik ezarririko eraenen bidez ari direla; gu denok berriz gizakiari eta munduari eragiten dion baten baitan gaudela: Jainko bakarraren baitan. Eta Kristo eredu berezitzat eskaini zuen, bakoitza bere egikeran jarrai dakion.

Horra zeintzu izan diren hemen gizakiaren galde nagusiei eman aterabi-deak; horik izan dira euskal gizabidearen oinharriak. Jadanik lehen aldietan barruntatuak eta gero indarragotuak; berezko edota gure adimen mailan, nahiz berezkoaren gaindikoan, Kristoren Ebanjelioa dela bide zuzenduak.

ETNIA ETA KULTUR ERAGINTZA (Nafarroaren goi aldeari dagokion azterketa)

Euskararen atzerakada dugu Euskal Herriak mende hontan izan duen etnologi alorreko gertakizunik garrantzitsuenetako bat. Nafarroari dagokio, neurri haundi batetan, galtze honen hozkada, eta Louis Luzien Bonaparteren mapak dakartzan muga haietatik hasi eta, Nafarroako euskararen egoeraz Sanchez Carrion jaunaren lan aipagarria arte, gero eta lasterrago galduz joan delako abiada nabari da.³⁵⁰

Ohar berezi bat egin beharrea aurkitzen gara hemen.

Atzerakada hontan azpi lanean hain bultzagarri dabilzagun barne eraginak oso ezberdinak dira giza mailan eta kultur bereiztasunez, historia eta politika gora-beheretan hain aberats dugun Euskal Herri honetan, eta asko aldatzen dira hemen bertan lurralde batzuetatik bestetara.

Hori dela eta, lan honek ez du gertakizun hauen guzian barne eragina orokortasun osoan aztertzeke asmorik bere gain hartu nahi; eman zaigun atal mugatuan eta lanaren eraginkortasunari begiratuz, Nafarroan euskaraz egiten den mendialdearen eta Iruin-herri inguruko gertakizunen berri ematea baizik.

Banaketa honen mugak irakurleak kontuan hartzea beharrezkoa da.

Lanak, beste alde, etnologi arauz eginga izatea eta egilearen lekukotasuna, alderdi biak, berekin ditu.

Nahiz beste lurralde batzutan ere berdin gertatu, nabari da hemen zer bat, harreman bideena, argi eta garbi honen antzeko eskualdeetan barne dagoena.

Errepide eta trenbidearen gelditokiak lehenik, aldizkari eta irratia gero, eta baserri baztertuenetan sudurrak sartu dituen telebista, batez ere, izan dira azken denbora hauetan, piskaka piskanaka, euskararen galgarri gertatu diren tresna oinarrizkoak.

Arazo nagusia ez datza, noski, zabalkunde mailan tresna miresgarri hauen teknikaz egin den aurreramen, erremendu berriak hartu dituzten bide eta baliatu izan diren eran baizik. Orain arte euskararentzat atzerabide gertatu diren bezalaxe, beste erakunde batetan hizkuntza hau berriztatzeke eta egiten joateko mesedegarri bihur zitezkeen.

Jokabidearen zuzendaritza da kontua. Kultur tresna hain baliosak direlarik, zein hizkuntzaren alde ezarriak izan diren ikusi behar da.

1. EKINTZA POLITIKO BATEN ONDOREAK

Bai Euskal Herrian eta bai inguruko herrietan, hegoaldean behintzat, euskal gaiak zama politiko indartsuarekin eragiten dute.

Karlisten denborako gerrate biak hor genituen lehendanik, baina 1936ko gertakizunak eta atzetik ekarri dituen beste berrogei urteak izan dira, batez ere, nahitaez gure herriaren etorkizunerako zapalgarri gertatu direnak. Nahiz, denok dakigunez, alderdi bietan izan gudari euskaldunak, ofizialtasunez baliatu izan diren iturriek garailetan zeuzkaten euskaldunak ez dituzte kontuan hartu, ahaztuak izan dira, herri osoa bereizketarik egin gabe garaituen azpi mailan geldi zedin.

Euskal Herri guzia da, era hontan, zapaldurik gelditzen.

Ez da, noski, hala-beharraren berezko fruitua izan.

Eta, jakina, bere herriaren zoritxarra jasan behar izan du euskarak ere. Ez eskolan, ez eta inongo erakunde ofizialetan sartzerik ez du izan; sukaldetan bertan gaizki ikusia egon da, eta salakuntza maltzurren bildur kalean. "Habla en cristiano", susmo gaiztoz betetako esaera zatarrarekin ekiten zion edozein arrotzek bere etxean zebilen euskaldunari.

Hizbide honen esangura, bere sineste kutsu horrekin nahastean, gaiztake-riaz zipriztindurik zetorren. Jainkozaletasuna alderdi batekoen altxor ezin banatua bezala hartu zuten, "Gurutzada" egin eta garaile atera zirenean, haleb-gia. Oso erraza zen, beraz, begien aurretik kendu beharrak zeuden gaiztoak nortsu ziren ikastea.

Aurkezpen honek, bere azal hutseko itxurarekin, kolorez margoturik utzi du hizkuntza.

Euskaraz hitzik egin nahi ez zuten serorak ezagutu ditugu, eta bertute gutxikotzat zedukaten euskal gauzeekin ikustekorik zuen guzia. Duela urte gutxi, gerra amaitu eta hogeit hamar bat geroago, behintzat, Iruineko katedralean gure hizkuntzan agurtu nuen neure herriko eliz-gizon batek agurra ukatu zidan furrusti bizian, "no sé a dónde vais con eso", erantzunez. "Eso" hori euskara zen harentzat.

Eta suturik alde egin zuen koruko kapusaiak sakristian kentzera.*

Zalantzatsua izan da, beste alde, gure herrietan euskaraz hitz egitea beste politika konturik gabe, eta alderdikeriak alde batera utzirik euskara eta eus-

* Testigütza egiten duena apaiza da.

kal gauzak zaintzeagatik bakarrik, salatari politikoen soka dantzan oraintxe arte egon diren familia askoren egoera bildurgarria.

Neuk ere, euskal gaietan lan egitetik bazter arazteko, hurbilekoengandik hasita, oharpen asko eta asko jaso izan dut nere denboran. Garai hartan, euskaltzaletasunak kutsu politikoa askorentzat berekin zeukan.

Gerra egin eta irabazi zutenen arteko euskaldunek, batzuek behintzat, heuren herriko euskal gauzak ezin irentsi gaitzarekin itzuli ziren etxera, eta ezin esandako ondore txarrak ekarri dituen zauria izan da gure herriaren bizitzan.

Nafarroako gertakizunen azterketa egitean ez zaio behar hainbateko garrantzia eman, nere ustez.

Gure herritako gizonak, nahiz garailearen itxuran agertu eta heuren segurantzirako etxean pistola gordetzeko baimena lortuagatik, nolabaiteko gaizki ateratakoaren susmoa ba ote zuten uste dut nik. Hamar urterekin, bederatzi mm. luze delako pistola berri-berriarekin jostatu izan naiz ni eta txoriei tiroka ibili ere bai. Gerra ondoko lehenbiziko urteetan norbaitek tresna hori niregandik gertuegi uzten zuela esan nahi du horrek.

Halare, goizetik gauera gudari egindako gure herritarrei, heuren gudu ekintza eta garaipena aitortzean, hutsune haundiko zuloa agertzen duen esaera datorkie ahora: "gu euskaldun gizajuok!", esan ohi dute. Erdara ongi jakin izan balute heuretako askorentzat gorago igotzeko bide bat izango zelako ustea badute.

Heurentzat euskara atzerakoiaren antzeko gauza da.

Arrazoibide hauek guziak euskara jatorrez adierazi ohi dituzte, noski; hori bait da txikitatik ikasi eta hobekienik dakiten hizkuntza.

Beste herritar batzu galoiak eramatera heldu izan ziren, bat batean alferrez berri izendatu zituzten, eta beste batzu, berriz, Franco-ren zaindaritzan sartu. Denetarik bada gure gerrian. Halako hauk, jakina, erdaraz mintzatzen ahalegintzen zaizkigu. Bada gaur egun ere, berrogei urteren buruan, bateon bat, guretako edozeinek esandakoari erdaraz erantzuten diona. Esan ere, gerra ondoko urteetan ongi joan zaiela salakuntza politikoa eraginaren eginkizun traketsen, esan ohi du jendeak.

Ez batzuk eta ez bestek ez diete hurrei euskararik irakatsi.

Euskarak deusetarako balio ez duelako arrazoia ateratzen dute. "Con eso no se va a ninguna parte", entzun izan diet askotan. Neskato gazte batek zioenez, trenaren lehenbiziko txartela jasotzeko ere ez omen du balio euskarak. Baina, tren kontua nonbaiteko RENFE baten tresna dela ez zuen ulertzen berak.

Gurasoek, barnez, beste era batera zuritu nahi izaten dute heuren jokabidea. Umeak ikasiago izan daitezten baztertzen omen dute euskara; ez daitezten hain motz gelditu. Elkarren artean konpontzerik ez duten bi gauza balira bezala, baztertzen dute gurasoengandik duten hizkuntza, eta erdaraz bakarrik ikasten.

Huts egin dutelakoaren konplexua da.

Etxe barnean gertatu bada hau, geureaz hustutze hontan, familiak bezain jokaera garrantzitsua jokatu du eskolak.

Ikasgelan euskaraz hitzegitea erabat debekaturik egon ohi zen, eta berdin atsedenditan.

Zenbat haurretan ez du ikastaroko eratzun bildurgarriak oroitzapen mingarria utzi? Irakaslea herritarra suertatzen zen tokietan makurrago izaten zen askotan. Gizaldi askotan maisu arrotzek lortu ez zutena egin zuen nere herrian bertako errotariaren semeak. Bere arrazoibideak garaileen haize harroekin astindurik, gurasoen utzikeria eta ezaxolak baino askoz aurrerago eraman zuen herriko giroa. Euskarak ezertarako ez balio izatea bada; baina haren zirikadak beste alde batetik zetozen: gure hizkuntzak duen eragozpenik haundiena eskolarako haurrari sortzen dion oztopo eta traba omen da. Horrengatik atzeratzen omen dira eskolan haurrak. Banan banaka gurasoak hartu eta etxean hurrei euskararik ez egiteko sartzen zien buruan.

Bere eskuetatik igaro zen gizartearen euskal giroa eta euskara zainetik kentzea lortu zuen gizon honek.

Nafarroan nik ezagutu dudan zapalketarik gogorrenetakoa beste herri batean maisuak egiten zuena da. Ergoien herrian, denak euskaldunak diren lekuan, eskolan euskaraz hitz egiteagatik jo egiten zituen haurrak. Neu joan nintzen zer gertatzen zen ikustera, eta hamahiru urteko mutiko bat ikusi nuen maisuak buruan irekitako zuloa urte batean itxi gabe zedukana. Bere amak aitortu zidan, egunean bi garbiketa egiten zizkiola sendagileak agindutako erre-medioez. Herriko maisuak aho biziko reglarekin irekitako zauria omen zuen. Haurrak minberatzeko ezin esan diren bidegabekeriez baliatzen izan behar zuen.

Beste neska bati konpasaren orratz bien muturrekin hestutu zion mihia, eta mihi azpiko lokarria eten. Bere amaren aitortza da, eta odola zeriola bialdu omen zuen gero etxera. Behin eta berriz Inspekziara salakuntza egina zuten, baina ez kentzen. Legez hauzira eramateko mehatxuarekin lekutuarazi zuten.

Kontuan izan gaur gaurko gertakizunaz ari garela, 1968an gertatua, haleb-gia.

Bai hizkuntzaren aurka egiten den politikak, hala nola hizkuntza hori mintzatzen dutenen politika-ezak, ofizialtasunik gabeko mintzaira ezeztatzeraz daramate.

Aurkako giroak, halare, badu bere alderdi ona: begiak irekitzen dizkio herriari eta harresiak sortzen, galtzera zihoan hizkuntzari hiltzen ez uzteko; politizatu egiten da gauza, zaletasuna biztu eta, hitz batean esateko, iraupenaren bidean jartzen du hizkuntza.

Hau gertatu da, hain zuzen ere, Euskal Herrian.

Hona, Nafarroako gertakizunei buruz, zer dioten Sanchez Carrion jaunak: "...Hizkuntzari irauarazten dioten lokarrietako bat, berorreganako atzekimendua da. Baina, lotura hau ez da, gehienetan, jakinaren gainean eta konturatuz sortua izaten; berezko etorkin itsumutua baizik. Bizinahiaren sentipenekin loturik eramango du norberak batzutan, baina hizkuntza ber-beraren neurketa zentzuzko eta kultur mailako lokarri gutxirekin. Euskaldunak ez du ekaitz eta mendebal guzien aurka euskara zaintzera bultzatzen duen arrazoi tinkorik. Baina, era berean, galtzen uzteko funtsik ere ez.

Atzekimendu edo barne lotura hau da guk hemen adierazi nahi duguna, eta gehienetan utzikeria baizik ez da; zabarkeria hutsa. Jarraipenaren aurka eragozpenik sortzen badiezaiote, utzi egingo du euskaldunak euskara, haintzat hartzera bultzatzen duenik ezer ez bait du.”³⁵¹

Lasakeria hortaz baliatzen dira lan zapalgarria egiteko agintaritzara hel-tzen diren gizonak. Izan ere frantses Iraultzaren ondotik, herrialde guzien bata-suna lortzeko garrantzi haundizat daukate hizkuntzaren batasuna.

Hontara iristean ezin aipatu gabe utz, Espainiko agintarientzat eredu izan-dako frantsesen jokabidea azpimarratzen duen idazlan bat. “Hizkuntza eta politika” izeneko lantxoan, Michel Certau-k, Dominique Julia eta Jacques Ravel-en, *Une politique de la langue: la Révolution française et les patois* libu-rua aztertzen du. Hil berria den Gallimard-ek argitaratua da, eta 1790ean “L’Assemblée constituante” batzarrearen buru zen Grégoire apaizak egindako herri galderei emandako erantzun batzu jasotzen ditu. Merkatalgoan erdi mai-lako nahiz apalenei, eta gobernuko kargudunei zuzendu zizkien iritzi galdeak; hauetatik Frantzia zirenen hirutatik bat baizik ez zuen sartu: Britainia, Lore-na, Alsazia, Frankoen Kontia, Gaskoinia, Euskal Herria eta Probentza. Gré-goirek ez zuen ikertza zer egin behar ote zuen ikasteko zuzendu, bere jokabide politikoa baieztu eta indartzeko baizik.

Hemezortzigarren mendearen azken aldiko jakobinismoak, hizkuntzari buruz, ongi baino hobeki zekien besteari ukamena ematea berbiztuaraztea zela. Elkarren arteko ezberdintasunak, bereizketak, kentzea erantzunkizunik gabeko agintea sendotuz joatea zen.

Jasotako erantzunetan bat edo beste bide gogorrenetik dihoa. Auch honela mintzo da: Gure Patois ezeztatze hortan, eragozpen txikienik ere ez dugu ikus-ten gure aldetik. Galtze hori Jainkoari atsegin besterik ezin zaio izan, guretzat pozgarri izango den bezala, eta politikak ez du kentzea sendituko.

Montaubandik ohar antzeko beste zerbait datorkio: Herritarrak “argien abidan” sarrarazteko dugun bide bakarra, heuren aita-amen hizkuntzan soil-soilik eskolatzea da.

Erantzunik borobilenak bazter mugetako berrikerietatik datozkio: Uste osoa dut nik, zioen Bergues-koak Flandes aldetik, geure hizkuntza flamenkoan agindu agiriak ez ematea ez litzatekeela (errepublikarentzat) herri arazoentzat bakarrik kaltegarri izanen, baizik eta zoriona eta lasaitasuna zalantzan ezarri-ko litzukeela.

Alsazian aserik zeuden Parisko agintariek frantsesez, berek ulertzen ez zuten frantses hutsez, idazten zitelako, eta handik jasotzen du erantzunik hestuen: “Alsazian alemana entzuteaz ez inoiz saminik agertu; eta gehiago esan, ez frantsesa sartzen ahalegindu, lortuko duzuelakoan. Abertzaletasun hutsez utzi alde batera”.

Azpitik zebilen jokua, Errepublika bakar eta ezin-banatuan askatasunaren hizkuntza bakarra eta denentzat berdina, ongi sendoturik uztea bakarrik zen. Askatasuna ulertzeko era bitxia.

“Harrigarri da, bestela, nola kondairak kondairari antza hartzen dion. Hiz-kuntzak batzeko espa ez da frantses Iraultzarena bakarrik izan. Hemen, gure

artean, inperiogintzaren aitzakian, Espainia aldeko hizkuntza eta kultur gaiak ezeztatu nahi izan dira, Inperioak arretaz gorde zituen hizkuntza eta herri jakintza. Karlos V.a baino inperialista sutsuagoak izan dira hemen, eta funsgabeagoak, noski.

Ez da, halare, hori, nik adierazi nahi nuen gauza bakarra. Bai Grégoire horren jokabidean, nola gurean, hizkuntza bezalako gauza bat, berezkoa dena, politikatzat hartzen dutela besteei aurpegira botatzerik ez dago; oso erraz ulertzekoa da gainera, ekintza politiko zital batez eten nahi izan digutelarik hizkuntza. Aitortu eta deitoratu beharrak diren gehiegikeriak.³⁵²

Hizkuntzaren ospe eta itzal ona, gizarteak haintzat hartzea, iraunpenerako oinharritzko baldintza da.

“Euskararen etsai nagusia, dio Sanchez Carrionek, laguntza ezagatik, hizkuntza ofizialak duen entzute eta ospearean ondoan gutxietsirik agertzea da. Honi buruz zerbait esan dezagun, jarraitzen du idazle berak; euskarari egiten zaion muzinaren erro eta iturri nagusia, jakingabetasuna da. Eskola gutxiko gizon apala, esku langilea, susmo beltz eta irudimen galgarriz beterik, lur jota dago. Bera baino gorago dauden eta gehiago dakiten gizonek erdaraz hitz egite horrek, bere euskararekin lotsaturik gelditzera eramanez askotan.

Jakintzak ikuspegi zabalagoak ematen ditu eta lotura etsigarri askotatik askatzen du gizona.³⁵³

Egoera egongarri eta jarki-ezinaren ondoan, Gipuzkoan bestela agertzen den ekintza aurrerakoi eta oztupoak baztertzeko kementsua daukagu.

Herria bereaz jabetze hontan ibilitako bidea, olagintzako aldaketarekin batera dator, eta herri giroko suzperaldi eta esnatze hau dugu, zalantzarik gabe esateko, euskararen etorkizunari buruz ikusten den aztarna baliagarriena.

Hizkuntzaren arazoa ez, baina euskara mintzatzen dutenena dela jakinik, hizkuntzak duen jatorrizko bizieragina eta barnekoitasuna bere neurri guzian ikastea behar beharrezkoa dela uste dugu; hala-nola, giza talde bat hizkuntza lokarriekin etniari itsasten zaion gizarte eta politika giroaz jabetzea.

Lehenbiziko partean hizkuntzalarien, gizamailako eta politikagintzan xeheki emanak ditugun hiru gaiak berriz ukitzen ez gara hasiko. Komenigarri deritzagu, halare, etnologi-bilketa lan honen bidez, ikastaroan berriak jasotzeko erabiltzen den hizkuntzak zer garrantzia duen adieraztea.

2. IRAKASKUNTZAKO HIZKUNTZAREN GARRANTZIA

Zerbaiten berri ematean erabilitako hizkuntzak bere biziko eragina du gizonagan. Gogamenek markaturik daramate ikastaroan erabilitako tresnaren ezaugarria, eta hizkuntza horrek nolabait eskulandurik bezala uzten ditu bere bidez ikasitako burutapenak.

Susmo honen lehenbiziko egiaztatzea 1958an izan nuen, neure iloba txikia eskolako ariketak etxean egiten ikusita. Haur txikientzat eskolarik ez zegoen herrian, eta gure neskatilak ez zuen sei urteak arte eskolan sartzerik izan. Ikasia zuen ordurako euskaraz zenbatzen, baina ikasgelan aita-amen hizkuntzan

hitz egitea debekatua zuen, eta zenbaketaren egitura aritmetikoa eta abar erdaraz jaso zituen. Delako arratsalde hortan, bere ariketa lehen mailakoak goraki egiten zituen haurrak, denek entzuteko eran, eta honela baliatzen zen: zenbakiak euskaraz aipatzen zituen eta banan banako kontua ere sukaldeko hizkuntzan, eskolan hasi aurretik egin ohi zuen modura. Marra azpiko azken zenbata, berriz, erdaraz maisuak erakutsitako eran. Esate baterako, bere ariketa honela zen: “Hiru ta bi = cinco”. Bilduma den azken urratsa erdarari zor zion eta gazteleraz ematen zuen.

Lehenbiziko berria jasotzekoan, edozein arlotan ikasbide edo eusgarriztat baliatutako hizkuntzak su-marraz jota bezala uzten du gai hura markaturik.

Ondore bera jaso dut, zer esaten zuen jakin gabe, txikitan ikasitako erretolika luzea errepikatzen zuen emakume batekin. Erdaraz tutik ez dakien emakume zahar bat da, eta haurtzaroan gaztelaniaz aitortza egiten irakatsi zioten orduko apaizek. Jakingarria da emakume honek bizi guzian izan duen erantzukizuna. Sakramentuaren barne muin sakratua bezala, erdarazko erretolika luze batekin hasten du aitortza: “Padre mío espiritual...” (bar, bar, bar). Gero, Jainkoaren legeko aginduak esaten ditu lerro lerroan, erdaraz. Badator, azkenean, berak buru belarri bizi duen egunoroko mundura, eta honela bukatzen du, euskarara itzuliaz: “Orai galdezazu, jaun abadea”.

Emakume honen barne arazoa ulertu nahi izan dut indarkeriarik gabe. Haurtzaroan kristau ikaskuntzan jasotako hitz arrotz eta ulergaitzak, 83 urteren buruan sakontasun haundiko esames izkutuak bezala daduzka, eta bizitza guziko aitortzen hitzaurre eta eusgarri izan zaizkio. Behin batez esan ere nion, ez genuela bigarren aldian Jainkoaren legeko hamar aginduak berriztatzen ibili beharrik, erdaraz hain ongi errepikatzen zituelarik. Zer esaten zuen jakin gabe ari zela, erantzun zidan. “Hala erakutsi zahuten ta!” esaera arrazoizkoarekin mozten zuen solasa.

Edozein ikasketaz jabetzeko garaian, harremanetan baliatutako hizkuntzaren garrantzia ezin ukatua gertatzen da, beraz. Jakintza horretaz bizitzan baliatu behar delarik, gero, hortarako gai den berezko tresna bilakatzen da.

Azken denboretako ikerketek erakusten dutenarekin, beste berri bat ere itsatsi diezaiokegu esandakoari: Jokabide hau, halebria, ez dela haurretan bakarrik ematen, baizik eta jende larrietan ere jarraipena ba omen duela. Massachusetts Unibertsitateko “Teknologi erakundeak” eta “Jakintzarekiko ikasketak” zuzentzen dituen Harvard (EE. UU.) Unibertsitatekoak elkarrekin egindako lanaren ondore hauek berridazten ditugu:

Elebitasunaren barne eraginaz baliaturik, hizkuntza batean ikasitako edo jasotako berria, beste hizkuntzan eman edo adierazterik ba ote dagoen ikusten laguntzen digu. Era hontan, ikaskuntz mailan zerbait kontuan hartzeko buruak egiten duen lanaren berri ere, ikasteko tresnen ikasketa, berezi dezakegu.

Adimen-gaitasun eta berri-jasoketa horren alde eta ezberdintasuna matematiketan daukagu. Gure ikerketa lanei erantzun zieten hizkuntza bietariko ia denek aitortu zuten, *ikasketan erabilitako hizkuntzan egiten zituztela matematik ariketak*. Azken funtsa, egiketaren ondorioa, mintzaira batean ala bestean

esan zezaketen, eta zer-nola egin zuten agertzera emateko gai ziren beti; baina ariketak berak hizkuntza batean bakarrik egin zitzaizketen.

Hamabi urteetan Frantziatik Ipar Ameriketara joandako lankide batek aitortzen zidan, zinez, lehen mailako matematik kontu guziak frantsesez moldatzen zituela, eta goi mailakoak, berriz, ingelesez.

Behin eta berriz esan beharra dago, giro berezi batean ikasitako jakintza eta ikermena ez direla beti, nahitaez, beste giro batean baliatzeko gai izaten. Maiz asko, beste egoeran berri berritik ikasi behar izaten dira, nahiz denbora gutxiagoan, behar bada, eta hainbeste neke gabe.³⁵⁴

3. SENTIPENA

Gizonaren geroko izaerak eta bere nortasuna finkatzen joango zaizkion oinharrizko zentzuek, sukalde inguruan eta irakaskuntzan bere ondokoek izan duten esku-moduarekin ikusteko haundia dute.

Haurra bere inguruaz jabetzen joate hori ikuspegi sakon eta maitagarri betetako ikermena izan ohi da. Elebitasunean hazitako nornahik suma dezake bere barnean aita-amen hizkuntzak izaten duen doinu berezia.

Norberak erraz antza emateko gertakizun da, baina nolabait hitzez adierazteko zaila.

Ipar Ameriketako Paul A. Kolers eta berekin lana egiten zuten jakintsuek hori bera zioten; azterketan sentipen arazoak erabaki bat hartzeko, halebria, probarik aski ez zutela jaso.

Gutxi gora-behera, honela aitortu dute:

“Hizkuntza bi dakizkien jende askok uste du, pensabide ezberdina duela eta bihotz zarrasta oso bereziekin erantzuten diola gertakari berari, hizkuntza batean eta bestean. Barnekoiak dira eta oso zaila da aitortza hauen neurria hartzea. Adibidez, olerki bat edo antzerkigai dramaduna frantsesez irakurri eta bere itzulpena ingelesez, eta sentipen nahiz susmo oso zein bere aldekoak izan dituztela esan dute. Idazki kupidagarrien esanahia itzultzea bera oso zaila da. Robert Front-ek behin azpimarratu zuen bezala, olerki bat itzultzean poesia ezeztatu da askotan.³⁵⁵

Honelako aitortzak barne-eragin zinezkoa adierazten duelako esangura haintzat hartzekotan, halare, bere izaera ezagutzeko gogotan gelditzen gara. Jakin nahi genukeena, batez ere, zera da, eragin edo zirtada berezi hori, zertan datzan: hitzak berak behar bezala itzultzeko duen zailtasunetik datorkion, ala hizkuntzek gain giroki duten nolabaiteko bereiztasunagatik, nahiz ukitutako gaietan. Nolabait adierazteko, hitzen irudimena buruan nola sailkatzen den galdetzen dugu.”³⁵⁶

Ipar Ameriketako jakintsu hauen erabakiek itzulpenen arazoa ere ukitzen dute.

Elebitasunaz ari garelarik, hizkuntza bietan bihotz zarrastadaren bikotasuna ezin da ukatu. Gerra ondoan lehenbiziko aldiz “Gernikako arbola” bilera ofizial batean abestu genuelarik, ikusi nuen nik bat edo beste negarrez, emaku-

meren bat barne zela, itxuraz hauek hizkuntzarekiko lotura askoz azalagotik agertu dutelarik orain arte gure artean. Nahi nuke nik jakin, zer aberri-mina, zer amesgiro eta maitagura sortzeko gai zitekeen abesti berorren erdal itzupena.

Iparragirrez, irudimen baino sentipen gehiago duela esan zuen Unamunok, hain zuzen ere kantu hontaz mintzatzean. Bere ospea, lanari hainbat, orduko giroari zor omen dio, garaiari. Aldioneko olerkaria, eta olerkari baino ere gehiago musikaria, zioen idazle honek. Nork ez ditu gogoan haren bertsoak?

*Eman ta zabalzazu
munduan frutua
adoratzen zaitugu
arbola santua.*

“Extiende y propaga tu fruto por el mundo; nosotros te adoramos, árbol santo”.

“Munduan, jaunak! Mundura zabaltzen joatea nahi zuen askatasuna adierazten duen zuhaitzaren frutua. Geurekoiak garela esango dute gero!” zioen Bilboko bere herritarren aurrean hizlari ospetsuak.³⁵⁷

4. ARIMAKOITASUNA

Hitzak bere neurketa ere jaso du Esukal Herriko esamesetan.

Izadiko sorkari guzien harremanetarako tresna orokorra gertatu omen zen hizkuntza. Herri jakintz gaietan gehienik erakutsi zidan agureak esaten zuen, izan zela garairen bat gauza guziek hitz egiten zutena, oholdioak ez bada. Beste guziek oholdioari hizketan irakatsi nahi izan ziotelarik, berak ahaztu egin omen ziren.

Euskal ipuinetan ez dira bakarrik abereak sartzen; belar eta landareek ere badute zer esanik. Harro da garia maiatzean:

*Haundia banintzan
txikia banintzan
maiatzian zorruan nintzan.*

Izarrak nahasten dira gizonen bizitzan, eta ez diete irainik barkatzen.

Gizon bat bazetorren gauetz menditik otasoina bizkarrean zuela eta laino artetik hilargiak argitu zion bidea.

—“Erraz habil hi! Hala edozein...! —esan zion gizonak.

Gaitzitu zitzaion hori hilargiari eta gizona bere otasoinarekin bereganatu zuen. Geroztik esaten dute iztatrok ibiltzen dela ilargiaren gainean, eta bere itxura ikusten dela laino gabeko gau garbietan.

Gizon aipatu baten zigorra gogora ekartzen digun haizearen mintzoa ere bada ipuinetan.

Juan Txistu, beste toki batzuetan Salomon deitua, apaiza zen eta ihiztaria. Meza ematen ari zen goiz batez bere txakurraren zaunka hotsa entzun omen zuen erbiaren atzetik lasterka. Elizkizuna amaitu gabe, txakurraren atzetik

joan izan behar zuen. Haizeak furrustadan berekin eraman omen zuen, eta geroztik bere txakurrarekin omen dabil sosegu gabeko bizian. Noizean behin, haizearen sistuan entzuten ere omen da haren ahotsa.

Hilabeteek ere badituzte beren aldi txarrak. Artzaiek martxoari bildur haundia diote.

Behin batez oso txarra izan omen zen, eta azkeneko egunean artzairen batek modu txarrean despeitu omen zuen: "Martxo kuerno! hail eta leher heik!" esan izan behar zion. Martxoak, oso haserre jarri eta, mendekua asmatu zuen. Egun erdi bat baizik ez baitzitzaion gelditzen, beste bi egun eta erdi eskatu zizkion ordainez apirilari. Horregatik esaten zaie "ordiz egunak" Euskal Herri guzian.

Euritzen hasi omen zen lehenik eta elurrari eman gero, haize gaizto eta mendebalarekin. Urtu ziren elurrak eta errekek atera, artzairearen ardiak eraman arte. Aharikoa gelditu zitzaion, nonbait, erreka bazterreko sasitan adarrak trabaturik. Artzaia okerra zen.

—"Hala Jainkoa! —esan omen zuen—. Hi behintzat ez haiz galduko!"

Ateratzera joan zen garaian aharikoak burua astindu eta adarrarekin begi bakarra atera omen zion. Itsuturik gelditu zen betiko.

Arimakoitasun bat bada euskal ipuinetan.

Sineste zaharren ondorea ote-den galde daiteke, ala esaera eder, herri irudimenaren emaitza.

Dirudienez, ez da euskaldunaren ezaugarri distiratsuena irudimena; ekinzarekin lotuago agertzen da, eta ipuinetako kutsu hau bizi luze bateko jokabidearen aztarna izan daiteke.

5. HITZAREN NEURKETA

Herri jakintzaren eusgarria jatorrizko hizkuntza dela esan dugu.

Kondaira gabeko herria ere bagara, ez kontakizun aipagarriarik ez dugulako, idatzi ezagatik baizik. Ahoz ahoko hizkuntza dugu, beraz, bere biziko gertaeren lekuko bakarra. Horregatik, behar bada, idazkietan dugun nolabaiteko hutsune horregatik, geure harremanen indarra, elkarri emandako hitzean edo fedean finkatu izan dugu euskaldunok. Gizatasuna, neurri haundi batetan, hitzarekin emandako fede hortan datza. Bere jokabidearen araua da.

Euskaldunetan hala izan delako ezaugarriak badaude.

Hitza emateak, legegizonen aurrean egindako agiriaren indarra zedukan norberarentzat, eskainia zor dela adierazten duen esanaren arabera. Alderantziz, norbaitengatik *ez hitzeko gizona* esatea, bazterturik eta haren izen ona gaizki uztea bezala zen.

Jokabide honen ondorea dela esan dezakegu Amerika aldean euskaldunek irabazia zuten izen ona. Norberaren hitza beste lekukotasunik gabe diru laguntza lortzen zutela entzun dut.

Euskaldunaren hitza idatz-agiria dela aitortzen dute han.

Olerki herrikoietan nabari da, nolabait, hitzaren behartze eta gogo lotura hau.

Kopla zaharrek helburu nagusi edo susmo antzeko aipamen batekin hasten dute bertsoa. Ez zen alegoria antzeko irudi baten zehaztapen zabala, egileak gogoan zuen burubidea hitz gutxitan girotzea baizik, zirta edo gaiaren aurrerapena bezala. Negarra dariola poetak azpijokoz egindako heriotze itsusia adierazteko, adibidez, gaizkilearen zatarkeria gehiago azpimarratuko du, hil hotzaren odol hustua baino. Elkarrekin lotura gabeko kontraesan bat ekarriko du lehenik, hiltzalearen maltzurkeria ulergaitza gogora ekartzeko.

Bereterretxe-ren kantuan, esate batetarako, haltzaren bihotza eta gaztanberaren hezurra ditu gogoan, aitonen seme bat gezurti eta zital atera dela harriturik egiaztatzeko:

Haltzak ez du bihotzik
ez gaztanberak hezurrik
enian uste erraiten ziela
aitunen semeak gezurrik.³⁵⁸

Salatzen den joko txarra edo kontraesana hizkuntzari berari dagokio, hizkuntzak —hitzak, halegia— euskaldunarentzat zuen egiaztapena eta bete beharra hausten duelako. Nahiz guretako askorentzat, gaur ere, hitza hitz izan, aurrekoengandik ikasia dugun era berean; baina, ez da beti Euskal Herri guziari dagokion garai bateko jatortasunaren ezaugarri berezia.

Hautzaroen daukake, behar bada, azken sustrairen bat. Baserri bateko etxeoandreak ohar hau egin zidan: “Haurrei zerbait hitz ematea, eskaintzea, kontratuz errana da”.

Hondakin baztertu ezina.

6. JOKAERAREN NEURKETA ETIKOA

Euskal Herriak etika mailan bere jokaera-arau bereziak baditu. Araudi eta lege bildumaz baino gehiago, ekintza jator eta ohitura onen usadioaz baliatu da. Ofizialki erromatarren lege-moldean sartuta gero ere, gure egunetarin, betiko usadio zaharrak garrantzi handia izan du herriaren jokabidean.

Herritarren eritziak, norberaren ekintzak ontzat emango ote zituen ala ez, asko balio zuen zerbait egiterakoan.

Bizitzako edozein eginkizunetan, bai bere-bere gauza bazen, nola familia-koa ala gizarterari zegokiona, erabakia hartu aurretik jendeak zer esango ote zuen edukitzen zuen. Herriak sudur ona izan ohi du, aldeko ala aurkako epaia zerbaiti buruz ematean, eta herritarren aurrean esanahi sendoa zuen zuhurtasun honek.

Izakeraren ezaugarri hau, “Ahozko euskal literatura” datorren zatian neurri batean jaso izan da, *Txaribariak* aztertzen dituen herri antzerkiaren atalean.

Arau moral hauk elkartearen herri-kontzientzian xertatuak dira eta hitza

beste adierazbiderik ez dute. Hizkuntza, beraz, herri jokabideak jasotzen dituen lege-bilduma bilakatzen da.

Alegi eta ipuinetan ere zerbait biltzen da.

Herri jokaeraren eragin eta arrazoibidea ematen dute kontakizun zaharrek, eta gaizki egindakoen ezegokitasuna ere bai. Ezin irentsia da, esate batetarako, emakumeak senarrari gaina hartzea, eta honek neurri gogorrek hartu ohi ditu, batzutan, bere jauntasuna dagokion tokian uzteko.

Hona, adibidez, ipuin bat zuzenean jaso:

Ama-alaba batzu bizi omen ziren etxe batetan, berdin menperatzale eta gaiztoak biak. Herriko mutilik emakume horietara joaten ez zen ausartzen, eta itxuraz, bakardade porrokatuan beren egunak amaitzeko bidea hartua zuten. Izan zen, halare, gazte bat, lagunaren ohar eta esan guziak haintzat hartu gabe neskaren atzetik abiatu zena, eta azkenean ezkondu.

Laster sortu ziren elkarren arteko istiluak. Gizonak egiten zuenik ez zuten andre haiek deus ontzat ematen. Zirikada eta modu txar guziak irentsi beharra izan zuen, noizbait moztea erabaki arte. Egunoroko lanen bat egiten ari zelarik, beti bezala, emazteak lan txarra bezala aurpegira bota zion. Ez zegoela gehiago halakorik entzuteko, eta alde egiteko eskatzen dio. Andreak jaramonik ez, eta erasaldi latzagoa. Lehenik eskuratu zuenarekin gizonak, zanpako batez, besoa hautsi zion emazteari.

Ez zuen halakorik uste eta, aztarkan eta negarrez hasi zen zauritua, garraz bazterrak mugitzen. Baina, hura eginik.

Petrikilorengana joan behar izan zuten. Sendakuntza egin ondorean, saria ordaintzera dihoa gizona:

—Etendura bi bazituen —adierazi dio Petrikilok—; hogei eta bost pezeta...

—“Oizu berrogeita hamar” —erantzuten dio besteak—. “Hemendik egun batzutara etorriko natzaizu, berriz, amaginarrebarekin eta aurrez ordaindurik uzten dizut.

Laster jakinarazi zion emazteak bere amari. Hortan bukatu omen ziren senarraren gauzetan muturra sartze guziak.

Ez da emaztearen zauritzea ongi dagoenik esaten. Baina istripua ezeztatzen duen garrantzi gehiagoko beste arazo bat badago. Gizonaren jabetasuna familiar itzultzea lehenago da.

Gizonaren aldeko epaia.

Badira, beste alde, herrian harrera txarra izaten duten ekintzak ere; eritzi gaiztokoak. Herriak ematen dien aurkako erabaki honek, egilearen eta bere laguntzaleen izen ona gutxiesten du eta, batzutan, bakardade ala giro txarra sortzen ahal die herrian.

Aita-amak eta seme ezkondua bizi ziren etxe batetan: bi senar-emazte aldi. Garbitasunak behar bezala eginik, bakoitzak bazuen bere moltsa.

Zaharrek horma zuloan gordetzen zuten dirua, egun batez dena kendu zieten arte. Sugearen jantzia, larrua, besterik ez zuten aurkitu.

Semea zuten etxekoa, eta haren jokoa zelakoan elkarrengandik bereiztea erabaki zuten. Ordu arte bizi ziren etxea ez zen berena, eta berek zuten beste baserri batetara aldatu ziren zaharrak.

Erraina gaixotu zen denboraren buruan, eta aita-amaginarrebak ez zitzaizkion ikustera agertu. Gaizki ikusi zuen hori jendeak.

Haize zurrunbiloa mugitu zen gero etxeko atarian eta amak, susmoa izanik, hala esan omen zuen:

—“Badeamate, bai, badeamate irabazi denan tokira!”

Eta hala gertatu: alabaren arima zen orduantxe hila.

Beste gertakizun batzu zigorraren ezaugarriarekin agertzen dira.

Bazen neska bat Ataunen, On Joxemiel Barandiaranek esan zidanez, lana hartua zuena mutil batekin. Urte askoren buruan, neskatoa utzi eta beste batekin ezkondu zen mutila. Denboraren buruan gaixotu egin zen eta minbiziaz hil. Herritarren eritzian, ondo jokatu ez zuelako etorri zitzaion gaitza.³⁵⁹

Batzutan, joko txarra egin zaion alderdiak jendeen erantzuna sortuarazteko, gertakizunaren berri ‘bertso paperetan’ ematen du. Norberak bertsoarako erraztasunik ez bazuen, bertsolari aipatuenetara joaten ziren eta, honenbesteko bat ordainduz, pasadizoa bertsoan jartzen zieten. Gero moldiztegian argitaratu eta plazarik plaza saltzen joaten ziren.

Zabalkunde polita izaten zuten, herri idazki mota honek harrera ona baitzuen baserritarren artean. Beste alderdiak era berean erantzuten bazien, famili kontu eta haserre ziren taldeekin askotan gertatzen zen bezala, gertakizunak hots gehiago ateratzen zuen eta ezagutu zuen jendea ez zen ahazten bitzta guztian.

‘Bertso berriek’, batez ere ongi eginik daudenean, isilik geldi zitezkeen gauzak geroari adierazten dizkiote. Aho jakintzatik idaztira, eta berdin abesti mailara gaiak aldatzea, gerokotasun iraunkorrean sartzeara da, eta atzetik datozenei hitz egitea bezala. Herri-jakintza honek bere eraketa bereziak baditu bazterretan.

Bertsolari eta *koblarien* lanbideak duen iraupenarekin, hizkuntza mintzatuaren alorreko ahalmen eraginkorrak beste hedadura eta entzunbide zabala-goak hartzen ditu.

Gertakizun garrantzitsuenak —edo zaratatsuenak behintzat— *bertso berri-tan* agertzea berez gauza arrunta zen, eta herriak muzin egiten zion edozein kirtenkeria ahotan ibili eta epaitzeko giroa sortzen zuen. Neskato batek bere gogoz hasitako lana utzi, eta senargaiari ezetza ematea, edo garrantzi gehiagoko gauzetan, etxekoandre batek bere eskuz senarraren hiltzaleak saritzea; era guzitako gaiak sartzten ziren bertso paperetan.

Moral kutsuko joera eredugarritzat, arreta haundiko tresna psikologikoa bilakatzen zen gainera.

Inori ez zitzaion atsegin bertso kontuan bere izena lotsagarri nahastaturik ikustea. Gure zaharrek, oraintxe arte, etxetan gertatutako bitxikeriak noizbait ikusita, *bertsoak paratuko dizkigute* esanez erantzun ohi zuten.

Uste eta kezka hauk jasotzen dituen bildumarik ez dago, eta euskaldunon bizian bultzabide sakon eta eragile izan direla, denbora luzean, ezin uka halare. Ez hori bakarrik: herri bakoitzak baditu burubide honen zehatasuna agertzen duten esames eta gertakizun bereziak.

Lege hauek, uste osoaren indarrez, bakoitzaren barne izkutuan dute bere indarra, eta semeetan jarraitzen du. Ageri den ezaugarri bakarra hitzean datza. Hizkuntza, beraz, gure arbasoengandik datozkigun ohitura onen eta arauen biltoki zahar eta liburutegi ordezko tresna dugu.

7. HIZKUNTZA ETA ETNIA

Aurrekoengandik hartua dugun hizkuntza berezia da etnia baten ezaugarri nagusia.

Historigileen jokabideetan gehiegi sartu gabe, mende honen haseran etnia odol kontu hutsa bezala ematen duen eritzi oso zabaldua ezin dugu ahaztu. Euskara haintzat hartu gabe, abizen zerrenda, odol mota eta jatorrizko ahai-degoaren marrazki zuhaitz antzekoa ibili ohi zituzten ahoan, beren euskaldun-goaren oinharri ezin ukatua bezala.

Gure hizkuntzaren arloan hain kaltegarri gertatutako jokabide hontaz jabetu eta baliatu ziren gizon ospetsuen izenak ez ditugu hemen aipatuko.

Euskal Herriaren kondaira den gutxiena ikasi duenak badaki gure herria ez dela bere sasi-mutukerian itxirik bizitu den herrialdea izan. Berarekin mendez mende harremanak izan dituzten kultur maila askotako jendeen izerleka jaso du. Euskal Herriari bere ospe eta aipamen gogoragarriena ez datorkio sukalde zokoan nahasmen eta kutsatzerik gabe “garbi” egotetik; zerbaiten merezimendurik baldin badu, bere nortasunaren ikuspegia galdu gabe beste herri arrotzek zekarkioten aurreramenduaz baliatuz joatea izan da.

Beste edozein eritziren gainetik, atsegin baldin bazaigu ala ez, ontzat eman beharra dugun ikuspegia hori da.

Etnia batek dituen atal guzien lokarria hizkuntza da. Herrialde guzietan izan ohi dira nonbaiteko jende eta familiak bertakoekin kide izan direnak. Hizkuntz arloan egindako aurrerapena azpimarratu ohi da haseran: “galegoa, eta guk bezala mintzatzen du euskara”, esaten dute. Herriak beragan xertatzeko eragozpenik ez dio ikusten orduan eta, denborarekin, abizenaren doina beste lekukotasunik ez du herriaren aurrean arrotza izandako harek.

Askotan gertatu izan da hau.

Asturias aldetik etorritako mutil baten eta bertako neskato euskaldunaren ezteiak genituen herrian. Mutila euskaraz ederki egiten ikustean harritu antzean gelditu nintzen. Hor duzu nere anaia gaztea, erantzun zidan orduan, Goiherriko txapelketa batetan bertsolaritzan aritua. Bere aitak aitortu zidan, gero, Salamankan jaioa zela bera eta urte askoz, Euskal Herrira etorri arte, Asturiasen bizitua.

Herrizaletasuna bizkorturik ateratzen da txerto berri hauekin, geuk baino sutuago zaintzen bait dute eskal sena.

Hemen aipatzen dugun hizkuntzaren garrantzia, herrialdeak izendatzeko moduan ere ikusten da. Arabiar ala hebraitarrek direla esateko, edo latinoarren kulturaz hitzegitean, hizkuntzaren izenaz ari gara herri izaera agertzera ematen.

Geure mailan, berriz, norbait guretarikoa dela jakinarazteko *euskalduna* deitzen dugu; euskara-duena, halegia.

Alderantziz, zenbatetaraino murgiltzen gaituen hizkuntzak herriaren izakeran, aita-amen mintzaira galdu duten euskaldunetan ikusten da. Hizkuntzaren hutsunea, orduan, banaketaren mugazulo bilakatzen da.

Nere haurtzaroen bazen herrian familia bat, aitik euskararik ez zekielako, hurrei erdaraz bakarrik erakutsi ziena. Lezaundarra zen, Handimendiren hegoaldean duela denbora gutxi arte euskara egiten zen herri batetako, eta ama gu bezalaxe euskalduna. Handik aurrera, herrian eta kanpoan "castellanos" deitzen zieten.

Herrietan oso sarturik dagoen eritzia da.

Iruinean irakasle ikasketak egiten zituen neskato bati gertatu zitzaion honako hau. Burunda aldeko guraso euskaldunen alaba izanik, herriko gazteen bidea jarraituz, ez zuen aita-amen hizkuntzarik ikasi. Erdal hiztegia, noski, euskararekin kutsatua zuen eta doinuak berak euskaldun bezala salatzen zuen. Erantzunen bat ematean 'multzo' hitza atera zitzaion erdaraz, bilduma adierazi nahi izan zuelarik. Epai mahaiko norbait jabetu zitzaion, eta euskalduna zen galdetu. Ezetz erantun zion berak; ez zela euskalduna. Bere gurasoak, bai.

Uste hau dela eta, Nafarroan, euskara galduz bezala, bere burua Euskal Herritik kanpo ikusi ohi du jendeak. Erantzuna zorrotz ateratzen zaie, batzutan: "ez naiz euskalduna; ni nafarra naiz". Euskaraz dakitenek, berriz, euskalduntzat dadukate beren burua: "zer gara, ba, euskaldun besterik!".

Euskaldun nortasuna euskaraz hitz egitearekin herriak lotu izan duela adierazteko argibide asko dago.

Urdiaingo familia bat Altsatsura aldatu zen bizitzera eta, haseran behintzat, haun horiek euskaraz mintzatzen jarraitu zuten beren herrian bezala. Hamar urteko mutikoari "el vasco" esaten zioten eskolako lagunek. Hiru kilometro bidean, beti ezagutu den euskal kontzientzia galtzeko aski izan zen hamar urteko hurrek euskararik ez ikastea.

Hizkuntza galtzearekin batean, euskaldunarentzat sagaratuak diren beste erakunde askoren sentipena gutxiesten da.

Neu, herrian ikusitako aldaketarekin konturatuz joan naiz. Familia erdaldunak, gerra ondoan hurrei euskararik erakutsi ez zieten herritarrak halegia, beren hutsaren jasaile gertatu ziren. Beren herriaz lotsatzen ziren, txikia baitzen, eta herritarrak sutu egiten ziren entzuten zitelarik. Hiri burura begira teuden, etxe zaharrak utzi eta kale garbitan bizitzen hasteko. Etxea eta beti ezagututako ondasunak utzi behar izan zituzten gurasoek, behin baino gehiagotan, ume 'erdaldunei' jarraitzeagatik.

Ez dut beste horrenbeste nere herriko euskaraz egiten dutenen artean ikusi. Eta biziak eraginik, herritik joandako euskaldunek ez zuten etxerik saltzen, eta denboraren buruan horma zaharrak berriturik, igande eta uda denborako etxe bezala hartu dute.

Ohar hau oso berezia da eta, behar bada, lekukoa bakarrik. Euskara galtzen hasi zeneko lehen urratsei dagokie, erabat euskalduna zen herri txiki batetan.

Jende haien erantzuna, berriz, ez da hain bitxi edo soila, eta zabalagoko ikuspegi baten barnean sartzen da.

Bakoitzaren hizkuntza galtzeak, berari loturik datorren herri jakintzaz hustutzea ekartzen du. Betidanik era hortan jasoak diren ikasgai herrikoiek badute doinu eta ahozkatze berezi bat, denbora berean sentipen eta buru erantzukizun bere bereak sortzen dituztenak. Barne eragin hauk ezeztatzen dira eta galtzen, hizkuntzan duten euskarri eta agerpena kentzen zaizkielarik.

“Herri baten arima izkutua —esan zuen Unamunok— gogapen maila bat baino gehiagotan agertzen da; baina Euskal Herriarenik, bere hizkuntza, euskara, besterik deus ez zaigula gelditzen ongi esan dezakegu.”

Eta aurrerago: “Ez zaigu hizkuntza besterik gelditu, mendez mende iraunez guregana heldua den oroigarri bizi eta ageria, atertu gabe aldatzen ari den herri baten emaitza.”³⁶⁰

Kultur ekarkin honen agerpen nabarienetako bat sort-etxearekiko ederrespen eta atxikimendua ditugu: “Nire etxe pobrea, erregearena baino hobea”.

Pentsabidea, gainera, sentipenak bezalaxe, hitzari hestu hestu loturik dago.

Hontan zer asmatu ibili beharrik ez daukagu; esaera zaharra da, Unamunok jasotzen duen honako hau: “Igermena hitzekin egiten du gizonak. Roscelinok Erdi Haroan aipatu, eta gure denboran Lewes ingeles sikologoak aztertu du. Hizkuntza arraza da, baina ez du arrazak hizkuntza egiten, ez hizkuntzak ere arraza. Gorputz atala eta bere eginkizuna bezala datoz elkarrekin: ez du eginkizunak gorputz atala sortzen, ez gorputz atalak eginkizuna. Inguruak barne sorkariei eraginez gertatuak dira biak.”³⁶¹

Historiatik jasotako adibide sail batekin, herrien izaeran hizkuntzak duen ikuskizun oinharrizkoa sakontzen du gero: “Ez du herrialde baten ispiritua bere hizkuntzak hainbat ezerk bereizten”. Hizkuntzari dagokion arrazaren ispirituaz mintzatzean, adibide argiena, behar bada, beste herrialde batzuen menpean eroritako kultur arloan-dugu. “Eslaviar hizkuntza 1683an galdu zen Prusian, bost mende lehenago alemana ezagutzen ez zen lurraldea. Galiarrak errotarren ispirituaz garaituak izan ziren; normandoak, frantses eta ingelesena. Waregoak Errusian, eta frankoak Galian. Gertakizun hauek guziek eta aipatuko ez ditudan beste hainbatek, agertzen dute, *hizkuntza-enda eta odolezkoa ez direla gauza bera*.”

Baina, lehen aipatutako *hizkuntza arrazaren ispiritua delako* aitortzaren aurka indarrik ez dute. Ispiritua galdu duten enda edo arrazak dira haik, gorputzez arraza badira ere, arimaz ez.³⁶²

Unamunoren agerpenak Nafarroako kondaira baieztan du.

Euskara gorde duten herrien eta galdu dutenen arteko ezberdintasun sakona ikusi besterik ez dago. Eritziz, gogoguraz eta gauzen balio neurketaz erabat bi joerakoak dira. Bi mundu oso berezi eta, gauza askotan, elkarren aurka-koak. Eta hori, herriaren aldaketa guzien urratsak lotzen dituen xilbor hestea bezala delako hizkuntza; herri izaerari itxura berezia berak eman dio, eta amaren sabelean hazkuntzaren esnea. Hizkuntza den berezko bide hori mozturik, handik zetorkion ikasbide erraza eta ispirituaren bizi-arnasa, inguruko eragin lotura gabekoez mamitzen ahaleginduko da, beste nortasun baten hari nagu-

siak eskuratu arte. Baina, nola nahi ere, ez du bapatean lortuko; gizaldiren bat edo beste behar izango du nortasun hori sendotasunez oinharritu arte.

Iruinea inguruko herriak datozkit gogora; erdibide antzeko egoeran daude gaur. Duela bizpahiru gizaldi gure arbasoen hizkuntza galdu zuten herrialdeen osaketa ere berdina izan liteke.

Jakintsuek adierazten diguten ondoriora iritsia da, nolabait, gure herria. "Baserritarrarentzat, dio idazle horrek berak, bereizketa bat baizik ez da jendeetan: euskaldunak, berak bezala euskaraz hitz egiten dutenak halegia, eta erdaldunak, beste guziak, arrotzak, edozein erdara mintzatzen dutenak, euskara ez besteak erdaratzat hartuta.³⁶³

Nere lehenbiziko irakaslea izandako apaiz batek, euskara galtzean norberaren gogo, jatortasun eta sentipenezko barne-eraginak etenik gelditzen zirela adierazteko, honela ekin zion euskara ikasi ez zuen neskatilari: "Beste munduan ere ez zara zeure guraso eta aitzinakoeekin ulertuko; bi mundutan zaude-te."

Lehenbiziko haustearen ondotik, jabetze baten kezka bezala sortu ohi da askotan, galdutako hizkuntza ikasi nahian agertzen dena.

Ez da erraza zenbat denboraren buruan izaten den esatea. Nere ustez, epe jakin bat ematerik ez dago. Herri giroaren baitan dago neurri haundi batetan. Herrian onik gabe bizi ziren familiak ikusi ditugu handik alde egiten. Gero, hemezortzi hogeitertatik gora hasten ziren haien haurrak damutzen.

Beste jokabide bat ere jaso dugu. Batez ere emakumeen artean, ezkondu eta haurrak hazten hastean esnatu izan zaie, askotan, lehen agertzen ez zuten euskal sena. Emakume horik itzultzen hasiak direlako ezaugarri bat, azken urte hauetan, jaio berriari euskal izena jarri nahia izaten da.

Lehen esan bezala, inguruko giro kontua da. Nafarroan badira hirugarren eta laugarren gizaldian esnatzen ari diren herrialdeak, euskara dakiten Ultzama bezalako eskualdeek atzerakada larria egiten jarraitzen duten bitartean.

Bere bizitza gehiena Barcelonan daraman Caseda, Erribera aldeko nere adiskide batek, han bertan ikasi du euskara eta ongi ikasi ere, eta bere idazki eta harremanak geure hizkuntzan egiten ditu. Berak aitortu zidanez, aurrenekoa hizkuntza zela gogoan hartuta hasi zen ikasten.

—Zer axola du, idatzi zidan berak, hiru edo lau menderen zubibegi eta hutsuneak, milaldi asko dituen hizkuntza baten bizi luzean?

3

**EUSKARARI ERAGIN
DIOTEN FAKTORE POLITIKO
ADMINISTRATIBOAK**

EUSKARARI ERAGIN DIOTEN FAKTORE POLITIKO ADMINISTRATIBOAK

HEGO EUSKAL HERRIA

1. KANPOKO INGURAMEN POLITIKO- ADMINISTRATIBOA

1. AZKEN ERDI HAROA

1. XIII. MENDEKO LEHEN URTEETAN, HERRI HIZKUNTZEN SARTZEA MEDIO POLITIKO-ADMINISTRATIBOETAN

1. **Penintsula mailan.**
2. **Euskal herrialdeetan**

2. EUSKAL HERRIALDEEN ETA MONARKIAREN ARTEKO ERLA- ZIOEN OINHARRIZKO EGINTZA SOZIOLOGIKO ETA POLITI- KOAK

1. **Mendebal Euskal Herria: Araba, Gipuzkoa, Bizkaia.**

Gaztelari ingorparatzea: ingurune linguistiko eta demografikoa.
Aldakuntza ekonomiko eta sozialak.

- a) **Hirien sortzea**
 - Ingurunea eta helburuak
 - Intzidentzia linguistikoa
- b) **Kanpo harremanak**
 - Nabegazioa eta komertzioa
 - Euskal nobleteria Gaztelari lotzen zaio.
- c) **Autoritateak: errege ofizialeak**

2. **Ekialdeko Euskal Herria: Nafarroa**

- a) **Zona desberdinen ezaugarriak eta administrazio banakuntzak.**
- b) **Konplexutasun etniko eta linguistikoa**
- c) **Monarkia nafarraren politika linguistikoa.**

2. AUSTRIARRAK

1. ESPAINIAKO MONARKIAN GAZTELAK IZAN DUEN GARRANTZIA
2. MONARKIA AUSTRIARRAREN POLITIKA LINGUISTIKOA
3. INGURUNE EKONOMIKO ETA SOZIALA, EUSKAL HERRIARI BEGIRA
 1. Atlantiko bidezko hedakuntza
 2. Euskaldunak Gaztelako unibertsitateetan
 3. Euskaldunak Gaztelako burokrazia zentralean
 4. Euskaldunen elkertasuna atzerrian

3. BORBONAK

1. ARAGOAKO KOROAREN EGITURA POLITIKO-ADMINISTRATIBOEN DEUSEZTEA: INTZIDENTZIA LINGUISTIKOA
2. EUSKAL ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOEN IRAUPENA
2. EUSKARA ETA ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOAK
 1. UDAL ERAKUNDEAK
 1. Eremu mugaketa eta azterturiko haroak
 2. Udalak eta hizkuntza ofiziala
 3. Udal autoritateak eta hizkuntza ofiziala
 2. ERAKUNDE ZENTRALAK
 1. Batzarreak
 2. Batzarreen ordezkiko organoak
 3. Hizkuntzaren usorako lege eta izatezko posibilitateak euskal erakunde zentraletan
 4. Komunitatearen organo ordezkarien jarrerria euskararekiko
 3. EUSKARA ETA DOKUMENTAZIO PUBLIKO ETA PRIBATUA
 1. Hizkuntza ofiziala, latin edo erromantzez idatzitako dokumentuak.
 2. Guztiz euskaraz idatzitako dokumentuak
 3. Ustez euskaraz idatzitako textuak
 4. FORUEN GARAICO IDEIA POLITIKOAK ETA HIZKUNTZA

3. ELIZ ERAKUNDE ADMINISTRATIBOAK ETA EUSKARA

1. EUSKAL LURRALDEAK ETA ELIZBARRUTIAK

2. ELIZA ETA EUSKARA

1. Kristautzea
2. Erreforma eta Trentoko Kontzilioa
3. Euskal alfabetatzea elizaren bidez
4. Kleroak, hizkuntza ezagutu eta erabili beharra
5. Ordena erlijiosoak
6. Elizaren jarreraren intzidentzia linguistikoa

IPAR EUSKAL HERRIA

1. KANPO INGURUNE POLITIKO-ADMINISTRATIBOA

1. AZKEN ERDI HAROTIK IRAULTZA ARTE

1. Euskal herrialdeak frantses koroara ingorparatzea: Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea
2. Zentralizazio monarkikoa
3. Frantses monarkiaren politika linguistikoa

2. IRAULTZA GARAIA

1. Euskal erakunde politiko administratiboan deuseztapena
2. Iraultzaren politika linguistikoa
3. Inperiararen lehen aldiko proiektu politiko eta linguistiko bat

2. HIZKUNTZA ETA EUSKAL ERAKUNDE POLITIKO ADMINISTRATIBOA

1. Hizkuntza ofizialaren eta hizkuntza mintzatuaren arteko parekotasunik eza
2. Udal eta Zentral erakundeak
3. Euskara eta dokumentazio publiko eta pribatua

3. ELIZA ETA EUSKARA IPAR EUSKAL HERRIAN

KONKLUSIOA
BIBLIOGRAFIA

EUSKARARI ERAGIN DIOTEN FAKTORE POLITIKO ADMINISTRATIBOAK

Euskararen prozesu historiko orokorra muin bezala hartuaz, hizkuntzan nolabaiteko intzidentziarik izan duten gai politiko-administratiboak aukeratuko ditugu.

Ez dugu hemen erakundeen analisi formalik egiteko asmorik, deskriptiboari lotuko gatzazkio, erakunde politiko-administratibo batek hizkuntzarengan dituen loturak argitzen dizkigun hein berean.

Honela, gai hau zenbait ikuspegitatik aztertuko dugu.

Lehenik, zera ikusiko dugu: euskaldunak hizkuntza ofizialtzat euskara ez zuten egitura politikoetan egotea. Kanpobaldintza hau inportantea dugu, berak hizkuntzari begira dakartzan arazo sozial, politiko eta linguistikoengatik. Hemen etapa historiko desberdinak bereiztuko ditugu: Behe Erdi Haroa, hots, euskal mendebal lurraldeak Gaztelako koroari itsastea; Austriarren aldia, zeinetan euskaldunek beren herritik kanpora agertzapen bizi bat egiten bait dute, eta Borbonen aldia, zeinetan, monarkiak politika zentralizatzaile bat eduki arren, Euskal Herriak bere erakunde politiko-administratiboak gordetzen ditu. Gure azterketa XVIII. menderarte bakarrik heltzen delarik, ez dugu aztertuko zer-nola ordezkatzan diren foru erakundeak komunak ezarritz.

Bigarrenik, Euskal Herriko egitura politiko-administratiboak aztertuko ditugu, zentral nahiz leku mailakoak; azken hauk erlazio sozial eta linguistikoan gertaleku bezala hartuz aztertuko ditugu. Ez ditugu ahazten ere, foru ingurumenduan diren teoria politiko eta linguistikoak.

Hirugarrenik elizaren hizkuntzarekiko jokabidearen garrantzia nahi dugu balioetsi, berak euskal gizartean izan duen prestijio eta autoritatea zirela bide, ukan duen intzidentziagatik.

HEGO EUSKAL HERRIA

1. KANPOKO INGURAMEN POLITIKO-ADMINISTRATIBOA

1. AZKEN ERDI HAROA

1. XIII. MENDEKO LEHEN URTEETAN, HERRI HIZKUNTZEN SARTZEA MEDIO POLITIKO-ADMINISTRATIBOETAN

1. Penintsula mailan

Erromantzea hizkuntza ofizialtzat hartzea, Erromania osoa XII. mendearen bukaeratik astindu zuen mugimendu baten ondorio bat izan zen; horrek, kulturaren sekularitzea ekarri zuen eta latina ospakizun handienetarako lagun-garri bezala gelditzea.³⁶⁴

Ordurazte, Penintsulako estatuaren bizitza linguistikoa elebitasun egoerakoa izan zen; apezpikutegi eta monastegi eskoletan erakutsiriko latina zen hizkuntza ofizial bakar eta kulturazkoa.³⁶⁵

Penintsula barruko erresuma desberdinek nor bere erromantzerara erabili zuten; noski, erabilpen hori politikako gertakizunek dakarten muga geografikoaren aldaketan arabera egiten zen.

Honela, ofizial mailan Gaztela eta Leonen erabiltzen zen hizkuntza, XIII. mendetik aurrera gaztelania izan zen: Nafarroako erresuman nafar erromantzeaz, gero gaztelaniak asimilatua. Aragoako koroan: Printzerri, Valencia eta Mallorcan, katalana, eta Aragoan aragoera, ondoren gaztelania nagusitu bazen ere.

Erromantzea hizkuntza ofizialtzat erabiltzearen neurria, praktika politiko-administratiboaren hainbat mailatan ageri da.

Dokumentazio publiko guztia: monarkiaren egintzak, arantzeleak, Gortee-tako aktak (XII. mendean desarrolatzen dira hain zuzen), edo justizi adminis-trazio barrutian burutua, nola leku hala herrialde eta zentral mailan ere (Erre-ge, Kuria, Kantzileria eta beste Audientzia) dena *gaztelaniaz* idazten da.

Penintsulako erresuma desberdinetako testu juridiko inportanteak, zein bere erromantzeaz idatziak dira: Partidak eta Errege Forua, Gaztelan; Ara-goako 1247ko Foruen ondorengo herri bertsio eta Valenciako mende bereko "Furs" direlakoanek; Kataluniar leku eta feudal Deretxo jeneralaren ohituraz-ko erredakzioak.

Honetaz aparte, era guztietako hitzarmen juridiko pribatuak Estatu bakoit-zeko hizkuntzan idatzi ziren.

2. Euskal herrialdeetan

Euskal Herria osatzen duten lurraldeen historia linguistikoa, eta Penintsula-ko beste lurraldeenak erabat desberdinak dira.

XII. menderarte, euskal lurraldeetan idatzitako hizkuntza bakarra latina da. Penintsulako beste herrietan bezalaxe. Baina, herri hizkuntzak idatzizko hizkuntzen mailara heltzen direnean, herriek mintzatzen dituzten erromantzeek gai politiko-administratiboetan latinak zuen nagusitasuna bereganatzen dute; egoera hontatik kanpo gelditzen den herri bakarra, Euskal Herria dugu.

Fenomeno honen sustraia zera da: euskara eta bere inguruko erromantzeen arteko kidesasunik eza.

Kontutan hartu beharrezko bi puntu ikusten ditugu:

1. Alde batetik, euskarak iraun egiten duela, erromatarren eta bisigotuen garaian beste hizkuntza prerromaniko guztiak galtzen diren bitartean.

Egoera hau, Mitxelenak honela azaltzen du:

“Hizkuntzak defentsarik handiena ez zuen bere indarrean, laterri eta bertako jendearen militar eta ekonomi ahultasun eta garrantzi-ezean baizik. Kultur atzerapena zela bide, eta zona aurrerakoiagoetan gertatzen zenaren aurka, latina ez zen hain erakarle gertatu. Eta bertako bizimolde rustiko eta primitiboa ez zen egokia latin hiztunen inmigrazioa akuilatzeko; beste bizimoldetara ziren ohituak. Azkenik ez dugu ahaztu behar Atlantikok ez zuela artean gerora ukanen zuen inportantziarik; ez dugu gainera inolako frogarik, gure aitzinakoez marinel eta arrantzale bokazio eta trebetasunik zutela esateko”.³⁶⁶

2. Bestetik, erromantzearen hedakuntzaren alde egon ziren faktoreen zehaztapena daukagu.

Boterearentzat berarentzat, Nafarroako erresuman, Euskal Herriko krea- zio politikorik inportanteena berau, badira faktore linguistiko eta extralinguisti- koak ere, ofizial mailan eta hizkuntza idatzi bezala erromantzea hartzera bul- tzatzen dutenak. Faktore linguistiko bezala, latinaren presentzia eman daiteke, ez-erromaniko den euskararentzat hitz eta sintaxi mailan kasik agortezineko mailegu iturri dena.³⁶⁷ Faktore extralinguistikoak, berriz, soziologiko eta politi- koak dira, hauk ere erromantzea sartzearen aldekoak; ondoko hauk izan dai- tezke: hauzo herrien etsenpluak zuen inportantzia; erromantzearen presentzia Nafarroako erresumaren lurralde zabal-aberatsetan;³⁶⁸ kristautzea, latinezko liturgiaren hedatzea, euskara predikutarako bakarrik utziz; ximenuaren dinastia, Nafarroako monarkia establetzen den garaikoa, Erresumako zonarik erromanizatuenetik etortzea Gortea eta elementu zuzendari asko latinari arrotz ez zitzaizkiola.³⁶⁹

Baina, faktore guztiok erromantze hizkuntzaren alde egonik ere, euskara oso hedatua eta gogor finkatua zegoen Euskal Herriko lurralde gehienetan; hori garbi ikusten da Erdi Haroko lehengo textuetan. Textuok euskal hitz kopuru handi batez beterik agertzen dira, euskal sintaxiaz kutsaturik, edota garaiko notari edo “izkribauen” erreferentziak; hau azaltzen dute, halebria, notari horiek: badakitela, inguruko jendea izkribuetako latina ezbehalako hizkuntzaz mintzo dela. Lakarrak honela laburtzen du egoera hau:

“Euskal Herriaren historia kontatzean, etengabe kezka hau datorkigu: ida- tziz emaniko Herri baten iragana berak mintzo ez den hizkuntza batetan bir- eraikitzen ari ote garen kezka, eta berea dokumentuan zehar ihes doakiola- rik”.³⁷⁰

2. EUSKAL HERRIALDEEN ETA MONARKIAREN ARTEKO ERLAZIOEN OINHARRIZKO EGINTZA SOZIOLOGIKO ETA POLITIKOAK

Euskal Herriarentzat garrantzizkoa den momentutik abiatzen gara, hots, XIII. eta XIV. mendeetan Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa herrialdeak Gaztelari lotzen zaizkioneko momentutik, Nafarroako erresumatik libratu ondoren.

Mendebal Euskal Herria Gaztelan integratzea aldakuntza ekonomiko eta sozial handiak gertatu ziren garaikoa da. Aldakuntza hauek bizimolde tradizionalak aldatu zituzten; bereziki nekazal girokoa zena, leinu bizikeran oinarritua, idatzi gabeko usadio eta famili deretxoaren arabera bizi diren gizarteei dagokiena. Sozial, ekonomi eta juridiko antolaketa molde berriak sortzen dira —hiribilduak— egitura tradizionalen orde; ordena formal eta idatzian, planifikatu eta desarroilatuan oinarriturik oraingoan.³⁷¹

Estatu desberdinetan integratzeak eremu politiko-administratiboan izan zezakeen inportantziak oharturik, Hego Euskal Herria bi sailetan banatuko dugu: mendebal Euskal Herria, Gipuzkoak, Bizkaiak eta Arabak osatua; eta ekialde Euskal Herria edo Nafarroako erresuma.

1. Mendebal Euskal Herria: Araba, Gipuzkoa eta Bizkaia

Gaztelari ingorportatzea: ingurune linguistiko eta demografikoa

Lurralde hauk Gaztelako koroari lotu, eta Gaztelan bertako herri hizkuntza, erromantzea, Estatuak ofizialtzat onhartzea momentu berean gertatu zen. Eta puntu hontan, hipotesi ukroniko bat planteatu nahi genuke: zer gertatuko ote zen, lurraldeok Gaztelari lotu ondoren, latin hizkuntzak ofizialtzat iraun izan balu?

Alde batetik, euskal lurraldeon administrazio formak itxuratuko zituen Estatuaren hizkuntza ofiziala gaztelania izatea, eta bestetik, euskal herrialdeen (zenbait hamarren bat mila bizilagun, zenbait hiri bakarrik) eta Gaztelaren (zenbait milori bizilagun) arteko desoreka demografikoa, inondik ere, ez ziren euskara maila politiko-administratiboan erabiltzearen alde.

Aldakuntza ekonomiko eta sozialak

a) Hirien sortzea

— Ingurunea eta helburuak

Euskal lurraldeetako hirien agertzea ez da aparteko fenomeno; mendebaleko Europa osoak izan zuen eraberritze hori XI. mendetik aurrera.

Aurrerapen ekonomikoak erlazio-mota berri batzuk sortzen ditu, ekonomi egintzetan oinarrituak hain zuzen; eta hauek, indar berriak leku berritan biltzera bultzatzen dute. Hiria erakundetu egiten da, eta inguruko lurraldekoa (zeinetan jendea abeltzaintza eta nekazaritzatik bizi bait zen) ezbealako sozial, lege eta ekonomi ingurune bihurtzen da.

Euskal Herrian bilketok lagundu zituzten faktoreak bat baino gehiago dira. Ekonomikoak: bideen hobetze jenerala, Gaztelako barrenaldea itsasoarekin eta Pirinioz haruntzko estatu europarrekin lotuaz, honela artilea eta beste produktu batzuen komertzioa segurtatuz.³⁷² Euskal bortuak etorkizun ekonomiko-ko leku bezala agertzen dira, arrantza desarroiloa eta nabegazio teknikan trebatzea zela bide.

Estrategikoak: lurraldeak mugaldeko estatuetatik, hala-nola Nafarroaren eskuetatik, babesteko; ez bait zuen etsitzen Nafarroak lurralde hauk bereganatu beharrez.

Sozial politikoak: mendi-zelaietan barreiaturik bizi ziren nekazari jendeen lotzea edo kontrolpean edukitzea; García de Cortazar jaunak dioenez, euskal hiriak batez ere horregatik sorrerazi ziren.³⁷³

— *Intzidentzia linguistikoa*

Hiriak sortzearekin batera, ez dira bakarrik modelo ekonomiko, juridiko-administratibo edo sozialak sartzen; baita linguistikoak ere.

Hiri foru edo populazio gutunek, erregek euskal lurraldeetan emanek, ondo-ko puntu hauetatik datozen latin edo erromantzeko testu tipoak kopiatzen dituzte: Gipuzkoan, Lizarrakoa Donostiarentzat, eta Gasteiz eta Logroñokoa beste hirientzat; Bizkaian, Logroñokoa batez ere. Kasu guztietan latinez edo erromantzez idatzirik egon arren, idatzizko deretxo forma hauek badute kidetasunik ohiturazko eta idatzi gabeko legeekin; eta hauek izan zezaketen, noski, ahozko formulazio bat euskaraz.³⁷⁴ Honela, modelo juridikoek berekin ekarri zuten modelo linguistikoa ere; ezinezko izan zen, orduko egoera linguistikoa kontutan harturik, testu legal hauk euskarara itzultzea.

Garbi ikusten da, baita ere, jokabide linguistikoek duten garrantzia hiri batzuri ematen zitzaizen izenetan; euskararen kaltetan hor ere: Villafranca, Villanueva, e. a. Erdal izen horietako zenbait galdu egin zen, biztanleek aurreko euskal izenari eusten ziotelarik.³⁷⁵

Euskal Herriko homogeneitate linguistikoa hautsi zuten faktoreen artean, kontutan hartu behar ditugu, baita, kanpotik etorri eta hiriak sortzen lagundu zutenak ere. Gipuzkoan Hondarrabian, Pasaian eta Donostian —zenbait dokumentu agertzen duenez— gaskoin kontseiluek beren hizkuntza erabili zuten, idatziz ere.³⁷⁶

Hala ere, hiriak sortzea ez zen erabat negatiboa izan euskara administrazio gaitan ez erabiltzeko. Udal autonomia zela medio, ofizialtzat bertako jendea aukeratzen hasi zirenean (hauzotar izatea ezinbesteko baldintza zen) ofizial gaztelar hitzunen sarrera mugaturik gertatu zen. Erabaki hau, kultur homogeneitasuna gordetzeko garantia bat izan zen; hizkuntzaren erabilkera gordetzeko beraz, nahiz paper administratibo eta juridiko guztiak gaztelaniaz egiten jarraitu.

b) *Kanpo harremanak, euskaldunen ihardun ekonomikoaren ondorioz*

— *Nabegazioa eta komertzioa*

Zerikusia izango zuen euskaldunen portaera linguistikoan, aldi hartan has-

ten den itsas eta merkatal ihardun inportanteak ere, horrek dakarren hizkuntza desberdinen arteko elkartzea eta ezagutzagatik.

Euskaldunen sona, itsasgizon trebe bezala, XII. mendean hasten da: Atlantikon barrena balea bila joaten direnean, euskal itsasuntziek XIII. eta XIV. mendeetan Birkonkista delako gerran Penintsulako hegoaldean parte hartzean, XV. mendean Ingalaterraren aurka egindako irteerekin.³⁷⁷

XIII. mendearen bukaeran, "Hermandad de las marismas" delako elkarte sortu zenean, euskaldunek Gaztelako itsas merkatalgo politikan gogor hartu zuten parte. Elkarte hontan parte hartzen zutenak honakook ziren: Kantauri itsasoko hiri guztiak, hasi Santanderetik eta Hondarrabiara arte; eta, hauetaz aparte, beren produktuak itsasora atera nahi zituzten hiriak, Gasteiz eta Orduña, besteak beste.³⁷⁸ Gaztelako artilea Flandesetara garraiatzen, eta Gaskoiniako ardoa hara nahiz Ingalaterrara, egundoko indarra hartu zuten; hori dela medio, zenbait adiskidantz tratu itxi zen Gipuzkoa eta Ingalaterra artean 1353 eta 1482an; Donostiako ordenantzan, 1388an, Bretainiakoei sarrera librea uzten zaie.³⁷⁹ Azken Erdi Harotik ere baditugu zenbait erreferentzia: euskaldunek Azof itsasoan egindako aldizkako bidaiak, Penintsularen ekialdeko itsasertzean sortutako euskaldun taldeak eta Brujasen sortutako Kontsulatua besteak beste.³⁸⁰

Kanpo harremanak, nahietaez, gaztelania ikasi beharra ekarri zuen: kontuan hartu, euskara eremu ttiki batetan bakarrik hitz egiten zela. Gaztelania, salmenta eta garraioan zihardutenentzat, erlazio eta trukaketarako hizkuntza bihurtu zen.

Kontutan hartzeko da, halaz ere, Ternua-ra (Tarranova) makailau bila joaten ziren gipuzkoar, bizkaitar eta ipar euskaldunek, bertan 2 hilabetez bakarrik egon arren, bertako biztanleei euskara erakusten zietela, Garibaik dioenez.³⁸¹ Garbi dago, beraz, Euskal Herriko edozein eskualdetako euskaldunek, beren artean hitz egiteko, euskara erabiltzen zutela.

— *Euskal nobleteria Gaztelari lotzen zaio*

Euskal lurraldeak Gaztelari ingorparatuz gero, bertako familia zahar nobleek ez dute lehen bezainbateko lotura gogorrik Euskal Herriarekin.

Gaztelara joaten dira; eta batzuk, Guadalquivir haraneko gudu kanpainak zirela eta, bertan parte hartu ondoren hantxe gelditu ziren, eskaini zuten laguntzagatik lurra eskuratu ondoren. Interes eta famili harremanetan sartu ziren Gaztelako goi nobleziarekin; eta bertako politikan murgildurik, postu garaiak lortu zituzten Gortean.

XIII. mendean, goi-nobleteriaren handizkien artean, Haro-ko etorkikoak —Bizkaiko jaunak—, Mendozakoak —Laudioko jaunak—, Arana eta Gebara-koak —Oinatiko jaunak—, ageri ziren.³⁸²

Beranduxeago, XV. mendean, ia nobleteria zahar guztia erori edo bakandu ondoren, euskal jatorriko zenbaitek (Mendoza eta Gebaratarrak adibidez) Trastamaratarren noblezi sailean guztiz integraturik jarraitu zuen;³⁸³ eta beste batzuk, Aiala eta Arellano esaterako, ingorparatu egin zitzaizkion.³⁸⁴

Leinu hauen indarrak ez ziren politika eta ekonomi mailan bakarrik zuzendu Gaztelara, baita kultur alorrean ere. Lope Diaz Harokoak, Bizkaiko Jau-

nak, erdarazko literatur talde bat mantendu zuen; eta Mendoza, Aiala nahiz Gebaratar batzuek gaztelaniazko literatur barrutian ospe handia lortu zuten.

Bestetik, Euskal Herrian sustraiturik gelditu zen nobleteri zatia kontsideratu behar da.

Ahaide nagusiak ditugu hauk, leinu nagusitzat hartuak, horien inguruan beste batzu biltzen zirelarik. Egitura sozial honen barruan, gentiliar araukoa berau eta basarritargintzakoa —zeinetan partaideen eskubide-eginbeharrak idatziriko legez ez, baina ahozko tradizioz gorderikoez erabakitzen bait ziren— euskararen sutraitzea garbi ageri da karta zaharretan, euskarazkoetan halegia, Azken Erdi Haroko alderdi borroken oihartzun direnetan; agertzen da ere, halaber, “Las bienandanzas e fortunas” delako liburuan, Lope Garcia Salazar alderdilari zaharrarenean.³⁸⁵

c) *Autoritateak: errege ofizialak*

Monarkiaren eta Mendebal Euskal Herriaren arteko lotura politikoak zirela medio, hizkuntza ofizialtzat gaztelania erabili beharra suertatu zen. Hizkuntza hau erabili zen, beraz. Hermandade edo Hiriei zuzenduriko Pragmatika, errege Pribilejio eta abarretan; halaber euskal erakundeek erregeri bidaltzen zizkioten ordezkariak eta eskariak.

Erregek hautaturiko ofizialak (Merinoak Gipuzkoan eta Araban, Korrejidoreak Gipuzkoa eta Bizkaian XIII. mendetik aurrera) Gaztelaren presentzia politikoa adierazten zuen, eta, honekin batera, baita presentzia linguistikoa ere. Izan ere, halakoek iharduten zuten alorretan zen erabiliena gaztelania.

Kontuan hartzekoa da orobat, Bizkaiko kasuan hain zuzen, Foruen aginduz ofizial batzu —Prestamero tenienteordezkoak³⁸⁶ eta Durangaldeko korrejidore tenienteak³⁸⁷— Ebroz haruntzik zetozela, Justizia inpartzialki aplikatu zedin; honela, berriro ere, hizkuntzarekikoa erabakirik zegoen.

Gaztelania hizkuntza ofiziala zenez, eta Korrejidorea nahiz beste edozein ordezkari erdaldun izanik, hauk botere zentralaren eta tokian tokiko botereen artekoak izanik, euskaraz mintzo zen herriaren eta monarkiaren aipatu ordezkarien tarteko bezala ziharduten elementuen elebitasunaren desarrolloa kondizionaturik zegoen.

2. Ekialdeko Euskal Herria: Nafarroa

Nafarroaren historiak planteatu izan dituen eta planteatzen dituen problema politiko, etniko eta linguistikoa, autore batek baino gehiagok azaldu ditu.

Nafarroako erresuma horrek, formazio politiko handiagotan Haro Modernoaren haseraraino sartu ez bazen ere, influentzia kultural handirik jasan ezarazi faktorerik ukan zuen, monarkiaren interesak zirela bide: alde batetik, Hegoaldera begira bait zegoen, bertako dinastiak, ezkon loturak zirela eta, Leon eta Gaztelarekin loturik zeudelako, eta Errekonkistako gerratean ukan zuten parteagatik; bestetik, Iparraldearekin zeuden loturik; frantses jatorriko dinastiekin.³⁸⁸

Zona desberdinen ezaugarriak eta administrazio banakuntzak

Azken Erdi Haroan, Nafarroa, tamainaz, gaurkoa bera zen gutxi gorabehera. Bereak zituen, orobat, Nafarroa Beherea eta gaur Arabari dagozkion Biaizteri (Laguardia) eta San Vicente.

Gaingiroki hartuaz, eta demografi, geografi nahiz kultur izakerak kontutan hartuz, bi zatitan bana dezakegu: Mendialdea eta Erdialdea batetik, eta Erriberabestetik.

Lehenengoan, iparmendebaldea, guztiz euskalduna da, biztanle gutxikoa, baserri eta herrixketan banatua; ekialdea, erromanizatuagoa, Leire eta Zankozaldera, jendea hiri eta herrixketan bizi zena; ekialde hontan, geroago, Erdi Haro erdian, inspirazio arrotzeko egitura politiko bat sortu zen, karolingio eta Penintsulako gotuen antzeko gorte moduko bat, klasetan banaturiko egitura sozialek, biztanleak euskal nekazariak izanik.³⁸⁹

Erriberan, Erdialdean baino hiri eta herrikka handiagotan biltzen zen jendea. Hau da Nafarroako demografia handieneko eskualdea, eta, Errekonkistaren aurrerakada eta atzerakadak zirela eta, bertako izaera linguistikoa zernolaketean problemarik handienak planteatzen dizkiguna.

Banaketa administratiboari bagazokio, XIV.mendean Nafarroa merinalde hauetan banatua zegoen: Iruinea, Tuteran, Zankozan, Lizarra eta Nafarroa Beherea.

Erriberako merinalde zaharrak Mediterraneo eta musulmanen giroko tradizioak heredatu zituen. Lizarrako merinaldea, aldiz, bi euskal bizimoldeon artean gertatu zen: Kantaurikoa, menditarra, euskalduna batetik, eta erromantzean, Mediterraneokoa, birkonkistatua ere zena bestetik. Zankozakoa Pirinioetatik erromanizatutako lurraldeetaraino zabaltzen zen. Iruinekoa, berriz, Mendialdekoa hategia, Kantauri ingururaino, egun oraindik euskara guztiz erabiltzen den lurraldeei zegokiena.³⁹⁰

Konplexutasun etniko eta linguistikoa

Caro Barojaren eritziz, honela osatzen zen Nafarroako erresumaren populazioa Azken Erdi Haroan:

—Nafarrak: Ia Nafarroa guztian hedaturik, hiri eta herrixketan bizi zen eta euskara erabiltzen zuen jendea.

—Hegoaldean, birkonkistaturiko lurraldetan, aspaldidanik bizi ziren mozarabeak.

—Mairuak, mudejarrak, hauk ere Hegoaldean.

—Frankoak; hiritar jendea funtsean; Nafarroa osoan hedatua; bereiziki Erdialdean.

—Juduak: hiritarrak hauk ere, Erdi eta Hegoaldean.³⁹¹

Egoera linguistikoa eta konplexutasun etnikoaren arteko erlazioa, honako hau litzateke: Hegoaldea (demografiaz oso garrantzizkoa, jendea udaletan bildua), erromantze hizkuntzazko aldea, arabe eta hebraiera mintzodun minoriak tartean zirela; gaineratiko Nafarroa guztian, euskara bide zen nagusi, hirietan erromantzean agertzen delarik. Gonzalez Olle jaunak honela definitzen du egoera linguistikoa, euskara mintzo zen zonakoa:

“Jendetzaren gehiengoa nekazariak eta artzainek, edo hirietako zerbitzari eta artesauk osatzen zuten, euskaraz mintzo zirenek, analfabeto zirelarik; horien ondoren bazen beste estamento bat, gutxiengoa, gidaria, erromanizatua, hiritarra, noblea eta kleroa eta, neurri txikiagoan, mendeko militar jendea eta merkatariak, elebidunak, beren kultur ereduak, tartean idazkera, latin jatorrikoak zituztenak.”³⁹²

Erromantzearen hedakuntza sozial edo bertikal honek ez zuen zenbait mendetan euskararen hedakuntza horizontal edo territoriala gehiegi aldarazi, ez bait da euskararen atzerakada lasterrik XVIII. menderarte gertatzen.

Nafarroako egoera linguistikoa aztertzerakoan, ez dugu ahaztu behar bertatik pasatzen zela Santiagorako bidea, bertan okzitaniar populazio nukleo inportante batzuk sortuz; hala-nola, Zangoza, Iruinea, Gares eta Lizarran. Horiek beren hizkuntza erabiltzen zuten; idazkietan ere bai. Hartara, batera eta hiri berean hiru hizkuntzak azaltzen dira: euskara, erromantze nafarra eta okzitaniarra. Frankoak (eta beren hizkuntza) defenditzen dituzten hesi legal eta sozialak erortzean, okzitaniarra erromantzeak bereganatu zuen, eta galdu egin zen.³⁹³

Baina euskal lurraldera zetozen kanpotar hauk ez ziren besterik gabe etorri. Etorrera hori, euskal lurraldera, Nafarroako erregeen hirigintz politikaren orientabide nagusietarik bati zor zitzaion, eta horrek bere ondorena ekarri zuen: halako etni eten bat halegia, egiazko gerra zibilak ere sortarazi zituen. Iruinean edo Lizarran, esaterako, populazio autoktonoak “nafartegia” (navarria) moldatzen zuen, frankotar “burgo” edo “populazioari” buruz buru.³⁹⁴

Hirietatik kanpora ere izan zuen euskarak erromantzearekin harremanik, hala-nola transhumantzia zela bide, neguan Pirinioetatik Erriberara zihozazenen bidez, edo ta Erronkaritik Aragoara egur garraioketan aldizka joan ohi zirenen bidez.³⁹⁵

Monarkia nafarraren politika linguistikoa

Ikusi dugu, euskaldunen formazio politikorik gailenean, Nafarroako erresuman halegia, hizkuntza ofizialtzat lehenik latina, eta ondoren erromantzea, zirela onhartuak.

Ez nafar dinastiak ez eta, 1234. urtean Santxo Azkarra hil ondoren, Champagne, Frantzia, Evreux, Foix eta Labrit etxeek ez zuten Nafarroako egoera linguistikoa hobetu; aitzitik, kanpoko kulturari ateak ireki zizkioten. XI. mendean, Santxo Handiak Clunyo fraileak ekarri zituen, eta hauek kultura frantsesa hedatu zuten. Hauei esker, frantsesak erraz sartu ahal izan ziren eliz eta militar hierarkien goi postuetan.³⁹⁶ Kanpionek honela definitzen du Nafarroako gidaritzaren bere eskuetan izan zuen hainbat dinastiaren jarrera: “Monarkiak deseuskalduntze jarrera bat zeraman bere baitan: kanpotik ekarria, eta kanpoko erduetara jotzen. Monarkiaren zeremoniale elementu guztiak, hots, trajeak, karguak, ordezkartza, hierarkia, hizkuntza ofiziala e. a.: dena kanpotik hartu zuten gure erregeek, gizonen gain inperatzeko tresna eta ideiak pilaturik zituen hondakinetatik hartu ere, hots, erromatar zibilizazioaren hondakinetatik.”³⁹⁷

Bestalde, gizarte nafarrean, klasetan hierarkizatua berau - handiki, beren

menpean kollazoak eta mezkinoak zituzten jaun oinetxetiar, infanzoin edo aitonen seme eta burges edo kailesa (erruano) hirietan - bidezkoa da pentsatzea goi estamentuek Gorteko kultur ereduak bereganatuko zituztela.

Administrazioko goi postuei bagagozkie, zenbait garaitan —1280tik 1328-rainokoa esaterako— Nafarroa Frantziako erregeek gidatu zuten eta laterri hortatik bidalitako Gobernari edo Errege Ordezkariek gobernatu zuten. Koroa biak pertsona batek eduki zituen garai hori igaro ondoren, XIV. mendearen bigarren erdialdean, egoera aldatu egin zen, Erresumako goi administrazioa “nafartzen” zelarik.³⁹⁸

Nafarroako erresumaren goi postuetan, hots, politiko-administratiboetan, euskarak oztopoak bakarrik aurkitu arren, Mitxelenak zera dio: “...Erdi Haroko euskarak ez zuen zertan izan prestijiorik gabea, idatziz arrunt eskas landua izanagatik; gertatu zena, zeukan prestijioa, gauzak hala zeudelako, nolahalakoa izango zela”³⁹⁹

Badugu, esaterako, aitorpen bat, XV. mendeko Gorteko giro linguistikoan euskara ez zegoela hain baztertua adierazten diguna - komunikatze ez formalaren mailan gutxienik—: bi errege idazkariren artean euskaraz eginiko notifikazio pribatu batzuk dira, erromantzez emaniko gutunetan datozenak.⁴⁰⁰

2. AUSTRIARRAK

1. ESPAINIAKO MONARKIAN GAZTELAK IZAN DUEN GARRANTZIA

Badakigu Espainiako monarkia Estatu multzo batek osatua izan zela, pertsona mailako loturaz. Halaz ere, boterearen goi organoak Gaztelan lekturik zeudelako, eta lurrez eta demografiaz indar handiagokoa zelako, gaztelaren kultura gailendu zen bere eremutik kanpora ere.

Monarkiaren eta Gortearen botere politikoaren prestijioak Penintsula guztiko mugimendu kulturalak baldintzatu zituen; eta gaztelania, horrela, lehen bertako hizkuntzan idatzi ohi zen lekuetaraino heldu zen, alderdi hauetako idazleak bi hizkuntzetan idazten hasiz. Adibide bezala, Katalunia eta Portugal har ditzakegu.

2. MONARKIA AUSTRIARRAREN POLITIKA LINGUISTIKOA

Gaztelaniaren hedatzea batasunaren faktore politikotzat jotzen, jadanik Errege Katolikoan agindupean hasia zen. Lehen Partean (“Ikuspegi politikoa”) zehaztua dugunez, Nebrijak (bere “Arte de la lengua castellana” liburuaren hitzurrean) hizkuntza “inperioaren lagun bezala” definitu zuen, asmotan zituen helburuetarik bat hauxe zuela adieraziz: “aprender nuestra lengua a vizcaínos y navarros”.⁴⁰¹

Austria etxeko erregeek ez zekiten, noski, ez katalanez ez galegoz ez eta euskaraz ere.

Austriar monarkia, linguistika arazoei dagokienez, honela nabarmendu zen: egitura politiko-administratibo zentraletan eta Erreinuekiko beren erlazioetan hizkuntza ofiziala aktiboki erabiliz.

Aldi hartan Espainiako monarkiak zuen inportantziak eta, bestalde, bere kultur eta literatur berbizkundeak, gaztelaniaren hedakuntza eta pretijioari asko lagundu zieten Europan barrena. Egoera honelakoa izanik, Carlos V.ak zera esan zion Frantziako enbaxadoreari: “nere espainol hizkuntza (...) hainbestearino da noblea, non kristau guztiek behar bait lukete jakin”,⁴⁰² eta Felipe II. are historigile batek beste hau zioen: “Hark (Felipe II.ak) espainola eguzkipeko hizkuntza jeneral eta ezagun bezala ikusi zuen, espainol bandera garaileek eramanik, greko eta latina enbiditan zirelarik, hauk ez bait ziren hainbestearino hedatu”...⁴⁰³

Monarkia, bere hizkuntza ofiziala goraiatzeko zuen neurri berean agertzen zen axolagabe bere zenbait lurraldetan hitz egiten ziren beste hizkuntzei buruz, ofizialak izan ala ez. Autonomia politikoa ukan eta gaztelania ez beste erromantze bat hitz egiten zen lurraldeetan (Kataluniako Printzerrian, Valencian eta Balear irletan), garai hontan, administrazio publiko eta izaera juridikoko dokumentu pribatuen maila guztietan erromantze ez-gaztelania erabiltzen zuten.

3. INGURUNE EKONOMIKO ETA SOZIALA EUSKAL HERRIARI BEGIRA

1. Atlantiko bidezko hedakuntza

Indiak Gaztelari ingorparatzeak izugarritzko inportantzia izan zuen Euskal Herriarentzat. Gure herri ttiki honen zoria eta Amerika, Haro Modernoan, berta-bertatik lotuak agertzen zaizkigu.

Erregeren subditu izatea laguntza handia zen Ameriketara joan eta kolonizazioan gaztelauen abantaila berak ukan ahal izateko. Eta horrek badu zer-esanik histori garai hortako euskaldunen Gaztelarekiko identifikatzea explikatzeke orduan.

Horixe bera behar da kontutan hartu, Nafarroako erresumaz 1512an nagusitu zen dinastia berriak nolaz hain oztopo gutti aurkitu zuen explikatzeke.

Ekonomiak zer-ikusirik badu politikan, eta biek erabateko garrantzia dute hizkuntzarekin.

Amerika aurkitzeak eta menperatzeak honetarako balio izan zuen, besteak beste: Euskal Herriak orduan zuen gehiegizko jendetza horren emigrazioari bidea irekitzeko, 3. zati honen lehen kapituluan agertu denez; bestalde, Euskal Herriko emigrazioa beste lekutakoa baino bortxatuagoa zectorren, famili deretxoaren berezitasunak zirela medio; hontan bait zegoen oinharritua deretxo hori: baserriko oinordekoarengan gordetzen zela explotazioaren batasuna eta berarengan biltzen ondarea.

Eta, zer esanik ez, Amerikarako emigrazio honek intzidentzia linguistiko gogor bat izan zuen.

Alde batetik, emigratzeko aukera honek jendea gaztelania ikastera bultzatzen bide zuen, eta Euskal Herrira itzultzean, gaztelaniaz zekiten emigranteok, hizkuntza honen hedatzea laguntzen bide zuten. Bestalde, ez dugu ahaztu behar, Mitxelenak dioenez, euskaldunen emigrazio honek, nolabait euskararen kanpo hedakuntza ekarri zuela.⁴⁰⁴

2. Euskaldunak Gaztelako unibertsitateetan

XVI. eta XVII. mendeetan Gaztelako unibertsitateetan ikasi zuten ikasleen zerrendetan, euskal izenak han eta hemen agertzen zaizkigu.

XVI. mendean, asko ziren Salamancara ikastera joaten ziren euskal ikasleak, eta, Alcalá-n bizkaitarren eskola bat sortu zen. Halaz ere, lehengoak gutti baziren, 1561ean Felipe II.ak Nafarroako errege ordeari Erresuma hartako bortuetatik ikasle bati ez igarotzen (frantses unibertsitateerantz) uzteko agindu zionetik (Gaztelan nahikoa unibertsitate ba omen zela eta, atzerritar nazioekiko komunikazioak mozte arren) ugaldu egin ziren euskal ikasleak Gaztelakoe-tan,⁴⁰⁵ garai hortara arte, izan ere, bazen ohiturarik, Nafarroan batipat, Paris eta Toulouseko unibertsitateetara jotzeko.

Beraz, euskal kultur eliteak Gaztelan hezi ziren.

Euskal Herriko unibertsitate bakarrak, Oinatikoak, 1540ean sortuak, ez zuen bizi handirik izan, ez bait zuen erakunde mediorik ukan. Euskal unibertsitariak, horretara, euskal hizkuntza eta kultura alde batera utzirik hezi behar izan zuten, honek euskararen prestijio eta lantzeari zekazkion ondorio kaltegarriekin.

3. Euskaldunak Gaztelako burukrazia zentrolean

Haro Modernoa hasterakoan, XV. etik XVI. mendera, Caro Barojaren eritziz, aldaketa sozial nabarmen bat gertatzen da Euskal Herrian: leinu eta alderdien errejimenetik burgesia burokratikorakoa.⁴⁰⁶

Austriarrak agintean zeuden aldi hontan, euskaldunen presentzia administrazio maila guztietan oso garrantzizkoa da.

Has gaitzen, lehenik, administrazio zentraleko postu gorenetatik.

Escuderoren obraren *Los secretarios de Estado y del despacho*⁴⁰⁷ eranskin gisa ("Relaciones de secretarios del Rey", Erregeren gogoaren betetzailerik bait ziren eta konfidantzazko aholkulari) datorrenak, zera argitzen digu: erreinualdi bakoitzean idazkari bezala ihardun zutenen multzoan zer-nolako proportzioa ukan zuten euskaldunek.

• Hauen artetik, Estatu Idazkariak azpimarratu behar ditugu.

XVI. eta XVII. mendeetako idazkari organo konplexu hortan lan inportanteak Estatu Idazkariak egiten zuten, eta, batzutan, lehen ministrotzat hartu izan ziren.⁴⁰⁸

Felipe II.aren agintaldian, 39 errege idazkarietatik 11 euskaldunak ziren; hauen artean, hiru Estatu idazkari: Joan, Frantzisko eta Martin Idiakez. Felipe II.aren agintaldian, 45etatik 8, hauen artean bi Estatu idazkari aurkitzen direlarik: Antonio Aroztegi eta Joan Ziriza. Felipe IV.aren agintaldian, 187etatik, 38 euskaldun, eta hauen artean lau Estatu idazkari: Luis Oihanguren, Gregorio Tapia, Blasco Loiola eta Pedro Artze. Carlos II.aren agintaldian, 50etatik 13, eta hauen artean bi Estatu Idazkari: Joan Bautista Arespakotxaga eta Joan Antonio Lopez Zarate.

Gogoratzekoa da, honelako izendapenek zer-nolako kolonizapen indarra ukan behar zuten.

Interesgarria litzateke jakitea, administrazioko pertsonaia hauek bere jaioterriarekiko jarrera nolakoa zuten. Caro Barojak zera dio: "...orduko gizon eragile batzuen kezka, euskal probintzien barne egoera politiko eta ekonomikoaz", nabaria dela.⁴⁰⁹ Halaz ere, arras jakingarria litzateke interes eta kezka horien nondik-norako politikoa ezagutzea; bestetik, guztiz normala da halako kezka agertzea. Baina jarrera linguistikoari bagagozkio, datu gutti ditugu eskuartearen. Adibidetzat berriro autore bera aipatuko dugu. Honek dioenez, Garibai errege kronistak, Joan Idiakez Estatu Idazkariari bi euskarazko esaldi bilduma bidali zizkionak, ongi hitz egin zezakeen euskaraz beronekin, sekretuan bazen ere.⁴¹⁰

Bestalde, goi mailako postu burokratikoetan hainbat euskaldun baldin bazegoen, logikoa da azpiko postuetan ugari zirela, pentsatzea.

Garibaik, beren lanbidez kanpora joandako euskaldunak karakterizatzean, beste ekintza artean, "lumazko gauzetara" emandako gizonak zirela dio,⁴¹¹ hots, kaligrafia, kontabilitate eta gutun nahiz negozio paperen erredakzio lanetara.

Sozial promoziobide horrek Euskal Herrian barrena gerora "Lehen mailakoa" deituko zen irakaskuntza moldearen lantzea ekarri zuen.

Irakaskuntza hau, irakas erakunde inportanterik ez zuen herri hontan, Santutegi (adibidez, Badoiako Santa Katalina, Araban) notari eta baserri eskribauen baitan zegoen, eta hirietako, are herrixketako, gazteak prestatzen zituen gaztelaniaz idaztera oinharritzko kaligrafi teknika eta kontabilitate ezagutzen arabera.

Hain zuzen ere, interesgarria da jakitea espainol kaligrafiako pedagogo eta tratadistak, hein handi batetan, euskaldunak zirela.⁴¹²

Euskaldunek burokrazi lanetarako esku aproposa zutelako esana arras zabaldu zen; hala ageri da behin eta berriro orduko autore gaztelauetan: Cervantes, Ruiz de Alarcon, Quevedo, e. a.

4. Euskaldunen elkartasuna atzerrian

Euskaldunek herritik kanpora izan zuten ihardunaren inportantzia eta komunitate bereko izatearen kontzientziarik ba ote zuten galdera sortzen zaigu.

Euskaldunek sortutako erlijio giroko talderik izan zen Madrilen, Hego Penintsulako Kai handietan eta Ameriketean. Nafarrek Nafarren San Fermin

kongregazioa sortu zuten Madrilen. Sortu zen urte berean, 327 partaide izan zituen. Bateratsu, XVII. mendearen bukaeran, San Ignazioen Kofradia sortu zen Madrilen, gipuzkoar, bizkaitar eta arabarrez osatua. Biek harreman herstuak izan zituzten.⁴¹³

Ameriketako emigrazioak ere, Euskal Herriko herrialde guztietako, nola ipar hala hego, euskaldunen elkartasuna ez zela galdu garbi adierazten zuen. Egoera hau argitzeko, badago XVIII. mendeko izkribu bat, euskaldun eta gaztelau baten arteko elkar hizketaren itxura eginez idatzia, Perun. Gaztelauak zera aurpegiratzen dio euskaldunari: "Ameriketan frantses-euskaldun asko dagoela, espainol-euskaldunek babestua, eta hauk, beste ezer baino gehiago, nafar-euskaldun zirela, muga eta ahaidetasun arrazoinengatik".⁴¹⁴

3. BORBONAK

1. ARAGOAKO KOROAREN EGITURA POLITIKO-ADMINISTRATIBOEN DEUSEZTEA: INTZIDENTZIA LINGUISTIKOA

XVIII. mendearen haseran Borbonak heltzen direnean, estatuaren politika linguistikoen aldaketa garbi bat gertatzen da.

"Nueva Planta" delako dekretuek, Aragoako koroaren bertako egitura politikoaren deuseztea esan nahi dute, eta, honekin batera, Gaztelako errejimeneren ezartzea; honela, gaztelania hartzen da hizkuntza ofizialtzat Katalunia, Valencia eta Balear irletan. Hori dela eta, 1707 eta 1716an Katalunia eta Valenciako gorteak galdu egiten dira eta Mallorcako aginte organoak orobat. Honen ondorioetarik bat, katalanez egiten zen lege produkzio guztiaren galera da. Bai tribunaleek eta baita beste organo administratiboek ere, hemendik aurrera, gaztelania erabili beharko dute; gisa berean, udal mailako aktak gaztelaniaz idatzi beharko dira. Normala da, horrela, partikularrek ere beren paper eta tratuetan gaztelania erabiltzen hasi behar izatea, katalanez idatziak izanez gero, indarrik gabe gertatuko bait ziren aplikazio kontrakziozko kasurik gertatuz gero.

Badakigu, bestalde, XVIII. mendean Estatuaren ekintzabidea handitu egiten dela; orobat gizartean sustraitzea ere; batez ere, Ilustrazioak eraginiko politika eskuhartzaile edo interbentzionistari esker. Hau dela eta, hemendik aurrera jarriko diren zerbitzu berrietan (irakaskuntza, e. a.) oso kontutan hartuko da beti hizkuntza ofiziala sartzea eta irakastea.

Monarkia honek egin zituen gauzak ikusirik, lasai esan daiteke, Borbonak izan zirela politika linguistiko berri baten oinharriak jarri zituztenak. Politika berri honen ezaugarri nabarientak hauk dira: gaztelaniari ematen zaion bultzada eta beste hizkuntzen erabilpena galeraztea; eta ez politiko-administratibo gaietan bakarrik, baita beste edozein egitura sozialetan ere.

2. EUSKAL ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOEN IRAUPENA

Espainiako beste herrien erakundeak galdu eta gureek bakarrik irautea, oso puntu inportantea dugu. Eta ez monarkiaren pean bakarrik, Konstituzio garaian ere baizik.

Badakigu, orobat, foru agintariek ez zutela euskara hedatzeko nahiz lantzeko postura aktiborik hartu. Baina, halaz ere, estatu zentralaren kolpeen eragina guttitzeko lagungarri izan ziren. Honi esker, euskarak usaiako hizkuntza izaten jarraitu zuen. Ez zuen euskarak honelako defentsarik izango, Euskal Herria foruen bidez gobernatu izan ordez, Borbon edo Estatu konstituzionalaren administrazio batez bi mende hauetan gobernatua izan balitz.

Aldi hontan "Sociedad Bascongada de Amigos del Pais"ek (honek ere zerbait egin bait zuen euskararen zaletasun eta lantzearen alde) izandako susperraldia ere ez zen hain erraza izango, Diputazio eta Juntaren laguntzarik gabe.

2. EUSKARA ETA EUSKAL ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOAK

Euskal Herriak foruen garaian izandako egitura politiko-administratiboak aztertzerakoan, herrialde bakoitzean erakunde horik desberdinak eta autonomia handikoak izanik, hesparu hortan euskara zer-nola konportatzen zen planteatzen zaigu, eta zer-nolako kondizionamenduak, aldekoak nahiz aurka-koak, aurkezten ote zion foru ordenamenduak euskararen desarroiloari.

Garbi dago, foruek kultur eta oreka linguistiko baten garantia eskaintzen ziotela Euskal Herriari.

Erabateko inportantzia du, adibidez, kargu publikoak, goigoikoak (errege orde, korrejidore, e. a.) aparte, bertako jendearen eskutan egoteak, nola erakunde zentraletan hala udalekoetan, edota soldaduska euskal lurralde barruan bete beharrezko ez izateak.

Guzti hau Foru deretxoari esker, noski.

Aitzitik, bazen baita kondizionamendu negatibo bat ere: euskal erakundeen mailan euskarak ofizialtasunik ez izatea.

Aipatu gaiari heltzeko, erakundeen maila bion bereizketa behar dugu egin; herrialde bakoitzean bai bait ziren molde bietakoak: erakunde zentralena: batzarre nagusiak Gipuzkoan, Bizkaian eta Araban, eta Gorteak Nafarroan, alde batetik, eta udal erakundeak bestetik: elizate eta hiribilduak Bizkaian, hiribildu eta unibertsitateak Gipuzkoan, anaiarte eta hiribilduak Araban, eta kontzeju, hiribildu eta hiriak Nafarroan.

Udal administrazio eta errege boterearen arteko lokarri ziren erakunde zentraletan, gaztelania guztiz ezarria zegoen: ez idazkeran bakarrik, baizik eta mintzairan ere, bertan erregeren ordezkariak izaten baitziren. Bada ere, bestalde, beste baldintza linguistiko bat batzarre nagusi eta gortetan gaztelaniaz hitz

egiteko: Gipuzkoan izan ezik, hizkuntza desberdinetako jendeak biltzea haie-tan guztietan.

Bestalde, bertako erakundeek, errege autoritateari guttiago lotuak eta, beraz, autonomia handiagokoak izanik, askatasun gehiago zuten hizkuntz ara-zoan, mintzatzean behinipehin; akta eta antzeko beste paper ofizial guztiak, ordea, gaztelaniaz idazten ziren, paper kontua agertu zen momentu beretik.

Gai honetaz hitz egin duen hainbat autore bat dator eritzietan, hots, euska-ra izan zela hizkuntza mintzatua lekuan lekuko administrazio zereginetan, eta are goragoko mailetan ere.

Aipa dezagun, adibidez, Serapio Mujikaren eritzia gai honi buruz: “Ez da dudarik, Udaletako bileretan, ohizko hizkuntza beti euskara izan dela, gaur oraindik den era berean. Halaz ere, Udal Erakundeen eskribau haiek ez zituz-ten aktak inoiz hizkuntza hartan idatzi, gaztelaniaz baizik... Hauxe berbera esan daiteke Gipuzkoako Batzarre Nagusien liburu eta errejistroez; denak gaz-telaniaz idatziak dira”.⁴¹⁵

Erakunde bi hauk aztertzean, ikusia dugu, zenbait baldintza lagungarri zirela eta beste batzuk, berriz, ez. Kontutan eduki beharko dugu orobat, gazte-lania ez zegoela aktibitate burokratiko edo administratiboari bakarrik atxikirik, baizik eta, hizkuntzen ukitzeak gertatu ohi ziren egoeretan jazotzen diren puntu guztietara hedatzen zela; orobat, kontutan beharko da eduki zer-nolako portae-ra ukan ohi duen hizkuntza ofizial batek, “status-aren sinbolu”⁴¹⁶ gisa, laterriko jauntxoan artean.

Hemen eten linguistiko bat sortzen da.

Estratu sozialen arteko eten linguistiko hori kontutan hartzeak, hontara garamatza: euskal hiztunen udalherriak bertan nagusi diren ekintza produkti-boen arabera zer-nolakotzera; izan ere (Euskal Herriko administrazio ihardu-nean euskara zer-nola erabiltzen zen jakiteko dokumentazioa oso urri dugula-rik), euskarak administrazio mailan zuen garrantzia hontatik atera bait geneza-ke: bizitza publikoan eskuhartzen duten talde sozialen egoera linguistikotik.

1. UDAL ERAKUNDEAK

Euskal lurraldeetako lehen mailako organizazio politiko-administratibo hontan euskara erabiltzea zailtzen edo errazten duten faktoreak ezagutuz, bi datu hauk eskura ditzakegu: lehenen, aipatu maila honetan euskara erabiltzeko zer-nolako ahalbideak ziren eta, bigarrenik, herrialde batzarretan euskaraz zekitenen proportzioa; izan ere, Euskal Herrian herrialde bakoitzeko erakunde zentral politiko-administratiboak udal ordezkarietan oinharritzen ziren.

1. Ereku mugaketa eta azterturiko haroak

Foruak Euskal Herrian beren heldutasunean ziren garaiko egoera linguisti-koa definitu nahi baldin bada, lehen-lehenik, euskaraz hitz egiten zeneko ere-muak mugatu behar ditugu; XVIII. mendean ez zuen artean euskarak atzera-

kadarik egin bere hegoaldeko mugan; hurrengo mendean gertatuko zen hori.

Alabaina, beharrezko lan tresna zehatz, mapa historiko, geografiko eta, baita ere, linguistikoen faltaz, dakartzagun datuak hurbiltze hutsak dira.

Euskararen geografia historikoaren egileetan oinharritu gara datu hauk biltzerakoan. Gipuzkoaren kasuan ez dago problemarik, gaur bezala orduan ere euskal hitzuna bait da eremu guztia. Nafarroaren kasuan, berriz, A. Apat-Echebarne-ren "Una geografia diacrónica del Euskara en Navarra" liburuan oinharritu gara. Bizkaiari dagokionez, aipatu geografia historikoan agertzen diren mapa eta datuen arabera, XVIII. mendean Durangaldea eta "Lur Laun" guztian hitz egiten zen euskara, Enkartazioak kanpoan geldituz.⁴¹⁷ Eta Arabari dagokionez, berriz, hiru iturritara jo dugu: "El euskara en Alava a fines del siglo XVIII",⁴¹⁸ J. M. Barandiaranena. Barandiaranek liburu hontan dakartzan datuen azterketen bidez Mokoroak orduko euskararen hedatzea kalkulatu egindako lana,⁴¹⁹ eta, azkenik, Landazurik bere "Historia Civil de Alava"⁴²⁰ liburuan emandako berrietara.

2. Udalak eta hizkuntza ofiziala

Lehen, aztertzen ari garenaren aurrekoan, udal administrazioa batzarre orokorretan oinharritzen zen. Batzarre hauetara herriko jende guztia biltzen zen eta erabakiak ahozkoak izaten ziren.⁴²¹ Erabakiak idazten, XVI. mendean hasten da, eta orduetik, besterik gabe, idazkariak gaztelania erabiltzen dute. Hizkuntza hau izan zen, baita, "Ordenanzak" eta beste era guztietako dokumentuak, denak udalen funtzionamendua kontrolatzeko eginak, idazterakoan erabili izan zena ere.

Halaz ere, gaztelaniaren aldeko faktore inportante hau eta guzti, ez dugu ahaztu behar udal administrazioaren inguruan desarroilatzen ziren ihardun eta erlazio asko, dokumentu idatzietan ez datozenak, baizik eta mintzatuz bakarrik gertatzen zirenak, komunitatean ohizkoa zuen hizkuntzan egingo zirela; horixe bait da gertatu kasik gure egunetaraino, eta are, herri euskaldun askotan horrela da egiten gaur ere.

3. Udal autoritateak eta hizkuntza ofiziala

Udal erakundeen egitura eta egoera linguistikoa bera herrialde guztietan desberdina izanik, bakoitza banan bana aztertu beharko dugu. Ikusi beharko ditugun gauzetariko bat, honako hau izango da: ea kargudunek gaztelania jakin beharra zutenentz; orobat, haien konportamoldea zeharka determina zezakeen faktorerik ba ote zen, beren egoera sozio-ekonomikoari buruzkorik halegia.

Gipuzkoa

Gipuzkoan, hasera batetan, aztergai dugun haroa baino lehen, udal bizitzaren agerpenetarik bat kontzeju ireki edo unibertsitatea zen; gerora, haren

ordez, kontzeju hertsu edo Udalak ordezkatu zuen. Batzarre orokorrak ohituraz kanpoko kasu batzuetan bakarrik deitzen ziren. Normalean, udalak, jende multzo txiki batek bakarrik osaturik zeuden, udalherri bakoitzari egokituriko karta eta ordenamenduz hornituz.

Gipuzkoako aldi hontako egoera linguistikoa, Iztuetak bere "Gipuzcoaco Provinciaren condaira edo historia" liburuan agertzen digu. Gipuzkoan monolinguisma zen nagusi: 120.000 biztanleetatik, 100.000k euskaraz bakarrik zekien. Beste 10.000 arrotzak ziren, eta gainerako beste 10.000etatik, 6.000k euskara nahiz gaztelania, biak gaizki hitz egiten zituzten. Iztuetaren eritziz, azken hauen gaztelaniarekiko atxekimendua egoera pribilegiatu bati loturik egon nahiaren ezaugarri bat zen: "beren buru arroac guizon andi ta jaquintsu eguiteagatic".⁴²²

Larramendik, berriz, Gipuzkoaren egoera linguistikoa honela agertzen du: "Gutziz segurua da Gipuzkoan lautatik hiruk ez duela gaztelaniarik ulerzen (...) Gaztelania ulertzen dutenak elizgizonak dira, eta erlijiosoak, jende ikasia, zaldunak, Gaztelan heziak; eta gaztelania kaskar bat badakite, bestetik, herri eta hauzotako alkate, kargudun, merkataria eta dendariak".⁴²³

Gaitasun linguistikoa eta egoera sozio-ekonomikoaren arteko koerlazioak udal administrazioan bere intzidentzia inportantea izango zuen noski, kargutara heltzeko zenbait eskakizun bai baitzen. Gipuzkoan, hain zuzen, Alkate nahiz Errejidoretarako hauteskundeetan, aukeratzailerik nahiz aukeratua izateko, milareak zirelakoak behar ziren, hau da, lur ondasun kapital bat.⁴²⁴ Bestalde, Gipuzkoako Legeen XX. kapituluak III. tituluak hau dio: "Probintzian, Hirietan eta Lekueta, ezin hauta daiteke Alkate arrunt eta hermandadekotzat irakurtzen eta idazten ez dakienik". Garbi dago, esaten ez badu ere, gaztelaniaz irakurtzen eta idazten esan nahi duela.

Halaz ere, Euskal Herriko egoera linguistikoa ez da ezarpen edo obligazio horietara moldatzen, eta baserri udalherrietan protestak harrotu ziren; oso gutxi bait zen halako lekuetan baldintza horiek betetzen zuenik;⁴²⁵ 1682tik aurrera denuntzia eta zigorrak izan ziren alkateen aurka arrazoi horrengatik: 1690ean Abaltzisketako alkateari, eta 1782an, Zarauzkoari.⁴²⁶ Honek, linguistika mailako eskakizunak gogortzen ari zirela adierazten du.

Udal erakundearen barrua gaztelaniatzea zekarren beste faktore bat irakas-kuntza zen.

Irakaskuntza estatu eta probintziaren funtzio bezala ez hartu arren, kontzejuarena baizik, gaztelaniaz egiten zen funtsean. Udalen eta irakasleen artean izenpetutako kontratuetan, hona behin baino gehiagotan agertzen den klausula: irakasleek galerazi egin behar zieten haurrei euskaraz hitz egitea. (Elgoibar, 1787; Aia, 1782). Horretarako, ikasleen artean eraztunaren sistema ezaguna erabiltzen zen, eskolan euskaraz mintzatzearen errua egiten zutenen aurka.⁴²⁷ Eskola mailan, euskara dotrina erakusteko bakarrik erabiltzen zen; baina ez dirudi euskararen estudio sistematiko bat bakarrik ere egin zenik.

Ikusten da, beraz, Legeak ezarritako baldintzak ez zirela, aktibitate politiko-administratiboan, euskarari laguntzeko; eta idazkera mailan, berriz, zer esanik ez: guztiz exkluditzailerik ziren.

Halaz ere, ikusteko dago (eta aginte publikoan parte hartzen duten talde

sozialen azterketa honek horixe nahi du egin) zein mailatan ager zitekeen egiazko egoera linguistikoa administrazio eremuan, hau da, euskara zenbateraino izan zitekeen aho hizkuntza normala traba horik eta guzti.

Udal erakundeen karakterizatze honetarako, datu desberdinak izan ditugu kontutan: gehienbat "Real Academia de la Historia"k 1802an argitaratutako "Diccionario geográfico-histórico de España"tik ateratakoak. Datu hauen bidez erakunde bakoitzaren egitura sozio-ekonomikoa ezagutu ahal izan dugu.

Orain arte esan dugunez, gaztelania sendoenik populazio handiko udaletan agertzen da. Biztanle asko izateak, noski, hiritar nukleo desarroilatua, egitura konplexuagoa eta, ondorioz, aktibitate burokratiko zehatzagoa, eskatzen zuen. Aktibitate hau, batez ere, idaz mailan agertzen da. Lehen ikusia dugu, aktibitate produktiboak, kanpo harremanak eskatzen zituenak halebria, merkatalgoak bereziki, gaztelaniaren erabiltze eta hedatzea laguntzen zituela. Hau zela eta, agintariak hizkuntza honetaz baliatzen ziren beren bizitzan.

Aitzitik, garbi dago euskararen alor zabalen eta lagungarriena, bere erabilpenari dagokionez, kultur maila homogenea eta gutti idatzi beharra zuen komunitate saila zela. Era hontako udalak ez ziren hiriburuetakoa izaten, baserri eta arrantzale girokoak baizik; halaber, mixtoak. Orobat zen hala olagizon, artesau eta merkataritxikien artean. Aktibitateok nagusitzen ziren udalengan, berak guztiz euskaraz eginak izanik, administrazio mailan ere, mintzatuena halebria, euskara zen nagusi, eta zenbat eta konplexutasun txikiagokoak izan udalak, euskara hobekiago aterako zen.

Horrela, Gipuzkoan, Batzarreetan partaide ziren 63 udalherrietarik (XVII. mendearen haserak bere ametsak beterik ikusi zituen baserri udalen emantzipazio mugimenduaren ondoan) bizitza publikoan eskuhartzen zuten talde sozialak kondizionaturik aurkituko ziren hizkuntza ofizialari leku gehiago zabaltzera honako toki hauetan: Donostian eta Tolosan, merkatal zerbitzu garrantzikoagoa zutenak; gainera, Bergara eta Oinati, probintziako kultur zentro nagusiak; Azkoitia eta Azpeitia, Donostian eta Tolosan bezala, horietan bait ziharduten txandako korrejidorearen Hautitegiak eta Batzarreen Diputazioak, juzgu eta administrazio zentro zirelako; baliteke, Arrasate eta Soraluzen ere hala gertatzea, manufaktur hiri biak, Penintsularekin zituzten erlazioengatik.

Beste udal guztietan, arrantzale nahiz baserri giroko, ez dirudi gaztelaniak udal administrazioan inportantzia handirik izango zuenik.

Laburtuz, ia Gipuzkoako udal guztietan egoera lagungarri bat aurki zitekeen euskara ahozko hizkuntza bezala erabiltzeko zeregin administratiboetan. Baina udal ordezkosaturiko Batzarre Nagusietan beharrezkoa zen gaztelaniaz hitz egitea; horrek zera azaltzen digu argi eta garbi: aukeratua izateko baldintza linguistiko eta ekonomikoek eten bat sortzen zutela jendetza gehiengoaren errealitate linguistikoari buruz.

Bizkaia

Bizkaian bi eratako udal erakunde ziren: elizateak eta hiribilduak.

Elizateen ezaugarriak handienak hauk ziren: elizateak, Lur Launetako nekazal udalek, bazedukaten Jaungoaren aurrean halako askatasun eta auto-

nomia zabal bat. Bestalde, antolamendua bera soila eta simple xamarra zuten; bakar bakarrik Abando eta Zeanuriko elizate boteretsuek izan zuten beren gobernurako araudi bat.

“Cruz Parada” deitu hauzo Biltzarreak ziren gobernatzeko zuten organoak; Biltzarreok zedukaten elizatearen aginte osoa, eta Zergazainak (Fiel), herriko lehen magistratuak, herrikoa izan behar zuten eta Biltzarreak aukeratua. Beharrezko zen udal burokrazia herri bertako jendez eta elizateetako jabeek osatua izatea.

Era honetako udaletan karguak hautatzeko ez zen ez ekonomia ez eta hizkuntzarekiko agindu diskriminagarrikerik izaten, eta hauen antolamenduaren egitura sinpleari esker egin beharreko izkribuak eskasak ziren; guzti honek hizkuntza ofizialaren eragina eta zapalketa ahuldu eta makaldu egiten zuen. Horregatik, euskara herriko antolamenduaren maila guztietan hizkuntzarik erabiliena izan zela uste dugu. Jaungoaren Batzarre Nagusietan gaztelania ez zekiten ordezkariak bazirela baieztatu duen hamaika testimonio ere badago.

Hiribilduen artean, honako hauk bereiz daitezke: alde batetik, Lur Launetako elizateekin antz handiena duten nekazal girokoak, eta bestetik, artesau eta merkatal hiribilduak.

Elizateen gobernua baino egitura handiagokoa zen hiribilduena, bertan bi organoak har zezaketen parte: Kontzeju ireki edo Udal Nagusiak, eta Kontzejuak, Udal partikular edo zinegotzigoak. Bilbo bezalako hiribildu handietan kontzeju irekia oso gutxitan gertatu ohi zen; Durango, Bermeo eta Elorrioren bezala jendetza handia bizi zen hiribilduetan, ordea, frogaturik dago herri biltzarreak ere izan zirela.

Biltzarre hauk, herritarrak batera biltzeko erarik egokiena zirenez gero, pentsa genezake euskaldunen artean euskara izango zela, ezpairik gabe, jende aurrean erabiltzen zen hizkuntza.

Herri agintariak hautatzerakoan nolabaiteko baldintzarik bazen ere, hizkuntzarekikorik ez zaigu oraino inon agertu; baldintzarik aipagarrienak, hauzake eta aitonenseme izatea ziren, eta gehienak aitonenseme zirenez, oso jende gutxi gelditzen zen agintaritzarako eskubiderik gabe.

Halare, nahiz eta udal administrazioan gaztelania erabili behar izatearen agindurik ez izan, hizkuntza hauxe (gaztelania bera) zen era guztietako ekin-tzak eta eskuizkribuak taxutu eta burutu behar zituztenean erabiltzen zutena.

Irakaskuntzak, kontzejuen ardurapean zegoelarik, Gipuzkoakoaren ezau-garri berberak zituen, eta euskarari dagokionez gorabehera berdinak jasan behar izan zituen.⁴²⁸

Puntu horretaz, herri ekinztatan parte hartzen zuten gizarteko zenbait talderen kutsua eta izakera ezagutzeak, Gipuzkoaren kasuan bezala, argi handia eman diezaguke bi hizkuntzaon egoerari buruz, eta noski, euskarak administrazioan zedukan harrera eta tokiaz ere bai. Bilbo eta Portugalete bezalako merkatal hirietan, agindu honek herri jentioan parte hartu ahal izateko, onibarretan, lur ondasunetan, kapital bat izatea exijitzen zuen eta, Horregatik, argi eta garbi dago, orduko handizki eta zalduntxoek eginkizun hauetan euskara alde batera utzi behar izan zutela, goiko gizarte maila erdaldunek hala exijiturik.

Euskaraz baliatzen ziren gainontzeko hiribilduetan, berriz, administralgoaren barrenean gaztelaniaren hedatze eta zabaltzean eskolaurrekoari jarraitzen zion irakaskuntzak zerikusi handia izan zuen (ordukoak ziren Lekeitio eta Orduñako Jesuiten ikastetxeak, eta ordukoak ere Lekeitio eta Plentziako Nautika eskolak), eta Gernikan, esate baterako, burokraziak garrantzia handi izan zuen gaztelaniaren alde, han kokaturik baitzegoen Jaungoaren artxiboa eta Ordezko Korregidorearen hauzitegia. Durango, Otxandiano, Billaro, Elorrio hala Ermua bezalako industri giroko hiribilduetan zaila da, benetan, datu zehatzik gabe, herriko talde aitzindarien hizkuntza egoera behar den bezala neurtzea. Badirudi arrantzoaz bizi ziren Bermeo eta Ondarroa bezalako hiribilduetan, eta era berean nekazal girokoetan, Gerrikaitz, Larrabetzua, Markina, Ugao (Miravales), Mungia eta Rigoitia, erabat hiribildu aproposak zirela herri eginkizunetan euskara komunikabiderik garrantzitsuena gerta zedin.

Batzarretan (Juntetan) oinharriturik zeuden Lur Launetako 72 elizateei zegokienez, lehen aipatu ditugun herri eraketa eta herritarren gizarte-ekonomi maila kontuan hartuz gero (nekazariak et olagizonak), eta eskolaurre irakaskuntzatik aparteko eskolarik ez zegoelarik, ezinbestekoa izan behar zuen euskararen lehentasuna edozein toki, arlo eta mailetan hitzegiterakoan. Administrazioa zenbait lanen agiri gehiago ezagutzen dira Zeanuri eta Abandoko elizate garrantzitsuetan. Herri hauetan ere, ezagun da noski, hizkuntza ofizialaren presioa, zapalketa, gogorragoa eta handiagoa izan zela.

Araba

Arabako udalak eta kontzeju edo nekazal udalak beren ohitura eta araudiez gobernatzen ziren; udal hauetatik batzuk biltzean "Anaiarteak" osatzen zituzten, eta erakunde hauek Batzarre Nagusietan udalen ordezkari zuten berekin.

Udal eginkizun eta lanbidetan aritzen zirenerako, ez dugu hizkuntzari buruzko inolako agindurik aurkitu, ez eta lehen mailako irakaskuntzan euskararen aztarrenik bazen ere. Euskarari buruzko berri falta honek, euskara beraren egoera eta mugak gero eta murriztagoak izan direla kontuan harturik, hizkuntza ofiziala beste euskal herrialdeetan baino erraztasun handiagoaz ezarria izan zela bai irakaskuntzan, bai administrazioan adierazi nahiko luke.

Ditugun informazio eskas hauekin, zaila da nolako hizkuntz egoera zedukan Arabak XVIII. mendean esatea;⁴²⁹ egoera honen berri Landazuri historigileak ematen digu; honek mendearen bigarren erdialdian euskararen atzerapen handia konstatatzen du Arabako lautadan: "Sin embargo de la grande pérdida que ha tenido el bascuence en Alava se conserva aún todavía en ella en veinte y dos hermandades, y con todo vigor y fortaleza permanece en las inmediatas al Señorío de Vizcaya y Provincia de Guipuzcoa, pues en las distantes va continuando su corrupcion".⁴³⁰

Justo Mokoroaren eritziz,⁴³¹ euskaraz mintzatzen zen lurraldeen mugak hauetxek ziren, hegoalderantz Gasteiztik beheraxeago, sortaldetik Langrares pareraino, eta sartalderat Aguraineraino (Salvatierra).

Beste euskaldun lurraldeekin erabili ditugun kriterioak onhartzen baditugu oraingoan ere, pentsa genezake, euskal hizkuntza zuten lurraldeetan nekazal herrietako kontzejuen administraziogintzan euskara erabiliko zela. Anaiarte partikularren mailan, bertako Jauntxoek beren lurraldetan agintariak izendatzeko zuten boterea eta botere honek hizkuntzarekiko izan zezakeen eragina kontuan hartzekoa da.⁴³² Erdalduntzearen faktorea gerta baitzitekeen aristokraziak anaiarteetan zuen eskuhartze hori.

Nafarroa

Bi motatako erakundeok bereizten dira Nafarroako udal ekintz arloan: herri txikienetan kontzeju irekiak, baina hiribildu handietan eta administrazio osoagoa eta konplexuagoa zen hirietan kontzeju hertsia. Azkeneko erakunde hauetan, bertako karguak hartzerakoan, “suficientes y honrados” izatea exijitzen zen,⁴³³ hizkuntzarekiko inolako agindurik ez zelarik.

Nafarroako euskaldun lurraldeetan, Ekialdeko Lizarratik hasi ta, Tafalla eta Irunberri herriak barne, eta Mendebaldeko Zankozatik baino ipar alderago,⁴³⁴ euskara udalaren barneko ekintza guztietan erabiltzen zela frogaturik dago. Era honetan, Etxarri-Aranaz eta Huarte-Arakilgo eskribauek ziotena aipa genezake, izan ere, apaiz, eskribau, sendagile, botikari, zirujano, ikasle, “real renta del tabaco” delakoaren ministro jaun, eskolaurreko irakasleak eta zenbait goarda, nekazari hala trajinante salbu, beste herritar guztiekin euskaraz baliatzen baitziren, hain zuzen, honela zioten: “... por ser la usual y corriente que se habla y entiende con segura perfección. Y en esa misma lengua celebran todos los actos jurídicos y verbales del consejo, etc...”⁴³⁵

Jakingarria da, ipar aldeko Nafarroa erdian prokuradore askoren idatzietan “baçarre”, “reunidos a baçarre” hitzak azaltzen direla kontzeju irekiez ari direnean;⁴³⁶ honek esan nahi du, euskarak bazuela bere tokia udal gobernuaren ekintzatan.

Gortetan (hiri edo “hiribildu onetan”) finkaturik zeuden udal erakundeei dagokienez, eskubide honen jabe ziren 38etatik zehaztu egin ditugu euskaldun lurraldeetan zeudenak; hizkuntzaren geografia historikoak eman dizkigun xehetasunetara mugatu gara; halare bereiztu ditugu alde batetik, erabat euskaldun eskualdeetan kokaturik zeudenak, eta bestetik erdaldun lurraldeekin harremanik bazituztenak; hauetan elebitasuna hedatuagoa zatekeen, batez ere, agintarien mailan.

Lehenbizikoetan hauetxek aurkitzen dira: Agoitz, Urroz, Lakuntza, Goizueta, Huarte-Arakil, Lesaka, Etxarri-Aranaz, Larrasoña eta Etxalar, eta beste artean: Iruinea (aspalditik erdaldundua, baina gizatalde euskaldunak izaki), Lizarra, Larrainzubi, Tafalla, Irunberri, Elo, Billaba, eta Artaxona.

Azken herri hauetako agintariak guttienez elebidunak izanen ziren, erdaldunak ez baziren behintzat; egoera honek gaztelania zabaltzeari lagunduko ziola pentsa genezake; gorago aipatutako herrietan, berriz, lehen esan dugun bezala, euskara erdara baino egoera hobegoan aurkitzen zen, udalaren administrazioan ere sartua zelarik.

2. ERAKUNDE ZENTRALAK

XVIII. mende aldean jadanik beren erakunde heldutasunera iritsirik dira gobernu organo zentralak; herrialde bakoitzean zeinek bere berezitasunak ditu, ordea; halare, bi maila organiko bereiz genitzake kasu guztietan: *batzarreak* (Batzarre Nagusiak Gipuzkoa, Bizkaia eta Araban, eta Gorteak Nafarroan) eta batzarre horien *organo ordezkariak*: Gipuzkoan, Diputazio arrunta eta Diputazio berezia; Zinegotzigoa eta Diputazioa Bizkaian; Diputazio nagusia Araban, eta Erreinuko Diputazioa Nafarroan.

1. Batzarreak

Probintzi mailako batzarretan biltzen ziren herri guztietako ordezkariak, Erregeren ordezkaria lehendakari zela; Gipuzkoa eta Bizkaiko batzarretan korregidorea zena, eta Nafarroako Gortetan Errege ordea.

Bistan da, euskara ez dakiena da, eta batzarreak gaztelania erabiltzera behartzeko faktore bat.

Bestetik, Gipuzkoa eta Bizkaiko kasuetan, prokuradoreek gaztelania jakin beharko zutela exijitzen zuen agindu formalik ere bazen.

Gipuzkoan, Erregek 1529.urtean onhartutako araudiak, Batzarretan boza eta botoa zuten kontzejuek "Procuradores raigados e abonados (...) que sepan la lengua castellana y leer y escribir" bidal zezatela zioen.⁴³⁷ Batzarretarako hautaturiko ordezkari hauei (udalherrietako organo nagusiek izendatuoi) eskatzen zitzaizkien baldintzak, kontzeju kargutarakoei eskatuak berak ziren: Aitonenseme edo gipuzkoar jatorrikoa eta millarista izatea, gaztelania ere ezagutu behar zuelarik. Baldintza hauek pertsona hautagarrien multzoa murriztu egiten zuten; hartara, eginkizun hauk herrietako jenderik pribilejiatuenetara mugatzen ziren.

Bizkaian, Erregeren ordezkaria (Korregidorea eta honen Ordezkoa eta Prestameroa) bertan izateaz aparte, bazen beste faktore bat, Batzarretan gaztelania erabiltzearen eragingarri: euskararik hitz egiten ez zen zonetako prokuradoreak ere bertan biltzea: Enkartaziotakoa, eta Balmaseda eta Lanestosa bi hiribilduetakoak, eta agian Portugalete eta Bilbokoak ere. Honela, XVIII.mendean, han biltzen ziren prokuradoreei gaztelaniaz irakurtzen eta idazten jakin zezatela hasi zitzaien exijitzen (lehendik bete behar zituzten baldintzez aparte, hau da, bizkaitar jatorriko izatea eta ordezkatzeko zuen herriko hauzotar); eta 1630.urtea baino lehentxoagoatik, baldintza hauk betetzen ez zituzten prokuradoreen aurkako neurri batzu ere ezarri zituzten.⁴³⁸

1631ko Batzarrera jendetza handia joan zen, batzarkide ez zen herritar asko ere; argi eta garbi azaldu zuten batzarre iskanbilatsu hartan neurri horien aurkakotasuna, denek ulertu ahal izateko euskaraz mintza zitezela eskatuz.⁴³⁹

XVIII.mendean, batzarretarako deietan, kargudunek irakurtzen eta idazten jakin zezatela eskatuz jarraitzen zen; baina zenbait gai garrantzitsu tratatzera-koan itzultzaletara jo behar izateak zera adierazten digu: prokuradore askoren egiazko linguistiko egoera eta gaztelania ezagutzea inposatzen zuten aginduak ez zetozeela bat.

Euskaldun ordezkarien gehientasuna kontutan izanik (100 ordezkarien artean, 72 elizatekoak, 21 hiribilduetatik 17etakoak, eta Durango merinaldekoa, euskaldunak ziren), ez da harritzekoa, bildutakoen egoera linguistikoa eta biltzarretan, lortu ezinik, eskatzen zen hizkuntza ofizialaren erabiltzea bat ez etortzea. Egoera desegokitu hau luzatu egingo da, eta geroago, XIX. mendean ikusi ahal izango dugun bezala, euskarak nolabaiteko onhartze ofizial bat erdietsi zuen, euskaldun prokuradoreek majina bat eskari egin ondoren batzarrak aktak euskaratzea erabaki zenean.

Araban, garai hontarako jadanik euskararen mugek izugarritzko atzerakada egina zuten; eta, badirudi, ez zela Batzarretako prokuradoreei, formalki bederen, hizkuntza ofiziala jakin beharra eskatu premiarik izan. Anaiarteetako ordezkarietako exijitutako kualitateak, hautxek ziren: arabarra eta arabar jatorrikoa izatea, edota arabarra eta gipuzkoar edo bizkaitarren semea, edota oriundo bakarrik hamar urtetako hauzatasunez, anaiartean hauzatasuna eta 40.000 marabedisen lurjabetasuna probintzian.⁴⁴⁰

Zaila da jakitea zenbat anaiarteetako prokuradorek ezagut zezakeen euskara; Landazurik zioenez, 55 anaiarteetarik 22k bakarrik ezagutzen zuen gure hizkuntza, eta bizitasun osoan eutsi, bakar-bakarrik Bizkaia eta Gipuzkoatik gertu zeudenek bakarrik. Bestalde, exigentzia ekonomikoek hizkuntza alorrean ondorio nabarmenak izan behar zituzten, inondik ere, euskara erabiltzen zen muga barruan bertan ere; izan ere, prokuradore izateko erraztasun handiagoak zituzten gizarteko talde aberatsenek, hau da, erdaldunagoak izateko posibilitaterik handienak zituztenek.

Nafarroan, Gortea hiru adarrok osatzen zuten: eliztarra, nobleteria eta unibertsitateena. *Eliz-adarra*, haro hontan 12 elementu zituena, kopuruz txikiena zen: Adar honen buru, Gortearena bezala, Iruineko apezpikua zen, gehienetan atzerritarra, XVIII.mendea aurreratu xamar arte ez baitzuen Nafarroako inork halako lekurik betetzeko horrenbeste duintasunik izan.⁴⁴¹ XVIII.mendean *Nobleen Adarrak* deitutako 140etatik, asko ziren artean oso zabala zen Nafarroako euskaldun lurraldekoak. *Unibertsitateen herri adarrari* dagokionez, prokuradorea izateko, Erreinuan jaio eta ordezkatzeko zen herrian bizitzea ziren baldintzak; gehienetan, prokuradoreak udal kargudunak ohi ziren eta, batzutan, beren kargua etxearengatik zuten nobleak ziren; halere, urteren buruan galdu egin zen aristokrazi jite hori, eta XVIII.mendeaz gero, merkatalgo inportantea zuten unibertsitateen eragina nabarmendu zen, hala-nola Iruinearena: ordezkarien egoera linguistikoari zegokionez, ikusia dugu, gortean zeuden 38 udal erakundeetatik, gutxienak zirela euskaraz erabat mintzatzen zen lurralde barrukoak.

2. Batzarreen ordezko organoak

Arazo publikoen gobernua aseguratzen zuten organo hauek, lurralde biltzarreen arteko denboran.

Gipuzkoan, Diputazio arruntak eta Diputazio bereziak, Diputatu Nagusia

buru zutela, korrejidorearen eta beronen Audientziaren egoitz txanda zegokion errepublikan ihardun ohi zuten: Donostian, Tolosan, Azeitian eta Azkoitian.

Bizkaian, Zinegotzigo eta Diputazioak beren sesioak normalki Bilbon bertan egiten zituzten; bi organo gobernatzaile hauk osatzen zituen jendea, gehienbat, estamentu zuzendarietakoa zen. Erakunde hauen ezaugarriak kontuan hartzen baditugu (lagun kopuru mugatua, erdaldunduenetariko gizarte mailakoak, hizkuntza ofizialarekin bereziki loturiko zeregin administratiboetako jendea) euskarak haietan sustraitzeko ez zuen, noski, lur gizen handirik topatuko.

Arabako Diputazio Nagusiak eta *Nafarroa* Erreinuko Diputazioak, ezaugarri berdintsuak zituzten; bietan euskara maila apalago batetan agertzen zen, ez baitzen, gainera, hau hizkuntza bakarra lurralde haietan.

3. Hizkuntzaren usorako lege eta izatezko posibilitateak euskal erakunde zentraletan

Lege ahalbideak maila hontan euskara erabiltzeko huts-hutsak ziren, ez baitzen erabiltzearen aldeko agindu bat ere; aitzitik, arlo linguistikoan zeuden agindu bakarrak gaztelania ezagutzea exijitzen zutenak ziren.

Bestalde, bartzarkideak badakigu zeintzu ziren: Lehendakaria eta prokuradoreak, eta letrau, idazkari, eskribau eta beste; guztiak ere, hizkera ofizialean teknikoak eta era guztietako erabaki, agindu, lege eta araei gaztelaniaz idazkera egokia emateko jende espezializatua; egoera honek Administrazioan hizkuntza ofiziala erabiltzea zekarren.

Era honetan, bada, maila formalean erabilitako hizkuntza bakarra, gaztelania izan zen, bartzarkide gehienak, Gipuzkoan eta Bizkaian bezala, euskaldunak izatea gertatu arren.

Halare, Bizkaian behintzat, Batzarre Nagusiek sarritan nabarmendu zuten egiazko gatazka linguistikoaren egoera. Lehen ikusi dugu, gaztelania nekez konprenitzen zenez gero, behin baino gehiagotan itzultzaileengana jo behar izan zela, eta nola, 1631ko Matxinadan gertatu bezala, batzarre hauk euskara mintzatzearen aldeko herri exijentziaren eremu gertatu ziren.

4. Komunitatearen organo ordezkarien jarrera euskararekiko

Euskal Herriko egoera linguistikoan historiak eta politikak izan duten zerkusia aztertzen saiatu zen Arturo Kanpion historigileak, euskal erakunde zentralen jokabidea honela agertzen digu: "Las Cortes de Navarra y las Juntas Generales de otros Estados vascos se cuidaron a veces de extender el castellano, jamás de conservar el baskuenze".⁴⁴²

Erakunde hauek euskal hizkuntzari eman ziezaioketen babesaren aztarrenik ezak, kultur arazoei buruz beraien erabateko axolarik eza agertzen digu, botere zentralaren eskusartzeen aurrean; izan ere, ez bait zuten horrela jokatu botere zentral berorri buruz osotasun politikoa jokoan ikustean.

Mitxelenarentzat, “La indiferencia por toda actividad desinteresada explica la actitud de los dirigentes del país ante la lengua”,⁴⁴³ eta 1609ko gipuzkoar Batzarreari konkretuki dagokionez: bere “bárbara incomprensión de toda necesidad espiritual”⁴⁴⁴ euskal dotrina bat argitaratzeko behar ziren 200 dukatak ukatzean agertzen digu.

XIX.menderarte, hizkuntzaren aldeko laguntza bakarrak hauk izan ziren: Gipuzkoako Diputazioak ordaindu zuen Larramendiren hirueledun hiztegia, eta Bizkaiko Diputazioak 1727an aipatu idazle beraren “*El imposible vencido*” delakoa inprimatzeko eman zuen diru-laguntza.

XIX.mendea da, euskal lurraldeetako organo gobernatzailen jokabidea aldatzen ikusten den garaia, Gipuzkoan eta Bizkaian behintzat.

Gipuzkoako Batzarre Nagusiek, 1830ean, industria, merkatal arloa, eta euskal hizkuntza zabaltzeko Diputazioaren batzorde laguntzaile bat sortzea erabaki zuten. Iturriagak, batzorde honetarako, bere “*Memoria relativa a la conservación de la lengua vasca*” lan benetan interesgarria osatu zuen, euskara hedatzeari kalte egiten zioten faktoreak salatuz, eta hizkuntzari eutsi eta zabaltzeko bideak proposatuz. Gaur egun, diglosia hitzez izendatzen dugun bi hizkuntzen arteko borroka-egoera, honela azaldu zuen zehazki: “Si los países o provincias, en que las lenguas son diferentes, pasan a ser partes integrantes de un Estado o de una nación, la lengua que adopta por suya el gobierno, será la dominante porque todos los intereses y ventajas se reunirán para cultivarla y generalizarla.”⁴⁴⁵

Guipuzkoan ere, Batzarre Nagusiek Luis Astigarragakoaren *Diccionario manual vascongado y castellano* eskoletan dohan banatzea erabaki zuten; Luis Astigarrako hau, irakaskuntzan gaztelania hutsa erabiltzearen aurka elebitasunaren aldekoa zen.⁴⁴⁶

Bizkaian, erregidore, batzarkide eta Abandon bizi zen Jose Pablo Ulibarriren lana garrantzi handikoa gertatu zen, batzarrean euskal kulturaren aldeko laguntza ofiziala lortzearen alde, eta euskara onhartuko zuten eskolak eraikitzearen alde. Horregatik herriko eginkizunetan iharduten ziren Bizkaiko pertsonarik ospatsuenekin korrespondentzia izan zuen eta Gernikan biltzen ziren batzarkideekin ere, 1830ean bera ere bertan zelarik. Bizkaiko Forua euskaraz eta gaztelaniaz inprimatzearen beharra ere azaldu zuen.⁴⁴⁷

1841ean, Batzarre Nagusiek Bilboko institutoan euskarazko katedra ipintzea erabaki zuten, eta ordezkari euskal hiltunek eskaturik, batzarraldi bakoitzeko akten laburpenak euskaratzea agindu zen.⁴⁴⁸

Bestalde, Nafarroako Gorteak, Erreinuko kultur desarroiloa zabaltzearen aldeko gogoagertu bazuten ere (Unibertsitatea erdietsi nahian behin eta berriz saiatu ziren, eskolaurreko irakaskuntza mailari buruz anitz agindu eman zituzten), ez du ematen euskal hizkuntzaz arduratu zirenik.

Ikusi dugunez, herri mailan, euskara erabiltzen zen muge barruko zenbait herritako eskolatan behintzat, arazo linguistikoa kontutan hartu zuten.

Alor honetan, Fermin Ulzurrunen inizatiba oso interesgarria izan zen; Erreinuko diputatu bati idatzi zion gutunean, Nafarroako Unibertsitatearen aldeko agertu zen eta euskarari buruz honako hau esanaz: “...por ver que se pierde, habiendo de hacerse en Navarra (...) la debida estimación de él, se esta-

blezca (...) que en los tribunales de dichos lugares donde hasta ahora se habla, se escriba y hable en vascuence...”⁴⁴⁹

Arabari dagokionez, Landazurik, probintzia barruko irakaskuntzaren egoeraz zenbait zehaztasun ematerakoan, ez du Arabako organo gobernatzailleen euskararekiko inolako erabakirik agertzen; hizkuntzaren arazoari buruzko ardurarik eza azaltzen digu horrek, noski.

Ortiz de Zaratek esaten digunez, oso sarritan euskal eskualde guztietako organo gobernatzailcek “identidad de derechos y la mancomunidad de origen, de lengua, de costumbres y de intereses”⁴⁵⁰ delakoaren kontzientzia agertu zuten; baina, harrigarria bada ere, ez ziren gehiegi ahalegindu denon ondasun komuna zuten euskara babesten eta sendotzen.

Izan ere, Ortiz de Zaratek aipatzen duen lurralde guztietako administrazio erakundeen arteko lotura horren agerpide batzuk baditugu: arazo komunetaz iharduteko, Gipuzkoa, Bizkaia eta Arabako ordezkariak, aitzinako ohiturak gordeaz, bildu egiten ziren;⁴⁵¹ Gipuzkoako Batzarreen lehenengo sesioan, diputatu nagusi berriei izendatutako soldataz Bizkaiko eta Arabako Diputazioei berri ematearen erabakia;⁴⁵² Sociedad Vascongada de Amigos del País-ek hartu zuen xedea: “estrechar más la unión de las tres provincias vascongadas”;⁴⁵³ hiru probintzietako erakunde gobernatzailcek, batera, elizbarruti komun bakarra lortu asmoz egin zituzten jestioak. XVIII. mendearen bigarren erdialditik aurrera, berriz, Nafarroak mendebaldeko euskal lurraldeekin bere harremanak areagotu egin zituen.⁴⁵⁴

Elkartasun horretan, XIX. mendea nahiko aurreraturik izan arte behintzat, “hizkuntzarekiko leialtasunari”⁴⁵⁵ buruzko agerpenik ez dago; horrela, hizkuntza eusteari buruzko atxekitasun faltaz, hizkuntzari irauteko behar zuen garrantzizko laguntza ukatu zitzaion. Alabaina, eta esan dugun moduan, errege boterearen politika zentralizatailearen aurrean, bertako erakundeak babes-teko gertatu zirela uste dugu; Mitxelenak dioenez, “Bertako erakundeak, iraun zuten bitartean, (euskararen) aldeko eta laguntzaile izan ziren, besterik ez bazen utzikeriaz”.⁴⁵⁶

3. EUSKARA ETA DOKUMENTAZIO PUBLIKO ETA PRIBATUA

Ikusia dugunez, gaztelania Azken Erdi Haroko haseran dokumentazio publiko eta pribatueta erabiltzen hasi zenetik, era guztietako agiri eta izkribuak hizkuntza horretan idatzi zituzten; agiri eta izkribu hauk ziren idazkari, eskribau, notari edo Administrazio eta Haujitegietako ordezkariak formalki betetzen zituztenak.

Administrazio eta politik arloan agiri edo dokumentazio mota bat baino gehiago bereiz genitzake:

— *Lege textu handiak* herrialde bakoitzean, eta, batez ere, organo gobernatzailcek sortu zituzten lege agiri guztiak: *Gipuzkoan*, 1397ko Getariako Batzarrearen Araudiak (Ordenanzas), 1696ko Bilduma Berria eta 1758ko Erans-

kinak direlakoez osatuak; *Bizkaian*, 1342ko koaderno, 1394eko anaiartearen koaderno, 1452ko Foru Zaharra eta 1526ko Foru Berria; *Araban*, 1463ko Araudiak; *Nafarroan*, Foru jenerala, XIII. mendearen erdi aldean nafar erromantzez idatzia.

— *Erakunde zentralen* mailan: Batzarre eta Gorteetarako deiak, sesioen aktak eta era guztitako araupideak.

— *Udal erakundeen* barrutian: haien iharduera arautzen duten textuak —araudiak edo kartak— eta beroiengandik sorturiko idazkiak: sesio aktak, e.a.

Maila desberdin hauetan, jeneralki, agiri guztiak hizkuntza ofizialaz idatzia dira.

Halare, nahiz eta politiko-administrazioaren agirigintza gaztelaniari horren lotua izan, tarteka euskara idatziaren euskarri bilakatzen zaigu, hizkuntza komunitatearen bizitzan ondo sustraiturik dagoela agertuz.

Euskara eta Agirigintza publiko eta pribatuaren arteko lotura edo harremanak era askotara azter daitezke. Hemen, hiru testu motaok hizkuntzarekin nolako erlazioak dituzten aztertuko dugu.

1. Hizkuntza ofizialez idatzitako dokumentuak

Latinez, hala erromantzez, bakoitza bere garaian; batzutan tarteka-marketa, euskaraz eginiko esaldiak dituztela, eta bestetan euskal hiztunen hizkuntza ofiziala ulertu ezinak sortu zituen arazoen berriak dakaztela.

Erdi Haroko dokumentazioa, idazle askok agertu duten bezala,⁴⁵⁷ nahiz latinez eta erromantzez idatzia izan, hartan agertzen diren hainbat eta hainbat euskal hitzen bidez, batez ere toponimo eta antroponimoez, dakartzan euskarakadak nahiz “lingua navarrorum” edo “basconea lingua” edo “vasconia lingua” delakoaren aipamenak direla bide, euskararen bizkortasun eta kemenaren erabateko frogapen gertatzen da. Lakarrak, honi buruz, oraindik oso gutti miatu eta azertu diren Erdi Haroko dokumentu sail bakanen zerrenda ematen digu,⁴⁵⁸ eta Gonzalez Ollek, berriz, esku izkributan aurkitutako euskal esaldi pilo bat ematen du.⁴⁵⁹ Nafarroako Foru jeneralean ere gizarteko bizitzaren alor desberdinei dagozkien euskal hitz asko agertzen dira; leku, zerga, zigor eta bahitura izenak; etxe-bizitza eta merkatal harremanekin zerikusirik duten hitzak, eta abar.⁴⁶⁰

Betalde, *Haro Modernoan* sarturik, bada notari eiteko dokumenturik, euskarazko esaldirik eta gaztelania ez zekiten lagunek parte hartzen zuten hauzietan egin ohi ziren euskal aitordenik dakarrenik.⁴⁶¹

Euskaldunak erromantzea ez ezagutzeagatik sortzen zen arazo linguistikoaren berri ematen digun hizkuntza ofizialez idatzitako dokumentazioari buruz, datu hauk ditugu:

— XIII. mendean, Fernando III.ak, Sainduak, Errioxan, Ojakastro Haraneko bizilagunei forua eman zien, beren merinoek egindako galdeak euskaraz adierazteko baimena emanaz.⁴⁶²

— Bizkaian, Foruak, 9 titulu, delituen instrukzioan lekukoetsaminari dagokionean, hauxe erabakitzen du: korrejidoreak edo horren ordekoak edota

hartzaile mandatudunak “si fueren los testigos vascongados y no supieren la lengua castellana, los examine y tome con otro receptor o intérprete”.⁴⁶³

– Nafarroan, XVII. eta XVIII. mendeetan, Munarriz Urtasun-ek aurkeztu⁴⁶⁴ dokumentuok, aitonensemetzari buruzkoak halezia, inteprete beharraren aitortpena egiten digute, orduko euskal elebakarduntasunaren zabaleroa agerian ipiniz.

Nafarroan bertan halaber, XVIII. mendearen azken aldera ere, arazo linguistikoaren egoera konfliktiboak problemak sortzen ditu justiziaren hauzitegi zibiletan, Errege Hauzitegiko banatzailearen dokumentuak, hartzaile arruntentzat bi txanda zirela adierazten duenak: bat “vascongado” eta gaztelaniazkoa bestea.⁴⁶⁵

Gipuzkoan, garai berean (1743an), Eibarko akta liburuan, sesio batetako berri-lapurpen bat ageri da, Tolosako Batzarre partikularren⁴⁶⁶ erabakia hau-teskunde liburuan euskaraz idatzia izan zedila esanez.

2. Guztiz euskaraz idatzitako dokumentuak

Politika-administralgoaren dokumentuei dagokienez, ez euskal hitz batzuk ala aipamen bat edo beste egiten dutenak, baizik erabat euskaraz idatziak daudenak oso gutti dira. Izan ere, hauetxek bakarrik ezagutzen ditugu:

– Nafarroan dagoen Ezkabarteko udalaren 1773ko akta bat.⁴⁶⁷

– 1754 eta 1758 artean euskaratu ziren hauteskunderi buruzko Eibarko udalaren araudiak, izenburu hau zutelarik *Ordenanza municipalac, eusqueras, eleccinuetaracoz*.⁴⁶⁸

– Napoleonen jenerala zen Reille-ko Kondearen bi bando, Iruinean aldarrikatuak, 1811-8-28 eta 1811-9-25.⁴⁶⁹

3. Ustez euskaraz idatzitako testuak

Euskaraz idatziriko dokumentu eskasiaren aurrean, sekulan aurki ez diren euskal izkribu zaharrak ala alegiazko dokumentuak egiazkotzat hatzen zituzten zenbait idazleren jokabide konpentsagarria aurkitzen dugu.

Sail honen barruan sar genitzake, Aranburuko Migel eta Iturritzako Joxe Ramon. Hauek, Foruen aitzinatasuna ohiturak haseran euskaraz idatzi zirela-koan oinharritzen dute, geroztik gaztelaniera itzuliak izan omen zirelarik. Iturritzak berak bere *Historia General de Vizcaya* lanean “De como en la anti-güedad se hacían en Vizcaya las Escripturas en bascuence” izendaturiko kapituluak dakar; hor euskaraz idatzitako Andramendiren bi izkribu ospetsu apokri-foak erabiltzen ditu (564 eta 748an idatziak Iburguen-Katxopin kronikaren egi-leek diotenez) 1600 inguruan.⁴⁷⁰

Berrikiago, datu batzuk aztertu ondoren, Nafarroako Foru jenerala euska-ratua izan zela zioen historigile baten hipotesia deuseztatu egin zuen Laka-rrak.⁴⁷¹

4. FORUEN GARAICO IDEIA POLITIKOAK ETA HIZKUNTZA

XVI. mendean, euskal erakundeen lege egitura gotortzean, erakunde horik explikatu nahi litukeen teoria hasten da sortzen.

Jurista eta historigile sail batek aipatu garaiko Euskal Herriko ideia politiko klasikoen oinharriak botatzeari ekiten dio: formak, patriarka Tubal-enganaino heltzen diren milurtetako askatasunen ondorio dira; Gaztelari gogoz ingorparatua izatea;⁴⁷² jatorrizko noblezia eta ez erdietsia, odol garbitasunean oinarritua, haro zaharrenetatik atzeritar dominatzaileetarik libre izateagatik; foru errejimeneko ordena zorionsua, nola norbere erakundeen gatazkarik gabeko funtzionamenduan hala errege agintearekiko errespetoan oinarritua.⁴⁷³

Erakundeen apologiarekin batera euskararena egiten da: garbia, zaharra eta egiturazko perfekzioa; horik dira euskal herria, historian zehar, nola etni mailan hala politika eta legearenean aldakaitz izan delako eta delako garantia eta aitortpena. XVI. mendean, gipuzkoar pentsamendu politikoaren autorerik garrantzitsuenak, Juan Martinez Zaldibiko, jurista eta lege biltzailea eta Esteban Garibaiko, errege kronikaria, izan ziren. Honek, bere lanetan, euskararen anitz aipamen egiten ditu, eta Gipuzkoako teoria politikoaren justifikaziorako, zimentarri sendoko hizkuntz ikusmoldea antolatu nahi du.⁴⁷⁴

Gipuzkoa eta Bizkaiko historia politiko dotrinalak antzekoak direnez,⁴⁷⁵ historigile eta juristek gai berdintsuak darabiltzate, Jaungoaren teoriak gainera. Horiatarik garrantzitsuenak, honako hauk dira: Koskojales-eko Martin frailea, Jaungoaren teorikoa; Alonsotegi-ko Migel frailea, hizkuntzaren aitzinatasunarena; Joan Iñiguez Ibarguen-go, foruen aitzinatasunarena, eta Frantzisko Mendieta-ko, aitonensemetasun unibertsalarena, eta Andres de Poza, historigile eta legegizona, *Antigua lengua de las Españas* deitu lanaren egilea.⁴⁷⁶

XVII. mendean, foru dotrinaren goreneko garaia, kultur mugimenduak aurreko mendeko teoriari jarraitzen zaizkio. Garai honen azken aldiari, Gipuzkoako bizitza politikoaren aitzindari bat, Migel Aranburuko legegizona, diputatu nagusia, Madridero Gortetan Probintziako komisarioa eta 1696ko Foruen Bilduma Berriaren eragilea, euskararen defendatzaile ausarta bezala azaltzen zaigu. Foruak, gaztelaniaz adieraztera emandako euskal ispiritua direla uste du Aranburuk; nahiz eta hitza Gaztelako hizkuntzarena izan, "el sentido es el propio rigurosamente que consta de los originales, sin que en su verdadera traslación haya un ápice de diferencia";⁴⁷⁷ honen eritziz, lehendabizikoz euskaraz idatzirik izatea eta gero gaztelaniara aldatua izatearen hipotesia, beharrezkoa da aitzinatasun hori justifikatu nahi baldin bada.

Jokabide honi jarraituz, XVIII. mendean, Iturritzak, bizkaitar historigileak, foruak aztertzeraokan, beraien aitzinatasuna euskaraz idatziak izan ziren garaira lehengorutzen du.⁴⁷⁸

XVIII. mende honetan, Manuel Larramendiko, euskal idazleek tradizioz defendatzen zituzten dotrinen jarraitzaile da.⁴⁷⁹ Erakundeen eta hizkuntzaren goresmenak; historiaren ikerketarako laguntza handikoa izan daiteke Larramendiren hiztegia, politiko-administrazio eta juridiko ekintzei buruzko hitz

asko bait dakartza,⁴⁸⁰ bere garaiko lexikoa eta berak asmatutako hitzak bereizten diren neurrian, noski; halare, politiko-administratiboaren hizkera alorrean lexikoaren sortze honek hizkuntzaren kontzepzio baikorra agertzen digu, lehen bazterturik aurkitzen zen ekintzetarako gai dela onhartzean.

Mende honen bigarren erdi aldian, kultur alorrean⁴⁸¹ euskal historiako gertaerarik handiena jazotzen da: Sociedad Vascongada de Amigos del País elkar-teen sorrera; bai Gipuzkoa, bai Bizkaia, baita Arabako erakunde politiko-administratiboekin harreman herstuak zituelarik ihardungo zuenarena. 1763an sortua hain zuzen.

Nahiz eta irakaskuntzarako elkarte honek gaztelania hartu, euskara erabat baztertuta utziaz, euskarak haren interes desberdinen artean leku bat aurkitu zuen; horrela erakusten digu 1774eko Batzarre edo Junten aurrean Gaztelania-Euskarazko⁴⁸² hiztegi bat osatzeko egindako eskakizunak.

XVIII. mendearen azken aldera eztabaida politiko gogor bat sortzen da, Llorente, tradiziozko foru teorioren aurkakoa, eta teoria hauen defendatzaileen artean; garai berean, filologi mailan beste eztabaida bat sortzen delarik; hizkuntzaren garbitasun eta aitzinatasunaren aurkako Traggiaren baieztapenek sortua hain zuzen ere.⁴⁸³

Pedro Pablo Astarloakoak, bizkaitarrak, nahiz “eztabaida filologikoa (...) politikazko arrazoinetan sustraiturik izan eta 1800. urte inguruko Bizkaiaren aurkako borroken zurrunbiloetan ondoreak eduki”,⁴⁸⁴ euskararen defentsa bere gain hartu zuen *Apología de la lengua Bascongada* idaztean. Juan Antonio Mogel bizkaitarrak, euskal hizkuntzari buruzko izkribu batzuk gaztelaniaz egiteaz gainera, euskararen apologi literaturari beste bide bat urratu zion bere *Peru Abarka* lanarekin; liburuko pertsonaia nagusiak hizkuntza, Foru eta tradiziozko bizimoduarekiko maitasuna agertzen du.

Jokabide hori oso normala da. Liburu honen lehen Parteko 3. kapituluaren hizkuntzen defentsa politikoen garrantzizko azterketa bat egiten da. Carlos V.k gaztelania “noblea” dela esaten duenean, eta Palsgrave edo Du-Bellay-rentzat, “noblea” frantsesa denean, Nebrijak honela dio argi eta garbi”... i saco por conclusion mui cierta: que siempre la lengua fue compañera del imperio”. Hizkuntzaren bidez Inperiora. Neurrizgaineko apologia hizkuntza bat bestearen gainetik ezartzeko izan baldin bada, ezin harritzen ahal gara defendatzeko ere apologia egiteaz.

XIX. mendearen erdi aldean, bai politika, bai hizkuntza mailan sentsibilitate berri bat sortzen da. Iztuetak bere *Gipuzcoaco Provinciaren condaira* liburuaraz, politika eta hizkuntzarekiko ideien arteko harremanei dagokien alorrean, urrats berri bat ematen du.

Ordura arte euskararen aldeko ele-meleak ez ziren, gehienetan bederen, hizkuntzaren aitzinatasun eta garbitasunari buruzko aitormen erretorikoak izatetik pasa, hizkuntzaren babesa eta erabiltzearen egiazko eragin bideak bilatzen saiatu gabe. Iztuetak, ordea, euskararen eta foru sistemaren iraupena parean ipintzen ditu, eta Gipuzkoako agintariei, hizkuntzari eutsi eta berau gordetzea zenbateko garrantzia duenaren ezaguerarik eza aurpegira botatzen die: “Gipuzcoaco biztanle prestu guciac badaquite arguiroqui, beren zoriona dator-quietela jatorriz dituzten Fuero onesquietatic; bañan oek oso ta garbi gordetce-

co gauzaric bearrena cer dan ezagutcen dutenac, guichi dira chit. Fueroac beren oñean irozotceco quirtenic irme-ena eta euscarriric seguruena da Euscarazco itzcuntzari ondo contu eguitea (...) Euscara ill ezquero Fueroac ez dira bicico; bañan Euscara bici bada, Fueroac piztuco dira. Fueroac nai dituanac, maite izan bear du Euscara; eta Euscara maite dabenac, euscaldunei Euscaraz bear die itzegin ta adierazo berai dagozquioten gauza guzti guztiac. Bestela, zapuztuco da Euscara, muishinduco dire Euscaldunac eta igues eguingo dute Fueroac".⁴⁸⁵

XVIII. mendearen bukaeran gaude bada. Garai honetatik aurrera foru gobernabidearen aurkakoez sorturiko eztabaida politikoak hizkuntzaren aldeko jokabideen erradikaliazio handiagoa sor erazten du: politikan euskara defendatzera jo eraziz. Euskararen apologigileek euskararen ospeari asko eragin eta eutsi zioten, baina ez behar adina. XIX. mendeko jarraitzaileek, politika-hizkuntzaren artean lotura handiagoko ikuspegi berriztatzailea eskaini zuten.

3. ELIZ ERAKUNDE ADMINISTRATIBOAK ETA EUSKARA

1. EUSKAL LURRALDEAK ETA ELIZ-BARRUTIAK

Duela gutti arte Eliz administrazioaren mugak eta herrialdeenak ez ziren berdinak izan.

XI. mendean euskal lurraldeetan beren jurisdikzioa zuten gotzaiak Iruinea, Araba, Valpuesta eta Baionakoa ziren. *Iruineko eliz-barrutiak* Nafarroa eta Gipuzkoa hartzen zituen bere baitan, *Baionako gotzaigoari* zegokion Bidasoa hibaiaren ingurua ezik; Gipuzkoako mendebalea, Araba eta Bizkaia *Arabako eliz-barrutiak* hartzen zituen, eta *Valpuestakoak*, Araba eta Bizkaiko mendebaleak, Gaztela ukitzen zutenak.

Honetaz, elizaren geografia, eta hizkuntza eta leinuen geografia zaharra berdintsuak direla dio Mañarikuak.⁴⁸⁶

Barduliarren lurralde zaharra, Iruineko eliz-barrutiari zegokiona, gipuzkoar euskalki modernoaren eremua bera da; aitzinako karistioarren lurraldea, Arabako eliz-barrutiari zegokiona, bizkaitar euskalki modernoarena; Bidasoako eskualdea, garai batetako baskondarren lurraldea, Baionako eliz-menpekoa, Nafarroa Garaiko hizkeraren eremua bera da.

XI. mendetik aurrera, Kalagurriko gotzaigoak Arabako eliz-barrutiaren lurra bereganatzen ditu, eta Burgosko gotzaigoak Valpuestakoak. XIX menderarteko aldaketa bakarrak hauk izan ziren: Felipe II. aren garaian, (Ipar Euskal Herrian zegoen Erreformaren ondorioz Baionako gotzaigoaren

ardurapean zeuden Bidasoa eta Baztango lurraldeak Iruineko elizbarrutiarekin elkartzea, eta Burgosko eliz-barrutitik etenaz Santandereko berria moldatzea.

Hala bada, Azken Erdi Haro eta Moderno Haroan zehar, 1862an Gasteizko eliz-barrutia sortu arte, Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Diputazioen elkarren arteko jostioei esker,⁴⁸⁷ hego aldeko euskal lurraldeek Kalagurriko eta Iruineko gotzaigoen menpean irauten dute. Hain zuzen, Arabako gotzaigoa galdu zenetik, lurralde hauek garai desberdinetan beren eliz-barrutia edukitzearen nahia eta gogoia agertu zuten, gai hau hego aldeko hiru euskal eskualdeen Batzarre Nagusitan aztertua izan zelarik, eta interes komuneko arazotzat ezagutua.

2. ELIZA ETA EUSKARA

1. Kristaugintza

Kristaugintz garaia garrantzi handikoa izan zen, liturgian herri hizkuntzak erabiltzean hizkuntza ez-erromanikoak izkribura egokitzeko. Adibidez, godu eta eslaviarrek liturgiarako beren hizkuntzak erabili zituzten, eta liburu sakratuetatik zenbait itzulpen ere egin zuten; hizkuntza finkatzeko aski garrantzizko gauza gertatu zitzaion hori. Euskal Herrian, ordea, nahiz eta predikuak euskaraz izan, liturgia bera beti latinez egin zen; hemen ez genuen halako egokitzerik egin, beraz. Esan dugun bezala, Lakarrak, euskal liturgiaren falta hau neurri batetan bederen, latinetik aparte ez zebilen Gorte edo elementu buruzagirik ez izateari egozten dio. Ingalaterran besterik gertatu zen: anglosajonera Gortearren hizkuntza izanik, Elizak kulturgintz alorrean herri hizkuntzan lan bikaina bete zuen.⁴⁸⁸

2. Erreforma eta Trentoko kontzilioa

Hizkuntza nazionalen erabilkera erlijio alorrean era guztietako ihardunbi-deetarako onhartu zuen Erreforma protestanteak, Eliza katolikoagan Kontraerreforma deitu mugimendu berriztatzaila sortarazi zuen.

Trentoko kontzilioak jatorri hizkuntzekiko jokabideaz haro berri bati ekin zion, predikuak eta kristau dotrina hizkuntza mintzatueta eman zitzaion apezpikuei aginduz.⁴⁸⁹ Mitxelenak Euskal Herriarentzat zenbateko garrantzia izan duen momentu honek aipatzen digu: "Baskonian, historia modernoan ezerk ondoren zabal eta bizirik izan badu, Trentoko kontzilioak izan du; haren ondorioek Euskal Herriko bizitzaren ia alderdi guztiak itxuratu bait zituzten, eta iraupentsuki.

Haren ondotik eta ondorioz doa identifikatuz, aurrerago eta familiarrago bilakatuz, euskalduntasuna katolizismoarekin".⁴⁹⁰

XVI.mendetik aurrerantzean eliz-agintariak euskara baizik ezagutzen ez zuten jendetza, esaterako euskara beste hizkuntzarik ezagutzen ez zuena, euskaraz eskolatua zedin ukan zuten ardura, frogaturik dago.⁴⁹¹

3. Euskal alfabetatzea elizaren bidez

1600.ean Kalagurriko gotzaiak bere elizbarrutiko euskal lurralde bakoitzeko dotrinak euskaraz unprima zitezen eta predikuak ere hizkuntza horretan egitea agindu zuten; erabaki hauk 1698an berrargitaratu ziren.⁴⁹²

Gaztelaniaren zabalkuntzan oinharritua zegoen eskoletako irakaskuntzaren ondoan, gure mintzairaz irakasten zen kristau ikasbidea, euskal ikasle asko eta askorentzat euskaraz irakur ahal izateko modu bakarra izan zen. Gertaera honek ikaragarritzko garrantzia du; kontuan har dezagun euskal kristau ikasbi-deek zabalkunde handia izan zutela; izan ere, herri guttitan argitaratu zen Euskal Herrian hainbat kristau ikasbide.⁴⁹³ Esaterako, Asteteren katekimak 30 itzulpen izan zituen, eta Mogelenak 20 argitalpen.⁴⁹⁴

Herritar gehienek irakurtzen zuten literatura bakarra, otoitz liburu mota guztiena izan zen. Honek ere intzidentzia handia izan behar zuten hizkuntzaren euspenari buruz, euskalki arteko komunikabide eta euskararen normalizazio bide gertatuz.

4. Kleroak hizkuntza ezagutu eta erabili beharra

Eliz agintariek beren jurisdikzioan zituzten lurraldeetan zeregin eta benefizioak nola banatu, errealitate linguistikoa jakinez egiten zutela frogatzeko, hor daude herri zerrendak, bakoitzaren jite linguistikoa determinatuz.

Dokumentu hauek, hizkuntzarekiko ikuspegitik aztertuz gero, garrantzi handia dute, dagozkien garaietan euskararen hedadura zehazki mugatzen baitigute. Horrela, Iruinea eliz-barrutiko XVI.mendearen bukaerako herri-zerrenda oso bati esker ezagutzen dugu Nafarroako euskararen zabalkunde;⁴⁹⁵ Araban, XVIII.go dokumentu berdintsu bategatik,⁴⁹⁶ eta Bizkaiko eta Nafarroako euskaldun eskualdetan, XIX.mendeko lehen herenean, Zarauzko Frantziskotarren misio lanetarako Añibarrok burutu zuten euskaldun herrien zerrenda bategatik.⁴⁹⁷ Administrazio zibilean gertatu ez zen bezala, eliz-barrutietan elizkizunak antolatu ahal izateko euskarak izan zuten garrantzia argi eta garbi gelditu da XVI.mendeaz gerozko agiri batzutan.

1539an, Iruineko Katedraleko Kabildoak euskara zekien gotzai baten aukeratzearen beharra azaldu zion Carlos V.ari.⁴⁹⁸

1604ean, Iruineko Udalaren akta batean agertzen denez, sermolari euskaldun bat izan zedila erabaki zuten erregidoreek.⁴⁹⁹

1607an Lizarran euskara ez zekien erretore bat izendatzearen ezeztapena eskatu zuten.⁵⁰⁰

Eta XVIII. mendearen barrenean, Iruinean eliz hartzaile “euskaldun eta erromanizatu”en artean gertatutako hauzi bati buruzko dokumentuak, zera agertzen digu: euskaraz mintatzen zen herrietan euskaldun hartzaileak libre ziren bitartean, ezin zuela bestelako hartzaile batek parterik hartu exijitzen zela, eta erdal hartzaileek euskaldun lurraldeetan lan egiteko zuten gogoaren aurka, gauzak zeudenean gordetzeko eta ez aldatzeko eskatzen zela.⁵⁰¹

5. Ordena erlijiosoak

Jesusen Konpainiak, irakaskuntzaren inguruan ziharduenak, Gipuzkoan XVIII. mendera arte lau ikastetxe sortu zituen: Oinati, Bergara, Azkoitia eta Donostiakoa; Bizkaian hiru: Bilbo, Orduña eta Lekeitiokoa, eta Nafarroan bi: Iruinea eta Tuterakoa.

Jesuitek predikuak eta kristau ikasbidean irakaskuntza euskaraz egiten zituztela, eta ikastetxe horietako irakasle gehienak hemengoak, Euskal Herrikoak, zirela, gauza jakina da. Halare, konpainiaren ikastetxeetan hizkuntzaren erabilkera mugatua zen arau honen arabera: “bizi diren eskualdeko mintzaira erabiltzeko joera unibertsalki gorde eta mantentzeko ohitura dute jesuitek (...) eskola elementaletan eta gehienez latinitatearen hastapenetan. Goragoko mailetan, ikasleak gaztelaniaren jabe direnetan, (...) hizkuntza berau da kulturbi-dea”.⁵⁰²

Bestalde, bizitza erlijiosoaren inguruan gure hizkuntzaren erabiltze eta zabalkundeari dagokienez, Zarauzko Frantziskotar misiolariak euskarazko apostoladutzaz izan zuten arreta, garrantzi handikoa izan zen. Larramendik, hizkuntz aldetik duten gaitasunagatik predikari eredutzat ematen ditu “euskara argi, ulerkor, garbi eta ongi josian predikatzeke arreta eta lanagatik”.⁵⁰³

6. Elizaren jarraren intzidentzia linguistikoa

Mintzaira baten izen eta finkatzean gizarteko egiturak garrantzizkoak baldin badira, euskal gizarte tradizionalan hain funtsezkoa zen Eliz erakundea herrian euskara mantentzeko eta maitatua izateko laguntza handia gertatu zen.

Idazle batzuk euskara galtzearen errua zenbait apaizek hizkuntza baztertzeari bota diote. J. Mokoroarentzat, “Euskarak Nafarroan iraun, gutti gora behera, kleroak —elizan erabiliz eta landuz— babestu zuen arte iraun zuen”.⁵⁰⁴

Arabari buruz Landazuriren eritziz euskara galtzearen arrazoirik behinena “...Arabako herrietan hizkuntza ez zekiten ala maitatzen eta erabiltzen ez zuten pertsonak erretore izendatzea” izan zen.⁵⁰⁵

Euskararekiko elizaren jokabide baikor horren baitan aipa genitzakeen akatsak hauk izan litezke: apaizgoa prestatzean eta goi mailako irakaskuntzan ez erabiltzea. Halare, batez beste, eta euskarak gainontzeko erakundeengandik jaso zuen laguntza eskasa kontuan izanik, Elizaren jokabide linguistikoa hizkuntzaren iraupenerako funtsezko euskarria gertatu zen.

IPAR EUSKAL HERRIA

1. KANPO INGURUNE POLITIKO-ADMINISTRATIBOA

1. AZKEN ERDI HAROTIK IRAULTZA ARTE

1. Euskal Herrialdeak (Laburdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea) frantses koroara ingorportzea

Ipar Euskal Herria osatzen duten lurraldeak, Frantziako koroarekin elkar-tu arte (Lapurdi 1451n, Zuberoa 1500 eta 1510 artean, eta Behe Nafarroa 1620an), honako multzo politikotan banaturik egon ziren: Lapurdi eta Zube-roa, Ingalaterrako erregeren akitaniar posesioen barruan, eta Behe Nafarroa Erreinuko sei merinaldeetatik bat izan zen, 1512 arte, urte hontan Nafarroa irentsi egin bait zuen Gaztelak.⁵⁰⁶ Garai honetatik aurrera, eta Frantziako Koroara ingorportu arte, Behe Nafarroa erreinu independente izan zen, bere burua aitzinako erreinu Pirinioarraren jarraitzaletzat zeukalarik.

Garrantzizkoa da, histori une honi buruz, lurralde hauk frantses antola-mendu politiko handira beren erakunde bereziei eutsiz ingorportatu zirela jaki-tea.⁵⁰⁷

2. Zentralizazio monarkikoa

Euskal erakundeen historia XVI. mendearen amaieratik iraultza arte, Lapurdi, Zuberoa eta Behe Nafarroak beren entitate politiko eta administrati-boaren estatuttoa galtzen duten arte halegia, honela karakterizatu da: errege botereak Ipar Euskal Herria moldatzen duten herrialde horietan Erregek gero eta gehiago sartu nahi izateaz bere eskua.⁵⁰⁸

Borbondarren dinastiarekin Euskal Herriaz kanpoko erregeren mandata-riak (Intendenteak), monarkiaren kontrola zabaldu eta indartzeko bakarrik ipi-niak berauk, tradizionalki nobleteria autoktonoaren baitan bildu ohi ziren erre-geren ordezkarien postua hartuz doaz.

3. Frantses monarkiaren politika linguistikoa

Frantses hizkuntzaren zabalkundea, errege boterearen desarroilo eta fin-katzearekin oso loturik egon zen.

A. Brun-entzat, "La question du français a été dans notre pays, moins une question de civilisation qu'une question politique. Entre la diffusion du français et le développement du pouvoir royal, le parallélisme est saisissant (...) L'unification de la langue est un cas particulier de l'unification monarchique".⁵⁰⁹

Hizkuntza ofiziala zabaltze prozesu honetan, 1539ko Villers-Cotterets-ko Araudia determinatzailea izan zen, agiri juridiko eta pribatu guztietan frantsesa bakarrik erabiltzea agintzen baitzuen.

Ordura arte, euskal erakundeen barrenean buruturiko dokumentu ofiziale-tan erabilitako hizkuntza biarnera izan zen, Pirinioar estatu guztien arteko hizkuntza ofizial eta diplomatikoa izan zena.⁵¹⁰

Bestalde, esan beharra dago (Austriarren hizkuntz politikaz idatzi dugu-nean bezala), monarkiarri bost axola zaizkiola zenbait lurraldetan mintzatzen diren hizkuntzak eta hizkuntza ofiziala kapa sozial guztietan hedatzea ere: "Il n'est pas question de franciser les masses qui, de toute façon, dans une société strictement hiérarchisée, n'ont pas d'accès à la culture écrite à preuve d'absence de politique scolaire; il faut simplement rallier les élites en éliminant tout particularisme culturel qui pourrait étayer un autonomisme dommageable à la centralisation. La langue française est donc le véhicule qui permet l'accession aux emplois de l'administration, l'outil qui établit la discrimination sociale".⁵¹¹

2. IRAULTZA GARAIA

1. Euskal erakunde politiko-administratiboen deuseztapena

1789ko abuztuaren 4ean, apaizgo eta nobleziaren pribilegioak ez-ezik, Erreinu barruko zenbait lurraldeetako erakunde bereziak ere deuseztu ziren; horien artean Ipar Euskal Herria osatzen zituztenak.

Bazkun juridiko eta administratibo bezala galdu orduko, Biarnorekin batera (hizkuntzaz eta historiaz erabat desberdina zen hau) Behe Pirinioak zelako Departamentua osatu zuten.

Beren erakundeok galtzeak herritarrengan berebiziko haserrea sortu zuen, Lapurdiko Biltzarreak erregeren aurrean protestatu zuen, Behe Nafarroako diputatuen Sindikoak agiri bat baino gehiago idatzi zuen beren konstituzioa errespetatzen ez bazitzaien nafarrek Frantzia alde batera utziko zutela mehat-su eginaz, eta Zuberoako diputatuak Batzarre Nazionaletik atera egin ziren.⁵¹²

Protesta hauen arrazoinik funtsezkoena euskaldunon erakunde eta hizkun-tzaren berezitasuna ziren, "chez qui tout est différent des autres provinces, comme leur loi, leurs moeurs et leur langue".⁵¹³

Honegatik, orobat agertu zen berariz elkartasun jarrera bat Ipar euskal lurraldeen artean, eskari hau egin bait zuten: egitura politiko-administratiboak aldatzekotan, antolamendu bakar bat moldatuz geldi zitezela Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea, Lapurdiko Biltzarrearen txostenean idatzia zenez.⁵¹⁴

2. Iraultzaren politika linguistikoa

Garai honetan Frantziako egoera heteroglosikoa (aurreko kapituluan aipatu dugun Gregoire, hizkuntza politika irautzailearen eragilerik nagusienak zabaldu zuen galdekizunari eman erantzunek azaltzen digutenez jendearen erdiak ere ez zekien frantsesa) ordenu politiko berriak ezinbestekoa zuen propaganda zabaltzeko eragozpen handia zen.⁵¹⁵

Egoera hau zela bide, lehendabiziko aldian erakunde irautzaileek, herriari mintzatzean, hizkuntza ez-ofizialak erabiltzera jo zuten; inoiz gertatu gabeko gauza hau. Ordura arte testu ofizialetan agertu ez zen euskara, dekretutan, proklamatan, etc... azaldu zen.

Honetaz Goyhenechek honela dio: "On le sait, la Révolution française eut au moins cette influence bénéfique pour la langue basque, qu'elle l'introduisit dans la littérature officielle et politique".⁵¹⁶

Ofizialak ez ziren hizkuntzak erabiltzearen garai honi, beraien aurkako erasoaldia jarraitu zitzaion: heteroglosia eta matxinada gauza bat beratzat ematen zen orduan; mugimendu irautzailearen radikalizazioa ere aldi berekoa izan zen. Tarte honetan, frantses hizkuntza nazional baterakuntza eta balore irautzaileen gordailu bezala aipatu eta goresteak ideologia irautzailearen expresabidean garrantzia handia izan zuen.⁵¹⁷

Une honetatik aurrerantz, 1794eko lehenengo dekretuaz, frantsesa zabalteari zuzendua, bai goitik-behera (gizarte maila guztietan) bai zeharretara (Estatuaren menpeko lurralde guztietan), eskolak eraikitzeko politika eraginkor bati ekin zitzaion. Batasun linguistikoa eta hizkuntza ez-ofizialen deuseztapena helburutzat zituen politika hau, XIX. mendean zehar joan zen biribilduz.

Aldaketa linguistikoaren faktore bezala, horren garrantzia guztiz nabarmena da.

3. Inperioaren lehen aldiko proiektu politiko eta linguistiko bat

Oso interesgarria da Ustaritzen jaiotako D. J. Garat ministrariaren ideia, Iraultzari berehala jarraitu zion garaiko estatal politikaren ordezkoa ez izan arren.

1808an, Penintsula anexionatzeko proiektuari buruz Napoleoni bidalitako txostenetan mugaz bi aldeetako euskal lurraldeak antolamendu komun bakar batetan biltzea proposatzen zuen, hau da, Departamentu bakar batetan. Txosten hauetan, euskal hizkuntzari, ipar eta hego aldeko euskaldunen arteko lotura egiteko garrantzi handia ematen zion, eta behin eta berriz azpimarratu zituen euskararen ahalbideak kultur hizkuntza bezala, eskolatan euskararen irakaskuntza proposatuaz.⁵¹⁸

2. HIZKUNTZA ETA EUKAL ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOAK

1. Hizkuntza ofizialaren eta hizkuntza mintzatuaren arteko parekotasunik eza

Tratatzen ari garen histori gune honetan zehar, hizkuntza ofiziala (biarnera lehenbizi eta frantsesa gero) eta herriarena (euskara) erabat desberdinak ziren. Euskal hiztun gehiengoaren (Iparraldean hizkuntzaren mugak oso aldagaiz izan zirela kontuan hartzen badugu) eta monarkiaren organo zentralen arteko harremanak, eginkizun politiko-administratiboak betetzen zituen elebidun sektore bati esker burutu ahal izan ziren.

Hizkuntza ofizial eta idatziaren, eta mintzatuaren arteko egoera desegokitu honek eskakizun asko egin erazi zizkien komunitateko elementu biziei.

Honela, 1567an egin zen Lapurdiko Biltzarrearen sesio baten aktak, Bailiako Lugarteniente Nagusiak (erregeren funtzionario gorenak) euskara jakin behar zuelakoaren eskaria dakarkigu; baldintza hau erabat beharrezkotzat ematen zen, herriak beste hizkuntzarik ez zekielako.⁵¹⁹

1620an, Behe Nafarroako Estatueta Sindikoak, Donapaleuko Kantzileria Pabeko Parlamentuarekin elkartu zutelako aurka egitean, herritar gehienek euskaraz baizik ez zirela mintzatzen azpimarratzen zuen, eta nafarren hizkuntza ezagutzen ez zuten biarnoar epaileengana jo behar izateak sortzen zizkien ulertezinezko korapiloak azpimarratzen ditu.⁵²⁰

Hauek eta bil litezkeen beste hainbat lekukotzek ere, ofizial mintzairak eginitiko zapalketaren aurrean euskararen bizkortasuna eta kemena handiak zirela frogatzen digute.

2. Udal eta zentral erakundeak

Erakunde zentralek (Lapurdin Biltzarrea, Nafarroan Estatu Nagusiak eta Cour d'Ordre edo Zuberoako Estatuak) linguistik, gizarte eta kultur egoeraren iraupena beren gain hartzen zuten, Hego Euskal Herrikoek bezalaxe.

Zenbait kasutan, ordea, erakunde horik, Hego Euskal Herrikoak bezalaxe, axolagabe agertu ziren kultur mailako problemei buruz: Nafarroako Estatuak aita Bidegarai-ri bere euskal-frantses-latin-gaztelaniazko hiztegia eta bere Hasi-masiak argitaratzeko laguntza ukatu egin zioten, eta Lapurdiko Biltzarreak Joanes de Etcheberry-ri ez zion itxura eta helburu berdineko lanak inprimatzeko inolako diru laguntzarik eman.⁵²¹

Halare, inoiz erakunde zentral batek zerbait egin izan du; hor dago Lapurdiko Biltzarrearen kasua: gune garrantzizko batean baliatu zen euskaraz: Frantziako Estatu Nagusiak biltzeko deiaren ondorengo biltzarrean, abogatu

dekanuak mintzaldia euskaraz egin zuen.⁵²², eta Lapurdiko Hirugarren Estatuaren eskakizunetarako koaderno bitan idatzi zen, frantsesez eta euskaraz.

Gertaera honek euskara Lapurdiko gobernuaren inguruan ondo errotua zegoela adierazten digu, eta, egoera linguistikoa antzekoa zelarik, beste lurraldetako erakunde administratiboetan berdintsua izango zela uste dugu.

Udal erakundeei dagokienez, dentsitate gutiko lurraldeok, nekazaritzan eta abelgintzan oinarriritutako ekonomidunok, merkatal mugimendu gartsuagoko hirietatik (Baiona, gaskoin asko zuen hiria, gaineratik Euskal Herriarekin gatazka linguistiko eta ekonomikoa eduki zuena) aparte zeudenok, alde on hau izan zuten: komunitatearen bizi maila guztietan, administratiboa barne, euskararen aldeko giroa izatea. Hurrengo puntuan aipatuko ditugun dokumentuen bidez frogatzen da udalaren baitan euskara erabiltzen zelako hori.

3. Euskara eta dokumentazio publiko eta pribatua

1. *Lege textu nagusiak*

Ohituretan oinarriritzen zen deretxoaren bildumak biarneraz idatziak ziren, garai hartan horixe baitzen hizkuntza ofiziala: *Les coutumes generales du pays et vicomté de Sole*, 1520an, *Les coutumes generales gardées et observées au Pays et Bailliage de Labourt*, 1514ean, eta *Les Fors et costumes deu Royaume de Navarre deça-ports*, 1608 eta 1611 artean.

Bestalde, era guztietako dokumentazio publiko eta pribatua ere hizkuntza ofizialez idatzi zen: 1539ra arte biarneraz, eta urte honetatik aurrera frantsesez. Behe Nafarroan, biarneraren erabilkera 1620an Frantziako Koroarekin elkartu arte luzatu zen.

2. *Euskaraz idatziriko dokumentu ofizialak*

a) Erakunde zentraletakoak: lehenago aipaturiko *Cahier des vœux et instructions des Basques françois du Labourd pour leurs députés aux États Généraux de la Nation* delakoaren itzulpena.⁵²³

b) udal erakundeetakoak

– Ipar Euskal Herriko udaletatik Hego Euskal Herriko udaletara bidalitako gutunak, euskaraz eginak: 1680an Urruñatik Hondarrabiara 3 gutun;⁵²⁴ 1788an Donibane Lohitzuneko alkarteak Bera Bidasoako errege eskribauari idatziriko 5 gutun;⁵²⁵ 1815ean Urruñatik Pasaiara eskutitz bat;⁵²⁶ eta 1769an Saratik Baztanera beste bat igorria.⁵²⁷

– euskaraz erregistratua Ahetzeko udalean: 1790 eta 1822 urte arteko udalaren deliberazioen aktak dakartza.⁵²⁸

c) Iraultzaren garaiko textuak.

Nahiz eta jatorriz eta zentzuz desberdinak izan, hauen erlazioa gertatu ziren historiaren textuinguruan datza. Denak, aipatzen dugun lehendabizikoa

kenduz gero, frantsesetik euskarara itzuliak dira. Horregatik ematen ditugu izenburuak frantsesez bakarrik.

– *Guthuna, Macayaco Jaun Biscondeac, hura Parisco Biltzarrera bidali duten Laphurtarrei*. 1790eko Varen 10ekoa.⁵²⁹

– *Règlement de police intérieure de l'Assemblée électorale des Basses Pyrénées* 1790eko 8aren 13koa.⁵³⁰

– *Ordonnance de Monsieur l'Eveque du Département des Basses Pyrénées* 1791ko 6aren 17koa.⁵³¹

– *Proclamation du Procureur-Syndic du District d'Ustaritz sur le paiement des impôts et l'obéissance à la Constitution*, 1791koa.⁵³²

– *Arrêté des Représentants du Peuple, Monestier et Pinet aîné*, 1793ko 10aren 8koa.⁵³³

– *Arrêté d'Izoard, Représentant du Peuple* 1795eko 3aren 18koa.⁵³⁴

– *Arrête des Représentant du Peuple Meillan. Chaudren-Rousseau et Paganel* 1795eko 6aren 10ekoa.⁵³⁵

– *Le calendrier Republicain*, 1799koa.⁵³⁶

3. ELIZA ETA EUSKARA IPAR EUSKAL HERRIAN

Lurralde hauetan, Hego Euskal Herrian bezalaxe, administralgoaren mugak ez zetozen bat elizakoekin.

Baionako gotzaiak Lapurdi eta Behe Nafarroako zati bat zituen bere menpean; Akizekoak, gainontzeko behe Nafarroa, eta Oloroekoak, Zuberoa osoa.⁵³⁷

Bai komunitatearen eliz-bizitzan euskara erabiltzeari eman zion garrantziagatik bai bere kultur ekintzagatik (2. Zatian aipatu ditugu Ipar Euskal Herrian egindako erlijioaren inguruko idazlan piloak kalitatez eta ugaritasunz zein bista-koa izan zen), Elizak, hemen ere, oinharritzko lana bete zuen euskal hizkuntzari utsiz.

Kontura gaitezen, 1733an bertako apaizgoaren irakaskuntzarako Larresoroko apaizgaitegia sortzeak hizkuntzarengan benetako eragina izango zuela.

KONKLUSIOA

Konklusio gisa, faktore politiko-administratiboen euskal hizkuntzarekiko eragin baikor ala ezezkorren laburpena egiten saiatuko gara

Faktore ezezkorrei dagokienez: era honetako faktoreak, euskaldunak euskara ez zen beste hizkuntza bat ofizialtzat zuten antolamendu politikoetan sartzetik sortu ziren. Hain zuzen, ez formalki, idatzietan, ez inongo Estatuk, ez burokraziak ez eta eskola sistimak, erabilia ez zelarrik, euskarak ez zuen izan hizkuntza ofizialek izan zituzten antolabide politikoaren baldintza lagungarririk.

Faktore ezezkorra orobat beste hau, sozial mailakoa: elitearen aldetik hizkuntzarekiko leialtasunik eza, euskara ofizial mailan baztertua izatearen ondorioa berau.

Aitzitik, *faktore baikorrek* foru gobernabidearekin zerikusi handia dute; erdi mailako administrari jendea (goimailako erregeren ofizialak salbu), Foruak agintzen zuten bezala, autoktona zen; honegatik, euskal hiztun ziren udalherrietan udal administraziogintza euskara hutsean egin zitekeen, mintzatu mailan.

Bestalde, foru erakundeak asko maite zituen herriak, eta errejimen foralaren apologistek, teoriak bakarrik bazen ere, euskara ederresteak bere indarra emango zion euskarari jendearen aurrean.

Azkenik, hizkuntzarekiko Elizaren jokabidea, argiro baikortzat jo behar da. Elizak euskal populuaren bizitza sozial tradizionalaren eremu osoan zernolako garrantzia zuen kontutan harturik, eliz erakundeak, nola mintzaera hala idazkera mailan, euskara erabiltzea, euskararen prozesu historikoari dagokionez, aldeko intzidentzia handienetako faktoretzat eman daiteke.

BIBLIOGRAFIA

- APAT-ECHEBARNE, A. *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Pamplona, 1974.
- AROCENA, F. *Guipúzcoa en la historia*, Madrid, Minotauro, 1974.
- BALIBAR, R.; LAPORTE, D. *Le Français national*, Paris, Hachette, 1974.
- BIDEGAIN, Mª M., y MICHELENA, L. *Las escrituras apócrifas de Andramendi*, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", San Sebastián, 1954.
- BRUN, A. *Recherches historiques sur l'introduction du français dans les provinces du Midi*, Paris, Champio, 1923.
- BRUNOT, F. *Histoire de la langue française*, Paris, A. Colin, 1967.
- CAMPION, A. *El genio de Nabaña*, San Sebastián, 1936. *Navarra en su vida histórica*, Pamplona, 1929.
- CARO BAROJA, J. *Etnografía histórica de Navarra*, Pamplona, 1971. *Introducción a la historia social y económica del pueblo vasco*, San Sebastián, Txertoa. *La hora navarra del siglo XVIII*, Pamplona, 1969. *Los vascos y la historia a través de Garibay*, S. S. Txertoa, 1972. *Materiales para una historia de la lengua vasca en relación con la latina*, Univ. de Salamanca, 1945. *Observaciones sobre el vascuence y el fuero general de Navarra*, Fontes Linguae Vasconum, Pamplona, 1969 (61-95 orr.). *Vasconiana*, S. S. Txertoa.
- CERTEAU, M.; JULIA, D.; REVEL, J. *Une politique de la langue*, Paris, Gallimard, 1975.
- CHARRITON, P. *Petite histoire religieuse du Pays Basque*, Bayonne, 1946.
- DARRICAU, A. *France et Labourd*, Dax, 1906.
- DASSANCE, L. *Ustaritz, ses assemblées, son tribunal*, Rev. Gure Herria, 1927.
- DESTREE A. *La Basse Navarre et ses institutions*, Paris, 1955.
- Diccionario geográfico-histórico de España*, Real Academia de la Historia, M. 1802.
- DOMINGUEZ ORTIZ, A. *El Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza-Alfaguara, 1973.
- ECHEGARAY, B. DE. *La vida civil y mercantil de los vascos a través de sus instituciones jurídicas*, R. I. E. V., XIII. lib., 273-336. orr.
- ECHEGARAY, C. DE. *Compendio de las Instituciones Forales de Guipúzcoa*, S. S., 1924.
- ESCUADERO, J. A. *Los secretarios de Estado y del Despacho*, Madrid, 1969.
- ELIAS DE TEJADA, F. *La provincia de Guipúzcoa*, Madrid, Minotauro, 1965. *El Señorío de Vizcaya*, Madrid, Minotauro, 1965.
- GARCIA DE CORTAZAR, J. A. *La época medieval*, Madrid, Alianza-Alfaguara, 1973. *Geografía histórica de la lengua vasca*, S. S., Auñamendi, 1960.
- GONZALEZ OLLE, F. *Vascuence y romance en la historia lingüística de Navarra*, Boletín de la R. A. de la L. Esp., 198, ku. apir. 1970.
- GOYHENECHÉ, G. *Instituciones administrativas del País Vasco francés en la Edad Media*, Anuario de Historia del Derecho Español, Madrid, 1973. *Notre Terre Basque*, Bayonne, Ikas, 1961.
- HUICI, M.ª P. *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, Madrid, Rialp, 1963.
- IBAR. *Genio y lengua*, Tolosa, 1936.
- IRIGARAY, A. *Cinco cartas ensuéricas del Ayuntamiento de S. Juan de Luz al de Vera (1788)*, Fontes Linguae Vasconum, 1972.
- INCHAURRONDO, M. *La Iglesia y el euskera*, Pamplona, 1926.
- IZTUETA, J. I. *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira edo Historia*, S. S., 1847. *Kristau Bidea*, JAKIN, Oñati, 1975.
- LACARRA, J. M. *¿El Fuero General de Navarra traducido al euskera?*, Anuario de Historia del Derecho Español, Madrid, 1935 (439-441 orr.). *Vasconia medieval, historia y filología*, S. S., 1957.
- LAFITTE, P.-GOYHENECHÉ, E. *Lettre du Vicomte de Macaye*, Rev. "GURE HERRIA", 1972. iraila.
- LANDAZURI, J. J. DE. *Historia civil de Alava*, Gasteiz, 1926.
- LAPESA, R. *Historia de la lengua española*, Madrid, Escélicer, 1950.
- LARRAMENDI, M. DE. *Corografía de Guipúzcoa*, S. S., 1969.

- LARRIERU, *Le Calendrier Républicain*, Revue de Linguistique et de Philologie comparée, t. XXIV, Paris, 1891. Arrêté des Représentants du Peuple, R. I. E. V., 1912 (VI), 172-173. orr.
- LASA, J. I. *Sobre la enseñanza en el País Vasco*, S. S.; Auñamendi, 1968.
- LEGARDA, A. DE. *Lo "vizcaíno" en la literatura castellana*, S. S., 1954.
- MALAXECHEVERRIA, J. *La Compañía de Jesús por la instrucción del País Vasco*, S. S., 1926.
- MANARICUA, A. E. DE. *Obispos de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta finales del siglo XI*, Vitoria, 1964.
- MENENDEZ PIDAL, R. *Orígenes del español*, Madrid, Espasa-Calpe, 1956.
- MICHELENA, L. *Historia de la literatura vasca*, Madrid, Minotauro, 1960. *La obra del P. M. de Larramendi*, Oviedo, Universidad, 1959. *Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval*, en "Homenaje a Uranga", Iruinea, 1971 (199-214 orr.). *Sobre el pasado de la lengua vasca*, S. S., Auñamendi, 1964.
- MONREAL, G. *Las Instituciones Públicas del Señorío de Vizcaya*, Bilbo, 1974.
- MOXO, S. DE. *De la nobleza vieja a la nobleza nueva*, Cuadernos de historia, Madrid, 1969.
- MUJICA, G. *Monografía histórica de la villa de Eibar*, Irun, 1912. *Destellos de historia vasca*, S. S., Auñamendi, 1962.
- MUGICA, S. *El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa*, R. I. E. V., t. II, pp. 724-733.
- NINYOLES, R. *Estructura social y política lingüística*, Valencia, 1975.
- ORTIZ DE ZARATE, R. *Compendio Foral de Alava*, Bibl. Alavesa "Luis de Ajuria", Gasteiz.
- PÉREZ ALHAMA, J. *Estudio histórico-jurídico sobre la erección de la Diócesis de Vitoria*, en "Obispos de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya hasta la erección de la Diócesis de Vitoria", Gasteiz, 1964.
- SAINT-PIERRE, J. *Le Basque dans les actes publics*, Rev. Gure Herria, 1951.
- SUAREZ FERNANDEZ. *Navegación y comercio en el golfo de Vizcaya*, Madrid, C. S. I. C., 1959.
- VINSON, J. *Pièces historiques de la période révolutionnaire* (3 lib.), Bayonne, 1874.
- YTURBIDE, P. *Le Registre Basque de la commune d'Ahetze*, R. I. E. V., 1908 (388-398 orr.).
- ZABALO ZABALEGUI, F. J. *La alta administración del Reino de Navarra en el siglo XIV*, en "Homenaje a Uranga", Iruinea, 1971 (135-155 orr.).

4

**EUSKARAREN PROZESU HIS-
TORIKOARI ERAGITEN DIOTEN
FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK**

EUSKARAREN PROZESU HISTORIKOARI ERAGITEN DIOTEN FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK

LEHEN ZATIA

SARRERA

1. **Lan honen esannahia eta harrera**
2. **Lurraldearen mugaketa**
 1. Neurri murriztaileak, isiltasuna, aipamen formala
 2. Administralgo Publikoa eta beronen erantzukizuna
 3. Euskal Diputazioen Jokabidea
 4. Lekuko Administralgoaren jokabidea

Estatua

1. Herri bizitzan eta eskoletan euskara murrizten nahiz debekatzen duten faktoreak
1. **Euskararen prozesuari eragiten dioten Estatuarengandiko Faktore juridiko-legalak**
 1. Herri bizitzan eta eskoletan Euskara murrizten duten faktore juridiko-legalak
 2. Herri bizitzan euskara erabiltzea debekatzen duten faktoreak
 3. 1939. urteaz geroztik.
 2. **KULTUR IKASKETA PLAN DIFERENTETAN. EUSKARA ETA BERONEN KULTURA HAINZAT HARTZEN EZ DITUZTEN ESTATUAREN FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK**

1. **Lehen Irakaskuntza maila**
2. **Eskola Normaletako ikasketa planak**
3. **Bigarren mailako irakaskuntza**
 1. Zenbait ikasketa planen azalpena
4. **Unibertsitatea**
3. **EUSKARAREN AIPAMENIK EGITEN EZ DUTEN BESTE FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK**
4. **EUSKARA, EUSKAL KULTURA ETA EUSKAL LITERATURARI BURUZ LEGEGINTZ BOTEREAK JARRAITURIKO JOKABIDEARI ZUZENKETAK**
5. **GOGAKETA KRITIKOA**
 1. **Norbere hizkuntzarekiko eskubidea**
 2. **Talde, minoria edo herriari buruz hizkuntzak betetzen duen funtzioa**
 3. **Hizkuntza batetan mamituriko balore kulturalak, ondare eta eskakizun direnak**

BIGARREN ZATIA

DIPUTAZIOAK

1. **EUSKARA ETA BERONEN KULTURARI BURUZ LAU PROBINTZIEK IZAN DUTEN BATERAKO IHARDUNPIDEA**
 1. **Notaritza**
 2. **Euskal Ikaskuntz Bilkura edo Kongresoa**
 3. **Euskaltzaindia**
 4. **Euskal Unibertsitatea**
2. **LAU PROBINTZIETARIKO BAKOITZAK BERE HIZKUNTZA ETA KULTURARI BURUZ BURUTURIKO EKINTZA**
 1. **Araba**
 2. **Gipuzkoa**
 3. **Nafarroa**
 4. **Bizkaia**
3. **EUSKARA ETA EUSKAL KULTURAREN PROZESU HISTORIKOARI ERAGIN IZAN DION LAU DIPUTAZIOEN JOKABIDE NEGATIBO ALA POSITIBOA**
 1. **Araba**
 2. **Gipuzkoa**
 3. **Nafarroa**
 4. **Bizkaia**

EUSKARAREN PROZESU HISTORIKOARI ERAGITEN DIOTEN FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK

LEHEN ZATIA

SARRERA

1. Lan honen esanahia eta harrera

Beharrezko dirudi lerro batzu idaztea lanari eman diogun esanahia eta harrera finkatzekotan, eta zein eremutara mugatu garen adieraztekotan.

Hitzen analisis elementala egiterakoan, zera behar dugu gogoan: Deretxo Administratiboaren historia laburrean Administrazio Publikoari buruz eman den hainbat teoria baloratzeari uko eginez, zera hartzen duela honek bere baitan: jurisdikzio kontentzioso-administratiboko Legeak bere 1. artikuluan, 2. zenbakian, A eta B letretan zehazten dituen pertsona juridikoak. Hau da: A: ⁵³⁸“Estatu Administrazioa bere gradu guztietan; B: Administrazio Lokala (Probintzia eta Udala) osatzen dituzten erakunde edo entitateak”. Leku entitate txikiagoak, beraz, kanpoan geratzen dira. Udalei gagozkielarik, denbora faltaz, gure ikerketa lana mini-mostraketa bat besterik ez da izan. Halaz guztiz, material honi eta zehazki egiztatu ditugun beste datuei esker, konklusio batzutura heldu ahal izan gara.

Harrigarri gerta daiteke, Entitate lurraldekoi edo territorialak hemen ez aipatzea.

Hitzik argiena zatekeen agian hori zenbaitentzat estudiatzera goazen ente horik izendatzeko. Halaz guztiz, jakinaren gainean ari gara. Izan ere, badakigu, Espainian eta gaztelania mintzatzen duten lurraldeetan, Portugal barne, eta

Alemanian eta Italian nagusi izan den joera dotrinalari jarraikiz, Jurisdikzio Kontentzioso-Administratiboko Legean, 1. Artikuluan, 2. zenbakian, A eta B letretan aipatu administrazioei territorial izena emanaz segitzen dutela; esan daiteke, halere, dotrina hori gairatuz dela analisi kritiko bati esker; eta egun badirudi, ezin jarraitzen ahal dugula ente publikoen sailkatzearen oinharritzat lurraldetasun edo territorialitatea hartuz.⁵³⁹

“Juridiko-legalak” esakuna, zentzu materialean ulertzen dugu, ez formalean.

Beragatik, deitura honen barruan, Lege formalak eta dekretu legislatiboak ez ezen, erabaki administratiboak ere sartzen ditugu, nola dekretu eitekoak hala ministrak aginduak edota akordio probintzialak nahiz munizipalak. Hierarkia normatiboaren arazoak, ordenarmendu juridiko-administratibo⁵⁴⁰ barruan ukaezineko transzendentzia izan arren, hemen asmotan dugun ikuspuntutik begiraturaz ez du garrantzirik.

Ez du esan nahi honek, tarteka, eta une jakin batetan, Erakundeak euskarari buruz har lezakeen neurri jakin baten eremua hobekiago ulertzeko asmoz, aktetan datorren berriren bat emango ez dugunik, edota, are, eskoletako maisu-maistreakin udalek eginak lituzketen tratu agiritara joko ez dugunik.

Faktore juridiko-legalen alderdi kritikoari gagozkiolarik, neurriak baloratzerakoan hain garrantzizkoa delarik, zenbait oharpen egitera mugatuko gara; beti ere, ordea, izen juridikoak duen zentzu sakona gidaritzat hartzen saiatuz: muinean zuzenari buruzkoa esan nahi bait du, egokitasuna, Deretxoaren esentzia hori delarik, denbora berean epikeia aristotelikoa kontutan duena, Legea “berdin” aplikatu ahal izateko baloratu behar diren elementu guztiak haintzat hartzen dituen.⁵⁴¹

2. Lurraldearen mugaketa eta arauen sailkapena

Lan hau, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiari eskainia dugu, beren oraingo mugaketa administratiboan hartuz.

Aldiari gagozkiolarik, XX. mendeko dokumentazioa oinharri harturik lan egingo dugu, nahiz eta Estatu Administralgoaren faktore juridiko-legalak dihardugunean XIX. mendea sarritan aitatu. Hots, euskararen bizitzarako esanahitsuago, garrantzizkoagotzat jotzen dugun neurri sail bat sakontzea nahiago izan dugu.

Gure lanerako gai den arauteria konplexu hau, hiru sailetan banatuko dugu, beren sorburu eta lurraldetasun hedadura kontutan hartuz; hau da: 1) Legegintz Botere eta Estatu administralgotik datozen neurriak, 2) Diputazioek emanikoak, eta, azkenik, 3) Udalek onharturiko ordenu gisako erabakiak.

Halaz guztiz, sailkapen jeneral honek zenbait argitasun ezkatzen du.

1) *Neurri murriztaileak, isiltasuna, aipamen formala.*

Lehen sailari buruz, subzatiketa hirukoitza dagigu. Lehen kapitulu batetan, Euskara zuzenki eta negatiboki ukitzen duten *neurri murriztaile edo erreprentazioak* erabakitzen dituzten arau jeneralak sartzen ditugu.

Bigarren batetan, euskara badenik ere *isiltzen duten neurriak* aipatuko ditugu.

Eta *hirugarrenean*, euskararen existentzia *formalki bakarrik aitortzen duten arauak* izendatuko ditugu; analisi juridiko objektibo bat egitera behartzen gaitu honek.

Hizkuntza jakin baten iraupenean eta aurrerakadan normatiba juridiko-legalak duen eragina positiboki neurtu ezin bada ere, begibistakoa da hau: Ikastetxeetako Irakaskuntz Planetan, herri bizitzan, ohizko legetan, hizkuntzaren arazoa isiltzeak, baztarreratzeak edo kanporatzeak biziki gogor jo behar duela, bere desarroilo normalean ez-ezik, iraupenean ere. Eta gogoeta hau, osakai gisa, hizkuntzaren bizitzarako giro on ala txarra sortzeko balio duen gauza orotara zabaldu behar da; batipat, “halako ondare delikatu eta izugarriaren nukleo titularraren kontzientziari” eragiten dionean.

Ez litzateke behar bezala marrazturik geratuko mugitzeko hartu dugun eremua, beste hainbatetan bezala, alor hontan Administrazio Publikoak betetzen duen egiteko handia azpimarratuko ez bagenu.

2. *Administralgo Publikoa eta beronen erantzukizuna*

Administralgoaren ihardunbidea ez da mugatzen menpekoen alor juridikoa positiboki nahiz negatiboki uki ditzaketan erabaki edo faktore juridiko-legalak erabakitzen, baizik eta ihardunpide tekniko-material guttiz zabala desarroilatzen du; honetxegatik eman zaio *exekutibo* izena. Organo propio nahiz kontratuzkoak baditu horretarako; horien funtzionamendua berak du gidatzen eta kontrolatzen, eta jakina, bera da jabetzen organo horien emaitzaz.

Ikus, adibide argigarri gisa, Irakaskuntza Publiko eta Ederlan Ministraritzak, bere 1924-2-12ko Aginduaz arautzen duena (Boletín Oficial de la Provincia de Vizcaya —BOV—: N. 58, 10-3-1924, 281. or.).

Delako Agindu hori Unibertsitateetako Errektoreei zuzendua da, eta Lehen Mailako Irakaskuntzako Eskola Publiko nahiz Pribatuaren inspektzioaz dihardu: “Funtzionari horiei dagokie”, dio Inspektoreei buruz, “Ministraritza honetatik ateratako erabakiak denetan bete eraztea, eta batzuk eta besteak bisitatuz, beharrezko lirakeen neurriak hartzea, ixtea bera ere, baldin eta haietakoren batetan, Erakunde Ofizialek fundatuak eta subentzionatuak direnetan bereziki, erabiltzen diren textuek, Aberria eta beronen batasunarekiko maitasunik handiena, geroko hiritarren hezketarako oinarririk funtsezkoena dena, nabariki irakatsiko ez balitz. Hau dio Erregeren aginduak: 1) Lehen Irakaskuntz mailako Inspektoreek, Inspektzio jira edo itzuliak egin ditzatela gogozko Udal Eskoletan, Errektore eta Ministraritza honi irakaskuntza zer-nola antolaturik duten adierazteko eta topa litzaketan anomalien berri emateko; beti ere, beren zaletasun eta patriotismoak aditzera ematen dizkieten neurriak hartuz. 2) Baldin eta, ez dadila gerta, Maisu edo Zuzendarien aldetik bisita egiteko oztoporik aurki balezate, itxi bitzate eskolak, Gobernadorearengana ere joaz, beren eskubideari eusteko beharrezkoa gerta baledi hori. 3) Orobat, irakaskuntza “gaztelaniaz” emateari buruzko erabakiak bete ez litzaketan Maisu nazional nahiz munizipalak ken bitzate; hori bera egingo dute, Maisuren batek bere azalpenetan Abe-

rriaren batasunaren aurkako, Erljioarekiko iraingarri edo asaldatazaille liratekeen irakaspenak isuriko balitu, edota halako ahulkeriaz ihardungo balira, non aipatu Printzipio sakratuen kontrako joera tendentziosorik badela ateratzen ahal balitz”.

Esan nahi da, Administrazio Publikoak ematen dituen neurriek ez dutela, Legegintz Botereak ematen dituenek duten bezalako izaera substantiborik; aitzitik, juridiko-legal piramidean maila goragoko diren beste batzuk hezur-mamitu edo desarroilatzea dute beren helburua, edota bere arauzko eginpidearen ihardunpidean, konstituzioz edo ohituraz haintzat ezagutuan, beti ere bizitza errealean Administrazio Publikoak berak nahiz berari atxekirikto pertsonak bizitzan txertatzeko konnotazioz, materia edo ekintza sail bat egituratzea.

Printzipio politiko, sozial, kultural, ekonomikoek orduan hartzen dute egiazko garrantzia: Administralgo Publikoak bere egin eta praxira aldatzen dituenan.

Har ditzagun etsenplu gisa, eta irakaskuntz alorrari gagozkiolarik, ikasketa plan jeneralak. Gradu eta maila desberdinetan eman behar diren asignaturak hertsiki mugatzeko eran asmatuak izan arren, dominante den ideologia politiko bat errainutzen duten formula legal batzu besterik ez dira berez. Botere ministral eta akademikoen eskutan zehar iragan behar dute ondoren, zeinek bere erara kontzebitzen du gradu eta maila hauetariko bakoitza, bere erara interpretatzen planaren xede eta arrazoiak, peskiza eta betebidea zentro bakoitzean. Azken kate maila geratzen da oraino, asignaturaren “praxi”-ari dagokiona: orientabidea eta balio kriterioak. Bistan da, planaren ondorioa, arrakasta ala frakaso, mailadi administratibo hierarkikoari datxekola: botere akademikotik abiatu, eta irakaslegoan amaitzen denari.

Jakina, ikasketa plangintza garrantzizkoa da, expresoki nahiz tazitoki praktikan noraino joan daitekeen adierazten duelako; azkenean, ordea, praktika da erabakitzaile beti.

Bada nabari jartzea komeni den beste alderdi bat ere.

Administralgoaren helburua, hipotesi honetan gertatzen den bezala, irakaskuntzara jo nahi duten edo dezaketen administratuek planean erabakirik dagoena beteraztea izan liteke. Ez da beharrezko, Administralgo Publikoak partikularren lana gai hontan errazteko nahiz zailtzeko dituen mila posibilitateak adieraztea; esperientzia hor dago edonorentzat, aski argi.

Are gehiago: baldin eta plan jenerala hertsia ez balitz, posible litzateke Administralgo Publikoaren eragina baloratzea. Zentro pribatuei buruz paradigmatikotzat jotzen dugun kasu bat aipatuko dugu bakarrik.

Deustuko Unibertsitateko Filosofia eta Letra Fakultateak, 1972ko bere ikasketa planak, 1970-8-4eko Hezketa Legeko 56, 30, 1-3 eta 64-1 artikuluek diotenen arabera antolatu zituen. Fakultatearen asmoa euskal Hizkuntza eta Literatur Departamentu bat sortzea zen, Barcelona eta Santiago de Compostelako Unibertsitateetan direnen antzekoa, ikusteko aukera izango dugunez. “Unibertsitateen Junta Nazionalako Batzorde iraunkorraren akordioaren arabera izendaturiko *Batzorde Kontseilariak*”, dio Hezketa eta Zientzi Ministraritzaren erantzunak, “aurtengo otsailaren 5ean bildurik, Unibertsitate hortako Filosofia eta Letra Fakultateak aurkezturiko ikasketa planari buruz ondoko infor-

me hau ematen du: ...“bereziki euskal literaturaren edukia aditzera eman diezagun nahi genuke. Zenbait ipuin edo kontu xahar kenduz, ez dugu ezagutzen horren lokala den zerbaiti edukirik emateko gisako gairik. Halaber, ez dugu uste, ingeles ala euskara artean aukera ematea oso konstruktibo daitekeenik laterri honentzat”... (El director general. Madrid, 18-5-1972. Excmo. Mgco. Sr. Rector de la Universidad de Deusto.)

Ez da hau tokia erantzun honen kritika bat egiteko; euskararen bizitzan eta aurrerakuntzan administralgoaren eskuhartzeak duen inportantzia agirian ipintzea: horra gure gogoia.

Eta irakaskuntzari buruz esan duguna, beste hainbat ezinbesteko alorretara hedatu behar da: prentsara, irratira, telebistara, zinera, literaturara.

Halaz guztiz, lege eremutik atera gabe, esan dezagun, Ministraritzaren eginkizuna euskal literatura ahalik eta gehien ezagutzea, babestea, laguntzea eta bultzatzea dela. Aipatu Batzordeak ez du ezagutzen euskal literatura, ezjakinez nahiz fede txarrez. Bestalde, Filosofia eta Letra Fakultateak, Projektua aurkeztean, 1970-8-4eko Legeak aitortzen zion ahalmen edo konpetentziaz ihardun ez ezen, lege beronen Sarrerako eta 1, 14, 17, 34, 37 eta 56 artikuluetako letra eta izpirituari erantzuten zion, aski beldurti bazen ere. Erants diezaiogun honi erantzun horrek huts egiten diola Penintsulako hizkuntza desberdinen tratamenduan Berdintasun Printzipioa delakoari; Giza Eskubideen Deklarazio Unibertsalen, 1. eta 2. artikuluetan datorrenari; orobat ahanzten da *Pacem in Terris*-ek, bere 96. zenbakian dioena: “Aitzitik, *justiziak* eskatzen duenari erantzuten dio Botere Publikoak, aipatu minorien giza baloreak efikazki aldeztean, batipat beraien hizkuntza, kultura, tradizioak eta baliabide eta inizatiba ekonomikoak”.

3. *Euskal Diputazioen jakabidea*

Euskal Diputazioei gagozkielarik, honako galdekizun honi bilatu nahi genioke erantzuna: zein izan da lau Diputazioek beren *jatorrizko hizkuntzari* buruz izan duten jokabidea?

Arduratu ahal dira Euskarataz? Beronen hondapen eta itzaltze handiago ala txikiagoaren aurrean, lurralde nahiz sektoreka, axolatu ahal dira? Kultura berezi baten eramale direla, harekiko erantzukizuna dutela herriaren, historia-ren eta gizadiaren aurrean, jabeturik ahal dira? Zer isladatzen dute haien neurri juridiko-legalek? Zer agertzen dute haien Sesioetako agiri edo aktek?

Lau Euskal Diputazioek deseuskalduntze fenomenoaren aurrean izan duten jokabidea agerian jartzerakoan —liburu hontan alderdi askotatik ukitu da puntu hori— zehaztasun zientifikoak zenbait argitasun elemental egitea eskatzen digu:

1) Diputazio hauk konpetente izan ziren Irakaskuntz eta kultur alorrean: Foral gisaz ihardun izan zutenean, eta Estatu espainoleko gainerakoen pareko gertatu zirenean ere.

Honela dio M. Colmeiro-k:⁵⁴² “Probintzia bakoitza, bigarren mailako ikasketak orokorrak emateko gisako Instituto bati eustera beharturik dago, eta Gobernari erabakitzea derizkionak aplikatzera”. Eta Santamaria de Paredes,

Vicente-k⁵⁴³ honela dio: “Diputazio Probintzial eta Udalek ezartzen ahal dituzte, egokienik denez moduan, beti ere Estatuari dagokion Inspezio eskubidea salbu, ederlan, nekazaritza, industri eta merkatal irakaskuntza herrikoiak... Orobat beharturik daudenez gain, eta Fakultate eta Eskola Profesionalak, Gobernuaren baimenaz...”.

Izan ere, Diputazioen kompetentzia hau, hauek dute funtsean arautzen: 1857-9-9ko Irakaskuntza Publikoko Lege Orokorrak, 116. artikulua; 1868 eta 1869ko Lege Dekretuak, 1869ko otsailean Gorte Konstituziogileek Lege mailara jasoak; 1869-6-20ko Legeak; 1876-12-29ko Legeak (Dirección General de Instrucción Pública. Colección de leyes referentes a Instrucción Pública, 1890).

Gai hontan kuriositate gisa, 1873-7-17ko Batzarre Nazionalari dagokion Komisioak aurkezturiko Konstituzio Federalaren Projektuan esaten zena aipatuko dugu.

Lehen artikuluan Federazioa osatzen duten Estatuak definitu ondoren, 98. artikuluan hau zuen arautzen: “Estatuak, gaurko probintzietariko bakoitzean Bigarren Irakaskuntza mailako Instituto bati eustera beharturik dira, eta egoki deritzaten Unibertsitate eta Eskola bereziak eraikitzeke eskubidea dute”.

1882-8-22ko Lege Probintzialak⁵⁴⁴ laugarren Erabaki bitartekoan honela dio: “1878-2-28ko Errege Dekretuan ezarritako kontzertu ekonomikoak dirauen bitartean, eta “Provincias Vascongadas” direlako Diputazioek beronen 10. eta 11. artikuluetan araturiko obligazioak bete behar dituzten bitartean (kontu egin, Nafarroan martxan zegoela fetxa hartan, eta gaur ere 1841-8-16ko Lege pakzionatua), aipatu erakundeek inbestiturik ikusiko dute beren burua, ez bakarrik Lege honek diputazio probintzialesi (...) erantzen dizkien eginkizunez (...), baizik eta aipatu akordioaren ondoren berau efektiboan egiteko ekonomi mailan bete izan dituztenez ere bai”.

Hona bada, VI. kapituluan, 74. artikuluan, hau arautzen du: “Diputazio probintzialesi dagokie soil soilik... honako gauza hauekin zerikusirik duen oro bereziki: 1) ... interes moral eta materialak, hala-nola, erruki-etxe edo ikastetxeak, eragitea”. Eta 75. artikuluan Diputazioak hierarki mailan Udalak baino gorago daudela baieztu ondoren, 76. artikuluan hau erantzen du: “Benefizentzi eta Ikastetxeak, Diputazio Probintzialesek sortu eta sostengatuak...”.

1925-3-20ko Estatuto Probintziala, E. Barrios Martínez,⁵⁴⁵ honela mintzo da 243. artikuluan: “Kulturaren zabalkundea, Eskola Industrialak, Arte eta Ofiziokoak eta profesio bereziak, Biblioteka eta Irakaskuntza espezializaturako Akademiak sortuz eta sostengatuz” (B. O. 26-11-1927).

Kompetentzia hauekin bat dator 1937-10-24eko Agindua; izan ere, XII. arauan, Irakaskuntza Publikoari buruz diharduenean, hau irakurtzen da: “Joan den uztailaren haseratik Estatuak hartuko du Gipuzkoako eta Bizkaiko Diputazioen ordetza beroriek betetzen zuten zerbitzuan Ikastetxe; hauei buruz: Oinatiko Unibertsitatea, Ingenieri Industrialen Eskola, Mea Kapatazena, Bilboko Normala eta Musika Kontserbatorioa, Bizkaiko Hauzo Eskolak eta Gipuzkoako Eskola Ruralak”. Aplikazio espezifiko bat, Bizkaiko Diputazioak 1937-11-13ko Sesioan onharturiko akordioan datza (B. O. E. 14-11-37); hau dio hartan: “Euskara Katedratarako irakasleoi, D. Tomas Agirre Urdalleta

eta D. Joxe Altuna-ri, funtzionari probintzial kargua kentzea erabakitzen da”. Eta 1975-11-19ko XVIII. oinharrian (B. O. E. 21-11-75), Entitate probintzialaren gaitasun eta ahalmenaz diharduelarik (ikus Arabari eta Nafarroari buruz XIX. oinharria) hau esaten da: “Probintziari dagozkion zerbitzuak dira kulturari dagozkionak” eta “kultur zentroak fundatzeari eta gordetzeari eskainiko dio arretarik handiena”...

2) Geure borondaterik onena jarri arren, ez ditugu lau probintzietan zabalera eta sakontasun berdinez egiaztatu ahal izan faktore juridiko-legalak, obligaziozko akordio moldean expresatuak.

3) Urte luzetan isiltasuna izan da nagusi, eta neurriak eta eztabaidak bati-
pat 1912. urteaz gero nabarmentzen dira, erakunde politiko berriak sortu ahala berauetako jendea gorporazioetan sartuz zihonan heinean.

4) Faktore juridiko-legalak, beraz, bi ataletan taldeturik geratzen dira funtsean: a) isiltasuna, b) euskararen aldeko neurriak eta euskal kulturarekiko axola.

Araba, Gipuzkoa eta Bizkai probintzi ahizpak, foruak nola birreraikiko zebiltzelarik, gaineratiko eginkizun guztiak hurren mailara igaro ziren. Halatan, beraien organo ordezkariak ez dute, ez sentsibilitaterik ez denborarik, irakaskuntza, literatura eta jatorrizko hizkuntzarekin zerikusirik duenaz arduratzeko. Dena den, zaila da erabakitzea haiengandik datozen faktore juridiko-legalak zein neurritan eragiten duten positiboki. Aitzitik, haien influentzia nabariagoa da, ondorioak bistan bait daude.

Azkenik, ondorengo ikerkuntzatarako bidea irekirik dagoela adierazi nahi dugu, hizkuntza autoktonoari buruz euskal instituzio probintzalek izan duten eragina xehetasun handiagoz baloratu ahal izateko.

4. *Lekuko Administralgoaren jokabidea*

Lehen mailako irakaskuntza, Eskola Normalekin hertsiki loturik dagoena, guztiz oraintsu arte Udaletxe eta Diputazio Probintzialen esku egon izan da; hargatik, Administrazio Munizipalak euskararekiko izan duen jokabidea ere aztertu nahi izan dugu.

Udalen lehen irakaskuntzarekiko konpetentzia arauteri jeneralean garbi erabakia dago: 1823-2-3ko legeak, jadanik, bere 48. artikuluan hau erabakitzen du: “lehen mailako irakaskuntzaren ardura eta zuzendaritza herri guztietan Udalei dagozkie, lekuko Batzorde baten laguntzaz, eta probintziako gorago-koaren meneko”. Eta 1838-7-2leko Legearen 31. artikulua, lehen mailako irakaskuntzaren plan jenerala onhartzen duenak, gauza bera errepikatzen du, hots, Udaletxeei dagokiela planaren betetzea.

1868-10-14eko Dekretu Legeak, bere 3. artikuluan, zera deklaritzen du: lehen mailako irakaskuntza librea dela, eta Udaletxeek beren esku dutela maisuak izendatzea.

1877-10-2ko Udal Legeak,⁵⁴⁶ 72/7 artikuluan Udaletxearen konpetentzia eksklusiboan artean “irakaskuntz erakundeak” aipatu ondoren, zera erabakitzen du 73-4 artikuluan: Udaletxeen “obligatortzat” “lehen mailako irakaskuntza”, eta Alkateen egiteko administratibotzat ematen da 114-8 artikuluan eraikuntza

edo obrak, ekonomi eta gobernu aldetik, inspektionatzea, eragitea eta gidatzea; benefizentzia eta irakaskuntza publikoak halegia, eta udal diruz ordainduz..."; 1924-3-8ko Udal Estatutoak, bere 214. artikuluan, zera erabakitzen du:⁵⁴⁷ "Legearen ministerioaz Udalen gain dauden lehen irakaskuntzari buruzko arduren kalterik gabe...".

Azaldu dugunez, konklusio hau ateratzen dugu: lau Euskal Probintzietako Udalek, Foruen errejimenpean ihardun zutenean ez ezen, gero ere, Foru errejimenea eztabaidatu eta ukatua izan zenean ere (1839-10-25eko Legea; 1841-8-16ko Lege Pakzionatua; 1876-7-21eko Legea), beren gain zutela zeinek bere udalherriko irakaskuntza eta kulturari zegokiona. Halaz guztiz, lau Probintziak, 1936-1939ko gerrate zibilaren ondorioz, aurkitzen diren egoera juridiko desberdina kontuan eduki behar dugu: 1945-7-17ko Oinharri Legearen Azken Erabakiaren lehenak dakarrenez, "Araba eta Nafarroako errejimen berezia" errespetatu egiten da; honela arauturik dago "Ley de Regimen Local vigente" delakoaren 208. eta 209. artikuluetan (Textu artikulatua, 1950-7-17ko Dekretuaz eta 1955-6-24eko erreformatuaz onhartua). Aitzitik, Gipuzkoa eta Bizkaiko Probintzietan, 1937-6-23ko Lege Dekretua aplikatuz, kontzertu ekonomikoa kendu egin zitzaizen; eta, gainera, eskol eginkizunak betetzeko eskubidea kentzen zitzaizen 1938-4-18ko Aginduz (B. O. E. 22-4-38).

Gipuzkoa eta Bizkaiko hauz eskolak Estatuaren mende geratzen direla erabakitzen du honek; ondoren, Estatuaren mende geratzen direnak banan banan indatzen ditu, hala-nola zein udaletan dauden errotuak.

Halaz guztiz, "Ley de Regimen Local vigente" delakoak, 101. artikuluan, udalen ekintzak xede edo helburu hauetara zuzendua behar duela izan erabakitzen du: ... f) "Irakaskuntza eta kultura"... Orobat, 1975-11-19ko "Ley de Bases de Regimen Local" delakoak, VIII. Oinharrian, udalen gaitasun eta kompetentziaz diharduenak, 3. zenbakian, "Udalek, beren kompetentzi barruan, axola berezi bat eskainiko diete hezketa eta kulturari", birresaten du.

Beraz, lau Euskal Probintzietako Udalei egiten diegun galdera guztiz justifikaturik dago; izan ere, euskararen zokoratzearen eta, are, galtzearen, eta urteetan zehar kulturak haien eremu barruan zegien atzerakada beldurgarriaren lekuko apartekoak izan ziren beraik; bestalde, obligaturik zeuden beren kultura propioa zaindu eta eragitera, kultura beraren haragitze eta funtsezko eta ezinordainduzko gailu den hizkuntza autoktonoa bezalaxe.

Halaz guztiz, arazo guztiz interesgarria izan arren, estudio hontarako seinalatua genuen hesparrutik at geratu da Udaletxeen ikerkuntz lana; horrek lan sistematikoa eskatzen du eta luzea, egunen batetan egin beharko dena, euskararen atzeramendu ikaragarri hontan Udal Administralgoari zer-nolako erantzukizuna dagokion ikusteko.

O H A R R A

Sarrera hau amaitu aurretik, gure eskerrik egiazkoena azaldu nahi diegu bilaketa lana erraztu edo datuak eskuratu dizkigutenei, lan hau egiteko bidea

emanez. Aipamenik bereziena merezi dute Deretxo Administratibo Departamentuko gure lankide Lizentziadunok, Begoña Crespo andereño eta Agustin Arzuak; dohan eta eskaintza handinaz laguntza balios eta apartekoa eman bait digute.

ESTATUA

1. HERRI BIZITZAN ETA ESKOLETAN EUSKARA MURRIZTEN NAHIZ DEBEKATZEN DUTEN FAKTO- REAK

1. Euskararen prozesuari eragiten dioten Estatuarengandiko faktore juridiko-legalak

1. *Herri bizitzan eta eskoletan Euskara murrizten duten faktore juridiko-legalak*

—1923-9-18ko Errege Dekretua (Alcubilla. Ap. 1923, 311. or.): postu betetzekoak hornitzeko metodoak bateratzen ditu, ohiz-kanpo edo pribile jiozkoak kontutan hartu gabe, eta, 1930-6-9ko Errege Dekretuak dioenez (Gaceta 10-6-1930, 161. z.) gaztelania ez den beste hizkuntza edo dialektoen enplegutza murrizten du: “hizkuntza edo dialektotan mintzatzea edo idaztea, abestiak, dantzak, ohitura eta jantzi herrialdekoiak, ez dira debekaturik, baina nazioarteko nahiz nazional jiteko egintza ofizialetan pertsona agintedunek ezin erabiliko dute gaztelania ez beste hizkuntzarik; hau bait da Estatu Espainolaren hizkuntza ofiziala; debeku honen barruan ez da sartzen, haatik, leku edo eskualde mailako gorporazioen barne bizitza; haatik, hauk ere beharturik dira errejistro ofizialetako liburuak, aktak, gaztelaniaz idaztera; agintariei zuzenduak ez diren mezu eta izkribuak hizkuntza herrialdekoian idatziak diren kasuetan beraietan ere”. (Gaceta, 19-9-1923. Alcubilla ap. 1923, 628 or., B. O. P. V. 22-9-1923, 213. zenb., 959. or.).

—1926-6-11ko Errege Dekretuak (Alcubilla, ap. 1926, 283. or.), bere Lehen artikuluan hau du erabakitzen: “Jatorrizko hizkuntza gordetzen duten herrialdeetako eskoletan hizkuntza ofizialaren irakaskuntza zokoratu edo oztopa lezaten maisu nazionalak expedientatu egingo dira, hilabete batetik hirutara bitarteko enplegu eta soldata etendura ezartzen ahal zaielarik”.

2. *artikulu*. “Berriro ere errudun balira, ofiziala beste hizkuntzarik mintzo ez den beste probintzia batetara aldatuko dira, biztanle kopuru berdin edo txikiagoa lukeenera”.

3. *artikulua*. Arrazoi honengatik eskola bera ixterainoko neurria erabakitzen du.

—1930-6-9ko *Errege Dekretuak* (Gaceta 10-6-1930, 161. zen.) bere 3. apartatuan, hau erabakitzen du: “Gorporazio lokal edo herrialdekoiek hizkuntza eta dialekto herrialdekoiak erabil ditzakete beren barne bizitzan; baina errejistro liburuak eta aktak, gaztelaniaz idatziko dira eta hizkuntza hori erabiliko dute gobernuari nahiz agintedun pertsoneri zuzenduriko izkribu ofizialetan eta hauekin batera bidaltzen dituzten idazkietan”. Gonbara beza irakurleak *Errege Dekretu* hau 1975-10-31ko D. 2929/1975eko 5. artikularekin, Penintsulako hizkuntza herrialdekoien enplegua arautzen duenarekin (B. O. E., 1975-11-15koa, 274. zenb.): “Entitate eta gaineratiko korporazio lokalek hizkuntza errejionalak erabil ditzakete bere barne bizitzan mintzatzeko, sesio orokorretan ez bestetan, hau da, aktetan eman beharreko akordio edo egintza formalak ekartzekoak diren proposapenak tratatu behar diren sesioetan ez bestetan halegia, hauetan hizkuntza ofizialaz baliatu behar bait dute”.

—1970-8-4-eko *Hezketa eta Zientzi Lege Orokorra* (Boletín de Información, S. N. E., agosto 1970; n.º 22). 17. *artikuluak* dioena ezaguna da; oinharritzko bezketa orokorrari buruz hau dio: “Maila hontan hezketa ihardunpidearen eremuan hauk sartu dira: lengoaiaren dominioa hizkuntza nazionalaren estudioa dela bide, atzerritar hizkuntza bat ikastea, eta, hala gertatuz gero, jatorrizko hizkuntza lantzea...”.

Es dugu zertan ekarri hona 1975-5-30eko 1433/1975 Dekretua, eskolaurre eta oinharritzko Hezketa zentroetako programetan jatorrizko hizkuntzen ingorpatzea zer-nola egin arautzen duena. Askí bedi berorrek bere zenbait artikulutan darabiltzan zenbait expresio hona aldatzea:

1. *artikulua*. Eskolaurre eta Oinharritzko Hezketa Orokorreko zentroak autorizaturik dira, experimentu gisa... beren lan programatan, eta gogozko gai bezala, espainol jatorrizko hizkuntzak sartzeko.

2. *artikulua*. Zentro hauetan irakaskuntzak, ama hizkuntza bezala beste espainol hizkuntzaren bat hartua luketenei, gaztelaniara, hizkuntza nazional eta ofiziala berau, bidea erraztera joko du; denbora berean, ama hizkuntzaren ezagutza eman ez eta beren kultur agerpenetarako bidea eginez, hala eska lezaketen ikasleei.

3. *artikulua*. Dekretu honek aipatzen dituen irakaspenak experimentu gisa eman ahal izateko baimena, zentroko Zuzendaritzak formalizatuko du edota entitate babeslearen jabeak, zentro ez-estataletan, eta zein bere Probintziako Hezketa eta Zientzi Ministraritzaren Delegazioaren bitartez tramitatuko da, erabakia Hezketa eta Zientzi Ministraritzari dagokiolarik...

Azkenik, harrigarri badirudi ere, 1931-12-9ko Konstituzioko 4. *artikulua* ere hertsikoia da probintzia edo herrialdeetako hizkuntzei buruz: Gaztelania da Errepublikako hizkuntza ofiziala. Espainol oro da berori ezagutzera beharturik, eta eskubidea du erabiltzeko, probintzia edo herrialdeetako hizkuntzei Estatuko legeek aitortzen dizkieten eskubideak salbu. Lege berezietan erabakitzen dena salbu, inori ere ez zaio eskatuko ezin hizkuntza errejionalik mintzatea”.

5. *artikulu*a. “obligaziozkoa da gaztelania ikastea eta berau erabiliko dute irakaskuntz tresna bezala herrialde autonomoetako lehen eta bigarren mailako Irakaskuntz zentro guztietan. Estatuak mantentzen edo sortzen ahal-ko ditu haietan Errepublikako hizkuntza ofizialez gradu guztietako irakaskuntz erakundeak”.

2. *Herri bizitzan euskara erabiltzea debekatzen duten faktoreak*

– 1902-11-21eko Errege Dekretua. “Kristau dotrina gaztelaniaz ez beste hizkuntza batetan irakastea hizkuntza nazionala ezagutzearen kaltetan ez litza-tekeela izango sinestea irupiden zoro bat dela” sarreran esan ondoren, “aberriaren goi interesei ere kaltegarri litzaiekeela dio: hizkuntzan bait du hark aurkitzen loturarik preziatuena; hargatik, eskoletan behar da indartu beste inon baino gehiago hizkuntza, eskola hezketa nazionalaren oinharirik irmoena denez. Bestalde, bere ikasketak gaztelaniaz egin eta hizkuntza hau besterik mintzatzen ez duten maisu edo maistrei Espainiako lurraldean irakasteko ezin eskatuko zaie beste hizkuntza edo dialekto bat ikastea, dio... Beraz, 2. artikuluan hau arautzen du: kristau dotrina edo ezein gai gaztelania ez den beste hizkuntza edo dialekto batetan irakats lezaten lehen mailako maisu eta maistrak gaztigu soil batez zigortuko ditu, lehenengoan, lehen mailako inspektore probintzialak, ministraritzari gertatuaren berri ematen diolarik. Berretuko balu, gaztigu bat ukan ondoren, maisutza ofizialek erauzia izanen da, Legeak ezagutzen dizkion eskubide guztiak galtzen dituelarik. Egia da, 1902-12-19ko Errege Agindu batek Errege Dekretu hori nola aplikatu argitzen duela, beroren edukina eztituz. Bere 3. Artikuluan honela dio: “gaztelania ezagutzen ez duten hurrekin ari denean ez du erantzukizunik izango maisuak irakasteko tresna bezala ofiziala ez den hizkuntza batetaz baliatzen bada”. Eta 4. artikuluan: “Errege Dekretuko 2. artikuluan aipatzen diren erantzukizunak maisuari eskatu, gaztelania dakiten ikasleekin ari delarik ofiziala ez beste hizkuntza darabilanean bakarrik eskatuko zaizkio”.

3. *1939. urteaz geroztik*

1936-1939ko gerrate zibilaz geroz arautuko neurriek hizkuntza baten eremu eta agerpenik desberdinenak ukitzen dituzte; eta sailka sistematizatzeari utziz, ordena kronologikoan emango ditugu, irakurlea beraien garrantzi eta zabaleraz jabe dadin.

1938-5-18ko Agindua (B. O. 21-5-38 Aranz. 531): “Erregistro mailako anomalien sorburutzat, zenbait probintziatako sentimendu herrialdekoien sumintasan erikorra eman behar da, zenbait errejistrotan izen kopuru handia sarrerazi bait zuen; gaztelania ofizialean ez beste hizkuntza batetan emanak izateaz gain, Aberriaren Batasunaren aurkako esanahia dutenak. Horixe da gertatzen Vascongadas-etan, esaterako, Iñaki, Kepa, Koldobika eta dudarik gabeko SEPARATISTA esanahia duten besterekin...”

1938-5-21eko Agindua (B. O. 26-5-38 Aranz. 554): *elkarteen, eta berauen estatutoen izeni buruz...* Honela mintzatzen da:

“Seguraski gehiago ohituraren inertziz, eta ez betirako ezkutatu diren sentipenak gordetzeko asmoz, garaitua izan den eta Espainia Nazionaletik ihes egin duen minoria ausarta batek bultzatuak ziren sentipenak, halegia, Probintzia Vascongadas-etan oraino ere zenbait sozietate Kooperatibak beren titulu sozialei eusten diete, edota beren Estatuto edo Arauteriak euskaraz zabaltzen dituzte, nahiz eta kasik beti erdal itzulpen bat eman alboan. Eta guztiz beharrezkoa izanik sentimendu nazional eta espainolista, dudarik eta inolako zalantzarik gabe, azaltzea, bereziki Estatuarekin erlazionaturik diren entitateen izpiritu eta egintzetan...

1) Arrunt debekaturik da gaztelania ez beste hizkuntza bat erabiltzea Ministraritza hontatik dauden entitateen titulu, izen sozial, estatuto eta araudietan eta Batzarre edo Junten dei eta ospaketetan.

1938-8-12ko Agindua (B. O. 17-8-38 Aranz. 891). Erregistro Zibilaren funtzionamendurako arauak:

2. *artikulua* “BALIO-GABETZAT joko dira hizkuntza ofiziala den gaztelania ez beste HIZKUNTZA edo DIALEKTO batetan eginik diren inskripzioak ere”.

1940-5-16ko Agindua (B. O. 17-5-40 Aranz. 855). Eredugarri da honi buruz, nola arau aldetik hala oinharri dituen kriterioen aldetik:

“Ez xenofobi izpiritu kaxkar batengatik, baizik geure-geure dugunari, halanola hizkuntzari, zor diogun begiramenagatik, beharrezkoa da lengoia makurkeriak eraztea, aldez UKITU-EZINA DEN BIZITZA PRIBATUA gaunditurik, bidea ematen bait diete modei bizitza publikoan basailu edo menpekotasun kolonial itxuraz agertzeko.

“Botere publikoen eginkizuna da, ahal dela, kontzientzia espainola lausotzen duten usariook HERTSATZEA, jarraibide nazionaletik okertzen bait dute, gure herriaren ohituretan SUNTSITU beharreko elementu exotikoak sarreraziz”.

1940-5-20ko Agindua (B. O. 30-5-40 Aranz. 950). Propietate industrialek, *hizkuntza arrotzetako deiturak debekatzen ditu.*

“1940-5-16ko Gobernazioko Ministraritzak emaniko arauetan datozen... arauen arabera” erabakitzen da. Honela dio:

“Propietate industrialeko Erregistroan marka bezala, edota izen komertzial eta Etxe iragarki bezala, erregistraturik dira edota soilki eskabidea eginik erregistratzeko, izen sozial, titulu edo izen, atzerritar hizkuntzetatik nahiz gaztelania ez beste dialektoetatik hartuak, Estatu berriak aldarrikatu sentipen Nazional eta espainolistarekin buruz buru direnak, espainol on guztien expresio eta jokabide arau izan behar duenaren aurka doazenak...”

Horretarako, Ministraritza honek hau du arautzen:

1. Debekaturik da marka, izen komertzial, etxe errotulo eta propietate industrialeko beste zernahi gisakotan gaztelania ez beste hizkuntzako izenik erabiltzea...”

1940-12-21eko Agindua (B. O. 25-21-40 Aranz. 2.115). *Hauzi arauak “Presas Maritimas” delako Hauzitegi aurrean Goradeiak tramitatzeke.*

13. *Artikulua.* “Itsas Presen Hauzitegi Gorenaren aurrean gaztelania bakarrik erabili ahalko da. Hortarako, dokumentu oro, atzerrieraz idatzia iza-

nez gero, gaztelaniazko itzulpen autorizatu batez lagundurik beharko da aurkeztu”.

1945-1-11ko Agindua (B. O. 24-1-45 Aranz. 129). *Merkataluntziren ize-nak*.

Hortaz ari izan gara lehenago. Hemen araupidezko zatia bakarrik ematen dugu:

...“Aurrerantzean arrunt debekaturik da gaztelaniaz emana ez litzatekeen untzi izen oro, hori bait da hizkuntza ofiziala, Nazioaren batasun sinbolua”.

1944-6-2ko Dekretua (B. O. 8-1-1945 Aranz. 57). *Nuevo Reglamento Notarial*. Tit. IV. Cap. II. Secc. 1:

148. Artikulua. “Agiri publikoak gaztelaniaz behar dira eman ezinbestean”...

2. KULTUR IKASKETA PLAN DIFERENTETAN. EUSKARA ETA BERONEN KULTURA HAINZAT HARTZEN EZ DITUZTEN ESTATUAREN FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK

Estatu espainolak euskarari buruz ukan duen jokabidea oro har, atzerritar gauzatzen hartzea izan da; are: batasunaren haustailatzat; legegilearen mentalitateak isladatzen du, eta administrazio publikoko alde desberdinetan ezartzen duelarik, euskararekiko pentsakera, sentiera eta jokaera hori; eritzi jeneralizatua moldaraziko du horrela, espainol lurralde oroan euskarari buruz isiltasuna, ezjakintasuna eta ez-ezagutza dela medio; horra zerk egin dizkion zailak bizitza eta desarroiloa euskarari.

Alde honetatik mila legegintz arau aipatzen ahal litzateke; baina paradigmatikoenak eta esanahitsuenak emango ditugu soilki. Hiru zati bereiziko ditugu: 1) Faktore juridiko legalak, Estatuak emanak, lehen irakaskuntza eta eskola normalak antolatzean irakaskuntz planetan *euskara haintzat hartzen ez dutenak*; 2) Bigarren irakaskuntz mailan eta unibertsitatean *euskara albora uzten dutenak*; 3) Hizkuntza eta kultura baten bizitzarako funtsezkotzat eman ohi diren beste planetan *euskararik eza*.

1. Lehen Irakaskuntz maila

1857-9-9ko 7. eta 8. artikuluetan, 6-9 urte bitarteko haurrentzat lehen irakaskuntz maila derrigorrezkotzat deklaratu zen.⁵⁴⁸ Honela sailkatzen da: elementala eta gorena. *Elementala* zera izan daiteke: osoa eta ez-osoa; ez-osoa hontara mugatzen delarik: “irakurketa, idazketa eta aritmetikazko zenbait elementu”.

Osoak, aitzitik, 2. artikulua arabera, beste elementuok ere hartzen ditu: gaztelani gramatikazko zenbait elementu, moral, erlijio eta kondaira sakratuko zenbait printzipio, eta nozio hasi-masi batzuk laborantza, industria eta merkataritzaz.

Gorenak, aipatu sailen zabaltze zuhur batetaz gain, besteok hartzen ditu: geometria, marrazki lineal eta agrimentsurako printzipioak, histori-geografiako hasi-masiak, bereziki Espainiakoak, eta fisika eta natur historiako nozio jeneralak, bizitzako premiarik arruntenei egokituak, Probintzi hiriburuetan eta 10.000 biztanlez goitiko populazioetan derrigorrezko direlarik

Lehen Irakaskuntzako eskola publikoak *zein bere herriaren gain* gertatzen dira (97-108 art.).

1870-2-23ko *Errege Dekretuak* "Estatuaren Konstituzioaren" gaia erantsi zuen.

1901-10-26ko *Errege Dekretuak*,⁵⁴⁹ bere 3. artikuluan gaztelania ardatz bezala hartzen duten gaiak izendatzen ditu. Eta 10. artikulua, maisuen soldatuz dihardularik, zera arautzen du: ordainketa, Provincias Vascongadas eta Nafarroarekin eginga litzatekeen momentuko kontzertuaren arabera egingen dela.

1906-10-4eko *Errege Dekretuak*, larrirentzako gaueskolak aztertzen harriturik, Boletín Oficial de la Provincia de Vizcaya-n, 248. zenbakian, 1906-11-6koan, 990. orrian, hau ikusteaz: Bizzkoa zen Lehen Irakaskuntza 6-9 urte bitarteko haurrentzat, esana denez. 1909ko Lege honek derrigorrezkotasuna 12 urtetaraino luzatzen du; garai hortara arte indarrean zen planeko gaiak, ordea, bere hartan errespetatzen ditu, Euskal Herriko eskoletan erabili ohi den metodoaz ezer ere kezkatu gabe pedagogi aldetik, hainbat haurrek behin eta berri nola porrot egiten zuen ikusiagatik, eta euskarari eta euskal literaturari buruz metodo harek erakarri zituen eragin makurrak aparte utzirik.

Hondo-hondoan, 1923-11-5eko *Zirkularrean* espresaturiko ideia dago (Boletín Oficial de la Provincia de Vizcaya, 257. zenb., 1.106. or.); "Dirección General de Primera Enseñanza" delakoak maisuei zuzenduan datorrena halergia.

Dio, "gaztelaniaren ezagutza, ahalik erarik hoberenean, Espainiako probintzia guztietan guztiz gauza interesgarria izateagatik, irakaskuntza izan da beti Lehen Irakaskuntzako Maisuen eginkizunik behinena; batipat hizkuntza ofiziala ezbezelako hizkuntza edo dialektoak gordetzen dituzten herrialde edo lurraldeetan, eta bertako jendeak bere-bere gauzatzen zuzen eta legez bait dauka, ahalegin handiago eta iraukorragoa behar dute egin irakasleek haurrak beren aberkideen artean komunikabide funtsezkoenaz eta kultur elementu ahaltsuaz, nola bait da aberri hizkuntzaren ezagutza, hornitzeko. Horra zergatik dien gogorazten "Dirección General"ak Maisuei, ahantz ez ditzatela beren eginbeharrak gai hontan; orobat dagokion Inspektioari, haiek duten eginbeharra zorrozki betetzeko duten premia, hau da, norik bere eskolan gaztelania irakastea eta irakaskuntza hizkuntza berean ematea, honi buruz, batzuk eta bestek 1902-12-19ko Errege Ordenari behar dutelarik egon, bere lehen zenbakian zera arautzen duenari: Lehen Mailako Inspektoreak ardura bitez atsedenik gabe Maisuek duten eginbeharra, hots, gaztelania erakustea zorrozki

bete dadin, Ministrarritza honi nabari litzaketen huts edo eskaskeriez parte emanez”.

1936-39ko gerla zibilaren ondoan, 1857-9-9ko Legearen erreforma dator.

Eta 1945-7-17ko Legeaz egiten da hori, bere 37. artikuluan honela bait dio: “Lehen irakaskuntza mailaz maila antolatuko da eta ikasleen bilakaera psikologikoaren arabera, graduapenaren hainbat haroren barna, eta honako ezagutza sailak hartuko ditu:

A) Bitartezko edo instrumentalak, hau da, irakaskuntzako gai desberdinen estudiorako eta ihardunbide heztaileen praktikarako ezinbesteko liratekeen nozio edo ohiturak. Atal hontan sartzen dira: irakurketa interpretatzailea, espresio grafikoa (idazkera, ortografia, idazketa eta marrazketa) eta kalkulua.

B) Heztaileak, hau da, hezketa moral eta intelektualaren oinharri direnak. Lau ezagutza sail hartzen ditu puntu honek: lehenik, hezketa erlijiosoa; bigarrenik, izpiritu nazionalaren hezketa, geografia eta historia, Espainiakoak bati-pat, hartzen dituelarik; hirugarrenik, hezketa intelektuala, hizkuntza nazionala eta matematikak hartzen dituelarik; eta laugarrenik, hezketa fisikoa, gimnasia, kirolak eta joko gidatuak hartzen dituelark” (B. O. E. 18-7-1945).

Lehen Irakaskuntzaz testu birregina, 1967-2-2koa, antzeko moldean expresatzen da.

Hain zuzen ere, honela dio bere 6. artikuluan: “Izpiritu Nazionalaren Hezketa. Lehen Irakaskuntzaren egitekoa da, disziplina zorrotz baten bidez, Izpiritu Nazional sendo eta bateratua lortzea, eta etorkizuneko belaunaldien bihotzetan Aberriaren poza eta harrotasuna txertatzea, Mugimenduaren eta haren Erakundearen arauen arabera.

7. artikuluan: Hizkuntza Nazionala.—Gaztelania, komunitate hispanikoa-ren funtsezko lotkera, derrigorrezkoa izango da eta bereziki landu beharrekoa, giza hezketa-aren ezinbesteko expresiobide gisa, Nazional Lehen Irakaskuntza osoan.

8. artikuluan: Hezketa soziala.—Lehen Irakaskuntzak derrigorrez jo behar du elkarbizitzarako premia-azko diren sozial ohituren eskuratzera. Halaber ohituraziko ditu ikasleak, praktika egokiz, aurreratze, aurreikuspen eta mutualismo arazotan”...

2. Eskola Normaletako ikasketa Planak

1857-9-9ko Legeaz (109. eta hurrengo artikulua) sortu ziren Eskola Normalak. Ezin uka daieke Erakunde honen garrantzia Lehen Hezketari buruz. Beren *helburuak* sortarazten ditu: Maisu konpetente, gorputz eta arimaz osasuntsuren beharrak, gurasoekin batera haurren aldakuntza kultural eta morala bezalako lan delikatu eta zaila egin lezatenak; halaxe definitu ditu 1843-10-15eko Eskola Normalen Araupide Organikoak.⁵⁵⁰

Baina, 1857-9-9ko Legearen 70. artikulua honela erabakitzen du zer nolako ezagutza Plana beharko zaien eskatu Maisuei: behar dituzten ikasketak hauk dira: Lehen Irakaskuntza Goreneko Maisutzarako behar direnez gain,

erretorika eta poetikako hasi-masi batzuk, pedagogiako ikasturte oso bat eta deretxo administratiboa, beren profesioaren ihardunpiderako dagokienez.⁵⁵¹

1923-5-18ko *Errege Dekretuak* (Gaceta, 19-5-1923), Lehen Irakaskuntzako Maisutzaren Estatuto Jenerala onesten du, eta bere 9. artikuluan zera erabakitzen du: “zutik dirauen Irakaskuntzako *Plana* (1857-9-9ko Legearena) gertatuko da indardun; halere, Maisuak, Inspektzioarekin bat, erabakitzen ahalko ditu espezializatu beharreko gaiak, lekuko arrazoiak kontutan hartuz”.

1924-2-12ko *Errege Aginduak* (Boletín Oficial Provincia de Vizcaya, 58. zenbakia, 10-3-1924, 281. or.), Irakaskuntza Publiko eta Ederlan delako Ministraritzak Lehen Irakaskuntzako inspektoreen eginkizunaz Unibertsitateetako Errektoreei zuzenduak, eta jadanik Sarreran aipatuak, gogor birresaten du zer-nolako zaingoa behar duten eduki Lehen Irakaskuntzako Eskola Nazionalean, nola publiko hala pribatuetan, zutik diren arauak bete daitezten.

Erants honi, 1902-11-21eko *Errege Dekretuak* (Boletín Oficial Provincia de Vizcaya, 1-12-1902) dakarrena: “ez da posible, ezin eman da ere zuzentzat, gaztelaniaz ikasi eta hizkuntza hori bakarrik mintzatzen duen Maisu edo Mais-trari, espainol lurralde barruan irakasteko beste hizkuntza edo dialekto bat ikas dezan eskatzea”...

Ongi baliozta dezakegu zer-nolako eragina ukan izan duen Maisutza Era-kundeak Espainian diren gaztelania ez beste hizkuntzei buruz.

Hauxe zen, oro har, Maisutzaren egoera juridikoa, Lehen Hezketaz, 1945-7-17ko *Legea* argitara zenean (Boletín Oficial, 18-7-1945). IV. Titulua Maisuari eskainia da. 56. artikuluan, Maisuak “dei edo bokazio garbiko gizona, sozial eta moral jokabide ereduzkoa izan behar duela, eta gertuera profesional egokia eta gizartearen begitan akredita lezan tituluaren jabe behar duela” esan ondoren, 58. artikuluan hau erabakitzen du: “bere gertueraren oinharri gisa, ezagutza jeneralak beharko ditu, bitartezko edo instrumentalak eta heztaileak, geroko bere eginkizun pedagogikorako ezinbestekoak. Ezagutza hau, erdi mailako irakaskuntzako lehen zikloetakoak izango dira, eta gradu hontako zentroetan eginak, hauek bai dute emango arauetzko kondiziotan dagokion zertifikatu edo titulua”.

Alabaina, 63. artikuluan da adierazten Maisutza Eskoletako irakaskuntza sistema.

Maisuaren hezkuntzari zuzenean heltzen dion C) Letran, honela agertzen du hori: “Lehenik. Bigarren Irakaskuntzako zikloa osatzen duten disziplina heztaile edo kulturalen hedakuntza, eta batipat hizkuntza nazional eta Natur zientzia. Bigarren. Dotrina eta erlijio praktiken biziagotzea, eta erlijio irakaskuntzaren metodologia teoriko eta aplikatua. Hirugarren. Historia nazionala inspiratu duten printzipioekiko egiazko hezkuntza, bihar eguneko Maisuaren-gan Espainiaren helburu batasunaren kontzeptu argia eta ideia hauen zerbitzuan iharduteko kontzientzia iratzar dezan. Laugarren. Hezketa fisiko eta sozial elkarbizitzarako arauen ezagutza eta ihardunpide sistema bat, Maisua bere egitekoa betetzeko gai egin dadin, Lege honen eta gaineratiko momentuko arauen printzipioekin bat”...

1967-2-2ko *Dekretuak* (B. O. de 13-2-1967 Aranz. 284) Lehen Irakaskuntzako Textu Birregina argitaratzen du.

V. Tituluak Maisuaz dihardu.

II. kapituluak, "Maisuaren Hezkuntza"ri buruzkoan, 60. artikuluan, zera dio: "Eskola Normalak.—Maisutza publiko eta pribatuaren hezkuntzari emaniko Irakaskuntz Erakundeak dira. Giro berezitan eta metodologia egokiz, ikasleek dohain bokaziozkoak iratzarri eta indartzera dira jarriak, beren profesio jatorraren izpiritua eta hezle on guztiren sentimendu erlijioso eta gizatarrarena txertatzera, psikologi eta pedagogi aldeko teknika eta ezagutza zientifikotan gaitzera, egiazko izpiritu nazionala moldatzera, aberriaren batasunaren zerbitzutan, izpiritu hori bait daude beharturik ikasleak besterenganatzera, eta beren egitekoaren titulu egokia ematera"...

1967-6-1eko Aginduan (B. O. de 8-6-1967 Aranz. 1116) dator espezifikaturik Maisutzako Eskola Normalen ikasketa Plana. Bere lehen artikuluan, "Gaiak eta orduak" delakoan, honela dio: 1967-1968ko Ikasturte akademikotik aurrera, Eskola Normaletako ikasketa PLANA, ondoren datorrena izanena da:

Lehen Ikasturtea: Pedagogia eta Hezketa. Historia. Psikologia jeneral eta eboluziozkoa. Matematikaren Didaktika. Natur Zientzien Didaktika. Gaztelania eta literaturaren Didaktika. Geografia eta historiaren didaktika. Ingelesa eta beraren didaktika. Erlijioaren didaktika. Izpiritu nazionalaren Hezkuntzaren didaktika.

Bigarren Ikasturtea: Didaktika eta eskola erakuntza. Hezketaren Filosofia eta Soziologia. Matematikaren Didaktika. Gaztelania eta literaturaren Didaktika. Erlijioaren Didaktika. Izpiritu nazionalaren Hezkuntzaren Didaktika."

Euskararen prozesuan faktore juridiko-legal hauk baloratzeko, aski izango da ondoko elementuok kontuan hartzea:

- a) Maisuen hezkuntzan derrigorrez hartu behar zen bidea.
- b) Beren eginkizuna betetzean zer-nolako kontrol zorrotzak jasan behar zituzten.
- c) 1902-11-21eko Errege Dekretuan ezarritako printzipioa; haren arabera ez bait zen zuzena, gaztelania bakarrik dakien eta bere ikasketak hizkuntza hortan egin dituen Maisu edo Maistrari, espainol lurralde barruan beste hizkuntza edo dialekto bat ikas dezan eskatzea, nahiz eta hori guztia printzipio psikologiko eta pedagogiko elementalenen aurka joan, hainbat bider berretsirik gertatu denez, zeren eta bere jaiotzizkuntza Maisu eta Maistrarena ez zuten haurrek etengabeako frakasoak jasan bait dituzte.
- d) Haur euskal hiztunak Lehen Eskolara joan ohi zireneko zentzu utilitarioa. Alde hontatik, A. P. Iturriaga-ren hitzak erabatekoak dira eta bizi-bizikiak: "Etengabeko komunikazio barnekoa, harekin (gaztelaniarekin) duguna, eta hura edukitzeko dugun premia, baldin eta Gobernuarekin gure erlazio politikoak gorde nahi baditugu, profesio diferentetara jo nahi badugu, eta lanpostua aurkitu Penintsulan eta Itsasostean".
- e) Lehen Irakaskuntzan eskuraturiko ezagutzen hasi-masitasuna, eta eskolan Ikasleek jasaten zituzten zigorrak, baldin eta gaztelania ez beste hizkuntzaren batetan mintzo baziren; zera esanerazten bait dio horrek Iturriaga-ri (ib.): "Eskoletan azpilanean ari dira, sistematikoki eta iraunkorki, euskararen aurka: Bulegoak egiten dituzte, hura (euskara) hondatzeko bertan har-

mak etengabe eginez, haurrak beren ama destronatzeko beste hainbat titan bilakaraziz... Doi-doi dituzte gaztelaniazko zenbait hitz ikasiak, eta hizkuntza hontan mintzatzeraz dira behartuak, ondorioz beren euskarazko hiztegi laburra ahantziz. Eta gaztelania ezagutu beharra gehiago sentitzen dutelarik, hura ikasteko Euskarak zer-nolako zailtasunak ipintzen dizkien ohartzen dira, eta horrek, eraztun eta zigorren oroitzapenarekin batera, beren jaiotzizko higuina ernarazten die... Horra zein den zenbait mendez gero euskararen egoera gaztelaniari buruz, eta horixe bera ezinbestean datorkiokeena... etengabeko azpijanez eta erabat hondatzera eramanez”.

3. Bigarren mailako irakaskuntza

1. Zenbait ikasketa planen azalpena

Manuel Colmeiro-k idazten duenez:⁵⁵²

⁵⁵Bigarren Irakaskuntza lehen elemental osoaren segida da, eta tarteko ere deitzen dute, mutuz badaz Eskolak ukitzen bait ditu, eta berteaz Unibertsitateak”.

Vicente Santamaria de Paredes-ek⁵⁵³ dioenez, zera eduki behar da kontutan: irakaslea beharturik dagoela pentsakera askatasunera, “bere irakaskuntzan ikasketa Planen izaera eta mugetara moldatzeko; guztien osotasunak emango bait du karrera edo profesio baten ezagutza egoki eta osoa”, eta horrez gero, Estatuak “ikasketa Planak seinatu behar dituela eta asignatura bakoitzaren zabalera eta mugak ezarri, guztien antolabidea bilatuz” (ib. 881. or.). Ondoren, adibide gisa, zenbait Planen edukina zein den adieraztera joko dugu, Bigarren Irakaskuntzarako egin izan direnena, haietan euskarari eta euskal kulturari tokirik ezagutu izan zaion egiaztatzeotan, zeren eta baiezkoan bakarrik gerta bait daiteke garantizaturik haren ikasketa, justiziaz dagokionez, haren kontserbapen egoki eta arrazoizko desarroilo batetarako medio guztiz beharrezko den ikasketa hategia.

1857-9-9ko Legea. Hau da irakaskuntz maila honetan ere abiapuntua, bai Espainia integratzen duten herrien problema kulturalari buruz Estatuaren jarra berria mamitzen duelako, bai ondorengo erreforma guztiak honen jirabiran dabilzelako.

Lehen Sekzioak, “Ikasketak’ deritzanak, Bigarren Irakaskuntzari eskainiriko Bigarren Tituluak (Alcubilla. Dic. Vol. VI. Instrucción Pública) zera arautzen du: 12. Artikulua. “Bigarren Irakaskuntzak zera hartzen du: Lehenik, Ikasketa Orokorrak. Bigarren, profesio industrialekiko aplikazio Ikasketak”.

13. Artikulua. Bigarren Irakaskuntzako ikasketak bi harotan eginen dira: lehenak bi urte iraungo du, eta bigarrenak, lau.

14. Artikulua. Bigarren Irakaskuntzako lehen haroko ikasketa orokorrak hauk dira: Kristau dotrina eta kondaira saildua. Gaztelaniazko gramatika eta latinezkoa. Geografiazko puntu batzuk. Irakurketa ariketak, idazkuntza, aritmetika eta marrazketa.

16. Artikulua. Bigarren haroko ikasketak hauk dira: Erljioa eta kristau morala. Analisi ariketak, itzulpenak, eta latinezko eta gaztelaniazko konposizioak. Grekoaren hasi-masiak. Erretorika eta poetika. Geografi ikasketen sakontzea. Aritmetika, Algebra eta Geometriazko oinharri batzuk. Fisika eta kimikako oinharri batzuk. Natur historiako oinharri batzuk. Psikologia eta Logikako oinharri batzuk. Hizkuntza biziak.

Arautegiek zehaztuko dute zeintzu irakatsi eta ikasi haro hontan.

Ez da alferrezkoa izango 116. eta 117. artikulua hona aldatzea, horietan, esan denez, Bigarren Irakaskuntzan Probintzi Diputazioek zer-nolako eskua duten bait da adierazten.

116. Artikulua. “Institutoak, gainera, probintzialak eta lokalak izango dira; Probintzien hala herrien gain dauden, kontua”.

117. Artikulua. “Probintzia bakoitzak, Bigarren Irakaskuntzako ikasketak eta aplikaziozkoak eman ditzan Instituto bat edukiko du”.

16. artikuluan, aplikaziozko ikasketak izendatzen dira; gure gaiarekin zeri-kusirik ez dutenak dira: lerro eta irudi marrazketa, laborantz hasi-masiak, merkatal aritmetika, eta beste zernahi ezagutza: laborantzari, arteei, industriari, merkatalgoari eta nautikari zuzenean aplikagarri dena, eta 18. artikuluan adierazi beste preparazio zientifikorik gabe eskura daitekeena; aipatu 18. artikulua lehen irakaskuntza gorena osatzen duten gaien etsamina jenerala aprobatazea eskatzen bait du.

1880-8-13ko Errege Dekretua (Alcubilla, Diccionario vol. VI. Instrucción Pública). Xedetzat, Bigarren Irakaskuntzako ikasketa Planen erreforma du, eta Fakultateetakoa.

3. Artikuluan hau du arautzen: “Probintzia bakoitzean gutxienik Bigarren Irakaskuntzako Instituto bat behar da izan. Ikasketa horik orokorrak izanen dira eta bereziak.

4. Artikuluak dihardu ikasketa orokorraz: “Ikasketa jeneralak ondoko gaiok osatzen dituzte:

Lehen Saila: Latina eta Gaztelania (1), Geografia.

Bigarren Saila: Latina eta Gaztelania (2), Espainiako Historia.

Hirugarren Saila: Erretorika eta Poetika, Aritmetika eta Algebra, Historia unibertsala, Frantsesa (1).

Laugarren Saila: Psikologia, Logika eta Filosofia morala, Geometria eta Trigonometria, Frantsesa (2).

Boskarren Saila: Fisika eta Kimika, Natur Historia, Fisiologia eta Higieneko zenbait oinharriekin, Agrikultura elementala.

Frantsesaren orde, Alemana edo Ingelesa ikas daiteke. Asignatura hauk aprobataz gero, Batxiller gradua jasotzen du ikasleak.

Aplikazio ikasketak hauk dira: Lerro eta apain marrazketa, naturala edo irudizkoa eta topografikoa; hizkuntzaok: frantsesa, ingelesa, alemana eta italiarra; merkatal aritmetika eta Kontularitza, Merkatal Praktikak, Merkatal postatruke eta eragiketak; Merkatal Geografia eta Estadistika; Ekonomia eta Merkatal Legeria; Topografia teoriko-praktikoa; Kimika Arteei eta Industri Mekanikari aplikatua; eta beste zernahi ezagutza Agrikulturari, Arteei, Industriari, Merkataritzari eta Nautikari zuzenki aplikagarri; Lehen Irakaskuntza Elemen-

tal Osoak eskatzen dituen gaiez etsamina jeneral bat eginez gero eta gehiagoko preparazio zientifikorik gabe eskura litekeena”.

1894-9-16ko Errege Dekretua (Alcubilla, Anuario, 1894, 514. or.). Bi haro bereizten ditu, jenerala eta prestaketazkoa, Bigarren Irakaskuntzan; ikasgaiak, alabaina, berdinak dira, molde biziago eta egituratuagoan banaturik.

1895-6-12ko Errege Dekretua (Alcubilla, Anuario, 1895, 463. or.). Bigarren Irakaskuntzako ikasketak berrantolatzen ditu, kopuruz gutxiagotuz; funtsean, ez beraien antolaketa ez gure arazoari dagokionez aldatu gabe.

1918-5-10eko Errege Dekretua (Alcubilla, AO. 1918, 236-237. or.). Bigarren Irakaskuntzako Institutoak antolatzen ditu, funtsezko aldaketarik gabe, eta, jakina, Espainiako periferiako hizkuntzak eta kulturak aipatu gabe.

1938-9-20ko Legea (Boletín Oficial, 23-9-1938). Bere 4. Oinharrian irakaskuntzari heltzen dio. Dio: 4. Oinharria. Batxileratoko irakaskuntzak honela osatuko dira: funtsezko 7 disziplina, 7 ikasturtetan banatuak, ondoko 7 sailok moldatuz:

Erljioa eta Filosofia.

Hizkuntza klasikoak. Ziklo sistematiko bat latinaz, 7 ikasturtetan, azken hiru urtetan beraren literatura ere emanaz. Eta lau ikasturte grekoaz, azken bietan beraren klasikoak ere aztertuz.

Gaztelania eta bere literatura. Zazpi urtetan ikasiko da, testu klasikoetan oinharrituz. Analisi eta konposizio eta erredakzio ariketak. Gure literaturaren ikasketa eta, azken bi urtetan, atzerritar literaturaren nozioak.

Geografia eta historia. Irakasketa metodikoa, geografia eta historia elementalen errepatotik hasi, eta inperio espainolaren historiaren hildo nagusietaraino, eta hispanitatearen oinharri ideologikoak.

Matematikak

Hizkuntza modernoak. Bi hizkuntza aukeran ondoko hauetatik: italiera, frantsesa, alemana edo ingelesa. Derrigorrezkoa izanen da bi hauetakoren bat: italiera edo alemana, aukeran. Latindar hizkuntzak hiru ikasturtez ikasiko dira; besteak lau urtez. Beti ere, Ministraritzak eman litzakeen argitasun pedagogikoen arauera.

Kosmologia

Hezketa Nazionaleko Ministraritzak formulatuko ditu aipatu irakaskuntzetarako galdekizunak, bakoitzaren izakera eta edukina xehetuz, gai bakoitzean jarraitu beharko diren metodoez azalpen konketuak emanaz bezalaxe.

Horrelaxe egin zen 1944-8-12ko Aginduaz (B. O. E. 21-8-1944).

1967-5-31ko Dekretua (Boletín Oficial 2-6-67. Aranz. 1049). 1969-4-8ko. Legea aplikatuz (Aranz. 705), Bigarren Irakaskuntzako Lehen Zikloa bateratu bait zuen, agintzen du:

3. *Artikulu*a. Asignaturak... Gaztelania... Hizkuntza modernoa... Lehen lau ikasturteetan.

10. *Artikulu*a. Gaztelaniaren irakaskuntzat ziklo sistematiko bat osatuko du lau ikasturtetan zehar, Literaturaren ikastea ahanzi gabe, Hizkuntza hobekiago ezagutzeko behar den heinean.

Latinaren irakasketa hizkuntza berrorren hasi-masiak ongi ezagutzera zuzenduko da, eta Gaztelaniaren latin jatorriaren estudioa.

Lehen Titulua.—II. Kapituluua. Hirugarren Sekzioa.—Batxileratoa.

24. *Artikulua.* Ikasgai komunak ondoko alor hauetan emango dira: a) Hizkuntz alorra: Gaztelania eta Literatura; Latinaren hastapenak; atzerritar hizkuntzaren bat.

25. *Artikulua.* 1. 23. Artikuluko b) Apartatuak aipatzen dituen aukerabi-dezko gaien artean, Erakunde konpetenteak entzun ondoren, Hezketa eta Zientzi Ministraritzak erabakiko bait ditu, ezinbestean gregoa sartuko da. Bereziki, 24. Artikuluan seinaturiko gaien hedakuntza hartuko da aukerabi-dezko gaitzat.

4. Unibertsitatea

Filosofia eta Letretako Fakultate Ofizialetako zenbait Ikasketa Planen gainbegiratu

Goi mailako ikasketen lehen plana, bateratzaile moldekoa, 1771-8-3ko Errege Probisioz argitaratu zen; hari, 1807-7-12ko Errege Zedula jarraitu zitzaion, argitara eman eta laster indargabetua izan zena, zenbait Unibertsitate azken plan honen tankeraz araberatuz jarraitu zuen arren; harik eta guztiak arauketa bati loturik geratu ziren arte, 1818-10-27ko Errege Aginduz.

1820-1823 bitarteko *Gorteak* (1820-8-6 eta 1821-6-29ko Dekretuak).

Gobernu absolutuak (1824-10-24eko Errege Dekretua), eta bata bestearen ondotik etorri ziren hainbat Ministraritzek, zenbait proiektu eta erreforma antolatu zuten (E. D. 1836-8-4; E. D. 1842-10-I; E. D. 1842-12-29; E. D. 1843-10-10; E. D. 1845-9-15; E. D. 1847-7-8; E. D. 1850-8-28; E. D. 1845-8-25) (Colmeiro, Manuel, *Derecho Administrativo Español*, Ed. 4.ª Tomo 1.º Madrid 1876, 19. kap., 503. or.).

Alabaina, 1857-9-9ko Legea izan zen Irakaskuntza osoa, Lehena, Bigarre-na eta Goikoa, molde bateratuz egituratu zituena, Estatuaren eskuhartze bortitzez. Bere 3. tituluuan, lehen kapituluuan, Fakultatei buruzkoan, honela irakurtzen da 33. artikuluan: “Filosofia eta Letren Fakultateko ikasketa bereziak: Literatura Jenerala. Hizkuntza eta literatura grekoak. Latin literatura. Neolatindar hizkuntzen literatura. Teuton jatorrizko Hizkuntzen literatura. Espainol Literatura. Historia unibertsala. Espainiako Historia. Filosofia. Filosofiaren historia.

Orobat dagokio Filosofia eta Letren Fakultateari hebraiera eta kaldeoren ikasketa, arabiera eta ekialdeko gaineratiko hizkuntzena ere, Gobernuak haien irakaskuntza egokitzen erabakiz gero (Alcubilla, *Diccionario*, VI. Instrucción Pública).

106. *Artikulua*, 1859-5-22ko Errege Dekretuak argitara emaniko arautegiarenak (Alcubilla, ib.), hona zer arautzen duen: ikasgela guztietan azalpenak gaztelaniaz eginen direla. Lehendik, bere 14. artikuluan, zera erabakitzen du: Filosofia eta Letretako Fakultateak “honako ikasketak hartzen dituela: lizentziatur haroan: Metafisika. Historia Unibertsala. Espainiako Historia kritikoa. Grekoa. Literatura Jenerala. Greko eta latindar literaturak. Espainol literatura.

Hebraiera edo arabea. Doktoradutz haroa. Filosofiaren historia. Estetika. Espainol Literaturaren Historia Kritikoa. Sanskritoa.

Bada 1900-7-20ko *Errege Dekretu* bat (Gaceta, 22-7-1900). Diplomatiako goi eskola kendu eta haren ikasketak Filosofia eta Letretako Fakultatean txertatzen ditu, azken honen ikasketak berrantolatuz. Haren hitzaurrean honela da irakurtzen: "Espainol Literatura... Hizkuntza Nazionalaren ikasketa ere hartuz... Estudioak osatu, Hizkuntza eta Literatura neolatindarrenaz osatuko dira, batipat Portuges, Katalan, Probentzal eta Frantsesarenaz, zeinen gonbaraketaz hainbat bait da argitzen Calderon-en hizkuntza eta Cervantes-en literatura... Orobat eraikitzen da Indoeuropar Hizkuntzen estudioa".

Lehenengoz dugu topatzen periferiako hizkuntza batzuren aipamen espre-soa, Euskara kanpotik gelditzen baldin bada ere, hau izanik ere gure ikerkuntza honen xedea, legegileak zer-nolako tratamendua egiten dion aldetik.

1927-2-18ko *Errege Dekretua* (Alcubilla, Ap. 1927, 91. or.). Hizkuntz Institutuen eraikuntza autorizatzen du Unibertsitateetan, bi sailetan banandurik: Hizkuntza klasikoak (latina, grekoa, arabera, hebraiera), eta Hizkuntza Modernoak (alemana, ingelesa, frantsesa ed italiera).

Errege Dekretu honek 1966-5-IIko Agindura (B. O. E. 20-7-1966. Aranz. 1311Z) garamatza; honen bidez Hizkuntzen Eskola Ofizialak bait dira eraikitzen: Bilbon, Barcelonan eta Valencian. Arautzen du, hain zuzen ere, eskola horietan ondoko ikasketa hauk eginen direla, mailaz maila eraikiz: "alemanaren irakaskuntza, arabe, frantses, ingeles, italiera, portugesa eta errusierarena".

Jestio ustel luze eta behin eta berrizkoren ondoren, 1976ko urtarrilean lortu ahal izan da, 1975-10-31ko Dekretuaren babesaz (B. O. E. 1975-10-15, 274. zenb.), euskarazko ikasorduen eraikitzea Bilboko Hizkuntzen Eskola Ofizialean.

1920-5-19ko *Errege Dekretua* (Alcubilla, Ap. 1928, 529. or.), "unibertsitatearen erreformaz" eta, konkretuki, Filosofia eta Letren Fakultatearenaz, diharduena. Honako irakasketaok izendatzen ditu: Espainol hizkuntza eta Literatura, Latina, Grekoa, Arabe eta Hebraiera. Literatura Modernoa.

Planei eginiko gainbegiratu arin hontan, ezin utzi aipatu gabe 1943-7-29ko Legea (Boletín Oficial, 1943-7-31), 1944-7-7ko Dekretuaz (Boletín Oficial, 4-8-1944) borobildu zena, Filosofia eta Letren Fakultateari buruzkoa. Bere 5. kapitulu, ikasketa komun haroaz diharduenean, hona zer duen arautzen:

29. *Artikulua*. Estudio komun haroko ikasketek bi Ikasturte hartuko dituzte, eta ondoko Plan honen arabera borobilduko dira: Lehen Ikasturtea: Lehen Lauhilabetekoa. Disziplinak.: Latindar hizkuntza eta literatura. Greko edo arabe hizkuntza eta literatura. Kulturaren (aitzinate eta erdi haro) historia jenerala. Artearen (aitzinate eta herdi haro) Historia Jenerala. Filosofiaren oinharriak. Bigarren lauhilabetekoa: Latindar hizkuntza eta literatura. Greko edo arabe Hizkuntza eta Literatura. Espainol Hizkuntza eta Literatura. Kulturaren (moderno eta haro berri) Historia jenerala. Artearen (haro moderno eta berri) Historia jenerala. Filosofiaren oinharriak

Bigarren ikasturtea.—Hirugarren lauhilabetekoa. Hirugarren lauhilabetekoa. Greko edo arabe hizkuntza eta literatura. Latindar hizkuntza eta literatura. Literatura unibertsala. Sistema filosofikoen historia. Espainiako historia

jenerala (aitzinate eta erdi haro). Geografia jenerala. Laugarren lauhilabetekoa. Greko edo arabe hizkuntza eta literatura. Latindar hizkuntza eta literatura. Literatura unibertsala. Sistema filosofikoen historia. Espainiako historia jenerala (haro moderno eta berria). Espainiako geografia.

VI. kapituluak, Lizentziatura haroaz diharduenean, ez da zuzenean aipatzen, 36. eta 37. artikuluetan, ez katalana ez gailegoa.

38. *Artikulua*. Lizentziatur haroko irakaskuntzak, Filologia Erromaniko Sailean espezializatuak, honela desarroilatuko dira:

Hirugarren Ikasturtea.—Boskarren lauhilabetekoa. Disziplinak: Gramatika Jenerala. Latin arrunta (testu komentarioz). Gaztelaniaren Gramatika historikoa. Fonetika eta Morfologia (ordu bat testu azterketa filologikoari eskainiko zaio). Hizkuntza erromanikoak. Ikasturte praktikoko mintzatua. *Galiziar-portugesak* (lehen ikasturtea). Kritika literarioa. Gaztelaniaren Gramatika historikoaren Mintegia. Fonetika eta Morfologia. Seigarren lauhilabetekoa: Gaztelaniaren Gramatika historikoa. Sintaxia (ordu bete testu azterketa filologikoari eskainiko zaio). Gramatika jenerala. Hizkuntza erromanikoak. Ikasturte praktikoko mintzatua: Italiara (lehen ikasturtea). Kritika literarioa. Gaztelaniaren Gramatika historikoaren Mintegia (sintaxia).

Laugarren Ikasturtea.—Zazpigarren lauhilabetekoa: Gaztelaniaren Gramatika historikoa. Semantika. Espainol hizkuntza eta literaturaren historia (hasi penetik XVI. mendera arte). Hizkuntza erromanikoak. Ikasturte praktikoko mintzatua. Frantsesa (lehen ikasturtea). Italiara (bigarren ikasturtea). Testu klasiko eta erromaniko modernoren komentario estilistikoak.

Bigarren ikasturtea.—*Galiziar-portugesak*. Filologia galiziar-portugesak (erdi haroko hizkuntza eta literatura). Zortzigarren lauhilabetekoa: Espainol hizkuntza eta literaturaren historia (XVI. eta XVII. mendeak). Hizkuntza erromanikoak. Ikasturte praktikoko mintzatua. Frantsesa (bigarren ikasturtea). Hizkuntza erromanikoak, ikasturte praktikoko mintzatua, *Galiziar-portugesak* (hirugarren ikasturtea). Frantsesa. Linguistika erromanikoa (lehen ikasturtea). Literatura erromanikoen historia: italiara. *Filologia katalana*. Hamargarren lauhilabetekoa: Hizkuntza erromanikoak. Ikasturte praktikoko mintzatua. Frantsesa (hirugarren ikasturtea). Linguistika erromanikoa (bigarren ikasturtea). Literatura erromanikoen historia: Frantsesa. Dialektologia hispanikoa (bi ordu erdi haroko testu azterketari eskainiko zaio). Literatura hispaniar-amerikarra.

N. B. 38. Artikulua parrafo honekin amaitzen da: “Borondatezko” ikasgai berezi gisa, Filologia erromanikoko sailean *Probentzal* eta *Euskararen* ikasketak izango dira”.

Gauzak gehiago errepikatuz ez iharduteko, ez dugu aldatuko hona 1964-II-30eko Agindua (B. O. E. Gaceta de Madrid, 23-I-1965. Aranz. 157), Barcelonako Unibertsitateko Filologia Klasikoako Lizentziaturako Ikasketen Plana kanbiatzen duena.

1965-5-14eko Agindua (B. O. E. Gaceta 28-5-1965. Aranz. 1179): Filosofia eta Letren Fakultatea. Ikasketa Plana Filologia Erromanikoko Sailean, Barcelonako Unibertsitatekoan, Hispaniar, Frantses eta Italiar espezialitateetan.

Hiru espezialitateei Asignatura komunak:

Hirugarren Ikasturtea: Gaztelaniatzko Gramatika (I).

Gaztelaniar Literatura (I).
Lingusitika jenerala.
Laugarren ikasturtea. Gaztelaniazko Gramatika (II).
Gaztelaniazko literatura (II).
Latin arrunt eta erdi harokoa.
Boskarren ikasturtea: Linguistika Erromanikoa.
Gaztelaniar Literatura (III).
Literatura Erromanikoa.
Latindar Literatura.

Espezialitateak:

A) Hispanikoa.
Hirugarren Ikasturtea.
Hispaniar-amerikar Literatura.
Katalan hizkuntza.
Paleografia eta testu kritika.
Laugarren Ikasturtea.
Gaztelaniaren historia.
Katalan literatura.
*Galitziar-portuges*a.
Boskarren Ikasturtea.
Hispaniar Dialektologia.
Galitziar-portuges Literatura.
B) Frantsesa
C) Italiara.

1969-9-18ko Agindua (Boletin Oficial, 10-10-1969, Aranz. N.º 1854). Filosofia eta Letren Fakultatea, Barcelonako Unibertsitate Autonomua. Ikasketa Plana. Karrerako lehen zikloari dagozkion hiru Ikasturteetako irakaskuntza.

Latindar, greziar, arabe eta gaztelaniar hizkuntza eta literaturak.
Katalan hizkuntza (lehena). *Katalan hizkuntza eta literatura* (bigarrena).
Katalan hizkuntza eta literatura (hirugarrena). Espainiako historia.
Kataluniako Historia.

1969-9-19ko Agindua (Boletin Oficial I-10-1969. Aranz. n.º 1786). Filosofia eta Letren Fakultatea. Barcelonakoaren ikasketa plana.

A Moldeko Ikasgaiak

Filosofia eta Psikologiako Departamentua.
Katalan Filologiako Departamentua.
A-42 Katalan Hizkuntza.
A-43 Katalan hizkuntza eta literatura.

B Moldeko Ikasgaiak

Gaztelaniako Departamentua
B-139 Galitziar-portuges Linguistika.
Filologia Erromanikako Departamentua.
B-163 Galitziar eta Portuges Hizkuntza.

- B-164 Erdi Haroko galitziar-portuges literaturaren historia.
- B-165 Galitziar, portuges eta brasildar literaturen historia.
Katalan Filologiako Departamentua.
- B-166 Katalan hizkuntza (bigarrena).
- B-167 Katalan hizkuntzaren gramatika historikoa.
- B-168 Katalan filologia.
- B-169 Katalan Dialektologia.
- B-170 Erdi Haroko katalan literatura.
- B-171 Haro moderno eta berriko katalan literatura.

C Seihilabetetako Ikasgaiak

- Historia Moderno eta Berriko Departamentua.
- C-90 Industrializazioa Katalunian XVIII. mendean.
Katalan Filologiako Departamentua.
- C-178 Katalan Toponimia.
- C-179 Katalana Sardinian.
- C-180 Renaixensa-ko poesia.
- C-181 Akulturazio linguistikako Fenomenoak Katalunian.
- C-182 Egungo prosa katalana

1970-10-24eko Agindua (Boletin Oficial 21-II-1970, Aranz. 1926). Filosofia eta Letren Fakultatea. Santiago de Compostela-ko Filologia klasikoako Saila sortzen du.

- a) Greko-latindar modalitatean.
Lugarren Ikasturtea: Aukerabidezkoak
... Erdi Haroko galitziar-portuges literatura.
- b) Hispaniar-latindar modalitatean.
Aukerabidezkoak. Hirugarren ikasturtea. Galitziar hizkuntza.
Lugarren ikasturtea...*Erdi Haroko galitziar-portuges literatura.*
Boskarren ikasturtea...*Galego modernoaren literatura.*

3. EUSKARAREN AIPAMENIK EGITEN EZ DUTEN BESTE FAKTORE JURIDIKO-LEGAL BATZU

1955-6-24eko Dekretua (Boletin Oficial 23-7-1955. Aranz.1053): *Haurrentzako argitalpenak arautzen ditu.*

I. Artikulua. Haurrentzako argitalpenek, testu eta grafikoak irakurleen psikologia bereziari beharko dizkiote egokitu, espainol Estatuaren zimentarri diren erlijio, moral eta politik printzipioekiko errespetu zuzenaz arduratuz. Ezin edukiko dute haik irakur litzaketan haur edo gazteen hazkuntza psikologi-

ko edo heztaillea okerrera eraman edo nahasteraz lezakeen ideia edo deskripzioirik.

2. *Artikulua.* Haurrentzako argitalpentzat honako hauk hartuko dira:

a) Kondu faxikulu eta koadernoak, hurrei eta gaztetxoei eskainiak, edozein dutelarik ere beren gaia, irudirik ukan ala ez, aldizkakoak izan ala ez.

b) Haurrentzako kazetak, propioki halakoak.

c) Irudizko koadernoak eta albumezko kromoak, aldizkakoak ala beste-lakoak.

d) Haurrentzako eranskin eta angeluak, zerrendak eta koadernoak, larrirentzako egunkari edo aldizkarietan tartekatzen direnak.

e) Beste zernahi modalitate, haur edo gaztetxoentzat, hertsiki eskolarako ez dena.

4. *Artikulua.* Haurrentzako aldizkako argitalpenentzat emanen diratekeen arauak, haiek xedetzat duten irakurlekoa behar dute kontutan hartu, zernolakoak diren:

a) Haurrentzako Aldizkaria. Hurrei eskainiak.

b) Gaztetxoentzako Aldizkariak. Gaztetxo mutikoentzat direnak; eta

c) Nexka gaztetxoentzako Aldizkariak.

5. *Artikulua.* Argitara, ofizialki autorizaturiko haurrentzako argitalpenak argitaratu ahalko dira, eta aldizkakoak direnean, Prentsa Zuzendaritza Jeneraleko Haur Argitalpenen Erregistroan beharko dute inskribaturik egon, aldizkariaren azalean aipatu Erregistroko inskripzio zenbakia ezarri behar delarik, eta halaber aurreko artikuluan erabakirikoaren arauera lukeen kalifikapena.

6. *Artikulua.* Zuzendaritza Jeneralak, haur argitalpen batetarako autorizazioa emateko eska lezake edukina edota desarroiltzeko modua ere.

1968-2-12ko Agindua (Boletin Oficial 4-3-68. Aranz. 456). 1967-9-16ko Dekretua arautzen du, Irrati hedapen Eskola Ofiziala eraiki zuena halegia, eta II. Eranskinean Ikasketa Plana erabakitzen du.

1) Ikasketa Jeneralak.

Lehen Lauhilabetekoa.—...Gaztelania, informazioa, Frantsesa, Ingelesa.

Bigarren lauhilabetekoa.—Gaztelania, Frantsesa, Ingelesa.

2) Sektorezko Ikasketak.

Lehen Lauhilabetekoa.—...Soinu lengoia, Frantsesa, Ingelesa.

Lehen lauhilabetekoa.—...Hitz ebakiera, Frantsesa, Ingelesa.

Emisio eta Irrati-Produkzioa.

Lehen Lauhilabetekoa.—...Publizitate Teknika Irratian. Frantsesa.

Bigarren Lauhilabetekoa.—...Emisio burutzapena. Frantsesa. Ingelesa.

1968-8-1eko Agindua (Boletin Oficial de 13-8-1968. Aranz. 1465). Bere lehen Artikulua, 1968-2-12ko Aginduaren II. Eranskinean txertatu Ikasketa Plana erreformatzen du, ondoren datorrenez egituratuz.

I. Irrati hedapen eta Telebisioko Ikasketa Jeneralak. (Ikasaldi aukerabidezko bat bi ikas sailei eta hiru espezialitateei komuna). Kulturaren historia (I). Irrati-Telebisioren historia eta egitura. Espaniako historia. Gaztelania (I). Medio teknikoak. Ingelesa (I). Mintegi eta praktikak.

II. Irrati hedapen eta Telebisioko sektorezko ikasketak. (Bi ikasaldi espezialitateetan ordenaturik). Lehen Ikasturtea (lehen lauhilabetekoa). Kulturaren

historia (II). Gaztelania (II). Musikarako Sarrera. Informazioa. Soziologia. Ingelesa (II). Mintegi eta praktikak.

Bigarren Lauhilabetekoa. Hiru sektoreotan banatua: Programapena. Produktzioa. Irrati-Telebisio teknikak. Beti ere, kulturaren historia azpimarkatzen da. Gaztelania, ingelesa...

Bigarren ikasturtea hiru sektoreotan dago banatua, eta bide berari atxikia.

4. LEGEGILEAK EUSKAL HIZKUNTZARI, KULTURARI ETA LITERATURARI BURUZ HARTURIKO BIDE HONI ZUZENKETAK

Aurreko gain begiratu hori agerturik, osakabea litzateke laukia, legegileak euskal hizkuntzari, kulturari eta literaturari buruz artu bide horri, kapitulu gisa, zenbait zuzenpen erantsiko ez bagenio.

1919ko udal eta herrialde Antolaketa autonomiazko Legearen projektuan, hauxe dugu topatzen: 10. oinharriak dioenez, lan horik guztiak Estatuarekin lankidetasunean eginak direlarik, aldaketa nabarmen bat ageri da 24. artikuluan. Honelaxe bait dio, hain zuzen ere: "*Provincias Vascongadas* direlakoetarik edozeinek eskatuz, aplikagarri zango zaio berari, *hizkuntzen erabilkera ofizialari buruz*, 10, 13 eta 14. artikuluetan eta, azken parrafoa salbu, 15. enean ere datorrena; alabaina, euskararen zailtasun handiagoa eta lekutasun diferentea kontutan harturik, aipatu salbuespenaz gain, honako *arau bereziok* behar ko dira bete:

1. Foru Junta edo Erakundea eta Gobernu aldez aurretik bat etorririk, funtzionari, hesparru eta egintzen determinazioa; halegia, zeintzuei eskatuko zaien euskara jakitea, eta noiz eta non erabiliko den.

2. Aipatu akordiotik hasirik, bost urtetako epea ipintzen da baldintza horren egitazko exijentzia funtzionarioei eskatzeko, baldintza hori aitzinatze ko ahaleginak egitearen kaltetan ezer ere ipini gabe.

3. Probintziak bere gain dituen ikastetxeetako irakaslea beharturik dago gaztelaniaz argitzera euskaraz esandakoa, hau uler ez lezaketen ikasleei.

Ohar beza, halere, irakurleak, *ez zela Lege izatera heldu projektu hori; beraz, ezin sar genezakeela estudiatzen ari garen faktore juridiko-legalen artean.*

Ez dugu errepikatuko hemen, 1930-6-9ko Errege Aginduaren 3. apartatuko edukina, leku edo herrialde erakundeek beren barne bizitzan hizkuntza edo dialekto herrialdekoiak erabiltzeko duten eskubideaz diharduena, errejistroko liburu ofizialak gaztelaniaz egin behar badituzte ere, eta orobat Gobernuari eta agintari orori, eta lagungarri diren izkribuak ere, gaztelaniaz idatzi behar badituzte ere.

1931-6-9ko Dekretua. Kataluniako eskola normaletan katalanaren irakaskuntzari dagokio. Bere artikulua gehigarrian, alabaina, honela dio: "Dekretu horren arrazoi determinagarrien errespetoz, estatuaren beste lurraldeetan Kataluniako premia bera justifikatu eta eskea eginik, Gobernuak erabakiko du aurreko artikuluen (hiru dira) izpirituari jarraiki, hizkuntza bakoitzaren hedapen eta zirkunstantzien arauera".

1931-12-9ko Konstituzioa. 4. Artikuluan, periferiako jaiotzizkuntzak, gaztelaniarekin gonbaratuz, bigarren mailako jotzen dituelarik ere (gaztelania bait da hizkuntza ofiziala), eta haien exijibilitatea ukatzen duelarik ere, bere 50. artikuluan hona zer agintzen duen: "Herrialde autonomoek antolatzen ahal dute irakaskuntza zeinek bere hizkuntzan, Estatutoetan eman ahalmenen arabera. Derrigorrezkoa da, ordea, gaztelaniaren irakaskuntza, eta orobat erabiliko da hau irakaskuntz tresnatzat herrialde autonomoetako lehen eta bigarren mailetako ikastetxeetan. Estatuak eskubidea du haietan irakaskuntz zentroak erakitzeke, maila guztietan, Erepublikako hizkuntza ofizialean".

Euskararentzat 1937an hasten den haro zailaren ondoren, fetxa berriagotan erreakzio bat nabari da, probisionalki lege aldetik partzial deituko duguna: erreakzio zehaztugabe eta aski-eza.

1958-II-14eko Dekretua (Boletín Oficial II-12-58. Aranz. 1957). 1958-5-8ko Legea arautzen du, Erregistro Zibilaz. Hona zer duen arautzen:

192. Artikulua. ..."zilegi dira atzerri edo herrialde izenak. Gaztelaniaz itzulpenik balute, hizkuntza honetan emanen dira soilki.

1968-VI-20ko Dekretua (B. O. E. 13-VII-68. Aranz. 1235). *Untzien banderazpen, matrikula eta errejistroa.*

18. Artikulua. 2) Eskuarki espainol izenak ezarriko dira, herrialdekoak barne, izen propio nahiz arrunt eta geografikoak nazional ala atzeritar izan daitezkeelarik.

1960-12-16ko Konbentzioa (Boletín Oficial I-II-1969. Aranz. 2004, 1969. urtekoa).

Diskriminazioaren aurkako borroka eta irakaskuntzaren alde.

Konbentzio honen onhartze Agiria, 1969-VIII-20an ezarri zuen Espainiak, eta indardun gerta zedila erabaki, Konbentzio bereko 14. Artikulua arabera, 1969-XI-20rako erabaki zuen.

Konbentzio hau, 1948-XII-10eko Giza Eskubidean Deklarapen Unibertsalaren 2. artikulua hedapena da.

Haren bi artikulua birraldatzen ditugu hona:

5. Artikulua. 1) Konbentzio hontan Estatu Partaideek ituntzen dute:

c) *Minoria nazionaletako partaideei*, propioak dituzten irakaskuntz ihardunbiderako eskubideak ezagutu behar zaizkiela; tartean Eskolak eraiki eta mantentzekoa eta... *beren hizkuntza propioa erabili eta irakastekoa*, nola eta:

i) eskubide horrek eragozten ez dien minorietako partaideei kolektibitate osaren kultura eta hizkuntza ulertzea, eta haren ihardunpidean eskuhartzea;

ii) Eskola horietako irakaskuntz maila, autoritate konpetenteak erabaki eta onharturiko maila jeneralekoa baino apalagoa ez den;

iii) eta ikasgela haietara joatea borondatezkoa den.

2) Estatu partaideek hitza ematen dute, artikulua honen i) parrafoan datozen printzipioen aplikazioa garantizatzeko beharrezkoak diren arauak emanen dituztela.

9. Artikulua. Ez da onhartuko inongo salbuespenik Konbentzio honi buruz.

1970-8-4eko Hezketa Lege Orokorra eta Hezketazko Erreformaren Finantzaketa (Boletin Oficial 6-8-70. Aranz. 1287).

I. Titulua. II Kapitulua. Hezketa Mailak, Lehen Sekzioa. Eskolaurreko Hezketa.

14. Artikulua. Eskolaurreko Hezketa, honetan datza: jokoak, hizkuntz ihardunpidea, kasua hala gertatuz gero *Jaiotzkontzak barne*, espresio ritmiko eta plastikoa, naturaren hautematea, ariketa logiko eta aurrezenbakizkoak, printzipio erlijioso eta moralak”...

17. Artikulua. I. Oinarrizko Hezketa Orokorra. “Hezketa ihardunpidearen hesparruak maila honetan, hauk dira: lengoaiaren dominioa hizkuntza nazionalaren, atzerri hizkuntza baten eta, bere kasuan, *Jaiotzkontzaren* lantzea dela medio; erlijio kulturaren oinharriak; sozial eta kultur munduaren, eta batipat Espainiari egokiturik, errealitatearen ezagutza”...

1433/1975 Dekretua, Maiatzaren 30ekoa (Boletin Oficial n.º 156 de 1-7-75). *Jaiotzkontzak Eskolaurre eta Oinharri Orokorreko Zentroetako programan nola ingorparatu* arautzen du, eta bere lehen Artikuluan zera erabakitzen: “Autorizaturik dira Eskolaurre eta Oinarrizko Hezketa Orokorreko Zentroak, experimentu gisa, eta 1975/76 ikasturtetik hasirik, beren lan egitarautan, ikasleentzat gogozko ikasgai bezala, espainol jaiotzkontzak sartzea”.

Eta bere 2. Artikuluan: “Zentro hauetan irakaskuntzak gaztelaniarako bidea aseguratzea joko du, hizkuntza nazional eta ofizialerakoa hulegia, ama hizkuntzat best espainol hizkuntzaren bat hartu duten ikasleei, eta ama hizkuntza horren ezagutza eta berorren agerpen kulturalak posibleztatzea eska lezaketen ikasleei”.

Eta 6. Artikulua: “Dekretu honek aipatzen duenez, irakaskuntza hori experimentu gisa eman ahal izateko eskabidea Zentroko Zuzendaritzak berak formalizatuko du, edota Entitate babeslearen jabeak, Zentro ez-estatalen kasuan, eta tramitatu, zein bere Probintziako Delegazioaren bidez tramitatuko du Hezketa eta Zientziako Ministraritzan, erabakitzea beroni dagokolarik. Eskabideari beste hauk beharko zaizkio erantsi:

a) Irakaskuntza haik emateko dagoen irakaslegoaren zerrenda, beraien titulaketa adieraziz.

b) Zein kurtzotan emango diren eta kurtso bakoitzean matrikulatzekoak direnen kopurua, gurasoen eskabideak ikusirik.

c) Irakaskuntza horien orduak, ikasle guztien ihardunpidea normalki egiteko modukoak izan beharko bait dute”.

2929/1975 Dekretua, urriaren 31kkoa (Boletin Oficial, n.º 274, de 15-II-75). *Espainol herrialde hizkuntzak arautzen ditu.*

Bere lehen Artikuluak: “*Herrialde hizkuntzak* Nazio espainolaren kultur ondare dira, eta guztiak dira hizkuntza nazionalak. *Haien ezagutza eta erabilkera Estatuaren ekintzaz babestu eta zainduko dira*, eta Deretxo Publikoko gaineratiko Entitate eta Erakundearenaz”.

2. Artikulua. “Herrialde hizkuntzak hedapenbide mintzatu et idatziriko guztiez erabiltzen ahalko dira, eta batipat kultur mailako egintza eta batzarretan”.

3. Artikulua. “Gaztelania, Nazioaren hizkuntza ofizial eta espainol guztien komunikabide gisa, Estatuaren Goi Organo guztietan, Administrazio Publikoan, Leku Entitateetan eta Deretxo Publikoko gaineratiko Erakundeetan erabiliko da”.

“Gainera, aipatuei zuzendu edo aipatuengandiko idazki guztietan ere bera erabiliko da”

4. Artikulua. “Espainol bat ere ez da diskriminagarri gertatuko herrialde hizkuntza bat ez ezagutzeagatik, edota ez erabiltzeagatik”.

Administrazio Zentralaren oraindik oraingo zuzenketa bat Telebisio Espainolari dagokio. Hona nola deskribatzen duen Soledad Fuertes-ek (Cuadernos para el Diálogo, n.º 155, Madrid, 17-23 Abril de 1976).

“1971ko Maiatzaren 24ean hasi zen funtzionatzen Ipar herrialde zentroa, Bilbon sustraiturik. Egun berean eskatu zen Madrida euskaraz emisio bat egiteko eskubidea... Akordioa, alabaina, ahantzirik gertatu zen 1975eko Abenduaren 12ra arte, fetxa hortan hasi bait zen lehenengoz ‘Euskalerrria’ programa, zirkuitu itxian Euskal Herrirako, ostiraletan arratsaldeko sei t’erditan... ‘Euskalerrria’, alabaina, herioak jorik jaio zen. Medio tekniko gutxi, diru gutxiago eta zentsurazko politika itxua. Horik horrela, programa behera doa. Programa ino-xentea zen: ohitur erreportajez, tradiziozkoz, eta haur miniespazioz, haurrei aitzinako euskal leienda zaharrak erakusten ziena, kirol berriak ematen zituen, Euskal Herriko kultura musikala agertzen zuena. Ezin kalkulatzeko ahal da programa horren entzule multzoa; herrialde zentroko erresponstasleek “asmatu” egin nahi izan zuten entzulego hipotetiko bat, eta hortarako lehiaketa bat muntatu zuten, berrogei ta hamarren bat erantzun etorriko zitzaizkiela uste zutelarik. Harrigarri jazo zitzairen gertatua: lehenengo emisioaz 3.000 gutunez gaindi hartu zuten, eta 7.000taraino heldu zen bigarren asteaz. Inor ere ez da kezkatzen edozein kausarengatik gaztelaniazko herrialde programa berriemallea kentzean, eguerdikoa. Aitzitik, Madridek garrantzizkotzat eman emisioaren bategatik ‘Euskalerrria’ kendu edo egunez aldatzean, protestak herrialdeko hedapide guztietan barna zabaltzen dira. Bada beste protestarik ere, programaren kaskartasuna dela eta. Abendutik hona behehitu egin da programaren interresa, edota mozketak eman zaio iraupenari, haseran asteko ordu erdi eman zenari. Lehenengo arrazoia, hauxe da: zentsura zorrotza ezartzen zaiola ‘Euskalerrria’ emisioari. Herrialde emanaldietan gaztelaniaz hitz egitera deitu izan direnak giotik kanpora gelditu izan dira euskaraz hit egin behar zenean. Bestalde, programaren lehen pausoak eman zituzten lagunen ordez, hain konfliktugarri juzgaten ez diren beste batzuk ipini dira, nondik datozen ez dakigun araei jarraiki. Jakingarri da, Bilboko Informazio eta Turismo Delegazioan, emanaldiko gioti guztiak hara joaten direlarik ere, inork ez bide dakiela

euskara, eta aipatu Delagazioaren adiskide diren lagunetaz fidatzen direla, zenbait gai tratatzea komeni den ala ez erabakitzeko. Horrela zentsura askoz ere gogorragoa gertatu ohi da, eta interes pertsonalak edota gizabanakoren eritziak atera izan dira nagusi. Adibide bat soilik: Ikastolei buruzko erreportaje bat ez zen eman ahal izan, gai kezagarritzat hartu zelako.

Gauza bera gertatuko ote zaio herrialde galegoan finkaturiko zentroari? Duela hilabete batetaz gero, bihar eguneko galegozko emanaldiaren programa pilotoa Madriderik aprobata zai dago, eta ezin esan da noiz helduko zaion.

Azken urrats bat emana du Administrazio Zentralak zuzenketa bide hortatik, 573/1976ko Dekretuaz, otsailaren 26koaz (B. O. E. n.º 73, 25-3-76), Euskaltzaindia ezagutzen. Dekretu horren bidez, Euskaltzaindiari zera ezagutzen zaio: herriak transmititu duen kultura eta hizkuntza zaindu eta eragiteko zeregina.

Alabaina, hori guztia oraino eginkizun delako, ez dugu luzatuko gehiago aipatu gaiaz.

5. GOGAKETA KRITIKOA

Aurreko kapituluetan adierazi diren datuen argitan, *balioztapen kritiko bat* egiteko ordua heldurik da noski.

Hizkuntza bizi orok, euskarak ere bai beraz, jaiotz-kuntzatzat daukaten gizabanakoentzat esan nahi duenagatik bezala, bere ondaretzat daukan minoria eta herriarekiko duen funtzioarengatik, eta hezur-mamitzen dituen balio kulturalengatik, eskubide osoa du bizitza errespetatzea; are: justiziak eskatzen dituen medio guztiez berezko desarroiloa indar diezaioten.

Beraz, “Botere publikoen eginbeharrak nagusienak” gizakiaren eskubideak “ezagutzea, errespetatzea, armonizatzea, babestea eta eragitea “baldin bada”, “guztiz justiziari dagokiona baldin bada Botere Publikoek ahaleginak egin ditzaten minorien giza eskubideak aldezteko, bereziki hizkuntza, kultura, tradizioak”, hona zer atera beharko genukeen konklusio gisa: hizkuntza bizi baten edota hura beren ondaretzat daukaten minoria etnikoen bizitasuna eta desarroiloa hertsatzeko egin ledin guztiaz, isiltasun hutsaz izanik ere, “justizia neurri larrian haustea dela” (Pacem in terris, 60., 95. eta 96 zenb.).

I. Nork bere hizkuntzarekiko eskubidea

“Eskubide multzo honetarik —dio Antonio Truyol y Serra-k bere “Las minorías en la Enciclica Pacem in Terris”-n⁵⁵— minorien hizkuntza erabili ahal izatea eta irakaskunta dela medio hura betiketza lehen mailan dator, eta ez du horrek zertan harriturik, zeren ama hizkuntzarekiko maitasuna giza naturaren sakonenean dago txertaturik. Famili inguruetik jasotako hizkuntza, mundu hurbilenarekin komunikazioan ipini gintuena halegia, ez da barnekotasun eta duintasun gutxiagokoa gehiengoarena edo Estatuaren ofiziala ez izateagatik.

Eta haren hertsatsea, gutxi-gehiago agerian, kaltegarri da, ez minoritari baka-
rrik, estatu osoari ere baizik; izan ere, hertsadurak aurkako erreakzio ekarri
ohi duela alde batetara utzirik, hizkuntza mailan gizona bere jaiotzuntzatik
urruntzeak ez du lortuko... maioriaren hizkuntzan nahi eta ez sustraitzea; bis-
tan denez, on komunaren kaltetan litzateke hori; hau, osoan harturiko gizar-
tearen ona izaki, eta ez multzo maioritarioarena soilki”.

2. Talde, minoria edo herriari buruz zer-nolako funtzioa duen

Hain zuzen ere, talde jakin baten izakera eta jokamoldearen kausa eta
ondorioa da hizkuntza; herri bat definitzen du. Hizkuntza, Pedro Laín
Entralgo-ren⁵⁵⁶ hitzetan, pertsona baten, talde baten, herri baten izakera da,
haren ohiturazko jarrera animikoa, usantzak, giza harremanak”.

Vicente Paz Andrade-k, giza talde, “nazio-talde” baten hizkuntzaz min-
tzoki, lurrean milaka urtetako sustraiz erroturikoaz zera dela dio: “herri baten
elementurik bizienetako eta plastikoenetakoa, definitzaileenetakoa eta berez-
leenetakoa”.⁵⁵⁷

Bereztasun edo aseitate hori, idiosinkrazia hori, XVII. mendearen erdi
aldera sumatu zuen Baltasar Gracian-ek⁵⁵⁸ Espainian ziren talde diferenteei
buruz: “Nazio osoak dira —dio—, haundiosak, beste batzu zorrotzak eta ira-
tzarrak diren bezalaxe, eta izakera horietxen jabe dira haik osatzen dituzten
gizonak, urak igaro ohi dituen zerroen kalitate on ala txarrak bezalaxe”.

Legegileak berak behin baino gehiagotan bildu duen printzipioa da: 1902-
II-2leko Errege Dekretuak (BOP, V. 1-2-1902), formulatzen dituen neurrien
justifikazio gisa, hau dio: “idurikeria hutsala da, kristau dotrinaren irakaskun-
tza gaztelania ez beste hizkuntza batetan emateak ezinbestean hizkuntza na-
zionalaren ez-ezagutzea ekarri behar duela, eta Erreinuko probintzia guztien
lotkera bide preziatzen bezala bere hizkuntza duen Aberriaren goi interesen
kaltetan gertatu behar duela uste izatea...”. Lehen Irakaskuntzako Legeak,
1945-7-17koak, 7. Artikuluak, dio: “gaztelania, komunitate hispanikoaren
funtsezko lotkera, derrigorrezkoa izanen da eta bereziki landu beharrezkoa,
expresio eta giza hezketarako ezinbesteko tresna bezala”. Textu berreginak,
gai berataz, 1967-2-2koak, hitz berak darabiltza.

Horren aurretik, 1938-5-18ko Aginduak (B. O. 215-1938. Aranz. 531),
Errejistroan inskripzioak zein hizkuntzatan egin diharduelarik, honetan oin-
harritzen ditu bere arauak: “izen kopuru handi bat, gaztelania ez beste hiz-
kuntza batetan emana ez ezik, Aberriaren batasunaren aurka doan esanahi-
koa da... Franco-ren Espainiak ezin jasan dezake honen Hizkuntzaren aurka-
ko erasorik, ez eta bere Konstituzio berriaren aurka doan izenik sartzerik
ere”. Gogoangarria da alde honetatik 1945-I-IIko Agindua, merkatal untzien
izenez diharduena; hontara dator: “... aurrerantzean debekaturik da hizkun-
tza ofiziala eta Nazioaren batasun sinbolua den gaztelania ez beste hizkuntza
batetan emaniko izenik”. Bistan denez, egiteko garrantzizko hau ez da gazte-
laniarena bakarrik, hizkuntza bizi orekena baizik, eta hartara, ez dugu zertan
egin beste komentariorik.

3. Hizkuntza batetan haragituriko balio kulturalak, ondare eta exijentzia gertatzen direlarik

Gaur ez da dudatan ipintzen hau: halegia, hizkuntza batek, bere baitan kultura bat eduki ez ezik, ahalmen osoa duela desarroilatzeke, kontzeptu diferenteenak expresatzeko, abstraktu eta teknikoenak izanik ere, eta zehaztapen handienaz desarroilatzeke. J.M. Agirrek, "Lizardi", ahapaldi batetan hezur-mamitu zuen ideia hori Euskarari buruz: "baña nik, izkuntza larrekoa, nai aumat noranaikoa; jakite-egoak ioa, soña zar, berri gogoa; azal oritza, mami betirakoa";⁵⁵⁹ eta Salvador Espriu⁵⁶⁰ ere molde beretsuan expresatzen da. Halatan, Estatu baten barruan lirakeen hizkuntza guztiek dute ardura eta babes beraren eskubidea; eta jutuziaz jokatu nahi baldin bada, maila berekoaz; nola hizkuntzaren iraupena hala jatortasuna eta hobakuntzarako bidea emanez, eta lege tratamenduan modalitaterik onhartzen ez delarik, nola gertatzen bait da 1970-8-4eko Hezketa Lege Orokorren 17. Artikuluarekin: estudioa, ikaskuntza eta landuketa bereizten bait ditu.

Berdintasun honek hau dakar berarekin:

- a) Ofizialkidetasuna zeinek bere lurralde osoan
- b) Irakaskuntz zentro guztietarako sarrera kondizio beretan.
- c) Bereizkuntzarik gabeko erabilkera bizitze publiko eta pribatuan eta komunikazio medio guztietan, aldizkakoak izan ala ez, zeinek bere lurralde barruan.⁵⁶¹

Hori da 1948-12-10eko Giza Eskubideen Deklarazio Unibertsalaren (Batzarre Nagusiak 1948-12-10eko bere 217 a III erabakian onhartu eta aldarrikatua) I., 2. eta 7. Artikuluetan proklamatu Berdintasuna; orobat Eskubide Zibil eta Politiko Nazioarteko Paktuan (Batzarre Nagusiak 1966-12-16ko 2.200 A XXI erabakian onhartu eta sinadurarako, berrespenerako eta atxekidurarako irekia), 27. Artikuluan honela dioelarik: "Beren baitan minoria etniko, erlijioso eta linguistikokoak dituzten Estatuetan, ezin ukatu izango da minoria haiek partaideei, beren taldeko besteekin batera, dagokien eskubidea, beren kultur bizitze propioa ukateko, beren erlijio propioa eta beren hizkuntza propioa gorde eta praktikatzeko". Gizonaren Eskubideen eta Oinharritzko Askatasunen Babesaren Europar Konbentzioan, Erroman 1950-II-4ean izenpeturikoan,⁵⁶² ideia bera azpimarkatzen da beste ikuspegi batetatik; 14. Artikuluan honela dio: "Konbentzio honetan ezagutu eskubide eta askatasunen gaudimena inolako bereizketarik gabe aseguratu da, hala-nola sexuan, arrazan, kolorean, HIZKUNTZAN, erlijioan, eritzi politiko eta beste zer-nolakotan, nazio jatorrian edo sozialean, minoria nazional batetako izatean, ondasunetan, jaiotze edo beste zer-nolako egoeratan oinharrituena halegia".

Are. Berdintasuna egiazkoa izango baldin bada, ez da aski Legea bakarri izatea; aitzitik, Hizkuntza bakoitzaren zirkunstantzia konkretuei behar zaie egokitu, bizikide diren hizkuntza diferenteren iraupena eta bilakaera naturala objetiboki garantizaturik gerta daitezten, hizkuntzak "gainjarpen edo kointzidentzi" sisteman izan ala "ondoratze edo yuxtaposiziokoan"; azken hau gaur egun aurrerabiderik gabea da ordea, Euskal Herriko kasuan bezala elkar ukituak etengabeak direlarik eta komunikapen bideak txoko guztietara hedatu

direlarik. Esan nahi da, legegileak neurri bereziak behar dituela hartu hizkuntzetarik bat, eskuarki ahulena, bigarren mailako, pobre eta landugabeko izakerarara igaro ez dadin, edota besteari buruz tresna huts gerta ez dadin, egintza diglosikoaren ondorioz.⁵⁶³

Dudarik gabe, horixe du esan nahi 1970-12-15eko Parisko Konbentzioaren 4. Artikuluak (B. O. I-II-I-69. Aranzadi 2.004, 1969), fetxa hartan bait zuen Espainiak ezarri Konbentzio honen onhartze agiria: “Konbentzio honetan partaide diren Estatuak, gainera, hitz hau ematen dute: irakaskuntz mailan (hau bait da Konbentzioaren gai espezifikoa) zirkunstantziei et praktika nazionalai dagozkien metodoz posibilitate eta tratu berdintasuna eragitera doan politika nazionala formulatu, desarroilatu eta aplikatuko dutela eta, bereziki:

a) Lehen irakaskuntza derrigorrezko eta dohako egitera; bigarren irakaskuntza bere maila guztietan jeneraltzera eta guztien esku ipintzera; goi irakaskuntza guztiei eskurakoi egitera, berdintasun osoko kondiziotan eta bakoitzaren ahalmenen arabera”...

Artikulu hori hobekiago aditzekotan, lehen Artikuluan hitzartua behar da kontutan hartu: “Konbentzio honetan, diskriminazioa esatean, arrazan, kolorean, sexuan, hizkuntzan, erlijioan, eritzi politikotan edo bestelakotan, jatorri nazionalan, ekonomi egoeran edo jaiotzatikoan oinharrituriko bereizkuntza, exklusio, mugaketa edo lehentasun oro ulertzen da, helburutzat edo ondorioztzat irakaskuntz mailan tratu Berdintasuna haustea edo aldatzea lukeen neurrian, eta bereziki:

a) Pertsona bati edo talde bati irakaskuntzako maila edo molde desberdinetarako bidea ixtea.

b) Pertsona edo talde baten hezkuntza maila apalago batetara mugatzea”.

Halaz ere, hizkuntza minoritario baten bizitza eta hobakuntza aseguratze-ko baldintzapen hauk eta guzti, arrunt gaitz gertatzen da praktikan lurraldetasunezko “gainjarpen edo kointzidentzi” kasuetan hizkuntzetarik baten indar hedapengarri eta itotzailea gelditzea. Ez da hori ikusteko laterri kolonizatuen historia linguistikoa aztertu besterik: kolonizatzaileen hizkuntza halako moldez gaineratu da horietan, non garaitu edo dominatuen hizkuntzak problema larriak planteatzen bait ditu, liburu honen lehen partean ikusi dugunez (“Ikuspegi politikoa”).

V. Paz-Andrade-ren optimismoa nahi genuke ukan, honela dioelarik:⁵⁶⁴ “hizkuntza, talde baten tasuna delarik, ama egituratik eten ezina da”, eta “krisi aldirik, behehitzapenik kreazio literarioaren baitan, landa matrizerako zokoratzerik, iraupen agraro edo erdi-agrafozko egoerak, jasan lezake, baina... goiz edo beranduago erreakzioa erneko da. Birlorapen literarioa berriro sortuko da. Taldeak, odolean berean, arnasarik dueño, bizitza aseguratutik duke hizkuntzak”. Badute egia puskaren bat espresio horiek, irrika sakon baten argitzaile direnez; problema, alabaina, arrunt konplexua da; izan ere, hizkuntza baten bizitza, talde kontzientziari bezala, kanpo edo giro faktore ainitzi datzeko; hauen artean, gaur egun, “ondoratze edo yuxtaposizio” sistema aipatu ohi da.⁵⁶⁵

Ez da, beraz, harritzekoa Manuel Larramendik, bere Diccionario Trilingüe-ren Sarreran, XVIII.mendean jadanik, Euskararentzat irtenbide bakartzat aislamendua proposatu izana; edota Suitzako Hauzitegi Federatuak lurraldetasun

zorrotza ezartzea hiru hizkuntza ofizial beraiantzat ere 1932-6-3an (bide bera hartu dute laponiarrek, samoarrek eta feroetarrek), hizkuntzekiko Suitza bezalako laterri errespeto handiko batetan erromantxera, lege gerobeherak eta guzti, hil ala bizi dagoen bitartean.

Ez da harritzekoa ere, funtsezko abiapuntu gisa, J. A.-k *Goiz Argi-n*⁵⁶⁶ honela idaztea: “Gure aurrak euskal giroan, euskal senean, ezitzeko eskubidea aitortzen dugu. Erri-izateak berez duana aitortzen dugu. Eta ez dezaigula iñork esan gure erriak bi zati dituanik: erdal-zatia eta euskal-zatia. Gure erria bakarra da, EUSKALERRIA. Eta gure artera datorren guztiak gure erria errespetatzen ikasi behar du. Ikasi! Non? Eskoletan! Euskal eziera jator batek bilduko ditu euskal-lurreko seme guztiak erri bakarraren altzoan. Ortarako, ESKOLAK EUSKALDUNDU!!!”.

Egia esan, ezinekoa izanen da arrazoizko giza elkar bizitze zuzenik Euskal Herrian, harik eta, errezeloak gainditurik, zati batek bestea aditzen ez duen bitartean; eta elkar aditze hori batak bestea ezagutu, errespetatu eta onhartetik etor daiteke soilki. Horrek zera eskatzen du: alde biek ahaleginik handiena egitea Herri honen izakera, pentsakera, sentiera eta bizikera, usuario eta ohitura eta guzti, Euskal Herrira ingorporatzen direnek errespetu eta onhar ditzaten.

Gogaketa kritiko hauen konklusio gisa, hau esan behar dugu: lege faktoreen aldetik errepresio, murriztapen, isiltasun edo zokoratzea esan nahi duen zernahi ezin onhar daitekeela, guztiok geure baitan izatez txertaturik daramagun justizi zentzuaren aurka doalako. Hainbat esanahitsuago da hau guztia, non legegileak berak ezagutu bait du berariz euskal hizkuntza biziaren eta euskal kulturaren errealtatea, garrantzi orokorreko bezala.

Hain zuzen ere, 573/1976ko otsailaren 26ko Dekretuak, Euskaltzaindia “Academia de la Lengua Vasca” izenez ezagutzen duenak (B. O. E. 25-3-1976), dio: “Euskarak beti ezaugarri bikoitza ukan du: herriak mintzatu eta mintzatzen duen hizkuntza izateaz gain Europako hizkuntza primitibuen erakusgarri bakarra da. Halatan, berataz estudio eta ikerkuntza asko egin izan duten espezialista gailenen ardura erakarri du. Gogora bitez, besteren artean, Humboldt, Bonaparte, Van Eys, Schuchardt, Cejador, Azkue, Menendez Pidal eta Tovar-en izenak.

Euskarak, bere orijinalitateaz gain, segidako estrato linguistikoen aztarnak eskaintzen dizkio ikertzaileari, berak bere bizitzan zehar harturiko influentzia historikoen ondorioz hizkuntzan sedimentatuz joan diren aztarnak halegia. Hargatik, eta aitorten bizi bakarra bera duen zibilizazio baten tresna izateagatik, kultur eta giza interes handiko baliodun gertatzen da”.

Ezagutze honen ondorio logiko bezala, legegileak Euskaltzaindiari, “herriarekiko arduraz” gain, “haren bilakaera, maila guztietan, nola literario hutsean, hala ikerkuntza eta teknikarenean eragitea” leporatzen dio. “Hartarako”, ordea Sarreran bertan, 4. parrafoan adierazten denez, “beharrezo zaio hizkuntzari irakaskuntza eta hedapenezko medio idatzi eta ikusentzunezkoetarako sarbidea, bere lexikoa ezinbestean terminologia modernoari egokituz”...

Baina, egiteko hauen betetzea Euskaltzaindiaren ahalmenen gaindi dago, horrek lege eremu bat eskatuko bait luke, eta horrek gaur egun Espainian inda-

rrean diren hezketa gradu eta maila guztien erreforma errotikoa leharke, euskalduna beharko lukeen Unibertsitatearaino iritsiz.

Hain zuzen ere, gaztelaniaren estudio teknikoaren barne arazoiek, katalanari eta galegoari ardura eskaintzea eskatzen dutelarik ere, ez da dudarik, Barcelonako eta Santiago de Compostelako Unibertsitateak dauden lekuan kokatzeko berak asko lagundu diola hizkuntza bion ikasketari, 1900-7-20eko Errege Dekretuak publikaturiko Ikasketa Planetik hasi eta gaur egunetarainokoetaraino, Barcelonako Unibertsitate Autonomuarentzat 1969-9-18ko Agindua eta Santiago de Compostelako Filosofia eta Letren Fakultatearentzat 1969-9-19koa, 2. puntuaren agertu dugunez.

Uste dugu, ezin eztabaidatua dela gertakari hau: hizkuntza periferiko biak zein bere Unibertsitateko Filosofia eta Letren Fakultateetako Ikasketa Planetara erakitzeak substantzialki erraztu duela hizkuntza bion bizitze eta desarrollo literario eta kulturala. Izan ere, Barcelona eta Santiagoko Unibertsitateetako geletan eskolatu diren gizonen gertuera teknikoak hain baikorki ahalmenu dituzten eremu linguistiko eta literarioan, non ezin gonbaratu bait dira Euskal Herrian hizkuntza eta literatura mailan lanean ari izan direnekin, hark esponenteoki eta autoditakta gisa ari izan bait dira gehienbatean.

Baliteke norbaitek, objetibo ez gaitza esatea, Salamancako Euskarazko Katedra aipatu ez dugulako.

Ez da, 1952-2-21eko Agindua (B. O. 14-3-1952. Aranz. 400), Euskararen Katedra hori eraiki zuena halegia, ahantzi dugulako. Besterik da: *neurri horri garrantzirik ez diogula ematen*:

1) *Euskarataz Agindu horrek, Sarrera justifikagarrian, dagien tratamendua, hildako hizkuntza batetaz ere egiten ahal zukeen, "aitzinasun historiko beneragarrietako bat" deitzen bait du.*

2) *Euskara bere baitan helburu bezala hartzen ez duelako, medio bezala baizik; aitzinateko Mendebal aurrelatinoa eta aurre-indoeuroparra birreraitzeko bidea ematen digun" medio bezala halegia.*

3) Katedrari "Manuel de Larramendi" izena eman zaion arren, *ezin kendu da burutik itxura egiteko bakarrik sortu dela*, atzerriko Unibertsitateak baino gutxiago ez egiteagatik, zeren eta ez dirudi lekuri aproposena Salamanca denik aitzinasun hain beneragarria indartzeko.

4) Hizkuntza baten eta aitzinasunen analisi teoriko hutsak —latinarekin halaxe egin ohi da— ez dira aski, beste alderdi batzuetatik interesgarri gartatu arren, monumentu edo lauki bat bizierazteko; ondorioak dira esaten dugunaren frogarik ageriena.

Duela urte asko idazten zuen, jadanik, A. P. Iturriaga-k aipatu Txostenean: "filologoek Euskararen Anatomia egiten duten bitartean, beren hitzen esanahia guztiz garbia den bitartean, guztiz sotila bere ekspresio et formuletan, guztiz ordenatua bere arauetan, kontsekuentea bere eraikuntzan, aberatsa eta ugaria hitzetan,... egunetik egunera lasterrago baldin badoa bere hondamendira, eta erabal galtzera badoakigu?".

Gure ustez, unibertsitateen lekutasunak, beste askotan bezala, inportantzi handia izan du gai honetan; *Euskal Herriak, berriz, ez du ukan, zirkunstantzi normaletan, bere unibertsitate propiorik*: Oinatik unibertsitateak funtzionatu

zuen urteak gerrate garaikoak izan ziren, 1874-1876; hori bera ere, ordea, Joxe Estornes Lasak ematen dizkigun datuek,⁵⁶⁷ zenbait fetxatan bat ez etorri arren funtsean E. Olcina-rekin⁵⁶⁸ bat datozenak, aplikazio praktikorik izan baldin bazuten.

Eta gaur egunera itzuliz, zera aipatu behar da: Euskal Herria hiru Distritu Unibertsitariotan banatu dela: Araba eta Gipuzkoa Valladolid-eko Distritu Unibertsitarioari dagozkio; Nafarroa, Zaragozakoari, eta Bizkaiak, 1969az gero, Distritu autonomoa zertzen du. Hain zuzen ere, *1969-6-7ko Dekretu Legeaz Bilboko Unibertsitate Ofiziala* (B. O. 7-6-1968. Aranzadi 1017) sorturik, 1969-12-18ko Dekretuak (B. O. 24-12-1969. Aranzadi 3.308) zera arautzen du bere Lehen Artikuluan: "Bilboko Unibertsitateak, 5/1968ko Dekretu Legeaz Ekainaren 6an sortuak, jurisdikzioa ukanen du indarren diren arauen araberako ondorio guztietarako Bizkaiko Probintzian".

Uste dugu, aurreko gogaketaok aski izango direla orain arteko kapituluez balio juridikoa agertzeko, eta ez dela izango analisi xeheagoren beharrik; honek premiarik gabeko errepikatzeetara eramango bait gintuzke, idazlan hau gehiegi luzaraziz.

BIGARREN ZATIA

DIPUTAZIOEZ

Hizkuntza auktotonoaz Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko Diputazioek ukan jokabideaz, argitasun gehiagoren amoreagatik, hiru atal bereiziko ditugu:

1) Lehenengoan, *lau probintziek batera harturiko Projektu eta Akordioak* aurkeztuko ditugu, euskara zaindu eta eragiteari buruzkoak, beti ere.

2) Bigarrenean, probintzia horietarik bakoitzak, bere aldetik, ukan duen jokabideaz tratatuko dugu.

3) Eta hirugarrenean, *lau Diputazioetarik bakoitzean nabari diren hutsarteez* ihardungo gara. Euskararen prozesu historikoan intzidentzia hain ukakorra ukan dutenez halebria.

1. LAU PROBINTZIEN BATERAKO JOKABIDEA BEREN HIZKUNTZA ETA KULTURARI BURUZ

Baterako jokabide honen baitan hiru alor bereiziko ditugu: bata, *Notariak izendatzeari* buruzkoa: euskal hiztunen zonetan beren lana bete nahi baldin badute euskara ezagutu beharra dute. Bigarren alorra, *Oinatiko Euskal Ikas-*

kuntz Kongresoaren (Congreso de Estudios Vascos) ospakuntzari dagokiona da. Eta hirugarrena, *Euskaltzaindiari* buruzkoa.

1. Notalgoa

Bizkaiko Diputazioaren sesioan, 1910-8-4ean ospatuan, diputatueterik batek Notalgoaren Legearen eskakizuna mahaineratzen du, hots, beren kargua Provincias Vascongadas-etan bete behar duten Notariei *Euskara ezagutzea* eskatzen zuena (B. O. P. V. de 26-9-1910, n.º 211).

Gipuzkoako Diputazioak, bere aldetik, 1911-5-11ko sesioan, Gobernazio-ko Batzordearen diktamen bat onhartzen du, Araba eta Bizkaiko Diputazio ahizpen komunikapenei buruzkoa: eskuarki euskara mintzo den Distrituetarako izendatu ohi diren Notariei euskara ezagutzea eskatzearen alde, baterako jestio bat egitea proposatzen bait zuten. Batzordeak, Arabako Diputazioaren oharpena esker onez onhartzen duela erantzuten du: notari-gura direnek ager dezatela aldez aurretik euskara badakitela; bestalde, proposatzen du, galdegin diezaiotela Bizkaiko Diputazioari oharpen hori onhartzera prest ote dagoen (Nafarroak 1911ko azaroan erantzuten du baiezkua emanez).

Are. Diputazio beraren 1912-8-6ko sesioan esaten denez, Diputazio beraren mandatuz, Madrida mandatarari gisa bidaliek, elkarrizketa bat ukan zuten Grazia eta Justiziako ministrariarekin, Diputazio ahizpek, euskara mintzo den zonetan beren profesioa bete behar duten Notariei euskararen jakitea eskatze-ri buruz eginiko baterako eskabidea erabakitzeko presa emanez, eta Ministriari gustora onhartzen du eskaria ("B. O. P. G." 4-10-1912, n.º 42/).

2. Euskol Ikaskuntz Kongresoa

Gipuzkoako Diputazioari dagokio inizatiba. Izan ere, 1918-1-18ko sesioan, Lehendakariak izenpeturiko proposapen bat onhartzen da, Euskol Ikaskuntz Kongreso bat (Congreso de Estudios Vascos) biltzearen alde, Oinatin egiten ahal litzatekeena, urte bereko irailean. Hortarako, hiru Probintzia ahizpen bateratzea eskatzen du, Patronatuaren Batzorde bat eraikitzea proposatuz, eta lau Probintzietako Lehendakariak eta Gasteiz, Iruinea eta Baionako apezpikuek osatua, eta antolaketaz arduratuko litzatekeen Batzorde Exekutibo bat ere bai ("B. O. R. G." de 28-1-1918, n.º 12).

Projektu honen berri, Euskal Kultur Batzordeak, 1918-4-28an ematen dio Bizkaiko Diputazioari ("B. O. P. V." 9-9-1919, n.º 202).

3. Euskaltzaindia

Kasu hontan inizatiba Bizkaiko Diputazioari dagokio. Hain zuzen ere, 1918-6-14eko "B. O. P. G."-an, 71. zenbakian, zera irakur daiteke: 1918-6-5eko Sesioan, Gipuzkoako Diputazioak Bizkortze Batzordearen hirugarren txostena onhartzen duela, Bizkaiko Diputazioaren izkribuari erantzunez, *Euskaltzaindiaren kreakuntzari* buruzkoa. Aipatu txostenean, Oinatik *Euskol Ikaskuntz Kongresoaren Batzorde Antolatzaileari* zera gomendatzen zaio:

Diputazio harek Euskaltzaindiaren kreakuntzaren Projektuaz Kongreso honen bilera prestatzaileetan eginiko dibergentzia eta oharpenen berri eman dezala ofizialki.

Euskaltzaindiaren kreakuntz proiektu honek badu bere oihartzuna Baionan ere; izan ere, EUSKALDUNA-ren zuzendariak Bizkaiko galdeari erantzunez hartarako sorturiko Batzorde Kudeatzailean ipar euskaldunen ordezkari-tzarako Pierre Broussain Doktorea proposatzen bait du.

Nafarroako Diputazioak, berriz, euskara bere euskalkietan ikasi, garbitu, indartu, bateratu eta hedatzeko mandatua dukeen Batzorderako bere ordezkari-tzat Foru Diputatu bat izendatzen duelako albistea ematen dio Bizkaikoari. Eta Nafarroakoak, 1918-5-7ko sesioan, gaineratiko euskal Diputazioekin bat eegitearen komenentziaz hitz egiten du, Euskaltzaindia fundatzekotan, eta Gipuzkoa eta Arabako Diputazioei hurbileko fetxa batetarako proposatu zaien bileraz zer-nolako eritzia duten galdetzekotan gelditzen da.

4. Euskal Unibertsitatea

Euskal Unibertsitatearen kreakuntzaz Araba Probintziak zer-nolako esku-hartzea ukan zuen esateko datu garbirik ez duugun arren, ez genioke objetibitateari berea eskainiko, baldin eta gai hontaz Gorporazio ofizialek eginiko ahaleginak mahain gaineratuko ez bagenu.

Bere sustraiak Tutera eta Uxuelo Projektuetaraino, eta Iratxeko Literatur Unibertsitateraino, eta Iruineako Jakue Unibersitateraino⁵⁶⁹ luzatzen dituen tradizioari jarraiki, nafar diputatuek "Universidad Vasco-Navarra" delakoaren kreakuntzaren asmoa hartzen dute 1866an, lau Probintzietako ikasleak bere baitan hartu zitzen eta euskararen arazoaz ardura zedin. Dena den, 1866-7-11ko Batzarre Nagusian, Gernikan, Instrukzio Publikoko Batzordeak aurkeztu informea irakurri zen, honela dioena: "Jaun Printzipala. Instrukzio Publikoko Batzordeak zor zaion moduko patxadaz aztertu du Universidad Vasco-Navarra-ri buruzko expedientea, eta arazoaren handitasun eta garrantzia kontutan hartuz, uste hontara heldu da: bidezkoa deritzala, zuk Diputazio Jenerala, gai berezi hontan, Araba, Gipuzkoa eta Nafarroako Probintziekin guztiz batera joka dezan autorizatzea" (Actas. Imprenta Juan Delmás. Bilbao).

Ahalegin hau ustel atera zen 1868an gertatu ziren gertakari politikoen ondorioz, urte hortan bertan ere Nafarroak Bizkaiko Batzarre Nagusiei beren ahaleginean amor eman ez zezatela eskatzen bazien ere.⁵⁷⁰

Aldeko zirkunstantzia eta guzti, arrunt iragankorrek izan arren, problema honi buruzko erreferentziarik ez dugu topatzen 1919-8-5era arte ("B. O. P. G.", 27-8-1919, n.º 25 sup.). Fetxa hortan egin sesioan, Lehendakari berriak, bere Hitzaldian, Gobernuari Instrukzio gaietan eskatu autonomia aipatzen du, *Ikastola* eta *Unibertsitate Libre*a eraikitzeari buruz, eta Diputazio ahizpekin harremanak hertsia gotzearen alde mintzatzen da.

Bizkaiko Diputazioak 1921-12-19an egin sesioan bada Akordio Projektu bat ("B. O. P. V." enero de 1924, 40 or.), hiru atal dituena, eritzi trukatzearen ondorioa, eta herriarentzat eta bere hizkuntzarentzat *Euskal Unibertsitatea* zein interesgarri izanen litzatekeen argitan ipiniz:

1) Diputazioak, Unibertsitate Autonomia sortuz Dekretuaren zabaltasunak eskaintzen duen aukera ezagutuz, erabaki dezala Euskal Unibertsitatea kreatearen problema birplanteatzeko premia, herriaren eta gorporazioen aurrean, ondoren Gobernuaren aurrean egiteko.

2) Izenda dadila Batzorde bat, arazoa astiro aztertzeko enkargatua eta behar liratekeen jectioak burutzeko gauza aurrera eramane ahal izateko.

3) Bizkaiko Diputazioak gonbida ditzala beste hiru Diputazioak elkarrizketara, zein jokabideri ekin tratzeko, guztien ahaleginak arrakasta ukan dezan.

1923-11-30eko sesioan ("B. O. P. V." 18-7-1924, n.º 162, 766. or.), lau diputaturen aurkako botoa tartean izanik, ondorengo akordio proiektu hau onhartzen da:

1) "Bizkaiko Diputazioak Bilboko Udaletxearen eskabidea onhartzea erabakitzen du eta aktiboki lan egitea berarekin, Bilbon *UNIBERTSITATEA* eraikitzearen aldeko jectiotan.

2) Diputazio ahizpekin bat, Bizkaiko Diputazioa, dagozkion jectioak, *HAIEKIN* batera, arrakastaz aurrera eramaten ahalegindiko da".

Proiektuak, noizpait ere, egia bihurtu ziren, zirkunstantzia zailetan izanik ere, eta denbora guztiz laburrerako, ikusiko denez, 1936-11-18an, *Euskadiko Gobernu Probisionala medio*. Euskal Herriko egunkari ofizialean, 41. zenbakian eta aipatu fetxan, honela irakurtzen da:

I. Artikulua. "*Sorturik da, ofizial mailan, Euskal Unibertsitatea, zeinen errektoregoa eta ordezkari eta jectio Organoak Justizi eta Kultur Kontseilariak izendatuko bait ditu*".

II. Artikulua. "Euskal Unibertsitatearen medikuntz fakultatea Bilbon irekitzea erabakitzen da, zeinetan ikasturtea aurtengo Abenduaren lehen egunean hasiko bait da".

Berehala aipatu departamentua autorizaturik da desarroilo arau egokiak erabakitzeko. Hori, hilabete bereko 21eko Aginduan hezur-mamitzen da, horrela Medikuntz Fakultateko alderdi jakin batzuk arautzen direlarik; esaterako, irakaslegoari dagokiona, erakutsi beharreko asignaturei buruzkoa, e. a.

Experientzia horrenak 1937ko ekainean egin zuen.

2. LAU PROBINTZIETARIK BAKOITZAK BURUTU EKINTZA, BERE HIZKUNTZA ETA KULTURAREN ALDE

1. Araba

Arabak beste Diputazioekin batera euskararen eta euskal kulturaren alde egindako ekintza, beronen indarra ezagutzen ez dugularik ere, aparte utzirik, oso datu gutxi dugu haren lanaz aipatu gaiaz, eta ditugun datuak ere oso oraintsukoak dira:

Gobernazio eta Kulturako Batzordeak, 1973-1-30ean, Presidentziari “Arabiar euskararen bizkortze eta zaintzerako proposapena” aurkezten dio. Honela dio testuak:

“Ez da gaurkoa Gorporazio honen interesa Euskarari gure Probintzian eusteko, oraino ere mintzo den zonetan iraun dezan ahaleginduz eta hartarako prest direnek ikas eta landu dezaten, hizkuntza berau bait da gure arbasoek pitxi preziatu gisa utzi zigutena. Zaintzea, defenditzea eta bizkor eraztea: gure kultur ondarearen tutore gisa dagokigun egin beharra dugu. Lehen, Diputazioaren ahaleginak eta guzti, opa zen arrakasta lortu ez bazen, Batzorde honek iritirik dela uste du aipatu bidetik lan positibo bat burutzeko garaia.

“Euskara, behinola, duela denbora asko, arabarren hizkuntza izan zena, gure probintziako toponimiak adierazten duenez, denbora asko da zatirik handiengan galdu zela, guztian ez bada ere, Aramaio eskualdean bizirik bait da oraino. Oso berria da zure erabakia, bertan euskararen irakaskuntza burutzekoa, eta Batzorde honek uste du jeneralizatu egin behar dela lanbide hori, euskararen hastapenetatik hasi eta euskararen hobakuntzaraino, haietan balia nahi luketenen esku medio egokiak ipiniz, nola haurrentzat hala larrirentzat izango lirakekeenak, horrela, nahi luketen arabarrei, berentzat nahiz beren seme-alabentzat, arbasoen hizkuntza berreskuratzeko aukera eman. Gogoan eduki behar da orobat, bizkaitar eta gipuzkoar tekniko eta espezialisten inmigrazio handiak asko ugaltu duela euskal hitzunen kopurua gure hiriburuan eta industriatuz doazen beste lekuetan, eta haiei ere, jakina, bere ama hizkuntza landuz joateko aukera emanen litzaeke.

“Helburu honekin egiten dute alfabetakuntz lana, euskararen aldeko interesa sortuz eta korrespondentzi sistemaz emaniko irakaskuntz falta ordezkatzuz: arabar haurrei zuzendua izanik, hizkuntza ikasiz batera, beren lurraldeko kultura elementalaz jabetzen bait dira, txapelketetan hartzen dute parte, eta txangoetan...

“Lan hori dela medio, jaiotzizkuntzat landu beharreko direlako betebeharra burutu nahi da; hori bait da hainbat Gobernu eta nazioarteko erakunderen kezka; UNESCO-rena, adibidez; eta Hezketa Lege Orokorrean ere kezka berau dator jasorik, Oinarrizko Irakaskuntza Orokorren helburuetarik bat, Espainian gaztelaniaz aparte diren “ama hizkuntzen lantzea” ipintzen bait du.

“Ondorioz, Gobernazio eta Kultur Batzorde honek ohorezko jotzen du zuri proposatzea:

—Lehenik. Postatrukezko euskararen irakaskuntz metodoa sor dadila, “kili-kili” izenekoa, arabar haurrentzat, berauek aipatu metodoaren lehiaketa eta gaineratiko abantailatan eskuhartzen dutelarik.

—Bigarrenik. Postatrukezko sistemaz sor litezkeen gastuak, Gorporazio honen gastuen presupuesto arruntaren 269 Erregistroaren gain gerta daitezela.

—Hirugarrenik. Lehen adieraziaren aplikaziorako, eta euskararen irakaskuntzarako beharrezko jo litezkeen beste ekintzetarako, ahalmen dun izan dadila Gorporazioko Presidentzia, Gobernazio eta Kultur Batzordearekin batera, egitarauaren desarroilorako behar lirakekeen erabakiak hartzeko”. Gasteiz, 1973ko Urtarrilaren 30a.

Txosten honen arabera, Arabako Foru Diputazioaren eta Euskararen Bizkortze Zerbitzurako Administrazio Kontseiluaren Lehendakariak, 1973-7-24ean Hezketa eta Zientzi Ministriari ondoko hau agertzen dio:

“Diputazio honen Euskararen Irakaskuntz Zerbitzua eraikirik, 1955-6-17ko Araudiaren arabera, eta Eskolaurre eta Oinharri Orokorreko Hezketa Zentroen kreakuntza Araba Probintziako hainbat herritan asmotan izanik, euskal hiztunen hainbat herritan halegia, zeinetan jaiotizkuntzazko ihardunak eta landuketa egingo bait dira Hezketa Lege Orokorreko 14. eta 17. artikuluetan datorrenaren arabera, ondoko helburuotarako baimena eskatzen du:

1) Oinharriko Irakaskuntz Orokorreko eta Eskolaurreko eskol unitateen eraikitzea, 1972-7-10eko Aginduaren arabera, euskal mintzodun jendetza eskolarrak euskararen espezializatua den irakaslegoa eskatuko duen Probintziako herrietan. Hasteko, bi unitateren kreakuntza eskatzen da, bakoitza hogeita hamar ikaslerentzat, eskolaurre mailakoak Gasteizen, eta beste bi, maila berekoak eta ikasle kopuru berdinentzat, Aramaioko Ibarren, 1973-1974 ikasturterako.

2) Aipatu Zentroetan borobildu beharko diren ekintzabide eta euskararen landuketarako egitarauak eraikitzea, dagozkien testu eta lan-metodoak argitaratzea, eta zerbitzuak eska litzakeen unitate eta Zentro elebidunetan irakaskuntza eman behar duen irakaslearentzat espezializazio ikastaroak burutzea, eta, hala behar izanez gero, euskarari buruz ikerkuntz lanak egitea, beti ere Hezketa eta Zientzi Ministraritzaren orientabideekin bat eta beraiei jarraiki.

3) Zentro hauen helburua kontutan izanik, zeinetan irakaskuntza urrikerik emanen bait da, Gasteizko eskolaurreko Unitateentzat utz diezazkiola bi unitate, berez Gazalbideko “La Encina” Eskolaurreko Zentroan, 1973-3-1eko Dekretuari atxikiz.

4) Arrazoi beraiengatik, eta Arabako Probintziako irakaskuntz arazoan Hezketa eta Zientzi Ministraritzarekin hertsiki loturik lan egin nahi duelarik, ezagut dakiola errejimen berezi bat, Zentro horietan irakaskuntza emango duen irakaslegoa hautatu eta proposatzeko; jakina, pertsonalaren subentzio eta Zentroen funtzionamenduari atxikiz, Hezketa eta Zientzi Ministraritzak erabakirik edota aurrerantzean erabaki lezanaren arabera, eta beste hau baztertu gabe: Arabako Foru Diputazioaren eskabidez, irakaslego, Zentro edo Unitateen hornitze eta euspenerako, laguntza osagarrik lortzen ahalko direla.

5) Azkenik, azter dadila Hezketa eta Zientzi Ministraritzaren eta Arabako Foru Diputazioaren artean konbenio bat eraikitzeko posibilitatea, aipatu helburuen betetzeko, probintzia hontan”. Gasteiz, 1973-7-24.

Gure ohituraren aurka, hedadura handiegia eman diegu dokumentu bioi:

1. Aipatzeko besterik ez dugulako.
2. Gobernazio eta Kultur Batzordearen txostena, Lehendakariak bere egin duelako, Hezketa eta Zientzi Ministriari egin izkributik atera daitekeenez.
3. Etokizunean, euskararen intzidentzia historikoari buruz, influentzia handia ukateko dagoelako; zeren eta, alde batetik euskara Arabako Probintziako muga hertsietara mugatu arren, printzipio interesgarrikerik planteatzen duela gaur egun mintzo ez den zokoetara hedatzeko ere.

4. Geroago ikusiko dugunez, mendetan zehar Araban jaiotzetik izan zen hizkuntzak eremu zabalak galdu dituela argi eta garbi ezagutzen duelako, eta deitoratuz.

2. Gipuzkoa

Gorago adierazirik utzi dugu zer parte hartu zuen Gipuzkoak gaineratiko Probintzia ahizpekin batera.

Orain, erabaki dugun Planaren arabera, Probintzia honek bere muga barruan euskararen eta euskal kulturaren alde zer-nolako ihardunbidea segitu izan duen ikusiko dugu. Alderdi ainitzetakoa da ihardunbide hori; baina, ordena piska batez agertze arren, bi akordio motatan bereziko dugu guztia:

a) laguntza ekonomikoak, subentzioak... erabakitzen dituztenak, kultur argitalpen eta izkribuei, hala-nola gramatikei,... hizkuntzari eta kulturari eustera eta eragitera zuzenduak direnak;

b) nolarebait Diputazioari loturik dauden zerbitzuetara dedikatuko den pertsonalaren izendapenarekin erlazionaturik daudenak.

Zati bakoitzean segida kronologikoari jarraituko gatzaizkio.

1) Lehenik, asmotan hartu dugun hari kronologikotik apartatzea baldin bada ere, 1911-5-25eko Gipuzkoako Diputazioaren sesioak berritasun atsegin bat eskaini zuela agerturik utzi nahi dugu. Hain zuzen ere: "El Institut d'Estudios Catalans-ek, Gipuzkoako Diputazioaren babesean argitaratzen zen *Euskalerriaren alde* Aldizkariaren zenbait zenbaki jaso zituela eta, Karmelo Etxegarai-ri gomendatu zion Probintzi Gorporazioari zorianak ematea, "Euskal Herriko Kultura historiko eta literarioari eragiteko" duen moldeagatik, antzeko beste Gorporazientzat horrela eredu gertatuz.

1877-3-6ko sesioan ("B. O. P. G." sub. de 8-3-1877), *Revista de Provincias*-en berri ematen da, bere dotrina sailean asmo hau bait du: "Filosofiaz, zientzietaz, artetaz, deretxoaz, historiaz eta giza jakintzaren gaineratiko adarretaz artikuluak ukanen ditu, eta bereziki Euskarataz eta Euskal Historiaz". Argitalpenari laguntzea erabakitzen da, duen helburuarengatik.

1911-12-19ko sesioa interes berezikoa da ("B. O. P. G." n.º 2, sub.): eztabaida bat gertatzen da zenbait diputaturen artean *Euskalerrria* Aldizkariarentzat subentzio bat eskatzearen ondorioz: Batzuk diote, Kontseilu bat izendaturik dela Euskal Herriko Mugimendu Euskarazalearen alde, eta Kontseiluarena ez den Aldizkari bat subentzionatzea hura desautorizatzea litzatekeela. Halaz guztiz, subentzioa ematea erabakitzen da, Diputazioak babesturiko *Euskalerriaren alde* Aldizkari ofizialari kalterik egiten ez diolako; arazoa Euskal Kultura bizkortzea izaki. Orobat ematen zaio subentzioa *Revista Internacional de Estudios Vascos* (RIEV) aldizkariari.

Diputazioaren 1913-7-4eko sesioa. Joan Manuel Lertxundi eskolapioaren euskal gramatikatik 50 ale erostea erabakitzen da, euskal gramatikaren hedapenari laguntzekotan.

1914-12-10eko sesioan ("B. O. P. G.", n.º 76, de 18-12-1914), "Bizkortze Batzordeak eman diktamena irakurri zen, Segundo Izpizua argitaratzen ari den

“Historia de los vascos en el descubrimiento, conquista y civilización de América” liburuaren hogeita hamar ale eskuratzeko eskatuz, eta berorren eskuratzeari gomendatzen zaie Probintziako Udaletxei”.

1915-5-25eko sesioa: “Deliberatu eta erabakitze proposatzen da proposapen bat, hainbat diputatuk izenpetua, eskatuz, erabaki dezala Diputazioak “Toponimia Vasca” obrari laguntza materiala eta morala ematea, hartarako gogo oneko euskaldun guztien parte hartzea eskatu bait zuten, eta Gipuzkoako Udaletxei sutsuenik gomendatzen zaie lagunkide izan daitezten lan hauk arrakastaz burutzeko, efikazia handienaz, hartarako Idazkaritzetan dituzketen datuez baliatuz. Lehendakariak eskaria Bizkortze Batzordera eramateko eskatzen du, eta agintzen, proposapenari harrerarik beroena eginen zaiola”.

1917-5-3ko sesioa. Subentzioak emanez jarraitzen da, Segundo Izpizua-ren *Historia de los vascos en América* liburuari aurrerabidea emateko.

1918-1-18ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 10, de 23-1-1918, sub): “Bizkortze Batzordearen diktamen bat onhartzen da, hainbat diputaturen proposapenari buruz, batera euskaraz eta gaztelaniaz ematea eskatuz, Diputazioaren eta Probintzi Batzordearen zirkularrak, Probintziako biztanle guztietara, bertan usaiako den hizkuntzan idatzirik, hel daitezten”.

1919-7-17ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 18 de 11-8-1919, 139. or.): “...Bizkortze Batzordearen diktamen bat onhartzen da, Frai Celestino Maria de Kaparroso-k argitara eman eta gipuzkoar euskalkian dagoen eskuarazko gramatikaren hogeita hamar ale eskuratzeari proposatuz, horrela, euskara hedatzeari buruzko gai hontan eginik diren ohiturei jarraiki”. Euskararen hedapena aldeztearen zentzu berean, Azkue-ren eleberria, *Ardi galdua*, erostea erabakitzen da; berrogeita hamar ale halegia.

1919-12-23ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 3 de 7-1-1920, 19. or.). Bizkortze Batzordearen beste Diktamen bat irakurri zen, “Koruko” Erakundearen Gobernu Juntak eginiko instantziari buruzkoa, berak gidatzen eta babesten dituen Ikastolak hobekiago eramateko subentzioa eskatuz. Batzordeak, Erakunde eskatzaileari, behin bakarrik, 3.000 pezetatako subentzioa ematea proposatzen du.

2) Bigarren, *nola-hala Diputazioari datxekon pertsonalarekin erlazionaturik diren akordioak*.

1900-3-9ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 30, de 9-3-1900, Iragarkizun eta Ediktu Ofizialen saila). Gipuzkoako Probintzi Batzordeak *mikelete erakundearen betetzeko* postuak iragartzen ditu, eta beharrezko baldintzetarik da: “Jatorriz Probintziakoa izatea edo euskara jakitea”.

1909-3-28 (“B. O. P. G.”, n.º 28, de 9-9-1909): probintzi sarerako telefonari postu hornikuntzarako lehiaketa. Baldintzetarik bigarrena: “Taxuz euskara mintzatu, irakurri eta idaztea”.

1912-1-17ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 25, de 26-2-1912, sup.). “*Fraisolo Granjako Zuzendariaren* Postua betetzeko oinharriak eta baldintzak onhartzen dira. Seigarren baldintzak honela dio: “aldeko baldintza izango da euskara jakitea”. Diputatuetarik batek zuzenketa bat aurkezten du oinharriari buruz, seigarren baldintza ondoko terminoetan erredaktatu behar litzatekeelaren alde: “Derrigorrezko baldintza izango da euskara jakitea”. Hainbat Diputatu aurka

ateratzen da, esanez, horrela Lehiaketa oso murriztua litzatekeela. Bozketan pareaturik gertatzen dira, eta erabakia hartzeko hestuasunagatik, Lehendakariari leporatzen zaio egitea bere kalitatezko botoz. Eta zuzenpenaren arauz erabakitzen du, ondoren onhartua delarik. Hartara, *euskara jakitea derrigorrezko baldintzatzat ematen da*.

1912-3-20ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 39, de 29-3-1912). *Eskribatzaile eta kontularitzarako laguntzaileen izendapenari* buruzko baldintzez eztabaidatzen da, eta erautzen da, proba ariketetatik bat Euskararen etsamina izan dadila.

1916-12-19ko sesioa (“B. O. P. G.”, 1917), “Erabakitzen da, Oihan Zerbitzurako Ingeniari Zuzendariaren postua eskatzeko, euskara jakitea derrigorrezko baldintza izango dela”. Eztabaida luzea egiten da diputatuen artean; norbaitek dio, hobe dela kandidatuak gaitasun teknikoa ukatea, eta baldintza hori ezarri askotxo murrizten dela kargua eskatuko luketenen alorra. Beste diputatu baten erantzuna: “Kontradizio bat dirudi Hizkuntza derrigorrezkotzat ematea, baina handiagoa da ez eskatzea, baserritarrek harremanetan behar bait du bizi eta haiek behar du ulertu. Beste kontradizio bat hontan legoke: bate-tik, Euskararen Katedra bat subentzionatu, eta bestetik, ez exijitzea jakin deza-ten bertako enplegatuei. Zientziaren hedapena garrantzizkoagoa da, eta hobe-kiago zabal lezake herriko hizkuntza dakienak ez dakienak baino lehenengo-aren zientzi gaitasuna zerbait apaltxoagoa delarik ere”. Beste arrazoi bat, analo-giazkoa, Diputazioko Bulego Araudiaren artikulua aplikazioa da, beraietan sartu nahi dutenei euskararen ezagutza eskatzen bait die.

1918-1-18ko sesioa (“B. O. P. G.”, n.º 12, de 28-1-1918, 93. or.). Goberna-zio Ministraritzaren Errege Agindu bat aipatzen da, Probintzi Batzordeak egi-niko On Rafael Larrunberen, 1918ko Bilketa edo Erreklutamenduko Batzorde Mixtoaren lekuko Mediku Zibil kargurako hautatuaren, izendapena baliogabe-tuz, eta inolako arrazoibide legal edo bestelakorik gabe On Zesar Sebastian izendatuz. “Probintzi Batzordeak, ordea —jarraitu zen— hau ukan zuen gogoan: Mediku Zibilak euskara behar duela jakin, araketara beharturik diren mutilik gehienek gaztelaniarik ez dakitelako, eta zuzena delako hauen hizkun-tzaren jakitun izatea berauekin uler dadin”. Eta protesta egitea erabakitzen da.

3. Nafarroa

Agertua da zer-nola eskuhartu zuen Nafarroak, beste hiru probintzia ahiz-pekina batera, Notalgoari, Eusko Ikaskuntz Kongresoari, Euskaltzaindiari eta Euskal Unibertsitateari buruz. Ondoren, Probintzia honek euskarari eta euskal kulturari buruz zer-nolako neurriak hartu izan dituen ikusi nahi genuke.

Gure eritzirako garrantzizkoen bezala, oraindik orain Diputazioak hartu dituen erabaki bi aipatuko ditugu.

1967-1-25ean (“B. O. P. N.”, de 1-3-1967, n.º 26), “euskararen euspenera-ko eta bizkortzeko arauak” erabakitzen dira Nafarroako unibertsitariak aur-keztu instantzia bat dela eta. Lehen artikuluan, Diputazioak buruturiko eragi-nezko ekintza aipatzen da, Probintzian “elebitasun praktikoa” ezartzearen alde.

Ondorengo artikuluetan, euskararen bizkortze ekintza koordinatu eta zuzentzeko medioak antolatzen dira, honela:

a) Koordinazio sistema bat koordinaziorako Goi Juntarekin, oraino ere bizirik den herrietan euskararen ikastea posible egin dadin lehen irakaskuntzako zentroetan, eta sari bidez lagunduz.

b) Principe de Viana Erakundeari eskua ematen zaio beharrezko egiratau eta presupuestoak egiteko, egoki deritzakeen gastu eta jectio osagarriak burutzeko.

c) Nabarmengarri da orobat, Diputazio honek egin beharreko izendapenatarako merezimendutzat hartuko dela euskararen jakitea, noiz eta bete beharreko egitekoa euskal hiztunen zonetan burutzekoa den.

—Azkenik, Diputazio Forudunak, Estatu Erakundeen aurrean, aipatu bidetik, ekintzak erabakitzea eta hautatzea beregain harturik, egoki deritza erabaki honen berri eliz botereari ematea, euskal kulturaren arlo honetan bere lankidetzara, bere ahalen neurrian, eskatuz.

Zenbait urte geroago, 1972-12-15ean ("B. O. O. N.", n.º 5, de 10-1-1975), Nafarroako Diputazioak "Euskararen Irakaskuntza eta Bizkortzerako Oinharriak" onhartzen ditu, llabur-llabur honela diotenak:

a) Etorkizunerako jokabidetzat euskararen irakaskuntza eta bizkortzearen eragintza eta laguntza hartzen du, batipat euskal hiztunen zonetan, bereziki Lehen Irakaskuntz mailan. Ez du ukatzen horrek euskararen indartzea eta erabiltzea aipatu zonetako eremu (familia, sozial, kulturazko...) guztietan.

b) *Irakaskuntz ekintza lau mailetan izanen da:* oraino ere euskaraz mintzo diren haurrentzat Eskolaurrea eta Oinharri Hezketa Orokorra; euskararen ikasketa eta landuketa Oinharri Hezketa Orokorreko zentroetan, eta gogozko ikasorduen eraikitzea gaineratik zentroetan, Hizkuntzaren atzerakada bizikien nabari den zonetan bereziki; eta oro har, Euskararen ezagutzaren hedapena eta hobakuntza Probintzia osoan.

Beren etxeko edo jaiotzetiko hizkuntza euskara duten haurrak eskolatzen diren zentroetako irakaskuntzatzat *elebitasun* errejimena antolatzea aurreikusirik da, hartarako zentro bereziak sortuz, programen edukinean eta orientabide pedagogikoetan Hezketa eta Zientzi Ministraritzak guztientzat ezarririk dituenak hartuz, eta taxuz egokiturik "zentro horietako hizkuntz berezitasunari eta Nafarroako sozio-kultur errealitate espezifikuari".

c) Boskarren oinharria.—"Hirugarren oinharrian seinalaturiko eta b) apartatuan datozen helburuen burutzea posibletzeko, ardua berezia eskainiko zaio *irakaslegoaren* hezkuntzari eta berorren etengabeko hobakuntzari, hartarako euskararen katedra edo instituto baten eraikuntza bultzatuko delarik".

d) Irakaskuntza horien inizatiba Udal edo pribatuei dagokienean, eman litzake Diputazioak Subentzioak, beraren inspektore egitekoari menperatzen baldin badira.

e) Azkenik, Organo diferenteak egituratzen dira, zeintzuen medioz burutuko bait du Diputazioak *euskararen irakaskuntz eta bizkortze* zeregina, honi buruz euskararen irakaskuntzarako batzorde baten sortzea nabarmen erazi behar delarik, eta halaber hizkuntza beraren eragintzarako patronatu batena.

Horik dira etorkizunean euskararen prozesu historikoan zerikusi baikorra izanen duten neurriak; halaz guztiz, ezin bete izango dute hainbat urteren husingunea, zeintzuetan Nafarroa Probintziako euskal hiztunen eremua Gipuzkoa Probintziaren mugaldera hertsiturik gelditu bait da.

4. Bizkaia

Ikusia dugu Bizkaiak beste hiru Probintziekin batera zer-nolako ihardunbidea ukan izan duen. Orain, Probintziak bere barruan ukan duen ekintzabidea ikustea dagokigu.

Gipuzkoari buruz harturiko ordena berari jarraituko gatzazkio; hau da, lehenik, zuzenean euskararen eta euskal kulturaren eragintzara jotzen duten akordio eta zirkularrez tratatuko dugu, eta ondoren, Diputazioari datxeskon lanpostuak betetzeko euskararen jakitea eskatzen duten iragarkun akordio diferenteak agertuko ditugu.

1) Lehenik, *euskal kulturaren euspen eta eragintzari buruzko akordio eta zirkularrez* tratatuko dugu.

c1917-6-IIko sesioa (B. O. P. V., n.º 152, de 9-7-1917, 680. or.). *Euskal Kultur Junta* sortzea erabikitzen da.

1918-6-14eko sesioa (B. O. P. V., n.º 139, de 22-6-1918, 573. or.). Diputazioiko Instrukzio Publikoko Juntaren akordioa, *euskal textu liburutarako lehiaketa* irekiz, ondoko oinharrioren arabera:

- 1) Euskal Herriko Historia laburra.
- 2) Euskal Herriko Geografia laburra.
- 3) Gizalege eta baserri Higieneko nozioak.
- 4) Lehen graduiko ikaslerentzat irakur liburua.
- 5) Bigarren graduiko ikaslerentzat irakur liburua.
- 6) Lehiaketa hontara datozen liburuek euskaraz idatzirik beharko dute izan, eta edozein euskalki eta ortografiatan; halere, sariztatuen argitalpena bizkaieraz eginen da eta Arana Goiri-ren ortografian...”

1918-7-26ko sesioa (B. O. P. V., n.º 77, de 9-8-1918, 729. or.). “Diputazioak, Instrukzio Publikoko Juntaren proposapenera, honako oinharriok onhartu zituen, zeintzuetara beharko dute moldatu subentzioa eska eta lor lezaten lehen mailako ikastexee...” 3) “Diputazioak halakoei, subentzioaren koerlazio gisa, irakaskuntza jakin bat eman dezaten eskatuko die. Irakaskuntza hori honela izanen da:

a) Euskara bizi den Euskal Herriko parajetan, *euskal irakaskuntza*, gutxi ala gehiago zabala, zirkunstantzien arabera, Juntaren iritzira, minimum baten gainetik; hau litzateke minimum hori: irakurketa, idazketa, errezoak, abestiak eta euskaraz emaniko aritmetikako nozioak.

b) Euskara ezagutzen ez den edota gaztelania nagusi den Euskal Herriko zatian, euskara irakatsiko da, haren irakurketa, idazketa, abestiak. Halako eskoletako gaineratiko programa osatzen duten puskak gaztelaniaz irakatsiko dira, baina, beti ere, irakurketan, Euskal Herriko geografian eta bertako Foru eta ohiturazko deretxoan (usario eta ohiturak) berezituz”.

Sesio berean (B. O. P. V., 1920, 535. or.) honela irakurtzen dugu: diputatu baten proposapenera, aurrerantzean Diputaziotik subentzioa eska eta lorleza- ten lehen mailako ikastetxeek hartu beharreko oinharrietarik bat onhartzten da; hauxe: “Diputazioak ez du eskurik sartuko subentzionaturiko Erakundeen Plan eta barne bizitzan; haatik, subentzioaren koerlazio gisa, euskal irakas- kuntza, gutxi edo gehiago zabala, eskatuko die, zirkunstantzien arabera: ira- kurketa, idazketa, errezo, abesti eta euskaraz emaniko aritmetikako nozioak esan nahi duen derrigorrezko minimum baten gainetik”.

1919-2-10eko sesioa (B. O. P. V., N.º 51, de 3-3-1921, 244. or.). Sesio honetan Instrukzio Publikoko Juntak eskurazi duen komunikapen baten berri ematen da, *Bilboko maistren eskola normaleko euskarazko katedrarako* iraka- sle On Manuel Ortuzar izendatu dutela adieraziz.

1919-12-18ko sesioa (B. O. P. V., 1922. urtea, 968. or.). “Ikastolak” izene- ko Presupuestoaren 7. artikulua eztabaidatzen da. Euskarari buruz den kezka hitzegiten da, halegia *herri diferentetan* euskara diferentea delakoaz, eta euska- ra on bat irakasten ez bada, iritsiko dela eguna, zeinetan ez bait dute elkar uler- tuko ez Bizkaia barruan ez beste probintzia ahizpekin. Hau erabakitzen da: Euskaltzaindiari dagokiola zer irakatsi behar den erabaki eta esatea, edota Biz- kaitar Akademiari, bera bait da euskara garbitzeko jarria. Halaber esaten da: *irakats dadila euskara eskoletan gaztelania bezala*, ikasleak bi hizkuntzen jabe izan daitezen, eta Hizkuntza Ofiziala delako.

1920-5-4eko sesioa (B. O. P. V., n.º 80, de 10-4-1923, 362. or.). *Euskal Kulturaren kontseilari bezala Azkue jauna* izendatzea onhartzten da, “euskal foch lore”ren (sic) biltzeaz arduratzen delarik, eta urteoro bere lanen txostena agertu beharko duelarik, eta hartarako urteko 6.000 pezetako soldata seinala- tzen zaiolarik.

1931-10-17ko sesioa (B. O. P. V., de 17-10-1931). Molde probisionalez, eta emaitzak aztertzeke baldintzapean, *euskara praktiko eta herrikoi batetarako hirugarren katedra bat* eraikitzea erabakitzen da, beraren gomendua On Migel Arruzari leporatuz, orain arteko katedretan laguntzaile egitekoak bete bait ditu.

b) Bigarrenik, *Diputazioaren zerbitzurako pertsonalaren izendatzeaz tra- tatuko dugu.*

1902-2-15eko sesioa (B. O. P. V., n.º 38, de 15-2-1902, 169. or.). Probint- ziako Maisuei zirkular bat bidaltzen zaie, *euskaraz hitzegitea haurrei ez gale- razteko* esanez, eta eraztunaren, oholtxoaren eta beste edozelako zigorbideak irakaskuntza orotan baztertzeke. “Bestalde, kontutan ukan beza (maisuk) hiz- kuntza bat ikasteko ez dela beste bat ahortzi beharrik; are gutxiago ahanzteko hizkuntza jaioterrikoa denean, arbasoen hizkuntza halegia, aitzinate zaharrene- tik, haurrak bizi diren ingurunean komunikabide zaiena. Aipatu metodoak (ez degradagarriak, eta bai pedagogikoak) eta ihardunbideak gomendatzen dira derrigorrezko hizkuntza ofizialaren irakaskuntzarako, batipat arruntki euskara mintzo der. parajetan. Jakin eraziz, ez dutela eskubiderik eskolatik kanpo eus- kararen erabilkera eragozteko, zeren beren aginduzko egitekoa ikasorduetan amaituz gero, aholkuak eta oharrak bait dira soilki onhargarri haien aldetik”.

1914-2-17ko sesioa (B. O. P. V., n.º 38, de 17-2-1914, 150. or.). Adminis- trazio Probintziala, “Iragarpena: Bizkaiko Diputazio Probintzialak *Bilketa*

Batzorde Mixtoko Minon buruzagitarako postuak iragartzen ditu betegai... baldintzen artean hauk ageri dira:

1) Parekidetasunez, erakundean sartzeko baldintzen arabera, lehentasuna guztien gain bizkaitarrei emanen zaie; bigarren, arabar, gipuzkoar eta nafarrei, eta horien faltan, gaineratiko probintzietakoei.

2) Baldintza berdinetan, Diputazioak, dudarik gabe, *euskara jakitea baldintza gomendagarritzat ukanen du*".

1917-II-2ko sesioa (B. O. P. V., n.º 249, de 5-II-1917, 1101. or.). *Bide-Ingeniari eta Laguntzaile postuak hornitzeko lehiaketa. "Lehentasuna: euskara jakiteari"*.

1918-4-27ko sesioa (B. O. P. V., n.º 96, de 27-4-1918, 397. or.). "Iragarkuna: lehiaketa publikoa *Abadiñoko granjako Irakasle administrariaren* posturako: "...bigarren, *derrigorrezkoa da euskara jakitea*".

1918-8-31ko sesioa (B. O. P. V., n.º 195, de 31-8-1918, 825. or.). Lehiaketa "*Lehen saileko kaminoetako mutil-nagusitarako postutarako*"... "*Euskara beharko dute jakin eta hala egiaztatu beharko dute*".

1918-II-IIko sesioa (B. O. P. V., n.º 255, de 13-II-1918, 1097. or.). (Iragarkuna) Probintzi Batzordearen akordioa, sasoikako bezala, *Arkitekto, Industri Ingeniari eta Ingeniari Agronomo postuak hornitzeko lehiaketa irekiz: "... hirugarrena, euskaldunak izan daitezela; baldintza berdinetan, euskaldunari emango zaio lehentasuna.*

1918-II-IIko sesioa (AB. O. P. V., n.º 253, de II-II-1918, 1083. or.). Iragarkuna: "Bizkaiko Probintzi Batzordearen akordioz, atzoko (1918-II-7) sesioan harturikoaz, lehiaketa irekitzen da, nola-hala Bizkaiko Diputazioari datxeskon Lehen eta Goi Irakaskuntzako Ikastetxeen Inspektore plaza hornitzeko. Iragartzen den posturako gai liratekeenek derrigorrez euskaldunak beharko dute izan eta euskal hitzun"...

1919-2-10eko sesioa (B. O. P. V., n.º 51, de 3-3-1921, 244. or.). Sesio honetan, Instrukzio Publikoko Juntak eskuetara duen komunikapenaren berri ematen da, jakin eraziz On Manu Ortuzar Bilboko Maistren Eskola Normaleko euskarazko Katedrako irakasle izendatu dutela"...

1919-10-117ko sesioa (B. O. P. V.m n.º 235, de 17-10-1919, 987. or.). (Iragarkuna) Diputazionako oposizioak eskribatzaile postuak hornitzeko. Baldintzak: "... bigarrena: *euskaldunak beharko dute izan... baldintza beretan euskaldunetarik bizkaitarrei emanen zaie lehentasuna*".

1919-2-10eko sesioa (B. O. P. V., n.º 49, de I-3-1921, 236. or.). "Gorlizko Sendategiko Mediku Direktoreak eta Mediku Laguntzaileak, aipatu Sendategiko batzordeak izendatuek, urte baten barru *euskara beharko dutela ikasi esaten da*".

1920-4-23ko sesioa (B. O. P. V., n.º 92, de 24-4-1920, 274. or.). (Iragarkina) "Instrukzio Publikoko Junta. Hauzategitako berrogei ta hamar Eskola, Gallano proposamenduaren arabera Diputazioak sorturikoak, hornitzeko deia, ondoko oinharrion arabera: 1) Postu hauk bi kategoriatan banatuko dira, A eta B izenekoetan; lehenengoan euskara arrunta den Bizkaiko zonei dagozkienak sartuz, eskualde horietan hizkuntza berorretan irakaskuntza eman beharko delarik, gaztelania ere irakasten delarik, eta B kategorian, berriz, hizkuntza

arrunta gaztelania duten bizkaitar eskualdetako eskolak ematen direlarik, hizkuntza berorretan ematen delarik irakaskuntza, dagokion Araudian jakin erazten diren baldintzetan euskara ere irakasten delarik... Diputazioko Lehendakariak”.

1921-2-24eko sesioa (B. O. P. V., n.º 266, de 27-II-1922, 1212. or.). Euskal hiztun den Euskal Herriko eskualderen batekin edota euskal hiztun diren pertsonekin nola-halako erlaziorik luketen enplegatuei buruz, euskara eta gaztelania ezagutzea eskatzen duen zuzenketa bat onhartzen da.

1921-4-9ko sesioa (B. O. P. V.ºm n.º 80, de 9-4-1921, 373. or.). (Iragarpena) Instrukzio Publikoko Junta: “Lehiaketa orokorrerako deia bost maisu postu hornitzeko, A kategoriatakoak, Bizkaiko Hauzategi Eskoletarako, ondoko baldintzaon arabera: “... hirugarrena. Gainera, lehiaketa hau zein kategoriatako Eskoletarako irekitzen den kontutan harturik gaiek euskal hiztun beharko dute izan edozein euskalki literariotan eta, bereziki, bizkaierakoan.

1923-12-24eko sesioa (B. O. P. V., n.º 288, de 24-12-1924, 1325. or.). (Iragarpena) Instrukzio Publikoko Junta, Hauzategitako maisu-maistra posturen hornitzea. Zazpigarren baldintza: “... A kategoriako Eskoletan iharduteko, behar bezala egiaztaturik, euskararen jabe izatea eskatuko da; B kategoriako-
etarako, aitzitik, ez”.

3. EUSKARAREN ETA EUSKAL KULTURAREN PROZESU HISTORIKOAN INTZIDENTZIA DUEN LAU DIPUTAZIOEN JOKABIDE EZEZKOI EDO PASIBOA

Bigarren zatiko hirugarren atal honetan, ikusi nahi duten guztien begibistan dagoen fenomeno bati heldu beharrean gara: behinola euskal hiztun zen herri askotan izkutatu da euskara, eta beste askotan bigarren maila batetara zokoratua izan da, edota famili bizitzara. Hori dela eta, fenomeno horri buruz euskal lau probintzietarik bakoitzak zer-nolako jokabidea ukan duen galdera datorkigu. Euskara atzera joan da, lurrez, XVIII., XIX eta XX. mendearen lehen hogeitau hamar urteetan. Esan nahi da, Probintziek postura bat ukan dutela horri buruz. Zein ordea?

1. Araba

Egia da, Arabako Diputazio Forudunak, beste hiru probintziekin batera, eskuhartu zuela Euskararen eta Euskal Kulturaren euste eta hobakuntz lane-

tan; hala-nola Euskaltzaindiaren kreazio eta mantentze lanetan. Halaz guztiz, barne bizitzan, probintzi errejimen mailan, eskuartean dugun gaian, Arabako Diputazioaren hari nagusia isiltasuna izan da. Dela bere baitan hizkuntza auk-tonoaz zer gertatu axolagabekeria zuela, harek ematen ziolarik ere euskal probintzi izena, dela botere zentralen interesei (hauk ere politikoak) joko egin nahi izatearen postura zela, hauxe da egia: euskararen eta euskal kulturaren alde, euspen barradera eta galduriko lurraren berreskuratze zatekeen neurri eta akordiorik ez dela batere ageri.

Alferrik ari izan gara bila, eta kezka honetaz berririk ukan zezaketeneri galdezka. Bakar-bakarrik, Gobernazio eta Kultur Komisioaren aipatu proposapenean, 1973ko Urtarrilaren 30 ekoan, hauxe irakurri ahal izan dugu: “Ez da gaur egunekoa Gorporazio honen interesa gure Probintzian euskarari eusteko, oraino ere bizi den eskualdeetan bizirik iraun dezan ahaleginduz, eta hartarako prest direnek ikas eta landu dezaten, gure arbasoek ‘pitxi preziatu’ gisa utzi ziguten jaiotzezko hizkuntza denez gero” (lehen parrafoa).

Baina, non, zein neurritan, nola hezur-mamitu du Gorporazio Forudunak, iragan denboretan, ‘interes’ hori? Ez da ezer ere konkreturik.

Are. Interesik izan balitz ere, hala atera daitekeela dirudi textu eta textu-ingurutik, Aramaio eskualdera hertsitu eta mugatu bide zen, han oraino ere, beharrik, euskal hiztun bait da jendea.

Euskarari ematen zaion “pitxi preziatu” kalifikapenak berak are larriago egiten du Gorporazioaren aurkako destaina, eta astunago bilakarazten du beraren jokabidea, lehen aldietakoa.

Aurkako eritzi honen kasuan, ez da axolazkoa euskararen atzerapena XVIII. mendean gertatu izana (euskararen geografia aztertu duten autorerik gehienek diotenez) ala XIX.enean (Duvoisin-ek F. Arrese Beitia-rekin ukan zuen postatruketik atera daitekeenez). Horretaz Liburu honen hirugarren Zatian mintzatuak gara. Orain ardura zaiguna, arabar lurralderik handienez euskara galdu egin dela egiaztaturik uztea da, eta Diputazio Forudunak ez duela neurririk hartu izan prozesu horri kontra jartzeko, eta horrelako prozesua begitxi batekoa behin ere ez delarik.

Esan dugu, Diputazio Forudunak bazezakeela. Hain zuzen ere, 1876-7-21eko fetxaren aurretik eta ondoren, bere egitekoen barruan ukan du, Sarrera Nagusian frogatu denez, Irakaskuntzari zegokion guztia. Bigarren Irakaskuntzako Zentroak, 10.000 biztanlez goiko Udalak salbu, beren mantenturako medio ekonomiko aski handiak ukan eta hala ihardun nahi izanez gero, probintzien esku zeuden, dela bakarrik, dela Estatuarekin batera haro modernoetan. Baina, lehen irakaskuntza bera ere, udalek ezin edo nahi ez zituztenez mantendu eta zaindu, Diputazioen esku ziren, Forudun ala gabe izan.

Esana denez, kultura eta, beraz, hizkuntza propioa, autoktonoa, bere izate eta desarroiloan Diputazio Forudunaren baitan egon izan da. Arabako Diputazio Forudunak, bere Lehendakariak Hezketa eta Zientzi Ministrariari egin gutunari darionez, 1973an hartu postura balio handikotzat erizten dugu; ez du, ordea, ezabatzen iragan isiltasunen inpresio mingarria, ez eta berreskuratzen Euskararen galduriko denbora eta lurra.

2. Gipuzkoa

Dударik gabe, honek jakin du bere arbasoengandik hartu hizkuntz eta kultur ondarea hobekienik mantentzen eta zaintzen.

Azvimarraturik dugu berak ukan duen Euskararekiko ardurak, ez bakarrik baterako ekintzetan, lehenago adierazirik utzi dugunez, baizik ere neurri orokorrez ere bai, postuetan euskal hiztunak egon daitezzen zuzendurik zirenez halagia, zela telefonari eta eskribatzaile bezalako ofizio jeneraletan, zela irispide konkretuagoetan, hala-nola, administrari, kontulari, mediku edo granja direktore..., euskal hiztun herriarekin harremanetan egon behar zutenak oro.

Halaz guztiz, Gipuzkoan ere, beste probintzietan bezala, gradu txikiagoan bada ere, euskara bigarren mailara alboraturik nabari da sektore zabaletan, negozio eta kulturaren munduan.

3. Nafarroa

Euskararen atzerakada Nafarroan Arabakoa bezain nabarmena da.

Ez dagokigu noiz gertatu den. Mintzatuak gara hortaz beste kapituluetan. Ez dagokigu orain atzerakada horrek ukan duen ritmoa zehaztea. Soilki, faktore juridiko-legalen problemaz dugu hemen hauzia: zein neurri hartu izan ditu Diputazio Forudunak gertakari horren aurrean?

Bere errejimen foruduna defenditzeko etengabeko kezka eta ardurak detektatu diogu; orobat beren eginkizuna Nafarroan bete behar zuten Maisu-maistren izendapena guztiz libre egin ahal izateko. Hasi 1831-3-26ko Arautegitik, eta 1858-II-3ko Errege Dekretu, 1880-12-4eko Errege Dekretu, Instrukzio Publikoko Direktore Jeneralak 1883-4-20an Nafarroako Buruzagi Politikoari egin izkribu, 1911-II-30eko Errege Dekretu, 1914-4-8ko Errege Dekretu... eta abar, baieztapen horren aldeko hainbat frogak dira.

Alabaina, ez dugu topatu neurri bat bakarrik ere gaur dituen muga hestuetara baztertu duten euskararen problemari aurre eman zionik: horrela bait dago gaur egun euskara, erlikia gisa, diglosiak ekarri duen komunikapenen ekintza hondatzaileak jorik.

Bakar-bakarrik, 1967ko Martxoko "Euskararen kontserbapen eta eragintzarako Arauak" eta 1973ko Urtarrileko "Euskararen Irakaskuntza eta eragintzarako Oinharriak": horra zerk osatzen duen Nafarroako Diputazioaren ekintza guztia, aipatu baterako ekintzak aparte; eta ez da ahantzi behar, ustel atera zen 1886ko projektua salbu, Nafarroan Unibertsitateak sortzeko egin izan diren entseiuak ez direla nabarmentzen euskararen edo euskal kulturaren aldeko kezka, J. Estornes-ek, bere aipaturiko obran "Los vascos y la Universidad" dakartzen erreferentziak sinetsi behar baditugu bederen.

4. Bizkaia

Probintzia honek Araba eta Nafarroako problemaren antzekoa dakarkigu. Euskara zenbait herrixketara marjinaturik geratu da, funtsean euskal hiztun

direnetara, eta kostaldean eta zenbait familiatan ezik, elebidun den jendetza gutxiko nukleotara mugaturik.

Zein izan da Probintzi Gorporazioaren jokabidea? Berak ukan bait du bere esku kultur eremuan konpetentzia, nola forudun zenean, hala errejimen orokorreko gertatu denean.

Neurri baikor batzuren ondoan (horietarik zenbait aurreko orrietan bildurik dira), ez da falta ez isiltasunik, ez eta neurri edo jarrera ukakorrik, begibistako gauza zen hizkuntza auktotonoaren galeraren aurrean axolagaberia agertzen dutelarik. Eta galera ez bazen, pobreagotzea zen, zegoen egoeran egonik, edota problema begien aurretik kendu nahi izatea, euskara gaztelaniaren itsasoan ito eraziz.

Aipa ditzagun, adibide gisa, bi kasu oraindik oraingoak. Gure ustez, Probintzi Gorporazioan bizi zen borroka politikoaren ezaugarri dira, eta euskaldunontzat, 1976-2-26ko Dekretuan ezagutzen denez (B. O. E., n.º 73, de 25-3-1976), arbasoen ondare beneragarriaren, hots, euskara eta euskal kulturaren babesak eta eragintzak eskatzen duten bezalako erresponstabilitaterik eza.

1.º 1923-12-28ko sesioan, 5 diputatuk Proposamendu bat aurkeztu zioten zegokion Batzordeari, ondoko hitzotan kontzebitua... “Jauna: Izenpetzen duten Diputatuek, Bizkaian guztiz finkaturik eta zabaldurik dagoen irizpidea jaso uste dute Provincias Vascongadas direlakoek mantentzen duten Euskal Ikaskuntz Elkarteak —bihoa esan hau beronen partaideetarik zenbaiten, guztiz duineko, asmo zuzen eta dudarik gabeko espainolismoari zor zaion errespetoz— lan kaltegarria ari dela egiten esatean, Probintzia hauetako izpiritu publikoaren hezkuntzari buruz, eta konkretuki Bizkaian, berau delarik, zenbait partaideren kasuan ohartuki, eta oharkabean gehientsuenen kasuan, egilerik efikazenetariko bat Euskal Herria desespainoltzeko egin den, zorionez ustel atera bada ere, entseguan. Aski bedi baieztapen honen frogatzat, bere balio osoaren analisiari ekin gabe ere, bere sesioetako aktak eskuan, eginik dituen bere hiru Kongresoen tendentzioskeria eta, are, sektakeria (sic) seinalatzea, eta hurbileko fetxa batetan egiteko zuenaren oinharriak. Duela zenbait egun hartu dituen zenbait akordioen arabera, eta Diputazioari berari konpetentzia eginez, eta kriterio hau bere azken sesioan finkatu zuelarik, Herri hontan Unibertitate bat sortzeko dagoen erizpidea bideratzea eta gidatzea bere gain hartu asmotan zegoen, eta asmo hori, bere baitan duen Zurekiko errespeto faltaz gain, egiazko arriskua da, gure ustez, gure lurraren etorkizun izpiritu eta zentzu tradizionalki espainol eta patriotikoaren aurka. Azaldukoare mesedetan, zure goi erabakira Akordio Projektu hau aurkezteko ohorea dugu: 1.º Datorren urterako presupuestoetarik Euskal Ikaskuntz Elkarteak subentzionatzea kentzen da. 2.º Bizkaiko Probintzi Diputazioak, aipatu Elkarteak berak izendaturiko Mahainekorik ukateari uko egiten dio, eta eginik dituenak baiogabetu egiten ditu. 3.º Akordio Projektu honen 1.º zenbakiaren arabera kentzen den kantitatea eman dadila Diputazioak bere garaian seinala lezan kultur helburuetarako. Zeuk erabakiko duzu beti bezala egokiena. Bilbo, 1923ko Abenduaren 27a.

2.º 1931-7-3ko sesioan (B. O. P. V.m de 24-7-1931) erabakitzen da: “Desestimatzeko desegoki bezala, Estatuari buruzko jesterio oro, Euskal Herriari elebitasun Dekretua emateari buruz”.

Beraz, esan daiteke, aurreko orrietan adierazi bezala, Probintzi Diputatuen artean, Euskara eta Euskal kulturaren atzerakada eta pobretzea dela eta, zenbait neurri hartu beharra ikusi bada ere, ez dela aski izan, eta euskara egoera kritikoa topatu dela Bizkaian, eragintza mailan ez ezik, bere existentziarenean ere.

Ez genuke burutu nahi bigarren zati hau, Euskal Herrian, sekotze desberdinetan, Euskarari eta Euskal kulturari buruz nabari den erreakzioa aipatu gabe.

Erreakzio hau, ordea, gehiago da soziala, giroaren arabera, Lekuko Gorpuzazioena baino, gaurdanoikoa: lau probintzietan egin diren inkestak (ez dago kigu guri hemen horien agertzea) eta Ikastolak, partikularren inizatiba direnak, eta Aldizkarietan azaltzen diren irrintziak (Cuadernos para el Diálogo, Triunfo, Sábado Gráfico, Cambio 16...) eta herrialdeko prentsan bertan ere, esaten dugunaren froga dira.

Baina, hona: oraindik orain Araba eta Nafarroako Diputazio Forudunek harturiko neurriak aparte, erreakzio sozial eta masibo honek ez du topatu oihartzunik Gipuzkoa eta Bizkaiko Organismoetan, neurri eta ekintzabide egokirik hartzeko. Badakigu badela zaitasunik frango. Gertakaria, ordea, hor dago, eta guri, hori egiaztatzea zegokigun.

5

HIZKUNTZA ESTATUTOEN POLITIKAN

Autonomiazko Estatuto diferenteetan Euskararen tratamenduaz oharra

HIZKUNTZA ESTATUTOEN POLITIKAN

1. SARRERA
2. HIZKUNTZAREN OFIZIALITATEA
3. HIZKUNTZA IRAKASKUNTZAN
4. EGITEKO PUBLIKOA ETA HIZKUNTZA
5. ARAU ETA DOKUMENTU PUBLIKOAK ETA BERAIEN ITZULPENA

HIZKUNTZA ESTATUTOEN POLITIKAN

1. SARRERA

Hizkuntza propioaren berezitasuna lurralde batetan baztertu ezineko datuerarik bat da, Estatutoaren kasuan bezala, eremu geografiko-historiko-autonomiko hori dena batera begiemanetz arauketa bat burutu nahi denean.⁵⁷¹

Hargatik, lurralde moldaketaren antolaketa politiko-administratiboaren oinharritzko ordenamendua, estatu eta entitate herrialdekoien arteko kompetentzia eta egitekoen banaketa ekilibratua, eta muga seinalaketa eta bien arteko konflikturen burubide arauak: guztiau eskas gertatu ohi da, denbora berean Estatuaren hizkuntza ofizialaren eta lurralde historiko autonomikoan mintzo denaren arteko erlazioaz (eta behar izanez gero erlazio hori lehenatasun edo menpetasunezkoa izan daitekeelarik) legegintza egoki bat erabaki ezen.

Horra bada zein den lerro hauen lehen xedea: Estatu beraren baitan hainbat hizkuntzaren ordenaketak hartzen dituen forma eta moldearen deskribapena.

Analixiaren premisa eta objektutzat, mende honetan Euskal Herrian gertatu izan diren bata bestearen ondoko “aurrerapen autonomikoak”⁵⁷² hartuko ditugu; guztiak ere, Herriarentzat Estatuto bat lortzeko eginahalak izan dira, arrakasta gutxi eskuratu izan baldin bada ere, hemen aztertuko ez ditugun hainbat eratako arrazoin eta motiboz.

Gaia sistemakiro emate arren, bata bestearen ondoko estatuto proiektuen politikan egin izan den hizkuntz arauketaren gaia lau apartatu diferentetan banatuko dugu:

Lehenengoa, Euskal Herrian *hizkuntzaren ofizialitateari* buruzkoa: gaztelaniak eta euskarak zer-nolako toki eta lehentasun duten; bigarrena, *irakas-kuntza eta hizkuntzari* buruzkoa; hirugarrena, *funtzionari eta zenbait profesional libreari hizkuntza auktotoanoaren eskakizun handiago ala txikiaagoaz*, eta laugarrena, *elebitasun edo elebakartasunaren derrigorrezkotasuna edozein dokumentu publiko mota eta erabaki orokorretan*.

Konstatazio bat alde z aurretik.

Arazoa, esaterako, ez da azaldu ere autonomiaren lehen projektuetan; lehen agerpena Liga Foral Autonomizalean⁵⁷³ ipin daiteke, eta haren segida, 1917an Koroari⁵⁷⁴ Euskal Diputazioek egin Mezuan, eta ondoren, xehetasun handiagotan sartu gabe, autonomi eskabidearen expresio bezala agertuko da, denbora joan ahala garrantzizkoago bihurtzen delarik, eta bere gailurra, II. Errepublikara garaiko estatuto projektuetan gaiaren arauketa zehatz eta osoa eginez harrapatzen duelarik.

Hau konkretuki, projektu bakoitzean egiten den errealitate auktotoen ezagutzaren indize handiago ala txikiagoan nabari da.

Prozesu honen hastapen puntua, 1919an, Lehendakari Romanones Kondea zuen eta Chabaud, Senante eta Orueta-k formatzen zuten Gobernuak, Euskal Estatutoarentzat izendatu zuen Extraparlamentuzko Batzordeak ateratako diktamena aipatuz seinalatuko dugu. Diktamen horren 5. artikulua honela dio: “Probintzia beretako (Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko) lurraldean erabiltzen ahalko dira, ofizial maila beraz, gaztelania eta euskara. Estatuaren funtzionari guztiek, karrera judizialean edo fiskalean edo notarialean dihardutenek, idazkari judizial eta Salako eta propietatearen Errejistriariek, euskararen jakitun beharko dute izan”.⁵⁷⁵

Hasi-masizko molde honetan hasten da hezur-mamitzen, euskal proestatuto “jestio amaigabea”, euskararen ikusmoldea.

2. HIZKUNTZAREN OFIZIALITATEA

Dela legez edo berarizko erabakiz, dela aurreko hori bezain determinatzailea den joerak eskatuz, bi edo gehiago hizkuntza diren Estatu baten baitako hizkuntz egoeraz, bi paradaok eman daitezke: 1) *Hizkuntzetarik baten lehentasuna* (ofizialitatea), eskuharki estatuarenarena, eta inoiz, herrialdekoarena; 2) Bien ofizialkidetasuna ustezko berdintasunean.

Hona bada. Aipatu Batzordeak hain zuzenki hartu zuen arazo honek behe-rakada bat jasaten du autonomiaren alderdi funtsezkiago politikoek lehentasuna hartzean, eta gero, berriro, ez-ohizko garrantzia hartzen du Lizarran onhurturiko⁵⁷⁶ eta Eusko Ikaskuntzak buruturiko Estatuto aurreprojetua dela bide.

Errepublikaren Konstituzioa, 1931ko abenduaren 9an, onhartzeak zentrotik ezarririko printzipio batzuren promulgazioa ekarri zuen; ondorengo estatuto proiektuek derrigorrez haietara moldatu behar zutelarik.

Esan bezala, nola, Niceto Alacalá Zamora buru izanik, Diputatuen Kongresoaren Batzordeak 1919an eman diktamenak, aipatu mezuaren⁵⁷⁷ ondorioz, hala diktamen berorretan oinharriturik Gipuzkoako Diputazioak Direktorio Militarri zuzenduriko Txosten proiektuak, eta gero, 1923ko⁵⁷⁸ abenduaren 29an onartuak, dudarik gabe, biek ezagutzen zuten gaztelaniaren ofizialitatea eta beronen erabilkera eksklusiboa Herrialde, Probintzia edo Udaletxeren Estatuarekiko eta beronen erakundeekiko erlazioetan; halaz ere, denbora berean, erabiltzeko posibilitate bera ezagutzen zitzaien gaztelania eta euskarari ikastetxeetan, eta Diputazio eta Udaletxeren deliberazioetan, eta beraien arteko komunikabideetan.

Hurrena, hizkuntza estatalaren lehentasun dudagabekoa salbu, euskararen eremu materiala arautu zen, beronen erabilkera borondatezkoa zelarik.

Joera honen zantzu gisa, hor dago Bizkaiko Diputazioko diputatu tradizionalistek 1924ean Direktorio Militarri bidaliriko proiektua.⁵⁷⁹

Proiektu honek aurreko deklarapena nahi zuen konpondu, autonomismo ororen aurkakoa, Bilboko Liga Monarkikoarena, honek euskaldunak banatzeke bere politika egiten bait zuen eta Madriden separatistazat salatzen.⁵⁸⁰ Proiektu honen seigarren oinharrian zera erabakitzen zuen: “Herrialdeak deklaritzen ahalko du gaztelania eta euskararen ofizialkidetasuna; halere, lehenengoaren ezagutza derrigorrezkoa izanen da, eta hura gabe ezin bete ahal izango da inolako kargurik herrialdean, ezintasun nabarmenak salbu”. Hizkuntza bien ofizialkidetasuna proklamatzeko da, beraz; bistako aurrerapena zen hori lehenengo egoerari buruz; halaz guztiz, garrantzi garaiagoa ezagutzen zaio gaztelaniari, eta jarrera diskriminatzailea hartzen da haren ezagutzaren alde kargu publikoetara heltzeko.

Orobat nabari da itxurazko ofizialkidetasun hau Gipuzkoarako Estatuto proiektu pintoresko batetan, gipuzkoar errepublikar alderdi federatuak 1931eko maiatzaren 22an onartuak.⁵⁸¹ Proiektu honek, zeinen izakera atzerakoia beste lan batetan azpimarratu bait da, bere laugarren funtsezko oinharrian, euskararen eta gaztelaniaren ofizialkidetasuna errepikatzen du egintza edo negozio ofizialak Gipuzkoan gertatzen diren kasuetarako.

Gai honetan ganbio kualitatiboa errepublika garaiko testu autonomiko handiaz gertatuko da: Euskal Estatutoaren aurreproiektuaz, Eusko Ikaskuntzak 1931eko maiatzaren 31an onartu eta, zenbait zuzenpenez (hauetarik batek eztabaida suharrak biztueraziko bait ditu), Udalen Batzarrean Lizarran urte bereko ekainaren 14ean onhartu zenarekin. Proiektu honek, Sozietatearen Autonomi Batzordeak hezur-mamitu zuenak, euskal lau eskualdeen autonomi bideko puntu nagusia esan nahi du. Beronen punturik nabarmenentako bat, eta agian diskutituenetakoa, 16. artikuluan agertu zena izan zen; deklarapen hau egiten duena: “euskaldunen hizkuntza nazionala euskara da. Euskara ofizialtzat ezagutua, gaztelaniaren kondizio beretan izango da”. Bistanenez, hizkuntza bien ofizialkidetasuna erabaki zen; baina, deklarapena —eta ez da hori arazo programatiko simple bat, ez eta ñabardurako puntu hutsa— hizkuntza bietan baten lehentasuna enuntziatuz hasten zen, Lurraldeko “nazionaltzat” emanez.

Aurreko “berdintasunak” zirelako haietatik egin den eboluzioa begibistan dago, eta hori ulertuko baldin bada, zera behar da kontutan hartu: Eusko Ikaskuntzaren ondoan zegoen bateratasun ideologikoa eta Araban, Gipuzkoan, Nafarroan eta Bizkaian ziren alderdi politikoen ikusmira.

Haatik, gai honen arauketa, zenbait hilabete geroxeago, errepublikar goi konstituzio arauaren eraginpean gertatuko da.

Debategian jadanik joera gaztelazale bortitza agertua zen, bozeramale handienak Ortega y Gasset eta Unamuno zirelarik. Azken hau bereziki. Emaizta, azken honen zuzenpen baten ondorioz, biribilki gaztelaniaren ofizialtasuna deklaratu zuen artikulua izan zen; egia esan, halako konstituzio deklarapen adierazkorrak ez zuen gerora oihartzunik ukan, zeren gerla zibiletik jalgi zen Estatu berriak ez du ikusi, ez dakigu zergatik, gaztelaniaren ofizialtasuna oin-harrizko lege batetan deklaratu beharrik.

Halatan errepublikar Konstituzioko 4. artikulua haxe erabaki zuen:

“Gaztelania da Errepublikaren hizkuntza ofiziala. Espainol oro dago beharturik bera jakitera, eta eskubidea du hura erabiltzeko, Estatuaren legeek probintzia edo herrialdeetako hizkuntzei ezagutu eskubideen kalterik gabe”.

“Lege bereziek legeztatua salbu, ezin eskatu izango zaio inori ere herrialde hizkuntza baten ezagutza, ez erabiltzea”.

Disposizio honek, jakina, bere eragina ukanen du garai horretan agertuko diren euskal estatuto projektuetan.

Kronologikoki lehenik agertzen denak, 1932an⁵⁸² Gestore probintzialesk izendaturiko Batzordeak landurikoak, bere 13. artikuluan, Eusko Ikaskuntzarenak baino tonu apalagoan noski, hau deklaritzen du: “Euskal-nafarren (Vasco-navarros) jatorrizko hizkuntza euskara da, eta honek, gaztelaniak bezala, hizkuntza ofizial maila ukanen du Euskal-nafar Lurraldean”. “Euskal-nafar Lurraldearen eta gaineratiko Espainiaren arteko erlazio ofizialetan, eta lehenengoaren eta Errepublikako Botereen artekoetan, gaztelania izanen da hizkuntza ofiziala”.

Textu berau, nafarrekiko aipamena salbu —hau enbor komunetik eten egin bait ziren, eta estatuto prozesutik beraz—, ageri da 1933ko azaroaren 5ean bozketara aurkezturiko projektuan.⁵⁸³

Euskarari buruzko aipatu “jatortasun” kualitatea, aurreko projektuaren aldean eginiko beheititzapenaren egiazko konpentsazioa zena, galdu egiten da hilabete beraren 4ean aprobatu Estatutoan.⁵⁸⁴ Bere lehen artikuluan, 3. parrafoan, hau legeztatzen du: “euskara, gaztelania bezala, hizkuntza ofiziala izanen da Euskal Herrian. Estatu Espainol edo beronen botereekiko erlazioetan, hizkuntza ofiziala gaztelania izanen da”.

Halatan, ofizialkidetasuna berarizko gauza zen, eta ageriko gauza, konstituzio legeak erabakiriko berdintasun maila hipotetikoan.

Halaz ere, ofizialkidetasun programatiko hau aplikatzerakoan, tratamendu desberdindua eskatzen zuen errealtateak, lurralde desberdinen arabera; desberdinketa normatiboa zen, euskal hitzunen galera prozesua jasana zen Herriaren hizkuntza zaharraren eremu handiei aurpegi eman behar ziena. Boluntarismo ororen gainetik, egoera honi kasu egiteko behar soziologikoak bereizketa bat ezarri zuen Euskal Herrian: euskara bizirik zuten eskualdeen eta hizkuntza

propioa galdurik zuten beste haien artekoa halegia, eta jakina, zeinek bere errejimen diferenteak zituelarik.

Egia da, bai, desberdinketa hori ageri zela jadanik 1919eko Parlamentu Batzordearen diktamenean, beraren zehaztapen lana Junta edo foru erakunde-ari eta Estatuaren Gobernuari leporatu zienean.

Ondorengo konstante bati hasera emanez, Eusko Ikaskuntzak, ez dakigu zertan oinharriturik, Diputazioei, zeini bere kasuan, leporatu zien eskualdeen mugaketa egitea, hizkuntzari buruz eta irakaskuntza eta funtzionarioei zegokie-nez, Euskaldun (17. artikulua, 3. parrafoa) edo euskara (Lizarrako Estatutoa, 19. artikulua, 3. parrafoa) kalifikapena emanez. Dударik gabe, lanbide hori, Diputazioen gain ez, baina erakunde tekniko-linguistiko baten gain behar zukeen (orobat beharko luke gaur egun ere) —gure kasuan, *Euskaltzaindiaren* gain—; eta honek, euskararen muga zehatz eta bakarra ez, baina bizitasun txikiagoko bata bestearen ondoko hesparruak ere, berrikitako galera eta erromanizazio historiko zaharra ere beharko lituzke seinالاتu, tratamendu diferenteak ezartzeko.

Azkenik, 1936eko Estatutoak formula bera bereganatu zuen, 7. artikuluan honela seinالاتuz: “Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiko Diputazioek edo erakunde ordezkariak mugarrituko dituzte, zeinek bere probintzian, artikulua honi dago-kionez euskal hiztuntzat eman beharreko lurraldeak”.

3. HIZKUNTZA IRAKASKUNTZAN

Irakaskuntz arloan, *jaiotzikuntzan* irakastean ez ezik, hain konkretua eta konfliktiboa ez delarik, *bertako hizkuntza* irakastean ere, erabateko utzikeriara jo zuten erakunde publikoek.

Egoera honen aurrean, ingurumundu berezi batetako kultur premiei loturik, haziz joanen dira euskal eskakizunak, piskanako prozesu batez, lehen mailako irakaskuntzan irekitasun bat lortzekotan, euskal hiztun ikaslegoaren gogo zuzenei erantzuteko, eta Errepublikar garaian joko da gailurra, kultura aukto-tono gutxieneko bat lortzeko ezinbestekoa den oinharritzko elementua eskatuz: *Euskal Unibertsitatea* halegia.

Herriko hizkuntza bereziaren irakaskuntza nola zertzen den: horra titulu honen xedea.

Etaparen hasera Kongresoaren Batzordearen 1919eko diktamenean ezar daiteke, 1923an Direktorio Militarrari zuzenduriko Txostenean berretsian. Ikastetxeei dagokienez, gaztelania eta euskararen erabilkera berezketarik gabe egiteko erabaki zen, baina “ euskararen zailtasuna eta lekutze diferentea kontutan harturik”, dagokion ikastetxeko irakasleari derrigorrezko zaio euskaraz eman azalpenak berau uler ez lezateni gaztelaniaz argitzea (Txosteneko 9. oin-harria).

Antzeko kezka bat, eta berezketa handiagoa —lehen mailako irakaskuntza besteetatik banatzen bait da— Bizkaiko Diputazioko diputatu tradizionalisten

1924eko projektuan ageri da, eskuindarrei dagokien kezka erlijiosoarekin batera.

Seigarren oinharriak bere azken parrafoetan ondoko hau erabakitzen zuen:

“Lehen mailako eskoletan derrigorrezkoa izango da gaztelaniaren irakaskuntza, eta orobat derrigorrezkoa, gai erlijiosoetan, Estatuak mantenduriko eskoletako errejimena; hiritar hezketaren xedeak, nola udalerrri mailan hala herrialde eta nazionalen ere, jende abertzalea moldatzea behar duelarik izan”.

“Maila nagusiko irakaskuntzako erakundeetan, herrialdeko ondasunez bakarrik mantenduetan, berezketarik gabe ihardun ahalko dute irakasle eta ikasleek gaztelaniaz eta euskaraz”.

Logikoagoa, elebitasunari oinharritik ekiten ziolako, baina ez halere esku-zabalegia, bigarren eta goi mailako irakaskuntzann euskara baztertu egiten bait zuen, Gipuzkoako errepublikar adelerdi federatuaren estatuto projektua da (1931), ez bait zuen dudarik lehen mailako maisuen izendapen eta mantentzea, eta Institutoko irakasleena ere, Probintziaren esku ezartzeaz, eta lehenengoei euskararen jakitea derrigorrezko egiten zielarik, eta behar bezala egiaztaturik; halako moduan non lehen mailako irakaskuntzan elebitasuna bete dadin; bigarren eta goi mailako irakaskuntzarako hizkuntza bakartzat gaztelania ematen bada ere.

Eusko Ikaskuntzaren Aurreprojektuak, Euskal Estatuari egotzen zion irakaskuntz gaietan, beronen maila eta espezialitate guztietan (15. artikulua, 10. apartatua) legeztatzeko, administratzeko eta epaitzeko eskua; horrek, gaia ente autonomoaren gain ipintzea zekarren; halere, ondorengo artikulua batetan zehaztaperen soil hau ematen zuen: Euskal Herriko eskualde euskal hiztunetan irakaskuntzarako hizkuntza biak erabili behar zirela, hartarako zegokion Diputazioak eskualde bakoitzerako ezarri arauak betez. Anbiguetate hau Lizarran aprobaturiko zuzenpen batez garbitu nahi izan zen: lehen irakaskuntzan bederen hizkuntza bien errejimena ezartzen zuenaz. Aldaturiko 17. artikulua honela geratu zen emanik:

“Euskal hiztunen eskualdeetako eskoletan euskara erabiliko da irakaskuntz bide bezala, gradu guztietan gaztelania asignatura gisa irakatsiz; aldiz, erdal hiztunen eskualdeetan gaztelaniaz emango da irakaskuntza, euskara asignatura gisa maila guztietan irakatsiz”.

Arauketa xeheturiko bat, eta, egia esan, hizkuntza auktotonoari aldezkoa-go zaiona (arazo hau gero eta garrantzi handiagoa hartuz doalako frogara), Probintziar Batzorde Gestoreen estatuto projektuan nabari da.

Lehen irakaskuntzari buruz, elebitasuna erabakitzen zen, beste xehetasunik gabe (“Euskal-nafar Herriko euskal hiztunen eskualdeetako eskoletan irakaskuntzarako hizkuntza biak erabiliko dira, hartarako Diputazioak eman araei jarraikiz”). *Bigarren eta goi irakaskuntzari* dagokionez, hizkuntza bietan eman zitekeela argitzen zen, Errepublikako Konstituzioak aurre-erabakirik zituen kondizioetan, irakaskuntza bere maila guztietan Euskal Herriaren esku jarriz gero.

Baina salbuespen bat egiten da hemen: Konstituzioko 50. artikulua legeztatua. Hain zuzen ere, lege nagusiak ukitua zuen gai hau; parlamentariak, ikasleak katalanez emango zituen Unibertsitate Autonomia eskatuz, katalanen

exijentzia hartu behar izan bait zuten kontutan. Hartara, konpromisoko formula batetara heldu ziren, jaiotzetiko hizkuntzenak baino areago interes zentralistak aldezten zituenera; textuak berariz aipatzen duen Konstituzioko 50. artikuluan hezur-mamitzen denera halegia.

Konstituzioko artikulua honek hona zer arautzen zuen:

“Herrialde autonomoek nor bere hizkuntzan antolatu ahalko dute irakaskuntza, Estatutoetan ematen zaizkien ahalmenen arabera. Derrigorrezkoa da gaztelaniaren ikasketa, eta berau irakaskuntz tresna bezala ere erabiliko da herrialde autonomoetako lehen eta bigarren mailako Ikastetxe guztietan. Estatuak mantentzen edo kreetzen ahalko ditu haietan maila guztietako irakaskuntz erakundeak Errepublikako hizkuntza ofizialean”.

Batzorde Gestoreen proiektuak, bere lurraldean irakaskuntza autonomiko ki antolatzeko eta zuzentzeko ahalmena bereganatzean, hezketa prozesu guztiaren ardatz gisa *Universidad vasco-navarra* deiturikoa ipintzen zuen; hartaraino ematen zuen hori ardatz gisa, non Euskal Herriko hezketa erakunde guztiek, publiko eta ofizial izakerakoek eta lehen mailatik goi mailarainokoek, aipatu Unibertsitateak zuzenduriko sistema organikoa eratzen bait zuten, eta Euskal Unibertsitateko irakaskuntzaren eta baliabideen hornitzearen antolaketan Euskal-Nafar Herriko Parlamentu Orokorra bozkaturiko lege berezi baten gain utziz (33. artikulua).

1936eko Estatutoak, arauketa horren eskuzabaltasuna ezagutuz, gaztelaniaren eta euskararen ofizialkidetasunari dagokionez, zera adierazi zuen soilki: Euskal Herriaren gain gertatzen zela gaztelaniaren eta euskararen erabilkera irakaskuntzan arautzea, Konstituzioko 50. artikuluan erabakirik zenaren arabera (70. artikulua), eta orobat ezagutzen zuen Euskal Herriaren ahalmena espezialitate eta maila guztietako ikastetxeak sortu eta mantentzeko, unibertsitatea barne, nola eta beraien norabidea eta metodoak Errepublikari dagozkion hezketa printzipioen barne datozen.⁵⁸⁵

Estatuak eskubidea zuen jadanik baziren ikastetxeak mantentzeko eta berriak sortzeko Euskal Herrian, kultura orokorraren onerako hala irudituz gero.

4. EGITEKO PUBLIKOA ETA HIZKUNTZA

Estatutoaren lehen projektuetarik jadanik, garbi ageri da momentu hartan premia gorriko behar baten irtenbidea eskatzen zuen problematikari aurpegi emateko kezka.

Euskal Herriko zenbait eskualdetan, nekazal girokotan batipat, gaztelania doi-doi ezagutzeak (edota batere ez ezagutzeak) hamaika gatazkako kasu sortu zuen, haiekiko sentsibilitatea aparteko bizitasunez nabarmentzen zelarik. Euskal hiztun batek, bere hiltzorian, eskuharki bertako hizkuntza ezagutzen ez zuen notariaren aurrean, eta bere testamentua egiteko ezagutzen ez zuen hizkuntzan, edota hitz egitea oso zail gertatzen zitzaionean, mintzatu beharra izatea, arazo

zabalagoa zen egoeraren etsenplu bat besterik ez zen. Hargatik, puntu konkretu honetan, hizkuntza auktotonoaren aldeko planteamendua, kultur errespetoaren eskakizunarekiko erantzuna baino gehiago, biziki sentituriko herriaren premia batekiko erantzuna zen.

Bistan denez, bertako hizkuntzaren ezagutza eskatu, beren zeregina dela bide herriarekin zuzenean harremanetan diren funtzionarioei eskatuko zaie, haietan bait da larrienik problema hezur-mamitzen. Hau da: irakasleei, botere judizialaren funtzionarioei, Udaletxeetako Idazkariei eta, azkenik, notariiei eta propietate errejistrariei.

Paradoxazko jokabidea hartzen da neurri honen arauketa positiboa egiterakoan: lehenengo fasean, zir-zart euskara jakitea eskatzen da, euskararen ikasketeko epe luzeana ere erabakiz; bigarreanean, ñabartu egiten da eskakizun hori, euskal hiztunen eskualdetara mugatuz, eta hirugarrenan, gomendio huts bilakatzen da, eskuratu eskubideen formulaz baliatuz.

Prozesu hau, noski, kargutan ziren funtzionarioen eraginari zor zaio, batipat Euskal Herriz kanpokoeneri.

Esaterako, Diputatuen Kongresoko Batzordearen aipatu diktamenean, 24. artikuluan, zera deklaritzen zen: Junta edo foru erakundeak eta Gobernuak euskara ezagutzea eta erabiltzea zein funtzionariari eskatu behar zioten erabaki, horretarako bost urtetako epea seinalatuz, bien arteko akordiotik kontatuz, baldintza hau efektiboki eskatzeko, “epari aurea hartzen kalterik ikusten ez dela”.

Formula hori Direktorio Militarri zuzendu Txosteneko projektuaren bederatzigarren oinharrian ematen zen, neurria zein funtzionari publiko motari zegokion zehaztatuz:

“Bigarren araua dagokien funtzionarioen artean, hauk datoz: Magistratuak, fiskaleak, Notariak eta Propietate Funtzionarioak, Maisuak eta, jeneralean, herri honetako jendearekin antzeko harremanak ukan behar dituzten guztiak, zeren, bertakoek, beren jaiotzizkuntzan ulertzen ez dituztela ikusirik, atzerritar ikusten bait dute beren burua beren etxean. Jatorrizko hizkuntza bezalako gauza barrukoi eta sentimental batekiko errespeto egokia: horra jagongarririk hoberena beraren zokoratzeak ekar litzakeen gaitz handienen aurka”.

Hau bera esaten zuen funtzionarioei buruz Bizkaiko Diputazioko diputatu tradizionalisten projektuaren seigarren oinharriak; hauk sartzen ziren hauen zerrendan: “mediakuak, notariak, maisuak, Udaletxeetako Idazkariak eta, jeneralean, eskuharki euskara mintzo den eskualdetan, nahiz beronen zati batean, zeregin publiko bat betetzen duten funtzionarioak: guztiok beharko dute euskara jakin, beren zereginen ihardunpiderako, ofizialkidetasuna deklaratu den lekuetan”.

Eusko Ikaskuntzaren aurreprojektuak eta, orobat puntu honetan, Lizarran aprobatu projektuak, zorroztasun handiena darakuste eskakizun horretan.

Erakunde judizialari buruzko aurreprojektuaren 14. artikulua, bere 6. apartatuan, zera seinalatzen zuen: “atxakigabeko euskararen ezagutza eta hizketa korrientearen baldintza, Euskaltzaindiak izendaturiko Hauzitegi aurrean azalduak eta dagozkien zertifikatuz egiaztatuak; azken hau epaile, magistratu, fiskal eta idazkari ofizial, aipatu Hauzitegi eta Tribunaletako gaitu eta gainera-

ko laguntzaileentzat, honako hauentzat salbu: Lurralde Audientzia eta Goi Hauzitegi eta gaztelania bakarrik mintzo den Eskualdeetako Zona, Instrukzio eta Lehen Instantziako epaileentzat.”

Geroagoko beste apartatu batek gauza bera eskatzen du notari eta antzeko beste funtzionarientzat.

Gainera, projektu bereko beste artikuluko batek, 17.ak, eskakizun bera errepikatzen du, zentzu unibokoz, euskal hiztunen eskualdeetan kargua lezaten funtzionari guztientzat, nola administrari ala judizialentzat, dudarik gabe euskara ezagutu behar dutela esanez.⁵⁸⁶

Garrantzizkoa kanbioa, Gestora Probintzialesk landu projektua dela eta gertatzen da.

13. artikulua, aurreko bide horretatik, beren kargua euskal hiztunen eskualdeetan lezaten funtzionari administratibo eta judizial guztientzat euskara ezagutzea eskatzen zuen; salbuespen esanahitsu bat zuen, alabaina: aipatu Estatutoa ezartzeko momentuan zeuden funtzionarioei buruzkoa; hauei errespetoa ezagutzen bait zitzairen beren egoerari eta eskuratu eskubideei buruz (euskararen ez ezagutzeari buruz halegia).

1933ko azaroaren 5ean bozketatara aurkeztu Estatutoan, aurreko agindua errepikatu ondoren, eranskin bat zetorren, nola-halako zahartasunekoa: eskuraturiko eskubidedun ziratekeen funtzionarioei gomendio bat egiten zitzairen soil soilik bost urteren epean bertako hizkuntza ikasteko. Jakina, 1936ko Estatutoak “gomendio” hori baztertu egiten du, araua baino gehiago estilo kontua zenez.

Zeregin publikoko agenteei ezarririko eginbehar horren kontrapisutzat, estatuto proiektuek administratuaren egoera koloka adierazten zuten: administratua Administrazio exogenoari buruz buru jarriz bezala halegia; bata eta bestea hizkuntza diferentziaz elkarriketan. Horra zenbait erabakiren nondik norakoa auktotonoari bere hizkuntzan espresatzeko eskubidea ezagutzerakoan. Esaterako, Gestora Probintzialen projektuko 13. parrafoak, euskal hiztunen eskualdeetako jendeari, Euskal-Nafar Herrian, justizi hauzitegietan eta Administrazio erakundeetan aurrean euskara erabiltzeko eskubidea ezagutzen zion. 1936ko Estatutoa, honetan ere ñabardura zorrotzagoz, honetara mugatzen zen: euskal hiztunen eskualdeetako jendeari bere gogoko hizkuntza hautatzeko eskubidea ezagutzera, Euskal Herriko Hauzitegi, botere eta mota guztietako funtzionarioekiko.

5. ARAU ETA DOKUMENTU PUBLIKOAK BERAIEN ITZULPENA

Direktorio Militarri 1923an zuzendu Txostenaren Projektua, bere bederatzigarren oinarrizko aldian, prozesatu, eskatzaile, peritu edo lekukok parte har lezaten egintza judizial edo gubernatibotarako gaztelaniaren edo euskararen berezketagabeko erabilketa seinalatu ondoren, zera zehazten du: sesio akta

orok eta epaiketetako edo expedientetako dokumentu ofizial edo publiko orok, zernahi jatorri, izakera eta helburutarako direlarik, euskaraz emanak balira, gaztelaniazko ordaina beharko dutela ukan, “halako moduan, non benekotasunerako behar diren sinadura, zeinu, seilu eta gaineratiko baldintzek textu biak egiazta eta autoriza ditzaten, biak batera artxiba, komunika edo argitara daitezen”.

Gisa honetan nahikunde honi ekiten zaio: agindu edo zernahi dokumentu publikoko mailan elebitasuna lortzeari, horrela dokumentu publikotan gaztelania bakarrik erabiltzeko zen mendetako ohitura hautsiz. Aipatu agerpen horretatik aurrera, eskakizun hori ondorengo prozesuan behin eta berriro errepikatuko da.

Zentzu horretan, Gipuzkoako errepublikar alderdi federatuaren Estatuto proiektuak, “Gipuzkoan baitako egintza edo negozio ofizialei dagokienez” gaztelaniaren eta euskararen ofizialkidetasuna deklaratu ondoren, printzipio hau praktikoki aplikatzeko arau sail bat ezartzeko ardura ukan zuen. Adibidez, dilijentzia judizial, akta, dokumentu notarial eta abarretarako hizkuntza bietan eman zitezkeelarik, hona zer erabakitzen zen: textua euskaraz erredaktatua izanez gero, derrigorrezkoa zela aldamenen gaztelaniazko itzulpena ematea.

Gauza bitxia izanik ere, ez Eusko Ikaskuntzaren aurreproiektuak, ez eta Lizarran aprobatu proiektuak dute aipatzen puntu hau, hurgune hori, maila guztietan, euskarari, euskaldunen hizkuntza nazionalari, ematen zaion egiazko garrantziagatik exprikatzen delarik.

Gesture Probintzialen proiektuak, aitzitik, aipatzen du apartatu hau, bere 13. artikuluan honela espezifikatuz: “Euskal Herriko erakunde administratibo eta judizialek emaniko disposizio edo erabakiak gaztelaniaz eta euskaraz argitara edo ezaguaraziko dira beren indarra eskualde euskaldunetan ukan beharko dutenean”. Hemen ere, beraz, mugaketa hau dator: euskal hiztunen eskualdetzat emanikoena halegia.

Hildo honetatik, 1936ko Estatutoak zabaltze bat egiten du, 7. artikuluan gertatzen denez, gaztelaniaren eta euskararen ofizialkidetasuna ezarriz. Euskal Herria beharturik zen bere erakunde guztien erabaki ofizialak hizkuntza bietan argitara eta ezaguaraztera, eskualde euskaldunetan indarra izango bazuten, eta botere judizialelara aurkeztekoak ziren dokumentuak hizkuntza bietan berezketarik gabe erredaktatzea onhartzen zuen; beti ere, ordea, euskaraz emaniko dokumentuek gaztelaniazko itzulpena ondoan eramatekotan, alderdi interesatuak eskatuz gero edota euskal lurraldetik kanpo indardun gertatzekotan.

Bata bestearen ondoren gertatu Estatuto proiektuek hizkuntzaz ukan duten kezkarri buruzko ideia labur hauk, deskriptiboak funtsean, amaitzera goaz. Lau ardurazko ardatz aipatu ditut. Jokabide problematiko bakarra markatzen dutenak. Gaur ere, ikuspegia aldakorra izanik ere, horren jirabiran beharko dute hezur-mamitu estatutoen politikaren oldarpen orok.

Hain zuzen ere, ikuspegi horren argitzeko (eta, horregatik, gonbarabidezko datu historikoetatik abiatuz) idatzi dut lantxo hau.

3. ZATIAREN OHARRAK

OHARRAK

Parte hau arinago egite arren, aipamen laburtuen aurkibide bibliografikoaren sistemara jozen dugu, autorearen izena, obraren lehen hitzak, titulua eta bakoitzari aurkibidean dagokion zenbakia emanaz.

¹ BARANDIARAN, J. M., *El hombre prehistórico en el País Vasco*, Buenos Aires, 1953; ARANZADI, T. eta beste, *La raza vasca*, San Sebastián, 1972.

² Esaldia LEFEBVRE-ri zor diogu, eta aspaldiko zorra dio gure herriak autore honi, eta bereziki, herriaren ekintza burutzen den eta guztiz aitzinatik burutu izan den *habitat* deitu faktorearen estudioa berak egin duelako xeheki. Ikus, *Les modes de vie* (51).

³ CIRQUIAIN GAIZTARRO, M., *Los puertos marítimos...* (19).

⁴ Zenbait autorek aski garbiro aditzera eman du Bizkaiko golkoaren eginkizun handia; izan ere, Mediterraneo eta Ipar Itsasoaren artean erdibidean aurkitzen denez, aitzinako denboretatik izan baita Ipar nahiz Mediterraneo itsasoetako zibilizazioen bilduma eta topaketa. Ikus gaiari buruz LARRANAGA, K., *Los vascos y la técnica naval mediterránea en el tardo Medioevo*, III. Euskal Antropologiaren Astea, Deustu, 1973.

⁵ *Estudios Vascos* (105), 8 or.

⁶ UNAMUNO, MIGELÉN itzulpena, *Bocetos de viaje a través del País Vasco*, RIEV aldizkarian 15 (1924), 446-466 or.

⁷ *Estudios Vascos* (10), 298 or.

⁸ Halaber, 301 eta ondoko orrialdeak.

⁹ CARO BAROJA, J., *Los pueblos del Norte...* (12); MITXELENA, K., *Sobre el pasado de la lengua vasca*, San Sebastián, 1964; eta obra horietan aurki daiteke bibliografia gehiagorik ere.

¹⁰ PLINIO-k emaniko hitza (*Histori nat.*, IV (19), 103); itxura duenez, Erdi Haroko hitz hauekin, adibidez, *sybillatensis* (pagus) eta *Subola* (horietan oinharrituko litzateke Soule, Zuberota edo Ziberota) ikustekorik baduena (Ikus CARO BAROJA, J., *Los vascos* (13), 29 or.); COROMINAS, J., *De toponimia vasca y vasco-románica en los Bajos Pirineos. La acentuación de los antiguos nombres vascos según nos la revelan sus correspondencias bearnesas y las demás romanizadas*, FLV 4 (1972), 312 eta ondoko or.

¹¹ Ausci eskualdea Auch hiriaren inguru lekutzeko joera da egun. Hango euskal hizkuntzaz edo harekin herstuki loturiko Akitaniako dialektuez, ikus LUCHAIRE, A., *Etudes sur les idiomes pyrénéés de la région française*, Paris, 1879; halaber, *Les origines linguistiques de l'Aquitaine*, Pamplona, 1877; SACAZE, J., *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Paris, 1892; MITXELENA, K. *De onomástica aquitana*, Zaragoza, 1954.

¹² MENENDEZ PIDAL, R., *Sobre las vocales ibéricas e y o en los nombres toponímicos*, "Revista de Filología Española" 5 (1918), 225-255 orrialdeetan, aski garbiro erakusten digu zernola euskal substratua aurkitzen den erromanizazio garaian karretanoen mendebaleko eta ilergeteen iparraldeko lurraldeetan. Ikus halaber, COROMINAS, J., *La toponymie hispanique preromane et survivance du basque jusqu'au bas moyen âge: Phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées Centrales*, VI Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie, Münchenen presentatua, 1958, I, 105-146 or.; halaber, *Estudis de Toponimia Catalana*, I, Barcelona, 1965, 67-207 or.

¹³ Pentsatzeko gauza da, agian Kalagurri eta Grakurri zeltiberoak izanik, euskaldundu egin zirela erromatar inperioa baino aurreraxeagotik (FATAS, G., *Aproximación al estudio de la expansión vasca en los siglos II y I antes de Cristo*, II Semana Internacional de Antropología Vasca, Bilbao, 1973- 435-442; MANARIKUA, A., *Fuentes literarias de la época romana acerca del Pueblo Vasco*, II aste bere horretan... 281-284 or.

¹⁴ Indoeuoparren nukleoak, euskal eta euskal ahaideko tribuen artean, izan zireneko hipotesia (eta horrek bilinguismo baten errealitatea adieraziko luke erromatarren aurretik ere) autore batzuentzat geroz onhartuago den gauza da. Ikus CARO BAROJA, J., *Observaciones sobre la hipótesis del vasco-iberismo, considerada desde el punto de vista histórico*, "Emerita" 2 (1943) 52 or.; MITXELENA, K., *Los dialectos indoeuropeos hispánicos*, "Zephyrus" 2 (1960), 248 or.; GONZALEZ OLLE, F., *Vascuence y romance en la historia lingüística de Navarra*, "Boletín de la Real Academia de la Lengua Española" 50 (1970) 31-76 or. ALBERTOS, M. L., *Alava preromana y romana. Estudio lingüístico*, "Estudios de Arqueología Alavesa" 4 (1970) 107-223

or. (Ikus, hala ere, K. MITXELENAK lan honi buruz ezartzen dituen eragozpenak, *Nota marginal sobre la huella latina en la lengua vasca*, "FLV" 4 (1972) 13-25 or.

¹⁵ CARO BAROJA, J., *Los pueblos del Norte...* (12); halaber, *Los vascos* (13) 52 or.; TARA-CENA, B.-VAZQUEZ DE PARGA, L., *Excavaciones en Navarra*, I (1942-1946), Pamplona 1947, 1-94 or.; NARBAITZ, P., *Le matin basque...* (59), 107-201 or.; BARANDIARAN, I., *Guipúzcoa en la Edad Antigua...* (5). Ik. gure herrian erromanizazioaren fenomenoarekin erlazioaturiko egungo ikuspuntu batzuk espezialisten garrantzizko zenbait emaitz eta azkenaldiko erreferentzia bibliografiko ugariak emanaz, *II Semana Internacional de Antropología Vasca*, Bilbao 1973, 261-445 or.

¹⁶ TOVAR, A., *El euskera y sus parientes*, Madrid, 1959; BOSCH Y GIMPERA, P., *Los celtas y el País Vasco*, "RIEV" 23 (1932) 457-486 or.; halaber, *La prehistoria de los Iberos y la etnología vasca*, San Sebastián, 1926, "RIEV" 16 (1926) (tirada berezia); ANDERSSON, L., *Illiberri y la cuestión vasco-ibérica*, "FLV" 3 (1971) 107-118 or.; NARBAITZ, P., *Le matin basque...* (59), 72-78 or. (euskaldunak eta iberok) eta 78-100 or. (euskaldunak eta zeltak); MARCOS POUS, A., *Esquema sobre la relación cultural entre vascos, indoeuropeos y romanos en la región de Navarra*, "IV Symposium de Prehistoria Peninsular. Problemas de la Prehistoria y de la Etnología Vascas", Pamplona (1966), 169-172 or.

¹⁷ Ikus *Los vascos...* (13), 381 or.

¹⁸ Ik. *Les modes de vie...* (51), 179 or.

¹⁹ Ik. CARO BAROJA, J., *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Paris 1892, 539-541 or.; CARO BAROJA, J., *Estudios vascos*, (10) 298 eta ondoko or.

²⁰ Ikus SACAZE, J. *Inscriptions antiques des Pyrénées*, Paris 1892, 539-541 or.; BAROJA, J. C., *Estudios vascos* (10), 298 or. eta hurr.

²¹ GARCIA Y BELLIDO, A., *Los "vardullii" en el ejército romano*, "BAP" 10 (1954) 131-139 or.; halaber, *Los vascos en el ejército romano*, "FLV" 1 (1969) 97-107 or.; CARO BAROJA, J., *Los pueblos del Norte de la Península*, (12), 114 eta ondoko or. Zenbait erromatar buruzagi (Sertorio menturaz, Mario, Augusto), goardia pertsonaltzat harturik, baskoin kohorte bereziz inguratu zen, agian "soldurii" erakunde famatuaz baliatu nahirik, akitanoei buruz dauden dokumentuetan aditzaera ematen denez (Caes., *De bello gallico*, III, 22, 1-3 or.).

²² ROHLS, G., *Baskische kultur im Spiegel des lateinischen Lehnwortes*, "Festschrift für C Voretzsch", Halle 1927, 58 eta ondoko or.; LACOMBE, G.-GAVEL, H., *Basque et roman (chronique rétrospective)*, "Revue de Linguistique Romane" 10 (1934), 84-89 or.; CARO BAROJA, J., *Materiales para una historia...* (15); MITXELENA, K., *El elemento latino-románico en la lengua vasca*, "FLV" 4 (1972) 5-25 or. Halaber, *Nota marginal sobre la huella latina en la lengua vasca*, "FLV" 5 (1973) 355-367 or. Ondoko zehaztasunak, aipaturiko obretan eta *Latin artikuluan*, BILBAO, Y., *Eusko Bibliografía...* (8), V, 9 or.

²³ CARO BAROJA, J., *Materiales...* (15); honek adierazi zuen lehenik euskal toponimiaren latinaren gandiko jatorria -ain, -ana eta -ano atzizkiz bukatzen diren hitzena, eta hala berean, -ango, -iego, -ez, -iz, etab.; gaur egun hipotesi honek zenbait zientifiko jakitun jarraitzaile duela. Nolanahi ere, ikus GAVEL, H., *A propos des toponymes basques en -oin*, "Gernika" 16 (1951), 2-5 or.; 20 (1952) 231 or.; AGUD, M., *Areas toponímicas en el País Vasco*, "Anuario del Seminario de Filología vasca Julio Urquijo" 7 (1973), 35-55 or.

²⁴ VIGIL, M., *Condicionamientos...* (83), 432 eta ondoko or. Oroit baskoin urduriei buruzko Avieno-ren lekukotasuna (*Ora marítima*, 250-251 or.) edo Ausonio-k Paulino Nola-koarekin ukan gutun izkribuetan ikus daitekeen baskoinen kondizio basatiei buruzkoa (gaizkile eta jende zakarra zela halebait), Epist. X, 202-220 or.

²⁵ VICENS VIVES, J., *Historia social...* I (82), *Antigüedad, Alta Edad Media, América Primitiva*, Barcelona 1972, 178 or.

²⁶ Halaber, 182 or.

²⁷ VIGIL, M., *Condicionamientos...* (83), 436 or.

²⁸ Hala, Kristoz geroko 443ko matxinadan, jazarleen fokurik nagusienak Ebro garaian (Aracelli-n, Iruineatik hurbil) ziren. Ikus puntu honetaz VIGIL, M., BARBERO, A., *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista. Cantabros y vascones desde fines del Imperio Romano hasta la invasión musulmana*, "Boletín..." berean 156 (1965), 271-339 or.

²⁹ Ik. *Los vascos* (13), 60 orrialdean, zera idazten du: erromatar botere zentralaren aurka-ko bihurraldiok “*badirudi* IV. mendetik dokumentaturik direla” (gure lana da azpimarraketa).

³⁰ Gauza jakina denez, eta dokumentu hau orduko kargu militarren nahiz zibilen katalogo gertatzen da, badugu gudaoste aldakuntzen eta militar indar osapenen berri jakiteko bidea, behintzat agiria idatzi aurretiko egoera jakitekoa. Hori horrela, aldakuntza hau ezagugarri ona dira herriaren egoera nagusiki ikusteko; eta gure kasuan, kantabroen eta baskoien lurraldean militar harmadak (kohorte bat Veleia-n, Arabako Iruñan, ezarri zuten adibidez) gehitzea izan zela oharturik eta gudaoste zenbait lekutu zela Lapurdum-en (Baionan) ere; politikazko zalantza zenbaiten agerpeide izan zela hau guztia esan behar.

³¹ LACARRA, J. M., *Historia política...* (47), I, 22 or.

³² LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 179 or.

³³ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época medieval...* (31), 31 eta ondoko or.; LACARRA, J. M., a. o., I, 25 or.

³⁴ LACARRA, J. M., a. o., I, 24-27 or.; CARO BAROJA, J., *Los vascos* (13), 65 or.

³⁵ LACARRA, J. M., a. o., I, 26 eta ondokoak, 47 or.

³⁶ Halaber, 46-55 or.

³⁷ Halaber, 81 eta ondoko or.

³⁸ GARCIA CORTAZAR, J. A., a. o., 142 or.

³⁹ Halaber, 136 eta ondoko orrialdeak.

⁴⁰ Halaber, 132 eta ondoko or.; CARO BAROJA, J., *Los vascos*, 65 or.

⁴¹ Kristautasuna gure Herrian sartu zeneko fetxa behinola aski eztabaidatzen zenaz, kontsulta daiteke LACARRA, J. Mariren mintzaldia: *La cristianización del País Vasco, en Vasconia Medieval. Historia y filología*, Donostia 1957, 51-70 or.; NARBAITZ, P., *Le matin basque* (59), 329-375 or.

⁴² GARCIA CORTAZAR, J. A., a. o., 132 eta ondoko or.

⁴³ LACARRA, J. M., *Historia política...* (47) I, 95-101 or.

⁴⁴ CARO BAROJA, J., *Los vascos* (13), 85 or.

⁴⁵ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época medieval...* (31), 142 or.; LACARRA, J. M., *Historia política...* I, 142 eta ondoko or.

⁴⁶ CARO BAROJA, J. (13), 85 or.

⁴⁷ LACARRA, J. M., a. o. (47), I, 22-24 or. Ikus hala ere, funtsezko ohar batzuk oposatuaz, NARBAITZ, P.-ek zer nola kalifikatzen duen delako “*Les mythes des invasions vascones*” (*Le matin basque* (59), 221-226 or.

⁴⁸ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época medieval...* (31), 235 eta ondoko or.

⁴⁹ MERINO URRUTIA, J. B., *El vascuence en el valle de Ojacastro (Rioja Alta)*, Madrid 1936; halaber, *El vascuence en la Rioja y Burgos*, “*Revista de Dialectología y Tradiciones populares*” 1949, 307-405 or.; LLORENTE MALDONADO DE GUEVARA, A., *Toponimia e historia* (Mintzaldia), Granada 1969, 35-38 or. Oraino XIII. mende hastapenetan Oiakastroko bizi-lagunek, legez, beren deklarapenak euskaraz egiten ahal zituzten

⁵⁰ LACARRA, J. M., a. o. (47), I, 165 or.

⁵¹ *Despoblación y repoblación del valle del Duero*, Buenos Aires, 1966, 302 orrialdea, 63-65 oharra eta 31 or.

⁵² Menendez Pidal-ek *La Espada del Cid* deitu obran desaroilaturiko ideien bidetik dabil Villasante L. ere; gaztelania erromantzea Burgos iparraldean sortu zela oroitarazten digu, eta Errekonkista aurrerat zihoan heinean, zirikote bat bezala sartuz joan zela Penintsularen barne, erromantze hispanikoen batasuna hausten zuelarik (*Historia...* (84), 33 eta ondoko or.).

⁵³ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 130 or.

⁵⁴ LACARRA, J. M., *Vasconia...* (48); Aitzinako nafar erromantzeaz, ikus doktoral tesiaren laburpena: CIERVIDE, R., *El Romance Navarro Antiguo. Onomástica medieval navarra (siglos X al XV)*, *Estudio realizado sobre documentos originales*, “FLV” (1970), 269-370 or.

⁵⁵ GAVEL, H., *Poésies gasconnes de J. Larrebat, avec une notice biographique et un étude sur le gascon de Bayonne*, Bayonne 1926; ESTORNES ZUBIZARRETA, I., *Bayona art. Diccionario Enciclopédico de la Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, “*Añamendi*”, IV, 228 eta ondokoak, 278 eta ondoko or.

⁵⁶ Cf DUCERE, E., *Essai d'un glossaire de mots basques dérivés de l'arabe*, "Revue linguistique" 13 (1880), 205-235 or.; CARO BAROJA, J., *Estudios...* (10), 20 or.

⁵⁷ Cf LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 86-88 or.

⁵⁸ Cf. CARO BAROJA, J., *Estudios...* (10), 196 or. 39 oharra batipat, eta 205 or., 67 oharra. Ikus autore beraren, *Observaciones sobre el vascuence y el Fuero General de Navarra*, "FLV" I (1969), 61-95 or.

⁵⁹ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 235-254 or.; VICENS VIVES, J., *Historia social...* (82), I, 448 or.

⁶⁰ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 291-294 or.

⁶¹ FERNANDEZ DURO, C., *La marina...* (27), hortik atera daiteke euskal marinelen emaitzak andaluz kostaldeaz berjabetzako militar espedizioen arrakastan ukan zuen garrantziá

⁶² LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 236 eta ondokoak; VICENS VIVES, J., *Historia social...* (82), I, 448 or.

⁶³ Ikus lankidetzan VAZQUEZ DE PARGA, LACARRA eta URIAK eginiko obra, *Las peregrinaciones a Santiago...* (81), I, 465-497 or., "Repoblaciones de las ciudades en el camino de Santiago"; LACARRA, J. M., *El desarrollo urbano de las ciudades de Navarra y Aragón en la Edad Media*, "Pirineos" (1950), 5-34 or.; halaber, *Los franceses en la reconquista y repoblación del valle del Ebro en los tiempos de Alfonso el Batallador*, "Cuadernos de Historia". Ikus "Hispania" aldizkaria 2 (1968), 65-80 or., eskualde ikuspuntutik aski xehetasun ematen bait du. Lankidetzan, *La reconquista española y la repoblación del país*, Zaragoza 1951. Bibliografia gehiagorik, aipaturiko obretan edo baita, *Historia...* (47), I, 347 or.

⁶⁴ Ikus gipuzkoar kostaldeko portuetan gaskoin elementuaren presentziaz, MUXIKA, S., *Los gascones en Guipúzcoa*, Karmelo Etxegarairi eginiko omenaldian, Donostia 1928, 31-40 or.; GAVEL, H., *Notes sur d'anciennes colonies gasconnes en pays basque*, "RIEV" 9 (1928), 75-79 or.; halaber, *Le nom de Fontarabie est-il d'origine gasconne? en mélange de Litterature, d'Histoire et de Philosophie offerts a M. P. Laumonier*, Paris, 1935, 628-633 or.

⁶⁵ Garbiro ageri da hau Logroñoeko foruaren arabera Haroko konteek Bizkaian eraiki hiribilduen kasuan. Ikus bizkaitar hiribilduen eraikitzeaz, MONREAL CIA, G., *Las instituciones...* (56) 61-84 or.

⁶⁶ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31) 199 eta ondokoak. Erdi Haroko hiribilduak eraikitzeke erabili ziren kriterioez ikus daiteke idazlan bat, CARO BAROJA, J., *Los asentamientos humanos y el pueblo vasco, Vasconiana*, 2. argitalpena (16), 181-233 or.; ikus bereziki 210 eta ondokoak.

⁶⁷ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 180 eta ondoko or.

⁶⁸ Halaber, 242 or.

⁶⁹ CIRIQUIAIN GAIZTARRO, M., *Los vascos...* (20), 74 or.; ITURBIDE, P., *La pêche des baleines au Pays Basque, du XIIIe au XVIIIe siècle*, "Société Bayonnaise d'Etudes regionales" 5, 1918, 16 or.

⁷⁰ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 335-337 or.

⁷¹ SUAREZ FERNANDEZ, L., *Navegación y comercio...* (73); BASAS FERNANDEZ, M., *El Consulado de Burgos en el siglo XVI*, Madrid, 1963; GUIARD, T., *Historia del Consulado...* (38), I, *Introducción*; VINAS REY, C., *De la Edad Media a la Moderna. El Cantábrico y el Estrecho de Gibraltar en la historia política española*, "Hispania" I (1940), 52-70 or.; II (1941), 53-79 or.; IV (1941), 64-101 or. eta V (1941), 41-105 orrialdeak.

⁷² IKUS J. A. GARCIA DE CORTAZAR, *La época...* (31), 259 or.

⁷³ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), II, 118-120, 222-227 or.; CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), *Una vieja ciudad: Vitoria kapituluan*, eta batipat, 75-80 orrialdeetan; MOREAU, R., *Histoire de l'âme basque*, Burdeos 1972, 73-77 or.; CARO BAROJA, J., *Los vascos...* (13), 87 or.; MONREAL CIA, G., *Las instituciones...* (56), 77-84 or.; GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 52-62 or.; bibliografia gehiagorik ere han aurkitzen delarik.

⁷⁴ Jakako forua, dakigunez, lizarratar nahiz donostiar foruaren arabera harturik (Ik. LACARRA, J. M.-MARTIN DUQUE, A. J., *Fueros derivados de Jaca. I, Estella-San Sebastián*, Pamplona 1969, 17-31 or.), emango zaio gipuzkoar kostaldeko zenbait hiribilduri ere, eta aldi berean, Logroñokoa (1095. urteko emanaldikoa eta XVI. mende erdi aldera goia joko duena)

ezartzen zaio errioxar eta arabar herri askori, gipuzkoar gehieni, eta bizkaitar guztiei, azkene-ko hauen kasuan foru ematea Bizkaiko jaunek beren baitan zeukatelarik.

⁷⁵ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 300-306 or.

⁷⁶ Gauza jakina da Erromatar Deretxoa deliberatuki burgesiak ezarria izan zela, funtsean; hiritar eraginaren eskakizunez ezarri ere.

⁷⁷ LACARRA, J. M., *Sobre la recepción del Derecho Romano en Navarra*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 11 (1934) 457-467 or. Eta *Diccionario geográfico-histórico de la Real Academia de Historia*, delakoan II, 466 orrialdean garbiri aditzera ematen da gasteiztar jendeak Alfontso X Jakitunak errege forua ezartzeko saioei erakutsi oztopoak. Ikus GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 311 or.

⁷⁸ Batzuen eritiz, nafar erresuma zaharreko zenbait eskualdetan, hala nola Lizarran eta Mendialdean, Izurrite Beltza deitu zorigaitz famatuak bortizki ezarri zituen bere atzaparrak jende galera izugarriak eginaz (%63 batzuek diotenez). Ikus ZABALO ZABALEGI, F. J., *Agunos datos sobre la regresión demográfica causada por la peste en Navarra desde el s. XVI*, "Miscelánea J. M. LACARRA", Zaragoza, 485-491 or; bitartean, beste batzuen eritiz, eskualde haue-tako jende galera hori garaiko dokumentuetan oinharriturik (%78 ematen da Lizarra eskualdean 1330-1366 tarte horretan), izurrite deitu gaitzei ez, baina erresuman egin zen jendearen birbanaketari zor zaio (ikus GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 389 or.). Gehitu behar da, izurriteak eraso zuela Nafarroaren gain, ez hala ere hainbateko hondamendia eginaz, 1362, 1380 eta 1420. urteetan. Baliteke, CARRASCO, J., *La población de Navarra en s. XIV*, deitu doktoral tesiak, maneiatzerik ez badugu izan ere, puntu honi buruz argirik asko ematea.

⁷⁹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 13 or. eta oharra.

⁸⁰ GARCIA CORTAZAR, J. A., *La época...* (31), 389 or.

⁸¹ Halaber, *Vizcaya...* (32), 83 or.

⁸² VICENS VIVES, J., *Historia social...* (82), II, 41 or.

⁸³ GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 69-88 or.

⁸⁴ *Money, prices in Valencia, Aragón and Navarra (1351-1500)*, Cambridge-Mass., 1936.

⁸⁵ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), III, 205 eta ondoko or.

⁸⁶ GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 99-103 or.; LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 202 eta ondokoak.

⁸⁷ *Compendio historial...* (53), 156 eta ondoko or. Gaineratikoan, garaiko arrantza ekintzaz, ikus 69 oharrean aipaturiko obrak, eta FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), VI, 273-427 orrialdeetan bait dakar estudio bat *La pesca de los vascongados y el descubrimiento de Terranova*; GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 112-117 or.

⁸⁸ *La época...* (31), 408 or.; halaber, *Vizcaya...* (32), 124-148 or.

⁸⁹ Euskal untzigintzaz jeneralean eta Erdi Haroko untzigintzaz bereziki albiste frango badakar FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones* delako obraren V eta VI liburukietan (28); ik. halaber GUIARD, T., *La industria...* (40); GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 168-181 or.; CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 111 eta ondokoak, eta han haietan bibliografia gehiagoren informaketa.

⁹⁰ HEERS, J., *Le commerce des basques en Méditerranée au XV s. (d'après les archives de Gênes)*, "Bulletin Hispanique" (Bordeaux) 57 (1957), 292-324 (kakotxarteko hitzak 322 orrialdean).

⁹¹ Aipaturiko HEERS-en lan horretaz gain, Mediterraneo itsasoan euskaldunen presentzia, behar dira kontsultatu GUIARD, T.-ren obra klasikoak, *Historia de la Noble...* (39), I eta *Historia del Consulado...* (38), I; honen sarreran (12-15 orrialdeetan) euskal itsasgintzaz ari bait da lehenik, eta gero Hiriaz eta Kontsulatuaz; ikus halaber, aipaturiko beste obra hauk: FERNANDEZ DURO, *Disquisiciones...* (28), VI, 272-355, eta *La marina de Castilla...* (27); FERNANDEZ SUAREZ, L., *Comercio y Navegación...* (73); GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 183-268, han haietan zehaztasun bibliografiko gehiagorik ere badelarik.

⁹² CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 63-68 or.

⁹³ Erdi Haroko komunikabideei buruz ikus lankidetzan eginik den eta lehen aipaturik dugun obra, VAZQUEZ DE PARGA-LACARRA eta URÍA, *Las peregrinaciones...* (81); URABAYEN, L., *Estudios de Geografía Humana. Una interpretación de las comunicaciones en Navarra*, "RIEV" 17 (1926), 289-328 eta 524-569 or.; GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 153-

163 or. Ikus bandidukeriaz CAMPION, A., *Gacetilla de la historia de Navarra. La frontera de los malhechores; el bandolerismo de 1261 a 1332; la "facienda" de Beotibar; la toma de Ernani*, "Boletín de la Comisión de Monumentos de Navarra" 2 (1911), 67-75, 127-134, 187-193; 3 (1912), 337-340; 4 (1913), 139-147, 189-197 or.

⁹⁴ Aski ugaria da alderdikerien arazoaz bibliografia, nahiz eta zenbait gauza errepikatzen den. Garrantzikoenetara mugatuko gara hemen, eta horietan zehaztasun gehiagorik aurki lezake irakurleak. CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), I kapit. *Linajes y bandos*, 13-61 or.; AROCENA, I., *Los banderizos vascos...* "BAP" 25 (1969) 275-312 or.; GARCIA CORTAZAR, J. A., *Vizcaya...* (32), 314-322 or.; FERNANDEZ PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 42-57 or.; MONREAL CIA, G., *Las instituciones...* (56), 85-96 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 143 eta ondoko orrialdeak.

⁹⁵ Ikus 75 oharrean aipaturiko bibliografia.

⁹⁶ Ikus gai honetaz MONREAL CIA, G., *Las instituciones...* (56), 143 eta ondokoak.

⁹⁷ AVALLE, J. B.-ARCE, *Los herejes de Durango*, "Homenaje a Rodríguez-Moñino", I, Madrid, 1966, 39-55 or.; GARATE, J., *Herejes de Durango*, "Ensayos euskarianos", I (Bilbao 1935), 114-121 or. eta orrialde horietan aurkituko duzu MENENDEZ PELAYO eta CARRIAZO-g haietaz zenbait lanen aipamena ere. Ikus Erdi Haroko pobrezia eta milenarista mugimenduez, adibidez, COHN, N., *En pos del milenio...* Barcelona, 1972; MOLLAT, M. eta WOLFF, P., *Ongleus bleus, Jacques et Ciompi. Les révolutions populaires en Europe aux XIV eta XVe s.*, Paris 1970.

⁹⁸ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 56 eta ondokoak.

⁹⁹ Ikus aipaturiko lankidetzako obra, VAZQUEZ DE PARGA, LACARRA eta URJA, *Las peregrinaciones...* (81); LACARRA, L. M., *Historia...* (47), I, 218-222, 351-366 or.; KEHR, P., *El Papado y los reinos de Navarra y Aragón hasta mediados del s. XII*, erdal itzulpena "Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón", 2 (1946), 74-113 or.; UBIETO ARTETA, A., *La introducción del rito romano en Aragón y Navarra*, "Hispania Sacra", 1 (1948), 299-324 or.; LACARRA, J. M.-GUDIOL, J., *El primer románico en Navarra. Estudio histórico arqueológico*, "Príncipe de Viana", 1944, 221-272 or. Hemen aipaturiko autoreotan aurki daiteke bibliografia gehiagorik.

¹⁰⁰ LACARRA, J. M., *Historia...* (47), I, 342-344; II, 87 eta 115 or.

¹⁰¹ Ibid. I, 169 eta ondokoetan.

¹⁰² Ibid. I, 364-366 or.

¹⁰³ Ibid. II, 205 or.

¹⁰⁴ *Historia...* (55), 13 eta 60 or.

¹⁰⁵ Ibid. 31 or. Ikus baita autore beraren lan hau, *Notas sobre los nombres de persona en la Navarra medieval*, "FLV" 1 (1969), 33-59 or.

¹⁰⁶ Ikus CARO BAROJA-k *Vasconiana* obran gai honi dedikatzen dion kapitulua (16), *La tradición técnica del pueblo vasco*, 103-179 or. Autore berak beste bere obra batetan (*Los vascos...* (13), 178 or.) garbiri erakutsi du "nautikari buruzko euskal hiztegia, erdarazkoa berdín, Erdi Haroan Iparraldetik etorri elementuez jantzirik dugula".

¹⁰⁷ CARO BAROJA, J., *Los vascos...* (13), 382 or.

¹⁰⁸ *Historia...* (55), 31 or.

¹⁰⁹ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 281 eta ondokoak.

¹¹⁰ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 18-28 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 93 eta ondokoak.

¹¹¹ Ikus emigratioari buruz, LHANDÉ, P., *L'émigration basque, histoire, économie, psychologie*, Paris, 1910. Bere aldetik, CARO BAROJA ere hainbat alditan okupatu izan da diru egin nahirik itsasoz edo lehorrez batetik besterako gure gizonen (militar, iskribau, hornitzaile, etab.) ibiliez. Ikus adibidez, *La hora navarra...* (11); *Introducción a la historia social y económica del pueblo vasco*, San Sebastián, 1974, 61-66 or.; *Los vascos y la historia...* (14), 57-69 or. Ikus halaber, OTAZU y LLANA, A., *Hacendistas navarros en Indias*, San Sebastián 1970; SILVAN, L., *Apellidos vasco-navarros en los mineros y metalurgos de Hispanoamérica*, "BAP" 30 (1974), 165-191 or.

¹¹² LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 285 eta ondoko or.

¹¹³ Ikus honetaz, *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en demogra-*

phie historique (*Colloque international tenu à l'Université de Liège du 18 au 20 de avril 1965*), Lieja, 1965. Gauza jakina da, europar mundutik izurritea ezkutatu zelarik, baztanga izan zen Ilustrazioko Mendean kezkabiderik nagusia. On da argitan esan dezagun gure herrian aski goiz onhartuak izan zirela xiringa praktikak (XVIII mendearen azken herenean) eta xertoa (XIX mendearen hastapenetan) eta Herri Adiskideen Elkargoa, esan dezagun, biziki ahalegin-du zela egiteko hori burutzen. (Ikus *Historia de la inoculación en las Provincias Bascongadas, en Extractos...* (25) 1784, 40-76 or.; SARRAILH, J., *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIII s.*, Paris 1945, 39-42 or.; BARRIOLA, I., *Los Amigos del País y la medicina*, San Sebastián 1963).

¹¹⁴ A. LARRAMENDI oraino XVIII. mendean da deitoratzen gazteei buruz, "haurtzarotik ikasten dute dotrina txarra. Zertako mintza hainbat, jarraitzen du, diruaz, irabaziez eta probetxuaz; zertako kortsoez, lapurreriaz, aberastasunez; zertako Indietaz eta han haietako bidai ibiliez" (*Corografía...* (49), 195 eta ondoko or.), eta beste memento batetan, Caracas-ko bizimoldeaz ari delarik, "ezin konta ahala gipuzkoarren hilobia" dela dio (halaber, 206 orrialdean).

¹¹⁵ *Crecimiento...* (29), 90 or.

¹¹⁶ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 282 or.; JAUPART, F., *L'activité commerciale...* (43), 43-45, 144-155, 408 or.

¹¹⁷ MAULEON ISLA, M., *La población...* (54), 78-91 or.

¹¹⁸ A ISLA-k XVIII. mende erdi aldera, "Ingalaterra-rekiko merkatu libre eta irekia" izateaz, hainbat hereje ibiltzen denez, Donostiara fedearen garbitasunarentzat arrisku handia "ekarri edo ekar zezaketen" (*Sermones panegíricos*, V, Madrid, 1973, 322 or.).

¹¹⁹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 146 or.

¹²⁰ Ondorio horixe ateratzen du FERNANDEZ PINEDO-k herri batzuetako inmigrazio konposamendua aztertu ondoan; ikus *Crecimiento...* (26), 147 or. Ikus halaber, MAULEON ISLA, M., *La población...* (54), 86 eta ondoko or.

¹²¹ Euskal emigrazioari buruzko erreferentzia bibliografiko zerbait 118. oharrean; ikus baita LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 279-288 or.

¹²² Alabaina, gorrina, baztanga eta bihozminak oraino hainbat bizitza eramán ohi zuen haurren eta gazte jendearen artetik, sukar horia delakoak zernahi jende eramán ohi zuen bezalaxe. Hara, 1884eko izurriteak, karlista matxinada itzaltzera etorri zen Rodil markesaren guda-losteak ekarria, kontaduria egitea erraza ez izanik ere, hozkadura bortitza edo jende garbiketa handia egin zuen gurean. Eta 1853-1856ko izurritean Bizkaiak eta Nafarroak jasan zuten galera handiena (%4 hil ziren), baina %3 Araba eta Gipuzkoak ere. (Ik. honetaz NADAL, J., *La población...* (58), 134-138 or.; *Memoria sobre el cólera morbo según se ha observado en la ciudad de San Sebastián en el presente otoño*, San Sebastián, 1834). Egungo ziklo demografikoaren seinale batzuk (heriotze arrunt eta haurren heriotze guttitzea, haur jaiotze behehitzapena, etab.) ez dira hurrengo harora arte emango (ik. honetaz NADAL, J., a. o. 13-16 or.). Nolanahi dela ere, haurren heriotze guttitzapena nabari izan zen gure herrian XVIII mendearen azken hamarrekoak baino lehen, iduri duenez, Katalunian baino lehen (ik. FERNANDEZ PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 479 or.).

¹²³ FERNANDEZ PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 101 or.

¹²⁴ *Ibid.*, 102 or.

¹²⁵ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 283 eta ondokoak

¹²⁶ JAUPART, F-ek aditzera ematen duen seinalea hain xuxen, Baionari buruz: lehen materia (artile, burdin, larru...) bereganatzen duen hiria izanik ere, ez zuen kasik industria transformatzailek eraiki, kartak egiteko, larrugindegi eta kristalgintzako lantegi koxkor batzuk izan ezik. (*L'activité...* (43), 424-439 or.)

¹²⁷ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 284 or.

¹²⁸ FERNANDEZ PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 479 or.

¹²⁹ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 393 eta ondoko or.

¹³⁰ GOROSABEL, P., *Bosquejo...* (34), 238 or. Lekeitio izan daiteke beste kasu bat, zeren burdinaren purrestada baino lehendikako populakuntza hazkundera bait du, 1825eko Erroldan ikus daitekeenez. Urte horretan, 3.249 biztanle zuen orotara, eta 642 etorkin ziren (hots, populu osoaren % 24,62), eta hauetarik % 45,95, inguru herrietako laborari jendea (Amoroto, Berriatua, Mendexa, etab.), % 10,60 gipuzkoarrak, % 3,43 beste probintzietatik etorriak,

% 0,46 indianoak eta % 0,15 frantsesak (ik. FERNANDEZ PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 149 eta ondoakoak). Azkenik aipa dezakegu beste kasu bat ere: Irun, behinola hirigune eskasa izana (XVIII mendean azkenetan oraino 1180 biztanle baizik ez zuen, *Diccionario geográfico-histórico...* (66), de la Academia de Historia, I, 381 orrialdean esaten denez), eta aduanak Frantziako frontierara lekuz aldatu zirelarik, 1842 urteaz gero abiatu zen ziztuka gorakadan, 1860an 5.487 biztanleko kopurua osatzen zuelarik (ik. GOROSABEL, P., *Diccionario geográfico-histórico...* (35), 236 or.)

¹³¹ NADAL, J., *La población...* (58), 154-159 or.

¹³² LHANDÉ, P., *L'emigration...* (50), Hitzaurrean, 150.193 or.

¹³³ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 705 or.

¹³⁴ *Ibid.* 706 eta ondoko or.

¹³⁵ ETCHEVERRY, L., *L'emigration des Basses-Pyrénées pendant soixante ans*, "Association pour l'Avancement de Sciences" delako erakundearen XXI bilkurara presentatu Oroitzapena da, Pau 1892, 1.902 or.; LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 697 or.

¹³⁶ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 289-310 or.

¹³⁷ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 698 or.

¹³⁸ Artoaren iraultzaz, ik. LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 203-212 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *a. o.* 85-92 or.; lehenbiziko luberriketan izan ziren gorabeherak aipatzen ditu; BILBAO, L. M.-FERNANDEZ DE PINEDO, E., *La evolución del producto agrícola bruto en la llanada alavesa*, 1.611-1.813, *Primeras Jornadas de Metodología Aplicada*, Santiago de Compostela, 1973.

¹³⁹ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 182-195 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 192-230 or.

¹⁴⁰ Hara, 1773ko *Extractos...* (25), delako izkribuetan biltzen dute Herri Adiskideek kezka hori, halegia, "gure herrian den laborantza metodoak ez duela, jornalarietz baliaturik, etekina sortzeko edo irabazbide izateko gaitasunik, eta zertxobait lortzekoz, lan pertsonalaz eta kostu gutxi eta jornal apalez mantenduriko morroiez izanen dela (28 eta ondoko or.)

¹⁴¹ *A. o.*, 200 orrialdean.

¹⁴² FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 184 eta ondokoak, eta 231 or.

¹⁴³ Frogaturik da, euskal nautika zientzia (iparraldeko edo hegoaldeko euskaldunak hain uxen izan ziren ala ez eztabaidan sartzeke) izan zela Haro Modernoaren hastapenetan: ingelesak, holandarrak, eta brasileñoak balearen arrantzan eta beronek zekarren dirubidean sarrerazi eta gidatu zituen (ik. FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), VI, 300-302 or.; VAN KLAVEREN, J., *Europäische...* (45), 223 or.). Adigarri da, zentzu honetan, XVI. mende azkenetan eta XVII. hastapenetan gobernuak hainbat erabaki eman beharra, gipuzkoar marinel jendeari atzerritar bale-untzietan parte hartzera debekatzen zirelarik (ik. FERNANDEZ DURO, C., *a. o.*, VI, 407-414 or.).

¹⁴⁴ Ikus, honetaz, 69 eta 90-ber oharretan den bibliografia.

¹⁴⁵ *Les routes espagnoles de l'Atlantique, en Les routes de l'Atlantique. Travaux du neuvième Colloque International d'Histoire Maritime (Séville 24-30 septembre 1967)*, Sevilla 1969, 99-101 eta 107-110 or.

¹⁴⁶ BELANGER, R., *Les basques dans l'estuaire de Saint Laurent (1535-1635)*, Montreal, 1971.

¹⁴⁷ *Navires et marchandises à l'entrée du Port de Livourne (1547-1611)*, Paris, 1951, 66 or.

¹⁴⁸ LOPE MARTINEZ DE ISASTI., *Compendio...* (53), 156 or.

¹⁴⁹ FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), VI, 302-331 or.; IMAZ, M., *La industria pesquera en Guipúzcoa al final del s. XVI. Documentos de la época*, San Sebastián 1944; FERNANDEZ ALBALADEJO, P. (26), 67-72 or. Klimaren aldakuntzaz, XVI. mende azkenetarako eta hein handi batetan XVII. mendean ere aipatzen bait da, ikus LE ROY LADURIE, E., *Histoire et climat*, "Annales, Economie, Sociétés, Civilisations", 1959, 5 orrialdean.

¹⁵⁰ FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), VI, 303-308 eta 320-331 or.; PALACIO ATARD, V., *Pescadores vascos en Terranova en el siglo XVIII, Primera Semana de Antropología Vasca*, Bilbao, 1971, 411-417 or. Autore anonimo batek, Lekeitioz 1735ean egindako desfribaketan, ezin etsi handiz aipatzen du zer-nola denbora batetan "hirurogei unti ateratzen ziren arrantzara han, bakoitzak hogeitaz unti ateratzen zituelarik" (ik. *La villa de Lequeitio en el*

s. XVIII. *Descripción anónima*, hitzaurre eta transkribaketa Aguado Bleye-k, Bilbao, 1921, 3 or.). Bost urte geroago, herri horretan, 50 kintaleko untzi bi ziren, 200eko untzi kankar bat eta 12 txapula, ez du hauen kabierarik aipatzen (ik. LABAYRU, E., *Historia...* (46), VI, 225 or.). Gisa horretako ondoez inpresio bera ateratzen da *Extractos...* (25), delako 1776ko eskribuetan, Herri Adiskideak Zumaiaz ari direnean: soilki hiru txalupa dituela esaten du eskribuak: "bitartean, duela hogeitau urte, bost zituen, eta oraingo hiru hauetarik, bat bakarra aparailuz aski horniturik" (47-49 or.).

¹⁵¹ BERNARD, J., *Navires et gens de mer à Bordeaux (vers 1400-vers 1500)*, Paris, 1968, II, 807 or.; FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), 303-329 orrialdeak.

¹⁵² CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), ikus *La tradición técnica del pueblo vasco* kapitulu, eta bereziki, 154 eta ondoko orrialdeak; Id., *Los vascos...* (13), 324 or.

¹⁵³ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 31 or.

¹⁵⁴ VAN KLAVEREN, J., *Europäische...* (45), 65 eta ondokoak, eta 80 or. Argiro aditzera ematen du euskal industria eta merkatalgoarentzat holandar asaldariak zer-nolako hesia ezarri zuten Escalada-n eta Mancha-ko Pasabidean.

¹⁵⁵ Ikus puntu honetaz honako obra klasiko hau: HAMILTON, E., *War and prices in Spain*, reed. New York, 1969.

¹⁵⁶ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 31-33 or. Erregeren eskabideak Sorailuzeko "Real Fábrica de Armas" delako lantegira zuzendu ziren batipat, arkebuzak eta mosketak han egiten bait ziren (ik. baita, FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 55-61 or.).

¹⁵⁷ GOROSABEL, P., *Noticia...* (36), II, 125 eta ondokoak; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 61-64 or.

¹⁵⁸ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 329 or. Atzerrira exportatzen den burdinari buruz, ikus eredu bezala, jarraiko obra honetan biltzen diren zifrak: DARDEL, P., *Navires et Marchandises dans les ports de Rouen et du Havre au XVIII s.*, Paris, 1963, 182-554 or.; hor aipatzen bait da delako portuotan, jarraipenez ez bada ere, 1728-1755 bitarte horretan sartu zen euskal burdinaren berri; DARBY, C., *An Historical Geography of England*, Cambridge, 1936, 416 or. Honek garbiri esaten du oraino 1680an euskal burdin asko exportatzen zela Ingalaterrara; edo ikus HECKSCHER, *An Economic History of Sweden*, Harvard U. P. 1954, 93 or. Honen eritziz, 1720 inguru, ingeles burdinaren %17,5 euskal burdinak osatzen zuen; azkenik, euskal burdina aurki daiteke ere Holanda-ko prezio zerrendan, ik. POSTHUMUS, N. W., *Inquiry into the history of prices in Holland*, Leiden, 1946, I, 367 or.

¹⁵⁹ PALACIO ATARD, V., *El comercio...* (64), 143 or.; EGANA BERNABE, A., *Continuación sobre la fábrica de anclas... de Juan Antonio Enríquez*, Tolosa, 1788, 216 or.

¹⁶⁰ HILDEBRAND, K. G., *Foreign markets for Swedish iron in the 18th Century*, "Scandinavian Economic History Review" 6 (1958), 38 or. eta ondokoetan argiro adierazten da suediar burdinaren aurrerakada, mende horren azken laurenean, Portugal, Frantzia eta mediterraneoar herrialdeetan.

¹⁶¹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 326 or.

¹⁶² SILVAN, L., *Los estudios científicos en Vergara a fines del s. XVIII*, San Sebastián, 1953; LABORDE WERLINDEN, M., *La Real Sociedad Vascongada de Amigos del País y la metalurgia a fines del s. XVIII*, San Sebastián, 1950.

¹⁶³ Ikatzaren garestitzeak eta kontrolik gabeko luberritze edo halako gorriketa haiek, burdingintzarentzat kaltea, eta aspaldiko mendeetatik definitario zen laborantza egiturarentzat batere mesederik ez ekartzea, aski kezka goiztiarra da Herri Adiskideen arteko eztabaidetan (ik. *Ensayo de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, Vitoria, 1768, 191-193 or.; *Extractos...* (25), 1773. urtekoak, 43-47 eta 1777. urteko 19-25 or.).

¹⁶⁴ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 328 or.

¹⁶⁵ Batipat Deba harroaz (halaber, 333 or.).

¹⁶⁶ DEL CAMINO, J. A., *Historia civil, diplomática, eclesiástica, antigua y moderna, de la ciudad de San Sebastián*, San Sebastián, 1963, 227 or.

¹⁶⁷ Gai honetaz, ikus bereziki CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 150-171 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 52-65 eta 244-249 orrialdeak, eta han haietan aurkituko ere bibliografia gehiagorik.

¹⁶⁸ Ikus gai honetaz 89. oharrean aipaturiko obrak, garai honi dagozkien ataletan; ik. bai-

ta, DE ARTINANO Y GALDACANO, G., *La arquitectura naval española (en madera). Bosquejo de sus condiciones y rasgos de su evolución*, Madrid, 1924.

¹⁶⁹ *Séville et l'Atlantique (1504-1650)* (hamabi ale), Paris, 1955-59, VI, 10.159; VII, 33; VIII, 256 eta ondoko or.

¹⁷⁰ FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), V, 356-361 or.

¹⁷¹ Halaber, V, 12 eta ondokoak, 20-30, 32-48 or.; C. BAROJA, J., *Vasconiana* (16), 135 or.

¹⁷² HAMILTON, E. J., *La decadencia española en el s. XVIII, El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia económica*, delakoan, Madrid, 1948, 130 or.; CHAUNU, P. H., *Séville et l'Atlantique (1504-1650)*, IV, 262-321 or.; MALOWIST, M. M., *L'approvisionnement des ports de la Baltique en produits forestiers pour les constructions navales aux XVe et XVIes e.*, en *Le Navire et l'économie maritime du Nord de l'Europe du Moyen-Age au XVIIIe s. Travaux du Troisième Colloque International d'histoire maritime*, Paris, 1960, 25-63 or. Malowist-en estudio honetatik atera daitekeenez, eta ondotik sortu zuen eztabaidez oharturik, eta eztabaida horretan partaide izan zen CHAUNU, P., esan behar da, egurraren krisia Europa osoaren mailako fenomeno izan zela, eta produktu ororen gainetiko prezio goititzea ukan zenez, zenbait hamarrek urtealditan sekulako egitur krisia ekarri zuela espainiar eta Atlantiko latinoamerikano aldera batipat. Are, paroxismoraino heldu zen 1590-1610 bitarte horretan. Tomé Cano-k dioenez, Karlos I aren garaietan 500 tonako untzi batek 4.000 dukat balio baldin bazuen, 15.000 dukat balio zuen Felipe II. aren egunetan (ik. CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 135 orrialdea eta han aurkitzen da produkzio kostoei buruzko xehetasun gehiagorik).

¹⁷³ CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 132-142 or.

¹⁷⁴ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), V, 12 eta ondokoak, 20. eta 30-32 or. Ikus baita GUIARD, T., *Historia de la Noble...* (39), II, 96 or.; halaber, *La industria naval...* (40), 73-102 or.

¹⁷⁵ FERNANDEZ DURO C., *Disquisiciones...* (28), V, 12 hurr. 20-30-32 etab. Ikus ere GUIARD T., *H.^a de la noble* (3.^a), II, 96 or.; GERDIN, *La industria naval...* (40) 73-102 or.

¹⁷⁶ FERNANDEZ DURO, C., *Disquisiciones...* (28), V, 301. 334-342 or. eta 389 etab; haietan aurki daiteke informazio zehatzagorik untzigileei buruz eta beste; ik. CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 142-148 or.

¹⁷⁷ CARO BAROJA, J., *Vasconiana...* (16), 149 or.

¹⁷⁸ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 335-339 or. Gure aldetik, esanen dugu ere *Extractos...* (25), delako eskribu horietan aldizka aipatzen direla baita XVIII. mende azken hamarrekotetan industriari buruzko zenbait ekintza: adibidez, Ante eta Orkatz-larru lantegi bat Azkoitian (*Extractos 1772*, 88 or.), kadira lantegi bat Gasteizen (*Extractos 1772*, 85 or.), etab; Gipuzkoar industriagintzaren xehetasun gehiagorik, ENRIQUEZ, J. A., *Memoria sobre la fábrica de anclas, de palanquetas, de batería de hierro, La Fanderia y otros establecimientos en la provincia de Guipúzcoa*, San Sebastián, 1787, 27 eta ondokoak. Dakigunez, zenbait oztopo ezarri zion berari beste autore honek: EGANA, B. A., *Continuación sobre la fábrica de anclas... de J. A. Enríquez*, Tolosa, 1788.

¹⁷⁹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 338 eta ondokoak.

¹⁸⁰ *Ibid.* 346 or.; LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 334-336 or.

¹⁸¹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 346 eta ondokoak.

¹⁸² GOROSABEL, P., *Bosquejo...* (34), 229-233 or.; Id, *Noticia...* (36), I, 381 or.; *Diccionario...* (35), 17 or.

¹⁸³ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *ibid.*

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ Ikus bedi arazoari buruz, honako obra hau: ALZOLA, P., *Monografía...* (1); LARREA, M. A., *Caminos de Vizcaya en la segunda mitad del s. XVIII*, Bilbao, 1974; GOROSABEL, P., *Noticia...* (36), I, 135-155; II, 297-311. 317-327 or.; DE ECHAVARRI, V. G., *Alaveses...* (22), III, 184. 215-217 or.; Ikus baita GUIARD, T., *Historia de la Noble...* (39), II, 358-369 or.; III, 420-425 or.; halaber, *Historia del Consulado...* (38), I, 348-367; II, 107-136 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 245-247 or. Portuetako obralanei buruz, etab, ikus CIRIQUIAIN GAIZTARRO, M., *Los puertos...* (19); ANASAGASTI, P., *La canalización de la ría de Bilbao*, "BAP" 12 (1956), 353-355 or. Garai honetan probintzien bide sarea, Gipuzkoarena eta Bizkaia-rena batipat, aski ona zela esan behar, Gasteizko merkatarien ordezkaritzak Arabako Batzarre

Nagusian 1734. urtean aitortzen zuenez (ik. ECHAVARRI, o. c., III, 189 or.). Ikus hala ere, honako obra hau: RINGROSE, D. R., *Transportation and economic stagnation in Spain. 1750-1850*, Durham 1970, eta honek garbiro aditzera ematen du Aitzinako Errejimenen zen bide eskasia, barne merkatuaren sortzea zailtzen zuelarik eta periferiako ekonomia, gehiegian, ameriketar herrialdeetara zuzentzen delarik.

¹⁸⁶ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 247-251 or., eta hain xuxen apartatu hau: *El descenso de los costos de transporte: del lomo al carro*.

¹⁸⁷ Halaber, 148 oharra.

¹⁸⁸ ULLOA, M., *Unas notas sobre el comercio y navegación española en el siglo XVI*, "Anuario de Historia Económica y Social", Madrid, 1969, 204 or.

¹⁸⁹ ULLOA, M., *La Hacienda Real de Castilla en el Reinado de Felipe II*, Roma, 1963, 208 orrialdean, eta han dakar 1561-1594 bitartean aipaturiko portuotan artilearen zerga berriaren araberako kontu zerrenda; LAPEYRE, H., *Quelques données sur le mouvement du port du Saint-Sébastien au temps de Philippe II*, "Actas del Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos", Zaragoza, 1952, VI, 181-192 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 73-78 or. eta M. Ulloa-ren estadistik zerrenda 1626 urteraino luzatzen du (77 or.).

¹⁹⁰ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 77 or. Halaber 80. orrialdean, autore berak dioenez, Lapurdiko hiriburua, Donostiarekin zituen anaiarteko harremanak dela medio, "ezkutaleku egoki eta berebizikoa gertatu zen, eta handik, ederki konpontzen zen kapitalismo internazionala Sevilla-ra heldu ohi ziren metal preziatuen harrapakinak maneiatzeko". Ikus, afera honetan Baionak kunplitzen zuen funtzioaz, VILAR, P., *Oro y moneda en la historia (1450-1920)*, Barcelona, 1972, 237, 347, 385 eta ondoko orrialdeetan; FERNANDEZ ALBALADEJO-k ere aski ongi desarroilatzen du gai hau 234-239 or.

¹⁹¹ GOROSABEL, P., *Diccionario...* (35), 452 ondokoak; JAUPART, F., *L'activité commerciale...* (43), 114 eta ondokoak, 288-315 or., eta hemen da artilearen bidez hedatuki tratatzen. Baionar untzidun eta merkatari Pierre-Antoine Barères-en gutun eskribuetan ikus daitekeen bezala, Baionako merkatariak oraino 1732-1736an igan ohi ziren Iruinea, Tafalla edo Soriako ferietara, artilea erostera eta behin bilketa Nafarroan, Aragoan eta Gaztelan eginez gero, orgaz (edo gurdiz) garraiatzen zuten Baionaraino. (Ik. BAYAUD, P., *Correspondance...* (6), 49-56, etab.).

¹⁹² JAUPART, F., *L'activité commerciale...* (43), 192-299, etab. Artilearen trafikoaren handiera ikusteko, Colbert ministrariaren legeen arabera, frantses oihalgintzaren industriak eta gerla abagune zenbaitek (1745-46koak adibidez), ezin bait zen artilea itsasoz garraiatu, biziki eragin zuten lehorreko garraiaketa. Erreferentzia hobea eragorik ez eta, hona garai hartako lekukotasun bat: 8.000/9.000 mando inguru bai omen artilearen garraioan. Hara, 1760ko dokumentu baten arabera, "Iruinea eta Baiona bitarteko mendi guztiak sasoinen artilearen garraiaketan ari zen jendez beterik daude" (ik. halaber, 114 or.). Dakigunez, ez du inork oraino seinlatu Nafarroa barneko haranetan erromantzea sarrerazteko gertaera honek ukan zuen garrantzia.

¹⁹³ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 82-84 or.

¹⁹⁴ GUIARD, T., *Historia del Consulado...* (38), I, 371-450 or. Ikus baita PALACIO ATARD, V., *El comercio de Castilla...* (64), 34-43 or. eta ORTEGA Y ALINDO, J., *Bilbao y su hinterland*, Bilbao, 1951, 62-72 or. Eta 1738 inguru, JAUPART, F.-k xeheki ematen duenez, Baionako merkatariak inbidiaz behatzen diote bilbotar merkatu loratsuari; izan ere, honek ia monopolizaturik bezala bait zuen artilearen merkatalgoa. Nabari da, bestalde, 1751-1752 urte inguru nafar merkatariak zuzenki Donostiara eta Bilbora pasarazten zituztela Holandan nahiz Ingalaterran erosi merkantziak: hala-nola, espeziak, kanela, biper, Caracas-ko kakao, itze-espezia eta moskat-eltzaurra, lehen Baionan erosten zituzten produktuak izanik ere. Horrelako zerbait gertatzen da azukre, tabako, makailo, ehun eta oihal eta argizariarekin ere (ik. *L'activité commerciale...* (43), 143-157, 390 or.).

¹⁹⁵ HUSSEY, R. D., *The Caracas Company (1728-1784)*, Cambridge 1934 (bada erdal itzulpena egina: *La Compañía de Caracas (1728-1784)*, Caracas, 1962). Itzulpenaren 43-83 orrialdeetan ikus daiteke Konpainiaren eraikitze prozesua eta lehen urratsak. Alabaina, deitoratu beharreko VAZQUEZ PARGA-rekin eta honen iritziari jarraituaz, zein lainotsu azaltzen den Konpainia faboratu honen sorrera prozesoa. (Ik. *Las rutas comerciales entre España y Améri-*

ca en el siglo XVIII, *Les Routes de l'Atlantique. Travaux du neuvième colloque international d'histoire maritime*, Paris-Sevilla, 1969, 220-222 or.

¹⁹⁶ Aipaturiko R. D. Hussey-ren obra horretaz aparte (eta hau ere hobe Caracas-ko 1962-ko argitalpena, zeren GRASES, P.-ren *Estudio Bibliográfico* delakoa bait dakar eguneraturik), ikus TOWNSEND, J., *A journey through Spain in the years 1786 and 1787*, London, 1791, II, 374-381; 1792, 399-408, eta han desarroilatzen duen kapitulu hau: *Commerce of the provinces of Biscay. The Caracas Company and the Philippine Co.*; BASTERRA, R., *Una empresa del siglo XVIII. Los Navíos de la Ilustración. Real Compañía de Caracas y su influencia en los destinos de América*, Caracas, 1952 (bada urteotako argitalpen berria); AMEZAGA ARESTI, V., *Hombres de la Compañía Guipuzcoana*, Caracas, 1963.

¹⁹⁷ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 234-241 or.

¹⁹⁸ PALACIO ATARD, V., *El comercio...* (64), 143 or.

¹⁹⁹ JAUPART, F., *L'activité commerciale...* (43), 43-45. 143-145 or.; halaber, *L'activité maritime du port de Bayonne au XVIII s.*, 731-740 or.

²⁰⁰ OTAZU Y LLANA, A., *El igualitarismo...* (63), 77-101 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 110-120 or.

²⁰¹ OTAZU, A., *a. o.*, 93-219 or., beronen planteamenduekin, hein batetan ados ez banago ere. Ikus baita, FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *a. o.*, 157-161 or.

²⁰² CARO BAROJA, J., *Los vascos y la historia...* (14), 159-253 or.; MANARIKUA, A., *Historiografía de Vizcaya (desde Lope García Salazar hasta Labayru)*, Bilbao, 1971, 135-181 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *a. o.*, 155 eta ondokoak, 161-167 or.; OTAZU, A., *a. o.*, 101-110 or.

²⁰³ CARO BAROJA, J., *Los vascos...* (13), 201 eta ondokoak; halaber, *Vasconiana...* (16), 161-163 or.; halaber, *Los vascos y la historia...* (14) eta batipat, obra honetan desarroilatzen duen kapituluko hau: "Del régimen de linajes y bandos a la burguesía burocrática", 41-46 or.; halaber, *La hora de Navarra...* (11); OTAZU, A., *Hacendistas...* (62); halaber, *El igualitarismo...* (63), 330-354 or.

²⁰⁴ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 128-140 or.

²⁰⁵ Ikus honetaz BILBAO, J., *La cultura tradicional en la obra de Lope García de Salazar*, "Eusko Jakintza" 2 (1948), 229-264 or.; ETXEGARAI, B., *Significación jurídica de algunos ritos en el País Vasco*, San Sebastián, 1925, separata "RIEV" 16 (1925), 94-118 eta 184-222 or.; BARANDIARAN, J. M., *Mitología vasca*, Madrid, 1960. Inquisición del Archivo Histórico Nacional de Madrid delakoan erlijio sentimenduen "ertzeko" agerpen hauk estudiatzeko gauza interesgarririk badago petrikilo eta aztiei buruzko expedienteetan: ikus adibidez, *Libro 827*, 2-8.22, or., etab.; *Leg.* 2.232/1 eta 2.232/2, beste zenbait paper zenbaki gabe, etab.

²⁰⁶ Jesuiten ebanjelizaketa lanari buruz honako obra hau daukagu: MALACHECHEVARRIA, J., *La Compañía de Jesús por la instrucción del País Vasco en los siglos XVII y XVIII. Ensayo histórico*, San Sebastián, 1926; frantziskotarrei buruz, berriz, ikus daiteke ADRIANO DE LIZARRALDE, J., *Andra Mari. Reseña histórica del culto de la Virgen Santísima en la provincia de Guipúzcoa*, Bilbao, 1926; *Andra Mari. Reseña histórica del culto de la Virgen Santísima en la provincia de Vizcaya*, Bilbao, 1934, eta *Historia de la Virgen y del Santuario de Aránzazu*, Oñate, 1950; halaber, beste honako liburu aitzinako hau, Luzuriaga, J., *Paraninfo celeste, historia de mystica zarza, milagrosa imagen y prodigioso Santuario de Aránzazu...*, Madrid, 1690; badakar XV. mende azkenetako albisterik asko Gipuzkoan zen (eta inguruko lurraldetan) sozial eta ekonomi egoeraz. Hor aipatzen da ere frantziskotarrek sorginkeraren eta paganismo hondarren aurka burutu zuten ebanjelizaketa lana (Libro III). Ikus, azkenik, beste obra hau ere, TELLECHEA IDIGORAS, J. I., *La reforma tridentina en San Sebastián. El libro de "Mandatos de visita" de la Parroquia de San Vicente (1540-1670)*, San Sebastián, 1972.

²⁰⁷ Argiro aditzera ematen da, aitzinatik izan zirela euskal portuak espainiar gobernarien kezka bide, zeren bait zuten beldurrik asko luterar ideiak han haietatik barna sartuko ote ziren. Ik. LONGHURST, J. E., *Luteranismo en Pasajes (1523)*, "Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián" 2 (1968), 21-29 or.; halaber, *Los primeros luteranos ingleses en España (1539). La Inquisición en San Sebastián y Bilbao*, "Boletín" berean, 1 (1967), 12-32 or. Felipe IIaren erreinualdian, kantauriar portuak aski kezkarri bilakatzen ziren, zeren han haietan

atzeritar herejeak noiznahi ibili ohi zirenez, liburu heretikoak sar bait zitezkeen. Ik LODOS, F., *La creación del Obispado de Santander*, "Altamira" (Santander), 1 (1955), 117 or.; oharra.

²⁰⁸ Autore honena da esaldia: CHAUNU, P., *Rapports sociaux et repressions dans la société d'Ancien Régime. Sur la fin des sorciers au XVIIIe s.*, "Annales. Economies, sociétés, civilisations", 24 (1969), 906 or. Ikus gaineratikoan, orduko sorginkeriaren arazoaz, hain tamalgarria den obra, LANCRE, P., *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons, où il est amplement traité des sorciers et de la sorcellerie*, Paris, 1910. CARO BAROJA, J., *Las brujas y su mundo*, Madrid, 1968; halaber, *Las brujas de Fuenterrabía (1611)*, "Revista de Dialectología y Tradiciones populares", 3 (1947), 189-204 or.; halaber, *Brujería vasca*, San Sebastián, 1975; IDOATE, F., *Brujerías en la montaña de Navarra en siglo XVI*, "Hispania Sacra", 4 (1951), 193-218 or.; halaber, *Un documento de la Inquisición sobre la brujería en Navarra*, Pamplona, 1972. Autore hauetan edo honako artikulua honetan, *Brujería-Eusko Bibliografía* (8), BILBAO, Y., II, 134-135 orrialdeetan aurki lezake irakurleak bibliografiko zehaztasun gehiagorik gaiari buruz.

²⁰⁹ Norabide honetatik doa CHAUNU, P.-k ematen duen interpretazioa aipatu artikuluan (ik. aurreko oharra) eta honek komentatzen duen jarraiko obra hau: MANDROU, R., *Magistrats et sorciers en France. Une analyse de psychologie historique*, Paris, 1968. Beste batzuek beste faktore batzuen berri aditzera ematen dute: CARO BAROJA, J., *Problemas psicológicos, sociológicos y jurídicos en torno a la brujería en el País Vasco*, "Primera Semana de Antropología Vasca", Bilbao, 1971, 63-82 or.; halaber, *Inquisición, brujería y criptojudáismo*, Madrid, 1970, 22 eta ondoko or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 132-135 or.

²¹⁰ Fenomeno hau nagusiki estudiatu izan dute: OTAZU Y LLANA, F., *El igualitarismo...* (63), 355-366 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 62-63 or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer Nacionalismo...* (71), 235-262 or.; Gipuzkoari buruz, ikus FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 140-155 or.; eta Bizkaiari buruz, bertiz, MONREAL, G., *Las instituciones...* (56), 329 eta ondokoak, eta batipat 344-351 eta 427-444 or.

²¹¹ SAGARMINAGA, F., *El gobierno y régimen foral del Señorío de Vizcaya*, Bilbao, 1892, I, 307. 381. 422. eta 468 or.; MONREAL CIA, G., *a. o.* 346 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 101-110 or.

²¹² Zehazki Bilbori buruz, MONREAL CIA, G., *a. o.*, 339. 100-113 or., eta Donostiari buruz, FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 101-110 or.

²¹³ GOROSABEL, P., *Noticia...* (36), I, 447-454 or.; CARO BAROJA, J., *Los vascos...* (13), 104 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *a. o.*, 144-154 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 67 or.

²¹⁴ G. DE ECHAVARRI, V., *Alaveses...* (22), III, 104-107 or. Hemen mintzatzen da Gasteizen XVIII. mende hastapenetan kobratu ohi ziren zerga motez, eta argiro esaten du "handikiei zergak legez arintzean, zama hori injustuki erdi mailako klase eta proletalgoaren gain ezartzen da, ondo eta bidez zegokion halako lau pagatu behar izanik", etab...; GUIARD, T., *Historia de la Noble...* (39), II, 36-46 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 62-70 or.

²¹⁵ Ikus klasikoen aipamenaz aparte: LABAYRU, E., *Historia...* (46), V, 233-244 eta 680-696 or.; GUIARD, T., *Historia de la Noble...* (39), II, 102-110. 145-166 or.; honako hauek eskaintzen duten ikuspegia: FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 61-70 or. eta OTAZU Y LLANA, A., *El igualitarismo...* (63), 128-132 or.

²¹⁶ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 154 eta ondokoak.

²¹⁷ Horixe adierazi nahi duela iduri du hitz batzuetan, ik. CAMINO, J. A., (166 oharrean).

²¹⁸ Eta 1718ko *matxinadaz* ik. klasikoen erreferentziak (LABAYRU, E., *Historia...* (46), VI, 92-106. 737-747 or.; GUIARD, T., *Historia de la Noble...* (39), III, 15-68 or.; etb.); ikus halaber, FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 391-406 or. eta OTAZU Y LLANA, A., *El igualitarismo...* (63), 225-255 or.; LAFARGA, A., *Aportación a la historia social y política de Vizcaya. Siglos XVI-XIX*, Bilbao, 1971, 64 eta ondokoak. Aipaturiko autoreetan erreferentzia gehiagorik edo *Matxinada* (1718) artikulua BILBAO, Y., *Eusko Bibliografía*, 8, V, 249 or.

²¹⁹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *La desamortización en Vascongadas*, "Primer Congreso de Historia Económica", Barcelona, 1972; MUTILOA POZA, J. M., *La desamortización civil en Vizcaya y Provincias Vascongadas*, "Estudios Vizcainos", 1970, 211-258 eta 1971, 14-67 or.;

halaber, *Desamortización, Fueros y pronunciamiento en Alava en el s. XIX*, Vitoria, 1975; DONEZAR JAVIER, M., *La desamortización de Mendizábal en Navarra. 1836-1851*, Madrid, 1975; ikus baita FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 313-317 eta 470-472 or.

²²⁰ GURRUTXAGA, I., *La matxinada de 1766 en Azpeitia. Sus causas y desarrollo*, "Yakintza", 1 (1933), 379 or.; ODRIOZOLA, J. E., *Azpeitia y sus hombres*, San Sebastián, 1970, 41 or.

²²¹ GOROSABEL, P., *Noticia...* (36), II, 263 or.; OTAZU Y LLANA, A., *El igualitarismo...* (63), 258-264 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 404 eta ondokoak.

²²² Eta hara, 1766ko matxinada, berrikitan estudio zehatzak eginaz ikasi den gaia, Aitzinako Errejimenaren urraketa prozesuaren barne (XVIII. mendearen azken herenean eta XIX. lehenbizikoan gertatu zen fenomeno horren barne halebata) kokatzen du zenbait autorek. Ikus adibidez, VILAR, P., *El motín de Esquilache y la crisis de Antiguo Régimen*, "Revista de Occidente", 107 (febrero de 1972), 199-247 or.). Jarraiko autore guztiotan egiten diren erreferentzia klasikoek aparte, behar dira bereziki kontsultatu: idatzi zen urte haietarako aski eredu den idazlana, GURRUTXAGA, I., *La matxinada de 1766 en Azpeitia. Sus causas y desarrollo*, "Yakintza", 1 (1933), 373-392 or.; FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 406-424 or.; OTAZU Y LLANA, A., *El igualitarismo...* (63), 265-288 or. Ikus baita FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 171 eta ondoko or., eta honek gertakarien erlazioa alde batera utziaz, bihurtaldia hark Aitzinako Errejimenaren barne gipuzkoar gizartean ukan zuen esan nahia aztertzen du.

²²³ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 425-443 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 362-364 or. Beste honen dokumentu aurkibideak: CARRANDI, A. F., *Archivo de la tenencia de Corregimiento de la Merindad de Durango. Catálogo de los manuscritos, lista de tenientes...*, Bilbao, 1922; agidenez, bandidukeriaz josiak omen Aitzinako Errejimenaren azkenak.

²²⁴ Leku batzuetan, politik neurri bereziak ezartzera jo zuten, baina neurri hauk ez ziren orduko, hein batetan bederen, demokratiko zen errejimenarekin ados. Dena den, Bizkaia eta Nafarroako zenbait herritan *kontseilu irekiak* hertsia bilakatu ziren, han haietan sartzeko ordezkarien kopurua mugatzen zutelarik (ik. FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 433 eta ondoko or.) Hala, Bizkaiko Batzarre Nagusiak baita, Gernikan arbola famatuaren pean ez, baina, Antiguako Elizaren barne ospatzen hasi ziren XVII. bigarren hamarrekoko gero; izan ere, denbora txarrari gogor egiteko eta biltzarre haietan herriko jendea presentatzen bait zen kontuak eskatuaz. Eta jende hainitz presentatu ere, batipat, "arazo bizi edo polemikaz kargaturikoetan, eta Jaungoak beheko erakunde edo halakoren batekin hauziren bat zuten garaian (ik. MONREAL CIA, G., *Las instituciones...* (56), 370-374 or.).

²²⁵ Frantziako Aranguren eta Sobradori zor dio gure historiak Llorente kalonjearen foruerakundeen kontrako obraren erantzule izatea (ik. Mañarikua, A., *Historiografía de Vizcaya...* Bilbao 1971, 322-335 or.). Gipuzkoako Batzarre Nagusien 1744eko Agirietatik ateratzen da, zer-nolako kezka zegoen bazterretan ijito, eskale eta buhame edo noragabeko jendea ugalduta egin zela eta aspaldian; urte horretan hain zuzen Probintziako Gobernuari eskabide bat zuzendu zion herriak "aitzinako Hermandade Alkate gisako gorputz bat edo sortzeko" eskatuaz; zeren eta alkate (arruntak) "urte oro hautatuak zirenez, ez ziren gisa horretako eginkizun serio-sa beren gain hartzeko gai". (Batzarre Agiriak, 1774, San Sebastián 177, 65-67 orrialdeak).

²²⁶ Frantses gelaren bezperetan, Azpeitiako Parrokoak, Inazio Nikolas Odrizolak, beste honako arazoa hau ere salatu zuen oraino: halebata, "ezin onhartuzko abusuak gertatzen dira bere eliztarrentzat eta bortxakeria izugarriak jasan behar izaten ditu baserrietako maizter jendeak, ezkontza ospakuntzaren kasuan bereziki", eta eskatzen zuen "eman zitzatela zedula edo Errege Zedulak Gipuzkoako Probintzia honetan, Gaztelan laborariei eman ohi zaien bezala edo. Lehen ere bazuela eskribu bat Probintziari eginik, baina ongi moldutu zirela (dio) norbaitzuk eskribu lurpean ezkututzen, beren zapalkuntzan are gehiago zoritxarreko jende hau esklabizatzen jarrai ahal izateko". (Ik. ELOSEGI, J., *Juan Ignacio de Izueta Etxeberria (1767-1845). Textos documentales relacionados con las de su persona y las de sus padres, hermanos y familiares, cronológicamente ordenados, presentados y comentados*, San Sebastián 1969, 135 or., eta han ageri da Azpeitian 1806-11-20 an Odrizola parrokoak eginiko botere eskribua.-Bere aldetik, FERNANDEZ ALBALADEJO, P.-k ongi adierazten du *ezkontza kontrolaren politika*,

eta mintzatu ere bai, J. Dupaquier-en esaldia hartuaz, *ezkontza purgatorio* honek zer-nola ugaldtu zuen guraso gabeko haurren, prostituten, paien eta lupemeen kopurua, garai horretan Gipuzkoan noragabeko jendearen zifrak % 15 estimatzen direla, esanaz. (*La crisis...* (26), 226-228 or.). Esan dezagun, gure aldetik, agian ez dela beharreko XVIII. mende hondarretara edo XIX. aren hastapenera jotzea ezkontza kontrola adierazten duten testuak aurki ahal izateko. Honela zioen NICOLAS ARRIQUIBAR-ek Herriaren Adiskideei mintzo zitzaielarik Elkargoa erai-ki berria zeneko urteetan: “Zer egin, bada, jendea, atzerrira jotzen, itsasoratzen bada, edo eta diru arazoagatik ezkonge gelditu baizik, ez baldin badu lanik eta ogibiderik?” (Recreaciones políticas, II, Vitoria, 1779, 25 or.).

²²⁷ Ikus daiteke Zamakoladaz honako obra hau, VILLABASO, C., *La cuestión del puerto de la Paz y la Zamacolada, Bilbao, 1887*; ETXEGARAI, B., *El proceso de la Zamacolada. Conferencia*, Bilbao, 1920; halaber, *Aspectos jurídicos de la Zamacolada. Régimen y gobierno del Puerto de la Paz. Conferencia*, Bilbao, 1921; IBARRA BERGE, J., *Datos relativos a Simón de Zamácola y la Zamacolada*, Bilbao, 1941. Eta 1804 urteko gertakariak ikuspegi berriz, FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 446-453; ORTZI, *Historia de Euskadi...* (60), 61 eta ondokoak.

²²⁸ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 353-361 or.

²²⁹ Halaber, 241-244 or. Bistan da, oro har, Batzarre Nagusien alderakoikeria hau “beti ere irauliagot hiritar eta baserriar propietatearen alde, eta suminkor eta kontrako merkatalgoa-ren berrikerientzat”, eta ikuspegi hau garbiro ukan zuen Nicolas Soralezek, esaten duelarik, Bilbok “itzal handi bat izanagatik”, kasik ez zuela ordezkariarik Bizkaiko Batzarre Nagusietan (*Historia...* (72), II, 378 eta ondokoak). Ikus halaber, SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 273 eta ondokoak.

²³⁰ Nahiz eta inpresio eskasa atara daitekeen arren, honako obra hauetatik (LASALA COLLADO, F., *La separación de Guipúzcoa y la Paz de Basilea*, Madrid, 1895, edo GOMEZ DE ARTETXE, J., *Nieblas de la historia patria*, Madrid, 1876, 69-128 or.), geroz garbiago azaltzen da gizpuzkoar, eta, konkretuki donostiar, sektore batzuen espainiar monarkiarekiko *infidel-tasuna*: ik. FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 336-340 or.; ORTZI, *Historia...* (60), 59 eta ondokoak. Puntu honetan AYESTARAN, J. A.-k agerian ezarri du Bilboko merkatal burgesiak jarrera diferentea ukan zuela, beti ere foru kontserbatzearen aldeko azaldu zela eta hau-ez dela “merkatarari eta jauntxo jendea” arazo horretan aspalditxotik integratzearen arrazoina (ik. *Carlismo y abolición foral...* (4), 31-33 or.).

²³¹ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 453 eta ondokoak. Noblezia zaharrak udaletzeko karguetan muturra sartzeak eta horretarako herriko jende xehea bazterreratzeak Gasteizen 1777 an ekarri sokatira eta istiluen berri aski ongi ematen du, G. DE ECHAVARRI, V., *Alaveses...* (22), I, 22-32 orrialdeetan. Señala daiteke baita, gertaera hauetan aski protagonis-mo azaldu zuela Balentin Foronda delako batek, zeren, ondorioz, herrestatua izan bait zen eta bere kausak zarata ederrak atara zituen Valladolid-ko Hauzitegian.

²³² Esaldia zeraren obran dago, FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 302 or., eta ondoko orrialdetan, 319 bitartean, hedatuki aipatzen du apezleriaren egoera herstua. Ikus baita, FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 364-373 orrialdeak, eta MONTOYA, P., *La intervención del clero vasco en las contiendas civiles, 1820-1823*, San Sebastián, 1971; SARASOLA, I., *Euskal Literaturaren Historia*, Donostia 1971, 41-44 or.

²³³ Ikus, *Memoria justificativa de lo que tiene expuesto y pedido la ciudad de San Sebastián para el fomento de la industria y comercio de Guipúzcoa*, San Sebastián 1832; MUGICA, J., *Carlistas, moderados y progresistas (Claudio Antón de Luzuriaga)*, San Sebastián, 1950; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *a. o.*, 355-358 or.

²³⁴ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 456-458 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 367-369 or.

²³⁵ Jadanik, burruka hastapenetako garai honetan, iduri du, ez zuela lehen bezalako eragi-nik foru arazoak ukan, geroko interesdun afirmazio batzuetan eta zenbait gertaeraren ondotik hala esan bada ere. Gauza jakina denez, laborariaren eta klase herrikoien eskakizunak zirela eta karlismoaren oinharri (ik. FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 412-415 or., eta han ageri da 1833-X-5ean Irungo Alkatetxetik ihes aginiko jende hura ez zela inoiz “Foru bortxa-ketaren aurka agertu, lurrandidun jauntxoaren jokabidearen kontra baizik (...) Beraz, behar da

pentas karlistadaren aurretik osatu zela Euskal Herrian D. Carlos-en aldeko talde bat, laborari jendea, helburu batzuen barne, organizatzera eta ideologizatzaera eramateko gaitasunez". (Ik. halaber, 368. or.). Zentzu hauxe bera du 226. oharrean esan nahi zenak. Ikus, hala ere, foralitateaz oraintsu AYESTARAN, J. A.-k idatzi duena, halegia, "hauxe dela behin Castañon jeneralak foruen kontra lehen kolpea eman zuenez gero, lehenbiziko karlistadaren elementu gakoa" edo "berauxe izan zela karlista guduen arima Euskal Herrian (*Prefacio al Carlismo...* (4), 22-28 eta ondoko or.).

²³⁶ Sekulako bibliografia ugaria dugu, eta maiz askotan historiografiaren aldetik balio eskasa duena, edo eta arazo sozial-politikoaren gaindi militar arazoa bereziki markatzen duena: ik DEL BURGO, J. I., *Bibliografía de las Guerras Carlistas y de las luchas políticas del siglo XIX* (4 ale), Pamplona, 1953-1960; edo beste honako autore honek ematen dituen artikululu luzeak: BILBAO, Y., *Carlismo*, "Eusko Bibliografía" (II, 235,238 or.), *Guerras civiles 1833-1839* (IV, 129-141 or.), etab. Ezagunenak aipatuko ditugu hemen, OYARZUN, R., *Historia del Carlismo*, Bilbao 1930; FERRER, M.-TEJERA, D.-ACEDO, J. F., *Historia del Tradicionalismo español* (29 ale), Sevilla, 1941-1960, eta III-XVI aleak bereziki; MUGICA, J., *Carlistas...* (57); etab. etab. Planteamendu berriago eta konplexuagoak FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29) (456-478 or.); ORTIZ, *Historia de...* (60), 72-82 or.; FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 367-372 or. Behar da aipatu azken orduko berrikeria bat bezala beste honako ikuspegi hau, ESTORNES ZUBIZARRETA, I., *Carlismo y abolición foral...* (23), nahiz eta obra hau ere funtsean militar arazoa ukitzera mugatu den.

²³⁷ *Los vascos...* (13), 178 or. Beste bere obra batzuren artean (*Vasconiana...* (16), 175-177 or.) zera aipatzen da, itsasgintzak eta euskal seme ibilkariak gure lurraldean ukan zuten zibilizazio eragina, eta bereziki du argitara ematen landaketa berriak (patoa, babarruna, patata...) erakarri zituztenez, gertaera honek ezarri zuela aldakuntza gure elikatzeko moduan; teknikari nahiz kultur tradizioari dagokionez, berriz, uste du funtsean "europarra zela, mendebalekoa eta are, batzuetan, germaniarra", eta nolana ere, "mediterraneoar kultururaren gandik aski diferentziatua". Ilustrazioko ispiritua leherdura baino zenbait hamarreko lehenagotik, euskal aristokraziaren mundura hurbildu nahi izanez gero, irakur honako artikululu hau, LARRANAGA, K., *Dos caballeros vascos en el mundo del Barroco. Los hermanos Juan Bautista y Pedro Bernardo de Villarreal*, "BAP" 30 (1974), 291-335 or.

²³⁸ MAURO, FR., *L'Espagne et le Midi de la France au XVIIe s., Aspect économiques et humains*, "Cuadernos de Historia. Anejos de la Revista Hispania" 2 (1968), 182 or.; CARO BAROJA, J., *La hora navarra...* (11), 49 eta ondokoak; LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 196 or., eta honek egiaztatzen du trashumantzia fenomenoaren jarraipena garai honetan ere, hasi Irati eta Urrobi hibaien goiko haranetatik (Nafarroa iparraldeko eskualdeetatik) eta Aturri hibaiaren iparralderaino, eta are, Bordele inguruetaraino.

²³⁹ *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France, 1483-1680*, Paris, 1956, 24 eta ondokoak, 112 eta... 116, etab.

²⁴⁰ *La géographie des prix des céréales et les anciennes économies européennes*, "Etudes d'Histoire Economique", Paris, 1971.

²⁴¹ Ikus arrantzari buruz gorago esaten genuena, eta dagozkion oharrak.

²⁴² BARANDIARAN, J. M., *El euskera en Alava a fines del s. XVIII*, "RIEV 17 (1926), 464-467 or.; APRAIZ, O., *El vascuence en Alava a través de los siglos*, "Avance", 1954, eta ikusiko duzu mapa linguistiko bat euskarak garai honetan jo zuen atzerakada edo ukan zuen hertsapena adierazten duelarik.

²⁴³ Ikus *Geografía histórica...* (33), bilduriko zenbait lan IRIGARAI, A.; KANPION, A.; MITXELENA, L.; LEKUONA, M.; MUNARRIZ, E., eta VILLASANTE, L., izate eta denbora desberdinetako berri ematen dutelarik. Ikus halaber, IRIGARAI, J. A., *Euskera eta Nafarros*, Pamplona, 1973, 29-35 or.

²⁴⁴ Ikus gorago, sistema politikoaren zehaztapenak eta herriaren gobernuan ordezkari izateko eskatzen ziren kondizio berriez mintzatzearan, esan duguna.

²⁴⁵ Hauxe iduri du MOGEL, J. A.-k, *Peru Abarka* obran adierazten duela: Peru, hemen bereko pertsonaia eta Basarteko unibertsitatean lizentziatuaren jakinduria, Maisu Joan batxiler arrotzaren jabe den bizargile eta sendagileari kontrajazartzen dionean. (Erdal itzulpenean darman tituluak berak ere aski aditzera ematen du: *El doctor Peru Abarka, catedrático de la len-*

gua bascongada en la Universidad de Basarte, o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero Maisu Juan, Durango, 1904; ukan du zenbait argitalpen).

²⁴⁶ *Corografía...* (49), 287 or.; ikus baita MOGEL, J. A., *Peru Abarka* obra, Pedro fraileak eta Joan apezak elkarrekin ari duten solasa, euskarari buruzko apez askoren zabarkeriaz kexatzen direlarik.

²⁴⁷ MITXELENA, K., *Historia...* (55), 60 or.

²⁴⁸ Ikus MITXELENA aipaturiko obra edo VILLASANTE, L., *Historia...* (84) froga ugari bait dakarte. Hara, euskal liburu produkzioaren % 90 eliz gizonen lana da, behintzat XVI, XVII. eta XVIII. mendeetan zehar (ik. SARASOLA, I., *Euskal literaturaren historia*, Dorostia, 1971, 244 eta ondoko or.

²⁴⁹ ECHABE, B., *Discursos de la antigüedad de la Lengua Cantabra Bascongada*, México, 1607; LOPE MARTINEZ DE ISASTI, *Compendio...* (53), 160-182 or.; LARRAMENDI, M., *De la antigüedad y universalidad del bascuence en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas lenguas*, Salamanca, 1728; halaber, *El imposible vencido*, Salamanca, 1729; halaber, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín*, San Sebastián, 1745, Hitzaurre hedatua; KARDABERAZ, A., *Eusqueraren berri onac: ondo escriptizeco, ondo iracurteco, ta ondo itzegiteco erreglac*, Iruña, 1761; MOGEL, J. A., *Versiones vascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos o Demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencia del idioma Bascuence contra la preocupación de varios escritores extraños y contra algunos bascongados, que sólo tienen una noticia superficial del idioma patrio*, Tolosa, 1802; halaber, *Apología de la lengua bascuence contra las erradas ideas y conjeturas de D. Joaquín Tragga*, "Euskal Erria" 25 (1891), 39-42. 69-73, etab.; ASTARLOA, P. P., *Apología de la lengua vascongada o ensayo crítico filosófico de su perfección y antigüedad sobre todas las que se conocen...*, Madrid 1803; halaber, *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva o Gramática y análisis razonada de la Euskara o Bascuence*, Bilbao, 1883. Ikus, hala ere, puntu honetan SARASOLA, I., *a. o.*, 25 eta ondoko orrialdeetan esaten duena, eliz gizonak *euskara* lantzer mugierazi zituen arrazoinen berri.

²⁵⁰ MITXELENA, K., *Historia...* (55), 14 or.

²⁵¹ Halaber, 105 or.

²⁵² Ik. *Extractos...* (25), 1785, 10 eta ondoko or.; 1788, 168 or.

²⁵³ *Extractos...* (25), 1773, 101 or.

²⁵⁴ *Extractos...* (25), 1772, 102 or.

²⁵⁵ *Extractos...* (25), 1771, 46 or.

²⁵⁶ *Archivo de la Diputación de Guipúzcoa*, Urkixoren Ondasunak deitu paperetan, Herri Adiskideen Elkargoaz, Eugenio Llagunok Peñafloidari 1871-VIII-16an zuzenduriko gutuna.

²⁵⁷ Ikus, *Extractos...* (25), 1772, 91-101 or. Elkargoak Arabar adiskide anonimo bati emaniko erantzunaz, ez nonbait Rafael Garitano Aldaeta kontent izaki, eta eskribu luze bat bidali zion Peñafloida konteari, Bergaran 1775 Otsailaren 18an fetxatua eta honako titulu honekin, *Reflexiones que ofrece a la Real Sociedad Bascongadada el cura de Santa Marina de Oxirondo de la villa de Vergara sobre el medio de fomentar las Escuelas*. Garbiro aditzera ematen dio zer-nolakako inkontsekuentzia den Elkargoak Arabar Adiskideari emaniko erantzuna, haurrak eskolatzeko erabili behar den hizkuntzari buruz. Arrazoin gabeko gauzatat atakatzten du eskoletan den eraztuna erabiltzearen ohitura eta, gaineratikoa, beldurrik asko baduela esaten dio, lehen mailako eskoletan ere erdara sartzen baldin bada, euskarak berriro jasan beharko dituen urraketa latzak egotziaz (notizia hau Urkixori zor diogu, Herri Adiskideez bildu zituen paperen artean bat, bere eskuz idatzirikoa, aurkitu bait zen, eta Gipuzkoako Diputazioko Bibliotekari dago orain).

²⁵⁸ *Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia beren soinu zar eta itz neurtu edo vertsoekin. Baita berak ongui dantzateco iracaste edo instruccioa ere...* Donostian, 1824.

²⁵⁹ FERNANDEZ ALBALADEJO, P., *La crisis...* (26), 350-352 or.

²⁶⁰ SUHUBIETTE, J.-LEIZAGOYEN, M., *Problèmes...* (74), 11-15 or.

²⁶¹ Fenomeno honetaz, gurean, zatikako datu batzuk baizik ez bait ditugu, espainiar kasuaren barneko ohar nagusietara jo behar, ik NADAL, J., *La población...* (58), 127-227 orrialdeak. Fenomeno hau herrialde mailan, eta are, probintzi mailan estudiantuz gero, zuzen-

keta zenbait egin beharra ekarriko luke media nazionalera. Batipat, Bizkaia eta Gipuzkoaren kasua konkretuki har baledi, zeren aitzindari izan bait ziren probintziok, Espainiaren kasuan, aitzinako errejimenaren sozial eta ekonomiaren aldakuntzan. Ikus Nafarroaz, JIMENEZ CASTILLO, M., *La población navarra...* (44).

²⁶² On litzateke hemen zera seinalatzea, lehendabiziko epe batetan etorkin jendearen portzentaiarik handiena inguru probintzietatik heldu dela. Halatan, Bizkaia 1875-1876 urteotan etorri diren inmigrazioko kanpotarrak Araba, Nafarroa, Santander eta Gipuzkoatik heldu dira, eta bigarren epe batetan gaztelarrak (Errioxa, Burgos, Valladolid, Palencia, Segovia, Soria), leondar, asturiastar, etab. Sabin Aranak *maketo eraso*a kalifikatuko duen jende hori (ik. SOLOZABAL, J. J., *El primer nacionalismo...* (71), 44 or.). Gauza berdintsua esan liteke Gipuzkoari buruz ere, DOXIADIS IBERICA (*Plan provincial de ordenación urbana*, San Sebastián, 1965) delako estudio honek erakutsi duenez, inmigrazioko jendearen artetik kasik % 33 beste euskal probintzietatik etorriak dira.

²⁶³ Ik. *Estudios...* (24), 139 or. Aski interesgarria da, joan den mende azkenetan euskarak Nerbioi ezker aldean jokatu zuen zortiaz ohartzeko, han gertatu zen demografi gorakada basaia, funtsean, kanpotikako inmigrazioak bortxatu zuela ikustea. Adibidez, Barakaldo bost halakotu egiten da biztanlez 1857-1900 bitartean; denbora berean Sestao 386 biztanletik 10.833 izatera heltzen da, etab. (ik. SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 38 or.) Kanpotar jende honen konposamenduaren esanahiaz, ideia bat eman lezakete autore honek bilduriko datuek, eta 43. orrialdean dakarren taulak, 1877 eta 1887 urteetako kontaduria zifrak agerrarazten dituelarik. Bizkaitar meategi eta industri eskualdean *beste probintzietan jaio* jendearen kopuruak % 23,71 eta % 33,62 ematen zuen bi fetxa horietan, eta, are, % 41,20 Balmaseda eskualdean 1887an.

²⁶⁴ SIADECO, *De una economía...* (69), 16 or.

²⁶⁵ *Panorama económico...* (65), 25 or.

²⁶⁶ *Estudios...* (24), 146 or. "Lerro nagusietan, diote autoreok aipaturiko obran, atzeraka ari ziren udalek jasan zuten behehitzapen portzentaiarik handienak 1950/1960 eta 1960/1970 hamarreko horietan, hots, hogei urte horretan": Sukarrietak % 38,1 eta % 35,4; Mendatak % 24,7 eta % 31,5; Morgak % 20,6 eta % 29,5; etab... (ik. halaber, 146. orrialdean).

²⁶⁷ Halaber, 141. orrialdean.

²⁶⁸ *De una economía rural...* (69), 14. orrialdea.

²⁶⁹ *Economía guipuzcoana 1974* (21), 107 eta ondokoak; baita *Panorama económico...* (65), 23 orrialdea.

²⁷⁰ *Les modes de vie...* (51), 337 or. Bada erreferentzia bibliografiko gehiagorik industrietan prozesuari buruz, eta bereziki joan den mendean azken herenean gertatu zen Bizkaiko burdingintza prozesuaz. Hona hemen azken denbora hauetako obrak, SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 59-126 or. eta BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 37-66. 95-108 orrialdeetan. Bietan, baina lehendabizikoan bereziki bibliografia ugaria aurkituko du irakurleak. Hala ere, hemen berean emango dugu zenbait tituluren berri, ECHEVERRIA, I., *Las minas de hierro de la provincia de Vizcaya*, Bilbao, 1900; LAZURTEGUI, J., *La industria minera de la provincia de Vizcaya*; CARRERAS CANDI: *Geografía general...* (17), I, *Provincia de Vizcaya*, 119-158 or. Euskal burdingintzaren industria modernoaz, ikus *Un siglo en la vida...* (80); ALZOLA, P., *Progreso industrial de Vizcaya...* Bilbao, 1902; SANCHEZ RAMOS, F., *La economía siderúrgica española*, I, Madrid, 1945.

²⁷¹ FLINN, M. W., *Acero británico y mineral español: 1871-1914*, "Lecturas de economía española", Madrid, 1969, 358 eta ondokoak. Ik. halaber, LAZURTEGUI, J., *Ensayo sobre la cuestión de los minerales de hierro. Ayer, hoy y mañana*, Bilbao, 1910, eta han aurkituko dituzu III. Karlstadaren ondoko meatz exportatzearen zifrak (ik. berriztaturik SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 87 eta ondokoetan); on da ohar gaitzen, hala ere, ikus daitekeela zenbait diferentzia beste autore honen zifrekin gonparatuaz, LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 340 eta ondokoetan.

²⁷² CAMPILLO, M., *Las inversiones extranjeras en España (1850-1950)*, Madrid, 1963; FLINN, M. W., *Acero británico...* 361 eta ondoko or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 90-95 orrialdeetan, eta beronek argitara ematen ditu 1878-1897 bitartean konpainia handi batzuen meatz produkzioaren indizeak.

- ²⁷³ LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 345 orrialdea.
- ²⁷⁴ Ikus honetaz TEDDE DE LORCA, P., *La Banca Privada española durante la Restauración (1814-1914)*, Madrid, 1974; TORTELLA CASARES, G., *Los orígenes del capitalismo en España*, Madrid, 1973; *Un siglo en la vida del Banco de Bilbao...* (80).
- ²⁷⁵ Ikus honako obra hau, GUIARD, T., *La industria naval vizcaína...* (40), 1968, 206-278 or.; OSA ECHABURU, R., *El Bilbao...* (61); ALZOLA Y MINONDO, B., *Las primas a la construcción naval y a la navegación*, Bilbao, 1894, eta hor bai, urteko zenbat unti egin diren, zenbat tonelada unti-gakotze, etab. zifra batzuk aurki daitezke. GROMAZ, F. M., *Vizcaya y el futuro de la construcción naval*, "Banco de Vizcaya. Revista Financiera", 78, 1951, 97-104.
- ²⁷⁶ Garai honetako gipuzkoar industriaren gaia monografikoki estudiantu ez denez, aurki daiteke bederen informazio orokorrigo bat, XX. mendearen bigarren hamarrekorra arte, MUGICA, S., *La Provincia de Guipúzcoa*, Geografía General... (17), II, 497-502 or.; ik. halaber, BUSTINDUI, N., *La industria guipuzcoana en el fin del siglo. Reseña de las industrias más importantes*, San Sebastián, 1894; LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 304-334 eta 349-353 orrialdeak.
- ²⁷⁷ LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 350 orrialdea.
- ²⁷⁸ Halaber, 347-349 orrialdeak.
- ²⁷⁹ TAMAMES, R., *Estructura...* (75) eta hor aurki daiteke informabide nagusi bat gure industriaren adar diferenteei buruz. Eta xehekiago nahi bada, Industri, Merkatal eta Itsasgintz Ganbararen estudioetan edo aurrezki kutxa eta banketxeen argitalpenetan, maiz askotan ateratzen bait dituzte halako eskualde, lekune edo probintziari buruz zenbait datu emanaz. Nolanahi ere, ikus *Aquitania...* (2), eranskin bibliografiko hedatu batekin 763-766 orrialdeetan; *Aspectos...* (3); CHAMBRE DE COMMERCE ET D'INDUSTRIE DE BAYONNE: *Rapport sur la situation économique dans la région de Bayonne*, Baiona, 1972; FEDERATION INTERPROFESSIONNELLE DE LA REGION DE BAYONNE ET DU PAYS BASQUE: *Rapport sur la situation économique de la région de Bayonne et du Pays Basque*, Bayonne, 1972, etab, etab.
- ²⁸⁰ SIADECO, *De una economía rural...* (69), 99 orrialdea.
- ²⁸¹ SUHUBIETTE, J.-LEIZAGOYEN, M., *Problèmes...* (74), 30-47 or.; VIERS, G., *L'industrie et la population de Mauleon (Basses-Pyrénées)* "Revue Géographique des Pyrénées" 29 (1958), 97-119 or.; *Aquitania...* (2), 378-437 orrialdeak.
- ²⁸² Geroz ozenkiago dagite abots batzuek herria jasaten ari den deskapitalizaketa prozesua salatzen dutelarik. Ikus gipuzkoar industriaren egitura mugaketari buruz, ANSOLA, G., *Euskal Herriko ekonomiaz 1955-1967*, Bilbao, 1971; GOROSTIDI, R., *Gipuzkoako industriaren azterketa sozio-ekonomikoa*, "Gizartean..." (37), 15-47 orrialdeetan.
- ²⁸³ Euskal baserri edo laborantzak garai honetan eta 1930. urteraino jarraitu izan duen eboluzioaz, funtsezko obra dugu oraino, LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 384-557 or.; LAFITE, V., *Agricultura y ganadería vascongadas*, Geografía General... (17), VI, 569-646 or.; NAGORE, D., *La agricultura y ganadería en Navarra*, Pamplona, 1932; BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 121-126. 209-216 or. Eta gure garaitik hurbilagoko den aldiaz informazio orokor bat izateko... *Aquitania...* (2), 252-325 or.; *Aspectos...* (3), I, 153-179 or. Alderdi zehatzagoez NAVAJAS LAPORTE, A., *La ordenación consuetudinaria del caserío en Guipúzcoa*, San Sebastián, 1975; CILLAN APALATEGI, A., *La comunidad foral de pastos en Guipúzcoa (Estudio sociológico de una sociedad tradicional)*, San Sebastián, 1959.
- ²⁸⁴ *Renta nacional de España y su distribución provincial. 1973*, BANCO DE BILBAO, Bilbao, 1975, 73 or.; *Aspectos...* (3), I, ik. Taula 70-71 orrialdean.
- ²⁸⁵ *Aspectos...* (3), I, 90 eta ondoko or.
- ²⁸⁶ LINAZASORO, I., *Caseríos de Guipúzcoa*, Zarauz, 1974.
- ²⁸⁷ Gerla aurreko teknik eboluzioaz LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 395-414 or.; CARO BAROJA, J., *Vecindad, familia y técnica*, Obras completas vascas... II, San Sebastián, 1974, 113-188 or. eta han ikusiko duzu xehetasun bibliografiko gehiagorik. Gerozko ongarrri kontsumoaren eta makineria berriaren indizeak *Aquitania...* (2), 305-308 or.
- ²⁸⁸ Ik. *Aquitania...* (2), 324 eta ondokoetan aipatzen da gurean ari den landaketa sistemari buruzko zenbait eragozpen.
- ²⁸⁹ Gure kostaldeko arrantzaren eboluzioa ezagutzeko, bederen gerla zibilaren aurreratzeraino, derrioreko gertatzen den obra, LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 357-270 or.; ikus, bai-

ta, ROLDAN, J. M., *La pesca marítima en España en 1920. Costas vascas*, "Boletín de la Sociedad de Oceanografía de Guipúzcoa", 1922, 42 zenb. eta 12-44 or. Hurbilagoko etapari buruz, *Aquitania...* (2), 327-375 or.; LARREA, S., *Arrantza munduan*, "Gizartean"... (37) 51-68 or.; GAUR, S. C. I., *La pesca de superficie en Vizcaya y Guipúzcoa*, Bilbao, 1971.

²⁹⁰ Ik. *Aquitania...* (2), 345 or. Adigarri da Gipuzkoak biltzen duela gehienbat urruneko edo alturako arrantzan ari den ekipo eta jendearen kopurua. (Halaber, 349 eta ondoko or.).

²⁹¹ LARREA, S., *Arrantza munduan*, *Gizartean...* (37), 57 eta ondoko or.

²⁹² Ikus LARREA, S., aipaturiko lan horren 51-68 orrialdeetan. GAUR erakundearen estudiantean esaten denez, puntu honetan datza kontradikzioa: halegia, "produkzio medioen desarrolla eta berauen explotazio moldea alde batetik, eta eskulangintza eta prekapitalismoko ekonomiarri dagokion egitura eta enpresa funtzioa bestetik. Horra gaur egun arrantza sektoreak duen edo berekin daraman oztoporik nagusiena, edozein mailatako eta alderditako industri desarroilo jatorra lortu ahal izateko. (*La pesca de superficie en Guipúzcoa y Vizcaya*, Bilbao, 1971, 180 orrialdea).

²⁹³ LAZURTEGI, J., *El comercio, la industria y la navegación en el País Vasco (a principios de siglo)*, "Geografía General..." (17), VI: Provincias Vascongadas, 649-815 or.; LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 371-383 or.; *Aquitania...* (2), 485-641 or.; CHURRUCA, A., *Minería, industria y comercio en el País Vasco*, San Sebastián, 1951.

²⁹⁴ Garai honetako bide azpiegituraren lanei buruz, ALZOLA, P., *Monografía de los caminos y ferrocarriles de Vizcaya* (1); LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51), 291-298 or. (errepede eta trenbideez) eta 372-383 orrialdeetan (portuetako obra eta lanei buruz); *Un siglo...* (80), 173-221 or. Ikus, baita, gai honetaz "Geografía General" 917) delako obraren zenbait atal. Hurbilagoko garaia buruz, *Aquitania...* (2), 143-249 orrialdeetan.

²⁹⁵ LEFEBVRE, TH., *Les modes de vie...* (51); 292 orrialdean aipatzen bait du OLASAGASTI, *Essai sur l'agriculture dans la province de Guipuzcoa*, San Sebastián, 1903.

²⁹⁶ *Aquitania...* (2), 202. 189 orrialdea.

²⁹⁷ Zenbait autorek nabarmenki erakutsi du puntu honetan lineako autobusak eta kamioiak, distantziek eta komunikabide txarrek integrazio ekonomiko eta sozialari ezarririk zioten katea gogorra hautsi ahal izateko, kunplitu izan duen funtzioa.

²⁹⁸ Portu horietatik zehar bideratu den trafikoari buruz, bederen gerla zibilaren aurreko etapan, ikus LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 372-383 or. eta *Aquitania...* (2), 526-530 or. eta halaber, 582-590 or. Ikus baita, BASAS, M., *Aspectos de la vida económica de Bilbao de 1861 a 1867*, Bilbao, 1967; OSSA ECHABURU, R., *El Bilbao...* (61); BILBOKO INDUSTRIA, MERKATAL ETA ITSASGINTZA GANBARA, *El puerto de Bilbao y su zona de influencia*, Bilbao, 1970; LE ROY, P., *Le port de Bayonne, ses conditions économiques, ses voies de pénétration*, Paris, 1922; ETXEGARAI, K., *Puerto de Pasajes* (ik. III kapit. Apéndice GOROSABEL, P., *Noticia...* (36), III, 565-619 or.); *Memoria que manifiesta el progreso y desarrollo del Puerto de Pasajes desde enero de 1949 hasta diciembre de 1955*, Tolosa, 1956.

²⁹⁹ OSSA ECHABURU, R., *Bilbao: un puerto en órbita. Refinería, superpuerto*, Bilbao, 1971.

³⁰⁰ SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 52-59 orrialdeetan aipatzen dira bizkaitar meategi eta industri eskualdeko gaizkortasun eta hilkortasun estatistikak. Gure herrian, gaineratiko eskualdeetan diren baino goragoko tasak azaltzen dira bizkaitar eskualde honetan, eta beste gabe ere salakuntza lotsagabea egiten du zer-nolako giza kostoa xahutu zen industriaren lehen etapa hartan.

³⁰¹ Aski bibliografia badago, nahiz denek ikuspegi eta balio berdina ez izan, azken denbora honetan gertatu diren burruka sozial eta politikoen desarroiloari buruz. Hemen, orokor diren lekutasun batzuk eta berrienak aipatzen dira, FUSI, J. P., *Política obrera en el País Vasco* (1880-1923), Madrid, 1975; SOLOZABAL, *El primer nacionalismo...* (71), 127-367 or.; "ITARKO", *El nacionalismo en la guerra y en la paz*, Ediciones Alderdi, 1971; LANDABURU, F. J., *La causa del pueblo vasco*, Paris, 1956; BELTZA, *El nacionalismo...* (7); GARCIA VENERO, M., *Historia del nacionalismo vasco*, Madrid, 1969; PAYNE, ST. G., *El nacionalismo vasco, de sus orígenes a la ETA*, Barcelona, 1974; ORTZI, *Historia de...* (60), 96 eta ondokoetan aurkituko duzu zehaztasun bibliografiko gehiagorik ere. Ikus halaber honako obra hauk, CARR, R., *España 1808-1939*, Barcelona, 1970; BRENAN, G., *El laberinto español. Antecedentes políticos y sociales de la guerra civil*, Paris, 1962; TUNON DE LARA, M., *La España del s. XIX* (2 aie),

Madrid, 1975; halaber, *La España del s. XX* (3 ale), Madrid 1974; halaber, *El movimiento obrero en la Historia de España*, Madrid, 1972; MARTINEZ CUADRADO, M., *La burguesía...* (52); TAMAMES, R., *La República...* (76), eta han aurkituko du irakurleak garai honetako herriaren historiaren erreferentzia zenbait.

³⁰² Ikus arazo honetaz gorago esaten genuena, karlistada aurreratxotik euskal gizartean gertatu ziren aldakuntzak eta horiei buruz eskaintzen genituen erreferentzia bibliografikoak. Arazo honek ez zion Unamuno berari ere ihes egin, zeren "Paz en la guerra" delako obran, 1873an Bilbo setiatzera heldu zen jende masa trinko baten emana deskribatzen bait du, eta dio: "(...) Aitzinako handikien seme (Muxika, Abendaino, Butroe eta ahaide nagusi hainbat) saiarre edo putreek beren dorretxeetatik jaitsi zirelarik, duela hainbat mende xahutu zuten euskal lurra, eta hiribilduei desafio eginaz olagarroek bezala zurgatu ohi zituzten harrapakin lurraldeak eta menpeko laborariak berriro gidatu hiritarren kontra, merkatal semeen kontra" (Col. Austral, 179 zenb., 96. or.).

³⁰³ TUNON DE LARA, M., *La burguesía y la formación del bloque de poder oligárquico: 1875-1914*; ik. *Estudios sobre el s. XIX español*, Madrid, 1971, 179. 187 eta ondokoak; MARTINEZ CUADRADO, M., *La burguesía...* (52), 341 eta ondokoak; BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 47-53-. 95-101 orrialdeak.

³⁰⁴ MARTINEZ CUADRADO, M., *La burguesía...* (52), 351 eta ondokoak.

³⁰⁵ Gai hometaz lan monografikorik izan ezean, obra orokorragoetara zuzentzen dugu irakurlea, 301. oharrean aipaturiko obretara hain xuxen. Ikus, nonalanahi ere, BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 22 eta ondokoak; SARASOLA, I., *Euskal literaturaren historia*, Donostia, 1971, 43-46 orrialdeak.

³⁰⁶ Ez dut uste garai honetako euskaldun jendearen erlijiotasun sakonaz (funtsean katoliko eta klerikala zen gainera) duda-muda handirik badenik. Puntu honetan kanpokoan eta etxekoan eritziak batera datoz, eta are, identifikatu egingo da erlijioa eta euskaltasuna (euskaldunfededun), berau delarik karlista foruzaleen nahiz sabindar abertzaleen bereizgarri naugusienerarik. Ikus Gipuzkoaren kasu konkretuan, CILLAN APALATEGI, A., *Sociología electoral...* (18), 82-122 orrialdeak.

³⁰⁷ Aski ezaguna da Santa Kruz apezaren kasua.

³⁰⁸ MARTINEZ CUADRADO, M., *La burguesía...* (52), 254 eta ondokoak.

³⁰⁹ Halaber, 261. or. Oroit Meabe T., Pio Baroja eta Unamunoren kasuak, etab.

³¹⁰ Ez ahantz nafar apezek hango gazteria *nazionalen alde* planta zedin ukan zuten garrantzia, historigilerik gehienek salatzen duten bezala.

³¹¹ Ikus Pio XII Aita Sainduari euskal apezariak zuzenduriko Oroitzapena, 1944; IRAMUNO, X., *El clero vasco*, Bayonne 1946; ITURRALDE, J., *El Catolicismo y la Cruzada de Franco*, 3 ale eta 1956/1960 bitartean argitara emanak; CILLAN APALATEGI, A., *Sociología...* (18), 102 eta ondokoak.

³¹² Gertaerak hor daude guztion buruetan, eta alferreko da hori egiaztatzeko erreferentzia bibliografiko gehiagorik. Nolanahi ere, ikus GIPUZKOA, M., *La Iglesia como problema en el País Vasco*, Buenos Aires, 1973; ORTZI, *Historia...* (60), 290 eta ondokoak, 338-348. 404-407 orrialdeak.

³¹³ BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 82 eta ondokoak, 103-108 or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 327-329 orrialdeak.

³¹⁴ Garai honetako laborari bizimoldearen kondizio nagusienez, ik. LEFEBVRE, TH., *Les modes...* (51), 567-708 orrialdeetan; han haietan planteatzen da lurraren propietate eta explotazio arazoa, eta etxe-bizitza nahiz populakuntzaren banaketa. Ez dugu gerla ondotiko euskal nekazalگو munduaren estudio orokorrik, baina bada partzialik zenbait. Industriatze prozesuaren hastapenak euskal landan ukan zuen eraginaz, ik. SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 59-64 or.; BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 121-125. 209-215 or.

³¹⁵ FERNANDEZ DE PINEDO, E., *Crecimiento...* (29), 458-463 or.

³¹⁶ BELTZA, *El nacionalismo...* (7), 126. 147 or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer...* (71), 328 eta ond. 342 eta ondokoa.

³¹⁷ Ikus bereziki TUNON DE LARA, M., *El movimiento obrero en la Historia de España*, Madrid, 1972, eta 348-352 or. batipat; FUSI, J. P., *Política obrera...* (30); SOLOZABAL, J. J., *El*

primer... (71), 127-177 or.; BELTZA, a. o., 55-60. 109-119. 159-165. 210-208 or. Eta aipaturiko autoreotan aurki daiteke bibliografia gehiagorik.

³¹⁸ Ikus S. O. V.-ri buruz BELTZA, a. o., 114-117 orrialdeetan, eta han aski deitoragarritzat ematen du hartaz estudio monografikorik ez izatea. Berau gogotik ahalegintzen da interpretazio berri bat ematen, eta lehen S. O. V.-ko bazkide izaniko batzuen argitzapenez *alderakoi* diren erlazi okerrak zuzentzen. Hala-nola, ez du onhartzten GARCIA-NIETO, J. N., *El sindicalismo en España*, Deusto-Bilbao, 1960, obran agertzen den ikuspegia. Ikus S. O. V.-ren eboluzioa eta P. N. V.-ren gandiko etena, ORTZI: *Historia...* (60), 200 eta ondokoetan.

³¹⁹ Ez dugu uste Espainiako historia modernoan hain garrantzi handiko gertaeraz bibliografia oso bat ematera beharturik gaudenik. Berebiziko ugaria da eta aurki daiteke bibliografi multzo ederra aurreko oharretan, eta 301 oharrean bereziki.

³²⁰ Ik. QUINTIN GARCIA, *Cooperativas industriales de Mondragón*, Paris, 1970; eta *Kooperatibak*, Oinati, 1973, LASPIUR, I.-LARRANAGA, A.-GOROSTIDI, R.-ANSOLA, G.-eta KANBLONG, R., lankidetzan eginiko obra.

³²¹ Ikus 301. oharrean aipatzen diren obrak eta han haietako bibliografiaren xehetasunak. Ez dugu honako artikulua kontsultatzeko egokierarik izan, ELORZA, A., *Sobre ideologías y organización del primer nacionalismo*, PEREZ DEHESA, R.-ri oroitzapenez argitara liburuan.

³²² BELTZA, *El nacionalismo...*(7), 145 eta ondokoetan; CILLAN APALATEGI, A., *Sociología...*(18), 342 eta ondokoak.

³²³ Pertsonaia eztabaidatua, batzuek biziki idealizatuaz goraiatu dutena eta besteek azpikeriazko eraso gogorrez itxuragabetua; iduri du gaur egun objetiboki eta ekilibrio gehiagoz berrikustera abiatuak gabela. Aipaturiko obra hauetan SOLOZABAL, J. J., (325-370 or.), BELTZA (79-93 or.), ORTZI (124 eta ondokoetan), aurki dezake irakurleak Sabin Aranari buruz bere bizitza, pentsamendu eta obraren gonparaketa egungo gazteriaren jokabide eta ikuspuntutik harturik eta abertzale zaharrek hartaz eman izan duten ikuspegia gogoan delarik: adibidez, BASALDUA, P., *El libertador vasco. Sabino Arana Goiri*, Buenos Aires, 1953; XEMEIN, Z., *Biografía de Arana-Goiri Sabin e Historia gráfica del Nacionalismo*, Bilbao, 1935. Azkenik, espainol jarreratik S. Aranaren obra aztertu duten autore hauk gelditzen dira, hala-nola, GARCIA VENERO, M., *Historia del Nacionalismo vasco*, Madrid, 1969 (hain uxuen aski gogor kritikatzeko du hau MARTINEZ CUADRADO, M.: *La burguesía...*(52), 363 orrialdean eta aurpegira egotzen dio ez dituela ezagutzen ere lan bat oinharritzeko “erabili edo gorde behar diren funtsezko erregelak”); AREILZA, J. M., *1865-1965. Otro centenario: Sabino de Arana y Goiri, “Vizcaya”* 24 (1965eko lehen semestean); eta atzerritar autore bezala PAYNE, S. G., *El nacionalismo vasco. De sus orígenes a la Eta*, Barcelona, 1974.

³²⁴ FUSI, J. P., *El PSOE y el problema vasco*, “Historia 16” 1 (1976) 1 zenb. 71-76 or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer...*(71), 188-204 or.; BELTZA, a. o. 116.139.162, etab.

³²⁵ BELTZA: a. o., 148 or. Zatiketa, ez zen hau bakarria izan; are, Alderdiaren historia zatiketaz mailakaturik egin da, zatiketa koxkorra nahi bada, baina haren barnean diren talde eta klaseen interes antagonikoa beti ere argiro nabari izan bait da. Ezagunak dira: hala-nola, Elias Gallastegi eta bere “Aberri” deitu taldea (1921) “Comunión Nacionalista Vasca” ren aurka zegoena (hau zen P. N. V.-ren izen berria, latin esaera zaharrak bezala, *nomen, omen...*); talde hau, bada, Alderdiaren kontra zegoen eta ez zuen onhartzten inolako lankidetzarik Madrid-ko Gobernuarekin, eta berehalako ekintzabidea proposatzen zuten bai independentziaren alde baieta oligarkiaren kontra, klase herrikoietan finkaturik (ik. halaber, 181-185 orrialdeak; ORTZI: *Historia...*(60), 168 eta ondokoak); “Mendigoizaleen Batza”k ere abertzaletasun zorrotza ukan zuen bereizgarri, eta beti ere botere zapaltzailearekiko harremanak errefusatzea; eta azkenik, “Euskal Abertzale Ekintza” (1930) akonfesional agertu zen, aski liberala Estatu kontzeptuari buruz eta lege-gintzaren egitekoetan parte hartzearen aldekoa, eta errepublikaren legalitatearen barne burruka egitearena (BELTZA: a. o., 231-250; ORTZI: a. o., 176 eta ondokoak).

³²⁶ MARTINEZ CUADRADO, M., *La burguesía...*(52), 480 eta ondokoak; TAMAMES, R., *La república...*(76), 25.204-212 or.; BELTZA: a. o., 231-250 or.; ORTZI: a. o., 202-207 orrialdeak.

³²⁷ CILLAN APALATEGI, A., *Sociología...*(18), 637-678 orrialdeak.

³²⁸ Ikus euskal abertzale mugimenduaren azkenaldiari buruz, ORTZI: *Historia de Euskadi...*(60).

³²⁹ Industrializaketaren prozesuak burutzen ari duen ekintza deseulkaltzailearen kontzientzia aski bizkorra da gaur egun euskal semeen artean, eta ez da derriorki abertzaleen eskusiba gertatzen. Joan den mendeko azken hamarrekotan sortu zen, foruen deuseztatzeari loturik ala ez, baina hainitz modutara azaltzen da: euskal mugimendu berritzaile baten ondorioz (Arturo Kanpion, Iturralde, Manterola, L. L. Velasco, etab. ukan zituen bozeramaile) eragin berria hartuko du. Eta bereziki Sabin Aranaren obrak eta ondotiko abertzaletasunak herrimin zolia ezarriko diote. Maiz askotan industrializaketaren kontra mintzatuko dira, aitzinako Euskal Herri, ametsezko paradisu hura desegitearen salakuntza eta hobena beroni egotziaz. Behin eta berriro, artzain eta laborarien behinolako herri hura da kantatuko (mendiarteko baserri xuriak edo Mediterraneo isuriko herrixka multzokatuak) direla esanaz, "euskal arrazaren mintegi, tradizioaren ibilgailu, artegintzaren iturburu, sozial oinharriaren garantia eta ekonomi askatasunaren zimendu sendo" (IRUJO, M.: *Instituciones jurídicas vascas*, Buenos Aires, 1945; BELTZAK a. o., 290 orrialdean aipatzen duenez).

³³⁰ Ik. honetaz BELTZA: a. o., 217-220 orrietan.

³³¹ *Narraciones Baskas*, Madrid, 1923, 193-207 orrialdeak.

³³² APAT-ETXEBARNE, A., (IRIGARAI, A.): *Una Geografía diacrónica del Euskara en Navarra*, Pamplona, 1975, 28 orrialdea.

³³³ BONAPARTE, L. L., *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'Euscara, et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*, London, 1863; LADISLAW DE VELASCO: *Los Euskaros en Alava, Bizkaia y Gipuzkoa*, Barcelona, 1879; IRIGARAI, A. *Documentos para la geografía lingüística de Navarra*, "RIEV" 26 (1935), 601-623 or.; halaber, *Noticia del estado lingüístico de Navarra en 1935*, "Euskera" 1 (1956), 41-46 or.; CARO BAROJA, J., *Retrosceso del vascuence*, "Atlantis" 16 (1941), 35-62 or.; SANCHEZ CARRION, J. M., *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra (1970). Factores de regresión. Relaciones de bilingüismo*, Pamplona, 1972; YRIZAR, P., *Los dialectos y variedades de la lengua vasca, Estudio lingüístico-demográfico*, "BAP" 29 (1973), 3-78 or. Halaber, *Los dialectos y variedades de la lengua vasca. Variedades desaparecidas y variedades amenazadas de rápida extinción. Su evolución en el transcurso de un siglo*, "Anuario del Seminario de Filología Vasca, Julio Urquijo", 7 (1973), 3-36 or. (hara, 1935 baino lehen ekialdeko nafar garaiaren barietatea, Egues, Gares, Zizur..., hil zen, eta 1935 urteaz gero eronkariar barietatea, Bidangoitze, Urtzainki eta Uztarrotze; eta denbora asko baino lehen hiltzera doazenak: Saraitzu, Aezkoa, Auritze, Erro, Artze, Olaibar, Gulina eta Oltzakoa).

³³⁴ SANCHEZ CARRION, J. M., *El estado...*(68), eta bereziki ikus 162, 171, 187, 193 eta 203 orrialdeetako mapak.

³³⁵ Balio du, baita, puntu honetan azken aurreko oharrean aipaturiko bibliografiak, salbu bereziki Nafarroaz ari denak. Honetaz ikus ESTORNES LASA, B., *Area lingüística...* "Geografía histórica..."(33) 9-29 orrialdeak.

³³⁶ Ikus aurrerago, 121 eta ondoko orrialdeak. Euskaldunen zifrak eta populakuntza osoari buruzko portzentaia, ikus lehen aipaturiko lan honetan, YRIZAR, P.,(42).

³³⁷ Azken aurreko oharrean esaten genuenak balio lezake.

³³⁸ Ikus 333 oharra.

³³⁹ *Los Euskaros en Alava, Guipúzcoa y Vizcaya*, Barcelona, 1879, 479 eta ondoko orrialdeetan.

³⁴⁰ Joan den mendearren azkenaldeko berbizkundeaz, ETXEGARAI, K., *Apéndice a Noticia...*(36), III, 230-264 or.; IRUJO, M., *Los precursores del Renacimiento Vasco*, oraino argitara gabeko mintzaldia; BELTZA: *El nacionalismo...*(7), 63-73.131-136, etab. ORTZI: *Historia...*(60), 119-125 or.; SOLOZABAL, J. J., *El primer nacionalismo...*(71) 308-339 or.; eta xeheki arduratzen direnak euskal literatur berbizkundeaz, MITXELENA, K., *Historia...*(55), 135-157 or.; VILLASANTE, L., *Historia...*(84), 275 eta ondokoak. Ikus *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, Cuerpo B: Literatura*, ESTORNES LASA, B., Zuzend., I alea, San Sebastián 1968, 373 eta ondokoak; II alea 47 eta ondoko orrialdeak.

³⁴¹ *De mi país* delako obran bildu zituen halako artikulatu eta entseiu batzuk. Unamuno euskarari buruzko jarreraren eta euskal arazoari buruzkoan, ik. UGALDE, M., *Unamuno y el vascuence*, Buenos Aires, 1966.

³⁴² Sentipen honek adierazpide gogoangarria irabazten du honako obra honen hitzaurrean,

KANPION, A., *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Tolosa, 1884. Hantxe ezarri zituen nafar idazle jeinu hark jarraiko hitz hunkigarriok: "Orduan sentitu nuen neure zainetan euskal odola eramatearen lotsa gorria eta euskaroen jatorrizko hizkuntza ez jakitearena".

³⁴³ *Ikastola mugimenduaz*, 1937 urtearen aurretikoaz, ik. ERREZOLA MIKELE: *1937 aurreko ikastolen edestirako jakingarriak*, "JAKIN", Gure Ikastola, Oinati 1972, 261-274 or. Bibliografiaren erreferentzia gehiagorik, BILBAO, Y., *Escuela Vasca*, Eusko Bibliografía, III, 180 eta ondokoak.

³⁴⁴ MITXELENA, K., *Historia...*(55), 157-161 or.; SARASOLA, I., *Euskal literaturaren historia*, Donostia, 1971, 81-95 or.; HARANBURU-ALTURA, L., *Hitzaurre gisa*, *Euskal Literatura* 72, Donostia, 1972, 5-20 orrialdeak.

³⁴⁵ Gerla ondoko ikastola mugimenduaz eta hauek hartzen duten problematikaz, ik. lankidetzan eginiko honako obra hau: *Gure Ikastola*, Oinati, 1972; LASA, J., *Euskal Erria eta ikastola*, San Sebastián, 1971; BERASAIN, M.-HARANBURU-ALTUNA, L., *Ikastola, colegio de pago o escuela popular*, "Triunfo" 655 (1975-IV-16an) 42-47 or.; HARANBURU-ALTUNA, L., *Bilingüismo y democracia* "Triunfo" 685 (1976-III-13an), 28-31 orrialdeetan.

³⁴⁶ Aipatzea merezi dute hemen VILLASANTE, L.-en estudioak *Axular*, eta batipat, *Axular-en hiztegia. Euskara-Español-Français*, Oinati, 1973; ARESTI, G., *Flexiones verbales empleadas por Pedro de Axular en su obra "Gero"*, "FLV" 3 (1971), 197-221 or.; Axularri buruz FONTES LINGUAE VASCONUM zenbaki berezia 6, (1974) 1-153 or.; ARESTI, G., ongi sakondu du Leizarraga: *Flexiones verbales empleadas por Leizarraga de Briscous en sus traducciones vascas de 1571*, "FLV" 4 (1972), 157-194 or.; halaber, *Léxico empleado por Leizarraga de Briscous* "FLV" 5 (1973), 61-128 orrialdeak.

³⁴⁷ Mende honetan euskara literario batua martxan jartzeko eman diren urratsez, ik. VILLASANTE, L., *Hacia la lengua literaria común*, Oñate, 1970, 105-122 orrialdeak bereziki; autore berarenak baita, *La declinación del vasco literario común*, Oñate, 1972 eta *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñate 1974. Ikus baita honako obra hau, LARRESORO, *Euskara batua zertan den*, Oinati, 1974; eta halaber, *Sustrai bila. Zenbait euskal korapilo*, Donostia, 1970.

³⁴⁸ SARASOLA, I., *Euskal literatura numerotan*, Donostia, 1975.

³⁴⁹ Ik. GAUR: *Así está la enseñanza primaria en Guipúzcoa*, San Sebastian 1969. Aditzera eman behar dugu, alabaina, delako idazlan honetan inonatan den zenbait zifra beherago jaitsi beharra dela (1967 inkestaren arabera, % 80 eta % 78 erantzun zuten beren seme-alabek euskara ikas zezaten nahia azalduaz, eta % 80 eta % 73 izango ziren euskara eskolan irakastekoaren aldekoak). GAUR talde berak geroko beste estudio lan batzuetan erakutsi duenez, zifra hauek apalago behar dute (agian % 50ean kokatu behar da seme-alabek euskara ikastea eta, berdin, euskara eskolan irakas dadin nahi dutenen kopurua). (*Euskara gaur*, Donostia 1971, 120-131 orrialdeetan).

³⁵⁰ SANCHEZ CARRION, J. M., *El estado actual del vascuence en la provincia de Navarra* (1970).

³⁵¹ *Ibid.* 202. or.

³⁵² GOITI., *Lenguas y política*. Diario de Navarra, 7-1-1976.

³⁵³ SANCHEZ CARRION, *Ibid.* 206. or.

³⁵⁴ KOLERS, PAUL A., *Bilingüismo y procesamiento de la información*. Rev. Medicina Rural (Madrid) dic. 1968. 49-60. or.

³⁵⁵ Kolers beraren erreferentzia.

³⁵⁶ KOLERS. *Ibid.*

³⁵⁷ UNAMUNO, MIGUEL DE, *La raza vasca y el vascuence*. Espiritu de la raza vasca. Austral.

³⁵⁸ DIAZ PLAIA, GUILLERMO, *Literatura Vasca*. Tesoro breve de las letras hispánicas. vol. VI. (Cfr. "Literatura popular vasca" J. M. SATRUSTEGI, 42). or.

³⁵⁹ SATRUSTEGI, J. M., *Euskaldunen seksu bideak* (Jakin) 1975, 48. or.

³⁶⁰ UNAMUNO. *Ibid.*

³⁶¹ *Ibid.* 58. or.

³⁶² *Ibid.*

³⁶³ *Ibid.*

- 364 MENENDEZ PIDAL, P., *Orígenes del español* (VIII or.).
- 365 LAPESA, R., *Historia de la lengua española*, 113. or.
- 366 MICHELENA, L., *Sobre el pasado de la lengua vasca*, 82-82. or.
- 367 MICHELENA, L., *Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval*, 210. or.
- 368 *Id.*, 208. or.
- 369 LACARRA, J. M., *Vasconia medieval...*, 14. or.
- 370 *Id.*, 9. or.
- 371 CARO BAROJA, J., *Vasconiana*, 206. or.
- 372 *Id.*, 220. or.
- 373 CORTAZAR, G. DE, *La época medieval*, 210. or.
- 374 Bizkaiko Foru Zaharreko 110. artikulua, XV. mendekoak, aforismo juridiko bat dakar.
- 375 CARO BAROJA, *Vasconiana*, 221. or.
- 376 MUGICA, S., *El vascuence en los archivos...*, 730. or.
- 377 CARO BAROJA, L., *Vasconiana*, 113-114. or.
- 378 SUAREZ FERNANDEZ, *Navegación y comercio...*, 11. or.
- 379 ECHEGARAY, B. DE, *La vida civil y mercantil...*, 281. or.
- 380 AROCENA, F., *Guipúzcoa en la historia*, 137. or.
- 381 CARO BAROJA, J., *Los vascos y la historia...*, 345. or.
- 382 MOXO, S., *De la nobleza vieja...*, 27. or.
- 383 *Id.*, 197. or.
- 384 *Id.*, 201. or.
- 385 CARO BAROJA, J., *Vasconiana*, 21. or.
- 386 MONREAL, G., *Las Instituciones públicas...*, 151. or.
- 387 *Id.*, 177. or.
- 388 CAMPION, A., *Navarra en su vida histórica*, 202. or.
- 389 LACARRA, J. M., *Vasconia medieval...* 15-16. or.
- 390 CARO BAROJA, J., *Etnografía histórica de Navarra*, 90. or.
- 391 *Id.*, 95. or.
- 392 GONZALEZ OLLE, F., *Vascuence y romance...*, 72. or.
- 393 MICHELENA, L., *Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval*, 212. or.
- 394 CARO BAROJA, J., *Introducción a la historia*, 34. or.
- 395 GONZALEZ OLLE, F., *Vascuence y romance...*, 63. or.
- 396 CAMPION, A., *Navarra en su vida histórica*, 172. or.
- 397 CAMPION, A., *El Genio de Nabarra*, 112. or.
- 398 ZABALO ZABALEGUI, F. J., *La alta administración...*, 138. or.
- 399 MICHELENA, L., *Notas sobre las lenguas...*, 210. or.
- 400 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, 110. or.
- 401 DOMINGUEZ ORTIZ, A., *El Antiguo régimen*, 31. or.
- 402 Citado por LAPESA, R., *Historia de la lengua española*, 198. or.
- 403 *Ibid.*
- 404 MICHELENA, L., *Sobre el pasado...*, 1, 2 eta 46. oharra.
- 405 DE LEGARDA, A., *Lo "vizcaino" en la literatura...*, 102. or.
- 406 CARO BAROJA, J., *Los vascos y la historia...*, 68. or.
- 407 ESCUDERO, J. A., *Los secretarios de Estado...*, 703-716. or.
- 408 *Id.* 99. or.
- 409 CARO BAROJA, J., *Introducción a la historia...*, 58. or.
- 410 CARO BAROJA, J., *Los vascos y la historia...*, 132. or.
- 411 *Id.* 57. or.
- 412 CARO BAROJA, J., *Introducción a la historia...*, 54-55. or.
- 413 *Id.*, 65. or.
- 414 CARO BAROJA, J., *La hora navarra...*, 19. or.
- 415 MUGICA, S., *El vascuence...*, 724-733. or.
- 416 NINYOLES, R., *Estructura social...*, 89. or.
- 417 MONREAL, G., *Las Instituciones públicas...*; mapa 139. or.
- 418 DE BARANDIARAN, J. M., *Geografía histórica de la Lengua vasca*, 61-66. or.
- 419 IBAR, *Genio y Lengua*, 130. or.
- 420 DE LANDAZURI, J. J., *Historia civil de Alava*, 153-156. or.
- 421 MUGICA, G., *Destellos de historia vasca*, 52. or.
- 422 IZTUETA, J. I., *Guipuzcoaco provinciaren...*, V. or.
- 423 DE LARRAMENDI, M., *Corografía de Guipúzcoa*, 137. or.
- 424 DE ECHEGARAY, C., *Compendio...*, 134. or.

- 425 LASA, J. I., *Sobre la enseñanza...*, 9. or.
426 *Id.*, 11. or.
427 *Id.*, 29. or.
428 *Id.*, 94. or.
429 MICHELENA, L., *Sobre el pasado...*, 77. or.
430 DE LANDAZURI, J. J., *Historia civil de Alava*, 154. or.
431 IBAR, *Genio y Lengua*, 130. or.
432 DE LANDAZURI, J. J., *Historia civil de Alava*, 310-313. or.
433 HUICI, M.ª P., *Las Cortes de Navarra...*, 99. or.
434 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, mapak 16 eta 56. or.
435 *Geografía histórica de la lengua vasca*, 87. or.
436 HUICI, M.ª P., *Las Cortes de Navarra...*, 87. or.
437 DE ECHEGARAY, C., *Compendio...*, 11. or.
438 MONREAL, G., *Las Instituciones Públicas...*, 346. or.
439 *Ibid.*
440 ORTIZ DE ZARATE, R., *Compendio foral de Alava*, 95. or.
441 HUICI, M.ª P., *Las Cortes de Navarra...*, 36. or.
442 CAMPION, A., *Navarra en su vida histórica*, 179. or.
443 MICHELENA, L., *Historia de la Literatura Vasca*, 14. or.
444 *Id.*, 62. or.
445 LASA, J. I., *Sobre la enseñanza...*, 151. or.
446 *Id.*, 50. or.
447 *Id.*, 92. or.
448 *Ibid.*
449 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, 86. or.
450 ORTIZ DE ZARATE, R., *Compendio...*, 134. or.
451 *Ibid.*
452 DE ECHEGARAY, C., *Compendio...*, 21. or.
453 *Id.*, 253. or.
454 HUICI, M.ª P., *Las Cortes...*, 292. or.
455 NINYOLES, R., *Estructura social...*, 83. or.
456 MICHELENA, L., *De la Lengua Vasca*, art. publikatua in CAMBIO 16 (24-11-75), 14. or.
457 Cf. MICHELENA, LACARRA, GONZALEZ OLLE.
458 LACARRA, J. M., *Vasconia medieval...*, 22-30. or.
459 GONZALEZ OLLE, *Vascuence y romance...*, 53-59. or.
460 CARO BAROJA, J., *Observaciones...*, 61-95. or.
461 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, 103-107. or. B. R. V. A. P. (1972), 379. or.
462 CARO BAROJA, J., *Materiales...*, 16. or.
463 MONREAL, G., *Las Instituciones...*, 346. or.
464 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, Eranskina II.
465 *Geografía histórica de la Lengua Vasca*, 79-103. or.
466 MUJICA, G., *Monografía...*, 209. or.
467 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, 67. or.
468 MUJICA, G., *Monografía...*, Eranskina 8. zenbakia.
469 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, Eranskina II.
470 BIDEAIN, M.ª M., MICHELENA, L., *Las escrituras...*, 5. or.
471 LACARRA, J. M., *El Fuero General...*, 441. or.
472 ELIAS DE TEJADA, F., *La Provincia de Guipúzcoa*, 54. or.
473 MICHELENA, L., *Historia de la Literatura Vasca*, 95. or.
474 ELIAS DE TEJADA, F., *La Provincia de Guipúzcoa*, 71. or.
475 *Id.*, 59. or.
476 ELIAS DE TEJADA, F., *El Señorío de Vizcaya*, 90. or.
477 ELIAS DE TEJADA, F., *La Provincia...*, 126. or.
478 ELIAS DE TEJADA, F., *El Señorío...*, 38 eta 217. or.
479 MICHELENA, L., *La Obra del P. Larramendi*, 8. or.
480 CARO BAROJA, J., *Introducción...*, 25. or.
481 MICHELENA, L., *Historia de la Literatura Vasca*, 103. or.
482 *Id.*, 304. or.
483 ELIAS DE TEJADA, F., *El Señorío...*, 280. or.
484 *Id.*, 283. or.
485 IZTUETA, J. I., *Guipuzcoaco...*, VI. or.

- 486 DE MANARICUA, A. E., *Obispados...*, 13. or.
- 487 PEREZ ALHAMA, J., *Estudio histórico...*, 370. or.
- 488 LACARRA, J. M., *Vasconia medieval...*, 14. or.
- 489 INCHAURRONGO, M., *La Iglesia y el Euskera*.
- 490 MICHELENA, L., *Historia de la Literatura...*, 59. or.
- 491 *Id.*, 60. or.
- 492 *Kristau Bidea*, XVIII. or.
- 493 *Id.*, XIX. or.
- 494 *Id.*, XXI. or.
- 495 LECUONA, M., *Geografía histórica...*, 127-136. or.
- 496 BARANDIARAN, J. M., *Geografía histórica...*, 61-66. or.
- 497 VILLASANTE, L., *Geografía histórica...*, 44-47. or.
- 498 APAT-ECHEBARNE, A., *Geografía diacrónica...*, 103. or.
- 499 *Geografía histórica de la Lengua Vasca*, 69. or.
- 500 *Id.*, 70. or.
- 501 *Id.*, 72-78. or.
- 502 MALAXECHEVERRIA, J., *La Compañía de Jesús...*, 232. or.
- 503 DE LARRAMENDI, M., *Corografía...*, 291. or.
- 504 IBAR, *Genio y Lengua*, 130. or.
- 505 DE LANDAZURI, J. J., *Historia civil de Alava*, 154. or.
- 506 GOYHENECHÉ, E., *Instituciones administrativas...*
- 507 GOYHENECHÉ, E., *Notre Terre Basque*, 55. or.
- 508 *Ibid.*
- 509 BRUN, A., *Recherches historiques...*, 323. or.
- 510 *Id.*, 146. or.
- 511 DE CERTEAU, M., etab., *Une politique...*, 10. or.
- 512 GOYHENECHÉ, E., *Notre Terre Basque*, 61. or.
- 513 DARRICAU, A., *France et Labourd*, 55. or.
- 514 *Ib.*
- 515 BRUNCT, F., *Histoire de la langue française*, t. IX, 22. or.
- 516 LAFITTE, P.-GOYHENECHÉ, E., *Une lettre...*, 134. or.
- 517 BALIBAR, E., etab., *Le Français national*, 198-215. or.
- 518 DARRICAU, A., *France et Labourd*, 65-72. or.
- 519 DASSANCE, L., *Ustaritz...*, 198. or.
- 520 DESTREE, A., *La Basse Navarre...*, 129. or.
- 521 MICHELENA, L., *Historia de la literatura...*, 14. or.
- 522 VINSON, J., *Pièces historiques...* (1. faxikulua), 17. or.
- 523 *Id.*
- 524 IRIGARAY, A., *Cinco cartas...*
- 525 *Ibid.*
- 526 *Ibid.*
- 527 SAINT PIERRE, J., *Le basque dans les actes publics...*
- 528 YTURBIDE, P., *Le registre...*, 388-398. or.
- 529 LAFITTE, P.-GOYHENECHÉ E., *Une lettre...*
- 530 VINSON, J., *Pièces historiques...* (2. faxikulua).
- 531 *Id.* (3. faxikulua).
- 532 *Id.* (2. faxikulua).
- 533 LARRIEU, R. I. E. V. 1912, 172-173. or.
- 534 VINSON, J., *Pièces historiques* (3. faxikulua).
- 535 *Ibid.*
- 536 LARRIEU, *Le calendrier...*
- 537 CHARRITON, P., *Petite histoire...*, 33. or.
- 538 IKUS ENTRENA CUESTA, R., *Curso de Derecho Administrativo*. Tecnos Arg., Madrid, 1973. 4. Arg. 4. k. 23 eta hurr. or.; GARCIA DE ENTERRIA, E., FERNANDEZ RODRIGUEZ, T. R., *Curso de Derecho Administrativo*. Civitas Rev. de Occidente, Madrid, 1974 I. tom. Sarrera I. Kap. 19 eta hurr. or.; GARRIDO FALLA, F., *Tratado de Derecho Administrativo*, I. E. P., Madrid, 1966, 4. Arg. I Bol. Sarrera I. kap. 21 eta hurrango or.
- 539 ALESSI, R., *Principi di Diritto Administrativo*, Milano, 1971, I kap. 56-57 orit., GARCIA DE ENTERRIA, E., *Apuntes de Derecho Administrativo*, Madrid, 1970-71, I tom. Ente publikoen tipoak 205 eta hurrango or.; NIETO, A., *Entes territoriales. Administración Pública* aldizkaria, 64 zenb.

- ⁵⁴⁰ Estatuaren Erregimen juridiko Administrazioetik datorrena, 1957-7-26; 23-28 artiku.; Movimiento Nacional-eko hirugarren printzipioa, 1958-5-17; Ley orgánica del Estado, 1967-1-10, 59 art.
- ⁵⁴¹ ARISTOTELES, Et. Nic. V. 137-1-10; díg. I, 1, 1, eta 10,2; WENGER, *Geschichte der Quellen des Römischen Rechts*, 1953; D'ORS, A., *Derecho Privado Romano*. II. 14. eta hurr. orr. Nafarroako Unib. 1968.
- ⁵⁴² COLMEIRO, M., *Derecho Administrativo Español*, 4. arg. Madrid, 1876. IV lib. "La materia administrativa". XVIII kap. 1078 zenb.
- ⁵⁴³ SANTAMARIA DE PAREDES, VICENTE. *Curso de Derecho Administrativo*. 3. arg. Madrid, 1891. 2. zatia VII kap. "De la instrucción pública", 379 eta hurre. or.
- ⁵⁴⁴ MEDINA eta MARANON, *Leyes Administrativas de España*, Madrid, 1907.
- ⁵⁴⁵ BARRIOS MARTINEZ, E., *Derecho Local de España*. Int. Reus Argit., Madrid, 1951.
- ⁵⁴⁶ MEDINA eta MARANON, *Leyes Administrativas de España*, Madrid, 1907.
- ⁵⁴⁷ *El consultor de los Ayuntamientos, de los Juzgados Municipales*. 3. ediz. Madrid, 1927.
- ⁵⁴⁸ ALCUBILLA, Hiztegia. VI. Bol. "Instrucción pública".
- ⁵⁴⁹ ALCUBILLA, 1901 apart. 740 or.
- ⁵⁵⁰ ALCUBILLA, hiztegia VI Bol. "Instrucción pública".
- ⁵⁵¹ ALCUBILLA, *Ibid.*
- ⁵⁵² COLMEIRO, MANUEL. *Derecho Administrativo Español*. 4. ediz. Madrid, 1876. XVII. kap. "de la materia administrativa". 499 or., 1076 zenbakia.
- ⁵⁵³ SANTAMARIA DE PAREDES, VICENTE, *Curso de Derecho Administrativo*. 3. arg. Madrid, 1891. bigarren zatia. VII kap. "de la instrucción pública", 890. or.
- ⁵⁵⁴ Gipuzkoako Diputazioari zuzenduriko Memoria. Gipuzkoako art. orok. I. saila, 21 neg. 133 legea.
- ⁵⁵⁵ Tecnos Arg. Madrid, 1964, 326. or.
- ⁵⁵⁶ *Gaceta Ilustrada*. 1975-12-14. "Mi España", II., "la diversidad", 48 orr.
- ⁵⁵⁷ *Cuadernos para el diálogo*. 1976, urtarrila. "Cara sin cruz de las lenguas regionales". 29. orr.
- ⁵⁵⁸ *El Crítico. Las Naciones de España*. 1651-1657.
- ⁵⁵⁹ ONAINDIA, A. S., *Milla Euskal-Olerki Eder*. Karmeldar idaztiak. Larrea-Zornotza, 1954. Ataria, 10. orr.
- ⁵⁶⁰ *Destiro*, Barcelona, 1975-eko maiatzaren 23-28, "No somos asimilables".
- ⁵⁶¹ URRUTIA BILBAO, J., *Plurilingüismo de la Legislación comparada*, "Sistema de superposición y yuxtaposición".
- ⁵⁶² TRUYOL eta SERRAREN itzulp. *Los Derechos Humanos*, Madrid, 1968.
- ⁵⁶³ URRUTIA BILBAO, J., *Plurilingüismo en la legislación comparada*, "Sistema de superposición y yuxtaposición".
- ⁵⁶⁴ *Cuadernos para el diálogo*, aip., 29. or.
- ⁵⁶⁵ URRUTIA BILBAO, J., *Plurilingüismo en la legislación comparada*, "Yuxtaposición".
- ⁵⁶⁶ J. A., *Goiz Argi*, 270 zenb. 1976-2-14, "Eskolak euskaldundu".
- ⁵⁶⁷ *Los Vascos y la Universidad*. I. Bol. Auñamendi Argit.
- ⁵⁶⁸ OLCINA, E., *El Carlismo y las autonomías regionales*. Mintegi eta argitarapenak, e. a. 47. or.
- ⁵⁶⁹ ESTORNES LASA, JOSE, *Los Vascos y la Universidad*. I. Bol. 11-68. orr. Auñamendi K.
- ⁵⁷⁰ ESTORNES LASA, J., *Ibid.* 119.
- ⁵⁷¹ Estatutoak, Herrialde Estatuaren tresna teknikoak dira, eta II. Espainiar Errepublikaren Konstituzioak (1931ko abenduaren 9) bere II. artikuluan dagienez, honela defini daitezke: autonomoki gobernatzen diren herrialdeen antolaketa politiko-administratiboaren oinharritzko lege ordenatzaile autentikoak. Estatutoek, beren aldetik, futean hiru puntuok hartzen dituzte:
- Lurralde errealtate historiko baten moldaketa bateratua.
 - Autonomia politiko baten existentzia, beronen jabe den komunitateak bere antolaketa politiko-administratiboa, hiru botere klasiko beraik ere, duelarik.
 - Autonomialpen ahalbidea, bere dituen zeregin eta ahalmenetarako.
- ⁵⁷² JOXE ORUETA-ren adierazpena, bere obra garrantzizkoan, *Furos y Autonomía. El Proceso del Estatuto Vasco*. San Sebastián, S. F.
- ⁵⁷³ Liga Foralaz, ikus Orueta, aipatu obran, 13-22. orrietan. Gipuzkoarrei manifestua, aipatu Liga Foral Autonomistaren aldetik, in Antonio Cillan, *Sociología electoral de Guipúzcoa (1900-36)*, San Sebastián 1975, 302-307.
- ⁵⁷⁴ Textua, in ORUETA, aipatu obran, 24-26. or.
- ⁵⁷⁵ Puntu honetaz, MAXIMIMIANO GARCIA VENERO, *Historia del Nacionalismo Vasco*, Madrid, 1968, 401-405. or.
- ⁵⁷⁶ Estatuto proiektu bien textu osoa ikus in *Gestión del Gobierno de Euzkadi desde 1936 hasta 1956*. Euzkadiko Jaurlaritza, Paris, 1956, 7-21. or.
- ⁵⁷⁷ Autonomi legearen proiektuari buruz Kongresoaren diktamen hau, erdizka jasorik, obra hontan

dator: Tomo II Anexos de la Memoria sobre los trabajos preliminares del estudio sobre régimen administrativo especial para las provincias de Guipúzcoa y Vizcaya. Febrero 1976. Anexo I.

⁵⁷⁸ Aurreko Txostenaren II. tomoko III. eranskinean jasoa.

⁵⁷⁹ Textua ORUETAN, aipatu obran, 313-321. or.

⁵⁸⁰ ORUETAN, aipatu obra, 103. or.

⁵⁸¹ Textua ORUETAN, aipatu obra, 375-393. or.

⁵⁸² Projektu hau, *La Gestión del Gobierno de Euzkadi*-n dator, 25-38. or.

⁵⁸³ Projektu berria in *La Gestión del Gobierno de Euzkadi*, 39-55. or.

⁵⁸⁴ Estatuto honen textu elebikoa, in *La Gestión del Gobierno de Euzkadi...*, 59-72. or.

⁵⁸⁵ Bilboko Euskal Unibertsitateaz, Estatuto hau dela eta sorturikoaz, ikus MARTIN UGALDE-ren berri laburra: *Síntesis de la historia del País Vasco*, Madrid, 1974, 193. or.

⁵⁸⁶ Projektuaren alderdi hau ez zitzaion batere atsegin izan GREGORIO BALPARDA-ri, *Feudalismo, Guerra clerical* titulupeko orri batetan hau idatzi bait zuen:

“Euskararen ezagutzarekiko lehentasunak, enplegu publikoak, zeregin notarialak, e. a. hornitzeko orduan, zera esan nahiko luke: nazionalismoarekin gure Diputazioan kriterio hori nagusitu zen urteetako bera, halebiz Bizkaitarrik gehien atzeratze eta zokoratzea, eta monopolioa esaterako Gipuzkoarren alde”.

4.

ZATIA

HIZKUNTZ PROBLEMAREN
TRATAMENDUA
BESTE ERRESUMETAN

4. ZATIA

- 1. MINORIEN HIZKUNTZAK
ETA DERETXOA**
- 2. MINORIEN HIZKUNTZEZ ESTUDIO
GONBARATIBOA**

1
MINORIEN HIZKUNTZAK
ETA DERETXOA

MINORIEN HIZKUNTZAK ETA DERETXOA

1. NAZIOARTEKO BABESA

1. Nazioen Elkargoa
2. Eskubide Zibil eta Politikoen Paktua (1966)
3. UNESCOren Akordioa irakaskuntz mailako diskriminazioen aurkako borrokari buruz (1960)
4. Giza Eskubideez Europako Akordioa
5. Italia eta Austria arteko Akordioa Hego Tiroli buruz
6. India eta Pakistan arteko Ituna minoriei buruz (1950)
7. Triesteko Memoranduma
8. Aleman Errepublika Federatu eta Dinamarka arteko Akordioa Schleswig-Holstein- ez
9. Austriarekiko Estatu Ituna (1955)
10. Cypre- rekiko Itun Hirukoitza (1960)

2. ESTATU BABESA

1. Lurralde estatutodun estatuak
 1. Suitza
 2. Belgika
 3. Jugoslavia
 4. Txekoslovakia
 5. Frantzia
 6. Herbereheak
2. Pertsonal estatutodun estatuak
 1. Finlandia
 2. Luxemburg
 3. Irlanda
 4. Malta
 5. Hungaria
 6. Polonia
 7. Aleman Errepublika Demokratikoa
 8. Errumania

3. KONKLUSIOAK OHARRAK

MINORIEN HIZKUNTZAK ETA DERETXOA

Beste zientzien ekarpena —lan honen aurreko orrietan eman den Linguistika, Antropologia, Soziologia eta Historiaren ikerkuntza— minorien hizkuntzen estudioari buruz, eta euskarari buruz bereziki, galantki murrizturik geldituko litzateke, baldin arau juridikoen ezagutza, Estatu modernoan bitzita tirabiragarrian minoria nazionalai eta berauen hizkuntza eta kultura propioei babesa eskaintzen dieten arau juridikoen ezagutza hategia, falta balitzaio.

Ez gara sartuko hemen txorrozkeria juridikoetan minoria nazionalak zer diren definitzeko; ez da beharrezko lan hontarako. Hona zer dugun aditzen minoria nazionala, edota soilki minoria, esatean, lau-lau emanez: historian barrena lurralde jakin batetan finkatuak izanik, tradizionalki eta komunzki zenbait ezaugarri berezlez —horietan nagusienak hizkuntza eta kultura— bizi direneko Estatu barruko subditu masari buruz buru egon, eta beren izateari kolektibitate bezala eta beren ezaugarri bereiziei eutsi nahi dieten hainbat talde sozial.

Halako minorien babes juridikoa, beren izatea zaindu eta bere elkarteko asmoak burutu ahal ditzaten, nola nazioarteko hala estatu barruko arauz egin ohi da. Nazioarteko arauak balio handiagokoak dira teoriarik; praktikan, alabaina, indar gutxiagokoak; batipat, hauzia, deretxo eta justiziari buruzko errespetoaz nabarmentzen diren Estatuaren barruan denean.

Ondorengo orrietan, Estatuaren barruan diren minorien hizkuntza eta kultura babesteko, zer-nolako arauak diren aztertuko dugu, nola nazioarte hala estatu mailakoak.

Lan honek, babesgai diren eskubide edo eskubidedun taldeak, eta hortarako erabili ohi diren medioak, azpimarratzeko aukera emanen digu.

Nazioarteko babesaz mintzatzean, gai horretaz diren dokumentu internazional guztiak biltzen ahalegindu gara. Aitzitik, ezin izan dugu egin gauza bera estatu babesaz diharduten dokumentuez. Estaturen baitan legeria hain diferenteak izanik, eta haietako textu asko eskuratu ezinik, honetara beharturik ikusi dugu geure burna: irizpidetzat Euskal Herriarekiko geografi hurbiltasuna harturik, hautapen bat egitera.

Horra zergatik diren Europakoak gure azterketan datozen estatu guztiak, alor orokor horren baitan errejimen politiko diferentekoak hartzen ahalegindu bagara ere.

1. NAZIOARTEKO BABESA

1. Nazioen Elkargoa

Minorien hizkuntza eta kulturari buruzko nazioarteko babesari zenbait Estaturan, 1919an ekin zitzaion, munduko lehen gerrate ondoan Nazioen Elkargoa sortzean.

Minorien Itunak direlakoetan eta beraien ondorengo Itun eta Deklarazioetan erabaki saila hartu zen, guztien bete eraztea Nazioen Elkargoaren ardurapean ipiniz. Guztia, Europako zenbait Estaturen baitango minorien hizkuntza eta kultura babestekotan. Itun horietarik lehena, gaineratikoek eredutzat hartua, 1919ko ekainaren 28koa izan zen, Botere aliatu eta Poloniaren artekoa.¹ Beraz, aski litzateke hura ezagutzea Nazioen Elkargoaren sistema osoa ezagutzeko.

Hona haren klausularik behinenak:

1) Subditu poloniar guztiei, bereizketarik gabe, aseguratzen zitzairen berdintasuna legearen aurrean, eta, halaber, eskubide zibil eta politikoen gozamenari; gainera, beste hau erabaki zen: "poloniar subdituek, etniaz, erlijioz nahiz hizkuntzaz minorietakoak izanik ere, gaineratiko poloniarrek bezalako tratua eta lege nahiz izatezko garantia berak ukanen dituzte" (8. art.).

Berehala azalduko da Nazioarteko Hautitegiak klausula horri eman zion interpretazioa.

2) Beren hizkuntzaz baliatzeko eskubidea garantizatzen zitzairen minoriei "nola harreman pribatu edo merkataritzan, hala erlijio, kazetarita edo zernahi gisatako publikaziotan, eta erlazio publikotan" eta "hauzitegietan, hitzez nahiz izkribuz, beren hizkuntzan iharduteko... erraztasun egokiak" aseguratzen zitzaizkien (7. art.).

3) "Beren kontura karitate, erlijio edo sozial erakundeak, eskola eta heziketarako beste hainbat eraikuntza sortu, zuzendu eta kontrolatzeko, eta haietan beren hizkuntzaz baliatzeko eskubide berdina" (8. art.) ezagutzen zitzairen minoriei.

4) Azkenik, irakaskuntz publikoan, hezketa eta sozial ihardunerako ziren estatu presupuestoetan partaidetza ekitatiborako bezala, beren hizkuntzaz baliatzeko eskubidea ezagutzen zitzairen minoriei.

Balio du erabaki hori hona aldatzeak:

“Polskera ez beste hizkuntza batetako poloniar subditu sail handia bizi den hiri eta distrietuetan, poloniar Gobernuak, irakaskuntza publikoari dagozkanetan, behar diren erraztasunak emanen ditu aipatu poloniar subditu horien haurrak lehen irakaskuntz mailako eskoletan beren hizkuntzan eskola daitezten.

Arau honek ez du esan nahi eskola horietan polskeraren irakaskuntza beharrezkotzat erabaki ez daitekeenik.

Etni, erlijio edo hizkuntza minorietako diren poloniar subditu sail handiak bizi diren hiri eta distrietuetan, minoria horiei partaidetza ekitatibo bat aseguratuko zaie hezketa, erlijio edo kariateterako ezartzen ahal litezkeen hondo edo ondare publikoetz ustiatzeko eta baliatzeko, dela Estatuaren presupuestoan, dela udalenean edo bestetan” (9. art.).

Arau horiek garantia bikoitza zuten: nazionala eta internazionala.

Nazionala, hontan zetzan: arau horik “oinharrizko legetzat” hartzean, halako moldez, non beste inolako lege, arau edo akzio ofizial ez baitiztekeen egon haien buruz buru, ez eta haien gainera ere. Nazioarteko garantiak, goradeia egiteko bidea ematen zuen, goradei politikoa halegia Nazioen Elkargoaren Kontseiluaren aurrean, eta dudamudazko interpretazio kasutan, juridiko moldeko goradeia zatekeen Justizia Internazionalako Hauzitegi Iraunkorraren aurrean. Esate batetarako, Hauzitegi honek, 1935eko epai batez, erabakiz eta aginpidez argitu zuen gorago kopia den lehen klausularen esannahia, hots, minorietako subdituek maioriak dituen “tratua eta lege eta izatezko garantia berak ukanen dituzte”.²

Zer du esan nahi berdintasun bikoitz horrek?

Hona Hauzitegiaren erantzuna:

“Agian ez dateke gauza erraza lege eta izatezko berdintasunaren arteko erlazioak zehazki definitzea; esan daiteke, haatik, ez dela hor bedintasun formal huts baten arazorik...

Legezko berdintasuna diskriminazio guztien aurka doa; izatezkoak, aitzitik, tratu diferentea eskatzen du egoera desberdinen artean oreka bat sor lezakeen ondorio batetara helduko bada.

Aise aipa litezke kasuak, zeinetan maioria eta minoriarekiko tratu berdinak, batzuk eta bestek premia desberdinak izanik, izatezko desberdintasuna sor lezakeena... Gehiengoaren eta guttiengoaren arteko berdintasunak efektiboa, egiazkoa, behar du izan; hori da arau honen zentzua”.

Albaniari aplikatu zizkion Hauzitegiak printzipio hauk. Izan ere, estatu hartan eskola pribatu guztiak kendu eta haien ordez publikoak eman bait ziren; hortatik sortu zen Hauzitegirako goradeia. Hona zein ondorio atera zituen honek:

“... guttiengoaren eskolak, berorien premia bereziei erantzuten ahal dieten bakarrak, ezabatu, eta haien ordaintzat Estatuaren erakundeak emateak, tratu berdintasuna hautsiko luke, eta zera lekarke: minoriak dagozkien erakunderik gabe uztea, maioriak, aldiz, Estatuak sortu erakundeetan topatuko lituzkeelarik... Albaniar Gobernuak dioenaren aurka, minorien alde pribilejio bat erakitzea ez, baina maioria, minorien aldean, pribilejiozko egoera batetan ez ipintzea du aseguratzen arau honek”.³

Hitz argi bezain neurritsu hauen bidez, Justizia Internazionalako Hauzitegi

Iraunkorrek, sarri bezain oharkabez minorien aurka egin akusazioa, hau da, gehiengoaren aldean guttiengoak “pribilejio” batzu nahi dituelakoa desegin nahi zuen horrela

Nazioarteko Hautzitegiaren arabera, minorien gurari horik egiazko eta benetazko tratu berdinerako behar lirakekeen oinharritzko eskubideen expresioa besterik ez dira.

2. Eskubide zibil eta politikoek ituna

Munduko bigarren gerratearen amaia, 1945ean, Nazioen Elkargoaren azkena ekarri zuen, eta harekin batera, bere tokian analizatuko dugun Finlandiareriko Ituna salbu, haren babespean ziren Minorien Itun guztiena ere bai.⁴

Nazioen Elkargoaren ordain sortu eta ONU izena hartu zuen Erakunde berriak ez zituen aipatzen ere bere Konstituzio Gutunean minoria nazionalak. Haren izenean errejimen nazional-sozialistak egin abusoaren oroitzapena, bate-tik, eta ardura guztia giza eskubideen alor berrira zuzendu nahia, bestetik: horra hurgune deitoragarri horren arrazoinak. 1948an berean, giro berorren eraginez eta zenbait Estaturen berarizko desioaren aurka, abenduaren 10ean izenpetu zen Giza Eskubideen Deklarazio Orokorrek aipatu ere gabe utzi zituen minoriak.

Alabaina, nazioarteko bizitzaren errealitateak berak eta Estatu askotan minorien presentziak eta jarraikitasunak zer-nolako problema politiko eta moral larri sortzen duen astiroago aztertzeak atzera itzultzera behartu zuen ONU. Gehiengorik handienaz 1966ko abenduaren 16ko Batzarre Nagusian onhartu zen Eskubide Zibil eta Politikoek Paktu berriak ordaindu zuen, hein batetan bederen, aipatu hurgunea.⁵ Azken Agiri honen helburu nagusia, 1948eko Deklarazio Orokorra osatu eta efektibo egitea da; akordiozko betekizunak hartzen zituzten, izan ere, Estatuak Agiri horren bidez, eta berariz, guztiek onhartu Giza Eskubideak praktikan ipintzen laguntzeko.

Itun honen 27. artikulua honela dio:

“Beren baitan etni, erlijio edo hizkuntz minoriak lituzketen Estatuetan ezin ukatu izango zaizkie minoria haietako partaideei, beren taldeko gaineratikoekin batera, dagozkien eskubideak: beren kultur bizitza propioa ukaitea, beren erlijio propioa aitortu eta bizitzea, eta beren hizkuntza propioaz baliatzea”.

Artikulu honek, bere formulaketa guztiz orokorra izanik ere, sakratutzat ematen du minorien eskubideen printzipio hau: beren kultur eta hizkuntz bizitza propioari eutsi eta eragin ahal izateko eskubidearena, halegia.

1948eko Deklarazio Orokorrek ezbezala, deklaratio hutsa bait zen hura, 1966eko Itunak berau berrets lezaketen Estatuentzat betekizun juridikoak dakartza; gainera, Itun horren artikuluaq beterazteko hor dira nazioarteko arauak, Itunetan ohi denez. Itun guztiei dagozkien prozedura hontaz gainera, bere sistema propioa eraikitzen du Paktuak bere artikuluaq beterazteko, Giza Eskubideen Komite bat kreatorren bait du, eta horri behar dizkiote Estatu Partaideek beren txostenak aurkeztu, Paktuan onhartu eskubideak —hauen artean,

jakina, beren hizkuntza eta kulturari buruzko minorien eskubidea— beterazteko sor lezaketen ordenamenduaren berri emanaz.

Are. Hau ere erabakirik bait dago Paktuan, hautapenezkotzat bada ere: aipatu Komitearen aurrean Estatu Partaideek sala ditzakete beste Estatu Partaideek Paktuko artikuluei buruz egiten ahal lituzketen hausketak. Eta fetxa bereko Hautapenezko Protokolo batetan salaketa egiteko posibilitate hau gizabanako beraiei ezagutzen zaie: “Paktuan izendatu eskubidearik bat”⁶ hautsiz, bere Estatuaren biktima dela azaltzeko eskubidea ematen bait zaiei; beraz, 27. artikuluan datorren minorien eskubideen aurkako Estatuaren jokabidea salatzeke bidea ematen die.

Minorien nazioarteko babesak, azaldu berria dugunak, bi muga ditu: Lehengo, 27. artikulua hori guztizko moldean emana izatetik datorkio, zeren, gorago analizatu baitugu eta Nazioen Elkargoan gertatu zenaren aldean, ez da espezifikatzen minorien “bizitza kulturalak” zer atxikitzen edo zer daraman bere baitan, ez eta noraino heltzen den “hizkuntzari buruzko beraien eskubidea”. Textuari bagagozkio, zera atera genezake: bazterturik gelditu dela irakaskuntza beren hizkuntzan eta beren erakunde propioetan emateko eskubidea. Bigarren mugaketa, nazioarteko Paktu guztiei dagokiena da: Itun batek, berau berresten duten Estatuak behartzen bait ditu soilki, eta gaur gaurkoz ez dira berrogeira iristen Eskubide Zibil eta Politikoen Ituna berretsi dutenak; nazioarteko komunitatean, berriz, 140tik gora dira partaideak. Bistan da, beraz, nazioarteko ordenamenduan posibilitate asko eta asko dela oraino minoria nazionalak benetazko babesik gabe geratzeko.

3. Irakaskuntz mailako diskriminazioaren kontrako borrokari buruzko UNESCOren akordioa (1960)

Lehengo hori baino maila apalagoan, bere helburua txit mugatua bait du, baina, halere, nazioarteko alor jeneralaren barruan, zera dago: *Irakaskuntz mailako diskriminazioaren kontrako borrokari buruzko akordioa*,⁷ UNESCOn 1960ko abenduaren 14ean egina.

Organismo espezializatu hau, ONUrekin berdinkatu ez arren, hertsiki loturik dago berarekin, eta partaide berak dituzte erakunde biek, esateko. Beraz, nazioarteko akordioa da, eta halakoaren ezaugarri jeneralak ditu.

Irakaskuntzari buruzko Akordio hontan arau bat topatzen dugu, zuzenean minoriei buruzkoa.

Hain zuzen ere, 5. artikulua berariz diotsa:

“I. Estatu Partaideak, Akordio hontan, bat datoz...

c) Minoria nazionaletako partaideei bere-berea duten irakaskuntz lanerako eskubidea ezagutu behar zaiela, eta besteren artean, eskolak eraiki eta mantentzekoa, eta Estatu bakoitzak hezkuntzari buruzko politikaren arabera, beren hizkuntza erabili eta irakastekoa, baldin eta:

I) eskubide hori, minorietako partaideei kolektibitate osoaren baitako kultura eta hizkuntza ulertzeko bidea kentzeko, eta berroren lanetan eskuhartzea eragozteko, eta nazio soberania koloka ipintzeko moduan erabiltzen ez bada;

II) irakaskuntz maila eskola hauetan, legezko autoritateak agindu edo onhartu maila orokorra baino beheragokoa ez bada; eta

III) eskola horietara joatea hautapenezko baldin bada”.

Artikulu honek, beraz, beren eskolak irekitzeko eta haietan beren hizkuntzaz baliatzeko eskubidea ezagutzen die minoriei. Eskubide honen efektibitatea, jakina, Estatu bakoitzaren barruko ordenamenduaren baitan dago; eta hortan, gerta daiteke iheskeriarik nahiz neurri eskasik; hargatik, artikulu bereko 2. parrafoak berariz behartzen ditu Estatu Partaideak “lehen parrafoan izendaturiko printzipioen betekuntza garantizatzeko behar liratekeen arauak hartzera”. Berarizko betekizun hau, beronetaz 7. artikulua ezartzen duen kontrolak indartzen du; aipatu artikulua araberan, Estatu Partaideek aldizkako berriak bidali behar bait dizkiote UNESCOri “Akordioa aplikatzeko har litzazketen lege edo arau neurri eta gaineratiko bideak” adieraziz.

Organismo berak 1962an burutu zuen Protokoloak, akordioaren arauak osatu egiten ditu Abeniko eta Ofizio Onen Batzordea sortuz; erakunde hau, Akordioa dela eta sor litezkeen eztabaidak garbitzeko da.⁸

Protokolo hontan Partaide diren Estatuak elkarri akar egiteko eskubidea dute, batek Akordioa arauak ez dituela betetzen ikusiz gero. Oharpen honek Estatuaren artean eztabaidaren bat sor baleza, eta hiru hilabeteren barruan konpon ezin baledi, beraietarik edozeinek jo lezake Abeniko Batzordera; honek, egoki derizkion gomendioz txosten bat idatziko du, eta Estatu interesatuei eta UNESCOren Buruzagi Nagusiari bidaliko, publikatzekotan. Argitalpen honen xedea, Akordioaren betekuntzaren kontrolerako izatea da, bide batez eta zeharka, kasu konkretuan gertatu bide liratekeen Akordio hausketek batzordeak bere eritzia ofizialki eta publikoki ematea, horrela zigorpide gertatuz.

4. Giza eskubideen Europako akordioa

Hain maila unibertsalekoa ez izan arren, oso inportantea da halaber Europako Kontseiluaren lana, nola eragin handiko eremua izateagatik, hala gaur egun munduan diren tirabirako minorietarik sailik handiena berortan aurkitzen direlako.

Giza Eskubideen Europako Akordioak, Erroman⁹ 1950eko azaroaren 4ean onharturikoak, badu artikulu bat, 14.ena, Akordioan ezagutu eskubide eta askatasunak edozein diskriminazioaren aurka aseguratzen dituen, haien artean “hizkuntzari” edo “nazional minoria batetako izateari” buruzkoak aipatzen dituelarik.

Artikulu horrek zera garantizatzen die minorietako partaideei soilki: maioriakoek hartzen duten tratu bera ukanen dutela; ez, ordea, beren izakera berezia dela bide zor zaiela uste duten aparteko eskubiderik. Ezagutza horrek, Giza Eskubideen Europako Hautitegiaren aldetik geroago aipatuko dugun garrantziko argitzapen bat hartu zuenak,¹⁰ hain murriztua izanik, ezin asetzen ahal zituen minorien irrikarik sakonenak; halatan, Europako Kontseiluko zenbait Estatu partaideren ordezkariak Europako Kontseiluaren Batzarreari eskabide

bat egin zion: Akordioari buruz Protokolo Gehigarri bat lantzekoa, minorien eskabide eta pribilegioak garantizatzeko.

Protokolo hori lantzekotan sorturiko Minorien Subkomiteak 1961eko apirilaren 28an aurkeztu zion bere testua Batzarreari, honek egun berean berresten zuelarik. Honela zegoen erredaktaturik:

“Ezin ukatu zaie minoria nazional batetako partaideei, beren taldeko beste lagunekin batera eta ordena publikoarekin konpongarri litzatekeen neurrian, beren kultur bizitza propioa ukaiteko, beren hizkuntzaz baliatzeko, beren eskola propioak eraikitzeke eta beren hautapenezko hizkuntzan eskolatzeko edo eta beren erlijio propioa bizi eta praktikatzeko dagokien eskubidea”.

Textu honek badu antzik asko gorago aztertu dugun Eskubide Zibil eta Politikoen Paktu-ko 27. artikulua; funtsezko aldea, alabaina, hari buruz hauxe da: goikoan aipatzen ez zen hezketarako eskubidea berariz ezagutzen diela minoriatako partaideei, eta alde horretarik, bestea baino osoagoa da. Halaz guztiz, berau ere formulaketa guztiz jeneraletan gelditzen da, batipat Nazioen Elkargoak onhartuak zituen Minorien Itunak deituetako artikuluez gonbaratuz gero. Subkomiteak, halarik ere, ez zuen asmotan testu oso bat ematea. Xedea mugatuagoa zuen, hots, gai konkretu batzu, Europako hainbat Estatutan nausi zen mentalitatea kontutan harturik momentuko kinkan onhartuak izateko probabilitaterik zuketena hategia, seinalatzea.

Europako Kontseiluaren Batzarreak, testu hori onhartu eta, Ministroen Komiteari proposatu zion, orduan gertutzen ari zen Protokolo 4ean artikulua bat gehiago gisa sar zezan. Gauzak hortan zirelarik, Giza Eskubideen Europako Hautitegiak eskari judizial sail bat jaso zuen, belgiar lege linguistikoak Akordioko 14. artikulua bateragarri edo konpatible zirenentz dudatan ipiniz.

Kasuak Protokoloko minorien artikulua aski lotura herstua bait zuen, Ministroen Komiteak Hautitegiaren epaiaren zain egotea erabaki zuen. Hargatik, Protokolo 4eak, firmatarako 1963an emanak, ez dakar aipatu artikulua hori.

Hautitegiaren epaia publikatu ondoren, Ministroen Komitea ez zen batere arduratu minorien arazoari eskua ezartzeaz, eta artikulua gertutua eta Batzarreak eta Komiteak berak ere printzipioz onhartua, hartan geditu zen, segidarik gabe.

Artikuluak, haatik, badu bere garrantzia. Izan ere, Kontseiluko partaideen artean betekizun juridikorik sortu ez badu ere, gaiaren ustemoldea adierazten bait digu; eta denbora berean, Estatu horiek, 1961ean, minorien problema presentean duen bezalako heldutasunera iritsia ez zenean, Estatu horiek zer nolako betekizunak zeuden leporatzeko prest argitzen digu.

5. Italia eta Austria arteko akordioa Hego Tiroli buruz

Unibertsal edo herrialde maila utzi, eta bilateral soilari gagozkiolarik, zenbait minorien problema linguistikoak nazioarte mailan arautu gogoz munduko bigarren gerrate ondoan burutu izan den Itun sail bat aipatu nahi dugu

orain. Haietarik lehena 1946ko irailaren 5eko Akordioa dugu, italiar eta austriar gobernuen artekoa, eskuarki Gasperi-Gruber Akordioa deiturikoa, 1947ko otsailaren 10ean izenpetu zen Italiarekiko Bake Itunaren Eranskin IV bezala txertatu zitzaiona.

Itun hontan Italiak bere hitza ematen du: Hego Tirolek aleman mintzaerako jendea italierakoa bezalaxe tratatuko dela “aleman hizkuntzako taldearen etni izakera eta kultur eta ekonomi hazkunderari buruz hartzen ahal diren arau bereiziren arabera”.

Lehen artikulua arauz, aleman mintzairakoek hezketa eta hizkuntza mailako garantia hauk izango dituzte:

- a) lehen eta bigarren irakaskuntz maila ama hizkuntzan;
- b) alemana eta italieraren erabiltzea berdinekin egingen da administrazio publikoan, dokumentu ofizialetan eta elebitasunezko izendegi topografikoan;
- c) azken urteetan italieraztu izan diren aleman deiturak lehengoratzeko eskubidea;
- d) enplegu publikotara igotzeko eskubide berdinak, etni talde biek artean enplegu proportzio hobea burutzekotan.

Garantia hauk indartzeko, autonomi erregimena erabakitzen du 2. artikulua lurralde horietarako.

“Gorago aipatu herrialdeetako legegintza eta exekutibo botereek autonomi erregimena ukanen dute; hauen funtsezko printzipioak erabakitzeko, aleman mintzairako jendetzaren ordezkagarri liratekeen tokiko elementuak kontsultatuko dira”.

1969an Akordio berri bat burutu zen italiar eta austriar gobernuen artean.

Akordio horren arabera, Hego Tiroleko probintzietan autonomi kondizio bereziak emanen zazkie, eta zera erabakitzen da: beti eta zernahi kasutan errespetatu beharreko italiar interes nazionalen artean, minoria lokalen babesa datorrela.

Aurrerantzean, Estatu bertako hizkuntza ofiziala den italieraren pareko izanen da alemaniera. Aleman mintzairako hiritarrak baliatzen ahal dira aurrerantzean beren hizkuntzaz juzgu eta administrazio zerbitzuekiko erlazioetan. Irakaskuntza, nola haurtzaindegietan hala lehen eta bigarren mailako eskoletan ama hizkuntzan emanen da (italieraz edo alemanez, zein kasu den), eta hori, irakaskuntzarako hizkuntza ama hizkuntza duten irakasleek emanen.

Lehen mailako eskoletan, hirugarren gradutik aurrera, eta bigarrenekoetan, bigarren hizkuntzaren irakaskuntza beharrezkoa izanen da.

Horra zeintzu diren erabakirik nagusienak Hego Tirol edo Adige Garaiko aleman minorien egoera internazionalki arautzeko.

6. Minorien ituna India eta Pakistanen artean

Kronologi segidan, India eta Pakistan-en arteko Minorien Ituna dator, 1950eko apirilaren 8koa.

Erlizko aldeko tirabirak zirela eta, India bi estatutan bilakatu zen. Independentziaren ondoren ere, alabaina, tirabira haiek berek sortu zuten zailtasunik

franko estatu berri bien artean. Eta ezinbestean, nola Indian hala Pakistanen, geratu ziren erlijio minoriei buruzko tratuan agertu ziren, batipat, aipatu zailtasun haik. Eta arazoa erabakitzekotan, Itun bat izenpetu zuten estatu biek 1950ean, funtsean erlijio jitekoa izanik ere, lehen artikulua izakera orokorragoa duena. Hona nola datorren erredaktaturik:

“India eta Pakistaneko Gobernuak hitz hau ematen dute publikoki: bat bederak, hiritar bakoitzaren erlijioa gora-behera, eta hiritartasunari dagokanez, berdintasun osoa aseguratuko diela bere lurraldean dituen minoriei; esan nahi bait da, ziurtasun osoko sentimendua aseguratuko diela guztiei bizitzari buruz, kulturari, jabetasunari eta bakoitzaren ohoreari buruz, erresuma barruko harat-hunatetan askasun osoa, lanbidea hautatzeko eskubidea, eta hitz eta kultur askatasuna, legea eta morala errespetatzen diren bezanbatean. Minorien partaideek, maioriako jendetzaren kondizio beretan, erresumako bizitza publikoan eskuhartzeko eskubidea izanen dute, jite politiko eta bestelako eginkizun publikoetara iristekoa eta erresumako indar zibil eta harmatueta zerbitzekoa”.

Artikulu hontan molde guztiz orokorrean baiezten da minorien “kultura” begiratzea, inongo espezifikaziorik gabe; hartara, artikulua ezin ukan lezake efikazia praktiko handiegirik.

Haatik, minorien kulturak 1950eko Itunean babes handirik ez badu ere, zehar eragin handia ukan zuen Itun honek eskuartearen dugun gaiari buruz; Austria eta Italia arteko Akordioarekin eta segidan aztertuko dugun beste Itunekin batera, giroa aldarazteko izan bait zen: axolagabekeriazko giroa —aurkakoa ez esateko— aldarazteko halegia; halakoxea bait zen nagusi, aurreko orrietan esan bezala,¹³ ONUren lehen urteetan. Gambia aski eginkorra izan zen; hain zuzen ere, 1966ko Eskubide Zibil eta Politikoaren Paktuan sartu ahal izatea ekarri zuen, 1948ko Deklarazio Orokorreko hurgune deitoragarria betez.

7. Triesteko memoranduma

Minoriei buruzko hurrengo Nazioarteko Ituna, Triesteko Memoranduma delakoa da, Londonen 1954eko urriaren 5ean Italia eta Jugoslavia artean izenpetua, hauei Ingalaterra eta Estatu Batuak, hauen militar administralgopean egon bait zen ordurarte Triesteko lurraldea,¹⁴ elkartzen zitzaizkielarik. Itun honetan, Eranskin II gisa, zein bere aldetik Italiako eta Jugoslaviako partean bizi ziren jugoslaviar eta italiar minorien babeskuntzarako, Estatuto berezi bat dator.

Hizkuntza eta kulturari dagozkan arauak, hauk dira.

Laugarren artikulua betekizun hau leporatzen die Estatu biei: nork bere minorien “etni izakera eta kultur hazkunde librea” begiratzekoa, eta hortarako, hona zer erabakitzen duen:

“a) Talde biek, nork bere ama hizkuntzan idatziriko prentsa propioa ukaiteko eskubidea izango dute;

b) talde bietako hezketa, kultur, sozial eta kirol erakundeek libroki funtzionatzeko, momentuko legeen arabera, eskubidea izango dute.

Gisa hontako erakundeek, kideko beste erakundeek beren alderdietan ukan

ohi duten tratu bera izanen dute, batipat edifizio publiko, irrati eta hondo edo ondare publikoen lepotikako subentzioei buruzko gazetan.

c) Talde biek beharko dituzte ukan beren esku haurtzaindegiak eta lehen eta bigarren mailako eta profesional eskolak, irakaskuntzan ama hizkuntza darabilatelarik. Gisa hontako eskolek jugoslaviar etni taldeko haurrak legozkeen italiar administraziopeko herri guztietan behar duten izan, eta halaber alderantziz ere: italiar etni taldeko haurrak legozkeen jugoslaviar administraziopeko herri guztietan...

Eskola hauekiko tratua, Italia eta Jugoslaviaren administraziopeko zonetan lirakeen molde bereko beste eskolekikoa bera izanen da, eskola liburu hornitzeari buruz, irakaslegoaren kopuru eta egoerari buruz, diplomoen ezagutzeari buruz. Italiar eta jugoslaviar agintariek ahaleginak behar dituzte egin eskola horietako irakaskuntza ama hizkuntzatzat ikasleena bera luketen maisuek burutua izan dadin...

Eskola horietako irakaskuntz egitarauak, ikasleen nazional izakera influentzia ez lezan gisan behar du moldatua izan."

Bosgarren artikulua alderdi linguistikoari dagoka behinenik, eta zera erabakitzen du: minoria bietako partaideak

"... baliatzen ahal direla nor bere hizkuntzaz zona bietako administrazio eta juzgu botereekiko erlazio pribatu eta ofizialetan. Eta agintariek, hitzez emaniko erantzunetan, dela zuzenean dela interprete bidez, hizkuntza berean erantzun diezaieten eskubidea izanen dute subdituek; gutuneko erantzunetan, berriz, itzulpena beharko dute gutxienik aurkeztu agintariek.

Halako etni taldetako partaideei buruzko dokumentu ofizialetan eta juzgu epai beraietan ere dagokion hizkuntzan itzulpen bat beharko da eman. Gauza bera egin behar da oharpen ofizial, argitalpen eta proklama publikoetan ere."

Bosgarren artikulua berak, italiar eta jugoslaviar administraziopeko zonetan diren edifizio publikoetako inskripzioak, herri eta karrika izenak bezalaxe, hizkuntza bietan eman behar direla erabakitzen du, botere administrariarena ez beste etni taldeetako partaideek jendetza osoaren laurdena osatzen duten udalherri guztietan.

Memoradumaren eraua betetzeko, 8. artikulua italiar-jugoslaviar Batzorde mixto baten moldatu beharra dakus, etni talde bien babes problema guztietan laguntzaile eta aholkulari izan dadin. Orobat aztertuko ditu aipatu taldeetako "gizabanakoek aurkeztu kexa eta harrotu arazoak". Jugoslaviar eta italiar Gobernuak, Batzordeari erraztasun guztiak eskaintzeko hitza ematen dute, bakaotzaren administraziopean diren zonetara bere bisitak egin ditzan.

Esan lerroetan ageri denez, talde etniko biek, Trieste lurraldean, hizkuntza eta kulturari dagokienez, duten babes, lehenago azertu ditugun Itunetan baino zabalagoa eta zehatzagoa da. Eta horrek zera dakar: Potentzia bien lege eta administrazio mailako neurriez hitzarmena errazago bete ahal izatea. Halaber, bata bestearikiko betekizunak hobekiago determinatzeko bidea dakar horrek, Partaideen arteko istilu eta oker-adituak moztuz.

Azkenik, Batzorde Mixtoa hor izatea garantia bikaina gertatzen da Ituneko arauak leial beteko direla jakiteko, eta, haien aplikazioa dela eta, sor litezkeen kexa eta galdeei arin eta zuzen erantzungo zaiela jakiteko.

8. Aleman Errepublika Federatu eta Danimarka arteko akordioa, Schleswig-Holstein-i buruz

Lehen mundu gerratearen amaieran Schlewig-Holstein Dukerria banatzeaz, daniar minoria bat geratu da Alemanian, eta aleman minoria bat Danimarkan.

1955eko martxoaren 29an, Aleman Errepublika Federatuko Gobernuak eta Danimarkakoak, nork bere Deklarazio publikoak egin zituzten, alde zurretiko negoziapenen ondorioz, daniar eta aleman minorien estatutoari buruz. Deklarazio horik, edukinez kasik berdinak, nazioarteko betekizunak dakartzen Estatu arteko Akordio bat gertatzen dira.¹⁵

Daniar Deklarazioak alemaniar minoritari haxe ezagutzen dio modu berezian: aleman komunitate eta kulturari libroki atxekitzeko eskubidea. Nola minorien partaideek hala beraien erakundeek eskubidea dukete beren hizkuntza mintzatuz eta idatziz baliatzeko, inongo trabarik gabe; halaber, Hautitegi eta aginte publikoen aurrean arlo hontan lirakeen legezko arauen arabera.

Eskubidea izango dute irakaskuntza orokorreko ikastetxeak eraikitzeke, eta goi eskolak (Ikastetxe Teknikoak barne) eta lilitegiak ere. Minorien kazetek iragarki ofizialen publizitatea egiteko eskubidea izanen dute. Minorien partaideak ezin tratatuko dira gaineratiko hiritarrak ezbezala, agintariek hondo edo ondare publikoen bizkar aukeran bana litzaketan laguntza eta zerbitzuei buruz. Azkenik, "aleman minoriak Alemaniarekin erlijio, kultur eta profesional erlazioak edukitzeko duen gogo berezia" haintzat hartzen da.

Bere aldetik, aleman Deklarazioak eskubide berdinak ezagutzen dizkio daniar minoritari. Zera argitzen da: irakaskuntza danieraz ematen den eskolatan alemana ere irakatsiko dela; alabaina, gurasoak edo eta gurasordeak dira haurrek danierazko eskoletara joan behar duten ala ez erabaki behar dutenak.

Arau horien ondorioa eta betetzerakoan ukan den izpiritua guztiz onak dira.

Daniar eta aleman minoriek Alemanian eta Danimarkan, nork bere lekuan, nahiko babes juridikoa dute eta komunitate bien arteko bake eta lasaitasuna dira minoria horien arteko irainik eta erreibindikaziorik ezaren lekuko.

9. Austriarekiko estatu ituna

1955eko maiatzaren 15ean, Austriarekiko Estatu Ituna izenpetu zen Vienan; haren bidez, Munduko bigarren gerrateko Botere Aliatuek Austria Estatu independente eta demokratikotzat birreraiki zuten.¹⁶

Itun hartako klausulen artean, 7. artikulua minoria esloveniar eta kroaziarren eskubideei buruzkoa da.

Artikuluak, lehendabizi, minoria horietako partaideak gaineratiko austriar hiritarren pareko ematen ditu, eta bereziki, "beren erakunde propioak edukitzeko, batzartzeko eta beren hizkuntzan bere prentsa edukitzeko eskubidea" ezagutzen die. Gainera, Karintia, Burgenland eta Estiriako administrazio eta juzgu distrietan, esloveniar, kroaziar jendetza nahiz mixtoa biziz gero, esloveniar edo kroaziar hizkuntzak alemanarakin batera ofizialkidekotzat emanen dira,

eta topografi izendegi eta inskripzioak, era berean, alemanez bezala, eslovenieraz edo kroazieraz emanen dira.

Hezketari dagokenez, aipatu 2. artikuluaen parrafoak zera erabakitzen du minorietako partaideei buruz:

“Lehen irakaskuntza eslovenieraz edo kroazieraz hartzeko, eta bigarren irakaskuntz mailan ikastetxe kopuru proportzional batetarako eskubidea izanen dute; hortarako, eskol egitarauak berrikusi egin bear dira, eta irakaskuntzako inspektzio sail bat sortuko da esloveniar eta kroaziar eskolentzat”.

Inguratzen dituztenen aldean jendetza txikia dute minorien iraupenerako biziki garrantzizko erabaki batez amaitzen da artikulua.

Hona nola dioen aipatu parrafoak:

“Helburutzat kroaziar edo esloveniar jendetzei beren minori izakera eta eskubideak kentzea duten erakundeei beren ekintzabidea eragotzi egingen zaie”.

Minoriaren kultura eta ezaugarriak, legez babesten diren eskubide juridikoak bezala, begiratzea edo zaintzea, arrunt funtsezkoa da minoria erabat gal ez dadin. Hargatik, helburutzat minoriei beren izakera propioa galeraztea duten erakundeen jokabidea kultur genozidioarekin berdinkatzen ahal da, edo eta etnizidioarekin (hala deitu izan da makurkeria hori, eta guztiz egoki deitu ere), eta moztu egin behar zaizkio hegoak halakoari, minorien eskubiderik funtsezkoenaren, hala-nola superbitzearen, aurka doalako.

10. Cyprekiko itun hirukoitza

Nazioarteko Itunetarik aipatu nahi dugun azkena, Cypreko Errepublika eraikitzen duena da, 1960an.

Ituna baino gehiago Akordio sail bat dela beharko litzateke esan, 1959ko otsailaren 11 eta 1960ko abuztuaren 16a bitartean izenpetuak, Zürich, London eta Nikosian, Cypre Irlako greziar eta turkiar komunitateetako ordezkariak gainera, Ingalaterrak, Greziak eta Turkiak parte hartzen zutelarik.¹⁷

Berez, hitza ohizko zentzuan harturik, Akordio horietarik batek ere ez du minorien babes klausularik. Baina, Irlako problemarik funtsezkoena eta presentetarako eta etorkizunerako zailtasunak sortzen zituena, greziar eta turkiar komunitateen bizikidetasunak zekarrena zen, lehenengoek jendetzaren %80 eta bigarrenek %20 pilatzen zutelarik. Hondo hondoan zegoena, beraz, minorien problema zen, nahiz eta hura askatzeko erabiltzen ziren bideak aurreko orrietan estudiatu ditugun garantibide klasikoetatik aski urrun egon.

Cyprerako onhartu garanti sistema, hontan datza funtsean: bi komunitate paralerrokide ezagutu eta eratzean, barruko arazorik gehienetarako bizitza independentea daramatelarik ere, eta kanpo arazoetarako organo komunez dihardutelarik. Kultur bizitzari dagokenez, nola greziera hala turkiera hizkuntza ofizialtzat ematen dira, eta lege eta administrazio eta dokumentu mota guztiak hizkuntza bietan idatzi eta promulgatzen direlarik.

Komunitate bakoitzak du bere Elkarte Ganbara propioa, zein bere komunitateak hautatua, eta gai jakin batzuei buruz legeak emateko gauza dena; horien artean, kultura eta irakaskuntzari dagokion guztia dator. Ganbara horiek pro-

mulgatu legeak autonomoak dira berez, baina ezin joan litezke Konstituziozko arauen aurka, ez eta Konstituzioak guztiei garantizatzen dizkieten eskubide eta askatasunen aurka ere.

Organo komunek, gainera, beren moldaera dela bide, komunitate bien existenziari eusteko ardura adierazten dute.

Errepublikako Lehendakaria greziarra izanen da, eta Lehendakari-ordea turkiarra. Nor bere komunitateak hautatzen ditu biak, eta biek dute beto eskubidea zenbat lege jakini buruz. Ordezkari Ganbara %70etan greziar komunitateak hutatuek osatuko dute, eta %30etan irlako turkiar komunitateak hautatuek, eta proportzio horri bere hartan eutsiko zaio beti "edozein datu estadistikotatik at". Goren Gorte Konstituzionala, berriz, honela osatua izanen da: greziar epailari bat, beste bat turkiarra eta hirugarren bat neutrala; Lehendakaria hau, ez ingeles, ez greziar edo turkiar izan ez daitekeelarik.

Horra zeintzu diren Akordio horien zuinharri nagusiak; horrela nahi izan zuten begiratu hiru Botere partaideek cypriotar komunitate bien izatea eta bakea.

Hemen onharturiko sistema guztiz diferentea da aurreko Itunetan minorien babesaz topatu ditugun klausulen aldean. Irla aurkitzen den egoera berezitik dator hori guztia: bakea zaindu, irla baitako bi komunitateen artean ez-ezik, etni aldetik komunitate bi horik datxeskon inguruko bi Estatuaren artean ere begiratzea bait da hor helburua.

Dena den, cypriotar komunitate bien kultura eta hizkuntza aski gerizaturik dira sistema horren pean.

2. ESTATU BABESA

Estatuaren babesa minoriei buruz, lege eta administrazio arauen bidez burutu ohi da.

Arau horik, alabaina, bestelakoak ohi dira Estatu batzuetatik besteetara; erabili ohi duten izendegia bera ere diferentea izan ohi dute. Esaterako, Estatuak hizkuntza nazionala eta hizkuntza ofiziala bereizi egin ohi dituzte. Hizkuntza nazionala nazioaren hizkuntza da, herriarena, ofizialki hala ezagutua. Hizkuntza ofiziala, berriz, Estatuaren hizkuntza da, hots, parlamentuak, administrazioak, irakasgoak eta justizi erakundeak erabilia. Inoiz, hizkuntza ofizialetarik bati hizkuntza nazionalaren maila egotzi ohi diote Estatuak, eta bigarren hizkuntza ofiziala atzerritar edo dominatzaile gertatuz. Esaterako, Maltan bi hizkuntza ofizial dituzte: maltera eta ingelesa; alabaina, maltera bakarrik da hizkuntza nazionala.

Beraz, hizkuntza ofizialak, nazionalak baino gehiago dira hor.

Beste batzutan, alderantziz jokatu ohi dute Estatuak: hizkuntza nazionalak, ofizialak baino areago izan ohi dira; hala gertatzen da Suitzan; lau nazional ditu (alemana, frantsesa, italiarra eta retorromanoa), eta hiru ofizial (alemana, frantsesa eta italiarra).

Beraz, ofizialak baino gehiago nazionalak. Kasu bakoitzean, ordea, zein izendegi erabiltzen den da kontutan hartu beharrekoa.

Hizkuntza desberdinei emaniko balioaz ere diferente jokatu ohi dute Estatuak. Batzuk ofizialki onhartzten dute elebitasuna nahiz plurilinguismoa erresuma osoan nahiz zati batetan, balio juridiko berak ezagutzen. Inoiz, Estatu elebidun edo plurilingue izena eman ohi zaie. Bestetan, aitzitik, desberdin jokatzen dute hizkuntzei buruz: ofizialki bat bakarra ezagutzen dute erresuma osorako, nahiz eta gaineratiko hizkuntzak lurralde osoan edo zati batetan babes juridikoz horniturik egon.

Beste problema, hizkuntzen geografi mugaldea erabakitzeari dagokana da.

Bi estatu molde ageri dira alde hontatik. Batzutan, minorien hizkuntzak eremu jakinetan ageri ohi dira, mapan argi eta garbi markaturik. Eskuarki, lurraldetako jendetzak nola-halako administrazio autonomia ukan ohi du, hala-nola Hego Tiroleko aleman minoriak. Bestetan, aitzitik, minorien hizkuntza lurralde osora zabaltzen da, Cypren esaterako, edota lurralde zati batetan, baina orduan ere maioriarena izan gabe; halaxe gertatzen da alemanarekin Danimarkan edo eta danierarekin Aleman Errepublikan Federatuan. Lurralde horietan ezin markatu da mugalde linguistikorik.

Azkenik, Estatu elebidun edo plurilinguetan bi estatuto mota behar dira bereizi: lurralde estatutoa eta pertsonal estatutoa.

Lurralde estatutoa hartzen duten Estatuak, minorien hizkuntzako pertsonak Estatuaren babes ofiziala alde aurretik erabakirik lurralde hesparruan bakarrik du. Halaxe da Suitzan edo Belgikan. Pertsonal estatutodun Estatuak, berriz, pertsonak, edozein hizkuntzarako delarik ere, erresuma guztian ditu Estatuak ofizialki ezagututako eskubideak. Halaxe gertatzen da Maltan.

Estatuak politika linguistikoaren arloan harturiko sistemak hain diferenteak izanik, kasik ezinezkoa gertatzen da kasu guztietarako balio lezakeen kriterio bakar bat aurkitzea.

Estatu nagusienek beren minorien hizkuntzei eskaintzen dieten babesa analizatzerakoan funtsezko kriterio sailkatzaitzat lurralde ala pertsonal estatutodun delakoa hartuko dugu. Eta bestalde, biotako bakoitzaren baitan gaineratiko kriterioak ahal den neurrian hartuko ditugu eta Estatu bakoitzean litzatekeen sistema hobekiago zehazteko balio lukeen neurrian.

1. Lurralde Estatutodun Estatutoak

Mota honetakoan artean, astiro samar, Suitza, Belgika, Jugoslavia eta Txekoslovakiako sistema linguistikoak aztertuko ditugu.

Guzti horiek, lurralde estatutoa onhartu ez ezik, erresumako hizkuntza guztiei ondorio juridiko berak ezagutzen dizkiete; esan nahi bait da Estatu plurilingue berdina direla. Ondoren, lurralde estatutodun Estatu biri begiemanen diegu; Estatu plurilingue desberdin direnak ordea. Hala-nola, Frantzia eta Herbeherak.

1. Suitza

Suitza 22 kantoiren federakuntzaz dago moldatua; beren baitan lau etnia diferente dituztelarik, honela banaturik:

14 kantoi, aleman elebakardun

3 kantoi, frantses elebakardun

1 kantoi 1, italiar elebakardun

3 kantoi, frantses-aleman elebidun

1 kantoi 1, aleman-italiera-retorromano hirueledun

Suitzako jendetzak portzentaia hauk ematen ditu: % 74 aleman, % 22 frantses, % 3 italiara, eta % 1 baino gutxiago retorromano; alemanaren aldeko joera etengabekoa da, eta beste guztien kaltetan. Egoera hau, beste Estatu batzuetan etnia desberdinen artean tirabira handiak sor litzakeelarik ere, hemen, Suitzan bake armoniatsu giroan mantentzen da, eta hori, onhartu den lurraldetasun linguistikoaren printzipioari esker.

Printzipio horren arabera, administrazio eta eskolako hizkuntza erabakirik dira behin betirako; halako moldez, non etorkinak asimilaturik bait dira eta eremu linguistikoak estableturik. Tradizionalki onharturik zen printzipio hori, 1931an Hauzitegi Federatuaren epai batek sagaratu zuen. Tessinoko kantoiak, hotel, restaurante, erostetxe handi, elkartetxe eta publikazio ofizial guztietako inskripzioetan italiara beharrezko egiten zuen lege bat promulgatu zuen.

Zenbait tessinotar merkatarri legearen aurka atera zen, gaineratiko hizkuntza nazionalz baliatzeko bere eskubidea murriztu omen zioala eta. Hauzitegi Federatuak baztertu egin zuen haien ustekeria, honako hitz esan nahi handiko hauen bidez:

“Gure lurraldeko muga linguistikoak, behin erabakiz gero, ukitu ezinokotzat eman behar dira; familia linguistiko bakoitzak bere hizkuntza mintzatzen eta kultura propioa hedatzen deneko lurraldearen osotasunaren ziurtasuna izatea, erresuma barruko zati diferenteak beren artean ongi konpontzeko bidea da, eta bakoitzari eskusartze oro eragozteko eskubidea ezagutu behar zaio”.

Printzipio hau behin betirako baietsi zuen 30 urte geroago Hauzitegi Federatu beraren beste epai batek, 1965eko martxoaren 31koak, problema guztia astiro analizatu ondoren.

Hona zeintzu izan ziren gertaerak.

Frantziako kontsulatu Jeneralaren babesean, Zürich-en, aleman kantoian, lehen mailako frantses eskola bat eraiki zuten, frantses hizkuntzako haur suitzar eta atzerritarrei irekia. Kantoiko legearen arabera, ordea, haur haiek ezin segi zezaketen eskola frantsesean bi urtetatik aurrera; gehienera ere, hiru. Denbora horren barruan alemana ikasi behar zuten, gero aleman hizkuntzako eskola kantonal batetara erabat aldatzeko. Kantoian “probisionalki” bizi ziren haurrek bakarrik zuten eskubidea eskola frantsesean aurrera jarraitzeko. Eskola frantseseko Elkarateak, irakaskuntza osoa frantsesez emateko baimena eskatu zion Zürich-eko aginteari, eta honek ukatu. Elkarateak, orduan, eskari judizial bat egin zuen, Kantoiko legearen aurka printzipio konstituzional hau mahairatuz: “irakaskuntza nork bere ama hizkuntzan hartzeko eskubidea” ezagutzen duena.

Hauzitegi Federatua, honen aurrean eztabaidatu bait zen arazoa, ez zen uste hortakoa izan; izan ere, aipatzen zen askatasun linguistikoa Konstituzioko 116. artikulua (1) mugatzen zuela erabaki zuen, honela dioenak: “Alemana, frantsesa, italiara eta retorromanera dira Suitzako hizkuntza nazionalak”.

Hauzitegiaren eritziz, artikulua honek lau hizkuntzen izate eta existentzia garantizatzen du.

Baina:

“... lau hizkuntza nazionalen superbizitzearen garantzia... pentsa ezinekoa litzateke bakoitzari bere eremu linguistikoa barruan erabilkera garantizatu ezik. Agindu horrek garantizatzen du erresumaren moldaketa linguistikoa tradizionala. Kantoiei dagokie, bakoitzari bere jurisdikzioa baitan, herrialde linguistikoen iraupena eta homogenitatea zaintzea”.

Hortarako premiazko neurri guztiak behar dituzte hartu kantoiek, baldintza bakar baten pean: “ahalik hobekienik pertsonaren duintasuna eta askatasuna errespetatzekotan”, eta “erabiliriko medioen eta askatasunari ezarritako ezinbesteko murriztapenen artean arrazoinetako erlazio bat” mantenduz. Har litzazketen neurriek “interes publikoko helburu bat, hala-nola herrialde linguistikoa mantentzea, burutzeko behar dute izan”. Izan ere, “kantoiz kanpoko hizkuntzako pertsonen inmigrazioak arriskuan ipin lezake herrialde linguistikoa baten zabaleroa eta batasuna”, eta arrisku hori “etorkinak hizkuntzaz asimilatuz bakarrik bazter daiteke. Hortantxe du eskolak garrantzi handiko egiteko hau: ikasleei beren egoitza berriko hizkuntzaren ezagutza eta erabilpidea komunikatzea”.

Badaki Hauzitegiak, bistan da, familia eta haur etorkinen interesak ama hizkuntzako irakaskuntza estatuko lukeela. Baina “haurren eta berauen gurasoen interesak” —azken finean interes pribatu bat— “interes publiko baten aurka daude: lurralde jakin batetako homogeneitate linguistikoa mantentzearen aurka. Interes publikoa pribatuaren gain emanez, Zürich-eko agintariek zera egin dute: Konstituzio Federatuko 116. artikulua oinharria bera zertzen duten balioen hierarkia errespetatu”.

Printzipio hau, Hauzitegi Federatuak hain argi eta konbentzigarriro agertua, suitzar herriaren aiputako bake eta armoniaren giltzetarik bat dena, kontutan harturik, analiza ditzagun orain xehekiako bertan hizkuntzen erabilkuntza arautzen dituzten legeak.

Konstituzioak hizkuntza nazionaltzat emanak lau dira: alemana, frantsesa, italiara eta retorromanera; hizkuntza ofizialtzat, aitzitik, hiru: alemana, frantsesa eta italiara. Hizkuntzaren erabilkuntzan bi konpetenzi alor bereizi behar dira: batetik, konfederaziokoa dago, hizkuntzen erabilkuntza bere organoen barruan bakarrik arau dezakeena; bestetik, kantoietakoa dago, hizkuntzen erabilkuntza zeinek bere kantoian arau dezakeelarik.

Konfederazioaren deretxo linguistikoa hona zein organotara hedatzen den: Parlamentu, Administrazio, Goi Eskola Tekniko eta Hauzitegi Federatuetara.

Parlamentu Federatuan hiru hizkuntza ofizialak erabiltzen ahal dira. Praktikan, ordea, biok bakarrik erabiltzen dira: alemana eta frantsesa; deputatu guztiek bait dakite alemana eta asko elebidun dira; honek, izatez, deliberazioetatik italiara baztertzea ekarri du.

Lege projektuak eta Bund-eko erabakiak aleman eta frantsesez argitaratzen dira ofizialki. Mezuak, konstituzio eta legegintz berrikuste projektuak bakarrik agertzen dira italieraz.

Administrazio Federatuak, partikular batekiko bere erlazioetan, *idatzia hartu duen hizkuntzaz erantzun behar du*, hiru ofizialetarik bat izanez gero; bestela, frantses edo alemanez erantzun dezake. Publikoarekiko bere erlazioetan, hiru hizkuntza ofizialak behar ditu erabili. Formulario ofizialak, eri edo ixtripu asegurokoak esaterako, eta txeke, telegrama, pasaporte formularioak bezalaxe, berez hiru hizkuntza ofizialetan egin ohi dira, sarritan izatez frantsesa eta alemana bakarrik erabili arren.

Konfederazioko Goi Eskola Teknikoetako irakaskuntzari dagokenez, hiru ofizialak dira erabiltzen. Aleman eta frantses hizkuntzetako ikasleek, Fakultate guztietan, beren hizkuntza propioan egin litzakete beren ikasketak. Italiakoek, berriz, beren ikasketak, dela Suitzan (Friburgen edo Zürich-en) dela Italian —honekin diploma baliokidetasun akordioa eginik bait da— egin ditzakete.

Hauzitegi Federatuen aurrean, beren ahozko eta eskribuzko deklarazioetan hiru hizkuntza ofizialetarik bat erabil dezakete alderdiek. Ahozko debatetan alderdi edo hauzilarien hizkuntza erabili ohi da. Instrukzio aktak eta debeteak hauzilaria atzitu izan den distrituko hizkuntzan egin ohi dira. Inkulpatua beste hizkuntza batetan mintzo baldin bada, beste hizkuntza ofizial hortan egin beharko dira debeteak.

Deretxo linguistiko kantonala ere lau alorretara hedatzen da.

Parlamentu kantonalean, kantoiko hizkuntza erabiltzen da soilki, elebakarduna baldin bada kantoia. Elebiduna baldin bada, lege eztabaida aleman eta frantsesez egiten da. Frissendarren kantoian, hirueleduna delarik, hizkuntza nagusia alemana da.

Kantoi elebidunetan lege projektuak partaide desberdinei nori bere hizkuntzan ematen zaizkie (alemana edo frantses), eta legeak eta erabakiak aleman eta frantsesez argitaratzen dira. Erreferendumara aurkeztu beharreko lege eta erabakiak egoitz lekuko hizkuntzan ematen dira.

Kantoi Administrazioaren hizkuntzari dagokenez, biztanleena bera da, kantoia elebakarduna baldin bada. Kantoi elebidunetan, hiritarra bizi deneko lekukoa da. Administrazioaren Egunkari ofiziala, Grisonen kantoi hirueledunean salbu —hemen aleman eta italieraz publikatzen bait da, retorromanerazko itzulpenarekin— kantoiko hizkuntzan edo hizkuntzetan argitaratzen dira.

Irakaskuntz eremua konpetentzia kantonalekoa da, Konstituzioko 27. artikulua arabera. Eskola publikoetan, frantsesa, alemana, italiara eta retorromanera dira irakaskuntzarako hizkuntzak; zein herrialde linguistiko den kontua. Udal eskolak, beste kantoi batetatik etorri eta beste hizkuntza batez mintzo diren hurrekiko ez dira beharturik kanpoko hizkuntzaz irakastera; lurraldetasun printzipio linguistikoaren indarrez, hain zuzen ere; gorago azaldu denez; printzipio horren arabera, administrazio eta eskolako hizkuntza erabakirik bait dago behin betirako. Konstituzioko 115. artikulua (15) arabera, kantoiak beharturik dira irakaskuntz legeak ezartzera, eskola pribatuentzat beraientzat ere, “kantoi” edo kantoi zati baten berezitasuna eta batasun linguistikoari eutsi eta berauk garantizatzeotan”.

Halatan, ama hizkuntzako irakaskuntzarako eskubidearen printzipioak norberaren kantoï barruan balio du bakarrik, eta ez kantoiz aldatzean.

Bigarren mailako eskola eta unibertsitateak kantonalak dira; haietan kantoïko hizkuntzan irakasten da. Kantoï elebidunetan badira bigarren mailako eskola frantses eta alemanak, edo eta eskola bakar bat sail biak dituena. Unibertsitateak gehienbatean elebakardunak (alemanak ala frantsesak) dira; Bernakoa eta Friburgokoa, haatik, elebidunak (aleman eta frantses) dira.

Hauzitegietan kantoïko hizkuntza erabiltzen da. Elebidun kantoïetan, behe hauzitegiak baldin badira, alemana erabiltzen da aleman hizkuntzako eskualdean, eta frantsesa frantsesekoan; goi hauzitegietan, alderdiak zein diren, alemana ala frantsesa erabili ohi dira, Friburgokoan salbu, hemen frantsesa erabiltzen bait da soilki.

Suitzar errejimenaren analisi hau amaitzeko, aipa dezagun Bernako aleman kantoïaren frantses zatiari dagokion Jura problema.

Jura-ko frankofoeak, kantoïaren germanizazioa dela eta, autonomia eskatzen dute.

1970eko martxoan, kantoïko bozemaileak, 90.000 bozemaile 14.000ren aurka, Bernako Konstituzioa aldatzearen alde atera ziren, Jura frankofoeari autodeterminaziorako eskubidea ezagutzearen alde halebategia: eskubide hori, Jurako jendetzak, 1974 eta 1975. urteetan bi ukan zituelarik, plebiszito sail batetan erabiltzen du. Azken emaitza zer-nolakoa den, Bernako kantoï barruan autonomi estatutoa hartuko dute, edo eta konfederazio helbetikoan 23. kantoïa moldatuko dute.

Soluzionatzeko bidean dagoen Jurako problema salbu, Suitzak ez du minorien problemarik.

Hortan, aleman maioriaren zuhurtasun eta liberalismoari zor zaio asko eta asko. Esan daiteke, izan ere, Suitza munduko erresuma bakanetatik bat dela desberdintasunak minorien mesedetan ezartzen. Horixe duzu Suitzan nagusi diren bake eta aiseriaren arrazoin nagusia, eta suitzar guztiei, zernahi etniatako direlarik ere, konfederazioan gogotik, eta berau uzteko asmorik gabe, egon erazten dielarik.

2. Belgika

Estatu hirueleduna da Belgika: 5 miloitik gora dira nederlanderaz mintzo, 4ren bat miloi frantsesez, eta 60.000 inguru alemanez.

Nola-halako hizkuntzen elkar-tartekatze bat badelarik ere, hurrenez hurrengo edo segidako hiru herriren osotasun bezala agertzen zaigu Belgika, Bruselas salbuespen bakar eta garrantzizko gertatzen delarik; bi etnia nahasten bait dira han. Hain zuzen ere, hortxe da, Bruselasen, ahulduenik etni kontzientzia, eta hortxe da jalgitzen erresumako beste herrialdeetan, hots, Flandesen, Walonian eta Alemania eta Luxemburg mugaldeko aleman hizkuntzako herrialde txikian oso gutxi nabari del "belgiar sentimendua".

Joera hori kondairaren ondorio bat da.

Belgika Estatu baterakoi bezala moldatu zen, hizkuntz eta kultur diferentzia kontutan hartu gabe. Denboraren denboraz hizkuntz eta kultur bikoiztasu-

na indarragotuz joan da, norbere nortasunaren kontzientziadun bilakatu diren bi komunitate buruz buru ipintzera heldu arte: Flandes eta Walonia. Egia da, izan ere, belgiar problema hontan datzala: bi etniok, flandestarra eta waloniarra, bizikide izatean; eta hondo-hondoan, komunitate baterakoi eta poli-etniko guztietan agertu ohi den problema da: etnietarik batek, dominatzaileak, abantailak ateratzen ditu molde baterakoi hortatik, bestea baztertua eta zapaldua gertatzen delarik. Belgikan, gainera, planteamendu hau nahastekatuago gertatzen da elkarrekiko dominazio bikoitza dela medio, zeren waloniarrek maila demografiko eta politikoan zapalduak baldin badira, flantestarrak dira zapalduak kultur mailan.

1831ko Konstituzioak, erresumako lehenengoak, hizkuntz askatasunaren printzipioa ematen zuen, baina herrialde linguistikoen existentziaz arduratu gabe.

Soilki, banaketa administratiboak ezagutzen ziren.

Komunitate linguistekoei, haatik, errealitate sozialak zertzen dituzte, eta legegileak behin baino gehiagotan eskuhartu behar izan zuen hizkuntzen erabilkuntza arautzeko. Lehen unadan haxe izan zen arazoa: elebitasuna irakas-kuntzan eta administrazioan sartzea. Lege batek, 1898koak, lege guztiak frantsesez eta nederlanderaz bozkatu, baieztatu eta promulgatuko zirela erabaki zuen, testu bietan bat bestea baino gehiago bezala ager ez zedin gisan. Administrazio gaitan hizkuntzen erabilkerari buruzko 1921eko legeak beste orientabide bat hartu zuen, eta Belgika bi herrialdetan, Flandes eta Walonia, banatzea sagaratu zuen.

Elebitasuna dela medio eziturririko herrialdetasun edo errejionalismo bat zen hura.

1932. urteaz gero, garrantziko legeak onhartu ziren, elebitasun ofiziala etenaz, eta herrialdeko elebakartasunaren printzipioa gainera ateraz. Flades, Walonia eta Bruselasko lurraldeak Belgikako mapa politikoan hizkuntza nazionalen erabilkuntza ofiziala dela medio agertzen dira. Azkenik, 1963ko legeak lau herrialde linguistikotan banatzen du Belgika: nederlanderaz hizkuntzako herrialdea, frantsesekoa, alemanekoa eta Bruselasko elebiduna.

Herrialde hauen mugak behin betirako erabaki ditu legeak; halako molde, non ezin aldatu izango bait dira aldizka egin ohi ziren eta gaur ezabaturik gelditu diren zenbakuntza linguistikoen emaitzen arabera.

Lege hau flandestarrek onhartu bazuten ere, zera eskatzen zuten waloniarrek: muga linguistikoa giza errealitateei egokitzea. Batzuek lurraldetasun ikuspegiaren alde zeuden; besteak pertsonalistaren alde. Halere, herrialde bietan, flandestarrean eta waloniarrean, zailtasunik asko sortu duen taldetxorik geratu da nahasturik; maioriarena ez den hizkuntzako talde txirik halebria; zailtasun horik direla eta, berehala aztertuko dugun garrantziko epai bat emana du Giza Eskubideen Europako Hautategiak.

Bruselasko lurraldea zedarritzeak bere gorabeherak ekarri zituen.

Egungo errejimen linguistikoa bi legetan dago oinharriturik, 1963ko uztailaren 30ekoan, irakaskuntzan hizkuntzen erabilkuntzari buruzkoan, eta 1963ko abuztuaren 2koan, administrazioan hizkuntzen erabilkuntzari buruzkoan. Legegintzak oinharritzat duen funtsezko printzipioa herrialde elebakartasuna

da: frantses elebarkatasuna waloniar herrialdean, eta nederlanderaazkoa frantsestarean.

Leku administrazio gaietan, herrialdeko hizkuntza erabiltzen da soilki barne zerbitzuetan eta publikoari buruzko komunikazioetan. Molde berean, herrialde zerbitzu oro, herrialdeko udalherrietara bakarrik zuzendurikoan, herrialde hizkuntza erabiltzen da soilki. Arau hau orobat zabaltzen da industri, merkatal edo finantz enpresentara legeak eskatu dokumentu eta pertsonalari buruzko arategiei dagokienez.

Irakaskuntz gaietan, ikastetxe guztietan, nola publiko hala pribatuetan, erabiliriko hizkuntza, erakundea zein herrialdean kokatua den hangoa izango da. Edozein irakaskuntz molderi dagokio arau hau, unibertsitatekoari salbu. Hala ere, zilegi da herrialdeko hizkuntza ez darabilaten eskolak eraikitzea, baina ezin hartzen ahal dute inolako subentziorik Estatuarengandik, eta haien tituluek ez dukete legezko baliorik, ezin bait dute homologaziorik lortu.

Herrialde elebarkatasun printzipioa ezin aplikatzen ahal da erabat; baditu bere salbuespenak.

Administrazio gaietan, nazional zerbitzuen estatutua, elebarkatasuna da, eta herrialde zerbitzuetan edo eta partikularrekikoan, beraien hizkuntza propioa. Irakaskuntz gaietan ere indargabetzeren bat edo beste izan ohi zuen funtsezko printzipioak; halaxe Leuven-en, bigarren mailako eskola bat bait zegoen esku-bideturik frantsesez iharduteko, Unibertsitateko frantsez sailerako prestaera gisa. Bruselasko jendetzarentzat, berriz, elebarkatasuna ipini da derrigorrezkotzat, eta Bruselasean ingurumariko sei udalherrientzat eta beren baitan minoria jakin batzu dituzten zenbait udalherrientzat, baldintza jakin batzuren pean eta molde desberdinetan, haien aldeko errejimen bat.

Belgiar lege linguistekoak, nederlanderaazko jendetzaren kaltetan indartzen ari zen aurreko egoeraren aurkako erreakzio bat gertatu dira.

Hargatik, politika linguistikoak zera egin nahi du: nederlandera eta frantsesa parekide egin, eta komunitate linguistikoan lurralde osotasunaren eskubidea baieztatu du. Asmotako berdintasunak, deretxozkoa ez ezik, izatezkoa ere behar du izan. Walonian maila linguistikoak homogeneoa nola, hala behar du izan Flandesen ere. Behar hori du adierazten legegintzak, nederlandera hizkuntzakoekin gonbaratuz, Flandesko frankofonoen kontrako neurriak ezartzean; horrela, gizarteko goi mailen frantseseari trabak ipintzen dizkiolarik. Legegileak harturiko neurriek, azkenik, nederlandera mintzo den lurraldeko herrialde homogeineteari eustea dute helburu.

Legegintz politika honek problema juridiko larria planteatu zuen: belgiar Konstituzioarekiko elkargarritasun edo konpatibilitatea. Izan ere, bere 23. eta 17. artikuluetan hizkuntz erabilkuntza librea eta irakaskuntz askatasuna garrantzitzen bait ditu hark.

Esan zitekeen, berdintasun printzipioak gaina hartzen ahal zioela askatasun printzipioari, eta honek burua makurtzen zuela haren aurrean. Are. Giza Eskubideen Europako Akordioak, zeinetan partaide bait da Belgika, "hizkuntzan... nazio edo sozial jatorrian, minoria nazional batetako izatean... edo eta bestelako edozein egoeratan" oinharrituriko diskriminazio moeta oro eragozten du.

Ez ote zekarren diskriminazio bat hizkuntzan oinharritua, belgiar gobernuaren politikak?

Hala zioten frantses mintzairako zenbait familiak, eta Europako Akordioak eraikiriko Batzordera jo zuten. Honek arrazoina ematen bide zien; hartatik, Giza Eskubideen Europako Hauzitegira bertara egin zen goradeia; honek, 1968ko uztailaren 23an eman zuen bere epaia, erabakitzeko aurkeztu zitzaizkion sei puntuak zirela eta, belgiar politika linguistiko osoa aztertzen zuelarik.¹⁸

Hauzitegiak, ez-diskriminazioaren printzipioa sagaritzen duen Akordioko 14. artikulua belgiar egoera bereizten duten izatezko eta deretxozko zer-nola guztiak kontutan hartuz interpretatu zuen. Haren eritziz, artikulua ez du Akordioak ezagutzen dituen eskubide eta askatasunen ihardunbidean edozein bereizketa moeta eragozten, “justifikazio objektibo eta arrazoinezkorik” ez dutenak baizik.

Alabaina, dio Hauzitegiak:

“... halako justifikaziorik denentz, aiputako neurriaren helburu eta ondorioekin gonbaratuz behar da neurtu, eskuarki gizarte demokratikoetan gailen izan ohi diren printzipioak kontutan hartuz. Akordioak sagaratu eskubide baten erabilkuntzan tratu bereizketa bat egiteak legezko helburua ukaitea baino gehiago eskatzen du; orobat hausten da 14. artikulua, erabiliriko medioen eta asmotako helburuaren artean arrazoinezko erlazio proportzionalik ez denean”¹⁹

Printzipio hauk aplikatuz, konklusio hontara heldu zen Hauzitegia: aurkeztu zitzaizkion sei puntuetan jazartzen edo atakatzen zen politika linguistikoak, puntu txiki batetan ezik, ez zekarrela Akordioaren inolako hausketarik; puntu jazargarri edo baztergarri bakarra hauxe zela: estatuto propioa zuten Bruselas ingurumariko sei udalherrietako frantses hizkuntzako eskoletara joateari zegokiona.

Hona hauzitegiaren beraren hitzak:

“14. artikulua ez du galerazten tratu bereizketa bat, hau funtsean diferente diren izatezko zirkunstanzien balioztatze objektiboan oinharritua izanez gero, eta, interes publikoaren gogoak eraginik, komunitatearen interesak zaintzearen eta Konstituzioak garantizaturiko deretxo eta askatuen errespetoaren artean oreka zuzen bat bilatuz gero.

Jazartu edo atakaturiko lege arauak kriterio hauei erantzuten ote dieten aztertzean, hau topatzen du Hauzitegiak: neurri haiek, helburutzat, Belgikako herrialde handi baten baitan, zeintzuetan jendetzaren majoria handi bat hizkuntza nazional bietako batetan mintzo bait da, batasun linguistikoa egitea dutela. Legegintza honek zera dakar: herrialdeko biztanleentzat gehienak mintzo ez diren hizkuntza nazionalean bakarrik irakasten duten ikastetxeen iraupena gauza biziki gaitz bihurtzea. Bestela esanik, legegintza honek hontara jotzen du: irakaskuntza frantsesez bakarrik eman nahi duten ikastetxeen eraikuntza edo iraupenari, nederlanderazko herrialde elebakardunean, zailtasunak ipintzera. Ezin eman daiteke neurri hori arbitrario edo apetakotzat. Lehenik, herrialdea zertzen edo mamitzen duen elementu objektibo hortan oinharritzen delako. Gainera, interes publikoak eraginikoa da: Estatuari dagozkion eta herrialde ele-

bakardunean diren ikastetxeek irakaskuntza eman antonomasiaz “herrialdeko hizkuntza”²⁰ denean ematea aseguru nahiak.

Esan daiteke, beraz, Giza Eskubideen Europako Hautitegiak lurraldetasun linguistikoaren printzipioa, 1963ko legegintzaren oinharria zena, onhartu duela; horrela, hiru urte lehenago Suitzar Hautitegi Federatuak, gorago esanenez, suitzar legegintza linguistikoaz atera zuen konklusio berara heldu da aipatu Giza Eskubideen Europako Hautitegia.²¹

Hautitegiaren epaiak problema juridikoa konpondu zuen noski, baina ez frankofonoen kultur gailentasunak eta flandestarren gailentasun demografiko eta politikoak ernarazten duen desoreka bikoitzatik datorren komunitate bien arteko konfliktua. Desoreka hori konpondu nahi izan zuen 1970eko Konstituzio berrikustek; norbaitek “kultur federalismo” izenaz bataiatu duen nolahalako federakuntza sortu bait zuen hark. Harekin herrialde linguistikoak erabat sagaratzen dira Konstituzioan; baina horrekin batera herrialde ekonomiko kontzeptu berria agertzen da.

Arazoa, beraz, hauxe da: hiru kultur komunitateren, lau hizkuntz herrialderen eta hiru ekonomi herrialderen existentzia konpontzea; hartarako, batera komunitatekoi eta herrialdekoi den Estatua sortzen da.

Komunitatekoi halegia, Konstituzio berrian hiru kultur komunitate ezagutzen direlako: holandarra, frantsesa eta alemana, eta bakoitzarentzat, beren egitekoak lege indarra duten dekretuez betetzen dituzten kultur kontseiluak sortuz. Orobat ematen dira komunitateen arau babesleak ere.

Denbora berean, herrialdekoia da Estatua. Konstituzio berrikustek herrialde linguistikoak baisten bait ditu, eta ekonomi herrialdeak sortzen. Herrialde linguistikoak lau dira: holanderakoa, frantsesa, Bruselasko herrialde elebiduna eta aleman hizkuntzako herrialdea. Hizkuntz lurraldetasun printzipioa baiesturik eta berrindarturik gertatzen da. Leuven-eko Unibertsitate katolikoko frantses saila Waloniaratzea bera ere onharturik gertatzen da. Bestalde, hiru ekonomi herrialde sortzen dira: waloniar herrialdea, flandestarra eta Bruselaskoa, zeinek bere herrialde organoak dituelarik; horien eskualde edo konpentziak erabaki gabe dira oraino.

Belgikako hizkuntz egoeraz egin dugun analisiak konklusio hontara gaktartza: minorien hizkuntzak eta kulturak babestu nahi eta beharrak, estatal egitura beraien erreforma sakonera daramala erresuma.

3. Jugoslavia

Jugoslavia, independente eta eskubidez berdin diren sei errepublikek osatu federazioa da. Hona sei errepublikaok: Serbia, Kroazia, Eslovenia, Bosnia-Herzegovia, Mazedonia eta Montenegro.

Aitzitik, ez da bost herri besterik, edo eta bost etni talde besterik; ez bait da bosniar naziorik.

Bost herriak honela dira banaturik.

Esloveniarrak miloi t'erditik gora dira; kasik erabat Eslovenia Errepublikan bizi dira. Kroaziarrak lau miloi t'erdi baino gehiago dira; haietarik 3ren bat miloi kroaziar Errepublikan bizi dira, 700.000tik gora Bosnia-Herzegoviakoan,

eta 200.000ren bat Serbiakoan. Serbiarrak zortzi miloi t'erditik gora dira; haie-tarik seiren bat miloi serbiar Errepublikan bizi direlarik, miloi t'erdí Bosnia-Herzegoviakoan, eta 600.000tik gora Kroaziakoan. Mazedoniarrek miloi bat pasatuxe dira; denak, esaterako, Mazedoniar Errepublikan bizi dira. Azkenik, Montenegro-tarrak, miloi t'erditik gora dira; Montenegro Errepublikan (400.000) eta Serbiakoan (100.000) bizi dira. Jugoslaviako jendetza osoak 20 miloitik gorako jendetza ematen du.

Sei Errepublika eta 5 herri ukan arren, hiru hizkuntza bakarrik dira Jugos-lavian: serbi-kroaziera, esloveniera eta mazedoniera. Serbia eta kroaziera hiz-kuntza bat bera dira; alfabetak diferenteak (zirilotarra eta latina) erabiltzen dituztela.

Deskribatu dugun herri diferenteen banaketak, Errepublika diferenteon jen-detza homogenea ez dela adierazten digu, baizik eta guztiek jendetza hetero-geneoko taldeak dituztela. Guzti horri zera erantsi behar zaio: jatorri diferen-teenetako minoria nazionalen sail handi bat: albaniar (1.000.000), hungariar (500.000), turkiar (200.000), eslovakiar (80.000), bulgariar (60.000), erruma-niar (60.000) eta txekiar (30.000).

1963ko Konstituzio Federatuak hiritar guztien berdintasun printzipioa ematen du: "nazionalitate, arraza, hizkuntza... bereizketarik gabe", eta guztiei garantizatzen die 41. artikulua "beren nazionalitatea eta kultura espresatzeko askatasuna; beren hizkuntza erabiltzeko askatasuna bezala". Arau hori, 42. eta 43. artikuluek osatzen da; lehenengoa herriei eta bigarrena nazionalitate edo minoria nazionalen buruzkoak dira. 42. artikulua honela dio:

"Jugoslavian herrien hizkuntza eta idazkerak berdinak dira deretxoz.

Errepublika baten lurraldean, Jugoslaviako nazionalen eskubidea dute irakaskuntza ama hizkuntzan hartzeko Errepublikako legearen arabera.

Salbuespen bat eginez, jugoslaviar herri gudaostean agintea, militar ins-trukzioa eta administrazioa... serbi-kroaziar hizkuntzan egingen dira."

Arau honek, herri desberdinetako hizkuntza guztiak deretxoz berdinak direla adierazten digu. Berdintasunezko hizkuntz pluralismoa onhartzeko da beraz.

43. artikulua, bere aldetik, nazionalitatei (hala deritzaie Jugoslavian minoria nazionalen) buruz, hona zer esaten digun:

"Hiritarrei beren nazionalitatea eta kultura agertzeko askatasun bidea, emate arren, nazionalitate edo minoria nazional bakoitzak garantizaturik du eskubidea librok bere hizkuntza erabiltzeko, bere kultura hazteko eta hortara-ko beharrezko liratekeen erakundeak fundatzeko, Konstituzioa erabakiriko beste eskubideez baliatzeko bezalaxe.

Nazionalitate desberdinetakoentzat, irakaskuntza eskoletan nazionalitate berorien hizkuntzan emango da.

Errepublikako Konstituzioak eta legeak zehazten dituzte nazionalitate des-berdinek, bizi diren herrialdeetan, dituzten beste eskubideak."

Berdintasunezko plurilinguismoa azpimarratzekotan, 1968ko Konstituzio zuzenketa batek zera aldarrikatu zuen: Jugoslaviako herrien (serbiarra, kroa-ziarra, esloveniarra, mazedoniarra eta montenegrotarra) eta nazionalitate edo minoria nazionalen eskubide berdintasuna.

Errepublika horietarik bakoitzean diren minorien eskolen irekitzea eta funtzionamendua arautzekotan, Jugoslaviako Hezketa Kontseiluak ondorengo "gidabideak" definitu zituen: izen-ematea minorien hizkuntza erakusten duen ikastetxean gurasoen egitekoa da; gurasoen kriterio subjektiboan oinharrituren da, azken batetan, haurrak bere izena minorien eskolaren batetan ala Errepublikako hizkuntza ofizialekoan eman. Aukera hori salbu, minoria nazional batetako haurra, berez, bere minorien eskolara joanen da. Minorien eskolan edo eskola sailean, minorien hizkuntzan emanen da irakaskuntza. Halere, Errepublikako hizkuntza irakaskuntz egitarauetan dator, irakasgai bezala, lehen mailako eskolatako hirugarren ikasturtetik aurrera. Eskol administrazioa minorien hizkuntzaz baliatuko da, baina gutun ofizialetan berdin erabil daiteke Errepublikako hizkuntza. Formulario eta dokumentu ofizialak hizkuntza bietan datoz emanik. Ondoko gaiok derrigorrezko dira minorien eskola edo eskol saileko irakaskuntz egitarauetan: minorien ama hizkuntza, bere kondaira eta geografia, eta Errepublikako hizkuntza.

1963an 1958ko eskol legea aldatu egin zen, eta aldaketa berriak zera zehazten du: nazionalitate diferentetako guztiek dutela beren lehen mailako irakaskuntza beren ama hizkuntzan egiteko eskubidea. Gainera, maisuak eskolatu, beren hizkuntza propioan eskolatzen dira eskola edo eskol sail berezietan. Irakaskuntz planak, nagusiki, bakoitzaren historia eta literatura nazionalaren irakaskuntza daruma, eta Errepublikako hizkuntzarena, nazionalitateko partaideei erresumako bizitza sozialean eskuhartzeko posibilitatea emate arren. Nazionalitate eta Jugoslaviako herrietako jendea nahastekaturik bizi den udalherrietan, ahal dela, eskola elebidunak sortu behar dira.

Izatez, Jugoslaviar bizitza antolatua dagoenez, nazionalitate horiek guztiek dituzte nork bere eskolak, kultur etxeak, argitaletxeak, irrati egitarauak edo telebista emisioak.

Konstituzioko 157. artikulua edonori garantizatzen dio hauzitegian prozesuren baten barruan edo eta Estatuaren gaineratiko organoekiko eta erakundeekiko harremanetan, beren egiteko publikoetan hiritarren eskubide eta egin-beharrez erabakitzean, nork bere hizkuntza erabili eta ber hartan informatua izatea.

Bestalde, 143. artikulua arabera, lege federatuak eta organo federatuen beste egintza orokorrak Federazioko Buletin Ofizialean, textu jator bezala, Jugoslaviako herrien hizkuntzetan argitaratuko dira; hau da: serbi-kroazieraz, edo kroazi-serbieraz, eslovenieraz eta mazedonieraz. Informe ofizialetan, Federazioko organoek Jugoslaviako herrien hizkuntzen berdintasun eskubidearen printzipioa bete behar dute.

Aztertu ditugun erabakiek oso liberalak ematen dute, paperean bederen; haatik, ezin-egona gero eta handiago agertuz joan da Jugoslavian. Eta beharrezkoa egin zuen horrek Konstituzioaren lehen erreforma 1974ean, Federazioaren eta Errepublikaren arteko erlazioen berrikuste partziala zeramana, eta jadanik berrikustearen bigarren zatia, sakonagoa, laster egitekotan ageri da. Agian, horrela, Jugoslaviako albaniarrek, albaniar guztietarik % 38 egiten dutelarik, beren Errepublika propioa egin ahalko dute, eta greziar, turkiar,

ukrainiar, italiar eta bulgariar minoriek, egungo Konstituzioak aipatzen ere ez duen nazional autonomia lortu ahalko dute.

4. Txekoslovakia

Gaur egun 14ren bat miloi t'erdi biztanle ditu Txekoslovakia.

1919an fundatu zen Estatu baterakoi gisa. Munduko bigarren gerratearen ondoan, alabaina, Estatu naziobidun bilakatu zen. 1966ko Konstituzioak baie-tsi egin zuen printzipio hau, eta bi nazioz osaturiko Estatu baterakoia bihurtu zuen Txekoslovakia: txekiarrak eta eslovakiarrak. Eslovakiera, txekieraren pareko, Estatuaren hizkuntza ofiziala zen, eta Eslovakia herrialdean hizkuntza bakarra. 1968an, Konstituzio berri bat promulgatu zen, Txekoslovakia bi nazioz osaturiko Estatu federatu bihurtu zuena.

Lehen artikulua honela definitzen zuen:

“Txekoslovariako Errepublika Sozialista, eskubide berdineko bi herri, txekiar eta eslovariako, senideen Estatu Federatua da.”

Estatu hortan, hizkuntza biak kondizio beretan aurkitzen dira. 6.artikuluak honela deskribatzen du:

“1. Txekiera eta eslovakiera hizkuntzak, juridiko balio beraz erabiltzen dira lege eta gaineratiko ihardun juridiko orokor eta bortxagarriak hartzerakoan.

2. Hizkuntza biak juridiko balio beraz erabiltzen dira Txekoslovariako Errepublika Sozialista Estatuaren eta Errepublika bien organo guztien ihardunetan, beraiekiko harremanetan eta hiritarrekiko gaineratiko beste erlazio guztietan.”

1968ko Konstituzio erreformaren berritasun handia, nazionalitateei buruzko konstituzio legea izan zen, urriaren 27an berean promulgatu zena. Hain zuzen ere, bere 9 miloi t'erdi biztanleekin, jendetza osoaren % 65 ematen duen txekiar jendetzaren ondoan, eta 4 milioitak gora eta jendetza osoaren % 29 ematen duen eslovakiarraren ondoan, badira Txekoslovakian hainbat minoria. Garrantzizkoenak horietarik hona zeintzu diren: hungariarra (570.000 biztanle eta jendetzaren % 4), alemana (130.000 eta % 0,9), poloniarra (73.000 eta % 0,5) eta ukrainiarra edo rutenoa (58.000 eta % 0,4).

Lege berriak “desarrollo batetarako posibilitateak eta bideak” aseguratzen dizkie lau minoria edo nazionalitateei, eta talde ordezkarietan eta gaineratiko organo hautatuetan beren kopuruaren arabera ordezkargarritasun proportzionala ematen die. 3. artikulua araberan, minoria horietako hiritarrei ondoko eskubideak dagozkie:

- a) beren hizkuntzan eskolatzeko eskubidea;
- b) kultur desarrollo osorako eskubidea;
- c) nazionalitateak bizi diren herrialdeetan Estatuaren organoekiko harremanetan nork bere hizkuntza erabiltzeko eskubidea;
- d) nazional kultur elkarteetan librokiko taldekatzeko eskubidea;
- e) nork bere hizkuntzan prentsa eta berriemateetarako eskubidea.”

Erabaki hau 4. artikulukoekin osatzen dira. Honek askatasun osoa ematen dio hiritar bakoitzari, “bere uste personalaren arabera” nazionalitateetarik

bati atxikitzea erabakitzeke. Atxikidura horrek ezin ekar lekieke kalterik hiritarren eskubideei bizitza politikoan, ekonomikoan eta sozialean eskuhartzeari buruz. Are. Debekaturik da “nazionalitatearen bati uko egin erazteko litzatekeen presio molde oro”.

Erabaki honen eta besteren, Konstituziozko hala legegintzazkoren, ondorioz, Txekoslovakiako nazionalitate diferenteak honako egoeran topatzen dira gaur egun: poloniarrek 40ren bat eskola dituzte, ukrainiarrek 210ren bat eskola eta pedagogi Fakultate bat, alemanek kazeta bat alemanez baina ez dakigu zenbat eskola dituzten, hungariarrek 540 eskola dituzte hungarieraz eta pedagogi Fakultate bat ere badute Nitra-n eta bost kazeta hungarieraz eta asteen 25 ordutako emisioa ere bai hungarieraz Bratislavako Irratiz.

5. *Frantzia*

Frantzia lurraldetasun estatuto linguistikoduna da, lau aurrekoak bezala; haiek ezbezala, ordea, ez die ezagutzen indar juridiko berdinik bere lurraldean mintzo diren hizkuntza gutxiei.

Hizkuntza ofizial eta nazionala, frantsesa da.

Honen ondoan minorien hizkuntza sail bat bada, hauetarik batzuk nola-halako babesak badutelarik. Hona zeintzu diren: okzitaniera, Frantziako hego eta erdialdeko hogeitau eta hamarren bat departamentutan mintzo dena; katalana, Ipar Katalunian, Zerdeñan eta Rosellon herrialdeetan mintzo dena; euskara, Ipar Euskal Herrian, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoan, mintzo dena; bretoiara, Britainiar penintsulan mintzo dena; korsiera, Korsika irlan nagusi dena; nederlandera, orain ere Dunkerque-ko distrituan mintzo dena; eta alemana, Alsazia eta Lorraine-ko hiru departamentutan.

Tradizionalki, toleraturik zeuden minorien hizkuntza hauk Frantzian, baina ez zuten inongo babes ofizialik.

Bestalde, ez zen ere pertsekuzio politikorik beraien aurka, zenbait erresuma totalitariotan izan denez. Kazetak alemanez, euskaraz, bretoiarez ematen ziren, inongo erreakziorik biztuarazi gabe. Zera gertatzen zen: erdimailako frantses batentzat halako ihardunpideak, antzerkia, folklore edo eta kulturgintza bezalaxe, ekintza pribatuak zirela. Eta Frantziak problema linguistikoak hartu, askatasun publikoen ikuspegitik hartzen ditu. Expresio askatsuna edozein hizkuntzatan —frantsez, auktono nahiz atzerritar— inplizitoki onharturik dago Konstituzioan, eta ezin ezar dakiok mugaketarik, berez bederen.

Zoritxarrez, ordea, hizkuntza ez da ihardun pribatu hutsa. Bere bizitza soziala duen izaki soziala da; iraungo badu, elkarte linguistikoaren erakunde bat eskatzen du, eta halakorik ez balu, gero eta beherago, eroriz joanen litzateke hizkuntza, beharrezko babes ingurumari faltaz. Baina, hona: frantses demokraziak ez du ezagutzen, ez subentziorik ematen inolako elkarte linguistikori, nazio osoari ezik. Frantsesa da hizkuntza ofizial bakarra erresumaren luzezabal osoan; ezinbestean ezagutu beharrezko hizkuntza beraz, eta lehen mailako eskoletan erakusten den bakarra. Horik dira Iraultza demokratikoaz gero nagusi izan diren printzipioak Frantzian; gaur ere, horik dira nagusi gehienbatean, zenbait salbuespen gorabehera.

Salbuespen hauetarik bat, Alsazia eta Lorraineko aleman udalherriei dagokiena da, haietan 1918tik 1940ra alemana erakusten bait zen, beharturik, lehen mailako eskoletan, eta ikasketa zertifikaturako beharrezko gai zelarik. Munduko bigarren gerratearen ondoan, irakasketa hau eten egin zen “probisio-nalki”, eta oraino ez da birreraiki. 1952ko dekretu batek, lehen irakaskuntz mailako gela terminaletan hautapenezko bezala antolatu zuen alemanaren irakaskuntza eta kondizio hauekin: “gogo hori ager lezaten familietako haurrentzat beharrezko eskolakuntzako azken bi urteetan astean bi ordu emanez”.

1960. urteaz gero, irakaskuntza hori lehen eskola mailako azken hiru urteetara hedatu zen. Bigarren mailakoan ere aizu da alemanaren irakaskuntza, baina hizkuntza bizien eremuan soilki: hiru ordu asteko sail klasikoan, eta bost ordu asteko sail modernoan. Familietarik % 80tik % 90era bitartekoak eskatzen du lehen mailako irakaskuntzan, eta % 70 inguruk bigarreanean.

Judizial gaietan, beharrezko hizkuntza frantsesa da; halere, zilegi da alemana erabiltzea debateetan, haietan eskuhartzen duten guztiek alemana ezagutu eta frantsesa menperatzen ez dutenean. Orobat da beharrezkoa frantsesa udal deliberazioetan Rhin Garai, Rhin Behere eta Moselako hiru departamentuetan. Aleman hizkuntzazko prentsari dagokenez, erabakirik dago, gutxienik % 25ean frantsesez publikatu behar dela.

Printzipio tradizionalei buruzko bigarren albuespena, zera izan zen: 1951ko urtarrilaren 11ko Deixonne legea, hizkuntza eta lekuko dialektuen irakaskuntzari buruzkoa, hala-nola euskaren, bretoieraren, katalanaren eta okzitanieraren irakaskuntzari buruzkoa.

Helburua hau da: “lekuko hizkuntza eta dialektuen estudioei eragitea, erabiltzen diren herrialdeetan”. Babes linguistiko hau hontan datza bereiziki: herrialde hizkuntzen irakaskuntza aizu egitea lehen, bigarren eta goi mailako irakaskuntzan; beti ere hautapenezko bezala, ordea. Eskolaurtean eta lehen mailan beren esku dute irakasleek astean ordu betez irakastea; maisua da, ordea, eskaria egin behar duena. Ondorioa, hau izan da: irakaskuntza hau oso eskola gutxitan eman ohi dela eta oso haur gutxiri.

Era berean, eta hautapenezko bezala hontan ere, herrialde hizkuntzen irakaskuntza antola daiteke batxileratoan; alabaina, ikasketen egitarauetan egin den erreforma asko murriztu ditu legearen ondorioak. Goi irakaskuntzak ere sor litzake herrialde estudioen Institutoak, eta baiesten ahalko dira estudio hauk goi ikasketazko lizentzia eta diplomaren zertifikatuz.

Legeak aurrez ikusi, ondorengo aplikazio hauk ikusi ditu:

a) Rennes-en, estudio zeltikoen Instituto bat, hizkuntza eta literatura zeltikoen irakaskuntza antola dezan, eta halaber etnografia folklorikoarena ere.

b) Bordeleko Unibertsitatean eta bertako Estudio Iberikoen Institutoan, euskararen eta euskal literaturaren irakaskuntza antolatuko da.

c) Montpellier, Toulouse, Bordele eta Parisko Estudio Hispanikoen Institutoan, katalan hizkuntza eta literaturaren irakaskuntza antolatuko da.

d) Azkenik, Aix-en-Provence, Montpellier eta Toulouse-ko Unibertsitateetan okzitaniar hizkuntza, literatura eta kondairaren irakaskuntza eraikiko da.

Legeak, ordea, ondorio eskasak izan ditu, irakaskuntza hautapenezko delako.

Fouchet ministroak, 1966an, ondorengo zehaztapenok egin zituen herrialde hizkuntzen Fakultateetako irakaspenaz: egitarau berriko goi irakaskuntza literarioko lehen haroan, herrialde hizkuntzak hautatzen ahal izango dira, zenbait sailetan, bigarren hizkuntza bizi gisa. Halatan, 1966-67 ikasturterako autorizaturik geratu ziren ondorengo gaiok Letra eta Giza Zientzien Fakultateetan: euskara Bordele eta Toulousen, okzitania Montpellier eta Toulousen, katalana Bordele, Montpellier eta Toulousen, zeltera Rennes eta Brest-en, eta probentzalerara Aix-en. Horra zein den Deixonne legearen aplikazioa, herrialde hizkuntzak babesten dituen bakarrarena.

Ageri denez, legeak ez dio ezer ere korsikeraz eta nederlandera; halere, badirudi, denbora asko baino lehen, helduko dela babes hori Korsika Irlara.

1970. urteaz gero, nederlandera ez beste herrialde hizkuntzek, hau da, alemanak eta alsaziar dialektuak, korsikerak, okzitanierak, katalanak, euskarak eta bretoierak irekirik dute bidea irrati eta telebistara. Emisio denborak oso diferenteak dira; oro har, ordea, oso mugatuak beti ere.

Horra zein den egoera linguistikoa Frantzia.

Esan behar da, herrialde edo minorien hizkuntzen babes ofiziala, hor, oso eskasa dela; hortik dator, hain zuzen ere, hizkuntza horik gero eta atzerago joatea herrialde guztietan. Frantses hizkuntzak gero eta dominio bistangokoa du, eta beste guztiak menpetasunezko egoeran ageri dira.

Zeintzu dira, alabaina, dominazio horren egiatzko kausak?

Lehen begiratuan, eta gidarizat lurralde polietnikorik gehienetan gertatzen dena hartuz, pentsatzen ahal litzateke herrialde hizkuntzei buruzko frantsesaren dominioak zera erakusten duela: etnia batek, frantsesak hulegia, gaineratiko etniak edo *minoría* nazionalak dominatzen dituela. Eritzi jenerala, ordea, gai hori aztertu dutenena, zera da: Frantziako errealitatea ez datorrela guztiz bat eskema horrekin.

Robert Lafont-ek, okzitanier irakasleak, honela dio:

“Etniak, menperaturiko naziotzat hartu nahi izan dira... Horrela ihardunez, Europako Estatu multzoarentzat balio zuen analisia, batipat Austria-Hungaria ohiaz balio zuena, Frantziako egoeraren gain projektatzea egiten da. Hortan, alabaina, oker handi bat dago... Gure nazioak ez daude menperaturik, alienaturik baizik; beste gauza bat da hori. Menperakuntza gauza oso zaharra da guretzat. Ondoren, asimilazio prozesu geldirik gertatu zen, zauria hitxi ez ezik, zauriaren oroitzapena bera ere ezabatzen zuelarik...”

Atzerrian kiderik ez duen lehen gertakaria da hori. Bigarrena, beste hau da: Frantziako Iraultzaz ikusmolde berri bat sortu zen nazio kontzeptuaz, atxekimendu edo adhesio politikoa eskatu ez ezik, lortu ere, lortu duena, nola Breitanian eta Okzitanian hala Borgoñan eta Parisen”.

Hargatik, Frantzia etniazaleen egiatzko egitekoa Lafon-en eritiz, bera ere haietako delarik, honaz:

“Liberatzea ez, populazioen bizitzaren errealitatearekin ez bait du horrek inongo zentzurik, desalienatzea baizik. Deklaratzen dugu, frantses nazioa hiritarren arteko tratu batetan dagoela oinharriturik, eta, gertakari historikoren ondorioz, tratu hori faltseaturik gertatu zela haren beraren premia ikusi zen

gune beretik. Ahantzi egin zen, hiritar-gizabanakoen eskubideen ondoan, etni kolektibitateen eskubideak sartzea. Eskubide horien berreskuratzea: hori izaten ahal litzateke gure garaiko Frantziaren egiteko handia”.

Gaia trebe den baten hitzok argi handiz argitzen dute Frantziako minoria nazionalen eboluzio historikoa. Bestalde, halaber lagutzen gaituzke gaur egun etnien artean gertatzen ari den berbizkundea ikustera: Frantzian bizi diren etnia guztien baitan, eta bereziki euskal etniarenean, zeinengan desalienazio prozesua —kontzientzia naizionalaren itzartzea— Guy Héraud irakaslearen eritiz, beste inongo minoria nazionaletan baino aurreratuago bait dago, Frantziako talde etnietarik txikiena izanik ere.

6. *Herbehereak*

Herbehereak dira, lurralde estatuto linguistikoa izanik, bere baitan mintzo diren hizkuntza guztiei eskubide berak ezagutzen ez dizkien bigarren erresuma.

Hizkuntza ofiziala nederlandera da, aitzina Probintzia Bateratu desberdinetan mintzo zen dialekto sail aski desberdini historian barna nagusituz joan dena. Haren ondoan, ordea, bada herrialde hizkuntza bat, hura ezbezalakoa: frisiera, 1498 arte Frisian, gaur egun partez Holanda, Alemania eta Danimarka harrapatzen dituen lurraldean halegia, usaiako hizkuntza zena. Frisia probintzia edo Frisesland-ek 1963an 480.000ren bat bizilagun zituen, haietarik 425.000ren bat frasieraz mintzo zelarik.

1937ko legeak frasieraren irakaskuntza eskubidetu zuen lehen mailako eskoletako goi ikastorduetan. Ikasleetarik %40ren bat, ikasaldi horietara joaten zen 1950 arte. Ber urtean, lehenengoz, eskola elebiduna sortu zen, ondorio handiak ekarri zituen esperientzia. 1955ean dekretu batez eskola elebidunen krazia eskubidetu zen Frisian udalen eskabidez. Ikasaldiak frasieraz ematen dira lehen bi urteetan; hirugarrenean, alabaina, nederlandera agertzen da, eta aurretik postu gailena hartzen duelarik. 1964ean, errejimen horri jarraikiz, 528atik 84 eskola ziren gisa hortan. Lizeoetan frasieraren hautapenezko irakaskuntza ematen da; baina, sarritan ordu txarretan ipintzen bait da, ez du espero zen emaitzik ekarri. Aitzitik, derrigorrezkoa da beraren irakaskuntza, urte biz, Eskola Normaletan. Orobat irakatsi ohi da erresumako Unibertsitate-rik gehienetan Frisia Probintziako Hezketa Probintziar Kontseiluaren finantz laguntzaz. Frasierazko katedrak, Groningen-en (1930), Utrech-en (1933), Amsterdam-en (1934) eta Leude-n (1952) sortu dira.

Duela hamarren bat urtez geroz, hizkuntza ofizial bilakatu da frisiera Friasiako notari dokumentuetarako, hauzitegi-tako deliberazio-entarako eta akta judiziale-tarako. Halaber erabiltzen da udal kontseilu askotan eta elkarte askoren Batzarreetan. Hiri eta herri askotan karrika izenak eta herri beraienak ere hizkuntza bietan agertu ohi dira. Bada prentsa elebidun bat ere, nagusi nederlandera baldin bada ere. Herrialde irratia-astean bi emisio ematen ditu frasieraz, emanaldiko 40 minututako iraupenez; telebistak, ordea, hitxirik ditu bere ateak hizkuntza honentzat. Elizan ere ez du sarrera handirik, ematen duenez. Halaz ere, frisiar mugimendua hedatuz doa alor guztietara, eta horrek kontzientzia nazionala egiaz iratzartuz dihardu.

2. Pertsonal Estatutodun Estatuak

Talde honen baitan, Finlandia, Luxemburg, Irlanda eta Maltako sistema linguistikoak aztertuko ditugu bereziki; guztiek antzeko ezaugarriak dituzte eta Estatu plurilingue berdinak dira. Ondoren, lau Herri Demokrazia ikusiko ditugu: Hungaria, Polonia, Aleman Errepublikak Federatua eta Errumania; pertsonal estatutodun izanik ere, Estatu plurilingue desberdinak dira hauk.

1. Finlandia

Finlandiak, 325.000ren bat biztanleko suediar jendetza du, jendetza osoari buruz %7 inguru ematen duena.

Hiru taldetan dira banaturik: bat mendebalean, Kokkole eta Vaasa artean; bestea hegoaldean, Turku eta Helsinki artean; eta hirugarrena Aaland Irladetan. Suediar eta finlandiar herriek bi komunitate eratzen dituzte, oso antzekoak arrazaz, erlijioz eta ohiturez; hortatik dator minoria hain txikirik bere alde halako traturik duenik ez izatea.

Konstituzioak ofizialki ezagutzen du elebitasuna, eta bere 14. artikuluan zera proklamaten du: "suomiera eta suediera, biak dira Errepublikako hizkuntza nazionalak".

Hizkuntza biak erabiltzen dira parlamentuko debateetan. Batzordeen berriemate eta eritziek, Lehendakariaren eta Kantzileriako Batzordearen proposapen idatziek, hizkuntza bietan behar dute emanak izan. Orobat, hizkuntza bietan beharko dute emanak izan Gobernuak Gorteei zuzenduriko komunikazio idatziek. Edozeinek jo lezake administrazio boterearengana hizkuntza bietarik edozeinetan; botereak, ordea, eskabidea egin zaion hizkuntzan behar du erantzun. Botere judizialen aurrean edozein hiritarrek erabil lezake, orobat, hizkuntza nazional bietarik edozein.

1922ko lege linguistikoak, 1962an aldatu zenak, elebakardun eta elebidun bezala bereizten ditu udalherriak; beti ere, bereziki minorien aldeko kriterioa hartuz. Minoria linguistiko batetik 5.000 lagun, edo eta minoria batetako lagunak jendetza osoari buruz % 10 proportzioan dituzten udalherriak, elebidun izango dira. 1962an, erresuman, 548 suomitar udalherri ziren, 42 suediar, eta 33 elebidun.

Hezketa nazionalari dagokenez, Konstituzioak hizkuntza bietako laguntza berdinen printzipioa ezartzen du.

Udalherri elebidunetan aski da 18 haur izatea minori eskola bat irekitzeko. 1964-65 ikasturtean, 5.547 lehen mailako eskola ziren suomitar hizkuntzan, guztira 453.000 ikaslerekin, eta 419 eskola suediar hizkuntzan, 22.700 ikaslerekin. Ber ikasturtean 101 lizeo ziren, haietarik 6 suediar hizkuntzan; suomitar hizkuntzako 17.280 ikasleri irakatsiz, eta 769 ikasleri suediar hizkuntzan. 1964ez gero, derrigorrezkoa da bigarren hizkuntza nazionalaren edo eta atzerri hizkuntza baten irakastea lehen mailako eskoletan, nori bere gogora. Suedierazko eskoletan eskuarki suomiera hautatu izan da; suomierazkoetan, berriz, suediera nagusiki; zenbait kasutan, halere, ingelesa ere hautatu izan da. Biga-

rren hizkuntzaren irakaskuntzari bi ordu eman ohi zaizkio asteko, hirugarren ikasturtetik aurrera, eta asteko hiru ordu boskarrenetik aurrera.

1964-65 ikasturtean bigarren mailako 437 eskola ziren suomieraz, eta 48 suedieraz. Hauetan derrigorrezkoa da bigarren hizkuntza nazionalaren irakas-kuntza. Bada Unibertsitate elebidun bat ere, Helsinki-n. Unibertsitate eta Goi Eskolatako ikasleek bi hizkuntzetarik edozeinetan eman ditzakete beren etsa-minak, aukeran. Suediar Goi Eskola pribatuei subentzioak eman ohi dizkie Estatuak, Aabo-Turku-n gertatzen denez, adibidez.

Finlandiako lurralde barruan, Aaland Irlei errejimen bereizia ezagutu ohi zaie.

Irladia 6.500en bat irlattok osatzen du; haietarik 80 dira populaturik. 22.000 egoiliarrak suediarrek ziren 1919an Finlandiako Estatuaren sortu zenean. Hargatik, Nazioen Elkarteak garanti multzo bat eskatu zuen jendetza haren faboretan, Elkartean sartu ahal izateko aurrebaldintza gisa. 1946an Elkartea deusestatzean, garanti sistemaren oinharri juridikoa ere galdu egin zen; halere, berez erabaki zuen Finlandiak —jarrera ohoregarria benetan— ber errejimenarekin jarraitzea.

Murriztapen asko ezartzen dizkio errejimen honek Finlandiari eta suediar minoriaren alde ezarri ere; bere helburu nagusia, izan ere, Irladiaren suediar izaera babestea izan zuen. Hargatik, hitza ematen zuen Finlandiak: “udalherri beraren baimenik gabe ezin irakatsiko dela suomiera Estatuaren edo udalherriaren eskuetan edo horiek subentzionaturik diren lehen mailako eskolatan...”; “pertsona egoiztatuek ez-egoiztatuen gain aitzin-erosketarako eskubidea izanen dutela irletan diren inmueblei buruz...”; eta “udal nahiz departamentu bozketatarako eskubidea ez dela eskuratu ahal izango bost urteko lege egoiztapenaren ondoren baizik”. 1951ko legeak, administrazioaren hizkuntza suediera dela erabakitzen du.

Aaland Irlek, 1920z gero, autonomia osoa ematen dien estatuto berezidun departamentua moldatzen dute. Estatutoak babes eredu bat garantizatzen dio minoriari; suediar iraun bait du jendetzak %96an. Ezin nagusitu izan zaie inolako printzipiorik, ez lurralde nazional batasunarena, ez Konstituzioaren arabeko egoiztapen askatasuna, minoria babesteko finlandiar Gobernuaren egiazko gogo eta erabaki sendoari. Eraitza, horrena, bistan da: komunitate asebetea, lasai bizi dena, eta bake orokorra erresuma osoan.

2. *Luxemburg*

Luxemburg (335.000 biztanle) alemana da; historian barna ukan izan dituen gorabeherak zirela eta, bere jatorrizko etniatik bananduz joan dena.

Bertan mintzo diren hizkuntzak, frantsesa, alemana eta luxemburgeta (aleman dialektoa da hau) dira. 1830ean Belgika erresuma berriari itsatsirik gelditu zen Luxemburg; hizkuntza ofizialtzat frantsesa hartzea ekarri zuen horrek. Protestarik asko harrotu zen orduan; hargatik, 1834ean Errege Agindu bat agertu zen, lege indarra zuena, “ihardun publikoetan aleman eta frantses hizkuntzen erabilkerari” zegokiona. Haren arabera, bere esku du bakoitzak Administrazioarekiko bere harremanetan, notari dokumentuetan bezalaxe, alemana

nahiz frantsesa erabiltzea. Agintari eta funtzionariak, menpekoek erabili hizkuntzan erantzutera beharturik daude: ber hizkuntzan burutu behar da arazoa haseratik azkenera.

1867ko independentzia zela bide, Luxemburg Dukerri Handiko Konstituzioa pomulgatu zen hurrengo urtean.

29. artikulua zera erabaki zuen: “alemana eta frantsesa hizkuntza ofizialak dira”. Alabaina, 1948ko Konstituzio Erreformak, erabaki linguistikoen arauketa egiteko eskatu zion legegintz botereari; izan ere, 29. artikulua berriak honela zioen: “Legeak arautuko du hizkuntzen erabilkera administrazio eta judizial gaitan”. Lege hori ez da oraino promulgatu izan; halatan, lege arau bakar bezala, 1834eko Errege Aginduak darrai zutik.

1945.aren aurretik, Dukerri Handiko Parlamentuan frantsesa eta alemana erabiltzen ziren; ez, ordea, luxemburgeta. Murriztapen hori 1945ean galdu zen, gerra denborako aleman okupazioaren aurkako erreakzio gisa; ordudunik, izatez, frantsesa eta luxemburgeta erabiltzen dira. Dukerri Handiko Boletin Ofizialean, lege eta dekretuak frantsesez argitaratzen dira soilki, 1945ean gero; fetxa hori baino lehendik, haatik, bazen aldizkari bat, elebiduna, frantses eta alemanez. Zirkulazio Araudia hizkuntza bietan publikatzen da. Aginduak frantsesez bakarrik ematen dira.

Administral arazoetan, bere esku du bakoitzak bere gogoko hizkuntzan ihardutea Administrazioarekin. Izatez, kasik frantsesa bakarrik erabiltzen da. Alemana sarritan erabili ohi da herri txikietan; hirietan, aitzitik, frantsesa ohi da nagusi. Luxemburg hiriburuan estatu zibila erabat frantsesez dago emanik.

Judizial gaitan, frantsesa da hizkuntza ofiziala zibil eta merkatal hauzietan; hauzi penaletan, aitzitik, alemanez ematen dira sarritan epaiak. Lekukoak, frantsesez, alemanez nahiz luxemburgetaz mintzo daitezke; halare, ohitura bat dela bide, idazkariak alemanez idazten ditu luxemburgetaz egin aitormenak.

Hezketa nazionala elebakarduna da, goi klaseetan frantsesa nagusi ohi delarik. Lehen irakaskuntz mailan eskol liburuak alemanez izan ohi dira lehen bi urteetan; gerora, testu frantsesak agertzen dira, ikaslea goi ikasketei hurbilduz doan neurrian bera (frantsesa) nagusituz doalarik. Bigarren mailako irakaskuntzan eskol liburuak bi hizkuntzetan dira banaturik, baina frantsesekoak nagusi direlarik. Goi irakaskuntza elebiduna da. Etsaminak, berez, ikaslearen gogoko hizkuntzan egin ohi dira; izatez, ordea, eskol liburua idatzia den hizkuntzan.

Prentsa gaitan, Luxemburg-en lau kazeta dira alemanez; irakurtzen den prentsarik gehiena, ordea, frantsesa edo belgiarra da, Dukerri Handirako argitalpen berezietan. Elizan, tradizionalki, alemana erabiltzen da; hiriburuan aldizka frantsesa ere bai. Irratian frantsesak du lehentasuna lehen irrati bidalgailuan, eta alemanak bigarrenan.

3. Irlanda

Irlandar Errepublikak edo Eire-k gaur duen jendetza ez da iristen hiru miloitara; iragan mendearen haseran, aitzitik, toki berean hasik 7 miloitara iristen zen. Erdi Haroan literatura ugaria sortu zuen irlandera, ingeles koloniza-

zioaren ondorioz, lekuko "patois" bat bilakaturik gertatu zen XIX. mendean; hainbat dialektotan banandua gainera. 1846ko Gosete Handiak miloi bat lagun erail zuen, eta beste miloi bat atzerrira begira ipini, gehienbatean amerikar kontinentera. Hain zuzen ere, Estatu Batuetako emigranteen artean hazi zen *Fenians* zirelakoen mugimendua, Irlanda lur jorik zeukan opresioari erremedioa ezarri nahirik.

Haren lehen helburua, hizkuntza eta kultura gaelikoak birbalioztatzea izan zen, nazio sinbolutzat haik harturik.

1893an, Douglas Hyde-k Liga Gaelikoa fundatu zuen, herrialde asimilatuetan aitzinako hizkuntza berreraikitzea zuena, eta 1895ean *Sinn Fein* agertu zen, lehenengo alderdi nazionalista handia. Britainiar Gobernuak 1912an *Home Rule* eman zion, baina munduko gerratearen deklarazioa dela bide, izatez ondoriorik gabe geratu zen, eta 1919an Irlaren independentzia aldarrikatu zen; hartatik, ordea, bereizirik geratu ziren sei konterri, Ipar Irlanda deitua osatzen zutenak; honek Britainia Haundiari loturik jarraitu zuen, Erresuma Batua delakoan.

Independentzia ofizialki 1921ean proklamatzean, jendetzaren %10a bakarrik mintzo zen irlandez. Politika linguistiko berriak derrigorrezko egin zuen irlandearen ezagutzea funtzionarientzat. Eskola Normal bat eraiki zen, hartan irakaskuntz hizkuntza bakarra irlandera ematen zelarik, eta apurka apurka irlandera sartuz joan zen zenbait eskolatan. Argitaletxe Nazional bat fundatu zen, eskol liburu asko argitaratu zuena, eta elaberri eta bestelako liburu ere bai irlandera hutsean.

1937an Konstituzioa promulgatu zen; haren 8. artikulua honela zioen:

- “1) Irlandera, hizkuntza nazionala denez, lehenengo hizkuntza ofiziala da.
- 2) Ingelesa bigarren hizkuntza ofizialtzat ezagutzen da.
- 3) Halaz ere, helburu ofizial bat edo gehiagotarako, nola Estatu osoan hala zatiren batetan, hizkuntza bietarik bat bakarrik erabiltzea agintzen ahalko da”.

Artikulu horrek garbi agertzen du irlandeari eman nahi zaion garrantzia: lehenengo hizkuntza ofizialtzat eta hizkuntza “nazional” bakartzat ematen bait da.

Hizkuntzen erabilkera Parlamentuan, 25. artikulua arautzen du, honela: Lege projektua hizkuntza bietan onhartua baldin bada, textu biak sinatu behar ditu Lehendakariak. Lege projektua hizkuntza ofizialetarik batetan hartua izan bada, Lehendakariak textu hau sinatu behar du; halere, itzulpen ofizial bat egin behar da bigarren hizkuntzaz. Sinadura eta promulgazioaren ondoren, textua, edo eta textu biak, sinaturik, Goren Hautitegiko Idazkaritzan geratuko dira erregistraturik eta legegintz erabakien jatoriasunaren froga gertatuko dira. Erregistraturiko textu bien artean kontradiziorik sor baledi, irlandezkoa hartuko da egiaztapentzat. Ingelesezkoren gain irlandezkoari eman nahi zaion lehenetasun honek, hizkuntza “nazionalari” eman nahi zaion garrantzia adierazten du.

Hizkuntza nazional eta ofizial arteko bereizketa hau ez dugu topatu aztertu berri ditugun Estatu bietan, Irlanda bezala, pertsonal estatutodun Estatu pluri-lingue berdinak diren arren.

4. Malta

Maltak ere (319.000 bizt.) bereizketa hori bera egiten du, hizkuntza nazional eta ofizial artekoa. Arraza gurutzamendu askoren fruitua izanik ere, denboraren denboraz bere tankera berezia hartu du Maltak. Arraza eta hizkuntz aldetik, arabiar substraktu handia du Maltak; zibilizazioz, haatik, Europari datxeko argi eta garbi. Erdi Haroan, Siziliari loturik bizi izan zen Malta; horrela, italiera sartu zen Irlan eta merkatal, administral eta justizi hizkuntza bilakatu zen.

Herria, ordea, maltera mintzatzeari jarraitu zitzaion, arabiar egiturako hizkuntza siziliar hitzekin nahasia. Ingelesak 1800ean okupatu zuten Irla; ordudunik ingelesa hasi zen sartzen.

XIX. mendean italiera zen maltarren kultur hizkuntza. Haren ezagutzea derrigorrezkoa zen bigarren eta goi irakaskuntz mailetara iristeko. Ingelesa Administrazio eta botere zibil eta militarrekiko korrespondentzian erabiltzen zen. Mende beraren buruan, maltakotu gabeko britainiar subdituren bati legokioken hauzitan hauzitegieta hizkuntza bilakatu zen ingelesa. 1911an zera erabaki zen: bigarren gradu hauzitegietan hauzitako alderdiei ingeles eta italieraren artean hautatzeko eskubidea ezagutzea; behe hauzitegietan malterak zirauen hizkuntza ofizial bezala. 1934eko erabaki inperial batek derrigorrezkotzat eman zuen malteraren erabilkera italieraren orde, hauzitegi guztietan; alde, Italia faxistaren amets inperialisten aurka hartu nahi zen ardura. 1947an Irlarentzat eman Konstituzioak maltera eta ingelesa hautatu zituen hizkuntza ofizialtzat, eta pareko bezala erabili zituen.

1964ean Malta Irlaren independentzia proklamatu zen. Estatu berriaren Konstituzioak, bere 5. artikuluan, hau erabakitzen du: "Maltako hizkuntza nazionala maltera da"; halere, "hizkuntza ofizialak... maltera eta ingelesa dira; halaber, Ordezkarien Ganbarakide guztietarik hirutik bik bozkaturiko legearen indarrez Parlamentuak ezar lezakeen beste edozein hizkuntza ere". Gaur gaurkoz, bi hizkuntza ofizial bakarrik dira Maltan: maltera eta ingelesa; Konstituzioz, haatik, atea irekirik da gerora beste hizkuntzaren bat ofizialtzat eman ahal izateko, dela hirugarren hizkuntza bezala, dela ingelesaren ordain bezala. Hortarako gai den hizkuntza bakarra, oraingo, italiera litzateke.

Parlamentuko debateetako hizkuntza Parlamentuak berak erabaki behar duela arautzen du Konstituzioak. Izatez, eskuarki erabiltzen duena maltera da.

Legeak bozkatu, batera, malteraz eta ingelesez bozkaturiko dira, Parlamentuak besterik arautu ezean. Malterazko eta ingelesezko textuan artean konflikturik sor baledi, malterazkoari emango zaio lehentasuna, 75. artikulua arautu bezala. Garbi ageri da hor nola eman nahi zaion garrantzi gero eta handiagoa malterari, hizkuntza nazional eta ofizialari, ingelesaren gain, hizkuntza ofizial huts (nazional izan gabe) horren gain.

Ihardun ofizialetan hizkuntza bietarik edozein erabil lezake Administrazioak. Halaber, pertsona partikularrek ere eskubide bera dute Administrazioari zuzentzean; honek, ordea, derrigorrezkoa du eskaera egin zaionean erantzutea. Hauzitegietan hizkuntza ofiziala maltera da, baina zenbait kasutan ingelesa ere erabaki lezake ofizialtzat Parlamentuak.

Hezketa nazionala elebiduna da.

Lehen irakaskuntzan ikasaldiak ingeles eta malteraz eman ohi dira. Bigarren mailakoan ere ingeles eta malterari eman ohi zaie lehentasuna; gainera, ordea, beste bi hizkuntzen irakaskuntza derrigorrezkoa da, latin, italiara eta frantsesaren artean hautatuz.

Prentsari dagokenez, bost kazeta dira malteraz eta hiru ingelesez. Karrika izenak elebitan ematen dira. Denda inskripzioak eta publizitatea kasik ingelesez bakarrik egiten dira. Elizan, aitzitik, gehienbat malteraz egin ohi da. Radiozabalkunderako bi katea dira Irlan, bata malteraz eta bestea ingelesez.

Horra zeintzu diren Maltan nagusi diren arau eta usaiak, erresumako politika linguistikoa adierazten digutelarik. Egoera, Irlandan denaren aski antzekoa da, eta hizkuntza ofizial eta hizkuntza nazional arteko bereizketak izaera berandu eta erro bera.

5. Hungaria

Aztertu berri ditugun estatuto pertsonaldun *lau Estatu plurilingue berdinen ondoren, estatuto personaldun sistema onhartzen duten, baina minorien hizkuntzei eskubide berak ezagutzen ez dizkieten*, eta hargatik Estatu plurilingue desberdin deituko ditugun lau Herri Demokrazia analizatuko ditugu.

Lehena, Estatu hauetarik, *Hungaria* da (10.255.000 bizt.). Mende askoz, Erresuma independentea izan zen Hungaria, harik eta kondairaren gorabeherak Danubiar Monarkian sarrerazi zuten arte, gerora Austri-hungariar Inperio bilakatuko zen Monarkian halegia. Munduko lehen gerratearen ondoan, berriro Estatu berezi eta independente bilakatu zen Hungaria; 1920an Trianon-go Itunak, ordea, bere eslaviar eta errumaniar probintziak kendu egin zizkion, eta Estatu naziobakardun bihurtu zen.

Halere, han gelditu zitzaizkion, bere baitan, hainbat minori talde. Nazioen Elkartearen garanti klausulak aplikatu zitzaizkien haiei, idazlan hontan, hastapenean, aztertu ditugunak.²²

Munduko bigarren gerratea amaitzean, Herri Errepublika bilakatu zen Hungaria, eta bere politika linguistiko eta kulturala Herri Errepubliketan ohizko denari egokitu zion. Minori taldeak, munduko bigarren gerrate ondoan oso murriztuak, honako hauk ditu gaur egun: alemanak 250.000; eslovakiarrak 60.000 inguru; serbi-kroaziarrak 30.000, eta errumaniarrak 150.000.

Hungariako hizkuntza ofiziala hungariera edo magyarra da, fino-ugriar hizkuntza taldekoa, baina hitz asko turkieratik, eslavieratik, latinetik, alemanetik eta italieratik hartu dituelarik. Harekin batera, badira Hungarian minori taldeen hizkuntzak ere, Herri Demokrazi guztietan bezala, babes berezi bat dute larik.

1949ko *Konstituzioak* babes berezia eskaini ohi die nazionalitate edo minori talde guztiei. Hona segidan 49. artikularen hitzak:

“1) Hungariako Herri Errepublikako hiritarrak berdinak dira legearen aurrean eta eskubide berak dituzte guztiek.

2) Sexuari, erlijio desberdinei edo nazionalitateei buruzko bereizkera diskriminatzaile oro gogorki zigortzen du legeak.

3) Hungariako Herri Errepublikak, bere lurraldean dituen nazionalitate guztiei, nor bere ama hizkuntzan eskolatua izateko eta nork bere kultura nazionala lantzeko bidea ematen die”.

Artikulu honek, minori partaideei beste hiritarren eskubide berak ezagutu eta diskriminazio ororen aurka babestu ez ezik, nazional taldeei beren hizkuntza gorde eta beren kultura propioa desarroilatzeko bidea aseguratzen die. Eta artikulu hau letra hutsean geratu ez dela, minoria guztiek nork bere eskola, nork bere masa erakundeak eta bere prentsa ukaiteak frogatzen digute.

1965ean, minorietako hurrek 300 eskola zituzten guzira; haietarik 25ek irakaskuntza erabat ama hizkuntzan ematen zuen, 2.500 ikasleri; gaineratiko 275ek asteko hiru ordu ematen zioten ama hizkuntzari, eta 25.000 ikasle zituzten. Alemanek aleman eskola dute Pecs-en; hartan, kondaira, geografia, literatura alemana eta gramatika alemanez ematen dira, eta gaineratikoa hungarieraz; badute beste eskola bat ere Baja-n. Badira zortzi *elebidun eskola ere (hungarieraz eta serbi-kroazieraz)*, 525 ikaslerekin, eta sei eskola eslovakierazko, 470 ikaslerekin. Urte berean, 1965ean, zazpi *obershulen* baziren minori partaiderentzat: hiru alemanez, bi eslovakieraz, bat serbi-kroazieraz eta bat errumaniaraz, 1.000 ikaslerekin.

1951an agertu zen *lehen hungarierazko kazeta*, orain *Foara Noastra* deritzana. *Antzoki* eta *zinegelatan* bada alemanez eta serbi-kroazieraz antzesten denik. Estatu *irratia*k egunean ordu erdi bateko emisioa du alemanez, eta beste ordu erdi batekoa serbi-kroazieraz.

Esan genezake, beraz, *minori hizkuntzak babesturik direla Hungarian; babes hori, alabaina, ez da iristen minorienak hizkuntza ofizialarekin berdinkatzer*a, hizkuntza ofiziala hungariera bakarrik delarik.

Hungaria, *estatuto pertsonaldun Estatu plurilingue desberdina da.*

6. Polonia

Esaterako, Hungariaz esan dugun guztia esaten ahal litzateke Poloniaz ere.

Estatu independentetzat 1919an ezagutu zuten, Austri-hungariar Inperioa desegitean. Bere baitan, Poloniak, minori talde handia zuen; horrek, munduko lehen gerratearen Botere garaitzaileak hontara behartu zituen: lan honen hastapenean patxaraz tratatu dugun Minorien Ituna hartzera behartzera.²³

Munduko bigarren gerratearen ondoan bi aldakuntza handi jasan zituen Poloniak.

Lehenengoa zela bide, bere errejimen politiko tradizionala kanbiatu zuen eta Herri Demokrazia bilakatu. Bigarrena zela bide, lehen bere baitan zituen minoriarik gehienak galdu zituen, Sobiet Batasunari utzi behar izan bait zizkion ukrainarrek eta errusiar zuriek populaturiko ekialdeko probintziak; trukean, alde zurretik bertako jendeaz husturik, aitzinako Alemania Ekialdeko probintziak hartu zituen. Hartara, nazio anizdun Estatu izatetik, Estatu nazio-bakardun bilakatu zen Polonia. Halaz ere, badira oraino ere Polonian minori talde garrantzizko batzuk, babes berezi bat jasotzen dutelarik. 1963an, poloniar kazeten datuen arabera, Polonian (32.000.000 bizt.) 1.200.000 ukrainiar, 990.000 errusiar zuri, 140.000 errusiar eta 78.000 lituaniar baziren. Bada ale-

man minoria bat ere, 1966an 1.240.000 biztanleko jotzen zena, haren erdia poloniar Silesian bizi zelarik.

1952ko Konstituzioak, Poloniako Herri Errepublikak eskubide berak eza-gutzen dizkie hiritar guztiei, eta diskriminazio ororen aurka babesten ditu. Halaber dira babesturik minorien kultura eta hizkuntzak. Datuak urri izanik ere, Trybuna Ludu kazetak 1958an 67 eskola aleman bazirela esaten zuen. 1963an Frankfurter Allgemeine Zeitung-ek zioen, bazirela Polonian 92 eskola, zeinetan polonieraz kanpoko minori hizkuntzaren batetan irakaskuntza emanez ziharduena, eta 309 eskola elebiko, irakaskuntza minori hizkuntzaren bate-tan eta polonieraz ematen zuelarik.

Halere, hizkuntza ofiziala polskera da, beronek ditu lehentasun guztiak, minori hizkuntzek berentzat pentsatu ezin modukoak. Beraz, Polonia ere esta-tuto pertsonaldun Estatu plurilingue desberdina da.

7. Aleman Errepublika Demokratikoa

Aleman Errepublika Demokratikoak, jakina denez, 1945eko hondamena-ren ondoren sobietar okupazio eta administrazio pean geratu zen aitzinako ale-man Reich-a hartzen du. 1949an Estatu independente bilakatu zen, eta Erre-publika Federatutik bereizia, Herri Demokrasi moldea hartuz.

Bere baitan hainbat minori talde ditu; ikusi berri ditugun aurreko bi Esta-tuenetatik oso diferente ez diren zenbait Kontituzio klausuletan beren kultur babesa topatzen duten minori taldeak hain zuzen ere.

1949ko Kontituzioaren 11. artikulua berariz dio:

“Beste hizkuntza batez mintzo diren Errepublikako jende minoriek laguntza hartu behar dute legegintz eta administrazio aldetik beren etni desarroiloan; bereziki, ez dute oztoporik ukan behar beren ama hizkuntzaz baliatzeko, nola irakaskuntzan, hala barne admi-nistrazioan eta justizi administrazioan”.

1968ko Konstituzio berriak artikulua bat ematen du minoria jakin bat, Wen-diar edo Sorabiarrena, berariz babesteko. Minoria horrek eslaviar talde etniko bat moldatzen du; bere inguruko aleman multzoa eta guzti, izateari gogor eutsi ahal izan dioena mendetan barna, eta bere hizkuntza gaurdaino gorde duena. Gaur egun 100.000en bat dira. Konstituzioaren 40. artikulua zera erabakitzen du: sorabiarrek “eskubidea dute beren hizkuntzari eusteko eta beren kulturari eragiteko”, eta “eskubide horien erabilkeran Estatuaren laguntza ukaten dute”.

Beraz, hizkuntza mintzo den lekuetan onhartua da sorabiera, alemanarekin batera, administrazio eta justizigintzako harremanetan, justizigintzaren hiz-kuntza ofiziala, 1963ko legeak erabakitzen duenez, alemana izan arren. Sora-biarrek beren kultur erakunde propioak dituzte, hala-nola Dautzen-en germani-sorabiar herri antzerkia, eta herri boterek mantendurik. Beren kazeta propioa dute, Nowa-Doba izenekoa, eta beren irrati emisio propioak dituzte.

Eskola errejimena 1948ko lege saxoniarrak eta 1950eko lege brandenbur-garrak arauturik dago; lege bi horiek irakaskuntz hizkuntza egiten bait dute sorabiarra.

Gaur egun 110en bat eskola dira, haietarik 3 erdi mailakoak, eta 2 goi mailakoak, azken biok Bautzen-en eta Cottbus-en kokatuak. Badira Eskola Normalak ere maisu sorabiarren gertuerarako; bigarren irakaskuntz mailako irakasleen gertuera, berriz, Leipzig-eko Unibertsitatean egiten da; hartan sorabiera bertakoturik dago. Orobat da usaiako hizkuntza Dresde-ko Arte eta Ofizio Eskolan.

Hungaria eta Polonian, minorien kultur babesaren errejimena aztertzean atera ditugun konklusio berak balio dute hemen ere. Beren babesa eta guzti, minorien hizkuntzak ezin berdinkatzen ahal ditugu hizkuntza ofizialarekin, alemanarekin halegia.

8. Errumania

Errumania Herri Errepublikak bat da, 19 miloi biztanletik gora dituena.

Bere baitan hiru minori talde handiak ditu: hungariarrak, 1.700.000tik gora eta jendetza osoaren %9 egiten dutenak; alemanak, 380.000 inguru, batipat Transilvanian eta Banat-en bizi direlarik; eta ukrainiarrak, 70.000 iritsi gabe.

1969ko Konstituzioaren 22. artikulua minorien babesaz dihardu, eta gaineratiko Demokrazietan aurkitu ditugunen aldean lengoia aski diferentean dago emanik. Hona haren hitzak:

“Errumaniako Errepublika Sozialistan nazionalitate bizikideei aseguratutako dago beren ama hizkuntza erabiltzeko eskubidea, liburuak, kazetak, aldizkariak, antzerkiak eta maila guztietako irakaskuntza beren hizkuntzan ukatekoa bezalaxe.

Errumaniar nazionalitatea ez bezalako nazionalitateko jendetzak populaturiko lurralde unitate administratiboetan, organo eta erakunde guztiek ere, ahoz eta izkribuz, zeinek bere nazionalitatearen hizkuntza erabiliko dute, eta nazionalitate hortako edo eta hizkuntza hori eta lekuko jendetzaren bizimoldea eza gutzen dituztenak izendatuko dituzte funtzionaritzat”.

Araupide honek, minoriei, zeini bere hizkuntzaren erabilkera eta agerpen guztietan, bereziki, irakaskuntzan, kultur bizitzaren babesa aseguratutako ez ezik, minorien bat bizi den lurralde nazionalaren zoko guztietan, administratuzio maila guztietan, elebitasuna agintzen die. Artikuluak ez du zehazten zein proportziotakoa behar duen izan minoriak jendetza osoari buruz elebitasuna ezarri ahal izateko; halere, 1945eko lege batek zera erabakitzen zuen: nazionalitate edo minorien batek %30 harrapatzen duenean, udalherri nahiz departamenturen batetan, derrigorrezkoa dela minorien hizkuntzaren erabilkera administratuzioan eta justizigintzan, iragarkun publiko eta argitalpen ofizialetan bezalaxe. Lege berak, minoria bakoitzari, irakaskuntza nork bere hizkuntzan hartzeko eskubidea ezagutzen zion.

1956an aleman minoriak 265 lehen mailako eskola zituen, eta 10 lizeo. Bazen alemanezko katedra bat ere Termisoara-ko Unibertsitatean. Oraino autonomia handiagoa zuen, administratuzio eta kultur mailan, hungariar minoriak; Cluj-en bere hungariar Unibertsitatea ukaiteraino. Alabaina, Hungarian, 1956ko jaikieraz gero, Errumaniako hungariar minoriak gero eta errepresio biziagoa sentitu du, eta alor guztietan; hartara, aitzinako elebitasuna atzera

doa errumaniar elebakartasuneko politikaren aurrean. Halere, ez dakigu zertaraino aplikatzen zaizkion hungariar minoritari konstituzio arauak, ez eta zer-nola interpretatzen diren babes linguistiko eta kulturalaren klausulak.

Justizi administrazioari dagokenez, 1969ko Konstituzioak berak, bere 102. artikuluz, hauzitarako hizkuntza errumaniera dela erabakitzen du; denbora berean, ordea, hau azpimarratzen du: “lurralde unitate administratiboetan, errumaniarra ez bezalako nazionalitateko jendetza bizi denetan, ama hizkuntzaren erabilkera aseguratuz ukanen du jendetza horrek”. Alderdietarik batek, hauzitan erabiltzen den hizkuntza ezagutuko ez balu, dossierreko dokumentuak itzulpenez ezagutzeko eskubidea garantizaturik ukanen du, hauzitan hitzegin eta bere konklusioak aurkeztu bere ama hizkuntzan egitekoa bezalaxe.

Horra, sintesi gisa, errumaniar legegintzaren araupidea minorien hizkuntzaren eta kulturaren babesari buruz; funtsean, aurreko hiru Herri Demokrazietan aurki ditugun araupideen antzekoa.

3. KONKLUSIOAK

Munduan zehar minorien hizkuntza eta kultura babesteko zer-nolako araupide juridiko internazional eta estatal diren jakiteko egin dugun analisiak hauxe agertzen digu lehendabizi: 1945. urteaz gero minorien problema nazioarteko komunitatean gero eta handiagotuz nolako garrantzia hartuz doan.

Hain zuzen ere, minoria asko dira, dela Estatuaren mugetatik haruntzago doan etnia batetako direlako, dela beren etnia Estatu bi edo gehiagotan banandurik dagoelako —haietarik inor ere berdinkatzen ez delarik etnia horrekin— berenez eta beren asmoez, Estatuaren arteko erlazio onak koloka ipintzen dituztenak, nazioarteko problema bilakatuz. Beste batzutan, minorien problema barnekoa da bakar-bakarrik; halere, haien eskakizunak sortzen dituen tirabirak estatu mugen gaindik zabaldu ohi dira, eta ordena internazionalari berari eragiten diote.

Problemaren izakera hedakor hori dela eta, minoria nazionaletaz arduratu beharrean gertatu da nazioarteko komunitatea, eta haiei eskubide multzo bat ezagutu beharrean, tartean beren hizkuntza eta kulturaren euspena eta eragipena direlarik. Hain zuzen ere, hizkuntza eta kultura herri batekin, minoria izan ala ez, hain loturik daude, herriaren izatearekin, herriaren izate etniko eta psikologikoarekin hulegia, non ezin bait du jasan denbora luzez haietaz gabetua egotea, ez eta beste hizkuntza bat eta beste kultura bat ezar dakizkion, bere izakeraz kanpoko direlako, eta horrez gero, halakoen bitartez bere burua inoiz ere ezin expresatu izango duelako, kolektibitate bezala, ez eta, ustekabean ere, bere bizitzan bilatzen duen xedea agertu ere besteri.

Problema aski berria da, erlatiboki, eta oraino ere ez da haintzat hartua Estatu guztietan.

Horra nondik den nazioarteko testu orokor gutxi aurkitu izana gai horretaz; horra ere nondik datorren topatu ditugun testu apurrak hain abstraktu eta

gain-gaineko izatea. Estatu soberaniaren lilura agertzen da hor ere. Baina minorien problemek gero eta sarriago sortzen dituzten nazioarteko tirabirak hor dira, nazioarteko komunitateari problema haik, beren zabaltasun eta orokortasun guztian, hartzera eraginez.

Bienbitartean, tarteko irtenbideak bilatu nahi dira halako edo bestelako minoriantzat, alderdi biko edo alderdi askotako Itunen bidez; errezagok izaki, eta Estatu jakinen arteko berehalako arazoak konpontzen dituztelarik.

Halakoak dira Italia eta Austria arteko Akordioak Hego Tiroli buruz, Alemania Federatu eta Danimarka arteko Deklarazioak Schleswig-Holstein eskualdeko minoriei buruz. Akordio hauek, gainera, bide berriak urratzen dituzte minorien problemak konpontzeko eta problema zaharrentzat soluziobide berriak topatzeko. Esperientzia bikain hori gerora onuragarri izanen zaio nazioarteko komunitateari berari, nola orokorrari hala herrialdekoiari, problema horiei eskua ezartzera jar dadinean.

Gure lan honetatik atera genezakeen bigarren konklusioa, Estatu baten baitan minoria baten hizkuntzak eta kulturak planteatzen dituen barneko alderdi hutsei dagokiena da.

Estatuek minorien problemak gisa guztiz desberdinez hartu izan dituzte. Batzutan beren Konstituzio beraren barruan sartu izan dute garanti sail bat; horrela, autoritate handienaz definitzen dituzte minoriek beharko dituzten gutxieneko eskubideak; horrela jokatu dute Herri Errepublikak, gehienetan. Beste batzutan, berriz, Konstituzioetan ez dator ezer ere gai hontaz; lege bereziak ematen dira Estatu barruan diren minoriei buruz, zein errejimen izango duten adieraziz; horrela bakoitzak tratu berezia izaten ahal du. Horrela jokatu ohi dute, gehienetan, liberal direlako Demokraziek; halere, gaur egun eta minorien problema alde guztietan gero eta larriagoa bilakatzen ari delarik, joera bat bada hartaz Konstituzioan bertan arduratzeko, hala-nola Belgikan.

Baina, dela Konstituzio barrutik dela lege bereziaz, Estatuek sistema biotako batetara jotzen dute: lurraldetasun estatutoarenera edo pertsonal estatutoarenera.

Lurraldetasun estatutoa dela bide, Estatuek, minorien hizkuntza eta kultura babestu ez ezik, gerora begira hizkuntza eta kultura beraien existentzia zain-tzeaz arduratzen dira, hizkuntza eta kultura haien egungo eremuaren mugak hertsitzera jo lezaketen egoerak galeraziz. Helburu hori, egiaz helburu publikoa, lortzekotan, ez dute Estatu horiek dudarik hiritar askasuna, hala behar izanez gero, mugatzeko: bere gisara utziz, luzarora, minorien kulturaren zabaleroa eta izakera bera murrizten ahal luketen hiritar askatasuna mugatzeko, esan nahi da. Eta epe luzerako politika babesle hau, itxuraz gizabanakoaren askatasunaren murriztaile eta pertsona jakin batzuri buruz diskriminatzaile izan arren, berariz balioztatu dute beren goi autoritateaz Hauzitegiek, nola estatalek hala nazioartekoek. Neurri horik zirkunstantzi horietan ezinbesteko bidetzat jo dituzte goi helburu publikoak eskuratuko badira: bake eta armonia sozialak, haietatik datozenak, eta erresumako hiritar guztientzat mesedegarri izango direnak.

Pertsonal estatutoak, bere aldetik, ez du horrelako alde txarrik; gehiago dena, aurrekoa baino aldezkoagoa da minorietako partaideentzat, beren hiz-

kuntzaz eta kulturaz baliatzeko eskubidea erresumako edozein zokotan ematen dielako.

Alde on horiekin batera, ordea, bere alde txarrak ere baditu.

Pertsonal estatutoak ongi funtzionatu, minoria bakar bat denean bakarrik funtziona lezake ongi; hau da, erresuman hizkuntza bi besterik ez denean, Finlandian gertatzen denez. Hizkuntza bi baino gehiago baldin badira, gauza zaila eta garestia gertatu ohi da haien erabilkera neurri berean ematea, eta minorien hizkuntzak bigarren mailan geldituz joan ohi dira, beren iraupena bera arriskuan ipiniz, Herri Demokrazia askotan gertatzen denez.

Bestalde —eta hau alde txar handiagoa da oraino— erresuman hizkuntza bi besterik ez denean ere, pertsonal estatutoak ez du lortzen berarekin nahi litzatekeena, hau da, minori hizkuntza efikaziaz babestea. Hain zuzen ere, maioriaren hizkuntza kultura unibertsaleko hizkuntza baldin bada, eta minoriarena ez —hain sarritan gertatzen denez—, ez da lortuko orekarik hizkuntzen artean, biek babes juridiko bera ukan arren. Luzarora kultura unibertsaleko hizkuntzak beregana erakarriko ditu jendetzaren kapa eskolatuenak eta saiatuenak, eta minori hizkuntzak eremuz hertsitzera joko du eta piskana *patois* familiar bait bilakatzen, babesteko neurri bereziak hartu ezen. Experientzia triste horrek eragin izan dio erresuma bati baino gehiagori, hala-nola Belgikari, pertsonal estatutoa uztera eta, bere ondorio guztiekin, lurraldetasun estatutoa hartzera. Antzeko experientzia ukan zuten Suitzan ere, hemen, nola aleman hala frantsesa kultura unibertsaleko ziren arren; halaz ere, bere lekuan esana dugunez, aleman mintzaleak gero eta ugaltzenago ziren beste hizkuntz mintzaleen aldean, harik eta lurraldetasun estatutoa ezarri zuten arte. Arrazoin horiengatik, pertsonal estatutoak ez dakar minori hizkuntzentzako babes efikazik.

Lan honi darion hirugarren konklusioa eskubide babestuen edukin eta izaerari dagokiena da.

Babes bideak ezagunak ditugularik jadanik, zeintzu dira babesten diren eskubideak edo eskubide multzoak? Orokorki esanez, hiru eskubide multzo bereizten ahal ditugu, minorien babeskuntzaren hiru graduei dagozkienak: diskriminazio-eza, kultur laguntza eta administrazio autonomia.

Diskriminazio-eza pertsekuzio-eza besterik ez da, ageriko edo ezkutuko pertsekuzio-eza, guztientzat tratu berdintasuna daramana bere baitan. Hau, bistan da, gizon-emakume guztien berdintasun eskubidea errespetatzen duen Estatu guztik behar du haintzat hartu. Beraz, babeskuntzaren lehen gradu hau ez da minorien berezitasun bat; giza eskubideen babeskuntzaren problema zabalagoari dagokana da. Baina, tamalez, Estatu asko da oraino minorien aurkako pertsekuzio molde hortara jotzen duenik; hargatik, komenigarri da minori jendetzak gaineratiko tratu berarako eskubidea duela aipatzea, hau da, tratu ez-diskriminatzaileko eskubidea duela. Lan hontan aipatu ditugun araupide guztiek, internazionalak eta estatalek, onhartzen dute berariz eskubide hau. Jakina, hemen aipatzen den eskubidea deretxo eskubidea da, erresumako edozein pertson motaren aurkako bide oro ukatzen duena. Beste arau osagarrien edo eta alderdien berarizko gogoaren faltan, ez dirudi diskriminazio-ezaren kontzeptu hutsetik izatezko berdintasunaren exigentzia gehigarrikerik atera daitekeenik. Horixe gertatu zen Albaniako Minori Eskolei buruz gorago²⁴ egin

azterketaren kasuan: 1935ean Justizia Internazionalako Hautitegi Iraunkorrak patxadaz analizatu eta baietsiriko kasuari buruzkoan, esan nahi da.

Bigarren eskubide multzoa kultur laguntza izenez ezagutzen dena da; erlazio pribatuetan eta haren ageriko agerpenetan —prentsan, irrati eta telebistan— hizkuntzaren erabilkuntza eskubidetzen duena, esaterako; nor bere hizkuntzan hezia izatea, nola erakunde pribatuetan hala estatuarenetan, gradu guztietan; administrazioarekiko erlazioetan eta hautitegietan nor bere hizkuntzaz baliatzekeo eskubidea; eta azkenik, minori hizkuntza Estatuako hizkuntza ofizialtzat ezagutzea.

Egiaztatu ahal izan dugunz, ez dituzte Estatu guztiek minorien eskubide hauk guztiak ezagutzen. Frantziatik, doi-doi ezagutzen bait du honek hizkuntzen erabilkuntza publikoa eta eskoletako haien irakaspena, ondorio guztietarako hizkuntzen paretasuna ezagutzen duen Finlandiaraino, jarrera mailadi handia topatzen dugu Estatuaren kultur laguntzari buruz. Jarrera desberdintasun honek, kasu askotan, politika mailako kezka isladatzen du; beti ere, ordea, minorien hizkuntza eta kulturarekiko estimazio koxkorra, hondo-hondoan herrien eta berauen kulturaren berdintasun etikoaren ezagutze falta agertzen duena. Izan ere, ez-ezagutze horrek, luzarora, minorien hizkuntza eta kulturaren galera dakar: estatuaren laguntza ezaz ezin bizi-bait dira, hizkuntza ofizialekin konpetentzia desberdinean direlako.

Gorago esana denez, hizkuntzek, bizitzeko, komunitate linguistiko bat behar dute, bere bizitza sozialean espirituaren eta kulturaren agerpen guztiak hartzen dituen. Hizkuntza erlazio sozialen mota jakin batetarako bakarrik erabiltzen bada, esaterako famili bizitzan edo pribatuan ohi direnak, luzarora kultura gabeko hizkuntza gertatuko da eta ezinbestean galdu egingen da kultura ondasunik handienekotzat ematen duen gaurko munduan. Beraz, premiazko du minori hizkuntza batek Estatuaren laguntza. Hainbatez beharrezkoagoa da hori askotan, non zenbait kasutan minoriak berak izan ohi bait dira alienaturik axolagabekeriak, pertsekuzioz edo bestelako arrazoin historikoz, non ez bait dira konturatzen ere beren hizkuntza ari direla galtzen, eta hura galduz berak direla ari galtzen beren izaera propioenean eta berezienean. Eta galera hori gizadi osoaren kaltetan gertatu ohi da.

Kultur laguntzak, osoak izango baldin badira, subdituek administrazioarekin ohi dituen erlazio publikoetara hedatu behar dira; honek Estatuaren antolamendua baitan ganbio jakin batzu eskatzen ditu. Minorien problemaren kultur irtenbide hutsa ezin har daiteke, beraz, erabatekotzat; egiaz efektiboa izateko, beste soluzio osagarri batzu eskatzen ditu, bada.

Halakoetarik da administrazio autonomia; bestela esanez, erresuma baten egitura federatua. Problema honentzat soluzio zuzen eta ekitatibo bat eta guztiak berdin ase ditzakeena nahi duten Estatuak horrela hartu izan dute arazo hori.

Horrela da Finlandiaren kasua. Horrela da lurraldetasun estatutoa hautatu eta erresumako hizkuntza guztiei eskubide berdina ezagutzen dizkieten Estatuaren kasua ere; hala-nola Belgika eta Suitzarena. Horrela da, azkenik, minorientzat administrazio autonomia aurre-arauturik duten Nazioarteko Akordioak izenpetu dituzten Estatuaren kasua; hala-nola Italia eta Austria arteko

Akordioan Hego Tiroli buruz, eta Alemania eta Danimarkaren arteko Deklarazioetan Schleswig-Holstein-eko minoriei buruz. Aitzitik, aztertu ditugun unibertsal izakerako dokumentu internazionalerik batek ere ez du aipatzen puntu hori. Froga bat gehiago dugu hor goian esan dugunaz: aldebiko edo pluraldeko akordioak aurretik doazela bide berriak urratuz eta nazioarteko komunitatean diren minorien problemenez irtenbideak proposatuz. Izan ere, gaur gaurkoz, nazioarteko komunitateak ezinezkoa bait du, berez, horien soluziorik eman; halere, problema horiei zuzenean aurpegi emateko garaia etor dadinerako esperientzia bikaina izanen dira gaurko entseiu horik.

Aurreko orrialdeetan adierazi denarekin aski seinaturik geratu dira araupide desberdinen, nola nazioartekoen hala estatatalen, edukin eta izakera; minorien hizkuntzaren eta kulturaren babes eta eragimenari dagozkienak hategia. Hor ageri da ere zer-nola lagundu izan dion Deretxoak problema horien soluzioari, eta zer espero daitekeen harengandik etorkizunean.

OHARRAK

- ¹ Martens, *Nouveau Recueil Général des Traités*, 3me sér., 13. liburukia, 504-511 or.
- ² C. P. J. I., Op. Cons. 1935eko Apirilak 6: *Albanian Minori Eskolei buruz*, sér. A/B, 64. Zenbakia.
- ³ *Ibid.*, 19-20 or.
- ⁴ Ikus 2.2.I. zenb., 43 or.
- ⁵ OBIETA, J. A., *El Derecho Internacional de la Persona Humana*. El Mensajero, Argi. Bilbo, 1974, 32-53 or.
- ⁶ *Ibid.* 53-57 or.
- ⁷ *Ibid.* 424-431 or.
- ⁸ *Ibid.* 431-439 or.
- ⁹ *Ibid.* 58-75 or.
- ¹⁰ Ikus 2.I.2. zenb. 21 or.
- ¹¹ *U. N. Treaty Series*, 49. liburuki, 3-125 or.
- ¹² *Ibid.*, 131. liburukia, 3-23 or.
- ¹³ Ikus I.2. zenb. 5 or.
- ¹⁴ *U. N. Treaty Series*, 235. liburukia, 99-119 or.
- ¹⁵ Assemblée Consultative du Conseil de l'Europe, *Rapport Struye*, Doc. 1002, 1959ko apirilak 30.
- ¹⁶ *U. N. Treaty Series*, 217. liburukia, 223-379 or.
- ¹⁷ Zurich eta Londongo Akordioez, ikus *Documents on International Affairs*, 1959, 541-552 or; Nikosiakoaz, *U. N. Treaty Series*, 382. liburukia, 10-175 or.
- ¹⁸ Cour Européenne des Droits de l'Homme, *Affaire relative à certains aspects du régime linguistique de l'enseignement en Belgique*, 23 juillet 1968; *Annuaire de la Convention Européenne des Droits de l'Homme*, 11. liburukia (1968), 833-1019.
- ¹⁹ *Ibid.* 867. or.
- ²⁰ *Ibid.* 885-887 or.
- ²¹ Ikus 2.I.I. zenb. 18 or.
- ²² Ikus I.I. zenb. 4 or.
- ²³ *Ibid.*
- ²⁴ *Ibid.*

2

**HIZKUNTZA MINORITARI
BATZUREN AZTERKETA
KRITIKOA**

HIZKUNTZA MINORITARI BATZUREN AZTERKETA KRITIKOA

1. KATALUNIA

1. **Katalunia ez da “herri minoritari” bat**
2. **Katalunia, Katalunia Gran eta “Paisos Catalans”**
3. **Hizkuntza mintzatuaren egoera:**
 1. **Printzerria (Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona):**
 - a) **Inmigrazioa eta elebitasuna**
 2. **Balears, Valencia**
 3. **Rosselló**
4. **Katalanaren beherakada eta “Renaixença”**
5. **Literatur batasunaren problema**
6. **Erakunde aurrerapenak**
7. **Egungo Berbiztearen zenbait zantzu**

2. GALIZIA

1. **Galiziako geografi egoera eta jende kopurua**
2. **Portugal eta Galizia**
3. **Galegoaren hizkuntz egoera**
4. **Galegoaren egoera Galizian**
5. **Galiziako sozio-ekonomi egoera**
6. **Aitzindariak**
7. **1930-1936ko erakunde proiektuak**
8. **Galego literatur produkzioaren goraldia**

3. IRLANDA

1. **Irlandera hizkuntza keltarra da**
2. **Gaelieraren beherapena: kausa eta datu kuantitatiboak**

3. "Gaelic League"-ren ekintzak
4. Gaelieraren beherakada zifratan
5. Gaeltacht-en ingurune sozio-ekonomikoa
6. Gaeltacht-etako hizkuntz textuingurua
7. Gaeltacht-etik kanpoko hizkuntz arazoa
8. Egoeraren beste zinu adierazgarriak
9. Irlandera ez-gaelieradun errejioetako eskoletan
10. Irlanderazko literatur produkzio
11. Intelektualen problema
12. Azken burutapen batzu

4. GALES

1. Funtsezko zenbait zifra
2. Kymbruera eta demografia
3. Kymbrueraren egoera
4. Kymbrueradun taldearen gizarte eraketa
5. "Eisteddfod"
6. Gales herriko irakaskuntzaren gorabeherak
7. "Playd Cymru" alderdi Nazionalista sortzen da
8. Cymdeithas yr Iaith
9. Liberapen harmatua Gales herrian
10. Gales herriko egungo egoera zenbait alorretan

5. ISRAEL

1. Funtsezko zenbait zifra
2. Hebraieraren tipologi egoera
3. Hebraieraren beherakadako aldia
4. Israelgo politik-erlijiozko haustura sortzen da
5. Hebraierari buruzko posturak
6. Mugimendu sionistaren jaiotzea
7. Fonetika eta elkarrulerpenaren aldetiko problemak
8. Egin abaleginak neurtzeko zenbait datu
9. Amaitzeko zifra batzu.

6. FINLANDIA

1. Finlandiaren geografi kokapena
2. Finlandia eta Karelia
3. Suomieraren egoera tipologi ikuspegitik behatuta
4. Gaurko egoera Finlandian: suediar aldea eta suomitar aldea
5. Suomiera, hizkuntza debekatua Finlandian
6. Suomieraren 1918 aurretiko instituzio aurrerapenak
7. Finlandiar gizamailak eta hizkuntz borroka
8. Suomieraren egungotzea

HIZKUNTZA MINORITARI BATZUREN AZTERKETA KRITIKOA

1. KATALUNIA

Katalanez mintzatzen direnen lurraldeak 64.200 km² ditu, 8.400.000 bateko populazioarekin, hautariko gehienak beren hizkuntzaz baliatzen direlarik.

Gure ikuspegitik behatuta, katalan kasuak, hemen aztertuko ditugun beste hainbat hizkuntz problemak baino alde eredutsu eta baliagarri guttiago aurkezten digu. Hala ere, beharturik ikusten gara bere kasua hemen sartzera, kidetasun handiak aurki bai ditzakegu Madrilgo alderdi politiko eta gobernuek euskal eta katalan talde linguistikoekiko dauzkaketen jarrerak eta egiten dituzten planteiaketak kontutan hartuz gero.

1. KATALUNIA EZ DA “HERRI MINORITARI” BAT

Euskal lurraldeztat jo ohi dugunak 20.000 km² apenas gainditzen baditu, “Paisos Catalans” deituek (Printzerria, Balearak, Valentzia, Rosellon) zifra horren hiru halako zabalgoa dukete, Europako zenbait Estatu arras ezagunen parean jartzen direlarik:

Belgika	30.513 km ²
Holanda	33.612 km ²
Suitza	41.288 km ²

Danimarka	43.069 km ²
Irlanda	70.280 km ²
Austria	83.849 km ²
Hungaria	93.030 km ²

Gauza berdintsua aurki genezake "Paisos Catalans"-eko demografi kopurua Europako beste Estatuekin gonbaratuz gero:

Finlandia	4.684.000 bizilagun
Danimarka	4.966.000 bizilagun
Suitza	6.345.000 bizilagun
Austria	7.456.000 bizilagun
Bulgaria	8.540.000 bizilagun
Portugal	8.668.000 bizilagun
Grezia	8.726.000 bizilagun
Belgika	9.726.000 bizilagun
Hungaria	10.364.000 bizilagun

Kataluniak, ondorengo koadro konparatibo honetan dakuskegunez, sozio-ekonomi egitura moderno batez gozaten du:

	Sektoreak		
	Lehena	Bigarrena	Hirugarrena
U.S.A.-k	12	36,5	% 51,5
Suediak	20	41	% 39
Kat. (Prin.)	19	51	% 30

Katalanek ez dute, inondik ere, galtzear dauden herri minoritarien ohizko guttiagotasunezko konplexurik. Aski dukegu Andorrara ikustalditxo bat egitearekin. Ttipia herria, baina katalan agresibitate bortitzekoa inondik ere: 1968/VI/28 dekretuaren bidez, agintariengana zuzenduriko eskakizun guztiek katalanez eginak behar dute izan, eta beren egoitza Andorran duten merkatal elkarteek, katalanez aurkeztu behar dituzte beren kontu-garbiketak, agiriak, erabakiak... nahiz eta gero beren etxe barrurako nahi luketen hizkuntzan egiteko eskubidean egon.

Agian, Bartzelona dukegu agresibitate bortitz modernista horren eredurik hoberena.

Hiri garrantzitsua bere bizilagunengatik (1.745.000 egoile), bere ekonomi ahalmenarengatik (Espainiako Estatuako etekin orokorraren % 20), bere itsasportuarengatik, mendean zehar beren egoitza bertarako erabaki duen arrotz andana izugarri hori eta guzti, Bartzelonak, hizkuntza ofizialak bertakoa oso neurri tipiki batetan besterik gairitu ez duen hiri bat izaten dirau.

Hau da: eragozpen guztiekin topatu izan arren, Bartzelonak Kataluniako hiriburu eta burumuin izaten dirau.

2. KATALUNIA, KATALUNIA GRAN ETA “PAISOS CATALANS”

Etniaren ikuspegitik behatuta, eta alderdi honi lotu nahi litzaioke batipat lan hau, ez luke inongo zentzurik izanen katalan arazoa espainiar Estatuako lau probintzia ezagunen herrialde geografikora murriztuko bagenu, eta are guttiago ofizialki onhartua izan zaion 1833ko probintzi eraketaren araura hartuko bagenu.

Jakina denez, badago “Ipar Katalunia” bat frantziar Estatu barruan: Rose-llo izenez ezaguna, nahiz eta deitura hori herrialdeko alderdi bati besterik ez dagokion. Kataluniaren zatibiketa, 1659an datza, Espainia eta Frantziak Piri-nioko Tratatu sonatuaren bidez egundainokoxe mugak erabaki zituztenetik, hain zuzen, bai Euskaldunak eta bai Katalanak zatibitan ebakitzen gintuztelarik.

Jakina da, bai eta, Andorrako Printzerria 452 km² eta 19.000 bizilaguneko katalan hutsezko Estatu ttipi bat dela, eta katalana duela bere hizkuntza ofizia-la.

Harridura handiagoa sortzen du, ordea, gaztelaniaz “Levante” (Castellon, Valentzia eta Alicante) deitu lurraldeak, eta Balear irla taldeak, eta bai eta Ara-goia ekialdeko lur-zerrendak ere, inongo duda-mudarik gabe, Paisos Catalans-en zati bat izateak (katalanezkoak direla esan nahi da noski).

“Katalunia Gran” izenez deitzen dena, ez dugu *Katalunia etnikoaren dei-tura besterik*.

Gauza hauk ezagutzen dituzte, alde batetik, hizkuntzalariek. Hauek bada-kite, adibidez, Elx-en (Elche), Evis-sa-n (Ibiza), eta Mequinençan (Mequinenza), hots, ohizko Kataluniatik kanpo, katalanez mintzatzen direla egun ere; eta badakite, bai eta, esperientzia zuzen batez eta bizi izan dutelako, alde horietatik ibiltzeko aukera izan duten katalanek ere.

Alabaina, beste aldetik, katalan arazo hori xahutu eta zatikatzeko, folklo-re huts eta Vich-en saltxitxoi batetan bilaka erazteko egin izan diren etengabe-ko eginahal horiek ere izan dute beren zerikusi geografikoa. Eta era horretan beste inongo hizkuntzak baino gehiago ez duen dialekto desberdintasunean oin-harrituz, sartu izan da zenbait burutan eta halako arrakastarekin gainera, ezja-kintasun mailaren arabera noski, sartu izan dela diogu, gauza bat dela Katalu-nia eta beste bat Valentzia, eta are urrunagoko zerbait Rosellon.

Izan ere, arras ezaguna zaigu katalan dialektoen artean datzaten desberdin-tasunen jatorria, nahiz eta beren artean ez bada sekulan halako elkar ezinuler-turik egon izan ere: Erdi Haroko azken aldera katalan Estatuak lur jo zuenean, zenbait lurralderen arteko giza loturak lasatu edo eten egin ziren, eta, jakina, dialektotzearen bideak ere erraztu.

Ondoren bezala, desberdintasunak, dudagabeko hizkuntz batasun baten baitan izanik ere, sakonagutu eginen dira, egungo “Paisos Catalans” deituek honako eskualde eta demografi dentsitatea hartzen dituztelarik (1966).

<i>Printzerri</i>	
Bartzelona, Tarragona, Lleida, Girona	4.743.051 bizil.
<i>Llevant</i>	
Valentzia, Castellon, Alacant	2.832.553 bizil.
<i>Balear Irlak</i>	
Mallorka, Minorca, Eivissa	506.410 bizil.
<i>Rosello</i> (gutti gorabehera)	250.000 bizil.
<i>Andorra</i>	19.000 bizil.
<i>Aragoako Katalunia</i>	
Ribagorça, la Llitera, Baix Cinca, Natarranya	80.000 bizil.
	Gutzira 8.331.014 bizil.

Zerrenda honetaz gainera, Sardinia (Italia) irlako Alguer sardu hiria ere sartu behar litzateke hor. Beronen jabe egin ziren katalanak Erdi Haroan (1353), eta bere 30.000 bizilaguneko populazioak oraindik katalan dialekto berezi bat egiten du. Eta, harritzekoa bada ere, iragan mende guztiak eta ere, oso desberdintasun ttipiak daramatza kontinenteko katalanarengandik.

3. HIZKUNTZA MINTZATUAREN EGOERA

Jeneralean uste ohi denez, populu kopuru honen % 75 katalanez mintzaten da, 6.000.000 baino gehiago beraz. Eta Joan Coromines irakaslearen eritziz, berriz, 7.000.000-etatik gertuago ibiliko litzateke errealitatea.

Nahiz eta katalan mintzatuaren egoeraren ezagupen zehatzak bere zailtasunak erakartzen dizkigun, eman dezakegu zenbait funtsezko datu hainbat herrialde berezietako egoerari dagokionik.

1. **Printzerria** (Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona)

Lehen baieztapen bezala, esan dezagun *bertako* populazioak jatorrizko hizkuntzari bere giza maila guztietan eta lurraldearen zabalgo osoan eutsi izan diola.

Berrikitsu egin izan diren inkesta batzuri jarraiki, legegizon eta medikuak beren kontsulta profesioletako % 80tan katalanez mintzaten dira. Unibertsitari kurtsoak katalanez ematen dira sarri askotan, espainol erabaki ofizialen kontrajarrera garbi batetan. Populuarentzat “arrotz” eta “gatzelaidun” hitzak esan nahi berdinekoak dira: “à aucun moment les classes populaires n’abandonneront davantage un sens plus vague, mais parfois plus violent, du groupe: pour elles tout homme qui ne parle pas catalan est un étranger” (Vilar).

Hala ere, inkestaren egileek diotenez, eta iragan denborari buruz batipat, nabari izan da hizkuntzarenganako halako zapuzketa bat aristokrazia eta goi burjeseriaren baitan: “katalan noblezia ez da iadanik ez noblezia eta ez katalana. Momia antzeko zerbait besterik ez, Egiptokoan antzera. Gorputz bizi bat

zen lehen, indartsua, ahaltsua; izpiritu eta hizkuntza kendu zitzaizkion eta gorputz baten hezurak biltzen dituen narru zikin, zahar, zimur batetan bilaka du denborak. Zapuztu zuen katalantasuna, eta ez da deus gaur”, zioen Prat de la Riba-k.

Katalanen erabateko postura orokor hau zihurtasun honetatik datorke, hots: Katalunia, ez bada katalanez, ez dela Katalunia pentsatetik, hain zuzen. Zentzu honetan mintzatzen zaizkigu behintzat ikerlariak “hizkuntz abertzaletasun” bortitz batetaz dihardutenean.

a) *Inmigrapena eta elebitasuna*

Printzerrian gaztelani elebakartasunaren arazoa etorkinen, ez-katalanen artean eta hauen inguruan planteiatzen da gehienbat, populuaeren zati garrantzitsu eta osatzen dutenez gero.

Duela urte gutti arte, nahiz eta kultur eta politik lanabesen ausentzia osoa ukan, eta 1939az geroztiko hizkuntza ofizial bakarra gaztelania izan, inmigrante edo etorkinen integrakuntza berehalaxe gertatzen zen. Elebitasun problemen espezialistek diotenez, ordea, asimilatzekeo posibilitateek joak dituzkete beren azken mugak. Honela, Guy Herau-en eritziz, “L'acculturation des immigrants se fait aujourd'hui plus difficile; et l'on peut craindre que le seuil de saturation soit atteint” (*L'Europe des Ethnies*, 136 or.).

Populazioaren zati baten gaztelaniazko elebakartasunak, hirietan batez ere eta Llobregat hibaiaren luzeroan, administralgo ofizialaren babespean, katalan arazoaren ezezagupenean jarraituz, ekar dezake hizkuntzaren beherapena diglosiko sasi-elebitasun epe maltzur baten ondoren.

Jabeturik daude katalanak arrisku horretaz, eta honela, ohar gintezke gaur “elebitasun ofizialezko” soluzio ororen aurkako indarragotzeaz.

Jaume Rossinyol-ek dio bere liburu bikainean: “Il n'y a pas, et il n'y a jamais eu, stricto sensu, des peuples bilingues, mais seulement des états de transition, accidentels, de bilinguisme, qui doivent se résoudre, tôt ou tard, par le retour à la langue vernaculaire, lorsque celle-ci refuse de disparaître, ou par le triomphe définitif de la langue imposée. La situation substantiellement instable et inconfortable des états de bilinguisme débouche inéluctablement dans un monolinguisme” (*Le Problème National Catalan*, 218 or.).

Instituzio edo erakunde mailan elebitasuna onhartzeak ere ondoren berdinera eramane luke: “Katalanaren suntsipenera” (Rossinyol), “ezin bait daiteke inola ere elebitasun izenekoaren jite edo aiurri artifiziala, aldi batetakoak denez gero, ahantz”.

Elebitasun jaioberriaren sagaratze ofizial posible batek larri bizi bat sortzen du katalan “intelligentsiaren” baitan (eta honetaz pentsarazi behar liguke Euskal Herriko zenbait giro “moderatueta” aurkitzen den optimismo tajugabeak), azken hoge eta hamasei urte hauetan gaztelaniak Katalunian egin duen aurreapenaren ezaugarri daitekeenez gero. Ouellette Quebec-dar idazlearen esaldiak dakarzkigu Rossinyol-ek: “dans un milieu de bilinguisme il n'y a pas de coexistence, il n'y a qu'une agression continue de la langue du groupe majoritaire” (218 or.). Eta gero, R. de Gourmont-i hitzak mailegatuz, jarraitzen du: “(Le bilinguisme est) une étape de transition (qui est aussi une étape de déca-

dence et de désordre), qui aboutit à l'utilisation maladroite, imprécise, dégénérée des deux langues”.

Eta larri hori datu objetibo askotan oinharritua dago. Badia i Margarit irakasleak, 1964ean Bartzelonako hiskuntz problemaren inguruan eginiko inkesta batek funtsezko bi ondoren hauk ematen zituen:

1. Katalunian bertarakotu diren etorkinetako hiruren bat bakarria heldu dela elebidun izatera (katalandun eta gaztelaniadun).
2. Etorkinen seme-alabetako % 93, katalana ezagutu arren, gaztelaniaz mintzatzen dela bere familietan.

Horrela bada: etorkin mugimendu edo uholdearen estatistik datuak, *Bartzelonari bakarrik* gagozkiolarik, ondorengo hauk ditugu:

1900/1960: 967.938 etorkin.

Beraz: 14.465 urte bakoitzeko.

Mugimendu hori bizkortu egin zen 1954 eta 1960 urteen artean. Urte horietako bakoitzari 26.753 etorkinen kopurua dagokio Konthiriratueta.

Guzti honek ez-katalanen hazkuntza desproporzionatu bat sorterazi du hirian:

<i>Urtea</i>	<i>Ez-katalan etorkinak</i>
1900	denetatik, % 28,9
1910	denetatik, % 21,5
1920	denetatik, % 29,6
1930	denetatik, % 34,3
1940	denetatik, % 30,4
1950	denetatik, % 35,3

Gaur egun, uste denez, Bartzelonako populazioaren % 40 ez-katalana da. 700.000 bat pertsona, beraz.

Hauetako “hiruren bat” (Badia) bakarrik bait da katalanez mintzatzeko gauza, garbi denez, une honetan Bartzelonako milioi erdi bat bizilagun gaztelaniazko elebakardunak dira. Ez dago dudarik bada, katalan mintzatuaren atzerapena, hiriburuan, nabarmen aski gertatzen dela gaur.

Ez-katalan guztien % 26,4, Kataluniako beste industri multzoetan kokatua dago. Bartzelonako hizkuntz egoeraren antzeko sortzen duelarik. Hau, batez ere, Llobregat hibaiaeren bi ertzetan baieza daiteke.

Muntaner i Pascual-ek dioenez, *Printzerrirako* etorkinen zifra osoak hauk lirateke:

1901 - 1950	946.687 etorkin
1951 - 1960	441.724 etorkin
1961 - 1965	414.062 etorkin
	<u>1.802.473 etorkin</u>

Honen astuna eta larria dugu fenomeno hau katalan mailan bertan, ze gizarte oinharriak nabarmenkiro aldatzen doaz eta. Ez da harritzeko, bada, katalan giroetan “els altres catalans” horien masa izugarriak gero eta beldur handiagoa sortzea.

Faktore turistikoari dagokionez (udako inmigrazioa, bigarren egoitzetara-ko lurren saltzeak, etab.), katalanaren egoeran okerragotu besterik ez du egiten eta, bego aipamen hutsaz.

Textuinguru honetan bakarrik uler daiteke katalan intelektualen ezinbesteko jarrera bortitza.

Manuel Pedrol soziologoak dio: “Avant d’arriver cependant à une situation (bilinguisme) qui ne nous permettrait pas de nous défendre, parce que nous aurions cessé d’exister comme peuple, notre instinct de défense et notre volonté de survivre nous conseillent de mettre les points sur les ‘i.’”

“Euskaltzale” sutsuenak ere, textuinguru honetan, euskal hizkuntzaren oso defendatzaile epelak bezala gelditzen zaizkigu.

2. Balearak, Valentzia

Ez da erraza herrialde hauei dagozkien datu zehatzak eskuratzea.

Berrietan industri fenomenoak Printzerrian baino garrantzi ttipiagoa badu ere, turismoa, aldikako inmigrapen hori, oso bizia da, Irletan batipat.

Bestalde, valentziar eta balear errejioak “Katalunia” ofizialeko lau probintziak baino deserrotuagoak legezke beren katalanismoan.

Badaude, gainera, Valentzia eta Alacant-en, Murtzia eta Teruel-ekin dauzkaten mugen ondoan, katalana galdu edo inoiz ere ukan ez duten lurraldeak (ikus alboko mapa): Segorbe, etc. Valentziaren Mendebaldean, zenbait puntutan Mediterraneotik 20 Km.-tara bakarrik, gaztelaniatzko lurralde zabal bat hasten da, hedadura ezberdinetakoa (70 km.-taraino gehienez) eta Ipar-Hego 150 km. luzerokoa. Horrelako zerbait gertatzen da Oriola-ren (esp. Orihuela) inguruan ere, hegoaldeko puntan, ez bait da hemen ere katalanik eza gutzen.

Horretaz aparte, hiri garrantzitsuenak ere (Alacant, Valentzia) eta industri herriak (Sagonte), arras zabal-sakonki gaztelaniatutako lurraldeak ditugu.

Ez dugu, beraz, uste (datu estatistiko zehatzagoren faltaz), katalanak Llevant eta Valentzia aldean duken egoera, Printzerrikoarena baino eskasagoa dela esaten ausartegi jokatuko genukeenik.

3. Rossello

Ipar Euskadirekiko Pyrénées Atlantiques-ekin gertatzen den bezalaxe, “Pyrénées Orientales” deitu frantziar Departamentua ez dator bat Rosello katalan lurraldearekin, eta horregatik oso zail gertatzen da estatistik datu zuzenik erdiestea. Pyrénées Orientales deitu Departamentua bi eskualdek osatzen dute: katalan aldea bat (Elna —Illiberri iberieraz— hiriburu zaharraren lurraldea) eta okzitaniarra bestea, Fenouilledes deitu lurraldea: Sournia, St. Paul de Feunouillet, Latour de France.

Rosello oso lotua egon izan da Bartzelona eta Printzerriko bizitzari mende osoak zehar.

Ez da ahaztu behar, bestalde, Perthur ateak —nazioarteko kamioak gurutzatzen du berau eta estatu frontera da 1659az gero— 285 metroko altura besterik ez duela. XIX. mendearen azken aldera hasi zen muga ofizial

hau benetako muga izaten, ekonomi eta politik alorretan batipat, eta bertan behera lur jo zuen Rosello-ko ekonomiak. Horrelaxe hasi zen, Ipar Euskal Herrian bezalaxe, odolustutzen, eta oraindik ere badirau atzerriratu behar honek, urteko 500/1.000 katalan gazteren galera suposatuz.

Oinharriko fenomeno horietaz aparte, aipatu behar da, bai eta, nola lurraldea ez-katalanei saltzen ari zaien, ez-katalan horik frantziarrak edo beste nazionalitatekoak izan. Rosello alde osoa “bigarren egoitzezko” eremu ikaragarri bat bilakatzen ari da.

Oso nabarmena da Ipar Euskadiren kasuaz duen kidetasuna.

Gaur egun, Rosello-ko 11 komunek beren lurretako % 20 baino gehiago atzerritarren eskuetan dituzte, eta beste 5ek % 50 baino gehiago salduak. Eta kontu egin behar da, bestalde, gelditzen diren 80 eta % 50-tako lur zati handiak frantziarrenak direla: hauk, definizioz, ez bait daude atzerritartzat joak.

Roselloko lurrek utzi zioten katalan izateari. Eta hau datu esanguratsu eta oso batez frogatzen dugu: oneritziat jotzen denez, lurralde guztietatik % 60 baino guttiago legoke gaur egun berorien eskuetan.

Udako turismoak eta bai eta neguak ere (ehiza, mendi) lurperatu egiten ditu benetan katalan herriak. Argeles-en, esate baterako, jendetza 20 aldiz gehiagotzen da udan; % 95 arrotz gehiago, beraz, garai horretan. Katalantasun orenen deuseztapen aldizkako hori gauza gertatukotzat ematen da herrialde gehiengotan. Honela Colliure-n, Port-Vendres-en, Banyul-en, etab.

Asimilatzeke makinariak ez du funtzionatzen Ipar Katalunian: etorkinak (funtzionariak, turistak, oligarkak, frantziar erretiratuak) ez dira katalana ikasi beharrean sentitzen: “Il n’ y a plus d’assimilation, ni même d’intégration, des apports extérieurs de population” (Barnardó/Rieu).

Ezarria dago iadanik diglosiaren egoera arriskutsua: populuaren zati batek ulertzen du katalana, ez du erabiltzen ordea. Zuzenki mehatxatua dago katalana Rossello-n.

Eritzi hedatu bat denez (*Serra d’Or*, 1970), Perpinya herriko hiruren bat bakarra da gauza katalanez mintzatzeko. Egin, familia giroan besterik ez badu egiten ere. Era berean, nekazari giroko bi hirurenak bakarrik ezagutzen dute. Kontu egiten badugu Rosello aldeko jendetzaren funtsezkoena Perpinyan dartzala, pentsa daiteke Ipar Kataluniako populazioaren erdia apenas dela gauza katalanez mintzatzeko. Eta, kontu egin behar da, bai eta, nekazari giroko % 25 bakarra —eta hauk zaharrak— dela benetan elebakarduna.

Galera hori mende honetan gertatu da, zeren kronistek diotenez, oraindik XIX. mendeko azken aldian ere Perpinya bertako elizetan katalanez egiten zen predikua.

Urte luzetan Ipar Kataluniako eskoletan irakurri ahal izan den manuak (“Soyez propre, parlez français”) eman ditu bere fruituak; eta suntsitzeko arriskuan jarri du bertako hizkuntza. Ez dugu ahaztu behar manu hori herriaren sozio-ekonomi hondamenaren garaian eman zela, behin herrialdea bere jatorrizko burutik (Bartzelonatik) ebakia izan zenean, hain zuzen.

“Irakaskuntzak, Bernardok idazten duenez, katalantasunaren azken urratsak garbitzen dihardu gaur egun, Katalan hizkuntzaren sustraien azken apurak bezala dauden azentu eta horrelako beste urratsei ekiten die”.

Gaur, Ipar Katalanek, egunean 5 minututako irratsaioaren beste eskubiderik ez daukate beren hizkuntzan; eta noizik behingo eta ongi tartekaturiko 30 minututako telesaioaren eskubidea. Eskolak, administralgoak, etc., ez dute frantsesa beste hizkuntzarik ezagutzen.

Hizkuntzaz aparte (eta hau, erabiltzen den neurrian, jakina), kultur alorreko bereizgarri orokor bakarra “nova cançó catalá”k Roselloko lurraldeetan gero eta handiagoa duen arrakasta da: kantariak arrakasta berdinarekin abesten dute mugaren bai Iparraldean eta bai Hegoaldean.

Baina katalan politizapena, erabatekoa Hegoaldean, pizoihaletan dago oraindik hemen. Eta gazteen artean hori, zeren pertsona helduetako 98 eta 99 %k, katalan kezka deusik ere gabeko frantziar alderdiei ematen bait diete beren boza. Horrela bada, sozio-ekonomi mailan Rosellok Korsika gogorarazi badezake ere, politik kontzientziaren alorrean izugarritzko atzerapenean datza. Horregatik, gai hauetako zenbait jantziren eritziz (Bernardó/Rieu), berehalako aldaketa politikoak espero dira Rosello aldean.

4. KATALANAREN BEHERAKADA ETA “REINAIXENÇA”

Katalana ez da gaztelaniaren edo frantseraren dialekto bat. Katalana ez da portugesa edo errumaniera baino landugabeagoa. Ez da, ez eta ere, Piriniotako frantses-espainol nahasketa hibridoa. Katalana, hizkuntza erromaniko bat da, frantsesaren, okzitanieraren eta gaztelaniaren kidekoa. Estatu hizkuntza bat, Erdi Haroan eta geroago ere. Frantsesaren pare-pareko egon zen Erdi Haroaren luzero osoan. Eta ez badu hazkunde berdina ukan ondoren, arrazoin politiko hutsengatik izan da.

Behin pellokeriazko oroitza labur hori egin ondoren, goazen katalana erromaniko hizkuntzen textuinguruan lekutzera.

Erromatar Enperadoregoak V. mendean lur jo zuenean, kristau haroko lehen mendeetan nabarmentzen hasiak ziren dialektoen bereiztasunak areagotu egin ziren, eta horrela, poliki baina pausorik galdu gabe, “hizkuntza erromaniko” edo latinoak deitzera eman izan den hizkuntzak sortu zitzaizkigun.

Iadanik IX. mendean zenbait textuk garbi aski aurkezten digu katalanaren bereiztasun zehatzetarikorik.

Ikuspegi zientifiko hutsetik behatuz gero, arazo hauetan jaio direnek (ikus C. Camproux-en “*Les Langues Romanes*”, adibidez) *hamaika hizkuntza erromaniko* bereizten dituzte, eta hauetariko bat bakarra suntsitu da gaurdaino, XIX. mendearen azken aldera: dalmaziera, gaur eguneko Yugoslaviaren itsas egian mintzatua. Beste hamar hizkuntzak, Mendebaldetik Ekialdera aipatuz gero, hauk ditugu: portugesa (bere lurrez kanpoko dialekto den galegoarekin), gaztelania, frantsesa, okzitaniera, katalana, frankoproventzala, reto-friulera, sardiera (Sardiniakoa), italiara eta errumaniera.

Baina katalanak ez dauka bakarrik hizkuntz nortasun bat, Erdi Haroko *Katalan-Aragoatar Estatuaren hizkuntza ofiziala* ere izandu zen ordea.

Honek ematen digu mende haietako katalan hizkuntzaren hedaduraren arrazoia, berau Kataluniaren hegoaldera eta bai eta Mediterraneoko zenbait puntutara ere iristen zelarrik. XIII. eta XIV. mendeek osatzen dute bere Urre Haroa, eta katalan nazional kontzientzia bera ere oso sendoa zen garai hartan.

Aldi honetako obrarik funtsezkoenak katalanez idatzi ziren. Ramon Llull (1235-1316) katalan filosofo ospetsuarenak, esate batetarako. Erdi Haroko katalanez idatzia, honen lanak 30 liburuzko multzo bat osatzen du. Beste idazleren artean, hor dugu bai eta Sant Ramón de Penyafort ospetsua...

Katalanaren beharakada, katalan errege leinua suntsitzean hasten da (1410ean), eta areagotu XV. mendearen azken aldira, espainiar Estatuaren bateratzea Gaztela ingurua egiten dela eta.

Beste zartada berri bat, katalantasunari eta hizkuntzari, XVIII. mendearen haseran ematen zaie, “usatges” edo foruak ezeztatzen zaizkienean. Baina arazoaren zokoratze hau goi mailatan bakarrik jazoten da, ze gero eta kutsu herrikoia goa hartzen bait du bitartean: “Il y a, d’autre part, abandon par la noblesse et une partie de la haute bourgeoisie du catalan au bénéfice du castillan”. (Rosinyol, 206).

Hemen gogorarazi egiten dugu, “politik-administral faktoreak” direla eta, aurreko kapituluaren esan gutzia.

Eman den bidea

Berbizte edo errenazimendu bidea XIX. mendearen aurrean aldirian hasten da, eta lehenengo katalan idazleek Kataluniaren eta katalan hizkuntzaren alde egiten dute. Baina, gaztelaniaz ordea.

1859. urtean ematen dira lehen aldiko “Jocs Florals” edo Lore Jokoak, Europako beste hainbat puntutan bezala, hemen ere komunitatearen balore etniko eta berezgarrien kontzientzia suspertzearen adierazgarri bat bezala. Joan Cortada-k 1860an (bere *Catalunya i els Catalans* liburuan) dioenez, katalan arazoak “katalan etniaren izaera apartekoan” dauzka bere sustraiak, eta apartekotasun horren faktorerik funtsezkoena —eta beraz katalantasuna ongien zertzen duena— hizkuntza da.

“Jokoek”, gaur oso folkloriko bezala ikus baditzakegu ere, bete zuten beren eginkizuna iragan mendearen bigarren aldirian, eta zenbait idazle aski ezagunen literatur profesiorako tranpolintzat balio ahal izan zuten. Verdaguer bati (1845-1092) Kataluniako “poeta nazionalari”, esate batetarako: 1877ko Jokoetan sari-tua izan zen. Eta honen atzetik hor dugu bai eta Joan Maragall (1860-1911), katalan letra eta politikako irudi ospetsuenetakoa.

XIX. mendearen azken alditik, “Jokoak” gero eta politizatuagoak agertzen zaizkigu, lehenengo kutsu folklorista eta erromantikoa zokoratuz: “Hizkuntza batez mintzatzen den herria berbiztu gabe, zioen Pico i Campanar-ek, eta herri horri mintzatzeko beharrezko lituzkeen baldintzak eman gabe, hizkuntza bat berbiztu dadin nahi izatea, gorputz hil bat berriz mintza dadin nahi izatea bezala litzateke, baina lurperatua izan den hilobitik atera gabe, noski”. Ez dirateke, beraz, oso urruti Prat de la Riba-ren eztenkadak.

1879an “*Diari Català*” sortu zen, katalanezko lehen egunkaria, eta 1880an lehenengo “Congreso Catalan” zelakoa biltzen zen, berehalaxe erregionalist

eztandaren lehen zantzu bezala agertuz. Izan ere, honek eraman bait zituen alderdi nazionalistak “Estat Catalá” batetara eta Boterearen bortizki hartzeko estrategiara.

5. LITERATUR BATASUNAREN PROBLEMA

Bere zortera abandonatua izan zenez gero (famili arteko, ahoz-ahozko eta analfabeto huts transmisio batetara beraz), katalana, XIX. mendearen haseran dialektok askotan banatua aurkitzen zen: “la langue catalan était devenue un dialecte rural eta un parler domestique rempli de calques”.

Literatur berbiztea *katalanez* egiten hastean, Erdi Haroko tradizioa oso urruti zegoen, herriak ez zuen ezagutzen eta ez zitekeen hartaz balia, mendetako zaputzaren ondoren, egungotzeko eginahal ikaragarri baten ondoren baino. Eta idazleak berak ere, beren bizia ebakia luketen herri guztietakoak bezala, *dialektoen desberditasunaren* aurrean aurkitzen ziren.

Literatur hizkuntzaren batasuna, beraz, beharrik premiazkoenetako bezala sentitzen zen.

Eta horrela, XX. mendearen haseran, Pompeu Fabrak (hizkuntza mintzatuaren eta literatur hizkuntza zaharraren ezagutzailerik zorrotzenetako honek) bere esku hartu zuen katalan idatziaren birbateratasun eta egungotzearen egin-kizun izugarria.

1913an, zenbait katalan erakunde pribaturen babesari esker, aurkeztu ahal izan zituen katalan batuari buruzko bere tesisaren oinharriak. Herriaren sentimendu abertzale sakonaz sumatzen ez zekitenen harridura osorako, populu osoak gogo beroz onhartu zuen ortografi araudi berria; eta, beharrenez kontzientzi kolektiboaren erakusketa bat egin nahiz bezala, ikasteari eta erabiltzeari ekin zion. Fenomeno honi buruz P. Vilar-ek idazten zuen: “On a pu voir au XX siècle en Catalogne ce spectacle peu banal: tout un peuple, dans ses couches sociales les plus diverses, acceptant spontanément, et comme gaiement, de plier son langage aux lois du grammairien Pompeu Fabra... C’est pourquoi il est vain de la part des adversaires du catalanisme d’ironiser sur Pompeu Fabra, de l’accuser d’avoir “fabriqué” un catalan moderne, ‘artificiel’ ou ‘ressuscité’ une langue morte. Plus l’oeuvre sera convaincue d’artifice, plus il serait significatif d’en enregistrer le succès”.

Kolektibitatearen kontzientzi hartzeak komunikabideko tresneriaren batasuna eskatzen zuen, eta Pompeu Fabraren erabakiak kolektibitate eraikuntzaren erabateko laguntza bezala onhartuak izan ziren.

6. ERAKUNDE AURRERAPENAK

Bi hitz bakarrik saio honen mugetatik ez ateratzearren.

Mende honen haseran uhin boteretsu baten antza hartu eta ekonomi, politik eta hizkuntz alorrak garbitzen zituen katalan mugimendu horrek ez zuen luzaroan itxaron beharrik izan bere irrikarik minenak beterik ikusteko.

Burjeseria katalana eta bere “Lliga”-ren gorabeherak alde batera utzirik (“Mancomunitak” zelakoaren entsegua, etc.), gogora dezagun 1928an, Maciaren eraginpean, eta hango kolonia katalanak ikustatzeko asmoarekin Amerikara egindako bidaia zela eta, *Constitució de l'Havana* deituraz ezagutuko zena idatzi zen. (Honetaz gero, espainol Errepublikaren etorreran proposatua izan zen “Nuria-ko” Estatutoaren oinharritzarako baliatu ziren). Eta gure saioari dagokionez, bertan “katalan hizkuntzaren aiurri ofiziala “A TITULO EXCLUSIVO” aldarrikatzen zen.

Katalan *elebakartasunaren* hildoaren barruti honetan, 1913an, Maciak Katalan Errepublika bere aldetik aldarrikatu ondoren, 1913ko Apirilaren 16an, katalana Printzerriko hizkuntza ofizial bakartzat deklaratu izan zen: 5. Art.: “Katalan hizkuntza, Kataluniako HIZKUNTZA ofiziala izanen da”.

Katalan eskolaren nahita-nahiezko tasuna deklaratu zen Printzerri osorako. Hamar urte bete arte *katalanez bakarrik* egin behar zen irakaskuntz gobernamendu hau; 8 ikasturtez bete ahal izan zen errejimen hori.

Hala ere, hizkuntz integrakuntzaren aurkako taldeei zilegi zitzaizen espainiar eskolak eratzeko eskubidea; hauetan ere beharrezkoa zen, ordea, katalanaren irakaskuntza, asignatura bezala bederen.

Autonomi garaian (1931-1938) 23 egunkari eta 400dik gora aldizkari argitaratzen ziren Katalunian katalanez.

Autonomi erakundeen lurperatzeak, denok dakikegun geldialdia ekarri zuen.

7. EGUNGO BERBIZTEAREN ZENBAIT ZANTZU

Literatur alorrean, eta zenbait bosturtetako lozorroaren ondoren, katalan literaturaren berbizkundera inoiz baino bortitzagoa dugu. Oraindik oraintsu “Times”-ek zioen: “The Catalan is certainly the most vigorous literature being produced in the Iberian Peninsula today, as well as the most varied”. Katalan literatura, Britainia Handitik, Penintsulako literaturetan boteretsuena eta aberatsena bezala ikusia da.

1960/1965 urte garaian argitara emaniko estatistikek diotenez, urtean 300 bat liburu argitaratzen ziren katalanez, eta 1937an, urteko 500 bat liburuko multzora iritsi zen.

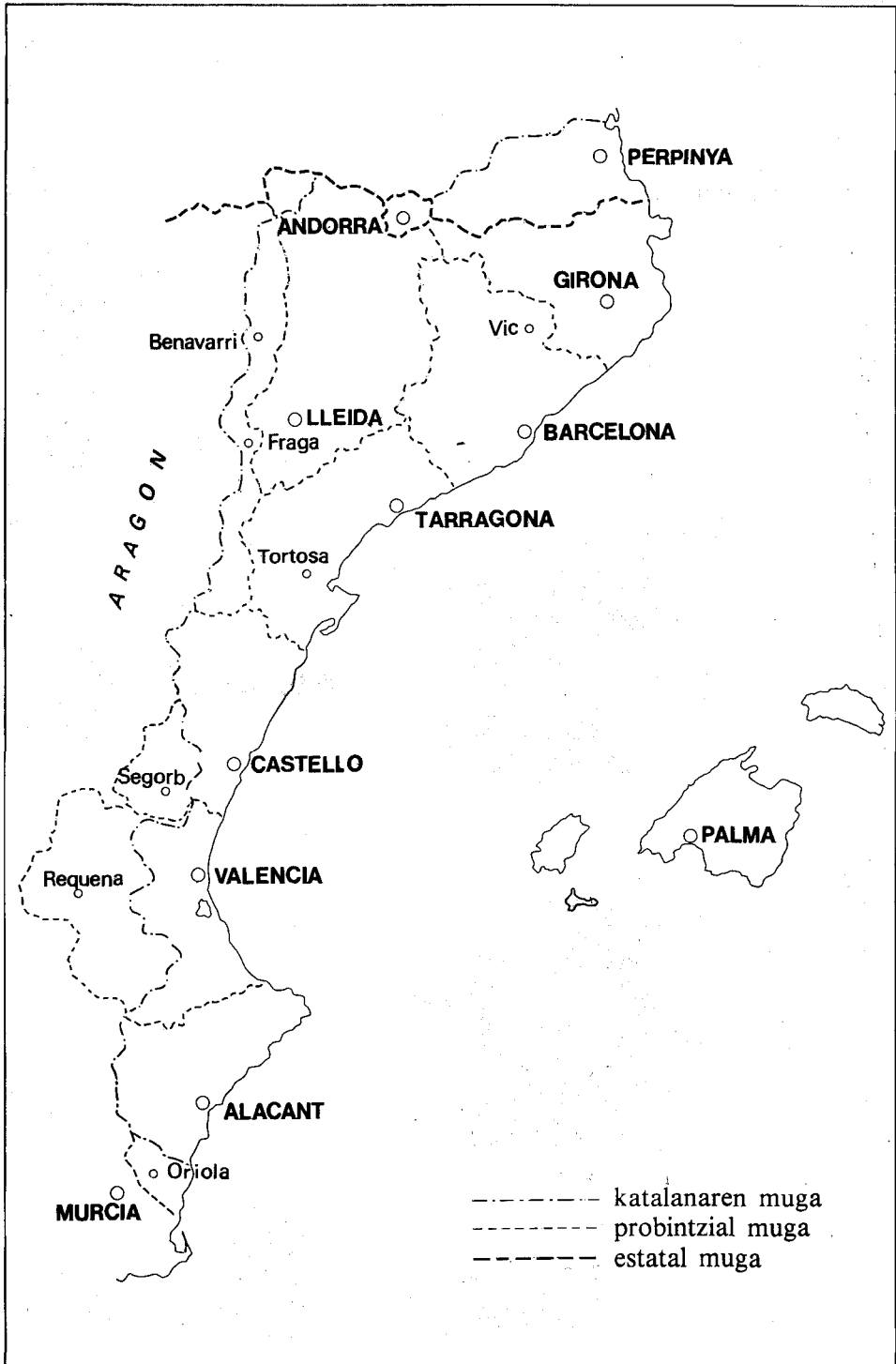
Literatura Unibertsaleko obrarik garrantzitsuenak sistematikoki katalane-ratzen dira, eta gertatu izan da, bai eta, maiz aski, zenbait obra iraunkorrak lehenago ikusi izan duela argia katalanez, gaztelaniaz baino.

Unibertsitate bat gertutzen ari da azken 6 urte honetan, katalanez eta maila orotan, ahalik azkarren egungotu dadin. Prades-eko (Rosello-n) Udako Unibertsitateak izugarrizko aurrerapena egin du, eta orain 6 urte entsegu apal eta apatatsu bat besterik ez zenak (75 partaide), iragan urteko bi ekitaldietan espezialitaterik desberdinenetariko 1300 ikasle eta 300 irakasle bilerazi ditu.

Bere finantza iturriak “Paisos Catalans”-eko hiru kultur erakunde pribatu-ren fruitu kolektiboa izan da. Hala-nola: Bartzelonako “Omnium Cultural”-ek,

Printzerritik; Valentziako “Secretaria d’Ensenyament”, Llevant-etik; eta “Obra Cultural Balear”-ek Irletatik. Frantziako gobernuak, Perpinyako bere prefekturaren bitartez, 130.000 pezetetako multzoarekin lagundu du.

Etorkizuneko katalan unibertsitatearen aitzinirudi izan nahi lukeen Pradeseko Unibertsitatean, gai hauk eman dira katalanez: Katalan Hizkuntza, Hizkuntzalaritza, Soziologia, Arte Plastikoak, Arkitektura, Teatroa, Zinema eta Artearen Didaktika.

2. GALIZIA

“Nahiz eta gure begiak ahalik gehien zabaltzen ditugun —idazten zuen Castela galegoak— Espainian ez dugu lau nazionalitate besterik ikusten... lau herri: Gaztela, Katalunia, Euskal Herria eta Galizia”.

Eta, hala ere, euskal eta katalan arazoek halako herrikoitasun batez gozazterik izan badute ere (hauen gauzarik funtsezkoenen ezagupen lauso bat bederen ukan dute penintsulako eta hemendik kanpoko sektore zabal askiek), ezin mintza gintezke era berean galegotasunaren jite bereziari buruz.

Alde batetik, batzuek ez dute ikusten “galego arazo” deituak zergatik izan behar duen portuges arazoari dagokion kapitulu simple batez aparteko gauza bat; adibidez, flandestar eta alsaziar arazoak nederlandar eta aleman herrien kapitulu extra-territorial huts bezalatsu ikusten dituzten bezala.

Eta, beste aldetik, galegoek berek ez bide dute beti beren etni jatortasun propioaren kontzientziarik. Baieztapen honetara, 1964ean galegoa Liturgian erabiltzeaz eginiko inkesta baten ondorioek —arras etsipengarriak bestalde— gakitze. Jesus Alonso Monterok mingoztasunez beterik dioen bezala: “Nekazal herri mailatako apaiz multzo eder bat, jaiotzetiko hizkuntza gaztelaniarekin identifikatuz... honen alde atera zen” (*Galizia Hoy*, 32 or.).

1. GALIZIAKO GEOGRAFI EGOERA ETA JENDE KOPURUA

Galizia ofiziala espainiar Estatuko Ipar-Mendebaldera aurkitzen da, lau probintzia hauetan kokatuz: A Cruña, Lugo, Ourense eta Pontevedra; 29.500 km.²ko zabalgoaz eta 2.676.000 bizilaguneko jendetza dauka gaur.

Etni problemei gertutik jarraitzen dieten guztiek dakite galego mintzatuaren errejioak muga ofizial horik errez gainditzten dituela (katalan mintzatuaren eskualdea Aragoako lurretan barrena sartzen den bezala) eta entzun bide dute, gutti edo gehixeago, “Bierzo-ren Problemaz”. Benetako beste-mugapeko Galizia berau, berrerosteke, Leongo Ponferradako lurraldeetan.

Galego abertzaleek hitz egiten dute bai (Castelao), “Ourense eta Lugorekin mugatzen diren beste lurraldeez”, eta gaur administralgoaren aldetik Galizia ofizialek zatituak aurkitzen direnetaz.

Beste era batetara esateko: Galizia ofiziala, Galizia etnikoaren administral laburpen bat besterik ez da.

Galizia, berez, keltar herrietako bat da. Bere folklorea, adibidez, Britainia, Gales Herri eta Cornwalles-ekoaren antz berdineko da, nahiz eta bere hizkuntza, erromatarkuntzarengatik, Erdi Haroaren hastapenetan suntsitu bazen ere.

Galego-portugesaren zer-izan keltarra oso garbia da, eta horrelaxe azpimarratu izan da galegoaren hizkuntz bereiztasunei buruzko estudio guztietan bereziki.

2. PORTUGAL ETA GALIZIA

Castelaok badu espainiar Galizia portuges Galiziarengandik bereizten duena definitzeko esaldi mamitsu eta bitxi bat: bata, Galizia “que se foi” (joan egin zena), eta bestea, Galizia “que se quedou” (gelditu egin zena), izanen lirateke; “Gaztelari elkartu zitzaion” Galizia, eta “Portugal sortu zuen” Galizia, halegia.

Eta hau da Historiaren egia.

Ezjakintasun eta alienazio guztien gainetik, portuges eta galegoen baitan ere bai, ez dago errealitate objetiboa eztabaidatzerik. Zientziaren ikuspegitik, ez dago inongo zalantzarik Galizia eta Portugal enbor bat beraren bi adar direnentz. Galiziarrek berek “galaiko-portugesak”-z hitz egiten dute enbor horretaz dihardutenean.

XV. mendetik, gertakizun politikoaren zerikusiaz, galaiko-portugesaren batasun linguistiko-soziologikoa zartatzen hasten bada ere, galegotasunak eta portugesotasunak ez dute inolako jite berezgarririk 1640 arte, zeren urte honetan apartatzen bait da Portugal Espainiatik behin betirako.

Errege Katolikoentzat, iadanik –XV. mendearen azken alderako menperatu zuten lurralde hori—, ez dago Galiziarik, Galizia bezala.

Galiziar klase zuzendariak gaztelan aratuak dira, herri xeheari bere gidari hoberenak ebasten dizkiote, eta Galizia, politik mailan, “errejio” berezi bat bilakatzen da... Zamoratik gobernatua! Hots: Galiziaz kanpotik, ez-galegoek eta galegoen interes eta pentsamoldeei uko eta trufa eginez.

Honelaxe hasten da “gelditu egin zen” Galiziaren nortasuna desegiteko bidea.

Bata bestearengandik apartatu egiten dira bi adar senideak. “Joan egin zenak”, Minho eta Duororen artean Kontherri autonomo bat bezala apalki sortu zenak, ondoren Lisboa eta Bejaraino zabaldu zenak, eta geroago, Historiaren inperiorik handienetakoa bat jasoz, Angola, Mozambique, Brasil, Goa, Timor-eraino hego egin zuenak, ahaztu egin zuela zirudien “gelditu egin zen” Galizia; Galizia apala, bere jatorrizko mugetatik sekulan atera ez zena. Eta horrela, ezjakin eta ahaztua, pobreziaren, masiboki desherriratzearen eta despertsionalpen etnikoaren zorigaiztoa jasan behar izan du hiru mende osoak zehar.

3. GALEGOAREN HIZKUNTZ EGOERA

Hizkuntza bakarra, “galaiko-portugesak” (apenas honengandik desberdintasunik baduten portuges ofizialak eta galegoak), bederatzi hizkuntza erromani-

koetako bat dugu, errumanieraren edo gaztelaniaren garrantzi berdinekoa.

Castelaok ongi aski definitzen zuenez, galegoa “latinaren seme da, gaztelaniaren anaia eta portugesearen aita”.

Minho hibaia iragatean galiziarrek harritzen dituen “desberdintasun ttipi” horietarikorik badago ere, galego eta portugesen arteko elkarrizketa berahalaxe askatzen da. Eta esan daiteke, eta behar da, zientziaz hitzeginez gero, Brasilen, Portugalen, portugese kolonia izanetan eta Galizian, hizkuntza bat bera egiten dela: galaiko-portugesa. “Oraindik ere, Castelaok dioenez, 60 milioi baino gehiago arimekiko harremanbide gerta dakigukeen” hizkuntza da hori.

Estatu arteko mugek ezertarako balio ez balute bezala, galego idazleak portugese hizkuntzaren idatzi hautatueta agertzen dira. Eta, aldrebes, galego herriak inolako zailtasunik gabe uler diezaike portugese eta brasildar idazleei.

Galaiko-portugesa, egun, 80 bat milioi pertsonak mintzatzen du.

Brasilen	64.000.000 lagun
Portugalen	9.000.000 lagun
Port. Kol. izan.	1.500.000 lagun
Galizian	<u>2.000.000</u> lagun
	76.500.000 lagun

Hizkuntza boteretsu, landu eta guztiz egungotu bat dugu, beraz. Baina legeek galiziar lurraldean, mende luzeak zehar, erabat baztertua eduki dute.

Ikuspegi honetatik, galego hizkuntzaren arazoak gertuago daude Quebecoko frantziar etniak ezagutzen dituenetatik, esate batetarako, edo eta, adibidez, euskarak edo hebraierak bezala, ezagutzen dituztenetatik.

4. GALEGOAREN EGOERA GALIZIAN

Guzti hori esan arren, galaiko-portugese hizkuntza, Galizian, landugabeko hizkuntza, “patois” da, “basa dialekto” bat, ezkutatutik dagoena, hiri giroan eta herriko agintari edo jauntxo artean zeharo zapuztua.

1813ko agindu argie gero (urte honetan agertzen da beharrezko edo derri-gorrezko bezala irakaskuntzako lehen maila), Galiziako eskola gaztelaniazkoa da den dena, eta ez dira ezertarako kontutan hartzen bertako izaera bereziak.

Galaiko-portugesa, Brasilen eta Portugalen ofiziala izaki, Emilio Ferreiroren hitzetan, “lingoa proletaria de meu pobo” da Galizian; mendeetan goitik behera aiena erazia administralgoan, irakaskuntzan eta Liturgian bertan ere.

Gogora dezagun, azken hari honetan prezeski, II Batikanoak elizetan bertako hizkuntzak erabiltzeko eman agindua bete ahal izateko, Unibertsitateko ikasle talde batek arduratu behar izan zuela (1965ean) “A Santa Misa” deitu bildumari zegozkion testuak gertutzeko.

Gales Herrian edo Flandesen baino areago, galegoa, "Historia sofritzen dutenen" hizkuntza da, Alonso Monterok esaten duen bezala. Zeren, nortzu mintzaten dira galegoz? "Nekazari mundua, errejioko % 75". Honek explikatzen du 2.000.000 galego mintzodun bezala eman ohi den zifraren gehiegiaren arrazoia, zeren gaur nekazaritzatik bizi den jendetza ez bait da % 75ra iristen, Castelaok idatzi zuen garaian bezala.

Galizian, galegoaren (ala gaztelaniaren) erabilpena klase diferentziaren ezaugarri garbi bezala gertatzen da: "hiriko burjeseria zaharrak eta teknik sektoreek gaztelania erabiltzen dute". Horretxegatik oihukatzen zuen Alonso Monterok: "Mende oso batez, galegoz idaztea, nekazarien, desherriratuena, langileen, artisauen, arrantzaleen hizkuntzan idaztea da". Ez da harritzeko, beraz, egungo galego literatura gizarte kontestatari eta aurrerakoiaren zinu nabarmenekin aurkezten bazaigu. Orain mende bat ere, bestalde, zeinu beretsuak zituen Rosalia de Castroren lumak.

5. GALIZIAKO SOZIO-EKONOMI EGOERA

Izan ere, galego hizkuntzaren egoera pattal hori, mintzaten duten maila herrikoien zorigaitzoko egoerari dagokio.

Europako herri guztietan froga daitekeenaren alderantziz, Galiziako jendetza, ugaldu orde, gero eta urritzenagotuz doa gelditu gabe:

1955	2.634.386 bizil.
1960	2.631.018 bizil.
1965	2.619.605 bizil.

Oso ezaguna odolustutze horren arrazoina: Galiziako gazteriaren talde handiak atzerriko bideetan aurkitzen dira, Europa eta Amerikan batipat.

1911 eta 1930 urteen artean, 733.176 galiziarrek alde egin zuten (urtean 37.000 inguru).

1940 eta 1960 urteen artean, *Amerikara bakarrik*, 352.843 galiziarrek alde egin behar izan zuten.

Eta 1960 eta 1965 urte bitartean (Europa eta Amerikara) 118.139 joan ziren (24.000 bat urte bakoitzeko, mendearen lehen urteetan baino guttixeago, ikus daitekeenez).

Etengabeko odolustutze honen kausa (300 galeko elkarte baino gehiago Buenos Aires-en bertan), inondik ere, ekonomi alorrean aurkitu behar da: galegoak Galiziatik, malkoak begietan, ez doaz hainbat abentura-zalekeriaz, bertan ezin biziaz eta nonbait bizi beharrez baino. Langabeziagatik alde batetik, eta bertako soldata, espainiar Estatukoaren aldean (hau bera Europako edozein herritakoa baino eskasagoa izanik), hiruren batez urriagoa delako, beste aldetik. Miseria beltza da atzerriratze izugarri horren ama, eta ez inola ere, noizbait aditzera eman izan den bezala, galegoen izaera berezi bat.

Ez da fenomeno berri bat atzerriratze hau: Rosalia de Castroren liburu

ospetsuenak ere (Follas Novas, 1880) salatzen zuen Galiziak jasan behar zuen zorrotenezko odolustutze hura.

Zerbaitegatik izanen da galegoa “saudade” hitza, hori erabiltzen bait da gehienetan, hizkuntza arrotzetan ere, aberritik urruntzeak eman ohi duen herri-mina adierazteko.

6. “AITZINDARIAK”

Galegoaren berbiztea ez da gaurkoa, eta ez da hutsetik hasten ere.

Gaztelar errege Alfonso el Sabioren “Cantigas” sonatuetaraino jo gabe (galegoz idatziak izan ziren eta XIII mendearen azken aldera), etendurak, hutsuneak, hala ere, hiru mende baino luzeago iraun du.

Galaiko-portugesaren goren aldia XV, mendean aurkitzen dugu, Galizia eta Portugal batasun baten zati zirenean, hain zuzen. Eta 1530 urtea eman ohi da galegozko produkzioaren azken muga bezala, Camoës-ek bere *Os Lusíadas*-ekin hizkuntza gorengo mailetatara jasotzen duen unean, zehazkiago esateko.

Lehenengo “Lore Jokoak” 1861ean eman zirenez gero, ez da batere zail, substrazio sinple baten bidez, Galiziako literatur produkzioan egon den hutsuneaz jabetzeko, produkzio hori “bai zenbatusunean eta bai nolatasunean oso eskasa” gertatzen delarik. Horra bada 330 urtetako hutsunea. Elizak, bere “Señorio” eta horrelako beste tituluengatik 1423 leku bere esku eduki arren, ez zuen deus ere egin bertako hizkuntzaren alde.

Baina, behin XIX. mendeko erdi aldeaz gero, aski ezagugarri gertatzen zaizkigu galego mugimenduaren berbizkundeko zantzuak:

1843-1846: Narvaez Gudalburuaren aurkako askatasun lehiaketek zorigaitz hutsean bukatzen dute.

1855: Vicetto eta Murguiak, Coruñan, *El clamor de Galicia* egunkari errejionalista sortzen dute.

1856: Santiago ondoko Conxo-n, Murguia eta bere emazte Rosalia de Castroekin, joera ezberdinetako galegozale talde bat biltzen da Galiziako ekonomi eta kultur berbizkunderari bultzada bat emateko asmoz. Eta hauen artean, bai eta Antonio Falardo ere, 13 urte lehenago bere askatasun xedeetan frakasatu zuena.

1861: Lehenengo “Galiziar Lore Jokoak”.

Horratx bada, oso llaburki bada ere, “aitzindarien” ekintza. Ekintza honen ume bait da urteak geroago sortuko den galiziar sozio-ekonomi mugimendu errejionalista edo, nahi bada, garbiki nazionalista.

7. 1930-1936KO ERAKUNDE PROJEKTUAK

Brañes-en *El Regionalismo* liburua agertzen den urtetik (1899), *Castelaok* Partido Galleguista sortzen duen arte (1931), eta ondorengo *Autonomi Estatu-*

toaren aldeko kanpaina arte (elebitasun ofizialarekin), galego mugimenduaren hizkuntz eta politik erradikalpena edozein behaleri inposatzen zaion fenomeno bat da.

Federalista porrokatu (“Gu ez gara separatismo zaleak ez Espainia eta ez Europarekiko”) eta galaiko-portuges etnista ttipiago ez zen Castelaok (“galego eta portugesei, gure lurak bezalaxe, geuron arimak elkartzea bakarrik falta zaigu”), 1832an Pontevedrako diputatu hautatu zuten zutenez gero, galegismoaren uhin berria bideratu eta mamitu egiten du. Eta lau puntu aurrerakoi hautetan bildu bere egitarau politikoa:

- 1.—Autonomia oso Galiziarentzat Espainiako Estatuaren baitan.
- 2.—Espainiar Errepublikaren eta Portugalen arteko Konfederakuntza.
- 3.—Iberiar Konfederakuntza Europako Batasun Federalean.
- 4.—Mundu Federakuntza.

Estatuto kanpainari dagozkion zenbait funtsezko datu

Hona kanpainaren daturik garrantzitsuenak:

1929: O.R.G.A. (Organización Republicana Gallega Autónoma) sortzen da, bere ekintzailerik argitsuenetariko Castela eta Casares Quirogarekin.

1930-3-16: *Lestrove-ko Paktua* (errejionalist joerakoa) zenbait indar galegisten artean.

1930-9-26: *Pazo de Barrantes-ko Juntak* “Galiziaren handitasuna lortzeko bideak erraz ditzakeen politik eta administralgo autonomi osoaren” aldeko definitzen dira.

1931-5-6: Galego Estudioen Mintegiak *Seminario de Estudios Gallegos*, ORGA-k eta beste indar autonomistek elkartzea erabakitzen dute “Partido Galleguista” sortzeko asmoz. Castela izanen da honen arima, eta Espainiako Estatu barruan Autonomi Estatutoa erdiestea bere helburu.

1931-5-6: Galego Estudioen Mintegiak (*Seminario de Estudios Gallegos*), lan hori agindu zitzaionez gero, Autonomi textuaren xedek aurkezten ditu.

1931-5-20: Galiziar Biltzarreak (*Asamblea Gallega*) Estatutoaren aldeko kanpainan eman beharreko urratsak erabakitzen ditu.

1932-12-19: Galiziako 256 udalen ordezkari, Galiziako Herriaren 80 %ko ordezkartza, Santiagon biltzen dira, eta *Autonomia eskatzen dute Galiziarentzat*.

1933-1936: Lerroux eta Gil Robles-en gobernuak, administralgoaren bidez, luzapenak ematen dizkiote galegoen eskakizunari.

1936-otsaila: Herri Frontearen poderioa heltzerakoan, autonomi estatutua gogortzen da.

1936-6-28: Bozketa Autonomi Estatutoari buruz. Galizia, 76 %ko bozez, Autonomiaren alde ateratzen da.

1936-7-15: Diputatu galegoek bozematearen ondorioetan oinharrituz, Estatutoa berehalaxe eman diezaieten eskatzen diete espainiar Gorteei.

1936-7-18: Militar Altzamendua, eta gerla zibilaren hasera. *Concello de*

Galizia delakoak, Buenos Aires-etik bakarrik bete ahal izanen ditu bere eginkizunak.

Orain bada, ahal den neurrian hizkuntz ikuspegitik begiratzuz, hau dugu eta lan honen asmoa, labur ditzagun hitz bitan Galiziako Estatuto galduaren erabakiak.

Katalunian eginaren parean, galegoa "hizkuntza ofizialtzat" erabakitzen zen Galiziarako, lau prohibintzien lurralde osorako, gaztelaniaren pareko, honek ere bere ofizialtasuna gorde egiten bait zuen. Gobernu zentralarekiko eta beste herri autonomoekiko ere (Katalunia eta Euzkadi), gaztelania hartzen zen hizkuntza ofizialtzat.

Beren egoitza Galizian zeukaketen Estatuko funtzionari guztiak elebidunak izan behar zuten; galegoz mintzatu behar zuten, beraz.

Lehen mailako irakaskuntza, ofiziala eta pribatua, elebidun deklaratu izanen zen Galizia osorako.

Bigarren mailarako, Hizkuntzaren, Literaturaren, Geografiaren eta Galiziako Historiaren katedrak sortzen ziren Galiziako Instituto eta Eskola Normal guztietarako.

Projektu hutsean geratu zen dena, noski; eta Curros Enriquez-en estatuen apurketek ongi adierazten zuten zer-nolako etorkizuna zegokien hizkuntza eta literatura galegoei giro politiko sortu berri hartan.

8. GALEGO LITERATUR PRODUKZIOAREN GORALDIA

Gerla zibilaren aurretik, Galiziako literatur mugimenduak eman zituen iadanik mundu zabalean ezagun diren hiru idazle: Lehenago aipatu dugun *Rosalía de Castro*, *Eduardo Pondal* eta *Curros Enriquez*, "Aires d'a miña terra" liburu ezagunaren egilea. Baina 1931 eta 1936 urteen artean bakarrik argitaratu ziren 300 liburutatik gora galegoz (liburu bat aste bakoitzeko).

Gerla garaian eta ondorengo urteetan beherapen handia nabaritu zen produkzio horretan (eta hori Buenos Aires-ko koloniak eutsita).

Baina 1958az gero, galiziar mugimendu literarioak ekin dio berriz ere abiadari, eta, 1958 eta 1963 urte bitartean ikusi ahal izan dute argia 200 tituluk.

Gaur egun gauditua daroke gerla aurreko literatur produkzio maila. Eta 1963az gero, galiziar idazle eta literatur zaleek "Galego Letren Eguna" (Día de las Letras Gallegas) ospatzen dute.

* * *

Beste herrialdeetako nortasunez jabetzearen fenomeno hori hasia da Galizian ere. Intelektualak, gazteak, eta bai eta ezkertiarak ere (Union do Pobo Galego, adibidez) hasiak dira Galiziaren kausa hizkuntzarenarekin bat egiten.

Oharturik berbizte mugimendu hau, bere "leader" Castelao bezala (duela 26 urte atzerrian hila), "oraindik galego bagara hizkuntzari esker" direla, gero eta gehiago identifikatuz doaz, 1965eaz gero batez ere, galego hizkuntzaren eskubideen baieztapenez.

Eta baieztapen hori, ezpairik gabe, gero eta politizatuagoa agertzen da, zeren gizaldi berriak ongi baino hobeto daki hizkuntz problema ezin daitekeela Galiziak egun borrokatzen dituen soziopolitik problemetatik at, eta are guttiago aurka, konpon.

3. IRLANDA

*“Nahi dugu, ez Irlanda libre bat bakarrik, irlanderaduna ere
baizik;
Nahi dugu, ez irlanderadun Irlanda bat bakarrik, librea ere
baizik”*

*(Terence Mc Swiney-ren manua. Gero 1916eko altxatuak bere-
na eginen zuten.)*

Irlandaren kasua (Eireko Estatu nazionala sortuz, hizkuntzaren erabateko finkapenik gabe) Israelgoaren kontraposturan jartzen da, beherago aztertu-ko dugunez.

Bertako keltar hizkuntzaren zoria, letra hauk idazten dihardugun garaian, artean erabakitzeko dago. Halere, alde guztiek ikustera ematen dutenez, baldin eta gizaldi gazteak nazional hizkuntzaren aldeko borroka gogor bati lotzen ez bazaizkio, Irlandak, ingelesa hartuko du egiazko hizkuntza eta komunikabide bakartzat; bere askatasunaren aldeko heroen borondatearen aurka, Irlandako Konstituzioko textuen aurka eta zenbait irlandar alderdi politikoren agirien aurkako postura garbi batetan.

Zentzu honetan, Irlanda, kasu bakartzat jo beharko genuke, hots: bere nazio askatasunaren aldeko borroka garaipenarekin amaitu, eta Estatu nazionala lortzean eskuratu duen botere politiko eta instituzional hori ez du batere erabili bere etni hizkuntza indarberritu eta komunikabide normaltzat jartzeko.

Hainbat informazio iturritatik eskuratu ditugun datuak aztertu ondoren, nahiz eta hauk maiz aski kontraesanetan erortzen zaizkigun, irlandarrak hizkuntz egoera harrigarri horretara eraman ditzaketen kausak agertzen saiatuko gara.

1. IRLANDERA HIZKUNTZA KELTARRA DA

Jakina denez, irlandera edo “gaeliera” nahi bada -bere deitura berezitik ger-
tuago dagoke eta— hartzten duen keltar hizkuntz taldea, indoeuromen taldeari
datzeko. Hizkuntz talde honek Europako ia hizkuntza guztiak hartzten ditu, ho-
nako hauk izan ezik, hain zuzen: Kaukasoko hizkuntzetako batzuz, finlandiar-
hungariarretako taldea (suomiera, estoniera, laponiera, hungariera) eta, jakina,
euskara.

Keltar hizkuntzek, gaur egoera eskasean badaude ere, ukan zuten beren
indarra eta zabalgoa aitzinako garaietan.

Gaur eguneko Espaina, Frantzia, eta Italiako Estaturen lurraldeetako zati
handi batetan keltar herriak bizi ziren erromatarren aurreko garaian. Hizkun-

tzok kontinenteko lurraldean erromatar enperadorego garaian suntsitu ziren gehienbat, eta Galizian berriz (keltar folklore-duna, jakina denez), Erdi Haroko aurren aldi.

Badirau oraindik "irla bezala" keltar hizkuntz talde batek baino gehiagok, baina hiltzear, egia esateko.

Erdi Haroaren haseran (V-VI) *kymbruera*, Gales Herria deituan erabilia, bretoi penintsulara "exportatua" izan zen, bertan suntsitua zen galieraren antzeko hizkuntza bat birlandatuz.

Honen eboluzio berezitik datorkigu gaur egun "*bretoi*" hizkuntzaz deitzera eman izan dena. Honetantxe datza bata eta bestearen, "Britainia" eta "Britania Handia"-renak esan nahi da, deituren arrazoina.

Kornik hizkuntza, kymbrueraren senidea, eta gaur Britainia Handiko Cornwalis-en keltartzale batzuk erabiltzen dutena, duela bi mende suntsitu zen hizkuntza mintzatu bezala.

Hirugarren keltar talde batek, azkenik, orain aztertzer goazen *irlandera* du oinharritzat.

Berarizko indarra ezagutu zuen irlandarak Erdi Haro garaian, eta bai eta luze-zabalgo kontsideragarri bat ere Irlandatik Britainia Handirako migrapenaren bidez: *Eskoziako gaeliera*, adibidez (gaurdaino Higlands-etan eta iparraldeko irletan iraun duena). Hizkuntza hau ez da Erdi Haroan (V-VI mendeetan) lurralde horietara ekarri zen irlandararen kera gaurkotu eta bertakotu bat besterik. (ikus oharra.)

Oharra: Espezialistek argitaratu zifrei dagokienez, gaelieradun populazioak Eskozian eman duen eboluzioa —egun zeharo elebidun aurkitzen da—, honako hau da:

1901: 230.806 bizil. (% 5,6) populazio osoarekin gonbaratuta
1911: 202.398 bizil. (% 4,6) populazio osoarekin gonbaratuta
1921: 158.779 bizil. (% 3,5) populazio osoarekin gonbaratuta
1931: 136.135 bizil. (% 2,8) populazio osoarekin gonbaratuta
1951: 94.282 bizil. (% 1,8) populazio osoarekin gonbaratuta

1951. urtean 2.652 irlandar gaelieradun elebakardun bakarrik gelditzen ziren, eta adin aurreratukoak denak.

Kanpoko Hebri irletan, ekonomi krisis bete-betean aurkitzen dira, eskoziar gaeliera diglosi egoeran dago, baina zerbait bizirik hala ere gaurdaino.

1931: 35.239 bizil. (% 91,9)
1951: 30.682 bizil. (% 89,5)

Irla horietan *Stornoway Casette* ingeles-gaelieradun astekaria argitaratzen da, bere 12.000 aleko salmentarekin, 1968an. Stornoway, arrantzale herria da, eta 1951n bertako bizilagunetako % 76,2k gaelieraduna zela aitortzen zuen.

Eskoziako alderdi Nazionalistaren aurrerapen izugarriak, Alderdi Marxista-Leninista keltartzale bat ukaitzak, etc., ez du ematen, gaurdaino behinik behin, hizkuntz alorrean berbizite mugimendu bati sorrerarik eman diotenik.

2. GAELIERAREN BEHERAPENA: KAUSA ETA DATU KUANTITATIBOAK

Nahiz eta egia izan bere izate ofiziala 1501ean galdu zuela, gaeliera mintzatuaren atzerapena Cronwel irlaz militarki jabetu zenetik (1649) hasi zen, borrokan 500.000 irlandar nazionalista opaldu ondoren.

Irlandarrak, gaur egun britainiar expansionismoaren justifikapen ideologiko bat eman dezakeen Erreforma protestantearen aurka zeuden, eta honetatixe sortu zen egun ezagutzen dugun “Irlanda katolikoaren” eta “Britainia Handia protestantearen” arteko etsaigoa. Erlijio diferentzia hau klase diferentziaz bat zetorren: bertako katolikoak ez ziren deusen jabe; protestante etorkinek, berriz, Harmada menperatzailearen babespean, dena kontrolatu zuten. Ingeles harmadaren sarreraz —bertako erresistentzia deuseztatu ondoren, lurjabe arrotzezko (protestante eta ingeles mintzodun) talde boteretsu bat landatu zen; eta bertako jabeak, katoliko eta gaelieradunak, beren lurrik emankorrenetatik (irlaren Ekialdetik batez ere) kanporatzeraz bortxatuak izan ziren. Gaelieradun eta katoliko hauk, era horretan menperatuak, lurgabetuak eta beren kultur nortasunean erasoak, edo irlaren Mendebaldera (ekonomi ahulekoa berau) biltzera, edo irlatik kanporatzeraz behartuak izan ziren.

Eta honelaxe eman zen, dena batera, erlijio ukatzearen, ekonomi morrontzaren eta hizkuntz asimilapenaren fenomenoak.

Britainiar administralgoa, bere ohizko kolonialist hildoari jarraiki, bertakoen interes eta gurariei entzungor, eta berorien nortasun bereziarekiko itsu, Irlandaren ekonomia explotatzeaz bakarrik arduratu zen.

Era berean, Londresko Gobernuak, 1831n, Irlandan lehen mailako irakas-kuntza hedatzea erabakitzen duenean, *Ingelesezk*o eskoletaz dihardu.

Hemen ez dago irlandeararik.

Ch. Garnier-ek dioenez, “ofizialki, ikasleak britainiar haurrak ziren; Ingalaterrako historia irakasten zitzairen, ingeles marinela, ingeles heroiak, sekula santan berenetaz aipamenik ere egin gabe” (L’Eire, 260).

Ikusten denez, hemen ere, liburu zuri honetako zenbait aldetan agertu den kolonialist esperientzia berriztatzen zaigu.

Iragan mendean Irlandako eskoletan Haurren Irakurgaietarako erabili ohi zen liburua, 408 orrialde zituen; “hiru lerrotara” laburtzen zuen Irlandako arazo osoa (Histoire d’Irlande, Joanon, 94).

Iadanik 1841ean (jendetza guztia: 8.175.000 bizil.), 1846 eta ondorengo urteetako gosete izugarriak baino lehen, irlako ekialdeak galdua zuen gaeliera, eta Dublin, Belfast, Derry (geroago Londonderry izenez birbataiatua) ingelese-radun herri ziren, ekialdeko kontherri eta herrixkak bezalaxe. Derry-tik Corke-rra lerro bat marratuz gero, lerro horren Mendebaldeko nekazari eta arrantza-leak bakarrik gelditzen ziren irlandera-dun. Herrialde horretan ere, teoriam 1950ean bertan gaeliera-dun bazen ere, goiko giza mailek eta herri osoek, administralgo ofizialarekin batera, ingelese egiten zuten ezpairik gabe.

1840 urteetako uzta txarren ondoriozko zorigaitzoak irlako lurralderik behartsuenetan gozatun ziren, normala denez; irlandera-dun eskualdeetan, lur

zatiketa inon baino handiagoa zen eskualdeetan noski. Guzti honek, oso *hautagailu* diren bi elementu erakarri zituen ondorio bezala: masa osoen desherriraztea eta ahuleriazko heriotzeak.

Irlandar herriak, hamabost urtetako epean (1845-1860) hiru milioi pertsona galdu zuen.

Zenbait autoreren eritziz, 1860az gero, gaelieradun herriaren egoera etsipen osokoa zen; baina iadanik 1858az gero, desirlandartua zegoen burjeseria ttipia Londresen aurka alztatzen da, “Fenian” enplegatu eta artisauen taldeak sortuz. Hori dugu I. R. B. eta ondorengo I. R. A.-ren (funtsean hiritar) hazia.

Hizkuntzalaritza hutsaren alorrean, XVIII mendearen azken aldera hizkuntzaren etorkizunari buruzko zenbait poematan nabari den kezka zorrotzago egiten da, eta horrela, gaeliera berbizteko asmoz, “Gaelic Union” (1878) eta hamabost urte geroago “Gaelic League” (1893) taldeak sortzen dira. Bigarren hau definizioz apolitiko eta akonfesional deklaritzen delarik.

3. “GAELIC LEAGUE”REN EKINTZAK

Esan dugu “Gaelic League” (“Connrda na Gaeilge” bere irlanderezko deituran) ez zuela ez politikaz eta ez erlijioz deus jakin nahi; eta garbi gera zedin, bere fundatzaileak —Duglas Hyde protestante doktoreak— F. Williams jesuita hartu zuen mugimenduko idazkaritzarako.

Gaelic Leaguen berehalaxe I. R. B.-ko ekintzaile asko sartu zen izkutupean, eta XX. mendearen haseran iritsi zen irla osoan 600 komite ukaitera. Elebidun aldizkari bat zabaltzen zuen; irlandar folklorea, historia eta hizkuntza zabaltzeaz arduratzen zen, eta irakaskuntzan eta administralgoan irlandera sartzea zuen jomugatzat.

Alabaina, 1906 arte, gaeliera irakaskuntzan erabiltzea erabat debekatua zegoen, Gaeltacht-en bertan ere.

Gaelic Leaguek gehiago lortu zuen bere ekintzaileen psikologi giroa aldatzea, hizkuntz errealtatea bera baino. Eta egia esan, horietako oso gutti iritsi ziren benetan hizkuntzaz aldatzera, nahiz eta Mendebaldeko hegietan oporraldi ugariak egin.

Ez litzateke alferrikako izanzen, bestalde, zera aitatztea: “Gaelic League”-ko exekutiboak berak ere normalean ingelesez egiten zituela bere biltzarreak, halebria. Milaka maisu-maistra bidali izan zen Gaeltachteko Kolonietara; baina, hala ere, gaeliera ez zen sekulan *beharrezko* gertatu izan organizazioaren baitan (gero ikusiko dugun bezala, ez Finlandian eta ez Israelen aurkitzen ez dugun jokaera hau). Gogoan eduki dezagun oraingoz Gaelic Leagueren *azaleko* itsura hau, hots: gaeliera, Leaguez kanpo, Leaguez *at*, proposatzen dela.

4. GAELIERAREN BEHERAKADA ZIFRATAN

Gaeliera husdun (elebakardun eta ez-ingeles) populazioaren eboluzioa honela gertatu da:

1880: 64.000 bizilagun
 1890: 38.000 bizilagun
 1900: 21.000 bizilagun
 1910: 8.000 bizilagun
 1921: 0 bizilagun

Beraz: Irlanda bere Eireko Estatu nazionala ukaitera iristen denerako —Ir-lako 32 kontherrietatik 26 askatzen dira—, populazio irlanderadun hutsa (ez elebiduna) suntsitua da ordurakoxe.

Gaelieradun populazio osoaren eboluzio (=gaelierazko elebakardu-nak + ingeles-gaelieradun elebidunak) eman daiteke era honetan:

1880: 930.000 bizilagun
 1890: 760.000 bizilagun
 1900: 580.000 bizilagun
 1910: 415.000 bizilagun
 1921: 280.000 bizilagun

Hortaz bada: Eireko Estatuaren sorreran irlako populazioaren % 7 baka-rrik mintza zitekeen bertako hizkuntzan, eta talde irlanderadun guzti hori, gai-nera, elebiduna zen. Gaur egun, Eireko Estatu libreak 3.160.000 bizilaguneko kopurua duke, eta Ipar Irlandak, gaizki deitu Ulsterrek (honek ez ditu bederatzik kontherrietako 6 besterik hartzen eta) 1.300.000 pertsonako populazioarekin kontatzen du.

Ez da batere harritzeko, bada, gure zenbait aberkidek, Sebero Altube eus-kaltzale sonatuak bezala, haseratiko egoera kaltegarri honen aurrean harako erizpide hura ematea: “berantegi”.

1921. urteaz gero, populazio elebidunari buruzko eritzien arteko kontraesa-nak izugarriak dira; eta arrazoi argi batengatik hori: irlanderearen zein ezagupi-de maila eta zein erabiltze maila suposatzen du “elebidun” hitzak? Eireko Esta-tuak, irlandera estudianto *ikasgai* bezala beharrezko egin badu ere —baina ez irakas-ikaskuntzako *tresna* bat bezala—, lehenago aipatu dugun hizkuntz pro-blemarekiko *azaletiko* ikuspegi hori behin berriz baieztatuz, gauzak nahastu eta errealtatea erabat okertu besterik ez du egin, benetako gaelieradun nazio-nalistak ez sumintzearren edo. Dublingo gobernuak badaki zein izan zen hiz-kuntzaren alorrean irlandar askatasunaren ikur eragilea. Baina, hala ere, irlan-dar komunitatea *Irlandatik at* balego bezala jokatzeko du, hau da, gaelieradun herria Irlandako bizitze errealtaren abstrakzio kitatzaile bat izanen balitza beza-la. Gaelieradun komunitatea, Dublindik, *politik ihespide* bat bezala ikusten da, eta ez mamitu eta desarroilatu beharreko *barne errealtate* bat bezala.

Gaelierari, politik eskuinak hizkuntzarekiko ukan ohi duen ikuspegiz begi-ratu ohi zaio, hots: *folklorearen bitxitasun* bat bezala.

Eta horrela, gaelieradunen estatistika ofizialetan halako lausotasun bat nabari ohi da.

Alde batetik, Mendebaleko “Gaeltacht”-etako bertako elebidunen zenba-kia, zaila bada ere zehaztea, gero eta urritzenagotuz doa; hizkuntzalari eta

ikertzaile guztiek hizkuntzaren “atzerakada garbi” batetaz dihardute; eta eman daiteke gaelieradun eta erabiltzaileen gutti gorabeherako zerrenda hau:

1921: 280.000 bizilagun
1931: 210.000 bizilagun
1941: 150.000 bizilagun
1951: 100.000 bizilagun
1961: 50.000 bizilagun
1975: 30.000 bizilagun

Beste aldetik, berriz, “irlanderan diplomatutakoen” zenbakia, nazional hizkuntzaren ezagupenaren etsamina ongi iragan dutenen zenbakia, gero eta ugaltzenagotuz doa:

1936: 480.000 diplomatu
1946: 588.725 diplomatu
1961: 716.420 diplomatu
1971: 800.000 (jendetza osoaren % 28,3)

Baina ez gara geldituko zifra landugabe horietan. Fenomeno horren kausak aurkitzeko, Irlandako sozio-ekonomik eta erakunde egoera aztertu behar dugu, bere sektore gaelieradunarena bezalaxe.

zioen: populazioaren % 6 bakarrik zela “gauza mintzatzeko”, gaelieraz, hitze-torriarekin. Urruti benetan % 28ko zifra ofizialetatik. Pentsa daitekeenez, beraz, 180.000 bat pertsona mintza daitezke gaelieraz. Eta horrek ez du esan nahi hala egiten dutenik, ezagutzen ez dutenak erabat oztopo gertatzen zaizkie eta erabiltzeko posibilitate horretan.

Irlandan bizitza, egun, ingelesez egiten da, frantziar prentsak argi aski frogatzen digunez: “Ikas ezazu ingelesa... Irlandan”.

Baina ez gara geldituko zifra landugabe horietan. Fenomeno horren kausak aurkitzeko, Irlandako sozio-ekonomik eta erakunde egoera aztertu behar dugu, bere sektore gaelieradunarena bezalaxe.

5. GAELTACHT-EN INGURUNE SOZIOEKONOMIKOA

Goragoko parrafoetan garbi utzi denez, gaelieraren beherapena komunitatearen giza krisi bete-betean gertatzen da.

Cronwel irlaz jabetzeak eta ondorengo britainiar kolonialismoak, miseria beltzera jaurti zuten gaelieradun komunitatea. Ingeles lurjabe handien (“landlords”) klasearen parean benetako britainiar “pieds noirs” batzuk gertatzen ziren.

Ez da ahaztu behar irlandar Irlanda, Mendebaldekoa, “Gaeltacht” lurraldedun kontherrietakoa: Donega, Sligo, Mayo, Connacht, Clare, Kerry, Cork,

bere ipar melankoliatzko baretasunaren natur aberastasunekin politena izanik ere, pobreena dugula ekonomi aldetik.

Pobreziak eta gaelierak, horrela, hertsiki elkarganatuak dirudite irlandar gogoetan. Eta era berean, badirudi ingelesa ikasteak eta sozio-ekonomik gorapenak esan nahi berdina dutela... *kolonia* giro guztietan bezalaxe.

Dublingo ekonomik plangintza guztiak ingelesdun-protestante jabeagoaren interesetan eta gaelieradun-katolikoek kaltetan eratu ohi dira.

Iadanik 1824ean, gosete handien aurretik, Gustave de Beaumont-ek idazten zuen: “Irlandarrak, amerikano beltzak baino mixerableagoak dira”.

Honela irakurtzen dugu zientifiko huts *Etudes Celtiques* aldizkarian: “Gaeliera, populazioaren gogoetan, biziera atzeratu eta mixerable bati lotua dago, eta ez luke inork horrelakorik nahi. Gazteria, masiboki desherrituz doa herrialde deserdatu horietatik”.

Eta bidezkoa: gazteriarik gabeko mintzaira, hiltzera kondenaturik dago.

6. GAELTACHT-ETAKO HIZKUNTZ INGURUNEA

Administralgo publikoari dagokionez, Eireko Estatu legedi ofizialek, gaelieradun lurraldeetako funtzionarioei nazional hizkuntzaren ezagupen sakon bat agintzen dien arren, ez dira sekulan bete arazi izan lege agindu horik.

“Arrazoin praktikoekin” aurkitu izan dira beti erabaki hoiengatik aplikapenari luzapenak emateko.

“Gaeltacht”-en, lanpostu ofizial batetara iristeko, hiru urteko epea ematen da hizkuntza ikas dezaten. Ba, erabaki hori ez da sekulan errespetatu izan, eta legea letra galdua bilakatu izan da. Honela, 1962an agiri ofizialak berak zioenez, Gaeltachten Estatuaren aldetik zeuden 91 lanpostu ofizialek, 21 bakarrik (= % 23) zeuden irlandararen ezagupenean “konpetent” zirenak, eta beste 27 bakarrik (= % 30) ezagutzen zuten “good” mailan.

Horrek zera esan nahi du: 41 urtetako Estatu librearen ondoren, gaelieradun errejiotan administralgo ofizialeko % 47k ez zuela nazio hizkuntzarik ezagutzen, hategia.

1963eko Reportek zioenez, gaelieradun zenbait herrialdeetan apaizek artean ingelesez predikatzen jarraitzen zuten (37), tradizio zahar bati jarraituz: zeren protestanteak beren garaian tradukzioak egiten saiatu zirenez gero, katolikoak, kontrajarreraz, ingelesari laguntzen saiatu bait ziren... Beste gauza adierazgarri bat: irlandar elizak gertatu berriak ditu liturgi textuak irlandaraz, eta oraindik ez dago Bibliarik gaeliera moderno batetan.

Beste alde batetik, gaelieradun prentsa boteretsurik ez egotean (nahiz eta, ofizialki, 14 argitalpen aldizkari irlandaradun egon) “mass-media” guztiak komunitateak —zenbait Gaeltacht-en azken babesak— desnaziotzen dihardute. Era horretan, gaelieradun errejioko irlandarrek, britainiar enperadorego garaian zen gauza bera izaten jarraitzen du: “familiako hizkuntza” bakarrik; Gaeltacht-en bertan ere ez deus, zeren hizkuntza hori arrotzekin erabiltzeak halako ustekabeko kuttuntasuna sortzen bait du.

Gehiago oraindik, eta gauza bitxigarri bezala aipatzen dugu: 1963eko Reporterrek salaketa bat egiten zuen gaelieradun errejioko kaminoetan, artean, herrietako letreroak ingelesez irlandez baino letra handiagoz eginak agertzen zirelako.

Irakaskuntzaren alorrean ere berdin-berdina da gobernuaren zabarkeria.

Noski, agiri ofizialen arauera, Gaeltacht-eko haurren lehen mailako irakaskuntza "egin daiteke" gaelieraz ("was permitted in the Gaeltacht", Report, 10) baina Irlandako haur *guztiei, gaelieradun errejiotakoak barne*, ingelesa ikasi "beharra" kendu gabe ("English is compulsory in the National Schools. (even in the Gaeltacht)", Fcas, 6).

Gaeltacht-en bertan, 1963an, artean irlandezko beharrezko eskol liburutegiak jarri gabe zeuden, zeren 1963eko informeak berak dioenez, ezagutzea bait da "ez dela praktikan ezertxo ere egin" haurrei irlandezko liburutik premiazkoenak eskuratzearren (85. or.).

Irlandar bertako mintzairaren azken gordelekuei buruzko laburpen honen ondoren, pentsa dezake irakurleak berak Errepublikako gainerako lurraldeetan nolako egoera dagokeen, eta zer esanik ez Iparraldeko Ulster-ko "inperial" herrialdean.

Kapitulu hau bukatzeko, esan dezagun, Gaeltacht-en (1066) 221 eskolak irlandera ikasgaietako "zenbaitetan" lan hizkuntza bezala ("any of their subjects") erabiltzen duela: eta horrek, esaera errazago bateratuz, zera esan nahi du, halegia, Irlandar Irlandan bertan ere, lehen mailako irakaskuntzaren *zati bat behintzat* ingelesez egiten jarraitzen dela.

1963eko informeak onhartzeko du irlandera lehen mailako irakaskuntzan "generally, not universally" erabiltzen dela herrialde horietan.

7. GAELTACHT-ETIK KANPOKO HIZKUNTZ ARAZOA

Badago haseratik gorde beharreko zifra bat.

Dublinen argitaratutako *1963ko Reportek* berak dioenez, Eireko Estatu libreak (1963ean) bere presupuestoko % 0,3 bakarrik ematen du herriko lehen hizkuntza ofiziala sendotzeko.

Haruntzago doa *Facts about Irish* liburua: "% 0,2/0,3 of the National Budget is being spent on Revival" (21. or.).

Ez gaitu batere harritzen, bada, keltar-arteko *Carn* liburuak (1973) honako hau badio: "There has always been a great deal of hypocrisy on the part of Irish governments towards Gaelic". Ez da harritzeko irakurtzea zenbait aldizkaritan, eta harrandiarekin gainera, Irlandak bere misio katolikoetarako diru gehiago eman duela hizkuntz berbikundearen eginkizunetarako baino. Hildo berean, esan dezagun, bai eta, oraindik 1968an, Coogan historigilearen eritziz, "Irlandak katoliko misioen ekintzetan xahutzen zuena, proportzioan, E.U.-k Vietnam-en egiten zuen militar gastuaren parekoa zela" (316. or. *Histoire de l'IRA*, 1970).

Dublingo Gobernuaren zabarkeriazko jokaera honen beste alderdi nabarmen bat, noski.

1973an Departamentu-Arteko Komisio bat eratu zen irlandar hizkuntzaren aurrerapenari gertutik jarrai zekion. 1939-1945 urteetan Komisioa, gerla zela eta, geldierazia izan zen; ondoren, Irlandako Gobernu ez zen batere arduratu haren berritzeaz, eta Komisioa suntsitu egin zen. Azkenik, noizbaitean, 1958ko uztailean, 19 urtetako ahanzi objetiboaren ondoren, Hizkuntz Komisio bat eratu zen (“An Coimisiun um Athbheochan na Gaeilge”), 1963ko Informe aipatua eta beste lanak atera zituen.

8. EGOERAREN BESTE ZEINU ADIERAZGARRIAK

Hainbat bider aipatu dugun 1963ko *Report* honetako beste datu bat: Irlandako Parlamentuko bi ganbaretan hitz egiten denetik % 2 baino gutxiago bakarrik egiten dute irlandaraz; eta, horrelakorik gertatzen den bakoitzean, diputatueta talde batek salaketa egin behar izaten du (“occasional protests”), arrazoituz, zeren denek dakiketenez, nazioaren ordezkarietako gehienek ez bait dute gaeliera ezagutzen. Beste era batetara esateko: diputatu horiei ez zaie aski iruditzen Parlamentuan hitz egiten deneko 98 % ingelesez izan dadin, eta areago jo behar dela iruditzen zaie, hots: nazio hizkuntzaren deuseztapen osora.

Esaten da, bai eta, postura horretan sustrai “elektoralistak” datzatela: ingelesdun sektoreetako diputatuak “ez dira ausartzen” beren bozemaileekin aurrez-aurre jartzera (*Facts about English*).

1929eko Martxoan, iadanik, Gobernuari, Zuzenbideko ikasleak gaeliera (mintzairaz eta idatziz) ikastera behartzen zituen legeproiektu bat aurkezten zitzaioela eta, legegizon eta abokatuak aurka jarri ziren “gramatikarik ez zegoe-la” aitzakitatzat hartuz. Horregatik, irlandera ez da sekulan erabilia izan hauzitegietan, ez eta gaelieradun populazioko mendebaldeko kontherrietan ere (*Report 1963*, 31).

Irlandar nazio himnoak badu bere ingelesezko testua, “The wearing of the green” izenez ezagutua.

Ikus dezagun irlandera zenbat erabiltzen den bulegokrazian: gaelieraz eginitako “paperketa” ez da, oro har, 2 %a iristen, eta Estatuko enplegatuetariko % 9,5k bakarrik pasatzen du bere denboraren hiru laurdena irlandera erabiltzen den eginkizunetan.

28.000 enplegatu ofizialetatik (14.000 baino gehiago Dublinen) % 14k bakarrik dauka irlandararen hitz-etorrizko ezagupena, 10.000 baino gehiagok (% 36) ezagupenaren aztarrenik ere ez daukan bitartean.

“Politikoen” alorrean, hizkuntzarekiko *benetako* postura, guttienez agertu hori bezain lauso eta hala-holakoa da. De Valeraren aldizkariak, Irlandatik Amerikara alde egindakoen laguntzari esker sortu eta elebidun bezala pentsatuak, apenas tartetxoren bat ematen zien gaelierazko idatziei. Horrela, De Valerak berak ez zuen ezpairik ukan Gaelic League-ren beraren aurrean zera aitortzeko, hots, hizkuntz problemetan baduela “Estatuak berak ere apur ez ditzakeen mugak”...

Eboluzio honetaz arduratzen diren begirale guztiak, alabaina, ados daude puntu positibo batetan: dirudienez, gaelieraren erabilkera hedatua dagoke har-

madaren baitan. Informeak batera datoz irlandera Cadete eta Infanteriako Eskoletan “the ordinary language” dela diotenean. Eta Gaeltacht-eko soldaduekin eraturako konpainietan irlandera izan bide litzateke erabili hizkuntza bakarra.

9. IRLANDERA, EZ-GAELIERADUN ERREJIOETAKO ESKOLETAN

Eireko Estatuaren sorreratik bertatik (1921) Irlandar Irakasleen Organiza- zio Nazionalak irakaskuntzako araubide bat eskatu zuen nazional mugimendu- ko hizkuntz jabetzearen asmoari zegokionez, eta horrela irlanderen sarrera- rik zabalena erabaki irakaskuntzan *ikas gai* bezala (1925): “Irish should be included among the *subjects taught* in all primary schools”.

Irlandera irakaskuntz *tresna* bezala *erabiltzeari* dagokionez, legedian egin zen salbuespen batek deuseztu egin zizkion gaitasunerako posibilitate guztiak. Izan ere, oraindik tinko dirauen salbuespen honek, baldintza bikoitz bat jartzen du Irlandera irakaskuntzako *hizkuntza*, eta ez ingelesez explikatutako gai huts bat, izan dadin:

- 1) Irakasleak irlanderez mintzatzeko gauza izan behar du;
- 2) Ikasleek behar hainbat ulertu eta ikastaroa normalki eramateko gauza izan behar dute.

Lehen puntua gainditua izan da piskana-piskana paperean behintzat, mai- suek dauden sei eskola normaletako etsaminak pasa behar izaten dituzte eta; eta diplomatuen estatistiketan oinharritzen bagara, irakasleetako % 89k ederki ezagutzen du irlandera.

Baina bigarren puntuak izorratu egiten du legearen eraginkortasuna. Irland- da. 1922 urteetan, gaur bezalaxe, bere hizkuntzatik sakonki deserrotua zegoe- nez gero, ikasleak ez dira inon, irakaskuntzaren haseran, *gauzak behartu gabe* ikastaroei jarraitzeko gauza. Haurrek ez dakite eta, normalean, ingelesa beste- rik.

Eta horrela, zifra hauetara heldu gara:

Lehen mailako irakaskuntzaren eboluzio orokorra:

	Ingelesez	Irlanderaz	Denetara
1960/1961 ...	4.530	350	4.880
1966/1967 ...	4.390	295	4.685

Egia esan, gaelieradun eskolen proportzio *ttattar* bat aurkitzen da ingeles mintzodun lurraldean, eta hori, lehen esan den bezala, ingelesa beti *derrigorrez- ko* delarik, Gaeltachten bertan ere.

Benetako egoeraren froga bitxi bat, 1964eko lege harrigarri hura dugu. Hark zioenez, 10.000 baino bizilagun gehiagoko herrietan guttienez gaelieraz- ko eskola bat ezarri behar zen... Ez dateke batere alferrikako izanen erabaki hau bera ere salatua izan dela esatea, eta Dublingo egungo eskolak (Bali-Muna,

Dundrum, Talaght) gobernuarekiko aurpegiz-aurpegiko borroka baten ondoren irekia izan direla (manifestapen, sitting, etab.), eta subskribapen publikoz. Baina senesgaitzagoa da oraindik gobernuaren gehiegikeria hori: Dun Chaoin-go eskola, Kerry kontherriko mendebaldean (Gaeltacht-en bihotzean, beraz), “hiru urtetarako” irekia izan da 1973ko udan, eta subskribapen publikoz gainera!

Ez dugu batere harritu behar, zenbait aldizkarik (euskaldunek, Okzitanok) Irlandako Estatuak oraindik zentzurik bai ote duen, eta Dublingo Gobernu “Librearen” anti-irlandar politika britainiar agintepekoa baino etnozidagoa ez ote den izan galdetzen badute.

Oso esanguratsu zaigu, bai eta, harako hura irakurtzea: (Inf. 1963): “Lehen mailako eskola bakoitzak irlanderazko liburutegi bat *eduki beharko luke*, argitalpen apainekin”.

Azken urteotan inposatu diren irlanderaren berbizkuntzaren etsaiek diotenez, gaelierarenganako hoztasunaren arrazoina Eireko Gobernuak erabili dituen “bortxakeriazko neurrietan” (??) legoke; eta, beroriek diotenez, irakaskuntzako hizkuntzaren “hautapen libre” batek, “liberalismo zabalago” batez jokatzuz gero, ondoren hobeak emanen lituzke.

Experientzia hori egina dago, ordea, Eskozian eta Ipar Irlandan.

Bigarren herrialde horretan, bada (Ipar Irlandan esan nahi da), 1962an, eskola guztietako % 7,7tan bakarrik ematen zen irlandera “pixka bat”, *gai bezala*; eta beheakada areagotu egin da oraindik: 1966an, britainiar Irlandako eskoletan, % 6,36 bakarrik irakasten zen irlandera “piska bat” ingelesez emandako *gai bat bezala*. Eskozian ez da ttipiagoa “liberal” hoztasun hori.

Hitz bitan esateko: Irakaskuntzaren alorrean garbi agertzen da Dublingo gobernuak ez duela batere deserrotu lehendik irlandarrek berek zekarten nazio hizkuntzarenganako mespretxua. Eta horrela, zenbait autorek azpimarratzen duenez, gaelierarenganako mespretxu eta ezinikusiarekin batera “ingeles mintzoko literatura eta poesiaren aldeko uhin boteretsu eta paradoxiko bat” suspertzen hasia da. Eta, jakina, informeek (*Re. 1963*, 27) onhartzten dute irakaskuntza osoa irlanderaz ematen den eskolen *piskanako beherakada* “azken hoge urte hauetan”.

10. IRLANDERAZKO LITERATUR PRODUKZIOA

Hiru xehetasun esanguratsuk markatzen digute jarraibidea kapitulu honetan.

Lehenengo, haurrentzat argitalpen bat bakarrik ez dago. Gaelieradun eskoletan ikasten duten haurrek ezin dezakete maila horretarako apropos litzakeen deus irakur.

Bigarren, aldizko prentsan gaelieraz ateratzen denaren proportzioa, % 1 baino guttiagokoa da, informe ofizialen eritziz.

Hirugarren, irlanderaz ematen diren irratsaioen portzentaia, denboran, apenas % 3ra iristen den. Haurrentzako programat berak ere erabat ingelesez egiten dira. Calway irlanderadun eskualdeko abertzaleek irrati pirata bat jarri

beharra izan dute bertarako, irlandez, era honetan ezinezko "legeztapen" bat behartu nahiz.

Datu hauen ondoren ez gaitzake, iadanik, ezerk harri. 1926 eta 1961 urteen artean, "An Gum" elkar-teak, bere ekintza urteak honuntz beherakadan badoa ere, 1187 titulu (34 urteko) argitaratu ditu, horietako 346 ipuin eta nobela berriak, eta 600 bat era askotako itzulpen.

"Bord na Leabhar Gaeilge" elkar-te pribatuari dagokionez (Estatuak laguntza ttipi bat ematen dio), 124 liburu argitaratu ditu 10 urtetan (10 liburu urte bakoitzeko). Bi argitaldarien gastuak batera, 1962an, "An Gúm" elkar-teak bakarrik 1937an eginikoak baino ttipiangoak dira.

Hizkuntz batasunaren aldeko lanak babes ofiziala hartua duke, 1958an "Gramadach na Gaeilge" izenarekin definitu ohi den gaeliera ofizial batuaren aldarrikapenaren ondoren; eta laguntza garrantzitsu bat izan da, bai eta, era berean, Tomas Bhaldraithe-k 1959an argitaratu duen 864 orrialdeko English-Irish Hiztegia.

11. INTELEKTUALEN PROBLEMA

1929an eskuindarrek ezarri zuten zentsurarengatik, irlandar intelektual gehienek atzerrira jo zuten, alde batetik; eta bestetik, berriz, batzutan faszist antzeko gobernu aparatoaren eta gazteria aurrerakoien artean etendura osoa sortu zen.

Horrelaxe gertatu zen, literatur produkzioaren alorrean, zenbaitek "benetako intelektual desertutzat" deitzera eman izan duena. Edozein inizatiba edo Fritika aurrerazale, berehalaxe Dublinek "nazioaren aurkako erasotzat" hartzen zuen. Joera atzerakoi honek 1967. urtera arte tinko iraun du, urte horretaz gero halako liberatze apur bat nabaritzen delarik.

Honax, esate batetarako, Irakaskuntzako Komisioak 1950ean definituriko eskolaren funtsezko oinharria: "Gurasoen (eta eskolaren) lehen eginkizuna, haurrei Jainkoarenganako beldurra eta maitasuna irakastea da". Horregatik, "lehen mailako eskolak parrokiako erretorearen edo honen ordezkorearen begiradapean jartzen dira".

Gaelieradun poeta handiena, Mairtin o Cadhain, Connacht-eko Gaeltachten jaioa (Galway ondoan), 1970eko Azaroan hil zen, bere literatur etekinaren erdia baino gehiago argitaratu gabe utzirik. Dublingo Gobernuak 1939 eta 1945 urte artean gartzeletan edukia, IRA-ri lotua, bere anti-britainiar sentimenduegatik irakasleen zerrendatik garbitua, 1962 arte ez zuen lortu Trinity College Unibertsitate ingeleszaleko gaelieradun katedrara iristea (Dublinen berau).

Irlanderazko 25.000 liburu saldu zen 1968an Irlandan. Titulu ezberdinen zenbakiaz jabetuz gero, aise atera daiteke gaur egun ez dagoela mila bat irlandar baino irlandezko libururik erosten duenik; eta irakurle guttiago oraindik, irlan dauden lau milioi baino gehiago bizilagunetatik.

12. AZKEN BURUTAPEN BATZU

Hizkuntz berbiztearen mugimendua, eta bai eta politik eta militar mugimendu nazionalista ere, *ingeles hizkuntzazko* mugimenduak izan dira Irlandan. Irlandar etniaren hiltzoria, etnografi sinpatiaz ikusi dutenen mugimenduak, baina irlandararen *beharrezkotasuna* bizitzako inongo alorretara, ez eta organizazio nazionalistetara ere, eraman ez dutenen mugimendua izan dira. “Irlandera ez da benetan beharrezko, zenbait egoeratako proportzio ttipi-ttipi batetan izan ezik”, zioen S. O. Tuana-k bere *Facts about Irish* liburuan 9. or.).

Irlandar hizkuntzaren eskakizun ofiziala, *eguneroko bizitzaz* kanpoko *folklorezko* eskakizun bat izan da, eta halaxe izaten dirau.

Martxa horretan, birreraikuntza, ez dateke irudimenezkoa baizik izan.

Elite mailan, ez da egon izan irlandar arazoaren *identifikapen objektibo eta efektiborik*, irlandar kultura berenganatuz eta ingelesa benetan zapuztuz, organizazio mailan behinik behin; baizik eta badirudi gaelieradun herria, giro irlandazaleetan, *komunitate arrotz* bat bezala hartua izan dela. Begi onez ikusia, baina berarekin identifikatzeko erabaki sendorik gabe. Oraindik oraingo idazleetan, adibidez, bir-gaelizapen bat proposatzen jarraitzen da Dingle (Kerry kont); Dungloe (Donega Kont) eta Galway errejioetarako. Hots: nekazari girotik hasita (kanpotik beraz) berbiztu nahi da hizkuntza, beherakadan doazen giza mailatan oinharriturik, eta irlako errejiorik eskasenetan. Ez dute ulertu nahi hizkuntzak giza-baldintzapen horietan *suntsitzen direla*, hain zuzen! Hizkuntzek *hirietan, intelektual giroetan eta gorakako giza-mailetan bakarrik* izaten dituzte berbizteko posibilitateak. Irlandar gobernariak, beren politik mentalitate atzerakoiarengatik, ez dute begien bistan dagoena ere ikusten. Herri *irrealak* eta *kanpotik*, bertako geografia eta ekonomiatik at, defendatzeko borondate hori oso nabarmen eta berarizkoa izan ohi da mugimendu *folklorista* sasipolitikoetan, nola European hala Amerikan.

Irlandar politik mugimendua eskuindar gidariek erabili dute gehienbat, eta horientzat, gaeliera, irlandar benetako arazoetatiko *ihespide* bat besterik ez da izan.

O. Connell superkatolikoak berak (kleroaren eta nekazari jendearen babes osoarekin kontaktzen duelarik), jatorriz gaelieraduna bazen ere, eta Unamunoren antzeko jokaerari jarraiki, beren hizkuntza jatorra, irlandera, zapuz zezaten eskatzen zien bere jarraitzaileei, eta ingelesa har zezaten. Eta ez zuen inolako kezkarik ukan Irlandako Mendabaldean ingeles mintzaira erabiltzeko, Shakespeare-ren hizkuntza XIX. mendeko hasera haietan erabat ulerkaitza bazen ere nekazari giroan. O. Connell-ek horrela jokatu zuen, 1847 aurretik, antibritainiar mugimenduaren aitzindari izanik ere, irlandar nazio hizkuntzaren etsai porrokatu bat bezala. Irlandar nazionalismoa zertu duen separatismo merke eta “wes-britton”-aren eredu egokia, inondik ere (“nire aberriari uzten diot nire gorputza, eta Erromari nire bihotza”) idazten zuen 1847an bere hilotzako idazpururako.

Ereina zegoen politik alorrean antibritainiar hazia, *zertua, finkatua*; baina ideologi hezurak, *zertzailea*, eta euskarria, bazterreratua izan zen, sarri askotan gertatu ohi den politik metonimiaren fenomeno batez.

Haserako *etnik* arrazoinari (eta bizirik zirauen artean, 1916ko matxinada garaian), emeki-emeki arrazoin integrista eta arrotz batek kendu dio bere postua. De Valerak traizio egiten zien, horrela, Pearse-ri, Connolly-ri, IRA errebeldeari... irlandar eskuinak bere egin dituen O. Connell-en manu atzerakoi eta britainiazaleei leialki jarraituz. "Irlandar herria", Mendebaldeko komunitate beherakoi eta ahaztu bat bilakatu da; eta gaelieraren arazoa, berriz, barne exportaziorako abstrakzio druidiko eta morfinazko bat.

Pearse eta Connolly-ren garaipenak, agian, aldatu eginen zuen irlandar herriaren bidaia. Alferrrikako dugu, ordea, hala suposatzea.

Dublingo gobernuak atzea eman die bere iraganari eta bere martiriei. IRA-Probisionalaren garaipenak aldatuko bide du, ausaz, gertakizunen etorkizuna. Joe Cahill-ek nonnahi eta beti azpimarratu izan du bere gogoa Irlandar irla batu eta gaelieraduna egitean datzanaz. Eta horrela agertzen du aipatu mugimendua-ren hamar puntutako Egitarauaren zortzigarrenean: "Irlandera, nazio hizkuntza, inposatu eta ikastera behartu eskola guztietan". Hala ere, ez dira ahaztu behar Konstituzioko testuak, ez eta politik alderdien agiriak. De Valerak, gartzelatik atera eta IRA-rekin moztean (1926) sortu zuen Fianna Fail-ek ere, paperean, irlaren birbatasuna eta irlandera maila guztietan ezartzea proposatzen zuen. Ondorenak, irakurri ahal izan ditugu, ordea, azterketa labor honetan.

4. GALES

"Violence for political ends EVERYWHERE indicates that some people reached the point where they see no other way out"
(Ned THOMAS)

Gales Herria, "Cymru" deitzen diote bertakoek (gutti gorabehera "kúmri" ahozkatzen da), "United Kingdom" edo Erreinu Batuaren zati bat da 1536az gero, eta britainiar irla handiaren mendebaldera aurkitzen da 20.700 km² bateko zabalgoaz.

Bertako jende kopurua, 1971n, 2.721.201 bizilagunekoa zen. Zifra honetara iritsiak ziren gutti-gorabehera mende honetako hogeigarren urteetako ekonomia atzerapen latzaren garai haietarako.

Jendetza horren bostetik bat gauza da galestar mintzaira erabiltzeko (565.000 kymbrueradun 1971n; hots, oro har % 20). Meatze industriadun eskualdea, hizkuntzaren aldetik ia erabat asimilatua. Hizkuntza bera duen tankeraz, Europakoengandik alderatua, eta demografi kopuruaz eta luze-zabalgoaz gure Herriaren antzekoa izateak hainbat arrazoin gehiago ematen digu gure arreta gales arazoari zuzen diezaiozun.

1. FUNTSEZKO ZENBAIT ZIFRA

Gales jendea ez dago, ez eta aldekorik ere, bere lur-zabalgoan berdinki hedatua.

Demografi kontzentrapen handi bat ikusten da Hegoaldeko meatze industriadun eskualdean, Caerdydd (ingel. Cardiff) hiriburu inguruan (honen "hinterlan" delakoa bi bat milioikoa da), herrialdearen gainerakoa ia erabat hutsik gelditzen delarik. Aberystwyth itsas hegi aldeko hiriak, esate batetarako —Mendebal hegiko erdi aldera, unibertsitate propioarekin eta Gales Herriko psikologik zilbortzat hartua denak—, ez du 10.680 bizilaguneko kopurua besterik (1971). Wrecsam hiriak, berriz, iparraldekoetan garrantzitsuena izanik, 18.955 bizilaguneko jendetza du (1971). Gainerantzeko hiri-kontzentrapena, salbuespenik gabe, Hegoaldean aurkitzen da, Caerdydd inguruko eskualde meatze industritsuan.

Hona hemen Cymru edo Gales Herriko hamabi hiri garrantzitsuenen zerrenda. Begiratu huts batez aurki daitezke n.º 1 mapan. Bertako deiturgatik arras bereizten direnean bakarrik eman ditugu beren ingeles izenak parentes artean:

1. Caerdydd	358.000 biz. (in. Cardiff)
2. Abertawe	170.000 biz. (in. Swansea)
3. Casnewydd-ar-Wyig	112.000 biz. (in Newport)
4. Merthyr Tudful	55.000 biz.
5. Aberafan	50.000 biz. (in. Port-Talbot)
6. Y Barri	42.000 biz.
7. Caerffili	40.000 biz.
8. Wrecsam	39.000 biz.
9. Aberdar	37.000 biz.
10. Pont-y-Pŵl	36.000 biz.
11. Pont-y-Pridd	34.000 biz.
12. Cwmbran	31.000 biz.

Alboko mapari egin lekiokkeen axaleko so batez, aise ohar daiteke bat, herrialdeko zatirik handiena, giza egitura moderno eta urbano bat dagerrena prezeski, hegoaldean aurkitzen dela, Morgannwg (ingel. Glamorgan) eta Mynwy (ingel. Monmouth) kontherrietan hobeki esateko. Gainerako lurralde zabal osoan, dentsitate ahuleko eta turismo eta nekazariduna bereziki, galestar jendetza zati ttipi bat besterik ez da aurkitzen.

Zenbait zifrak argituko digu ideia hori.

1971. urtean, Gales Herriko jendetza, gorago esan den bezala, 2.721.201 bizilagunekoa zen. Eta hegoaldeko aipatu kontherriek honela zeukatzen, bakoi-tzari zegokionez:

Morgannwg	1.258.730 bizil.
Mynwy	462.171 bizil.
Guztira	1.720.901 bizil.

Beraz, Gales Herriko populazioaren % 63.

2. KYMBRUERA ETA DEMOGRAFIA

Egoera horretatik, aise igarri dezake irakurleak zein izan daitekeen kymbrueraren egoera. Kymbrueradunei buruzko portzentaiak (denak elebidunak badira ere) honela ziren 1971ean:

Morgannwg-eko kontherrian ..	% 17,2
Mynwy-ko kontherrian	% 3,4
Bien arteko batbaz bestekoa ...	% 13,5

Hau da: Caerdydd inguruan, soziologikoki moderno, industriatsu eta jende ugari-ko herrialdean (guk gutti gorabehera lehen aldean aipatu dugun hegoaldeko bi kontherri horiekin identifikatuan) % 12,5 bakarrik ezagutzen du kymbruera. Zifrak alderantziz, zera esanen genuke: Gales Herriko jendetza osoaren % 63 aurkitzen den lurraldean, % 86,3 pertsonak ez dutela ezagutzen halagia bertako hizkuntza. Gainerako nekazari lurraldean, ostera, jendetza guztia- ren hiruren bat bakarra osatzen duen lurraldean, % 38,3k ezagutzen du kymbruera (1971).

“Fro Cymraeg”-ek beraz (= Gales Herriko kymbrueradun errejioak), Irlandako Gaeltacht-en azkenetaraino ez bada iristen ere, tankera kezkarri bat erakusten digu: herrialde nekazaria, atzerakoia, migrapenduna, ekonomi egitura zaharreko. Errejo asimilatua, aldiz, modernotasunaren alderdi guztiak eskaintzen ditu: soziologikoki hirikoia, dinamikoa, etorkin korrontearekin, industri proletalduna, etc.

Datu hauen ondoren, XIX. mendeko galestar literatur eta etnik berbizkunda, ez zitekeen “nekazari” girokoa baino izan; eta bere politik esangura arras atzerakoia eta kontserbadorea noski, zeren gizarte berriztapenak eta hizkuntz alienazioak gauza bera esaten bait zieten.

Galestarren eta gainerako keltofonoen arteko elkar ulerkortasuna ia hutsa da. Irakurleak berak frogatu dezake hori hemen behar txoago bitxitasun gisa handiak berak ere (1839an jaioa), katolikoa izaki, zenbait alde anti-modernista aurkezten ditu, beren jatorria berdinkatze honetan dutenak: modernotasuna = ingelestapena.

3. KYMBRUERAREN EGOERA

Esan da, Irlandari eskainitako kapituluan, kymbruera keltar hizkuntza dela; bretoierarekin senide, beraz, alde batetik, eta gaelierarekin, irlandera eta Eskoziako kornikerarekin bestetik.

Galestarren eta gainerako keltofonoen arteko elkar ulerkortasuna ia hutsa da. Irakurleak berak frogatu dezake hori hemen behar txoago bitxitasun gisa erakarri ditugun bi testu, kymbruerazko eta bretoierazko, hauetan. Bi biak W. Crwys Williams galestarraren “Melin Trefin” (Trefin Eihara) poesiaren itzulpe-

nak dira, "Al Liamm" bretoi aldizkariak (22. or.) ematen digun bezalaxe honaturik:

(Kymbrueraz) Nid yw'r felin heno'n malu
Yn Nhrefin ym min y mô;
Trodd y merlyn olaf adre
Dan el bwn o drothwy'r ddô;
Ac mae'r rhod fu gynt yn rhygnu
As yn chwynu drwy y fro,
Er pan farw'r hen felinydd,
Wedi rhoi ei holaf dro".

(bretoieraz) N'eman ket ar vilin fenozn o valan
En Trevin war vord ar mor;
Mont a reas ar pone diwezhan d'ar gê
Dindan e samm diwar treuzioù an nor;
Hag ar rod a voe kent o wigourat
Hag o trouzal dre ar vro,
Abaoe, m'eo marv ar meliner kozh,
He deus graet he diwezhan tre".

(Le Pays de Galles, Le Calvez, 77. or.)

Kymbruerak, azken hamar urte hauetan ehun bat mila kymbrueradun galdu baditu ere, mendeetako literatur eta hizkuntz bizitasuna ezagutu izan du. Eta Gales Herria Erresuma Baturatu ondoren ere, galestar hizkuntzak bistako atzerapenik gabe eutsi zion maila herrikoietan Gales Herriaren zabalgo osoan. Honek ez du esan nahi, noski, Londresko Gobernuak, konstituzionalki, komunitate arrotz, berezi, eta *etni ez ingeles* baten bai-izatea ontzat emana zuenik. Aldrebes baizik: Londresko Gobernuak, gales "atzeratuei" "zibilizazioa" zekarkien aitzakiarekin, beti asimilapeneko politika antigalestarrari babesa ematen ihardun izan du.

Zifra zerrenda batek argituko digu, lehen batez, kymbrueraren beherapen orokorra zenbakiz:

Urtea	Populazioa	Kymbrueradunak
1891	1.660.000 bizil.	% 54,4
1901	2.000.000 bizil.	% 49,9
1911	2.420.000 bizil.	% 43,5
1921	2.656.474 bizil.	% 37,2
1931	2.593.332 bizil.	% 36,8
1951	2.598.675 bizil.	% 28,9
1961	2.653.200 bizil.	% 26,0
1971	2.721.201 bizil.	% 20,8

Ez da ahaztu behar, bestalde, zifra hauen erlatibismoa. Inkestaren galdikizuna "gauza zara kymbrueraz mintzatzeko?" izanik, ez da zaila pentsatzea,

alde batetik, batzuentzat kymbrueradun eta galofono eskastu berdintsu dela; eta, bestetik, “mintzatzeko gauza” direla dioen galestar askok ez duela osoaldi bakanetan baizik egiten, elebakardun giro ingelesetan aurkitzen direlako bati-pat. Kymbruera mintzatuaren benetako egoera, koadru horen irakurpen axaleko batetik atera daitekeena baino askoz larriagoa da.

Estatistika errealistagoa izanen litzateke elebakardunei dagokiena:

<i>Urtea</i>	<i>Ingeles elebakardunak</i>	<i>Kymbrueradun elebakardunak</i>
1911	% 56,5	% 15,1
1931	% 63,2	% 4,0
1951	% 71,1	% 2,1
1961	% 74,0	% 1,0
1971	% 79,2	% 0,2

Elebidunek hizkuntz zeinu propiorik ez dutenez gero (gogo erabaki bat izan ezik, edo diglosiarengatik baldintzapena), egoera markatzen dutenak elebakardunak izan ohi dira eta. Horregatixe, komunitetako batek bere azken elebakardunak galtzen ditueneko une berean, biena ez den hizkuntza minoritarioa berehalako hondamenera erortzen da, bai famili mailan eta bai nazio mailan.

Kymbrueraren beherakada azkar hori garbi agertzen zaigu, orobat, eta bereziki, kymbrueraz mintzatzeko gauza diren eskola garaiko haurrei buruzko portzentaiak kontutan hartzen ditugunean. Honela, lehen eta bigarren mailatako haurrak hartuz, zera datorkigu:

1950 — % 17,7 batek “hitz-etorritz” mintzatzen zela zioen.

1961 — % 13,4 bakarrik esaten zuen gauza bera.

Ondoren hauk era berdintsuan beste estatistika batetan baieztatzen ditugu. Estadistika hau N. Thomas-ek zuzentzen duen *Planet* aldizkarian agertu zen (1971an) eta kymbrueradunak adin mailatan banatzen zituen (ikus zenb. 28, 1975 Abuztua, 30. or.).

<i>Adina</i>	<i>Portzentaia</i>
“Welsh mintzatzeko gai”	(“able to speak Welsh”)
3-4 urte	% 11,3
5-9 urte	% 14,5
10-14 urte	% 17,0
15-24 urte	% 15,9
25-44 urte	% 18,3
45-64 urte	% 24,8
65etik gora	% 30,9

Zifra hauk irakurtzean ikus daitekeenez, eta gorago aipatu izan den bezala, zeinu positiboko inflexio arin bat gertatzen ote den ematen du, eskolaren bitartez.

4. KYMBRUERADUN TALDEAREN GIZARTE ERAKETA

Gorago aditzera eman dugun bezala, industri eskualde/nekazari eskualde dikotomia, ia oso-osorik beste honi dagokiola ematen du, hots, ingelesdun eskualdea kymbrueradun eskualdea dikotomiari halegia.

Baina dikotomia hori, era horretan agertuta, berria zen herrian. Fenomeno hori oso egoki markatu izan du zenbait autorek. Hau dio Le Calvez-ek bere *Le Pays de Galles* lan bikainean: “nekazaritzak aske utzi zituen besoak industri-gintzan erabiliko dira. Beren sorreratik bertatik ingeles mintzodun hiri ttikiak, galestar mintzodun jendez gainezkatuak dira, historian lehen aldiz; baina ikatz meatzen eskualdeek ezagutzen dute ingeles kalifikatuen inmigrapena ere” (51. or.). 1846 urte garaietako goseteen ondoren, milaka etorkinek, Irlanda eta Hego Ingalaterratik etorriak, Cardiff Newport, Swnsea eta Llanelli-ko lantegi eta meatzetara jotzen zuten lan bila.

Esan nahi bait da, XIX. mendean zehar, industri fenomeno zela medio, haserako lurjabe-aristokratak/herrikoi-klaseak dikotomia (ingelesdun klaseak/kymbrueradun klaseak dikotomiari zegokiona), egungoan bilakatuz joan zela. Baina *klase* dikotomiaren izaera hori, eta klase agintari ingelesdun/klase zapaldu kymbrueradun elementuen arteko aurkakotasuna, itsuraz besterik ez da aldatu. Eta dikotomia horren konponketa zuzenean, edo okerrean, datza, hain zuzen, galestar nazionalitatearen etorkizun osoa.

5. “EISTEDDFOD”

Historikoki, garbiki kymbrueraren aldeko bezala agertzen den lehen manifestapena, urtero egiten den “Eisteddfod” deitu herri jaia da. Benetako herribes-ta hauxe (kymbruerazko liburuen azoka, kymbruerazko ikuskizunak, kymbruerazko txapelketak, kymbruerazko kantak, etc.), 1819. urtean hasi zen sistematikoki ospatzen, eta Llangollen-go Eisteddfod sonatuaren (1858an) ondoren bereziki.

Folklore eta artezko manifestapen honen sustraiak Erdi Haro misteriotsuan galtzen dira. Iadanik 1167an ospatu zen Eisteddfod antzeko bat Cardingan gogazteluan, eta badago datu zehatzik Camarthen-goari buruz ere (1450ean ospatu zen berau).

Gehienbat ingelesez egina 1950 arte (hizkuntza hori zen eta eratzailen barne hizkuntza mende bat baino gehiagotan), egungo hizkuntza bakarra, bai eta organizazio barruan ere, kymbruera da. Baina kymbruera zaleak ere, irlandarrak bezalaxe, “kanporako” postura itsurati, folklore hutsezko eta besteentzako ikuskizun bezala eratzeko joera honetaz nabarmendu dira XIX. mende osoa zehar eta XX. honen lehen erdi aldean ere. Eta, jakina, Herriak bere hizkuntza galtzera eraman ditu postura horrek, Herriarengandik aparteko folklorezko sinbolu huts batetan bilaka erazi zuten eta. Postura hau, liburu honetan behin eta birritan ikusiko dugun bezala, atzerakoitasunaren zeinu argi bat da,

eta herri guztietako eskuindar nazionalisten atxekia bereziki. Erakunde gauzei Herriari baino garrantzi gehiago ematearen ondoren zuzen bat, noski.

Aitzinako “Eisteddfod”-en izpirituaren zenbait etsenplu bitxi baina esanguratsu ematearren, honako hauk gogoraraziko ditugu:

– Kymbrueraren berbizkundearen aitzindari Emrys ap Iwan-ek (1851-1906), bere eskutitz pribatuak ingelesez egiten zituen.

– Bata bestearen ondoren Eisteddfod-en saritutako hiru poeta ospetsuek, ingelesez bakarrik hitzegiten zieten beren seme-alabei.

– Beriah Gwynfe Evans teatrogileak (1848-1927), periodista eta kymbrueraren eskolan sartzearen aldekoak, “Welsh not” grabaturik zeraman eraztuna erabiltzen zuen bere eskolan bertan...

Ikuskizun posturaren eta benetako posturaren arteko bikoiztaun hau ez zaio batere kontrajartzen, ez eta aldekorik ere, XIX. mendean garbi ikusten den beste hari: Erdi Haroko kymbruerazko testu zaharrak argitaratu eta Arkeologik Elkarteak *ingelesez* sortzeko posturari, halegia.

Hala ere, “Eisteddfod” izan zen kymbrueraren aldeko lehen manifestapen kontziente eta zuzen. Bidezkoa da kymbruera, lehendik, adibidez erlijiozko liburuen idazpenetan erabilia izatea. Baina hizkuntza hori “Eisteddfod” aurretik erabiltzen bazen, pragmatismo hutsarengatik egiten zen, galestar herri xeheak ez bait zuen beste hizkuntzarik ezagutzen, eta, inor beregana hurbilduko bazen, kymbrueraz egin beharko zuen derrigorrez.

“Eisteddfod” modernoa sortzean, kymbruerarekiko posturan aldaketa kualitatibo bat somatzen da; eta inportanteena (eta normala, nahiz eta ez hala eman behar) zera da: hura galestar herrietan eta herriko goi mailatan sortzen dela, hots, etendurak sortzen hasten diren maila haietan, hain zuzen. Kymbrueraganako zaletasuna, hizkuntza galtzen hasten den giroetan, eta *horretxegatik*, hasten da sortzen. Nekazari giroetan, Kymbruerak osotasun batetan dirauen lekuetan, eta kultur eskasia ere handia denetan bidebatez, hizkuntz diferentziaren ausentzia oztopo gertatzen da etni kontzientzia errotzeko. Nazionalist mugimendua, gorputz zatiketaren mehatxua nabar den giroetan sortzen da.

Galestar kultur mugimenduaren politizapena ere aurrerapenaren beste etsenplu bat dugu.

Diruaz eta eguneroko borroka, kanpoko kymbruera “garbiaren” destino “apolitiko” hartatik, galestar mugimenduaren lehen garai haietatik esan nahi dugu, ezer gutti gelditzen da gaur egungo Gales Herrian. (Badirau oraindik ere “purista” joerak, eta honen eritziz, esate batetarako, kymbruera lantzeak ez omen luke ordaindua behar izan). Le Calvez-ek ongi aski dioen bezala: “Gaur beren hizkuntzaren etorkizunaz arduratzen diren galestar guztiek ongi dakite eskastasun handiegian gelditzen dela kultur ekintza hutsa. Hizkuntz problema ez daiteke gainerako galestar problemen osotasunetik aparta; eta, beste aldetik, eskakizunak ez dira onhartuak izanen, baldin eta ez bada politik mailako ekintza baten bidez” (184-185. or.).

Eritzi berdineko agertzen zaigu Ned Thomas ere, zera dioenean: “Zu ezin zintezke hemen, iadanik, kultur hutseko nazionalista izan” (*The Welsh extremist*, 37. or.).

Itzuliko gara beherago kymbrueraren politik textuinguruaz ihardutera.

6. GALES HERRIKO IRAKASKUNTZAREN GORABEHERRAK

XIX. mende osoan eta nazional kontzientziaren sorrera arte, eskola, galestarrentzat, beharrezko erakunde bat zen, eta deseatua gainera askotan, ingelesaren (Estatu hizkuntzaren) ezagutpen onuragarri batetara iristeko, Kymbruera bera, eskola mailan erabiltzen bazen ere, hizkuntza zerraturako eskualdeetan esate baterako, ingelesara *pasatzeko* (hori zen eta helburu bakarra) beharrezko gertatzen zen tresna bezala bakarrik erabiltzen zuten.

Baina bortxazko metodoak ere ez ziren oso urriak izaten. Orandik XIX. mendearen azken aldera, "Fro Cymru" galofonoko eskoletan haurrek debekatua zedukaten kymbrueraz egitea. "Haur batek besteri kymbrueraz entzuten zion bakoitzean, maisuari jakinerazten zion, eta honek berehalaxe "Welsh not" (= Ez-galestarra) letrezko medailatxo bat ipiniko zuen errudunaren lepotik zintzilik, eta honek, bere aldetik, letrerotxo beste bati kymbrueraz egiten entzuz ziezaion arte eraman behar zuen. Orduan, berriz hasten zen letreroaren "txangoa". Eta horrela eskolatik irten arte. Une hartan zeramanak, eskuan erregelazo bat jasotzen zuen (O. M. Edwrads).

Ingelesa bigarren mailako hizkuntza bezala ikusia izaterako, urrats luze eta ugari asko eman behar izan da Gales Herriko lehen mailako eskoletan. Eta, kymbruera, oinharriko kultur tresnatzat hartua bada ere, irakaskuntzako bigarren mailara iristea, oso nekez onhartuko litzatekeen intelektual ausardi eta atrebentzia bat ematen jarraitzen du gaur egungo Gales Herrian.

Britainiar eskola sistemak (Gales Herrian ere berbera erabiltzen da) ikasketako hiru maila bereizten ditu:

1. Lehenengoa: 2 urtetatik 11tara
2. Bigarrena: 11 urtetatik 15etara
3. Unibertitate maila: 16 urtetatik aurrera.

Lehen mailako irakaskunta bera (1972-73tik) beste hirutan zatitzen da Gales Herrian, eta beren egoera orokorrari dagokionez honelatsu ziren aipatu garaian:

2/5 urtetan: inude eskolak, "nursery-schools". 1.235 ikasle, 122 irakasle-
rentzat.

5/7 urtetan: haur-eskolak, "infant-schools".

7/11 urtetan: "juniors-schools". 311.368 ikasle, 12.582 irakasle-
rentzat.

Orain, 1964ean, 34 eskola zeuden *berez* kymbruerakoak, irakaskuntza kymbrueraz ematen zutenak, 3.634 ikaslerekin. Zenbaki horrek ez du herri guztiko % 1,1 besterik suposatzen, nahiz eta beste eskola elebidunetan ere kymbrueraren (ikasgai bezala) klaseak ematen diren (3 bat ordu astean).

Lan horren fruituak, oraindik murrizta bada ere, ez du itxoiterik izan. Eta horrela 1964ean, urte batetik bost urtetarako eskola mailan, % 13 haur kymbrueradun baziren, 1971an (11 urtetatik 15 urtetarako eskola mailan, noski) % 17 izatera iritsi dira. % 4ko irabazia eskolari esker egin da, zenbait ehuneko haur taldea kymbrueradun bilakatzen delarik.

Era berdintsuan, 1964ean bigarren mailako bost lizeo elebidun zeuden (Camarthen-en, Denbigh-en, Flint-en, hiru hauetan bana, eta Glamorgan-en beste biak). Eskola hauetan, denetara, 1192 ikaslerekin, erlijioa, historia, geografia eta eskulanetarako kymbruera erabiltzen zen lan-hizkuntza bezala. Honek, maila horretako ikasle guztietatik, % 0,5 suposatzen du.

Ondoren (1967) ireki izan da elebidun lizeo gehiago, Rhydfelen-goia adibidez, 534 ikaslerekin. Hemen, matematika eta zientziak ez gainerako irakaskuntza osoa kymbrueraz ematen da. Eta, azkenik, eman dezagun Pnt-y-Pont-eko abangoardiako zentroa. Ikastetxe honetan, 50 ikasle besterik ez badute ere, irakaskuntza osoa kymbrueraz ematen da.

Portzentaia horietatik (% 1 lehenengo mailan eta % 0,5 bigarreanean) eta apuntatu ditugun beste gogapenetatik ateratzen den bezala, irakaskuntza, gaur egun, alienazio biderako lanabesik boteretsuena dugu. Eta eman diren aurrerabideko urratsak ez dira sinbolikotzat baino hartu behar. Bakarrik, serbi dezakete, minoria kontzientziatuaren aurrerapena neurtzeko (hau sarritan gertatzen ari bait da ingeles mintzodun eskualdeetan, non gurasoetako % 78k beren hurrei kymbruera irakatsi izan dakien nahi bait dute), eta ez hainbeste nazio hizkuntzaren beherapena geldierazteko.

7. "PLAID CYMRU" ALDERDI NAZIONALISTA SORTZEN DA

1925. urtean, hay da, galestar populazioa, oro har, lehenengo aldiz behertzen hasten denean (gero eta migrapen handiagoa dela eta Herriko kymbrueradun eskualdeetatik batez ere), hizkuntzaren defentsa borroka *politikoz* eta *politik nazional* erakunde propioen bidez bakarrik egin daitekeenaren zihurtasunak, badu gazte talde bat Sander Lewis 34 urteko ikasle eta ekintzailaren inguruan bilerazteko hainbat indar. Eta horrela, Galestar Nazionalist Alderdia, laburki "Plaid Cymru" deitu alderdia, sortzen dute.

Ordurako Gales Herria, liberalen atzerakada nabarmenarekin, biziki sozialista litzatekeen herrialde bat bezala agertzen hasten da, hots, britainiar "Labour Party"-ren benetako "fief" bat bezala.

Batez ere jite linguistiko bat eman zion Plaid Cymruk galestar politik mugimenuari bere Lehendakari S. Lewisen eraginpean, eta horrela irlandar "Gaelic League"-ren kideko bezala egiten zuen. Aurrerapena, beraz, oso mantsoa izan zen, eta giza maila atzerakoietan bereziki. S. Lewis-ek bere "Egwyddorion Cenedlaetholdeb" (Nazionalismoaren Oinharriak) 1926 Manifestuan, zera aldarrikatzen zuen:

- kymbrueraren nagusigoa (ez kidegoa), irakaskunta eta bizitza osoan.
- Gales Herriko hizkuntza ofizial bakarra: kymbruera.
- Era berdintsuan, kymbruera komunikabideetako tresna bezala, irrati eta gainerako "mass-media"-tan.
- Gales Herriaren ordezkaritza zuzen bat O. N. U.-n.

Aurrerako urratsak, oso astiro eman ziren. Ez litzateke alferrikako izanen "Plaid Cymru"-ko lehen diputatua 1966ko ekainean izan zela hautatua gogoraztea. Diputatu hau, Gwinfor Evans, mundu gerla aurretik galestar ekintzaile bezala ezaguna, eta estudioaren bidez kimbrueradun, Camarthen-go kontherrian aukeratu zuten.

Gaur egun Plaid Cymru arrakasta handia lortuz doa hauteskundeetan (170.000 bozemaile). 1974eko urrian hiru diputatu nazionalista izan ziren hautatuak (Evans, Thomas eta Wigley), eta beste 6 diputatugai, berriz, bigarren postuetaraino iritsi ziren.

8. CYMDEITHAS YR IAITH

1937an ekintzaile talde batek, S. Lewis barne, aurrerapen nazionalisten baretasunaz asperturik, bortxazko ekintzara jotzen du, eta lehenengo antibritainiar sabotaiak egitea erabakitzen. Gertakizun honen ondorio bezala, S. Lewis harrapatu eta gartzeleratua izan zen, eta ia-ia zisma bat sortu Plaid Cymru-ren baitan. Ez zen halakorik gertatu, ordea, mundu gerla zela medio.

Ondorengo urtean, planteiamendu elektoralisten eskastasunarengatik eta Alderdiaren jatorrizko tesisei buruzko berrikustapen gogoarengatik, gero eta egonezin handiago bat sortuz joan zen.

Galestar mugimenduaren zatirik gogorrena, S. Lewis-en inguruan behin berriz, elebitasunaren aurka jartzen da, jokaera hau kymbruera emeki-emeki suntsierazteko jukutria bat besterik ez delakoz: "ni ere —zioen Lewis-ek 1962an, bere 71 urteetan— elebitasunean kymbrueraren heriotze baketsu eta ohoretsu, eta ez malko eta ez lanturik gabeko ehorzketa ikusten duen guttiengo burugabe horretako nauzue". Eirwyn Morgan Irakasleak esaten digu, berriz: "Bi hizkuntzen elkar bizitzak, gehiengoaren garaipenean amaitzen du beti". Ideia berdin-berdinak Williams Irakaslearen lumatik ateratakoak ere: "ez da munduan herri ttipi batetako bizilagunek, gobernatzen dituen nazio boteretsuaren hizkuntza mintzatzen jakin eta berenari eutsi diotenaren etsenplu bat baka-rrik ere aurkitzen".

Giza-politik alorrean, gero eta giro kontestatariago bat sortuz joan zen gazte ekintzaileen artean.

Horrela, "Cymdeithas yr Iaith" taldea sortu zen. Honek "hizkuntz ekintza iraultzaile ez-bortxazko" bat egin nahi zuen (hizkuntz alorrean bere inspiratzaile zen S. Lewis-en hitzak erabiliz).

Hitz batetan esateko: gose grebak, barrikadak kaminotan, zergarik ez ordaindu, manifestapen baketsuak, etc. Talde honek, beste alderdi klasiokoetatik zerbait berezi bezala definituz, beretzat egiten du S. Lewis-en tesis hura, hots: "Kymbruerak XXI. mendearen haseran hizkuntza mintzatu izateari utziko dio", baldin eta funtsezko aldaketa batzu ez badira lortzen. S. Lewisentzat, "autogobernuak berak baino ere garrantzi gehiago du hizkuntzak"; nazio askatasunerako "harma eragilea" da hizkuntza. Borrokak, horrela, batez ere hizkuntz alorreko erakundeen erdiespenetara jo behar du.

Ez zitzaion asko itxaron beharrik izan errepresioari. Gero eta ugariagoak

dira multak eta atxiloketak 1962az gero, eta ekintzaileen adin erdia gero eta beherago doa bien bitartean. 1968an, Daffyd Iwan galestar "pop" abeslaria (Euskal Herrirako Maite Idirin bat edo Britainiarako Alan Stivell bat izanen litzatekeena), orduan arkitekturako estudiante zelarik, "Cymdeithas yr Iaith"-eko lehendakari hautatu zuten. Urte bat baino geroxeago, 1970eko urtarrilean, Gales Herriko ingelesezko letreroak (kaminoetakoak) gaintik zikintzeko kanpaina bortitz batetan hogeit bat lagun atxilotu ondoren, azkenean D. Iwan bera harrapatzen dute, izugarriko haserrea sortzen delarik herrian. Eta "Iaith" mugimenduaren erradikalpen politikoa eta herrikoia areagotu egiten da horrela.

Oraindano mugimenduko ehun bat lagunek bisitatu dituzte Gales Herriko gartzelak; eta Plaid Cymrutik bai ideologiaz eta bai metodoz gero eta urrunagotuz doan talde garbiki sozialista bat sortzen ari da "Cymdeithas yr Iaith"-en baitan. Joera honen buruan Gareth Meils idazlea dagoke bere 1972ko "Cymru Rydd, Cymru Gymraeg, Cymru Sosialaidd" manifestuarekin. Manifestu horretan proposatzen denez, Gales herri libre, kymbrueradun eta sozialista nahi litzateke.

9. LIBERAPEN HARMADA GALES HERRIAN

1967an, eta Plaid Cymru eta Cymdeithas yr Iaith gaudituz, ekintza harmatuzko organizazio bat sortu zen: "Byddin Rhyddid Cymru", 1967ko Azaroko zenbait sabotaiaren aita. Ez zitzaion Plaid Cymruen aldetiko erantzunari asko itxaron beharrik izan: erabat kondenatzen zituen horrelako metodoak.

S. Lewis borrokalari zaharrak, aldiz, terroristen defentsa hartu zuen, horrelako postura batek atsekabe berriak eta bere 76 urtetan unibertsitateko postuaren galera zekazkiolarik.

Zenbait harrapaketa egin zen 1968an; eta 1969an, Swansea-n, B. R. C.-ko ekinkideen aurkako hauzia muntatu zuten. Abokatuak hauzi aretoan sartzean, publiko osoa zutik jarri zen eta galestar himnoa abestu. Batzuren ustetan, herria Irlandako borroka gogoratzen zuen aldi berri batetan sartzen ari zen.

Baina gartzelaratze horien ondoren, suntsitu bide da harmada edo ezkutuko borroka hori.

10. GALES HERRIKO EGUNGO EGOERA ZENBAIT ALO- RRETAN

Bukatzeko, literatur eta irrati-telebistaiegi dagokien zenbait datu emanen dugu laburki.

Liburuen argitalpenari dagokionez, honek bazuen lehendik halako ospe eta tradizio luze bat. XIX. mendean esate batetarako, 8.425 liburu desberdin argitaratu zen kymbrueraz (urteko 84 baino gehiago). Egun, 200 liburu baino gehiago argitaratzen da, urtean:

1971: 177 liburu

1972: 203 liburu

Argitalpen guztien laurdena baino gehiago haur eta gazteentzat gertuturiko liburuei dagokie (46 liburu 1971an). Salmenta osoa, 220.000 liburutakoa da, horietako % 60 haurrentzat gertutzen delarik.

Hala ere, kymbruerazko argitalpenek ez dute irabazpiderik ematen (salmenta osoari dagokionez, 750 bertsoz, eta 1.000 prosaz), eta subentzio ofizial eta pribatuen beharrean aurkitzen dira.

Bestalde, kymbruerazko liburuaren banaketak ere, negozio aldetik ez duke irtenbide handirik. Horregatik, "Cymdeithas" edo beste elkarteren baten babesean bakarrik eutsi diezaiekete kymbruera hutsezko liburu dendek beren buruei.

Kymbrueraren Akademia (Yr Academi Cymraeg), 1959an sortua, gehiago arduratzen da galestar idazleak elkartu eta horik laguntzen, eta hauen literatur eginkizun eta problemetan, hizkuntzaren batasunari edo beste etnik ekintzei eragiten baino. Hala ere, hizkuntzaren egungotzeak, dialektoak batuz eta hiztegia gaurkotuz, maila guztietan dihardu gertatzen. Zientziak eta matematikaren alorrean, kymbruerazko irakaskuntza maila hauetan atzeratua dago eta, gertutu dira idanik 2.000 hitz zientifiko (bata bestearen ondorengo 12 hiztegitan).

"Y Gwyddondd" hiru-hilabetekariak alor hauetan hitz teknikoei buruz hartzen diren erabakien berri ematen du aldiro-aldiro.

Irratiari eta Telebistari dagokienez, egoerak honela eboluzionatu du:

1962an BBC eta Teledu Harlech-ek ordu saio hauk ematen zituzten:

BBC — 4 ordu astean

T. H. — 5,5

Guztira: 9,5 ordu astean.

Kanpaina askoren ondoren, hobetu da piska bat egoera:

Irratiak: 13 ordu astean (=saio ordu guztien % 3,1)

Telebistak: 12,5 ordu astean (=saio ordu guztien % 6,7)

Galestar nazionalista guztiak bat datoz ingeles hizkuntzazko Telebista, gaur gaurkoz, etsairik boteretsuentzat jotzerakoan: "the present state of television in Wales is fast undermining our efforts", idazten du Alwyn Rees-ek.

Bestalde, 1963an ba zeuden 14 galestar astekari (hauetako bederatzik bakarrik jarraitzen diote beren lanari egiaz), eta zortzi egunkari apur bat elebidun.

5. ISRAEL

"Le drame linguistique du Juif est infiniment plus grave et plus fréquent qu'on ne le croit, et que le Juif ne l'avoue". (Memmi, La libération du Juif, 157)

Kulturaz zerbait jantzitako jendarte batetan Israel hitza aipatu hutsarekin berehala ohartuko gara sarritan sortzen den isiltasuna gero eta handiago, gero

eta astunago gertatzen delarik, solaskideek jasan behar izan dituzten nahiga-beengandik datorrela. Inork ez du bere burua antisemitatzat agertzen; baina, erizpideen desberdintasuna dela medio, zihur aski, Israel arazoak tabu izaten dirau gure gizartean.

Bere populazioaren hiru laurdenak oraindik atzerrian dituen herri batek, nahiz eta bere buru-azkartasuna nabarmena izan, alfabetatutako eta eskuindik-ezkerrerako batez idazteko lujoa ametitzen duen herri batek; 1975. urtean ez baina 5736an gaudela dioen herri batek; modako kosmopolitik garai bete-bete honetan fermuki nazionalista den herri batek, eta erlijio-gabetasun eta materialismozko barreialdi oso honetan milaka sinagogatan milioika sinesdun sutsu dauzkanak, Hitlerren manupean zeuden eskualdeetako bere aberkideetako % 73,4 bat gaz ganbaretan erhanik triskatua izan den herri ttipi batek... "Burua tente" eta patu berezi bateko herri horren aurrean, ezin zitekeen, eta ezin da, inor axolakabe gera.

Eta delako herri honek, estudio honen lana den hizkuntzaren alorrean, beste ikuskizun bakar bat eskaintzen digu: Liturgiako bakarrik zen hizkuntzarena. Hilik zegoen komunikabide bezala azken 1700 urte hauetan, eta beherakadan iadanik Kristo aurreko VIII. mendean bere judu nazioan bertan. Eta gaur Israelgo herriaren hizkuntza mintzatu, eraginkor eta benetako bilakatu zaigu. (Azken estatistikek diotenez, % 95, poliglotaxeago edo ez, hebraieradunak dira.).

Irakurleari zenbait funtsezko datu agertzen saiatuko gara orain, hizkuntza hil baten *berbizkundeko* kasu bakar hau uler dezan.

1. FUNTSEZKO ZENBAIT ZIFRA

Israelgo Estatuaren zabalgo ofizialak (ondorengo "de factozko" eranspenik gabe) 20.700 km² ditu; eta 3.200.000 bizilaguneko jendetza (1973an): 500.000 arabiar eta 2.700.000 judu. Bere fundapen garaian, 1948an, 800.000 bizilaguneko jendetzarekin kontatzen zuen, eta hauetariko 650.000 arabiar izanik.

Hiru hiri garrantzitsuenak, beren demografi ordenan, hauk dira:

Tel Aviv	388.000	bizilagun
Jerusalem	266.000	bizilagun
Haifa	209.000	bizilagun

Hiruretan lehenengoa, hutsetik sortua da 1909an, hamar bat judu familien artean. Eta fenomeno hau ez da, ez eta urrundik ere, bakarra: Beer Sheba (69.500 bizil.), Bene Berak (64.700 bizil.) eta Bath Yam (62.000 bizil.) hiriak apenas baziren benetan mende honen haseran. Israel, nazio berri bat da.

Judu jendetza osoa, beste alde batetik, 1940an baino 3.000.000-^{ez} tikiagoa dateke gaur. Beste era batetara esateko: naziek egindako 6.093.000 juduen triskantzak oraindik astun jarraitzen du demografi maila hutsean ere.

Judu gehienek oraindik "Diasporan" jarraitzen dute: 11.000.000 "atzeriratu" 1973an, ehun bat Estatu desberdinetan barna.

Kolektibitate hau bi talde handitan zatitu ohi da: Afrika-Asia-ko taldea bata, eta Europa-koa bestea. Lehenengoan, arabe herrietatik etorriak sartzen dira. “Ekialdeko juduak” izenarekin ere deitzen zaie. Proletalduak, palestinar eta beste arabiarrekin, Israel Estatuko proletalgora osatzen dute, lehen inpresio batez, gaur egun. Eta bigarrenean, “mendebaldekoenean”, Estatu horretako goi mailak betetzen dituztenak sartuko genituzke. Jatorrizko zatibiketa hau, klase fenomeno bezala Israelen luzaroan irauteko asmotan dela dirudi, eta buruhausterik handienetako bat gertatzen ari da Gobernuarentzat.

Judu “sefardi” eta “askhenazi” izenez deituei buruz, hitz eginen dugu behe-ragoko lerroetan.

Mendearen haserako sionist aitzindarien kolektibismo sozialista orokorra beherakadan dagoela dirudi, Israelgo jendetza osoaren % 2,8 bakarrik bizi bait da gaur egun “kibbutzetan”.

2. HEBRAIERAREN TIPOLOGI EGOERA

Hebraiera, semitar hizkuntza da.

Sakonki bereizten da, beraz, Europako hizkuntza guztietatik, eta, alderantziz, arabiar eta etiopiar tankerako hizkuntzei hurbiltzen zaie. Funtsezko baieztapen honek explikatuko dizkigu geroago gaurko hebraieraren, bai ahozkatze mailan eta bai hitzak mailegatzeko garaian dituen joerarik behinenak.

Semitar hizkuntzen sail handi bat (Mesopotamia Zaharreko akkadiar hizkuntza; feniziera, kartagotarrena, etc.) aspaldiko mendetan hilik dago. Ez dugu deus ere esanen haietaz.

Tipologiaz hebraierari gehien hurbiltzen zaizkion hizkuntzak, hauk dira gaur: arabiera, bere zenbait desberdintasunekin, eta amharia hizkuntza, Etiopiko hizkuntza ofiziala.

Zerikusi ttipiagorekin, berberiera, batez ere Algeria eta Marokoko alderdi menditsuetan mintzatua, eta honen adar “guantxe” hizkuntza, garai batetan Kanariar irletan mintzatua.

Duen tankera berezi honek explikatzen digu zergatik, israeldar eta arabiarren arteko etsaigoa eta guzti, arabiar hizkuntzetatik hartutako hitzek egokitu eta itsasteko posibilitate gehiago duten, Europako hizkuntzetatik mailegatuek baino.

Baina benetan hebraieraren hurbileko semitar hizkuntza bakarra eta bere modernatzeko garaian lagun liezaiokeena, *arameera* da: orain 2.500 urte, juduek, Nabukodonosorren aginduz mende erdi bateko deportapen kolektiboan, Babilonian ikasi zuten. Jesukristok ere hizkuntza hori erabiltzen zuen Bibliatik aipuetan, eta bai eta haren ikasleek ere beren Ebanjelioetan. Hizkuntza berau erabili zen, baita eta, mende osotan, Ekialde Erdiko nazioarteko hizkuntza bezala.

Hizkuntz hurbiltasun honen eredu bitxi bezala, bi hitz pare hauk ekartzen ditugu (jabetzen bagara ere hitz hutsezko alorrean era horretako gonbaraketa egiteak izan dezakeen erlatibotasuna):

	arameeraz		hebra eraz
azpian	tat	tahat
bat.....	had	ehad

Baina arameera, gaur egun, hizkuntza mintzatua bezala, oso hizkuntza ahul eta guttiengoa da. Haim Rabin irakasleak “Judu kurdu” izenez deitzen dituenek bakarrik gordetzen bait dute.

Arameera hau, hiru hizkuntz irlatan, eta bata besteen gandik urrun, mintzatzten da. Lehenengo bat, Beirut eta Damas artean, Anti-Libano mendikatean mintzatzten da (Siriako Mendebaldean, “Ma’lula”-ko arameera izenez deitua, oraindik “zenbait milaka pertsonak erabiltzen dutena” (D. Cohen). Bigarren eta hirugarren bat, zenbakiz garrantzitsuena, 2.000 bat bizilagunekin, “aiser” eta hirugarren bat, zenbakiz garrantzitsuena, 20.000 bat bizilagunekin, “siser” komunitateak osatzen duena da, Pertsia eta SESB edo URSS-en kokatua, Urmiah aintziraren ondoko lurralde batetan.

Nola nahi ere, hebraiera egungotzeaz arduratzen diren teknikoek, maiz aski jo izan dute, hitz berriak gertutzeko asmoz, tradiziozko aramear literaturara, eta bai eta aramear mintzaira duten juduengana ere.

3. HEBRAIERAREN BEHERAKADAKO ALDIA

Judu herriaren goren mailako garaia David eta Salomonen erregetza aldian kokatzen da: Kristo aurreko 1.010 eta 930 urteetan. Salomon hiltzean, bi pusketan zatitu zen herria. Israelgo Erresumak, Iparraldean, bi mendetan bakarrik iraun zuen. Asiriarrak jabetu ziren hartaz Kristo aurreko 720. urtean, eta asimilatu egin zituzten, ondoren. Judako Erresumak, Hegoaldean, (“judu” nazio deitura eman duenak) bizitza independente luzexeagoa ukan zuen. Kristo aurreko 586. urtean ordea, Nabukodonosorrek bukaera eman zion honen independentziari; Salomonen Tenplua desegin, eta juduak masa osoan Babiloniara (Mesopotamian) herbesteratzea erabaki zuen. Eta han egon behar izan zuten bi mende osotan (48 urte prezeski).

Juduak gutti nahastu ziren urte horietan; baina hebraieraren eta arameeraren arteko antz handiengatik, elebidun bilakatu ziren. Eta Judara itzultzera-koan Kristo aurreko 538an. Salomonen Tenplo sonatua eta Erresuma birreraitzeko, hebraierak utzi zion judu herriaren hizkuntza *bakarra* izateari. Grekoek hartu zuten, Alejandro eta ondorengoekin hirueledun egoera sortu zen: greko-arame-hebraiera. Hauxe dugu kristau ebanjelariak markatzen dutena. Arameerak eta grekoak batipat, hebraierak ez beste arrakasta eta abantailaz gozatzen zuten, judu herriak azken mendeetan jasan zituen militar hondamenen ondoren. Erromatarrek egindako barreiaketa masiboaren aurretik ere, hebraiera diglosi antzeko egoeran aurkitzen zen, sasielebitasunean, hebraiera beherakako hizkuntza bezala, giza egoera azpiagokoan aurkitzen zenez gero.

Honek ez du esan nahi Salomonen bigarren Tenplu garaian, hebraiera baztertua zeukatenik. Honen froga ederra, 1947an Itsaso Hilean aurkitutako eseni papiro sonatuak ditugu, gehienbat hebraieraz idatziak daude eta . Era

berean, garai honetako beste zenbait idatzi edo grabapen ere hebraieraz eginik aurkitzen dira. Eta, batez ere, Nehemias profetaren erostek demostratzen digutenez, zenbait judu gurasok beren seme-alabei ez zietelako hebraieraz egiten, kristau haroaren urte batzu aurretik, hebraiera-arameara elebitasun egoera ezartzen ari zen herrian. Ez du ezerk bultzatzen bigarren Tenplu garaiko mendetan arameerazko elebakartasun egoera zegoenik pentsatzera.

Kristau haroko 70. urtean, sei urtetako judu matxinadaren ondoren eta sei hilabetez Jerusalem inguraturik edukiz gero, Titusek hartu zuen hiri hau eta Salomonen Tenplua, juduen erlijio muina, zeharo xahutu. Juduen barreiaketa, Erromatar Enperadoregoaren luze-zabalero osora egin zen sistematikoki. Eta 135. urtean, Bar Koshbaren gidaritzapean, Erromaren aurka azken aldiz altxa zirenean, odolezko itsaso batetan itoa izan zen Israel, Massada gazteluko azken defendatzaileek (Itsaso Hileko ertzetan) nahiago izan zuten beren buruak batera erhan erromatarren eskuetan jarri baino. Eta gelditu zen judu herria barreiatua izan zen.

Hebraierak utzi zion komunitate juduaren nazio hizkuntza izateari.

4. ISRAELGO POLITIK—ERLIJIOZKO HAUSTURA SORTZEN DA

Israelen Historia ezagutzen duten askorentzat, Salomonen Tenplua bigarren aldiz desagitea (honen azken hondakin da “Erosten Harresia”), politik independentzia galtzea bera baino ere latzagoa izan zen. Ez da ahaztu behar, juduek (beste herri askok bezala, bide batez esateko), Bibliako esanetan sinesten zuten neurrian, herri berezizat jotzen zutela berena, Jainkoarekiko harreman bereziki eta eginkizun funtsezkodun bezala Historia Unibertsalean.

Tenplua desagitea, haientzat, lamaistentzat gaur Potala Llassa desagitea izanen litzatekeenaren antzeko zerbait bezala gertatu zen.

Politik independentzia ezin birlortu zuten gero, eta barreiaketa osozko atzerrirapen hura luzarorako zihoala ikusirik, Johanan Ben Zakkai-ek, juduen militar derrotaren ondoren, erlijio hutsezko “Akademia” bat Yavne-n (Gaza ondoan) eraikitzeko eskubidea lortu zuen, Vespasiano erromatar enperadorea-rengandik.

Judaismoaren ideologia hutsezko planteiaketa hau onhartzeko Erromaren arrazoiek nahiko garbiak dirudite: judu arazoa, *nazio* mugimendu izatetik *erlijio* mugimendu izatera pasatu zen. Eta politik eskakizunak, pentsakizun abstraktu eta konfesional batzutan gelditzen. Inperialismo guztiak lagundu izan eta laguntzen diete nazionalist mugimenduen ideologiazko eta desbiderapen unibertsalstei. Eta Erroma ere ez zen motzago gelditu Ben Zakkai-ren eskakizunarekiko.

Yavneko akademiak (mendetan zehar Diasporaren erlijio-ideologiazko lege-bilduma osatu zuen), oraindik sendatzeko asko falta zaion etendura bat sortu zuen. Hainbat aldiz aipatutako galdera hauetan laburtuko genuke etendura hori: Badago judu herri bat? Judu arazoan, badago erlijio konfesionaltasu-

naz aparteko beste zerbaite? Zer da sionismoa: judu abertzaletasuna, ala gurutzada juduzalea?

Ezpairik gabe, hiru planteiaketa posible horiek, gaur egun, bi osagailu hauetan datzate, eta hauengan dago, bai eta, judu arazoaren soluziobidea:

A) "Judu arazo" delakoa, erlijio problemaz ezkutaturiko beste klase problema bat gehiago baizik ez da.

Sionismoa, zentzu honetan, "judu" kapitalist burjeseria handiaren interes monopolistak babestu eta disimulatzen dituen filosofia teokratiko eta obskurantista dugu. Israel, interes horien zerbitzurako bulegoa izanen litzateke, eta munduko azken Estatu teokratiko gainera. Ez dago judu arazoarekiko nazio ikuspunturik. Judu askatasuna, integrapen orokorrean datzake, arazoa klase borrokaren textuinguru orokorean sartzean, eta sozialismo zientifikoaren erdiespenean irtenbide bezala. (Hau da *marxista-leninisten postura normala*.)

B) Judu arazoa, nazio problema da.

Diaspora gehiegi luzatu batek, ustez erlijiozko arazo bat bilakarazi du judutasunaren zentzu etniko eta hebraitarra. Irlandan ere gertatu da metonimiazko mekanismo baten bidez. Judu herriaren askatasuna, nazional askatasunaren bidez bakarrik liteke posible, israeldar estatu baten sorkundeaz (Hau, *sionist ezkertiar laikoen postura* dugu.).

D) Judu herria, Jainkoak hautatutako Herria da. Judu trajedian, gizadiaren tragedia osoa agertzen da, nazio mailan. Israeli dagokion jomuga berezi bakarra, Israelgo Estatuaren birreraikuntza da, Bibliako lurraldeen baitan eta biblia konfesionaltasun zorrotz batetan. Errebelazioa izan da Israelgo historian zentzua eta, mendeak zehar, itxaropena eman diona. Israelek, konfesional iraun behar du. (*Sionist eskuinaren pentsakera*.)

5. HEBRAIERARI BURUZKO POSTURAK

Ez da zaila hiru talde handi hauek Israelgo hizkuntz berbizkunderi buruz luketen posturaz jabetzea:

A) *Marxista ezker ofizialarentzat*, hebraieraren berbizkunderiak ez du interesik, eta ez du zentzurik ere, "sionista arrazakeriaren" adibide bezala ez bada (hari honetan agertzen zaigu, bai eta, O. N. U.-n orain berrirotsu izan diren eztabaidetan, Estatu askoren postura). Baina, arazoa planteiatu zen barnean ere. XIX. mendearen azken aldera, ezker honek "yiddish" mintzaira (judu proletargoarena) *hebraieraren* (rabino eta liberal burjesen mintzaira) aurka jartzen zuen, horik bait ziren judu herriko "liberatu" bakarrak. Ezker superklasista hori, hizkuntz problema (hebraiera/yiddish), klase kontraesan orokorren (burjeseria/proletargoaren) alderdi bihur erazten saiatu zen; baina alferrik.

Marxista ezkerria, asimilazalea da, antisionista; eta judu arazoa antikapitalista borrokaren kapitulu batetara laburtzen du.

B) *Sionista laikoentzat*, Haim Rabin Irakasleak ongi dioenez, hebraiera da judu guztiek batera eduki zezaketan hizkuntza bakarra. Yiddish eta ladinoa

judu herriko sail batzu bakarrik mintzaten ziren, eta hizkuntza bi horik ezagutzen ez zituztenek ez zuten onhartuko sekulan beren judu iraganarekin loturarik gabeko beste hizkuntzarik. Ez zen posible izanen ingelesa bezalako hizkuntza bat onhartu, eta gero Herriko Sukaldera zetozen guztiei inposatzea, zeren hauk judu izateko asmoarekin bait zetozen eta ez izaera bat beste baten truk egiteko. Hebraieraren berbizkundera, horrela judu berbizkunderaren funtsezko zati bat gertatzen zen. Judu laikoentzat hebraiera zen judu guztiek onhar zezaketen hizkuntza *bakarra*, eta bai eta Israelgo herriari giza lotura eman zie-zaiokeen bakarra ere.

Postura hauxe da, besterekin batera, Alber Memmi, judu idazle ospetsuarena: “Judu naziotik kanpora hebraiera ez zen inoiz juduaren hizkuntza mitiko bat besterik... Orain, zer litzateke judutasun berezia kultura berezirik gabe? Edo eta, zer da kultura berezi bat hizkuntza berezi bat gabe? Literatura hizkuntz arazo zenbateraino gertatu ohi den pentsatzerakoan, zer da judu literatura bat judu hizkuntzarik gabe?” (*Liberation du Juif*, 167).

C) *Sionista erlijiozaleentzat*, azkenik, hebraiera hizkuntza sagaratu bat da; Biblia idatzi zutenen hizkuntza (haren zati handiena behintzat). Salomonen eta Daviden hizkuntza. Talmudeko hizkuntza eta ez Thora-koa bakarrik. Nolanahi ere, azpimarratzen dute, salatu egin beharko litzateke hizkuntza sagaratu “laiko” alorrean erabiltzea. Baina justifikatzen dute, ezpairik gabe, hebraieraren beharrezkotasuna, eta judu herri hebraieradun batena ere. Hebraierari atzea demaion judu herria, herri apostata izanen litzateke.

6. SIONISTA MUGIMENDUAREN JAIOTZEA

Mila Estaturen baitan mendeak zehar barreiaturik eta kristau-musulman erlijioz definiturik egon den judu herri honek kupida eta zentzurik gabeko zapalkuntzak jasan behar izan ditu. Kristauentzat, Israel, “herri Jainko-erhailea” zen, Kristoren jainkotasunari uko egiten ziona; eta, haren itsukeria-rengatik, birao kolektibo eta azkengabea zen haren izate osoa. Musulmanentzat ere, Kristorengan, profeta aurpegi bat, ez besterik, ikusten dute eta, judu herria, apostaten herria zen, eta gogorkeria osoaz tratatu beharrekoa, gainera. “Les juifs arabes se méfient des Musulmans plus encore que les européens, et rêvaient d’Eretz-Israel bien avant les Russes et les Polonais”. (*Juifs et Arabes*, A. Memmi, 36. or.)

“Ghetto” hitza judu komunitateei eratzeki izan zaie, erabat hertsia zirelako; eta “pogrom” hitza, berriz, judu erhaiketa kolektibo eta bortiza adierazteko sortu zen.

Ehundaka urtetan, juduak, atzerriko etengabeko segurtasun faltaz, Israel hebraitar batetara etxeratzean amets egin izan du, han hiritar “oso”, herkié oso (à part entière) eta ez betiko arrotz izan ahal zedin. Sinagogetan milioika juduk arrenka eskatu izan du, hiru bider egunero, Israela itzultzea, eta Jerusalem birreraikitzea. Baina, itxoinenez, itzulpen horrek halako kutsu mitiko eta

ametsezko bat hartu zuen, sekula santa batetara geroratutako zerbaiten itxura halegia.

Hala ere, XIX. mendearen azken aldeko juduen erhaiketa ugariak eta nazionalitateen itzarpen mugimendu zabalen oihartzunak entzuten hasi ziren judu komunitate ugarietan, hots, Europako Ekialdekoetan batipat. Eta, horrela, intelektualek zuzenduriko kultur mugimendu baten bidez, berarizko *sionista* mugimendua sortu zen.

Mugimendu hau, honako helburu honek definitzen zuen: “Zuzenbide Publikoak garantizaturik, babesleku bat sortu, Palestinan, juduen artean”.

1858an, Eliezer Ben Yehuda jaio zen, eta 1860an, berriz, Theodor Herzl. Bata eta bestea, judu herriaren hizkuntz eta politik alorren berbizkunderen jorratzaileak izan ziren.

Baina ez litzateke egokia izanen bi mugimenduok bateratsuegi ikustea. Nahiz eta Ben Yehuda eta Herzl kidekoak izan, hizkuntz berbizkunderak aurrea hartu zion politikoa. Garbi ikus daiteke hori gertakizun honetan: Jerusalemgo Hebraierazko Unibertsitatea 1925ean sortu zen, Israelgo Estatu Librean baino 23 urtez lehenago, beraz.

1783 eta 1811 urteen artean hebraierazko lehen aldizkaria argitaratu zen Alemanian. Ez zen aldizka jakinekoa. 1856an, ordea, Ekialdeko Prusian, hebraierazko *Hamaggid* astekaria argitaratzen hasi zen intelektual talde bat.

“Argituen mugimenduak”, “Haskala”, bere aldetik, 1860az gero, hebraiera komunikabide bezala erabiltzea erabaki zuen; eta honela, azaldu zen Abraham Mapu (1867an hila), hebraierazko lehen nobelagilea.

Honekin argi gelditzen zaigu, bada, Herzl-ek Bâle-n (1897) bere lehenengo Sionista Biltzarrea eratzen duenerako (Biltzarre honen helburua hebraieraren berbizkundera zen, 1901eaz gero Israelgo hizkuntza bilaka zedin), hizkuntz mugimendua ibilian zebilela franko urtez lehenagotik.

Sionista mugimenduek, hebraiera, beren barneko lan eta komunikabideetarako hizkuntza bakartzat hartu zuten. *Radikala* zen oso Yehudaren postura: Sinagogatik kanpora ere hebraieraz egin behar zela erabaki zuen, liburu sagaratuetatik ateratako esaldi batzu erabiliz, etsenplu gisa. “Hebraieraren berbizkundera egiteko bide bakarra, zioen, irakaskuntzako hizkuntza *bakartzat* bera hartzea da”.

Etsenplu emateko erabaki sendoa hartuz, Palestinan agertu zen 1888an. Jaffako Hegoaldean Richon-le-Sion hebraierazko eskola bat sortu eta aurrera ateratzen lehiatu zen. Osasun eskasiak (Ben Yehuda tuberkulosoaren) ez zion utzi bere azken helburura iristen; baina Richon-le-Siongo eskolak, hura gabe ere, aurrera jarraitu zuen ondorengo hebraierazko lehen mailako irakaskuntza orokorraren bideak urratuz.

Bien bitartean, oso mugimendu boteretsu bat (100.000 eta gehiago sionista 1900ean) sortu zen Herzl-en inguruan. Hau bera 1904ean hilko zen, nekez, 44 urte besterik gabe. Giro honetan hasten zen, gero eta ugariago bilakatuko zen milaka judu talderen itzulera. Hauk, benetako aitzindari bezala, lurralderik kiskalienetan eta itxuraz bizitzeko gauza ez zirenetan kokatu ziren. Horrela, 1918an jadanik, “Palestinako Britainiar Agintaritzan” sortu aurretik beraz (1921ean gertatu zen eta hori), bazeuden Israelen 34.000 aitzindari.

1921ean, hebraierari ofizial titulua eman zitzaion (arabiera eta ingelesaren kidekotasunean).

Baina jo dezagun atzera, eta ager dezagun laburki bederen, Israelek hebraiera eguneroko hizkuntza idatzi eta mintzatu bezala bilakarazteko eman izan duen zenbait problema teknikoren soluziobidea.

7. FONETIKA ETA ELKARRULERPENAREN ALDETIKO PROBLEMAK

Juduak, mendeetan zehar, arabiera, ingeles edo turkiera bezain fonetika desberdinetara ohituak zeudenez gero, bistan zegoen ez zela aski izanen, nahiz eta hura bera nahiko zaila izan, hebraiera literario eta idatziaren batasunarekin bakarrik. Judu etorkinen fonetika ohiturak ezin zitezkeen desberdinagoak izan; hebraierazko hitz bat bera ahozkatzean alde handiak nabari ohi ziren judu batzutatik bestetara, eta, horrela, hebraierazko elkarrulerpena biziki gaitza gertatzen zen.

Honela bada, mintzaira ere batu beharrean aurkitzen ziren hizkuntzalariak, eta ez ortografia bakarrik. Sinagogetako liturgi mintzairak ere desberdinak ziren, zein errejiotako hizkera ukan, kontua, eta horrela gaizki balia zitezkeen hartaz batasunerako bide bezala.

Lehen zuzenbide bat, ezpairik gabe, arameeradun juduek eskaintzen dute, gorago esan bezala.

Bigarren zuzenbide bat, judu-arabiar dialektoek, “ekialdeko juduek”, ematen zuten.

Hirugarren bat, “sefardiek”; jatorriz espainiar-portugesek. Errege Katolikoek XV. mendearen azken aldera kanporaturik, judu “sefardiek”, Turkia, Grezia, Bulgaria eta Palestinan barrena sakabanaturik zebiltzenek, beste fonetika mota berezi bat erabiltzen zuten.

Eta laugarren fonetika mota bat, gehienbatena, “askhenazi” juduena zen. Germaniar “yiddish” mintzaira eta lehen aldiko aitzindari gehienen jatorrizko hizkuntza.

Hizkuntz ikerketa sakonen ondoren, espezialistak ondoren honetara heldu ziren, hots, bertako hebraieraren fonetika, Diasporaren aurrekoarena, guttiago aldatua zegoela aramear komunitateetan, sefardietan (= ladinoetan) eta judu arabiarretan, “Yiddish” hizkuntzadunetan baino. Eta, beraz, Ben Yehuda beraren eritziari jarraituz (poloniar yiddishduna berau) sefardien mintzaira onhartu zen, eta ofizial mailara jaso, ondoren, Hebraieraren Akademiak eta Israelgo Estatuak.

Bidezkoa dela ematen du erabakiak. Zeren, jatorrizko hebraierak, arameerarekin, arabierarekin duen kidekotasun handiagoarengatik, pentsa zitezkeen, hizkuntzalaritza mail hutsean, sefardierak desberdintasun ttipiagoa ukanean zuela mintzairan, askhenazik baino.

Gauzak horrela, ofizialki, /r/ fonemaren mintzaira mihi puntan egin behar

da (gaztelaniakoaren antzera, “perro”, “carro”) eta ez eztarrian (frantsesaren antzera, “horreur, verre”); eta azpimarratu izan da, era berean, /x/ (gaztelaniako “j”: “juez, jarro”) fonemaren eta /h/ fonemaren (euskal xiberotarrean aurkitzen da, adibidez) arteko bereizketa, ez bait dira askotan askhenazi-juduak berizketa hori egiteko gauza izaten.

Jakina, erabaki hauk ez dira batasun osoarekin hartuak izan, eta horrela aurki dezakegu, esate baterako, “hebraiera batu” legal horren biziki aurkako zenbait iparramerikar. Eta, beste aldetik, askhenazien ugaritasunak ere ez dio sefardi mintzairari behar baino gehiago exijitzen. Irratian, adibidez, derrigorrezkoa da sefardi mintzaira, baina beste zenbait eginkizun ez hain ofizialetan uzten zaio lekua askhenazi mintzairari ere.

8. EGIN AHALEGINAK NEURTZEKO ZENBAIT DATU

Esan dugu gorago hebraieraren berbizkundera ez zela 1948ko Israelgo Estatuaren jaiotzarekin hasi, askoz lehenago baizik.

Alde batetik, juduek ez zuten inoiz “arrazoin praktikoengatik”, esate baterako, inolako elebitasunik eskatu. Ben Yehudak hebraierazko eskola elebakardunak defendatu zituen, eta berauk praktikan jarri; eta Sionista Mugimenduak, yiddish hizkuntza Israelgo hizkuntza ofiziala izatearen posibletasuna baztertu ondoren, hebraieraren elebakartasuna proposatu zuen fermuki.

Erabaki honengatik, ez zen sekula santa baieztapen teorikoen mailan gelditu. 1883. urtean bertan, hebraierazko lehen eskola sortzeko asmoz bost urte lehenagoko aurren biltzarretan, Ben Yehudak ez zuen hebraieraz beste inolako hizkuntzatan eztabaidarik aurrera eraman nahi izan, nahiz eta bere solaskide guztiak ez gauza izan “hitzetorriaz” nazional hizkuntzan mintzatzeko.

Sionista Mugimenduak, hebraiera ezarri zuen komunikabide hizkuntza bezala. 1904. urtean “Va’ad Halashon” sortu zen, eta 1953. urtean Hebraieraren Akademia bilakatu berau.

Eragozpen guztiak gaindituz, eta lehen ikasleen hezketa maila bera arriskuan jarriz, 1906. urtean Jaffako Hebraierazko Lizeoa sortu zen; eta 1908an, berriz, Jerusalemgoa.

1913an Haifako Goi Mailako Teknik Eskola irekitzen da. Batzuen eritziz, ez zitekeen praktikara eraman halako erabakirik (hiztegia, liburuak, etab., falta ziren), eta egokiago izanzen zen teknik gaiak alemanieraz ematea.

Asko itxaron baino lehen etorri zen kontraindarra: “milaka ikasle eta irakaslek utzi egin zituen ikastetxeak, ikastaroak atarian organizatzeko erabakiz” (Haim Rabin).

“Yichuv”-ek (= judu birrerriratuen kopuruak) irabazi egin zuen hizkuntzaren aldeko borroka honetan.

Esan da lehenago, bai eta, hebraiera, 1918an, Palestinako hiru hizkuntza ofizialetako bat dela, eta 1925ean Jerusalemgo Hebraierazko Unibertsitatea sortu zela (lau daude gaur egun).

Jerusalem Irratik 1934an, 3,5 ordu ematen zituen egunean hebraieraz, eta 1939an, 5,5 ordu eguneko. 1963an, berriz, 16,5 ordu ziren egunean.

Azken mende laurdenaz gero, Israelen 1.000tik gora liburu argitaratzen da urtean (1.420 liburu 1954ean).

Gaurko 25 egunkarietatik 17 hebraieraz ateratzen dira. Eta 70 astekarietatik, 37 hebraieraz.

Gutti gorabehera % 50 bat liburu itzulpenak dira; eta berarizko eginahal bat egiten ari da hebraiera ahuleko etorkinen haurrentzat liburuak prestaten. Judu idazle talde handi batek gero eta liburu hobeak ateratzen ditu. Gogora dezagun 1966ko Literatur Nobel Saria, Samuel Agnon idazleari eman zitzaio- la.

Hebraiera ikasteko mila eratako irakastetxe et metodoz gainera (kibbutz, hiritako akademiak, pertsona helduentzako ikastaroak, irratizko ikastaroak, etc.), judu erakunde berezi bat ("Ulpan" erakundea) etorkinen integrapenez arduratzen da (20.000tik gora pertsona hartu eta gertutzen ditu bere hainbat ikastetxetan). Ikastaroak 5 hilabetekoak izaten dira; eta eritzi normala ohi denez, ikasleak, ikastaro horren buruan, elkarrizketa normal eta arrunt bati jarraitzeko gauza izatera iristen dira.

Yehudaren hil goertziko Hiztegi ikusgarriak, bere 16 bolumenez, ikusi du arria. Beste hiztegiek, garrantzi guttiagokoak badira ere, osatu eta zehaztu egi- ter dute egungo hebraitar hiztegia 300.000 bat hitzetaraino.

9. AMAITZEKO ZIFRA BATZU

Ezaguna da indar guzti horien zabalketaren ondorena: judu herria birjabe- tu egin da bere nazional hizkuntzaz. Miloi erdi bat israeldarrek ez du hebraiera beste hizkuntzarik ezagutzen.

<i>Urtea</i>	<i>Israelgo judu populazioa</i>	<i>Hebraieradunak</i>
1918	55.000	34.000
1948	650.000	520.000
1957	1.700.000	1.650.000
1961	2.000.000	1.900.000

Pentsa ohi denez, gaurko Israelgo populazioaren % 96 gauza da hebraieraz mintzatzeko, eta % 15-30 bat hebraierazko elebakarduna da.

Beste edozein argitasun baino esanguratsuagoak dira zifra horik, eta alfe- rrikako deritzagu beste eraskinik ematen hasteari, ez bada, beste behin, judu herriak, nazional hizkuntzaren berbizkunderako garaipenez aurrera atera duen borroka txalotzeko.

6. FINLANDIA

Finlandiar hizkuntza edo suomiera (lau milioi baino gehiagok mintzatua gaur egun) interes handiko bezala gertatzen zaigu euskaldunoi.

Alde batetik, galego eta flandestar kasuen kontraposturan, esate baterako, suomiera ia erabat bakarra eta loturarik gabe geratzen da tipologi ikuspegitik begiratzen badugu, eta horregatik, batasunaren eta egungotzearen problema teknikoak bere errailetatik konpondu behar izan ditu.

Bigarrenez, suomitar hizkuntzaren kopuru demografikoa euskaldunaren antzekoa da: Finlandiar Estatuak (Suomi/Finland), elebidun jarraitzen duelarik (suomiera-suedieradun), 4.703.000 bizilaguneko populazio osoa dauka, 337.009 Km²-zko zabalgo oso batez, baina desertu hutsa bere zatirik handie-nean.

Eta hirugarrenez, suomitar etnia, suediar-errusiar presio bikoitzaren men-pean mendeetan egon delako, zatibiturik aurkitzen dugu gaur egun, hots: Finlandiako Errepublika Mendebaldetik, eta Kareliako Sobiet Errepublika, Ekialdean, 1956 arte bakarrik. Herri honek, gainera, izugarritzko populazio mugimenduak jasan behar izan ditu: atzerrirapen masiboak, bertako jendetzaren ordeztuak beste batzuek birlandatuz egin izan diren genozidioak, barruko inmigratzenak, etab.

Hala ere, suomiera, gaur egun, finlandiar populazioaren % 94ek egiten du, eta XIX. mendean jasan behar izan zuen egoera mengel hura erabat gainditua izan da.

Irakurlea ohar daitekeenez, "finlandiar populazioaz" eta "suomitar hizkuntzat" dihardugu. "Finlandiar" hitza, geografia eta administralgoari datxeko; "suomitar" hitzak, ordea, jite etniko bat darama. Era honetantxe populazio belgiarraz edo populazio suitzarraz hitz egiten da, baina ez du zentzurik izanen hizkuntza belgiarraz edo hizkuntza suitzarraz hitzegiteak.

1. FINLANDIAREN GEOGRAFI KOKAPENA

Finlandia, gehienbat, lurralde aintziratsu (60.000 aintzira) eta basatia delarik, Ipar Errusiaren Mendebaldean aurkitzen da, bere Iparraldean Kola penintsulaz, Hegoaldean Latokka lakuaz eta Mendebaldean Botnia itsasmuturrak (Baltiko itsasoaz) mugaturik.

Lehenago esan denez, Finlandia etengabe bere hi hauzotar garrantzitsuen politik eragipenera menperatua egon da. Bere mendebaldeko hegian Finlandiak beti Suediaren presentziarekin topo egin behar izan du (honen itsasertzetako zenbait kolonia orain mila urtetatik konuntz ezagunak bait dira); eta Ekialdean, berriz, etengabeko txoke batetan egon da errusiar nazioarekin. Ez da ahaztu behar Petrogrado (gaurko Leningrado) errusiar Enperadoregoaren zilborra izan dela orain urte gutti arte, eta hiri hau ia Finlandiarekin mugan aurkitzen dela.

Honek suomitar etniaren daturik esanguratsuenetako bat agertzen digu, hots, bere “finlandiar” lurraldea funtsean luteranoa dela (Suedia bezala), eta bere “kareliar” alderdia, berriz, ortodoxo izan dela funtsean (Errusia bezala).

2. FINLANDIA ETA KARELIA

Esan da nola suomitar etnia politikoki zatibitua dagoen. Alde batetik, bada-go finlandiar Estatu bat, normalean Finlandiatzat ezagutzen duguna, eta “suomiera” mintzatzen dena; eta badago Hego-Ekialdera (edo bazen behintzat 1932 eta 1940ko gertakizun latzak arte) Karelia deitu ohi dena, eta “karjala” suomitar dialektoa mintzatzen duena. Finlandiako hizkuntza ofizialaren desberdintasun ttipi batzuz.

Iparraldeko Karelia ez da sekulan Finlandiar Estatuaren parte bat izan. Baina Finlandiaren 1918ko independentziaren ondoren, bere Estatu anaiarekin elkartu nahi izan zuen, eta artean jaio berria zen marxista-leninista Estatuaren kontrajarrera bortitzarekin topo egin zuen, ez bait zitzaion horri iheste hartan “burjes azpijoko” bat besterik zegokeenik iruditzen.

Finlandiar eta Sobietar Estatuaren artean Dorpat-eko Bakea izenpetzean (1920), Moskuko gobernuak, Kareliaren apartatze-nahi posible horren arazoa, autodeterminatzeko, bozataratuko zuenaren hitza eman zuen. Baina horretarako erabakia zegoen eguna heldu baino lehen, Kareliako Sobiet Errepublika sortu zen “bere kabuz”, eta, gauza horrela, Moskuren ustez, alferrikako gauza zen herriari bere boza eskatzea.

Finlandiak ONU-ra jo zuen 1922an: alfer-alferrik ordea, Errusiak ez zuen onhartzten eta gisa horretako erakunderik. 1919-1920ko gorabeherak, bada, ez zuten ezer garbitan akabatu, eta bien bitartean errusiar etorkinek % 46ra behe-ratzen zuten bertako jendeen kopurua. Jokabide hau bera erabili izan da geroago Letonian, bertako jende jatorrak gaur egun oso guttiengo batetan aurkitzen direlarik.

1932an beste matxinada berri bat altxa zen sobietarren aurka. Estalinek, orduan, metodo gogorrek erabiltzeari ekin zion, eta populazio osoa, batera, (300.000 pertsona) Enperadorego osoan barrena sakabanatu zuen, eta, bidena-bar, errusiar etorkinez bete kareliar lurraldeak.

Kareliako Sobiet Errepublika ezeztatua izan da geroago, 1956an.

Hizkuntzalariek diotenez (R. Austerlits) suomi-kareliar hizkuntzadunak, gaur egun, 170.000 izanen lirateke. Horra hor bada, bere ahozko literatur aberatsari esker, nazional poema “Kalevala”-ri bizia eman zion suomitar errejioren zorigaitzoko halabeharra.

Hegoaldeko Kareliari dagokionez (Viipuri eskualdea, Viborg errusieraz), Leningrado ondoan eta Latokka lakuaren Mendebaldera, honen patua ere ez zen zori hobeagokoa izan.

Stalinek 1939an agindu politiko egin bazuen ere, sobiet harmada Finlandiako lurretan satzen zen bi hilabete geroago. Iparraldeko herriak, beren postura neutralista zela eta, ez ziren Finlandiari laguntzera agertu, eta honen erresistentziako harmadak, bere bakardadean, berehalaxe lur jo beharra izan zuen.

Moskuk, orduan, Kareliako istmoan aurkitzen den Viipuri-ko lurralde indus-tritsua beretzako bortxaz hartu zuen. Hori zela eta, bertako jende guztiak (400.000 pertsonak) ihes egin zuen Finlandiara.

Horrela zeharo hutsik gelditzen zen lurraldea, berriz, batipat errusiar esla-boz bete izan zen. Eta Hegoaldeko suomitar Kareliak agur egiten zion bizitzari.

3. SUOMIERAREN EGOERA TIPOLOGI IKUSPEGTIK BEHATUTA

Suomierak, garrantzizko bi dialekto dauzka: batetik, “suomitar” dialektoa, Finlandiako hizkuntza ofiziala gaur, eta lau milioi baino lagun gehiagok mintzatua, eta bestetik, “karfala” dialektoa, bere bi subdialektoetan galtzear aurkitzen delarik.

Suomiera, euskara bezala, ez da indoeuropar hizkuntza. Ipar Errusiako izugarritzko lurraldeak estaltzen dituen Ural hizkuntz taldekoa dugu baizik.

Suomierari zerbait hurbiltzen zaion bakarra “eesti” da, Estoniako hizkuntza ofiziala, milioi bat pertsonak mintzatua.

“Erza”, “mari”, “komi” eta “ud-murt” hizkuntzak, hauk denak SESB-eko herrialdeetan eta milioi pare bat pertsonak mintzatuak, dexente urruntzen dira suomierarengandik. Eta zer esanik ez hungariar edo siberiar samoyedori buruz, ez da eta suomieraren urruneko senide bat besterik.

Laponiako “sam”-ri dagokionez, bere suomierarekiko senitasuna, arras urrunekoa da, eta hizkuntzalariek beren zalantzak aurkitzen dituzte bien artean lokarririk erabakitzeke garaian.

Horregatik genion kapitulu honen haseran, suomira, tipologi ikuspuntutik begiratuta, hizkuntza arras bakarra dela munduko hizkuntz taldeen aurrean.

4. GAURKO EGOERA FINLANDIAN: SUEDIAR ALDEA ETA SUOMITAR ALDEA

XIX. mende aurretik, Norvegiak eta Finlandiak, Suediarengandiko eragipen gogor bat jasan behar izan zuten. Ez da ahaztu behar Norvegia 1905 arte ez zela apartatu Suediarengandik, eta Finlandiak, berriz, suediar lurralde ofizial izateari 1809an utzi ziola, Errusiar Enperadoregoko “Dukat Handia” izatera pasatzeko, 1918 arte, nahiz eta, hala ere, Stokolmo-ren eragipenarik ez galdu.

Suediar hizkuntza, Finlandiako hizkuntza bakarra izan bazen ere 1902 arte, 1863ko tarte ttipi batez aparte, gaur egun baztertua aurkitzen da geografikoki suomiera aspaldiko mendeetatik guttiengo baten hizkuntza bezala aurkitzen zen itsasertzeko alderdietara. Eta, soziologikoki, berriz, herriaren goi mailakoen parte bat besterik ez da mintzatzen.

Ikus dezagun orain Finlandia nola geografikoki, hiruzatitua dagoen: suomieradun zona, suedieradun zona eta elebidun zona.

Finlandian (ez Belgikan bezain zorrotz baina), populazio minoritarioaren

hizkuntza % 10 edo guttiagok mintzatua denean, herri edo lurralde hori *elebakarduntzat* hartzen da; eta guttiengoaren hizkuntza % 10etik gora mintzatzen den lurralde oro elebiduntzat jotzen da.

Klasifikapen hau ez da oso tinkoa. Baizik eta hamarurtero egin ohi den izenemate batek, gertatu aldaketen arabera, berritu eta egungotu egin ohi ditu elebakardun eta elebidun zonen zerrendak.

Hiri garrantzisuenetan, bestalde (Helsinki, Turku, Vaasa, etab.), 5.000 edo baterako, eta % 30 bakarrik suedieradun, hiri horretan, administralgoa elebiduna izanen da. Baina hiri berean, adibidez, % 92 bizilagun badaude suomieradunak (edo suedieradunak), orduan, administralgoa gehiengoaren hizkuntzako elebakarduna izanen da.

Era honetan, ahalik gehien guttiengoaren eskubidea gorde nahi da (izan ere, Finlandian, guttiengo hori suediar jatorrizko ekonomi boteretsuko giza mailak osatzen bait du).

Hiri garrantzisuenetan, bestalde (Helsinki, Turku, Vaasa, etab.), 5.000 edo gehiago suediar hizkuntzadun bizilagun badaude, hiri horietan administralgoa elebiduna izanen dela erabakia dago.

Planteiaketa honek gaurko Finlandian (1962) honako egoera ofizial hau eman du:

438 suomitar elebakardun udal.

44 elebidun udal.

47 suediar elebakardun udal.

Aski dugu gaur suediar hizkuntzadunen jendetza % 6,5koa dela gogoratzear, suediaritzale hizkuntz politika honetaz jabetzeko. Ez da ahaztu behar, hala ere, orain hiru mende laurden suomitar hizkuntzak baztertua zirauenaz.

Aurkeztu den lege planteiaketak, laburtuz, honako egoera orokor hau eman du:

a) Jeneralean suomieradun elebakardun Estatu bat —hiri handietan izan ezik—, hauetan elebidun egoera dago eta.

b) Bi lurralde suediar elebakardunak (Botnia itsas muturreko ertzetan): Kokkola-tik Waasara doana bata, eta Turkutik Helsinkira doana bestea. 330.000 bizilagun denetara.

d) Zona berezi bat (Aaland irlak). Honako hauetan, suedieraren erabateko nausigoarengatik (% 96) eta geografi urruntasunarengatik, erdi independentziako gobernamentu berezi bat proposatu izan da, garantia antisuomitar bereziekin. Jendetza: 21.000 bizilagun.

Neurri guzti hauk eta ere, etengabeko tirabira bat nabaritzen dute behaleek elebidun zona guztietan. Apartatu nahian ere ibiliak izan dira Aslan Irletan (egungo konstituzional garantiak baino lehen), Suediarekin elkartzeko asmoz.

Nola heldu dira irtendibe honetara, eta zein egoeratik?

5. SUOMIERA, HIZKUNTZA DEBEKATUA FINLANDIAN

Finlandiako gidari mailak, gaurdaino, suediar hizkuntzadunak izan dira, eta agintea bera, 1918 arte, suediar monarkiaren zerbitzuko egon da.

Horren froga ederra bezala, herrialdeak izan duen nazioarteko deitura bera daukagu: "Finlandia" eta antzekoak. Denak suediar "Finn Land" etik ateratakoak, eta "Suomi" deitura jatorretik urrun aski gelditzen direnak. Deitura hori ez da bakarra, zeren suediar guttiengoak herrialdeko izen guztiak aldatu egin zituen alemanierazko kutsu bat emanez. Horrela, Helsinkiri, Helsingfors izena ezarri zion; Tampere-ri, Tammerfors; Turko-ri, Abo; Uusanpunkki-ri, Nystad; Hamina-ri, Friedrikshamm; etab.

Ganivet espainiarrak ongi aski zertzen zuen egoera hori, zera zioenean: "Finlandiarrei kendu egin zieten itsas hegia eta honen portuak oraindik berdintsu jarraitzen duten suediar hiri bilaka erazi. Ondoren, suediarrek, hiri hauetan errusiar autoritatearen aginteperatuak izan ziren... Finlandiaren Mendebaldea, Suediatik hurbilen dagoena, suediarra da ia erabat: Abo edo Hangoe bezalako portuetan, ia dena Suediaren bidez hartzen da, egunkarietatik hasita, Stokolmotik etortzen bait dira, eta bertakoak baino interes handiagoarekin irakurtzen gainera". (*Cartas Finlandesas*, 77).

Egoera hark berdintsu jarraitzen du oraindik ere; Vaasan, adibidez, 50.000 bizilaguneko mendebal hegiko hiri honetan, 1962an, Ganiveten liburuaz gero mendi erdi bat baino gehiago beraz, artean jendeetzaren % 32,6 bat suedieraz baliatzen zen.

Suomitar mugimenduaren berbizkunde haseran (1860 ondoren halegia), suomieraren egoera oso pattala zen, giza mailan batez ere. Baina demografi mailan ere bazeuden suediera nagusi aurkitzen zen lurraldeak, *hiri giroetan* batipat:

	1880	% 38,2
	1890	% 33,4
<i>Suediar hizkuntza</i>	1900	% 28,5
	1910	% 25,3

Uusipanki-ko suedieradunen portzentaiak (% 41,1 oraindik 1910ean), suomieraren 50 urtetako aurrerapenaren ondoren, ideia argi askitan ematen digu suedierak XIX. mende erdi aldera Finlandiako hirietan egin zuen sarreraren berri. Hirietako burjeseria biziki germaniarra zen.

Nekazari giroan eta barruko *lakuetan*, askoz guttiago sartu ziren suedia-rraak, ondorengo zifra hauek agertzen digutenez:

	1880	% 12,1
	1890	% 11,4
<i>Suediar hizkuntza</i>	1900	% 10,6
	1910	% 9,3

Orain, zifrak *oro har*, gisa honetara agertzen zaigu eboluzio kuantitatiboa:

	1860	% 14,3
<i>Suediar hizkuntza</i>	1960	% 7,4
	1970	% 6,5

Zifra hauetatik atera genezakeenez, ia 4.400.000 finlandiar suomieradunak direla; eta denetan garbi gertatzen denez, suomieraren aldeko eboluzioan doa.

Azpimarratzekoa izanen litzateke, bai eta, hiriz kanpoko populazioaren garrantzia; bada, mende honen haseran % 70koa bazen, egun % 60 baino gehixeago baizik ez dateke. Finlandiarra, bakartatera eta leku zabaletara ohitua dago, iparraldeko beste herritarren antzera.

Bozmate mailan ere, ia berdin agertzen da Estatuaren etni erlazioa: Suediar alderdiek, 1972an, denetatik % 5,3 lortu zuten. Herria, beraz, ongi definituriko bi etni komunitateetan banaturik aurkitzen da.

6. SUOMIERAREN 1918 AURRETIKO INSTITUZIO AURRERAPENAK

Funtsezko lehen datu bat: elebitasun ofiziala, behin betirako, iragan mendearen azken aldera Bobrikoff-ek bortxaz inposaturiko errusifikapenaren ondoren lortu zen, 1902an; suomieraren berbizkunde mugimendua nahiko aurreraturik zegoenean, beraz. Urte hortara arte, Finlandiak Suediako gobernamentua bera ezagutu zuen: suediar elebakartasunarena, halegia. Finlandiarren etorkizuna erabakitzen zuen Porvoo-ko Tratatuak, esate baterako, 1809an (Suediaren soberania Errusiari pasatzean), hiru hizkuntzatan egin zen: errusieraz, suedieraz eta... frantsesez.

Lehenengo suomitar abertzaleak (Arwidson, Lönnrot, Runeberg, Snelmann), XIX. mendearen haseran jaioak, ez ziren hitz etorri mintzatzeko gauza. Eta beren lanak, bai eta antisuediar nazional baieztapenekoak ere, suedieraz idatzi zituzten.

Suomitar nortasunaz jabetze bideko lehen urratsa, funtzional mailan bederen, 1842an aurkitzen dugu. Urte horretan Luteroren Elizak bere artzaiek suomiera ezagun zezaten erabaki zuen, beren eginkizuna nekazari giroetan behar bezala bete ahal zezaten.

Kareliako baso eta aintzirak oinez eginez bere "Kalevala" nazional bilduma sonatuan 22.800 bertso herrikoi batu zituen Lönnrot suomierazaleak (1835ean argitaratu zen), Suomitar Hizkuntzaren Akademia sortu zuen 1831an.

Oraindik 1841 arte itxoin beharko da, suomitar mugimendu nazionalaren aitzindariak, inguruko hotsasun oso batetan, suomiera herriko suediar elebakardun lizeotan sartzea lor dezatenerako. Baina orain ere, hizkuntza hori, ikas-

ketetako *gai* bezala onhartzeko da, eta ez *tresna* bezala. Eta 1851 arte, Historian lehenengo aldiz, suomieraren katedra bat Helsinkiko Unibersitatean sor daitekeenerako.

Nekazari giroan, eskola, XIX. mendearen erdialdera hasten da suomieraduna izaten. Baina inizatiba pribatuarekin eta berek ordainduz gehienbat. Estatuak suediar eskuetan jarraitzen du, eta, horregatik itxura denez, 1871ean Mikkelean (lakuen erdian aurkitzen den eta suomieradun herri batetan) Gobernuak suediar eskola berri bat irekitzen du.

Jyväskylä-ko suomitar lizeoa, 1858an sortua, aitzindarien ausardiaren eredu da, eta ez Helsingfor-eko suediar bulegokraziaren "suomierazaletasunaren" eredu.

Areago oraindik: suomitar abertzaletasunaren aurrerapenen aurrean, suediar guttiengoan organizatu egiten da, eta 1881ean Suediar Hizkuntzaren Finlandiar Akademia sortzen du.

Politik mailan, hemen ustekabeen besterik ez badugu ukitzen ere, fenomeno hori garbiago agertzen da oraindik: XIX. mendearen azkenetan, gero eta radikalago agertzen diren suomitar alderdi nazionalisten ondoren "suediar alderdiak" sortzen hasten dira, eta gero eta gogorragoak hauk ere beren antisuomitar eskakizunetan.

Zentzu honetan explikatzen da suomiera modernoaren hizkuntz batasunaren eragile izandako Stälä-ren esaldi hura. "Eskolari esker, erdi mailako klaseen suediarduntzeak XIX. mendean ondo sartu arte jarraitu zuen eta mugimenduak ez zuen bere indarrak batere galdu suediar agintea suntsitu ondoren ere" (*Lutte de Langues en Finlande*, 9). Estatuko aparatoak, errusiarren agintean ere, suediar klase gidariaren eskuetan jarraitzen zuen gehienbat. 1894 arte, esate batetarako, ez zen beharrezko suomiera ezagutzea Helsinkiko Unibertsitate Nazionalen irakasteko: aski zen suediar hizkuntza mintzatzeaz.

7. FINLANDIAR KLASE SOZIALAK ETA HIZKUNTZ BORROKA

Honaino idatzirik dugunaz klarki gelditzen da suediera klase gidariaren hizkuntza dela, eta bai eta mendebal hegiko herriena ere. Suomiera, berriz, herri xehearena eta lurrez barne aldeko bezala ikusi dugu. Ez zaigu batere gehiegiko iruditzen hizkuntz banaketa honek ohizko gobernamentu kolonialistena gogoratzen duela esatea.

Ez da harritzeko, ez eta, suomitar nazionalista mugimeduak eta klase borrokak etengabe elkar hartu izana, beren nortasun bila dabiltzen nazionalitateen politik borroka bihurriak sortuz: sozial-inperialismoa, nazionalismo paseista, etab.

Industriarik gabeko alderdian, batera zetozen nazional askatasuna eta sozial askatasuna. Haietan etsaia, suediar oligarkia zen: oligarkia eta arrotza zelako.

Eta, nahiz eta oraindik XVI. mendean nobleziaren zati batek suomieraz egiten bazuen ere, berbizkunde mugimendua hasten denean, suomitar gauza nekazari gauzarekin identifikatzen da, hau bait da zeharo suomitar klase bakarra, giza egoera honek suposatzen dituen ideologi eta politik ondoren guztiekin.

Hiri eta industriadun eskualdeetan, hizkuntz alienazio handiago batekin eta burjeseria-proletalgo borroka suediar hizkuntzan (edo bai eta errusieraz ere, Kareliako Hegoaldean) erabakitzen zelarik, nazional eskakizunak jolas-joko bat iruditzen zitzaizkion ezker iraultzaileari. Eta suediar guttiengoari suomitar eskakizunak onhar ezinezkoak iruditzen zitzaizkiolako, nazional arrazoiengatik, aliantza objetibo eta *iraunkor* bat egin zen (eta egin izan da geroztik ere urtetan) suediar guttiengo atzerakoien eta finlandiar ezker "suediartuaren" artean, Ganivet-en hitza erabiltzeko. Beronek idazten zuen, bai eta, nazional kontzientziate garaiko lekuko zorrotz baten gisa: "Ez daude bakarrik bi hizkuntza; bi bizitze desberdin daude: finlandiar "suediartuena" ("asuecados") bata, zilegi bazait horren hitz itsusi bat sortzea, eta finlandiar jatorrena bestea. Lehenengoek, aurren mailak dituzte gizartean; bigarrenak, esan nuen, soto eta sapaletan bizi zirela; zeren, edo barru aldean bizi dira, edo hirietako "beheko klaseak" osatzen dituzte, nahiz eta azken denbora honetan suomitar izpiritua jasotzeko eta nazio hizkuntza mintzatzeko giza joera bizi bat nabari izan". Eta jarraitzen du: "Gonbaratuz bizitze hauk, diot bada nik, (lur) sendoan daudenak orain arte behean aurkitzen direla, eta hauk egoeraren guztiz jaun eta jabe bezala goren mailalara destinatuak daudela... Herriaren izpiritua bere baitan gozatuz eta honen hizkuntza jatorrean pentsatuz hel daitezke goren gailurrera" (*Cartas Finlandesas*, 79. or.).

Baina ez da erraza izan gertakizunen ibilbidea aldatzea... Estatu librea sortu ondorentxe, 1920an, beraz, suediar eskola 8,66 markka kostatzen zen ikasle bakoitzeko; suomitar eskolak, oster, 2,71 markka bakarrik hartzen zituen pertsona bakoitzeko.

Oraindik 1936an, suediar guttiengoak nausigotasunaz jarraitzen zuen Unibertsitate mailan, honako datu honez begien bistan jar daitekeenez: suediar populazioa nazional populazioaren aldean % 9ra besterik ailegatzen ez zen garaian, Unibertsitatean % 16,2 ikasle suedieradun zegoen. Hau da, proportzioan, suomitar estudiante halako bi estudiante suediar zegoen.

8. SUOMIERAREN EGUNGOTZEA

Mendeetan nekazarien artean eta mintzaturia bakarrik izatera kondenatua zegoen suomiera, elizkizunetarako eta luteranoen predikurako libururik beharrezkoenen argitalpenak salbu (ekintza hori XVI. mendeaz gerozko zenbait liburu sagaratu eta debozionarioetara labur daiteke), ia hutsetik abiatu zen. Lönnrot-en bizitzaren eta bere esan nahiaren bi funtsezko fetxa: 1831, Suomieraren Akademiaren jaiotza; 1880, bere Hiztegiaren argitalpena. Fetxa horiek ongi aski erakusten digute zein mailatan aurkitzen zen hizkuntza hori iragan mendean.

Finlandiak ere, bada, beste hainbat herrik bezalaxe, ezagutu zituen bere

nazio hizkuntzaren egungotzearekiko problemak: dialektoen batasuna, berezirik aurkitzen zen hiztegiaren bateratzea, hiztegia hiriko bizitza modernoaren mailetara zabaldu, etab. Lanak, Estatu librearen lortu baino lehen hasi ziren. Eta nahiz eta klase kontraesanik egon izan, nazio hizkuntzaren berbikunderako borroka eta garaipena, Finlandian, sozialista ezker ofizialaren aurka eman behar izan dira: “Suediarrek, Parlamentuan, sozialista alderdiaren ezparik gabeko laguntzaz kontatu ahal izan dute beti, ez bait du horrek, suomitar nazionalismoaren eskakizunetan, burjes txobinismoaren aurpegi bat besterik ikusten” (Perret).

Belaunaldi gazteak izan dira hizkuntz mugimendua gehienbat bultzatu dutenak, 1925ean gero batez ere; beti eta non nahi Helsinkiko Estatuaren erakundeek zeukaten “suediar inperialismoaren” astunegiaz kezaturik.

Honela, Estatu librearen azken bultzada bat eman nahi izan zion hizkuntzaren eginbeharrari, eta, 1924ean, Gobernuak, Batasunerako Komisia, “Sankirjasäätiö” delakoa, sortu zuen, bi Komite paraleloekin Helsinki eta Turkuko Unibertsitateetan.

Komiteak zeregin bezala literatur hizkuntzaren batasuna zuen, eta suomieraren Hiztegi Ofizialaren azken taiuketa.

Komisio horrek berak, Estatuak finantziaturik, gogor lan egin zuen 15 urtean, 1925 eta 1940 urte artean.

Lehenengo, 23 hizkuntzalari izendatu zituen beste hainbeste herrialde klabetarako (hizkuntz ikuspuntutik begiratuta noski); aipatu 23 ordezkariak, 23 herrialde horiekiko subdialektoak sakonki aztertzen ihardun zuten, etengabe, lau urtez, urtean hilabetetako oporraldiaren tartegunea izan ezik, 23 inkestaburuok, Lonnröt-en hiztegi banarekin, Unibertsitateko irakasleen maila berdinean ziren ordainduak, eta zergarik gabe gainera.

Hogei eta hiru ordezkari horiek, batzaz beste, hogei eta hamarna mila hizkuntza fitxa bildu zituzten (700.000 bat denetara, beraz), batzuk 40.000 fitxetatik gora pasatzen zirelarik zegokien dialektoan.

Fitxa horietan, hizkuntz ikuspuntutik zegokien gutzia hartzen zen: aditzak, hiztegia, fonetismoak, etab.

Aldi berean, 46 suomieradun (2 herrialde bakoitzetik), eta denak beren dialektoa ongi maneiatzen zutenak, erakarri zituzten Helsinkiko Unibertsitateari; eta hauek emandako berriak ehundaka diskotan hartuak izan ziren, behin galdekizun zerrenda sistematiko batetan ongi preparatuak izan ondoren.

Gehiago oraindik: Finlandiako egunkari guztiek inkestak egin zituzten beren irakurleen artean 10 urtez (1920-1930); honela beste 1.400.000 fitxa osagarri bilduz. Eta egunkari espezializatu bat, Sanastaje, batasun garaian, Unibertsitateko ikasleen lana (1.000 bat laguntzaile urte bakoitzeko) koordinatzeaz arduratu zen, den-denek gogo bizi batez parte hartzen zutelarik.

Langai pilo hau, ondoren, Setälä-ren zuzendaritzapean aztertuan izan zen. Eta fruitu bezala hor daukagu suomiera batu modernoa, bere 8 liburuzko Hiztegi ofizialarekin (700 na orrialde). Hiztegi hori Finlandiako Estatuak argitaratu zuen 1951n hasita.

Suomiera, horrela, ezin hobeto egungotua aurkitzen da gaur suomittar herri osoaren zerbitzurako.

5.

ZATIA

ELEBITASUNA

5. ZATIA

ELEBITASUNA

ELEBITASUNA

1. BI HIZKUNTZEN ARTEKO ELKARTOPATZEA: PROBLEMA SOZIOLINGUISTIKO BAT

1. Hizkuntzazko zenbait ohartzapen

- 1) Hizkuntzaren izaera soziala
- 2) Munduko egoera linguistikoa

2. Problema “makrosoziologikoak” eta “mikrosoziologikoak” gizarte bateko hizkuntzen elkartopatzetik sortuak

2. EGOERA DIGLOSIKOAREN ‘IZATEZKO EGITURA’

1. Karakteristika jeneralak
2. Diglosiaren karakteristika berezleak
3. Egoera diglosiko baten neurketa

3. EGOERA DIGLOSIKOAREN ‘IDEOLOGI ESTRUKTURA

1. Hitzaurrea
2. Talde dominatzailearen ideologia
3. Talde dominatuen ideologiak

4. NORMALPEN LINGUISTIKOA

1. Normalpen linguistikoaren alderdi sozialak

1. Normalpen linguistikoaren ‘izatezko estruktura’
 - a) Normalpenaren ‘demokratikotasuna’
 - b) Normalpenaren ‘historikotasuna’
- 2) Normalizazio linguistikoaren ‘ideologi estruktura’

2. Normalizazio linguistikoaren alderdi linguistikoak

- a) Demokratikotasuna
- b) Historikotasuna

OHARRAK

ELEBITASUNA

“Bigarren gerrate mundialetik hona, elebitasuna eta bere arazoak geroz eta interes biziagoa bizten ari dira; alde handia dago, beraz, gerra aurreko egoerari buruz.

Honen kausak iturri bitakoak dira. Batetik nazio asko beren buren jabe bihurtu dira, nor bere hizkuntza nazionalaz. Bestetik, kultur ondasunek (hizkuntza internazional handietan oratuek) agindu zorrotzak dakartzate: egungo estatu moderno gehienek, ezin bestean, hizkuntza horietan prestatu zientzi eta teknologi-informazioetara jo behar izaten dute.

Estatu berrien sorreraz gainera, ba da besterik ere: nazio zaharretako jokabide aldaketa. Kolonial haroen azkenaldiko ideologia demokratikoen eraginaz, tratu lasaiago bat ematen zaie minoriei. Jokabide honen ondorioz, beren eskubideak lortzeko guttiengoen joera areagotu egin da. Eta azkenik, psikohizkuntzalaritza eta soziohizkuntzalaritzaren moduko zientzia espezializatu berrien sortzeaz, elebitasunaren ikastapen zientifikoak berak aurrerapen nabariak sortu ditu; aipatu beharra dago, bestalde, jakintza sail horienganako interesa bera ere giro aldaketaren frutu dela”.¹

Interes hori are biziagoa da noski, elebitasunaren hedadura eta berritzultze-prozeduraren modu demokratikoagatik, gure herrian eta antzekoetan.

Horregatik beragatik da fenomeno hau, ordea, zailagoaz gainera, hain kili-kagarri. Zailtasuna, zeratik datorkio batez ere, orain arteko lan guztien ezagupena eta informazioa ezinezkoa izatetik (I. oharrean aipatu bibliografian, 11.006 dira jadanik errejistraturiko argitalpenak), eta erizpide objektiboz jakatu beharretik.

Zailtasuna areagotu duena, dena dela, zera izan da: hartara bultzatu duen motibazio pertsonala eta —gure Herria bila dabilen normalizazio bideetan lan

honek izan dezakeen eraginagatik— sortzen duen erantzukizunaren zama. Honi buruz, horra R. Dahrendorf-ek zer dioen:

“Begibistakoa da soziologoak ez dezakeela, bere lanean, besteen esperientzi multzoa hotz-hotzean jaso; aitzitik, problema hautatu eta landu beharrean izango da, hartarako erantzukizun morala golgoratuz halere. Hartan ari denak badaki, baldintzapen hau disziplina honen azken hamarnaka urteotako joera nagusiri kontrajartzen zaiola. Beraz, “ardurapeko” soziologia honetaz egin litekeen defentsa, nahi eta nahi ez, eztabaidagarria da”.²

Bestalde, lan hau hautapenezkoa izango da. Hemen ez da, beraz, elebitasun eta abarreko kontzeptuez orain are agertu diren eritzen bildumarik eskainiko; teoria osaturik ere ez da hartaz emango, ez eta gure Herriko elebitasunaren tankera zehatzaz ere. Datu multzo bat soilik eskainiko da hemen, elkarri lotutako datuen multzoa (gure egoera konkretua kontutan hartuz aukeratua), helburua honako hau delarik: Gure Herriak bizi duen egoera soziolinguistikoa ulertzen laguntzea eta horren bidez normalizazio bideetan eragiten saiatzea.

Bukatzeko, lan hau egiterakoan aurkitu dugun zailtasunik handienetariko bat azalduko dugu: terminologiari dagokiona. Erabili diren terminoak hedadura zabalekoak dira, ulergaitzak, zehaztasunik gabeak eta inoiz jakineko ideologia zenbaiten zerbitzutan erabiliak. Honek ez gaitu, halere, gehiegi harritu. Horregatik, termino horien esannahia zorrozteko, gure aukera konkretuak zehazten saiatu gara.

1. BI HIZKUNTZEN ARTEKO ELKARTOPATZEA: PROBLEMA SOZIOLINGUISTIKO BAT

1. Hizkuntzazko zenbait oharzapen

1) *Hizkuntzaren izaera soziala*

“Hizkuntzaren izaera soziala hain da gauza ezaguna, zeren alferrikakoa ere badirudi hori frogatzen saiatzeak. Inork ukatuko ote luke, izan ere, hizkuntza komunikaziorako eta gizajendea elkarganatzeko tresna behinena denik? Gizabanakoek, elkarrengana bildu diren guztietan, hizkuntzaren beharra izan dute elkar ulertzeko, lanean aritzeko eta harreman sendoak lortzeko. Edozein ekintzak, askoren artekoa bada, hizkuntza berdin bat eskatzen du. Beraz, giza talde guztiek ba dute, nork bere mailan, beren berezitasun linguistikoa. Hizkuntza da horretara, gizabanakoek duten baliorik ezagunenetarikoa, integrazio sozialerako eragilerik indartsuenetarikoa”.³

Izaera sozial honetatik abiatu beharko, beraz, elebitasunaren fenomenoak ulertzen saitzeko.

Ikuspuntu honetatik linguistikaren historiari heltzean, bi jarrera nagusi ageri dira hizkuntzari dagokionez:

- a) hizkuntzaz beraz eginiko lanak,

b) hizkuntzak “besteekin” (hiztun, gizarte, politika, psikologia, eta abarrek) dituen erlazioez diharduten lanak.

Ez dut asmorik, linguistikaren ikuspuntu honetatiko historiazko sintesirik egiteko.⁴ Aipatu beharra dut, halaz ere, hizkuntzalariek elebitasunaren eta hizkuntzen elkartopatzeko problemak aztertzeke bere izaera sozial horri heldu izan diotela.

Elebitasunarekiko problema guztiak beste disziplinetatik, eta berrikitan, aztertu dira. 50kadetatik honantz, E. E. B. B.etan batez ere, lanoldeak ari dira agertzen gai hauen gainean. Hor ari dira soziologoak, hizkuntzaren eta bere erabilpenaren trabak neurtzen; hor, orobat, hizkuntzaren eta gizartearen nahiz hizkuntza batzuren eta gizarte bakar baten arteko loturak aztertzen. Hizkuntzaren ikuskera soziologiko honetatik abiatuz, egun soziolinguistika, psikolinguistika eta abarreko disziplinarreko zientzia modernoak sortu dira.

Hildo horretatik jarraitu da, hemen ere, nondik-norakoa eta hautapena erabakitzeoan.

2) *Munduko egoera linguistikoa*

Bi mapa gonbaratuko bagenitu, bata estatuak eta muga politikoak agertzen dituen, eta bestea munduan diren hizkuntza guztien bizilekuak agertuko lituzkeena, zera ikusiko genuke: Ez dagoela bien arteko elkarkidetzaxuxenik. Aitzitik, hizkuntzen eta estatuen arteko mugak oso guttitan datozela bat. Maiz asko hizkuntza bakar bat estatu politiko batzutan banaturik dagoela (hala ingelesa, espainiera, portugesa, etab.), eta maizenik estatu baten barrenean hizkuntza bat baino gehiago daudela. Badirudi, mundu egoera honen azalpena eta eboluzio historikoa historigileentzat egokiago dela hizkuntzalari nahiz soziologoentzat baino, faktore ekonomikoak, politikoak eta kulturalak bait dira egoera hori eragin dutenak (eta, orain ere, eragiten ari direnak). Halaz ere hizkuntza hain begibistako gauza izanik, ez da harritzekoa behin baino gehiagotan, eta aldi modernoetan are gehiago, hizkuntzok herri zapalduen mugimendu demokratiko nazionalen akuilu izana. Era beretsuan, geroz eta neurri handiagotan ari da hizkuntza baten desarroiloa eta modernizazioa neurtzen, hartatik gizarte baten desarroilo mailaren ondorio bat gehiago lortzeko. Hortik dator beraz, beste hau ere: komunitate batzu, halako autokontrol bat bereganatuz joan ahala, beren hizkuntza desarroilatzeke hizkuntz politika bat sortu izana; geroago estudiantuko dugun normalizazio linguistikoa delakoa da hori.

Horren ondorioz, hizkuntzok orain ere galtzeko arriskutan egon arren eta haietako zenbaiten hiltzea gertatzen bada ere, aldi modernoan ezagugarrikerik nabarmenenetariko bat zera da, Europan geroz eta hizkuntza ofizial gehiago dagoela, eta bestetan ere (Asian bereziki) berdina ari dela pasatzen.

Halaz ere, hizkuntzak

“ez dira sistemari dagokionez bakarrik nahi bezain berezi; aitzitik, baita aldiz eta lekuz ere, komunikabide konkretu direnez. Hizkuntza batzuk milioika pertsona erabiltzen dituzte, eta besteak talde-multzo txiki batzuk. Batzu ez dira inoiz izkribuz erabili eta beste zenbaitek izugarriko produkzio literatur-zientifikoa du berekin. Hizkuntza batzu, nor bere mailan, ofizialak dira; beste batzu ez ordea.

Batzuk hedadura txikia dute, talde barrutik kanpora irten gabe, eta beste batzu harreman-hizkuntzak dira, ama hizkuntza desberdinen arteko elkar ulerpenerako erabiliak. Usu zabaleko hizkuntzak, nolanahiko egoeratan edo gaitan erabiltzekoak, eta okasio edo gai jakineko batzuetarako berezitakoak, berdin da familiarterako, erritual edo zientzi kontuak izan. Bereizketa horizontala, geografikoa, eta zutikakoa, soziala, handia nahiz txikia izan liteke; orobat etxe hizkera eta forma klasikoaren artekoa. Herri batzuetako elebitasun edo eleaniztasunezko egoera ezin ulertzukoa gertatzen da beste batzutan jende arruntarentzat. Eta holako beste nahi hainbat.⁶

Gizarteak bere hizkuntzaz duen jokabidea aztertzeke ordua dugu beraz, esan dezagun:

“Giza multzo batek ez dituela, neurri kontuak gora-behera, bere ama hizkuntzaganako hiru jarrera baizik. Gustura egon liteke, egoera dominatzailean dauden taldeetan sarri ohi denez; egia da, halaz ere, patxada hori ez dela guztizkoa izaten. Hor daude, bestela, izkutuko edo agiriko burrukak, hizkuntza handiek beren munduko postua hobetu nahiz egiten dituztenak. Etsita egon liteke, lehenaren gozamenen baina bere aldiko gainbeherari eusteko asmorik gabe. Edo eta ustez berea duena babesten saia liteke, hil ala bizi, etengabeko ihardun baketsuz edo bortxa garratzaz.

Hiru dira, orobat, botere publikoek honelako kasutan dituzten aukerak; Heinz Klosssek honela deitu ditu: zapalketa, amore ematea eta languntzea. Zapalketa, inoiz, hizkuntza hitz egiten galeraztera ere iritsi izan da (idazten eta irakasten, galeraztea, etc., hori beti ere maizago gertatzen da); badirudi, halaz ere, jokabide hau geroz eta alboragotzen ari dela. Amore ematea, hizkuntz mailako “laissez faire, laissez passer” delakoa ordea, lehen eta orain, seguru asko politikariek erabiliena izango da. Bere emaitzak ez dira, epe laburrera bederen, hain aldrebesak, esperientzia luze-ugariak erakusten duenez. Badira, ordea, bi puntu, kontutan hartu beharrekoak. Lehenik, liberalismo ekonomikaren antzera, politika hau beste edozein bezain baliagarria da —besteak baino baliagarriago, ez bait du itxuraz ezbeharririk egiten eta ez beraz ezeren erantzukizunik hartzen— hizkuntza batzulari laguntzeko eta besteak baztertzeko: politika bat da beraz, ez inolako politikaririk eza.

Probetxuzkoa izango bada, gainera, biztanleriak onhartua izan beharko du; berdin da onhartze hori zoramenekoa, axolagabea edo etsipenezkoa izan.

Populazioak eskaintzen zaion egoera onesten ez duenean eta eskakizunak ezartzen dituenean, orduan sortzen da istilua...⁷

Beraz hirugarren jokabide honek bakarrik, hizkuntza laguntzekoak halegia, sor dezake istilu linguistikorik gabeko giroa, aurrerago ikusiko dugunez.

2. Problema ‘makrosoziologikoak’ eta ‘mikrosoziologikoak’ gizarte bateko hizkuntzen elkartopatzetik sortuak

Gizarte batetan hizkuntzen elkartopatzetik sortzen diren problemak ‘makrosoziologiko’ eta ‘mikrosoziologikotan’ banatuko ditugu.

‘Makrosoziologikoak’ zerak ditugu, gizabanakoaz gainera izatera dutenak, multzo sozial osotatik partituz esplikatzeke modukoak, batez ere soziologiaren ikusgunetik aztertu ohi direnak. Honela sortuak ditugu, esate batetara-

ko, 'istilu linguistikoa', 'normalizazio linguistikoa' eta 'ordezkapen linguistikoa'...

'Mikrosoziologikoak', aldiz, zerak dira: giza banakoaren mailan edo gizarte barruko jendetalde txiki baten mailan aztertzen direnak. Hemen gehienik saiatuak, honako hauk dira: linguistika, psikologia, eta pedagogia. Horrela sortuak ditugu elebitasuna, diglosidun nahiz gabea, eta horietatik erakarriak; 'ama hizkuntza' 'hizkuntza ofiziala', eta 'hizkuntza landua' 'jaiotzizkuntza', 'literatur hizkuntza' 'herri hizkuntza', 'hizkuntza' 'dialektoa', 'hizkuntza' 'patois', 'hizkuntza nazionala' 'herrialdeko hizkuntza', etab.

Zaila da, halaz ere, muga zehatzak markatzen.

“maila biok —makro eta mikrosoziologikoak— errealitatearen alde desberdinak azaltzen dituzte, eta, beraz, biak estudiatu eta elkar bildu beharrekoak dira; aldez aurretik nahastu gabe ordea. Nahasketa horrek halako sinpletasun eta erraxkeriara bultzatzen du, hainbat ideologia eta aurreiritzi linguistikotan aurkitu ohi den horretara”.⁸

Nolanahi ere, ordea, gaur egun ere kutsu hori dario, elebitasunezko hainbat klasifikaziori. Hizkuntzalariak maiz arduratzen dira, gaur ere, honako problema hontaz: 'elkartoputzen diren hizkuntzen arteko interferentziaz, duten desarroi mailaren arauerako hizkuntz klasifikazioez (hizkuntza/dialektua/patois adibidez), etab. Makro eta mikrosoziologikoaren arteko berezketa baten falta, soziologoaren artean ere maiz gertatzen den gauza da. Honela, F. Vallverduk ondorengo elebitasun mota hauk bereizten ditu: familiar-teko elebitasuna/giroarena, (jatorrizkoa)/elebitasun neutroa/diglosikoa (hizkuntzari zein nolako funtzio sozialak eransten zaizkion), etab.⁹

Estudio sorberritan ere, M. Van Overbekeraren sintesi lanean¹⁰ adibidez, elebitasuna eta bere erakarki eta graduak ikuspide desberdinetatik neurtzen dira: elkartoputzen diren hizkuntzek duten izaera eta erlazioen arauera, sorreraren arauera, hizkuntza hartaz dugun jabetasunaren arauera, etab.; ez, ordea, maila makro eta mikrosoziologiko horik bereziz.

‘Ez da harrizkoa, hortaz, hemen ere elebitasunaz hitz egiteko labur-bilduz jokatzea, hautapen lana ezinbestekoa bait da; beti ere, makro eta mikrosoziologikoak elkar ongi berezten saiatuz, ordea. Hemen, horregatik, zentzu mugatu batez aipatuko dira elebitasuna eta diglosia, esannahi zehatz eta ongi bereziz. Elebitasuna, beraz, gizabanakoaren eta bere portakeraren mailako zerbait litzateke: egoera horretan, posible da bi hizkuntzak botere, status, prestijio eta funtzio maila berdin batetan egoetea. ‘Diglosia’, ordea, maila sozio-kulturaleko hizkuntz organizazio mota bati dagokio: hor ezinezkoa da hizkuntza biek maila berdina izatea, ez botere status-ez, ez prestijioz, ez funtzioz; horregatik, gizarte horretan eten bat sortzen da hizkuntza bien artean, nor bere eremura atxikiz, eta jendeak jokamolde desberdina agertzen duen hizkuntza bakoitzaz. Horrela, adibidez, hizkuntza baten galera eta beste baten bidezko substituzioa, beraren errekupeazio eta modernizazio prozesua, ‘diglosi’ mailatik bakarrik, ez elebitasunarenetik, azter daitezke.

Bien arteko loturak askotarikoak dira, noski. FISHMANek ondorengo taula proposatzen du.¹¹

1. DIGLOSIA eta ELEBITASUNA	3. ELEBITASUNIK GABEKO DIGLOSIA
2. DIGLOSIARIK GABEKO ELEBITASUNA	4. DIGLOSIARIK ETA ELEBITASUNIK EZA

1. Tipoa: diglosia eta elebitasuna

“honelakoetan gertatzen da: gehienek nekerik gabe bi hizkuntza edo hizkera beregana ditzaketen populazioetan: horrek zera eskatzen du, rol eta funtzio kulturalak zatikaturik egotea.”¹²

Egoera honetan dauden gizabanakoak elebidunak dira, nor bere graduan; bi hizkuntzak ere, bakoitza bere funtzio sozialetan erabiliko dira, honela gizabanakoaren portakera linguistikoan eraginez.

Giza banakoaren mailan halako desoreka psikolinguistiko bat gerta liteke; maila sozialean, aldiz, dimentsio txiki-handiagoz, beti ere istilu soziolinguistikoak gertatuko da. Honelakoa da Kataluniako egoera, R. LL. Ninyoles-ek dioenez, eta Euskal Herrian ere horrelakorik gertatzen da.

2. Tipoa: diglosiarik gabeko elebitasuna:

“honelakoetan gertatzen da: biztanlegoak aldaketa sozial gogorrek eta lasterrak jasan dituen gizarteetan (inmigrazioaz, industrializazioaz, etab.); honen eraginaz gerta liteke jakineko jokamolde linguistiko bat eragiten zuten normak alferrikoak bihurtzea”.¹³

Gizabanakako ‘desoreka’ gertatzen da hemen ere; ez, ordea, istilu sozialik, ez bait dago hemen bi hizkuntzen arteko funtzio banaketarik. Egoera hau ere normala da egungo gizarte industrialetan, barrurako behar eta funtzio guztientzako hizkuntza bat, eta beste gizarteekiko harremanetarako beste ‘erlazio’ hizkuntza edo hizkuntzez baliatzen direnetan; hizkuntza hau, gainera, funtzio intersozial guztietara hedatu liteke, egun ingelesarekin gertatu ohi denaren modura. ‘Erlazio’ hizkuntza bihurtzeagatik gerta litezkeen hizkuntzen arteko burrukak istilu internazionalak dira, ez ordea gizarte barrukoak.

3. Tipoa: elebitasunik gabeko diglosia:

“honelakoetan gertatzen da Fishmanen ustez: bi komunitate edo gehiago erlijio, politika edo ekonomiazko loturez elkarturik daudenetan, etendura soziolinguistikoak begibistakoak izanik. Halakoetan, litekeena da komunitate bi haugariko batek —edo biek— nork bere kultur izakera bereziaz jarraiztea nahiago izatea, horrela bereganako sarbidea erabat zailtzen delarik; horregatik dute horien hizkuntz kodigoez halako eten bat”.¹⁴

Honek 'aldentze' soziolinguistiko bat adierazten du.

“Teori mailan, bikoiztasun edo etendura linguistiko honek ez du berekin batera hizkuntza batek bestea baztertzetik ekartzen, bi kultur taldeen elkar komunikazioa oso mugatua bait da.”¹⁵

Eta, gainera, talde bakoitzak bere hizkuntza bere behar guztietarako erabiltzen duen neurrikoa. Etendurazko egora honek klase mugak marka ditzake gizarte beraren barruan; halakorik gertatu zen, adibidez, zaren garaiko Errusian: aristokrazia frantsesez mintzo zen, eta herria errusoz; honelako zerbait gertatzen da, egun, Afrikako herri batzutan ere. Egoera hau, estatu batez elkar-turiko herri desberdinen artean mugak markatzera irits daiteke.

Eta 4. Tipoa: diglosia nahiz elebitasunik gabea (hau da, hizkuntz ukipenik gabea). Bada honelakorik ere eta, guk “aitzingizarte” izenez deiturikoetan, egun ere hori gertatzen da, gizarteok beregan bildurik bait daude, hauzoarekiko harremanik gabe.

Lau tipo hauetatik, hedatuenak 1.a eta 2.a dira. Eta hauetarik, diglosiarik gabeko elebitasunarenak (2.ak) dirudi mundu industrial modernoan ohizkoena.

Eskema hau zaila da, ordea, zuzen-zuzenean egoera konkretu askotara aplikatzen. Horrela, egoera katalanari dagokion bezainbatean, R. Ll. Ninyoles-ek guztizko diglosia aurkitzen uste du, beste autore batzuk, F. Vallverduk esate batetarako, zona diglosidun eta diglosigabeak berezten dituzten artean; besterik da, gero, elebitasunarekiko duten harremana.

Euskal Herrian, orain arte honetaz inoiz lanik argitaratu ez delako, nire baiztapenok oinharri sendorik ez izan arren, diglosi egoeran gaudela uste dut; zailago da, ordea, gure diglosia honen eta gure gizarteko elebitasun eta elebiga-betasun edo elebakartasun motak aztertzen.

2. EGOERA DIGLOSIKOAREN 'IZATEZKO EGITURA'

1. Karakteristika jeneralak

- 1) Egoera diglosiko baten lehenengo karakteristika zera da: organizazio linguistiko-sozial mota batekiko agerpidea; hau da, gizartearen osotasunaz eta bere historiaz loturik dagoela.
- 2) Bigarrena, aurrekotik datorrena, zera da: egoera diglosikoa, gizarte baten marka estruktural edo makrosoziologiko bat dela, egoera juridikoa, ekonomikoa, politikoa e. a. ere diren modu berean. Honek badu bere garrantzia, diglosia horrek gizarte baten definitze maila (soziologia estrukturalistan behintzat sistema bezala erabiltzen dena) lortzen duelako, eta horrela diglosia gizarte konkretu edo sistema bateko beste elementu estrukturalekiko loturapean agertuko delako. Horregatik, ele-

mentu estruktural bakoitza bereztea eta 'beregana' estudiantzeak arrazoi garbia du: metodo arrazoiek beti ere abstrakzio eta laburketa bat badakarte ere.

- 3) Hirugarrena, beste bietatik datorrena, diglosiaren izakera 'historikoa' da. Diglosiaren 'historikotasuna', sinkroniaren aldetik, diglosia orori dago-kion egonezkortasun —mugikortasun— konfliktibitatearena da, gizarte barruan elkartoputzen ari diren hizkuntzen arteko desberdintasuna eta dominioan oinharriturik dagoelako.

Honelako egoera batetan gizarte barruan kontrako bi joerak gertatzen dira aldi berean, gizarte konkretu bakoitzean proportzio desberdinez, hango elebitasun maila eta klaseak mugatuz. Haietariko bat egonkortasunaren aldekoa da, multzo domintzaileak lortu nahi izaten duena; bestearen joera egonezkortasun-mugikortasun aldekoa da, bere eragile multzo dominatua izanik. Joera biok dinamikoak dira: han ekiten eta funtzionatzen dute, eta ondorioz dominaziozko egoera orok istilua dakar berekin (horren agerpena edozein eratakoa ere delarik).

Diakroniazko 'historikotasuna' ere behar-beharrezkoa da egungo egoera diglosikoa explikatzeko.

“Edozein gizarte historikoren istilu linguistikoa konprenitzeko horren sorrera ezagutu beharko dugu. Faktore historikoek eragin handia dute talde nahiz giza-banakoarengan. Istiluaz dugun ikustapen empirikoak ez luke dimentsiorik, bere nondik norakoa eta bere gerorako proiektzioa kontutan hartuko ez balira. Neurri historikozko ulerpide eta materiale historikoen erabilpen osoa ezin itzurizkoak dira edozein ikertzapen sozialen oinharria funtsatzeko; hain zuzen, zerbaitetan bere eragina erabilitako terminoen esanahietaraino bertaraino iristen da. Sozio-linguistikoa, ezinbestean, 'soziologia historikozko' oharzapen hau funts-funtsean eduki beharra dauka, eta lehenaren eta geroaren arteko tentsio hori agertarazi beharra, horrek bereizten baitu gizonaren gizarte-bizia...”¹⁶

- 4) Diglosiaren izakera istilukoia.

Istilu soziala definitzen duten marka batzu, jeneralean, honako hauk dira:¹⁷

- a) Gizarte batetan istilu sozial bat baino gehiago gerta liteke; baina istilu bakoitzean eragindako guztiak beti elkarren kontrako bi taldetan zatikatzen dira. Kontrakotasun soziala handitu egingo da, talde kontrarioen arteko istilu sozialak elkarbiltzen diren heinean.
- b) Istilu sozialen jatorria dominazio eta botere mailako harreman sozialetan dago beti, dominazio hau dena delarik ere. 'Dominioak' zera adierazten du, aginte-menpekotasun harremana, portakera sozialaren kontrola nahi lukeena; eta, orobat, legeen, aginduen eta zigorren bidezko berorren formalizazioa.
- c) Itxura denez soziologo askok (R. Dahrendorfek ez-utopikoak deituko lituzkeenak) zera uste du, istilua (dominatzaile/dominatu arteko harreman soziala) gizarte historiko orotan ezin bestekoa dela. Pentsatzekoa litzateke, beraz, gizarteak ez direla berezten istilutan egoteagatik edo ez egoteagatik, beren istilu horiek duten neurri, klase eta mailagatik baizik, eta istilu sozial horiek bideratzeko duten jokabidea-

rengatik. Beste aldetik, istilua sotzaile ere izan liteke gizartean, edozein aldakuntzatarako beharrezko faktorea den neurrian.

d) Badirudi, bi talde sozial elkarren kontrakoak analitikoki, hiru pausotan sortzen direla.

1.^a Abiapuntu estruktural, hau da, kausak aurkitzen direneko aldia.

2.^a Talde biak beren elkarren kontrako interesez ohartzen dira, eta haik defendatzeko organizatzen.

“Istilua begibistara agertzeko, beharrezkoak dira zenbait baldintza tekniko (pertsonal, ideologiko, material), sozial (gogaide bilketa, komunikazioa). Kondizio batzu edo guztiak gertatzen ez direnean, istiluok izkutuan mantentzen dira, ez dira ordea horregatik eraginkortasun tikiagokoak. Zenbait egoeratan batez ere —organizaziozko baldintza politikoak bakarrik falta direnean—, organizazio hori bera izaten da istilugai, eta bortxa areagotu egiten da.”¹⁸

3.^a Hirugarren pausoa zera izaten da, gorpuzturiko istilu horien kanporatzea.

e) Istilu sozialen ‘dimentsioan’ zerak bereiz daitezke: istiluaren egitur maila, eta beraren agerpen maila.

Egiturazko dimentsioa, jeneralean, gizartearen estruktura anizkoitz edo bakunak determinatzen du. Gizarte anizkoitzean errazago da istilu bakoitza talde banatan finkatzea; bakunetan, ordea, errazago da istilu guztiok denak talde berdinetan biltzea, honela hauen intentsitatea bizituz.

Istiluaren agerpen mailaren dimentsioan, puntu biok hartu behar dira kontutan: ‘intentsitatea’, istiluaren eraginaz sorturiko partaide maila nahiz partehartze horretan emandako energi kantitatea adierazten duena, eta bere ‘bortxa’, istilua agertzeko modua halegia (eztabaida, parlamentuko debatea, huelga, gerra hotza, gudu istilua, e. a.); alderdi biok nor bere erara alda litezke.

f) Gizarte historiko guztietan istiluak izaten direla kontutan hartuz, gizarteok elkar bereizteko modu bat hau litzateke: beren istilua nola bideratzen duten ikustea.

Besteren artean, hiru jarrera hau bereiz daitezke:

1.^a ‘Errepresiozkoa’, ondorio aski ilunekoa.

“Izan ere, edozein kontraktotasun bortxa bidez itotzen denean denboraren poderioz istilu hori erarik latzenez berragertuko da.”²⁰

Jarrera hau, batez ere, gizarte totalitarrietan gertatzen da.

2.^a Istiluen ‘Konponketa’, istilua erroitik desagertu arazteko asmoz. Hau ere gizarte totalitarrietan gertatzen da.

3.^a ‘Erregulaziozkoa’, errealitate sozialari hurbiltzeko eta lotzeko asmozkoa. Jarrera eraginkorragoa da, ez derrigorrez istiluak desagertzea lortzen duelako, ez eta hauen intentsitatea moteltzen delako, haik bideratzea lortuz kontrolagarriago ere bihurtzen direlako baizik.

Jarrera honetan multzo dominatzaile eta dominatuaren organizazioa begibistara agertzen da, eta prozedur erregela edo 'jokamolde' batzutura biltzen da.

Hau izaten da gizarte demokratikoetan jarrerarik maizena, eta itxuraz istilu sozialak kosturik ttikienaz gaindi ditzakeena.

Gizarte totalitari batetan, ordea, bide bakarra dago istilua gainditzeko: 'iraultza', intentsitatez eta bortxaz mailarik goreneko istilua.

"Istilu linguistikoaz ari garenean, istilu sozialeko kasu berezi batetaz ari gara, hizkuntzazko desberdintasunak kontraktotasunaren ikur oinharritzkoenak bihur daitezkeen istilu sozialaz".²¹

Hizkuntza, duen ikuskortasunarengatik, aurkako taldeen barne lotkera eta esnatze sozialaren lehen maila gertatu izan da askotan.

Horregatik, multzo antagonikoak bi herri edo gizarte desberdin direnean,

"hizkuntzak, hura darabilten jendeengan leialtasun sentimenduak sor ditzake, nazio ideiak gogora ditzakeenaren antzekoak".²²

'Euskaldunak' izendapenak (= euskara dutenak), adibidez, hizkuntzaren funtzio honen garrantzia agertzen du, komunitate euskalduna osatzerakoan.

2. Diglosiaren karakteristika berezleena

1) Istiluaren teorian, egoera diglosiko batetan elkartoputzen diren hizkuntzak 'bikoiztasun' batean aurkitu ohi dira: A hizkuntza/B hizkuntza.

a) Bikoiztasun honen karakteristiketako bat polaritatea da. A eta B hizkuntzak, estrukturari dagokionez, zein baino zein beharragoak dira egoera diglosiko horretan, eta maila berekoak beraz alde horretatik. A, hizkuntza dominatzaileari (goikoa, gorenari, etab.... deitzen diogu, eta B, aldiz, hizkuntza dominatuari; hizkuntza bakoitza funtzio edo behar sozial desberdinetarako erabiltzen da, eta bakoitza bere leku propioan, hierarkia baten arauz. Zentzu honetan, bi hizkuntzak ez dira baliokideak.

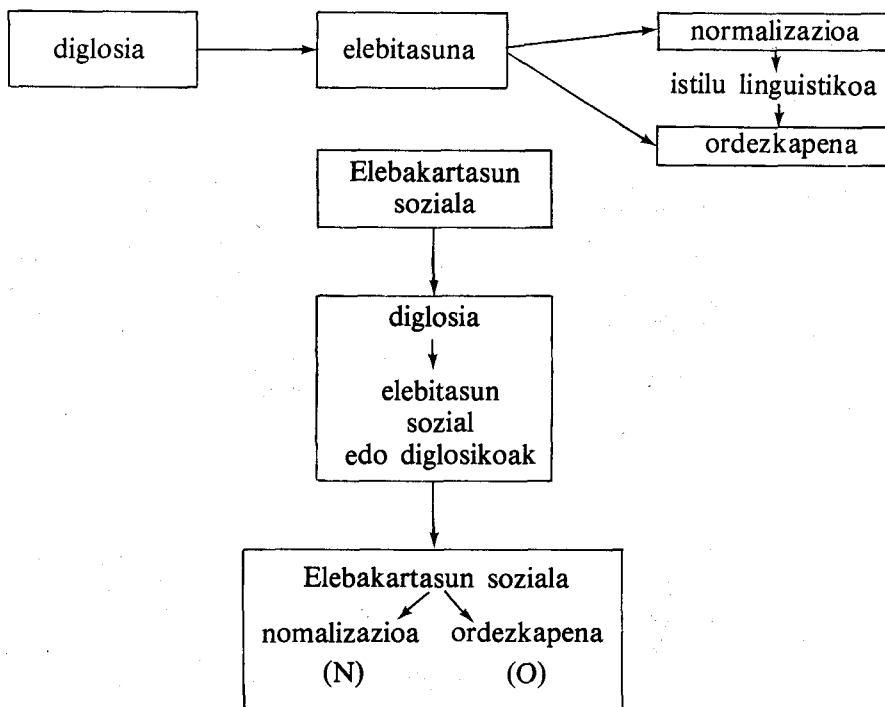
A hizkuntza zeragatik da dominatzailea, gizarte hartako funtzio hierarkiko gorenak bereganatzen dituelako, eta hierarkia nahiz bereganatze hori batez ere talde dominatzaileek egiten dutelako.

b) Hierarkizazio hau zenbat eta zurrunago izan, hainbat eta eraginkorra da polaritatea bere hartan mantentzeko.

Askotan gertatu ere ohi da, A hizkuntzari berezko ondasunak (aurreiritzi hutsa) aurkitzea, eta B hizkuntzari mantxak, ondorioz honelako esaerak sortuz: hizkuntza kultoa/jaiot hizkuntza, hizkuntza literarioa/arrunta, hizkuntza ofiziala/ama hizkuntza, hizkuntza ofiziala/herrialdekoa, e. a.

Bi hizkuntzen erabilkera subjektibo honek beren erabilpen ideologikoa agertzen du.

- 2) 'Elebitasuna' (bere era eta gradu orotan), egoera diglosiko batetan agertzen denean, 'tertium quid' ideal huts bat da; ideologia diglosikoek egoera establen jotzen dutena, berez ordea iraun ezinezkoa. Elebakartasunera-ko trantsizio-aldia baizik ez da, B hizkuntza A hizkuntzaz ordezkatzuz edo (A hizkuntza alferrekotzat emanaz) B hizkuntza 'normalizatuz'. Guztiau honela adieraz dezakegu:²³

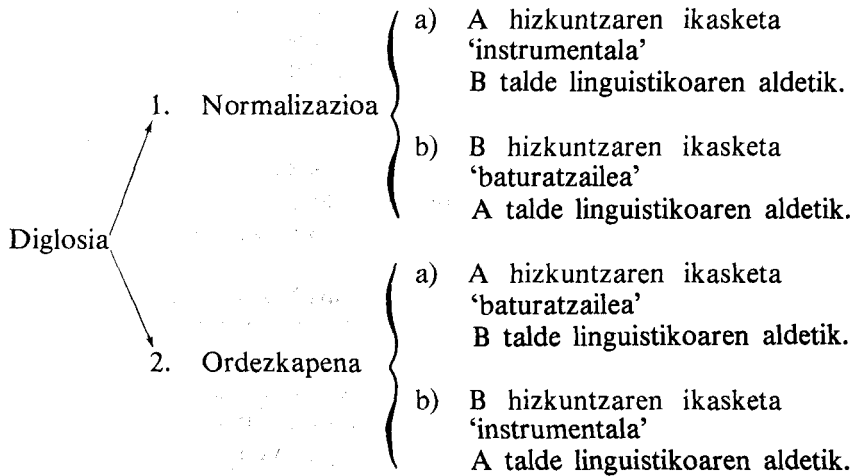

Prozesu honek elebakartasunera darama azkenean. 'Normalizazioak' nahiz 'ordezkapenak' normaltasun linguistikora itzultzea adierazten bait du, hizkuntza bakar bat aski delako gizarte horren funtzio eta beharretarako, eta desberdintasun linguistikoen handik aurrera beste desberdintasun sozialetan ere eraginik ez dutelako. Elebakartasuneko egoeran ez dago inolako istilu linguistikorik.

Istilu linguistikoa, beraz, 'elebitasun diglosiko' edo sozialaren aldiko karakteristikoa da, eta sozialki hedaturiko elebitasunetik elebakartasunera pasatzen ari denean biziagotzen da. Prozesuaren aldi hori da, hain zuzen, gu gehienik arduratzen gaituena.

'Elebitasun diglosiko' aldi horretan oso kontutan hartu beharrezkoak dira multzo dominatzaileko (A talde linguistikoko) gizabanakoen motibazio eta interesak, eta multzo dominatukoak (B talde linguistikoenak); interesa, gainera, A nahiz B hizkuntzarenganako aztertu behar da, eta normalizazio ala ordezkapen linguistikorantz doazen begiratuz.²⁴

Guzti hau honela labur-bilduko genuke:²⁵

Eskema hau ulertzeko, kontutan hartu beharra dago honako hau: hizkuntza historiko eta soziala, gizarte diglosikoaren hizkuntza, aspaldi bateko hizkuntza bakarra, oraingo B hizkuntza dominatua dela. Ezin ahaztu, orobat, teorikoki bederen A nahiz B talde linguistikoak elebidun bihurtzen direla gizarte horretan, bigarren hizkuntza ikasteko motibazioak bietako edozein taldetan normalizazio nahiz ordezkapen linguistikorako helburua duela.

Eskema honi jarraituz, zera esan dezakegu:

1) *Normalizazioak* hau eskatzen du:

- a) B talde linguistikoak bere B hizkuntza erabiltzea gizarteko funtzio sozial guztietan; hau da, talde barrenerako hizkuntza bakarra izatea. Eta A hizkuntza, soilik, 'erlazio hizkuntza' modura erabiltzea, bai Endotaldekoak izan arren beren hizkuntza galdua dutenekin, bai, batez ere, Exotaldekoekin erabiltzeko.²⁶ 'Elebitasun funtzional' honek ez dakar berekin gizartearen aldaketa linguistikorik.
- b) A talde linguistikoak A hizkuntza erabiltzea bere endotaldean, baina 'erlazio hizkuntza' modura bakarrik; eta Endotaldera itsastearen beharraz, B hizkuntza ikastea.

2) *Ordezkapenak* hau eskatzen du:

- a) B talde linguistikoak bere B hizkuntza erabiltzen jarraitzea, baina motibazio instrumentalez bakarrik, 'erlazio hizkuntza' modura soilik; eta Exotaldean itsasteko asmoz A hizkuntza ikastea, azken hau Endotaldean nahiz Exotaldean bera bakarrik erabiltzen saiatuz.

- b) A talde linguistikoak bere A hizkuntza endotaldean ere (bere exotaldean beraz) erabiltzen jarraitzea, funtzio sozial orotarako gainera, endotaldea exotaldean sartzen saiatuz, hartarako bideak erraztuz. Kasu honetan, instrumentalki B hizkuntza ere ikastea, inoiz beharrez gero ‘erlazio mailan’ erabiltzeko.

Lau elebitasun desberdinok ez dira ordea aski gure gizarteko egoera sozio linguistiko eta psiko linguistiko konplexuak konprenitzeko.

Eskema honetan, gainera, ez dira gure gizarte diglosiakoan ditugun bi elebakartasun klaseak agertzen: bigarren hizkuntza ez ikasteaz suertatzen direnenak halegia.

Aldi hau oso joria izaten da elebitasunari buruzko ideologiatan, ‘elebitasun ekilibratuak’ inolaz ere ba ote litekeen burutik pasa gabe (interes biziko galdera dugu hau egunoro bizi dugun gizarte giroa horrelakoxea bait da). Elebitasun ekilibratuak ez da oraindik inoiz gertatu.

Elebitasun ekilibratu horrek ordea badu nahiko xarma guk hori eredu-tzat jotzeko, gaitzetan ttikiena jasotzen dugulakoan edo. Horregatik bere utopikotasuna aitortuz ere, gizajende askok agertuko dizu desio hori itxura arrazionalaz.²⁷

M. Van Overbekek hau dio arazo honetaz, bi zibilizazio hizkuntzen arteko elebitasunaz ari delarik:

“Elebitasun ekilibratuak, inoiz halakorik izango bada, bikulturalismo zabal-
sendo bat beharko du, onharturiko lexislazioak bultzatu eta finantziatuz”;²⁸

berehala hau erakusten du ordea,

“utopia hutsa da ordea hizkuntza bion balio berdineko erabilpena, klaserik gabe-
ko gizartea gertatzea bezainbat”.²⁹

Halaz guztiz ere, desio hau gure herrian hain sendoa denez, merezi luke elebitasun ekilibratu hori zer litekeen argitzea.

- 1.º ‘Ekilibratua’, gizabanakoaren nahiz gizartearen mailako elebitasuna izenda liteke.
- 2.º Gizarte diglosikoko gizabanako guztiek, endo nahiz exotaldekoek, berdin elebidun beharko luteke izan endotaldean.
- 3.º Gizabanakoaren mailako elebitasun oreka, linguistikari dagokionez, honela uler daiteke:
 - a) Hizkuntza bietan trebetasun linguistiko berdinekoa izatea;
 - b) Hizkuntza bakoitzean gradu goreneko ‘trebetasun linguisti-
koa’; guttienik, talde elebakarrekoek beren hizkuntzaz dutena-
ren parekoa. (Bigarren hipotesi honetan “interferentzia linguisti-
korik’ ez dagoela pentsatzen ahal litzateke).
- 4.º Eta psikologiari dagokionez:
 - a) Oreka hori guztizko barne armoniazko egoeratzat har liteke.
 - b) Erabateko berezkotasun edo espontaneitatea, inolako trabarik
eza, hizkuntza bietariko edozein erraztasun berdinez erabiltzeko

(nornahirekin hizketatzeko, edozein funtziotarako, edozein gaitan aritzeko, etab.)

- 5.º Eta soziologiari dagokionez, baina gizabanakoaren aldetik: Hizkuntza bienganako jarrera berdina eta, beraz, biak balio berdinekotzat hartzea (prestijio kontuan, boterez, promozio pertsonalez, etab.); horrela hizkuntza biak kalitate nahiz kantitate aldetik neurri berdintsuan erabilgarriak agertuz.
- 6.º Eta historiari dagokionez, gizabanakoaren aldetik: oraingo elebitasun egoera egonkorra dela pentsatzea; beraz, betierekoa dela pentsatzea.
- 7.º Gizarte mailako orekak hau eskatzen du:
 - Botere egoera berdina, status sozial berdina, funtzio berdina, etab... gizarte horretako bi hizkuntzentzat.
 - Bi hizkuntzekiko prestijio eta balorazio berdina.
 - Hizkuntza bien-bietan-bientzako-desarroilo kultural maila berdina, kalitatez nahiz kantitatez.
 - Hizkuntza biek ‘erlazio hizkuntza internazional’ izateko aukera berdinak izatea.
 - Era guztietako energiak berdin banatzea, ‘kostu sozial’ berdina hizkuntza biekiko.
 - Eta, beraz, hizkuntza biak gizarte berean ‘sozialak’ izatea.

3. Egoera diglosiko baten neurketa

60ko urteetan hasi ziren elebitasun soziala neurtzeko lanak ugaritzen, erizpide eta metodo oso desberdinak erabiliz; hori, batzutan, zeragatik izan da: estudiatu eta neurtu diren egoera errealak ere desberdinak zirelako (beti ere elebitasun egoera, ez ordea beti diglosiazkoa).

Gizabanako elebidun batek hizkuntza biak zenbatean erabiltzen dituen neur daiteke, edo giza banako elebidun talde batek gizarte diglosiko (edo ez diglosiko) batean nola jokatzeko duen; baita gizarte baten diglosi maila jenerala ere, hura ere neur liteke. Bere mugak ez dira, ordea, argiak; ez eta metodoaren aldetik ere. Gure desioa, gizarte baten diglosi mailara hurbiltzea da.

Orain, kontutan hartu beharreko hiru puntu bakarrik aipatuko dugu:

- 1) Egoera diglosiko batean usuario sozialak agintzen du kasu bakoitzerako zein hizkuntza aukeratu (eraginkorra): segun zeintzuk hizketan ari (batez ere endotalde eta exotalde arteko erlazioetan), segun nolako hesparrutan ari, eta segun nolako topiko edo gaiak erabili. Elkarren ukipenean daudden hizkuntza bietan, bakoitzean nolako usuarioa eta konpartimentalizazioa den neurtu nahi da. Beste hitzetan esateko, honako hau neurtu nahi da: elkar hizketan zeintzu ari diren, hesparru edo funtzio sozialak eta erabiltzen ari diren topiko edo gaiak jakinik, nolako eta zer mailatako hautapen linguistikoak egiten diren ikusi.

Alderdi kualitatibo guztiok (‘nor’, ‘nori’, ‘zer hizkuntzatan’, ‘zer’, ‘noiz’), gizabanakoen portakera linguistikoan eragiten dutenez gero, eta

portakera sozial bat agertzen duten heinean, gizarte diglosiko batean lehen lehenik estudiatzeko puntuak dira.³⁰

Hauen artean, gehienik estudiatu dena zera da: gizarte berean hizkuntza bakoitzekiko 'funtzionamendu sozialeko hesparrua'.

Gure diglosi maila neurtu ahal izateko problema bat, beraz, zera da: Gure gizarte konkretuko hesparru desberdinen mugaketa, klasifikaketa eta hierarkizaketa, batez ere euskara desarroilatu eta suspertzearren aldeko aktuazio planari begira. Zentzu honetan, nik honako bi erizpide desberdinok seinalatuko nituke, gure gizarte honetan aktuazio programa konkretu bat osatzeko:

- a) Lehenengo erizpidea, mugaketarena litzateke: gure endotaldearentzat orain aldian eta espero litekeen geroari begira hesparrurik egingarriak mugatzea, hauk izan bait litezke euskara suspertzeko errazen eta lasterrenak.
- b) Bigarren erizpidea beste hau litzateke: egungo 'mundu desarroilatu modernoaren' hesparrurik aipagarrienak markatzea, ez baita aski gure hizkuntzari iraupen bideak eskaintzea; aitzitik, desarroilatu eta normalizatu beharra dago. Hesparru horien artean, ondorengo hauk seinala litezke:
 - Hesparru masiboak (familia, kalea, jolasa, lana, etab...) eta 'mass-media' delakoarena (prentsa, irratia, telebisioa, etab.);
 - desarroiloaren punta-puntako hesparruak (irakaskuntza, ikerkuntza, etab...);
 - erakunde sozialen hesparruak (juridikoa, politikoa, administratiboa, ekonomikoa, hezkuntzakoa, etab...), euskararen 'ofizialtasuna' segurtatzen dutenena.

Guzti honekin, halaz ere, ez dugu portakera linguistiko sozialean parte hartzen duten alderdietatik bat baizik estudiatzen: hesparruen alderdia (noiz galderari erantzuten diona, J. A. Fischman-en ustez). Ikasi beharrean leudeke, beraz, goroago aipatzen genituen alderdiok ('nor', 'nori', 'zein hizkuntzatan', 'zer').

- 2) Baina sinkroniazko deskripzio huts bat ez litzateke aski (ez eta neurketari dagokienez ere), egoera diglosiko honek aldi jakin batean duen izaera 'dinamiko' zehatzaz jabetzeko.

Lehendaniko historia apur bat jakin gabe, egoera sinkroniko bakoitza sortu duten faktoreak (eta beren intentsitatea) ezagutu gabe, ezin esan liteke joera normalizazio edo ordezkapen linguistikoaren alderakoa denik, ez eta nolako azkarra den.

Beraz, egungo egoera diglosikoaren neurketa aurrekoekin gonbaratzea litzateke bigarren pausoa, neurturiko alderdi bakoitzak duen joeraz jabetzeko.

- 3) Beste oinharritzko puntu bat diglosia neurtzerakoan, eta gurean areago, demografikoa da.

Edozein 'aktuazio planetan' erabat beharrezkoa da karakteristika demografikoak ezagutzea: haren gaur arteko eboluzioa, harengan gaur arte eragin duten faktoreak, hizkuntzaren izaten duten ondorioa, e. a.

3. EGOERA DIGLOSIKOAREN 'IDEOLOGI ESTRUKTURA'

1. Hitzaurrea

Hemen errealitate ideologikoaz, hau sortzen duen izatezko errealitetik berezirik, mintzatuko gara. Beste batzuren artean, honako hauk dira horretarako arrazoinak:

- a) Metodoari buzuruzko arrazoiak, 'ideologia' hobeki honprenitzeko diglosia-³⁰ren estrukturazko aldakari bat gehiago bezala. Honetaz, horrela diosku R. Ll. Ninyoles-ek:

"Ez da, beraz, bidezko, 'gertakariak' eta jendeak hauk interpretatzeko eta agian sortzeko erabiltzen dituen iduriak bereiztea. Aitzitik, beharrezkoa da fenomeno soziolinguistikoak, estruktur gertakari finkatu bezala ezezik, memento historiko bakoitzean eta egoera sozial bakoitzean diren erreferentzi eta balore pentsamoldeekiko harremanetan ager dakizkigun".³¹

- b) Ideologiak badituelako gaisetiko estruktur elementuengandik bereizten duten ezagugarri batzu: bere objektibotasuna eta bide batez subjektibotasuna. Subjektibotasun hau bilaka daiteke estruktur aldakuntza sozial objektiboaren faktore nagusien zenbait egoeratan.
- c) Gizarte orok behar duelako eta sortzen duelako bere buruaren errepresentazio 'iduri' bat, zeinek gidatzen bait ditu gizabanakoak beren jokabide eta portaera sozialetan.
Zentzu honetan, gizarte baten alderdi objektibo edo erreal bat gehiago da ideologia.
- d) 'Konfliktuaren teorian' duen garrantzi bereziagatik.
- e) Ideologia gizarte orotan premia bat baldin bada, gizarte diglosikoan, ideologiaren superproduktio bat azaltzen da, interpretatzea garrantzizkoa dena.

Konfliktu oro, beti, menperakuntz harreman baten bidez erlazionatzen diren polo biren arteko den heinean, ideologi mota hauk bereziko ditugu:

- 1) 'Talde dominatzaileen' ('A talde linguistikoa', 'exotaldea') ideologia propioa; nahiz normalpenaren alde, nahiz (eta batez ere) substituzio edo ordezkapenaren alde jokatu.
- 2) 'Talde dominatuen' ('B talde linguistikoa', 'endotaldea') ideologia propioa; nahiz ordezkapenaren alde, nahiz normalpenaren alde jokatu.

Eta orain aztertzen dugun konfliktua konfliktu linguistiko bat denez, J. A. Fishman-i jarraiki,³² berezikuntza hauk eginen ditugu:

- a) Elkar topatzen duten bi hizkuntzen erabilpenaren 'bidez' agertzen den ideologia (A hizkuntza, B hizkuntza ala A eta B hizkuntzak erabiltzen direnaren arabera, hizkuntza bakoitza noiz eta zertarako erabiltzen denaren arabera; zuzentasunaren, hiztegi aberastasunaren, garbizaletasunaren, eta abarren aldeko interesaren arabera).

- b) Explizitoki azaltzen dena konfliktuan dauden bi hizkuntzei 'buruz'.
- a) Erabilpen linguistikoaren 'bidez' azaltzen den ideologiaren barnean, alderdi hauk ditugu:
1. Talde dominatzaileak, talde dominatuekiko harremanetan hobekien karakterizatzen dituen ideologia, bai endotaldearen barnean bai kanpoan.
 - 1) Elebakar irauten duten gizataldeetan azaltzen dena, A hizkuntza bakarrik erabiltzen dutenena halegia.
 - 2) Elebidun bilakatu diren eta B hizkuntza 'harreman hizkuntza' bezala soilik ikasi duten gizataldeena (hots, bere tresnatasun hutsarengatik ikasi dutenena) eta ordezkapen joera batekin, beraz.
 - 3) Elebidun bilakatu diren, baina B hizkuntza 'hizkuntza arrunt edo sozial' bezala erabiltzeko ikasi duten gizataldeetan azaltzen dena; endotaldearekiko jokabide integratzaile bategatik halegia, eta endotalde hizkuntzaren normalpen joera batekin, beraz.
 2. Eta talde dominatuak hobekien karakterizatzen dituen ideologiaren barnean:
 - 1) Elebakar irauten duten gizataldeetan azaltzen dena, endotaldean B hizkuntza bakarrik erabiltzen dutelarik.
 - 2) A hizkuntza bere tresnatasun hutsarengatik soilik, 'harreman hizkuntza' bezala erabiltzeko ikasi duten gizataldeetan azaltzen dena, beren jokabidea berorien B hizkuntza, endotalde hizkuntza, normaltzearen aldekoa delarik.
 - 3) Beren endotaldeko B hizkuntza, gero eta gehiago 'hizkuntza sozial' bezala erabiltzeko ikasi duten (adinez gutti ala gehiago nagusitu ondoren) elebidun gizataldeena, horrela beren endotalde-tartasuna sendotuz eta normalpen joera batekin.
 - 4) A hizkuntza, gero eta gehiago 'hizkuntza sozial' ez-endotaldeko bezala baina endotaldean erabiltzeko, ikasi duten elebidun gizataldeena. B hizkuntza, gero eta gehiago, 'harreman hizkuntza' bilakatzen da, talde dominatzaile edo exotaldean integratzeko irrikaz (beren endotaldea arbuiatuz, beraz). Elebitasun honek ordezkapen edo substituzio joera du.
 - 5) A hizkuntza bakarrik erabiltzen duten gizatalde elebakarrena (hizkuntz ordezkapena heldu zaienena halegia). Egoera indibidual hau desiragarria da exotaldean laster integratzeko; horrelakotan, beren endotaldearekiko etena edo honen arbuioa handiagoa ala ttikiagoa izan liteke.

Aipaturiko elebitasun moeta bakoitzean oraindik bi gauza berezi behar-ko genituzke: hizkuntza bion erabilpen klasea eta erabilpen horren graduak.

- b) Elkartoputzen duten eta konfliktuan dauden hizkuntzei 'buruz' adierazten den ideologiari dagokionez, hona zer dugun:

1. Multzo dominatzailearen ideologia. Honen barnean, multzo honetako talde bakoitzari dagokiona.
2. Multzo dominatuarena. Horren barnean, multzo honetako talde bakoitzari dagokiona.

Ideologiaren alderdi hau, elkartoputzen duten bi hizkuntzei 'buruzkoa', aztertuko dugu kapitulu honetan. Izaten den ideologi aniztasuna konprenitzeko, oinharritzkoa da gizarte diglosiko batetako bi multzo sozialak (dominatzailea/dominatua) osatzen dituzten gizatalde desberdinen heterogeneotasuna haintzakotzat hartzea.

'Multzo dominatzailea' gizatalde desberdinek osatzen dute, eta gizataldeok ezagugarri eta interes partzialki desberdinak dituzte multzo bereko beste taldeei buruz, baina funtsezko interes berdinak dituzte: sozial menperakuntz erlazioa mantentzeari dagozkionak, 'talde dominatzaileen' multzoak izaten jarraitzeko.

Multzo 'dominatuaren' barnean horrelako zerbaite gertatzen da. Talde bakoitzak bere interes partzialki desberdinak ditu, baina beren gizartean dominatzaile/dominatu egoera dikotomikoa eta etendurazkoa haustearen interesa, guztiek dute.

Badirudi, oinharritzko dikotomia sozialak zertzen duen multzo bakoitza zenbat eta homogeneoagoa izan, hainbat eta posibilitate handiagoak ukanen dituela bere interesen defentsa efikaz bat lortzeko. Eta alderantziz, zenbat eta heterogeneotasun handiagoa multzo sozial baten barnean, interes amankomun guttiago eta ekintza posibilitate urriagoak.

Gainera, multzo biotan heterogeneotasun gradua handia denean, erraz gerta liteke bi multzoen arteko elkarrekidura partzial bat; multzo dominatuko talde batzuren zenbait berezitasun eta interesak multzo dominatzaileko talde batzurenak berberak izatea.

Egoera hau nahasia eta bikoitza da beti, multzo bion ekintza efikaza eragozten du eta batipat dominatuarena.

Dominakuntz egoera orotan, gizarte batetako ideologia dominatzailea, batez ere talde dominatzaileenarekin berdintzen dena da.

Talde dominatzaileen ideologia berezia gizarte batetan 'koantitatiboki dominatzailea' dela esatea, zenbait era desberdinetan uler daiteke. Beste batzuren artean:

- a) Talde dominatzaileek, gehienetan, talde dominatuek baino ideologia gehiago sortzen dutela.
- b) Talde dominatzaileen barnean beren ideologiaren aniztasun, moldakortasun eta multzo dominatuko talde desberdinekiko erabilpen handiagoa izaten dela.

'Koalitiboki dominatzaile' izatea ere era desberdinetan uler daiteke. Adibidez, talde dominatuen ideologiarekiko ukan dezakeen arbitro funtzioa. Horregatik, askotan, multzo dominatuaren ideologia bera, talde dominatzaileengandik jasotzen duenaren errainu bat baizik ez da, nahiz ideologia dominatzaile hau bereganatuz, nahiz bere ideologia, haren kontraerrainu huts bat izan dadin eginez.

2. Talde dominatzaileen ideologia

Atal honetan, multzo dominatzaileko zenbait taldek duen eta 'tolerantzia' deritzan jokabidearen barnean azaltzen diren bi ideologi motaren agerpena eginen dugu. Biek dituzte multzo dominatuko zenbait taldek jaso eta onhar ditzan probabilitateren batzu. Horra, bada, zergatik diren garrantzizkoak eta zergatik aipatzen diren lan honetan.

Bi ideologi moeta hauei honela deituko diegu:

- 1) 'Ordain kontsolagarri'aren jokabidea;
- 2) Jokabide 'murriztailea'.

Biek zenbait oinharri amankomun dute:

- a) Elkartoputzen duten hizkuntzek gizartean benetan duten polaritatearen ondorio bezala, haiei 'buruzko' 'errepresentazio iduri' sozialak duen 'polaritate' egoera.

Polaritate honen 'arrazoizkopenaren'²⁷ aldetik uler litezke honako anti-nomiok: hizkuntza/dialekto, kultur hizkuntza/hizketa landugabe, hizkuntza/jaiotizkera, hizkuntza ofizial/eskualde hizkuntza, e. a.

- b) Bi hizkuntzen arteko 'hierarkiapen' nabaria.

"konfliktuan dauden elementu sozialak botere estruktura bakar batetan integrazteko eta konbinatzeko era bakarra"³³ bezala.

Hau polaritatearen 'ikuspegi hierarkiko-integratzailea' deritza.

Hierarkizapen integratzaile honen ondorio nabariena, talde dominatzaile hauek benetako egoera soziolinguistikoaren balorazio idealizatzaileak eta hartaz kontzientziatzea eragozten dutenak sortzea da.

- 1) 'Ordain kontsolagarriaren' jokabidea:

A talde linguistikoek ahoberokeriaz B hizkuntza idealizatzean datza, benetan duen desabantailazko egoeraren ordainez, neurritz gairik baloratzearen bidez, xamur, poetiko, etxeko e. a. deitzen diotelarik. Bi hizkuntzei buruzko arau botere sortzailea idealki batekozbestetuz, oreka soziala berrezartzeko asmoz erabiltzen da. Horrela adieraz genezake grafikoki, R. Ll. Ninyoles-i jarraiki:³⁴

POLARITATEA	MAILAK	BIKOIZTASUNA	ORDAINAK
		IZATEZKO ARAUA (Oinharritzkoa)	ARAU BATEKOZ-BESTETUA (Alegiazkoa)
GOIKOA (+)		A	B
BEHEKOA (-)		B	A

“Formulazio eskematiko hau Bertrand Russel-en ‘Unpopular Essays’ etako bat gogoratuz ilustra dezakegu; honela zioen: Norberarena ez diren taldeak mireste-ko era nahiko bitxi bat, zanpatuen bertute handiagoan sinestea da (...). XVIII. mendeak, indioen Ameriketa konkistatzen, nekazariak langile xiro bilakatzen eta lehen industrialpenaren ankerkeriei hasera ematen zien bitartean, ‘basati leiala’ eta ‘behartsuaren bizimodu ximplea’ hunkigarri bihurtuz gozatzen zuten. Horrela zioten: bertutea ez duzue gortetan aurkituko, baina gorteko andereek ‘ia’ lor lezakete artzain tankeran jantziz”³⁵

Errepresentazio eta balorapen bikoiztasun hau bibalioetasun bate-tan dago oinharrituta, eta hauxe da dominakuntz egoera batek ematen duen pribilegio nabarienetako bat.

Hemen ere R. Ll. Ninyoles-i³⁶ jarraiki, honela adieraz dezakegu grafikoki, bi hizkuntzei buruz horrelako iduriak eta baloreak sostengatzen dituzten taldeen jokabidea:

JOKABIDE PRAKTIKOA ORDAINEZKO JOKABIDEA

<i>A</i> -k <i>A</i> -ri buruz	Atxikidura (+)	Zurikeriazko arbuioa (-)
<i>A</i> -k <i>B</i> -ri buruz	Aurreritzia (-)	Idealizazioa (+)

Arau nagusia

arau alegiazkoa

Multzo dominatuko taldeek, idea, balore eta jokabide multzo hau guztia jaso eta onhartzten dutenean, kontsolagarri bezala hartzen dute. Honek ez gaitu harritu behar. K. Marx-ek honela zioen, adibidez:

“egoera bati buruzko ilusioak gaindi daitezen eskatzeak, ilusioak behar dituen egoera bat gaindi dadin eskatzea da”³⁷

Dena den, talde dominatu desberdinek enfasi gradu desberdinez hartu-ko dute inbertsio ordaingarri hau:

- Edo beren hizkuntza, B hizkuntza, idealizatzen dute, talde dominatzaile-ko hizkuntza, A hizkuntza, nabarmenki arbuiatu gabe.
- Edo beren hizkuntza, B hizkuntza hulegia, idealizatzen dute eta A exo-talde hizkuntza nabarmenki arbuiatzen dute indar handiagoz ala ttikiagoz, eta talde dominatzaileengan zenbait jokabide sorrarazten dute; bes-teren artean ‘errepresiozkoa’.

2) *Jokabide ‘murriztailea’.*

Funtsez jokabide bikoitz batetan datza:

- a) Alderdi batetik, A talde linguistikoa, ahalik eta era konfliktugabe-renean, B hizkuntzari inposatzen zaion funktzio-murriztea justifi-katzen saiatzen da; gehienetan, B-ri uzten zaizkion funktzioak idealizatuz.
- b) Bestetik, A talde linguistikoak ahalegin guztiak egiten ditu B hiz-kuntzari buruzko kontsiderapen oro bera zertzen duen estruktura

sozialetik etentzeko, B hizkuntzari buruzko kezka guztiak bere ingurune sozial orokorretik extrapolatuz.

Jokabide hauen adibide bezala sortzen dira horrelako espresioak: ama hizkuntza, jaiotzikuntza, eskualde hizkuntza, bertako hizkuntza, valencianoa (eta ez katalana), dialektoa, patois, e. a.; B hizkuntzaren folklorizapena, e. a...

Jokabide murriztaile honen barnean sortzen da, azkenik, 'hizkuntzabitasun' hitzaren erabilpena, maila makro eta mikrosoziologikoak banatzean, eta berez iragankorra den egoera bat egoera egonkortzat hartzea suposatzen duen idealizazioa egitean.

3. Talde dominatuaren ideologiak

Atal honetan ere ez dugu talde dominatuak hobeki karakterizatzen dituzten ideologiaren azterketa edo deskribapen xehe-xehe bat emanen. Zenbait talde sozial bereizi beharko lirateke:

- 1) Zenbaitetan 'exotalde jokabidea' ager daiteke, bere endotaldearekin hautsiz eta bete-betean exotaldean integratuz exotaldeak ematen dien harrera on eta osoagatik, eta handik aurrera multzo menperatzailearen zati bihurtzen dira.
- 2) Endotaldeko taldeak hobeki karakterizatzen dituzten artean bertan, hauk bereiz genitzake:
 - a) Beren endotalde hizkuntza erarik espontaneorenean erabiltzen dutenak. Alderdi honetatik, hizkuntz erabilpenaren 'bidez' azaltzen duten ideologia nabaria izan daiteke. Baina, bi hizkuntzei 'buruz' ez dute ideologiarik adierazten. Horregatik, askotan bereak egiten dituzte, hasera batetan behintzat, beste endotalde sail batzutatik datozkien ideologiak.
 - b) Endotaldeko beste talde batzuek, zehaztasunik gabe, 'erdiko klaseak' izenaren pean izendatzen direnak. Konposizio heterogeneo eta aldatuak, bide batez bikoitzago eta zehazgabeagoko multzo sozial bat da. Bertan, mugikortasun sozial handiagoa dago, ideologi kopuru eta aniztasun handiagoak aurki litezke eta konfliktuzko tentsioak biziagoak izan litezke.

Hiru jokabide mota bakarrik azalduko ditugu talde hauen barnean, eta horrela deituko diegu:

- 1.—Endotalde jokabidea
- 2.—Jokabide axolagabea
- 3.—Jokabide bihurria

Hiru jokabide desberdinok nolabait ere berdina duten ideologia batetatik, edo hobeki esateko, egoera nolabait ere amankomun batetatik explikatzen dira: elkartopatzeko duten bi hizkuntzen arteko benetako harreman dikotomiko —polarizatu— konfliktuzkoaren kontzientzia (gardenagoa ala ilunagoa) eta benetako gainjartze soziolinguistiko egoera ezagutzea.

Talde dominatzaileengandik heltzen zaizkien ideologia idealizatzaileen gradu desberdinetako arbuio batetatik abiatzen dira, beraz.

Errealitatearen ezagutze honek, beren promozio sozial gurariekin batera, talde hauetako batzu, bere endotaldearekiko eta beraz beren B hizkuntzarekiko guttiagotasun sentimendu batetara eramaten ditu.

1. Talde hauetako batzuren '*endotalde jokabidea*' beren endotaldearen aldeko jokabide bizi bat da. Beren endotaldearekiko eta haren barneko loturak sendotzera doa, eta beren gizarteko exotaldeko talde-multzoaren kontra. Bere bizitasuna eta etsaitasuna, alde batetatik, exotaldearengandik espero den mehatxu graduak eta klaseak zertzen du.
2. Beste talde batzuren '*jokabide axolagabea*', ardura ezean, konfliktua gainditzearen ilusioari itsu itsu lotzean, adierazten da. Horregatik, komeni dakieke 'esimilismo zuzenaren' eta ordezkapen linguistikora daraman '*hizkuntzabitasun*' idealizatzailearen alde jartzea.
3. Beste talde batzuren '*jokabide bihurria*', erasozkoa, bere endotaldearen kontra jarri eta exotaldean integratzea nahi duenena da (integrazio hau osoa izatera inoiz iristen ez den arren). Jokabide berez bikoitz hau, askotan, 'marginazioa' deritzana bilakatzen da. Integrazio irrika hau guttienez bi gradu desberdinetan eman daiteke: 'imitazioa'ren bidez edo ta exotaldearekiko 'identifikazioa'ren bidez.

Hein batetan R. Ll. Ninyoles-i jarraiki³⁸ bi joera hauen arteko diferentziak honela zehaz daitezke:

Talde dominatzaileekiko "**imitazio**" jokabidea.

- Jakinaren gaineko jokabidea.
- Jokabide objektiboa.
- Kanpotiko fenomeno, eta beraz nabarmenago azaltzen dena.
- Talde dominatzailearekiko '**asimilazio**'ra, edota talde dominatzailearekiko '*etsaigo*'ra (talde menperatzailearen aurrean taktika bezala) daramana.
- Konformismoari, oportunistoari, sozial igozaletasun, txaketa aldatzaileari dagokio.
- Bere lehen helburua: abantailak lortzea, talde dominatzailetakoa izateak ematen dituen abantailak.
- A hizkuntzaren 'tresnatasun erabilpen'era doa.
- Esangura objektibo edo erreala: jokabide honek ordezkapen linguistikora eramaten du.

Talde dominatzaileekiko "**identifikazio**" jokabidea.

- Oharkabeko jokabidea.
- Jokabide subjektiboa.
- Barne fenomeno eta beraz isilpean gorde daitekeena edota disimuloan era desberdinetan.
- Autodeuseztatzera darama eta ez da inoiz talde dominatzailearen etsai azaltzen.
- Aktibista da eta bere ekintzaren ezagugarria '*autogorrotoa*' da.
- Bere helburua: Barne etsipen bategatik '*leialtasun aldaketa*' bat, batzutan abantaila sozialik bilatu gabe ere
- A hizkuntzaren '*erabilpen integratzaile*' batera doa.
- Esangura objektiboa: jokabide honek ere ordezkapen linguistikora eramaten du.

Talde hauetako batzuren 'asimilazio' joeraren bi gradu hauen berdintasuna bere esangura objektiboan datza: biek ordezkapen linguistikora eramaten dute.

'Autogorroto' hitzaren esangurari hurbiltzen saiatuko gara. Ikusi dugunez jokabide hau exotaldearekiko 'identifikazio' joeran azaltzen da. 'Autogorroto sindromea' (sikologiatik jasotako hitza dugu hau), ihes jokabide baten barnean expikatzen da, multzo edo gizarte dominatutakoek duten erantzukizunari ihes egitean. Iheskeria hau endotalde dominatuan integraturik irauten duteneko segurtasun faltaren sentimendu, haserre, etsaigo, beldur, kontzientzia txar eta abarrekin azaltzen da.

Horregatik sentimendu honek norbere hizkuntza, B hizkuntza, galtzen ikusteko nahira eraman ohi du, beregatik errenkura gehiagorik ez sentitzearren. Textuinguru honetan uler liteke, adibidez, Unamunoren jokabidea euskarari buruz eta honela adierazten digu. E. T. Lawrence-k:

"Samintasun bizi bat, agian gorroto erdiezkutu bat hizkuntzaren kontra (euskarari buruz), segurtasun falta eta beldur sentimendu ilun batez nahasirik edota erru eta atsekabe batez. Kontzientzia txar honek alditu egiten ditu, eginkizun linguistiko guztietatik libratu nahi zuten bere burua eta horrexegatik amaitzen dute hizkuntza baten heriotza desiratzen, zeini ez bait dira izan ahal edo ez dute izan nahi fidel. Erhaite linguistiko antzeko honek —hikuntzarekiko obligazio guztiak konponduko lituzkeen guraso-hiltze honek-erru sentimendu sakon bat eta bide batez askatasun sentimendu bat sortzen die, baliobitasun estimagaitz bat".³⁹

4. NORMALPEN LINGUSTIKOA

Hau da lan honen kapitularik garrantzizkoena, programatikoa delako. Horregatik adierazi behar da 'hurbilketa' bat dela.

Halere, 'normalpena'ren kontzeptua osotasun historiko bati dagokionez (historian izan diren normalpen linguistiko ezagun guztiak normalpen sozial orokor baten barnean gertatu bait dira), beharrezkoa, dirudi, 'normalpen linguistikoa' konprenitzera, berau baldintzapetzen duen 'normalpen sozial'aren bidera hurbiltzea.

1. 'Normalpen linguistikoaren' alderdi sozialak

Ordezkapen eta normalpen linguistikotarako bilakabideak elkarrerlazioanaturik daude, eta elkarren menpeko dira gizarte zehatz baten beste estruktur elementuekiko.

"Alderdi hori ez daiteke estudia (normalpen linguistikoa) bere lotura sozial ugariak ager arazi gabe. Normalpenak ez du 'norma' linguistikoak emate hutsa esan nahi, arrazoizko gramatika bat, fonetika onhartu bat eta hiztegi bat eraba-

kitzea bakarrik ere ez. Hitzak berak ere adierazten digu hizkuntza bat maila normalean ipintzea: beste hizkuntza batzuri buruz laun edo plano berdinean ipintzea.”⁴⁰

“Bestalde, normalpenaz mintzatzean kultura bat maila ‘normal’era eramatea edo itzultzea adierazten dugu.”⁴¹

Ikus ditzagun normalpenaren ezagugarri soziologiko batzu:

1) Normalpen linguistikoaren ‘izatezko estruktura’

a) Normalpenaren ‘demokratikotasuna’

1. “... normalpenak berekin justifikazio bat eta printzipio batzu ditu, beti ere aniztasunareen balorea bizitzaren ikuspegi demokratiko baten oinharri bezala hartuta”.⁴²

Esan nahi bait da, gizarte diglosikoaren barnean, jokabide eta funtzionamendu anizkorrak behar direla; hots, gizarte edo endotalde baten barneko bi kontrako taldeen elkar ezagutze eta onhartzeko bat. Hau beharrezko da, aski ez bada ere.

Zentzu honetan, normalpen linguistikoaren ardura —eta sozialarena, oro har— endotalde edo gizarte menperatuan, ez dagokio guttietsitako endotaldeari bakarrik, exotalde dominatzaileari ere baizik.

2. Demokraziaren ezagugarri definitzailetako bi, ‘berdintasuna’ eta ‘askatasuna’ lirateke.

“Egungo politika sozial-liberal batek, guztien askatasuna posible egiten duen status zibilaren berdintasun hura zaintzea eta sakontzea bilatzen du; baina, honen gainetik, edozein nibelatze eta uniformizatze sozialen zeharo kontrako da, eta horrekin, erakunde aniztasunaren, askatasunaren barneko diferentzia sozialaren eta giza berdintasunaren defendatzaile sutsu. Segur aski ideia honek ez du bere aurrekoek baino etorkizun hobea...”

Status zibilaren oinharritzko berdintasuna ez da egun jadanik helburu bat, politikaren presupostu eztabaidaekin bat baizik”.

Horregatik inporta da gaur, lehenik, programa politikoaren erdian berriro ere berdintasunaren presupostua sartzearen arrazoiak izan zen helburu hura ipintzea: politika sozial-liberalak beste edozeren gainetik liberala behar du izan, askatasun berdina, batez ere, askatasun bait da”.⁴³

“Normaltzea, hizkuntza bat beste hizkuntza batzuren maila berean ipintzea izanen da (ez “gainetik” ez “azpitik”: laun berean)”.⁴⁴

“Normaltzeak, esan bezala, batasun eta alkarganatzeko ahalegin bat eskatzen baldin badu, bai “kanpo” aldetik (= eskualde artean) bai “barne” aldetik (= kultur desberdintasunak gainditzea)...”.⁴⁵ “Berdintasun printzipio honek bi alderdi ditu... maila guztitan”.⁴⁶

Espero izateko da, gure artean gure endotalde ideologiaren barnean ‘berdintasuna’ eta ‘askatasuna’ gero eta garrantzi handiagoak izanen direla, eta endotaldeko jokabideak eta ahaleginak ere autokontrola gero eta gehiago eta demokratikoki berreskuratzeko burrukara zuzenduko direla.

3. Alderdi hauk aurre eskakizun batzu dira, pairatzen ari diren talde eta endotaldeko talde guztien ezinbesteko 'parte hartze masibo'arentzat ('partizipazio demokratikoa deritzanarentzat halagia'), endotaldearen beraren autokontrola eta autoegite soziala efektiboki posible egin daitezten.

"Normaltze asmo oro, hiru joera nagusik gidatzen duela dirudi, hala-nola: 1) Demokratizapen kultural bati buruzko enfasia, sarritan herri baten kultur jokabideen 'modernotzea'ri lotuta joaten dena. 2) FISHMAN-ek bezala 'autoidentifikatzaile' deritzakegun joera bat, eta 3) Kultur batasun prozesu bat, zein bi jarraibidetan zehaztu beharko bait dugu:

3.1. Kanpotikoa. Beren kohesioa ahuldua zuten eskaulderen arteko kultur eta hizkuntz batasunaz kontzientziatzea.

3.2. Barnetikoa. Egoera diglosikoa gairidituko duena, hots, gainjartze linguistikoa bi motatan: bata, 'goikotzat, hartzen dena eta goiko klaseei dagokiena, eta bestea 'behekoa', beheko estratuena...

...Nolanahi dela ere, hizkuntza baten egoera ez-normaldua, populazioaren zenbait sektore beren xoko linguistikoa kulturalki baztertuta irauten duten heinean bakarrik mantendu ahal izanen da. Sektore hauk hezkuntzara bidera balitez, aurrerapen ekonomiko eta politikoak, aldakuntza soziokultural eta soziolinguistikoa inportantea eskatuko likete. Normaltzeak, azken finean, gizarte demokratiko baten barneko eskakizun eta oportunitate berriei erantzun bat esan nahi du."⁴⁷

b) Normalpenaren 'historikotasuna'.

'Historikotasuna' zenbait era desberdinetara uler daiteke:

1. Prozesu bezala, ideal edo helburu sozial jakin batzutarira iristeko ibili behar den 'bide' baten kontzientzia.

Honek esan nahi du, gizarte batek jomuga edo 'ideal' soziala, eta linguistikoa beraz, baduela, baina gizartearen beraren barnean alda daitekeela faktore askoren eraginez. Esan nahi bait du, baita ere, gizarteak 'medio' eta prozedura batzu eskura behar dituela eta hauk ere desberdinak izan daitezkeela gizartetik gizartera, eta, are, gizarte baten barnean faktore askoren baitan daudelarik..

Honetaz, hauxe dio R. Ll. Ninyoles-ek:

"Gizarte batek eta bere barnean talde desberdinek erdietsi nahi lezaketen helburu edo ideal linguistikoa, bilakabidearen une batetik bestera, nahi eta ez, desberdina da. Ideal soziolinguistikoa izan daiteke, une batetan, nahi duten guztiek hizkuntza bat libreki erabili ahal izatea; beste baldintzapen batzuren pean, berriz, hizkuntza hori beste hizkuntza batekin batera berdintasun maila batetan erabiltzea; beste baldintzapen desberdin batzuren pean, hizkuntza hura izatez eta esku-bidez maila guztitan kultur tresna bezala onhartua izatea. Dena den, normaltze batek, ibili behar den bide baten kontzientzia eskatzen du, eta honek, etika hitzetan, 'garen' etik 'izan behar genukeenera' eramaten gaitu"⁴⁸.

2. 'Historiko' izateak, prozesu 'sozial' orokor izatea ere esan nahi du.

“Hizkuntza baten normalizazioa histori mailako fenomeno da; laster geratzen da gaingiturik gaiari heltzeko era linguistiko hutsa. Diren hizkuntzakien artean standar bat zertzeak eredu bat eskatzen du aurrez, desiragarri litzatekeen ‘hizkuntz ideal’ bat. Baina ez ideal linguistiko soila: gure elkarbizitz moduak zuzenduko dituen ideal sozial bat behar du noski, joera anizkor bat emanez”.⁴⁹ “Praktikan, jakina, zenbait egokiera historiko beharko da; psikologi, soziologi eta politika aldeko zenbait eskakizun bete behar da, plangintzak arrakastarako posibilitaterik izanen badu”.⁵⁰

3. Eta gizarte baten ‘jarraipena’ esan nahi du. Une batetako gizartea, desberdinak izan bide ziren iraganeko egoeren ondorio da, eta etorkizuneko egoera ausaz desberdinen abiapuntu. Normalizaziorako bilakabide batetan agertzen den zenbait berezitasun aipa genezake alderdi honetatik:
 - a) Iraganeko egoera eta etapa sozialei buruzko ‘errekuperazio’ premia bat. Horra nola agertzen den:
 - Iraganeko historia sozialaren ‘ezagutzaren’ bilatzean. Premia hau obsesio bat izan daiteke, transmisioa exotaldearen inposizioz batez ere hautsi denean.

“Edozein normalizazio bide historiko bat jarraitu behar du, zein ezin bait da atzera itzuli nahi bezala. Herri batetako folkloreak eta bere agerpen herrikoen hastapeneko azterketaren bidezko legitimazio historiko bat bilatzeak, taldearen berraurkitzearen eta autokontzientzia sortzearen lehen fase bat esan nahi du”.⁵¹

Premia hau, iraganari buruzko edozein eratako azterketen bidez —historiko, sozial, kultural, linguistiko— hezurramitzea, errekuperazio sozialaren prozesuan lehen urratsa dela dirudi.

- Gizarte beraren ‘autentifikazio’, ‘autodefinizio historikoarekiko’ gogo etengabea: hau ere bilakabide baten barnean zehaztuz doana hein batetan, bere iraganari eta garaiko egoerari buruzko ezagutza berrien bidez.

“Autentifikazioaren idea (FISHMAN) jarraipen historikoari buruzko enfasi bati lotzen zaio, autofinkatze kultural bati, benetan tradiziozko diren elementuei. Jarraipen hori ‘normaltzea’, baldintza bazter ezina da herri bat ‘modernotzeko’ lanean. Autentifikazio baten premia, gertakari honek frogaturik dago, hain zuzen ere prozesu normalizatzaile guztiek, edo aldez aurretik, edo abiapuntu gisa, berrogei ta hamar urtetako ikerkuntzak ukan dituzte filologia, arkeologia edo folkloreaki buruz...”.⁵²

- b) ‘Batasungintza’ eta ‘modernotze’ sozial orokor baten eta beraz linguistikoaren premia.
 - ‘Batasungintza’ sozialak haxe esn nahi du gizarte batetan:
 - a) Bere lurralde edo geografi berrintegrapena.
 - b) Batasun politiko-soziala.

- c) Batasun sozio-kultural eta linguistikoa ere bai, gizarte horretan talde bazterturik izan ez dadin ahaleginduz. Bestalde, ezinbestekoa da 'hezketa masiboa':

"hezketa da komunitate batek 'hizkuntz ideal' hori inposatzeko eta mantentzeko duen mediorik indartsuenetako bat".⁵³

- 'Modernotze' sozial orokorra, azkenik. Honen barnean, modernotze linguistikoa, 'plangintza linguistikoa' deritzanaren bidez. Modernotzeak guttienez aldakuntza eta moldatzea eskatzen ditu.
- c) 'Etorkizunaren programaketa' da zailena, aldakorrena eta, bide batez, beharrezkoena bilakapenerako. Zaila da; beste zenbaiten artean arrazoin honengatik: etorkizunaren programaketa den edozertan exotaldeak endotaldearengan duen eragina handiagoa izan daitekeelako, exotaldea konturatzen den heinean, harek zertuko dituela gehien bat endotaldearen benetakoa bilakapena eta aldakuntza. Aldakuntza hori bere interesei kalterik guttiena eginen dien aldera eta neurrian izan dadin interesatzen zaio, bada.

2. Normalizazio linguistikoaren '*ideologi estruktura*'

Badakigu gizarte diglosiko batetan, ideologia desberdin eta elkarren kontrako multzo bi izaten direla. Honako gauza hauen iduri-balore-jokabide sozialei buruzkoak dira:

1. Gizarte horren garaiko egoerarenak.
2. Garaiko egoera arte gizarte horren bilakapenarenak (horregatik agertzen dira gertakizun iragan berberei buruzko interpretazio historiko desberdin eta kontrakoak).
3. Garaiko egoeratik aurrerako bilakapenaren programaketarenak.

Hemen ideologiengatik zenbait alderdi bakarrak aztertuko dugu, batez ere endotaldearen aldeko eta normalizaziora bideraturiko ideologiengatik, gehienbat endotalde desberdinek sortzen dituztenak. Ez dugu, bada, endotaldearen kontrako ideologiei buruz hitz egingo, nahiz exotaldearengandik datozenak nahiz endotaldearen zati batengandik datozenak izan.

- a) 'Demokrazia', irudi sozial ideal desiragarri bat bezala azaltzen zaigu, eta endotaldea, bere demokrazi faltaren zioa exotaldeak edo exotaldeek menperatzen duten endotaldearekiko aniztasun ezean eta demokrazia ezean datzala ohartzen den heinean are desiragarriago. Hortik dator 'berdintasuna' eta 'askatasuna' oihukatzea beren endotaldeko talde desberdinen aurka, eta batez ere, exotaldearen aurka.

Exotaldearekiko, endotaldeak bere interesei komeni zaien munduko ideologia guztia jasotzen eta erabiltzen du, gai hauetaz: herrien eskubide berdintasuna, hizkuntzen arteko funtsezko berdintasuna, oinharritzko

askatasunei buruzko giza eskubide berdina, e. a.

Eta endotaldearekiko berekiko, talde desberdinek 'askatasun' eta 'berdintasun' ikur linguistiko berberak erabiltzen dituzte 'partizipazio masiboa' lortzeko bere normalizazio sozial eta linguistikoaren prozesuan. Bai bait dirudi, hau endotaldearen demokratizazio sakon batez bakarrik lor daitekeela.

b) Normalizazioaren 'historikotasuna' ere, ideologiaren aldetik, inportantea da aurreko azalean partzialki ikusi ditugun alderdiak (beste batzuren artean) ulertzeko.

1. Interpretazio historikoak batez ere hau dakar:

a) Endotaldearen aldetik: endotaldearen integritatea eta integrazioa sendotzen ditu eta exotaldearekiko autonomia (interpretazio hau erreal ala aurreiritzizkoa den alde batetara utzirik) eta horrela 'endotalde autokontzientzia' eta endotaldearekiko 'leialtasuna' sendotzen ditu.

b) Exotaldearen aldetik: endotaldearen etendura (are lurralde aldetik ere), desintegrazioa, autojestio eza, exotaldean (partzialki edo osoki) integra dadin bultzatzea.

Interpretazio historiko hauek denek (gehienetan enfasi handiagoz talde dominatzailearengan) objektibotasun, zientzitasun, erudizio kritizismo eta itxuraz azaltzeko joera izaten dute.

2. Endotaldeak bere gertakizun iraganak eta garaikoak historikoki interpretatzean eta bere etorkizuna projektatzean eta programatzean ezartzen dien "idealtasuna".

Hau oso txarra izan daiteke, batez ere bere etorkizuna programatzerakoan; zeren planteamendu ez-errealak, utopikoak, endotaldearen interesentzat onuragarri ez baina kaltegarri izan bait daitezke (eta horregatik indar ditzake exotaldeko zenbait taldek).

Idealtasun hau beti dago nolabait ere gizarte orotan noski, baina gehiago normalizazioaren bila dabilzanetan.

3. Endotalde dominatuak interpretatzeko eta programatzeko duen 'enfatikotasuna', edozein gizartetan baino gehiago hau ere. Zenbat eta bortizkiago eta denbora luzeagoan egon den menperatuta orduan eta enfatikoago.

Indartzaile-enfatikotasuna komenigarri izan dakioko exotaldearekiko harremanetan.

Baina arriskugarri izan daiteke, desegile bait da, endotaldearen barneko taldeen arteko harremanetan; honela, desberdintasunak, benetakoak baina sekundarioak izan arren, endotaldearen barnean, bilaka bait daitezke sikologikoki funtsezko eta normalizazioarako desberdinak, eta benetan elkarren osagarri diren posibilitateak bilaka bait daitezke sikologikoki konponezinak. Endotaldearen barneko antagonismo hauek, jakina ez dute exotaldearen interesen alde baizik jokutzen, eta horrela ez da harrizkeoa exotaldeko zenbait taldek endotaldearen edozein problema gehiago indartzea eta nabarmentzea.

Ingurunea honetatik uler liteke agian hobeki endotaldearen barnean bertan ere edozein problema soziali buruzko barne diferentziak eta baita euskararen planifikazioari buruzko diferentziak ere ('batua/ez batua', e. a.) supererabilitzea.

2. 'Normalizazio linguistikoaren' alderdi linguistikoak

a) 'Demokratikotasuna'

'Barne demokratizazio' edo endotaldearen demokratizazio prozesuan, puntu hauk aipatuko genituzke:

- 1) Gizarte horren lurralde edo geografiari buruzko 'bateratze linguistiko sozialaren' prozesua eta aitzinako endotalde kohesioa gehien desegin den eskualde haiei buruzkoa, beraz.

Gizarte baten 'eskubidea sozialen territorialitate printzipioaren' arabera, oinharri-oinharrizkoa da euskara Euskal Herri osoan erreku-peratzea.

- 2) *Dibertsifikazio sozialari* buruzko 'bateratze linguistiko sozialaren' prozesua, 'kultur demokratizazioa' deritzanaren bidez. Helburu hau atzemangarri da endotaldeko talde desberdinen 'partizipazio masiboaren' bidez. Beste ulergaitzasun linguistiko-sozial bat ez dadin gerta bilatzen da (hizkuntza guztietan izaten dena, baina handiago eta larriago izan daitekeena normalizazio sozial baterantz doazen hizkuntzetan), literatur hizkuntzaren eta ahozkoaren, kultur hizkuntzaren eta arruntaren artean etab. Gure kasuarekin duen zerikusi nabariagatik, ikus dezagun zer dioen R. Ll. Ninyoles-ek katalanari buruz:

"Bi hizkeren arteko urruntzea (katalan literarioa eta hizkuntza biziaren artean), benetako diglosia bat ahal da? Esan ahal liteke, katalana mintzatzen den eskualdeei gagozkielarik, diglosia bikoitz bat badenik (= A/B, Ba/Bb)? Dena den, ez dago zalantzarik, bigarren problema (Ba/Bb), lehenengoa (A/B) badelako erroretik baldintzapetuta dagoela, eta ez dago honetatik bereizterik. Katalan literarioaren eta ahozko hizkuntzaren arteko urruntzea ez da hizkuntzaren irakas-kuntz faltaren eta maila publikotatik baztertuta egotearen ondorio logikoa, baizik eta hori oinharritzko egoerak (A/B) dakar, katalanaren eta gaztelaniaren artean dagoenak, halebegia. Orain gaztelaniaren eta katalanaren arteko bereizketa zertzen duten presio prodiglosikoek dirauten bitartean, katalan multzoaren eta katalan arruntaren arteko etendura bigarren mailako eta ezinbesteko fenomeno bat izanen da. Lehenengoa da benetan funtsezko problema..."⁵⁴

- 3) Hizkuntza berari buruzko 'Bateratze linguistiko-soziala'.

Garrantzizkoa da euskara 'hizkuntza amankomun' izan dadin gure gizartean. Hots, euskarak ez du ulergaitza izan behar endotaldeko

talde desberdinen arteko harremanetan, euskalkitan eta maila sozialen artean gehiegi eta sakonegi sakabanatuta egoteagatik.

Baina,

“hizkuntza arrunta hizkuntzatik kanpoko faktoreek ezartzen dute”.⁵⁵ “Berekasa uzten baldin bada, hizkuntza dialektotan sakabanatzen da, horietako inor ez da besteren gainetik nagusitzen eta horrekin zatikatuta geratzen da aurrerantzean... Hizkuntza baten hedadura eta kohesioa elkartrukeak dakar...”.⁵⁶

Espero izatekoa da, euskara luzaroan eta nabarmenki ez-erabilpen batetan egon ondoren, euskalkitan —eta maila sozialen arten— gehiago sakabanatuta egotea eta gizarte batetan erabilpen normala izan duten hizkuntzak baino sakabanatuago egotea ere.

Helburua ‘hizkuntza amankomun’ bat lortzea bait da, ez da pentsatu behar, horratio, prozesu hau ‘bateratze osoaren’ bidez bakarrik eraman daitekeenik. Bestalde, hizkuntza baten ‘bateratzea’ esaten denean, gauza oso desberdinak uler daitezke, eta ulertu ere, hala izan dira, faktore hauengandik:

- a) Zer gizarte klasetan egiten den hizkuntzaren bateratzea.
 - b) Bateratze linguistikoaren prozesua zenbaiteraino dagoen zuzenduta eta erakunde bidez egina.
 - c) Baterakuntzan erabili den eredu edo plan linguistikoa.
 - d) ‘Konbentzionaltasun’ gradua, minimoa ingelesean adibidez, baina handiagoa agian normalizazio linguistiko-sozial baten prozesuan dauden hizkuntzetan, etab.
- 4) Bateratze prozesu honetan endotaldeko talde desberdinen ‘partizipazio masiboa’. Zenbat eta kontsentsu sozial handiagoa, hainbat eta positibitate gehiago hizkuntza amankomun bat lortzeko kostu sozial ttikienaz eta lastertasun handienaz. Eta kontsentsu sozial hau gizarte batetan barne demokratizazioarekin erlazio zuzenean dago. Egun kontsentsu sozial oso bat ez izatea espainolaren ed frantsesaren batasun linguistikoan, adibidez, ez dio axola handirik hizkuntza horiek beren funktzionamenduan duten ‘normaltasun’ egoerarentzat.
- Baina, gurea bezalako kasutan, eztabaida inportanteak oso kaltegarri izan daitezke, zeren batasun linguistiko-soziala eragotz bait dezakete, eta euskararen ‘normalizazio’ linguistiko soziala ezinezko egin. Eta garbi dago, hizkuntzaren ‘batasunak’ ‘normalizazio’ linguistiko soziala lortzeko medio bat gehiago bezala bakarrik duela zentzua.
- Bestela, pentsa liteke, hobe dela, normalizazio linguistiko bat lortzeko beze hizkuntzaren partizipazio eta errekupeazio masiboa bultzatzea arlo, topiko eta egoera gehiagotan, ahalegin horik batasun linguistikoa, elite batzuren gidaritza pean, bortxatzeraz zuzentzea baino, paradoxikoki eliteok makal bait lezakete gizarte horretan normalizazio linguistikoaren prozesua.
- 5) Zenbat eta handiagoa izan lortzen den kontsentsu soziala, badirudi orduan eta posibleagotzen dela lortu nahi den hizkuntzaren idealari

buruzko eta normalizazio prozesu horretan jarraitu nahi den 'plangintzari' buruzko onharpen sozialera iristea.

b) '*Historikotasuna*'

- 1) 'Prozesu' edo helburu linguistiko baterantz ibili behar den bidearen idea adierazten du.
- 2) Normalizazio linguistikoaren bilakabidea *historiko-soziala* da, gizarte horren aldakuntza kualitatibo sakon bat bait dakar. Horregatik, normalizazio prozesu hau hizkuntzaren modernizazio batekin batera etortzen da, zein egin bait daiteke plangintza baten bidez.

'Plangintza linguistikoarer' berezitasunen artean hauetxek aipa genitzake:

- a) Bere 'modernizazio' gradua.
Gizarte demokratizatu batetako modernizazio sozial eta kulturalaren ondorio bezala. Gure kasuan, beraz, euskararen birmoldatze sozial batetan datza. 'Modernizazio' eta moldaketa linguistiko prozesu hau problema bizi bat da hizkuntza guztietan, gizarte guztietan; gainera badirudi problema handiagoa dela, baita ere, zenbat eta handiagoa izan gizartean hatzeman diren azelerazioa eta desarrolloa gradua. Baina, problema hau larriagoa da eta soluzionatzen zailagoa, zuhurtzia, errealismoa, etab. ezinbestekoak dituzten gurea bezalako gizartetan.
- b) Erdietsi nahi den ideal linguistikoak duen 'konbentzionaltasuna' gradu handiagoa ala tikiagoa gure mundu modernoko hizkuntza guztien ezagugarri orokor bat da. Badirudi, baita ere, ezagugarri hau hizkuntzak gizarte batentzat edo zenbaitentzat 'mintzaira amankomun' bilaka daitezen dagoen premiaren ondorio dela. Honi buruz, hona zer dioskun R. Ll. Ninyoles-ek-katalanan dagokiola:

"... nahaste hau gainditu ondoren, eta katalanaren errealitate supradialektal eztabaida ezina definiturik, gaztelania gehiago sartuko balitz hizkuntza arruntan, bi tipo idiomatikoen arteko, literatur hizkuntzaren eta elkarrizketa hizkuntzaren arteko tartea handituko litzateke. Geroago aipatuko dugun zirkunstantzia honek, katalan modernoaren 'konbentzionaltasuna', libreki bilakatu ahal izan duten beste hizkuntza kulto batzuren aldean, areagotu egin du, eta bere normalizazioaren kontra erabiliko da paradoxikoki".⁵⁷

Euskararen normalizazioarentzat ezinbestekoa dirudien konbentzionaltasuna, problema eta gatazka iturri bat gehiago bilaka daiteke, behar hainbateko onharpen sozial batekin ez badator.

- c) Gizarte batetan, bere hizkuntza modernotzeko eta normaltzeko, projektatzen den plangintza linguistikoan sartzen diren *elementu linguistiko autoktono eta arrotzen* ugaritua.

“baina”. ‘Tour de force’ normalizatzailearen aurrean, tradizionalista batek—iragan loriatsu baten iraupenaren edo hartara itzultzearen alde dagoen heinean—kultur elementu tradizionalen eta modernizatzeko prozesuaren arteko kontziliapena ezinezkoa eta nahi ez izatekoa dela uste izanen du. Modernistak, berriz—kosmopolita itxura duen ‘statu-quo’ bat onhartzeko duen heinean—kontziliapen hori ‘ez dela beharrezko’ esanen du. Biak bat datoz, eta berez kontraesanean dauden motibazioengatik: modernotasun eta benetakotasun historikoan alde batera utzi ezin den aurrerapena integratuko duen normalizazio baten kontraktasunean. Bilatzen dugun ideala, zioen Pompeu Fabrak, ez da Erdi Haroko hizkuntza bat berbiztea, baizik eta gure aitzinako hizkuntzatik, pairatu izan behar dituen literatur erorialdizko eta hizkuntza arrotz batetik menpekotasuneko mende luzerik gabe, hizkuntza moderno bat osatzea.”⁵⁸

“Baina gatazka potentzialean dauden bi jarrera horien arteko tentsioa, ibilbide biok legitimatze historikoruntz eta modernizatoruntz elkartzea: horra, zalantzarik gabe, edozein normalizazioruntz ere idelogiari erantsi behar dion oinharri dialektikoa.”⁵⁹

Dialektika hau bizia da gaur ‘hizkuntza normaletan’, eta konfliktu erreala bat ager lezake—urrunago joan gabe—, espainolarekin gertatzen den bezala. Baina, honi buruz ere, zenbait hizkuntzak (gureak bezala) bizi dezake larritasun eta intentsitate handiagoz gatazka hau, kontrako joeren harmonizazio problema (?) hau.

Zenbat eta handiagoa izan lortzen den demokratizazio soziala (eta kontsentsu orokorra posibleago izanen da orduan) eta zenbat eta handiagoa izan ‘berrerdiespen’, ‘benetakotze’ ‘jarraipen historiko’ etabarri buruzko enfasia gizarte horretan, orduan eta espero izatekoagoa izan daiteke, planifikatzen den ‘modernizazio’ linguistikokoan eta sortzen den hizkuntza idealean, ugariago aurkitzea elementu autoktonoak arrotzak baino, eta bertako hizkuntzaren posibilitateetara lehendabizi jotzetik abiatuz gero, osagarri bila beste hizkuntzetara jotzea.

- d) Gizarte batek bere hizkuntzaren plangintzan eta normalizazio bilakabidean onhartzeko duen *espontaneotasun* ala *zuzendarismo* handiagoa ala tikiagoa.

Zuzendarismoa beharrezkoa den neurrian, ezinbestekoa da arrakastarako kontsentsu sozial edo onharpen demokratiko handiago bat. Hizkuntzaren historian zuzendarismo linguistikoa mota desberdinak ezagutu dira:

- 1) Batez ere (ez eksklusiboki) estatuala edo gobernuarena. Israelen, Indonesian bezala; agian Sobietar Batasunean oraindik orain normalizatu diren hizkuntzetan?
- 2) Batez ere hizkuntzalariena galegoan bezala (?).
- 3) Multzo nahasiago, heterogeneoago batena: Hizkuntzalarriak, gobernuak, beste zenbait sektore. Honen adibide, egungo errumaniera, katalana, espainola (Academia de la Lengua-ren bidez), euskara mende honen haseran etabar dira.

Ez-zuzendarismo eta ez-planifikazio linguistikoa, ingelesarekin, norvegierarekin eta ‘primitiboak’ deriztaten gizartetako hiz-

kuntzekin gertatzen den legez. Aukera honen aurrean ere zuhurtzia handia beharko litzateke euskararen plangintza egiterakoan.

- e) Hizkuntza idealera iristeko programatzen den —eta benetan erdiesten den— lastertasuna.

Gehiago dago normalizazio linguistikoa egiten deneko gizartearen ezagugarrien baitan, planifikazio linguistiko motan baino.

Alderdi honetatik ere ezagutzen ditu historiak hizkuntz mota desberdinak: bilakabide labur eta sakonetan, Sobietar Batasunean bezala edo errumanierarena bezala; bilakabide luze eta intentsitate desberdinetako ekinaldiekin, kalana eta euskararen kasuan bezala.

- f) Hizkuntza ideal horretara iristeko erabili behar diren *medioak*, oso kontutan hartzekoak plangintza linguistiko bat egiterakoan.

“Gizarte batek, eta hartan talde desberdinek proposa dezaketen helburu edo ideal linguistikoa desberdina da nahitaez bilakabidearen une batetatik beste batetara. Puntu batetan, ideal soziolinguistikoa izan daiteke, hizkuntza bat nahi duten guztiek libreki erabiltzea; beste zirkunstantzia batzutan hizkuntza hori beste hizkuntzarekiko berdintasun mailan erabiltzea izanen da; zirkunstantzia desberdinetan izatez eta eskubidez hizkuntza hura maila guztitan kultur tresna bezala ezagutua izan dadin ere izan daiteke...”⁶⁰

- 3) Normalizazio linguistiko prozesu batetan *jarraipena* da beste ezagugarri historiko bat.

- a) Zentzu honetan, iragan linguistikoa berbizeko, funtsezkoa da haren ezagutze eta sozialki dibulgatez premia: ahozko eta izkribuzko literatura, kultura eta herrikoia, linguistikari buruzkoa nahiz beste edozein gai edo topikori buruzkoa, etab.

Iraganean euskara normaltzeko egin diren plangintza esfortzu sozialen errekupezioa ere bai.

Garaiko *desberdintasun linguistikoari* buruzko errekupezio soziala —euskalkien arteko desberdintasuna batez ere gure kasuan, desberdintasun sozialak ere badiren arren— eta garaiko era guztietako euskararen plangintza eta programazioaren aldeko esfortzuena.

Errekupezio hau, oinarrizkoa da euskararen geroko programaketaren arrakastarako.

- b) ‘*Batasun*’ soziala bi zentzutan: hizkuntzari buruzkoa, eta hizkuntza berarena.
- c) Eta ‘*modernizazioa*’, euskara mota guztietako premia sozialei egokitzea, aurreko atalean ikusi den bezala (normalizazio linguistikoaren ‘*historikotasuna*’).

OHARRAK

- ¹ MACKAY, W. F., *Bibliographie Internationale sur le bilinguisme obran* (Préparée sous la direction de W. F. Mackey), Sarrera-n). Les Presses de l'Université Laval. Québec., 1972, XI eta XIII. or.
- ² DAHRENDORF, R., *Sociedad y libertad. Hacia un análisis sociológico de la actualidad*, Edit. Tecnos, Madrid, 1971, 20. or.
- ³ NINYOLES, R. Ll., *Sociología del lenguaje*, in *Doce ensayos sobre el lenguaje*, Publicaciones de la Fundación Juan March, Rioduero, Madrid, 1974.
- ⁴ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, Tecnos argit., Madrid, 1972, 11. or.
- ⁵ *Les langues dans le monde d'aujourd'hui*, in *Le langage* (sous la direction d'André Martinet), Encyclopedie de La Pléiade, Editions Gallimard, Paris, 1968:
- VERGUIN, J., *La situation linguistique dans le monde contemporain*, 1093-1143. or.
 - POTTIER, B., *La situation linguistique en France*, 1144-1161, or.
 - FOURQUET, J., *La situation linguistique en Allemagne*, 1162-1172. or.
 - TOMICHE, N., *La situation linguistique en Egypte*, 1175-1187. or.
 - CAUDMONT, J., *La situation linguistique en Colombie*. 1188-1202. or.
 - FISHMAN, J. A., *La situation linguistique aux Etats-Unis*, 1203-1224. or.
 - VALLVERDU, F., *El bilinguismo en la Unión Soviética*, in *Ensayos sobre bilinguismo Ed. Ariel*, Barcelona, 1972, 149-159. or.
- ⁶ MICHELENA, L., *Las lenguas y la política*, in *Doce ensayos sobre el lenguaje*, aipatu obran, 123. or.
- ⁷ MICHELENA, L., *Las lenguas y la política*, a. o., 132-133. or.
- ⁸ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 17-18. or.
- ⁹ VALLVERDU, F., *El fet lingüístic com a fet social*, Edicions 62, Barcelona, 1973, 38-43. or.
- ¹⁰ OVERBEKE, M. Van., *Introduction au problème du bilinguisme*, Editions Labor, Bruxelles Fernad Nathan, Paris, 1972.
- ¹¹ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 32. or.
- ¹² NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 32. or.
- ¹³ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 32. or.
- ¹⁴ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 32. or.
- ¹⁵ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 33. or.
- ¹⁶ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y poder social*, a. o., 101. or.
- ¹⁷ DAHRENDORF, R., *Elementos para una teoría del conflicto social*, in *Sociedad y libertad...*, a. o.,; eta autore beraren: *Las clases sociales y su conflicto en la sociedad industrial*, Ed. Rialp, Madrid, 1962.
- ¹⁸ DAHRENDORF, R., *Sociedad...*, a. o., 197. or.
- ¹⁹ DAHRENDORF, R., *Sociedad y...*, a. o., 198-199. or.
- “Konfliktu sozialen dimentsioei dagokienez, hots, hauk alda daitezkeen neurria dagokienez, bi nabarmentzen dira batipat: intentsitatea eta gogortasuna. Konfliktuak intentsitatez handiagoak ala tikiagoak izan daitezke, eta gogortasunez ere berdin. Dimentsio bien arteko bereizkuntza egiteak biek elkarrengandik independenteki alda daitezkeela esan nahi du: konfliktu gogor guztiak ez dira intentsitate handikoak eta alderantziz. Gogortasunaren dimentsioa konfliktu sozialen expresio moduei dagokie. Intentsitate dimentsioa, konfliktu horiek ukitzen dituztenak zenbateraino diren partaite neurtzen duena da.”
- ²⁰ DAHRENDORF, D., *Sociedad y...*, a. o., 202. or.
- ²¹ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y...*, a. o. 20. or.
- ²² WEINREICH, U., *Unilinguisme et Multilinguisme*, en *le langage* (sous la direction d'André Martinet), a. o., 681. or.
- ²³ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y...*, a. o., 53. or.
- ²⁴ Lan honetan ‘B talde linguistikoa’ exprexiua, ‘endotaldea’ adierazteko erabiliko dugu (‘territorialitate’ printzipioa deritzanak justifikatzen duelako); gure kasuan Euskal Herritarrenak (ez euskaldunak bakarrik) esan nahiko du. Eta ‘A talde linguistikoa’ hitzaz. ‘Euskal

Herrikoak ez diren eta Euskal Herrian daudenak' esan nahi da; hots, exotaldearen zati bat adierazten du.

²⁵ NINYOLES, R. Ll., *Idioma y...*, a. o., 51. or.

²⁶ Endotalde eta exotade hitzak. C. W. Allport-ek 'La naturaleza de perjuicio' Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1971, 45-65 orrialdeetan erabiltzen duen esangura berberaz erabiltzen ditut.

Lehen hurbilketa batetarako: 'Endotalde': 'gu' edo 'gure' hitzak, esangura esentzialki berdinez erabiltzen dituztenen taldea; gure lanean, Euskal Herrian diren Euskal herritar guztiak (gizabanako bakoitza endotalde batekoa baino gehiagotakoa izan bait daiteke bide batez: familia, hiria, klase soziala, profesioa, nazioa, mendebaleko mundua, etab.), eta alde batera uzten ditut, beraz, Euskal Herrian bizi arren Euskal Herrikoak ez direnak eta herbestean bizi diren euskaldunak— 'Exotaldea': ez-euskaldunen multzoa, nahiz Euskal Herrian bizi, nahiz kanpoan. 'Erreferentzi taldea': gizabanakoa parte bezala lotzen zaion multzoa, multzoa endotaldea denean: edota psikologikoki lotzeko hautatzen duena, multzo hori exotaldea denean.

²⁷ ALLPORT, G. W., *La naturaleza del perjuicio*, a. o.

'Arrazionalizazioa': Sinesteak jarrerrei egokitzeko prozesua (eta ez alderantziz), jarrera sozialik iraunkorrenak justifikatzeko; justifikazio aurreritziatsua, faltso bat, da; baina ez okerra (eta honetan bereizten da 'arrazonamendutik'), ez baita faltsoatasuna ezagutzen.

²⁸ OVERBEKE, M. Van, *Introduction...*, a. o., 58. or.

²⁹ OVERBEKE, M. Van, *Introduction...*, a. o., 60. or.

³⁰ FISHMAN, J. A., The Relationship between Micro-and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What, Language to Whom and When, en *Sociolinguistics*. Ed. J. B. Pride and Janet Holmes, 1974.²

³¹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 49. or.

³² NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 49. or.

³³ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 28. or.

³⁴ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 59. or.

³⁵ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 59. or.

³⁶ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 60. or.

³⁷ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 60. or.

³⁸ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 151. or.

³⁹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 147. or.

⁴⁰ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 85. or.

⁴¹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 75. or.

⁴² NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 89. or.

⁴³ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 356-357. or.

⁴⁴ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 75. or.

⁴⁵ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 83. or.

⁴⁶ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 85. or.

⁴⁷ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 89-90. or.

⁴⁸ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 96-97. or.

⁴⁹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 84. or.

⁵⁰ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 88. or.

⁵¹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 91. or.

⁵² NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 90-91. or.

⁵³ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 77. or.

⁵⁴ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 80. or.

⁵⁵ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 76. or.

⁵⁶ F. DE SAUSSURE, en NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 76. or.

⁵⁷ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 80. or.

⁵⁸ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 90. or.

⁵⁹ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 93-94. or.

⁶⁰ NINYOLES, R. Ll.: *Idioma y...*, a. o. 96-97. or.

KONKLUSIO ANTZERA

Euskararen iragan, orain eta geroari buruzko estudioaz emanen diren hiruetarik LEHENA DA LIBURU HAU.

Gure hizkuntzak planteaturik duen iraupen problemaz jarrera arrazoitu eta, halaber, oldarkoia hartu ahal izateko egin diren ikerkuntz eta analisi lanak biltzen ditu.

Eta liburua koroatzeko, ideiarik oinharritzkoenak azpimarratu nahi genituke.

LEHEN ZATIAN sarrera teoriko bat egiten da hizkuntzari buruz, beronen alderdi *linguistiko*, *antropologiko* eta *politikoak* hartuz.

Hizkuntza gizarteko elkar komunikabide sistema miresgarri bat da. Arazoa, ordea, honetan datza: munduan komunikaziorako hizkuntza diferenteak 2.500dik gora sailkatu direla, eta hizkuntz diferentzia horik, sarritan, gatazka bide gertatzen direla, batzuk berena besterenaren gain ezarri nahi izatean. Euskarak zailtasun berezi bat du berekin: ahaiderik, pobreena ere, ez ukatea; ezagunik bederen; B. Malmberg-ek 2.500 hizkuntza diferente horiekin moldatu dituen 20 familia eta taldeetan, euskarak sail horietarik bat betetzen du berak bakarrik. Erants diezaiozun horri, euskal hiztunak gutxi garena. Are: instituzionalki babes lezakeen Estaturik gabe da; gaineratiko hizkuntza ofizialak, handi ala txiki, ez bezala. Gehiago oraino: zatikaturik dago Estatu biren artean, eta historian barna, zapaldurik alde bietan, behingoz izkuta ladin. Parada horretan, aise egon zitekeen aspaldidanik hilik; ez, ordea; bizirik da. Bizi nahi setatsuaren kasu berezia. Hemen ez du jokatu izan inongo gogo elitistak; ez gara horrela geurenez sorrerazi dugulako, gizonaren historiaren frutu bat gehiago baizik:

gutxi gorabehera Kristo baino 600. urte arte European mintzo ziren hizkuntza preindoeuroparretatik geldi den bakarra da. Eta bistan da: euskaldunok ezin amor eman genezake euskarari eusteko geure erantzukizunean, hain zuzen orain, gure herriak gutxienik 6.000 urtez geure lur honetan bertan eutsi izan dion ondoren, eta gure herriaren ahoan eta gogoan bizi-bizi delarik.

Hor dugu, beraz, aurrean euskararen iraupenaren problema.

Horrela sentitzen ez dutenek, guretzat eten ezina den herriaren eta hizkuntzaren arteko lotura ikusten ez dutenek, errespetoa zor digute gutxienik, eta laguntza ere bai, egoera gorri hori ez bait dagokio euskal kultur munduari bakarrik, kultura unibertsal osoari ere baizik; gizonaren erro izpiritualari dago-kion orori zor bait dio edonork bere ardura; bakoitzaren biologiarene eta kulturaren jatorrian dagoen bizi iturria bera dago jokoan. Ezinbestean. Nondik nora, beraz, elkartzintasun oldarkoi hori hizkuntz kultura diferenteren artean? Nondik nora ondarez jaso dugun geografi eta giza konplexutasunaren barruan gizona gizonarekin bizi ezin hori?

Bada hizkuntzaren balio adierazgarri hori dudatan ipintzen duenik.

Hizkuntza, gizakiaren pentsa ahalmenaren iturrian dago; frogaturik du zientziak gizona ez dela gauza hitzaren laguntzarik gabe pentsatzeko. Gizakia, Humboldt-ek dioenez, hizkuntza dela medio da gizaki, eta esan daiteke, ahoberokeria handirik gabe, hizkuntza hainbat ikusmolde direla mundu honetako errealitateaz. Hizkuntza, bestalde, kulturaren ibilgailu eta bilgailu naturala da, eta *gizartea* halakoa badin bada hizkuntzagatik da.

Zaila da premisa hau baliogabetzea; batez ere, nork bere hizkuntzak pentsatuz gero, eta ez hauzokoarenaz.

Alabaina, oinarrizko hizkuntz kultura hori ez du jasotzen gizakiak biologiaz, gorputz azalaren kolorea edo aurpegi ezaugarriak edo izakera bezala; *gizartebidez heredatzen du*, sozialki. Datu hau erro-errokoa da gure problema aditu nahi baldin bada. Gure zirkunstantzia kultural eta politiko guztia egintza honi datzeko: hizkuntza batek, bizirik iraungo badu gizakomunikabide bezala, irekirik behar ditu erakundeturiko bide sozialak: eskola, Unibertsitatea, administrazioa eta gizarte komunikabideak.

Eta bide horik, bistan da, politikoak dira.

Jakina, biziki arduraz izkutatu ohi da izaera politiko eta asimilatzailea. Baina ez da goitasun linguistikoaren aldeko zientzi oinarrizko argudiorik; argudio horiek hauxe dute salatzen soil solik: gehiengo linguistiko baten helburu extra-linguistikoa, inperialista, ahalmen demografiko edo gudu indar gutxiagoko beste bati buruz.

Ezin garbiago dator puntu hori liburuaren lehen zati honetan.

Inoiz ez bezala ohartzen gara gaurregun gure herriak bizi izan duen esperientzia horretaz. Hargatik dugu eskatzen euskaldunok bizitzeko eskubidea; geure hizkuntza, geureaz Victor Hugok XIX. mendean esan zuenez, “aberri-tzat, erlijiotzat esanen nuke” hartzen dugularik.

Esan nahi bait da, gutxi asko, gaineratikoez berena maite duten bezalatsu.

Gure sasoi hau Berbizkunde eta Errenazimendu humanista berri bat bezala dugu: lehen aldiz kondairan erakundetu da gure garai honetan kulturaren defentsa eskuera unibertsaleko dokumentu bidez; egundoko eginahal handi eta

garestiak egiten dira gure egunotan gure planeta betetzen duten animali eta landare espeziak gal ez daitezten. Horik horrela, nork ipin lezake zalantzatan bere hizkuntzari eta kulturari buruz herri baten eskubidea?

BIGARREN ZATIA. Hizkuntzaren estudio teorikoa utzi eta, *euskararen eta beronen literaturamen, nola ahozko hala idatziaren, kanpo kondairan oinharritzen da.*

Bada guztiz nabarmena den gure nazionalitatearen oinharri bat: hain zuzen ere, osakai kultural bat da herri kontzientzia hori eman diona. *Euskaldunak* deritzagu geure buruari (euskaradunak). Eta horrela deitzen diogu geure herriari ere: *Euskal Herria* (euskaraz mintzo den herria).

Kanpokoek beste izenez deitu izan eta deitzen gaituzte: “Vasconia”, “vascones”. Barne izena da, alabaina, herri bezala definitzen gaituena, barrutik zer garen adierazten duena.

Eta *vasco* eta *eusko*, Sabin Aranak eta Unamunok ere ziotenez (Mitxelena, froga faltaz, dudatzen duen arren) elkar erlazionaturik egon daitezke, *euskoren* latindatzeagatik eusko = vasco; eta “Vasconia”k, berriz, Hispaniak, Britaniak eta Sardinia zuten zentzua bera ukan lezake.

Dena den, hauxe dugu euskaldunok errorik aitzinakoenean dugun hizkuntza.

Gure hizkuntzaren atzerakadarik garrantzizkoena, Haro Modernoan, XVIII. mendean gertatzen da Araban, eta XIX. ean Nafarroan. Galera dramatikoa horien aurretik, kasik Euskal Herri osoan mintzo zen euskara, Erriberan salbu, hemen oso goiz sartu bait zen Erromako hizkuntza. Galera hauk eta guzti, 1867an euskal hiztunak 471.000taraino ziren; jendetza osoaren % 52 (Velasco). Ondoren inmigrazioak gerta dira, samaldaka, eta euskarak ez du ukan bere burua defendatzeko behar zukeen tresna instituzionalik, politikorik, ez administrazio mailan, ez eskola eta unibertsitate mailan.

Halaz guztiz, gogor itsatsi izan zaio bai lur honi, bai bertako jendeari, behin eta berrito bizitza kendu nahi izan dioten arren.

Euskarak bere aitzinatasuna, bere kulturaren eta bere nazionalitatearen erroan bertan ukatea ere, itxuragabetu egin nahi izan du zenbaitek, eta “ez da hizkuntza honek adinako garrantziarik duen beste hizkuntzarik, beronen azterketa sakonik gabe ezin izango bait dira agertu erabat zibilizazio penintsularren oinharriak eta bide-zuin nagusienak” delako Menendez Pidalen baiztapena ere, maltzurkiro jaso izan da: euskara gaur egunerako gauza-ez bezala deklaratzeko eta berari etorkizuneko ateak isteko.

Euskarari ezintasun oso edo hil zertifikatua eman nahi izate hori ez da oraingoxe seta.

Euskarak “ez du” gramatikarik, harik eta Larramendik 1729an idatzirik ipintzen duen arte. “Ez du literaturarik”; eta 1545en Bernardo Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* (eta euskarazko Biblia inprimatua gaztelaniazkoa baina bi urte lehenago argitara emana) delako liburutik hona hainbat obra, eta garrantzizkoak zenbait, idatzi delarik; egia da, bai, Hego Euskal Herrian euskal mugimendu literarioa ez dela hasi, esateko, XVIII. menderarte, baina obra interesgarriarik bada XIX.ean, eta 1931an hasiriko kultur iratzartzearekin jauzi handia egiten da, eta 35 urtetako eten luzeegi baten ondoren, berrito eki-

ten zaio hirurogeigarrenaren azkenetan, eta hor dago egungo euskal berbizkunde literarioa, bizitzari eutsi nahi izatearen aitoparik nagusia. Orobat isildu izan dira sistematikoki gure herri literaturaren beste aitoparik zaharrak, Erdi Haroko euskararen erakusgarriak hategia, ahoz ahozko tradizioz gordeak, eta idatziz XVI. eta XVII. mendeetan emanak, eta beren barietate eta ugaritasunez balio handiko aztergai direlarik espezialistentzat.

Euskara zokoratzeko harma, gehienetan ez jakintasuna da; inoiz itxurazkoa, askotan egiatzkoa.

HIRUGARREN ZATIA. Euskarari buruzko *intzidentzia sozio-ekonomiko eta etniko-kulturala* aztertzen da zati honetan; orobat, euskararen mugatzearen jatorrian diren *faktore politiko-administratiboa* eta *juridiko-legalak*, eta oraindaino landu izan diren Estatuto projektuetan euskararen *defentsarako proposatu izan diren erremedioak* ere bai.

Gertakizun hau behar da azpimarratu, XI-XIII mendeetan, eta Europa guztikoa den emendio demografikoaren eraginez jazorikoa: batetik, jende korrontea aldatzen da musulmanek utziriko lurretara, eta bestetik, “atzerritar birpopulaketazko” lekuren mesedetan husteko arriskuan diren populazio zaharren gainean euskal hiribilduak indartzera jotzen da. Hau guztia, sozial, ekonomi eta administrazio mailan gertatzen ari diren kanbio handien artean. Ageri denez, gaur begi bistan ditugun populazio mugimenduak ez dira gauza berria; zera da: egongaitz, hauskor eta higikor bezain moldagarri den gizadia osatzen duten gizaki eta herriren joan etorri etengabeak.

Faktore guztiok garrantzia determinatzailea ukan dute euskararen bizitzari buruz.

Aipatu dugun populaketa fenomeno honen hondoan dauden garaiko egitura industrial eta sozio-ekonomikoaren ganbio hauen artean, hauk behar dira azpimarkagarri: lur landuen eremua hedatzea dela medio lorturiko nekazal produktzioaren emendio edo handitzea, medio teknikoen berrikuntza edo hobakuntza (eihara hidraulikoa ezaguna da jadanik Euskal Herrian IX. mendean) eta abere ferraje eta lanabes gehiago eta hobeagoren erabilketa (1025eko Donemiliagako Erreja); artile, ardo eta alearen merkatalgoa ere orduan hasten da indartzen, eta burdin industriak XIII. mendearen erdi aldera garrantziko bilakatzen dira.

Gorabehera sozio-ekonomiko guztiok dute beren zerikusia kultura eta hizkuntzarekin.

Garai horretan erasan bortitza jasaten du euskarak. Nafarroako Gorteko hizkuntza ofiziala, Europako gaineratiko monarkiatan bezala, Euskal Herriko jenderik gehienari ezezagun zaion latinetik erromantzerara pasatzen da, hau ere ezezaguna neurri handian. Euskal hitzunen arteko desegokitasun horrek desoreka gaitza dakar; izan ere, Penintsulako beste herriek bizi duten hizkuntza ofizial eta hizkuntza mintzatuaren arteko egokitze hori gure kultur etenaren eta desartikulapenaren bizkar gertatzen bait da. Hortxe behar da ikusi gure hizkuntzak eta hizkuntzarekin gure herriak bizi duen larriaren sustraia. Hurrena, nobleziaren, Elizaren eta burgesiaren eragina, Santiago bidean etorritik populazio handitan landatzen den jendearen influentzia bezalaxe, euskara gero eta

gehiago baztertze horren hildotik doaz. Amerikaren erakarmena dator ondoren, industri ekintzari (untzigintza eta burdinkigintza), merkatalgoari eta giza higitzeari sakonki eraginez; alabaina, Amerikaren lehen influentzia horrek ez gaitu, itxura duenaren aurka, ahulduko kultur aldetik; aitzitik, indartu egiten du horrek Euskal Herria XVI. eta XVII. mendeetan, eta sendotu egiten da gure hizkuntza bere baitan daraman bizitasunean; geroago, XVIII. mendearen erdi aldera, ganbio korronteen handitzearekin eta komunikabideen hobakuntzarekin, hasten da euskara atzeraka Araban. Nafarroan eutsi egiten dio oraino ere. Gaineratiko Euskal Herrian hiriburuetan sartzten da elebitasuna: Bilbo, Donostia eta Baiona. Galeraren beste etapa XVIII. mende beraren bigarren erdian iristen da; hizkuntza ofizial eta beren pribilegio sozio-ekonomikoei atxekiriko klase zuzendari eta hiribilduetako burgesiari lotuenik diren sektoreetan euskara nekazalago eta langileekin berdinkatzeko asmoa nabari denean. Joera berori aurpegiratzen dio Larramendik sermoilari askori ere. Halere, Trentoko Kontzilioaz gero (1563) Erreformaren arriskuak Elizari dotrina eta sermoigintza jaio-tizkuntzan egitera bultzatzen diola behar da hartu kontutan; gure artean, euskaraz; gure literaturari ere mesederik badatorkio joera horretatik.

Egia, dena den, hauxe da: Europako protestantismorik gabe eta hura mozteko Trenton egin zen Kontziliarik gabe, gaur egun ez genuela seguraski euskaraz hitzegiteko lanik ukanen.

Horra lehen aipatzen genituen kondairaren gorabeherak.

Kanpionek aipatzen duen identitate nazionalaren egiatzko krisia XIX. mendean heltzen da, 1839 eta 1876ko gerla galtzeen ondoko behehitze politiko-administratiboekin; mende beraren azkenetan, autoaitorpenezko erreakzio bat gertatzen da (Sabin Aranarekin), galdu orekaren bila; gune gaitzean dator mugimendu hori, gerla galdu ondoan Euskal Herria deshornikuntza administratibo eta kulturaleko arriskuan bait dago; batipat, eskolakuntari buruz, 1857-eko Moya Hezketa Legearen ondorioz; hor sortzen da espainol Estatuaren osatzen duten herriekiko Estatuaren kultur zentralista genozidioaren jarrera; nola legearen hitz soilarengatik hala geroago datozkeen hezketa erreformaren eraginagatik. Bere izakera baterakoi eta zentralistaz nabarmentzen da, lehen mailatik Unibertsitateraino, estatuaren eskusartze bortitzarengatik.

Horra zeintzu diren euskal kultura heriotzera galdu dutenak: tratamendu kolonial hori, inmigrazioa eta joera bakar ofizialeko, anti-euskalduneko beraz, komunikabideak.

Gauza bera da gertatzen frantses administraziopeko euskal herrialdeetan.

1973ko euskal hiztunak (610.000), Irizar-ek dakarrenez, 1867koak Ladislao Velascok dakarrenez (471.000) baino gehiago dira. Baina 1867koak Euskal Herriko jendetza osoaren % 52 ziren; gaur, berriz, Irizar-en neurketen ondoren gertatu euskararen aldeko aldaketa batzu goitik behetik, jendetza osoaren % 22 dira.

Egoera guztiz larria bilakatu da.

Nondik nora, gero, eragin drastiko hori, asimilazio Inguistikoaren arrisku bizi horretan jarri gaituena?

1. Gaineratiko herri penintsularrak, mintzo duten latin hizkuntzatik, beronetatik sortzen diren erromantzeetara igarotzen dira bilakuntza natura-

lez, hau da, piskana piskana. Aitzitik, euskal herria, bere baitako gehiengoak mintzo duena ezbehalako latin hizkuntza ofizialetik gaztelaniar erromantzerara, hau ere gehiengoarena ez, pasatzen da; beraz, hizkuntza ofizial eta mintzatua-ren arteko dibortzioa gure Herrian etengabea izan da Erdi Haroaz geroztik, horrek herri eta hizkuntza baten kultur desarroilorako esan nahi duen hondamendizko ondorio guztiekin. Penintsulako gaineratiko herriek ez dute jasan horrelako kalbariorik, zeren latinak, Europako kultura nagusienaren hizkuntzak, beragandiko kimuei bere kultura eta honekin bere zuzenbidea eta letrak eman dizkie, Europako erromantze bilakatu ahala, piskana piskana: gaztelania, frantsesa, katalana, italiara eta galaiko-portugesa. Abantaila honen alderdia garbi dago; izan ere, bienbitartean *euskara aislaturik, hesiturik, setiaturik, defentsarik gabeko kolpatu egoerara mugaturik geldituz joan da*, preindoeuropar hizkuntza bakarra izatearen halabehar historikoa dela bide, eta kontinentean bizirik gelditzen den latinetik marjinaturik. Horregatik dio Larrak: “Euskal Herrian Erdi Haroa kondatzean, etengabeki datorkigun kezka da: berea dokumentuak barna ihes doakiolarik, mintzo ez duen hizkuntzan idatziz expresatzen duen iragana ari garela berreraikitzen”. 2. Gure herriaren *desoreka demografikoa*, 300.000 bizilagun, 7.000.000 dituen Gaztelaren aldean, garrantzizkoa da. 3. Gorteak duen prestijioaren indarragatik (inperio aberats baten zentro erabakitzaile izaki) eta beronen hizkuntzagatik, *euskal nobleziaren Gaztelarekiko* lotura; halaber birkonkistatu berriak diren eta Hegoaldean banatzen dituzten lurren erakarmenarengatik, eta Amerikako entpresa hots handikoarengatik. 4. Gaztelako Koroaren *lotura organiko politikoak*, gure herriko ordezkarien bitartez, gaztelaniaz egiten dira: Birrei, Merino eta Korrejidore; izan ere, Koroaren ordezkari hauen hizkuntzak den-dena kondizionatzen du. 5. Kultur hazkunde guztia Gorteak kanalizatua izatea eta Unibertsitateak gaztelaniaz izatea, eta Euskal Herritik at gainera. 6. Gorteko administrazioarako euskadunak izendatzea ere tresna koloniala izan zen, eta asmo hori aisa susma daiteke euskal jatorriko diren erregeren idazkari proportzio handian; gaineratiko errejimen kolonial guztien jasokunde sozial eta ekonomikoa bera ageri da horretan.

Gaztelaniaren aldeko elementu horien aurrean, bizitza administratiboan euskara babestu dutenak euskal erakunde politiko-administratiboak izan dira, 1839ra arte zutik, eta gero, 1867ra arte muskildurik iraun zutenak (zeren gogoan ukan behar da, euskal herrialdeak bakarrik izan zirela beren erakunde propioak gorde zituztenak monarkiaren eta Konstituzio garaian ere, Katalan Herriak, esaterako, kasik mende t'erdia lehenago desjabetuak izan ziren bitartean).

Nahiz eta, bistan da, babes hori behar hainbateka ez izan.

Gerlak galdu ondoren Euskal Herriak jasan zuen desjabekuntza instituzionalaren ondoren, euskara erauzia gertatu zen eskolatik, pertsegitua, haurren arteko solasean ez ezik, ikasleekin aditu ahal izateko erabiltzen zuten maisuen eginahaletatik ere, etenak kasu bietan gogor zigortzen zirelarik; hor dira testigutzat dekretu legeak eta Hezketa Legeko artikuluak; halaber galerazi zen euskal izenak ezartzea eraikuntza komertzial eta industrialei, untziei, pertsonei (“Aberriaren batasunaren aurkako esannahia bait dute”); hilerrietako izenak

beraiek ere galerazirik ziren, kasu askotan agintariek beraiek hautsi bait zituzten hilarriak; sanskritoan bera eta tarteka katalana eta galegoa tartekatzen dituzten estudio planetatik kanpo gelditzen da euskara; ez da gure literaturaren aipamenik ere, galego eta katalanarekin gertatzen ez den bezala, hauek bai bait dute nola-halako presentziarik Barcelona eta Santiagoko Unibertsitateetan. Eta Unibertsitaterik ez dugu batere, gure jendeaz espainol Estatu barruko beste herrietakoak bete arren. Eta zer gertatzen da haur euskal hiztunekin? Bada, printzipio psikologiko eta pedagogiko elementalenen aurka, ez dutela inolako eskolarik euskaraz; aitzitik, esan daiteke, Gobernuak barre dagiela gure Herriaren historia kulturean begibistakoak diren hainbat frakasori buruz. Iturriagak XIX. mendean dioen bezala: "... eskoletan konjurazio sistematikoa da bilbatuarik, eta etengabea, euskararen aurka; haietan dira moldaturik bulegoak hura (euskara) hondatzeko harmagintzarako, haurrek beren ama destrona dezaten beste hainbat titan bihurtuz"...

Oso berrikitan, eta ezinbesteko presio sozio-politikorengatik (kultur zuzenbide internazionalarengatik: 1948ko Giza Eskubideen Deklarapen orokorra, 1950ean Erroman izenpeturiko giza Eskubideen Babeserako Europako Konbentzioa, Pariseko 1970eko Konbentzioa, Joan XXIII.aren lan baliosa), hasi dira ardura apur bat, guztiz eskasa, euskarari eskaintzen, berau egoera larri-larri iritsia denean.

LAUGARREN ZATIA. Erakunde internazionalak herrien eta guttiengo etniko eta linguistikoetat zer-nolako kanportamoldea ukan duten estudiatzen da hemen, eta ondoren, beste herrietan, nola Mendebalekoetan hala Ekialdekoetan, gurea bezalako problema linguistikoei zer-nolako tratua eman izan zaien.

Europako zenbait Estatutako minorien hizkuntza eta kultura babesteko Nazio Sozietatearen garanti pean hartu ahal izan zen lehen neurria, Botere aliatu eta Polonia arteko Tratua izan zen, 1919koa: legearen aurreko berdintasuna, eskubide zibil eta politikoak eta hizkuntzaren erabilkera libre erabakiz. Bigarren Mundu Gerratearen ondoan Nazio Sozietatea galdu, eta Nazio Batuen Erakundea, hots, ONU sortzen da, eta beronen Eskubide Zibil eta Politikoen Paktua, 1966eko abenduko Batzarre Orokorrean gehiengo handiaz onatua; noizpait ere, 1948an deklaratioboki bakarrik Deklarapen Orokorrean adierazia efektibo egin zuelarik; honela bait zioen 27. artikulua: "Gutiengo etniko, erlijioso edo linguistiko lirakeen erresumetan, ezin ukatu izango zaie guttiengo haietako diren lagunei bere taldekoekin batera dagokien eskubidea, hots, nork bere kultur bizitza propioa ukatekoa, nork bere erlijioa aitortu eta bizitzeko, nor bere hizkuntza erabiltzekoa".

Biziki berandu baldin bada ere, Estatu Espainola hitz eman berria da zenbait akordio internazional betetzearen alde, gizonaren eta beronen eskubideez.

Eskarmentuak sorrerazten digun errezelo eta guzti, bide on baten hastapena dateke hori.

ONUren akordio hauetaz gainera, bada UNESCOren konbentzio bat irakaskuntz mailako diskriminazioen aurkako borrokaz (1960), zera ezagutzen duelarik: "minoría nazionalak partaideei berenak lituzketen irakaskuntz

ihardunetan aritzeko eskubidea ezagutu behar zaie, besteren artean eskola erai-ki eta mantentzekoa”.

Geroago, nazioarte mailan hartuz joan diren akordioek jurisprudentzia egin dute. Hona horietarik zenbait: Italia eta Austria artekoa, Hego Tirol-i buruz (1946koa; eta akordio berri bat 1969an); India eta Pakistan arteko Minorien Ituna (1950); Triesteko Memoranduma Italia eta Jugoslavia artean (1954); Aleman Errepublikak Federatu eta Danimarka arteko akordioa Schleswig-Holstein-i buruz (1955); Estatu Ituna Austriarekin (1955); Cyprerikiko Itun Hirukoitza (1959-60); eta ondoren, *Lurralde Estatuto, Estatu elea-niztun berdin* direlako irtenbideak (Suitza, Belgika, Jugoslavia, Txekoslovakia), eta beste Estatu batzuren irtenbidea: *Estatuto Pertsonala Estatu elea-niztun ber-dinak* delakoa hartuz (Finlandia, Luxenburgo, Irlanda, Malta). Bada Estatuto Pertsonal sistema bat, baina eskubide berdintasuna ezagutzen ez duena: Hun-garia, Polonia eta Errumania.

Estudio guztiokin konklusio honetara iristen gara: 1) 1945ean geroz, gero eta garrantzia handiagoa ari da hartzen komunitate internazionalan guttien-goen problema, eta herriei utziezineko eskubide multzoa ezagutzen zaie ofizial-ki eta nazioarte mailan, kulturari buruz eta, beraz, herri bakoitzaren hizkuntza-ri buruz; 2) Soberania nazionalaren izenak, aitzekia inperialistatzat harturi-koak, gutxitzeko joera du, eta ezer ere erabaki ez duten gerlen bidez erakunde-tua izan den indarkeriaren mugak gaundituz, herrien arteko laguntasun natura-lerako bideari ari zaio atea irekitzen; problema minorietarioek gero eta sarriago eta bortizkiago sustatzen dituzten nazioarteko tirabirek behingoz zabaltasun osoan hartzera eragiten diote komunitate internazionalari.

Gizakiaren kondairan lehenengoz gara hasiak problema hau haintzat har-tzen, eta erantzun bat molde sistematiko eta globalez ematen.

Hortik justiziaren esperantza gure baitan.

Liburuan bilduriko material hau guztia ekarpen baliosa dugu gurearen an-tzeko problemak beste lekuetan nola erabaki diren jakiteko. Politikan eta ideo-logian bezala, ezin aplikatzen ahal diogu geure kasuari soluzio horietako bat, bere hartan harturik, zeren aurreko historiko eta kulturalak diferenteak bait dira herri batetik bestera; halaz ere, gure problema partikularren irtenbidea emaitzez frogaturiko jurisprudentzia internazionalan oinharritzeko funtsezko material bat aurkezten digu.

Bada liburuaren laugarren zati honetan beste lan kritiko garrantziko bat ere, zenbait hizkuntza minoritariori buruz: Katalunia, Galizia, Irlanda, Gales, Israel eta Finlandia. Horietarik batzu problemari aurre eman, emaitza prakti-ko jakingarriz eman diolarik.

Irlandan eskuraturiko emaitz kaxkarren aldean, bertan irlandar naziona-lismoaren korrante biziak ingeles hizkuntzaz gidatu izan bait dira, *Israelgo miraria* izugarria izan da; 1700 urtez komunikabide gisa hila zena hizkuntza bizi eta komunikabiderako tresna bilakatu bait da, % 95 hebraiera hiztunez.

Horra ikasgai ona euskaldunontzat.

Euskararen eta hebraieraren hastapen egoeraren diferentziak bistan dira; halaber dira egoera politiko, instituzional eta premia praktikoarena; motibazio-nala ere bai beraz; alabaina, 1948an Israelek bere Estatua ukan aurretik hasia

zen ekintza honek eginahal asko burutu behar izan du, eta horrek badu guretzat zer irakatsirik. Isaelgo hebraierazko hiztun jendea 1918an 34.000koa zen (85.000 judutarretarik); 1948an 520.000koa (650.000tik); 1957an 1.650.000koa (1.700.000tik) eta 1961ean 1.900.000koa (2.000.000tik).

Hor daude ondorioak: berreskuratua du Israelek bere hizkuntza nazionala.

Finlandiari dagokionez, badu antzik gure problemarekin suomierak: gurea bezala, hizkuntza aislatua da; suedieratik banatu beharra ukan zuen (biak dira gaurregun ofizialak); Finlandia eta Euzkadiren demografi tamainak antzekoak dira; mendetan egon zen suomiera nekazal eta aho erabilkerara mugaturik, erlijio gaitara murrizturiko literaturarekin, eta orobat ukan ditu gureak bezalako problemak dialekto bateratzeari buruz eta hitz berriak sortzeari buruz, finlandiar populazioaren % 49rentzat hizkuntza modernoa eta bizia bilakatuko baldin bazen. Eta berreskuratze honen faktorerik funtsezkoenak, hona: Israelen bezala, Estatu independentea lortu aurretik hasia zen mugimendua; ohitura linguistiko ororen berezko inertzia gainditzeko eragina eta izerdia belauldi gazteengandik etorri zitzaizkion.

Zirkunstantzia horik berak ari dira gertatzen Euzkadin; gaineratiko bidea egitea falta, eta ez gutxi.

Azkenik, **BOSGARREN ZATIA**. Elebitasunaren problemaren estudio teknikoa egitean dihardu.

Helburua, euskararen *normalizapena* da. Zera esan nahi du horrek: hizkuntzarena, berau kondizionatzen duen normalizapen sozialaren bidez egin behar dela. Normalizapenak, hain zuzen, Ninyoles-ek dioen bezala, ez datza arau linguistiko batzu ematean, gramatika arrazointsu bat, fonetika onhartu eta lexikoa ezartzean, hizkuntza maila normalean, komunitate batek mintzo dituen beste hizkuntzen paretasunean ipintzean baizik, eta horrek, *kultura osoa* behar dela jarri maila normalean esan nahi du.

Horretarako, badiren esperientzien arabera (liburu honetan deskribatzen dira batzu) arduraz estudiaturiko bilinguismoaren tarteko bidetik jo beharko da, noski; arazoa, oso aurreraturik dagoen prozesu asimilatzailetik irtetzea da, eta ausartki normalizapen politikari ekitea.

BIGARREN LIBURU BAT

Punturik nabarmenenak azpimarratu dizkiogun liburu honi beste bat darraikioke, helburu nagusitzat *gaurreguneko euskararen erabilkera linguistiko* ukanen duena.

Hona zer aztertuko den haretan:

1. Euskararen erabilkera bizitza familiar eta sozialean eremu diferentetan.
2. Euskararen erabilkera irakaskuntzan.
3. Euskararen erabilkera komunikaziobideetan.

1) *Estudio sozio-linguistikoari* dagokionez, eremu linguistiko diferenteak badirela ageri da: euskal hiztunen eremuak, haretan euskara oraino bizia delarik,

egoera kolokan bada ere, eta honako alderdiok aztertu nahi dira familien erakusgarri errepresentagarriren bidez: a) euskararen ezagutza gradua; b) euskararen transmisio prozesua, erabilkera gradua; c) elebitasun erlazioak; d) kulturizazio prozesua, eta e) hizkuntzak duen imajina eta erakuspena

2) *Eremu hiritarrei* dagokienez, eremu horietan euskararen zer-nolako erabilkera linguistikoa den aztertzen da, probintzi hiriburuak eta interes handiko beste zonarik ere hartuz, eta adierazgailu hauetaz baliatzen dira euskararen presentzia neurtzeko: a) bizitza publikoan, erakundeetan eta bizitza familiarrean; b) euskararen berbizitzearen fokoak; hala-nola, euskararen ikaskuntz eta hedakuntz eta kulturgintz zentroak.

3) *Ukipen eremuei* dagokienez, euskara erabat edo erdizka izkutatatu den herri edo eskualdeetan euskararen ordaintzat erdara ematearen prozesua analizatu nahi da. Azterketa, bi mailotan burutu nahi da: a) komunitate mailan; honetan bait da aztertzen galera prozesua lekuko historiak zehar, eta zerikusia ukan izan duten faktoreak aztertzen dira, eta lagun izan diren mekanismo psikologikoak ere, eta b) gizabanako mailan: euskara galdu dutenen historia pertsonala jasoz, eta halaber berreskuratu dutenen edota horretan ari direnena.

Horrela, nola maila kolektiboan hala indibidualean parte hartu izan duten faktoreen ezagutza xehea eskuratu ahal izanen da; txit baliosa gerta daiteke hori berreskuratze prozesua planeatzean.

Iraskakutzan euskararen erabilkerari dagokionez, hainbat faktore bereizi dira: 1) Ikastolak; 2) ikastetxe pribatuak, eta 3) ikastetxe ofizialak.

1) Euskararen irakaskuntz aldetik esperientzia bereizi gisa, *ikastolen* kasua aztertu da: a) sorreratik gaurdainoko eboluzioa, eta b) beraien egungo egoera eta etorkizunerako ikuspegia.

Horretarako, Hego Euskal Herrian gaur egunean diren 165 ikastoletan egin dira inkestak.

2) Hauxe da arazoa: euskararen irakaskuntzari eta euskaraz irakasteari *zentro pribatuetan* zertarainoko lekua ematen zaion ezagutzea; halaber zein kondiziotan ematen den irakaskuntza hori. Aztertu lau herrialdeetan diren 373 zentroetarik 174etan burutu dira inkestak, eremu linguistiko diferenteetan banaturik (euskal hitzun, hiritar berezi, eta ukipenezko).

3) *Zentro ofizialen* estudioari dagokionez, guztiz eskasa da elebitasun legearen aplikapenak haietara ekarri duena, eta gure lanean, alde horretatik egin den apurra bildu dugu.

Euskara komunikabideetan. Euskararen presentzia analizatu nahi da komunikabide idatzi eta ahozkoan.

1) Lehen zatian, *produkzio literarioa* aztertuko da Argitaletxe eta Publikazio diferentetan barna (aldizkariak harturik batipat). Xede honekin: a) produkzio tamaina ezagutzeko, eta halaber zein alorretara hedatzen den, nolorebait haren garrantzia baloratzeko, eta b) irakurleen konportamoldea aztertzeari heltzen zaio.

2) Funtsean, *irratian* eta *produkzio diskografikoan* euskararen presentzia aztertzen da. Euskal Herriko emandegi sarearen analixia eskatzen du horrek;

halaber beraren egitura juridikoarena eta euskararen erabilkerari buruz duen jarrerarena.

Produkzio diskografikoa euskaraz. Hainbat alderditatik aztertzen da puntu hau: produkzioaren tamainaren garrantzia, hartzen dituen sektore edo alorrak, eta azken urteotan ukan duen eboluzioa.

HIRUGARREN LIBURU BAT

HIRUGARREN LIBURU bat darraikioke azaldu berri dugunari. Eta *euskararen normalizapenari buruzko ihardunketa plan posible baten aurreprojektua* agertuko du.

Lanaren oinharria, bigarren liburuak salatzen duen egoeraren estudioak emanen du. Bigarrenean erabilkera linguistikoaren maila agertuko bait da azterturiko hainbat alor edo sektoretan: bizitza familiar eta sozialean eremu linguistiko diferentetan, irakaskuntzan eta komunikabideetan.

Asmotan dugun estudioaren hirugarren eta azken urrats honetan, estimazio batzu egin nahi dira etorkizunean populazioaren euskalduntzearen aldetik eginen bide diren eskabide potentzialez, egungo konportamenduak eta Euskal Herriko jendetzaren sektore diferentek agertzen dituzten desio eta asmoak kontutan hartuz. Horrela heltzen ahal ginateke datozen bost, hamar edo hamabost urteetan lortu beharko liratekeen helburu edo jomuga posibleak agertzera. Gainera, aurreikusia den eskabide potentzialari erantzun egoki bat emateko, ondoko urteetan edo bosturtekoetan burutuko den eskaintza handitzearen ebaluazioa ere egin beharra dago. Ondorengo fasea honetan dagoke: mugierazi beharko liratekeen baliapenen ebaluazioa egitean, nola erakunde mailan, hala pertsonal eta ekonomikoan, aurreko fasean ebaluatoriko handitzeak lortu ahal izateko. Eta azkenik, esku artean liratekeen ahalmenak kontutan hartuz, lehen-tasun eta premiatasun ordena bat beharko litzateke erabaki, premiazkoen edo atzeratu ezinezko joko liratekeen ihardunbideak hautatzeko.

Baita aboratu beharko da, beste puntu batzuren artetik, euskararen birlorpena egun euskaraz mintzatzen ez diren tokietakoa; hiri multzoetako erakunde pribatu eta publikoetakoa, haren irakaskintza maila guztietan, Detxepareren "Euskara jalgi hadi plazara" gaurkotuz; hau da, Euskara arlo eta toki guztietan agertu arte, hots, kale, iragarki, merkatalgo eta abar.

Beste puntu bat ere, familiako bizitzan euskara erabiltzeko jartzen diren trabak baztertu, euskara irakasteari laguntza eskaini bai hiri mailan euskaldun umei gaztelania ezarri zaien antzera orain euskara ikasteko erraztasunak emanaz, bai Alfabetatzea planifika eta lagunduz, etab.

Orokorki ikusirik, E.G.B.ko irakasle hezikuntza unibertsitari Eskoletan nola planifika euskara, haien koordinaketa euskal unibertsital barruti baten bidez; Euskararen irakaskuntza eta ikerkuntzamaile denetan euskal unibertsitate bat lortu arte; ikastolen ofizialtasuna eskola nazionalak eginez; komunikapen bideak eskuratzea, hots, egunkari, irrati, telebista eta euskal kazetaritza. Behin behiko punturen batzu Euskara administral mailan sar dadin, Udaletxe eta Diputazioetatik hasita.

Azkenez *Euskaltzaindiaren* beharrizanak aboraduko dira euskararen zabaltze, teknifikatze, koordinaketa eta aholkatzea berari dagokionez, zeren berau baita lehen eta erakunde bakarra bereziki euskarari lotua Euskal Herri hedatuan.

Horra, labur-labur emanik, zer nahi genukeen burutu herrian euskararen berbizitze eta normalizapen problema zailari, baina ez irteera gabekoari, buruz.

Kultura unibertsalak du eskatzen hori, gizakiaren eta herrien eskubideak, eta, azkenik, euskal herriaren gogoak.

AURKIBIDE OROKORRA

LIBURU BATEN BIOGRAFIA	11
EUSKARAREN BIDE LUZE BEZAIN MALKARRAK	15

1. ZATIA

HIZKUNTZAREN GIZA IKUSPEGIA, KULTURAL ETA POLITIKOA

1. IKUSPEGI LINGUISTIKOA	35
1. Sinbolismoa	39
1. Ihardun sinbolikoa	39
2. "Seinalea"	39
3. Ihardun sinbolikoa, gizonarena bakarrik ahal da?	40
2. Zeinu linguistikoa	41
1. Hizkuntz zeinuaren bikaintasuna beste sistema semioti- koen artean	41
2. Hizkuntz Zeinuaren analisisa	41
3. Hizkuntz Zeinuaren arbitrariedade	42
4. Hizkuntzaren artikulazio bikoitza	42
5. Hizkuntzaren kreatibitatea	43
6. Hizkuntza egitura bezala	44
7. Hizkuntzen aniztasuna	44

3. Hizkuntzaren Helburuak	46
1. Hizkuntza eta komunikazioa	46
<i>Funtzio errepresentatzailea</i>	
<i>Funtzio expresatzailea</i>	
<i>Funtzio deitzailea</i>	
2. Hizkuntza eta pentsamendua	47
3. Hizkuntza eta gizartea	48
2. ANTROPOLOGI IKUSPEGIA	51
1. Gizona eta hizkuntza	55
1. Hizkuntza eta hizkuntza	55
2. Hizkuntza eta gizartekuntza	57
3. Gizonaren hizkuntzatiko definizioa	59
2. Hizkuntza eta kultura	60
1. Zer da kultura	60
2. Hizkuntza, kulturaren osagarria	62
3. Hizkuntza, kulturaren irudikatzailea	64
4. Hizkuntzaren eta kulturaren aldakuntzak	65
3. Hizkuntzak eta kulturak	67
1. Kulturak ugarri dira	67
2. Hizkuntzen ugaritasuna eta kulturen ugaritasuna	69
3. Hizkuntza kulturen ugaritasuna eta gizarte taldeak	70
4. Hizkuntza kulturen subjektu soziala	71
4. Gizabanakoa eta beronen hizkuntza	74
1. Kulturbarnerapena eta hizkuntzaren ikasketa	74
2. Norbanakoaren hizkuntz sormena.....	76
3. Kulturatik eta hizkuntzatiko nortasuna	76
3. IKUSPEGI POLITIKOA	79
1. Sarrera oharrak	82
2. Linguistika politikoa	85
1. Gramatikariak eta politikoak bizkonde garaian.....	86
<i>Estatu bateratuak</i>	86
<i>Herritar hizkuntzen gramatikak</i>	88
<i>Latina eta "hizkuntza nazionalak"</i>	89
2. Gramatikariak, apologistak, idazleak, akademikoak.....	91
<i>Herri hizkuntzen apologiak</i>	92
<i>Hizkuntzen hierarkikuntza eta sailkatzea</i>	94
<i>Apologiaren iraupena</i>	97
3. Kontzeptu linguistikoak eta politika.....	100
<i>Hizkuntzarekiko zeharbidezko ulerpenak</i>	100
<i>Hizkuntzaren definizio linguistikoa</i>	102
<i>Hizkuntzaren definizio linguistikoa</i>	102
<i>Hizkuntzaren definizio linguistikoa</i>	103

3. Politika linguistikoa: Integrabideak	104
1. Estatu-nazioaren bila	105
<i>Aberria, Nazioa, Estatua</i>	105
<i>Federakuntza eta unitarismoaren artean</i>	106
2. Hizkuntza, Estatuaren itxuratzailerik	107
<i>Kolonikuntzaren politika linguistikoa</i>	109
<i>Amerika kolonialetako politika linguistikoa</i>	112
<i>Hizkuntz politika algerian</i>	119
4. Bibliografia eta 1 zatia ren oharrak	125

2. ZATIA

EUSKARA

1. EUSKARAREN KANPO HISTORIA APUR BAT	149
1. Hizkuntz gertakaria eta bere zerikusia <i>Baskoniak daukan herri kontzientziarekin Euskal Herriak kultur munduan sor arazten duen arreta zabalarekin</i>	152
2. Bere jatorriaren problema	154
3. Beste hizkuntza batzuekiko harremanak	154
4. Euskararen mugak eta gaurko egoera	155
5. Euskalkiak	156
6. Euskara erromatar, bisigotu eta erdi haro garaian	158
7. Euskararen presentzia aintzinako dokumentuetan	159
8. Euskara haro modernoan. Apologisten literatur fenomenoak. Hizkuntzaren bertan-beheratasuna salatu zuten pedagogoen eta gizon buru-argien intuizioak. Iniziatiba pot eginak	160
9. Euskararen prozesuan nola jokatu duten emakumeak, elizak eta politikak	162
2. AHOZKO EUSKAL LITERATURA	165
1. Alderdi jeneralak	168
1. Zantzu prehistorikoak	169
2. Erdi haroko testuak	169
3. Ahozko literaturaren berezitasunak	169
2. Poesia	171
1. Aintzinako kanta epiko-familiarrak	171
2. Bertsolaritza	172
3. Kopla zaharrak	173
4. Apaingarri gisako piezak	173
5. Gure kantutegietako testuak	174

3. Antzerkia	175
1. Pastoralak	175
2. Maskaradak	176
3. Ihauteetako tragikomediak	177
4. Xaribari serenadak	178
5. Xaribari paradak	178
a) <i>Zuberoan</i>	178
b) <i>Behe Nafarroan</i>	178
6. Xaribari trufak	179
7. Herri antzerkia hegoaldean	180
4. Narratiba	181
1. Narrazio laburrak	182
a) <i>Eusko folklore</i>	183
b) <i>Narrazio entretenigarriak</i>	183
2. Narrazio luzeak	184
5. Atsotitzak eta esakerak	185
1. Atsotitzak	186
2. Esakerak	187
6. Egitekorik premiazkoenak	188
3. EUSKAL LITERATURA IDATZIA	189
1. Ipar Euskal Herrian: XIX garren mende azken arte	192
1. Literatura idatziaren sorrera. Etxepare eta Leizarraga	192
2. Donibaneko literatur mugimendua. Etxeberri Ziburuko. Axular eta <i>Gero</i> bere liburua	194
3. XVII garren mendeko beste autore eta izen batzu	196
4. XVIII garren mendea. Salvat Monho. Etxeberri Sarako. Beste izen batzu	197
5. XIX garren mendea. Duhalde, Daskonagerre, Lapitz, Etxahun, Duvoisin, Elizanburu, Hiriart-Urruti eta beste batzu	197
2. Hego Euskal Herrian: XIX garren mende azken arte	198
1. Euskal literaturaren hastapenak: Larramendi, Kardaberaz, Mendiburu, Mogel eta bete batzu	198
2. XIX garren mendea: autorerik behinenak	201
3. Aintzinako euskal literaturaren balio eritzia	203
3. Ipar Euskal Herrian: XX garren mendea	204
1. Barbier, Moulier (“Oxobi”), Elizalde (“Zerbitzari”) eta Etxepare... ..	204
4. Hego Euskal Herrian: XX garren mendea	205
1. Arana-Azkueregandik Lizardi-Orixereganaino	205
2. Euskal literatura gaur	206
3. Hizkuntza idatzi batuaren egikuntza	207
4. Egiteko urjenteak	207
5. Iraupenerako baldintzak	208
5. Zatiaren oharra	209

3. ZATIA

FAKTORE EZBERDINEN ERAGINPENA EUSKARENGAN

1. FAKTORE SOZIO-EKONOMIKOAK ETA EUSKARA	227
Sarrera	231
<i>Faktore geografikoa</i>	<i>232</i>
<i>Faktore sozio-ekonomikoen jokia</i>	<i>233</i>
1. Euskararen zortea erromaren menpean	234
2. Euskal zikloa lehen erdi haroan (K. o. V-X mendeak)	236
1. Erromatar agintearen hondoratzea	236
2. Politika abagune berrian Herriaren zortea	237
3. Alderdi sozio-ekonomikoak	240
4. Euskara, egoera berri honetan	241
3. Euskal zikloa erdi haroaren bihotzean eta hondarretan (XI-XV mendeak)	242
1. Mapa politikoa	244
2. Egiturazko faktoreen jokia XI-XIII mendeetan	245
3. Euskal gizartearen aldakuntzak XIV-XV mendeetan	248
<i>Demografiaren eboluzioa</i>	<i>249</i>
<i>Ekonomi bizitza</i>	<i>250</i>
<i>Gizarte aldakuntza</i>	<i>252</i>
4. Euskararen norabidea Erdi Haroaren bihotzean eta azkenetan	254
4. Haro modernoa aitzinako Errejimenaren Azkenera arte	256
1. Demografiaren bilakaera	257
2. Ekonomiaren ekintza	263
<i>Laborantza</i>	<i>263</i>
<i>Arrantza</i>	<i>265</i>
<i>Siderurgiaren produkzioa</i>	<i>266</i>
<i>Untzigintza</i>	<i>268</i>
<i>Beste industriak</i>	<i>268</i>
<i>Merkatal ekintza</i>	<i>269</i>
3. Gizarte aldakuntzak	271
4. Euskararen zortea	275
5. Euskara Industri Iraultzaren garaian eta gure egunotan	277
1. Iraultza demografikoa	278
2. Ekonomiaren desarroiloa	284
<i>Industri iraultza</i>	<i>284</i>
<i>Laborantza</i>	<i>285</i>
<i>Arrantza</i>	<i>287</i>
<i>Merkatal trafikoa</i>	<i>287</i>
3. Gizarte egitura eta gatazkak	288
4. Euskararen zortea industri zibilizazio modernoaren baitan	293
<i>Bibliografia</i>	<i>299</i>

2. FAKTORE ETNIK ETA SOZIO-KULTURALAK	303
Euskara etni baten gai eta kultura baten adierazgarria.....	306
1. Hizkuntza, kultur ondasun bat	307
2. Euskal toponimoen garrantzia	307
3. Ehiza eta euskara	307
4. Abeltzantza	308
5. Laborantza eta beronen eragina euskararengan	311
6. Eragin industrialia.....	312
7. Euskal etxea	313
8. Hauzunea.....	314
9. Euskal humanismoaren aztarna.....	315
Etnia eta kultur eragintza (Nafarroaren goi aldeari dagokion az- terketa)	316
1. Ekintza politiko baten ondoreak	317
2. Irakaskuntzako hizkuntzaren garrantzia	321
3. Sentipena	323
4. Arimakoitasuna	324
5. Hitzaren neurketa	325
6. Jokaeraren neurketa etikoa	326
7. Hizkuntza eta etnia	329
3. EUSKARARI ERAGIN DIOTEN FAKTORE POLITIKO- ADMINISTRATIBOAK	333
HEGO EUSKAL HERRIA	
1. KANPOKO INGURAMEN POLITKO-ADMINISTRATIBOA	339
1. AZKEN ERDI HAROA	339
1. XIII. mendeko lehen urteetan, herri hizkuntzen sartzea medio poli- tiko-administratiboetan	339
1. Penintsula mailan.....	339
2. Euskal herrialdeetan.....	339
2. Euskal Herrialdeen eta monarkiaren arteko erlazioen oinharritzko egintza soziologiko eta politikoak	341
1. Mendeba Euskal Herria: Araba, Gipuzkoa, Bizkaia	341
<i>Gaztelari ingorporatzea: ingurune linguistiko eta demografikoa ...</i>	341
<i>Aldakuntza ekonomiko eta sozialak</i>	341
a) <i>Hirien sortzea.....</i>	341
<i>–Ingurunea eta helburuak</i>	341
<i>–Intzidentzia linguistikoa</i>	342
b) <i>Kanpo harremanak</i>	342
<i>–Nabegazioa eta komertzioa.....</i>	342
<i>–Euskal nobleteria Gaztelari lotzen zaio</i>	343
c) <i>Autoritateak: errege ofizialeak.....</i>	344

2. Ekialdeko Euskal Herria: Nafarroa	344
<i>Zona desberdinen ezaugarriak eta administrazio banakuntzak</i>	345
<i>Konplexutasun etniko eta linguistikoa</i>	345
<i>Monarkia nafarraren politika linguistikoa</i>	346
2. AUSTRIARRAK	347
1. Espainiako monarkian Gaztelak izan duen garrantzia	347
2. Monarkia, austriarraren politika linguistikoa	347
3. Ingurune ekonomiko eta soziala, euskal herriari begira	348
1. Atlantiko bidezko hedakuntza	348
2. Euskaldunak Gaztelako unibertsitateetan	349
3. Euskaldunak Gaztelako burokrazia zentralean	349
4. Euskaldunen elkartasuna atzerrian	350
3. BORBONAK	351
1. Aragoako koroaren egitura politiko-administratiboen deuseztea: intzidentzia linguistikoa	351
2. Euskal erakunde politiko-administratiboen iraupena	352
2. EUSKARA ETA ERAKUNDE POLITIKO-ADMINISTRATIBOAK	352
1. Udal erakundeak	353
1. Eremu mugaketa eta azterturiko haroak	353
2. Udalak eta hizkuntza ofiziala	354
3. Udal autoritateak eta hizkuntza ofiziala	354
2. Erakunde zentralak	360
1. Batzarreak	360
2. Batzarreen ordezeko organoak	361
3. Hizkuntzaren usorako lege eta izatezko posibilitateak euskal erakunde zentraletan	362
4. Komunitatearen organo ordezkarien jarrera euskararekiko	362
3. Euskara eta dokumentazio publiko eta pribatua	364
1. Hizkuntza ofiziala, latin edo erromantzez idatzitako dokumentuak	365
2. Guztiz euskaraz idatzitako dokumentuak	366
3. Ustez euskaraz idatzitako testuak	366
4. Foruen garaiko ideia politikoak eta hizkuntza	367
3. ELIZ ERAKUNDE ADMINISTRATIBOAK ETA EUSKARA ..	369
1. Euskal lurraldeak eta elizbarrutiak	369
2. Eliza eta euskara	370
1. Kristautzea	370
2. Erreforma eta Trentoko Kontzilioa	370
3. Euskal alfabetatzea elizaren bidez	371
4. Kleroak, hizkuntza ezagutu eta erabili beharra	371

5. Ordena erlijiosoak	372
6. Elizaren jarreraren intzidentzia linguistikoa	372

IPAR EUSKAL HERRIA

1. KANPO INGURUNE POLITIKO-ADMINISTRATIBOA

1. Azken erdi harotik iraultza arte	373
1. Euskal herrialdeak frantses koroara ingorparatzea: Lapurdi, Zuberoa eta Nafarroa Beherea	373
2. Zentralizazio monarkikoa	373
3. Frantses monarkiaren politika linguistikoa	373
2. IRAULTZA GARAIA	374
1. Euskal erakunde politiko administratiboen deuseztatpena	374
2. Iraultzaren politika linguistikoa	375
3. Inperiararen lehen aldiko proiektu politiko eta linguistiko bat	375
2. HIZKUNTZA ETA EUSKAL ERAKUNDE POLITIKO ADMINISTRATIBOA	376
1. Hizkuntza ofizialaren eta hizkuntza mintzatuaren arteko parekotasunik eza	376
2. Udal eta Zentral erakundeak	376
3. Euskara eta dokumentazio publiko eta pribatua	377
3. ELIZA ETA EUSKARA IPAR EUSKAL HERRIAN	378
KONKLUSIOA	378
BIBLIOGRAFIA	381

4. EUSKARAREN PROZESU HISTORIKOARI ERAGITEN DIOTEN FAKTORE JURIDIKO-LEGALAK	383
---	-----

LEHEN ZATIA

1. Sarrera	387
1. Lan honen esannahia eta harrera	387
2. Lurraldearen mugaketa	388
<i>Neurri murriztaileak, isiltasuna, aipamen formala</i>	388
<i>Administralgo Publikoa eta beronen erantzukizuna</i>	389
<i>Euskal Diputazioen Jokabidea</i>	391
<i>Lekuko Administralgoaren jokabidea</i>	393
1. Estatua	395
1. Herri bizitzan eta eskoletan euskara murrizten nahiz debekatzen duten faktoreak	395
1. <i>Euskararen prozesuari eragiten dioten Estatuarengandiko Faktore juridiko-legalak</i>	395

1. Herri bizitzan eta eskoletan Euskara murrizten duten faktore juri dikolegalak	395
2. Herri bizitzan euskara erabiltzea debekatzen duten faktoreak .	397
3. 1939. urteaz geroztik.....	397
2. Kultur ikasketa plan diferentetan. Euskara eta beronen kultura haintzat hartzen ez dituzten estatuaren faktore juridiko-legalak	399
1. Lehen Irakaskuntza maila	399
2. Eskola Normaletako ikasketa planak.....	401
3. Bigarren mailako irakaskuntza.....	404
Zenbait ikasketa planen azalpena	404
4. Unibertsitatea	407
3. Euskararen aipamenik egiten ez duten beste faktore juridiko-legalak	411
4. Euskara, euskal kultura eta euskal literaturari buruz legegintz bote-reak jarraituriko jokabideari zuzenketak.....	413
5. Gogaketa kritikoa	417
1. Norbere hizkuntzarekiko eskubidea.....	417
2. Talde, minoria edo herriari buruz hizkuntzak betetzen duen funtzioa	418
3. Hizkuntza batetan mamituriko balore kulturalak, ondare eta eskakizun direnak	419

BIGARREN ZATIA

DIPUTAZIOAK.....	423
1. Euskara eta beronen kulturari buruz lau probintziek izan duten baterako ihardunpidea	423
1. Notaritza	424
2. Euskal Ikaskuntz Bilkura edo Kongresoa	424
3. Euskaltzaindia	424
4. Euskal Unibertsitatea	425
2. Lau probintzietariko bakoitzak bere hizkuntza eta kulturari buruz buruturiko ekintza	426
1. Araba	426
2. Gipuzkoa	429
3. Nafarroa	431
4. Bizkaia	433
3. Euskara eta euskal kulturaren prozesu historikoari eragin izan dion lau diputazioen jokabide negatibo ala positiboa	436
1. Araba	436
2. Gipuzkoa	438
3. Nafarroa	438
4. Bizkaia	438

5. HIZKUNTZA ESTATUTOEN POLITIKAN	441
1. Sarrera	444
2. Hizkuntzaren ofizialitatea	445
3. Hizkuntza irakaskuntzan	448
4. Egiteko publikoa eta hizkuntza	450
5. Arau eta dokumentu publikoak eta beraien itzulpena	452
3. Zatiaren oharrak	455

4. ZATIA

HIZKUNTZ PROBLEMAREN TRATAMENDUA BESTE ERRESUMETAN

MINORIEIEN HIZKUNTZAK ETA DERETXOA	494
1. Nazioarteko babesa	495
1. Nazioen Elkargoa	495
2. Eskubide Zibil eta Politikoen Paktua (1966)	497
3. UNESCOren Akordioa irakaskuntz mailako diskriminazioen aurkako borrokari buruz (1960)	498
4. Giza Eskubideez Europako Akordioa	499
5. Italia eta Austria arteko Akordioa Hego Tiroli buruz	500
6. India eta Pakistan arteko Ituna minoriei buruz (1950)	501
7. Triesteko Memoranduma	502
8. Aleman Errepublika Federatu eta Dinamarka arteko Akordioa Schleswig-Holstein-ez	504
9. Austriarekiko Estatu Ituna (1955)	504
10. Cypre-reekiko Itun Hirukoitza (1960)	505
2. Estatu babesa	506
1. Lurralde estatutodun estatuak	507
1. <i>Suitza</i>	508
2. <i>Belgika</i>	511
3. <i>Jugoslavia</i>	515
4. <i>Txekoslovakia</i>	518
5. <i>Frantzia</i>	519
6. <i>Herbereheak</i>	522
2. Pertsonal estatutodun estatuak	523
1. <i>Finlandia</i>	523
2. <i>Luxemburg</i>	524
3. <i>Irlanda</i>	525
4. <i>Malta</i>	527

5. <i>Hungaria</i>	528
6. <i>Polonia</i>	529
7. <i>Aleman Errepublika Demokratikoa</i>	530
8. <i>Errumania</i>	531
3. Konklusioak	532
Oharrak	537

2. HIZKUNTZA MINORITARI BATZUREN AZTERKETA KRITIKOA

1. Katalunia	543
1. Katalunia ez da “herri minoritari” bat	543
2. Katalunia, Katalunia Gran eta “Paisos Catalans”	545
3. Hizkuntza mintzatuaren egoera	547
1. <i>Printzerria</i> (Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona)	546
<i>a) Inmigrazioa eta elebitasuna</i>	547
2. <i>Balears, Valencia</i>	549
3. <i>Rosselló</i>	549
4. Katalanaren beherakada eta “Renaixença”	551
5. Literatur batasunaren problema	553
6. Erakunde aurrerapenak	553
7. Egungo Berbiztearen zenbait zantzu	554
2. Galizia	558
1. Galiziako geografi egoera eta jende kopurua	558
2. Portugal eta Galizia	559
3. Galegoaren hizkuntz egoera	559
4. Galegoaren egoera Galizian	560
5. Galiziako sozio-ekonomi egoera	561
6. “Aitzindariak”	562
7. 1930-1936ko erakunde proiektuak	562
8. Galego literatur produkzioaren goraldia	564
3. Irlanda	565
1. Irlandera hizkuntza keltarra da	565
2. Gaelieraren beherapena: kausa eta datu kuantitatiboak	567
3. “Gaelic League”-ren ekintzak	568
4. Gaelieraren beherakada zifratan	568
5. Gaeltacht-en ingurune sozio-ekonomikoa	570
6. Gaeltacht-etako hizkuntz	571
7. Gaeltacht-etik kanpoko hizkuntz arazoa	572
8. Egoeraren beste zinu adierazgarriak	573
9. Irlandera ez-gaelieradun errejioetako eskoletan	574
10. Irlanderazko literatur produkzio	575
11. Intelektualen problema	576
12. Azken burutapen batzu	577

4. Gales	578
1. Funtsezko zenbait zifra	578
2. Kymbruera eta demografia	580
3. Kymbrueraren egoera	580
4. Kymbrueradun taldearen gizarte eraketa.....	583
5. “Eisteddfod”	583
6. Gales herriko irakaskuntzaren gorabeherak.....	585
7. “Playd Cymru” alderdi Nazionalista sortzen da	586
8. Cymdeithas yr Iaith	587
9. Liberapen harmatua Gales herrian.....	588
10. Gales herriko egungo egoera zenbait alorretan.....	588
5. Israel	589
1. Funtsezko zenbait zifra	590
2. Hebraieraren tipologi egoera	591
3. Hebraieraren beherakadako aldia.....	592
4. Israelgo politik-erlijiozko haustura sortzen da	593
5. Hebraierari buruzko posturak.....	594
6. Mugimendu sionistaren jaiotzea	595
7. Fonetika eta elkarrulerpenaren aldetiko problemak	597
8. Egin abaleginak neurtzeko zenbait datu	598
9. Amaitzeko zifra batzu	599
6. Finlandia	600
1. Finlandiaren geografi kokapena	600
2. Finlandia eta Karelia	601
3. Suomieraren egoera tipologi ikuspegitik behatuta	602
4. Gaurko egoera Finlandian: suediar aldea eta suomiar aldea	602
5. Suomiera, hizkuntza debekatua Finlandian.....	603
6. Suomieraren 1918 aurretiko instituzio aurrerapenak	605
7. Finlandia gizamailak eta hizkuntz borroka.....	606
8. Suomieraren egungotzea	607

5. ZATIA

ELEBITASUNA	611
1. Bi hizkuntzen arteko elkartopatzeta: problema soziolinguistiko bat ..	617
1. Hizkuntzazko zenbait ohartzapen	617
1. <i>Hizkuntzaren izaera soziala</i>	617
2. <i>Munduko egoera linguistikoa</i>	618
2. Problema “Makrosoziologikoak” eta “mikrosoziologikoak” gizarte bateko hizkuntzen elkartopatzetik sortuak	619
2. Egoera diglosikoaren ‘izatezko egitura’	622
1. Karakteristika jeneralak	622

2. Diglosiaren karakteristika berezleenak	625
3. Egoera diglosiko baten neurketa.....	629
3. Egoera diglosikoaren ‘ideologi estruktura’	631
1. Hitzaurrea	631
2. Talde dominatzailearen ideologia	634
3. Talde dominatuen ideologiak	636
4. Normalpen linguistikoa	638
1. Normalpen linguistikoaren alderdi sozialak	638
1. <i>Normalpen linguistikoaren ‘izatezko estruktura’</i>	639
a) <i>Normalpenaren ‘demokratikotasuna’</i>	639
b) <i>Normalpenaren ‘historikotasuna’</i>	640
2. <i>Normalizazio linguistikoaren ‘ideologi estruktura’</i>	642
2. Normalizazio linguistikoaren alderdi linguistikoak	644
a) <i>Demokratikotasuna</i>	644
b) <i>Historikotasuna</i>	646
Oharrak	649
KONKLUSIO ANTZERA	651
AURKIBIDE OROKORRA	663